

dr. Tone Ferenc

Izbrana dela

Okupacijski sistemi
med drugo svetovno vojno

2

Raznarodovanje

Uredil: Mitja Ferenc

1948

1834

1765

MDXXII

HISTORIA 13

ZNANSTVENA ZBIRKA

ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

dr. Tone Ferenc

Izbrana dela

**Okupacijski sistemi
med drugo svetovno vojno**

2

Raznarodovanje

Uredil: Mitja Ferenc

Ljubljana 2010

dr. Tone Ferenc: Izbrana dela
Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2
Raznarodovanje

<i>Založila:</i>	Znanstvena založba Filozofske fakultete
<i>Izdal:</i>	Univerze v Ljubljani
<i>Uredil:</i>	Oddelek za zgodovino
<i>Priprava besedil:</i>	Mitja Ferenc
<i>Priprava imenskega kazala:</i>	Mitja Ferenc, Peter Mikša
<i>Oblikovanje naslovnice:</i>	Matjaž Rebolj
<i>Prelom:</i>	Metka Žirovnik
<i>Tisk:</i>	Aleš Škaper
<i>Naklada:</i>	Bori
<i>Leto izdaje:</i>	300 izvodov
	2010

Izid knjige so finančno omogočili Oddelek za zgodovino FF in Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ter Mitja Ferenc

12 652 / 13 / 2

D 25 -02- 2011 / 115

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)"1941/1945"
341.324(497.4)"1941/1945"

FERENC, Tone

Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 2, Raznarodovanje
/ Tone Ferenc ; uredil Mitja Ferenc. - Ljubljana : Znanstvena
založba Filozofske fakultete, 2010. - (Izbrana dela / Tone Ferenc)
(Historia : znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske
fakultete v Ljubljani ; 13)

ISBN 978-961-237-398-6

254026496

Tone Ferenc

KAZALO

DR. TONE FERENC: IZBRANA DELA
OKUPACIJSKI SISTEMI MED DRUGO SVETOVNO VOJNO (2)
RAZNARODOVANJE

KNJIGI NA POT (BOŽO REPE)	7
NACISTIČNA RAZNARODOVALNA POLITIKA V EVROPI 1938-1945	9
OKUPACIJSKI SISTEMI NA SLOVENSKEM	45
ANEKSIONISTIČNA IN RAZNARADOVALNA POLITIKA OKUPATORJEV V SLOVENIJI	99
RAZNARODOVALNA POLITIKA NEMŠKEGA OKUPATORJA V SLOVENIJI 1941	105
NACISTIČNI RAZNARODOVALNI PROGRAM IN SLOVENCİ	111
DIE ENTNATIONALISIERUNGSPOLITIK DER NATIONALSOCIALISTEN IN SLOWENIEN 1941 - 1945	119
DIE MASSENVERTREIBUNG DER BEVÖLKERUNG JUGOSLAWIENS WÄHREND DES ZWEITEN WELTKRIEGES UND DER MISSGLÜCKTE PLAN EINER ANSIEDLUNG VON SLOWENEN IN POLEN	127
MNOŽIČNO IZGANJANJE SLOVENCEV MED DRUGO SVETOVNO VOJNO	145
USODA POSAVJA IN OBSOTLJA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO	217
SLOVENSKI IZGNANCI IN NDH	221
NEKDAJ PRESELITVENO TABORIŠČE SEDAJ MUZEJ SLOVENSKIH IZGNANCEV NA GRADU V BRESTANICI.....	225
PROBLEMATIKA PREUČEVANJA OKUPATORJEVEGA IZGANJANJA SLOVENCEV Z GORENJSKEGA.....	233
NEMŠKA KOLONIZACIJA NA SLOVENSKEM V DRUGI SVETOVNI VOJNI.....	249
PROBLEMI PONOVNE POSELITVE KOČEVSKÉ MED VOJNO.....	257
PROGRAM ZA NACISTIČNO PROPAGANDNO (IN RAZNARODOVALNO) DELO MED KOROŠKIMI SLOVENCİ 1938—1941.....	283
POLITIČNE IN DRŽAVLJANSKE KATEGORIJE PREBIVALSTVA NA ŠTAJERSKEM POD NEMŠKO OKUPACIJO	293

POLOM RAZNARODOVALNIH NAČRTOV NEMŠKEGA OKUPATORJA V OKROŽJU KAMNIK	331
QUELLEN ZUR »RASSISCHEN« UNTERSUCHUNG VON SLOWENEN UNTER DER DEUTSCHEN OKKUPATION	373
IMENSKO KAZALO	387

KNJIGI NA POT

Prof. dr. Tone Ferenc je večino svojega časa posvetil raziskovanju druge svetovne vojne. Samo s tem in z znanim dejstvom, da je delal po šestnajst, tudi osemnajst ur na dan, je mogoče razložiti njegov opus, ki bi ga sicer lahko mirno porazdelili med tri ali celo štiri zgodovinarje z običajnim delovnim ritmom. Nekatera njegova dela, bodisi monografije, bodisi zbirke virov še iz šestdesetih in sedemdesetih let, kot so Nacistična raznarodovalna politika ali Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, so do danes ostala nepresežena in so temelj za kakršnokoli raziskovanje zgodovine druge svetovne vojne na Slovenskem. Podobno sicer velja tudi za kasnejša dela, recimo eno njegovih zadnjih knjig »Gospod visoki komisar so rekli«, ki v Ferencu najbolj priljubljeni kombinaciji : to je znanstveni študiji, podkrepljeni z objavljenimi viri, prikazuje delovanje Sosveta za Ljubljansko pokrajino. Čeprav velja predvsem za (najvidnejšega) raziskovalca okupacijskih sistemov na Slovenskem, partizanskega gibanja in ljudske oblasti, se je, ko so postali dostopni viri o delovanju partizanskih sodišč, o usmrčitvah pripadnikov četniških enot in Prostovoljne protikomunistične milice, lotil tudi teh teme. Z enako natančnostjo, kot se je loteval prejšnjih tem. Rezultat teh raziskav je bila debela knjiga *Dies Irae*. Četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943, ki je - kot zadnja za časa njegovega življenja - izšla leta 2002 in obravnava obdobje t.i. »čiste državljanske vojne«, torej spopadov med partizani na eni in četniki ter protikomunistično milico na drugi strani neposredno po kapitulaciji Italije. V svojem slogu je v uvodu knjige objavil sonet *Rekviem*, v kateri je rdečim, belim in plavim zapisal, da so zrl vsak v svojo svobodo, izginili pa »v gorja poplavi.« Tone Ferenc svoje opredeljenosti za partizansko gibanje ni skrival, a tudi ne čustvene prizadetosti ob trpljenju vseh ljudi, ki jo je znal ločiti od vrednostnih opredelitev.

Odločitev Oddelka za zgodovino, da pod uredništvom dr. Mitje Ferenca postopoma objavi izbrana dela dr. Toneta Ferenca, je posledica spoznanja, da so številne njegove dragocene razprave raztresene po raznih domačih in tujih revijah in zbornikih in zato razen najbolj vztrajnim sledilcem njegovega dela težko dostopne. Zbiranje, urejanje in ne nazadnje sistemiziranje tega gradiva v logične in pregledne sklope, ki jih predstavljajo posamezne knjige, je zahtevno opravilo. Uredniku je doslej uspelo z dvema knjigama, pred vami je tretja.

V prvi knjigi zbirke *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno* z naslovom *Razkosanje in aneksionizem* iz leta 2006 so podrobno prikazani nemški, italijanski in madžarski okupacijski sistem v Sloveniji in v Jugoslaviji in to primerjalno z okupacijskimi sistemi drugod po Evropi. V drugi knjigi (z zaporedno številko 3) *Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil* za potrebe okupatorskih držav iz leta 2009 so prikazane danes komajda predstavljive razsežnosti nasilja vseh treh okupatorjev, brutalne metode, ki so jih uporabljali in človeške ter gospodarske posledice tega početja. Tudi v teh študijah je avtor dogajanje na Slovenskem postavljal v evropski okvir in dogajanje obravnaval primerjalno, kar še bolj poudari izpostavljenost slovenskega naroda uničenju, ki so mu ga namenili.

V pričujoči tretji knjigi (z zaporedno številko 2) so zbrani članki, ki po enaki primerjalni metodi obravnavajo nacistično raznarodovalno politiko v Evropi in Sloveniji. Glavni poudarek je dan množičnemu izganjanju slovenskega prebivalstva, pa tudi usodi Kočevskih Nemcev, ki so bili pozimi 1941-1942 preseljeni na izpraznjene slovenske domačije v Obsotelju in Posavju.

Tema izgnanci ima v raziskovalnem opusu Toneta Ferenca posebno mesto. Kot ravnatelj Inštituta za zgodovino delavskega gibanja je leta 1971 skupaj s prof. Urbančičem

in pisateljem Ingoličem izbral in terminološko utemeljil izraz izgnanci (tedaj so bili v obravnavi tudi izrazi izseljenec, preseljenec, deportiranec in pregnanec). Na koncu se je skupina odločila za izraz izgnanec, ker » vsebinsko najbolj ustreza tisti skupini ljudi, ki jih je okupator po določenem postopku nasilno odstranil ne samo z njihovega doma, temveč tudi iz njihove domovine.« Tone Ferenc usode izgnancev ni zgolj raziskoval, ampak jo je skušal predstaviti čim širšemu občinstvu. Zato se je mesece od jutra do večera vztrajno trudil, da je postavil zgodovinsko zbirko v Muzeju izgnancev na gradu v Brestanici (Rajhenburg), ki je bil glavno zbirno taborišče. Raziskovalno pa je v številnih študijah obdelal nemške načrte za etnocid nad Slovenci in njihovo konkretno izvajanje v vseh treh bistvenih elementih ki so obsegali množičen izgon v Srbijo, na Hrvaško in v Nemčijo, množično kolonizacijo Nemcev na slovenskem ozemlju ter popolno ponemčenje ostanka prebivalstva.

V pričujoči knjigi je izdan le del njegovih študij na to temo, ostale bodo še sledile v naslednjih knjigah.

Ljubljana, 26. oktober 2010

Prof. dr. Božo Repe

NACISTIČNA RAZNARODOVALNA POLITIKA V EVROPI 1938-1945*

TEMELJI NACISTIČNE RAZNARODOVALNE POLITIKE

Nacistična raznarodovalna politika, zlasti množične deportacije in preseljevanje ter nasilno ponemčevanje ljudi, je del žalostne zgodovine nacionalnega socializma, te politične doktrine in prakse najreakcionarnejšega dela nemške monopolistične buržuazije, zasnovane na ideologiji nemške nacionalsocialistične delavske stranke (NS-DAP).

V bistvu je nacistična raznarodovalna politika nadaljevanje tiste politike nemškega imperializma, ki je težila za prodiranjem na vzhod (»Drang nach Osten«), to je za aneksijo razsežnih predelov vzhodne in jugovzhodne Evrope. Nemško prodiranje na vzhod je bilo kontinuiran proces bolj ali manj zavestne in bolj ali manj nasilne ekspanzije nemških vladajočih razredov od zgodnjih obdobjev fevdalizma do konca prve svetovne vojne. Zlasti zavesten je postajal ta proces od srede 19. stoletja dalje, ko je začel dobivati tudi obeležja nacionalnih bojev, in se je teritorialno razvijal v več smereh.¹

Ena smer je šla iz Prusije oziroma Nemčije čez poljsko ozemlje, katerega velike dele je bila Prusija anektirala po treh delitvah Poljske v drugi polovici 18. stoletja. Od tedaj dalje sta v pruski oziroma nemški politiki do vzhodnih predelov vidni dve večji razvojni obdobji.

V prvem obdobju, ki je trajalo nekako do konca Bismarckove vlade, je nemška vzhodna politika zaradi zunanjepolitične oportunitete zajemala le poljsko ozemlje, in še to samo v mejah vzhodnih pruskih pokrajin. Vedno pogostejše pa so se začele pojavljati kritike na račun Bismarckovih odnosov do Rusije, zahteve po velikopotezni nemški kmečki kolonizaciji v vzhodni Evropi in bojni klic proti Rusiji, ki ji naj rastoči nemški narod brez prostora odvzame predele, ki jih potrebuje. Tako je na primer Konstantin Frantz v svoji knjigi »Die Wiederherstellung Deutschlands« 1865. leta zahteval veliko germansko alianso, ki bi jo naj sestavljali nemški rajh in njegovi dve vzhodni marki Prusija in Avstrija in ki bi se ji naj priključili še skandinavski polotok, Anglija in Nizozemska. Prusija naj bi se širila na severovzhod v smeri Gdansk—Riga—Reval, Avstrija pa na jugovzhod. Poljsko vprašanje naj bi rešili tako, da ne bi obnovili Poljske, temveč ustanovili tri ali štiri vazalne kraljevine (Krakov, Varšava, Vilno, Kurlandija) z avstrijskimi in pruskimi knezi na čelu. Rusija pa naj bi se sama od sebe obrnila na vzhod.² V istem času je znani nemški politični pisec Paul de Lagarde (Botticher) razvijal misli o tem, da so meje nemškega rajha neprimerne za obrambo in jih je zato treba potisniti na zahodu do Ardenov in na vzhodu čez Vislo do Pivskega močvirja, pri čemer je treba anektirati vso Lotaringijo in ruski del Poljske. Tja je treba usmeriti emigracijo nemških ljudi, in to ne v posameznih, temveč v strnjenih naseljih, ki se naj počasi potiskajo v slovanske in madžarske predele, nemški naseljenci naj načrtno dobivajo zemljo. Naj omenim, da je Lagardove ultranacionalistične in antisemitske ideje sprejel nacistični ideolog Alfred Rosenberg.³

* Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1938-1945, Maribor, 1968, str. 7-61

¹ Josef Chlebowczyk: Rola stasunków polsko-niemieckich w dziejach niemieckiego »Drang nach Osten« w latach 1795-1918, v: Wschodnia ekspansja Niemiec w Europie Środkowej, Poznań 1963, str. 104 (navajam: Chlebowczyk).

² Kurt Wirth: Der grossdeutsche und der mitteleuropäische Traum von 1815 bis 1938. Würzburg-Aumühle 1938. Str. 89-93 (navajam: Wirth).

³ Wirth, n. d., 93-96.

V drugem obdobju nemške vzhodne politike, nekako od 1894. leta do konca prve svetovne vojne, je značilno, da gre ta politika čez okvir nemške države. Njen taktični cilj je bil likvidirati poljsko vprašanje v mejah nemškega rajha, strateški pa volja po gospodarskem in političnem pohodu dalje na vzhod do baltiških dežel, Bele Rusije in Ukrajine. V to obdobje spada tudi delovanje nacionalističnih in protipoljsko usmerjenih organizacij »Alldeutscher Verband« in »Verein zur Förderung des Deutschthums in den Ostmarken« (od 1900 dalje »Der Deutsche Ostmarken-Verein«). Zlasti poslednja je zasledovala nasilno ponemčenje vzhodnih predelov predvsem z naseljevanjem Nemcev in v njenem bojnem programu ni manjkalo niti elementov deportacijske politike. Vendar pa nemška vzhodna politika v tem obdobju ni bila vedno enako intenzivna. Prvi, okoli štiri leta trajajoči fazi, ko so bile vidne zlasti administrativne oblike protipoljskega boja, ki so jih uvedli publicistični nastopi Bismarcka in Viljema II. jeseni 1894. leta, je sledila faza protipoljske akcije zlasti na ekonomskem področju; z nastopom Bethmann-Hollwegove vlade je prišla zmernejša faza, ki je doživela ostro nasprotovanje nemških šovinistov v prej omenjenih organizacijah. V četrti fazi od 1912. leta dalje so aneksionistične težnje nemškega imperializma postale zelo izrazite in odkrite. Julija 1914. leta je »Alldeutscher Verband« odkrito nastopil z zahtevo po aneksiji kongresne Poljske, baltiških pokrajin, Bele Rusije in Ukrajine in nobenkrat do takrat ni nemški imperializem postavljал aneksionističnih zahtev tako ostro, odkrito in nemaskirano, kot je to storil ravno 1914. leta. Imel je načrt razbiti Rusijo na štiri ali pet delov in pojavil se je tudi načrt nemške kolonialne države na Krimu. Oktobrska revolucija in za nemške imperialiste neugoden izid prve svetovne vojne sta: onemogočila uresničitev teh načrtov.⁴

Ostale smeri prodiranja nemškega imperializma na vzhod so šle iz Avstrije, ki je v zunanjepolitičnem pogledu od konca 19. stoletja predstavljala nekakšno prednjo stražo nemškega imperializma. Ena smer je šla čez Češko in Moravsko, za kateri je že Bismarck povedal, da bo njun gospodar tudi gospodar Evrope, in Galicijo (Podkarpatsko Rusijo), ki bi naj postala nekakšna odskočna deska k ruski Ukrajini. Druga smer je šla preko Bosne in Srbije na Solun in dalje proti Bagdadu in Indiji. Tretja smer je šla preko slovenskega ozemlja na Trst (zanj je Bismarck dejal, da je konica nemškega meča) in Istro ter na Jadransko morje, kjer se je križala z italijanskimi imperialističnimi interesi.⁵

Še pred izbruhom prve svetovne vojne so se začele pojavljati zamisli o ustanovitvi nekakšne osrednje Evrope (»Mitteleuropa«). Tako je K. von Winterstetten v svoji knjigi »Berlin — Bagdad« 1913. leta propagiral zamisel o nekakšni konfederaciji v srednji in jugovzhodni Evropi, ki bi jo vodila Nemčija in bi bila gospodarsko avtarktična. Po izbruhu prve svetovne vojne je nemški nacionalist Hermann Ulmann v glasilu »Deutsche Arbeit« razglašal zamisli, ki so postale aktualne v razpravah v zvezi z načrtom o ustvaritvi osrednje Evrope: krepitev Nemcev v Avstro-Ogrski, nemška kolonizacija v jugovzhodni Evropi, vzpostavitev gospodarske unije v srednji Evropi itd. Spomladi 1915. leta pa je o ustanovitvi osrednje Evrope razvil svoje teze Friedrich Naumann. Po njem naj bi osrednja Evropa nastala z združitvijo Nemčije, Avstro-Ogrske in sosednjih držav in ozemelj v ožjo enoto. Med Nemčijo in Avstro-Ogrsko so se že začela pogajanja, ki so jih končali julija 1918. leta s sklenitvijo carinske in gospodarske zveze teh dveh držav. Le poraz centralnih sil v prvi svetovni vojni je onemogočil uresničitev te daljnosežne pogodbe.⁶

4 Chlebowczyk, n. d., 104-234.

5 Edvard Kardelj: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957. Str. 273-276 (navajam: Spe-rans).

6 Wirth, n. d., 100-105; Friedrich Naumann: Mitteleuropa, Berlin 1915; Henry Cord Meyer: Mitteleuropa in German Thought and Action 1815-1945. The Hague 1955; Fran Zwitter: Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962, str. 196 in dalje (navajam: Zwitter, Nacionalni problemi); Lojze Ude: Avstrija, pangermanizem in Koroška, v: Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 618 (navajam: Ude, Avstrija).

Prodiranje nemškega imperializma na vzhod je za nekaj časa zaustavil nastanek novih držav v smereh njegovega dotedanjega prodiranja: Poljske, Češke in Jugoslavije, enako tudi spremenjena politična režima v Nemčiji in Avstriji. Toda v obeh državah so še naprej živele in tudi delale sile, ki se niso odrekle imperialističnim ekspanzionističnim težnjam. Zlasti pa je imperialistične ekspanzionistične ideje prevzel nemški nacionalni socializem.

Eklektično skrpan iz raznih lažnih filozofskih in lažnih socioloških doktrin, je nacionalni socializem že v svojem prvem političnem programu 25 točk iz 1920. leta postavil nekaj načel, ki so pozneje dobila svojo »teoretično« obdelavo v Hitlerjevi knjigi »Mein Kampf« iz 1925. leta in v Rosenbergovem delu »Der Mythos des 20. Jahrhunderts« iz 1930. leta, ki je plagiat Chamberlainovega rasističnega brevirja »Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts«.

Prve tri točke programa NSDAP so zahtevale združitev vseh Nemcev v veliko Nemčijo, enakopravnost nemškega naroda z drugimi narodi, »odpravo versajske in senžermenske mirovne pogodbe ter pokrajine in tla (kolonije) za prehrano nemškega naroda in naselitev presežka prebivalstva.⁷

V svoji knjigi »Mein Kampf« je Hitler ostro kritiziral vso dotedanjo nemško zunanjo in kolonialno politiko, ker ni »niti povečala naselitvenega prostora nemške rase niti ni napravila poskusa — čeprav zločinskega — da bi z angažiranjem črne krvi okrepila moč rajha.« Trdil je, da mora nacionalsocialistično gibanje poskušati odpraviti nesorazmerje med številom prebivalstva in velikostjo življenjskega prostora in cilj nemške zunanje politike morata postati »Grund und Boden«, toda ne v mejah nemškega rajha izpred 1914. leta, češ da so bile takrat meje slučajne. Poudaril je: »Nadaljevali bomo tam, kjer so pred šestimi stoletji nehali. Ustavili bomo večni germanski pohod proti južni in zahodni Evropi in obrnili pogled na zemljo na Vzhodu. Če pa danes govorimo v Evropi o novem »Grund und Boden«, lahko mislimo predvsem na Rusijo in na njej podrejene obrobne dežele.«⁸

V istem delu je govoril tudi o germanizaciji in menil, da je germanizacija rasno manjvrednih ljudi že vnaprej obsojena na neuspeh in slabi kri višje rase, ter trdil, da je mogoče germanizirati le tla, ne pa ljudi. Poudaril je: »Vse, kar je bilo v zgodovini koristno germaniziranega, so bila tla, ki so jih naši predniki pridobili z mečem in jih naselili z nemškimi kmeti.«⁹

Če povežemo ti dve misli, dobimo jasen sklep, da si mora Nemčija iskati svoj življenjski prostor v vzhodni Evropi, predvsem v Rusiji, in da mora ta življenjski prostor naseliti z nemškimi kmeti.

Še jasneje je Hitler te zamisli razvil v nekem neobjavljenem rokopisu iz 1928. leta. V njem je zunanjo politiko meščanske družbe označil za »mejno« politiko in poudaril, da bo zunanja politika nacionalsocialističnega gibanja vedno le »prostorska« politika, ki ne bo težila za nekimi mejami, ki niso nikdar nekaj trdnega, temveč le za pridobivanjem novega življenjskega prostora. Nekdanjo nemško kolonialno politiko je označil za nespametno, ker ni računala s tem, da ima Nemčija v Evropi šibkejšo bazo kakor pa njeni kolonialni tekmeči, da kolonije ne morejo pomagati domovini, njihova usoda pa se je končno odločila na evropskih tleh. Zato bi morali krepiti položaj Nemčije v Evropi, kajti že iz prehrabnih in operacijskih razlogov ni vseeno, ali ima neki narod v vojni 560.000 ali milijon kvadratnih kilometrov svojega ozemlja.

⁷ Alfred Rosenberg: Das Parteiprogramm. Wesen, Grundsätze und Ziele der NSDAP. München 1942; Werner Siebath: Hitlers Wollen. Nach Kernsätzen aus seinen Schriften und Reden. München 1941. Str. 76 (navajam: Hitlers Wollen); Alfred Himstedt: Das Program der NSDAP wird erfüllt, München, 7. izd.

⁸ Adolf Hitler: Mein Kampf, München 1942. Str. 726-742. Za Hitlerjem je ponovil tudi Alfred Rosenberg: »Od zahoda proti vzhodu je smer od Rena do Visle, 'od zahoda proti vzhodu' mora zveneti od Moskve do Tomska. 'Rus' ...pa se mora vdati v to, da bo svoje težišče prenesel v Azijo. Samo na ta način bo mogoče dokončno priti do notranjega ravnotežja.« (Alfred Rosenberg: Der Mythos des 20. Jahrhunderts, München 1933, str. 641-642).

⁹ Hitler: Mein Kampf, str. 430; Hitlers Wollen, 194.

»Predvsem pa bi lahko samo s prostorsko politiko v Evropi tja odrinjeni ljudje ostali ohranjeni za naš narod in vojaško uporabo. 500.000 km² več ozemlja v Evropi lahko nudi milijonom nemških kmetov nove domove, nemški narodni moči pa lahko da na razpolago milijone vojakov za odločilne trenutke.

Edino območje, ki je v Evropi prišlo v poštev za takšno prostorsko politiko, je bila Rusija. Redko naseljeni zahodni obrobni predeli, ki mejijo na Nemčijo in so že nekoč sprejeli nemške kolonizatorje kot nosilce kulture, pridejo v poštev tudi za novo evropsko prostorsko politiko nemškega naroda.«

Nemčija mora zavreči težnje, da bi postala svetovna industrijska ali trgovinska sila, in mora vse svoje moči uporabiti za pridobitev zadostnega življenjskega prostora za prihodnjih sto let.

Podrobneje je tudi povedal, kako si zamišlja germanizacijo, za katero je v knjigi »Mein Kampf« trdil, da jo je mogoče uporabiti le za tla in ne za ljudi. »Nacionalna država ne bi smela pod nobenimi pogoji anektirati Poljakov z namenom, da bi hotela nekega dne iz njih napraviti Nemce. Nasprotno, skleniti mora, da te rasno tuje elemente izloči in ne dopusti razkrojiti krvi lastnega naroda, ali pa jih mora kratko malo vse odstraniti in posestva, ki bodo na ta način postala prosta, dati lastnim ljudem.«¹⁰

S temi besedami je Hitler jasno nakazal usodo milijonov ljudi, živčih v vzhodni Evropi, ki so jo nacionalni socialisti odkrito razglašali za svoj življenjski prostor. Vse, kar ne bi bilo rasno primerno za ponemčenje, bi bilo treba kratko malo deportirati. Tako se je zamislil o nemškem življenjskem prostoru in nemški kolonizaciji v vzhodni Evropi že kmalu pridružila zamisel o množičnih deportacijah Poljakov, Rusov itd. Kakšen obseg naj bi zavzele deportacije, je Hitler spomladi 1934. leta povedal Hermannu Rauschningu »Imamo dolžnost, da raznarodujemo, kakor imamo nalogo, da skrbimo za razplod nemškega prebivalstva. Morali bomo razviti tehniko raznarodovanja. Kaj se pravi raznarodovati, boste vprašali. Ali nameravam odstraniti cela ljudska plemena? Da, tako nekako.«¹¹

Svojim ciljem, ki jih v manj ali bolj jasni obliki vsebuje program nacistične stranke iz 1920. leta in ki jih je Hitler predstavil v svoji knjigi »Mein Kampf« in omenjenem rokopisu iz 1928. leta, je ostal Hitler zvest do konca. V določenih razmerah je iz taktičnih razlogov sicer dajal drugačne izjave in celo sklenil pakt o prijateljstvu s Sovjetsko zvezo, v resnici pa je v zaupnih krogih neprenehoma poudarjal, da njegova vojna ni konvencionalna vojna proti zahodnoevropskim državam, temveč revolucionarna vojna proti Sovjetski zvezi, in je še tik pred popolnim zlomom tretjega rajha, to je februarja 1945. leta, poudarjal: »Proti vzhodu, edino le proti vzhodu, se morajo razširiti naše življenjske žile.«¹²

Temeljne Hitlerjeve zamisli o raznarodovalni politiki so naprej razvijali drugi vodilni nacisti. Med njimi je bil vsaj v prvem obdobju najaktivnejši vodja glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS in poznejši kmetijski minister Walther Darre, avtor mnogih člankov o nordijski rasi, kmetih kot novem plemstvu itd. Njegova zahteva po enotnosti »krvi in tal« (»Blut und Boden«), to je, da mora kmečka posest pripadati samo dobri rasi, je postala eden od temeljev nacionalsocialistične ideologije in je dobila svoj viden izraz v tako imenovanem zakonu o nasledovanju kmečke posesti (»Reichserbhofgesetz«).¹³

Walther Darre pa se ni ukvarjal samo s teoretičnimi razglabljanji o enotnosti in povezanosti dobre rase in kmečke posesti, temveč tudi s »politiko vzhodnega prostora«. Tako je na primer že poleti 1932. leta na sestanku v Münchnu govoril o temeljnih potezah te

¹⁰ Hitlers Zweites Buch. Bin Dokument aus dem Jahr 1928. Stuttgart 1961. Str. 81-120 (navajam: Hitlers Zweites Buch).

¹¹ Hermann Rauschning, Gespräche mit Hitler, Wien — Zürich — New York 1940. Str. 128-130 (navajam: Rauschning).

¹² Hugh Redwald Trevor-Roper: Hitlers Kriegsziele, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1960, str. 121-133.

¹³ Walther Darre: Um Blut und Boden. München 1942. Str. 308; isti: Das Bauerntum als Lebensquelle der Nordischen Rasse. München 1929; isti: Neuadel aus Blut und Boden, München.

politike. Njegova zamisel je bila, da je treba v Evropi ustvariti nekakšno zvezo držav, ki ji bo v središču velika osrednja država kot železno jedro z vključeno Avstrijo, Češko in Moravsko, okoli nje pa naj bi bila manjša in srednje velika nesamostojna državna telesa, kot baltiške države, od Vzhodnega morja odrezana Poljska, večja Madžarska, razdeljena Srbija in Hrvatska, zmanjšana Romunija, razdeljena Ukrajina, južnoruske in kavkaške države itd. Vse te države naj bi vezali skupna vojska, skupno gospodarstvo in valuta, skupna zunanja politika itd. V tej državni zvezi naj bi »pravilno« uravnavali populacijsko politiko, tako da se slovanski element ne bi preveč razmnožil. Veljalo naj bi načelo, da so zemljiški lastniki lahko samo nemški gospodje, tuji kmetje pa bi naj postali delavci, to je poljedelski sezonski delavci in nekvalificirani industrijski delavci. V Nemčiji naj bi izdali zakon, po katerem bi lahko nasledil posestvo le en sin, drugi pa bi šli na vzhod, kjer bi dobili zemljo in postali veleposestniki. Na sestanku je bil tudi Hitler, ki je odobril Darrejeva izvajanja in je tudi sam govoril o teh vprašanjih. Povedal je, da je za uresničitev takšnih zamisli treba najprej ustvariti »trdno, jekleno trdo, močno jedro v središču, jedro osemdeset ali sto milijonov strnjeno naseljenih Nemcev« in da je njegova prva naloga, da bo ustvaril takšno jedro, h kateremu bodo spadale tudi Avstrija, Češka, Moravska, Alzacija in Lotaringija, zahodni predeli Poljske in baltiške dežele. Vse tuje narode bo treba s tega območja izseliti, zlasti Čeha, medtem ko se bo prebivalstvo baltiških dežel lahko ponemčilo. Na vzhodu bo nastalo veliko nemško poskusno polje in tam bo najprej nastal novi evropski socialni red.¹⁴

Darrejevo geslo »Blut und Boden« je imelo velik vpliv na poznejšo nacistično deportacijsko, preseljevalno in populacijsko politiko in prakso, ki jo je izvajala SS. Darre in Himmler sta razvila nekakšno agrarno-rasistično mistiko za SS, po kateri naj bi bila rasno izbrana elita SS naseljena na farmah. Toda Himmler je 1938. leta Darreja odposlal iz aktivne službe v SS, ker se mu je zdelo njegovo delo »preveč teoretično«. Darre pa se je kljub temu še naprej ukvarjal s temi vprašanji, vendar le kot minister za kmetijstvo, in še tu je njegovo moč izpodrival njegov namestnik Herbert Backe, ki ga je Gring postavil celo za člana ministrskega sveta za državno obrambo.

Vprašanja preseljevanja in populacijske politike so spadala predvsem v SS, ki jo je od leta 1929 vodil Heinrich Himmler. SS je imela za to namreč že od 1931. leta dalje posebno ustanovo, to je glavni rasni in kolonizacijski urad SS (Rassen und Siedlungshauptamt SS). Ukvarjal se je z rasnimi, kolonizacijskimi in rodovnimi vprašanji, a so mu ob nastajanju novih specializiranih esesovskih ustanov krčili delovno področje in je imel v poslednjih letih tretjega rajha opraviti le še s šolanjem in razporejanjem rasnih preiskovalcev in izdajanjem ženitbenih dovoljenj esesovcem. SS je imela tudi dobre stike z organiziranimi nemškimi narodnimi manjšinami v vzhodni in jugovzhodni Evropi, in sicer preko varnostne službe in Volksdeutsche Mittelstelle, ki sprva sicer nista spadali pod SS, vendar pa so ju vodili mnogi oficirji iz SS.¹⁵

V nacistični preseljevalni in kolonizacijski politiki so imele veliko vlogo nemške narodne manjšine v raznih evropskih državah, saj so postale orodje in celo subjekt nacistične raznarodovalne politike. Takšne skupine so bile zlasti močne v Jugoslaviji, na Južnem Tirolskem v Italiji, v baltiških državah, Sovjetski zvezi, Romuniji itd. Zveze z njimi je že pred 1933. letom vzdrževalo Društvo za nemštvo v inozemstvu (Volksbund für das Deutschtum im Ausland), v katero so se bili nacisti vtihotapili še pred svojim prihodom

¹⁴ Rauschnig, n. d., str. 35 in dalje.

¹⁵ Hans Buchheim: Die SS — das Herrschaftsinstrument, v: Hans Buchheim, Martin Broszat, Hans-Adolf Jacobsen, Helmut Krausnick: Anatomie des SS-Staates, Bd. 1. Olten und Freiburg im Breisgau 1965. Str. 235 (navajam: Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument); isti: Die SS in der Verfassung des Dritten Reiches, v: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1955, str. 127-158 (navajam: Buchheim, Die SS in der Verfassung); Gerald Reitlinger: Die SS — Tragödie einer deutschen Epoche, Wien — München — Basel (navajam: Reitlinger, Die SS).

Vodja Volksdeutsche Mittelstelle Werner Lorenz (na levi)

na oblast. Po 1933. letu so imele Zveze z nemškimi narodnimi manjšinami tudi nekatere druge ustanove, na primer Ribbentropov urad v Neurathovem zunanjem ministrstvu, Auslandsorganisation der NSDAP, to je inozemska organizacija nacistične stranke, ki so jo ustanovili 1931. leta in je je vodil gauleiter Ernst Wilhelm Bohle, nekaj časa v letu 1936 tudi tajni strankin urad »Kursell Bro«, imenovan tako po svojem vodji, uradniku notranjega ministrstva Ottu von Kursellu. Končno pa si je skoraj ves monopol pri delu z nemškimi narodnimi manjšinami pridobila nova ustanova »Volksdeutsche Mittelstelle«.

Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi) je 1936. leta ustanovila nacistična stranka iz omenjenega Kursellovega urada kot centralo za vse finančne in politične zveze s volksdeutscherji v inozemstvu. Stranki je služila kot orodje za to, da je vzela narodnostno politiko v nacionalsocialistično režijo. Volksdeutscherjev v inozemstvu, to je tistih Nemcev, ki niso bili nemški državljani (s temi je vzdrževala stike Auslandsorganisation der NSDAP), naj ne bi v prihodnje samo podpirali, da bi lahko živeli primerno svojim narodnim lastnostim, temveč bi jih naj aktivirali za nacionalsocialistično politiko. Nacisti so izkoristili 1936. leta že zelo napete devizne razmere za pretvezo, da so dobili pod svoje gospodarsko in politično nadzorstvo nemške organizacije, ki so se dotlej ukvarjale z organiziranjem pomoči volksdeutscherjem, npr. Volksbund für das Deutschtum im Ausland (VDA), Gustav-Adolf-Verein, Bund Deutscher Osten itd., na drugi strani pa so poskušali v vodstva posameznih nemških narodnih manjšin dobiti ljudi, ki so bili nacistično usmerjeni. To se jim je tudi posrečilo. Dr. Dušan Biber je v svoji knjigi »Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941« lepo prikazal, kako jim je to uspelo v Jugoslaviji. VoMi si je sčasoma prilastila ves monopol za delo z nemškimi narodnimi manjšinami v tujini, odstavljala, razmeščala in imenovala je posamezne njihove voditelje, dajala ukaze in navodila za njihovo delo itd. V nekaj letih ji je uspelo pridobiti za nacionalni socializem ne samo vsa vodstva nemških narodnih manjšin, temveč tudi velik del volksdeutscherjev. Ti so, če ne drugo, vsaj pohlevno sledili svojim vodstvom. Pomen VoMi je zlasti narasel v prvih letih vojne, ko je dobila nalogo, da preseli v rajh in na zasedena območja čimveč volksdeutscherjev, in tedaj se je razrastla v ogromen aparat. Najprej je bila podrejena Hitlerjevemu namestniku, vodji strankine pisarne Rudolfu Hessu, ki ji je 1937. leta postavil za vodjo SS-Gruppenführerja Wernerja Lorenza, visokega, nadutega in omejenega veleposestnika iz Gdanska, ki je dobil še kup drugih funkcij, a je imel zelo malo pojma o problematiki nemških narodnih manjšin. Zato pa je bil toliko bolj izkušen, brezobziren in ambiciozen njegov namestnik SS-Oberführer dr. Hermann Behrends. 1938. leta so Lorenza podredili neposredno Hitlerju, po izbruhu druge svetovne vojne pa Himmlerju. V tem času si je

VoMi tudi povsem podredila VDA in Bund Deutscher Osten. Ko so namreč julija 1938. leta odstranili iz vodstva VDA predsednika dr. Hansa Steinacherja, je bil poslovodja VDA Paul Minke član VoMi in podrejen Lorenzu, dokler ni poleti 1941. leta Lorenz sam postal predsednik VDA. Poslovodja Bunda Deutscher Osten SS-Oberführer Horst Hoffmeyer je leta 1938 postal član VoMi in organizacijo so 1941. leta celo ukinili.¹⁶

ZAČETEK PRESELJEVANJA NEMCEV

Prvi konkretni načrti in dogovori za preselitev nemških ljudi iz inozemstva v rajh so se pojavili jeseni 1938. leta. Priključitev Avstrije k rajhu in prijateljski odnosi med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo, ki sta bili že tesno povezani z antikominternskim paktom, so privedli do načrta o preselitvi nemške narodne manjšine iz Južne Tirolske v rajh.

Hitler je že 1920. leta izjavil, da si je treba prizadevati, da bi vzpostavili prijateljske odnose med Italijo in Nemčijo. Po uvedbi fašističnega režima v Italiji je bil v tem prepričanju še bolj stanovit in se je odločil, da se v interesu sodelovanja s fašistično Italijo odreče - zahtevi po aneksiji Južne Tirolske. Med 1922. in 1933. letom je večkrat izjavil, da je treba vprašanje Južne Tirolske reševati sporazumno z Italijo. To svoje gledišče je tudi razglasil v svoji knjigi »Mein Kampf« in v že omenjenem rokopisu iz 1928. leta.¹⁷ Pred svojim vdorom v Avstrijo je 11. marca 1938 pisal Mussoliniju: »Nasproti Italiji bom zdaj potegnil jasno mejo. To je Brenner.« Že čez tri dni je italijanski poslanik Massimo Magistrati vodji političnega oddelka v nemškem zunanjem ministrstvu Ernstu von Weizsäckerju prvič nakazal italijansko željo po preselitvi dela Nemcev iz Južne Tirolske v rajh. Conrad Latour v svoji knjigi »Südtirol und die Achse« predvideva, da je Mussolini to željo izrazil Hitlerju in Ribbentropu ob Münchenski konferenci 28. septembra 1938. Morda so nacisti že takrat menili, da bi Nemce iz Južne Tirolske po preselitvi v rajh naselili na Sudetskem, odkoder so nameravali deportirati Čehe. Sledila so pogajanja, v katerih je imela Italija mnogo pomislov, tako finančnih kakor političnih. Odškodnina za imetje, ki bi ga pustili Nemci v Italiji, bi pomenila veliko finančno breme, pozitivne rezultate opcije bi lahko iredenta izkoristila kot nekak plebiscit za priključitev Južne Tirolske k Nemčiji itd. Italiji ni bilo toliko za preselitev vseh južnotirolskih Nemcev, temveč bolj za to, da bi se iznebila južnotirolske nemške iredente, ki je po njenih izračunih štela okoli 50.000 ljudi. Politični sporazum o preselitvi sta državi sklenili šele 23. junija 1939. leta. Določal je, da imajo Nemci v Južni Tirolski, ki bodo do 31. decembra 1939 optirali za Nemčijo, pravico, da se do 31. decembra 1942. leta preselijo v Nemčijo. Za izvedbo te naloge je Himmler že junija 1939. leta zavezal svojega pooblaščenca v Göringovem odboru za štiriletni plan SS-Oberführerja Ulricha Greifelta, ki si je za to v Berlinu ustvaril poseben urad.¹⁸ Za sprejem južnotirolskih preseljencev je Himmler določil nekdanje avstrijske pokrajine Tirolsko in Vorarlberg, Koroško, Štajersko, Gornjo Avstrijo in Salzburško. Od skupno 214.614 Nemcev v Južni Tirolski in Kanalski dolini jih je optiralo za rajh 194.748 ali 90,7 odstotka.¹⁹ Preselitvena akcija je hitro stekla in je bilo do konca 1940. leta preseljenih že več kot 56 tisoč oseb, največ seveda na Tirolsko.²⁰

16 Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 229-232; Isti, Die SS in der Verfassung, 127-158; isti: Rechtsstellung und Organisation des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, v: Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte, München 1958, str. 258-265 (navajam: Buchheim, Rechtsstellung und Organisation des RKFDV); Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941, Ljubljana 1966. Str. 276-277 (navajam: Biber, Nacizem in Nemci); Emil Ehrlich: Die Auslands-Organisation der NSDAP. Berlin 1937.

17 Hitler, Mein Kampf, 707-710; Hitlers Zweites Buch, 206-219.

18 Conrad F. Latour: Südtirol und die Achse Berlin—Rom 1938— 1945, Stuttgart 1962. Str. 15-27, 127-139 (navajam: Latour).

19 Der Menscheneinsatz. Grundsätze, Anordnungen und Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums — Stabshauptamt. 1940, str. 4-13, 128-136 (navajam: Menscheneinsatz 1940); Latour, n. d., 139.

20 Menscheneinsatz 1940, 115-116.

Toda nato je preseljevanje začelo hrometi, dokler se ni popolnoma ustavilo. Nacisti so se že konec 1939. leta zavedali, da preselitve do dogovorjenega roka ne bodo mogli izvesti in da bo trajala še kakšna tri leta več. Zato je Himmler v začetku 1940. leta ukazal, da je treba veliko večino južnotirolskih Nemcev preseliti na strnjeno naselitveno območje — pri čemer je mislil na vzhodno Evropo, razen okoli 800 kmečkih družin, ki bi jih naj naselili na Tirolskem, okoli 4600 oseb iz Kanalske doline in okoli 4400 oseb iz Grödnertala, ki naj bi jih naselili na Koroškem. Določil je tudi vrstni red za posamezne skupine: najprej naj preselijo sposobne za vojsko oziroma oddelke SS, nato optante iz Kanalske doline in Grödnertala.²¹ Toda v letu 1941 se jih je preselilo komaj 16.420, naslednje leto, pa še manj, kakih 9000, tako da je bilo do dogovorjenega roka preseljenih le 82.681 oseb ali niti tretjina optantov.²² Seveda se ne moremo spuščati v vse probleme, ki so spremljali preseljevanje in ga ovirali, naj povemo le, da je bil temeljni problem naselitveno območje, ki ga Himmler ni mogel najti vse do konca vojne, saj južnotirolski kmetje in sadjarji niso bili pripravi za naselitev v ravninskih predelih vzhodne Evrope, omenjene avstrijske pokrajine pa zanje niso mogle preskrbeti nastanišč.²³ Mislili so tudi na Sudetsko in na polotok Krim, ki naj bi bil za južnotirolske kmete in sadjarje idealno naselitveno območje, manjše dele so nameravali naseliti tudi na Gorenjskem, slovenskem Štajerskem, v francoski Burgundiji itd., vendar so te zamisli ostale le bolj na papirju. Nacisti so pred Italijani krivdo za neuspeh pri preseljevanju valili na vojno, izgovarjajoč se, da so ob sklepanju pogodbe menili, da bo konec vojne že jeseni 1941. leta.²⁴ Po italijanski kapitulaciji pa se za preselitev niso več zavzemali, temveč so na Južnem Tirolskem iz aneksionističnih razlogov raje ustanovili operacijsko cono »Alpenvorland« in za njenega vrhovnega komisarja določili tirolskega gauleiterja Franza Hoferja.

RAZNARODOVANJE V AVSTRIJI IN NA ČEŠKEM

Prvo obdobje nacistične raznarodovalne politike se začenja s priključitvijo Avstrije in Sudetske k Nemčiji spomladi oziroma jeseni 1938. leta. Tam so večino prebivalstva sestavljali Nemci, poleg njih pa so živele večje ali manjše skupine strnjeno naseljenih Slovanov. Ker nacisti še niso razpolagali s poljskem ozemljem, kamor bi lahko množično deportirali rasno in politično nezaželeni ljudi, poleg tega pa bi jim množičnih deportacij ne dovoljevale pospešene priprave na vojno, so izvajali raznarodovanje zlasti na kulturnem in političnem področju, npr. s povečanim germanizatoričnim pritiskom na koroške Slovence, ko so jim v šolskem letu 1938/39 ponemčili še poslednje ostanke slovenskih oziroma utrakvističnih šol, razpustili celo vrsto slovenskih društev, ustanavljali samo nemške otroške vrtce in podobno.²⁵ Enakemu ali celo hujšemu germanizatoričnemu pritisku so izpostavili Čehe na Sudetskem. Nemško-češka izjava z dne 20. novembra 1938, izdana na temelju sklepov Münchenske konference, je predvidevala, da se s Sudetskega izselijo vsi Čehi in iz češkoslovaške vsi Nemci, priseljeni po letu 1910. Toda Hitler ni dovolil, da bi se Nemci izseljevali iz Češkoslovaške, ker je že sklenil, da jo bo napadel, in ker je hotel imeti v njej jedro za prihodnjo nemško češko. Pač pa so nacisti nasilno izgnali s Sudetskega mnogo Čehov, zaprli češke šole in podvrgli deželo popolnemu ponemčenju.²⁶

²¹ Menscheneinsatz 1940, 6-7.

²² Poročilo štabnega urada RKFDV konec decembra 1942, NAW, T-81, navitek 264, in T-175, navitek 194.

²³ Greifeltovo poročilo 10. 9. 1941, v: Menscheneinsatz 1941, 4-7.

²⁴ Greifeltovo poročilo 24. 4. 1942, NAW, T-175, navitek 33.

²⁵ Bogo Grafenauer: Germanizacija treh Avstrij, v: Koroški zbornik. Ljubljana 1946. Str. 273 (navajam: Grafenauer: Germanizacija).

²⁶ Edo Friš: Formen und Methoden der Nazi-Okkupation in der Tschechoslowakei (referat na 3. mednarodnem kongresu za zgodovino odporiških gibanj v Evropi, Karlovi Vari 1.-3. 9. 1963), str. 31 (navajam: Friš).

Nacistična raznarodovalna politika na Češkem in Moravskem je posebno vprašanje, za katero je značilno, da so imeli nacisti velike in radikalne načrte, ki pa so jih v primeri z načrti v drugih zasedenih evropskih pokrajinah najmanj uresničili. Ko je Hitler 15. marca 1939. leta zavzel Češkoslovaško, jo razbil in ustvaril tako imenovani protektorat za Češko in Moravsko, naj bi ta postal prvi poizkusni vrt za esesovsko kolonizacijo in ustvaritev nove aristokracije iz »krvi in zemlje«. ²⁷ Hitler je večkrat izrazil svoje sovraštvo do Čehov in kaže, da jih je sovražil bolj kot kateri koli drug slovanski narod. Kot privrženec velikonemških idej jih je sovražil že zato, ker so bili v avstro-ogrski monarhiji v nacionalnem pogledu med vsemi narodi najnemirnejši, ker so se krepko upirali germanizaciji in v svojem nacionalnem boju tudi dosegli takšne uspehe, kakršnih drugi narodi v Avstro-Ogrski niso, in so proti koncu prve svetovne vojne tudi očitno zahtevali razbitje avstro-ogrske monarhije. Hitler je zato sodil, da tudi v nacionalsocialistični državi ne bodo mirovali, in ker si ne bo mogel v središču države privoščiti morebitnih nemirov, jih bo treba kratko malo vse ali vsaj večino odstraniti iz središča Evrope. K strupenemu sovraštvu do Čehov so ga spodbujala tudi njegova rasna in rasistična gledišča, po katerih naj bi bili Čehi nekakšna mešanica Slovanov in Mongolov. ²⁸ Tudi to naj bi zahtevalo njihovo odstranitev iz središča Evrope, kjer naj bi prebivali le ljudje evropskih ras. »Čehe in prebivalce Moravske bomo presadili v Sibirijo ali v beloruske predele, določili jim bomo rezervate v novih zveznih državah. Čehi morajo ven iz osrednje Evrope. Tako dolgo, dokler bodo v njej, bodo vedno žarišče husitsko-boljševiškega razkroja.« Tako je govoril Hitler na omenjenem sestanku v Münchnu 1932. leta. ²⁹ Na konferenci z vojnim ministrom von Blombergom, zunanjim ministrom von Neurathom in vrhovnimi poveljniki vseh treh rodov vojske, tj. von Fritschem, Göringom in Raederjem 5. novembra 1937. leta, na kateri je Hitler razpravljal o ciljih nemške politike ter napovedal napad na Avstrijo in Čehoslovaško, je tudi napovedal obsežne raznarodovalne ukrepe: »Kjub temu, da posebno na Češkem naseljenost ni redka, pa lahko s priključitvijo Češke in Avstrije vendarle pridobimo živeža za 5-6 milijonov ljudi, seveda s pogojem, da uspe nasilna izselitev dveh milijonov ljudi iz Češke in enega milijona iz Avstrije.« ³⁰

Po razbitju čehoslovaške republike in ustanovitvi državnega protektorata za Češko in Moravsko so se nacistični raznarodovalni planerji takoj vrgli na delo, da bi lahko v pravem času začeli izvajati Hitlerjeve zamisli. Spričo predvidenih velikih nalog, ki bi jih morala izvesti SS v protektoratu, je Himmler maja 1939. leta določil vodjo kolonizacijskega urada v glavnem rasnem in kolonizacijskem uradu SS SS-Oberführerja Kurta von Gottberga za vodjo posebnega zemljiškega urada (Bodenamt) za protektorat. ³¹ Kot bomo videli, ta zemljiški urad v protektoratu ni bil nikakršna posebnost, ker so jih pozneje ustanovili v mnogih zasedenih deželah. Zanimivo pa je, da so ga nacisti ustanovili še pred zasedbo Čehoslovaške in da je imel njegov šef ambicije, da ga razvije v ogromen aparat in samostojen, neodvisen osrednji zemljiški urad za vso Nemčijo, kar pa mu je onemogočil Himmler. ³² Gottbergov zemljiški urad je vneto delal in ustvaril trdne administrativne te-

27 Robert L. Koehl: RKFDV: German Resettlement and Population Policy 1939-1945. A history of the Reich Commission for the Strengthening of Germanism. Cambridge 1957. Str. 42 (navajam: Koehl).

28 Ko je Hitler npr. sprejel ustaškega zunanjega ministra Mladena Lorkoviča 27. 11. 1941, je o Čehih govoril takole: »Niso sicer vsi Čehi sovražniki, toda večina jih ima ambicije, da bi bili veliki možje, in vidijo v Češki državo, ki bi se morala iti politiko s svetovnimi silami, predvsem z ZDA. Iz Čehov nočem napraviti Nemcev. Oni so nam popolnoma nasprotna rasa, mešanica Slovanov in Mongolov.« (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Bonn, F. 20492 — navajam: PA AA).

29 Rauschning, n. d., 35 in dalje.

30 Procès des grands criminels de guerre devant le tribunal militaire international, Nuremberg 14 novembre 1945 — 1er octobre 1946. Edité à Nuremberg, Allemagne 1947. Tome XXV, dok. PS-386, ;str. 402 do 413 (navajam: Procès des grands criminels).

31 Koehl, n. d., 42-43; Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 224.

32 Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 224.

melje za naselitveni plan, tj. izdelal je načrte o razdelitvi češke zemlje v razne vrste kmeč-kih posesti, ki bi jih naj dobili nemški kolonisti.³³ Ko so bili načrti izdelani, so zlasti poleti in jeseni 1940. leta razpravljali o tem, v kakšnem obsegu naj izvedejo deportacije Čehov. Ker je menil, da v vojnem času ne bo mogel deportirati 7,200.000 Čehov, je višji vodja SS in policije ter državni sekretar Karl Hermann Frank, ki je imel pri vodilnih nacistih tretjega rajha vsekakor večjo veljavo kakor pa državni protektor von Neurath, 31. avgusta 1940 predlagal, naj bi rasno neustreznim Čehom odvzeli državljanstvo protektorata, jih izselili ali pa uničili skupaj s sovražno razporeženim slojem češkega izobraženstva. V prostor, ki bi ga na ta način izpraznili, naj bi naselili Nemce najprej v tiste kraje, kjer že prebiva kaj Nemcev, nato bi ustvarili nemške koridorje, izolirali otoke s češkim prebivalstvom ter ponemčili ostale.³⁴ O tem, kaj storiti s Čehi, so nacistični veljaki v protektoratu razpravljali tudi 9. oktobra 1940. leta v uradu državnega protektorja von Neuratha na Hradčanih v Pragi. K. H. Frank je imel referat, v katerem je povedal, da so v spomenici o »rešitvi češkega vprašanja« nakazali tri možnosti, in sicer: 1. nemško prepojitve Češke in Moravske ter odrinjanje Čehov v nekakšen ostanek Češke, kar pa ne pride v poštev, ker bi češko vprašanje tudi v zmanjšanem obsegu obstajalo še naprej, 2. deportacija vseh Čehov, kar je v doglednem času neizvedljivo, in 3. asimilacija Čehov, tj., da bi nemštvo vsrkalo vase približno polovico Čehov, kolikor bi bili rasno in drugače za to sposobni, kar naj bi se zgodilo s povečanim pošiljanjem Čehov na delo v rajh, torej z razbijanjem strnjivosti češkega naroda, medtem ko bi naj drugo polovico češkega naroda »na različne načine oslabil, izključili in spravili iz dežele, kar velja zlasti za rasno mongoloidne dele in večji del sloja izobražencev.« Takšen razvoj naj bi zahteval okrepljen pritok Nemcev v protektorat. Frank je povedal tudi, da je Hitler odobril tretjo možnost.³⁵

Kako naj bi izvajali to akcijo, je čez leto dni povedal tudi šef nemške varnostne policije SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich, ki ga je Hitler ob zaostitvi političnih razmer na Češkem septembra 1941. leta poslal za namestnika državnega protektorja, potem ko je von Neuratha poslal na bolniški dopust, s katerega se ta ni nikdar več vrnil na Češko. Heydrich je v svojem nastopnem govoru na Hradčanih v Pragi 2. oktobra 1941 govoril tudi o smotru nemške politike in o odnosu do Slovanov in Čehov posebej. Potem ko je govoril o prvi skupini držav z germanskimi narodi, je dejal, da so v drugi skupini dežele, s katerimi morajo Nemci ravnati tako, da se lahko vsaka dobrotu do njih smatra za slabost. To so dežele, v katerih žive Slovani, ki se niso naučili, da bi z njimi ravnali kot z enakopravnimi. Slovani so se naučili ubogati in imeti nad seboj gospodarja. Dežele, ki jih nemški rajh že ima in jih bo obdržal, »morajo biti pod oblastjo višje nemške rase.« V vojni se bodo ta ozemlja na vzhodu zelo razširila daleč v Rusijo, tja do Urala, in bodo postala nemška surovinska baza. »Prebivalci teh dežel bodo delovna sila, ki nam bo služila, da bi lahko opravljali svoje kulturno poslanstvo. Oni nam bodo — če se že moram tako drastično izraziti — služili kot sužnji.« Nato je prešel na češki problem in poudaril: »Mi moramo storiti vse, da Čehi sploh ne bodo več pomislili, da je to ozemlje njihov prostor. Češka in Moravska sta bili v zgodovini vedno srce nemškega rajha, to ozemlje je bilo v preteklosti trdna postojanka nemškega naroda, a v času kolonizacije nam je ta prostor pomenil trdno predstojno nasproti vzhodu ... To ozemlje mora nekoč postati povsem nemško, a Čehi na koncu koncev nimajo tu kaj iskati ... Ta prostor mora biti nekoč povsem naseljen z Nemci.« Nato je povedal, kako bodo ponemčevali. Začeli bodo zamaskirano, da bi si najprej ustvarili pregled, koga lahko ponemčijo in koga ne. Zato je potrebno rasno in narodnostno pregledati in popisati vse prebivalstvo, če ne gre drugače, tudi s pomočjo rentgenskih pregledov, pregledov v šolah, v zdravstvenih ustanovah ali pa

33 Die Vergangenheit warnt. Dokumente über die Germanisierungs und Austilgungspolitik der Naziokkupanten in der Tschechoslowakei. Prag 1960. Str. 59 (navajam: Die Vergangenheit warnt).

34 Die Vergangenheit warnt, 69; Friš, n.d., 59.

35 Proces des grands criminels, XXVI, dok. PS-862, str. 375-377.

z ustanavljanjemčasne delovne službe za mladino, v kateri bi preverili rasne vrednosti vsakega mladince in vsake mladinke.

Tudi na drugem sestanku čez deset dni, ki se ga je udeležilo samo deset najvidnejših nacistov v protektoratu, je Heydrich ponovno govoril o različnih načinih rasnega in narodnostnega pregleda Čehov. Nakazal je tudi usodo posameznih kategorij: rasno ustrezne in do Nemcev lojalne Čehe je treba ponemčiti, rasno neustrezne in ne sovražno razpoložene do Nemcev je treba kratko malo deportirati na vzhod, kjer je zanje dovolj prostora zlasti na območjih ob Ledenem morju, tiste, ki so rasno neustrezni, a Nemcem naklonjeni, je treba poslati na delo v rajh, toda nikakor na Sudetsko, in »poskrbeti, da ne bodo več imeli otrok«, tisti pa, ki so rasno dragoceni, a do Nemcev zelo sovražno razpoloženi, so zelo nevarni, ker lahko postanejo vodilni sloj, zato je treba del njih enostavno »postaviti pred zid«.

Na teh sestankih je Heydrich tudi povedal, zakaj ne morejo izvesti radikalnih raznarodovalnih ukrepov, kot so npr. množične deportacije. Predvsem je radikalno izvedbo temeljnih nacističnih zamisli ovirala pomembnost češke industrije v vojnem času in bojazen, da bi spričo nasilnega izseljevanja prišlo do njenih motenj, ter bojazen, da bi se ob nasilnih množičnih deportacijah okrepilo odporniško gibanje in preraslo v pravo revolucijo. »Da bi končno povsem dobili ta prostor, sta nam potrebna mir in red ... Potrebujemo mir, da bi delavec, češki delavec tukaj, vložil svoj maksimalni trud in vse svoje sposobnosti v nemška vojna prizadevanja, da ne bi zadrževali velikanskega razmaha nemške vojne industrije in da bi zagotovili njen nadaljnji razvoj,« je poudarjal Heydrich.³⁶

Tako na Češkem ni prišlo do množičnih deportacij češkega prebivalstva niti do rasnega in narodnostnega pregleda vsega ali vsaj večjega dela prebivalstva. Kljub temu pa so nacisti vztrajno izvajali svoje zamisli o raznarodovanju, vsaj v tistih oblikah in v takšnem obsegu, ki so jim ga dovoljevale politične in druge razmere. Zlasti so plenili in tudi nakupovali češko zemljiško posest in jo dajali nemškim kolonistom. Zemljiški urad v Pragi je do konca leta 1943 zaplenil 4259 posestev s 337.000 ha. Frank je pri tem zemljiškem uradu ustanovil poseben naseljevalni štab, ki je imel nalogo, da načrtno naseljuje nemške kmete med Sudetsko in Prago, v okolici Budjevovic in na območju južno od Brna. Šlo je zlasti za kolonizacijo na posestvih obubožanih čeških kmetov, ki so jim nacisti zaplenili imetje. Takih posestev je bilo več kot tisoč.³⁷ Z naselitveno akcijo so začeli poleti 1942. leta.³⁸

O novi in obsežnejši naselitveni akciji v protektoratu pa govori poročilo štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva iz konca leta 1942: »V protektoratu bo sedaj naseljenih 6000 preseljenec iz jugovzhodne Evrope in 600 iz Luserna in Fersentala. S temi in nadaljnjimi naselitvami bo zgrajen nemški narodni most od severa proti jugu čez Prago in še eden od severovzhoda proti jugozahodu čez Moravsko. Posestva bomo dobili z nakupom ali z razlastitvijo ob ceneni odškodnini.«³⁹ Do srede 1943. leta so na 1021 posestev, ki so merila 19.225 ha, naselili 5325 nemških družin iz Besarabije, Dobruže, Južne Bukovine in Južne Tirolske, medtem ko so 571 Nemcev naselili kot obrtnike.⁴⁰

³⁶ Dušan Hamšík in Jiri Pražák: *Bomba za Heydricha*, Zagreb 1964. Str. 69-77.

³⁷ Václav Kral: *Pravda o okupaci*. Praha 1962. Str. 153 in 168 (navajam: Kral); Friš, n. d., 61.

³⁸ Poročilo štabnega urada RKFDV konec decembra 1942, NAW, T-81, navitek 264, in T-175, navitek 194. Ze 10. 9. 1941 je Greifelt pisal nemškemu finančnemu ministru, da bodo najprej naselili okoli 100 družin Nemcev iz Besarabije, in sicer v okrožju Melnik. Državni protektor je dal na razpolago že 3000 ha zemlje, pričakovati pa je, da bo kmalu dal še nadaljnjih 1000 ha. (Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunal under Control Council Law No. 10. Nuernberg october 1946—april 1949. Vol. XIII, str. 608-609, dok. NO-5012 — navajam: Trials of War Criminals)

³⁹ Poročilo štabnega urada RKFDV konec decembra 1942, NAW, T-175, navitek 194.

⁴⁰ Poročilo štabnega urada RKFDV, 30. 10. 1943, arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor (navajam: arhiv MNOM).

Do konca vojne pa je zemljiški urad v Pragi imel zaplenjenega že pol milijona hektarjev češke zemlje in še poslednje mesece vojne je naseljevalni štab naselil severovzhodno od Prage okoli 1300 Nemcev.⁴¹

Nacisti so nameravali naseljevati Nemce tudi na Slovaškem. Tako je SS-Gruppenführer Günther Pancke po svojem obisku v Slovaški menil, da bi lahko vso Slovaško pridobili za nemštvo, če bi iz nje deportirali okoli pol milijona rasno neustreznih ljudi in naselili vanjo okoli sto tisoč nemških družin, ki naj bi bile Slovakom »gospodujoči razred«.⁴² Neverjetne so bile zamisli esesovskih generalov. In Günther Pancke je bil nekaj časa tudi vodja glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS!

RAZNARODOVANJE NA POLJSKEM IN V SOVJETSKI ZVEZI

Ustanove in družbe

Novo poglavje v nacistični raznarodovalni, zlasti pa preseljevalni in populacijski politiki in praksi se je začelo po izbruhu druge svetovne vojne, zlasti pa z uničenjem poljske države. Del njenega ozemlja je Hitler 8. oktobra 1939. leta priključil k nemškemu rajhu kot tako imenovana »priključena vzhodna območja« (Eingegliederte Ostgebiete) in iz njih ustvaril dve pokrajini, in to gau Danzig-Westpreussen in gau Posen-Wartheland. K rajhu je priključil tudi gornjo Šlezijo in ciechanovsko okrožje (Regierungsbezirk Zichenau) k Vzhodni Prusiji. Iz ostalega poljskega ozemlja, katerega nekaj predelov na vzhodu je bila konec septembra zasedla že Sovjetska zveza, je Hitler 12. oktobra 1939 ustvaril generalno gubernijo z generalnim guvernerjem dr. Hansom Frankom, ki si je za svoj sedež izbral znani grad Wawel v Krakovu.⁴³

Zdaj se je za naciste začel uresničevati že dolgo želeni cilj o osvajanju vzhodnih ozemelj. Po mnenju nekaterih zgodovinarjev naj bi Hitler v svojih ranih zamislih o kolonizaciji vzhodne Evrope imel pred očmi zlasti Rusijo in naj bi šele spomladi 1939. leta postala Poljska v njegovih očeh možna prva in konkretna etapa prostorske in nacionalnopolitične preureditve.⁴⁴ Menim, da ta teza ne drži, saj je Hitler že od 1920. leta razglašal zahtevo po odpravi določb versajske mirovne pogodbe in priključitvi k rajhu tistih pokrajin, ki so bile pred prvo svetovno vojno vključene vanj. Med temi pokrajinami so bili tudi razsežni poljski predeli, ki jih je bila Prusija dobila v drugi polovici 18. stoletja. Tudi na že omenjenem sestanku v Münchnu 1932. leta je Hitler povedal, da k močnemu jedru osemdeset ali sto milijonov ljudi »spadajo tudi zahodni predeli Poljske do določene strateške črte.« 1933. leta je tudi Rosenberg zapisal, da si mora Nemčija zagotoviti svoj življenjski prostor »v poljsko-čeških vzhodnih območjih.«⁴⁵

Po zavzetju Poljske je Hitler 6. oktobra 1939 v svojem govoru v Reichstagu povedal, da je po razpadu poljske države najpomembnejša naloga »ustvariti red v etničnih odnosih, to pomeni, izvesti preselitev ljudstev tako, da bodo med njimi na koncu boljše črte ločnice«. Poudaril je, da gre za mnogo širši problem, ker so po vsej vzhodni in jugovzhodni

41 Kral, n. d., 168-169.

42 Friš, n. d., 48.

43 Czesław Madajczyk: Generalna gubernia w planach hitlerowskich. Warszawa 1961. Str. 9-62 (navajam: Madajczyk, Generalna gubernia); Janusz Gumkowski in Kazimierz Leszczyński: L'occupation hitlerienne en Pologne. Varsovie 1961. Str. 35-51 (navajam: Gumkowski); Martin Broszat: Nationalsozialistische Polenpolitik 1939-1945. Stuttgart 1961. Str. 26-37 (navajam: Broszat); Documenta occupationis, knjiga V in VI, Poznań 1952-1958; Arnold and Veronica Toynbee: Hitler's Europe. London — New York — Toronto 1954. Str. 549-561.

44 Broszat, n. d., 11.

45 »Samo to lahko rečem za zdaj, da si mora nemška zunanja politika postaviti za najpomembnejši cilj združitve vseh strnjeno živečih Nemcev v Evropi v eni državi in zagotovitev prostora na današnjem poljsko-češkem vzhodu.« (Alfred Rosenberg: Wesen, Grundsätze und Ziele der NSDAP. München 1933).

Evropi delci nemškega naroda, in povedal, da sta se Nemčija in Sovjetska zveza sporazumeli, da si bosta pri reševanju tega vprašanja medsebojno pomagali.⁴⁶

Že drugi dan je Hitler izdal odlok o utrjevanju nemštva, ki ga seveda niso objavili. V njem je najprej povedal, da so v Evropi odstranjene posledice versajskega miru (sic!) in da ima zdaj nemški rajh priložnost, da sprejme in naseli nemške ljudi, ki so morali. dotlej živeti v tujini, in da znotraj svojih interesnih mej izvede takšno preselitev narodnih skupin, ki bo med njimi postavila boljše črte ločnice. Za izvedbo te naloge je določil Himmlerja in mu naročil, naj po njegovih navodilih izvede dokončno vrnitev v rajh vseh ustreznih volksdeutscherjev in reichsdeutscherjev, izključi škodljivi vpliv tistih tujih delov prebivalstva, ki pomenijo nevarnost za rajh in nemško narodno skupnost, in naj s preseljevanjem in naseljevanjem reichsdeutscherjev in volksdeutscherjev, ki se bodo vrnili iz tujine, ustvari nova nemška naselitvena območja.⁴⁷ Hitler je še septembra 1939. leta nameraval to nalogo zaupati vodji Volksdeutsche Mittelstelle Wernerju Lorenzu. Ko je Himmler za to zvedel, je pohitel k Hitlerju in ga pregovoril, da je to nalogo zaupal neposredno SS, to je Himmlerju.

V svojem govoru v Reichstagu in v odloku o utrjevanju nemštva je Hitler napovedal začetek ogromnega raznarodovalnega dela zlasti v zasedenih poljskih predelih pa tudi drugod. Na eni strani je šlo za to, da iz tako imenovanih priključenih vzhodnih območij in iz rajha deportirajo kar največ Židov in Poljakov, na drugi strani pa naj tam naselijo čimveč Nemcev, ki bodo postali vrhnja družbena plast nad tistim poljskim prebivalstvom, ki ne bo deportirano in ki bi ga po nacističnih predvidevanjih bilo mogoče ponemčiti. Ker ni šlo samo za desetisoče, temveč stotisoče ali celo milijone Židov in Poljakov, ki bi jih bilo treba popisati, pregledati, preveriti itd., ter deportirati in na drugi strani za stotisoče Nemcev, ki bi jih bilo treba preseliti iz baltičskih držav, Sovjetske zveze, Romunije itd., jih pregledati, preveriti in kolonizirati, je bilo potrebno za to ustanoviti cele ustanove in urade. Res so jih začeli ustanavljati že jeseni 1939. leta. Te ustanove in uradi pa niso bili udeleženi samo pri raznarodovalnem delu na Poljskem, temveč tudi v drugih zasedenih deželah, tudi v Sloveniji. In že zato je potrebno, da o njih povemo kaj več.

Prva večja ustanova, ki jo je Himmler ustanovil jeseni 1939. leta, je bil glavni državni varnostni urad (Reichssicherheitshauptamt). V njem je 27. septembra 1939 združil posamezne dotlej samostojne veje varnostne službe, varnostne policije in kriminalne policije in mu za vodjo postavil SS-Obergruppenführerja in generala policije Reinharda Heydricha. Čeprav glavnega državnega varnostnega urada Himmler ni ustanovil kot na novo imenovani državni komisar za utrjevanje nemštva, temveč kot šef nemške policije, in ga tudi ni ustanovil prvenstveno za raznarodovalno delo na Poljskem, je imel vendarle veliko vlogo pri raznarodovanju. Zlasti so v njegovo področje spadale deportacije Židov in posameznih nenemških narodov, npr. Poljakov, Francozov, Slovencev itd. Načelna vprašanja raznarodovalnega dela, to je, kakšne kategorije prebivalstva je treba brezpogojno deportirati in kam, kakšne pa naj germanizirajo in kako ter podobno, sta obravnavala zlasti v III. uradu (SD-Inland, tj. varnostna služba za notranjost rajha) vodja oddelka III B (Volkstum und Volksgesundheit, tj. narodnost in narodno zdravje) dr. med. Hans Ehlich in njemu podrejeni vodja referata III B 1 (Volkstumsarbeit, tj. delo z narodnostmi) SS-Hauptsturmführer Heinz Hummitsch. S tehničnimi vprašanji deportiranja se je v IV. uradu (gestapo) in B oddelku (nadzor nad cerkvami in verskimi ločinami, Židi in prostozidarji) ukvarjal 4. referat (deportiranje Židov in Poljakov), ki ga je vodil SS-Hauptsturmführer Adolf Eichmann. Končno je glavni državni varnostni urad ustanavljal ali pa vsaj nadziral

⁴⁶ Prepis govora v NAW, T-81, navitek 266. Völkischer Beobachter 26. 10. 1939.

⁴⁷ Fotokopija odloka 7. 10. 1939, v: Biuletyn Głównej komisji badania zbrodni hitlerowskich w Polsce, XII, Warszawa 1960, str. 3F-6F; prepisi so v: Documenta Ioccupationis, V, 176—178; NAW, T-81, navitek 266; Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 217-219; angleški prevod, v: Koehl, n. d., 247-249.

Sef glavnega državnegavarnostnega urada Reinhard Heydrich

delo posameznih preseljevalnih štabov, ki so jih ustanavljali v posameznih pokrajinah za deportiranje Židov in nenemških narodov.⁴⁸

Dan zatem ko je Hitler podpisal omenjeni odlok o utrjevanju nemštva, je Himmler ukazal Heydrichu, naj v Poznanju na Poljskem ustanovi tako imenovani osrednji vselitveni urad (Einwandererzentralstelle).⁴⁹ Za vodjo te nove ustanove je postavil SS-Sturm-bannführerja dr. Martina Sandbergerja iz Stuttgarta.⁵⁰

Naloga osrednjega vselitvenega urada je bila, da pregleda in oceni vse nemške preseljence glede na njihovo zdravstveno in premoženjsko stanje, rasno vrednost, politično razpoloženje in preteklost itd. in da odloči o njihovi nadaljnji usodi, tj., ali se jim da nemško državljanstvo ali ne in ali naj se jih naseli v starem rajhu ali pa v vzhodni Evropi. Urad so sredi oktobra 1939. leta ustanovili v Gdinji, kamor so tedaj začeli prevažati baltiške Nemce, a so ga že novembra istega leta premestili v Poznanj, spomladi 1940 v Berlin in jeseni 1940 v Lodz, kjer je ostal skoraj do konca vojne. Po raznih mestih je imel več tako imenovanih zveznih štabov, od srede 1940. leta pa je sestavljal tudi tako imenovane letelčne komisije, ki so potovale po raznih pokrajinah in po taboriščih za nemške preseljence opravljale svojo nalogo. Urad je bil pravzaprav cela zbirka oddelkov: pod štabom, ki so ga v glavnem sestavljali sodelavci glavnega državnega varnostnega urada, so bili še odposlanci tistih oblastev in uradov, ki so bili soudeleženi v procesu dajanja državljanstva. Tako so vanj poslali svoje zastopnike: glavni državni varnostni urad, rasni in kolonizacijski urad SS, notranje ministrstvo, ministrstvo za delo in finančno ministrstvo. Po celem, podrobno predpisanem pregledu, ki je trajal tri do štiri ure pri eni osebi ali družini, je urad izdal za vsakega nemškega preseljenca končno oceno »A« (Altreich, tj. naselitev v starem rajhu) ali »O« (Osteinsatzfähig, tj. sposoben za naselitev v vzhodni Evropi) ali

⁴⁸ Buchheim, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 76-96; Jacques Delarue: Histoire de la gestapo, Paris 1962 (hrvaški prevod: Historija Gestapoa, Zagreb 1966).

⁴⁹ Koehl, n. d., 49-54.

⁵⁰ Po njegovem odhodu za komandanta varnostne policije in varnostne službe v Reval na Estonskem je postal v. d. vodje SS-Standartenführer Lambert Malsen von Ponickau.

»S« (Sonderfall, tj. poseben primer, o katerem je treba še odločiti), uradno preseljeniško izkaznico in listino o podelitvi nemškega državljanstva. Osrednji vselitveni urad, ki je že sredi leta 1940 imel kar 875 uslužbencev, je do srede novembra 1944. leta pregledal in ocenil 1,021.515 oseb.⁵¹

V tehnično izvajanje raznarodovalne politike je Himmler vključil tudi glavni rasni in kolonizacijski urad SS, ki se je dotlej ukvarjal z rasnimi, kolonizacijskimi in rodovnimi vprašanji. Po začetku vojne se je njegova vloga na kolonizacijskem torišču zelo zmanjšala, ker so se s tem začele ukvarjati druge, na novo ustanovljene ustanove. Pač pa se je zelo povečala vloga njegovega rasnega urada, toda ne toliko v lastni matični ustanovi, to je glavnem rasnem in kolonizacijskem uradu SS in tudi ne toliko v okviru same SS (v vojni so se namreč enote SS rekrutirale tudi iz takšnih elementov, ki jih prej iz rasnih razlogov ne bi bili vzeli v SS), temveč v sodelovanju z drugimi ustanovami državnega komisarja za utrjevanje nemštva pri izvajanju nacistične raznarodovalne politike. Rasni urad je vodil SS-Obersturmbannführer in profesor za rasno biologijo na berlinski univerzi in poznejši redni profesor na praški univerzi dr. Bruno Kurt Schultz.⁵²

V nacistični raznarodovalni politiki je bilo rasno vprašanje med najpomembnejšimi vprašanji. Nacisti so naprej razvijali rasistično ideologijo Josepha-Arthurja Gobineauja in Houstona Stewarda Chamberlaina, pri čemer je zlasti veliko publicistično dejavnost razvijal profesor dr. Hans F. K. Günther⁵³, in to ideologijo pretvarjali v vsakodnevno prakso, predvsem z rasnim pregledovanjem in ocenjevanjem ljudi. Povzdigovali in idealizirali so nordijsko raso, dopuščali druge evropske rase, ostro odklanjali pa neevropske. Po njihovi rasni teoriji naj bi bilo pri nemškem ljudstvu udeleženih šest evropskih ras. Nordijska rasa (visoka in stasita postava, dolga lobanja in ozek obraz, svetla barva oči in las) je razširjena na severu in severozahodu Nemčije. Najbolj sorodna ji je falska rasa (zato so jo nekateri imeli celo za njen del), ki je razširjena na Westfalskem (od tod tudi njeno ime), v Oldenburgu in Vzhodni Friziji (Ostfrieslandu). Dinarska rasa (visoka postava, dolg izbočen nos, črna barva oči in las), ki je drugače doma na Balkanu, je razširjena tudi na Bavarskem in v Avstriji. Zahodna rasa (nizka postava, dolga lobanja, temna barva oči in las), ki je drugače doma v Italiji, Španiji in južni Franciji, je razširjena tudi ob Renu in Moseli. Vzhodna rasa (nizka postava, okrogla glava in obraz, temna barva oči in las), ki je sicer doma v vzhodni Evropi, je razširjena tudi v pasu, ki se vleče od Gornje Šlezije čez Saško do Badna. Vzhodnobaltska rasa (nizka postava, svetle oči, pepelasti lasje, široke lične kosti, kratka glava, kratek in širok nos), ki jo imajo tudi za del vzhodne rase in je sicer doma v vzhodni in severovzhodni Evropi, je razširjena tudi v vzhodnih predelih Nemčije.

Vendar pa te rase redko nastopajo v čisti obliki. Pod nacističnim režimom sicer niso nikdar izvedli kakšne popolne in podrobne rasne preiskave vsega nemškega prebivalstva, vendar so po približni cenzitvi sodili, da čista nordijska rasa nastopa le pri 6-8 %, čista vzhodna pri 2-3 % in čista dinarska rasa prav tako le pri 2-3 % nemškega prebivalstva. Pri večini prebivalstva gre torej za mešanico raznih ras, kjer je nordijska udeležena s 45-50 %, vzhodna z 20 %, dinarska s 15 %, vzhodnobaltska z 8 %, falska s 5 % in zahodna z 2 %.

51 Gradivo o organizaciji, razvoju in delu EWZ je v NAW, T-81, navitek 264; Buchheim, *Die SS — das Herrschaftsinstrument*, 233-235.

52 RuSHA je najprej vodil Walther Darre, od 1939 do julija 1940. leta Günther Panske, nato do aprila 1943 Otto Hofmann, za njim pa Richard Hildebrand, v 1943. letu je bil nekaj časa v. d. vodje Harald Turner. (*Trial of War Criminals*, vol. IV in V); Buchheim, *Die SS das Herrschaftsinstrument*, 235-236.

53 *Rassenkunde des Deutschen Volkes*, München 1927; *Rassenkunde Europas*, München 1929; *Herkunft und Rassengeschichte der Germanen*, München 1937; *Rassenkunde des jüdischen Volkes*, München 1931; *Der nordische Gedanke*, München 1927; *Die nordische Rasse bei den Indogermanen Asiens*, München 1934; *Führeradel durch Sippenpflege*, München 1936; *Kleine Rassenkunde des deutschen Volkes*, Berlin 1938 itd.

Ugotavljali so, da nordijska rasa, ki so ji pripisovali same dobre lastnosti (razsodnost, resnicoljubnost, odločnost itd.), ki nordijskega človeka usposablja za »nadčloveka« (Übermensch) ali »gospodujočega človeka« (Herrenmensch), nazaduje. Iz bojazni, da bi to nazadovanje moglo imeti za nemški narod usodne posledice, so na razne načine pospeševali razplojevanje nordijske rase. Šli so celo tako daleč, da so posvojevali otroke svojih političnih nasprotnikov, če so ti imeli dobro rasno oceno. Še večjo nevarnost, kot je številčno nazadovanje nordijske rase, so videli v mešanju evropskih ras z neevropskimi in so bili zato Židje in cigani zanje tudi v rasnem pogledu sovražnik številka ena, ki ga je treba čimprej fizično iztrebiti.

Za rasno pregledovanje in ocenjevanje ljudi je rasni urad imel na razpolago izšolane preiskovalce. Šolal jih je na posebnih tečajih, kjer so predavali specialisti za biološka, antropološka in rasna vprašanja.⁵⁴ Na teh tečajih, ki so trajali po šest tednov, so bodoči rasni preiskovalci dobili osnovno teoretično znanje, imeli pa so tudi praktične vaje v rasnem ocenjevanju človeka, nato pa so morali še prebiti šestmesečni kandidatski staž pri praktičnem delu. En rasni preiskovalec je na dan pregledal do 20 družin. Z razgovorom je skušal dobiti vtis o pregledančevih karakternih lastnostih, s pregledom njegovega telesa, zlasti nekaterih za rasno razlikovanje najpomembnejših delov telesa (pri podrobnem pregledu celo 21), pa je skušal ugotoviti njegovo pripadnost k tej ali oni rasi. Za natančnejši rasni pregled ljudi,⁵⁵ ki so ga prikrivali, kot da gre za zdravniški pregled, je rasni urad izdelal posebne ocene. Za ocenjevanje esesovcev in podroben pregled preseljencev ali izgnancev je bila ocena sestavljena v obliki formule, sestavljene iz velikih in malih črk ter rimskih in arabskih števil. Najboljša ocena, ki jo je dobila oseba čiste nordijske rase, je bila a A I, najslabša pa, ki jo je lahko kdo dobil, je bila c C. Toda rasni urad, ki je razpodeljal z okrog 75-80 rasnimi preiskovalci (od katerih jih je navadno 20 do 25 delalo v komisijah osrednjega vselitvenega urada, 5 do 8 v izpostavi rasnega urada v Lodzu, 5 v izpostavi rasnega urada v Pragi, 4 ali 5 pa v samem rasnem uradu itd.), seveda ne bi mogel v doglednem času pregledati nekaj deset tisoč nemških preseljencev, ki so jih jeseni 1939. leta začeli voziti v rajh in tako imenovana priključena vzhodna območja. Zato je zanje predvidel t. i. grobi rasni pregled, na katerem je rasni preiskovalec pregledal na dan okoli 200 družin in vsaki določil kakovostno rasno oceno od I do IV, pri čemer je I pomenila zelo dobro, II dobro, III povprečno in IV rasno neustrezno.⁵⁶

Z rasnim ocenjevanjem so nacisti hoteli »rasno neustreznim elementom« onemogočiti vključitev v »nemško ljudsko skupnost«, na drugi strani pa preprečiti, da bi se »dobra germanska kri« izgubila med tujim prebivalstvom ali pa ga celo »oplemenitila«. Zato so imeli rasno ocenjevanje za najodgovornejše delo v osrednjem vselitvenem uradu.⁵⁷

Pri nemških preseljencih sta bili oceni I in II favorizirani in le osebo, ki je dobila eno od teh ocen, so nameravali naseliti na priključenih vzhodnih območjih. Ker pa je bilo takšnih volksdeutscherjev zelo malo, je Himmler ob svojem obisku v Lodzu 16. januarja 1940. leta dovolil, da lahko tam naseljujejo tudi zdrave volksdeutscherje z rasno oceno III.⁵⁸ Enako so pregledovali osebe, ki so jih nameravali izgnati iz rajha ali s priključenih

⁵⁴ V Lodzu, kjer je bila močna izpostava rasnega urada, je npr. biologijo predaval dr. Fleischacker, antropologijo in etnologijo dr. Heinrich Rübel, antropologijo in evgeniko dr. Grohmann, splošno biologijo dr. Ohmermann, antropologijo in higieno dr. Hesch itd. (Zaslišanje dr. Rübla na VIII. procesu v Nürnbergu, zapisnik razprave, str. 3603 do 3648.)

⁵⁵ Zaslišanje dr. Rübla na VIII. procesu v Nürnbergu, zapisnik razprave, str. 3603-3648.

⁵⁶ Glede na esesovske rasne ocene oziroma formule za natančnejši pregled je ocena I ustrezala formuli od aAI do dAII, ocena II od b/cAIII do cAIII, ocena III je pomenila cdBI in ocena IV od dJeBII do cC. (Dopis RuSHA 25. I. 1940, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-4326.)

⁵⁷ »Delo rasnega ocenjevalca je najpomembnejše in najodgovornejše delo v vsem osrednjem vselitvenem uradu, ker je edino to odločilno za prihodnjo naselitev preseljencev.« (Poročilo o konferenci rasnih ocenjevalcev v Dresdenu 11. in 12. I. 1941, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-1406.)

⁵⁸ Prav tam.

vzhodnih območij. Če je kakšna oseba dobila oceno I ali II, so jo navadno preselili v rajh, da bi jo ponemčili.

V drugi polovici oktobra 1939 si je Himmler začel graditi tudi lastno ustanovo za izvrševanje neposrednih nalog pri utrjevanju nemštva («Dienststelle des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums») in za vodjo postavil SS-Oberführerja Ulricha Greifelta. Himmler je tudi določil, naj ima urad nekaj najpomembnejših oddelkov, kot »oddelek za planiranje, predloge in spodbude«, »oddelek za preverjanje odškodninskih zahtev Nemcev, pregnanih iz Zahodne Prusije in s Poznanjskega«, »osrednji zemljiški urad« (Zentralbodenamt), finančni oddelek in oddelek za porazdeljevanje priseljencev. Greifelt je dobil dva vhoda v poslopju na zahodnem koncu Kurfürstendamma v berlinskem okrožju Halensee.⁵⁹

Že avgusta 1940. leta so se iz prvih oddelkov Greifeltovega urada razvili novi oddelki in glavni oddelki, tako da je bilo do avgusta 1942. leta sedem oddelkov (A za personalna vprašanja, B za statistiko, C za pravna vprašanja, D za tisk in arhiv, V za finance, Wg. za nadoknado premoženja in še registratura) in štirje glavni oddelki (I. »Menscheneinsatz« pod vodstvom dr. Fähndricha, II. »Planung und Boden« pod vodstvom profesorja in direktorja inštituta za poljedelstvo in poljedelsko politiko na berlinski univerzi Konrada Meyer-Hetlinga, III. »Wirtschaft« pod vodstvom dr. Ludwiga in IV. »Landwirtschaft« pod vodstvom Hiegeja). Najpomembnejša sta bila seveda prva dva glavna oddelka.⁶⁰

Ker je Himmler predvideval, da se bo v letu 1941 naselilo v starem rajhu in v Avstriji več kot 100.000 preseljenih volksdeutscherjev in da bo to delo zahtevalo posebno skrb in odgovornost, je v začetku 1941. leta ustanovil t. i. »naselitveni štab za stari rajh in Avstrijo« (Ansiedlungsstab »Altreich-Ostmark«) in mu za vodjo določil SS-Oberführerja Kurta Hintzeja. Bil je neposredno odgovoren uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu.⁶¹

Že sredi junija 1941. leta je Himmler urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva povzdignil v t. i. »glavni štabni urad« (Stabshauptamt) in ga skupaj z uradom Volksdeutsche Mittelstelle po položaju izenačil z drugimi glavnimi uradi SS. Posamezni oddelki in glavni oddelki so se sčasoma do avgusta 1942. leta razvili v urade, ki so jih združili v tri skupine uradov A, B in C. Tako je imela skupina uradov A tako imenovani osrednji urad ter I. (preseljevanje in narodnost) in II. urad (delovne akcije), skupina uradov B je imela III. (gospodarstvo, pozneje obrtništvo), IV. (poljedelstvo) in V. urad (finančna uprava), skupina uradov C je imela VI. (planiranje), VII. (gradnje) in VIII. urad (centralni zemljiški urad). Skupino uradov A in centralni urad v njej je vodil SS-Oberführer Rudolf Creutz, ki je bil obenem tudi Greifeltov namestnik (I. urad je vodil mladi doktor ekonomije SS-Sturmabführer dr. Gnther Stier, II. urad pa SS-Oberführer Kurt Hintze), skupino uradov B je vodil Greifelt sam, skupino uradov C pa je vodil profesor dr. Konrad Meyer-Hetling, ki je vodil tudi osrednji zemljiški urad (Zentralbodenamt), ustanovljen okoli 10. oktobra 1939.⁶²

Za izvajanje nalog pri utrjevanju nemštva v posameznih pokrajinah je Himmler zavezal višje vodje SS in policije kot svoje pooblaščenice, razen v nekaterih priključenih in zasedenih pokrajinah, kjer so njegovi pooblaščenici postali državni namestniki (npr. v

59 Prepis »prve odredbe državnega komisarja za utrjevanje nemštva«, brez datuma, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-3078.

60 Pregled organizacijske sestave Greifeltovega urada za čas od avgusta 1940 do avgusta 1942, gradivo obrambe za obtoženega dr. R. Creutza na VIII. procesu v Nürnbergu, dok. 1.

61 Himmlerjeva »odredba št. 26/I« 21. 1. 1941, Menscheneinsatz 1941, str. 50-51; Greifeltovo pismo 2. 2. 1941, NAW, T-81, navitek 266; okrožnica ministra za delo 19. 2. 1941, Menscheneinsatz 1941, str. 51-53.

62 Prepis Himmlerjeve odredbe 11. 6. 1941, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-4057; prepis pregleda »org. sestave štabnega urada z dne 1. 8. 1942, arhiv IZDG, f. 723; Buchheim, Rechtsstellung und Organisation des RKFDV, 239-279; isti, Die SS - das Herrschaftsinstrument, 217-227; Koehl, n. d., 55-57.

Zgornji Šleziji, Gdansku, v Vzhodni Prusiji, na Sudetskem) oziroma šefi civilne uprave (npr. v Alzaciji, Lotaringiji, Luksemburgu).⁶³

Za potrebe utrjevanja nemštva so jeseni 1939. leta ustanovili tudi nekaj družb pravnopravnega značaja z uradnimi funkcijami, ki so bile kolikor toliko neposredno podrejene štabnemu uradu. Najprej so ustanovili »Amtliche Deutsche Ein- und Rückwanderer-stelle« (ADERST) z nalogo, »da enotno vodi in izvaja preseljevalne posle na Južnem Tirolskem«; poleg glavnega urada v Bolzanu je imela še šest podružnic (Bolzano, Merano, Brixen, Bruneck, Sterzing in Trbiž).⁶⁴

Čez nekaj časa, in sicer 19. oktobra 1939, je Göring kot pooblaščenec za štiriletni plan ustanovil »Haupttreuhandstelle Ost« (HTO) z nalogo upravljati premoženje poljske države, urejati denarne in kreditne posle, izvajati vse gospodarske ukrepe, potrebne za preusmeritev gospodarstva, itd. Družba je imela pravico, da sama izvaja zaplembe, postavlja in odstavlja upravnike na posestva in obrate itd. Njen vodja je postal župan dr. Max Winkler.⁶⁵

Himmler pa je 3. novembra 1939. leta ustanovil družbo »Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft« (DUT) z nalogo, da skrbi za premoženjskopravne zadeve preseljencev, to se pravi, da v imenu preseljencev prodaja njihovo imetje v stari domovini in poskrbi za premoženjsko izravnavo v novi domovini, da jim preskrbi kredite, izplačuje predujme itd. Himmler ni maral, da bi to družbo ustanovila država, temveč je za to pridobil dve drugi družbi v Berlinu, in sicer Deutsche Revisions- und Treuhand-Aktiengesellschaft in GarantieAbwicklungs-Gesellschaft. Prva je k skupnemu nominalnemu kapitalu 1.000.000 mark prispevala 900.000, druga pa 100.000 mark. Družba je bila popolnoma podrejena Himmlerju, saj je on sam določil prvi nadzorni svet in njegovega predsednika, državnega sekretarja v zunanjem ministrstvu, SS-Obergruppenführerja Wilhelma Keppelerja. V nadzornem svetu so bili še po en zastopnik štabnega urada (Ulrich Greifelt), finančnega gospodarskega in zunanjega ministrstva, Volksdeutsche Mittelstelle (Werner Lorenz), državne banke, Auslandsorganisation der NSDAP, Deutsche Revisions- und Treuhand-Aktiengesellschaft ter nemških preseljencev iz Letonske in Estonske. Družba je imela tudi več poslovnih vodij. Ob ustanovitvi je bila namenjena predvsem baltiškim preseljencem in je imela svoji podružnici v Rigi in Revalu, vendar se je sčasoma njeno področje razširilo na skoraj vse skupine preseljencev.⁶⁶

Himmler je v svoje delo pri utrjevanju nemštva vključil tudi »Deutsche Ansiedlungsgesellschaft« (DAG) z nalogo, da gospodari na zemljiških posestvih od njihove zaplembe pa do izročitve nemškim preseljencem. Družba je bila ustanovljena 5. februarja 1898. leta kot »Deutsche Ansiedlungsbank« z začetnim nominalnim kapitalom. 1.000.000 RM. Nakupovala je večja zemljiška posestva, jih oblikovala v manjše kmetije in prodajala. Tako je samo 1934. leta nakupila 20.000 oralov, naslednje leto pa še 27.000 oralov posesti. Na občnem zboru 9. septembra 1936. leta so jo preimenovali v »Deutsche Ansiedlungsgesellschaft«. Po priključitvi Avstrije in Sudetske k rajhu je družba dobila razsežne posesti v avstrijskih pokrajinah in na Sudetskem, po letu 1939 pa se je njena aktivnost

⁶³ Buchheim, Rechtsstellung und Organisation des RKFDV, 248 do 251; isti, Die SS - das Herrschaftsinstrument, 133-171; prepis pregleda org. sestave štabnega urada z dne 1. 8. 1942, arhiv IZDG, f. 723.

⁶⁴ Buchheim, Rechtsstellung und Organisation des RKFDV, 252; Menscheneinsatz 1940, str. 5.

⁶⁵ Documenta occupationis, V, 188-215; Koehl, n. d., 60.

⁶⁶ Razvoj te družbe kaže naraščanje števila njenih podružnic in izpostav, ki jih je bilo do konca leta 1942 več kot dvajset, in naraščanje denarnega prometa. 1939. leta je imela družba 6.313.946 RM dohodkov, 1944. leta pa že 419.955.994 RM. Bilance izkazujejo prav toliko izdatkov in iz njih ni mogoče dognati, koliko je imela družba vsako leto čistega dobička. Letna poslovna in finančna poročila DUT so v NAW, T-81, navitek 271; Buchheim, Rechtsstellung und Organisation des RKFDV, 253; isti, Die SS - das Herrschaftsinstrument, 22; Koehl, n. d., 61. Niti Buchheim niti Koehl nista povedala, da sta to družbo ustanovili dve drugi družbi po Himmlerjevem navodilu. Dokumenti o ustanovitvi in delu DUT so v zaupni zbirki »Sammlung der Arbeitsgrundlagen der D. U. T.«, katere 108. primerek je v arhivu MNOM.

razširila na vse okupirane dežele in je na občnem zboru avgusta 1941 zvišala nominalni kapital na 5 milijonov nemških mark.⁶⁷

Družbo je vodil predstojnik dr. Hans Iversen, Himmler pa je podobno kot pri Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft postavil nadzorni svet, ki ga je vodil šef glavnega gospodarsko upravnega urada SS, SS-Obergruppenführer Oswald Pohl. V njem so bili po en zastopnik štabnega urada (Ulrich Greifelt), glavnega državnega varnostnega urada, finančnega in kmetijskega ministrstva, vrhovnega vojaškega poveljstva, dresdenske banke in dva predstavnika Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft.⁶⁸

Pomembno vlogo v nacistični raznarodovalni politiki je dobilo tudi nemško zunanje ministrstvo (Auswärtiges Amt), ne sicer neposredno pri raznarodovalnem delu, temveč posredno, tj. predvsem pri reševanju zunanjepolitičnih vprašanj, ki so bila zvezana z raznarodovalnim delom. Vodilo je mnoga pogajanja z vladami držav, iz katerih naj bi se izselili Nemci, in sklenilo z njimi tudi ustrezne pogodbe. Tako je 15. oktobra 1939 Nemčija sklenila pogodbo z Estonsko, 30. oktobra 1939 z Letonsko in 3. novembra 1939 s Sovjetsko zvezo o preselitvi Nemcev iz Bele Rusije, Galicije in območja ob reki Narvi. Čez eno leto je sklenila nadaljnje pogodbe, in sicer 5. septembra 1940 s Sovjetsko zvezo o preselitvi Nemcev iz Besarabije in severne Bukovine, 22. oktobra 1940 z Romunijo o preselitvi Nemcev iz južne Bukovine in Dobrudže, 10. januarja 1941 s Sovjetsko zvezo o preselitvi Nemcev iz Litve in dodatni preselitvi Nemcev iz Letonske in Estonske.⁶⁹ Moralo pa je nemško zunanje ministrstvo tudi voditi pogajanja z vladami nekaterih marionetnih držav, npr. vichyjske Francije in Nezavisne države Hrvatske, v katere so nacisti nameravali deportirati nezaželene ljudi.

Za tehnično izvedbo preselitve Nemcev iz vzhodne in jugovzhodne Evrope je Himmler zavezal vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle. Ta je junija leta 1941 dobila položaj glavnega urada SS in se je bila razvila v ogromen aparat. Samo v osrednjem vodstvu v Berlinu je bilo enajst uradov, vendar sta bila v akcije državnega komisarja za utrjevanje nemštva ali v raznarodovalno delo vključena deloma samo VI. (skrb za nemštvo v rajhu), ki ga je vodil SS-Obersturmbannführer Heinz Brückner, in VII. urad (za zavarovanje nemštva v vzhodnih območjih), ki ga je vodil SS-Brigadeführer Horst Hoffmeyer, v celoti in izključno pa XI. urad (za preseljevanje), ki je vodil preseljevanje in skrbel za okoli 1500 taborišč VoMi za nemške preseljence v rajhu in v zasedenih vzhodnih pokrajinah. Vodil ga je SS-Oberführer Ellermeier. Taborišča pa sta vodila neposredno referenta SS-Sturmabführer Friedrich Wilhelm Altena (namestnik SS-Hauptsturmführer Hans Kligsporn) in • SS-Sturmabführer Hagen. Te urade in ljudi sem navedel natančneje zato, ker so imeli mnogo opraviti tudi z deportiranimi Slovenci.⁷⁰ V posameznih pokrajinah, kjer so bila preseljevalna taborišča VoMi, so zanje skrbeli pokrajinski akcijski vodje VoMi (na Štajerskem Anton Dorfmeister, pozneje dr. Helmut Carstanjen; na Koroškem pa Alois Maier-Kaibitsch).⁷¹

Preseljevanje Nemcev v rajh in zlasti na priključena vzhodna območja, ki ga je izvajala Volksdeutsche Mittelstelle, je bilo za nacistično raznarodovalno politiko velikega

67 Poročilo o razvoju družbe je v gradivu XI. procesa v Nürnbergu, NID-14611. Buchheim ne pozna tega poročila in pravi, da si je to družbo 1938. leta ustanovil RuSHA kot eno izmed svojih treh privatnopravnih družb. (Buchheim, Rechtsstellung und Organisation des RKFDV, 254; isti, Die SS - das Herrschaftsinstrument, 288-229.)

68 V svojem poslovnem letu 1943 je imela družba 105.704.740 RM dohodkov, čisti dobiček v tem letu pa je znašal 33.190 RM. (Poslovno poročilo DAG za 1943. leto, arhiv IZDG, f. 768.)

69 Sammlung der Arbeitsgrundlagen der D. U. T., IX. str. 1-5, X, str. 1-5, XII, str. 7, XIV, str. 1-9, XV, str. 3-13, XVI, str. 1-13, XVII, str. 1-9; Koehl, n. d., 92-100; Hans Krieg; Baltischer Aufbruch zum Deutschen Osten, Berlin — Leipzig 1940, :str. 30-33; Janusz Sobczak, Hitlerowskie przesiedlenia ludności niemieckiej w dobie II wojny światowej. Poznan 1966, str. 137-164.

70 Pregled org. sestave VoMi z dne 15. 6. 1941, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-3981; Buchheim, Rechtsstellung und Organisation des RKFDV, 262-263; isti, Die SS — das Herrschaftsinstrument, 232.

71 Seznam pokrajinskih akcijskih vodstev VoMi, NAW, T-81, navitek 278.

pomena. S preseljevanjem so nacisti uresničevali eno izmed poglavitnih točk svojega programa, namreč »strnitev vseh Nemcev«, in si zagotovili ljudi ali — kot so sami govorili — »človeški material« za nemško kolonizacijo vzhodnih območij. V vojnem času seveda niso mogli računati, da bi ljudi za kolonizacijo vzhodnih predelov dobili iz rajha, saj so za potrebe vojne industrije morali uvažati delovno silo celo iz drugih držav.

Volksdeutsche Mittelstelle je najprej začela preseljevati baltiške Nemce iz Estonske (12.868 oseb) in Letonske (49.066 oseb). Prevažali so jih z ladjami v пристanišča Gdansk, Gdinja, Szczecin in Swinoujście od 20. oktobra do srede decembra 1939. Tam jih je sprejemal osrednji vselitveni urad in jih pošiljal dalje na Poznanjsko, pozneje pa so jih spravljali v taborišča VoMi na Pomorjanskem, ker jih v Poznanju niso mogli več sprejemati.⁷²

Nato je začela preseljevati Nemce iz Galicije (55.440 oseb), Bele Rusije (64.554 oseb) in z območij ob reki Narvi (8053 oseb). Kolone kmečkih voz so krenile na pot 10. decembra 1939 in od nove sovjetsko - nemške meje na reki Bug so jih z vlaki prepeljali v 66 taborišč VoMi v Lodzu, Pabjanicah, Zgierzu in Kaliču na Poznanjskem.⁷³

Preseljevanje Nemcev iz Besarabije (90.746 oseb) in severne Bukovine (27.481 oseb) se je začelo 16. septembra, končalo pa 16. novembra 1940. leta. Iz Besarabije so se preseljenci z vprežnimi vozmi in avtomobili pripeljali do obmejnega romunskega mesta Galac, od tam pa z ladjami po Donavi do Prahova in Zemuna, od koder so jih z vlaki prepeljali v 882 taborišč VoMi v rajhu. Iz severne Bukovine pa so jih prepeljali v rajh z vlaki preko Madžarske.⁷⁴

Nemce iz Dobrudže so preseljevali od 12. novembra do 4. decembra 1940. leta (14.500 oseb), iz južne Bukovine (54.650 oseb) pa od 22. oktobra do 18. decembra 1940. leta. Iz Dobrudže so jih prepeljali v rajh v 326 taborišč VoMi na enak način kot iz Besarabije, tj. čez Jugoslavijo. Nekaj pozneje so iz Romunije preselili še sorodnike že preseljenih Nemcev. Iz južne Bukovine so jih vozili z vlaki preko Madžarske.⁷⁵

Tisti čas, to je od 3. septembra do 25. novembra 1940, je tekla tudi preselitev Nemcev iz lublinskega distrikta generalne gubernije (30.116 oseb), ki jo je Himmler ukazal izvesti 9. maja 1940. leta. Tako imenovane lublinske in cholmske Nemce so preselili naravnost na posestva deportiranih Poljakov na Poznanjskem.⁷⁶

Nemce iz Litve (50.904 osebe) so preseljevali od januarja do marca 1941 v taborišča VoMi na Pomorjanskem.⁷⁷

Junija 1941 so preselili tudi Nemce iz zasedene Francije (4331 oseb) z namenom, da jih naselijo v Alzaciji, Lotaringiji in Luksemburgu ali pa v vzhodni Evropi.⁷⁸

V celoti je Volksdeutsche Mittelstelle od jeseni 1939. leta do napada Nemčije na Sovjetsko zvezo preselila v rajh in na t. i. priključena vzhodna območja na Poljskem 462.709 volksdeutscherjev, ne računajoč že omenjenega števila preseljencev iz Južne Tirolske. Kolikor jih niso takoj naselili na posestvih, jih je obdržala v svojih taboriščih. Sredi ju-

⁷² Koehl, n. d., 101; Krieg, n. d., I., 34-53; Heinrich Bos:se: Der Aufbruch der Deutschen aus Lettland, v: Deutschtum im Ausland, Jg. 23, Heft 1/2, str. 3-6; poročilo o delu EWZ v Poznanju z dne 25. 11. 1939, NAW, T-81, navitek 266.

⁷³ Koehl, n. d., 101; Krieg, n. d., IV., 7-62; Der Treck der Volksdeutschen aus Wolhynien, Galizien und dem Narewgebiet, Berlin 1941; Walter Quiring: Die Deutschen in Galizien und Wolhynien, v: Deutschtum im Ausland, Jg. 23, Heft 1/2, str. 6-10; Sobczak, n. d., 165-177.

⁷⁴ Koehl, n. d., 100-101; Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und Nord-Buchenland, Berlin 1942; Sobczak, n. d., 178-192.

⁷⁵ Koehl, n. d., 101; Die Rückkehr der Volksdeutschen aus der Dobrudscha und dem Süd-Buchenland, Berlin 1942; Sobczak, n. d., 235-246.

⁷⁶ Himmlerjeva odredba št. 18/11 z dne 9. 5. 1940, Menscheneinsatz 1940, str. 41; zaključno poslovno in finančno poročilo DUT za leto 1940, NAW, T-81, navitek 271.

⁷⁷ Zaključno poslovno in finančno poročilo DUT za leto 1941, NAW, T-81, navitek 271.

⁷⁸ Menscheneinsatz 1941, str. 39-44; zaključno poslovno in finančno poročilo DUT za leto 1941, NAW, T-81, navitek 271.

nija 1941. leta je imela v 1268 taboriščih še vedno več kot polovico preseljencev, to je 241.814 oseb.⁷⁹

Kot vidimo, so nacisti preseljevali v rajh in na priključena vzhodna območja le posamezne raztresene skupine Nemcev iz severovzhodne, vzhodne in jugovzhodne Evrope, najbolj dosledno iz baltičskih držav. Niso pa preseljevali večjih strnjenih skupin, npr. večje skupine, ki je živela ob Volgi, velike skupine iz Banata, v Romuniji, na Madžarskem in v Jugoslaviji, kakor tudi ne manjših skupin iz Jugoslavije. Edina večja skupina, ki so se je sploh lotili preseliti, je bila južnotirolska, ki pa je niso predvideli za naselitev v vzhodni Evropi. Žal še ni zadovoljivega odgovora na nekatera vprašanja v zvezi s temi nacističnimi preseljevalnimi akcijami, npr. zakaj so nacisti preseljevali Nemce celo iz tistih dežel, npr. baltičskih, ki so jih nameravali ponemčiti, ali zakaj so jih preseljevali iz lublinskega distrikta generalne gubernije, kamor so jih po napadu na Sovjetsko zvezo spet naseljevali itd.

Kot že rečeno, so volksdeutscherje, ki so jih preselili v rajh ali na poljsko ozemlje, nacisti določili za naselitev v rajhu, zlasti pa v vzhodni Evropi, največ seveda na t. i. priključenih vzhodnih območjih. To je bil za naciste eden od temeljnih pogojev za popolno ponemčenje priključenih poljskih predelov.

V zahodnih predelih Poljske

Ni še sicer popolnega odgovora na nekatera vprašanja v zvezi z nacistično politiko do vsega poljskega ozemlja, je pa vendarle iz mnogih podatkov jasno razvidno, da so nacisti imeli za končni smoter germanizacijo vseh poljskih predelov, ki so jih imeli zasedene, ne glede na to, ali so jih bili takoj formalnopravno priključili k rajhu ali ne. Za tiste predele, ki so jih priključili, je nacistični končni cilj jassen že od začetka, za generalno gubernijo pa kaže, da so sklep o njenem popolnem ponemčenju sprejeli šele potem, ko so napadli Sovjetsko zvezo ali pa se na napad že pripravljali. Takoj po razbitju Poljske je prostor generalne gubernije zamišljen predvsem kot nemška surovinska baza, vir cenene delovne sile in odlagališče za deportirane Žide, Poljake in druge ljudi, ki so se jih nacisti hoteli iznebiti iz pokrajin, kjer je bila germanizacija v prvem planu njihove politike. Kot bomo videli, so se nacisti za nemško kolonizacijo in germanizacijo v generalni guberniji začeli pripravljati nekoliko pozneje, po napadu na Sovjetsko zvezo ali pa tik pred njim. Tako bi bila tudi razumljiva preselitev Nemcev iz lublinskega distrikta generalne gubernije na priključena vzhodna območja jeseni 1940. leta in poznejša nemška kolonizacija lublinskega distrikta.

Za vse poljske predele pa nacistične zamisli že od vsega začetka jasno predvidevajo, da bo v njih gospodar le nemški človek, Poljak pa — dokler bo seveda zanj kaj prostora — bo brezpraven poljedelski ali industrijski delavec, in da se na noben način ne bo mogel formirati sloj poljskega izobraženstva. »Poljsko ljudstvo ima pred seboj trdo in težko prihodnost«, so januarja 1940. leta zapisali v nekem elaboratu akademije za nemško pravo v Münchnu.⁸⁰ »V deželi je Nemec gospod in Poljak mu je podrejen«,⁸¹ so odkrito razglašali v časnikih in brošurah, ki so vabile Nemce, naj se prijavijo za naselitev na priključenih vzhodnih območjih.

Za t. i. priključena vzhodna območja je Hitler predlagal, naj bi jih v desetih letih popolnoma depolonizirali in ponemčili. Čeprav pri uresničevanju tega predloga ni šlo samo za množične deportacije Židov in Poljakov, pa so vendarle te skupaj z nemško kolonizacijo zavzele prvo in najpomembnejše mesto v nacistični raznarodovalni politiki, še več, bile so tudi pogoj za velikopotezno nemško kolonizacijo teh območij.

⁷⁹ Poročilo vodstva VoMi o številu taborišč in preseljencev z dne 15. 6. 1941; NAW, T-81, navitek 270.

⁸⁰ Rechtsgestaltung deutscher Polenpolitik nach voikspiolitischen Gesichtspunkten. (Proces des grands criminels, XXVI, dok. PS 661, str. 206-245.)

⁸¹ Walter Geisler: Der Deutsche Osten als Lebensraum für alle Berufsstände, Berlin — Prag — Wien 1942. Str. 7

Zanimivo je, da nacisti kljub svojim zamislim o izselitvi okoli osem milijonov Židov in Poljakov — približno toliko jih je po njihovih izračunih živel na priključenih vzhodnih območjih — dolgo časa niso izdelali kakšnega celovitejšega in natančnejšega programa za celotno svojo raznarodovalno akcijo na teh območjih, tudi kakšnega celovitejšega in natančnejšega načrta za deportacije niso imeli, temveč so do generalnega načrta sproti izdelovali t. i. bližnje, tj. kratkoročne načrte (Nahpläne).

Za deportiranje Židov in Poljakov je Himmler najprej zavezal poveljnika varnostne policije in varnostne službe za generalno gubernijo v Krakovu SS-Brigadeführerja Bruna Streckenbacha, kmalu pa je za to pooblastil glavni državni varnostni urad v Berlinu, ki je imel za ta namen 4. referat B oddelka v IV. uradu (gestapo). Vodil ga je že omenjeni SS-Hauptsturmführer Adolf Eichmann in v njem so delali namestnik SS-Hauptsturmführer Hans Günther, SS-Untersturmführer Franz Nowak in Erich Rajakovic. V posameznih pokrajinah pa bi naj za deportacije skrbeli inšpektorji varnostne policije in varnostne službe.⁸² Ti so že v prvi polovici novembra 1939 na priključenih vzhodnih območjih ustanovili posebne štabe za deportiranje Židov in Poljakov. V pokrajini Poznanj — Powartje se je tak štab, ustanovljen 11. novembra 1939, po raznih preimenovanjih imenoval »Umwandererzentralstelle«, tj. osrednji preseljevalni urad (zaradi sorodnosti imena z »Einwandererzentralstelle«, tj. osrednjim vselitvenim uradom, ga bomo nadalje navajali kar z nemškim imenom) in je dobil za šefa SS-Obersturmbannführerja Hermanna Krummeya. V pokrajini Gdansk — Zahodna Prusija pa je tak štab vodil SS-Hauptsturmführer Franz Abromeit.⁸³

Po prvem Himmlerjevem kratkoročnem načrtu s konca oktobra 1939 naj bi do konca februarja 1940. leta deportirali milijon Židov in Poljakov. 31. oktobra 1939 je namreč ukazal, naj s priključenih vzhodnih območij odstranijo vse Žide, iz pokrajine Gdansk — Zahodna Prusija vse po letu 1919 priseljene Poljake, dalje vse »Nemcem vodilno sovražne Poljake« in poljsko inteligenco. Od predvidenega števila 1.000.000 oseb naj bi deportirali iz pokrajine Gdansk — Zahodna Prusija okoli 400.000 in okoli 300.000 iz pokrajine Poznanj — Powartje. Ostalih 200.000 oseb naj bi deportirali iz drugih priključenih poljskih pokrajin, kot npr. iz Gornje Šlezije itd. Deportirali naj bi jih v generalno gubernijo. Predvidevali so namreč, da lahko generalna gubernija sprejme milijon, kvečjemu milijon in pol deportirancev, da bi naseljenost dosegla normalno raven.⁸⁴

Ker so že v drugi polovici oktobra 1939 začeli v Poznanj prihajati transporti z estonskimi in letonskimi Nemci, je Heydrich 28. novembra 1939 ukazal deportirati iz te pokrajine 80.000 Židov in Poljakov, da bi lahko naselili 40.000 Nemcev. V tej akciji (1. Nahplan) so od 1. do 17. decembra 1939 iz 41 okrajev z 80 tovornimi vlaki odpeljali v generalno gubernijo 87.838 oseb. Nacisti so na temelju podatkov svoje varnostne službe, uprave in zaupnikov iz vrst volksdeutscherjev domnevali, da je v tej pokrajini okoli 540.000 oseb z družinskimi člani vred, ki so nekdanje delale v poljskih političnih strankah in organizacijah in bi jih že zato bilo treba deportirati. Vendar so ponekod pri določanju ljudi za deportiranje igrali pomembno vlogo predvsem ali celo samo premoženjski motivi.⁸⁵

⁸² Fotokopiji Heydrichovih brzojavk 28. 11. in 21. 12. 1939, Biuletyn XII, str. 15F-17F, 32F; Broseat, n. d., 86-87.

⁸³ Najprej je višji vodja SS in policije v Poznanju SS-Gruppenführer Wilhelm Koppe ustanovil »štab za izgon Židov in Poljakov iz pokrajine Powartje« (Stab für die Absehbung der Juden und Polen aus dem Reichsgau Wartheland), ki se je čez nekaj časa preimenoval v »Amt für die Umsiedlung der Polen und Juden«, marca 1940 se je preimenoval v »Umwandererzentralstelle«. (Koppejevo povelje 11. XI. 1939, arhiv Glowne komisije badania zbrodni hitlerowskich w Polsce, Warszawa — navajam: arhiv GKBZH; podatki o UWZ so v arhivu GKBZH.) Kot bomo videli pozneje, so tudi sodelavci te ustanove sodelovali pri deportaciji Slovencev in uporabljali zlasti izkušnje, ki so si jih pridobili na Poljskem.

⁸⁴ Himmlerjeva odredba I/II z dne 30. 10. 1939, NAW, T-81, navitek 266; fotokopija v Biuletynu XII, str. 9F; fotokopija zapisnika konference višjih vodij SS in policije iz zasedenih poljskih pokrajin v Krakovu 8. 11. 1939, Biuletyn XII, str. 11F-14F; Broszat, n. d., 85-86; Gumkowski, n. d., 155.

⁸⁵ Fotokopija Heydrichove brzojavke 28. 11. 1939, Biuletyn XII, str. 18F; Rapovo poročilo 18. 12. 1939, fotokopija v Biuletynu XII, str. 22F; poročilo UWZ, fotokopija v Biuletynu XII, str. 163F; Broszat, n. d., 90-91; Gumkowski, n. d., 158.

Kljub negativnim posledicam prve deportacijske akcije, ki so se začele pojavljati zlasti v generalni guberniji, je Heydrich na generalni konferenci dne 30. januarja 1940 v Berlinu še naprej zahteval, da je treba akcijo nadaljevati in v bližnji prihodnosti po t. i. »vmesnem načrtu« (Zwischenplan) deportirati iz pokrajine Poznanj — Wartheland okoli 40.000 Židov in Poljakov, nato pa še iz vseh priključenih vzhodnih območij okoli 120.000 Poljakov, da bi lahko na njihova posestva naselili Nemce iz Bele Rusije. Res so po tem »vmesnem načrtu« od 15. februarja do 15. marca 1940 predvsem iz mest Poznanj in Lodz deportirali v generalno gubernijo 40.128 Poljakov.⁸⁶ Takoj zatem so začeli novo deportacijsko akcijo, in sicer po t. i. drugem bližnjem načrtu (2. Nahplan), v kateri so od 15. marca 1940 do 20. januarja 1941 samo iz pokrajine Poznanj — Powartje deportirali v generalno gubernijo ali pa v Nemčijo na delo 133.506 Poljakov. V tem času (od 25. septembra do 14. decembra 1940) so tudi iz Gornje Šlezije z 18 vlaki deportirali v generalno gubernijo 17.413 Poljakov (t. i. »Saybusch-Aktion«), da bi na njihova mesta naselili nemške preseljene iz Galicije. Iz pokrajine Gdansk — Zahodna Prusija so do srede novembra 1940 deportirali več kot 30.758 in iz ciechanovskega okrožja v Vzhodni Prusiji več kot 14.636 Poljakov.⁸⁷

Da bi zagotovili kolonizacijo okoli 42.500 nemških preseljencev iz Besarabije in 11.000 iz Bukovine, so 6. januarja 1941 sklenili, da bodo v t. i. tretjem bližnjem načrtu (3. Nahplan) od 2. januarja 1941 do 20. januarja 1942 deportirali iz pokrajine Poznanj — Powartje okoli 330.000 Poljakov. Toda ta akcija je ohromela že marca 1941. leta, predvsem iz vojaško-prometnih razlogov, ker so se na poljskem ozemlju zbiral nemške enote za napad na Sovjetsko zvezo. Še prej pa se je tudi vlada generalne gubernije z dr. Hansom Frankom na čelu iz golih gospodarskih razlogov postavila proti množičnim deportacijam Poljakov iz priključenih vzhodnih območij v generalno gubernijo. Do tega časa so po tretjem bližnjem načrtu deportirali v generalno gubernijo nekaj tisoč Poljakov iz pokrajine Gdansk — Zahodna Prusija in ciechanovskega okrožja Vzhodne Prusije, iz pokrajine Poznanj — Powartje pa le 17.086 Poljakov in 2140 Židov.

Ker nacisti niso več mogli deportirati Poljakov v generalno gubernijo, na naselitev na priključenih vzhodnih območjih pa je čakalo na desetisoče Nemcev, so morali najti kakšen drug način odstranjevanja Poljakov z njihovih posestev. Izmislili so si res nov način in ga imenovali »izselitev z izpodrinjenjem« (Aussiedlung durch Verdrängung), t. j. izselitev Poljakov iz boljših v slabše vasi, z donosnejše na močvirno ali pusto zemljo itd. V večjem številu so jih začeli tudi odvažati v Nemčijo na delo in na ponemčenje. V letih 1941-1943 so samo v pokrajini Poznanj — Powartje na tak način odstranili iz vasi 305.029 Poljakov. V celoti pa so v tej pokrajini od jeseni 1939 do konca 1943 deportirali v generalno gubernijo, Nemčijo ali premestili v druge vasi 534.384 Židov in Poljakov.⁸⁸ Iz pokrajine Gdansk — Zahodna Prusija so nacisti do srede marca 1941 deportirali v generalno gubernijo 41.518 Poljakov, 106.850 pa so jih pregnali z domačij v druge vasi in v Nemčijo. Iz Gornje Šlezije so do konca 1942. leta deportirali več kot 8000 Poljakov, od tega okoli 5100 v Nemčijo.⁸⁹

Iz vseh poljskih pokrajin, ki so jih nacisti jeseni 1939. leta priključili k rajhu, so deportirali ali pregnali okoli 750.000 Židov in Poljakov ali približno 10 odstotkov tamkajšnjega poljskega prebivalstva.⁹⁰

86 Zapisnik konference v RSHA 30. 1. 1941, fotokopija v Biuletynu XII, str. 163F; poročilo UWZ v Lodzu, fotokopija v Biuletynu XII, str. 163F; Broszat, n. d., 95-96; Gumkowski, n. d., 158.

87 Poročilo UWZ v Lodzu, fotokopija v Biuletynu XII, str. 163F; Eichmannov zapisek o konferenci z dne 7. 8. 1940, fotokopija v Biuletynu XII, str. 103F-106F; Greifeltov dopis 1. 8. 1940, Menscheneinsatz 1940, str. 30 in 117; Broszat, n. d., 95-99; Gumkowski, n. d. 158. Menscheneinsatz 1940, str. 117 navaja, da so v istem času deportirali iz pokrajine Poznanj — Powartje 234.620 oseb, iz Gornje Šlezije pa 14.322 oseb.

88 Krummeyerovo poročilo 6. 1. 1941, fotokopija v Biuletynu XII, str. 127F-128F; brzojavka RSHA 15. 3. 1941, fotokopija v Biuletynu XII, str. 138F-139F; brzojavka idr. H. Franka 5. 11. 1940, fotokopija v Biuletynu XII, str. 113F; zaključno poročilo UWZ v Lodzu o deportacijah od 21. 1. 1941 do 20. 1. 1942 ter zaključni poročili UWZ v Lodzu za leti 1942 in 1943, arhiv GKBZH.

89 Gumkowski, n. d., 163-167; Broszat, n. d., str. 104, op. 4.

90 Broszat, n. d., 101-102.

Osnovna težnja nacistov pri kolonizaciji je bila, da z njo ustvarijo ali okrepijo subjektivni faktor ponemčevalnega dela in da kar se da korenito spremenijo narodnostno in socialno sestavo prebivalstva na določenem ozemlju, tako da bi bil uspeh ponemčevalnega dela zagotovljen že od vsega začetka. Oblike kolonizacije so bile najrazličnejše. Včasih je šlo za strnjeno naselitev v prostoru, iz katerega so poprej deportirali vse ali pa vsaj večino domačega prebivalstva, včasih za ustvarjanje nemških mostov med ozemljem, ki je bilo že poprej strnjeno naseljeno z Nemci, in nemškimi otoki, včasih za povezovanje otokov z naselitvenimi pasovi itd. Pri tem so nacisti navadno v prvi etapi imeli namen, da s kolonizacijo Nemcev dosežejo čimbolj ugodno številčno razmerje med njimi in domačim prebivalstvom, in sicer vsaj 1: 1, pri čemer pa je treba poudariti, da je bila s tem moč nemštva vsaj dvakrat večja zaradi novih posestnih razmer, v katerih so Nemci dobili velike in donosne kmetije, stroje, kredite itd. ter bili nekaj časa oproščeni davčne in celo vojaške obveznosti.

Na t. i. priključenih vzhodnih območjih so imeli nacisti še poseben namen, da s kolonizacijo ustvarijo nemško aristokracijo »krvi in zemlje«. Po državnem zakonu o dedovanju kmečkih posesti iz 1933. leta je celotno posestvo lahko podedoval le en sam dedič, ki je moral biti nemški državljan, to je Nemec in rasno primeren. Vsi drugi so si lahko iskali zemljo na vzhodu in so jo tudi dobili, če so seveda za to izpolnjevali temeljne pogoje: biti so morali telesno in duševno zdravi, rasno primerni in poklicno usposobljeni za kmete, kar so preverili s posebnimi pregledi. Da bi npr. ugotovili sposobnost nekaj desetstisoč kandidatov, so že od 1940. leta zdravstveno in rasno pregledali več kot dva in pol milijona oseb. Vsi nemški kmetje, ki bi jih naselili v vzhodnoevropskih predelih, naj bi postali t. i. »obrambni kmetje« (Wehrbauern), nekakšni krajišniki. V njih naj bi bila utelešena pravo kmetištvo in nemška vojaška bit, zakaj poleg svojega kmečkega poklica naj bi z orožjem v rokah branili meje nemškega rajha pred t. i. tradicionalno nevarnostjo z vzhoda. Izbrali bi jih po strogi esesovski preveritvi njihovih kmečkih, vojaških, zdravstvenih, rasnih, svetovnonazorskih in kulturnih zmožnosti in »vrlin«. ⁹¹

Nemško kolonizacijo na priključenih vzhodnih območjih je vodil štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, v pokrajinah pa njemu in gauleiterjem kot Himmlerjevim pooblaščenecem za utrjevanje nemštva podrejeni pokrajinski in okrožni »naseljevalni SS štabi« (SS-Ansiedlungsstäbe). Z vprašanjem prostorskih problemov kolonizacije se je v štabnem uradu v Berlinu še posebej ukvarjal osrednji zemljiški urad (Zentralbodenamt) pod vodstvom SS-Standartenführerja prof dr. Konrada Meyer-Hetlinga. Bil je zelo aktiven, kakor so bili aktivni tudi njemu strokovno podrejeni pokrajinski zemljiški uradi v Gdansku, Poznanju, Ciechanovu in Katovicah. Poleg načrtovanja o prostorskem razvoju kolonizacije so vodili tudi evidenco zaplenjenih posestev. Računali so, da je v vseh priključenih poljskih pokrajinah okoli 9,666.645 ha obdelovalne zemlje in da je od te površine treba zapleniti 7,364.872 ha poljske zemljiške posesti. Od tega so do srede novembra 1940. leta zaplenili že tretjino ali 103.850 posestev z 2,471.245 ha. Do konca 1942. leta so v teh pokrajinah zaplenili že dve tretjini zemlje ali okoli 6,000.000 ha, od katere so 1,500.000 ha pogozdili ali pa dali na razpolago za javne namene, 950.000 ha so naselili z nemškimi preseljenci ali z domačimi Nemci, okoli 3,500.000 ha pa so upravljale ustanove nemškega prehranbenega ministrstva. Osrednji zemljiški urad v Berlinu je računal, da bo prišlo za naselitev z Nemci v pošteev največ še okoli 2,000.000 ha zemlje. ⁹²

Potem ko so kakšno skupino Nemcev preselili v rajh ali na priključena vzhodna območja, je Himmler s posebno odredbo določil, kje jih bodo naselili. Pri svoji kolonizatorski politiki so se nacisti držali načela, da je treba, če je le mogoče, preseljeno skupino

⁹¹ Bauerntum. Erarbeitung und Herausgabe: Der Reichsführer-SS, SS-Hauptamt. Str. 84-93.

⁹² Statistično poročilo osrednjega zemljiškega urada v Berlinu 15. 11. 1940, NAW, T-175, navitek 80 poročilo štabnega urada RKFDV iz konca 1942. leta, NAW, T-81, navitek 264.

Nemcev naseliti strnjeno na eno samo območje. Večino preseljenih Nemcev naj bi naselili v pokrajinah Poznanj — Powartje in Gdansk — Zahodna Prusija, iz katerih so tudi najbolj izseljevali Poljake. Ker so prvi volksdeutscherji že začeli prihajati v drugi polovici oktobra 1939, ko Himmler še ni imel urejene organizacije za naseljevanje in izdelanih kolonizacijskih načrtov, ko še tudi ni steklo organizirano deportiranje Poljakov in ni bilo pregleda nad izpraznjenimi poljskimi posestvi, je ukazal, naj v prvih dveh mesecih ne naselijo za stalno nobenega preseljenca. Verjetno je to stanje še podaljšal za nekaj mesecev, ker so prve kolonizacijske načrte izdelali šele spomladi 1940. leta.

Vodja osrednjega zemljiškega urada dr. Meyer-Hetling je najprej menil, da bi npr. v pokrajini Poznanj — Powartje nemške kmete naseljevali od zahoda proti vzhodu, tako da bi najprej kolonizirali okrožja od Czarnikova do Ravica.⁹³ Toda ko je delal načrte, je spoznal, »da je za zagotovitev popolnega načrtnega ponemčenja vzhodnih območij glede na razpoložljive sile potrebno določiti in razmejiti posebne naselitvene cone.« Predlagal je, naj bi pri določanju »naselitvene cone 1. reda« veljala naslednja načela: 1. Najprej naj bi ob meji med priključenimi vzhodnimi območji in generalno gubernijo z globoko zakoreninjenimi germanskimi kmečkimi posestvi ustvarili nemški narodni jezik, ki bi dokončno izoliral poljsko ljudstvo v priključenih vzhodnih območjih od njegovega zaledja v generalni guberniji. 2. Nato bi naj okolico večjih mest naselili z nemškimi kmeti. 3. Ustvarili naj bi širok nemški narodni most na osi vzhod—zahod, ki bi naj povezoval obmejni jezik s starim rajhom, poleg njega naj bi ustvarili še ožji most Skozi nekdanji poljski koridor čez okrožja Sepolno, Bydgoszcz, Chemno in Grudziadz. Oba nemška narodna mosta naj bi razbila ostanke vmesnega poljskega ljudstva in ustvarila poljske otoke. Nemški otoki, ki so že na tem ozemlju ali ki bodo še nastali, naj bi bili nekakšne kristalizacijske točke, na katerih naj bi slonela nadaljnja izgradnja obmejnega pasu in prej omenjenih narodnih mostov. Ob meji generalne gubernije naj bi povezali nemške otoke zahodno od Piotrkova, v Lodzu, ob Visli in ob Narvi. Širok nemški narodni most pa naj bi se začel pri nemških otokih Miedzychod in Nowi Tomysl ter nadaljeval ob reki Warti čez Poznanj, Srem, Wrzeźnia, Konin in Kolo do industrijskega območja v Lodzu. V naselitveno cono 1. reda naj bi spadalo tudi območje Suwalki. Pač pa naj vanjo ne bi prišla okrožja okoli Katovic, češ da v nacionalnopolitičnem pogledu ne gre za močno izpostavljeno območje in ker bo na naselitev na podeželju zelo vplival razvoj tamkajšnje industrije.

Naselitvena cona 1. reda je obsegala polovico ozemlja vseh priključenih poljskih območij ali 44.000 km² s 4.300.000 prebivalci, od tega po nacističnih izračunih 285.000 Nemcev. Vanjo naj bi še naselili okoli 1.800.000 Nemcev, od tega 820.000 kmetov. Predstavljali naj bi »novo kmetišstvo« (neues Bauerntum) v najglobljem smislu besede, ki bi naj bilo »v napadu v pravem bojnopolitičnem smislu«. Temelje nove posestne strukture naj bi predstavljalo okoli 155.000 hub, ki bi imele najmanj 20 ha obdelovalne zemlje, poleg njih pa bi naj bilo še okoli 11.700 kmečkoobrambnih posestev (Wehrbauernhöfe) ali velikih hub, ki bi naj imele od 50 do 200 ha obdelovalne zemlje, ter okoli 72.000 majhnih posestev za poljedelske delavce in podeželske obrtnike. S tem v zvezi naj bi preuredili tudi vasi, občine in okrožja. Vsaka vas naj bi imela od 300 do 400 prebivalcev z dvema velikima hubama nad 50 ha, s 26 kmečkimi hubami in 12 posestvi za poljedelske delavce, skupno torej 40 posestev z okoli tisoč ha obdelovalne zemlje. V 40 okrožjih naselitve cone 1. reda naj bi bilo okoli 2800 občin itd. Vse to obsežno delo naj bi bilo izvedeno v dveh fazah: prva faza naj bi bila končana v treh, druga pa v petih letih po končani vojni.⁹⁴

Za vsa priključena vzhodna območja, ki so imela okoli 87.600 m² in 9,5 milijona prebivalcev, od tega po nemški cenitvi okoli 11 % Nemcev, je dr. Meyer-Hetling predvideval, da je treba v nekaj letih z deportacijami pol milijona Židov in 3,4 milijona Poljakov

⁹³ Poročilo šefa EWZ dr. Sandbergerja 25. 11. 1939 Heydrichu, NAW, T-81, navitek 266.

⁹⁴ Elaborat planskega oddelka državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu z naslovom »Planungsgrudlagen tar den Aufbau der Ostgebiete«, NAW, T-81, navitek 264.

ter s kolonizacijo enakega števila Nemcev vzpostaviti takšno narodnostno stanje, kot je bilo leta 1914, ko naj bi bilo po nacističnih lažnih podatkih v teh pokrajinah 50 % vseh prebivalcev Nemcev.⁹⁵

Himmler se je s tem načrtom strinjal in 13. junija 1940 določil obseg t. i. »naselitvene cone 1. reda«. Ta je v pokrajini Gdansk — Zahodna Prusija obsegala 6, v pokrajini Poznanj — Powartje pa 21 okrožij. 9. septembra istega leta je v cono vključil nadaljnja tri okrožja pokrajine Gdansk — Zahodna Prusija in eno okrožje pokrajine Poznanj — Powartje. Končno je 16. januarja 1941. leta vključil še eno okrožje pokrajine Poznanj — Powartje, šest okrožij pokrajine Vzhodna Prusija (tudi to so bila okrožja s poljskim prebivalstvom) in osem okrožij pokrajine Gornja Šlezija. V cono je prišlo tako kar 40 okrožij. S tem je bil ustvarjen neprekinjen jezikovni mejni pas generalne gubernije od Vzhodne Prusije do češko-moravskega protektorata, dalje zelo močni in med seboj povezani nemški naselitveni otoki zahodno od Poznanja, vzhodno in zahodno od Bydgoszcza in zahodno od Gdanska in šest ali sedem otokov, ki niso bili v omenjeni coni.⁹⁶

Na temelju tega elaborata planskega oddelka državnega komisarja za utrjevanje nemštva oziroma osrednjega zemljiškega urada je Himmler 26. novembra 1940. leta izdal »temeljna navodila in smernice za podeželsko graditev v novih vzhodnih območjih«, v katerih je določil agrarno strukturo nemške kolonizacije (tipe posestev, vasi in občin itd.).⁹⁷ »Smernice za planiranje in ureditev mest v priključenih vzhodnih območjih«⁹⁸ in navodila »za takojšnjo ureditev kulturnih in gospodarskih razmer v preseljenjskih vaseh v priključenih vzhodnih območjih v vojnem času«⁹⁹ je Himmler izdal pozneje. Ne bomo se spuščali v problematiko vseh teh navodil, ki so jim sledila še nova, lahko pa povzamemo, da so na temelju študija celih skupin ljudi in tudi posameznikov imela namen popolnoma spremeniti agrarno in mestno podobo dežel, kajti vsa agrarna in urbanistična preureditev naj bi služila čim boljši utrditvi nemške kmečke in mestne kolonizacije, čim hitrejšemu ponemčenju dežele in mest, čim boljšemu počutju nemških kolonistov in njihovem čim večjemu razplodu.¹⁰⁰

Deportacije Poljakov in nemška kolonizacija so bile le del nacističnega raznarodovalnega dela, drugi del je bilo ponemčenje ostalega poljskega prebivalstva. Nacisti so namreč že sredi leta 1940 spoznali, da ne bo mogoče vseh Poljakov deportirati s priključenih vzhodnih območij in jih nadomestiti z Nemci. Potem ko je nekaj časa odločanje, kdo je poljske in kdo nemške narodnosti, bilo odvisno od pokrajinskih vodstev NSDAP in civilne uprave, je po premostitvi nekaterih kompetenčnih nesoglasij med notranjim ministrstvom in Himmlerjem¹⁰¹ prišlo 4. marca 1941. leta do izdaje enotne odredbe o ustanovitvi »Deutsche Volksliste«, tj. nekakšnega seznama nemškega ljudstva, ki je imel

95 Prav tam: »Prvi in v prihodnjih letih dosegljivi cilj mora biti, da bomo vzpostavili najmanj takšno razmerje, kot je bilo 1914. leta. Ko bomo ta cilj nekoč dosegli, bo nadaljnje ponemčevanje neprenehoma naraščalo s sodelovanjem bioloških in gospodarskih sil, ki bodo same izhajale iz naseljenstva in novega območja. Obnovitev stanja iz leta 1914 naj bi pomenilo to, da bi najprej povečali število Nemcev, ki zdaj živijo na teh območjih, od 1,1 za 3,4 na 4,5 milijona in val za valom deportirali 3,4 milijona Poljakov.«

96 Himmlerjevi splošni odredbi št. 3/1 z dne 13. 6. 1940 in št. 5n z dne 9. 9. 1940, NAW, T-81, navitek 266; »pregled okrožij naselitvene cone I«, NAW, T-175, navitek 80.

97 Himmlerjeva splošna odredba št. VII z dne 26. 11. 1940, NAW, T-81, navitek 266; Erhard Mäding: Regeln für die Gestaltung der Landschaft, Berlin 1943. Str. 65-67 (navajam: Mäding); Anordnungen und Beiträge zum ländlichen Siedlungsaufbau in den eingegliederten Ostgebieten und in der Untersteiermark, Berlin — Dahlem 1942, NAW, T-81, navitek 264; J. Umlauf: Der Stand der Raumordnungsplanung für die eingegliederten Ostgebiete, v: Neues Bauerntum, 8/1942, str. 3-15, NAW, T-81, navitek 264.

98 Himmlerjeva splošna odredba št. 13/11 z dne 30. 1. 1942, NAW, T-81, navitek 266; Mäding, n. d., 69-70.

99 Himmlerjeva splošna odredba št. 11/II z dne 30. 1. 1942, NAW, T-81, navitek 266.

100 Günther Pacyna: Der deutsche Bauer im Osten, Berlin 1943; Wilhelm Zoch: Neuordnung im Osten. Baupolitik als deutsche Aufgabe. Berlin 1939; Walter Geissler: Der deutsche Osten als Lebensraum für alle Berufsstände. Berlin — Prag — Wien 1942; isti: Deutscher! Der Osten ruft dich!; Oskar Gratz: Das Reich, Europa und der Osten. Marburg 1943.

101 Broszat, n. d., 118-126.

štiri oddelke. V prvi oddelek so prišli tisti Nemci, ki so bili člani nemških organizacij in so se v poljski državi izkazali v »nemškem narodnostnem boju«. V drugi oddelek so prišli Nemci, ki so v narodnostnem boju bili sicer pasivni, so pa ohranili svojo nemško narodno zavest. V tretji oddelek so prišle osebe nemškega rodu, ki pa so prišle pod poljski vpliv, kakor tudi osebe poljske ali druge narodnosti, ki so se bile poročile z osebo nemške narodnosti itd. V četrti oddelek pa so prišli »renegati nemške krvi«, ki so politično postali popolnoma poljski.¹⁰² Osebe iz prvega in drugega oddelka so s 26. oktobrom 1939 dobile nemško državljanstvo, osebe iz tretjega oddelka so z dnevom sprejetja v Deutsche Volksliste dobile nemško državljanstvo na preklic, ki ga lahko pristojni uradi v desetih letih prekličejo, osebe iz četrtega oddelka so prav tako dobile nemško državljanstvo na preklic, vendar šele s posebno podelitvijo. Vsi drugi naj bi postali t. i. »zaščitenci nemškega rajha« (Schutzangehörige des Deutschen Reichs) z mnogo manjšimi pravicami.¹⁰³

Himmlerjeva strogo zamišljena delitev prebivalstva na štiri skupine, od katerih naj bi bila zlasti tretja podvržena podrobnemu političnemu in rasnemu pregledu ter dolgotrajnemu ponemčevalnemu postopku v rajhu,¹⁰⁴ je naletela na nerazumevanje pri nekaterih pokrajinskih političnih uradih, npr. v Gdanku in Katovicah, tako da je bila dejanska delitev prebivalstva tudi potlej neenotna. Še najbolj so se Himmlerjevih zamisli in navodil držali v pokrajini Poznanj — Powartje.¹⁰⁵ Osebe, ki so prišle v tretji oddelek Deutsche Volksliste, so po grobem rasnem pregledu na terenu poslali v taborišče v Lodzu, kjer so jih rasno natančneje pregledali. Če so jih spoznali za rasno sposobne za ponemčenje, so jih poslali v rajh na delo. Iz te pokrajine so npr. 1941. leta izbrali za ponemčenje 7327, v letu 1942 le 3668 in 1943. leta 2077 Poljakov.¹⁰⁶ Po poročilu štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva so do 1. oktobra 1943 prepeljali v rajh za ponemčenje 20.206 Poljakov, od tega 3736 iz tretjega oddelka Deutsche Volksliste.¹⁰⁷

Januarja 1944. leta je bilo na vseh priključenih vzhodnih območjih sprejetih v Deutsche Volksliste okoli 2,750.000 oseb, od tega okoli 484.000 v prvi, 517.000 v drugi, 1,678.000 v tretji in 83.000 v četrti oddelek. Poleg 370.000 Nemcev iz rajha, 353.000 volksdeutscherskih naseljencev je bilo zunaj Deutsche Volksliste 6,015.000 Poljakov in drugih.¹⁰⁸ To pomeni, da sta bili dve tretjini vsega prebivalstva brez državljanskih pravic, sloj podložnikov, ki bi ga bili nacisti, če bi bili zmagali v vojni, izselili ali pa fizično uničili.

Kot že rečeno, so se pri nacistih zamisli o ponemčenju generalne gubernije pojavile nekoliko pozneje kot za t. i. priključena vzhodna območja, tj. ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo ali pa takrat, ko so se pripravljali nanj. Poleg Himmlerja in njegovih esesovskih oprod se je za politiko ponemčenja generalne gubernije takrat zavzemal tudi generalni guverner dr. Hans Frank. Po njegovih zamislih naj bi po prvi etapi, tj. po ustva-

¹⁰² Reichsgesetzblatt I, 1941, str. 118-120.

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Himmlerjeva, odredba št. 17/11 z dne 9. 5. 1940; Himmlerjevi pismi višjim vodjem SS in policije 3. in 31. 7. 1940; Himmlerjevi pismi ministru za delo 2. 10. in 9. 11. 1940; Himmlerjeva odredba št. 42/1 z dne 23. 7. 1941 in dopolnilo z dne 30. 7. 1941 itd., Menscheneinsatz 1940, str. 51-58, in Menscheneinsatz 1941, str. 78-89. Približno enak postopek za ponemčevanje Poljakov, prepeljanih na ponemčevanje v rajh, kakršnega je Himmler predpisal v teh in drugih odredbah in navodilih, so pozneje uporabljali za ponemčevanje Slovencev, preseljenih v rajh.

¹⁰⁵ Gradivo o problemih v zvezi z Deutsche Volksliste v tej pokrajini je v Documenta occupationis IV.

¹⁰⁶ Poročilo UWZ za leta 1941, 1942 in 1943, arhiv GKBZH.

¹⁰⁷ Poročilo štabnega urada RKFDV iz oktobra 1943, NAW, T-81, navitek 264. Broszat meni, da število Poljakov, prepeljanih v rajh na ponemčenje, ni dosti večje od 10.000. Omenja pa podatek, da naj bi bili do 30. 10. 1941 odpeljali iz Lodza v Nemčijo 8.146 Poljakov (Broszat, n. d., 132.) Po statističnem pregledu rasnega urada v RuSHA z dne 31. 7. 1942 bi naj bilo v ponemčevalnem postopku v rajhu 13.687 Poljakov, od tega 550 iz tretjega oddelka Deutsche Volksliste. (Poročilo rasnega urada v RuSHA 6. 10. 1942, gradivo VIII. procesa v Nrnbergu, NO-1600.)

¹⁰⁸ Broszat, n. d., 134.

ritvi močnih nemških pozicij na priključenih vzhodnih območjih, začeli drugo etapo, tj. ponemčenje generalne gubernije. Njegova administracija je v zvezi s Hitlerjevim ukazom z dne 17. marca 1941, da je treba generalno gubernijo ponemčiti v 15-20 letih, začela z izdelavo t. i. »zemljiškega reda v generalni guberniji« (Bodenordnung im Generalgouvernement), ki ga je dokončala 20. maja 1941. Po tem »zemljiškem redu«, ki bi ga začeli uresničevati 1942. leta, bi naj v dvajsetih letih vsa majhna poljska posestva v velikosti od 2 do 10 ha združili v večja v velikosti od 50 do 100 ha. Ta večja posestva naj bi dobili nemški kolonisti, ki bi jih prišlo v generalno gubernijo okoli 30.000. Razlaščeni Poljaki naj bi postali cenena delovna sila za rajh.¹⁰⁹

To, o čemer smo doslej govorili, so bili le nacistični delni, parcialni načrti za ponemčevanje poljskih pokrajin. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo junija 1941. leta pa so nacistične ustanove, zavezane za načrtovanje raznarodovalnega dela, začele izdelovati generalne načrte za ves vzhodni prostor, to je za poljske in sovjetske predele skupaj.

V generalni guberniji in v Sovjetski zvezi

Raznarodovalno delo na t. i. priključenih vzhodnih območjih je bilo nacistom le prva etapa v njihovem prodiranju v vzhodno Evropo. Prave apetite so zbudili šele napad na Sovjetsko zvezo in začetni uspehi nemške vojske na vzhodni fronti, ki so imeli za posledico nacistično zasedbo razsežnih predelov evropskega dela Sovjetske zveze.

Kot že rečeno, je Hitler svojim ciljem, ki jih je oznanil v svoji knjigi »Mein Kampf« in v svojem neobjavljenem rokopisu iz 1928. leta, namreč, da si mora Nemčija iskati svoj življenjski prostor v vzhodni Evropi, ostal zvest do kraja. To je nenehno poudarjal v svojih zaupnih krogih tudi takrat, ko je v različnih zunanjepolitičnih razmerah dajal drugačne uradne izjave in celo sklenil prijateljski pakt s Sovjetsko zvezo. Tudi v vojnem času je poudarjal, da njegova vojna ni konvencionalna vojna z zahodnoevropskimi državami, temveč revolucionarna vojna s Sovjetsko zvezo.

Pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo so bili vsi nemški vodilni krogi enotnega naziranja, da je treba po osvojitvi Sovjetske zveze odpraviti sovjetsko družbenopolitično ureditev, glede nadaljnje usode Sovjetske zveze pa sta bili dve alternativni. Nekateri so menili, da je treba prebivalstvo Sovjetske zveze vključiti v »družino narodov«, tj. pridobiti partnerja za novi red, drugi pa so zatrjevali, da je treba prebivalstvu in deželi nameniti posebno usodo, o kateri se je najbolj jasno izrazil Hitler, rekoč, da vidi upravičenost nadaljnje eksistence sovjetskega ljudstva edinole v njegovi službi nemškemu gospodarstvu.

Temeljno gledišče večjega dela vodilnih nacistov glede usode sovjetskega prebivalstva in dežele je bilo, da je treba prebivalstvo podjarmiti tako, da bo čimbolj služilo nemškim gospodarskim interesom, da je treba deportirati veliko število ljudi, kolonizirati nekatera območja z Nemci, če pa bi bilo njih za to premalo, pa z drugimi narodi germanškega rodu, da je treba prenesti vzhodno mejo nemškega rajha daleč na vzhod in z ustvaritvijo nekaterih teritorialnoupravnih enot zaostriti nasprotja med Rusi in drugimi narodi Sovjetske zveze, npr. Ukrajinci, narodi okrog Kavkaza itd.¹¹⁰

Ko je Hitler 1. aprila 1941. leta zavezal Rosenberga, da pripravi načrte za prihodnjo politično ureditev predelov Sovjetske zveze, je ta že naslednji dan predlagal, naj bi sovjetsko ozemlje razdelili na sedem delov: Veliko Rusijo ali Moskovijo, Belo Rusijo, Ukrajino s Krimom, baltiške dežele, območje ob Donu, Kavkaz in Turkestan, in je za vsak del

¹⁰⁹ Czesław Madajczyk: *Cele wojenne III rzeszy na Wschodzie*, v: *Wschodnia ekspansja Niemiec w Europie środkowej*, Poznań 1963, str. 234 do 258.

¹¹⁰ Alexander Dallin: *German Rule in Russia 1941-1945. A Study of Occupation Policies*. London 1957. Uporabljal sem nemško izdajo: *Die deutsche Herrschaft in Russland*, str. 51-52 (navajam: Dallin).

predvidel usodo.¹¹¹ O tem je dva dni pred napadom na Sovjetsko zvezo govoril ljudem, ki so jih bili določili, da se bodo ukvarjali s političnimi, upravnimi in drugimi vprašanji v omenjenih delih. Tako je za baltiške dežele povedal: »Vsekakor bo treba to območje izrezati iz telesa Sovjetske zveze z namenom — o katerem pa tukaj še ne bomo natančneje razpravljali — da ga spravimo v najtesnejšo zvezo z nemškim rajhom. Ali bo mogoče izvesti ponemčenje s kolonizacijo, s katero bi dobili posestva nemški vojaki iz te vojne in stari baltiški bojevniki, je vprašanje prihodnosti. Južno od baltiških dežel je Bela Rusija, za katero je predvideno, da jo bomo vključili v komisariat baltiških dežel. Bela Rusija ima sicer popolnoma drugačen značaj, toda iz baltiških dežel bomo najbrž morali deportirati mnogo asocijalnih elementov in za te neljube elemente iz baltiških dežel, kakor tudi iz generalne gubernije in pokrajine Powartje, bo Bela Rusija zelo pripravno sprejemno območje.« Tudi za Kavkaz je napovedal: »Vsekakor pa se zdi politično mogoče, da je treba začeti v moderni obliki s starim pohodom na vzhod.« Najhujšo usodo je namenil Veliki Rusiji: »Brez dvoma je, da bodo potrebne zelo obsežne deportacije in da rusko ljudstvo čakajo huda leta.«¹¹² Hitler pa je 16. julija 1941 na posebni konferenci z Rosenbergom, Lammersom, Keitlom, G8ringom in Bormannom, na kateri so razpravljali o podobnih zadevah, napovedal, da je treba s Krima deportirati vse »tujce« in ga kolonizirati z Nemci in da mora tudi nekdanja avstrijska Galicija postati območje rajha.¹¹³

Dan po tej konferenci je Hitler izdal temeljni zakon o nemški upravi na t. i. zasedenih vzhodnih območjih. (Medtem ko so k rajhu priključena zahodna poljska območja imenovali priključena vzhodna območja, so zasedene predele Sovjetske zveze imenovali zasedena vzhodna območja.) Določil je, da jih bo po ukinitvi vojaške uprave upravljalo »državno ministrstvo za vzhodna območja« (Reichsministerium für die Ostgebiete) v Berlinu, ki ga bo vodil Rosenberg, in da se bodo delila v državne komisariate, ti v generalne komisariate itd. 20. avgusta 1941 so ustanovili državna komisariata »Ostland« in »Ukraipec«. Prvega, ki so ga sestavljale baltiške dežele in Bela Rusija, je upravljal državni komisar Hinrich Lohse v Rigi (bil je tudi gauleiter v Schleswig-Holsteinu), drugega, ki so ga sestavljali generalni komisariati Volinija, Nikolajev, Žitomir, Kijev, Dnjepropetrovsk in Taurija, pa je upravljal državni komisar Erich Koch (bil je tudi gauleiter za Vzhodno Prusijo). Velike predele pa so kar priključili k Vzhodni Prusiji (Bialystok), generalni guberniji (Galicija), k Finski in Romuniji (Transnistrija). Določili so tudi že obseg dveh novih državnih komisariatov, in sicer »Moskau« in »Kaukasus«, ki naj bi ju vodila poslanik v Zagrebu SA-Obergruppenführer Siegfried Kasche in Arno Schickedanz, vendar do ustvaritve ni prišlo, ker nemška vojska po zaslugi sovjetske armade ni mogla osvojiti predelov, določenih za ta dva državna komisariata, kakor ni mogla tudi osvojiti vseh predelov, določenih za državni komisariat »Ukraine«.¹¹⁴

Enako kot povsod drugod so nacisti namenili najkrutejšo usodo, tj. popolno iztrebljenje Židom in Ciganom. To nalogo so opravljale štiri akcijske skupine varnostne policije, ki so jih samo v letu 1941 pomorile na stotisoče. Enako usodo so namenili tudi velikemu številu, približno tretjini, vseh Rusov. Veliko število Rusov, Belorusov in Ukrajincev ter pripadnikov neslovanskih narodnosti so tudi nameravali deportirati za Ural, le majhen del so nameravali ponemčiti, razen prebivalstva baltiških dežel, ki so ga hoteli ponemčiti v večjem številu. Tako so torej nacistični rasistični in nacionalistični ideologi razvrstili prebivalstvo Sovjetske zveze v več kategorij: najvišje so bili domači volksdeutscherji in na novo naseljeni Nemci, nižje neruski ljudje, zlasti prebivalci baltiških dežel, še nižje Ukrajinci in Belorusi, še nižje Rusi in najnižje Židje in Cigani. Nekateri nacisti so to kate-

¹¹¹ Proces des grands criminels, XXVI, str. 610-627, dok. PS-1058 Dallin, n. d., 51-52.

¹¹² Rosenbergova memoranduma št. 1 z dne 2. 4. 1941 in št. 2 z dne 7. 4. 1941, Proces des grands criminels XXVI, str. 547-555, dok. PS-1617, str. 555-560, dok. PS-1019; Dallin, n. d., 51.

¹¹³ Proces des grands criminels, XXVI, dok. L-221.

¹¹⁴ Dallin, n. d., 84-103.

gorizacijo primerjali z grško družbeno strukturo: »Nemci naj bi imeli položaj Spartancev, iz Letoncev, Estoncev in podobnih obstajajoča vmesna plast položaj periekov, Rusi pa položaj helotov«. ¹¹⁵

Sladeč načelom, da bi postalo in ostalo nemški življenjski prostor le tisto območje, ki ga bodo naselili z nemškimi kmeti, so nacisti v svoji raznarodovalni politiki tudi v zasedenih predelih Sovjetske zveze pripisovali velik pomen svoji kolonizaciji. Zlasti so svoje pohlepne oči uprli na Krim, baltiške dežele in območje med čudskim in Oneškim jezerom, t. i. Ingermanlandijo. Hitler je celo ukazal, naj Krim in Ingermanlandijo kolonizirajo najprej. Enako kot v drugih zasedenih deželah naj bi tudi v zasedenih predelih Sovjetske zveze deportacije in nemško kolonizacijo vodil Himmler oziroma njemu kot šefu nemške policije in državnemu komisarju za utrjevanje nemštva podrejene ustanove.

Generalplan Ost

Himmler je že spomladi 1941. leta ukazal glavnemu državnemu varnostnemu uradu v Berlinu, naj mu izdela generalni načrt za ponemčenje poljskih in sovjetskih predelov glede na to, koliko prebivalstva v posameznih predelih je mogoče ponemčiti in koliko ga je treba deportirati in kam. Načrt, ki so ga imenovali »Generalplan Ost des Reichsführers SS« je konec leta 1941 v III. uradu (SD-Inland) glavnega državnega varnostnega urada izdelal vodja oddelka B (Volkstum und Volksgesundheit) dr. med. Hans Ehlich. Predvideval je, naj bi razsežne poljske in sovjetske predele do črte Ladoško jezero—Valdajsko hribovje—Brjansk—črno morje vključili v rajh in jih sčasoma, nekako v tridesetih letih, popolnoma absorbirali in ponemčili. Iz njih naj bi deportirali v zahodno Sibirijo 31 milijonov ljudi, medtem ko bi jih naj okoli 11 milijonov ponemčili. Deportirali naj bi 80-85 odstotkov vseh Poljakov (16-20,4 milijona), 65 odstotkov zahodnih Ukrajincev, 75 odstotkov Belorusov in mnogo rasno neustreznih elementov iz baltiških dežel. V ta prostor naj bi naselili okoli 4,550.000 Nemcev, tako da bi njihovo število doseglo 10 milijonov? ¹¹⁶

Ko je Himmler dobil ta načrt, je 27. januarja 1942. leta naročil dr. Meyerju Hetlingu, ki je bil že izdelal načrt za naselitev in ponemčenje t. i. priključenih vzhodnih območij, tj. zahodnih predelov Poljske, naj izdela generalni načrt za kolonizacijo in ponemčenje poljskih in sovjetskih predelov skupaj. Ta je res v štirih mesecih izdelal obsežno študijo »Generalplan Ost — Rechtliche, wirtschaftliche und räumliche Grundlagen des Ostaufbaus«. ¹¹⁷

Ta generalni načrt je predvideval, da bi k rajhu priključeni poljski predeli postali »naselitveno območje« (Siedlungsgebiet), ki bi ga strnjeno poselili z Nemci. Ponemčenje bi trajalo na deželi pet let in bi bilo končano, ko bi vsa zemljiška posest prešla v nemške roke, v mestih pa deset let, dokler ne bi samostojni poklici, uradniki, nameščenci, srednje kvalificirani delavci in k vsem tem pripadajoče družine bile nemške. Za popolno ponemčenje bi bilo treba naseliti na deželi še okoli 1,800.000 Nemcev, v mestih pa okoli 2,200.000. V ta namen naj bi še pripeljali iz rajha milijon in pol Nemcev. Za kolonizacijo teh predelov bi potrebovali 66,6 milijard mark.

¹¹⁵ Zapisnik sestanka v ministrstvu za vzhodna ozemlja 4. 2. 1942, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-2585, objavljen v: Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte 1958, 3. zv., str. 293-296.

¹¹⁶ Dokument verjetno ni ohranjen. Omenja ga nekaj drugih dokumentov, vsebino pa je na kratko mogoče razbrati iz obsežnih pripomb, ki jih je 27. aprila 1942. leta dal sodelavec rasnopolitičnega urada NSDAP in rasnopolitični referent v Rosenbergovem ministrstvu za zasedena vzhodna ozemlja dr. Erhard Wetzel. Ta dokument je objavljen v reviji »Przegląd Zachodni«, XIV (1958), št. 2, in v Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte 1958, št. 3, str. 281-325 z obsežnim komentarjem Helmuta Heiberja.

¹¹⁷ Na VIII. procesu pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu, kjer so sodili tudi Meyer-Hetlingu, so imeli le povzetek generalnega plana Ost na šestih tipkanih straneh, medtem ko so menili, da je izvirni dokument izgubljen ali uničen. Šele čez nekaj let, tj. 1957. leta, ga je omenil Koehl v svojem delu, informacijo o njem je prinesla revija Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte 1960, št. 1, v celoti pa ga je objavil Czesław Madajczyk v reviji Przegląd Zachodni, 1961, št. 3, str. 66-103.

V generalni guberniji in v sovjetskih predelih do črte Ladoško jezero—Valdajsko hribovje—Brjansk—Črno morje naj bi zlasti: 1. Ingermanlandija, 2. območje ob Narewu in Njemnu, zlasti zahodna Litva (kamor so ponovno naselili 16.300 že izseljenih nemških družin) in Bialystok (ki so ga že bili priključili Vzhodni Prusiji), 3. t. i. Gotska pokrajina (Gotengau), t. j. Krim in Cherson (prej so to območje imenovali Taurija) postali »naselivitvene krajine« (Siedlungsmarken). Te tri naselivitvene krajine naj bi bile povsem podrejene državnemu komisarju za utrjevanje nemštva, ki bi imenoval »krajšnike«, ki bi lahko dajali posestva — navadne kmetije naj bi imele 40-100 ha, velike pa 250 ali več hektarov — v »začasni fevd« za 7 let ali »dedni fevd« ali pa v trajno last s posebnimi pravicami. Tempo ponemčevanja ne bi bil enakomeren, saj bi podeželje do polovice ponemčili že v prvih petih letih, medtem ko bi mesta v istem času ponemčili le 20-odstotno, v nadaljnjih petih letih spet 20-odstotno in do konca petnajstih let skupno do polovice. Podeželje naj bi torej ponemčili trikrat prej kot pa mesta. Za kolonizacijo teh krajin bi potrebovali 12.426,6 milijonov mark.

Zvezo med naselitvenimi krajinami in rajhom naj bi predstavljalo 36 »naselitvenih postojank« (Siedlungsstitzpunkte). V generalni guberniji naj bi jih bilo kar 14, in sicer poleg petih sedežev distriktov, tj. Varšave, Krakova, Radoma, Lublina in Lwova še devet drugih pomembnejših mest na železniških križiščih, razmeščenih po vsej generalni guberniji, kar kaže na namen nacistov, da bi s temi postojankami razbili strnjeno poljsko ozemlje generalne gubernije in razkosali poljski narod in posamezne otoke uničevali drugega za drugim. Kako je potekalo ustvarjanje ene od teh 14 postojank, bom opisal pozneje, ker je povezano z deportiranimi Slovenci. Generalna gubernija naj bi bila povezana z naselitveno krajino Gotengau, tj. s Krimom in Chersonom, z osmimi postojankami v Ukrajini, to je okrog mest ob železnici med Rovnim in Nikolajevom. Vzhodna Prusija in Bialystok pa bi naj bila povezana z Ingermanlandijo kar z dvema vrstama naselitvenih postojank: ena vrsta naj bi potekala v notranjosti baltičskih dežel ob železniški zvezi Kovno—Riga—Tartu—Reval—Narva, druga pa znotraj ali zunaj vzhodne meje baltičskih dežel, torej vzhodneje od prve, ob železnici Vilna—Diinaburg—Pskov—Luga—Leningrad. Naselivitvene postojanke bi bile oddaljene druga od druge okoli sto kilometrov, vsaka od njih pa naj bi imela okoli 2000 km² površine, tj. približno toliko, kot je bila površina enega podeželskega upravnega okrožja v rajhu. Za kolonizacijo naselitvenih krajin in postojank bi potrebovali še 3.345.805 Nemcev, stroški za kolonizacijo postojank pa bi znašali 8483 milijonov mark.

Himmler je načrt pohvalil, menil pa je, da bi ga bilo mogoče uresničiti že v dvajsetih letih in da bi morali v dvajsetih letih tudi že popolnoma ponemčiti Estonko in Letonsko ter vso generalno gubernijo. Zato je nasprotoval Meyer-Hetlingovi zamisli, da bi v generalni guberniji najprej ustanovili naselivitvene postojanke. Opozoril je tudi, naj ne računajo s ponemčenjem prebivalstva Litve, ker bo treba vso Litvo poseliti z Nemci.¹¹⁸

Kot že rečeno, so nacistični planerji predvidevali, da bi v poljskih in sovjetskih predelih kolonizirali okoli 10 milijonov Nemcev. To je zahteval tudi Hitler. Glede roka za ponemčenje pa je bil še bolj nestrpen kot Himmler. Menil je, da je vse to mogoče opraviti že v desetih letih. Ko je 12. maja 1942. leta razpravljal z zahodno-pruskim gauleiterjem Försterjem o nemški politiki v vzhodni Evropi, je dejal, »da je cilj njegove vzhodne politike v daljši perspektivi ta, da bi za okoli sto milijonov germanskih ljudi ustvaril možnost naseljevanja na vzhodu in da mora človek tvegati vse, da bi z železno žilavostjo spravil tja milijon za milijonom nemških ljudi.« Poudaril je, da v desetih letih želi imeti poročilo, da na priključenih ali z nemško vojsko zasedenih vzhodnih območjih živi deset milijonov Nemcev.¹¹⁹

¹¹⁸ Himmlerjevo pismo Greifeltu 12. 6. 1942, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-2255, objavljeno v Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte 1958, št. 3, str. 325.

¹¹⁹ Henry Picker: Hitlers Tischgespräche in Führerhauptquartier 1941-1942. Bonn 1951. Str 303 (navajam: Hitlers Tischgespräche).

Grozotna se zdi človeku vizija vzhodne Evrope, kakršno so si zamišljali in kakršno so tudi hoteli graditi nacisti. Mnogi pravijo, da bi pod uspelo nacistično okupacijo zavladal zlasti v vzhodni Evropi srednji vek. Menim, da nimajo prav, kajti takšna vzhodna Evropa, kot si jo je ne samo zamišljal, temveč jo je v zaupnih krogih tudi plastično slikal Hitler, bi bila hujša od srednjega veka. To bi bilo suženjstvo dvajsetega stoletja.

Poljsko in sovjetsko ozemlje bi naselili z nemškimi kmeti, uradniki, vojaki itd. in zanje bi ustvarili lepa naselja. Nemški uradi bi bili v čudovito lepih poslopjih in okoli mest bi bili venci lepih vasi z nemškimi kmeti, nato pa »drugi svet«, v katerem bi pustili Ruse živeti po svoje.¹²⁰ Delati bi morali za Nemce, ki bi z zasedenih ruskih območij odvekle vse, kar bi se dalo odvleči. Rusi bi se naučili le pisati, brati in spoznavati prometne predpise, da ne bi ovirali nemškega prometa, namesto šol naj bi za poučevanje uporabljali zvočnike. Nemci naj bi si prizadevali, da bi bile higienske in zdravstvene razmere med Rusi na najnižji ravni in da se ne bi preveč razmnožili itd.¹²¹

Takšni so bili Hitlerjevi nazori o prihodnosti nemške okupacije sovjetskega ozemlja. Vendar s Himmlerjem nista ostajala le pri načrtih, temveč sta jih že poleti 1942. leta, ko bi bila nemška vojska skoraj že dosegla Volgo, skušala uresničevati. Že avgusta 1941 je Hitler zahteval skoraj popolno deportacijo prebivalcev polotoka Krima. Generalni komisar za Krim gauleiter Alfred Frauenfeld mu je junija 1942 predlagal, naj bi tam strnjeno naselili Nemce iz Južne Tirolske, s čimer se je seveda stringjal in naročil vrhovnemu vojaškemu poveljstvu, naj s Krima deportirajo vse Ruse in Ukrajince. O deportaciji Rusov in Ukrajincev s Krima in nemški kolonizaciji sta Hitler in Himmler govorila tudi 22. septembra 1942. Himmler je menil, da Nemci iz Južne Tirolske niso primerni za kolonizacijo Krima in naj bi na njem raje naselili Nemce iz Transnistrije, Melitopola itd. Tisti čas so res pripravljali kolonizacijo Krima, in čeprav je »krimski oddelek SS« vse do umika nemške vojske s Krima aprila 1944. leta pripravljala naselitev, do nje ni prišlo.¹²²

Pač pa so 1942. leta nacisti začeli ustanavljati prej imenovane naselivitvene postojanke v generalni guberniji in v Ukrajini. Himmler je namreč avgusta 1942 ukazal, naj v bližini njegovega glavnega stana v »Hegenwaldu« pri Zitomiru in Kalinovki ustvarijo nemške vasi, in so zato v okrožje pripeljali okoli 10.000 Nemcev, ki so dobili zemljo v privatno last. Novembra 1942 so iz prvih sedmih vasi odstranili Ukrajince in naselili Nemce iz Volinije. Čez mesec dni so območje Hegenwald izvzeli iz civilne uprave in ga, sledeč načrtu Generalplan Ost, organizirali kot posebno administrativno enoto. Čeprav so nekateri visoki nacisti, kot npr. Rosenberg, Göring itd., nasprotovali tej akciji, ker je upadla proizvodnja, je Himmler kljub temu delal dalje in zavračal vse pomisleke in nasprotovanja.¹²³

Himmler je hotel tudi s ponemčevanjem Ingermanlandije, ozemlja med Čudskim in Ladoškim jezerom, ki so ga nekoč naseljevali finski Ingrijci. S kolonizacijo tega območja so nacisti verjetno nameravali raztegniti svoje interesno območje od baltičskih dežel do Leningrada. Sredi 1942. leta so ga upravno osamosvojili in podredili naravnost Berlinu. Zgodaj v letu 1942 je Finska izrazila pripravljenost, da sprejme Ingrijce na Finsko, vendar pa se je preselilo le nekaj družin. Šele 6. oktobra 1943. leta sta državi podpisali pogodbo o preselitvi in spomladi 1944. leta se je okoli 65.000 oseb preselilo na Finsko. Toda nemška

¹²⁰Hitlers Tischgespräche 1. 4. 1942, str. 71-74, 22. 7. 1942, str. 114—118; Dallin, n. d., 454-471.

¹²¹Hitlers Tischgespräche 8. 10. 1941, str. 44.

¹²²Helmut Heiber: Der Generalplan Ost, v: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1958, št. 3, str. 291; Hitlers Tischgespräche 2. 7. 1942, str. 314; sporočilo nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva 12. 7. 1942, NAW, T-175, navitek 122; Himmlerjeve notice, NAW, T-175, navitek 94.

¹²³Dallin, n. d., 284-288. Na to kolonizacijo se nanaša podatek v poročilu štabnega urada RKFDV iz konca leta 1942: »Na zasedenih vzhodnih območjih smo zdaj pri treh postojankah med Zitomir in Vinico strnili in naselili okoli 40.000-60.000 Nemcev iz vzhodnega dela Volinije. Skrb za 127.000 volksdeutscherjev iz Transnistrije so na podlagi sporazuma z romunsko vlado prevzele ustanove državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Preselitev Nemcev iz Transnistrije na Krim se pripravlja, enako tudi preselitev volksdeutscherjev iz okolice Krima.« (NAW, T-81, navitek 264.)

kolonizacija je zaradi vojnih dogodkov ostala le na papirju. Kakšnega večjega razmaha zaradi vojnih dogodkov tudi ni mogla doživeti kolonizacija baltičskih dežel. Nacistom je res uspelo poslati nazaj mnogo tistih Nemcev, ki so se bili od 1939. do 1941. leta od tam izselili na priključena poljska območja, vendar do kakšne bistvene uresničitve generalnega načrta ni prišlo.¹²⁴

Neuspehi nemške vojske na vzhodni fronti in naglo prodiranje sovjetskih armad na zahod so kmalu onemogočili uresničevanje nacističnih zločinskih načrtov. Nacisti niso mogli več pošiljati nemških kolonistov na sovjetsko zemljo, temveč so morali že od 1943. leta dalje že naseljene nemške ljudi in tudi druge Nemce evakuirati in pošiljati na t. i. priključena vzhodna območja na Poljskem.¹²⁵

Prej omenjeni »Generalplan Ost« je kmalu postal del mnogo širšega kolonizacijskega načrta. Himmler je namreč, potem ko je pregledal Meyer-Hetlingov »Generalplan Ost«, naročil Greifeltu, naj Meyer-Hetling izdela še »Gesamt-Siedlungsplan«, v katerega »naj strne vse prejšnje načrte za Gdansk — Zahodno Prusijo, Powartje in Gornjo Šlezijo, južni del Vzhodne Prusije in v grobih potezih tudi že za Češko in Moravsko ter Alzacijo in Lotaringijo, Gorenjsko in Južno Štajersko.«¹²⁶ Meyer-Hetling mu je »Generalsiedlungsplan« res izročil 24. decembra 1942. leta. Kljub temu, da je takrat že prišlo do velikega preobrata na bojiščih, mu je Himmler še 12. januarja 1943 naročil, naj v novi načrt vključi še Litvo, Estonsko, Letonsko, Belo Rusijo, Ingermanland, ves Krim in območje Chersona. Z načrtovanjem so prenehali nacisti šele takrat, ko je Hitler 13. januarja 1943. leta ukazal, naj popolnoma ustavijo vse priprave in načrte za naloge po vojni.¹²⁷

Omenjeni »Generalsiedlungsplan« verjetno ni ohranjen oziroma je za sedaj še nedostopen. Zato nam za Alzacijo in Lotaringijo ter Gorenjsko in slovensko Štajersko nacistični temeljni kolonizacijski načrti za sedaj še niso tako znani kot za vzhodno Evropo.

RAZNARODOVANJE V ALZACIJI, LOTARINGIJI IN V LUKSEMBURGU

Iz nekaterih, žal pomankljivih podatkov lahko razberemo, da so nacisti v Alzaciji, Lotaringiji in Luksemburgu, to je v pokrajinah, ki so jih po porazu Francije nameravali priključiti k rajhu,¹²⁸ uporabljali približno enake raznarodovalne metode kakor v t. i. priključenih vzhodnih območjih, tj. deportiranje nezaželenih iz vrst domačega prebivalstva in naseljevanje Nemcev. Iz vseh treh pokrajin, ki jih je Nemčija okupirala maja 1940. leta in so jih upravljali od Hitlerja imenovani šefi civilne uprave, so nacisti nameravali napraviti popolnoma nemške pokrajine. Zato so seveda najprej udarili po Židih in zavednih Francozih. Po Himmlerjevih navodilih so najprej deportirali Žide in tiste, ki so se bili priselili iz severne Afrike (ti namreč niso spadali v nobeno od šestih evropskih ras), nato Francoze, ki so se priselili po 11. novembru 1918. leta, in končno francosko usmerjene domačine Alzačane, Lotaringijce in Luksemburžane. Samo od 11. do 21. novembra 1940. leta so iz Lotaringije odpeljali v Lyon s 63 vlaki nekaj deset tisoč oseb.¹²⁹ Za Alzacijo pa je Völkischer Beobachter 31. decembra 1942 v članku »Heim ins Reich« poročal, da so takoj ob okupaciji deportirali okoli 28.000 Židov, da se v deželo ni vrnilo okoli sto tisoč Francozov in da so od tistih Francozov, ki so se po vojni spomladi 1940. leta vrnili v deželo, deportirali okoli 25.000 oseb.¹³⁰ Poročilo štabnega urada državnega komisarja za utrje-

¹²⁴ Danin, n. d., 280-281.

¹²⁵ Wolfrum: Die Rückführung ,der Deutschen aus der UdSSR, v: Deutsche Arbeit, 1944, št. 6, str. 164-168; Sobczak, n. d., 324-356.

¹²⁶ Glej op. 118.

¹²⁷ Heiber, Der Generalplan Ost, 291-292.

¹²⁸ Toynbee, n. d., 92-93 in 509-519; Eugene Schaeffer, L'Alsace et la Lorraine. Paris 1953 (navajam: Schaeffer).

¹²⁹ Pierre Cezard: L'annexion de fait de l'Alsace et de la Lorraine (juin 1940 - septembre 1942), v: Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale, 1952, št. 1, str. 41-42.

¹³⁰ Völkischer Beobachter 31. 12. 1942.

vanje nemštva iz konca leta 1942 navaja, da so iz Alzacije, Lotaringije in Luksemburga deportirali v Francijo in Nemčijo 295.000 oseb.¹³¹ Kakšni so bili Hitlerjevi načrti, kaže njegova izjava dne 12. maja 1942. Rekel je, da če hoče ponemčiti Alzacijo in Lotaringijo, mora iz teh pokrajin oditi vsakdo, kdor se ne izjavi za nemštvo, in da je gauleiter Brckel že začel v Lotaringiji z odločnimi ukrepi. Poudaril je, da tudi iz Alzacije mora izginiti še četrtr milijona francoskih simpatizerjev.¹³² Seveda pa nacisti zaradi razvoja vojnih dogodkov teh zamisli niso mogli izvesti.

Na konferenci predstavnikov raznih ustanov, npr. državnega komisarja za utrjevanje nemštva, državnega glavnega varnostnega urada itd., dne 4. avgusta 1942 so ugotovili, da je bilo iz Alzacije izseljenih že okoli 105.000 ljudi, in se na osnovi Hitlerjevega ukaza dogovarjali o načinu nadaljnjih deportacij ljudi iz te pokrajine. Žal v zapisniku niso navedene številke.¹³³ Za Lotaringijo je bila konferenca 28. novembra 1942 in so se je udeležili skoraj isti ljudje kot 4. avgusta. Sklenili so, da bodo do 15. januarja 1943 izgnali v Spodnjo Šlezijo ali na Sudetsko 2872 družin z 9337 osebami.¹³⁴ Alzačane, Lotaringijce in Luksemburžane so v letih 1941-1943 izganjali v rajh. V letih 1941 in 1942 ter devetih mesecih 1943. leta naj bi izgnali v rajh skupno 13.557 oseb.¹³⁵

V Alzaciji, Lotaringiji in Luksemburgu so 1942. leta začeli naseljevati nemške preseljence. Do srede leta 1943 so v vseh treh pokrajinah naselili 1545 družin nemških povratnikov iz Francije s 3292 osebami, 435 nemških družin iz Južne Bukovine s 1676 osebami in 61 nemških družin iz Južne Tirolske s 243 osebami.¹³⁶ Šefa civilne uprave za Alzacijo in Lotaringijo sta ustanovila za kolonizacijo celo dve družbi, in sicer »Badische Landessiedlung-Gesellschaft« za Alzacijo in »Ansiedlungsgesellschaft Westmark« za Lotaringijo.¹³⁷

ANEKSIONISTIČNE TEŽNJE V JUGOSLAVIJI

Med nemškimi narodnimi skupinami, ki so jih nacisti pred začetkom druge svetovne vojne ali pa tik po njem iz raznih dežel preselili v rajh ali na t. i. priključena vzhodna območja, ni bilo nobene skupine iz Jugoslavije. V Jugoslaviji je živelo pred vojno okoli pol milijona Nemcev oziroma ljudi z nemškim materinim jezikom. Doslej še ni raziskano vprašanje, ali sta Hitler in Himmler nameravala, da kdaj jugoslovanske Nemce ali pa vsaj posamezne skupine preselita v rajh. Odgovor bo najbrž negativen, ker so nacisti preseljevali v rajh le manjše raztresene nemške narodne skupine (z izjemo Nemcev iz Južne Tirolske), za katere je obstajala bojazen, da se bodo polagoma asimilirali s tamkajšnjim narodom. Tega se jim za večino jugoslovanskih Nemcev ni bilo treba bati, ker so živeli — zlasti v Banatu in Slavoniji — kolikor toliko strnjeno. Poleg tega je bil pri jugoslovanskih Nemcih v obdobju med dvema vojnama pravi narodni preporod in ideološka ter organizacijska strnitev v enotni organizaciji »Schwäbisch Deutscher Kulturbund«, katerega vodstvo je postalo navaden izvrševalec direktiv tretjega rajha.

Teoretiki nemškega življenjskega prostora so menili, da je treba na preureditev jugovzhodne Evrope gledati kot na sestavni del problema celotne nemške politike v vzhodni Evropi in seveda tudi kot na sestavni del nemške preureditve v vzhodni Evropi. Preuredi-

¹³¹ Poročilo štabnega urada RKFDV iz konca leta 1942, NAW, T-175, navitek 194.

¹³² Hitlers Tischgespräche 12. 5. 1942, str. 305.

¹³³ Zapisnik konference 4. 8. 1942, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, objavljen v *Trials of War Criminals*, vol. XIII, str. 611-612.

¹³⁴ Zapisnik konference 28. 11. 1942, gradivo VIII. procesa v Nürnbergu, NO-5211.

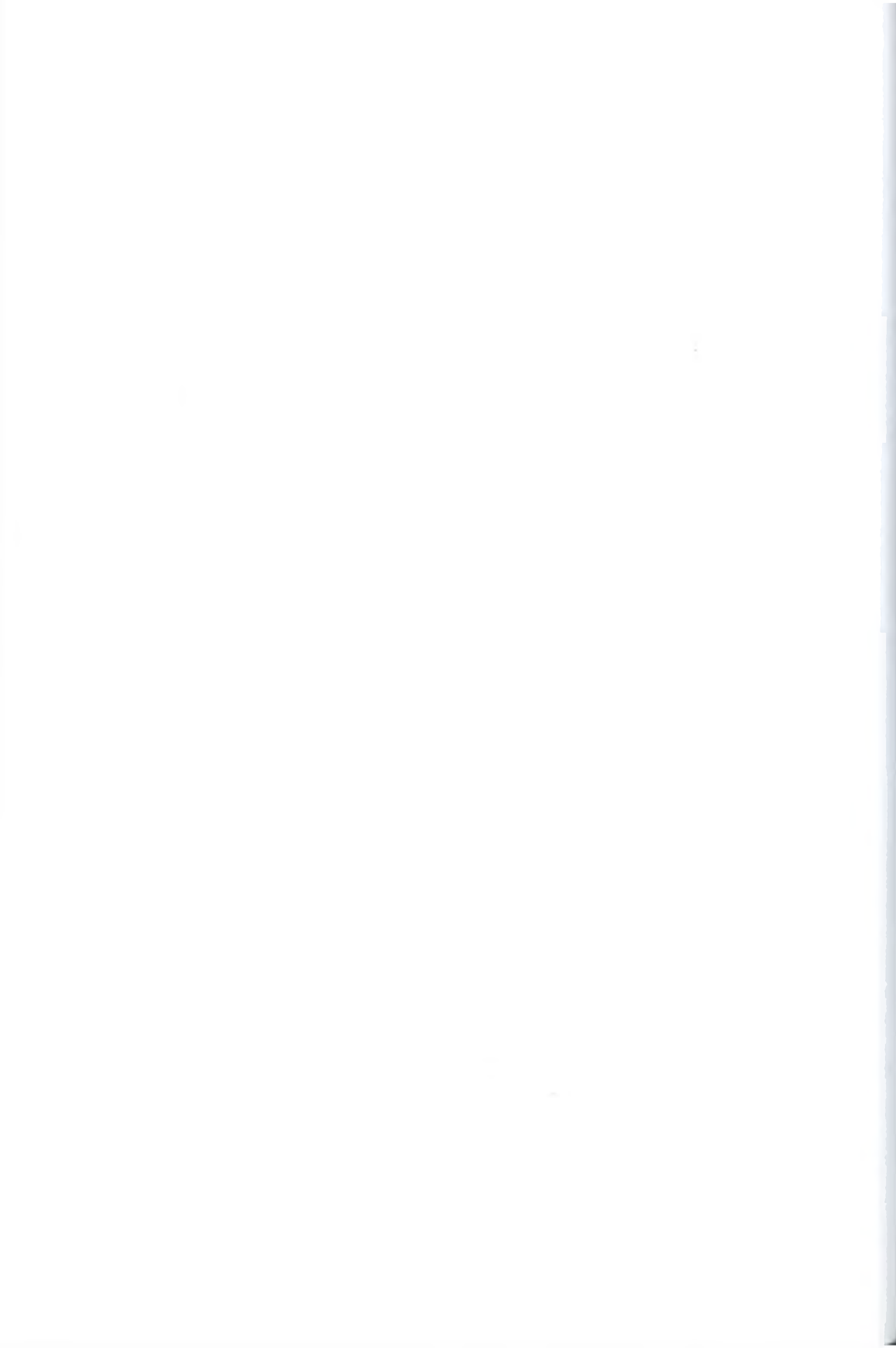
¹³⁵ Poročili štabnega urada RKFDV za leto 1942 in za čas od 1. 1. do 1. 10. 1943, NAW, T-81, navitek 264. Po teh poročilih naj bi jih bili deportirali iz Alzacije 9.266, Lotaringije 3.639 in Luksemburga 652.

¹³⁶ Poročilo štabnega urada RKFDV konec leta 1942 in 1. 10. 1943, NAW, T-81, navitek 264; Toynbee, n. d., 85.

¹³⁷ Schaeffer, n. d., 106-107.

tev v vzhodni Evropi pa je bilo po njihovem mnenju treba zavarovati z določenim redom v jugovzhodnem prostoru. Poleg tega je jugovzhodna Evropa tudi del Podonavja, ki je bilo za nemško gospodarstvo zlasti iz prometnih ozirov zelo pomembno. Zato so poudarjali: »Kakor je bilo v preteklosti Podonavje, in posebno dunajski kot, neprenehoma vdor-no mesto azijatov in Slovanov v germansko naseljeni srednjeevropski prostor, tako mora v prihodnosti donavski prostor, nad katerim gospoduje Nemčija, predstavljati zavarova-nje desnega krila nemškega rajha v srednjeevropskem prostoru, posebno pa nemškega življenjskega prostora v vzhodni Evropi, ki ga na levem krilu varujeta Skandinavski po-lotok in Finska.« Zato so tudi predlagali, naj bi v vojnem času z jugoslovanskega ozemlja preselili v rajh samo manjše, raztresene nemške narodnostne skupine (npr. iz Prekmurja, iz Kočevske, iz Bosne itd.). Menili so tudi, da je za stabilnost nemške moči potrebno, da ima rajh trdnjavo Beograd v svojih rokah, ker je pomemben ključ na donavskih vratih. Zato mora Beograd z okolico postati »trdnjava rajha« (Reichsfestung) s posadko rekrui-tov iz nemških občin beograjskega zaledja v Vojvodini. Da bi bili interesi rajha še bolj zavarovani, naj bi južno od Beograda prišel k rajhu še pas ozemlja južno od Donave in ob Timoku s premogovnimi revirji in rudnikom bakra v Boru. Bili so tudi predlogi, naj bi na nekdanja srbska državna posestva, ki bi jih Nemčija dobila za reparacije, naselili Nemce.¹³⁸

138 »Denkschrift über die Lage und das zukünftige Schicksal des Deutschtums im ehemaligen jugoslawischen Staatsgebiet«. To spomenico je državni sekretar v nemškem notranjem ministrstvu SS-Brigadeführer Wilhelm Stuckart na temelju dveh konferenc 18. in 19. aprila 1941 na Dunaju, ki sta obravnavali vprašanje »začasne ureditve jugoslovanskega prostora«, 15. 7. 1941 poslal nemškemu zunanjemu ministrstvu. (PA AA, št. E 226949 - E 226989.) Odlomke je objavil Hans Ulrich Wehler v članku »Reichsfestung Belgrad«, v: Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte, 1963, št. 1, str. 74-84.

OKUPACIJSKI SISTEMI NA SLOVENSKEM*

1. Pretenzije sosednjih držav do slovenskega ozemlja

Slovenski narod je v svoji zgodovini izgubil dve tretjini svojega narodnega ozemlja (od 60.000 km² je ostalo 24.000 km²), in to večinoma zaradi redke poselitve na današnjem avstrijskem ozemlju. Zlasti od srede 19. stoletja sta si nemški in italijanski imperializem prizadevala, da bi si pridobila čim več slovenskega ozemlja in ga ponemčila ter poitalijančila. Vendar sta zaradi naraščajoče slovenske narodne zavesti dosegla manj, kot stoletja trajajoča tiha asimilacija. Iz tega obdobja so znana društva, ki jih imenujejo narodnoobrambna, vendar je njihov značaj različen, če gre zanje pri velikih ali malih narodih.

Pri Nemcih je bilo najpomembnejše društvo »Deutscher Schulverein« (Nemško šolsko društvo), ustanovljeno 1880. leta in 1908. leta preimenovano v »Verein für das Deutschtum im Ausland« (Društvo za nemštvo v inozemstvu); podružnice je imelo v raznih deželah, tudi na Slovenskem (65) in je tudi tu ustanavljalo nemške šole, nemške otroške vrtce in nemške domove za rejence. Za širjenje nemštva na slovenskem Štajerskem je bilo pomembno tudi drugo društvo, in to »Südmark«, ki so ga ustanovili v Gradcu 1889. leta. Določilo si je nalogo, »da gospodarsko podpira Nemce, ki živijo v jezikovno mešanih krajih na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem,« in da z »načrtno pritegnitvijo novih kolonistov krepí nemški kmečki živelj na meji« ter »polagoma ustvari most k mestnim jezikovnim otokom.« Društvo si je zlasti prizadevalo, da bi z nemškimi kmeti naselilo območje med Špiljem - Spielfeld in Mariborom (naselilo je 64 nemških družin s 368 člani) ter med Arvežem - Arnfels in Radljami - Marenberg (naselilo je 10 nemških družin s 64 člani). Društvo je širilo nemštvo tudi s svojimi knjižnicami (v slovenski Štajerski 23), lastnim glasilom, pesmaricami, predavanji, proslavami itd.

Italijani so 1886. leta za nacionalni boj deloma proti slovenstvu in hrvaštvu ter deloma proti nemštvu ustanovili društvo »Pro Patria« (Za domovino). Ker je avstrijska vlada 1890. leta to društvo razpustila, so Italijani že naslednje leto (1891) v Trstu ustanovili novo društvo »Lega Nazionale« (Narodna zveza) za pet pokrajin: Tridentinsko, Furlanijo, Tržaško, Istro in Dalmacijo. V Slovenskem primorju je to društvo imelo 1913. leta 25 osnovnih šol in 16 otroških vrtcev.

Slovenci pa so proti društvu »Deutscher Schulverein« 1885. leta v Ljubljani ustanovili »Družbo sv. Cirila in Metoda«, ki jo je dolgo časa vodil Tomo Zupan. Imela je nalogo dvigati narodno zavest na najbolj ogroženih območjih Slovenije in »vsestransko podpirati in pospeševati slovensko šolstvo,« za kar je družba ustanavljala in vzdrževala ali pomagala ustanavljati ali pospeševati slovenske šole in otroške vrtce. Do prve svetovne vojne je ustanovila 8 osnovnih šol in 23 otroških vrtcev. Od 1908. leta dalje je izdajala lastno glasilo »Slovenski Branik«. Proti društvoma »Südmark« in »Lega Nazionale« pa so 1898. leta v Ljubljani ustanovili klerikalno narodnoobrambno društvo »Naša straža.« Vendar je bila kratkega veka, saj je že po prvem rednem občnem zboru nehala obstajati, poskus obnove 1909. leta pa ni uspel. Zato je Družba sv. Cirila in Metoda 1910. leta ustanovila gospodarsko narodnoobrambno društvo »Branibor«.

Delo vseh teh društev in družb pri nas bo treba natančneje šele proučiti. Kratek pregled je v mojem delu Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941 - 1945 (Maribor 1968). Natančneje je delo društva »Südmark« prikazal Eduard G. Staudinger

* Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2001, str. 105-112.

v razpravi Die Südmark v zborniku Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848 - 1941 (München 1988).

Pri temi o nezavednem ali zavednem raznarodovanju slovenskega življa je treba upoštevati tudi stvarne okoliščine. Mesta in trgi na Slovenskem, zlasti v Koroški in Štajerski, so imeli ne ravno zanemarljivo število nemškega prebivalstva. Vendar je bolj kot njihovo število bila učinkovita njihova gospodarska moč. Bili so zlasti lastniki podjetij, zgradb in zemlje (npr. v Slovenskih goricah in Halozah) in imeli določen politični in kulturni vpliv na nekatere sloje prebivalstva, gospodarsko odvisnega od njih (npr. viničarji, delavci). O tem imamo še premalo konkretnih raziskav, izjemi sta nekaj študij Frana Baša in še neobjavljena disertacija dr. Ljubice Šuligoj O narodnoobrambnem in socialnem gibanju v bivšem ptujskem okraju. Drugi dejavnik stvarnega raznarodovanja sta bila navzočnost nemške uprave in odsotnost slovenskega srednjega, višjega in visokega šolstva.

Prehajanju slovenstva v nemštvo naj bi dejansko služila še dva pojavi, omejena predvsem na Štajersko in Koroško. Nemška buržoazija je za tiste Slovence, ki niso sodelovali v slovenskem narodnem gibanju, začela uporabljati neustrezno ime deutschfreundliche Slowenen, tj. Nemcem prijazni Slovenci, in izrabljajoč v tradiciji zakoreninjen regionalni patriotizem kmetov začela snovati zanje posebno stranko. Leta 1900 je začel nemški župan v Ormožu in vpliven gospodarski organizator Josef Ornigg izdajati časnik »Štajerc«, ki ga je precej časa urejal nekdanji socialni demokrat Karl Linhart. Izhajal je v slovenščini, prinašal Nemcem naklonjene in zlasti slovenski duhovščini sovražne članke. Okrog tega časnika je nastalo t.i. štajercijansko gibanje in je na deželnozborskih volitvah 1904 in na državnozborskih volitvah 1907 nastopilo kot samostojna stranka. Bojevalo se je proti slovenskemu narodnemu osveščanju in poudarjalo predvsem gospodarsko in interesno povezanost Slovencev z Nemci. Niso pa uspela prizadevanja, da bi se to gibanje zasidralo tudi na Koroškem. Pač pa se je na Koroškem rodila t.i. vindišarska teorija, ki pravi, da na nekaterih slovenskih območjih, predvsem na Koroškem in v štajerskem Podravju, ne živijo Slovenci, temveč Vendi ali Vindišarji. Ti sicer govorijo slovenskemu jeziku podobno narečje, vendar so po svojem čustvovanju, kulturi in gospodarskih interesih bližje nemštvu kot slovenstvu. Začetnik te teorije je neimenovani pisec razprave Die Wahrheit über Kärnten, objavljene v Celovcu 1914. leta. To teorijo je po prvi svetovni vojni uporabljal in razvijal dalje tudi znani koroški zgodovinar Martin Wutte v svoji razpravi Deutsch-Windisch-Slowenisch 1927. leta in v ponatisu svoje knjige Kampf um Kärnten, ki je izšla v Celovcu 1930. leta.

Nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev 1918. leta je nemškemu imperikalizmu zaprl pot proti Jadranu in njegovemu raznarodovalnemu delu odtegnil velik del slovenskega ozemlja. Vendar se mu ni odpovedal, o čemer pričajo najprej avstrijske zahteve po meji, ki bi tekla južneje od sedanje meje. Zlasti dva dunajska znanstvenika, in to zgodovinar dr. Hans Pirchegger in geograf dr. Robert Sieger sta utemeljevala zahtevo po meji na t.i. vitanjski črti (Weitensteiner Zug), tj. črti od Olševe do Donačke gore. Glede Gorenjske so avstrijske zahteve segale v bohinjski kot, da bi imela Avstrija nepretrgano železniško zvezo Beljak - Jesenice - Bled - Podbrdo - Gorica. Vendar so bile te avstrijske zahteve ob podpori francoske delegacije na mirovni konferenci v St. Germainu septembra 1919 zavrnjene in obe navedeni območji prisojeni Jugoslaviji. Neugodno za Jugoslavijo pa se je iztekel plebiscit na Koroškem 10. oktobra 1920.

Z razmejčitvijo med Avstrijo in Jugoslavijo so Nemci izgubili manj svojega ozemlja kot Slovenci. Saj je na Koroškem in nekaj tudi drugod (npr. v radgonskem kotu) ostalo v Avstriji okoli 70.000 Slovencev, v Jugoslaviji pa le dva nemška agrarna otoka - Apaška kotlina in Kočevsko ter seveda nemštvo v mestih in trgih. Vendar so bili ravno nemški znanstveniki in publicisti tisti, ki so ves čas med dvema vojnoma zahtevali spremembo severne jugoslovanske meje.

Nekateri so se pri tem opirali na Pircheggerjeve in Siegerjeve trditve o upravičenosti razmejnitve po t.i. vitanjski črti, nekateri pa so pri svojih zahtevah šli še dalje. Dr. Friedrich Lange je z značilnim psevdonimom Adriaticus 1924. leta v knjigi Deutschlands gerechte Grenzen zahteval kar celo slovensko Štajersko do reke Save, bohinjski kot z Radovljico in Jesenicami ter okrožno samoupravo Kočevske.

Med utemeljitvami za spremembo državne meje in priključitev celih območij k Avstriji in pozneje - po letu 1938 - k Nemčiji je tudi trditev, da gre za nemška »zgodovinska« ali nemška »kulturna« tla. Teorijo o nemških kulturnih tleh je prvi razvil nemški geograf Albrecht Penck v svojem delu *Deutscher Volks- und Kulturboden*. Pojem »nemška kulturna tla« so uporabljali zlasti takrat, ko niso imeli dokazov o zadostnem številu Nemcev na nekem območju. Mislili so predvsem na tista območja, na katerih je v vsaki občini živelo le po nekaj Nemcev in so takšna območja razglašali tudi za narodnostno mešana ozemlja, za nemško kulturno območje pa so imeli tisto ozemlje, na katerem so imeli Nemci kdaj oblast. Seveda so slovenska območja razglašali za nemško narodno ali vsaj za nemško kulturno območje. Zlasti glede slovenske Štajerske in Gorenjske so nenehno ponavljali, da gre za »prastaro nemško kulturno območje«.

Dr. Dušan Biber je v svoji knjigi *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941* (Ljubljana 1966) ugotovil, da so se velikonemške zahteve po slovenskem ozemlju, zabeljene z vindišarsko teorijo, pojavljale zlasti takrat, ko je šlo za t.i. anšlus, tj. priključitev Avstrije k Nemčiji, in to največ v nacističnih publikacijah.

Največ takšnih del je izšlo v obliki samostojnih knjig, brošur in člankov v revijah. Pomudili se bomo le pri delih najpomembnejšega nacističnega nacionalnopolitičnega specialista za slovensko Štajersko in Prekmurje dr. Helmuta Carstanjena iz Gradca. Njegova dela so namreč pomenila temelj vsega raznarodovalnega dela na slovenskem Štajerskem v času nemške okupacije 1941-1945.

Dr. Helmut Carstanjen je bil sodelavec Volksbunda für das Deutschtum im Ausland (VDA) in glavni pobudnik nacističnega gibanja med nemštvom v Sloveniji. Carstanjen je leta 1931 skupaj z Ottom Maulom objavil članek *Die verstümmelten Grenzen* (Okrnjene meje), v katerem obravnavata »okrnjeno« avstrijsko državno mejo, med drugim tudi nasproti Sloveniji. Za slovensko Štajersko pravita, da so Nemci »prinesli kulturo, gospodarske metode, določali oblike poti in naselij, predvsem pa ustanavljali gradove, okoli katerih se je razširila veleposest, mnogo manj so kolonizirali podeželje, so pa zaradi svoje visoke kulture vzgajili Slovence v srednjeevropsko ljudstvo« ter »Spodnjo Štajersko in tudi večje dele Kranjske napravili za nemško kulturno območje, v neprimerno manjši meri pa za nemško narodno območje.« Carstanjen in Maul nato navajata vzroke, zakaj so Nemci tako hitro izgubili slovensko Štajersko: drugače kot koroški Nemci so bili štajerski Nemci manj usmerjeni k prostorskemu idealu, za mnoge je bila meja na Savi predaleč itd. Mi vemo, da je precej spodnještajerskih Nemcev - uradnikov in drugih - po ustanovitvi Kraljevine SHS prostovoljno ali prisiljeno odšlo v Zgornjo Štajersko, in da se je precejšen del Slovencev v mestih in trgih, ki so pri ljudskih štetjih prijavljali nemški občevalni jezik, po ustanovitvi Kraljevine SHS prijavili za svoj materin jezik slovenščino. Carstanjen in Maul sta na skici, ki so jo nato objavili še drugi pisci in revije, nekoliko prirejeno celo še po drugi svetovni vojni, območje med Dravogradom ter Kozjakom in grebenom Pohorja, tj. del Dravske doline, označila za jezikovno mešano ozemlje, drugo ozemlje do t.i. vitanjske črte pa za območje, ki naj bi bilo naseljeno večinoma »z nemško usmerjenimi Slovenci (Vendi, Vindišarji).« Na skici so mesta in trgi seveda označeni kot kraji, kjer naj bi imeli Nemci pred prvo svetovno vojno večino, po njej pa naj bi bili »glavni sedeži nemštva na slovenskem Štajerskem.« Po takšnem orisu narodnostnih razmer na slovenskem Štajerskem omenjena pisca zahtevata mejo po t.i. vitanjski črti in plebiscit najprej v savinjski krajini (cona I) in nato še na Kranjskem (cona II). Takšne zahteve ni postavil še tako zahtevni Adriaticus.

Čez štiri leta (1935) je dr. Carstanjen z lažnim imenom Gerhard Werner v Leipzigu objavil knjigo *Sprache und Volkstum in der Untersteiermark* (Jezik in narodnost v Spodnji Štajerski). V tej knjigi je dr. Carstanjen poskušal na podlagi raznih virov ugotoviti jezikovno mejo, strnjena nemška območja, jezikovno mešana območja in skupno število Nemcev na Spodnjem Štajerskem. Način njegovega dela je znanstveno nevzdržen, saj je prištel k mešanemu območju vse občine, ki so imele vsaj 5 % nemških prebivalcev, in jih je vrh tega še zaokrožil s kraji, ki niso izpolnjevali tega pogoja. Tako je skonstruiral mešano območje med Dravogradom in Mariborom ter Kozjakom in grebenom Pohorja, kjer naj bi 1910. leta živelo več Nemcev kot Slovencev. Priznava samo izide tistih ljudskih štetij, ki se mu zdijo ugodni za njegove trditve; torej samo tiste iz Avstroogrske. Pri zmanjšanju števila Nemcev v Spodnji Štajerski po letu 1918 ne upošteva glavnega vzroka, tj. da se je prebivalstvo mest, ki je izviralo iz slovenskega podeželja (po ugotovitvah avstrijskega publicista Pfaundlerja okoli 70 %), po spremembi režima spet zavedlo svoje slovenske narodnosti in pri ljudskem štetju 1821. leta spet deklariralo slovenski materin jezik. Dr. Carstanjen je domneval, da naj bi bilo 1935. leta v slovenski Štajerski še okoli 32.578 Nemcev, torej 41.000 manj kot leta 1910. Čeprav izseljevanju Nemcev po prvi svetovni vojni ni pripisoval kakšnega posebnega pomena za zmanjšanje števila Nemcev v slovenski Štajerski, pa je v svoji brošuri *Die Untersteiermark* iz 1942. leta pisal, »da je moralo pod jugoslovanskim gospodvom zapustiti deželo okoli 40.000 Nemcev.« tedaj je namreč tudi s tem zagovarjal množično izganjanje Slovencev.

Ker bi bilo nesmiselno zahtevati, da se zaradi 32.578 Nemcev vsa slovenska Štajerska z več kot 400.000 Slovenci kar priključi k Avstriji, je moral dr. Carstanjen priklicati na pomoč vindišarsko teorijo. Poudarja, da sodijo Vindišarji v nemško narodno skupnost.

Dr. Carstanjen je že 1933. leta z istim lažnim imenom Gerhard Werner objavil članek o Prekmurju *Das Deutschtum des Übermurgebietes* (Prekmurje). V njem je na podlagi nekaterih virov skonstruiral večje mešano območje v severozahodnem delu Prekmurja in okoli Murske Sobote. Razglasil je namreč za mešano območje vse tiste občine v Prekmurju, ki so imele pri kakem ljudskem štetju od 1880 dalje pet odstotkov Nemcev ali pa vsaj 10 nemških prebivalcev. Takih občin naj bi bilo v severozahodnem delu Prekmurja kar 21, in to naj bi bila »zgodovinska nemška tla«, na t.i. murskosoboškem jezikovnem otoku naj bi jih bilo 6, medtem ko naj bi jih bilo nekaj raztresenih po drugih območjih Prekmurja. Sodimo, da bi lahko za mešano območje v Prekmurju priznali le štiri občine ob narodni meji (Nuskova, Serdica, Gederovci in Kuzdoblan), ki so imele 1921. leta 603 Nemce ali 25,8 % prebivalcev.

Trditve nekaterih nemških publicistov in znanstvenikov so pobijali nekateri slovenski zgodovinarji. Tako je Bogo Grafenauer s psevdonimom Lojze Serajnik 1939. leta objavil brošuro *Slovensko ozemlje in nemška publicistika*. V njej je zlasti razgalil trditve o nemških kulturnih območjih na Slovenskem. Dr. Fran Zwitter pa je leto prej v reviji *Sodobnost* objavil razpravo *Nemci na Slovenskem*.

Nemci, ki jih je bilo v Kraljevini Jugoslaviji več kot pol milijona, največ seveda v Vojvodini, so si že leta 1921 v Novem Sadu ustanovili društvo *Schwäbisch-deutscher Kulturbund*, tj. Švabsko-nemško kulturno zvezo. Svoje postojanke je imela tudi v Sloveniji. Vendar so jugoslovanske oblasti preprečevale ali celo prepovedovale delovanje ali obstoj društva, še zlasti v Sloveniji. Zato je bilo toliko pomembnejše delovanje nekaterih drugih društev, predvsem VDA, iz sosednjih avstrijskih dežel. Najpomembnejši nacistični aktivist za Spodnjo Štajersko je bil že omenjeni dr. Carstanjen, pomemben pa je bil tudi mlajši sodelavec Anton Dorfmeister.

Po priključitvi Avstrije k Nemčiji 1938. leta so nacisti v Gradcu in Celovcu ustanovili nekaj uradov za nacionalnopolitično delo, in to ne samo za delo na avstrijskem Štajerskem in Koroškem, temveč tudi v Sloveniji. Sredi maja 1938 so v Gradcu ustanovili

Südostdeutsches Institut (SODI). katerega vodja je postal dr. Carstanjen. Opirajoč se na dotedanje delo društev Deutscher Schulverein-Südmark (društvi sta se namreč 1924. leta združili) in Volksbund für das Deutschtum im Ausland ter Bund Deutscher Osten, naj bi inštitut proučeval pomembnejša vprašanja nemštva v jugovzhodni Evropi, zlasti še njegova nacionalna vprašanja, in tako pomagal raznim organizacijam in zavodom, ki jim je bilo zaupano delo z inozemskimi Nemci (volksdeutscherji). Inštitut je imel nekaj stalnih sodelavcev, ki so objavili tudi nekaj del (dr. Manfred Straka, dr. Wilhelm Sattler, dr. Herbert Otterstädt (pomemben poznavalec kočevskih Nemcev), dr. Hermann Ibler (docent graške univerze).

Drugi ustanovi sta bila pokrajinska obmejna urada nacistične stranke (Gaugrenzlandamt der NSDAP) v Gradcu in Celovcu. Bila sta v stranki pristojna za reševanje vseh tistih vprašanj, ki so bila specifična za Štajersko in Koroško kot obmejni deželi. V osrednjih deželah nemškega rajha stranka namreč takšnih uradov ni imela. Ustanovili so ju s sklepom strankine pisarne 3. februarja 1939. Urad v Gradcu je vodil Anton Dorfmeister, ki je bil tudi vodja VDA za Štajersko, urad v Celovcu pa Alois Maier-Kaibitsch, ki je bil že od leta 1921 posle vodeči načelnik raznarodovalne organizacije Kärntner Heimatbund (Koroška domovinska zveza), poslovodja Deutscher Schulverein-Südmark za Koroško, vodja pokrajinske zveze VDA za Koroško ter organiziran nacist že od 1934. leta.

Omenjena pokrajinska obmejna urada sta bila organa nacistične stranke, zato so v Gradcu in Celovcu po ureditvi deželnih uprav ustanovili v njih tudi posebna referata za obmejna in manjšinska vprašanja pod vodstvom že omenjenega Dorfmeistera in Maier-Kaibitscha. Imela sta predvsem nalogo, da preskrbita gmotna sredstva za delo drugih uradov, zavodov in društev, ki so se ukvarjali z mejnim, narodnostnim in tudi raznarodovalnim delom.

Zaradi pomanjkanja ustreznih virov (nedostopnost arhivskih fondov iz predvojnega in vojnega obdobja v deželnih arhivih Gradec in Celovec) še ni mogoče ponazoriti dela vseh teh uradov in graškega inštituta. Njihova ustanovitev in delo sodita že v obdobje, ko se je po štirih letih notranjih trenj (zanje zvemo zlasti iz že omenjene knjige dr. Bibra) Švabsko-nemška kulturna zveza pod vplivom berlinske Volksdeutsche Mittelstelle organizacijsko in ideološko utrdila ter strnila ter dobila novo, izrazito nacistično usmerjeno vodstvo z dr. Seppom Jankom in ko se je tudi v Sloveniji začela obnavljati.

Potem ko so jugoslovanske oblasti predvsem zaradi nacistične usmerjenosti in številnih izgredov nemške mladine v Sloveniji razpustile drugo za drugim vse krajevne skupine Švabsko-nemške kulturne zveze, so tam, kjer so bile močnejše nemške postojanke, imeli Nemci ilegalne politične »odbore petih«. Razni mednarodni dogodki, npr. anšlus, tj. priključitev Avstrije k Nemčiji, sudetska kriza, razbitje Čehoslovaške, so Nemcem v Sloveniji vzbudili upanje, da bodo lahko obnovili krajevne skupine Švabsko-nemške kulturne zveze. Oblasti so šele čez pol leta, oktobra 1939, ko so nacistične oblasti na Koroškem potrdile pravila slovenske prosvetne zveze, dovolile obnovo Švabsko-nemške kulturne zveze v Sloveniji. Poleg pokrajinskega vodstva s protestantskim pastorjem Hansom Baronom iz Maribora in petih okrožnih vodstev v Mariboru, na Ptuj, v Celju, Kočevju in Ljubljani so do začetka leta 1941 obnovili ali ustanovili že več kot 50 krajevnih skupin, v katerih naj bi bilo sredi januarja 1941 že več kot 12.268 članov. Dober poznavalec nemštva v slovenski Štajerski, profesor Franjo Baš je razčlenil sestavo vodilnih ljudi v Švabsko-nemški kulturni zvezi in ugotovil, da so bili iz vseh socialnih plasti slovenjaštverskega nemštva in iz vseh stanov, razen trgoveškega in delavskega; izjema je le Ptuj, kjer so nacistični voditelji izšli iz podeželskega meščanstva, v katerem sta bila odločilna dejavnika zemljiški posestnik in trgovec; bili so razmeroma mlajši od 40 let in iz roda, ki je v mladosti doživel in občutil nemška prizadevanja v prvi svetovni vojni, bridkost poraza v tej vojni, v nacionalnem socializmu pa našel svoje prerojenje brez moralnih prilastkov liberalizma in humanizma.

Opisi sestankov in zborovanj v nemških časnikih (Marburger Zeitung, Gottscheer Zeitung) in tudi vsa scenarija zborovalnih prostorov so bili pri Švabsko-nemški kulturni zvezi kot pri nacistični stranki v Nemčiji in Avstriji. Tudi politična in idejna vzgoja je bila nacistična, kar so takrat tudi odkrito priznavali in razglašali.

Tisti čas so se strnili tudi Nemci z nemškim državljanstvom, ki so živeli v Jugoslaviji. Njih je združevala Auslandsorganisation der NSDAP (Inozemska organizacija NSDAP), ki je nekaj časa delovala ilegalno in z lažnim imenom Deutscher Hilfsverein (Nemško društvo za pomoč). Tudi ona je imela v Sloveniji svoje krajevne skupine v Mariboru, Celju in Ljubljani. Te tri in nekaj t.i. postojank so pošiljale v rajh karakteristike o Slovencih in Nemcih, zlasti o tistih, ki so nameravali odpotovati v Nemčijo, opazovali ljudi, ki so zbežali pred nacizmom, pridobivali prostovoljce za nemško vojsko in SS.

Po izbruhu druge svetovne vojne jeseni 1939 so v okviru Švabsko-nemške kulturne zveze kljub nasprotovanju nemškega zunanjega ministrstva po zgledu oddelkov SA (Sturmabteilung) hitro in načrtno ustanavljali posebne oddelke moških v starosti od 18 do 45 let in jih vojaško urili. Ustanovitev takšnih oddelkov, imenovanih Volksdeutsche Mittelstelle, so upravičevali z dogodki v Bydgoszczu (nemško: Bromberg na Poljskem), kjer naj bi Poljaki ob začetku nemškega napada na Poljsko umorili okoli 50.000 Nemcev, vendar je dr. Biber ugotovil, da je jugoslovanska vojaška obveščevalna služba že aprila 1939. leta »ugotovila, da se v Sloveniji tajno formirajo oddelki SA.« Da to niso bili neke vrste obrambni oddelki, priča tudi to, da so jih ustanavljali ko so jugoslovanske oblasti najbolj popuščale zahtevam nemške manjšine, tj. poleti in jeseni 1940. Najbolj smo o teh oddelkih poučeni s Kočevskega, kjer so jih začeli ustanavljati 1939. leta pod vodstvom agronoma Wilhelma Lampetra in jih nato 1941. leta razkrili v tedniku Gottscheer Zeitung. V okviru 25 krajevnih skupin Švabsko-nemške kulturne zveze so ustanovili 25 t.i. šturmov (čet) Volksdeutsche Mannschaft s 1960 uniformiranimi možmi, poleg njih pa še poseben varnostni vod.

Med Nemci v Jugoslaviji se je vedno bolj širilo pričakovanje, da bo tudi v jugovzhodni Evropi prišlo do večjih političnih in morda tudi ozemeljskih sprememb. Zlasti je bilo tako, ko si je Nemčija 1940. leta podvrgla Dansko, Norveško, Nizozemsko, Belgijo, Luksemburg in Francijo. Italija pa je bila z več kot pol milijona vojakov pripravljena vdreti v Jugoslavijo, ki je bila njeno interesno območje, in jo razbiti.

Pri delitvi vplivnih območij v Evropi in Afriki ter Mali Aziji med nacistično Nemčijo in fašistično Italijo je Jugoslavija prišla v interesno območje Italije, s katero so se njeni odnosi zelo poslabšali po padcu vlade dr. Milana Stojadinovića in italijanski priključitvi Albanije spomladi 1939. V začetku naklonjeno nemško stališče do predvidenega italijanskega napada na Jugoslavijo se je kmalu spremenilo, saj je Jugoslavija postala pomembna surovinska baza za nemško vojno gospodarstvo. Po več izjavah, da je Jugoslavija vplivno območje Italije, je Nemčija čez nekaj časa začela poudarjati, da to ne velja za mariborsko območje, pri čemer je verjetno mislila na vso slovensko Štajersko. Pri tem človeka začudi zlasti to, da Nemčija tega ni poudarjala za Vojvodino, zlasti za Banat, kjer je živelo veliko število Nemcev. Ker Nemčija v prvi polovici oktobra 1940 le še ni bila prepričana, da Italija ne bo napadla Jugoslavije, je njen generalni štab suhozemne vojske začel pripravljati 40. motorizirani armadni zbor, ki je bil pri Dunaju, na zasedbo »deutschstämmigen Gebiete« v Jugoslaviji. To pa je tudi edini do sedaj znani podatek o nemških vojaških pripravah ali načrtih glede Jugoslavije pred 27. marcem 1941, čeprav se včasih v jugoslovanski publicistiki bere drugače, vendar ne navaja nič konkretnega. Po napadu Italije na Grčijo konec oktobra 1940 in italijanskih vojaških neuspehih (grška zasedba tretjine Albanije) ter ob pripravah lastnih načrtov za napad na Sovjetsko zvezo pa je nemško vrhovno vojaško poveljstvo (Oberkommando der Wehrmacht - OKW) začelo pripravljati načrt za napad na Grčijo »Marita« in nemško zunanje ministrstvo pritiskati na Jugoslavijo, naj pristopi k trojnemu paktu. S tem naj bi si Nemčija zavarovala desno krilo vojaškega razporeda pri napadu na Sovjetsko zvezo.

V takšnih mednarodnih političnih razmerah so si tako nacisti v Sloveniji kakor tudi na Koroškem, Štajerskem in v Nemčiji prizadevali, da bi se na priključitev slovenskih območij k nemškemu rajhu tudi temeljito pripravili. Tako je glavni državni varnostni urad (Reichssicherheitshauptamt) v Berlinu 7. avgusta 1940 poročal nemškemu zunanjemu ministrstvu, da Nemci v Sloveniji (Južna Koroška, Južna Štajerska in Koroška) upajo, da so tik pred vključitvijo v rajh in tudi že vse pripravljajo za priključitev in celo za okra-sitev. Poročal je tudi, da so strankini in državni uradi Koroške in Štajerske glede tega že izročili Hitlerjevemu namestniku (to je bil takrat še Rudolf Hess), »v katerih poudarjajo voljo volksdeutscherjev za vrnitev v rajh, vojaški, gospodarski in prometnopolitični po-men teh območij.«

To poročilo je bilo resnično, saj poznamo celo vrsto takšnih spomenic iz Celovca in Gradca, hrani jih Politični arhiv nemškega zunanjega ministrstva (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes) v Bonnu, objavljena pa so v zborniku Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945 - Viri o nacistični raznaro-dovalni politiki v Sloveniji 1941-1945 (Maribor 1980), razpravo o njih pa sem objavil v Zgodovinskem časopisu 1975. leta v 3.-4. številki.

Vodja pokrajinskega obmejnega urada v Celovcu Alois Maier-Kaibitsch je julija 1940 izdelal dve spomenici, in to prvo o Mežiški dolini in drugo o t.i. jeseniškem trikotniku. V prvi z dne 8. julija je utemeljeval potrebo po vmitvi Mežiške doline k avstrijski Koroški, da bi spet imeli celovito Koroško. V drugi pa je čez nekaj dni utemeljeval po priključitvi območje Jesenice - Radovljica - Bohinj k Nemčiji, da bi ta imela neposredno zvezo z Italijo po železnici Beljak - Gorica oziroma najkrajšo železniško zvezo med Berlinom in Trstom; če trikotnika ne bi priključili k Nemčiji, naj bi ga vsaj organizirali kot koridor s posebnim režimom. Avgusta 1940 je Maier-Kaibitsch sestavil še eno spomenico, in to »o nekdanjih avstrijskih političnih okrajih Radovljica, Kranj in Kamnik.« To obmejno območje je označil za »stara nemška kulturna tla«, vendar ni posebej utemeljeval zahteve po njegovi priključitvi k Nemčiji; morda se mu je za to zdelo dovolj že sama označba o »starih nemških kulturnih tleh«. Spomenice imajo za priloge tudi ustrezne zemljevide.

V Celovcu pa so čez nekaj časa izdelali še eno spomenico, ki se nam je ohranila le v osnutku. Poleg uvoda ima zemljepisno utemeljitev, v kateri zanika Karavanke kot narav-no oviro za združitev Kranjske in Koroške, ter gospodarsko poročilo, ki pa le našteva in-dustrijske in druge obrate na Gorenjskem. V političnem pogledu je najbolj zanimiv uvod, v katerem tudi nepodpisani avtor zahteva in utemeljuje priključitev h Koroški cele Kranj-ske in celo vzhodnega dela slovenske Štajerske (kotline Slovenj Gradca, Marenberga in Gornjega Grada), vendar brez Krškega polja. Z novo razmejitvijo bi Koroška k svojim 450.000 prebivalcem pridobila okoli 430.000 ljudi, torej okoli 95 %, in bi jih imela skupaj okoli 880.000 in bi bila skoraj polovica prebivalstva slovenske narodnosti. Štajerska pa bi naj k svojim 1,100.000 prebivalcev pridobila okoli 450.000 ljudi ali 40 % in bi jih imela nato 1,550.000, vendar bi delež slovenskega življa znašal le okoli 30 %. Koroška bi torej pridobila mnogo večji odstotek Slovencev, vendar bi bilo - tako meni avtor spomenice - razmerje med Nemci in Slovenci še znosno, »in to glede na politično moč rajha, naloge nove državne meje in most, ki bi ga prek jedra slovenstva zgradili od Nemcem prijaznih koroških »Vindišarjev« na severu do velikega nemškega jezikovnega otoka Kočevske na jugu.« V teh stavkih sicer ni niti besedice o kakšnem raznarodovanju ali asimilaciji, toda kdor pozna tovrstno nacistično izrazoslovje in zlasti še narodnopolitični odnos nacistov (in ne samo v NSDAP vpisanih ljudi na Koroškem) do koroških Slovencev v tistem času in v letih 1941-1945 do Slovencev sploh, bo prej navedena stavka v osnutku spomenice razumel kot grobi oris načrta raznarodovitve Slovencev v predvideni povečani Štajerski in povečani Koroški.

Takrat kot v Celovcu so tudi v Gradcu hoteli sestavljati spomenice, in to v Südostde-utsches Institutu. Dr. Carstanjen je do 11. julija napisal spomenico Die Südgrenze der

Steiermark (Južna meja Štajerske), ki ima podnaslov Krivice pariških predmestnih pogodb proti nemškemu ljudstvu in pet zemljevidov z obsežnejšimi pojasnili. Zemljevidov nisem mogel najti, pojasnila pa so se ohranila v več izvodih celo v štirih arhivskih fondih. Sestavljena so tako, da povezana v celoto že sama zase sestavljajo spomenico. Potem, ko prikaže »krivico«, ki jo je Štajerski prizadela sanžermenska mirovna pogodba, navede tri možnosti za novo razmejitev. Prva možnost predvideva mejo na Savi in Sotli, s čimer bi ustregli zgodovinski in kulturni enotnosti Štajerske. Druga možnost bi bila meja, ki bi bila nadaljevanje Karavank prek Kamniških Alp in grebenov gora severno od reke Save (t.i. laška črta - Tüfferer Zug, po kraju Laško-Tüffer). Tekla bi torej prek Kozjanskega južno od Celja. Za tretjo možnost predvideva že omenjeno vitanjsko črto (Weitensteiner Zug), ki bi vključila v Nemčijo Podravje in območje vzhodno od njega. Druga možnost je zanimiva že zato, ker je nismo srečali in je potlej tudi več ne bomo. V t.i. dodatnih pripombah k spomenici pa je tudi zahteva po razdelitvi Prekmurja v dve polovici in po priključitvi njegove severne polovice k Nemčiji.

Istočasna priprava spomenic v Celovcu in Gradcu priča o pobudi, ki je prišla tja v začetku julija 1940. Zato se lahko upravičeno vprašamo, zakaj ravno takrat in zakaj takšna naglica, da so morali v Gradcu risati zemljevide celo ponoči in jih poslati za spomenico, tako se je namreč mudilo. Sprašujem se, ali ni morda pobuda za izdelavo spomenic v zvezi s širšo Hitlerjevo strategijo v tistem času. Po raziskavah nemškega zgodovinarja dr. Andreasa Hillgruberja v knjigi *Hitlers Strategie. Politik und Kriegführung 1940-1941* (Frankfurt am Main 1965) je Hitler, ki je nenehno zasledoval cilj uničiti Sovjetsko zvezo (vir: *Mein Kampf, Hitlers Zweites Buch, Hitlers Tischgespräche* itd.), po zavzetju zahodne Evrope v začetku julija 1940 naivno pričakoval, da bo Velika Britanija, ki je ostala sama v vojni z zmagovito Nemčijo pripravljena z njo skleniti mir. Morala bi priznati Nemčiji pravico do gospodstva v celinskem delu Evrope, medtem ko bi ji Nemčija priznala pravico do imperija, ki bi si ga lahko celo povečala s francoskimi kolonijami. Ravno konec junija in v začetku julija 1940 naj bi Hitler pričakoval odgovor in je v pričakovanju njega odložil svoj govor v rajstagu za več kot deset dni (z 8. na 19. julij). V tem smislu najbrž lahko razumemo tisti del Hitlerjevega pogovora z italijanskim zunanjim ministrom grofom Galeazzom Ciano 7. julija 1940, v katerem je odgovarjal na njegovo razlago italijanske osvajalne politike v jugovzhodni Evropi. Odobril bi jo v primeru, če bi bila Anglija zlomljena ali če bi bil z njo sklenjen mir. Dokler pa to ni doseženo, se boji zbližanja Velike Britanije in Sovjetske zveze. Hitler si je takrat tudi začel prizadevati, da bi zavrnil širjenje vpliva Sovjetske zveze v jugovzhodni Evropi, kar dokazujejo njegovi pogovori z državniki Madžarske, Romunije in Bolgarije 10., 26. in 27. julija 1940. Ravno tisti čas je tudi začel uresničevati namen, da vključi v nemško vplivno območje vso jugovzhodno Evropo, kolikor njen zahodni del ni bil že v italijanski vplivni sferi, in da postavi Sovjetsko zvezo pred izvršeno dejstvo.

Ne moremo naprej razpravljati o nadaljnjem razvoju Hitlerjeve strategije, pač pa naj opozorimo še na neki dokument. Dne 27. junija 1940 je vodja Volksdeutsche Mittelstelle, tj. esesovskega urada, ki je skrbel za Nemce v inozemstvu in tudi za njihovo preselitev v Nemčijo in na zasedena ozemlja, Werner Lorenz izdelal pet strani dolg »zapisek o nemški narodni manjšini v Jugoslaviji.« V njem je razmišljal o usodi nekaterih območij, če bi prišlo do vojne med Nemčijo in Jugoslavijo. Glede Slovenije predvideva priključitev k Nemčiji obmejnega območja ob Koroški in Štajerski ter južneje od tod preselitev Nemcev z italijanskega vplivnega območja v Nemčijo. Morda smemo v zvezi s tem zapiskom domnevati, da so v drugi polovici junija 1940 nekateri nemški osrednji državni uradi dobili naročilo, naj povedo svoje mnenje glede »preureditve jugovzhodne Evrope,« vendar iz drugih uradov še nismo našli takšnih dokumentov.

Viri pričajo, da je omenjene spomenice iz Celovca in Gradca dobilo več nemških uradov, predvsem pa nemško zunanje ministrstvo v Berlinu. Tam so o njih razpravljali in

jih dvakrat predložili ministru Joachimu Ribbentropu (9. avgusta in okrog 8. septembra 1940). Vemo tudi, da je o Carstanjenovi spomenici iz Gradca pokrajinski vodja NSDAP za Štajersko dr. Sigfried Uiberreither okoli 31. julija 1940 govoril s Hitlerjem in mu predložil spomenico, pozneje pa mu jo je še trikrat predložila državna pisarna.

V Gradcu so izdelali še eno spomenico, ki jo poznamo le v osnutku (morda bomo izvirnik našli kdaj v graškem arhivu). Gre za spomenico o »ozemeljski razdelitvi« in »nationalnopolitični ureditvi« slovenske Štajerske. Predvideva razdelitev območja v nižje upravnopolitične enote in nekaj ukrepov, npr. ustanovitev štajerske Domovinske zveze, politično zaposlitev spodnještajerskih Nemcev in Nemcev iz Zgornje Štajerske, repatriacijo Nemcev, na tisoče izgonov in deportacij (!) itd.

Razvoj dogodkov je šel v drugi smeri, kot pa je pričakoval Hitler po zlomu Francije: Velika Britanija ni hotela skleniti miru z Nemčijo. Ko je Nemčiji propadel načrt za izkrcanje njene vojske v Angliji in ko je izgubila letalsko bitko nad Anglijo, je na vso moč pripravljala napad na Sovjetsko zvezo. Italija pa je z napadom na Grčijo oktobra 1940 začela t.i. vzporedno, paralelno vojno, s čimer se je odprla fronta tudi v jugovzhodni Evropi.

V poslednjem letu pred nemškim in italijanskim napadom na Jugoslavijo je razširila in poglobila svoje delovanje v Sloveniji tudi nemška obveščevalna služba, in to v dveh svojih vejah. Iz Gradca in Celovca sta s svojimi lovskami delovala urada vojaške obveščevalne službe »Abwehr«, zakrinkana kot vojaška arhiva (Wehrmachtsarchiv), pa tudi esesovska policijska obveščevalna služba - varnostna služba (Sicherheitsdienst). O delu teh obveščevalnih služb sva pisala dr. D. Biber in jaz v že tukaj navedenih knjigah, mnogo podatkov pa je tudi v 3. zvezku knjige Nemačka obaveštajna služba, namenjenem za notranjo uporabo službe državne varnosti. Poudariti je treba, da nemška obveščevalna služba ni zbiralala samo podatkov z vojaškega področja, temveč tudi imena ljudi iz raznih uradov dravske banovine in jih tudi označevala glede na njihov odnos do nemštva in nacizma. Nekakšna navodila za zbiranje tovrstnih podatkov je napisal tudi dr. Carstanjen. Jugoslovanski vojaški (centra v Ljubljani in Mariboru) in policijski obveščevalni službi je uspelo prijeti nekaj agentov, nekaterim je uspelo pred prijetjem zbežati iz Slovenije, nekaj pa jih je ostalo neodkritih. Že omenjeni pokrajinski obmejni urad NSDAP v Gradcu pa je 1940. leta sestavil seznam 1066 zaupnikov iz Spodnje Štajerske, ki bi jih naj uporabili pri zbiranju podatkov pred zasedbo in po njej. Napačno pa bi bilo sklepati, kar pa so nekateri storili, da so vsi na seznamu tudi bili obveščevalci. Za del njih pa to lahko trdimo.

O ozemeljskih zahtevah fašistične Italije, ki je imela od 1918. leta zaseden in od 1921. leta priključen velik del Slovenije, smo poučeni precej manj kot o nemških. Vzrok za to je pomanjkanje ustreznih virov, zlasti gradiva italijanskega zunanjega ministrstva in tržaških in goriških fašističnih organizacij. Kot že vemo, je bila Jugoslavija z izjemo slovenske Štajerske interesno območje Italije. Ta bi si rada prisvojila zlasti Dalmacijo, s čimer bi uresničevala geslo o Sredozemskem morju kot italijanskem morju, in kot zvemo iz Cianovega dnevnika in nekaterih drugih, sicer redkih dokumentov (nekateri so objavljeni tudi v knjigi *L'Europa verso la catastrofe* (hrvaški prev od: Tajni arhiv grofa Ciana), si je Italija prizadevala potešiti svoj tek po hrvatskem ozemlju s pomočjo Hrvatske seljačke stranke oz. njenega voditelja dr. Vlatka Mačka. Pri tem viri navajajo dva Mačkova odposlanca, in to markiza Josipa Bombellesa in inženirja Amadea Cameluttija. Nezadovoljni s politiko jugoslovanske vlade naj bi Hrvati dvignili upor in za posredovanje zaprosili Italijo. Ta bi zasedla Hrvatsko in morda tudi del Slovenije, medtem ko bi drugi del Slovenije izročili Nemčiji. Ko ni uspel ta »scenarij« iz aprila in maja 1939, ker Maček nanj ni pristal in je avgusta prišlo do sklenitve sporazuma Cvetković - Maček, naj bi nato vlogo notranjega razbijalca Jugoslavije prevzeli ustaši pod vodstvom »poglavnika« dr. Anteja Pavelića, ki je z večjo skupino ustašev živel v Italiji (drugi del z dr. Brankom Jelićem je živel v Nemčiji, tretji pa v Jugoslaviji). O tem pričajo načrti, ki jih je dr. Pavelić delal z nekaterimi fašističnimi funkcionarji avgusta 1939. Razvoj dogodkov pa je šel v drugi

smeri: Nemčija je bila predvsem gospodarsko in deloma tudi strateško zainteresirana za celovitost Jugoslavije in Italija, ki je junija 1940 vstopila v vojno in začasno odložila že maja 1940 do kraja pripravljen napad na Jugoslavijo, si je nato hotela prej podvreči Grčijo. Ohranitev nevtralnosti je bila osnovna postavka jugoslovanskih vlad v drugi polovici tridesetih let in tudi v začetku leta 1941; to politiko je najobširneje prikazal italijanski profesor iz Rima Alfredo Breccia v knjigi *Jugoslavia 1939 - 1941*, objavljeni v Rimu 1978. leta.

Za sedaj skoraj nič ne vemo o madžarskih revanšističnih zahtevah ali načrtih do slovenskega ozemlja, tj. do Prekmurja, ki je s trianonsko mirovno pogodbo prišlo v Kraljevino SHS oz. Jugoslavijo. Vzrok za to je delna nedostopnost ustreznih arhivskih fondov v Madžarski in še bolj pomanjkanje raziskovalcev z znanjem madžarščine. Proučiti bi kazalo zlasti delovanje prekmurskega rojaka Šandorja Mikola, ki je bil sicer čislán znanstvenik, fizik, vendar aktivist madžarizacije prekmurskih ljudi. Enako tudi delovanje Lavala Hartnerja-pl. Ferda Lindvaya, ki je sicer živel v Prekmurju in bil med najvidnejšimi predstavniki madžarskega revizionizma med dvema vojnama in med vojno.

Madžarska vlada pod predsedstvom Pala Telekija je 12. decembra 1940 sklenila z Jugoslavijo prijateljsko pogodbo, ki jo je madžarski parlament ratificiral 27. februarja 1941.

2. Vojna aprila 1941 in razkosanje Jugoslavije

Ko se je Hitler moral odreči izkrcanju v Angliji (operacija Seelöwe - Morski lev) in se je odločil uresničiti svoj stari namen: uničiti Sovjetsko zvezo, je Nemčiji uspelo pritegniti v trojni pakt po vrsti vse vzhodne sosedje Jugoslavije (Madžarsko 20.11.1940, Romunijo 23.11.1940 in Bolgarijo 1.3.1941) in nazadnje 25. marca 1941 tudi Jugoslavijo. Ta je - ogrožena od Italije in gospodarsko vse bolj navezana na Nemčijo, ki je marca 1938 postala njena sosedja - junija 1940 vzpostavila diplomatske odnose s Sovjetsko zvezo, da bi si še naprej zagotovila nevtralnost. Obkrožena od držav trojnega pakta, razen na jugu, in brez pravega jamstva Velike Britanije, ki si je prizadevala, da jo vsaj obdrži v nevtralnosti, če je že ne more pridobiti na svojo stran, si je Jugoslavija ob pristopu k trojnemu paktu zagotovila Solun in tudi to, da ji ne bo treba sodelovati v vojaških operacijah in ne dati svojega ozemlja za prevoz tujih čet. Seveda pa je vprašanje, kako dolgo bi Nemčija spoštovala te določbe, saj poznamo Hitlerjevo načelo, da spoštuješ pogodbe, dokler ti to ustreza.

Nasproten pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu in tudi že omenjenemu sporazumu Cvetković - Maček ter spodbujen z množičnimi demonstracijami je del jugoslovanskega visokega častniškega kadra pod vodstvom letalskega generala Borivoja Mirkovića v noči na 27. marec vrgel dotedanjo Cvetkovićevo vlado, odpravil regentski svet s princem Pavlom Karađorđevićem in oklical za polnoletnega kralja Petra II. Karađorđevića. Čeprav je nova vlada pod predsedstvom letalskega generala Dušana Simovića, v kateri je bila polovica ministrov iz prejšnje vlade, izjavila, da ostane Jugoslavija v trojnem paktu, je Hitler 27. marca sklenil razbiti Jugoslavijo kot vojaško silo in kot državo. To pomeni, da ji je namenil popolnoma drugačno usodo kot dotlej zavojevanim zahodnoevropskim državam (Belgija, Danska, Norveška itd.). Za teden dni je odložil že pripravljen napad na Grčijo (operacija »Marita«) in s »smernicami za vojskovanje št. 25« naročil vrhovnemu poveljstvu nemške vojske (Oberkommando der Wehrmacht - OKW), naj pripravi napad na Jugoslavijo (Unternehmen 25). K vojaškim operacijam je Hitler povabil Italijo in Madžarsko, k plenu pa tudi Bolgarijo. Madžarska si je po samomoru predsednika vlade Telekija 3. aprila, ki ni mogel prenesti pretrganja prijateljske pogodbe z Jugoslavijo, izgovorila vstop v vojaške operacije šele potem, ko se bo pokazal razkroj Jugoslavije. Romunije pa Hitler ni povabil k vojaškim operacijam, najbrž zato, da ji ne bi bilo dati plena.

Vojaške sile, ki so jih za vojno proti Jugoslaviji zbrale Nemčija, Italija in Madžarska - pet okrepljenih armad ob močni podpori letalstva - so visoko nadkraljevale jugoslovanske vojaške sile - sedem armad s polovico ali še manj moštva. Tudi tehnično so bile sile napadalcev boljše, zlasti je bila občutna premoč v letalstvu in oklepnih vozilih. Bile so tudi bolje pripravljene, saj jugoslovanske vojaške oblasti niso izvedle kakšnih posebnih priprav, da ne bi »vznemirjale« Nemčije in Italije. Kaže, da med delom častnikov in vojakov ni bilo pravega bojnega razpoloženja, vedeli so, da se bodo bojevali proti premoči, bili pa so tudi primeri ustaškega izdajstva.

Slovenija, ki je bila operacijsko območje dveh armad - 2. nemške z dvema armadnima zboroma (49. planinskim in 51. pehotnim) pod poveljstvom generalnega polkovnika Maximiliana von Weichsa in 2. italijanske z dvema armadnima zboroma (11. in 6. pehotnim) pod poveljstvom generala Vittoria Ambrosia (oba sta v svojih armadah imela še več armadnih zborov, ki pa niso bili zaposleni v Sloveniji), je bila okupirana nekako do 13. aprila. Enot 7. jugoslovanske armade (v Sloveniji le Triglavska in Dravska divizija, Triglavski planinski odred in nekaj posadnih bataljonov) so se tu in tam ob meji upirale napadalcu od 6. do 10. aprila, ko so ustaši v Zagrebu s pomočjo nemških odposlancev ob prihodu nemške vojske oklicali ustanovitev t.i. Neodvisne države Hrvatske (NDH), 11. aprila pa so se umaknile prek Hrvatske v Bosno, če niso razpadle že v Sloveniji ali Hrvatski. Ravno 11. aprila so bili prodori nemške in italijanske vojske v Sloveniji najgloblji in italijanska vojska je zasedla tudi Ljubljano. Vojaške operacije v Sloveniji, ki so imele značaj bliskovite vojne (Blitzkrieg), so tekle tako hitro, da so jih nekatere nemške enote, npr. ves 52. armadni zbor, zamudile in so nemški vojaški strokovnjaki po vojni v ameriškem vojnem ujetništvu imeli vojno na tem območju za primer improvizacije.

Povedal sem že, da je Hitler že 27. marca 1941 sklenil, da bo Jugoslavijo razbil tudi kot državo. Že takrat je v pogovorih z diplomati in državniki iz držav trojnega pakta obljubljal jugoslovanskim sosedam dele jugoslovanskega ozemlja, vendar pa je pri tem najbolj upošteval interese svoje države. Dne 3. aprila je podpisal prve smernice za razkosanje Jugoslavije in v njih določil, kaj dobijo sosede Jugoslavije. Glede Slovenije je določil, da dobi njen severni del Nemčija, Prekmurje Madžarska in vse ostalo Italija. Čez devet dni, 12. aprila, je Hitler izdal nove smernice, ki so še natančneje določale razkosanje jugoslovanskega ozemlja. Glede Slovenije je v njih že določen pas ozemlja južno od reke Save, ki ga dobi Nemčija in ki v smernicah 3. aprila še ni bil omenjen. To pomeni, da so med 3. in 12. aprilom sklenili, da bo meja Spodnje Štajerske z reke Save prenešena na Dolenjsko. Glede t.i. NDH je bilo prej določeno, da bo pod madžarskim protektoratom, medtem ko sedaj to ni omenjeno. Kot vemo, so po 3. aprilu, ko je dr. Vlatko Maček odklonil ustanovitev NDH in odšel v Simovićevo vlado, za razglasitev NDH in za njeno vodstvo zaposlili ustaše pod vodstvom dr. Anteja Pavelića. Potlej naj bi bila NDH pod italijanskim varštvom in imela celo kralja iz italijanske kraljevske hiše Savojevcev. Seveda je Italiji prisodil cela območja južnega dela Jugoslavije, tj. Dalmacijo, Črno goro, Kosovo. Madžarski je Hitler prisodil tista območja, ki jih je imela pred prvo svetovno vojno, Bolgariji pa Makedonijo.

Te Hitlerjeve smernice so Jugoslavijo razkosale tako, kot ni bila razkosana nobena druga okupirana država v Evropi, saj so jo imeli zasedeno štirje okupatorji. Nobeden med njimi ni obdržal zasedenega ozemlja nekega jugoslovanskega naroda v eni upravni enoti. Čeprav je NDH zajela tudi Bosno in Hercegovino, ni prišlo vanjo niti celotno hrvaško ozemlje. S Hitlerjevim razkosanjem Jugoslavije niso bili zadovoljni niti okupatorji sami z nemškim vred; vsak bi namreč rad imel še kaj, kar je bilo prisojeno drugemu. Med državami, ki so dobile kakšen del Jugoslavije, ni bilo nobenih skupnih sestankov ali konferenc; sporna vprašanja so reševali posamezno s predstavniki nemškega rajha (npr. pogovori zunanjih ministrov Ciana in Ribbentropa na Dunaju 21. in 22. aprila 1941) ali pa sami med seboj. Nekatere države so med seboj sklenile posebne državne pogodbe o razmejitvi; takšno pogodbo je Nemčija sklenila z NDH 13. maja 1941 in z Italijo 8. julija

1941, Italija jo je sklenila z NDH 18. maja 1941. Med Madžarsko in NDH do takšne pogodbe ni prišlo, ker sta si bili v laseh zaradi madžarske zasedbe Medžimurja. Zato niti Nemčija ni sklenila pogodbe z Madžarsko, da se ne bi postavila na eno ali drugo stran, poleg tega pa med Nemčijo in Madžarsko ni bilo soglasja glede nove državne meje na reki Muri (t.i. Limes Theresianus). Z natančnejšim potekom novih državnih meja, ki so se globoko zarezale v živa telesa jugoslovanskih narodov, so se nato ukvarjale meddržavne razmejitvene komisije, in to vse do 1943. leta. Medtem ko je nemški del meddržavne komisije vodil uradnik zunanjega ministrstva (svetnik poslaništva Kurt von Kamphöfener iz Berlina), sta italijanskega in hrvaškega vodila vojaka (generala Armando Lubrano iz Ljubljane in Avgust Marić iz Zagreba). Še najbolj je ohranjeno in dostopno gradivo nemškega dela, in to v Političnem arhivu nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu.

Ko je Hitler 27. marca 1941 izjavil, da bo najhujša usoda poleg srbskega naroda zadel tudi slovenski narod, je mislil resno. Če je imel Srbe za narod, ki je vseskozi sovražno razporejen do Nemcev, je Slovencem zameril odcepitev od Avstrije 1918. leta in morda še kaj (morda odnos do nemških nacistov v tridesetih letih). Hrvatoma pa je najbrž štel v dobro separatizem nekaterih strank do jugoslovanske države in morda še kaj. Drugih jugoslovanskih narodov pa zanj sploh ni bilo.

Tako je Hitler razdelil že itak razkosano slovensko ozemlje med tri države, od katerih je vsaka imela že kakšen del, največ seveda Italija. Slovenski narod je bil v drugi svetovni vojni med najbolj razkosanimi narodi v Evropi, če ne kar najbolj razkosan. Med novimi državnimi mejami je bila smiselna samo tista s t.i. NDH, ki je tekla po Sotli in Kolpi in je že stoletja narodna meja med Slovenci in Hrvati.

Po že omenjenih Hitlerjevih smernicah o razdelitvi Jugoslavije z dne 12. aprila 1941 in podpisu premirja z Jugoslavijo 17. aprila 1941 v Beogradu, so v vseh državah, ki naj bi dobile kak del Slovenije, obravnavali vprašanje zadovoljitve ozemeljskih zahtev. Za sedaj smo o tem najbolj poučeni z nemške strani, kjer sta bili 18. in 19. aprila na Dunaju dve konferenci »o organizaciji jugoslovanskega prostora« predstavnikov raznih ministrstev in vojske. Na prvi konferenci je predstavnikom zunanjega ministrstva uspelo prepričati druge, da so sklenili, naj Nemčija dobi tudi nekaj vasi v severozahodnem delu Prekmurja (gre za Kramarovce, Fikšince in Ocinje), v katerih je imelo večino nemško prebivalstvo. Po Hitlerjevih smernicah z dne 12. aprila naj bi te vasi dobila Madžarska, Štajerska pokrajinska uprava v Gradcu je že čez dva dni, ravno na Hitlerjev rojstni dan, poskrbela za policijsko zasedbo teh vasi. Ni pa uspelo prizadevanje zunanjega ministrstva, ki so ga k temu najbrž spodbujali štajerski nacistični uradi, da bi v Nemčijo prišlo celo Prekmurje.

Dan pred omenjenima nemškima konferencama je nemški veleposlanik v Rimu Hans Georg von Mackensen povedal italijanskemu zunanjemu ministru Ciano, da ga bodo povabili na sestanek z Ribbentropom, na katerem bosta obravnavala Hitlerjev predlog za razkosanje Jugoslavije. Povedal mu je tudi, da mu je Hitler naročil, naj sporoči Mussoliniju, da namerava »prestaviti mejo rajha na črto, ki teče južno od zgornje Save, vendar severno od Ljubljane in ki dalje na vzhod zajame območja, ki so že bila del Štajerske.« Mussolini pa je tisti dan, tj. 17. aprila, sporočil Ciano, katera jugoslovanska območja zahteva Italija. Glede Slovenije: »Vključitev v Kraljevino Italijo z avtonomnim režimom.«

Ko je Ciano že odpotoval na Dunaj, so mu sporočili Mussolinijevo željo, naj se na sestanku z Ribbentropom zavzema za to, da bi Italija dobila trboveljske revirje s premo-govniki, ki bi bili zanjo zelo pomemben gospodarski vir. Iz zapisnika Cianovega pogovora s Hitlerjem 20. aprila ni videti, da bi se pogovarjala o razkosanju Jugoslavije. Pač pa sta to obravnavala Ciano in Ribbentrop na dveh sestankih 21. in 22. aprila na Dunaju v hotelu Imperial, kjer se je za čas vojne z Jugoslavijo in Grčijo nastanil Ribbentrop s svojim štabom. Potem ko je Ciano povedal želje italijanske strani, tudi glede Slovenije, mu je Ribbentrop glede Slovenije odgovoril, da Nemčija soglaša z italijansko aneksijo tistega dela Slovenije, ki ne bo vključen v nemški rajh. »Vendar je treba upoštevati, da nemške meje niso takšne,

kot se misli v Rimu, temveč gredo občutno južneje in tečejo od Vrhnike tri kilometre severno od Ljubljane in dalje do severno od Mirne in Kostanjevice.« Ribbentrop - tako je namreč Ciano sam poročal Mussoliniju - je večkrat poudaril, da je ta meja dokončna, »ker jo je na neizpodbiten način določil Hitler.« Ribbentrop je glede meje v Sloveniji tudi drugi dan, potem ko je ustno ali telefonsko govoril s Hitlerjem (ta je bil namreč v svojem začasnem glavnem stanu na železniški postaji Mönichkirchen pri Dunajskem Novem mestu, in to od 10. do 26. aprila 1941), poudaril, da meje ni mogoče spremeniti. Kaže, da je šlo Italiji tudi za to, da bi dobila železnico Ljubljana-Zidani Most-Zagreb, na kar Nemčija ni pristala. Nemška zapisnika pogovorov med Ciano in Ribbentropom glede Slovenije sta bolj skopa kot italijanska. Povesta le to, da bo Italija dobila vse, česar si ne bo vzela Nemčija, in da bo Italija anektirani Sloveniji priznala avtonomijo.

Toliko namreč lahko zvemo iz objavljenih italijanskih virov; gradivo italijanskega zunanjega ministrstva v Rimu nam do nedavnega ni bilo dostopno. Lahko torej povsem razumemo Mussolinijevo tožbo italijanskim vojaškim poveljnikom na sestanku v Gorici 31. julija 1942. leta: »Aprila 1941 so nam Nemci sporočili meje, mi smo lahko to samo vzeli na znanje.«

Vemo pa za želje in zahteve nižjih nemških in italijanskih uradov, ki nam jih odkrivajo dostopni viri. Štajerski nacisti bi radi imeli nemško mejo še južneje, kot pa jo je začrtal Hitler - vse območje vzhodno od reke Mirne in Novega mesta. Najbrž na namig graških nacistov je nemška policija 2. maja 1941 za pet tednov zasedla to območje, vendar se je morala na Hitlerjev ukaz 9. junija 1941 umakniti z njega. Med nacisti je namreč še pred okupacijo vzniknilo geslo »Ran an die Save bis Rann an der Save!« (Naprej do Save do Brežic) Po zasedbi pa so v svojem pohlepu šli dalje, kamor so mogli in dokler so mogli. Italijanska civilna uprava v Ljubljani pa si je želela območje severovzhodno od Ljubljane, tj. trikotnik Ljubljana - Kranj - Kamnik; neki seznam navaja predlog za celo 33 »poprakov« meje. Še spomladi 1943 je bila civilna uprava v Ljubljani odstopiti območje okrog Št. Jerneja in Kostanjevice za omenjeni trikotnik severovzhodno od Ljubljane.

Nova državna meja med Nemčijo in Italijo na slovenskem ozemlju je tekla južno od Žirov, severno od Polhovega Gradca in Ljubljane, južno od Litije, Radeč, Sevnice, čez Krško polje do Kostanjevice in čez rob Gorjancev do meje z NDH pri Bregani. Kot štajerski nacisti niso mogli pridobiti celega Prekmurja ali vsaj njegove severne polovice zase, tako ustaši niso mogli pridobiti Bele krajine, čeprav so se sklicevali na to, da je nekaj časa (od 3.10.1929 do 3.9.1931) bila v savski banovini. Med Nemčijo in NDH ter med Italijo (kar se tiče Slovenije) so nove državne meje tekle po meji med bivšo dravsko in savsko (od 1939 hrvatsko) banovino, med Nemčijo in Madžarsko pa južno od Gornje Radgone po reki Muri do Razkrižja in nato po severni meji Medjimurja do reke Drave.

Nemčija je tako dobila največji in najrodovitnejši del Slovenije, in to 10.261,09 km² s 798.700 prebivalci (po štetju 1931. leta), medtem ko sta drugi dve državi - Italija in Madžarska - dobili precej manjši del, obe skupaj komaj polovico toliko kot Nemčija sama. Italija je dobila 4.550,66 km² s 336.279 prebivalci, Madžarska pa 997,54 km² s 102.867 prebivalci. Če pa upoštevamo ozemlje t.i. Julijske krajine (Venezia Giulia), ki jo je imela Italija že od 1918. leta, in ozemlje Koroške severno od Karavank, sta imeli sedaj Nemčija in Italija približno enako število Slovencev. Kot bomo videli, sta imeli obe z njimi približno enake končne namene, razlikovala sta se le način in čas za uresničenje tega namena.

Čeprav niso bili zadovoljni s slovenskim ozemljem, ki so ga dobili, so vsi trije okupatorji imeli nove meje na slovenskem ozemlju za prave državne meje in so jih zato tudi ustrezno temu zaznamovali na zemljevidih in na terenu. Vendar je nova državna meja med Kraljevino Italijo in Nemčijo kmalu, že ob Novem letu 1942 zaradi oborožene vstaje in narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda postala težak problem Italije in Nemčije. Začeli so jo namreč posebej varovati in utrjevati. Podobno je morala storiti Italija z mejo nasproti NDH od pozne jeseni 1942.

Nagel zlom Kraljevine Jugoslavije je bil nepojmljiv tako za napadalce (Hitler je predvideval, da bo vojna z Jugoslavijo in Grčijo trajala precej dalj časa) kot za prebivalstvo, ki se je lahko kmalu na lastne oči prepričalo o ogromni vojaški premoči napadalca. Grenak občutek, da je prepuščeno na milost in nemilost zavojevalcu, je povzročil pojave sprejemanja okupatorske vojske s cvetjem, kruhom in soljo, kar pa seveda ni bil samo slovenski pojav. To je v svoji stiski delal del prebivalstva v vseh zasedenih deželah.

Razkosanje Slovenije je za slovensko prebivalstvo pomenilo močan duševni in politični pretres. Nove meje so pretrgale mnoge politične, gospodarske, kulturne in človeške vezi. Mimogrede naj povem, da je nova državna meja med Nemčijo in Italijo odtrgala Ljubljani predmestja, celo tramvajsko progo med mestom in Št. Vidom nad Ljubljano. Z izjemo prebivalstva Dolenjske in Notranjske je vse drugo prebivalstvo, okupirano spomladi 1941, dobilo nova upravna, politična in gospodarska središča, tj. Gradec, Celovec, Sombatelj in Zalaegerszeg, ki so bila zunaj Slovenije. Zato se še med vojno aprila 1941 in takoj po njej pojavi prizadevanje, da bi Slovenci ostali v eni upravni enoti pod enim samim okupatorjem. To je najprej skušal doseči narodni svet za Slovenijo pod vodstvom dotedanjega bana dravske banovine dr. Marka Natlačena. Že na predvečer napada na Jugoslavijo sta dva slovenska politika - eden od njiju je bil predsednik Slovenske ljudske stranke dr. Fran Kulovec (padel ob nemškem bombardiranju Beograda 6. aprila 1941) - obiskala slovaškega poslanika v Beogradu in mu povedala, da v primeru zloma Jugoslavije Slovenci ne bi želeli deliti usode s Srbi, temveč bi raje imeli svojo državo pod nemškim protektoratom. Najbrž jima je bila za vzgled Slovaška, v kateri je bila na oblasti stranka, zelo podobna Slovenski ljudski stranki. Zato so se predstavniki narodnega sveta za Slovenijo 11. in 12. aprila 1941 v Celju pogovarjali z nemškimi častniki o želji, da bi nemška vojska zasedla vse ozemlje dravske banovine. Vendar jim je Berlin dal odklonilen odgovor.

Podobno so si prizadevali Nemci iz Ljubljane in Dolenjske. Tudi njihovi predstavniki so obiskali razne nacistične urade in izražali željo nemškega življa po nemški okupaciji cele dravske banovine. Tudi oni so dobili odklonilne odgovore.

Pri delu slovenskega prebivalstva, ki ni imel nekih višjih političnih ciljev, saj je šlo za preprosto podeželsko prebivalstvo, je bolj kot želja živeti v skupni upravni enoti, delovala nacistična socialna demagogija. Bilo je navzoče pojmovanje, da v Nemčiji ni brezposelnosti, kar je bilo tudi res, in da se tam dobro živi. Treba je povedati, da je v Nemčiji delalo precej slovenskih delavcev, ki so v primerjavi z zaslužkom doma res precej zaslužili. Kaj slabega o nemškem rajhu in nacizmu pa jugoslovanski časniki ob predhodni cenzuri in takšnih navodilih oblasti ali od njih odvisnih časniških agencij niso smeli objavljati. Radijski sprejemniki, iz katerih so se slišale oddaje londonskega radia, so bili na podeželju redkost, ilegalnega časopisja pa tudi malo. Treba je še dodati, da je še živel rod moških, ki se je skupaj z Avstrijci in Nemci bojeval na soški ali tirolski fronti proti Italiji, ki si je nato prilastila tretjino Slovenije.

Prebivalstvo, ki je nekoč živelo v avstroogrski monarhiji, je spomladi 1941 pričakovalo podobne politične in kulturne razmere, kot so bile v poslednjih letih te monarhije, tj. s slovenskim nižjim šolstvom, slovensko nižjo upravo, slovensko kulturo itd., kar se je kmalu pokazalo kot bridka utvara.

Vse to in morda še kaj je bilo vzrok za pojave množičnega, demonstrativnega izražanja želje prebivalstva nekaterih območij po zamenjavi okupatorjev. Gre za snemanje italijanskih in nameščanje nemških nacističnih zastav, premeščanje mejnih znamenj in še posebej za demonstracije konec aprila in v začetku maja 1941. Takšne pojave zgodovinski viri navajajo zlasti za nekatera območja Dolenjske in Prekmurja. Glede demonstracij v Novem mestu, Št. Rupertu, Mimi in Trebnjem velja reči, da so bile v krajih, ki so bili takrat blizu nemškega zasedbenega območja in da so nemške oborožene sile (policija in oddelki SA) po teh demonstracijah zasedle še 15 tedanjih občin južno in vzhodno od poznejše nemško-italijanske državne meje ter ostale še pet tednov na tem območju, ko je le-to že bilo

priključeno h Kraljevini Italiji. Zato je upravičeno vprašanje, kakšna je bila vloga Nemcev, zlasti še premožnejših, pri spodbujanju demonstracij, ki so se 2. maja v Trebnjem končale s sedmimi smrtnimi žrtvami, osmimi ranjenci in mnogimi aretacijami. Preiskava, ki so jo uvedle italijanske oblasti, je ugotovila vmešanost nekaterih nemških graščakov in tudi to, da so nacisti vsakega demonstranta nagradili z eno nemško marko. Ne drži domneva dr. Metoda Mikuža, da bi Mussolini zaradi teh demonstracij pohitel s priključitvijo zasedenega slovenskega ozemlja h Kraljevini Italiji. Dr. Mikuž namreč takrat, ko je to pisal, še ni mogel vedeti, da je bila priključitev predvidena še pred temi demonstracijami.

Morda je bil krvavi izid demonstracij v Trebnjem vzrok, da se je zavzemanje za zamenjavo okupatorja omejilo na mirnejši način. V Beli krajini so po občinah zbirali podpise za priključitev k Nemčiji in italijanske oblasti so nato preiskovale to zahtevo, vendar iz pisnih virov nisem mogel ugotoviti, kako so ukrepale proti zbiralcem podpisov. Nemški zvezni arhiv v Koblenzu (Bundesarchiv Koblenz) hrani debel sveženj podpisov iz mnogih vasi v severnem delu Prekmurja z željo po priključitvi k Nemčiji, poslali so jih Hitlerju in zdaj so v arhivskem fondu državne pisarne. Demonstracije v Murski Soboti pa je - kot kaže - organiziralo tamkajšnje okrožno vodstvo Švabsko-nemške kulturne zveze.

Večina pojavov demonstrativnega in drugega izražanja želje ali zahteve po zamenjavi okupatorja je iz časa, ko se še niso v polni meri izrazile vse usodne razsežnosti okupacije Slovenije. Ob spoznanju, kakšno zlo za obstoj slovenskega naroda pomeni zlasti nemška okupacija severne Slovenije, se je slovenski politični vrh zblížal z milejšim italijanskim okupatorjem, medtem ko se je protiiitalijansko razpoloženje velikega dela podeželskega in mestnega prebivalstva postopoma usmerilo v organizirano protiokupatorsko gibanje, ki ga je predstavljala Osvobodilna fronta.

Vpliv nacistične socialne demagogije je bil navzoč tudi na nemškem zasedbenem območju, in to tudi pri socialno šibkejših slojih pri delu delavstva in pri viničarjih v Slovenskih goricah in Halozah. Izražal se je seveda na drug način kot na Dolenjskem in v Prekmurju, trajal pa je tudi dalj časa, v nekaterih primerih vse do 1944. leta.

3. Uvedba okupacijskih sistemov

A. NEMŠKI OKUPACIJSKI SISTEM

Organi civilne uprave

Nemški okupator je zasedeno slovensko ozemlje obdržal pod nemško vojaško upravo (njo je izvajal poveljnik nemške suhozemne vojske generalfeldmaršal Walter von Brauchitsch) le nekaj dni, tj. do 14. aprila 1941. Kajti že zelo zgodaj, konec marca ali v začetku aprila 1941, je Hitler za zasedeno slovensko ozemlje izbral tak okupacijski sistem, kot ga je pred tem uvedel v zahodni Poljski (Gdansk z Zahodno Prusijo in Poznanj s Powartjem), Alzaciji, Lotaringiji in Luksemburgu. To pomeni, da je pokrajinske vodje (gauleiterje) NSDAP in državne namestnike (Reichsstatthalterje) sosednjih nemških pokrajin imenoval za šefe ali načelnike civilne uprave. Ti naj upravljajo zasedene pokrajine do njihove vključitve v nemški rajh. Zasedeno slovensko ozemlje je Hitler razdelil v dve začasni upravni enoti, in to Spodnjo Štajersko (Untersteiermark) in Gorenjsko z Mežiško dolino in Jezerskim ali t.i. zasedena območja Koroške in Kranjske (Besetzte Gebiete Kärntens und Krains) in vsaki za šefa civilne uprave imenoval pokrajinska vodja NSDAP. Za Spodnjo Štajersko je to bil dr. Sigfried Uiberreither iz Gradca in za Gorenjsko z Mežiško dolino Franz Kutschera. Oba sta bila po rodu Avstrijca, medtem ko je bil prvi SA-Obergruppenführer, je bil drugi SS-Brigadeführer; prvi je bil po rangi višji od drugega; na Koroškem je namreč pokrajinski vodja NSDAP Hubert Klausner umrl in Hitler še ni imenoval njegovega naslednika, tako je bil Kutschera le namestnik pokrajinskega

vodje NSDAP. Za Spodnjo Štajersko so nacisti uporabljali tudi ime Südsteiermark ali pa Unterland, za Gorenjsko z Mežiško dolino pa tudi južna Koroška (Südkärnten), kar je bilo neustrezno in so v začetku leta 1942 opustili.

Pokrajinska upravna enota Spodnja Štajerska je obsegala vso slovensko Štajersko, od 10 do 15 km širok pas Dolenjske južno od reke Save, občino Zagorje ob Savi (da bi imeli vse zasavske premogovnike v eni upravni enoti) in majhen severozahodni del Prekmurja. Zajemala je 15 dotedanjih okrajev (srezov), v katerih je bilo 189 občin (od 394 v dotedanji dravski banovini). Njena površina je znašala okoli 6.782,12 km², prebivalstva po štetju iz 1931. leta pa je bilo 568.215.

Pokrajinska upravna enota »Zasedena območja Koroške in Kranjske« je obsegala veliko večino Gorenjske, Mežiško dolino in občino Jezersko. Zajela je 5 dotedanjih okrajev (srezov), v katerih je bilo 82 občin. Njena površina je znašala 3.478,97 km², prebivalstvo pa je po štetju iz 1931. leta znašalo 181.095.

Ko je Hitler imenoval dr. Uiberreitherja in Kutschero za šefa civilne uprave, je o tem izdal ustrezna ukaza, in to prvega »o začasni upravi v Spodnji Štajerski« in drugega »o začasni upravi na zasedenih bivših območjih Koroške in Kranjske«. Že prilastek »začasna« priča o prihodnjem namenu obe pokrajini vključiti v nemški rajh. To, da ni pustil zasedenega območja v eni začasni upravni enoti, temveč je zanj določil dve, nakazuje smer priključitve - k sosednjima avstrijskima pokrajinama. Z omenjenima ukazoma, ki nista bila objavljena, je Hitler oba imenovana šefa civilne uprave podredil sebi, le poštni in železniški minister imata še svoje pristojnosti, medtem ko bosta vojaško oblast izvajala še nekaj časa vojaška poveljnika, to sta bila generala Emil Gunzenhausen za Spodnjo Štajersko in Emmerich von Nagy za Gorenjsko in Mežiško dolino. Pravico dajati navodila pa sta dobila tudi Hermann Göring kot pooblaščenec za štiriletni plan in Heinrich Himmler kot državni komisar za utrjevanje nemštva.

Šefa civilne uprave sta si svoja urada uredila v Mariboru 14. aprila 1941 (v poslopju realne gimnazije) in na Bledu 30. aprila 1941 (v hotelu Toplice). Poznejša vzpostavitev civilne uprave na Gorenjskem je bila zaradi zadrževanja italijanske vojske na desnem bregu reke Save skoraj do konca aprila. V Mežiški dolini pa je bila civilna uprava uvedena že 15. aprila 1941.

Vsak šef civilne uprave je imel svoj štab, ki so ga sestavljali poverjeniki za razne upravne panoge. Ker je v fašističnem in nacističnem režimu veljalo t.i. vodstveno načelo, sta imela oblast v rokah šefa civilne uprave sama in sta bila njuna štaba le posvetovalna in izvršna organa. Poverjeniki so bili za vodenje zaupanih jim področij odgovorni le svojim šefoma civilne uprave. Ker je bila ustanova šefov civilne uprave predvidena je kot začasna, prehodna, so bili poverjeniki isti kot v uradih državnih namestnikov v Gradcu in Celovcu ali pa njihovi namestniki. Tudi oba vodja urada dr. Wolfgang Metz v Mariboru in dr. Helmuth Hierzegger na Bledu sta bila iz uradov državnih namestnikov v Gradcu in Celovcu. Nekateri poverjeniki so bili celo isti za oba štaba šefov civilne uprave, kakšen pa tudi za več avstrijskih dežel. Zaradi začasnega značaja ustanove šefov civilne uprave tudi niso sprejemali Nemcev iz Spodnje Štajerske, Gorenjske in Mežiške doline. Bila je ena sama izjema, ki je poverjenik za lovstvo v Spodnji Štajerski postal mariborski Nemec dr. Edmund Kupnik, ki je to funkcijo po vojni plačal z glavo.

Ker sta imela šefa civilne uprave poleg upravnih tudi politične naloge, ki jih je njima še posebej naložil Hitler z že precej znanim naročilom o ponemčenju obeh pokrajin, sta bila v njunih štabih tudi nacionalnopolitična referenta. To sta bila nam že zelo znana dr. Helmut Carstanjen iz Gradca in Alois Maier-Kaibitsch iz Celovca. Podobno bi lahko rekli za t.i. ukinitvena komisarja za društva, zveze in organizacije Maxa Hrubyja za Spodnjo Štajersko in Wilhelma Schicka (za njim Rudolf Thaller in Gustav Strutz) za Gorenjsko in Mežiško dolino.

Šefoma civilne uprave, ki sta bila tudi Himmlerjeva pooblaščenca za utrjevanje nemštva, sta bila podrejena tudi njuna urada za utrjevanje nemštva v Mariboru in na Bledu.

O njih bomo še govorili v enem sledečih poglavij. Samo zaradi političnih nalog so bili šefoma civilne uprave podrejeni tudi nekateri uradi in poveljstva oboroženih izvršilnih organov, tj. policije in orožništva. Tudi o njih bomo govorili posebej.

Šefa civilne uprave sta ves čas izdajala svoja uradna lista (Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung) V njih sta objavljala svoje odredbe in sporočila ter tudi odredbe nemških vrhovnih uradov, ki so se tikale tudi zasedenih slovenskih pokrajin. Do jeseni 1941 sta bila uradna lista dvojezična; za Spodnjo Štajersko je bil slovenski prevod ob nemškem besedilu, za Gorenjsko in Mežiško dolino pa za njim. Uradni list za zasedena območja Koroške in Kranjske je imel celo dve izdaji: A in B, od katerih ena ni veljala za Mežiško dolino.

Usklajevanju dela vseh omenjenih organov šefov civilne uprave so bili namenjeni t.i. štabni razgovori. Če je bilo potrebno, so nanje vabili tudi funkcionarje iz nižjih upravnih enot, tj. okrajev in pozneje okrožij. O njihovi vsebini smo za sedaj poučeni bolj za Štajersko kot pa za Gorenjsko. Ohranili so se nam zapiski nekega uradnika iz urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in jih kot zelo pomemben zgodovinski vir hrani arhiv Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru. Morda so na štabnih razgovorih v Mariboru in nato v Gradcu pisali tudi uradni zapisnik; o tem ne vemo nič.

Za povezavo obeh šefov civilne uprave z notranjim ministrstvom, ki mu je Hitler že v omenjenih odlokih 14. aprila 1941 zaupal nalogo usklajevanja (za to je bil pri ministrstvu poseben oddelek I SO, tj. »Südost« - Jugovzhod, ki ga je vodil državni sekretar dr. Wilhelm Stuckart), sta bila pri njunih uradih posebna zvezna uradnika, in to dr. Müller-Scholtes v Mariboru in dr. Kurt Sierp na Bledu. Iz dveh obsežnih poročil smo o delovanju prvega in o vprašanjih, s katerimi se je ubadala civilna uprava v Spodnji Štajerski, poučeni bolj kot drugega.

Potem ko so v Berlinu že drugič ali tretjič odložili formalnopravno priključitev zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu, sta šefa civilne uprave prenesla svoja sedeža iz Maribora (15. novembra 1941) in z Bleda (15. januarja 1942) v Gradec in Celovec. Medtem je funkcijo šefa civilne uprave za Gorenjsko in Mežiško dolino 16. decembra 1941 sprejel že dr. Friedrich Rainer, ki je prišel iz Salzburga in že 30. novembra 1941 v Celovcu sprejel funkcijo pokrajinskega vodja NSDAP za Koroško. Osnovni razlog za njegov prihod v Koroško sta bila šibkost dotedanjega šefa civilne uprave Kutschera za vodenje povečane Koroške in to, da je bil dr. Rainer koroški rojak in preizkušen nacistični politični funkcionar. Kutschera je odšel najprej v Berlin in nato v Varšavo, kjer je v začetku leta 1944 padel pod streli poljskih rodoljubov.

S prenosom sedežev šefov civilne uprave z zasedenih slovenskih območij v Gradec in Celovec se upravni in politični položaj zasedenih slovenskih pokrajin ni nič spremenil. Oba šefa civilne uprave sta še naprej vse uradne zadeve vodila s tem imenom in tako tudi še naprej izdajala uradna lista in druge uradne akte. Drugače pa so vse zadeve za obe zasedeni pokrajini obravnavali oddelki uradov državnih namestnikov. Kaže, da je bila ta združitev tesnejša v Gradcu kot pa v Celovcu, kjer so v uradu državnega namestnika imeli poseben referat »Südkärnten« (vodja dr. Helmuth Hierzegger), ki je s pomočjo glavarja radovljiškega okrožja usklajeval upravo na Gorenjskem in v Mežiški dolini. Po več kot 45 letih od konca druge svetovne vojne še nič ne vemo, ali sta se arhivska fonda šefov civilne uprave za zasedene slovenske pokrajine ohranila ali ne. Če sta se, bi morala biti v deželnih arhivih v Gradcu in Celovcu, vendar o tem ni mogoče zvedeti nič določnega. Tam gradivo postane dostopno šele po 50 letih ali še pozneje.

Nižjo stopnjo uprave je nemški okupator v zasedenih slovenskih pokrajinah iz praktičnih razlogov nekaj časa pustil takšno, kot je bila ob njegovem prihodu. To pomeni, da je še pustil okraje (sreze) in občine, vendar je odstranil srezke načelnike in razpustil občinske odbore. Na mesta odstavljenih srezkih načelnikov sta šefa civilne uprave imenovala okrajne politične komisarje; kot pričajo viri, so bili nekateri imenovani že 3. aprila

1941. Vsi okrajni politični komisarji brez izjeme so prišli iz sosednjih avstrijskih dežel in so bili prepričani nacisti. Edini okraj, ki je z okupacijo nehal obstajati, je bil krški; v nemško spodnještajersko upravno enoto je namreč prišel le njegov severni del, južni del je bil na italijanskem zasedbenem območju. Pač pa so na severu ustanovili novi okraj, in to Marenberg (zdaj: Radlje), ker je zahodni del dotedanjega okraja Dravograd z okrajnim mestom vred prišel v gorenjsko upravno enoto. Že omenjene tri ali štiri vasi v severozahodnem delu Prekmurja so 13. junija 1941 organizirali kot samostojne občine in so jih po odredbi šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko upravljali iz okrožnega središča v Feldbachu na Zgornjem Štajerskem.

Politični komisarji v okrajih so bili šefoma civilne uprave podrejeni neposredno in so imeli za svoja območja enake pristojnosti kot šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, Gorenjsko in Mežiško dolino. Njihovi uradi pa so imeli različno organizacijsko sestavo, ki je bila le začasna.

Nacisti so namreč že od začetka zasedbe slovenskih pokrajin pripravljali vsebinsko in tudi oblikovno izenačenje uprave v zasedenih slovenskih pokrajin z upravo v sosednjih avstrijskih pokrajinah. Vsaj oblikovno so jo nameravali izenačiti še pred formalnopravno vključitvijo obeh slovenskih pokrajin v nemški rajh oziroma k deželama Štajerski in Koroški. Uprava v avstrijskih deželah in na Sudetskem pa je bila nacistom vzorec za povojno upravno preureditev vse Nemčije. Ker so bila v avstrijskih deželah upravna okrožja in ne okraji, so pospešeno pripravljali njihovo ustanovitev tudi na zasedenih slovenskih območjih. V Spodnji Štajerski so 1. julija 1941 z odredbo šefa civilne uprave z dne 18. junija 1941 ustanovili pet podeželskih okrožij (Landkreise) in eno mestno okrožje (Stadtkreis). Okrožja so izoblikovali ne glede na dotedanje okraje, tako da so imela ustrezno zemljepisno obliko, število prebivalstva (od 50 do 150 tisoč) in gospodarsko moč. Medtem ko pri štirih okrožjih, tj. Ptuj, Maribor-podeželje, Maribor-mesto, Celje, ni bilo nobenih pomislov, so v južnem delu pokrajine razmišljali o izoblikovanju enega (Sevnica) ali dveh okrožij (Trbovlje in Brežice), pač odvisno od poteka nove državne meje. Ko so se morali - kot že rečeno - umakniti iz dela Dolenjske, so se odločili za dve okrožji. Ker je bil okraj Ljutomer premajhen za samostojno okrožje, so ga obdržali in ga je upravljal glavar okrožja Radgona (Radkersburg); v to okrožje so ga namreč nameravali vključiti po formalnopravni priključitvi Spodnje Štajerske v nemški rajh.

V pokrajinski upravni enoti Gorenjski z Mežiško dolino so po odredbi šefa civilne uprave z dne 1. avgusta 1941 izoblikovali tri podeželska okrožja, in to Radovljica, Kranj in Kamnik, pri čemer so deloma upoštevali tudi dotedanje okraje, tako da jih niso trgali kot v Spodnji Štajerski. Ker je bil že itak zmanjšani okraj Dravograd premajhen za samostojno okrožje in ozemeljsko ločen od gorenjskih okrožij, so ga 20. januarja 1942 ukinili in posamezne občine priključili k okrožjema Velikovec (4 občine) in Wolfsberg (1 občina).

Upravo v novih okrožjih so najprej vodili politični komisarji, in to večinoma tisti, ki so jo že do tedaj vodili v nekaterih okrajih. V dveh primerih (Ptuj in Celje) sta bila politična komisarja tudi okrožna funkcionarja v pravkar ustanovljeni raznarodovalni organizaciji. Med najbolj znanimi okrožnimi funkcionarji je bil za gotovo celjski Anton Dorfmeister. Dne 1. februarja 1942 so politične komisarje v podeželskih okrožjih preimenovali v deželne svetnike (Landrat), v Mariboru pa v nadžupana (Oberbürgermeister). Dali so jim imena, ki so jih imeli sorodni funkcionarji v avstrijskih in nekaterih nemških pokrajinah, so pa imeli nekoliko manjše pristojnosti kot prej.

Iz praktičnih razlogov je nemški okupator v zasedenih slovenskih pokrajinah obdržal tudi občine. Ker je imel takšne upravne enote tudi v Avstriji in Nemčiji, so občine v zasedenih slovenskih pokrajinah preživele vse druge jugoslovanske upravne enote. in se obdržale do konca nemške okupacije, razen seveda na partizanskih svobodnih ozemljih. Oba šefa civilne uprave sta odpravila le dotedanje občinske odbore, izvoljene na poslednjih jugoslovanskih občinskih volitvah. V Spodnji Štajerski se je to zgodilo že z odredbo 14. aprila

1941, v Gorenjski in Mežiški dolini pa z odredbo 25. junija 1941. Ker je bilo premalo nemških ljudi za županska mesta, so okrajni politični komisarji imenovali nanje tudi Slovence, zlasti tiste, ki so kot bivši avstrijski vojaki znali nemško in so se jim zdeli zanesljivi. Nekaj desetih nemških županov pa je prišlo tudi iz sosednjih avstrijskih pokrajin. Nimamo še celovitega pregleda, koliko županov je bilo te ali one narodnosti in kako so se vedli med okupacijo. Poskusi, da bi ponekod hitreje zamenjali slovenske župane z nemškimi, niso mogli biti uspešni zaradi vojnih razmer (mobilizacija moških v nemško vojsko itd.).

Ker so bila v zasedenih slovenskih pokrajinah občinska območja povprečno manjša kot v avstrijskih deželah, so nacisti takoj po zasedbi začeli pripravljati ustrezno preureditev. Vendar so bili posegi v njihov obseg razmeroma majhni, združili so le nekaj desetih občin.

Tako kot v drugih upravnih enotah, je bil tudi v občini župan edini nosilec oblasti. Vendar so bile pri tem razmere bolj pestre kot pri okrajih ali okrožjih. V večini Spodnje Štajerske so bili poklicni (Amtsbürgermeister) ali nepoklicni župani (Bürgermeister), ponekod pa so bili poleg slovenskih županov tudi nemški občinski poverjeniki (Gemeindebeauftragte), ponekod, zlasti na Gorenjskem, pa so bili namesto županov le nekakšni vršilci dolžnosti, t.i. občinski komisarji (Gemeindekommissare). Ponekod so imeli župani ob sebi še t.i. občinske sosvete (Gemeindebeiräte). Zaradi pomanjkanja ustreznega nemškega kadra za opravljanje županskih poslov so nacisti ob vse večji nezanesljivosti slovenskih ljudi na Gorenjskem združevali občine v t.i. občinske skupnosti (Gemeindegemeinschaften) s skupnim občinskim uradom in županom. Nato so jih združevali zaradi narodnoosvobodilnega boja v t.i. uradne okraje (Amtsbezirke), ki so jih vodili t.i. uradni komisarji (Amtskommissare).

V Nemčiji je organizacijo in pristojnosti občinskih uprav določal t.i. Nemški občinski red (Deutscher Gemeindeordnung). Zaradi pomanjkanja ustreznega nemškega kadra in nemirnih razmer so nemški občinski red začeli uvajati pozno in počasi, na Gorenjskem v okrnjeni obliki od 1. oktobra 1942, v Spodnji Štajerski pa šele od 14. aprila 1943. Vojne razmere so občinskim upravam določale več nalog kot pa so jih imele občinske uprave v Kraljevini Jugoslaviji. Nacisti so med drugim predpisali civilno, laično vodenje matičnih knjig, za kar so jih odvzeli župnijskim uradom, izdajanje civilnopравnih listin, opravljanje porok itd., za kar so ustanovili posebne matične urade (Standesamt).

Skladno s splošnimi prizadevanji nemškega okupatorja v zasedenih slovenskih pokrajinah je bil tudi uradni jezik v notranjem in zunanjem poslovanju organov nemške okupacijske uprave na vseh treh ravneh (pokrajinski, okrajni oz. okrožni in občinski) samo nemški. Le v določenih primerih, za katere je imel okupator posebne interese, ker so se tikali predvsem obveznosti prebivalstva, je še dopuščal sočasno uporabo slovenščine. Razumljivo pa je, da v manjših občinah, v katerih so upravo vodili Slovenci, pogovorni jezik ni bil nemški, temveč slovenski, uradni spisi pa seveda nemški.

Oboroženi oddelki civilne uprave

Vsaj kar se tiče političnih nalog, so bili nemški civilni upravi v zasedenih slovenskih pokrajinah podrejeni nekateri oboroženi oddelki. To sta bili predvsem nemška policija in orožništvo.

Tako kot v nemškem rajhu sta tudi v zasedenih slovenskih pokrajinah bili dve glavni veji nemške policije, in to: 1. varnostna policija in varnostna služba Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst ter 2. redarstvena policija (Ordnungspolizei). Varnostna policija in varnostna služba sta se notranje delili v tri vrste, in to v tajno državno policijo ali gestapo (Geheime Staatspolizei), kriminalistično policijo (Kriminalpolizei - Kripo) in varnostno službo (Sicherheitsdienst - SD). V Nemčiji in Avstriji so bili uradi teh vrst na deželni in nižji ravni ločeni in v strokovnem pogledu zvezani neposredno na ustrezne urade (III. in VI. za SD, IV. za gestapo in V. za Kripo) v glavnem državnem varnostnem uradu v Berli-

nu (Reichssicherheitshauptamt - RSHA), medtem ko je njih disciplino nadziral inšpektor v središču 18. vojnega okrožja v Salzburgu. V zasedenih slovenskih in drugih pokrajinah pa je vse tri vrste združeval komandant varnostne policije in varnostne službe za zasedeno pokrajino. Za komandanta varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski so v Berlinu imenovali esesovskega polkovnika Otta Lurkerja, ki je bil do, takrat in tudi še dalje vodja odseka varnostne službe za Štajersko v Gradcu, nekoč pa paznik v zaporu v landsberški trdnjavi, v kateri je Hitler prestajal zaporno kazen in pisal Mein Kampf. Ko je marca 1943 odšel iz Maribora, je bil »komandant gradu« (Schlosskommandant), v katerem je živel belgijski kralj Leopold III. Nasledil ga je esesovski podpolkovnik Josef Vogt, ki je prišel z Bleda, njega pa maja 1944 esesovski major Kurt Stage. Vse tri so zavezniške oblasti po vojni izročile Jugoslaviji in so bili obsojeni na smrt in tudi usmrčeni.

Na Bled je Berlin najprej poslal esesovskega polkovnika Fritza Volkenborna, ki je imel v Celovcu enako funkcijo kot Lurker v Gradcu, vendar za Koroško. V začetku junija 1942 ga je nasledil esesovski podpolkovnik Josef Vogt, tega konec marca 1943 esesovski podpolkovnik Alois Persterer, bivši vodja odseka varnostne službe v Salzburgu, od novembra 1944 pa je bil esesovski podpolkovnik Karl Rux. Ne Volkenborna in ne Ruxa zavezniške oblasti niso izročile Jugoslaviji.

Urada komandantov v Mariboru in na Bled sta bila sestavljena enako kot glavni državni varnostni urad v Berlinu. Imela sta oddelke tajne državne policije, kriminalistične policije in varnostne službe. V okrajih oz. pozneje v okrožjih pa so bile izpostave (Ausstellen) tajne državne policije (gestapa), kriminalistične policije in varnostne službe. Tajna državna policija je imela svoje postaje (Grenzpolizeiposten) na večjih mejnih prehodih, npr. v Dobovi, Središču ob Dravi, Št. Vidu nad Ljubljano itd., ob zaostritvi razmer 1942. leta pa v večjih krajih tudi svoje postojanke (Stützpunkte).

Tajna državna policija (gestapo) je imela predvsem nalogo izslediti politične nasprotnike nacizma in nemškega rajha; mednje so šteli zlasti komuniste, socialiste, socialne demokrate in prostozidarje pa tudi pripadnike nekaterih verskih sekt. Kriminalistična policija je obravnavala navadno, nepolitično hudodelstvo, njeni člani so bili še najbolj izurjeni za policijsko strokovno delo. Varnostna služba je zbirala obveščevalne podatke doma in v tujini; v vsakem podjetju je imela svojega zaupnika; v zasedenih slovenskih pokrajinah so to bili najčešče nemški direktorji ali obratovodje. Kot vemo danes, vsi oddelki komandantov varnostne policije in varnostne službe v Mariboru in na Bledu niso bili enako pomembni za izvajanje temeljnih okupacijskih nalog v zasedenih slovenskih pokrajinah. Najpomembnejši je bil seveda oddelek IV - gestapo in njegovih izpostav ter postojank po mestih in trgih. Ko se je razvnel narodnoosvobodilni boj na Štajerskem, so v uradu komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru ustanovili še poseben oddelek IV N, ki je imel za temeljno nalogo izsledovanje partizanskih enot in skupin. Ali je bil takšen oddelek tudi na Bledu, bo treba še ugotoviti. Gestapo je deloval s pomočjo mreže agentov, ki jih je delil v dve glavni skupini, in to v t.i. V-Männer in W-Männer. Prvi so bili pravi zaupniki in drugi le informatorji.

Velik pomen komandantov varnostne policije in varnostne službe v Mariboru in na Bledu za izvajanje temeljnih okupacijskih nalog se kaže tudi v tem, da sta imela skoraj ves čas okupacije v rokah obravnavo kazenskih zadev, zlasti še političnih kazenskih zadev. Pri komandantu v Mariboru je bil za to poseben kazenski oddelek (Strafabteilung), ki ga je vodil esesovski podporočnik dr. Karl Swoboda iz Gradca. Vendar je ta oddelek obravnaval le nepolitično hudodelstvo, medtem ko je politično hudodelstvo obravnaval kar gestapo sam. Ko je njegov uradnik do kraja zaslišal osumljenca, je o tem napisal t.i. končno poročilo in v njem predlagal kazen. Ta je lahko bila le dvojna, in to odgon v koncentracijsko taborišče I., II. ali III. stopnje ali pa usmrnitev. Predlog za odgon v koncentracijsko taborišče je potrdil vodja oddelka, predlog za usmrnitev pa komandant osebno, šef civilne uprave pa je imel pravico do pomilostitve, tj. do spremembe smrtne kazni v

časovno kazni, tj. odgon v koncentracijsko taborišče. Na Bledu pa je šef civilne uprave za obravnavo političnega hudodelstva konec julija 1941 ustanovil posebno sodišče, v katerem so bili esesovski podporočnik dr. Kurt Messiner iz Celovca in dva policijska častnika, tako da je to bila bolj policijska kazenska komisija kakor pa pravo sodišče.

Takoj po zasedbi slovenskih pokrajin, ko je bil med osnovnimi okupacijskimi nalogami tudi množičen izgon Slovencev, je Berlin (RSHA) to nalogo zaupal policiji. Komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru in na Bledu sta postala tudi komandanta preselitvenih štabov, ki so ju ustanovili aprila 1941 in sta imela več referatov. Na Bledu so preselitveni štab ukinili že septembra 1941, ko so se na Gorenjskem za vojni čas odpovedali množičnemu izganjanju Slovencev iz nacionalnopolitičnih razlogov, v Mariboru pa šele sredi leta 1942.

Druga velika veja nemške policije, tj. redarstvena policija, je tudi imela tri vrste, in to zaščitno policijo rajha (Schutzpolizei des Reiches), orožništvo (Gendarmerie) in tehnično zaščito (Technische Nothilfe). Zaščitna policija je bila organizirana po vojaško, tj. v vode, čete, bataljone in polke ter je imela celo svojo divizijo na vzhodni fronti. V Spodnjo Štajersko in Gorenjsko so aprila 1941 prišli štirje okrepljeni bataljoni zaščitne policije, od katerih sta nato ostala tam le dva, v vsaki pokrajini eden (72. rezervni policijski bataljon v Sp. Štajerski in 181. rezervni policijski bataljon v Gorenjski), ki ju je imel na voljo poveljnik redarstvene policije za alpske dežele polkovnik Helmuth Mascus (za njim sta imela to funkcijo policijska generalmajorja Karl Brenner in Hans Knofe). Poveljniško mesto poveljnika redarstvene policije za alpske dežele so že aprila 1941 premestili iz Salzburga v Maribor in nato avgusta 1941 na Bled, kjer je ostalo do kapitulacije Italije. Tam je bilo vsaj od decembra 1941 tudi poveljniško mesto višjega vodje SS in policije za alpske dežele esesovskega in policijskega generala Erwina Rösenerja (pred njim sta imela to funkcijo v Salzburgu Alfred Rodenbucher in dr. Adolf Gustav Scheel. Poleg policije so vodili tudi t.i. splošno SS (Allgemeine SS), organizirano po krajevnem načelu. Že poleti 1941 so omenjena policijska bataljona zlasti zaradi izganjanja Slovencev in zasledovanja partizanskih enot okrepli z novimi bataljoni, ki so jih nato združevali v policijske polke Policijska polka, ki sta bila največ v zasedenih slovenskih pokrajinah, sta bila 19. in 14. SS-policijski polk (pozneje v Primorski 10. in v Koroški 13. SS-policijski polk).

V mirnem času naj bi bila zaščitna policija omejena le na mesta, medtem ko bi varovanje reda in mira na podeželju bila naloga orožništva. Aprila 1941 je prišlo v zasedene slovenske pokrajine nekaj stotin (okoli 650) orožnikov, s katerimi so na podeželju vzpostavili celo mrežo orožniških glavarstev (Gendarmeriehauptmannschaft), okrožij (Gendarmeriekreis) in postaj (Gendarmerieposten). Po že omenjeni teritorialnoupравни preureditvi zasedenih slovenskih pokrajin poleti 1941 so bila tam tri orožniška glavarstva (Maribor, Celje in Bled), v podeželskih okrožjih 8 orožniških okrožnih poveljstev in 160 orožniških postaj. Večja okrožja so lahko imela nekaj orožniških oddelkov (Gendarmerieabteilung), orožniške postaje pa tudi svoje postojanke (Gendarmeriestützpunkt). Orožniške postaje so bile v začetku maloštevilne, saj so imele povprečno le po tri orožnike, pač pa so se zaradi krepitve narodnoosvobodilnega gibanja nenehno krepile, njihovo število pa se je zmanjševalo. V aktivno orožniško službo so sprejeli tudi nekaj stotin bivših jugoslovanskih orožnikov, in to kot t.i. pomožne policiste (Hilfspolizist).

Orožništvo v Spodnji Štajerski in Gorenjski sta vodila komandanta orožništva pri šefih civilne uprave; bila sta tudi komandanta orožništva pri državnih namestnikih v Gradcu in Celovcu. V Mariboru je bil polkovnik Hugo Novotny in na Bledu polkovnik Rudolf Handl. Zlasti pri orožništvu je bilo mnogo Avstrijcev. Za pomoč policiji in orožništvu v prvih tednih okupacije so iz sosednjih avstrijskih pokrajin poslali okoli 2.400 mož SA in 255 mož nacionalnosocialističnega motoriziranega korpusa (NSKK) slednje predvsem za kurirsko službo. Ker niso bili poklicni ali za daljši čas mobilizirani, so jih kmalu, do junija 1941, vrnili na delovna mesta.

B. ITALIJANSKI OKUPACIJSKI SISTEM

Vojaška uprava

Medtem ko je bila v severni Sloveniji, ki jo je zasedla nemška vojska, nemška vojaška uprava le kratkega roka, je bila italijanska vojaška uprava v južni Sloveniji nekoliko daljša. Ne samo tukaj, temveč tudi drugod, jo je izvajal poveljnik 2. italijanske armade, general Vittorio Ambrosio. Generalni štab suhozemne vojske je namreč 11. aprila 1941 ukazal, naj vojaška poveljstva prevzamejo vso vojaško in civilno upravo na zasedenem jugoslovanskem ozemlju. Že čez dva dni je general Ambrosio izdal razglas na lepakih, ki je poleg nekaterih obveznosti, kakršne predpiše vsak okupator (oddaja orožja in streliva, prijava vojaških obveznikov itd.), določil tudi razpust vseh združb in organizacij, ki imajo politični in iredentistični značaj, ter seveda prepovedal njihovo ustanavljanje.

Pri poveljstvu 2. armade je bil tudi urad za civilne zadeve, ki ga je vodil polkovnik Michele Rolla. Vendar o njegovi sestavi in organizaciji nimamo podatkov. Vemo pa, da je sestavljal okrožnice in navodila ter napisal nekaj poročil, ki jih je podpisal general Ambrosio.

Mussolini je kot vrhovni poveljnik italijanskih oboroženih sil 23. aprila 1941 izdal Ambrosiu pisma navodila za vojaško upravo zasedenega jugoslovanskega ozemlja. Iz navodil zvemo, da sta Ambrosiu kot izvajalcu vojaške uprave podrejena civilna komisarija za Slovenijo in Dalmacijo v Ljubljani in Šibeniku, ki morata tesno sodelovati s tamkajšnjima poveljnikoma armadnih zborov, »od katerih sta odvisna glede vsega, kar se tiče političnih razmer, javnega reda in na splošno vseh vprašanj varnosti, dejavnosti in nalog zasedbenih čet.« Ambrosio pa je še isti dan, tj. 23. aprila, izdal podrejenim poveljstvom okrožnico in v njej sporočil temeljno nalogo obeh civilnih komisarjev: »Poskrbeti za delovanje državnih, banovinskih in občinskih civilnih služb na svojih območjih. «Še natančneje je naloge civilnih komisarjev določil Ambrosio urad za civilne zadeve 25. aprila. Te naloge so se tikale že tudi politike (npr. zapiranje tujih konzulatov in ljudi), propagande (npr. izobešanje Mussolinijev slik in gesel), financ (npr. zapora denarnih zavodov), gospodarstva (npr. popis zalog živil, prijava racionirane preskrbe), šolstva (npr. zapore šol in prekinitev pouka).

Odlok o imenovanju civilnih komisarjev v Ljubljani in Šibeniku je Mussolini podpisal šele 24. aprila 1941. Za civilna komisarija je imenoval Emilia Graziolija, ki je bil takrat pokrajinski vodja fašistične stranke v Trstu, in Athosa Bartoluccia, ki je bil takrat pokrajinski vodja fašistične stranke v Zadru. V odloku je Mussolini zapisal, da sta imenovana z dne 12. aprila 1941. Mussolini je torej ravnal enako kot Hitler, ki je za šefa civilne uprave v severni Sloveniji imenoval najvišja strankina funkcionarja v sosednjih pokrajinah.

Razglas o uvedbi funkcije civilnih komisarjev, njunih nalogah in pristojnostih na zasedenem jugoslovanskem ozemlju je Mussolini podpisal šele 18. maja 1941, tj. mesec dni pozneje kot sta začela uradovati in dan prej kot je poslednji od njiju nehal delovati kot civilni komisar. Iz nekega poročila zvemo, da ni bilo pravega sodelovanja med civilnim komisarjem v Ljubljani in Ambrosiovim uradom za civilne zadeve.

Nekaj dni sta si oblast v tistem delu Slovenije, ki ga je zasedla italijanska vojska, delila narodni svet za Slovenijo pod predsedstvom bana dravske banovine dr. Marka Natlačenca in italijanska vojaška poveljstva. Oba sta svoje razglase in odredbe objavljala v dnevnem časopisu pa tudi v Službenem listu banske uprave Dravske banovine 16. aprila 1941. Takšne razmere so trajale do 17. aprila popoldne, ko so v vladni palači v Ljubljani opravili izmenjavo oblast; civilni komisar je prevzel svojo dolžnost.

Civilni komisar za zasedeno slovensko ozemlje Emilio Grazioli se je v Ljubljano pripeljal takoj za italijansko vojsko. Bil je star fašist iz začetka dvajsetih let, dolgoletni častnik fašistične milice v Sežani (poročen s Slovenko), pokrajinski vodja fašistične stranke

PNF v Tridentu in od 1936. leta v Trstu. Iz časnika zvemo, da je bil Grazioli 13. aprila že v Ljubljani; ta dan sta ga namreč obiskala ban dr. Natlačen in ljubljanski župan dr. Juro Adlešič. Svojo prvo odredbo je Grazioli izdal šele 20. aprila, tj. tri dni potem, ko mu je dr. Natlačen izročil upravo. S to odredbo si je Grazioli podredil »vso upravo na ozemlju, zasedenem po italijanski armadi, tako upravo financ, pošte, telefona in telegrafa, železnic in vobče vsa oblastva in civilne državne urade kakor tudi avtonomne ustanove, ki so bile odvisne ali podrejene nadzorstvu osrednjih organov jugoslovanske države ali organom, katerih sedež je zunaj omenjenega ozemlja.« Čez tri dni je začel izdajati tudi svoj dvojezični službeni list (*Bolletino Ufficiale del R. Commissariato civile per i territori sloveni occupati*). Uradni list, ki ga je kmalu, po priključitvi zasedenega ozemlja k Italiji in izoblikovanju Ljubljanske pokrajine, preimenoval v Službeni list za Ljubljansko pokrajino (*Bolletino Ufficiale per la Provincia di Lubiana*), je bil dosledno dvojezičen ves čas italijanske okupacije. Ob italijanskem besedilu, ki je bilo vedno na začetni levi polovici strani, je bil slovenski prevod. Poleg svojih odredb in sporočil je civilni ali pozneje visoki komisar objavljал tudi ukaze, zakone in odredbe italijanskih višjih uradov iz Rima, če so se tikali zasedenega oziroma priključenega slovenskega ozemlja. Spomladi 1942 je objavil tudi italijansko ustavno pravo od prve polovice 19. stoletja dalje in statut ter druge dokumente fašistične stranke.

Po priključitvi zasedenega slovenskega ozemlja k Italiji 3. maja 1941, kar bomo prikazali nekoliko kasneje, ko so to ozemlje krstili za Ljubljansko pokrajino (*Provincia di Lubiana*), so tudi civilnega komisarja preimenovali v visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino (*Alto commissario per la Provincia di Lubiana*). Imel je enake pristojnosti kot prefekti v italijanskih provincah. Grazioliju je kot visoki komisar junija 1943 sledil Giuseppe Lombrassa in temu avgusta 1943 general Riccardo Moizo.

Visoki komisar je imel ob sebi podprefekta - najprej dr. Edoarda Bisio iz Trsta in čez nekaj mesecev Pietra Davida, Bisia pa je postal šef Graziolijevega kabineta. Ob njih je bil še uradni prevajalec Giovanni Ruffini iz Gorice (predvojni trgovec in italijanski vohun iz Ljubljane Ivan Drufovka).

Urad, ki se je imenoval visoki komisariat, je sestavljalo več delov. Pri visokem komisarju je bil kabinet s posebnim tajništvom (*Segreteria particolare*). Tajništvo je vodilo vse dopisovanje visokega komisarja z Rimom, italijanskimi uradi v pokrajini in zunaj nje. V visokem komisariatu so bili dalje oddelki bivše Natlačenove banske uprave. Bilo jih je osem in nato še trije uradi, ena direkcija in eno glavarstvo. Vse so vodili dotedanji načelniki slovenske narodnosti in tudi uradništvo v njih je ostalo slovensko. Vendar je visoki komisar vsakemu oddelku in uradu določil italijanskega »strokovnjaka«. Šele natančnejše proučevanje bo pojasnilo odnos med vodjem oddelka - Slovincem in »strokovnjakom« - Italijanom. Viri, ki so nam na voljo, pričajo, da si slovenski načelniki niso smeli neposredno dopisovati z ustreznimi ministrstvi v Rimu, temveč je to opravljalo omenjeno tajništvo ali pa italijanski »strokovnjaki«. Fašistični okupacijski režim in vojne razmere so zahtevale tudi ustanovitev novih uradov, ki so bili zunaj omenjenih oddelkov in so vse vodili le Italijani. Nazadnje je bilo več novih uradov kot je bilo oddelkov in uradov, ki so jih vodili slovenski načelniki. Med pomembnejšimi političnimi uradi sta bila urad za tisk in cenzuro (*Ufficio Stampa e Censura*) in vojaški urad (*Ufficio Militare*). Grazioli je tudi v pokrajinski prehranjevalni zavod »Prevod«, ustanovljen že 1940. leta, imenoval italijansko vodstvo, in to iz častnikov vojske.

Grazioli si je prizadeval, da bi na vodilna mesta v pokrajini spravil čim več Italijanov. Ker je bil prej fašistični funkcionar v Trstu, bi seveda rad imel čim več uradnikov iz tržaške pokrajine; vemo, da jih je nekaj tudi dobil. Iz nekega pisma državnega podsekretarja notranjega ministrstva (minister je bil B. Mussolini) Guida Buffarinija-Guida zvemo, da mu za civilno upravo v Sloveniji in Dalmaciji primanjkuje 1052 uradnikov in za druga opravila 603 uradniki, ki so jih vpoklicali v vojsko. Viri nam ne omogočajo natančnejše

opredelitve razmerja med slovenskimi in italijanskimi uradniki; velika večina je bila slovenskega roda. Sicer pa je bilo število uradništva v pokrajinski upravi nenaravno, saj je bila ta uprava zdaj za precej manjši del ozemlja kot pred vojno.

Organi civilne uprave

Čeprav je Emilio Grazioli že 17. aprila 1941 sprejel italijansko zasedbeno območje v Sloveniji v svojo upravo, je to bila še vedno vojaška uprava, podrejena poveljniku 2. armade na Sušaku (nekaj časa je bilo poveljstvo 2. armade v Karlovcu). Civilno upravo so vpeljali šele 3. maja 1941, ko so to ozemlje kot Ljubljansko pokrajino priključili k Italiji. Kraljevi ukaz o priključitvi je določal, da bo visokemu komisarju v pomoč sosvet ali konzulta iz 14 predstavnikov, »izbranih iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva. Ni mogoče natančneje ugotoviti, kdaj se je Mussolini odločil za ta sosvet. Za gotovo mu je moral imena posredovati Grazioli in nekdo jih je moral dati Grazioliju, najbrž dr. Natlačen, ki se je sredi aprila vsak dan sestajal z njim. Iz povojnih izjav članov konzulte zvemo, da jih ni nihče vprašal za pristanek. Odlok o imenovanju sosveta je Mussolini podpisal 26. maja 1941. Iz vrst predvojnih politikov je imenoval le dva, in to dr. Marka Natlačena in Ivana Puclja, kar pomeni enega iz klerikalnega in enega iz liberalnega tabora. Ob dveh bivših politikih in enem kulturnem delavcu (to je bil rektor ljubljanske univerze dr. Matija Slavič) so bili sami gospodarstveniki - predstavniki raznih gospodarskih zavodov, združenj in zvez, in to tako, da je eden predstavljal delodajalce in drugi delojemalce, kar se je ujemalo s fašističnim korporativističnim sistemom.

Sosvet ali konzulta ni imel neke pomembnejše vloge pri upravljanju pokrajine. Visoki komisar ga je le petkrat sklical na sejo, in to prvič 3. junija in poslednjič 5. novembra 1941. Imel pa je to »čast«, da je lahko 8. junija 1941 v Rimu obiskal Mussolinija (in nato še papeža Pija XII., glavnega tajnika fašistične stranke Adelchija Serena in guvernerja mesta Rima). Slovence je razburila vsebina Natlačenovega pozdravnega govora pred Mussolinijem in Natlačen se je v nekem poročilu jugoslovanski begunski vladi v Londonu zagovarjal, da so mu govor napisali Italijani in je lahko spremenil le nekaj odlomkov, časniki pa so ga objavili nespremenjenega, tako kot so ga napisali Italijani. Sosvet je na sejah obravnaval predvsem gospodarska vprašanja in je od julija dalje, ko se je začel oborožen upor, moral tudi poslušati Graziolijeve grožnje. Ko so po partizanskih napadih pri Št. Vidu pri Stični (padel je prvi italijanski častnik v Ljubljanski pokrajini) in Črnomlju italijanske oblasti prijele mnogo ljudi, sta to izrabila dr. Natlačen in Pucelj ter 10. septembra 1941 izstopila iz sosveta. Ko je Grazioli 22. septembra o izstopu poročal notranjemu ministrstvu v Rimu, je bil zelo kratek: »Pravi razlog za odstop je strah pred napadi komunističnih ljudi zaradi njune kolaboracije.« Vendar do takrat še ni bilo napadov na vidnejše kolaboracioniste; 25. septembra je bil neuspešen napad na Leona Rupnika in nekaj dni zatem enako neuspešen na Lovra Hacina. Decembra 1941, ko Grazioli ni več skliceval sosveta na seje, sta izstopila še dva člana (Rudolf Krušec in Milko Pirkmajer). Treba bi bilo, ugotoviti, ali je do Natlačene in Pucljeve ostavke Ljubljana že imela radijsko ali kako drugo zvezo z jugoslovansko begunsko vlado v Londonu in če ni ta kritizirala sodelovanja politikov v sosvetu. Kaj so ljudje sodili o sosvetu, nam deloma pove neko poročilo iz Ljubljane v London: »Danes je med prebivalstvom popolnoma znano, da konzulta ničesar ne pomeni, da ne predstavlja nobenega sodelovanja in tudi ni opaziti, da bi posamezni člani imeli več stikov kot nujno. Tudi je videti, da ne vrše nobenih intervencij, ker se je kmalu pokazalo, da tudi Italijani niso vzeli konzulte resno in po neuspelih prvih intervencijah, ki so jih nekateri napravili na pritisk prebivalstva, so nadaljnje intervencije prenehale.« (Podčrtal T.F.)

Grazioli je torej lahko upravljal pokrajino brez sosveta, saj je imel ob sebi italijanske »strokovnjake«. Ne vemo, kaj ga je spodbudilo, da je 29. aprila 1943 ob dveletnici italijanske okupacije Ljubljanske pokrajine zanj, predlagal imenovanje novega sosveta.

Mussolini ga je imenoval 31. maja 1943, in to po približno enakem načelu kot pred dve-ma letoma: politiko je zastopal Leon Rupnik, kulturnike pa novi rektor dr. Milko Kos in predsednik Akademije znanosti in umetnosti dr. Milan Vidmar (torej prej dva politika in en kulturnik, zdaj en politik in dva kulturnika), drugi so bili iz vrst gospodarstvenikov. Vendar niti Grazioli niti njegova naslednika tega sosveta nista sklicala na sejo.

Medtem ko dr. Natlačen in Pucelj nista preživela vojne, saj je prvega 13. oktobra 1942 usmrtila Varnostnoobveščevalna služba OF, drugi pa je aprila 1945 umrl v nemškem koncentracijskem taborišču Dachau, je drugim članom sosveta 4. julija 1945 sodilo sodišče narodne časti v Ljubljani. Vsem šestim obtožencem, ki so zbežali v tujino, je dosodilo po pet let lahkega prisilnega dela, po deset let izgube narodne časti in zaplembo tri četrtine njihovega premoženja. Milejšje so bile kazni za šest navzočih obtožencev: vsi, razen enega, ki je bil oproščen vsake kazni (Albin Smerkolj), so bili obsojeni le na odvzem narodne časti, in to dva za pet, eden za tri in dva za leto dni.

Visoki komisar je upravljal pokrajino, ki je merila 4.544,09km² in je imela po italijanskem ljudskem štetju 31. julija 1941. leta 336.279 prebivalcev, od katerih jih je takrat več kot četrtina (91.612) živel v Ljubljani. Od prejšnjih petih okrajev (srezov), katerih središča so bila v pokrajini, so bili v pokrajini trije celi (Novo mesto, Kočevje, Črnomelj) in dva (Logatec, Ljubljana) okrnjena zaradi nove državne meje, vendar sta dva okraja (Ljubljana, Novo mesto) zaradi nove državne meje pridobila kakšno občino iz okrajev, katerih središča so bila na nemškem okupacijskem območju. Tako je bilo v Ljubljanski pokrajini poleg mestne občine ljubljanske, ki je bila zunaj okrajev, pet okrajev. Po površini in številu prebivalstva je bil največji okraj Novo mesto, najmanjši pa Logatec. Ker je italijanski okupator od vseh treh okupatorjev v Sloveniji še najbolj upošteval dotedanjo upravno razdelitev dežele, je pustil okraje, čeprav v Italiji ni bilo takšne upravne enote.

Civilni komisar Grazioli je kmalu po svojem nastopu odstranil jugoslovanske srezke načelnike in na njihova mesta imenoval okrajne glavarje, ki so bili vsi Italijani in prepričani fašisti, nekateri celo iz začetka dvajsetih let in visoki častniki v fašistični milici. Na funkcijah okrajnih glavarjev, ki so se nekaj časa imenovali tudi »civilni komisarji«, se je zvrstilo okoli deset fašistov, od katerih so nekateri pred tem bili funkcionarji tudi v t. i. Julijski krajini. Zaradi že omenjenega hudega pomanjkanja italijanskega uradništva so bili uradniki na okrajnih glavarstvih Slovenci, nekateri še iz predvojnega obdobja. Kaže, natančneje bo to treba še proučiti, da je bilo na okrajnih glavarstvih le malo uradništva. So se pa okrajni glavarji glede nekaterih nalog lahko oslanjali na občinske funkcionarje fašistične stranke, ki so bili Italijani (ali pa poitalijančeni primorski in beneški Slovenci), na karabinjerje, miličnike, častnike italijanske vojske itd., razmeščene na njihovih območjih.

Podobno kot okraje je italijanski okupator v Ljubljanski pokrajini upošteval tudi dotedanje občine. V pokrajini je bilo poleg mestne občine ljubljanske, ki je imela poseben položaj, še 94 občin, največ (31) v okraju Novo mesto in najmanj (po 11) v okrajih Črnomelj in Logatec. Visoki komisar je takoj odpravil občinsko samoupravo, tj. razpustil je pred vojno izvoljene občinske odbore, in so občinsko upravo vodili dotedanji župani ali pa na novo imenovani občinski komisarji. Dne 24. januarja 1942 je Grazioli odredil, da imenuje župane sam, da morajo priseči zvestobo italijanskemu kralju in da imajo za pomoč od zgoraj imenovani sosvet.

Treba je upoštevati, da so bile občine v Kraljevini Jugoslaviji razmeroma majhne, nekatere celo z manj kot tisoč prebivalci. Zato so navadno imele le plačanega tajnika in slugo in to se pod okupacijo ni bistveno spremenilo, zaradi novih nalog, ki so jih terjale vojne razmere, so najbrž imele kakšnega uradnika več. V začetku okupacije so bili vsi župani, tudi v Ljubljani, Slovenci. Po hudi krizi, v katero je okupatorja spomladi 1942 spravilo narodnoosvobodilno gibanje, je Grazioli ukinil nekaj občinskih uprav oziroma okoliških občin priključil k mestnim in v nekaterih občinah imenoval italijanske občinske

komisarje. V ljubljanski občini je v začetku junija 1942 namesto slovenskega podžupana dr. Vladimira Ravniharja postal podžupan Italijan Salvatore Tranchida.

Oboroženi oddelki civilne uprave

Tudi v Ljubljanski pokrajini je imela civilna uprava za vzdrževanje reda in mira na voljo svoje oborožene oddelke. Podrejeni so ji bili pri izvajanju političnih nalog, drugače pa so bili podrejeni svojim višjim uradom in poveljstvom. Visoki komisar je imel štiri vrste oboroženih oddelkov, in to 1. policijo, 2. orožništvo, 3. finančno stražo in 4. obmejno milico. Za ta namen je imel pri sebi vojaški urad (Ufficio Militare) s tremi oddelki: I., ki ga je vodil poveljnik finančne straže za Ljubljansko pokrajino, II., ki ga je vodil višji vojaški častnik, in III., ki ga je vodil višji karabinjerski častnik. Že pripadnost vodij oddelkov pove, kakšnim namenom naj bi služil posamezni oddelek. Glede II. oddelka je treba reči to, da vojska nikakor ni bila v pristojnosti visokega komisarja; imel pa je vojaški oddelek na skrbi častnike in podčastnike bivše jugoslovanske vojske (italijanske oblasti so jim namreč izplačevale plačo ali nekakšno vzdrževalnino, dokler jih niso marca 1942. leta internirale v Italiji).

Kot v italijanskih pokrajinah sta bila tudi v Ljubljanski pokrajini organizirana policija in orožništvo, prva v mestih in drugo na podeželju. Vodja italijanske policije v Rimu Carmine Senise je 1. junija 1941 ustanovil policijsko ravnateljstvo - kvesturo v Ljubljani s kvestorjem Ettorejem Messano maja 1942 ga je nasledil kvestor Domenico Ravelli) in podkvestorjem Mariom Ferrantejem (nasledil ga je Attilio Amato). Kvestura je imela na voljo uniformirane policiste (ljudski izraz kvesturini) in agente javne varnosti v civilu. V službo je vzela tudi okoli 300 bivših jugoslovanskih policistov.

Kvestura si je v mestu Ljubljana uredila 10 policijskih postaj in na podeželju nekaj komisariatov javne varnosti, med katerimi so bili nekateri obmejni. Vodili so jih komisariji ali podkomisariji javne varnosti, seveda vsi Italijani. Kvestura je imela v svojem posloplju (na današnji Prešernovi cesti) svoje preiskovalne zapore.

Italijanski fašizem je poleg javne policije imel tudi svojo tajno ali politično policijo, imenovano OVRA (Organizzazione vigilanza repressione antifascista - Organizacija za nadziranje in zatiranje antifašizma), ki jo je v Rimu vodil Guido Leti. Pričakovali bi, da bi na Ljubljansko pokrajino raztegnili pristojnost I. cone OVRA iz Milana (vodil jo je Francesco Peruzzi), pa so to storili iz XI. cone iz Zagreba (vodil jo je Ciro Verdiani). Vendar ta policija ni jemala nekih nižjih organov, temveč le obveščevalce pri kvesturi, komisariatih javne varnosti in morda še kje druge.

V pripravah za napad na Jugoslavijo so 3. aprila 1941 na območje 2. italijanske armade pripeljali 14. mobilizirani bataljon kraljevih karabinjerjev »Milano« in ga začasno namestili v Ajdovščini in drugih primorskih mestih, kjer je do 11. aprila preseljeval ljudi z območnega območja v zaledje (13.454 oseb). Dne 16. aprila, so bataljon, ki mu je poveljeval major Raffaele Lombardi (za njim podpolkovnika Luigi Geronazzo in Ettore Giovanini), pripeljali v Ljubljano in njegove čete razmestili po zasedenem območju. Ko so se ustalile državne meje, je bilo poveljstvo bataljona (čez nekaj časa so bataljon preimenovali v skupino, kot je to bilo v italijanskih pokrajinah) s poveljstvom čet in z desetimi karabinjerskimi postajami v Ljubljani, medtem ko sta bili poveljstvi drugih dveh čet v Novem mestu in Kočevju. Čete so imele t.i. tenence (po imenu njihovih vodij poročnikov - tenentejev) in te postaje (te so vodili marešali karabinjerjev). Svojo karabinjersko postajo sta imeli le dve tretjini občin (okoli 65) v Ljubljanski pokrajini in vsaka postaja je imela povprečno 9 karabinjerjev. Karabinjerske skupine v Ljubljanski pokrajini in Julijski krajini so bile podrejene karabinjerski legiji v Trstu, ta pa karabinjerski brigadi v Padovi itd. V karabinjersko službo v Ljubljanski pokrajini so vzeli več kot 300 bivših jugoslovanskih orožnikov.

Nekaj podatkov priča, da je v začetnem obdobju okupacije nemška policija prihajala v Ljubljano, delala preiskave in celo izvajala aretacije ljudi, ki jih je imela na seznamu kot sovražnike nemškega rajha. Kaže, da je zato med italijansko in nemško policijo vladala precejšnja mera nezaupanja, ki so ga nekoliko odpravili šele v začetku leta 1942. Vprašanje je, koliko je k temu pripomogla pomoč nemške policije pri izsleditvi dela vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo v Ljubljani v noči na 10. december 1941. Spomladi 1942 je nemška policija zaposlila v Ljubljani dva svoja zvezna častnika, in to za vsako glavno vejo nemške policije enega. Nemško varnostno policijo ali gestapo je zastopal esesovski stotnik Walter Krüger, zaščitno pa policijski stotnik Hans Holst. Prvi je bil zvezni častnik pri ljubljanski kvesturi, drugi pa, ki je bil prej zaposlen pri nemškem pooblaščenca za preselitev Nemcev iz Ljubljanske in Reške pokrajine, pa zvezni častnik pri poveljstvu ljubljanske karabinjerske skupine. Svoja urada sta imela v Mikličevem hotelu »Metropol« v Ljubljani, kjer je bil tudi ljubljanski center nemške obveščevalne službe. Krüger je na nekem potovanju v Benetke ob italijanski kapitulaciji zašel v partizansko ujetništvo in je tam izgubil glavo, Holst pa je vojno preživel in so ga - kot kaže - dobile v roke jugoslovanske oblasti, tako namreč sodim po nekem zapisniku zaslišanja iz povojnega časa, vendar še nisem mogel zvedeti za njegovo nadaljnjo usodo.

Urad za civilne zadeve pri poveljstvu 2. armade na Sušaku je 13. maja 1941 zaupal poveljniku 6. legije kraljevske finančne straže (R. Guardia di Finanza) v Trstu, naj na območju armade vzpostavi obmejno nadzorno in carinsko službo. Za to so mu dodelili tri bataljone financarjev. V Ljubljansko pokrajino so najprej poslali 10. bataljon, čigar poveljstvo se je nastanilo v Ljubljani, kmalu nato pa še 9. bataljon s poveljstvom v Novem mestu. Oba bataljona je vodil poveljnik kraljevske finančne straže za Ljubljansko pokrajino podpolkovnik Quirino Giombini (za njim podpolkovnika Giacomo Bortone in Gaetano Polizzi) v Ljubljani. Financarji so bili organizirani po vojaško: bataljona sta se delila na čete in te v vode in ti v desetine. V pokrajini, ki je imela kar dve meji, če bivše rapalske meje ne upoštevamo, je pa v nekaterih primerih še ostala, je bilo zlasti ob mejah razmeščenih več kot 45 financarskih posadk. V financarsko službo so prevzeli tudi okoli 250 bivših jugoslovanskih financarjev.

Nekakšna pomožna oborožena formacija za varovanje meje je bila obmejna milica (Milizia Confinaria); glavna formacija za varovanje državne meje so bili v Italiji namreč graničarji (Guardia alla Frontiera - GaF). Podobno kot druge vrste fašistične milice je bila tudi ona organizirana po fašistično. Za Julijsko krajino in Ljubljansko pokrajino je bila IV. gorska legija obmejne milice »Monte Nevoso« (tj. Snežnik) s poveljstvom - konzulom Fernandom de Padovo v Trstu in od maja 1942 v Ljubljani. Tako je tudi večina enot te legije prišla iz Julijske krajine. Najprej je legija imela v Ljubljanski pokrajini le tri čete - centurije, spomladi 1942 pa že dva bataljona - kohorti. Vsaka kohorta je imela nekaj centurij, te vode - manipole in ti desetine - skvadre. Tudi obmejna milica je bila - podobno kot kraljevska finančna straža - razmeščena po posadkah ob mejah. Kot pri karabinjerjih in financarjih, se je tudi pri obmejni milici spreminjalo število posadk ob mejah, pač glede na vsakokratne varnostne razmere.

V pokrajinah Italije so bile razmeščene legije fašistične milice za narodno varnost (Milizia volontaria per la sicurezza nazionale - MVSN). Kljub nekemu predlogu se v Ljubljanski pokrajini takšna milica, ki jo poznamo tudi v Julijski krajini (58., 59., 60., 61. legijo MVSN), ni ustanovila oziroma je niso pripeljali vanjo. Tiste fašistične enote, ki so bile vključene v kraljevsko vojsko, bomo upoštevali pri obravnavi italijanske vojske. Pač pa je bilo v Ljubljanski pokrajini še nekaj vrst fašističnih milic, ki pa niso bile podrejene civilni upravi za varovanje javnega reda in mira. Pri delegaciji vzhodne direkcije državnih železnic v Ljubljani (direkcija je bila v Benetkah) je bila samostojna kohorta železniške milice (Milizia Ferroviaria). Bila sta tudi samostojna kohorta gozdne milice (Milizia Nazionale Forestale) in oddelek poštnotelegrafske milice (Milizia Posttelegrafica).

Z vsemi temi oboroženimi oddelki civilne uprave se je število italijanskih oboroženih ljudi povečalo za nekaj tisoč. Glavno oboroženo silo v pokrajini pa je ves čas predstavljala italijanska vojska (Regio Esercito - RE), ki jo bomo prikazali posebej.

C. MADŽARSKI OKUPACIJSKI SISTEM

Vojaška in civilna uprava

Madžarska vojska je šele 16. aprila 1941 prevzela Prekmurje iz rok nemške vojske: že prej so predvidevali, da se bo to zgodilo takrat, ko nemška vojska tega ozemlja ne bo več potrebovala za svoje zveze med fronto in zaledjem. Prevzem uprave v Murski Soboti je bil slavnosten in ovekovečen tudi s fotografijami.

Madžarski okupator je v Prekmurju uvedel najprej vojaško upravo in jo je obdržal do 15. avgusta 1941. Izvajal jo je murskosoboški okrajni poveljnik, polkovnik Jozsef Radvanyi, ki je bil poveljnik 2. körmendskega bataljona 5. honvedskega polka iz Sombotelja. Podrejen je bil vojaški zasedbeni upravi za južne pokrajine (Delvidek) v Novem Sadu. Seveda so v njegovem štabu bili referenti za posamezna civilna področja.

Z navedenim dnem so v Prekmurju uvedli civilno upravo, vendar niso obdržali Prekmurja kot celovite upravne enote, temveč so ga razdelili na dvoje. Murskosoboški okraj so pripojili Železni županiji (Vas Megve) s središčem v Sombotelju, dolnjelendavskega pa k Zalski županiji (Zala megve) s središčem v Zalaegerszoku. V obeh središčih sta bila velika župana, nadrejena okrajnima glavarjema v Murski Soboti in Dolnji Lendavi (v Murski Soboti npr. dr. Jozsef Olajos in za njim od jeseni 1944 Evgen Hothessy).

Posebno vlogo so v Prekmurju imeli t.i. notarji, ki so bili nekakšni občinski tajniki. Neposredno so bili povezani z okrajnim glavarstvom, davkarijo, vojaškimi oblastmi in orožništvom. Na njih sta v veliki meri slonela delovanje in učinkovitost celotnega okupacijskega aparata na podeželju v Prekmurju. Notarji niso bili domačini, temveč »uvoženi« iz Madžarske.

Oboroženi oddelki civilne uprave

Skupaj z madžarsko vojsko ali takoj za njo je prišlo v Prekmurje madžarsko orožništvo. V Murski Soboti so vzpostavili poveljstvo orožniške izpostave (častnik in 58 orožnikov), pod katerim je bilo osem orožniških postaj. Za policijsko oblast v Prekmurju je bilo pristojno poveljstvo 3. (somboteljskega) policijskega okrožja.

Kar se tiče vojaške zaledne oblasti, je bilo Prekmurje v tretjem honvedskem okrožju, čigar poveljstvo je bilo v Sombotelju. Kaže, da je bil v Murski Soboti 2. bataljon 5. honvedskega polka. Vzpostavili pa so tudi 104. zaledni bataljon Murska Sobota. Seveda so bile ob novi nemško-madžarski državni meji ob Muri razmeščene postojanke graničarjev.

4. Temeljni nameni okupacijske uprave

Okupatorji, ki so spomladi 1941 zasedli Slovenijo, so imeli nekaj namenov, ki so jim bili skupni. Takšni nameni so bili predvsem trije, in to: 1. priključiti zasedena območja k svoji državi, 2. izenačiti narodnostne meje z novimi državnimi mejami, kar pomeni temeljito spremeniti narodno pripadnost prebivalstva, 3. pridobiti čim več človeških sil in gmotnih sredstev z zasedenih območij za lastne potrebe. Seveda niso imeli vsi okupatorji enakih možnosti za dogledno uresničenje svojih namenov, pri čemer je treba upoštevati tudi dejstvo, da so jim to onemogočale ali vsaj ovirale vojne razmere, kakor so jih vojne razmere tudi spodbujale k sprejetju nekaterih ukrepov.

A. ANEKSIONIZEM

Spomladi 1941 ni bilo v Jugoslaviji nobenega okupatorja, ki ne bi nameraval kakšnega dela jugoslovanskega ozemlja slej ko prej priključiti k svoji državi. Za tista območja, ki so bila že kdaj v Avstroogrski monarhiji, npr. Spodnjo Štajersko, Prekmurje, so aneksionistični ukrep utemeljevali z vrnitvijo teh območij v svojo državo, iz katere so jih nasilno iztrgale krivične mirovne pogodbe iz pariških predmestij (Saint Germaine, Trianon, Sevres). Seveda pa italijanski okupator vsaj za Slovenijo ni mogel nastopati s takšnimi utemeljitvami ali opravičili.

1. Ljubljanska pokrajina

Če upoštevamo časovno zaporedje okupatorjevih aneksionističnih ukrepov na Slovenskem, je prvi pohitel s priključitvijo zasedenega slovenskega ozemlja k svoji državi italijanski okupator. Nimamo podatka, kdaj se je Mussolini odločil, da zasedeno slovensko ozemlje priključi k Italiji. Prvi podatek, ki nam je na voljo, je Mussolinijeva beležka za Ciana 17. aprila 1941 »Načrt nove razmejitev Italije na vzhodu« (Progetto nuove delimitazioni confinarie dell'Italia ad Est). V njej za Slovenijo pravi: »Vključitev v Kraljevino s posebnim avtonomnim režimom.« Že drugi dan je nemški veleposlanik v Rimu Hans Georg Mackensen povedal Cianovemu šefu kabineta Filippu Anfusu, da Ribbentrop brzojavlja Cianu, »da nemški rajh naklonjeno gleda na aneksijo k Italiji tistega dela Slovenije, ki ga do sedaj ni zasedla Nemčija.« V telefonskem pogovoru 19. aprila je Mussolini naročil Grazioliju, naj pove dr. Natlačenu: »1. da je sedaj usoda Slovenije odločno zvezana z usodo Italije; 2. da se bodo upoštevale narodnost, kultura, šege in navade; 3. da bodo imeli avtonomijo, ki jo bomo ustvarili na način, kot so jo Nemci za Slovaško; 4. da naj imajo popolno zaupanje v nas, ker jim bomo vladali z ugledom, redom in pravičnostjo.« V nam že znanem pogovoru med Ribbentropom in Ciano na Dunaju 21. in 22. aprila je Ribbentrop ponovil nemško soglasje z aneksijo tistega dela Slovenije, ki ne bo vključen v nemški rajh. Kot že vemo, pa Italija ni bila zadovoljna s tem, kar ji je v Sloveniji namenil Hitler. Šlo ji je predvsem še za trboveljske revirje, vendar jih ni dobila.

Nekaj dni po vrnitvi z Dunaja sta Ciano in Mussolini začela pripravljati kraljevi ukaz za priključitev zasedenega slovenskega ozemlja k Italiji. Za to zvemo iz Cianovega dnevnika 26. aprila: »Skupno z Ducejem pripravljam dekret o priključitvi Ljubljane. Naš del Slovenije postaja italijanska pokrajina s široko prosvetno, finančno in administrativno samoupravo. Naše širokogrudje, v nasprotju z nečloveškim ravnanjem Nemcev, nam mora zagotoviti simpatije Hrvatov (Napaka, beri: Slovencev - op. T.F.).« Treba je dodati, da je bil Ciano dan prej v Ljubljani na sestanku z dr. Antejem Pavelićem in je v pogovoru z Graziolijem in dr. Natlačenom zvedel za trdo nemško okupacijsko politiko v severni Sloveniji. Čez tri dni je Ciano skupaj z državnim podsekretarjem ministrstva za notranje zadeve Guidom Buffarinijem-Guidom že pripravljal »politični statut Ljubljanske pokrajine«. Tudi za to zvemo iz Cianovega dnevnika 29. aprila 1941, ko je dodal tole: »Statut je zelo liberalen. Služil nam bo za pridobitev simpatij tistega dela Slovenije, ki so ga okupirali Nemci in kjer se dogajajo najmračnejši zločini.« Mislim, da glede na povedano, ne bi mogli soglašati s mnenjem dr. Metoda Mikuža, da je Mussolini pohitel s priključitvijo zasedenega slovenskega ozemlja k Italiji zaradi že omenjenih demonstracij dolenskega prebivalstva z zahtevo po zamenjavi okupatorjev.

Kraljevi ukaz o priključitvi zasedenega slovenskega ozemlja k Italiji je izšel 3. maja 1941. Prvi člen je določal, da je slovensko ozemlje, katerega meje so začrtane na zemljevidu (tega zemljevida mi še ne poznamo), ki ga je odobril Mussolini, sestavni del Kraljevine Italije in tvori Ljubljansko pokrajino. V drugem členu piše, da bodo ureditev Ljubljanske pokrajine določali ukazi, ki jih bo kralj izdal na Mussolinijev predlog. Bo

pa Ljubljanska pokrajina imela glede na svoje strnjeno slovensko ozemlje avtonomen položaj, ki bo upošteval etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego ozemlja in posebne krajevne potrebe. Tretji člen določa, da bo pokrajino upravljal visoki komisar, ki ga bo na Mussolinijev predlog imenoval kraljevski ukaz. Njemu bo v pomoč sosvet štirinajstih predstavnikov, »izbranih iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva;« tako določa četrti člen. Peti člen odvezuje slovensko prebivalstvo vojaške obveznosti, šesti določa obvezno slovenščino v osnovnošolskem pouku, fakultativno učenje italijanščine v srednjih in višjih šolah ter dvojezičnost v izdajanju uradnih odredb. Sedmi člen pooblašča italijansko vlado, da v Ljubljanski pokrajini objavi ustavo in druge potrebne predpise za vzporeditev zakonodaje in uprave, kakršni sta v Italiji. Poslednji člen določa začetek veljavnosti ukaza z dnem objave in predložitev obema deloma parlamenta v uzakonitev.

Ukaz kralja Viktorja Emanuela III. o priključitvi zasedenega slovenskega ozemlja k Italiji in ustanovitvi Ljubljanske pokrajine je zelo odmeval v slovenskih časnikih v Ljubljani. Nekateri, npr. Slovenec, so ukaz s kraljevo in Mussolinijevo fotografijo objavili na celi prvi strani. Grazioli je osnutek ukaza pokazal dr. Natlačenu že 30. aprila, torej celo tri dni pred objavo, in mu naročil, naj sestavi zahvalno pismo. Ta je to s svojimi sodelavci storil naslednja dva dni in Grazioli je osnutek pisma 2. maja nekoliko »popravil«. Dne 3. maja so se pri Grazioliju v vladni palači zbrali t.i. »zastopniki političnih in gospodarskih stanov«, med katerimi so poleg bivšega bana bili tudi trije bivši ministri. Ko jim je Grazioli prebral kraljevi ukaz o priključitvi in govoril o njegovem pomenu, mu je dr. Natlačen izročil zahvalno spomenico za Mussolinija, ki jo je podpisalo 26 Slovencev. Namesto odsotnega ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana je posebno zahvalno spomenico za Mussolinija izročil Grazioliju generalni vikar dr. Ignacij Nadrah. Dne 5. maja pa so posebno zahvalno spomenico poslali župani iz Ljubljanske pokrajine, ki so se tisti dan posebej zbrali v Ljubljani.

Omeniti moramo še dve zadevi, ki sta zvezani s kraljevim ukazom o priključitvi. Ker je bil vojni čas, je imel kralj pravico izdajati ukaze z začasno zakonsko močjo, vendar jih je moral nato potrditi parlament. Zbornica fašijev in korporacij je ukaz potrdila dne 10. junija 1941, dan zatem ko ji je Mussolini poročal o uspehu vojnega pohoda proti Grčiji in Jugoslaviji. Senatna zakonodajna komisija pa je kraljevi ukaz potrdila šele 15. aprila 1943. Kralj in Mussolini sta nato 27. aprila 1943 podpisala zakon, s katerim je kraljevi ukaz o priključitvi dobil veljavo zakona.

Kralj Viktor Emanuel III. je s posebnim ukazom 26. decembra 1941 razširil nekatere osnovne zakone Kraljevine Italije na Ljubljansko pokrajino, in to predvsem t.i. osnovni statut (beri: ustavo) Kraljevine Italije z dne 4.3.1848, zakon o sestavi in pristojnosti velikega fašističnega sveta iz 1939. leta, predpise o sestavi fašistične stranke in korporacijske zbornice itd., kar vse je objavil Službeni list za Ljubljansko pokrajino št. 34 z dne 29.4.1942.

Statut, ki ga omenja Cianov dnevnik, v kraljevem ukazu o priključitvi napovedani kraljevi ukazi, ki bi natančneje urejali položaj Ljubljanske pokrajine, niso izšli. Le iz nekega obrobnega (časopisnega) vira zvemo, da so v predsedstvu vlade v Rimu pripravili in že obravnavali osnutek odloka o državljanstvu prebivalcev Ljubljanske pokrajine, vendar ga niso objavili. Prebivalci te pokrajine so zato ostali »italijanski državljani po aneksiji«, kar pomeni, da niso imeli pravega italijanskega državljanstva.

Vprašanje je, ali je objava milejšega zasedbenega položaja Ljubljanske pokrajine kot pa je bil na nemškem zasedenem ozemlju, pomirila prebivalce Dolenjske in Notranjske in v kakšni meri. Omenili smo že priklonilni odnos večine slovenskih politikov, pomirjen pa je bil najbrž tudi del slovenskega izobraženstva, ki je v Ljubljanski pokrajini, v katero se je zateklo več kot 20 tisoč oseb z drugih zasedenih slovenskih območij, videl poslednjo oazo slovenske kulture. Je pa na drugi strani še živel spomin Slovencev na boje z

italijansko vojsko v prvi svetovni vojni, na grabežljivost Italije po prvi svetovni vojni, na zatiralski odnos italijanskega fašizma do primorskih Slovencev, na machiavelistični značaj italijanskih politikov in morda na še kaj.

2. Spodnja Štajerska, Gorenjska in Mežiška dolina

Kot smo lahko videli, nemški revanšisti v Nemčiji in Avstriji med dvema vojnama niso nikdar nehali misliti na obnovo t.i. pretrgane Štajerske, tj. na ponovno združitve Spodnje in Zgornje Štajerske ali bolje rečeno: na priključitev Spodnje Štajerske k Avstriji ali Nemčiji. Tudi koroški nacisti so računali na priključitev nekaterih območij Gorenjske in celo cele Kranjske (razen tistega dela, ki je bil že od leta 1918 pod Italijo) k Nemčiji, kar smo lahko videli pri obravnavi spomenic iz 1940. leta.

Priključitev slovenskih območij k nemškemu rajhu so predvidevale Hitlerjeve smer-nice o razkosanju Jugoslavije z dne 3. in 12. aprila 1941. Medtem je imel državni sekretar iz notranjega ministrstva dr. Wilhelm Stuckart 8. in 9. aprila 1941 v Gradcu sestanek z obema predvidenima šefoma civilne uprave dr. Uiberreitherjem in Kutschero, navzoč pa je bil tudi vladni predsednik za Štajersko dr. Otto Müller-Haccius. Čeprav iz zapisnika ni razvidno, da bi naravnost omenjali priključitev slovenskih območij k nemškemu rajhu, pa vsa razprava o prihodnjih ukrepih kaže, da so priključitev smatrali umevno samo po sebi. O vsebini pogovora je dr. Stuckart 10. aprila seznanil Hitlerja, ki je tisti dan prispel z vlakom v svoj začasni glavni stan na železniško postajo Mönnichkirchen pri Dunaj-skem Novem mestu. Dr. Uiberreither pa je v svojem nastopnem govoru v Mariboru 14. aprila napovedal: »Neskončno sem hvaležen usodi, da me je kot državnega namestnika predvidela za to, da opravi pripravljalna dela za dokončno in skorajšnjo vključitev naše sanjsko lepe Spodnje dežele. (Izraz Unterland so nemški publicisti, novinarji in politiki uporabljali za Spodnjo Štajersko.) Nekoliko drugače je pisal Kutschera ob prevzemu ci-vilne uprave nad Mežiško dolino 15. aprila. Ko je povedal, da je Hitlerjeva roka združila to, kar je ločila sramotna senžermenska mirovna pogodba, je na koncu pribil: »Moč in sila rajha bosta odslej tudi vaša usoda.«

Vendar nemški nacisti niso tako hiteli s formalnopravno priključitvijo zasedenega slo-venskega ozemlja kot italijanski fašisti. Predvidevali so, da bodo prej napravili deželo »zrelo« ali »godno« za priključitev. To pomeni, da bodo prej sprejeli vrsto nacionalnopo-litičnih ukrepov, kar je pomenilo zlasti množičen izgon Slovencev, množično kolonizaci-jo Nemcev na slovenski zemlji in vsaj ponemčenje zunanega videza dežele, ter prilago-dili upravo tisti v sosednjih avstrijskih pokrajinah, v katerih je bila ta vzorec za poznejšo upravo v vsem nemškem rajhu. Predvidevali so, da bodo 1. oktobra 1941 obečasni upravni enoti, tj. Spodnjo Štajersko in Gorenjsko z Mežiško dolino, tudi formalnopravno in praznično priključili k nemškemu rajhu.

Kaže, da je 1. oktober 1941 kot možen datum priključitve prvič v nam znanih vi-rih naveden v prvem poročilu zveznega uradnika notranjega ministrstva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Hansa Müllerja-Scholtesa svojemu ministrstvu 30. maja 1941. Tudi v svojem drugem poročilu 30. junija 1941 je isti navajal 1. oktober 1941 za dan priključitve. Vendar je bil sedaj zgovornejši: »Z roko v roki z vsemi ponemčevalnimi ukrepi, ki seveda potrebujejo sorazmeren čas, da bi dosegli svoj namen, že gredo proti koncu ukrepi, ki so potrebni za priključitev Spodnje Štajerske k rajhu, tako da se s priklju-čitvijo tega območja lahko računa s 1. 10. 1941. Ker se bo s priključitvijo ustvarila ožja povezava z rajhom, bi lahko priključitev pomagala k ponovnemu ponemčenju območja in bistveno pospešila vraščanje Spodnje Štajerske v velikonemški rajh.« (Podčrtal T.F.)

Iz virov tistega časa zvemo, da sta šefa civilne uprave želela, da bi - drugače kot so storili ali nameravali storiti v drugih zasedenih pokrajinah - iz političnih razlogov še pred formalnopravno priključitvijo slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu rešili vprašanje dr-

žavljanstva prebivalstva teh pokrajin. Iz istih, tj. političnih razlogov sta tudi želela, da bi obe pokrajini priključili obenem in ne vsake posebej.

O tem, kako bodo rešili vprašanje državljanstva v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah, so si načelno bili na jasnem že zelo zgodaj. To je povedal že omenjeni dr. Müller-Scholtes že v svojem prvem poročilu notranjemu ministrstvu 30. maja 1941. Ustanavlja se posebna organizacija Štajerska domovinska zveza z dvojnim članstvom: stalnim in začasnim. Stalni člani bodo dobili stalno nemško državljanstvo, začasni člani pa nemško državljanstvo na preklic in če jim nihče tega državljanstva v desetih letih ne bo preklical, bodo postali stalni nemški državljani. Kdor ne bo član omenjene organizacije, bo le t.i. zaščitenelec nemškega rajha, kar pomeni, da bo brez nemškega državljanstva, vendar pod zaščito nemške države, dokler bo prebival na njenem ozemlju. Podobno so takrat predvidevali za Gorenjsko in Mežiško dolino.

Nato so 1. julija 1941 na konferenci v notranjem ministrstvu v Berlinu obravnavali osnutek odredbe o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah. Vendar iz gradiva, ki nam je na voljo, ne zvemo za njeno natančno vsebino. Zanj zvemo šele tedaj, ko je notranji minister dr. Wilhelm Frick kot generalni pooblaščenec za državno upravo 23. avgusta 1941 poslal osnutek odredbe vodji državne pisarne dr. Heinrichu Lammersu, da ga morda pokaže Hitlerju. Odredbo naj bi izdal ministrski svet za državno obrambo, ki mu je predsedoval Hermann Göring (člana pa sta bila dr. Frick in dr. Lammers), češ da zadeva ni takšnega pomena, da bi o njej moral nujno odločati Hitler. Ker je bistvo odredbe ostalo enako, kot ga že poznamo iz poročila dr. Müllerja-Scholtesa, bomo navedli kot zanimivost le utemeljitev drugega člena, ki določa, kdo lahko pridobi nemško državljanstvo na preklic. Odpovedali so se namreč izrazoma Vindišar in Vend, ki so ju prej nemški lažni znanstveniki in publicisti tako pogosto navajali, in so v odredbo prevzeli izraz »domu zvesto prebivalstvo« (heimatentreue Bevölkerung). Sem pa bodo prištevali »vse tiste rasno, politično in kulturno zaželene elemente« iz Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske, ki ne bodo avtomatično dobili stalnega nemškega državljanstva in ki bodo dokazali svojo voljo za lojalno sodelovanje v novih razmerah in namen, »da se pustijo voditi nazaj v nemško narodno skupnost.« Željo, da bi odredba o državljanstvu izšla še pred formalnopravno priključitvijo, sta šefa civilne uprave izrazila ponovno dr. Fricku, ko je ta konec avgusta 1941 obiskal obe zasedeni slovenski pokrajini.

Do Frickovega obiska v Sloveniji so v notranjem ministrstvu pripravili tudi že osnutek odloka o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu. V Frickovi odsotnosti je državni sekretar dr. Stuckart 28. avgusta poslal osnutek odloka vrhovnim uradom nemškega rajha, da bi sporazumno s šefoma civilne uprave pripravili osnutek potrebnih odredb.

Drugače kot so nacisti predvidevali za druge zasedene pokrajine v Evropi, naj bi z dnem priključitve, tj. s 1. oktobrom 1941, za obe pokrajini uvedli tudi nemško pravo, oziroma pravo, ki je takrat veljalo v sosednjih avstrijskih pokrajinah Štajerski in Koroški. Vendar naj bi to storili tako, da bi imela ministrstva pravico, da v soglasju z notranjim ministrom odredijo, da nekateri pravni predpisi še ne veljajo za priključeni slovenski pokrajini. V Berlinu, Gradcu, Celovcu, Mariboru in na Bledu so tako konec avgusta ali v začetku septembra 1941 obravnavali osnutka dveh dokumentov in pripravljali tudi t.i. izvedbene predpise. V uradu šefa civilne uprave v Mariboru so pripravili celo 22 takšnih predpisov in kar trije so obravnavali utrjevanje nemštva. Kolikor poznamo pripombe vrhovnih državnih organov, so imeli največ pomislekov glede uvedbe nemškega prava. Zlasti štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu je nasprotoval uvedbi nekaterih zakonov, ki so veljali v nemškem rajhu, npr. o novem kmetištvu, dedovanju, prostorski ureditvi itd., saj ti zakoni ne bi dopuščali niti državnemu komisarju za utrjevanje nemštva niti njegovima pooblaščenema za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko sprejemanja izjemnih nacionalnopolitičnih ukrepov.

Prvi dvom v možnost priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu se je pojavil 20. septembra 1941, in to v Göringovem pismu državni pisarni. Povedal je, da je zvedel od notranjega ministra o odložitvi priključitve in zato spreminja svoje stališče glede izdaje odredbe o državljanstvu. Prej je namreč menil, naj bi jo izdal notranji minister po priključitvi, zdaj pa je bil za to, da jo izda ministrski svet za državno obrambo, in to pred priključitvijo. Ker 1. oktobra - za ta dan se je predvsem zavzemal šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko - ni moglo biti priključitve, je Göringov ministrski svet za državno obrambo »odredbo o pridobitvi državljanstva na osvobojenih območjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske« izdal 14. oktobra 1941 in jo objavil v državnem uradnem listu (Reichsgesetzblatt) z dne 24. oktobra 1941. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko jo je ponatisnil v svojem uradnem listu šele 21. marca 1942, šef civilne uprave za Gorenjsko in Mežiško dolino pa je sploh ni objavil v svojem uradnem listu. Če sta prej šefa civilne uprave menila, da politični razlogi govorijo za objavo odredbe o državljanstvu pred priključitvijo, sta si očitno zdaj premislila, kaže, da sta upoštevala nove politične razmere v zasedenih slovenskih pokrajinah.

Odredba, ki je imela veljavo zakona, je v 1. členu določala, da s 14. aprilom 1941 (to je bil dan uvedbe nemške civilne uprave v obeh pokrajinah) pridobijo nemško državljanstvo bivši jugoslovanski državljani nemške narodnosti in osebe nemške narodnosti brez državljanstva, ki so imele na omenjeni dan svoje bivališče v Spodnji Štajerski, Gorenjski in Mežiški dolini. 2. člen je določal, da osebe nemške in tej sorodne krvi, ki so bile jugoslovanski državljani ali brez državljanstva, in so imele na omenjeni dan svoje bivališče v Spodnji Štajerski, Gorenjski in Mežiški dolini, dobijo nemško državljanstvo na preklic, če jih bodo priznali »za domu zveste prebivalce osvobojenih območij Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske« in ne bodo dobile nemškega državljanstva po 1. členu te odredbe. Te osebe bodo lahko najpozneje v desetih letih postale nemški državljani, če jim ne bo notranji minister v soglasju z državnim komisarjem za utrjevanje nemštva v tem času preklical državljanstva. 3. člen je določal, da bivši jugoslovanski državljani, ki so na omenjeni dan imeli svoje bivališče v Spodnji Štajerski, Gorenjski in Mežiški dolini in ne bodo dobili nemškega državljanstva po 1. in 2. členu te odredbe ali pa ga bodo pozneje izgubili s preklicem, postanejo zaščitenci nemškega rajha. Ime zaščitenci izhaja iz okoliščine, da so te osebe le pod »zaščito« nemškega rajha, ki pa preneha, brž ko odidejo iz njega.

Večini slovenskega življa, dokler bi seveda ostala doma, je bil namenjen položaj nemških državljanov na preklic. Iz odredbe se vidijo trije pogoji: 1. da so imeli 14. aprila 1941 bivališče na nemškem zasedbenem območju v Sloveniji, 2. da so »nemške ali njej sorodne krvi«, kar je pomenilo, da so, rasno ustrezni, in 3. da so »domu zvesti prebivalci« omenjenih pokrajin.

Odredbe o državljanstvu pa niso mogli začeti izvajati, ker bi moral drugi in tretji pogoj natančneje opredeliti ustrezni izvedbeni odlok notranjega ministra. Ta pa je izšel šele 10. februarja 1942 in še to samo za Spodnjo Štajersko, medtem ko je za Gorenjsko in Mežiško dolino izšel šele 19. junija 1942. Upravičeno je vprašanje, zakaj ga notranji minister ni izdal prej, temveč šele štiri mesece po izidu odredbe o državljanstvu. Domnevam, da so čakali na formalnopravno priključitev obeh pokrajin k nemškemu rajhu. Ker je bila podelitev državljanstva tesno povezana z nacistično raznarodovalno politiko, jo bomo obravnavali skupaj z njo nekoliko pozneje.

Dvomi, da 1. oktobra 1941 še ne bo priključitve, so se izkazali za upravičene. Njeno odložitve je notranje ministrstvo v sporočilih utemeljevalo z »zakonsko-tehničnimi razlogi« (aus gesetzstechnischen Gründen), vendar je dr. Metod Mikuž v svoji razpravi Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, objavljeni v Zgodovinskem časopisu (Kosovem zborniku) 1951, menil, da je vzrok za odložitve od 1. oktobra na 1. november 1941 narodnoosvobodilni boj in je navedel tudi nekaj vidnejših partizanskih akcij, npr. napad na Šoštanj. Vendar pa je pravi

vzrok odložitve, in to dvakratne: s 1. oktobra na 1. november in s 1. novembra 1941 na 1. januar 1942 v nerešenem personalnem vprašanju. Za to zvemo iz dokumentov, ki so v arhivskem fondu državne pisarne v Zveznem arhivu v Koblenzu. Niti 1. oktobra niti 1. novembra 1941 Hitler še ni imenoval novega pokrajinskega vodje NSDAP in državnega namestnika za Koroško; to mesto je bilo namreč prazno, odkar je umrl Hubert Klausner; Kutschera je bil namreč samo namestnik pokrajinskega vodje NSDAP za Koroško. Ko bi izvedli priključitev, bi Kutscheri prenehala funkcija šefa civilne uprave in bi bil tudi za Gorenjsko in Mežiško dolino najvišji upravni funkcionar vladni predsednik za Koroško (to je namestnik državnega namestnika za državno upravo, medtem ko je bil namestnik za pokrajinsko samoupravo pokrajinski glavar) dr. Wladimir Pawlowski, ki ga seveda niso imeli za sposobnega, da bi vodil povečano Koroško in izvajal nacionalnopolitične naloge. Tudi Kutscheri so imeli za premalo sposobnega za takšno nalogo, saj bi mu drugače Hitler zaupal funkcijo pokrajinskega vodje NSDAP in državnega namestnika za Koroško; Kutschera je bil bolj policijski kot pa politični človek. Vodja glavne pisarne NSDAP v Münchenu in Hitlerjev osebni tajnik Martin Bormann je imel še en pomislek. Nasprotoval je temu, da bi »na še nemirnem območju Kranjske razdelili vodstvo stranke in države.« V nacističnem režimu je namreč veljalo načelo o enotnosti stranke (ta je bila primarna) in države. Da je nekdo postal državni namestnik (Reichsstatthalter) v pokrajini, je moral prej postati pokrajinski vodja (Gauleiter) NSDAP v tisti pokrajini.

Že poleti 1941 je izbor za novega najvišjega strankinega in upravnega funkcionarja za Koroško padel na dr. Friedricha Rainerja, ki je imel takšno funkcijo za salzburško pokrajino. 15. septembra 1941 je dr. Rainer pisal Bormannu, da je pripravljen sprejeti omenjeni funkciji, je pa predlagal, da bi združili pokrajini Koroško in Salzburško, da bi za »ureditev razmer na Gorenjskem (beri: izvedbo nacionalnopolitičnih nalog - op. T.F.) dobili širše frontno zaledje, kot ga na primer pomeni Gornja Štajerska za Spodnjo Štajersko.« Podobno je čez mesec dni predlagal Himmlerju takratni višji vodja SS in policije za alpske dežele dr. Adolf Gustav Scheel v Salzburgu, a mu je Himmler čez teden dni odgovoril, da se je Hitler že odločil in s tem preneha vsaka nadaljnja razprava. Hitler se je res že odločil in je 18. novembra 1941 imenoval dr. Rainerja za pokrajinskega vodjo NSDAP in 23. novembra 1941 še za državnega namestnika za Koroško, na njegovo mesto v Salzburgu pa dr. Scheela. Seveda je upravičeno vprašanje, zakaj je poteklo toliko tednov, da so rešili to zadevo; odgovora za sedaj še ne vemo. Tako kot Hitler ni istočasno podpisal listin o Rainerjevem imenovanju, tako ga tudi niso umestili na obe mesti hkrati. 30. novembra 1941 ga je organizacijski vodja NSDAP dr. Robert Ley v Celovcu umestil za pokrajinskega vodjo NSDAP, nakar ga je šele 16. decembra 1941 (teden dni pozneje kot so predvidevali - baje zaradi »spremenjenih političnih razmer«) notranji minister dr. Frick v funkciji državnega namestnika za Koroško in za šefa civilne uprave za Gorenjsko in Mežiško dolino.

Medtem so v raznih vrhovnih uradih nemškega rajha tekle zapletene razprave o vsebini Hitlerjevega odloka o priključitvi, zlasti še o tem, kdaj naj se uvede nemško pravo, ki velja v Koroški, tudi na Gorenjsko in v Mežiško dolino. Nekateri so bili za to, da se to zgodi z dnem priključitve, in drugi, da naj bo to pozneje, tako da so v osnutku Hitlerjevega odloka nenehno spreminjali tozadevni člen. Šlo je namreč za to, da bi pred tem na Gorenjskem in v Mežiški dolini izdali »odredbo o preureditvi«. Ta odredba naj bi odločala, da je mogoče nekatera območja, ki jih določi državni komisar za utrjevanje nemštva, ne glede na obstoječe pravne predpise, povsem preurediti z namenom, da bi na njih utrdili nemštvo. Med ukrepi, ki naj bi jih takoj uvedli za doseg tega namena, bi bila tudi »vzpostavitev zdravih strukturnih razmerij prebivalstva s preseljevanjem in preslojevanjem, preureditev vse površine glede na razdelitev obdelovalne kulture in na vsa s tem zvezana pravna razmerja, ustvaritev nemških mest in vasi ter smotrnejše oblikovanje teritorialnih enot skupaj s potrebnimi prometnimi in oskrbovalnimi napravami.« Ali z drugimi besedami: Državni komisar za utrjevanje nemštva ali njegov pooblaščenec bi

lahko v vsej Gorenjski in Mežiški dolini ali na posameznih območjih odstranil slovensko prebivalstvo, naselil tja nemško in popolnoma preuredil pokrajino, kakor so nacisti delali na Poljskem in na t.i. naselitvenem območju ob Savi in Sotli, o čemer bo govor pozneje. Napisali so tudi že izvršilne predpise in celo pripombe k osnutku odredbe. Odredbo so nekoliko okrnjeno izdali šele 17. maja 1942.

V Gradcu in Celovcu najbrž niso nič vedeli o Bormannovem stališču glede novega vrhovnega strankinega in upravnega funkcionarja za Koroško, Gorenjsko in Mežiško dolino ter so za 1. november 1941 že pripravili slovesnost o priključitvi. Nemška pošta je za to priložnost že konec septembra 1941 izdala znamke s podobami slovenskih mest in napisom Deutsches Reich. Ne vem, ali jih je dala v promet in koliko časa so jih uporabljali.

Dr. Rainer se je lahko že v Salzburgu in nato v Celovcu seznanjal z razmerami na Gorenjskem in v Mežiški dolini. Takrat so on in vsi drugi še pričakovali priključitev 1. januarja 1942, in to za obe zasedeni slovenski pokrajini skupaj. V nekem sporočilu strankine pisarne državni pisarni 2. decembra 1941 beremo, da »ima Rainer prvi januar 1942 za ustrezen čas priključitve Južne Koroške in Kranjske. Rainer je govoril z gauleiterjem Uiberreiherjem, ki je izjavil, da soglaša s tem datumom tudi glede Južne Štajerske.« Tako so v državni pisarni v Berlinu napisali že tretjo listino s Hitlerjevim odlokom o priključitvi, tokrat z datumom 1. januar 1942. Vendar Hitler ni podpisal niti te listine.

Decembra so se namreč zelo zaostrile razmere v Gorenjski, ki je bila leta 1941 že itak najbolj nemirna slovenska pokrajina. Najhujši udarec za nemškega okupatorja je bil za gotovo padec skoraj celega voda 2. čete 181. rezervnega policijskega bataljona v Rovtu pod Blegošem 12. decembra. Njega je iz zasede uničil Cankarjev partizanski bataljon, ki je tam prenočil na svoji poti iz Selške doline v Poljansko dolino. V boju, ki je zaradi hude napake poveljnika policijskega voda (ta je dopustil, da se je vod zbral v gručo) trajal le nekaj minut, je padlo 46 policistov (bili so večinoma Tirolci), enega ranjenega so partizani ujeli, obvezali in izpustili, rešilo se je le pet policistov, medtem ko je imel partizanski bataljon le dva mrtva in dva ranjena, od katerih je pozneje eden umrl. Na partizansko zmago v Rovtu, največji vojaški uspeh narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji v letu 1941, je nemški okupator odgovoril zelo hitro. V Gorenjsko so odposlali močne okrepite v moštvo, težko orožje (celo tanke, topove in letalo), vzpostavili poseben policijski akcijski štab »Südost« pod poveljstvom esesovskega in policijskega generala Georga Schreyerja.

Na dan hudega poraza v Rovtu je iz strankine pisarne v Münchenu prispelo v državno pisarno v Berlinu tole telefonsko sporočilo: »Šef civilne uprave na bivših avstrijskih območjih Koroške in Kranjske, državni namestnik Rainer, je na temelju svojih vtisov s teh območij izrazil mnenje, da bi bilo bolje, če bi njihovo priključitev k nemškemu rajhu odložili za 6 mesecev. Državni namestnik Uiberreither soglaša s tem, da bi za toliko časa odložili tudi priključitev Spodnje Štajerske.« Drugi dan, 13. decembra, je v državno pisarno v Berlinu prispelo Bormannovo pismo iz Hitlerjevega glavnega stana v Vzhodni Prusiji. Bormann je povedal to, kar prejšnji večer telefonsko sporočilo, da dr. Rainer, ki je pobliže spoznal razmere na območjih Južne Koroške in Kranjske, »na temelju pridobljenih vtisov nikakor ne more sporočiti firerju, da so ta območja zrela za takojšnjo priključitev k rajhu.« Zato je potrebna ponovna odložitev priključitve, da pa je ne bi odlagali iz meseca v mesec, predlagata z dr. Uiberreitherjem, da bi jo sedaj odložili za šest mesecev, s čimer soglaša tudi Bormann.

Notranji minister dr. Frick je v nagovoru dr. Rainerju, ko ga je umeščal za državnega namestnika za Koroško in za šefa civilne uprave za Gorenjsko in Mežiško dolino, še predvideval, da bo vendarle kmalu prišlo do priključitve, rekoč: »Zunanje izenačenje z rajhom je napredovalo že tako daleč, da se lahko izvrši v kratkem formalna pridružitve pokrajin k rajhu.« Vendar so se razmere še slabšale: tisti dan se je začela množična vstaja na ne-

katerih območjih Gorenjske, ki se je končala v tridnevnem boju v Dražgošah od 9. do 11. januarja 1942; nato so se začeli partizanski porazi. Dne 16. januarja je šef državne pisarne dr. Lammers o problemu priključitve poročal Hitlerju, ki je tudi soglašal s šestmesečno odložitvijo: »Po firerjevi volji bosta imela gauleiterja na voljo dovolj časa, da temeljito in dovolj pripravita priključitev,« je sporočil dr. Lammers. 22. januarja 1942 je Hitlerja v njegovem glavnem stanu v Vzhodni Prusiji obiskal dr. Rainer in sta najbrž tudi govorila o vprašanju priključitve. Hitler je tudi soglašal z Rainerjevim predlogom, naj za Gorenjsko ne uporabljajo več imena Južna Koroška (Südkärnten), temveč Gorenjska (Oberkrain). Viri iz arhivskega fonda državne pisarne pričajo, da so v tem uradu še najmanj desetkrat vzeli iz predala osnutek odloka o priključitvi, vendar do nje ni prišlo. Jeseni 1942, ko so nacisti na Gorenjskem začeli izvajati omenjeno odredbo o podelitvi državljanstva, so nekateri napačno sklepali, da je prišlo do formalnopravne priključitve Gorenjske k nemškemu rajhu. Nekateri, zgodovinsko manj izobraženi ljudje, menijo tako še danes.

Zasedenih slovenskih pokrajin nacisti niso nikdar priključili k nemškemu rajhu in sta ju do konca vojne upravljala šefa civilne uprave iz Gradca in Celovca. Za dosego nekaterih okupacijskih namenov sta že v letu 1941 začela uvajati v zasedeni pokrajini nekatere zakone, ki so veljali v nemškem rajhu oziroma v sosednjih avstrijskih pokrajinah Štajerski in Koroški, in sta zlasti v gospodarskem, delovnopravnem, socialnopravnem in marsikaterem drugem pogledu pokrajini vključevala v nacistični gospodarski in politični sistem. Spomladi 1942 pa sta z odredbami uvedla tudi nümberške rasne zakone, nemško vojaško pravo z obveznim služenjem Slovencev v nemški vojski itd., s čimer sta grobo kršila mednarodno pravo.

3. Prekmurje

Madžarski okupator je svoj aneksionistični namen uresničil z zakonskim sklepom št. XX-41 dne 16. decembra v parlamentu in zakon 31. decembra 1941 objavil v državnem uradnem listu. Vsa zasedena »južna območja« (Delvidek), tj. Prekmurje, Medžimurje, Bačko in Baranjo, je priključil k Madžarski. S tem zakonom je madžarsko državljanstvo priznal tistim prebivalcem priključenih jugoslovanskih pokrajin, ki so bili madžarski državljani dne 26. julija 1921 (tega dne je namreč začela veljati trianonska mirovna pogodba) in so neprekinjeno bivali v priključenih pokrajinah od julija 1921. leta do 1. junija 1941. leta. Državljanstvo po 26. juliju 1921 rojenih prebivalcev omenjenih pokrajin se je ravnalo po državljanstvu staršev. S to ureditvijo državljanstva je bilo avtomatično odvzeto državljanstvo vsem prišlekom v Prekmurju in drugod, še zlasti kolonistom, ki so se po prvi svetovni vojni naselili na zemlji, ki jo je agrarna reforma odvzela madžarskim veleposestnikom. Poleg tega je po tem zakonu dobil notranji minister pravico, da sme odvzeti madžarsko državljanstvo tistim osebam, ki so se v času odcepitve sovražno vedle do Madžarske ali se hudo pregrešile proti madžarskim interesom; šlo je torej za določbo z retroaktivnim učinkom, za ukrep političnega maščevanja.

B. RAZNARODOVANJE IN FAŠIZACIJA

Drugi temeljni namen okupatorjev, ki so spomladi 1941 zasedli Slovenijo, je bil slej ko prej izenačiti nacionalne meje z novimi državnimi mejami, kar pomeni temeljito spremeniti zunanji videz zasedenih pokrajin in narodno pripadnost tam živečega slovenskega prebivalstva. Ta cilj, ki je v končni meri pomenil smrt slovenskega naroda kot etnične enote, je bil enak vsem trem okupatorjem. Ločili so se le po času, ko naj bi to dosegli in po trdoti ukrepov, s katerimi bi opravili s slovenskim narodom. Nobeden med njimi pa v tisti usodni pomladi, ko so se polastili slovenskega ozemlja, ni niti malo dvomil, da bo slovenski narod čez desetletja le še zgodovinski pojem. Pri tem sta nemški in madžarski

okupator izhajala še iz hudo napačne predpostavke, da gre za regermanizacijo in rema-džarizacijo večine prebivalstva, ki ga itak nista imela za slovenskega, temveč za vindi-šarskega ali vendskega.

1. Nacistično raznarodovanje in fašizacija

Nemški nacisti so si brez krinke za popolno ponemčenje vsega zasedenega sloven-skega ozemlja postavili zelo kratek rok. Med vsemi zasedenimi pokrajinami, v katerih so nacisti nameravali obračunati z nacionalno zavestjo nenemškega prebivalstva (zahodna Poljska, Alzacija, Lotaringija, Luksemburg itd.), sta bili Spodnja Štajerska in Gorenjska z Mežiško dolino tisti, v katerih so za to določili najkrajši rok. Slovenski narod naj bi izgi-nil v štirih ali največ petih letih, kot so neprikrito izjavljali nacistični oblastniki v Spodnji Štajerski spomladi in poleti 1941. Ta rok je presunljivo kratek: v tretjem nemškem rajhu, ki so mu nacisti v svoji propagandi napovedovali vsaj tisoč let življenja, naj bi slovenski narod izginil v kratkih štirih ali petih letih. Tudi tako kratek rok za ponemčenje priča, kako napoti je bil mali, a trdoživi slovenski narod velikemu nemškemu rajhu.

Hitler, ki je že 27. marca 1941 izjavil, da bo najhujša usoda poleg srbskega naroda zadela tudi slovenski narod, je mislil resno. Že konec marca ali v začetku aprila 1941 je ukazal predvidenima šefoma civilne uprave dr. Uiberreitherju in Kutscheri, naj ponem-čita slovenski pokrajini, ki ju bo zasedla nemška vojska. »Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!« (Napravite mi to deželo zopet nemško!) se je glasil ta njegov ukaz, ki je tudi slonel na napačni predpostavki, da so bile Spodnja Štajerska, Gorenjska in Mežiška dolina nemške in jih je zdaj treba regermanizirati. Napačen je podatek, ki ga čestokrat navaja publicistika ali časnkarstvo, da je Hitler omenjeni ukaz dal šele ob svojem obisku Maribora 26. aprila 1941.

Načrt nemškega okupatorja za uničenje slovenskega naroda kot etnične enote je imel tri bistvene sestavine, ki so bile na slovenskem Štajerskem tesno zvezane z vin-dišarsko teorijo o treh različnih slojih prebivalstva, tj. 1. narodno zelo zavednih Slo-vencih, 2. slovensko govorečih, vendar nemško čutečih, Vindišarjih ali Vendih, ter 3. Nemcih. Prva sestavina je bil množičen izgon Slovencev, zlasti narodno zelo zavednih, za katere so nacisti predvidevali, da bi jim mogli že s samo navzočnostjo in še bolj s svojim delovanjem ovirati raznarodovalno delo. Vsi ti naj bi sami od sebe ali po sili čim prej izginili iz zasedenih slovenskih pokrajin, njihovo usodo pa naj bi delili še deset ti-soči drugih ljudi, ki so se priselili v zasedeni slovenski pokrajini, ter tisti, katerih posest je bila potrebna za nemške priseljence. Kajti druga bistvena sestavina okupatorjevega raznarodovalnega načrta je bilo načrtno in množično naseljevanje Nemcev na slovenski zemlji, zlasti na posestva izgnanih Slovencev. Nemci, ki bi jih okrepili v vseh pogledih, tj. številčnem, političnem in gospodarskem, naj bi namreč bili pomemben dejavnik pri nacističnem raznarodovanju Slovencev. Njihove postojanke (v naselitvenem in ne voja-škem smislu) naj bi na južni strani zapirale zasedeni pokrajini pred vplivi slovanskega življa iz Hrvaške in Ljubljanske pokrajine, v notranjosti pokrajin pa kosale strnjeno slovensko ozemlje v manjše dele, ki naj bi nato kot osamljeni otočki izginili v nemstvu. Tretja bistvena sestavina okupatorjevega raznarodovalnega načrta je bilo popolno in nasilno ponemčevanje vseh tistih prebivalcev zasedenih pokrajin, ki naj bi vsaj začasno še ostali v njih. Da bi se izognili izrazoma germanizacija (Eindeutschung) in regerma-nizacija (Wiedereindeutschung), so nacisti uporabljali svojo skovanko (Umvolkung) (prenaroditev), ki je ni mogoče najti v slovarjih nemškega jezika. Nacistični raznarodo-valci so menili, da se bo zlasti z izgonom izobraženstva plast t.i. nemško čutečih Vin-dišarjev ali Vendov kaj hitro naučila nemškega jezika, ki bo kmalu izrinil slovenščino celo iz zasebnega življenja. Računali in razglašali so, da se bo po štirih ali največ petih letih v Spodnji Štajerski govorilo samo še nemško.

Množično izganjanje Slovencev je za naciste pomenilo ukrep, brez katerega ne bi mogli izpeljati popolnega ponemčenja dežele. O njegovem pomenu priča že to, da so ga bili na Slovenskem pripravljene izpeljati tudi takrat, ko so ga v nekaterih zasedenih ali priključenih pokrajinah odložili na čas po vojni. Priča tudi to, da so, za izgon določili zelo visok odstotek prebivalstva in zelo kratek rok, v katerem so ga nameravali izgnati. Nacisti so o množičnem izgonu Slovencev razpravljali še pred uvedbo civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah. Na sestanku s predvidenima šefoma civilne uprave dr. Uiberreitherjem in Kutscherom 8. in 9. aprila 1941 v Gradcu so tudi razpravljali o obravnavi t.i. nacionalnih Slovencev in t.i. Vindišarjev: prve bodo vse izgnali, druge pa ponemčili. Viri pričujejo tudi o drugih sestankih v Gradcu in Celovcu, npr. s predstavniki Himmlerjevih uradov iz Berlina. Šef glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu Rainhard Heydrich pa je že 12. aprila 1941 ukazal ustanoviti v Mariboru preselitveni štab (Umsiedlungsstab), ki naj bo podrejen šefu civilne uprave dr. Uiberreitherju. Povedali smo že, da sta šefa civilne uprave postala Himmlerjeva pooblaščenca za utrjevanje nemštva. Tako je bilo namreč v zasedenih pokrajinah, medtem ko so bili v nemškem rajhu Himmlerjevi pooblaščenca za utrjevanje nemštva višji vodje SS in policije v vojnih okrožjih.

Osnovne smernice za množičen izgon Slovencev je predpisal sam Himmler aprila 1941, ki se je s svojim posebnim vlakom »Steiermark« ustavil v Brucku na Muri, od koder je z avtomobilom obiskoval razna območja. Za Spodnjo Štajersko je to storil 18. aprila, ko je nepričakovano in tajno prispel v Maribor in drugi dan v Celje. S smernicami je ukazal, da je treba takoj izgnati: 1. vse slovensko izobraženstvo, 2. priseljence po letu 1914, 3. prebivalce obsavskega pasu in pasu severno od reke Save, 4. prebivalce obsoveljskega pasu in 5. rasno neustrezne ljudi. Pri 2., 3. in 4. skupini je treba rasno dobro ocenjene ljudi preseliti v nemški rajh, da ne bi drugim narodom »poklonili« rasno dobrih ljudi. Predvideval je, da bo iz vseh petih skupin izgnanih do 90 ali še več odstotkov ljudi. Za drugo prebivalstvo je povedal, da ostane »za sedaj« v deželi. En izvod - tretji prepis - teh smernic se nam je ohranil v arhivskem fondu mariborskega urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva, prvi overovljen prepis pa sem pred leti našel v arhivskem fondu državne pisarne, ki ga hrani Zvezni arhiv v Koblenzu. Tam sem našel tudi sedem posebnih Himmlerjevih navodil, izdanih istega dne v Mariboru. V njih je odredil, da se mora nemško kmečko posestvo temeljito razlikovati od slovenskega: »nemški naseljenec mora biti varnejši in premožnejši,« da morata obsavski in obsoveljski pas postati »najbolj germanski območji Štajerske«, da morajo volksdeutscherje, ki so bili izdajalci v nemškem narodnostnem boju, odgnati v koncentracijsko taborišče (odgnali niso nikogar!), da iz trboveljskih revirjev v vojnem času ne smejo izganjati rudarjev (kmalu so sklenili, da bodo to območje obravnavali kot veliko koncentracijsko taborišče in ga ustrezno zavarovali), da je treba zapleniti vse jugoslovansko državno imetje, vse cerkveno imetje, imetje izgnancev in habsburško posest ter vse to imetje prevzeti v zaupniško upravljanje.

Podobne smernice za izgon ljudi kot za Spodnjo Štajersko je Himmler izdal v Celovcu ali Brucku na Muri tudi za Gorenjsko in Mežiško dolino, le da se najbrž niso ohranile ali pa nam še niso dostopne (v avstrijskih arhivih), za njihovo vsebino zvemo posredno iz drugih okupatorjevih virov. Šlo je za izgon enakih skupin ljudi, kot iz Spodnje Štajerske, vendar ne zvemo natančneje za obseg t.i. izselitvenega pasu ob meji z Ljubljansko pokrajino. Iz raznih nacističnih virov zvemo za obseg celotnega predvidenega izгона Slovencev iz zasedenih pokrajin (brez koroških Slovencev): od 220.000 do 260.000, kar je pomenilo tretjino vseh ljudi, ki so takrat živeli v Spodnji Štajerski, Gorenjski in Mežiški dolini. To sicer ni največji odstotek prebivalstva, ki so ga nacisti nameravali izgnati iz neke zasedene pokrajine (iz zahodnih poljskih pokrajin so nameravali izgnati polovico ljudi, vendar šele v daljšem obdobju po vojni), je pa največji odstotek ljudi, ki so jih nacisti nameravali izgnati takoj.

Izbira ljudi za izgon iz zasedenih slovenskih pokrajin in tudi sam izgon naj bi bila predvsem zadeva preselitvenih štabov, ki so ju pod vodstvom komandantov varnostne policije in varnostne službe ustanovili aprila 1941 v Mariboru in na Bledu. Vsak preselitveni štab je imel tri referate, in to: 1. za popis ljudi, ki so jih zadele že omenjene Himmlerjeve smernice, 2. za rasni pregled in oceno ljudi, predvidenih za izgon, 3. za tehnično plat izгона. Medtem ko so bili v 1. in 3. referatu predvsem častniki in podčastniki varnostne policije in varnostne službe, so bili v 2. referatu rasni ocenjevalci iz glavnega urada SS za raso in kolonizacijo (SS-Rassen- und Siedlungshauptamt) iz Berlina, ki jih je vodil esesovski major prof. Bruno Kurt Schultz. Seveda sta imela preselitvena štaba opraviti le s tistimi ljudmi, ki so šli v celoti skozi preselitveni postopek. Na stotine ljudi, zlasti izobražencev, iz obmejnih območij so namreč nacisti v prvih tednih okupacije enostavno pognali čez mejo na Hrvaško. Največji skupini takšnih izgnancev sta bili iz Posavja (226 oseb) in Ljutomera (128 oseb), čeprav je Hitler takrat še nasprotoval izganjanju Slovencev v Hrvaško; menil je namreč, da bi bili izgnanci tako preblizu svoji domovini.

Zaradi premajhne zmogljivosti zaporov sta preselitvena štaba kmalu pripravila vrsto preselitvenih taborišč. Največja so bila v Meljski vojašnici v Mariboru, v trapistovskem samostanu na gradu Rajhenburg in v Škofovih zavodih pri Št. Vidu nad Ljubljano, manjša pa na gradu Borl pri Ptuj, v župnišču Šmartno pri Slovenjem Gradcu, v vojašnici in v zaporih »Stari pisker« v Celju in v gradu Begunje na Gorenjskem (od tam so ga kmalu preselili v Št. Vid nad Ljubljano). Režim v taboriščih je bil še najbolj podoben režimu v nemških koncentracijskih taboriščih I., tj. lažje stopnje. V njih sicer ni bilo plinskih celic in krematorijev, vendar nič manj poniževanja, sramotenja in duševnega mučenja kot v koncentracijskih taboriščih. Zapornikom so ob prihodu v taborišče odvzeli ves denar in vse vrednotnice, nakit, zlatnino in srebrnino, celo poročne prstane, fotografske aparate, žepne ure itd. Vse to je bilo namenjeno utrjevanju nemštva, enako kot so zaplenili vse premično in nepremično imetje, ki so ga pustili doma. Rasni pregled pri ljudeh, predvidenih za izgon, so napravili zato, da ne bi izgnali rasno dobro ocenjenih ljudi in jih »poklonili« tujemu narodu. Kaže, da izobražencev niso podvrgli rasnemu pregledu, iz drugih skupin, predvidenih za izgon, so izbrali več kot deset tisoč, da bi jih kot rasno dobro ocenjene ljudi poslali na ponemčenje v nemške pokrajine; seveda se po »ponemčenju« ne bi smele več vrniti domov, temveč bi ostale v Nemčiji na delu. Tam naj bi za ponemčenje poskrbeli višji vodje SS in policije kot Himmlerjevi pooblaščenca za utrjevanje nemštva. Iz pomladi in poleti 1941. leta se nam je ohranilo mnogo pisnega gradiva v zvezi z name-ranim pošiljanjem takšnih izgnancev v razne nemške pokrajine. Za njihov izgon naj bi namreč skrbel urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, čigar arhivski fond hrani arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor.

Veliko večino izgnancev so nacisti najprej nameravali poslati v Srbijo južno od reke Save. Trezna razčlemba možnosti za izgon okoli 220 do 260 tisoč ljudi v daljno Srbijo pove, da bi to bilo mogoče izvesti le v mirnem času in ne v vojnem. Če bi namreč poslali vsak dan vlak s tisoč izgnanci, bi potrebovali od 220 do 260 dni, če pa bi poslali po dva vlaka, pa od 110 do 130 dni. Morda so nacisti, ko so navajali tako veliko število ljudi, predvidenih za izgon (aprila in maja 1941), predvidevali, da se bo z zlomom Jugoslavije in Grčije vojna približala svojemu koncu. Že proti koncu aprila sta se glede tako množičnega izгона Slovencev v Srbijo pojavili dve težavi, in to pomanjkanje transportnih sredstev (vlakov) ob že itak preveliki zasedenosti železniških prog (zaradi prevoza nemške vojske iz jugovzhodne v vzhodno Evropo za napad na Sovjetsko zvezo) ter pomanjkanje nastanitvenih prostorov v Srbiji. Te ovire naj bi odstranila širša konferenca med zastopniki preselitvenih štabov in ustreznimi uradniki in častniki nemškega vojaškega poveljnika za Srbijo. Konferenca, ki jo je za 6. maj 1941 v Mariboru sklical vodja glavnega državnega varnostnega urada Heydrich, ni odstranila težav in so začeli iskati druge možnosti.

Ko je Hitler privolil, da izgnance pošljejo tudi v t.i. NDH, se je v množično izganjanje Slovencev in Srbov vključilo nemško poslaništvo v Zagrebu pod vodstvom poslanika Siegfrieda Kascheja. Pod njegovim predsedstvom so se na konferenci v Zagrebu 4. junija 1941 nacisti in ustaši dogovorili za vzajemno sodelovanje pri izganjanju Slovencev in Srbov: koliko slovenskih izgnancev bodo sprejeli v NDH, toliko Srbov bodo lahko izgnali iz nje. Od slovenskih izgnancev bo šla v Srbijo le skupina iz t.i. prvega vala, tj. narodno zelo zavedni Slovenci, zlasti izobraženci, razen katoliških duhovnikov, ki bodo prišli v NDH. Hitler torej ni soglašal s tem, da bi narodno zelo zavedni Slovenci prišli v NDH.

Tri dni po tej konferenci, dne 7. junija, so začeli z vlaki odvažati izgnance v Srbijo, in to najprej iz Maribora (prvi transport je krenil iz Slovenske Bistrice, ker še ni bil usposobljen železniški most v Mariboru), in to od Bosanskega Broda prek Sarajeva z ozkotirno železnico. Najprej so odpeljali izgnance iz Maribora (11 transportov), nato iz taborišča Rajhenburg (1 transport) in končno iz taborišča Št. Vid nad Ljubljano (5 transportov). Skupno so od 7. junija do 10. julija 1941 odpeljali v Srbijo 17 transportov s 7.185 izgnanci. Prvih 6 transportov so pripeljali v Arandelovac, naslednje pa naravnost v okrajna mesta, kjer so jih razdelili po krajih. Ko so transporti od Št. Vida nad Ljubljano peljali skozi ljubljanski kolodvor, so bile v Ljubljani prve protiakupatorske demonstracije na Slovenskem. Sprejem slovenskih izgnancev v Srbiji je bil prisrčen in srbsko prebivalstvo je slovenskim izgancem nudilo vse, kar jim je moglo, da bi jim olajšalo gorje izgnanstva.

Komaj je iz Maribora odpeljal poslednji vlak s slovenskimi izgnanci v Srbijo, je že nemška policija začela zbirati ljudi za t.i. drugi val izгона, tj. priseljence v Spodnjo Štajersko po letu 1914. Takšnih priseljenecv so v Spodnji Štajerski sicer našteali okoli 44.000, vendar so jih precej izvzeli iz izгона iz rasnih in tudi delovnih razlogov, potrebovali so jih namreč v industriji in prometu, tako da so jih predvideli za izgon le nekaj več kot polovico, tj. okoli 25.000.

Po zavzemanju nekaterih gospodarskih krogov v Berlinu, ki sta se jim priključila tudi šef civilne uprave Kutschera in vodja glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS iz Berlina Otto Hofmann (ta je dvakrat ali trikrat obiskal zasedeni slovenski pokrajini) in morda še kdo, so kmalu, že do začetka julija 1941 sklenili, da ne bodo iz Gorenjske in Mežiške doline izgnali izobraženstva z dobro rasno oceno (I in II) v Srbijo, temveč v Nemčijo (prej izobraženstva niso predvideli za rasno ocenjevanje), da ne bodo izgnali priseljenecv po letu 1914, če niso protinemško usmerjeni. Če pa bi navzočnost katerega med njimi pomenila ovira za ponemčevalno delo, naj ga izženejo v Nemčijo. Sklenili so tudi, da od obmejnega prebivalstva Gorenjske ne bodo izganjali tistih ljudi, ki v rasnem pogledu ne pomenijo ovire za ponemčevalno delo. Ti sklepi, ki so jih nato napisali kot nove Himmlerjeve smernice, podpisali pa 7. julija 1941, so praktično pomenili zmanjšanje izгона v prvem in drugem valu ter popoln odstop od načrta izgnati priseljence v Srbijo ali NDH. Torej sta ugoden izid rasnega ocenjevanja ljudi v Gorenjski in Mežiški dolini in potrebe po delovni sili za industrijo, ki je bila pomembna za vojno, še pred začetkom oborožene vstaje slovenskega naroda zmanjšala obseg nacističnega množičnega izganjanja iz Gorenjske in Mežiške doline.

Drugače je bilo seveda v Spodnji Štajerski, kjer so nacisti še trdno vztrajali pri prvotno zamišljenem obsegu množičnega izganjanja Slovencev. Z izganjanjem priseljenecv so začeli v vzhodnem delu Spodnje Štajerske, ker je moral preselitveni štab konec julija 1941 izročiti preselitveno taborišče v Meljski vojašnici v Mariboru nemški vojski. Sproti so odvažali izgnance z vlaki v ustaško preselitveno taborišče v Slavonski Požegi, in to iz Maribora od 11. do 26. julija s 14 transporti okoli 2260 družin z okoli 6.233 osebami. Nato je policija zbirala priseljence v zahodnem delu Spodnje Štajerske in preselitveni štab, ki se je konec julija iz Maribora preselil na grad Rajhenburg, je od 6. avgusta do 27. septembra 1941 poslal iz taborišča Rajhenburg na Hrvaško 7 transportov s 3649 izgnanci.

Iz ustaškega preselitvenega taborišča v Slavonski Požegi so slovenske izgnance najprej odpeljali v razne kraje Bosne in južne Hrvatske, da bi jih naselili na imetju izgnanih ali ubitih pravoslavni Srbov. Le en sam transport so iz Rajhenburga prepeljali naravnost v Petrinjo mimo omenjenega ustaškega preselitvenega taborišča. Ko je v Bosni in južni Hrvatski konec julija 1941 izbruhnila oborožena vstaja, so veliko večino slovenskih izgnancev preselili v Hrvatsko severno od Save.

Izganjanje priseljencev iz zahodnega dela Spodnje Štajerske, ki se je zaradi transportnih težav (pomanjkanje avtomobilov) začelo že itak z zamudo, se je večkrat ustavilo. Že po prvem dnevu, 6. avgusta, so morale nemške policijske enote (okrepljeni 72. rezervni policijski bataljon) v ofenzivno operacijo proti Cankarjevemu partizanskemu bataljonu na Jelovici, Mežaklji in Pokljuki ter so tam ostale do 18. avgusta. Ko so nadaljevale z izgonom, so po dveh dneh v Mariboru prejeli Himmlerjev ukaz, ki ga je 21. avgusta sporočil Eichmann po telefonu, naj do nadaljnjega ustavijo izganjanje Slovencev. Osnovni vzrok, da je Himmler to storil, je bila oborožena vstaja jugoslovanskih narodov in pa ustaško divje izganjanje Srbov iz NDH, kateremu je zelo nasprotoval nemški vojaški poveljnik za Srbijo. Ustaši so namreč kljub sklepom že omenjene konference v Zagrebu 4. junija in kljub nenehnim protestom nemških vojaških organov še naprej mimo dogovorjenega postopka množično - peš prek Drine - izganjali pravoslavne Srbe; po nekih virih so jih izgnali celo okoli 200.000. Upoštevali so to, kar je povedal Hitler Paveliću, ko ga je ta 7. junija 1941 obiskal v Berchtesgadenu, da mora NDH, če hoče biti trdna, petdeset let voditi nestrpno nacionalno politiko. Nemški vojaški poveljnik, ki je menil, da izganjanje krepi upor, je že v začetku avgusta predlagal, naj bi zaradi »upora komunistov« s sprejemanjem izgnancev počakali do takrat, ko se bo »končalo uporniško gibanje.« Tudi nemška akcijska skupina varnostne policije in varnostne službe v Srbiji je avgusta predlagala Himmlerju, naj bi popolnoma zaprli mejo Srbije in tako ustašem in madžarskemu okupatorju onemogočili divje izganjanje Srbov ter »takoj za določen čas ustavili preseljevanje, da bi komunistom odvzeli možnost novačenja novih sil iz ljudi, ki so nezadovoljni in brez lastnine.«

Tudi glede nemirnih razmer na Slovenskem se je pri nekaterih nacističnih krogih pojavljalo naziranje, da je zanje krivo izganjanje. To je seveda še bolj podpiralo že prejšnja prizadevanja uradov in posameznikov na Bledu, v Celovcu in celo v Berlinu, da bi veliko večino prebivalstva Gorenjske in Mežiške doline iz vojnogospodarskih razlogov in zaradi njegove dobre rasne sestave pustili doma oziroma izgnali šele po vojni. 6. avgusta je to predlagal tudi minister za oborožitev dr. Fritz Todt.

Himmlerjev ukaz o ustavitvi množičnega izganjanja ljudi v jugovzhodni Evropi naj bi veljal le nekaj dni, dokler ne bi natančneje preučili razmer. Seveda so bili nekateri dejavniki (npr. glavni štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, nemški poslanik v Zagrebu, vodstvo nemške narodne skupine v Kočevju), ki so zahtevali nadaljevanje izгона. Himmler je 25. avgusta 1941 izdal »odredbo št. 45-I«, ki sem jo do sedaj našel samo v enem izvodu v arhivskem fondu državne komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Jugoslavijo v Arhivu Jugoslavije v Beogradu. V njej pravi Himmler, da je »po preverjanju razmer, ki sedaj vladajo na Spodnjem Štajerskem in Južnem Koroškem« (ta izraz so uporabljali za Gorenjsko in Mežiško dolino do februarja 1942) odredil, naj se preneha izganjanje v Gorenjski za čas vojne, medtem ko se naj na Spodnjem Štajerskem nadaljuje, vendar ne sme zajeti ljudi, ki delajo v oborožitveni industriji, in ne imeti škodljivih posledic za oborožitveno zmogljivost dežele. Vendar so odredbo še kar za deset dni zadržali v Berlinu in so z njeno vsebino šele 4. septembra 1941 seznanili pristojne urade v Mariboru in na Bledu. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Uiberreither je nadaljevanje množičnega izganjanja prebivalstva omejil prostorsko na zahodna območja pokrajine (okrožja Celje, Trbovlje in Brežice).

Vendar niti nato izganjanje ni šlo gladko, ker vojaški poveljnik za Srbijo ni hotel sprejemati vseh transportov srbskih izgnancev iz NDH, saj jih zaradi velikega partizanskega ozemlja (t.i. užiške republike) niti ni imel možnosti kam spravljati, in so se zato tudi ustaši otepali transportov slovenskih izgnancev; njih so avgusta in septembra pošiljali le pretrgoma, občasno. Poslanik Kasche, ki se je čutil poklicanega in odgovornega za izid velike preseljevalne akcije na jugoslovanskem ozemlju, je za 22. september sklical novo konferenco v Zagrebu, ki pa ni rodila uspeha. Vse, kar so na njej lahko storili, je bilo le sporazumevanje o približnem številu že izgnanih oseb z ene in druge strani ter pripravljenost sprejeti le še osebe, ki so že v taboriščih (3200 Srbov in 1000 Slovencev). Tako je 27. septembra odpeljal iz Rajhenburga poslednji transport slovenskih izgnancev na jug, v njem so bili tudi izgnani prebivalci požgane Rašice in Zgornjih Gameljn.

Nemški okupator je potemtakem v t.i. drugem valu od 11. julija do 27. septembra 1941 izgnal iz zasedenih slovenskih pokrajin v Hrvaško 21 transportov z okoli 3571 družinami ali 9.882 izgnanci. Iz prej navedenih razlogov jih je izgnal precej manj kot je predvideval, in še ti so bili, razen omenjenih oseb iz Rašice in Zgornjih Gameljn, samo iz Spodnje Štajerske. Konec septembra in v začetku oktobra 1941 je že kazalo, da bodo morali nacisti odložiti množično izganjanje tudi na Štajerskem. Za odložitev sta se namreč zavzela tudi že dr. Uiberreither in Kasche. Vendar Himmler in vodstvo kočevskih Nemcev, ki je že vse pripravilo za preselitev v Spodnjo Štajersko (za to se je namreč dogovorilo s Himmlerjem že spomladi 1941), nista popustila. Prvi je 18. oktobra 1941 ukazal, naj Slovence iz Posavja in Obsotlja izženejo v preselitvena taborišča Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji ter za to nalogo ukazal ustanoviti poseben preselitveni štab na čelu z esesovskim brigadnim generalom Kurtom Hintzejem, ki se je nato nastanil na rajhenburškem gradu. Potem ko je dr. Uiberreither 20. oktobra z lepaki naznanil začetek izгона, so čez dva ali tri dni trije policijski bataljoni začeli izganjati ljudi od slovensko-hrvaške meje proti zahodu. Večino izgnancev so po enodnevnem ali dvodnevnem bivanju v rajhenburškem preselitvenem taborišču odpeljali v Nemčijo še jeseni 1941, manjšino pa potem v nekaj t.i. dodatnih izselitvah do julija 1942, ko so razglasili konec izganjanja iz t.i. nacionalnopolitičnih razlogov. Skupno so v tem t.i. tretjem valu izгона odpeljali v okoli 300 taborišč VoMi okoli 37.000 Slovencev.

Tako je bilo tam, kjer so nacisti najprej predvidevali največje število slovenskih izgnancev, tj. v Srbiji, najmanj. Tam, kjer so predvidevali, da jih bo razmeroma malo, tj. v Nemčiji, jih je bilo največ. Ker je že bilo težko vprašanje, kam z velikim številom slovenskih izgnancev v Nemčiji, je odpadel načrt izгона rasno dobro ocenjenih ljudi v Nemčijo na ponemčenje. Te t.i. »sposobne za ponovno ponemčenje« (Wiedereindeutschungsfähige), kar je seveda neustrezen izraz, saj ti ljudje niso bili kdaj Nemci, da bi jih zdaj morali ponovno ponemčiti, so večinoma pustili doma. Le 64 družin s 194 družinskimi člani so decembra 1941 s 7 transporti odpeljali iz Spodnje Štajerske (Maribora) v Schelklingen bei Ulm na ponemčenje.

Iz dosedanjega pregleda množičnega izganjanja Slovencev se vidi, da je izostala iz izгона tista skupina, ki so jo predvidevale že Himmlerjeve smernice, tj. tisti, ki so pri splošnem rasnem pregledu prebivalstva dobili slabo oceno, tj. oceno rasno neustrezno (IV). Teh ljudi, ki niso dobili nemskega državljanstva na preklık in so jih imeli za t.i. zaščitence (Schutzangehörige), niso mogli izgnti zato, ker jih v Srbijo ali NDH niso več mogli, v Nemčijo pa iz rasnih razlogov niso sodili. Njihovo usodo so nacisti morali reševati na manjšem območju.

Pač pa se je omenjenim skupinam slovenskih izgnancev pridružila nova, ki je Himmlerjeve smernice niso mogle predvideti. To so bili sorodniki partizanov in usmrčenih talcev, ki so jih sklenili izgnati v Nemčijo po nekem, sedaj še neznanem ukazu glavnega državnega varnostnega urada (RSHA) v Berlinu z dne 24. januarja 1942. Z omejenim izgonom so nacisti sicer začeli že leta 1941, a so te izgnance poslali skupaj z drugimi

izgnanci v NDH. Z njihovim pošiljanjem v taborišča VoMi v Nemčiji pa so začeli marca 1942 in so do 1944. leta, ko so s tem izgonom prenehali, poslali v Nemčijo okoli 8.000 oseb. Zbirna taborišča za njih so bila na gradu Rajhenburg in nato v poslopju celjske okoliške šole, v Škofovih zavodih pri Št. Vidu nad Ljubljano in nato v gradu Goričane pri Medvodah.

Najhujšo obliko je ta izgon dobil poleti in jeseni 1942. leta v Spodnji Štajerski, ko so otroke in mladino ločili od odraslih. Otroke, ki so imeli dobro rasno oceno, so poslali v domove »Lebensborn« nemškim ljudem za posvojitev, mladino v posebne vzgojne ali prevzgojne zavode, odrasle pa v nemške koncentracijska taborišča, v katerih so jih precejšnje število usmrtili ali pa so umrli v težkih razmerah. Vsi »ukradeni otroci«, kot so po vojni začeli imenovati tiste, ki so bili v domovih »Lebensborn« in so jih posvojile nemške družine, se po vojni niso vrnil domov, nekaterih niti nihče ni mogel iskati, saj so že bili brez staršev.

V letu 1941 so se nacisti odločili tudi rešiti vprašanje koroških Slovencev. Sodili so, da ne bodo mogli prej opraviti nacionalnopolitičnih, tj. raznarodovalnih nalog na Gorenjskem in v Mežiški dolini, dokler prej ne obračunajo s koroškimi Slovenci. Himmler je že 25. avgusta 1941 izdal naredbo, da je treba iz Koroške odstraniti 200 slovenskih družin, da bi dobili prostor za naselitev Nemcev iz Kanalske doline. Tudi te Nemce je namreč zajela pogodba med Nemčijo in Italijo iz leta 1938 o preselitvi Nemcev iz Južne Tirolske. Izbor ljudi za izgon je bil v rokah celovškega urada gestapa (vodja SS-podpolkovnik dr. Ernst Weimann), ki mu je pomagal tudi Alois Maier-Kaibitsch s svojimi uradi in ustanovami. To akcijo izгона, ki jo je Maier-Kaibitsch v nekem dokumentu imenoval »omejena preselitev« (begrenzte Umsiedlung) in jo je vodil Hintzejev preselitveni štab (zanjo se je z gradu Rajhenburg preselil v Celovec), so opravili sredi aprila 1942. V taboru državne delovne službe v Žrelcu so zbrali 178 družin z okoli tisoč koroških Slovencev in jih poslali v nekaj taborišč VoMi v Nemčiji. Po nekem viru je bilo konec maja 1942 v taboriščih VoMi na Frankovskem in Brandenburškem 1217 koroških Slovencev, od teh izgnanih aprila 1942. leta. Pri tem je vsekakor nesmisel v tem, da so bile izgnane celo družine, ki so imele svojega člana v nemški vojski.

Omenjeni izraz »omejena preselitev« pove, da niso izgnali vsega, kar bi morali ali kar so predvidevali in da so bili načrti večji. Po vojni, zlasti v zvezi s sodno obravnavo proti Maier-Kaibitschu (obsojen je bil na dosmrtno ječo in je kmalu v njej umrl), so govorili in tudi pisali o načrtu za izgon okoli 50 tisoč koroških Slovencev, čeprav jih nacistično štetje 1939. leta ni ugotovilo toliko. Nekdo je tudi prišel na dan s podatkom, da so v neki brošuri za izobraževanje esesovcev videli zemljevid z vrisanim območjem Nove Koroške (Neu Kärnten) v Sovjetski zvezi.

Slovenski izgnanci v Nemčiji, ki jih niso nazivali »izseljence« (Aussiedler), temveč »odseljence« (Absiedler), so bili cenena delovna sila nemškega rajha. Nacisti so jih delili v dve večji skupini, in to na »sposobne za ponovno ponemčenje« in na »nesposobne za ponovno ponemčenje«, pri čemer je bilo edino merilo rasna ocena, ki so jo dobili že v domovini ali pa v izgnanstvu. Zlasti otroci prvih naj bi bili deležni nemškega pouka itd., otroci drugih pa naj bi se naučili le »brati, šteti in čistiti zobe« (Lesen, zählen, Zähne putzen), kot zvemo iz nekega dokumenta. Tiste, ki so bili »sposobni za ponovno ponemčenje«, so nato od jeseni 1942 dalje delili spet v dve skupini, in to na tiste, ki so sposobni za naselitev v Vzhodni Evropi (osteinsatzfähig) in na one, ki to niso. V prvi skupini so bile večinoma mlajše družine z več otroki. Jeseni 1942 je namreč Himmler ukazal, naj del slovenskih izgnancev naselijo v okrožju Zamošč v lublinskem distriktu, in to med deset nemških družin dve slovenski družini, da bi zagotovili njuno ponemčenje. Vendar so se slovenski izgnanci upirali naselitvi na Poljskem. Nacistična poročila govore, da odklanjanje slovenskih izgnancev naselitvi na Poljskem že dobiva znake upora. Himmler je končno, ko mu ni uspela kolonizacija lublinskega distrikta, popustil in so slovenski izgnanci

ostali v Nemčiji kot cenena delovna sila. Od že itak skromnega zaslužka (Himmler je namreč ukazal, naj jih zaposlujejo pri manj zahtevnih opravilih, zlasti v poljedelstvu, da se ne bi pokvarili.) so morali plačevati stanovanje v taboriščih in hrano, presežek denarja pa obvezno dati na hranilno knjižico, iz katere bi dobili denar šele ob naselitvi. Nekatere družine so s svojo borno prtljago prešle 15 ali še več taborišč.

Če upoštevamo tudi okrog 17 tisoč Slovencev, ki so se nacističnemu organiziranemu izganjanju izognili z begom v Ljubljansko pokrajino ali v NDH, ugotavljamo, da je bilo iz zasedenih slovenskih pokrajin izgnanih okoli 80 tisoč Slovencev. To pomeni približno tretjino toliko, kot so nacisti predvidevali spomladi 1941. leta. Kljub neuresničenemu načrtu so nacisti iz zasedenih slovenskih pokrajin izgnali največji odstotek prebivalstva (od 9 do 10 odstotkov). Vzrokov za neuresničenje celotnega predvidenega načrta je seveda več: vojne razmere, nastanitvene, prehrabne, transportne in druge ovire, gospodarski interesi nemškega rajha, nato pa tudi narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov.

Skupno je iz zasedene Spodnje Štajerske, Gorenjske in Mežiške doline in z avstrijskega dela Koroške v letih 1941 - 1944 odpeljalo 144 transportov izgnanih Slovencev, pri čemer niso ugotovljeni transporti izgnanih svojcev partizanov in usmrčenih talcev iz slovenske Štajerske. V Srbijo je odpeljalo 17 transportov, v NDH 21, v Nemčijo pa 106 (62 z izgnanci iz Posavja in Obsotlja, 6 iz avstrijskega dela Koroške, 7 t.i. sposobnih za ponovno ponemčenje in 31 svojcev partizanov in usmrčenih talcev ter prebivalcev požganih vasi iz Gorenjske).

Nikakor ne smemo misliti, da bi se nacisti dokončno odrekli množičnemu izgonu Slovencev; le odložili so ga na povojni čas. Za to priča že omenjena beseda v Himmlerjevih smernicah za izgon ljudi iz Spodnje Štajerske z dne 18. aprila 1941, vrnitev k načrtu o izgonu Slovencev iz Gorenjske 1942. leta v zvezi z izjemnimi razmerami in končno sama Hitlerjeva izjava o usodi Slovencev z nemškim generalom v NDH Edmundom Glaise von Horstenauom v Vzhodni Prusiji v začetku septembra 1943: »Z nekaj stotisočimi bomo že opravili, saj imamo dovolj izkušenj z izselitvami.«

Množičnemu naseljevanju Nemcev je nemški okupator na Slovenskem pripisoval velik pomen, saj bi morala večina za izgon predvidenih Slovencev zapustiti svoje domove ravno zato, da bi se vanje vselili nemški naseljenci. Naselitev Nemcev predvideva že ena od spomenic iz Gradca v drugi polovici leta 1940 ali v začetku leta 1941, katere osnutek smo našli v arhivskem fondu Südostdeutsches Institut in Gradcu. Predvideva namreč »gosto poselitev z nemškimi kmeti« t.i. savinjske krajine (Sanngau) s središčem v Celju, ki naj pomeni zaščitni branik med Vindišarji Podravja in Slovenci na Kranjskem. Hitlerjeve smernice o razkosanju Jugoslavije z dne 12. aprila 1941 ta prostor določajo južno od Save na Dolenjskem. Zabeležka urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu dne 17. aprila 1941 predvideva po izgonu 130.000 Slovencev iz Spodnje Štajerske in Kranjske (beri: Gorenjske) naselitev okoli 60.000 - 80.000 Nemcev, in to iz raznih pokrajin: Južne Bukovine, Besarabije, Dobrudže, Dalmacije, Bosne, zahodne Slavonije in nasprotuje naselitvi Nemcev iz Južne Tirolske, ker bi temu ugovarjala Italija, bili bi namreč preblizu svojega prejšnjega bivališča. Odsvetuje tudi naselitvi Nemcev iz velikih ravnin Besarabije, Bačke, Baranje, Banata, vzhodne Slavonije in Litve, ker se ne bi mogli živeti v gospodarjenje na gričevnatem in planinskem terenu. Zaradi razdrobljenosti slovenske posesti naj bi povprečno dve slovenski posesti bili na voljo enemu nemškemu naseljencu. Če pa upoštevamo celo število za izgon predvidenih Slovencev, tj. od 220 do 260 tisoč, potem bi bila potrebna povprečno tri slovenska posestva za enega nemškega naseljenca.

Najnatančnejše so obseg območja za strnjeno naselitev Nemcev v Spodnji Štajerski in Gorenjski ter Mežiški dolini določale že omenjene Himmlerjeve smernice za izgon prebivalstva iz teh pokrajin. V Spodnji Štajerski so določale t.i. obsavski in obsotelski pas ter brežiški trikotnik. Čeprav še nismo našli k smernicam za Spodnjo Štajersko priloženega zemljevida, so nam natančnejše meje teh pasov in trikotnika znane iz drugih virov in celo

z nekega drugega zemljevida. Ker Himmlerjevih smernic za Gorenjsko še nismo našli (So se sploh ohranile? So morda v celovškem deželnem arhivu?), ne vemo za obseg obmejnega izselitvenega oz. naselitvenega pasu na Gorenjskem. Nekaj virov ga sicer omenja, ne določa pa njegovega obsega.

Himmler je ob svojem obisku v Mariboru 18. aprila 1941, ko je napisal oz. podpisal že omenjene smernice, podpisal še nekaj navodil. Eno med njimi pravi, da se mora »nemška kmetija bistveno razlikovati od slovenske«, da mora biti nemški naseljenec varnejši in premožnejši ter ne sme nikdar zdrsni na raven kočarja. Drugo navodilo pravi, da je treba obsavski in obsoteljski pas poseliti z zgornještajerskimi kmeti, ki imajo najboljšo rasno sestavo. Poudaril je: »Oba obmejna pasa morata postati najbolj germansko območje Štajerske.«

Že čez nekaj dni je Himmler spremenil svoj sklep o poselitvi omenjenih obmejnih pasov z zgornještajerskimi kmeti. V Brucku na Muri je namreč 23. aprila 1941 delegaciji kočevskih Nemcev obljubil, da jih bo preselil v nemški rajh, in to naravnost s posestva na Kočevskem na posestvo v Spodnji Štajerski brez vmesnega bivanja v taboriščih VoMi. Takšno uslugo je Himmler napravil pred tem samo eni skupini Nemcev, in to iz vzhodne v zahodno Poljsko. Tudi Hitler je ob svojem obisku Maribora 16. aprila 1941 delegaciji kočevskih Nemcev potrdil sklep o preselitvi v spodnjo Štajersko.

Ker je že do julija 1941 odpadel načrt za izgon Slovencev iz obmejnega pasu na Gorenjskem, se je nacistično kolonizatorsko prizadevanje omejilo le na Spodnjo Štajersko in so bili kočevski Nemci tista skupina kolonistov, ki so ji nacistični uradi potlej posvečali največjo skrb. Njim je Himmler s svojimi navodili 4. julija 1941 in s svojo »odredbo št. 38-I« dne 14. julija 1941 tudi uradno določil naselitveno območje v Spodnji Štajerski in tudi način preselitve, ki mora biti končana do 15. oktobra 1941. V okviru urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru (vodja Erwin Seftschmig in za njim Herbert Leonhard, oba avstrijska Nemca) so ustanovili poseben esesovski naselitveni štab (SS-Ansiedlungsstab »Südmark«), ki ga je vodil esesovski podporočnik Herbert Bliss in je imel pod seboj tri okrožne naselitvene štabe v Brežicah, Krškem in Sevnici. Delati je začel v drugi polovici septembra 1941 v Mariboru, nato je delal v brežiškem in končno do ukinitve v rajhenburškem gradu. Do začetka preseljevanja kočevskih Nemcev na to območje je bil najpomembnejši oddelek v Blissovem štabu planski oddelek, ki naj bi predvidel natančnejšo razmestitev naseljencev, in to tako, da bo ostal ves t.i. šturn (na Kočevskem jih je bilo 25) skupaj in naj bi imel celo iste sosedo kot na Kočevskem. Za to je oddelek izdelal tudi posebne grafične načrte, predlog za osem vrst posesti (t.i. hub) od največjih (30-70 ha obdelovalne zemlje z vinogradom in gozdom) do najmanjših (hiša in vrt) ter predvidel popolno preureditev območja (vodilne vasi, vasi, vodilne kmetije za kmečke funkcionarje, normalne kmetije itd.) z opustitvijo nekaterih vasi in mnogih zaselkov.

Tisti čas so se tudi kočevski Nemci (po lastnem štejetu iz marca 1941. leta 12.498) na široko pripravljali na preselitev v t.i. nemški rajh. Njihovo nacificirano vodstvo, ki je - in to je treba upoštevati - zaradi svojih prizadevanj po izboljšanju gmotnega položaja kmetijstva uživalo ugled med sonarodnjaki, je prek tednika Gottscheer Zeitung in raznih vrst zborovanj (t.i. apelov, jutranjih svečanosti - Morgenfeier), taborov itd. izvedlo široko agitacijo za preselitev. Njeni glavni poudarki so bili, da mora vsa narodna skupina oditi skupaj z borne kraške zemlje in da bodo tisti, ki bodo ostali doma, izginili v slovenstvu ali pa jih bodo Italijani preselili v južno Italijo. Agitacija vsaj v začetku pri starejših ni imela zelenega učinka, proti odselitvi je bil tudi del nemške duhovščine (bilo je sedem nemških katoliških duhovnikov, vendar je eden 1. julija 1941 umrl, ostala doma je nato polovica, trije so se preselili), nekateri premožnejši meščani, ki so se zavedali, kaj bodo izgubili in niso vedeli, kaj bodo dobili itd. Tistim, ki so vidneje nasprotovali odselitvi, je vodstvo celo grozilo s koncentracijskimi taborišči, kar se vidi celo v omenjenem časniku. Končni

izid agitacije za preselitev je bil vendarle zelo ugoden za vodstvo. Potem ko je po pogodbi o preselitvi Nemcev iz Ljubljanske in Reške pokrajine (občina Draga v okraju Čabar), ki sta jo 31. avgusta 1941 sklenili Nemčija in Italija, steklo optiranje za preselitev, se je prijavila velika večina - 12.147 oseb ali 95 odstotkov. Opcijske prijave je sprejemal nemški pooblaščenec za preselitev (Deutsche Umsiedlungsbevollmächtigte) dr. Heinrich Wollert, ki se je s svojim uradom septembra 1941 nastanil v Mikličevem hotelu »Metropol« v Ljubljani. Izročal jih je visokemu komisarju Grazioliju, čigar pobotni urad je imena optantov v začetku novembra 1941 začel objavljati v uradnem listu za Ljubljansko pokrajino, da bi lahko upniki opravili terjatve (leta 1942 njih je dr. Wollert ponatisnil po abecednem redu optantov oz. preseljencev v posebnem zvezku).

Po omenjeni pogodbi bi morala biti preselitev kočevskih in drugih Nemcev iz omenjenih dveh pokrajin končana do 30. novembra 1941, kot smo videli, po Himmlerjevih navodilih z dne 4. julija 1941 pa že do 15. oktobra 1941. Kot že vemo, se je izgon obmejnega prebivalstva iz Posavja in Obsotlja začel 23. ali 24. oktobra 1941, ko Himmler ni sprejel predloga za odložitev izгона in tako tudi preselitve kočevskih Nemcev do pomladi 1942. Odložitvi so nasprotovali tudi dr. Wollert, vodstvo kočevskih Nemcev, uradi v Berlinu in še kdo.

Medtem so optante že začeli politično, rasno in zdravstveno pregledovati in ocenjevati, in to v t.i. posebnem vlaku EWZ (Sonderzug der Einwandererzentralstelle), ki se je 21. oktobra 1941 pripeljal v Kočevje. Pri pregledu je 1,83 % dobilo rasno oceno zelo dobro (I), 43,29 % dobro (II), 47,42 % povprečno (III) in 7,63 % rasno neustrezno (IV), pri čemer zlasti odstotek pregledanih z rasno oceno dobro daleč presega odstotek s takšno oceno spodnještajerskih (18 %) in gorenjskih Slovencev (28 %). Veliki večini optantov - 11.747 so namenili naselitev v Štajerski (oznaka St), manjši - 571 naselitev v t.i. starem rajhu (oznaka A) in najmanjši - 66 so odklonili opcijo. Pri pregledu so ugotovili, da je med optanti le 71,1 % čistih Nemcev in da so drugi mešanci, tj. iz narodnostno mešanih zakonov. Vodstvo kočevskih Nemcev, ki je utvarno upalo, da bo tudi na novem naselitvenem območju vodilo svoje sonarodnjake, pa si je vzelo to pravico, da je določilo celo 577 družin z 2061 osebami, ki po preselitvi ne bi bile »vredne kmečkega poklica« (postopek t.i. Abmeierung), čemur pa so nasprotovali celo nacistični uradi.

Preseljevanje kočevskih Nemcev se je začelo 15. novembra 1941 in je trajalo do 22. januarja 1942. Skupno je odpeljalo 135 vlakov. Preseljenci so lahko vzeli s seboj vse svoje nepremičnine, vključno s poljedelskim orodjem in stroji, ter tretjino živine, najmanj pa eno živinčce. Zavarovanje preselitve je prevzel italijanski okupator, potem ko so slovenski partizani jeseni 1941 napravili nekaj napadov na kočevske Nemce oz. na njihovo imovino. So pa tudi kočevski Nemci, katerih možje in mladeniči so bili že od 1939. in 1940. leta polvojaško organizirani v t.i. Volksdeutsche Mannschaft (imeli so 25 t.i. šturmov), sodelovali z italijanskimi oboroženimi silami pri preganjanju slovenskih partizanov.

Zamuda pri preselitvi kočevskih Nemcev je spremenila predvideni potek njihovega naseljevanja na slovenski zemlji ob Savi in Sotli, ki so jo nacistični kolonizatorji označevali za »naselitveno območje A« (Ansiedlungsgebiet A), v nasprotju z vso drugo Spodnjo Štajersko, ki so jo označevali za »naselitveno območje B« (Ansiedlungsgebiet B). Namesto takoj na izpraznjena slovenska posestva so zdaj morali nemški naseljenci v t.i. zimska nastanišča (Winterquartiere), da v njih (gostilnah, prosvetnih in sokolskih domovih, hišah itd.) prebijejo zimo, ki je bila tisto leto dolga in trda. Za pomoč orožništvu in policiji pri zavarovanju naselitvenega območja so po odredbi šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko z dne 14. februarja 1942 ustanovili t.i. kočevarsko samozaščito (Gottscheer Selbstschutz) iz odraslih moških, ki so bili itak za tri leta oproščeni vojaške službe. Prijavilo se jih je 1819 namesto predvidenih 900.

Razočaranju kočevskih Nemcev še v mestu Kočevje ob Novem letu 1942 zaradi pomanjkanja ustreznih hiš v mestih na naselitvenem območju (Brežice, Krško) se je kmalu po preselitvi pridružilo še razočaranje zaradi ukinitve njihovega vodstva. Oblast na

naselitvenem območju so namreč za nekaj časa prevzeli organi državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Nesporazumi in nesoglasja med njimi in šefom civilne uprave dr. Uiberreitherjem so pripeljali do ukinitve Blissovega naselitvenega štaba in so marca 1942 ustanovili nov naselitveni štab pod Uiberreitherjevim vodstvom. Ta štab se je še kar redno sestajal in iz ohranjenih zapisnikov sej zvemo, kako je potekalo nadaljnje naseljevanje. Iz zimskih nastanišč so naseljence postopoma »začasno nasadili« na posestva in ko so do kraja pripravili nove kmetije, postopoma do poletja 1943 tudi na njih (»končna nasaditev«). Seveda so pri tem seveda kakšen »šturm« večkrat preselili, da bi ga spravili na območje, ki bi bilo najbolj podobno tistemu v prejšnji domovini. Kdor je dvakrat odklonil ponujeno mu kmetijo, so ga odpeljali v posebno (ne kazensko!) taborišče, od koder bi ga nato naselili v vzhodni Evropi. Naselitev je bila bolj strnjena v vzhodnem kot pa v zahodnem delu naselitvenega območja ob Savi in Sotli. Precej redka je bila zlasti zahodno od Radeč, kjer so bolj sadjarski kot pa poljedelski tereni.

Ker je bila kočevska narodna skupina doma precej zaprta sama vase, so rasni »strokovnjaki« predvideli njeno »prekrvitev« z nemškimi naseljenci iz drugih pokrajin. Pripeljali so (na Bizeljsko) besarabske in dobрудžanske Nemce, južnotirolske Nemce (jugovzhodno od Litije), ki so bili doma predvsem sadjarji, pa tudi zgornještajerske Nemce, ki so bili predvsem poljedelci, pa še nekaj bosanskih Nemcev. Oktobra 1943 je bilo na t.i. naselitvenem območju A, ki je imelo okoli 74.436 ha obdelovalne zemlje, naseljenih 10.666 kočevskih, 297 besarabskih, 247 dobрудžanskih, 156 južnotirolskih Nemcev, dva Nemca pa sta bila vojaška invalida. Slovencev, ki so zaradi zaposlitve v vojnopomembnih gospodarskih panogah ostali doma, in Hrvatov, ki naj bi se odselili po nemško-ustaškem sporazumu, je bilo še okoli 8.000.

Kakor so organi državnega komisarja za utrjevanje nemštva z nemško kolonizacijo popolnoma spremenili posestno sestavo območja (prej sta bili tam 5.902 kmetiji, nato le 2513), in z opustitvijo precej vasi in zaselkov tudi precej spremenili njegovo zunanjo podobo (od okoli 349 krajev, ki so po izgonu Slovencev bili na tem območju, jih je bilo sredi leta 1943 le še 249), je civilna uprava po prevzemu območja konec leta 1942 temeljito spremenila političnoupravno ureditev naselitvenega območja A. Šef civilne uprave je z odredbo ustanovil sedem glavnih občin, ki so imele po dve ali več občin (število teh so v brežiškem okrožju povečali od 15 na 28, v trboveljskem okrožju jih je ostalo enako število, tj. 4); vsaka občina je potlej pomenila tudi novo katastrsko občino, ki so jih odpravili. Mnoge kraje so nacisti prekrstili, nekaterim so dali nemška imena s Kočevskega (npr. Veliki Podlog v Göttenitz = Gotenica, Globoko v Graflinden = Knežja Lipa, Bušečo vas v Ebental = Polom, Žejno v Langenton = Smuka, Globočice v Mitterdorf = Stara Cerkev, Smednik pri Raki v Rieg = Kočevska Reka, Kapele v Altlag = Stari Log itd.). Kaže, da je okrog 30 krajev dobilo nemška kočevska imena, Veliki Cirknik pa je postal Tirolerberg, verjetno po južnotirolskih naseljencih. Občinsko upravo na naselitvenem območju ob Savi in Sotli so večinoma prevzeli kočevski in drugi Nemci; večino članov vodstva kočevske narodne skupine so nacisti sprejeli v svoj okrožni upravni in politični aparat. T.i. vmesno gospodarjenje (Zwischenwirtschaft) na tem območju je prevzela Nemška naselitvena družba (Deutsche Ansiedlungsgesellschaft) z mobiliziranimi delavci iz vse Spodnje Štajerske. Pri tem je nastala velika gospodarska škoda; pri nacistični kolonizaciji so bili kljub vojnemu času pomembnejši nacionalnopolitični nameni kot pa gospodarska učinkovitost. Od leta 1943 dalje je bilo naselitveno območje ob Savi in Sotli podvrženo tudi partizanskim napadom, saj so partizanske enote videle enega svojih preskrbovalnih virov v hlevih in shrambah omenjene družbe ali nemških naseljencev, s čimer se je gospodarska škoda za nacistično gospodarstvo še povečala.

Omejen izgon Slovencev je seveda omejil tudi nemško kolonizacijo Spodnje Štajerske, Mežiške doline in Gorenjske. Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru je na t.i. naselitvenem območju B imel registriranih 1243 zapple-

njenih kmečkih posesti z okrog 41.138 ha površine. Predvideval je, da bo uredil komaj 700 - 800 novih posestev za nemške koloniste. Bilo je mnogo predlogov, kakšne vrste kolonistov naseliti na teh posestvih, seveda več do jeseni 1941 kot pa pozneje, ko ni bilo več mogoče izganjati Slovencev v Srbijo in NDH. Najprej so že avgusta 1941 pripeljali okoli 250 južnobukovinskih Nemcev, večinoma obrtnikov in rokodelcev, in jih razdelili po vsej pokrajini. 1943. leta so pripeljali okoli 130 bosanskih Nemcev, in to v trboveljske revirje, spomladi 1943 pa še dve skupini Nemcev: 204 krimske Nemce za delovno silo v Brežice in 55 bolgarskih Nemcev. Vsi ti nemški naseljenci seveda niso mogli bistveno spremeniti narodnostne sestave v Spodnji Štajerski severno od strnjenelega nemškega naselitvenega območja ob Savi in Sotli. Glavna kolonizacija bi zato bila po vojni, če bi jo dobil nemški rajh.

Na Gorenjskem in v Mežiški dolini je bilo po neuspelem množičnem izganjanju Slovencev še najmanj možnosti za množično nemško kolonizacijo. Zato vemo le malo o konkretnih načrtih zanj v letu 1941. Tiste Nemce iz Ljubljane, ki so optirali za preselitev - 1861 oseb - so v začetku 1942. leta odpeljali na Gorenjsko in jih začasno namestili v turističnih objektih v radovljiškem okrožju (npr. v Kranjski Gori). Smo pa zelo dobro poučeni z novo fazo načrtovanja množičnega izganjanja Slovencev in nemške kolonizacije v 1942. letu. Ko je narodnoosvobodilni boj nemškega okupatorja na Gorenjskem potisnil v globoko defenzivo in je Himmler 25. junija 1942 ukazal izvesti ofenzivo »Enzian«, so nacistični pokrajinski funkcionarji menili, da je z izjemnimi ukrepi proti upornemu gorenjskemu prebivalstvu dana možnost tudi za nadaljevanje množičnega izganjanja Slovencev in za začetek množičnega naseljevanja Nemcev. Bilo je več sestankov na raznih ravneh, zlasti na Bledu in v Berlinu, o tem, katere nemške skupine bi naselili. Pri tem je še najbolj zanimivo stališče šefa civilne uprave dr. Rainerja, da bodo po vojni »razrahljali« naseljenost prebivalstva Gorenjske, tako da bo namesto 180 tisoč Slovencev ostalo njih 40 tisoč, poleg 80 tisoč Nemcev. To pove, da bi izgnali okoli 140 tisoč Slovencev.

Začasna »pomiritev« Gorenjske v hudi nemški ofenzivi »Enzian«, ki je trajala od 2. julija do 27. septembra 1942 in je znana tudi po požigu 11 vasi ter pokolom moških, starejših od 15 let (njih trupla so pometali v ogenj), je spet spremenila nacistične naselitvene načrte. Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, ki ga je vodil Maier-Kaibitsch, je začel ustvarjati tri naselitvene otoke, in to v vsakem gorenjskem okrožju enega. V radovljiškem okrožju so v Spodnjih Gorjah v hišah in na posestvih izgnanih Slovencev naselili 78 Nemcev, v kranjskem okrožju naj bi bil takšen naselitveni otok med Škofjo Loko in Šmartnim pod Šmarno goro s postojanko v Šmartnem, v kamniškem okrožju pa med Domžalami in Homcem s postojanko v Dolu. Ti otoki podeželske kolonizacije naj bi bili skupaj z okrožnimi mesti nekakšna kristalizacijska jedra za ponemčevanje Gorenjske. Vendar je partizanski napad na nemško kolonijo v Spodnjih Gorjah marca 1943, po katerem so koloniste umaknili iz kraja, razbil te nacistične načrte. Sklenili so, da bodo Nemce naseljevali šele po vojni. 12. junija 1942 je Himmler pisal načelniku štabnega urada za utrjevanje nemštva Ulrichu Greifeltu, da je videl generalni načrt »Vzhod« (Generalplan »Ost«) in zahteval, naj vse že izdelane naselitvene načrte, ki jim dodajo načrte za Gorenjsko in Južno Štajersko, združijo v skupni načrt (Gesamtplan). Ne vemo, ali so ga izdelali in če so ga, ali se je kje ohranil.

Nacisti niso mogli docela uresničiti svojih načrtov o izganjanju Slovencev niti na Koroškem. Ob že omenjeni »omejeni preselitvi«, kot jo je označil Maier-Kaibitsch, so predvidevali postopno naseljevanje Nemcev iz Kanalske doline. Himmler je s »splošno naredbo št. 21-43-C« dne 6. februarja 1943 določil za naselitveno ozemlje »dvojezično območje Koroške«. V volšperskem okrožju je določil 4, v velikovškem 21, v beljaškem 14 in v šmohorskem okrožju 4 občine, skupno torej 44 občin. S tem je nehote posredno označil obseg dvojezičnega območja Koroške, posebej pa še na priloženem zemljevidu, ki se pa, kot vse kaže, ni ohranil.

Za germanizacijo ali ponemčevanje zasedenih slovenskih pokrajin je bilo nacistom za vodilo že omenjeno Hitlerjevo naročilo šefoma civilne uprave o ponemčenju njima zaupanih pokrajin. Pri tem je šlo za dva vzporedna, nasprotujoča si procesa, in to za nasilno odstranjevanje vsega, kar bi moglo po izgonu narodno zelo zavednih Slovencev spodbujati ali utrjevati slovensko narodno zavest, ter za sistematično uvajanje vsega, kar bi širilo in utrjevalo nemštvo. Odgovorna za germanizacijo sta bila predvsem šefa civilne uprave, ki sta bila, kot smo že slišali, tudi Himmlerjeva pooblaščenca za utrjevanje nemštva. Za to nalogo sta imela ob sebi nacionalnopolitična referenta, za Štajersko dr. Helmuta Carstanjena in za Gorenjsko ter Mežiško dolino Aloisa Maier-Kaibitscha. Imela sta tudi svoja urada za utrjevanje nemštva, v Mariboru ga je vodil Erwin Seftschmig (za njim Herbert Leonhard), na Bledu oz. v Celovcu pa Wilhelm Schröder (za njim Maier-Kaibitsch). Pri izvajanju t.i. nacionalnopolitičnih nalog šefoma civilne uprave ni bilo treba upoštevati nobenih pravnih norm.

Nacisti so najprej poskrbeli za spremembo zunanje videza dežele. Zato so si sledili ukrepi kot odstranitev slovenskih napisov na javnih in zasebnih poslopjih ter slovenskih krajevnih imen na javnih mestih in njihova nadomestitev z nemškimi. Pri tem so v Spodnji Štajerski uporabljali seznam krajev, ki ga je že leta 1940 tiskanega objavil Süddeutsches Institut v Gradcu in se je opiral na avstrijski krajevni repertorij iz 1910. leta. Je pa posebna »strokovna« komisija pod Carstanjenovim vodstvom začela pripravljati nova nemška krajevna imena, ki jih je uvedel šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko z odredbo 4. junija 1943. V njej je preimenoval tretjino starih nemških krajevnih imen v nova nemška imena. Šlo je za več teženj: 1. kraje so poimenovali z nemškimi nazivi gradov in graščin ter zemljiških gospostev, 2. odpravili so svetniško obliko imen, 3. dosledno so odpravili pridevnik St., 4. če se s temi načini ni dalo dovolj ponemčiti krajevnega imena, so popačili slovenski naziv kraja in mu skušali dati kako nemško obliko, pri čemer so včasih iskali osnovo za temeljito preimenovanje v zgodovini, včasih pa so si pomagali na druge načine. Pri preimenovanju so nekatere kraje na novo razdelili in združili dele posameznih krajev v nov kraj. Nacisti na Gorenjskem niso bili tako goreči pri spreminjanju nemških krajevnih imen in so ohranili tista iz avstrijske dobe.

Nacisti so bili dosledni pri ponemčevanju krstnih imen, medtem ko so za rodbinska imena zahtevali samo nemški način pisanja (odredbi šefov civilne uprave 20.10.1941 in 10.2. ter 13.8.1942). Torej niso šli tako daleč kot italijanski fašisti v tržaški pokrajini, ki niso samo poitalijančili slovenskih priimkov, temveč jim celo izmislili nove. Na vprašanje nekega funkcionarja iz Gornjega Grada so iz Maribora odgovorili, »da iz psiholoških razlogov ne bi bilo primerno odstranjevati slovenskih napisov in imen na pokopališčih, pač pa je treba cerkve in kapele počistiti takšnih napisov.«

Drugi ukrep je veljal uničevanju slovenskega družbenega življenja. Oba šefa civilne uprave sta kmalu (16.4. in 2.5.1941) imenovala t.i. ukinitvena komisarja (Stillhaltekommissar) za društva, organizacije in združbe. Ta sta s posebnimi odločbami, objavljenimi v posebnem glasniku (Sp. Štajerska) ali uradnem listu (Gorenjska z Mežiško dolino), ukinitela slovenska društva, celo gasilska, organizacije in združbe ter določila, kdo dobi njihovo imetje. Ukinitveni komisar za Spodnjo Štajersko je izdal celo 3358 ukinitvenih odločb.

Z enako ali še večjo vneto so se nacisti lotili uničevanja slovenske kulture. Zaplenili so vse javne knjižnice, tudi strokovne, in uničevali njihov knjižni fond. To je bilo vsekakor lažje, kot pa polastiti se zasebnih knjižnic, kar so tudi delali. Ker so se slovenski ljudje le težko ločevali od svojih knjig, so morali nacisti še v pozni jeseni 1942 prek svojih raznarodovalnih organizacij pozivati prebivalstvo, naj jim izroči ves slovenski tisk. Neki nacistični funkcionar v Mariboru je zahteval, da mora izginiti ves slovenski tisk »od leksikonov do molitvenikov.« Vendar so časnike in strokovne knjige odpeljali v Gradec za deželno študijsko knjižnico, kjer so v zabojih dočakale konec vojne. Računamo, da so nacisti med vojno zaplenili in uničili okoli dva milijona slovenskih knjig.

Ob uničevanju vsega slovenskega so nacisti gradili preudaren sistem ponemčevanja, ki naj bi zajel slehernega človeka, od otroka do starca. V tem sistemu naj bi bili nemški otroški vrtci, nemške šole in dve posebej za raznarodovalno delo ustanovljeni organizaciji oz. društvu osnovne ponemčevalne postojanke. To so nacisti tudi sami razglašali.

Nacisti, ki so v vojnem času zaposlili milijone žensk in tudi mater, v zasedenih slovenskih pokrajinah otroških vrtcev niso ustanavljali le iz socialnih nagibov, temveč predvsem iz t.i. nacionalnopolitičnih, tj. raznarodovalnih razlogov. Samo v Spodnji Štajerski so do konca 1942. leta ustanovili 96 stalnih, 34 pomožnih, 56 žetvenih otroških vrtcev, v katerih so zajeli 7.762 otrok, ki jih je ponemčevalo 421 otroških vrtnaric. Za Gorenjsko in Mežiško dolino bo treba takšne podatke šele zbrati.

Glede šolstva v Spodnji Štajerski je dr. Uiberreither že 19. maja 1941 poročal v Berlin, da je na zasedenem območju našel 394 osnovnih, 26 meščanskih, 5 srednjih šol itd. ter da se samo po sebi razume, da bodo tam »uredili le nemške šole in da so izključene tujejezične (beri: slovenske - op. T.F.) ali dvojezične šole.« Takrat so nacisti tam postavili štiri načela, in to: 1. da bodo v deželi samo nemške šole, 2. da ne bo niti dvojezičnega pouka niti manjšinjskih šol, 3. da bosta tesno povezana delo nemške šole in delo nemške mladinske organizacije ter 4. da bo šola pomenila središče vsega ponemčevalnega dela. Trdili so, da so nemške šole citadele političnega dela in poroki za uresničenje jezikovnih hotenj, da z njimi stoji ali pade germanizacija itd.

Nacisti so torej nemškim učiteljem in učiteljicam (zaradi pomanjkanja teh so zaposlovali tudi absolutne in absolutke nemških učiteljišč) namenili vlogo glavnih raznarodovalcev. Kmalu je bilo v Spodnji Štajerski že 1235 in v Gorenjski okoli 260 nemških učiteljev in učiteljic, in to predvsem iz sosednjih avstrijskih pokrajin. Velika večina njih ni znala slovensko, od otrok pa je po nacističnih podatkih to znalo le 0,6 odstotka. Nemški učiteljski kader je prevzel večino dela v nemških mladinskih organizacijah in deloma tudi v drugih raznarodovalnih ustanovah.

Za mladino v Spodnji Štajerski in Gorenjski nacisti niso takoj uvedli mladinske organizacije Hitler Jugend, kakršna je bila v Nemčiji in v avstrijskih pokrajinah. V Spodnji Štajerski so uvedli in ves čas tudi obdržali organizacijo Deutsche Jugend, ki pa je bila sestavljena in vodena po enakih načelih in urejena po enakih starostnih skupinah kot Hitler Jugend v Nemčiji in avstrijskih pokrajinah. V Gorenjski in Mežiški dolini pa so uvedli Kärntner Volksbundjugend, tj. mladino Koroške ljudske zveze. Vendar so jo 20. aprila 1942, tj. za Hitlerjev rojstni dan, preimenovali v Hitler Jugend Anwärter Einheiten, tj. v pripravniške enote Hitlerjeve mladine, baje zato, da bi odpravili neokusni naziv Koroške ljudske zveze in dali gorenjski mladini možnost, da se posebej izkaže in nato vključi v Hitler Jugend. Odveč je pripominjati, da sta bili za naciste v vojnem času najpomembnejši nalogi obeh mladinskih organizacij predvojaška vzgoja in tudi ponemčevanje.

Slovenski mladini niso bile dosegljive vse ravni šolanja. V začetku leta 1943, ko so v Spodnji Štajerski razvrstili prebivalce v tri politične in državljanske skupine (prikazali smo jih v enem prejšnjih poglavij) in ko je kazalo, da bodo to storili tudi na Gorenjskem, so nacisti začeli tudi centralno za vse vrste šol reševati vprašanje, kdo se lahko šola in kje. Na sestanku v Berlinu sredi januarja 1943 so predstavniki raznih nacističnih uradov sklenili, da je le stalnim nemškim državljanom mogoč študij na kateri koli šoli, drugim pa le pogojno, t.i. zaščitenecem je mogoče obiskovati le osnovno in poklicno šolo, če to dovoljujejo šolske razmere, zlasti dovolj učiteljev in prostora.

Kdaj natančno so v Berlinu sklenili ali vsaj potrdili predlog o ustanovitvi dveh raznarodovalnih društev ali organizacij - Štajerske domovinske zveze (Steirischer Heimatbund) in Koroške ljudske zveze (Kärntner Volksbund), za sedaj še ne vemo. Vsaj za Štajersko domovinsko zvezo vemo, da so s pripravami začeli že v Gradcu še pred uvedbo nemške civilne uprave in da so predvidevali, da bo zajela tudi prebivalstvo Prekmurja (že izdelani žigi za murskosoboško okrožno vodstvo). Tudi na že omenjenem sestanku obeh pred-

videnih šefov civilne uprave z državnim sekretarjem dr. Stuckartom v Gradcu 8. aprila 1941 so že obravnavali »ustanovitev, organizacijo in cilj Štajerske domovinske zveze« in dejali: »Njegova naloga je ponemčenje Spodnje Štajerske. (Za sedaj ni tako zelo predvideno, da bi bilo glavno težišče na političnem šolanju, temveč predvsem na ponemčevanju prebivalstva, tj. doseči, da se ono spomni na prejšnjo večstoletno pripadnost k rajhu in se ustrezno temu tudi zdaj tako opredeli.« Ker na tem sestanku niso govorili o Koroški ljudski zvezi, smemo morda domnevati, da so se zanjo odločili po tem sestanku.

Vodilni jedri za obe društvi ali organizaciji sta prišli iz Gradca in Celovca in sta vzpostavili t.i. zvezni vodstvi v Mariboru in na Bledu z zveznima vodjema Franzem Steindlom in Wilhelmom Schickom. Značilno za Koroško ljudsko zvezo je, da je bila v začetku kopija Štajerske domovinske zveze, čeprav so bile razmere med pokrajinama - kot so čez nekaj časa ugotavljali tudi nacisti sami - le različne. Spodnja Štajerska je imela v mestih in trgih ter na Apaškem polju močnejšo nemško manjšino kot Gorenjska in tudi slovenska narodna zavest na Gorenjskem je bila trdnejša kot v Spodnji Štajerski, v kateri je bil pri socialno šibkih slojih nekaj časa navzoč vpliv nacistične socialne demagogije. Ni še znano, ali je bil Berlin tisti, ki je spodbujal enake raznarodovalne organizacije in enake nacionalnopolitične ukrepe v Gorenjski za obe zasedeni slovenski pokrajini ali pa je to bil kakšen krog iz Celovca. Štajersko domovinsko zvezo in Koroško ljudsko zvezo sta šefa civilne uprave ustanovila z odredbama 10. oz. 24. maja 1941. Vanji naj bi se v določenem roku prijavili vsi »dobromisleči« Spodnještajerci, Gorenjci in Korošci in se je v razmerah množičnega izganjanja Slovencev prijavila velika večina (več kot 95 %) prebivalstva. Celó iz časnikov so znane grožnje nacističnih funkcionarjev. Tako je npr. dr. Carstanjen že 16. aprila 1941 pisal, da potrebujejo jasne fronte: »Kdor bo ostal zunaj zveze, se bo s tem postavil na stran Slovencev. (...) Kdor bo ostal zunaj ljudske skupnosti, zanj ne bo več prostora v Spodnji Štajerski.« Nacistična propaganda je tako visok odstotek prijavitelcev razglašala za plebiscit prebivalstva za Nemčijo in firerja, čeprav so nacisti - tako pričajo tudi viri - dvomili v iskrenost vsaj dela prebivalstva. To je bil tudi razlog, da niso bili za to, da bi vse prijavitelce brezpogojno sprejeli v organizaciji, temveč so jih podvrgli rasnemu in političnemu pregledu in ocenjevanju. V sprejemnih komisijah sta bila član, po možnosti iz vodstva krajevne skupine Švabsko-nemške kulturne zveze kot izvedenec za narodnost in rasni preiskovalec iz glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS. Prvi je dal politično (od A do D) in drugi rasno oceno (od I do IV). Obe oceni sta odločali, ali bo prijaviteljenec sprejet v organizacijo ali ne. Natančni podatki o sprejetih oz. zavrnjenih prijaviteljenih so nam znani le za pet okrožij Spodnje Štajerske, v katerih so sprejemali v Štajersko domovinsko zvezo spomladi 1941, v dveh okrožjih (Trbovlje, Brežice) so namreč sprejemali prijave šele oktobra 1941, vendar samo v tistih krajih, ki niso bili na izselitvenem območju ob Savi in Sotli. V petih okrožjih Spodnje Štajerske se je prijavilo v društvo ali organizacijo 321.252 oseb; sprejeli so jih 250.307 ali 77,9 %, zavrnili pa 70.945 ali 22,1 odstotka. Kot so sami razglašali, so jih zavrnili večinoma iz rasnih in bioloških in manj iz političnih razlogov, kar je tudi razumljivo, saj so večino takšnih ljudi že zaprli in izgnali. Pri rasnem ocenjevanju je večina prijavitelcev dobila rasno oceno III (povprečno), oceni II (dobro) in IV (neustrezno) je dobila manjšina 18 % in 13 %, medtem ko je oceno I (zelo dobro) dobilo le 124 prijavitelcev. Večina prijavitelcev (89 %) je tudi pri političnem ocenjevanju dobila oceno C (ravnodušno). Za Gorenjsko in Mežiško dolino takšnih podatkov nimamo.

Tiste, ki so jih sprejeli v društvi oz. organizaciji, so razdelili v dve skupini, in to na dokončne in začasne člane. Dokončni člani so postali predvsem Nemci, ki so bili dotlej člani Švabsko-nemške kulturne zveze; celo to zvezo v Spodnji Štajerski so 11. maja 1941 sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo in njenih članov niso podvrgli rasnemu in političnemu pregledu in ocenjevanju. Dokončni člani Štajerske domovinske zveze so dobili rdeče, začasni pa zelene članske izkaznice. Kot sem že prikazal, je bilo od članstva v

Štajerski domovinski zvezi in Koroški ljudski zvezi odvisna pridobitev nemškega državljanstva: dokončni člani so dobili stalno nemško državljanstvo, začasni pa samo nemško državljanstvo na preklic. Tisti, ki so ostali zunaj obeh društev oz. organizacij, so bili t.i. zaščitenci nemškega rajha, bilo pa je v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah tudi nekaj državljanov nemškega rajha in tudi tujcev.

Hkrati s sprejemanjem članstva sta se obe društvi oz. organizaciji tudi organizacijsko gradili. Na čelu sta bili zvezni vodstvi (Bundesführung), v okrožjih, ki so jih drugače kot v upravi uvedli takoj po zasedbi, so bila okrožna vodstva (Kreisführung), v občinah vodstva krajevnih skupin (Ortsgruppenführung), nižje enote so bile celice (Zelle) in bloki (Block). V vodstva obeh društev oz. organizacij so vključili mnogo dotedanjih članov Švabsko-nemške kulturne zveze, seveda jih je bilo veliko več v Štajerski domovinski zvezi kot pa v Koroški ljudski zvezi. V Štajerski domovinski zvezi bi moral namestnik zveznega vodje Steindla postati dotedanji vodja Švabsko-nemške kulturne zveze za dravsko banovino, protestantski pastor Hans Baron, vendar se to ni zgodilo. Baron se je maja 1942 celo pritožil v Berlin nad ukrepi nacistične civilne uprave v Spodnji Štajerski. Zanimivo je, da je kar precej sodelavcev Südostdeutsches Instituta iz Gradca postalo funkcionarjev v zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze, in to vodja dr. Carstanjen nacionalnopolitični referent, statistični referent dr. Heinz Braumüller vodja I. vodstvenega urada, rasni referent dr. Walter Walluschek-Wallfeld vodja rasnopolitičnega urada, tiskovni referent Josef Tutter referent za propagando in prosvetni sodelavec Michael Strobl referent za šolstvo. Kaže tako, da je raznarodovalno in politično delo v Štajerski domovinski zvezi postalo glavna naloga inštituta.

V obeh zveznih vodstvih in v desetih okrožnih vodstvih so bili uradi, oddelki in referenti za vsa področja, tudi gospodarska, socialna, delovna in druga, in ne samo za politična, nacionalnopolitična in rasna, saj sta bili obe društvi oz. organizaciji tako totalni, kot je bila v Nemčiji in Avstriji totalna nacistična stranka NSDAP. Sicer pa so nacisti sami trdili, da sta Štajerska domovinska zveza in Koroška ljudska zveza predhodnici nacistične stranke in bo njuno delovanje omejeno na tri ali štiri leta.

Po zamisli nekaterih nacističnih krogov naj bi imeli obe društvi oz. organizaciji enako zgradbo, naloge in cilj. Vendar je celovski krog nacistov, zbran okoli Maier-Kaibitscha, ki se je v začetku nemške zasedbe Gorenjske in Mežiške doline, pri kateri je sam sodeloval kot poveljnik bataljona nemške vojske, čutil nekako odrinjenega od okupacijske politike v teh pokrajinah, že kmalu, vsaj poleti 1941, vedno glasneje izražal svoje nezadovoljstvo s to politiko. Upravičeno je sodil, da takšna politika, ki je morda ustrezna za Spodnjo Štajersko, ne more uspevati v Gorenjski in Mežiški dolini, kjer ni toliko Vindišarjev. Zato je Koroška ljudska zveza predvsem slovenska organizacija in je treba najprej izoblikovati trdno nemško jedro, ki ga lahko predstavlja le nacistična stranka, ter postopoma ustvariti sloj Vindišarjev. Novi pokrajinski vodja NSDAP in šef civilne uprave dr. Rainer je bil dostopnejši do takšnega stališča in je z dovoljenjem glavne strankine pisarne 15. decembra 1941 v Gorenjski in Mežiški dolini uvedel NSDAP, katere člani so bili seveda le Nemci. Koroške ljudske zveze formalno sicer niso ukinili, njene zadeve v okrožjih so prevzeli okrožni vodje NSDAP in je bilo potlej krajevnih skupin in postojank NSDAP trikrat več kot pa krajevnih skupin Koroške ljudske zveze.

V Spodnji štajerski so nacisti ostali zvesti svojim začetnim zamislim in so do konca vojne imeli Štajersko domovinsko zvezo za glavno politično in raznarodovalno organizacijo, čeprav so tudi njene nemške člane sprejemali v NSDAP. Svoje politično delo je organizacija opravljala prek pomladanskih in jesenskih množičnih zborovanj, ki so imela svoja zunanjepolitična (npr. »Zakaj vojna?« »Nemčija zmaga!« »Nemčija ima v rokah vse adute, Nemčija je postala nepremagljiva.«) in notranjepolitična gesla (npr. »Ti nisi Slovenec! Ti si domovini zvesti Štajerci!« itd.), bila pa so tudi zborovanja v zvezi z razmahom narodnoosvobodilnega boja, ki je vedno bolj oviral raznarodovalno delo. V letu

1942 so v vseh okrožnih mestih priredili t.i. »okrožne dneve« (Kreistage), poslednja širša veličastnejša zborovanja po vsej pokrajini. Treba je povedati tudi to, da so pod nacistično okupacijo v zasedenih slovenskih pokrajinah praznovali tudi delavski praznik 1. maj, seveda z nacistično vsebino in nacističnim scenarijem.

Raznarodovalno delo med odraslim prebivalstvom so v obeh zasedenih pokrajinah opravljali tudi prek jezikovnih tečajev. Zlasti v Spodnji Štajerski so razglašali, da »domu zveste prebivalce« (že leta 1941 so se odpovedali izrazoma Vindišarji in Vendi), od Nemcev loči le jezik. Javno so napovedovali, da dajo prebivalcem tri ali štiri leta časa, da se naučijo nemščine, in morda še peto leto povrh, nato pa se bo v Spodnji Štajerski govorili samo še nemško.

Konec novembra 1942 je Štajerska domovinska zveza opravila temeljito inventuro prebivalstva Spodnje Štajerske, tudi članstva v zvezi, državljskih kategorij, verske pripadnosti, znanja nemščine itd. Takrat je bilo v Spodnji Štajerski brez naselitvenega območja ob Savi in Sotli prebivalcev. Takšnega pregleda za Gorenjsko in Mežiško dolino niso opravili.

ANEKSIONISTIČNA IN RAZNARADOVALNA POLITIKA OKUPATORJEV V SLOVENIJI*

Spomladi 1941. leta je jugoslovanske narode zadela najhujša nesreča, ki more zadeti kakšen narod, tj. fašistična in nacistična okupacija. Med okupiranimi pokrajinami je bila tudi Slovenija, ki pomeni eno od najmanjših, toda zelo pomembnih ozemelj na stikališču balkanskega in alpskega sveta, Slovenci pa so eden najmanjših južnoslovanskih narodov, saj jih je bilo po ljudskem štetju leta 1931 v mejah kraljevine Jugoslavije le 1,144.298, medtem ko jih je pol milijona živelo zunaj nje.

Zaradi svoje pomembne strateške lege in naravnih bogastev je Slovenija v poslednjih sto letih vzbujala pohlepne apetite zlasti dvema velikima imperialističnima sosedoma – nemškemu in italijanskemu in njuni interesi so se križali tudi na slovenski zemlji.

V obdobju med prvo in drugo svetovno vojno so mnogi nemški publicisti in lažni znanstveniki z vso ostrino zahtevali spremembo državne meje nasproti Avstriji oziroma od leta 1938 nasproti Nemčiji in so svoje zahteve po priključitvi vse Slovenske Štajerske ali vsaj njenega severnega dela, Mežiške doline, jeseniško-bohinjskega kota in zahodnih predelov Prekmurja utemeljevali z najrazličnejšimi, največkrat lažnimi dokazi. Za nekatere predele, npr. za del Podravja in Prekmurja, so skušali z različnimi tendenčnimi statističnimi podatki dokazati, da živi ali da je živelo tam večje število Nemcev ali da gre za strnjeno nemško ozemlje, za druge so trdili, da gre za »nemški kulturni prostor« (npr. za vse slovenske pokrajine), kjer pa niso mogli trditi niti tega, so govorili o »nemškem življenjskem prostoru«. Seveda so vse slovenske predele razglaševali za nemški narodni ali pa vsaj za nemški kulturni prostor in v knjigah, revijah in časnikih objavljali tudi zemljevide, na katerih je bila skoraj vsa Slovenija označena kot območje z najmočnejšim kulturnim vplivom. Vtis številčne neznatnosti nemške manjšine v Sloveniji (po štetju leta 1931 je bilo 28.998 Nemcev ali 2,53% prebivalcev) v primerjavi s strnjanim slovenskim prebivalstvom, so nemški publicisti in lažni znanstveniki hoteli zabrisati s t. i. »vindišarsko teorijo«, tj. neosnovano trditvijo, da na Koroškem in Slovenskem Štajerskem tvorijo večino prebivalstva »Wendi« ali »Vindišarji«, ki sicer govorijo slovenskemu jeziku podobno narečje, so pa po načinu življenja in kulturi ter zlasti po svojem 'čustvovanju' bolj povezani z Nemci kakor pa z zavednimi Slovenci. Te teorije in zahteve, ki so jih napredni slovenski zgodovinarji in publicisti zavračali in razkrinkovali sproti, sedaj pa zanje nekateri nemški publicisti trdijo, da so se pobliskavale le v nekaterih glavah, bi verjetno ne bile pomembne, če ne bi našle svoje uresničitve pod nemško okupacijo. Njihov najvidnejši izraz pa so prav gotovo nagli aneksionistični in raznarodovalni ukrepi nemškega okupatorja v prvih mesecih okupacije.

Italijanski imperializem je za svoje sodelovanje v vojni na strani antantnih sil dobil po prvi svetovni vojni velik del slovenskega narodnega ozemlja, vendar je njegova grabežljivost šla še dalje. Imeti je hotel še zgornjesavsko dolino in bohinjski kot, kjer je zadeval ob interese nemškega imperializma, del Polhograjskih Dolomitov, del Laške doline itd. Med obema vojnoma je fašizem izražal geslo o obnovi rimskega imperija in v tem geslu je bil skrit tudi pohlep po novih predelih slovenskega narodnega ozemlja.

Potem, ko sta si Nemčija in Italija tik pred drugo svetovno vojno razdelili vplivna območja v tem delu Evrope, je postala Jugoslavija vplivno območje slednje. Vendar si je nemški imperializem, ki je bil iz strateških in gospodarskih razlogov za nadaljnji obstoj Jugoslavije in je svoj »življenjski prostor« videl zlasti v vzhodni Evropi, za primer zloma

* Simpozij 2. svjetski rat i mir među narodima, Zagreb 1972, str. 221-229.

Jugoslavije že v naprej zagotovil t. i. mariborsko območje pri čemer je prav gotovo mislil na vso Slovensko Štajersko.

V skrajnem severovzhodnem delu Slovenije so se križali nemški in madžarski imperialistični interesi. Del madžarske buržoazije je še vedno gojil upanje, da si kdaj priključi vsaj tiste slovenske predele, ki so bil stoletja v madžarski državi in jih je ta izgubila po prvi svetovni vojni tj. Prekmurje. Čeprav je bilo v severozahodnem delu Prekmurja le ne kaj vasic, kjer je bilo nemško govoreče prebivalstvo v večini, so nekateri nemški publicisti v tridesetih letih zahtevali priključitev k Avstriji oziroma k Nemčiji vse severozahodne polovice te pokrajine.

Križanje nemških, italijanskih in madžarskih imperialističnih aspiracij na slovenski zemlji je našlo svoj izraz tudi pri razkosanju Slovenije po kratkotrajni vojni aprila 1941, ko so Slovenijo zasedli trije okupatorji, tj. nemški, italijanski in madžarski, od katerih je imel vsak že o prej zaseden kak del slovenskega ozemlja. Okupacijske meje, so nasproti Madžarski in t. i. Neodvisni državi Hrvaški tekle v glavnem po nekdanji državnih, pokrajinskih ali jezikovnih oziroma narodnostni mejah, nasproti Italiji pa le na strateški osnovi. Ker je okupacijske meje določal Hitler sam, je seveda dobila Nemčija največji in hkrati najbogatejši del, tj. Slovensko Štajersko, Gorenjsko, manjši del Dolenjske, Mežiško dolino, dravograjski okraj in majhen del Prekmurja (skupno 10.261,09 km² z okrog 800.000 prebivalci). Iz zunanjepolitične oportunitete je moral sicer upoštevati imperialistične interese Italije in Madžarske, vendar sta dobili precej manj: Italija komaj polovico toliko kot Nemčija, tj. Notranjsko, del Dolenjske in Ljubljano (skupno 4.550,66 km² z okrog 340.000 prebivalci), Madžarska pa komaj desetino toliko kot Nemčija, tj. večino Prekmurja (997,54 km² z okrog 100.000 prebivalci).

Z razkosanjem Slovenije in zasedbo njenih delov se je vsem trem okupatorjem ponudila priložnost, da uresničijo svoje aneksionistične težnje in da zasedena ozemlja začno dejansko vključevati v svoj politični, gospodarski in kulturni sistem in jih tudi formalnopravno priključevati k svojim državnim ozemljem, seveda v popolnem nasprotju z mednarodnim pravom. Prizadevanja okupatorjev, da zasedene slovenske predele čim prej dejansko in tudi formalnopravno vključijo v svoj državni sistem, je prav gotovo ena prvih posebnosti okupacije v Sloveniji. Za nemško okupacijo omenjenih slovenskih predelov je značilno to, da so jih nacisti nameravali zelo kmalu slovesno formalnopravno priključiti k nemškemu rajhu in prebivalstvu dati nemško državljanstvo (stalno in začasno), česar do tedaj še niso storili npr. v Alzaciji, Lotaringiji in Luxemburgu, v katerih je Hitler že poleti 1940 uvedel tak »začasen« okupacijski sistem nemške civilne uprave, kakor ga je v obeh slovenskih pokrajinah uvedel s svojima odlokoma z dne 14. aprila 1941. V omenjenih treh zahodnih pokrajinah so npr. vprašanje nemškega državljanstva začeli urejati s pravnimi predpisi šele avgusta 1942, v Sloveniji pa že oktobra 1941, kar kaže na naglico v njihovi aneksionistični politiki v Sloveniji.

Medtem ko italijanski in madžarski okupator glede formalnopravne priključitve zasedenih slovenskih območij nista poznala nobenih zadržkov in sta jo oba izvedla že leta 1941 (priključitev t. i. Ljubljanske pokrajine k Italiji 3. maja 1941, priključitev Prekmurja k Madžarski 16. decembra 1941), pa nemški okupator formalnopravne priključitve zasedene Slovenske Štajerske in Gorenjske končno sploh ni izvedel. Najprej so ju nameravali priključiti 1. oktobra 1941, ko bi naj obe pokrajini že očistili vseh nezaželenih ljudi in upravo izenačili z upravo v sosednjih avstrijskih pokrajinah, a so le nekaj dni pred tem priključitev iz »zakonsko-tehničnih razlogov« prestavili na 1. november 1941 in spet odložili za nekaj časa, dokler je niso končno zaradi upora in osvobodilnega boja slovenskega naroda, združenega v Osvobodilni fronti pod vodstvom Komunistične partije Slovenije, odložili za nedoločen čas.

Slovenska Štajerska in Gorenjska sta tako formalnopravno obdržali položaj zasedenih in nepriključenih dežel, vendar sta oba šefa civilne uprave, neposredno podrejena

Hitlerju in z velikimi pristojnostmi skoraj na vseh področjih, svoji pokrajini dejansko vključevala in tudi v mnogočem povsem vključila v nemški rajh: skoraj v celoti sta izenačila upravo v zasedenih pokrajinah z upravo v avstrijskih deželah, nato sta postopoma začela uvajati tiste nemške zakone in odredbe, ki so tedaj že veljali na Štajerskem in Koroškem, a jih zaradi neizvršene formalno-pravne priključitve še nista bila izrecno vpeljala v zasedenih pokrajinah (npr. nürnberških rasnih zakonov, vojno-obrambnih zakonov, zakonov o obvezni delovni službi itd.). Pa tudi uvajanje takšnih zakonov in odredb od pomladi 1942 dalje je bilo v mnogih primerih le formalnega pomena, saj so cela življenjska področja nacisti že poleti in jeseni 1941 dejansko vključili v svoj upravni in zlasti še v svoj gospodarski sistem. Ravno na gospodarskem področju se je nacistom z vključevanjem obeh zasedenih slovenskih pokrajin v nemški rajh zelo mudilo, saj sta zlasti tamkajšnja industrija in premogovništvo pomenila zanje in za njihove vojne potrebe pomembno pridobitev.

Predvsem iz prestižnih razlogov nasproti velikopotezni in nagli raznarodovalni politiki nemškega okupatorja, ki je kriče naznanjala skorajšnjo smrt slovenskega naroda, je italijanski okupator dal zasedenim slovenskim pokrajinam poseben status, kljub njihovi takojšnji priključitvi k Italiji. Ta se je izražal zlasti v ohranitvi nekaterih dotedanjih uradov in ustanov, v dvojezičnosti, posebnosti glede državljanstva itd., v čemer se je Ljubljanska pokrajina razlikovala tudi od Slovenskega Primorja, ki ga je fašizem povsem izenačil z italijanskimi pokrajinami in v njem izvajal naglo in popolno poitalijančevanje slovenskega življa.

Druga značilnost okupacije v Sloveniji je ta, da so vsi trije okupatorji obsodili Slovence na narodno smrt. Osnovni namen: uničiti slovenski narod kot etnično enoto, je bil skupen vsem, razlikovali so se le po taktiki in roku, ki so si ga določili, do kdaj naj bi uresničili svoje namene.

Zlasti hitro je nameravala opraviti s slovenskim narodom nemška okupacijska uprava pod vodstvom obeh šefov civilne uprave, ki ju je Hitler za to še posebej zavezal z znanim ukazom: »Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!« Kakor prve dni okupacije nemški okupator ni imel še nobenih pomislekov za hitro in popolno aneksijo zasedenih slovenskih pokrajin, tako jih je nameraval tudi hitro in popolnoma ponemčiti. Če je moral nekdanj nacionalistično in šovinistično usmerjeni del nemške buržoazije svoje raznarodovalne, tj. ponemčevalne smotre skrivati pod plašč t. i. »narodnoobrambnega dela«, jih omejevati na nekatere, zanj pomembnejše predele (Koroška, del Podravja itd.), in za njihovo uresničevanje predvideti daljši rok, pa so si nacisti brez krinke za popolno ponemčenje vsega zasedenega slovenskega ozemlja postavili zelo kratek rok. Med vsemi zasedenimi pokrajinami, v katerih so nacisti nameravali obračunati z zavestjo nenemškega prebivalstva, sta bili Slovenska Štajerska in Gorenjska tisti, v katerih so za to določili najkrajši rok. Slovenski narod naj bi izginil v kakšnih štirih ali največ petih letih, kot so neprikrito izjavljali nacistični oblastniki spomladi in poleti 1941. Ta rok je naravnost zaprepaščujoče kratek: v tretjem nemškem rajhu, ki so mu nacisti prisojali vsaj tisoč let življenja, naj bi slovenski narod izginil v kratkih štirih ali največ petih letih!

Da bi v tako kratkem obdobju lahko res dosegli tak namen, so nacistični funkcionarji predvideli do potankosti izdelan raznarodovalni sistem, ki na j bi tako ali drugače – z deportacijo ali potujčenjem – zajel slehernega slovenskega človeka, tj. od otroka do starca in od izobraženca do poljedelskega delavca in pastirja. Kogar ne bi izgnali, bi se moral ponemčiti in obratno, kdor se ne bi hotel ali mogel ponemčiti, bi ga izgnali, sterilizirali ali pa celo fizično uničili. Sicer pa je iz nekaterih virov razvidno, da bi nacisti, če bi zmagali, preselili vse Slovence v vzhodno Evropo.

Svoj namen so nacisti hoteli doseči zlasti s tremi velikopotezno zasnovanimi akcijami, tj. z množičnimi deportacijami Slovencev, zlasti narodno zelo zavednih izobražencev in priseljencev, z načrtno in množično kolonizacijo Nemcev in intenzivnim ter na kratki

rok omejenim ponemčevanjem Slovencev, ki naj bi vsaj za nekaj časa še ostali v zasedenih slovenskih pokrajinah.

O pomenu, ki so ga nacisti pripisovali množičnim deportacijam Slovencev, govori že samo število predvidenih za izgon, in sicer od 220.000 do 260.000, kar pomeni, da bi moral v izgnanstvo vsak tretji človek, ki je takrat živel pod nemško okupacijo. V nobeni drugi zasedeni pokrajini niso nacisti predvideli za izgon tako velikega dela prebivalstva v tako kratkem času, tj. v pičlih petih mesecih od maja do oktobra 1941. O njihovi trdni volji čim prej uničiti slovenski narod z izgonom več sto tisoč ljudi, govori tudi to, da so v Sloveniji sklenili izvesti množične deportacije takrat, ko so jih v drugih zasedenih pokrajinah že ustavili ali odložili do konca vojne in so izganjali le še nekatere manjše skupine. Enako niso v nobeni drugi pokrajini tako zavzeto in natančno pregledali ter rasno in politično ocenili skoraj vsega prebivalstva; od teh ocen je bila odvisna usoda več sto tisoč Slovencev: izgon v druge jugoslovanske pokrajine in v nemški rajh ali ponemčenje ali suženjsko delo s sterilizacijo. Čeprav nacistom iz raznih vzrokov, med katerimi je bil narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov najpomembnejši, niso uspeli izgnati tako velikega števila Slovencev, kakor so predvidevali, jih je vendarle moralo v izgnanstvo več kot 80.000, kar pomeni okrog 10 odstotkov prebivalcev Slovenske Štajerske in Gorenjske. To v primerjavi z odstotkom deportiranih v drugih zasedenih pokrajinah pomeni, da so nacisti iz naših pokrajin izgnali največji odstotek prebivalstva.

Z načrtno in množično kolonizacijo Nemcev v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah so nacisti nameravali okrepiti že obstoječe postojanke nemštva in ustvariti še nove, ki naj bi bile pomemben dejavnik v njihovem raznarodovalnem delu. Ko bi na jugu obeh pokrajin po popolnem izgonu Slovencev strnjeno naselili več deset tisoč Nemcev, bi se naj politično, gospodarsko in kulturno obglavljeni Slovenci, ki so jih začeli razglašati za »domu zveste Štajerce in Korošce«, znašli popolnoma obkroženi od Nemcev. Nemške postojanke v slovenskih mestih in trgih, ki bi jih številčno in gospodarsko še okrepili, bi prav tako pomagale razbijati strnjeno slovensko narodno ozemlje v manjše osamljene dele, ki bi naj nato drug za drugim izginili v nemštvu. Nemci naj bi s svojim teritorialnim širjenjem, s krepitvijo svojega političnega in gospodarskega položaja in s svojim političnim delom pomagali nemški civilni upravi in drugim, za raznarodovalno delo posebej zavezanim ustanovam in organizacijam, uničiti slovenski narod na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem. Vendar so nacisti mogli iz raznih vzrokov, med katerimi je bil tudi vedno večji razmah osvobodilnega boja, namesto predvidenih nekaj deset tisoč naseliti le okrog 16.000 Nemcev.

Množične deportacije Slovencev in načrtno nemško kolonizacijo so imeli nacisti za osnovni pogoj za hitro in popolno ponemčenje ostalega slovenskega prebivalstva. Najprej so začeli uničevati vse, kar je bilo slovenskega, in si zato že v prvih dneh okupacije sledijo tovrstni ukrepi drug za drugim: zaplenba slovenskega kapitala v korist utrjevanja nemštva, spreminjanje zunanjega videza dežele, zatiranje slovenskega političnega in družbenega življenja, uničevanje materialnih temeljev slovenske kulture itd. Na razbitinah in ruševinah vsega, kar je bilo slovenskega, so začeli graditi natančno preudarjen ponemčevalni sistem, v katerem so bili nemški otroški vrtci, nemške šole, nemške mladinske organizacije in še dve posebni, za ta namen ustanovljeni politični totalni organizaciji, osnovne raznarodovalne ustanove. K temu je treba prišteti še raznarodovalni vpliv nemške politične in oblastne moči, ponemčevanje v nemški vojski in državni delovni službi, nasilno premeščanje slovenskih ljudi na delovna mesta v nemških pokrajinah z namenom, da bi jih ponemčili itd.

»Priključili smo te kraje k Italiji in storili bomo, da bodo Italijani čim prej tudi njeni prebivalci« je italijanski visoki komisar napovedal usodo Slovencev v Ljubljanski pokrajini. Vendar je bil raznarodovalni program italijanskega okupatorja v tej pokrajini v primerjavi z njegovim programom raznarodovanja v Slovenskem Primorju ali z raznarodovalnim

programom nemškega okupatorja na njegovem okupacijskem območju v Sloveniji, predviden na daljši rok in so zato bili njegovi raznarodovalni ukrepi počasnejši in manj ostri. K odločitvi za takšen tek raznarodovanja so verjetno pripomogli nezadostni rezultati dvajsetletnega raznarodovalnega dela v Slovenskem Primorju in Istri, kjer se je krepil odpor prati raznarodovanju in fašističnemu sistemu sploh, neprivačen zgled nacističnih naglih, ostrih, celo brutalnih in genocidnih raznarodovalnih ukrepov na Slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, pred katerimi je okrog 17.000 ljudi pribežalo v Ljubljansko pokrajino, pomanjkanje domačega italijanskega elementa, ki bi bil pomemben dejavnik raznarodovalnega dela, in tudi vojni čas, ki za takšne namene ni ravno preveč ugoden.

Zato je italijanski okupator za izhodišče svojega raznarodovalnega dela vzel dvojezičnost. Ta naj bi na zunaj vzbujala vtis o liberalnejši okupacijski politiki, hkrati pa skupaj z drugimi ukrepi pospeševala italijanizacijo prebivalstva, zlasti še mladine. Kaže, da je imel italijanski fašizem v svojem programu fašizacije in raznarodovanja Ljubljanske pokrajine pred očmi predvsem mladino in je v ta namen ustanovil tudi posebne fašistične potujčevalne organizacije, s katerimi pa zaradi splošnega odpora slovenskega naroda okupatorjem in tudi zaradi odpora napredne slovenske mladine fašizaciji in potujčevanju posebej ni uspel. Neuspehi, ki jih je italijanski okupator doživljal na vseh področjih v zasedenih slovenskih pokrajinah, so mu tudi sneli z obraza liberalistično krinko. V njegovih razpravah o kritičnem položaju in ukrepih, da bi ga obvladal, so se pojavljali tudi predlogi o delnem ali celo popolnem izgonu Slovencev iz Ljubljanske pokrajine, načrti kolonizaciji Italijanov na slovensko zemljo, povečanem pritisku na slovensko kulturo, hitrejši italijanizaciji šol, izenačitvi narodnostnih in političnih meja itd. Vendar je v vsem okupacijskem aparatu prevladalo mnenje, da tega ni mogoče uresničiti v vojnem času, temveč šele po fašistični zmagi.

Madžarski okupator je svojo aneksionistično in raznarodovalno politiko v Prekmurju naslanjal na okoliščine, da je bil ta del slovenskega narodnega ozemlja stoletja v madžarski državi in na teorijo madžarskih šovinistov in redkih prekmurskih revizionistov, da večine prebivalstva v Prekmurju ne sestavljajo Slovenci, temveč »Wendi«. Kakor sta se ujemali nemška in madžarska teorija o »Vindišarjih« in »Wendih« na Koroškem, Slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, tako so si bili zelo podobni tudi raznarodovalni ukrepi obeh okupatorjev v zasedenih slovenskih predelih. Na mnogih področjih je madžarski okupator uvedel načelo nagle in popolne madžarizacije, s posebnim težiščem na otrocih in mladini. Zaradi pomanjkanja ustreznih virov so nepojasnjena še nekatera vprašanja, kot npr. do kdaj je nameraval slovensko prebivalstvo Prekmurja popolnoma pomadžariti in kaj je nameraval storiti s tistimi, za katere je menil, da bi mu mogli ta proces ovirati. Ne vemo še tudi, kakšen pomen je pri tem pripisoval deportacijam, dejstvo pa je, da je sredi leta 1942 izgnal na Madžarsko v konfinacijo okrog 700 slovenskih naseljencev iz obmejnega območja pri Dolnji Lendavi.

Kot vidimo, je okupacija 1941. leta pomenila za slovenski narod najhujšo nesrečo, ki ga je mogla zadeti, saj bi naj po nekaj letih ali kvečjemu desetletjih postal le še zgodovinski pojem. Zato je razumljivo, da se je večina slovenskega ljudstva, zasužnjenega in razkosanega med trti okupatorje, ki so vsi slovenski narod obsodili na smrt, vključila v osvobodilni boj pod vodstvom Komunistične partije Slovenije. Ta je v prvih svojih razglasih, ko je pozivala slovensko ljudstvo v boj za narodno in socialno osvoboditev, za Zedinjeno Slovenijo in dosledno ljudsko demokracijo, razglašala, da je to hkrati boj »proti razkosanju in zasužnjenju Slovenije, za osvobojenje, neodvisnost in združenje slovenskega naroda« in dalje »proti terorju in preganjanju, proti izrednim okupacijskim ukrepom, proti raznarodovanju, razseljevanju slovenskega naroda in koloniziranju tujcev, proti kulturnemu zatiranju, proti odpuščanju slovenskega uradništva in nameščenstva, proti potujčevanju in proti zapostavljanju slovenskega jezika.« Ta boj, ki je bil za slovenski narod hkrati boj za njegov narodni obstoj, je pomenil dotlej največjo aktivizacijo

slovenskih ljudskih množic in je vzbudil v njih neslutene borbene in ustvarjalne moči. Njegova širina in moč sta okupatorjem onemogočila marsikateri uspeh tudi na raznardovalnem področju.

RAZNARODOVALNA POLITIKA NEMŠKEGA OKUPATORJA V SLOVENIJI 1941*

Redko kateremu narodu v okupirani Evropi med drugo svetovno vojno je bila namenjena takšna usoda kakor majhnemu slovenskemu narodu. Vsi trije okupatorji, tj. nemški, italijanski in madžarski, ki so aprila 1941. leta zasedli slovenske predele, so slovenski narod zapisali smrti. Vsi trije so imeli že pred fašističnim napadom na Jugoslavijo zaseden kakšen del strnjenega slovenskega narodnega ozemlja: Italija je imela Beneško Slovenijo in Slovensko Primorje, Nemčija je po priključitvi Avstrije dobila tudi s Slovenci naseljeni del Koroške, Madžarska pa je imela Porabje. Ob zlomu stare Jugoslavije so si te države vsaj nekoliko potešile svoje imperialistične apetite, ki so jih imele do slovenskega narodnega ozemlja skoraj že celo stoletje.

Zlasti veliki so bili apetiti nemškega imperializma. Kakor je nemštvo na Slovenskem ob rastočem slovenskem narodnem gibanju izgubljalo svoj privilegiran socialni položaj in politično moč, se je nemška liberalna buržoazija vedno bolj oprijemala nacionalističnih in šovinističnih idej; kolikor bolj je bil v nevarnosti imperialistični načrt nemškega prodora na Trst in germanizacije njegovega zaledja, toliko bolj je nemški imperializem postajal radikalnejši in nasilnejši. S svojimi, v 80. letih preteklega stoletja ustanovljenimi raznarodovalnimi društvi (*Deutscher Schulverein* 1880, *Südmark* 1889) je ob širokem zaledju, ki ga je predstavljal rastoči nemški. nacionalistični tabor v Avstriji, ob namernem vznemirjanju povprečnih Nemcev, češ da je ogrožen obstoj nemštva, ob gmotni in moralni podpori deželnih in občinskih uprav ter raznih oblik germanizatoričnega pritiska, je nemški imperializem na slovenskem ozemlju odpiral nemške otroške vrte in šole, ustanavljal nemške knjižnice, nakupoval slovensko zemljiško posest in nanjo naseljeval Nemce. Zlasti si je prizadeval, da bi ponemčil predele med strnjenim nemškim jezikovnim območjem in Mariborom ter Marenbergom in tako potisnil jezikovno in narodnostno mejo proti jugu, kar je bila ena od njegovih osnovnih etap pri prodiranju proti Trstu in Jadranskemu morju.

Pred 50 leti je nova državna tvorba Jugoslavije nemškemu imperializmu zaprla pot na Jadran in njegovemu raznarodovalnemu delu odtegnila velik del slovenskega narodnega ozemlja. Čeprav so Nemci po senžermenski mirovni pogodbi in koroškem plebiscitu, katerega končni izid je bil za Jugoslavijo negativen, izgubili manj strnjenega narodnega ozemlja kakor Slovenci, pa so bili prav oni tisti, ki so ves čas med svetovnimi vojnami z vso ostrino zahtevali spremembo državne meje in svoje zahteve utemeljevali z najrazličnejšimi, največkrat tendenčnimi, lažnimi ali celo z nesmiselnimi, v večini primerov znanstveno nevzdržnimi dokazi. Zahtevali so priključitev k Avstriji ali Nemčiji večjih predelov ali pa kar vse slovenske štajerske, Mežiške doline, območja Jesenic in Bohinja ter zahodnih predelov Prekmurja. Aneksionističnim pretenzijam do teh predelov se niso odrekli niti takrat, ko je po razdelitvi vplivnih območij med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo pristala Jugoslavija vplivno območje Italije. Bilo je nekaj predelov v Sloveniji, kjer so se zelo križali imperialistični interesi poznejših okupatorjev in to je našlo svoj izraz tudi pri razkosanju Slovenije po kratkotrajni vojni aprila 1941. leta. čeprav je meje med okupatorji v Sloveniji določil Hitler sam, je moral kljub močnim nemškim aneksionističnim zahtevam iz zunanje-politične oportunitete upoštevati tudi imperialistične interese Italije in Madžarske.

Že starim ciljem nemškega imperializma prodreti preko slovenskega ozemlja do Trsta in do Jadranskega morja se je spričo Hitlerjevih prijateljskih odnosov do Mussolinijeve fašistične Italije postavila nova ovira, tj. nove nemško-italijanske meje sredi slovenskega

* Jugoslovanski istorijski časopis, št. 4, 1969, str. 174-179.

ozemlja. Ni pa bilo več nobene ovire pa tudi ne pomislekov za hitro in popolno aneksijo ter za hitro in popolno ponemčenje vsaj večjega in tudi bogatejšega dela Slovenije. Če je morala nekdanj nemška nacionalistična in šovinistična buržoazija svoje raznarodovalne, tj. ponemčevalne smotre skrivati pod plašč t.i. »narodnoobrambnega« dela, jih omejevati na nekatere, zanje pomembnejše predele; in za njihovo uresničevanje predvidevati daljši rok, pa so si nacisti brez krinke postavili za popolno ponemčenje vsega zasedenega slovenskega ozemlja zelo kratek rok.

Zato je imela nemška civilna uprava na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem vsaj v prvih dveh letih za svoj osnovni smoter predvsem Hitlerjevo naročilo, da je treba obe pokrajini čim prej ponemčiti in zato so skoraj vsa njena prizadevanja in delo služila uresničevanju te naloge. Med najpomembnejšimi ukrepi za to pa so bili izgon tistih politično ali rasno neustreznih ljudi, ki bi lahko ovirali ponemčevalno delo, dalje krepitev že obstoječega nemštva in načrtna ter širokopotezna nemška kolonizacija ter intenzivno in na kratki rok omejeno ponemčevanje Slovencev, ki naj bi še vsaj za nekaj časa ostali v zasedenih slovenskih pokrajinah.

Za nacistične načrte o uničenju slovenskega naroda sta značilna predvsem presenetljivo kratek rok, do katerega naj bi uničili slovenski narod kot etnično enoto, in naglica, s katero so se lotili tega zločinskega posla. Med vsemi zasedenimi pokrajinami, v katerih so nacisti nameravali obračunati z nacionalno zavestjo nenemškega prebivalstva, sta bili slovenska štajerska in Gorenjska tisti, v katerih so za to določili najkrajši rok. Slovenski narod naj bi izginil v kakšnih štirih, a največ petih letih. Ta rok je naravnost zaprepasčujoče kratek: v tretjem nemškem rajhu, ki so mu nacisti prisojali vsaj tisoč let življenja, naj bi slovenski narod izginil v kratkih štirih ali največ petih letih! Tako kratek rok za uničenje slovenskega naroda priča tudi o tem, kako zelo napoti je bil slovenski narod nemškemu narodu pri uresničevanju njegovih dolgoletnih ciljev.

V nacistični raznarodovalni politiki so bile zelo pomembne množične deportacije Slovencev, ki so jih imeli nacisti celo za osnovni pogoj, brez katerega raznarodovalnega dela sploh ne bi bilo mogoče izpeljati. Zato so njihovi načrti, temelječi na Himmlerjevih »smernicah za odstranitev tujerodnih elementov« iz srede aprila 1941 predvidevali najprej izgon. zavednih Slovencev, zlasti izobražencev, t.i. »do Nemcev sovražno razpoloženih Slovencev«, nato priseljencev po letu 1914, dalje obmejnega slovenskega prebivalstva in končno tistega dela ostalega prebivalstva, ki iz rasnih ali iz političnih razlogov ne bi bil primeren za ponemčenje.

O pomenu, ki so ga nacisti pripisovali množičnim deportacijam Slovencev, govori že samo število predvidenih za izgon, in sicer od 220.000 do 260.000, kar pomeni tretjino vseh, tokrat pod nemško okupacijo živečih ljudi v Sloveniji. Treba je poudariti, da v nobeni drugi zasedeni pokrajini niso nacisti predvideli za izgon tako velikega odstotka v tako kratkem času, tj. v pičlih petih mesecih od maja do oktobra 1941. V t.i. priključnih poljskih območjih so nameravali izgnati sicer polovico prebivalcev, vendar v mnogo daljšem času. O njihovi trdni volji čim prej uničiti slovenski narod z izgonom stotisočev ljudi govori tudi to, da so v Sloveniji sklenili izvesti množične deportacije, ko so jih v drugih zasedenih pokrajinah že ustavili oziroma odložili do konca vojne in so izganjali le še nekatere manjše skupine. Enako niso v nobeni drugi pokrajini tako zavzeto in natančno pregledali ter rasno in politično ocenili vsega ali skoraj vsega prebivalstva. Pri določanju ljudi za izgon so namreč uporabljali narodnostne, rasne in politične kriterije, oslanjajoč se na podatke, ki so jih nekatere nacistične ustanove v Gradcu, Celovcu in tudi v Berlinu s pomočjo štajerskih in gorenjskih Nemcev zbrale že pred vojno, in na rezultate dela raznih preseljevalnih komisij, v katerih so bili poleg rasnih preiskovalcev tudi domači Nemci kot poznavalci krajevnih in narodnostnih razmer.

Med skupinami Slovencev, ki so jih nacisti nameravali izgnati iz zasedenih slovenskih pokrajin, je bilo izobraženstvo na prvem mestu: Bili so nacisti, ki so nameravali slovenski

inteligenci nameniti še hujšo usodo: takojšnje fizično iztrebljenje. Da so razpravljali tudi o tem in zakaj se tega niso lotili, nam poroča neki nacistični vir takole: »Drugačna rešitev vprašanja slovenske inteligence bi bilo njeno popolno uničenje z ustrelitvijo ali kakšna drugačna odstranitev, ki pa ni primerna, ker gestapovskemu aparatu zaradi težkih poizvedovalnih razmer ni mogoče popisati prave inteligence in ker to niti ne bi bilo po volji državnemu vodji SS niti ne bi bilo znosno v sedanjih razmerah.« Ko so se torej odločili za izgon slovenske inteligence in ne za njeno takojšnje fizično uničenje, so bila ponovno deljena mnenja, ali jo naj izženejo v Srbijo ali v Nemčijo, zakaj nekateri so menili, da bi bila za nacistično graditev zasedenih slovenskih pokrajin slovenska inteligenca nevarnejša v Srbiji kakor pa v Nemčiji. Toda Himmler je sklenil, da vse skupine za izgon predvidenih Slovencev izžene v Srbijo, a so jih morali pozneje deportirati tudi v druge pokrajine.

Vendar nacistom ni uspelo popolnoma uresničiti svojih deportacijskih načrtov, saj so od junija 1941 do avgusta 1942 izgnali v Srbijo, Hrvaško, Bosno in Nemčijo od predvidenih 220.000-260.000 okoli 54.000 ljudi, okoli 17.000 pa se jih je izgonu umaknilo v Ljubljansko pokrajino in na Hrvaško. Tako lahko sklepamo, da so nacistične deportacije iz t.i. nacionalnopolitičnih razlogov prizadele več kot 71.000 ljudi in ko so nato za represalijo izgnali v Nemčijo več kot 8.000 sorodnikov partizanov in ubitih talcev, je bilo v izgnanstvu že več kot 80.000 Slovencev.

Vzrokov, da nacisti niso uspeli izvesti deportacij po svojih načrtih, je več. Prometno-tehničnim in nastanitvenim oviram, ki so se pojavile zlasti na začetku, ko so si še vse nacistične ustanove prizadevale, da čim prej in čim hitreje izženejo čim več ljudi, so se kmalu pridružila prizadevanja nekaterih nacistov na Gorenjskem in v rajhu, naj bi zaradi potreb industrije, pomembne za vojno, in zaradi dobre rasne sestave prebivalstva, večino Slovencev iz Gorenjske deportirali šele po vojni. Nato so nastale ovire zaradi neorganiziranih deportacij Srbov iz Hrvaške in Bosne, s katerimi so bile po posebnem sporazumu med nacisti in ustaši povezane tudi deportacije Slovencev. Poleti 1941. leta pa je nacistične deportacije Slovencev — in hkrati tudi ustaške deportacije Srbov — začela ovirati narodnoosvobodilna borba jugoslovanskih narodov. Ugotavljajoč, da množične deportacije Slovencev in Srbov krepijo upornega duha pri teh narodih, je Himmler v drugi polovici avgusta 1941 ukazal za nekaj časa ustaviti vse deportacije v jugoslovanskih pokrajinah. Ko je dovolil, da jih na slovenskem Štajerskem nadaljujejo v zmanjšanem (brez delavcev v oborožitveni industriji) in nujno potrebnem obsegu, jih je na Gorenjskem odložil do konca vojne.

Čeprav nacisti niso mogli popolnoma uresničiti svojih deportacijskih načrtov, so vendarle izgnali okrog 10 odstotkov pod nemško okupacijo živečih Slovencev. To v primerjavi z odstotkom deportiranih v drugih zasedenih pokrajinah pomeni, da so nacisti iz slovenske Štajerske in Gorenjske izgnali največji odstotek prebivalstva.

Z deportacijami nacisti niso nameravali samo odstraniti tistih ljudi, ki bi lahko ovirali njihovo raznarodovalno delo, temveč so hoteli z njimi dobiti tudi čim več zemlje in imetja za Nemce. Še zlasti skoraj popoln izgon slovenskega prebivalstva iz obmejnega pasu ob Savi in Sotli, ki nima primere v nobeni drugi zasedeni evropski pokrajini, je imel namen pripraviti prostor in možnost za strnjeno naselitev večjega števila Nemcev in dokazano je, da so imeli nacisti enake zamisli tudi za Gorenjsko.

Z načrtno in množično kolonizacijo Nemcev v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah so nacisti nameravali okrepiti že obstoječe postojanke nemštva in ustvariti še nove, ki naj bi bile pomemben dejavnik v njihovem raznarodovalnem delu. Pri tem so se posluževali skoraj vseh tistih oblik kolonizacije, ki so jih uporabljali tudi drugod, zlasti v zahodnih poljskih predelih, so jih pa nekoliko prilagodili krajevnim razmeram. Odločilno vlogo so namenili zlasti volksdeutscherjem iz Slovenije. Ko bi na jugu slovenske štajerske in Gorenjske strnjeno naselili več deset tisoč Nemcev, bi se naj Slovenci v teh pokrajinah znašli popolnoma obkroženi od Nemcev in nemške postojanke v slovenskih mestih in trgih, ki

bi jih številčno in gospodarsko še okrepili, bi prav tako pomagale razbijati strnjeno slovensko ozemlje v manjše osamljene dele. Nemci bi naj s svojim teritorialnim širjenjem, s krepitvijo svojega političnega in gospodarskega položaja in s svojim političnim delom pomagali nemški civilni upravi in drugim, za raznarodovalno delo posebej zavezanim ustanovam in organizacijam uničiti slovenski narod na štajerskem in Gorenjskem ter Koroškem.

V začetku na veliko zasnovano nemško kolonizacijo v zasedenih slovenskih pokrajinah so nacisti morali pozneje zelo omejiti zaradi ne do kraja izvedenih deportacij Slovencev, Hitlerjevega odloka, naj na slovenskem štajerskem naseljujejo le nemške priseljence, r bodo nemške kmete tam naseljevali šele po vojni, ko bodo upošteva predvsem vojaka s fronto, in vedno večjega razmaha narodnoosvobodilne borbe. Namesto celih desetisočev so mogli naseliti le okrog 16.000 Nemcev.

Množične deportacije Slovencev in načrtno nemško kolonizacijo so imeli nacisti za osnovni pogoj za ponemčenje ostalega slovenskega prebivalstva. V zasedenih slovenskih pokrajinah naj bi ostali le tisti ljudje, ki bi se v zelo kratkem času ponemčili. Iz nekaterih virov je razvidno, da bi tudi ti ostali le začasno in da bi nacisti, če bi zmagali v drugi svetovni vojni, preselili vse Slovence v vzhodno Evropo.

Ponemčenju prebivalstva, tej temeljni nalogi, je nemški okupator podredil ali pa vsaj priredil vse druge naloge in jo časovno omejil na štiri ali največ pet let. Nacistični funkcionarji so zlasti na Štajerskem odkrito razglašali, da se bo v treh, štirih ali petih letih tam govorilo samo še nemško. Med vsemi zasedenimi pokrajinami sta bili slovenska Štajerska in Gorenjska tisti, ki so jima nacisti za popolno ponemčenje določili najkrajši rok.

Raznarodovalni ukrepi so bili v začetku enaki v obeh zasedenih pokrajinah: zaplemba slovenskega kapitala v korist utrjevanja nemštva, spreminjanje zunanjega videza dežele, zatiranje slovenskega političnega in družbenega življenja, uničevanje materialnih temeljev slovenske kulture itd. Na ruševinah in razbitinah vsega, kar je bilo slovenskega, so nacisti začeli graditi natančno preudarjen ponemčevalni sistem, v katerem so bili nemški otroški vrtci, nemške šole, nemške mladinske organizacije in posebej v ta namen ustanovljeni organizaciji *Steirischer Heirnatbund* in *Kärntner Volksbund* osnovne raznarodovalne ustanove.

Svoje raznarodovalne ukrepe so nacisti v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah začeli izvajati z enako zagnanostjo in doslednostjo. Že kmalu pa so se pri njih začela pojavljati vprašanja, ali so za ponemčenje Gorenjske potrebni res enaki ukrepi kakor za ponemčenje Štajerske. Zlasti skupina celovških nacistov, zbrana okrog majorja Aloisa Maier-Kaibitscha, najhujšega ponemčevalca slovenskega življa na Koroškem, je trdila, da na Gorenjskem zaradi majhnega števila domačih Nemcev, ki naj bi bili jedro ponemčevalnega procesa, in zaradi močno razvitega čuta pripadnosti gorenjskega prebivalstva h Kranjski in ne h Koroški, ni mogoče predvidevati tako naglega ponemčenja kakor na Štajerskem. Ta skupina nacistov je bila sicer za popolno ponemčenje Gorenjske, vendar proti množičnemu izgonu slovenskega prebivalstva preko meja nemškega rajha, nujno potrebno število slovenskih izobražencev naj bi preselili v rajh, nasprotovala je tudi ustanovitvi *Kärntner Volksbunda*, češ da bi bil brez nemškega jedra dejansko slovenska organizacija itd. Trdila je — za to je imela že bogate izkušnje iz svojega raznarodovalnega dela na Koroškem — da je za popolno ponemčenje Slovencev na Gorenjskem potrebna doba vsaj ene generacije in ne le štirih ali petih let, da vprašanje ponemčenja ni samo vprašanje jezika, kakor menijo na Štajerskem, da je potrebno najprej ustvariti neko vmesno plast, ki se bo začela čutiti povezana s Koroško in z rajhom, da je za to potrebno pridobiti zlasti mladino in da bo neuspešen vsak poskus ponemčiti starejše ljudi. Ti raznarodovalni pogledi, v začetku nekoliko ob stran potisnjene Maier-Kaibitscheve skupine, so se začeli vse bolj uveljavljati ob nepričakovanih rezultatih rasnega pregleda prebivalstva Gorenjske, nekaterih nesoglasjih nacističnih veljakov glede deportacij oziroma uporabe delovne sile

na Gorenjskem in ob vedno bolj razširjenem mnenju, da so začetni trdi ukrepi nemške civilne uprave temeljni vzrok za narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem, dokončno pa so se uveljavili potem, ko je Hitler novembra 1941 zamenjal šefa civilne uprave Franza Kutschero s koroškim nacistom dr. Friedrichom Rainerjem. Vendar so nacisti iz prestižnih razlogov obdržali vse dotedanje raznarodovalne ukrepe in tudi *Kärntner Volksbund*, pač pa so vpeljali organizacije nacistične stranke, ki naj bi bila jedra ponemčevalnega dela. Razlika med raznarodovalnimi pogledi štajerskih in koroških nacistov so bile po zaključku množičnih deportacij Slovencev le majhne: prvi so za popolno ponemčenje Slovencev postavljali zelo kratek rok, drugi pa daljšega, oboji pa so si z enakimi ukrepi prizadevali, da bi kljub oviram dosegli svoj namen.

Nemški okupator je torej slovenskemu narodu namenil kruto usodo: narodno smrt. Deportacije, ponemčenje, fizično iztrebljanje (nekateri nacistični dokumenti govorijo o sterilizaciji desettisočev Slovencev) so bile tri glavne metode nacistov za doseg njihovih ciljev. Kljub njihovi trdni volji in zagrizenosti, s katero so se lotili uresničevanja svojih genocidnih načrtov, pa so bili njihovi uspehi vsak dan manjši. Osvobodilni boj, ki je še zlasti na Slovenskem pomenil boj za narodni obstanek, je že od svojega začetka dalje oviral ali celo onemogočal nacistom izvajati njihove zločinske zamisli. Slovenska narodna zavest ni upadala, temveč se je celo krepila in že septembra 1941. leta so morali nacisti v Berlinu ugotavljati, da »s komunističnimi akcijami na Slovenskem nenehno raste slovenska narodna zavest.« In tudi v tem je velika in neizpodbitna zasluga Osvobodilne fronte.

NACISTIČNI RAZNARODOVALNI PROGRAM IN SLOVENCİ*

Raznarodovanje je ena štirih ali petih značilnosti fašistične okupacije Slovenije; druge temeljne značilnosti so razkosanje, aneksionizem, izrabljanje človeških sil in gmotnih dobrin za potrebe okupatorjev ter nasilje. Te značilnosti veljajo tudi za nekatere druge jugoslovanske pokrajine.

Glavni cilj nacističnega raznarodovalnega programa, ki so ga izvajali na treh območjih, in to Koroškem, Štajerskem in Gorenjskem, je bil uničenje slovenskega naroda kot etnične enote. Vendar tega cilja ni zasledoval samo nemški nacizem oziroma nemški okupator, temveč tudi druga dva okupatorja na Slovenskem, tj. italijanski in madžarski. Slovenski narod so torej vsi trije okupatorji, ki so 1941. leta zasedli Slovenijo, obsodili na smrt. Razlikovali so se le glede na način, kako bi to opravili, in na čas, do kdaj bi to storili. Pri tem so bili nacisti najbolj sistematični, najbolj temeljiti in tudi najbolj nestrpni. Medtem ko sta italijanski in madžarski okupator nameravala ta cilj doseči v daljšem času in z nekoliko milejšimi sredstvi, pa ga je nemški hotel že v nekaj letih in z brezobzirnimi ukrepi, ki so mejili že na genocid. Zato je osupljivo, da bi moral v nemškem rajhu, ki so mu nacisti napovedali najmanj tisoč let, slovenski narod izginiti že v nekaj letih.

Že samo dejstvo, da so nameravali nacisti še pred koncem vojne, tj. že oktobra 1941, zasedene slovenske pokrajine priključiti k nemškemu rajhu, kaže na njihov raznarodovalni namen. Držali so se namreč načela, da je treba narodne meje izenačiti z državnimi mejami in Hitlerje že 3. oziroma 12. aprila 1941 natančno določil novo nemško državno mejo sredi slovenskega ozemlja (večinoma južno od reke Save). Enako načelo srečamo v fašističnih virih za slovensko, hrvaško in črnogorsko ozemlje, ki ga je zasedla Italija in si gaje priključila 3. oziroma 18. maja 1941,

Do sedaj nisem našel nekega celovito izdelanega programa, izdelanega v enem času, za raznaroditev Slovencev med drugo svetovno vojno. Osnovni ukaz, na katerega so se nato tudi sklicevali tisti nacisti, ki so odgovarjali za njegovo uresničenje, to pa so bili predvsem šefi civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah dr. Sigfried Uiberreither na Štajerskem in Franz Kutschera ter za njim dr. Friedrich Rainer na Koroškem in Gorenjskem, je bilo Hitlerjevo naročilo: »Napravite mi to deželo zopet nemško!« (»Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!«). Kolikor vemo sedaj, ni bilo pri nobenem od omenjenih nacističnih veljakov nikakršnih pomislekov glede končnega cilja, tj. popolnega ponemčenja omenjenih treh pokrajin, je pa bilo vendarle nekaj razlik glede posameznih ukrepov, in to deloma še pred oboroženo vstajo slovenskega naroda in tudi drugih jugoslovanskih narodov, ki je precej vplivala na izvajanje nacističnega raznarodovalnega programa.

Osnovna teorija, na kateri je nastal nacistični raznarodovalni program, je bil lažno-znanstveni nauk o treh osnovnih slojih prebivalstva omenjenih treh pokrajin, in to narodno zelo zavednih Slovincih, narodno mlačnih Vindišarjih ali Vendih in Nemcih. Kot poročajo, je ta nauk nastal na Koroškem 1913. leta in se tukaj tudi najdlje obdržal, za Štajersko pa je ta trajna delitev najdosledneje zastopana v delih dr. Helmuta Carstanjena, zlasti v njegovi knjigi »Sprache und Volkstum in der Untersteiermark«, ki jo je izdal v Leipzigu 1935. leta pod lažnim imenom dr. Gerhard Werner. Za Gorenjsko so ta nauk uporabljali v manjši meri in še to le v začetku okupacije. Vsakemu sloju so nacisti namenili posebno usodo: nacionalno zavedne Slovence naj bi čimprej izgnali, Vindišarje ali Vende čimprej in čimpopolneje ponemčili, Nemce pa okrepili v vseh pogledih, zlasti še številčno, gospodarsko in politično. Tako kaže nacistični raznarodovalni program na

* Der »Anschluss« und die Minderheiten in Österreich: Referatband : zbornik predavanj, (Disertacije in razprave, 19), Klagenfurt – Celovec, 1989, str. 51-65

Slovenskem, ki ga lahko ponazorimo iz mnogih ohranjenih nacističnih dokumentov, tri bistvene dele, in to:

1. množično izganjanje Slovencev,
2. množično naseljevanje Nemcev,
3. čimprejšnje in popolno ponemčenje vsega območja, vključno z ljudmi, ki bi začasno ali za stalno ostali doma.

Osnovne zamisli o usodi posameznih slojev prebivalstva so nacisti izdelali že pred uvedbo nemške civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah (14. aprila 1941). Neki vir prča, da so vsaj za Spodnjo Štajersko najpomembnejše raznarodovalne ukrepe obravnavali na sestanku obeh predvidenih šefov civilne uprave in državnega sekretarja iz notranjega ministrstva dr. Wilhelma Stuckarta 8. aprila 1941 v Gradcu, njihove sklepe je čez dva dni odobril Hitler. Dne 12. aprila 1941 so že v nemški policiji ukazali ustanoviti preselitveni štab v Mariboru; nekoliko pozneje so ga ustanovili tudi na Bledu.

Glavne smernice za izgon Slovencev je izdal državni komisar za utrjevanje nemštva in šef nemške policije Heinrich Himmler, in to v pisni obliki 18. aprila 1941 v Mariboru za Spodnjo Štajersko in 3. maja 1941 za Gorenjsko in Mežiško dolino; kaže, da jih je za ti pokrajini izdal ustno (morda tudi pisno) že sredi aprila 1941, ko je obiskal Celovec. Medtem ko so se nam za Spodnjo Štajersko ohranila, se nam za drugi dve pokrajini niso; za njih zvemo namreč posredno iz drugih virov. V glavnih smernicah je Himmler odredil izgon narodno zelo zavednih Slovencev, še zlasti izobraženstva, priseljencev po 1. aprilu 1914 (v okupatorjevih virih cesto imenovani Čiči), prebivalstva ob meji z Italijo in t. i. Neodvisno državo Hrvaško ter končno prebivalcev, kijih ne bi sprejeli v raznarodovalni organizaciji (društvi) Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) in Koroška ljudska zveza (Karntner Volksbund), katerih ustanovitev so že pripravljali. Te Himmlerjeve smernice niso upoštevale le narodnostnega merila, temveč tudi politično in rasno. Vse prebivalstvo zasedenih slovenskih pokrajin so nacisti kot najbrž v nobeni drugi zasedeni pokrajini podvrgli politični in rasni preiskavi in ocenitvi. Kajti vse osebe, ki so jih predvideli za izgon, pa so dobile dobro rasno oceno, naj bi odpeljali na ponemčenje v nemški rajh, da ne bi kakemu drugemu narodu »podarili« dobrih »elementov«.

Že aprila 1941 je nemški okupator predvideval, da bo iz pravkar zasedenih slovenskih pokrajin izgnal od 220.000 do 260.000 prebivalcev, kar pomeni, da naj bi bil izgnan vsak tretji prebivalec, ki je takrat živel na nemškem zasedbenem območju. O pomenu, ki so ga nacisti pripisovali množičnemu izgonu Slovencev, govori že osuplo kratek rok, v katerem so nameravali izvesti svoj genocidni ukrep: komaj pet mesecev, tj. od maja do oktobra 1941 (to pomeni, da bi morale odpeljati okoli 500 vlakov vsaj s 500 izgnanci). Tudi dejstvo, da so nacisti v drugih zasedenih pokrajinah (Poljska, Francija) množično izganjanje prebivalstva iz t. i. nacionalnopolitičnih razlogov že odložili na povojni čas, ko so pri nas ta ukrep sklenili izvesti, prča o tem, kako se je nemškemu okupatorju mudilo obglaviti in uničiti slovenski narod. Množično izganjanje Slovencev bi najbolj prizadelo Slovence na Gorenjskem, kajti od tam bi naj pregnali kar polovico ljudi; po izjavi dr. Rainerja iz 1942. leta naj bi tam po vojni poleg 80.000 Nemcev živelo samo še 40.000 ponemčenih Slovencev.

V začetku je nemški okupator nameraval vse slovenske izgnance, razen tistih, ki so bili rasno dobro ocenjeni, odpeljati v Srbijo južno od Save. Vendar so se za to kmalu pokazale težave, posebno transportne, nastanitvene in prehranske, ki so jih ugotavljali že na prvi širši konferenci v Mariboru maja 1941. Nemška vojaška uprava v Srbiji ni mogla zagotoviti dovolj vlakov za prevoz izgnancev, skupaj s t. i. komisarsko vlado Milana Ačimoviča pa ne dovolj prostora in hrane za slovenske izgnance, saj so takrat prihajali v Srbijo celi valovi srbskih izgnancev iz t. i. NDH. Čeprav je Hitler najprej nasprotoval izgonu Slovencev v t. i. NDH, ker bi bili preblizu svoji domovini, je nato vendarle privolil,

da so se nemški organi 4. junija 1941 v Zagrebu sporazumeli z ustaši, da bodo ti sprejeli toliko slovenskih izgnancev, koliko bodo izgnali Srbov. Vendar so se tudi potlej za izgon že nekoliko zmanjšanega števila za izgon predvidenih Slovencev pojavili pomisleki in ovire, in to tokrat na Gorenjskem. Nekateri politični in gospodarski dejavniki v Celovcu (tudi Franz Kutschera) in Berlinu (tudi šef glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS Otto Hofmann) so namreč postavili tehtno vprašanje: ali je smiselno izgnati rasno razmeroma dobro ocenjene in v vojni industriji (neki vir navaja število 7 takih obratov) zaposlene Slovence na Gorenjskem in v Mežiški dolini v Srbijo ali NDH in na njihova mesta pripeljati rasno slabo delovno silo iz vzhodne Evrope. Zato so že v začetku julija 1941 zelo znižali število za izgon predvidenih Slovencev iz teh pokrajin.

Konec julija in v začetku avgusta 1941 se je pred nacistično izganjanje Slovencev — in hkrati že z njim povezano ustaško izganjanje Srbov iz NDH — postavila nova ovira, ki je prej niso predvidevali: oborožena vstaja jugo-slovanskih narodov pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije. Nemške zasedbene oblasti v Srbiji so se bale, da bi prihod novih in novih izgnancev okrepil osvobodilno gibanje in so zato avgusta predlagale »takojšnjo ustavitev preseljevanja za določen čas, da bi komunistom odvzeli možnost za pridobitev novih moči iz nezadovoljnih in brezimovinskih ljudi.« Tudi ustvaritev velikega svobodnega partizanskega ozemlja v zahodni Srbiji je nemški vojaški upravi in njej podrejeni srbski civilni upravi odvzelo možnost za sprejem srbskih izgnancev. Podobno je oborožena vstaja na Hrvaškem in v Bosni prisilila ustaše, da so slovenske izgnance preseljevali z Južne Hrvaške in iz Bosne na Severno Hrvaško. Tudi v Sloveniji je vstaja povzročila ustavitev izganjanja, ker so morale policijske sile, zaposlene z izganjanjem, že v prvi polovici avgusta odriniti v večdnevne operacije proti prvim partizanskim enotam, zlasti na Gorenjskem, in so nekateri nacisti imeli množično izganjanje Slovencev za glavni vzrok za vključevanje prebivalstva v narodnoosvobodilno gibanje. V takšnih razmerah je Himmler najprej v drugi polovici avgusta 1941 ustavil izganjanja prebivalstva v jugovzhodni Evropi. Čez nekaj dni, tj. 25. avgusta, jih je dovolil nadaljevati le v nekaterih pokrajinah (Štajerska, NDH), vendar v manjšem obsegu, medtem ko jih je za Gorenjsko in Mežiško dolino odložil na povojni čas. Do konca septembra 1941 so izgnali prek preselitvenih taborišč v Srbijo, Hrvaško in Bosno okoli 17.500 oseb. Zanimivo je, da je Himmler isti dan ukazal izgnati okoli 200 družin koroških Slovencev, da bi naselili Nemce iz Kanalske doline, pri čemer je treba za rešitev narodnopolitičnih razmer posebej upoštevati dvojezično območje koroške dežele (plebiscitno območje). To je tudi prvi dokument o izgonu koroških Slovencev, ki sem ga našel v arhivih.

Glavni vzrok za to, da je Himmler še dovolil izganjanje Slovencev s Spodnje Štajerske, čeprav v omejenem obsegu, sta njegova in Hitlerjeva obljuba kočevskim Nemcem, da se lahko do jeseni 1941 preselijo na Spodnjo Štajersko, in to s posestva na posestvo brez vmesnega bivanja v preselitvenih taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle, kar je bila posebna ugodnost. Po Himmlerjevi odredbi 18. oktobra 1941 so nato do konca julija 1942 iz t. i. izselitvenega pasu ob Savi in Sotli izgnali v Nemčijo okoli 37.000 Slovencev.

Poleg že omenjenih skupin Slovencev, tj. narodno zelo zavednih, priseljencev, obmejnega prebivalstva, so nacisti že 1941. leta predvidevali izgnati še dve večji skupini. Najprej tiste, ki bi morali zaradi dobre rasne ocene na ponemčenje v nemške pokrajine, vendar so jih zaradi že omenjenih ovir od okrog 20.000 izgnali tja le 194 (t. i. sposobni za ponovno ponemčenje — Wiedereindeutschungsfähige). Nato pa še tiste, ki se ne bi prijavili v raznarodovalnih organizacijah Štajerske domovinske zveze (Steirischer Heimatbund) in Koroške ljudske zveze (Kärntner Volksbund) ali ki jih iz rasnih, zdravstvenih in političnih razlogov ne bi sprejeli vanji (t. i. zaščitenci nemškega rajna — Schutzangehörige des Deutschen Reiches), vendar so usodo teh ljudi morali začasno reševati doma, po vojni pa bi jih sterilizirali.

Izgon Slovencev s Koroške severno od Karavank je bil, kot prča že navedena Himmlerjeva odredba 25. avgusta 1941, tesno povezan z načrti za naselitev nemških preseeljencev iz Kanalske doline na dvojezično (bivše plebiscitno) območje na Koroškem. Z naselitvijo Nemcev iz Kanalske doline na Koroškem so se nacistični uradi, zlasti pokrajinski obmejni urad (Gaugrenzlandamt) NSDAP za Koroško, ki ga je vodil esesovski častnik Alois Maier-Kaibitsch v Celovcu, ukvarjali zlasti že od pomladi 1939. Mimogrede naj omenim, da je Maier-Kaibitsch sredi 1940. leta napisal tri spomenice za priključitev a) Mežiške doline, b) t. i. jeseniškega trikotnika, c) radovljiškega, kranjskega in kamniškega okraja k Nemškemu rajhu. Najbrž pa zaradi odnosov med Nemčijo in Jugoslavijo do pomladi 1941 ni bilo mogoče začeti z množičnejšim naseljevanjem Nemcev, ker je za to primanjkovalo posestev. Kaže, da so množičen izgon koroških Slovencev začeli pripravljati vsaj štiri mesece pred že omenjeno Himmlerjevo odredbo. Na sodni obravnavi proti Maier-Kaibitschu je ta izpovedal, da je Himmler ob svojem obisku Celovca med vojno aprila 1941 napovedal izgon 50.000 koroških Slovencev. Nismo še našli zemljevida, objavljenega baje v neki esesovski vojaški brošuri, na katerem je baje v vzhodni Evropi (Sovjetski zvezi?) označeno območje, kamor naj bi preselili koroške Slovence. Predvsem koroški gestapovski uradi so s pomočjo upravnih organov in strankinih uradov določili 1.220 narodno zelo zavednih Slovencev za izgon in jih okrog tisoč prek zbirnega taborišča Žrelec sredi aprila 1942 odpeljali v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji.

Da je to bila le delna izselitvena akcija, prča Maier-Kaibitschevo pismo v Berlin 1. julija 1942, v katerem pravi: »Omejena preselitev nacionalnih koroških Slovencev aprila t. l. je bila iz državnotpolitičnih in narodnotpolitičnih razlogov. Z njo bomo prišli in tudi moramo priti do hitrejšega konca pri našem ponemčevanju v starem gauu Koroške (bivše plebiscitno območje).« Ko so se vojaška poveljstva pritožila, da je iz 225 izgnanih družin kar 101 vojak v nemški vojski, je dr. Rainer 12. marca 1942 pripomnil, da gradivo o izgnancih »vseskozi upravičuje izselitev«. V pogovoru z vodjem gestapovskega urada za Koroško dr. Ernstom Weimannom 19. junija 1942 pa je dr. Rainer povedal, da izganjanja ne gre ustavljati, temveč nadaljevati. Vendar vojne razmere niso več omogočale množičnejšega izganjanja Slovencev iz narodnotpolitičnih razlogov, čeprav se zamisli in pogovori o tem še niso nehali.

Spomladi 1942 je nemški okupator začel izganjati tudi sorodnike partizanov in ubitih talcev, in to v Nemčijo. Na Štajerskem je bil ta izgon v začetku še posebej grozovit, saj so nacisti otroke odvzeli staršem in jih poslali v domove »Lebensborn«, kjer so bili na voljo nemškim ljudem za posvojitve. Ta izgon je v letih 1942—1944 zajel okoli 10.000 ljudi.

V zaostrenih političnih razmerah spomladi in poleti 1942 so nacisti na Gorenjskem obnovili načrtovanje množičnega izгона Slovencev iz Gorenjske, pri Čemer so imeli več besede koroški Nemci, zlasti Maier-Kaibitschev urad za utrjevanje nemštva, kakor pa berlinski uradi. Vendar iz vojnih razlogov niso mogli izpeljati niti teh zamisli.

Čeprav se nacistom ni posrečilo uresničiti svojih načrtov o množičnem izgonu Slovencev tako celovito, kot so si zamislili spomladi 1941, so vendarle pregnali ali izgnali iz zasedenih slovenskih pokrajin okoli 80.000 oseb. To pomeni največji odstotek izgnanih oseb pri nekem narodu pod nemško okupacijo v drugi svetovni vojni. Vse premoženje izgnanih Slovencev je bilo zaplenjeno za utrjevanje nemštva, za kar sta bila ustanovljena posebna »urada pooblaščenecv za utrjevanje nemštva« v Mariboru in na Bledu z več izpostavami; v teh uradih so bili večinoma štajerski in koroški Nemci. Ob strani so jim stale nekatere družbe, npr. Deutsche Umsiedlungs-Treuhandgesellschaft (DUT) in Deutsche Ansiedlungsgesellschaft (DAG) iz Berlina.

Po prvotnih nacističnih načrtih naj bi večino izgnancev tvorilo obmejno prebivalstvo, in to zato, da bi dobili prostor za množično naselitev Nemcev. To prča o pomenu, ki so ga pripisovali nemški kolonizaciji. Ko bi na jugu obeh zasedenih slovenskih pokrajin po popolnem izgonu Slovencev na strnjenem naselitvenem območju naselili na desettisoče

Nemcev, naj bi se politično, gospodarsko in kulturno obglavljeni Slovenci, ki so jih zdaj imeli za »domu zveste Štajerce« in »južne Korošce«, znašli popolnoma obkoljeni od Nemcev. Nemške postojanke v slovenskih mestih in trgih, ki bi jih še okrepili, naj bi strnjeno slovensko ozemlje še razbile v manjše kose, ki bi nato izginili v nemštvu, kot nam kaže zemljevid, ki ga je še spomladi 1943 narisal dr. Helmut Carstanjen, glavni ideolog germanizacije Slovencev na Štajerskem. Nemci naj bi tako z ozemeljskim razširjenjem, okrepitevijo svojega političnega in gospodarskega položaja in s političnim delom pomagali nemški civilni upravi in drugim za raznarodovalno delo še posebej zavezanim ustanovam in organizacijam na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem uničiti slovenski narod kot etnično enoto.

Največje število Nemcev, ki naj bi jih nacisti naselili v zasedenih slovenskih pokrajinah in sem ga do sedaj našel v virih, je 68.000. Na plebiscitnem območju Koroške naj bi še 1941. leta naselili dve tretjini Nemcev iz Kanalske doline (5.650) in nato še ostanek. Že omenjeni zmanjšani obseg množičnega izгона Slovencev je glavni vzrok za manjši obseg nemške kolonizacije, in to okoli 19.800 (o. 16.000 na Spodnjem Štajerskem, o. 3.700 na Koroškem severno od Karavank, ostalo na Gorenjskem in v Mežiški dolini), največ kočevskih Nemcev (o. 11.000).

Deželo in Slovence, ki bi vsaj začasno še ostali doma, naj bi čimprej ponemčili, kajti pred nemško civilno upravo je bilo Hitlerjevo naročilo: »Napravite mi to deželo zopet nemško!« (Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!). Vsi so se takoj vrgli na delo, da ga uresničijo čimprej in čim popolneje. Germanizacijski načrt je bil zlasti za Spodnjo Štajersko zamišljen do potankosti. Šlo je predvsem za to, da takoj ali čimprej odstranijo vse tisto, kar bi lahko zbujalo, širilo in krepilo slovensko narodno zavest. Zato najprej sprememba zunanje videza dežele s ponemčenjem krajevnih in osebnih imen, napisov, zaplemba in uničenje slovenskih knjižnic in knjig »od molitvenika do leksikonov«, razpust slovenskih društev, celo dobrodelnih in strokovnih, organizacij, združb itd., ukinitve slovenskega pouka v vseh šolah, pljenje slovenskega kapitala itd. Nacisti so npr. za Spodnjo Štajersko javno razglašali, da bo slovenščina v treh in najpozneje v petih letih popolnoma izginila iz javnega in precej tudi iz zasebnega življenja. »Dajemo vam tri leta časa, če je potrebno, tudi štiri, in tistemu, ki se še ne bi naučil nemško, še leto povrh. Potem pa, po petih letih, se bo na Spodnjem Štajerskem govorilo samo še nemški,« je poudaril zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl poleti 1941 na množičnih zborovanjih v Mariboru in Trbovljah. »Prizadeva se, da bi bila nemščina v 4 letih prevladujoč jezik in da bi slovenščina izginila v celoti,« je poročala nemška varnostna policija iz Maribora.

Na ruševinah vsega slovenskega so nacisti gradili natančno preudarjen sistem germanizacije, ki naj bi zajel vsakega človeka, in v katerem so bili nemški otroški vrtci, nemške šole, nemške nacistične mladinske organizacije in dve še posebej za ta namen ustanovljeni organizaciji — Štajerska domovinska zveza in Koroška ljudska zveza — s svojimi obrobniimi organizacijami in oboroženimi oddelki (npr. vermanšaftom) temeljne ponemčevalne ustanove. K njim je treba prišteti še raznarodovalni učinek nemške politične in gospodarske moči, ponemčevanje v nemški vojski in nemški državni delovni službi (Reichsarbeitsdienst), nasilno premeščanje (t. i. presaditve) Slovencev na delo v nemške pokrajine iz raznarodovalnih in tudi drugih namenov itd. Za ilustracijo. naj navedem osuplo veliko število funkcionarjev Štajerske domovinske zveze (6.652) in vermanšafta (19.000), nemških učiteljev in učiteljic, došlih predvsem iz Zgornje Štajerske (o. 1.235) in Koroške ter iz Salzburga (o. 260), nemških jezikovnih tečajev (samo pozimi 1941/42 v Sp. Štajerski 3.030 s 123.058 tečajniki) itd.

Na Spodnjem Štajerskem so nacisti svoj raznarodovalni program povzeli v štirih geslih: »Ti nisi Slovenec! Ti si domu zvesti Štajerc! Ti si član velike nemške skupnosti! Ti boš postal polnovredni Nemec!« Šlo je torej za zanikanje slovenske narodne zavesti

in zbujanje štajerskega regionalnega patriotizma kot premostitev za pridobitev nemške narodne zavesti.

V začetku so si bili raznarodovalni načrti v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah zelo podobni. Kmalu pa so ugotovili, da za hitrejšo ponemčenje Gorenjske in Mežiške doline manjka nemštvo, da ni računati na kakšno notranjo povezanost teh dveh pokrajin z nemško Koroško in da bi morali več govoriti o tem, kaj gorenjske prebivalce loči od drugih Slovencev. Vprašanje je, kakšen je bil odnos nekaterih vidnih celovških nacistov do začetnega raznarodovalnega programa na Gorenjskem. Šele iz nekoliko poznejših virov, ko je učinkoval že narodnoosvobodilni boj, namreč zvemo, da je krog Maier-Kaibitscha nasprotoval ustanovitvi Koroške ljudske zveze na Gorenjskem, ki je zaradi pomanjkanja Nemcev bolj slovenska kot nemška organizacija, in takšnemu raznarodovalnemu programu, kakršen je bil za Spodnjo Štajersko. Menil je, da je ustreznější nekoliko počasnejša, vendar pametnejša, preudarnejša germanizacija. »Z delom, ki se zaveda cilja, se bo novo območje počasi ponemčilo. Izobraženstvo bomo razbili tako, da ga bomo sistematično premestili v stari rajh. Preprostega človeka, ki je brez narodnega vodstva podvržen vplivanju, bomo pridobili in privezali na našo državo. Nemška šola in nemška kultura začinjata s ponemčevalnim delom, ki pa lahko uspe šele v rodovih. Bližnji cilj je ustanovitev vmesnega sloja, ki se bo čutil pripadnika k rajhu in k ožji koroški deželi. Ta sloj že laže stori cel korak k nemštvu. V bistvu je treba zastaviti enak raznarodovalni proces, ki je v stari Koroški pripeljal do tega, da so se Vindišarji v usodni skupnosti skupaj z Nemci udeležili obrambnih bojev in ki končno danes omogoča Štajercem, da skupaj z Vindišarji s Spodnje Štajerske, ki so v bistvu enako izoblikovani glede zavesti, sodelujejo v obnovi. Poleg tega bo s to na videz milejšo, vendar toliko bolj zavedajočo se cilja rešitvijo, uspeh ponemčevanja zagotovljen precej prej kot pa z drugimi načini. (...) Koroška ima zaradi vrste svojih ljudi in izkušenj svojega političnega sloja pri usmerjanju ljudi večje asimilacijske možnosti kakor pa katera koli druga pokrajina,« si je Maier-Kaibitschev krog maja 1941 predstavljal ponemčevanje Gorenjske in Mežiške doline. On je kmalu tudi zahteval ustanovitev NSDAP kot jedro za politično in narodnopolitično, tj. raznarodovalno delo namesto neustrezne in neučinkovite Koroške ljudske zveze; NSDAP so za obe imenovani pokrajini ustanovili 1. januarja 1942. Zahteval je tudi ustanovitev znanstvene raziskovalne ustanove kot pomembnega »pogoja za razvijanje uspešnega narodnopolitičnega dela« na Gorenjskem in protiuteži ljubljanski univerzi. V raziskovalno delo, ki naj bi služilo predvsem t. i. narodnopolitičnemu delu na Gorenjskem, v Mežiški dolini in tudi na Koroškem, so nacisti še zlasti z ustanovitvijo Inštituta za raziskovanje koroške dežele (Institut für Karntner Landesforschung) 10. oktobra 1942 vpregli koroške znanstvenike, tudi zgodovinarja Martina Wutteja, ki je takrat vstopil tudi v NSDAP. »Inštitut bo znanstveno politično orodje v rokah političnega vodstva, da s primerjalno preiskavo korenin in življenjskih zakonov tudi stvarno neovrgljivo utemelji ideologijo nemške zahteve do prastare germanske naselbine dežele Oberkraina,« beremo v nekem članku iz 1942. leta.

Maier-Kaibitschev krog, ki je na Gorenjskem prišel do veljave še zlasti po nastopu novega šefa civilne uprave dr. Rainerja (Maier-Kaibitsch, ki je bil že prej nacionalnopolitični referent v štabu šefa civilne uprave in v uradu pooblaščenca za utrjevanje nemštva, je septembra 1941 postal vodja tega urada in ga vodil do zloma nemškega rajna), je kot pogoj za uspešno ponemčevanje Gorenjske in Mežiške doline smatral predhodno rešitev t. i. slovenskega vprašanja na Koroškem severno od Karavank. »Za Slovence tukaj več ne more biti prostora,« je poudaril Maier-Kaibitsch v svojem poročilu na sestanku pokrajinskega urada za narodna vprašanja (Gauamt für Volkstumsfragen) v Celovcu 10. julija 1942. Štiri mesece pozneje je dr. Rainer na narodnopolitičnem sestanku izjavil, »da državna naloga ponemčenja Gorenjske zahteva, da napravimo najprej staro Koroško čisto nemško in odstranimo jezikovno mešano območje stare pokrajine.« Tudi pozneje je poudaril, da »je treba v najkrajšem času izsiliti rešitev problema jezikovno mešanega območja.«

Glede odnosa Nemcev do raznarodovanja Slovencev lahko rečem, da vsaj do 1943. leta ni bilo nobenih nasprotovanj ali pomislekov o tem, ali je treba zasedene slovenske pokrajine in tudi slovensko in narodnostno mešano območje severno od Karavank ponemčiti. V virih tistega časa opazimo razlike le glede načina, kako to izvesti, in časa, do kdaj to storiti. Nekateri berlinski in zgornještajerski nacisti so bili bolj neučakani in tudi za bolj trde ukrepe, zlasti za množičen izgon Slovencev, kot pa nekateri celovski. Nerazpoloženje do naglih in trdih ukrepov raznarodovanja pa se je začelo krepiti tudi med spodnještajerskimi Nemci (celo pri nekaterih iz nekdanjega pokrajinskega vodstva Švabsko-nemške Kulturne zveze) spomladi 1942, ko se je narodnoosvobodilni boj že precej razširil in so ga smatrali predvsem kot posledico naglih in trdih raznarodovalnih ukrepov nemške civilne uprave.

Včasih se sliši pripomba, da je bilo početje nacistov na Slovenskem le maščevanje za tisto, kar je kraljevina Jugoslavija zagrešila nad nemško manjšino. Kraljevina Jugoslavija res ni ravnala lepo niti s svojimi narodi, kaj šele z manjšinami, vendar bi nacisti ne glede na to ravnali tako, kot so. Kajti med bistvenimi lastnostmi nacizma so rasizem, nacionalizem in celo šovinizem. In nacisti so si v vseh zasedenih pokrajinah, ki so jih upravljali šefi civilne uprave, prizadevali izenačiti narodne meje z državnimi mejami in si podjarmiti zlasti slovanske narode; o tem nam zgovorno pričajo tudi že objavljeni »Hitlerjevi pogovori pri mizi«.

Nacisti niso mogli uspešno uresničevati svojega raznarodovalnega programa v Sloveniji, kar se glede izganjanja Slovencev in naseljevanja Nemcev vidi že iz dosedanjega prikaza. Ni mogoče zanikati, daje zlasti v trgih in mestih v prvih letih okupacije napredovalo ponemčevanje otrok in mladine v otroških vrtcih, šolah in mladinskih organizacijah. Vendar so bili ob velikih vloženi sredstvih in prizadevanjih celotni uspehi zaradi spremenjene vojne sreče in vse bolj razvitega narodnoosvobodilnega boja razmeroma majhni. Že sredi leta 1942 so morali nacisti na Spodnjem Štajerskem ugotavljati, da je le 10 odstotkov prebivalstva pripravljenih iti z nacisti skozi vse preizkušnje. 1943. leta so se tam pritoževali, da se krepi slovenščina in si celo Volksdeutscherji prizadevajo govoriti slovensko. Za Gorenjsko so morali priznati, da do srede 1942. leta še noben Gorenjec ni govoril svojim ljudem na kakem javnem zborovanju ali objavil kakšnega članka v časniku v prid nacizma. Na nekaterih območjih so zlasti od 1943. leta partizani sistematično uničevali raznarodovalne ustanove, tj. predvsem otroške vrtce, šole itd. Velika je torej zasluga Osvobodilne fronte, da v usodnem času, ko so okupatorji slovenski narod obsodili na smrt, slovenska narodna zavest ni plahnela, temveč se je celo krepila. To med drugim dokazuje tudi izredno veliko število domoljubnih pesmi preprostih slovenskih ljudi iz usodnih let 1941 — 1945, pa tudi izrazi pristnega domoljubja in rodoljubja v poslovilnih pismih slovenskih talcev.

DIE ENTNATIONALISIERUNGSPOLITIK DER NATIONALSOCIALISTEN IN SLOWENIEN 1941 - 1945

Im Frühling 1941 wurde das slowenische Volk wie auch andere jugoslawische Völker vom schrecklichen Unglück betroffen, das ein Volk treffen kann: von der faschistischen Okkupation. Sie hatte vier wesentliche Eigenheiten, und zwar 1. eine erneute Aufteilung des bereits zerstückelten Nationalgebietes, 2. den Annexionsismus, d.h. die Bemühungen der Okkupatoren, die besetzten slowenischen Gebiete so bald wie möglich an den eigenen Staatskörper anzuschliessen und in das eigene gesellschaftliche System einzugliedern, 3. die Entnationalisierung und 4. die Ausnützung der menschlichen Kräfte und materiellen Potentiale für die Bedürfnisse der Okkupatoren.

Die neuen Staatsgrenzen auf dem slowenischen Gebiet hat Ende März oder Anfang April 1941 Adolf Hitler bestimmt und darum ist es verständlich, dass der deutsche Okkupator den grössten Teil von Slowenien bekam, und zwar die slowenische Steiermark, Gorenjsko (Oberkrain), das Meža-Tal (Miesstal), den nördlichen Teil von Dolenjsko (Unterkrain) und den nordwestlichen Teil von Prekmurje (Übermurgebiet), während der italienische und ungarische Okkupator weniger bekamen: der italienische bekam Notranjsko (Innerkrain), den Haupteil von Dolenjsko (Unterkrain) und Ljubljana, der ungarische aber den grössten Teil von Prekmurje.

Zwischen den beiden Weltkriegen haben sich die deutschen Ansprüche an das slowenische Gebiet in Jugoslawien durch mehrere Werke der deutschen Publizisten und Wissenschaftler gekennzeichnet. Im Jahre 1940 wurden in Klagenfurt und Graz mehrere Denkschriften über deutsche Gebietsansprüche in Slowenien ausgearbeitet. Der Leiter des Gaugrenzlandamtes in Klagenfurt Alois Maier Kaibitsch hat im Juli 1940 zwei Denkschriften verfasst - eine über das Meža-Tal und die andere über das sogenannte Dreieck von Jesenice (Asslinger Dreieck), im August 1940 dann noch eine dritte Denkschrift über die ehemaligen politischen Bezirke Radovljica (Radmannsdorf), Kranj (Krainburg) und Kamnik (Stein), die an Kärnten grenzenden. In diesen Denkschriften suchte er die Notwendigkeit des Anschlusses dieser Gebiete an Kärnten, d.h. zum Deutschen Reich, zu begründen. In Graz hat der Leiter des dortigen Südostdeutschen Instituts Dr. Helmut Carstanjen eine Denkschrift über die Südgrenze der Steiermark verfasst, in der drei mögliche neue Grenzziehungen erwähnt werden: der sogenannte Weitensteiner Zug, der sogenannte Tüffererzug und die Grenze an den Flüssen Sava und Sotla. Als Beilage zu dieser Denkschrift ist nachträglich noch eine Karte ausgearbeitet worden; in der Erläuterung zu dieser Karte ist auch die Eingliederung der nordöstlichen Hälfte von Prekmurje in die Steiermark, d.h. ins Deutsche Reich, gefordert worden. Diese Denkschriften wurden verschiedenen deutschen Zentralstellen in Berlin vorgelegt, vor allem dem Reichsaussenministerium, einige auch Hitler.

In Klagenfurt und Graz sind später mindestens noch zwei Denkschriften ausgearbeitet worden, von denen bis heute nur die Entwürfe vorgefunden wurden. In der ersten wurden politische, wirtschaftliche und besonders umfangreich geographische Gründe für die Zusammenlegung von Kärnten, eines grossen Teiles von Krain und einiger Teile der slowenischen Steiermark vorgebracht. In der zweiten Denkschrift wurden bereits die verwaltungspolitische Gliederung und die nationalpolitische Ordnung der slowenischen Steiermark nach der Besetzung und dem Anschluss an das Deutsche Reich vorweggenommen.

Nach dem deutschen Sieg im April 1941 wurde dem Deutschen Reich die Möglichkeit gegeben diese Gebietsansprüche grösstenfalls durchzusetzen. Es musste jedoch bei der Aufteilung des slowenischen Gebietes in grösseren Ausmass als im Sommer 1940 die

imperialistischen Ansprüche der beiden Nachbarstaaten - Italien und Ungarn berücksichtigen. So wurde das slowenische Nationalgebiet so sehr zerstückelt als vielleicht von keiner anderen Nation es gehörte den elf oder zwölf Land- oder Gebietsverwaltungseinheiten in drei Staaten an. Obwohl keiner von den Okkupatoren völlig zufrieden war mit dem, was er bekam und wollte noch mehr haben, jeder eilte die neuen Gebiete mit wahren Staatsgrenzen zu umzäunen.

Aus annexionistischen Gründen war die Militärverwaltung in den besetzten slowenischen Gebieten nur von kurzer Dauer. Alle drei Okkupatoren hatten bald ihre Zivilverwaltung eingeführt, der deutsche schon am 14. April, der italienische vier Tage später und der ungarische vier Monate nach der Übernahme des Übermurgebietes von der deutschen Militärverwaltung. Die deutsche Besatzungsmacht hatte in dem von ihr besetzten slowenischen Gebiet einstweilig zwei Verwaltungseinheiten eingerichtet, und zwar die Untersteiermark und Südkärnten (später Oberkrain), die Hitler am 14. April den neu ernannten Chefs der Zivilverwaltung Dr. Sigfried Uiberreither in Maribor und Franz Kutschera in Bled unterordnete. Sie sollten entsprechend ihren Vollmachten die besetzten slowenischen Gebiete für die Angliederung an das Deutsche Reich „reif“ machen, d.h. die unerwünschten Elemente aus dem Lande zu entfernen und die Verwaltung des Gebietes jenen in den österreichischen Nachbarländern Steiermark und Kärnten anzupassen. Denn beide Verwaltungseinheiten sollten nach der Eingliederung ins Deutsche Reich aufgelöst werden. Während andere zwei Okkupatoren ohne jegliche Vorurteile und Bedingungen die von ihnen besetzten slowenischen Gebiete schon im Jahre 1941 in ihre Staatskörper eingliederten, musste der deutsche Okkupator endlich die schon zweimal aus personellen Gründen vertagte formalrechtliche Eingliederung der Untersteiermark und Oberkrains wegen des Volksbefreiungskrieges auf die eventuelle Nachkriegszeit verschieben. Den wahren Grund für zweimalige Vertagung der Eingliederung beide besetzten slowenischen Gebiete ins Deutsche Reich ermittelten wir erst vor einigen Jahren aus zwei Briefen vom Leiter der Parteikanzlei Martin Bormann an die Reichskanzlei. Er meinte, dass nach Eingliederung die Funktionen der Chefs der Zivilverwaltung erlöschen werden und dass das eingegliederte Gebiet von den Reichsstatthaltern in Graz und Klagenfurt geführt wird. In Klagenfurt aber gab es damals nach dem Tode von Hubert Klausner keinen Gauleiter der NSDAP und keinen Reichsstatthalter, sondern nur den Stellvertreter von dem Reichsstatthalter - den Regierungspräsidenten Dr. Wladimir Pawlowski, den Bormann aber für ungeeignet für die Leitung des neugewonnenen Gebietes hielt. Darum sollte man lieber noch etwas warten, bis der neue Gauleiter und Reichsstatthalter, den man damals schon suchte, ernannt wird. Als Hitler dann in zweiter Hälfte November 1941 den Salzburger Gauleiter Dr. Friedrich Rainer zum Gauleiter der NSDAP und Reichsstatthalter in Kärnten ernannte, meinte dieser, dass die Eingliederung von Oberkrain und Miasstal (und sogleich auch der Untersteiermark, denn beide sollte man gleichzeitig eingliedern), am 1. Januar 1942 durchgeführt werden könnte. Am 13. Dezember - einen Tag nach dem Angriff des Cankar-Partisanenbataillons auf einen Polizeizug, bei welchem sogar 46 Polizisten zum Opfer fielen, bat Dr. Rainer Bormann, er sollte sich bei Hitler dafür einsetzen, dass die Eingliederung für sechs Monate verschoben wird. Hitler stimmte zu und wir haben keine weitere Angabe, dass später als die Lege in besetzten slowenischen Gebieten sich noch mehr zuspitzte, von Eingliederung noch gesprochen wurde. So hat der deutsche Okkupator die vorläufige Zivilverwaltung in beiden Besatzungsgebieten beibehalten, diese jedoch in mehreren Hinsichten in der Tat ins Deutsche Reich eingegliedert.

Ihren annexionistischen Bemühungen folgend wollten alle drei Okkupatoren die slowenische Nation als eine ethnische Einheit vernichten. Der italienische und ungarische Okkupator sollten dieses Ziel in einer längeren Zeit und mit etwas milderer Mitteln erreichen, der deutsche Okkupator aber in einigen Jahren und mit den rücksichtslosen Massnahmen, die schon an ein Genozid grenzten. Es ist erstaunlich, dass im Deutschen Re-

iche, dem die Nazisten mindestens Tausend Jahre Lebens ankündigten, die slowenische Nation schon in einiuen Jahren völlig verschwinden müsste.

Bei der Festlegung seines Verhaltens zur Bevölkerung in den besetzten slowenischen Gebieten hielt sich der deutsche Okkupator an eine pseudowissenschaftliche Theorie von drei Grundschichten der Bevölkerung: national sehr bewusste Slowenen, Windische oder Wenden und Deutsche. Für die Untersteiermark wurde diese Dreiteilung besonders in den Werken von Dr. Helmut Carstanjen vertreten (Gerhard Werner: Sprache und Volkstum in der Untersteiermark. Leipzig 1935), in Hinsicht zur Bevölkerung von Gorenjsko (Oberkrain) trat die Windischen-Theorie weniger vor. Im festen willensmässigen Bestreben, in wenigen Jahren die slowenische Nation als eine ethnische Einheit zu vernichten, wurde für jede Bevölkerungsschicht besonders auch gleich ihr Schicksal festgelegt. Die national sehr bewussten Slowenen sollten so schnell wie möglich aus ihrer Heimat vertrieben, die Windischen oder Wenden germanisiert, die nicht allzu zahlreichen Deutschen sodann in jeder, besonders in politischer und wirtschaftlicher Hinsicht, gefestigt werden. So zeigt das Entnationalisierungsprogramm des deutschen Okkupators in den besetzten slowenischen Gebieten offenkundig drei wesentliche Bestandteile, und zwar 1. eine umfassende Vertreibung von Slowenen, 2. eine entsprechend umfangreiche Ansiedlung von Deutschen und 3. eine möglichst rasche und vollständige Germanisierung - Eindeutschung - des ganzen Raumes samt den verbliebenen Menschen slowenischer Herkunft.

Grundsätzliche Gedankengänge betreffend das Schicksal einer jeden Schicht hatten die Nazis bereits vor der Einführung der Zivilverwaltung ausgearbeitet. Aus einer Quelle geht hervor, das mindestens für die Untersteiermark die wesentlichste Entnationalisierungsmassnahmen zwischen den beiden vorgesehenen Chefs der Zivilverwaltung und dem Staatssekretär des Reichsinnenministeriums Dr. Wilhelm Stuckart am 8. April besprochen und am 10. April von Hitler gebilligt wurden; am 12. April wurde schon die Aufstellung eines Umsiedlungsstabes in Maribor befohlen usw. Entsprechende Richtlinien für die Vertreibung bestimmter Gruppen der Bevölkerung aus den besetzten slowenischen Gebieten jedoch erliess der Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums und Chef der deutschen Polizei Heinrich Himmler am 18. April 1941 in Maribor für die Untersteiermark und am 3. Mai 1941 für Oberkrain und Miesstal. Darin bestimmte er, dass man sogleich sehr bewüate und gegenüber dem Deutschtum ablehnend stehende Slowenen, insbesondere zur Intelligenz gehörende zu vertreiben habe, sodann die nach dem 1. April 1914 Zugewanderten (meist genannt auch Tschitschen), dann die Bevölkerung aus dem gegenüber dem italienischen Okkupationsgebiet und Kroatien sich befindlichen Grenzstreifen, schliesslich alle diejenigen, die nicht in die politischen Organisationen „Steirischer Heimatbund“ und „Kärntner Volksbund“, deren Gründung bereits in Vorbereitung war, aufzunehmen seien. Diese Himmlerschen Richtlinien berücksichtigten nicht nur das sogenannte nationale Moment, sondern auch das politische und rassische. Die ganze Bevölkerung wurde nämlich der politischen Beurteilung und „rassischen Schleusung, Bewertung und Grobauslese“ unterworfen. Denn, alle für die Aussiedlung vorgesehenen Personen, die eine gute rassische Bewertung erhalten wurden, sollte man in das Deutsche Reich und nicht anderswohin deportieren, damit sie keinem nichtdeutschen Volk rassisch „gute Elemente“ „schenken“ könnten.

Bereits im April 1941 hat der deutsche Okkupator vorgesehen, das er aus den besetzten slowenischen Gebieten 220.000 bis 260.000 Einwohner aussiedeln wird, was bedeutet, dass jeder dritte Einwohner, der damals im deutschen Okkupationsgebiet lebte, in die Verbannung gehen müsste. Über die Bedeutung, welche die Nazis der Massenvertreibung der Slowenen zuschrieben, spricht ganz klar auch die sehr kurze Frist, innerhalb welcher sie ihre Genozidmassnahme durchzuführen beabsichtigten: kaum ganze fünf Monate, d. i. vom Mai bis Oktober 1941. Auch die Tatsache, das sie in anderen besetzten Ländern eine Massenvertreibung aus sogenannten nationalpolitischen Gründen auf einige Zeit einge-

stellt hatten, während sie dieselbe in bezug auf Slowenien in allergrösstem Ausmasse durchzuführen beschlossen, zeugt davon, wie eilig es der deutsche Okkupator damit hat, die slowenische Nation zu enthäupten und zu vernichten. Die nazistische Massendeporationen sollten besonders die Slowenen in Oberkrain betreffen, denn von dort sollte man mehr als eine Hälfte der Bevölkerung vertreiben und nach dem Kriege sollten dort neben 80.000 Deutschen nur noch rd. 40.000 Verdeutschte Slowenen leben. In Oberkrain hatten die Nationalsozialisten sogar Erwägungen für eventuelle „vollständige Vernichtung“ der slowenischen Intelligenz „durch Erschiessung oder sonstige Beseitigung“ vorgenommen.

Zu Beginn hat der deutsche Okkupator die Absicht, alle slowenischen Vertriebenen mit Ausnahme jener rassistisch gut bewerteten in das sogenannte Altserbien zu bringen. Bald zeigten sich aber für eine derartige Lösung unüberbrückbare Hindernisse, besonders solche, die den Transport und die Ansiedlungsmöglichkeiten betrafen. Die deutschen Militärverwaltungsdienststellen könnten nicht so viel Verkehrsmittel gewährleisten und Serbien, das damals eine sehr grobe Zahl der aus dem sogenannten Unabhängigen Staat Kroatien vertriebenen Serben aufnahm, war nicht in der Lage so viel Slowenen anzusiedeln und zu versorgen. Man hatte dann eine Lösung zusammen mit der Ustascha gefunden und nach dem Einvernehmen vom 4. Juni 1941 sollte der Unabhängige Staat Kroatien so viele Slowenen aufnehmen, als die Ustascha Serben nach Serbien vertreiben würde. Neben solcher Hindernisse traten immer mehr auch die Bestrebungen einzelner nazistischer Funktionäre hervor, einige rassistisch durchschnittlich bewertete Bevölkerungsgruppen wegen der Bedürfnisse der kriegswichtigen Industrie in Oberkrain und im Miesstal daheim zu belassen. So wurde besonders für Oberkrain die Zahl der zur Aussiedlung vorgesehenen Bevölkerung schon Anfang Juli 1941 sehr erniedrigt.

Ende Juli und Anfang August 1941 stellte sich vor die nazistische Vertreibung von Slowenen - und zugleich mit ihr sehr eng verbundene Ustaschavertreibung von Serben - ein neues, nicht Vorgesehenes Hindernis der Aufstand der jugoslawischen Völker unter der Leitung der Kommunistischen Partei Jugoslawiens. Die deutschen Besatzungsbehörden in Serbien befürchteten, dass die Ankunft von neuen Vertriebenen die Befreiungsbewegung stärken könnte und so beantragte die deutsche Sicherheitspolizei in Belgrad im August eine „sofortige Einstellung der Umsiedlung auf befristete Zeit, um den Kommunisten die Möglichkeit zu nehmen, aus den unzufriedenen und besitzlosen Menschen neue Kräfte heranzuziehen.“ Auch die Erkämpfung eines umfangreichen befreiten Gebietes in Westserbien entzog der deutschen Militärverwaltung räumliche Möglichkeiten für die Aufnahme von vertriebenen Serben. Ähnlich hat der bewaffnete Aufstand in Kroatien und Bosnien die Ustascha gezwungen, nach Südkroatien und Bosnien transportierten slowenischen Vertriebenen nach Nordkroatien umzusiedeln. Auch in Slowenien bewirkte der Aufstand eine Einstellung der massenhaften Vertreibung, da sich die deutschen Polizeikräfte, die mit der Vertreibung beschäftigt waren, bereits im August in Operationen mit den Partisaneneinheiten einlassen mussten und mehrere Nazis in der massenhaften Vertreibung des slowenischen Elementes den Hauptgrund für die Eingliederung der Bevölkerung in den Befreiungskampf erblickten. In solcher Lage stellte Himmler in der zweiten Augushälfte 1941 zuerst alle Umsiedlungsaktionen in Südosteuropa ein, einige Tage darauf aber erlaubte er sie wieder für einige Gebiete (Steiermark, Unabhängiger Staat Kroatien), jedoch in kleinerem Ausmasse, aufzunehmen, für Oberkrain und Miesstal liess er sie aber für die Zeit nach dem Kriege aufschieben. Bis Ende September 1941 wurden rd. 17.500 Personen nach Serbien, Kroatien und Bosnien ausgesiedelt.

Der Hauptgrund dafür, dass Himmler trotz ungünstiger politischer Verhältnisse gestattete, aus der slowenischen Steiermark noch einige Bevölkerungsgruppen oder aus einigen Gebietsteilen die gesamte Bevölkerung zu vertreiben, war sein und Hitlers der Führung der deutschen Volksgruppe aus Gottschee-Gebiet gegebene Versprechen, dass

die Gottschee-Deutschen bis zum Herbst 1941 zur Gänze in die Untersteiermark umgesiedelt werden. Trotz grosser Bedenken einiger deutscher Dienststellen für eine in eine ungünstige Jahreszeit hineinreichende Aus- und Umsiedlung so vieler Leute, beharrten Hitler und Himmler auf den Hauptgrundsätzen des Entnationalisierungsprogrammes in der Steiermark. Nach Himmlers Anordnung vom 18. Oktober 1941 wurden dann bis Ende Juli 1942 rund 37.000 Slowenen aus dem Aussiedlungsgebiet 1Mngs der Save und der Sotla nach Deutschland ausgesiedelt.

Neben den drei bis jetzt angeführten Gruppen von slowenischen Deportierten befand sich in den ursprünglichen Aussiedlungsplänen noch eine weitere Gruppe, die sich jedoch wegen der vorher beschriebenen Schwierigkeiten und Hindernisse bei der Slowenenaus-siedlung sehr verringerte. Das waren diejenigen, die zwar ausgesiedelt werden sollten, wegen ihrer guten rassischen Bewertung jedoch nicht nach Serbien und Kroatien sondern nach Deutschland. Die Nazis rechneten mit einer Zahl von rund 20.000 solcher „Wiedereindeutschungsfähigen“, vom Dezember 1941 bis Juni 1942 wurden aber nur 194 nach Deutschland ausgesiedelt.

Der wahre Umfang und die Unabwendbarkeit der Entnationalisierungspolitik der Okkupatoren in Slowenien und in Kärnten und der mit derselben verbundenen Massenaus-siedlung von Slowenen enthüllte sich im Frühjahr 1942. Damals begann der deutsche Okkupator mit der Vertreibung von Slowenen aus Kärnten; diese Mitte April 1942 durchgeführte und begrenzte Aussiedlung nach Himmlers Anordnung vom 25. August 1941 erfasste über tausend Kärntner Slowenen und durch sie sollten die Nazis in ihrer Eindeutschungsarbeit im sogenannten Altgaue Kärnten (ehemaliges Abstimmungsgebiet) „zu einem rascheren Ende kommen“, wie sich damals Alois Maier-Kaibitsch ausdrückte.

Damals siedelte der deutsche Okkupator auch die Familienmitglieder der Partisanen und der getöteten Geiseln nach Deutschland aus, wobei er die Kinder von den Erwachsenen trennte und sie in die Adoptivheime „Lebensborn“ schickte, ursprüngliche Aussiedlungspläne für Oberkrain aus dem Schreibtsche *zog* usw. Auch der ungarische Okkupator siedelte damals die Slowenen aus dem Übermurgebiet nach Ungarn aus. Die italienischen Faschisten begannen aber mit der Deportierung von rd. 30 tausend Slowenen in ihre Konzentrationslager und bereiteten auch die Pläne für eine raschere Italienisierung der Laibacher Provinz vor, indem die slowenischen Gebiete im Adriatischen Küstenlande schon 20 Jahre dem starken Italienisierungsdruck unterworfen waren.

Dem deutschen Okkupator ist es nicht gelungen, seine Pläne für die Aussiedlung von Slowenen völlig zu verwirklichen; er hat rd. 80.000 Slowenen ausgesiedelt oder auf andere Weise aus ihrem Lande vertrieben. Diese Zahl bedeutet aber trotzdem den grössten Prozentsatz eines Volkes, das im zweiten Weltkrieg den nazistischen Aussiedlungen unterworfen wurde; in anderen besetzten Gebieten, z.B. im Elsass, Lothringen und Polen, hatten die Nazis einen kleineren Prozentsatz der dortigen Bevölkerung ausgesiedelt.

Die Ansiedlung der Deutschen sollte in der nazistischen Entnationalisierungsarbeit eine sehr wichtige Rolle spielen. Mit einer massenhaften und planmässigen Kolonisation von Deutschen in besetzten slowenischen Gebieten wollten die Nazis schon bestehende Stützpunkte des Deutschtums stärken und auch neue gründen, sie sollten ein wichtiger Faktor in ihrer Entnationalisierungsarbeit werden. Als im Süden beider besetzten Gebiete nach völliger Aussiedlung von Slowenen im geschlossenen Ansiedlungsgebiet zehntausende von Deutschen angesiedelt werden sollten, sollten sich politisch, wirtschaftlich und kulturell enthaupete Slowenen, die jetzt von Nazis zu „heimatstreuen Steirern und Südkärntnern“ erklärt wurden, von Deutschen völlig umkreist befinden. Die deutschen Stützpunkte in slowenischen Städten und Märkten, die in jeder Hinsicht noch verstärkt sein sollten, sollten auch das geschlossene slowenische Gebiet in kleinere isolierte Stücke zerreißen, die dann eines nach dem anderen im Deutschtum aufgehen sollten. Die Deutschen sollten mit ihrer territorialen Ausbreitung, der Stärkung ihrer politischen und wirt-

schaftlichen Lege und mit ihrer politischen Arbeit der deutschen Zivilverwaltung und anderen für die Entnationalisierungsarbeit besonders bevollmächtigten Institutionen und Organisationen helfen, die slowenische Nation in der Steiermark, Oberkrain und in Kärnten zu vernichten.

Die grösste Zahl der für die Ansiedlung in den besetzten slowenischen Gebieten vorgesehenen Deutschen, die bis jetzt in Quellen gefunden wurde, ist 68.000. Wegen der starken Verminderung der Slowenenaussiedlung konnte aber auch eine viel kleinere Zahl der Deutschen angesiedelt werden, und zwar rd. 16.000, in der Untersteiermark am meisten im Herbst 1941 und im Winter 1941-1942 aus Unterkrain umgesiedelten 12.000 Gottschee-Deutschen, in Kärnten wurden aber die Kanaltaler an die Höfe der ausgesiedelten Slowenen angesiedelt. Das ganze Vermögen der ausgesiedelten Slowenen wurde zur sogenannten Festigung deutschen Volkstums bestimmt und dafür wurden die Dienststellen des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Maribor und Bled mit mehreren Aussenstellen gegründet. Ihnen zur Seite standen auch einige Körperschaften, z.B. die Deutsche Umsiedlungstreuhandgesellschaft und die Deutsche Ansiedlungsgesellschaft.

Das Land und die Slowenen, die zunächst in ihrem Lande blieben, sollten so früh als möglich germanisiert werden. Denn vor allen Aufgaben der deutschen Zivilverwaltung stand Hitlers Auftrag den Chefs der Zivilverwaltung: „Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!“ Und sie setzten sich auch als Himmlers Beauftragte für die Festigung deutschen Volkstums dafür ein, diesen Auftrag völlig und rasch durchzuführen. Der Entnationalisierungsplan war besonders die Untersteiermark bis in jede Kleinigkeit durchdacht. Besonders handelte es sich dabei um die Vernichtung und Zerstörung von allem, was den beiden Gebieten ausserlich einen slowenischen Charakter verlieh und was das slowenische Nationalbewusstsein wecken oder festigen könnte, sowie um die Einführung desjenigen, was den beiden Gebieten ein deutsches Aussehen geben könnte und das Gefühl der Verbundenheit mit dem Deutschtum selbst festigen sollte. Aus diesem Grunde erfolgten sozusagen bereits vom ersten Tage der Okkupation zahlreiche Massnahmen solcher Art wie: Beseitigung von slowenischen Aufschriften, Germanisierung der Orts- und Personennamen, Vernichtung von slowenischen Bibliotheken und Literatur, „vom Gebetbuch angefangen bis zum Lexikon“, Auflösung der slowenischen Organisationen und Vereine sowie Beschlagnahme ihres Vermögens zugunsten der Festigung deutschen Volkstums, Aufhebung des slowenischen Unterrichtes in allen Schulen usw. und dauerten ohne Unterbrechung an. Die nazistischen Entnationalisierungspläne proklamierten sogar öffentlich, dass in drei, spätestens aber in fünf Jahren die slowenische Sprache zur Gänze aus dem öffentlichen, in grossen Zügen aber auch aus dem Privatleben verschwinden werde. „Wir geben euch drei Jahre Zeit, wenn es notwendig ist, auch vier und wer noch immer nicht deutscherlernt hat, bekommt noch ein Jahr hinzu. Dann aber, nach fünf Jahren, wird in der Untersteiermark nur noch deutsch gesprochen“, betonte der Bundesführer des Steirischen Heimatbundes Franz Steindl in Maribor und Trbovlje im Sommer 1941. „Es wird darauf hingearbeitet, dass in 4 Jahren die deutsche Sprache vorherrschend ist und die slowenische Sprache fast zur Gänze verschwunden“, berichtete die deutsche Sicherheitspolizei aus Maribor.

Auf den Trümmern und Ruinen alles Slowenischen haben die Nationalsozialisten ein gründlich überlegtes Germanisierungssystem zu bauen begonnen. In diesem System, das jeden Menschen erfassen sollte, wurden die deutschen Kindergärten, deutsche Schulen, deutsche nazistische Jugendorganisationen und noch zwei besondere für diesen Zweck gegründete Organisationen - der Steirische Heimatbund und Kärntner Volksbund - mit ihren Nebenorganisationen und bewaffneten Formationen (z.B. Wehrmannschaften) gründliche germanisatorische Institutionen. Zu dem muss man noch die Entnationalisierungswirkung der deutschen politischen und behördlichen Macht, Germanisierung in der

deutschen Wehrmacht und im deutschen Reichsarbeitsdienst, zwanghafte Versetzungen (sog. Verpflanzungen) der Slowenen auf die Arbeitsplätze in deutschen Ländern mit dem Germanisierungszweck usw. zuzahlen.

Die Nationalsozialisten in der Untersteiermark haben öffentlich erklärt, dass gerade die deutschen Kindergärten und die deutschen Schulen die Bollwerke der sogenannten Umvolkung seien. „Der Weg zur Eindeutschung soll von den Kindergärten aus beschritten werden“, berichtete die Sicherheitspolizei aus Maribor. „Ihre Tätigkeit darf nicht nur unter sozialen, gesundheitlichen oder weltanschaulichen Perspektiven betrachtet werden, sondern im Hinblick auf die volkspolitische Lage in der Untersteiermark stellen sie die elementarste Stufe unserer totalen Sprachschule dar“, schrieb der schon erwähnte Steindl und setzte fort: „Die deutschen Schulen sind Burgen unseres volkspolitischen Wollens. / Sie/ sind Zitadellen unseres politischen Wollens und Garanten der Realisierung unseres Sprachvorhabens“.

In der Untersteiermark haben die Nazis ihr Entnationalisierungsprogramm in vier Lösungen zusammengefasst: „Du bist kein Slowene! Du bist ein heimattreuer Steirer! Du bist ein Glied der deutschen Volksgemeinschaft! Du sollst ein vollwertiger Deutscher werden!“ Es ging daher um die Aberkennung des slowenischen Nationalbewusstseins und Erregung des steirischen regionalen Patriotismus als einer Überbrückung zur Erlangung des deutschen Nationalbewusstseins.

Zuerst waren die Germanisierungspläne in beiden besetzten slowenischen Gebieten sehr ähnlich. Man hat jedoch bald erfahren, dass für eine raschere Verdeutschung Oberkrains kein Deutschum vorhanden sei, dass man an keine innere Verbindung der Bevölkerung Oberkrains mit deutschem Kärnten rechnen kann und daher mehr von dem, was die Oberkrainer von anderen Slowenen trennt, gesprochen werden soll usw. Dafür setzten sich besonders die Klagenfurter Nazis, die auch bei der Germanisierung Oberkrains eine wichtige Rolle spielten, um eine etwas langsamere ihrer Meinung nach aber vernünftige Germanisierung ein. „In zielbewusster Arbeit wird das neue Gebiet langsam eingedeutscht. Die Intelligenz wird dadurch zerschlagen, dass sie systematisch ins Altreich versetzt wird. Es wird versucht den einfachen Mann, der ohne volkseigene Führung beeinflussbar ist, zu gewinnen und an unseren Staat heranzuführen. Die deutsche Schule und die deutsche Kultur beginnt das Werk der Verdeutschung, das ohnedies erst in Generationen zum Erfolg führen kann. Das Nahziel ist die Schaffung einer Mittelschicht, die sich zum Reich und zur engeren Landschaft Kärnten zugehörig fühlt. Diese Schicht macht den ganzen Schritt zum Deutschum bereits leicht mit. Es musste im Wesen der gleiche systematische Umvolkungsprozess angesetzt werden, der im alten Kärnten dazu geführt hat, dass die Windischen in ihrer Schicksalsgemeinschaft mit den Deutschen den Abwehrkampf gekämpft haben, der es schliesslich heute den Steirern ermöglicht mit den Windischen der Untersteiermark, die im Wesen mit den Krainer Slowenen bis auf das Bekenntnis gleich geartet sind, Aufbauarbeit zu leisten. Ausserdem wird durch diese scheinbar milde aber umso zielbewusstere Lösung der Erfolg einer Eindeutschung viel eher sichergestellt als mit allen anderen Methoden“, so stellte sich der sogenannte Klagenfurter Kreis um Maier-Kaibitsch im Juli 1942 die Germanisierung von Oberkrain vor. Er verlangte auch die Gründung der NSDAP als einen Kernpunkt für die politische und auch volkspolitische Arbeit anstatt des ungeeigneten und wirkungslosen Kärntner Volksbundes (erfolgt am 1. 1. 1942), einer wissenschaftlichen Forschungsstelle als eine wichtige „Voraussetzung für die Entfaltung einer fruchtbringenden volkspolitischen Arbeit“ in Oberkrain (erfolgt am 10. 10. 1942) usw. Er betrachtete die endgültige Lösung der Slowenenfrage in Kärnten als eine Vorbedingung für die erfolgreiche Germanisierungsarbeit in Oberkrain und im Miesstal. „Für die Slowenen kann hier kein Platz mehr sein“, betonte Maier-Kaibitsch in seinem Vortrag an der Tagung des Gauamtes für Volkstumsfragen in Klagenfurt am 10. Juli 1942. Vier Monate später hat der Gauleiter Dr. Rainer an einer volkspolitischen

gung ausgeführt, „dass es die Reichsaufgabe der Eindeutschung von Oberkrain erfordere, zunächst den Altgau Kärnten rein deutsch zu machen und das gemischtsprachige Gebiet des Altgaues verschwinden zu lassen“. Auch später hat er betont, „die Lösung des Problems im gemischtsprachigen Gebiet in kürzester Frist zu erzwingen“.

Wie war das Verhalten der Deutschen zu der Entnationalisierungspolitik der Nationalsozialisten in besetzten slowenischen Gebieten? Die meisten Einsatzkräfte, die aus dem Altreich oder aus benachbarten Österreichischen Ländern nach Untersteiermark oder Oberkrain gekommen sind, stimmten dem Entnationalisierungsprogramm im allgemeinen zu und bemühten sich es auch durchzuführen.

Auch die meisten Volksdeutschen, die die deutsche Okkupation als Befreiung vom sogenannten serbischen Joch betrachteten, wurden mit der Germanisierung von Slowenen einverstanden. Niemand hatte irgendwelche Vorurteile oder Bedenken gehegt von dem Ziel, die besetzten slowenischen Gebiete mussten und sollten eingedeutscht werden. Lediglich bei den Zwangsumsiedlungen von Slowenen setzten sich hier und dort die Deutschen für einen Bekannten ein. Öffentliche Proteste oder Unstimmigkeiten aus moralischen Gründen wurden nicht bemerkbar. Eine Ausnahme bildet aber das Beispiel von Dr. Oskar von Kaltenegger, der als gebürtiger Krainer, sonst Österreicher, als Mitglied des Stabes vom Chef der Zivilverwaltung in Bled sich öffentlich gegen die Zwangsausiedlung von Slowenen beschwerte. Seine diesbezügliche Denkschrift, gesandt an OKW, kann man in Archiven in Ljubljana und Freiburg finden. Er erklärte auch im Jahre 1943, als er in deutscher Wehrmacht diente, er wolle nicht mit den Leuten zusammenarbeiten, die im Jahre 1941 die Slowenen aussiedelten und hunderte von unschuldigen Leuten erschossen liessen. Mehr Proteste wurden im Jahre 1942 laut, als sich der Befreiungskampf schon sehr verbreitete und als man behauptete, dass er eine Nachfolge von harten Okkupationsmassnahmen sei. Natürlich wurden solche Proteste mehr aus politischer Not als aus Überzeugung, es geschehe ein Unrecht mit den Slowenen, geschrieben.

Manchmal hört man eine Auffassung, dass das was die Nazisten in Slowenien machten, nur ein Racheakt ist für das, was Königreich Jugoslawien mit der deutschen Minderheit getan hat. Es ist wahr, dass das Königreich Jugoslawien nicht nur die Minderheiten, sondern auch einige jugoslawische Nationen schlecht behandelte. Aber die Nationalsozialisten hätten ohne Rücksicht auf solches Verhalten mit den Slowenen das getan, was sie getan haben. Denn unter den wesentlichsten Eigenheiten des Nazismus sind der Rassismus und der Nationalismus und sogar Chauvinismus. Und die Nationalsozialisten versuchten in allen Gebieten unter den Chefs der Zivilverwaltung die ethnischen Grenzen mit den Staatsgrenzen auszugleichen und besonders die slawischen Völker zu unterjochen. Hitlers Tischgespräche, Generalplan Ost usw. sind dafür sehr ergiebige Quellen.

Die Nationalsozialisten konnten ihr Entnationalisierungsprogramm in Slowenien nicht erfolgreich verwirklichen.

Der Grund dafür war nicht nur eine für sie immer ungünstigere allgemeine Kriegslage, sondern auch der Volksbefreiungskrieg der slowenischen Nation. Schon im Jahre 1942 mussten sie in der Untersteiermark feststellen, dass nur 10 Prozent der Bevölkerung bereit war konsequent mit ihnen zu gehen. Im Jahre 1943 beschwerten sie sich, dass die slowenische Sprache zunimmt und dass sogar Volksdeutsche sich bemühten slowenisch zu sprechen. Für Oberkrain mussten sie anerkennen, dass bis Mitte 1942 kein Oberkrainer zu den Oberkrainern sprach und dass kein Oberkrainer einen Artikel in den Zeitungen veröffentlichte. In einigen Gebieten zerstörten die Partisanen viele Entnationalisierungseinrichtungen, wie Eindergärten, Schulen usw. Es ist ein grosser Verdienst der Befreiungsfront, dass das slowenische Nationalbewusstsein in dieser Schicksalszeit für die slowenische Nation und jeden einzelnen Slowenen nicht abgenommen hat, sondern sich sogar festigte.

DIE MASSENVERTREIBUNG DER BEVÖLKERUNG JUGOSLAWIENS WÄHREND DES ZWEITEN WELTKRIEGES UND DER MISSGLÜCKTE PLAN EINER ANSIEDLUNG VON SLOWENEN IN POLEN*

I. Die Massenvertreibung der Bevölkerung

Im April 1941 wurden die jugoslawischen Völker vom schrecklichsten Unglück betroffen, das ein Volk treffen kann: von der faschistischen Okkupation. Noch vor der Proklamierung der bedingungslosen Kapitulation der jugoslawischen Armee hatte Hitler am 12. April 1941 das jugoslawische Territorium unter vier Okkupanten aufgeteilt, die sich alle beeilten, die angeeigneten Gebiete sobald als möglich den eigenen Staatskörpern anzugliedern und sie am grössten Ausmasse in ihr Gesellschaftssystem, d.h. das faschistische System einzugliedern. Nur das um Bosnien und Herzegowina vergrösserte Kroatien sollte wenigstens formell den Charakter eines „unabhängigen“, jedoch tatsächlich eines Vasallenstaates haben, während der grössere Teil Serbiens unter deutscher Militärverwaltung stehen sollte.

Mit dem Anschluss der besetzten Gebietsteile an die eigenen Staatskörper and der Einschließung in das eigene gesellschaftliche System beabsichtigten die Okkupanten auch eine wesentliche Veränderung der Nationalitätenstruktur der Bevölkerung and eine Angleichung der Nationalitätengrenzen an die Staatsgrenzen. Jeder Okkupant — auch das Vasallen-Ustascha-Regime im sogenannten Unabhängigen Staat Kroatien führte eine Politik der Entnationalisierung der sogenannten „fremdstämmigen“ Teile der Bevölkerung ein. Es gab keinen Okkupanten oder ein von ihm abhängiges d.h. Vasallenregime auf dem Boden Jugoslawiens, die nicht Entnationalisierungsmassnahmen vorgesehen and eingeführt hatten. Wir können sogar feststellen, dass einige Entnationalisierungsmassnahmen, besonders diejenigen, welche die inneren Beziehungen betrafen and nicht über die Staatsgrenzen hinausreichten (Veränderung des äusseren Aussehens des Landes, Massnahmen auf dem Verwaltungs-, Schul- and Kultursektor, Favorisierung der Bevölkerung der Volkszugehörigkeit des Okkupanten usw.), bei allen Okkupanten und Vasallenregimen gleich oder beinahe gleich waren. Obwohl in keinem jugoslawischen Gebiete, welches von den Okkupanten besetzt war, der Anteil der Bevölkerung der Volkszugehörigkeit der Okkupanten die Mehrheit der Bevölkerung ausmachte (deswegen beriefen sich die Okkupanten beim Anschluss der (besetzten jugoslawischen Gebiete an die eigenen Staaten nicht auf ethnische, sondern auf historische Gründe), hatte trotzdem jeder Okkupant die Assimilierung eines grösseren Teiles der „fremdstämmigen“ Bevölkerung vorgesehen. Dabei sollte es sich besonders um eine ständige zahlenmässige, wirtschaftliche and andere Festigung der Bevölkerung der Volkszugehörigkeit der Okkupanten handeln, gleichzeitig aber um eine nach and nach erfolgende Entnationalisierung and Eingliederung eines Teiles der „fremdstämmigen“ Bevölkerung in das Okkupationssystem, wie auch um eine nach and nach erfolgende, systematische and bedachte Verdrängung des anderen Teiles der Bevölkerung nicht nur aus dem öffentlichen and wirtschaftlichen Leben, sondern auch seine Enteignung.

Bei einigen Okkupatoren and auch Vasallenregimen zeigten sich zwecks Erreichung der Hauptziele der Okkupation, das ist der vollkommenen Entnationalisierung and der gänzlichen

Angliederung des besetzten Gebietes dem eigenen Staate, neben den vorher erwähnten Massnahmen auch Absichten über die Massen and Zwangsaustreibung and über den

* Studia Historia Oeconomicae, 8, Poznan 1973, str. 51-76.

einvernehmlichen Austausch der Bevölkerung (dabei handelte es sich natürlich um ein Einvernehmen zwischen den Okkupatoren und nicht zwischen den betroffenen Teilen der Bevölkerung). Bei einzelnen Okkupatoren trat für einige besetzte Gebietsteile der Gedenke über die Messen- und Zwangsaustreibung der sog. „fremdstämmigen“ Bevölkerung nur als eine von Möglichkeiten in Erscheinung und erlebte nicht seine Verwirklichung, andere wiederum schrieben demselben nicht nur eine bedeutsame, sondern sogar eine entscheidende Rolle bei der Verwirklichung der grundsätzlichen Okkupationsziele zu. Alle Okkupatoren und Vasallenregime hatten auch nicht die gleichen Möglichkeiten für die Durchführung der Massen- und Zwangsaustreibung der sog. „fremdstämmigen“ Bevölkerung. Die größten Möglichkeiten hatte natürlich der deutsche Okkupator, war doch Hitler derjenige, der die Nachbarstaaten, Mitglieder des Dreipaktes zur Aufteilung Jugoslawiens als Kriegsbeute „eingeladen“ und auch selbst die grundsätzlichen Okkupationsgrenzen bestimmt hatte. Wahrscheinlich gab es auch keine bedeutsamere Okkupationsmassnahme, über welche sich jemand von den Okkupatoren nicht vorher mit der Regierung des Dritten Reiches beraten hätte. Aus diesem Grunde alle Okkupatoren bei der Festlegung ihrer Okkupationspolitik, besonders des Verhältnisses zu der sog. „fremdstämmigen“ Bevölkerung, jedenfalls die deutsche Bevölkerung auf ihrem Okkupationsgebiet berücksichtigen und derselben eine beinahe privilegierte Lage zuerkennen. Jeder Okkupator musste auf seine Gebiet wenigstens bis zu einem gewissen Grade auch die Bevölkerung berücksichtigen, die in bezug auf ihre Volkszugehörigkeit zu anderen Okkupatoren in Jugoslawien gehörte und inwiefern er diese Bevölkerung loswerden wollte, musste er mit dem anderen Okkupatoren vorher ein Einvernehmen erzielen (z.B. das Abkommen zwischen Deutschland und Italien über die Umsiedlung von Deutschen aus der sog. Provinz Ljubljana, das Abkommen zwischen Deutschland und dem Unabhängigen Staat Kroatien über die Umsiedlung von Deutschen und Kroaten). Da jeder Okkupator und jedes Vasallenregime, welche sich für eine Massen- und Zwangsvertreibung von Teilen der „fremdstämmigen“ Bevölkerung entschieden hatten, sie aus ihrem eigenen Okkupationsgebiet zu vertreiben wünschten, konnten sie dies natürlich nicht ohne eine vorherige Vereinbarung mit dem Okkupatoren machen, der denjenigen Gebietsteil besetzt hielt, wohin sie die Vertriebenen verbringen wollten. Auch in dieser Hinsicht befanden sich einige Okkupatoren in einer vorteilhafteren Lage als andere, da sie über mehrere verschiedene besetzte Gebiete verfügten (die Deutschen in Slowenien und Serbien, die Italiener im Gebiet von Kosovo und Metohija, in Montenegro, Dalmatien, Slowenien usw), während sich der ungarische Okkupator und das Ustascharegime in einer weniger günstigen Lage befanden.

Durch Forschungen ist noch nicht zur Gänze klargestellt - und wegen der Unzugänglichkeit des erhalten gebliebenen Archivmaterials wird dies wahrscheinlich auch nicht so bald der Fall sein - warum sich z.B. nicht auch der italienische und bulgarische Okkupator trotz annexionistischer und Entnationalisierungspolitik für eine Massen- und Zwangsvertreibung der sog. „fremdstämmigen“ Bevölkerung in den besetzten jugoslawischen Gebieten einsetzten. Für einige Gebietsteile, z.B. in Slowenien glauben wir, dass wenigstens zu Beginn der Okkupation dafür auch oder vor allem Prestigegründe massgebend waren - im Gegensatz zur harten und rohen Entnationalisierungs- und Genozidpolitik des deutschen Okkupators in Slowenien und der Ustaschaleute im sog. Unabhängigen Staat Kroatien. In einem späteren Zeitabschnitt kam es jedoch auch zu Gedanken über eine massenhafte Vertreibung der „fremdstämmigen“ Bevölkerung. In einigen Gebieten, wo es zwar keine planmässige massenhafte Vertreibung der Bevölkerung gab, hatte die Entnationalisierungspolitik der Okkupatoren doch eine „freiwillige“ Aussiedlung oder einen stillen Landesverweis von hunderten von Einwohnern zur Folge, die wir auch zu den Vertriebenen zählen können. Aber auch in einigen besetzten Gebieten, wo die massenhafte Vertreibung der Bevölkerung zu den bedeutsamsten Massnahmen der Entnationalisierungspolitik gehörte, war die Anzahl der „freiwillig“ ausgesiedelten oder der in

Stille vertriebenen Einwohner höher, als die Anzahl derjenigen, die nach einem geneuer festgesetzten Verfahren vertrieben worden sind.

Da jeder Okkupator auf seinem Gebiete die Bevölkerung berücksichtigen musste, die in bezug auf ihre Volkszugehörigkeit einem anderen Okkupator angehörte und da sowohl der italienische wie auch der bulgarische Okkupator eine Massen- und Zwangsvertreibung der Bevölkerung als bedeutsamere Massnahme in ihrer Entnationalisierungspolitik nicht vorgesehen hatten, wurden Massen- und Zwangsvertreibungen der Bevölkerung seitens des deutschen und ungarischen Okkupators sowie des Ustascha Regimes in sog. Unabhängigen Staat Kroatien vorgenommen; die Opfer solcher Vertreibungen waren insbesondere Slowenen und Serben. Beide waren Angehörige derjenigen Völker, von welchen Hitler meinte, dass sie den Deutschen nie freundschaftlich gesinnt waren („Serben und Slowenen sind nie deutschfreundlich gewesen“).

Beim deutschen Okkupator waren die Gedanken über eine massenhafte Vertreibung der Bevölkerung am meisten in den besetzten slowenischen Gebieten entwickelt, d.h. in der Untersteiermark und in Oberkris (10.261,09 km² und 800.000 Einwohner). In beiden Gebieten, die ähnlich wie andere slowenische Gebiete seinerzeit zur österreichisch-ungarischen Monarchie gehört hatten, dabei jedoch einen verhältnismässig niedrigen Prozentsatz deutscher Bevölkerung aufzuweisen hatten, hat Hitler am 14. April 1941 ein ähnliches Okkupationssystem eingeführt, wie er es bereits vorher im Elsass, in Lothringen und Luxemburg eingeführt hatte. Nach einer kurzfristigen militärischen Okkupationsverwaltung führte er ein System der Zivilverwaltung ein, welches in einer gewissen, nicht sehr langen Frist, die beiden besetzten Gebietsteile für eine vollkommene Eingliederung in das Deutsche Reich vorbereiten sollte. In dieser Zeit sollten sich die Okkupanten über alle rechtlichen Normen (z.B. die bis dahin in Geltung gewesenen jugoslawischen oder die deutschen) und alle moralischen Bedenken hinweg, derartige Ausgangspositionen sichern, auf deren Grundlage sie ungestört ihren, bis in alle Kleinigkeiten durchdachten, Entnationalisierungsplan durchführen könnten. Besonders handelte es sich dabei um die Vernichtung und Zerstörung alles jenen, was den beiden Gebieten äusserlich einen slowenischen Charakter verlieh und was das slowenische Nationalbewusstsein wecken oder festigen könnte, sowie um die Einführung desjenigen, was den beiden Gebieten ein deutsches Aussehen geben könnte und das Gefühl der Verbundenheit mit dem Deutschtum wecken und festigen, wie auch das Deutschtum selbst festigen sollte. Aus diesem Grunde erfolgten sozusagen bereits vom ersten Tage der Okkupation zahlreiche Massnahmen dieser Art (Beseitigung von slowenischen Aufschriften, Germanisierung der Orts- und Personennamen, Vernichtung, von slowenischen Büchern, Auflösung der slowenischen Organisationen und Vereine sowie Konfiszierungen ihres Vermögens zur Festigung des deutschen Volkstums, Aufhebung des slowenischen Unterrichts an allen Schulen usw.) sozusagen bereits vom ersten Tage der Okkupation und dauerten ohne Unterbrechung. Die nazistischen Entnationalisierungspläne proklamierten sogar öffentlich, dass in drei, spätestens aber in fünf Jahren, die slowenische Sprache zur Gänze aus dem öffentlichen, in grossen Zügen aber auch aus dem Privatleben, verschwinden werde.

Auf Grund einer bereits ausgearbeiteten nicht wissenschaftlichen Theorie über drei Bevölkerungsschichten in den besetzten slowenischen Gebieten, d.i. über national bewusste Slowenen, deutsch fühlende Windische oder Wenden, sowie Deutsche, welche den Eindruck über die zahlenmässige Geringfügigkeit der deutschen Minderheit in diesen Regionen verwischen sollte, sowie im festen willensmässigen Bestehen, in einigen Jahren die Slowenen als ethnische Einheit zu vernichten, hatten sie für jede Bevölkerungsschicht besonders auch gleich ihr Schicksal festgelegt. Die national bewussten Slowenen sollte man so schnell wie möglich aus ihrer Heimat vertreiben, die Windischen oder Wenden sollte man germanisieren, die nicht gerade zahlreichen Deutschen sodann sollte man in jeder Hinsicht, besonders in politischer und wirtschaftlicher, festigen.

Die Ustascha's, die bereits einige Jahre vor dem Zerfall des, alten Jugoslawiens ihr nationales Programm mit einer grosskroatischen und rassistischen Komponente formiert und dasselbe in den Rahmen der deutschen Revisionspolitik in bezug auf das europäische Versailles-System eingeschlossen hatten, begann nach der Gründung des sog. Unabhängigen Staates Kroatien unter dem Motto „des Schutzes der reinen kroatischen Nation“ unbarmherzig mit der biologischen Vernichtung und Verfolgung der serbischen und jüdischen Bevölkerung (mehr als 1,500.000 Leute). Nach Angaben' des Chefs des Reichssicherheitshauptamtes, des berühmten Reinhard Heydrich, haben die Ustascha's nur im Jahre 1941 in grausamen Abarten mehr als 150.000 Angehörige des serbischen, orthodoxen Elements ermordet. In einigen Gebetssteilen, sogar dort, wo die serbische Bevölkerung in geschlossenen Siedlungsregionen lebte, beabsichtigten sie dieselbe zur Gänze zu erschlagen und zu vertreiben, um sodann dort kroatische, katholische Leute anzusiedeln. Die entrechtete und verfolgte serbische Bevölkerung griff in einigen Gebieten, besonders in der Herzegowina, bereits vordem Aufstand der jugoslawischen Völker, zwecks Verteidigung ihrer blossen Lebensexistenz zu den Waffen und begann, sich spontan den mörderischen Ustaschahorden zu widersetzen. Gleichzeitig begannen die Ustascha's mit der Aktion einer radikalen „inneren Bereinigung“, die darin zum Ausdruck kam, indem man alle fortschrittlichen Kräfte im wahrsten Sinne des Wortes kroatische Kommunisten, Antifaschisten und andere fortschrittliche Demokraten, die mit der Politik des neuen Regimes nicht einverstanden waren, physisch beseitigte und unmöglich machte.

Bei der Verwirklichung seines nationalen Programms hatte der Chef („poglavnik“) des Unabhängigen Staates Kroatien Dr. Ante Pavelić die grundsätzliche Zustimmung Adolf Hitlers; die beiden widmeten ja anlässlich ihrer Begegnung am Juni 1941 ziemlich viele Worte auch dieser Frage. Hitler machte sogar Pavelić dahingehend aufmerksam, dass der Unabhängige Staat Kroatien 50 Jahre in nationaler Hinsicht *eine* intolerante Politik werde führen müssen. Dabei hatte aber die Vertreibung des serbischen Elements aus dem sog. Unabhängigen Staat Kroatien wegen der ausgesprochen unmenschlichen Methoden, der wilden Formen und der mangelhaften Koordinierung mit dem deutschen Okkupationsapparat in Serbien bei einzelnen Repräsentanten des Deutschen Reiches in Südosteuropa Unzufriedenheit hervorgerufen, da ihnen eine solche Art der Vertreibung nur Verdriesslichkeiten und Schwierigkeiten' verursachte.

Der ungarische Okkupator, der im April 1941 einige nördliche Gebiete Jugoslawiens (das Übermurgebiet=Prekmurje, die Murinsel = Medjimurje, die Baranja und Batschka), besetzt hatte, schloss diese in Verfolgung seiner Politik der Schaffung eines Grossungarns im Dezember 1941 dem ungarischen Staate an, wobei er sich darauf berief, dass sich diese Gebiete bis zum Ende des ersten Weltkrieges in seinem Rahmen befunden hatten. Ähnlich wie der deutsche Okkupator in Slowenien hatte auch der ungarische die Absicht, seine besetzten Gebietsteile vollkommen zu magyarisieren; auch er ergriff ähnliche Entnationalisierungsmassnahmen wie der deutsche. Auch für' ihn war der Gedanke über eine Massenvertreibung der Bevölkerung einer der bedeutendsten Grundsätze der Entnationalisierungspolitik er beabsichtigte sehr bald nach erfolgter Besetzung aus den besetzten Gebieten mehr als zweihunderttausend Personen zu vertreiben.

Eines der Grundkriterien für die Festlegung des weiteren Schicksals der nichtungarischen Bevölkerung in den; besetzten Gebieten bestand darin, ob jemand in diesen Gebieten bereits vor dem 31.10.1918: ansässig war, oder ob er nach diesem Datum zugewandert war. Diejenige Bevölkerung, die in diesen Gebieten schon vor deren Anschluss an Jugoslawien ansässig war, sollte in der Regel auch weiterhin dort verbleiben, mit Ausnahme der politischen Gegner, der national sehr bewussten Serben und Juden, während die Zugewanderten in der Regel diese Gebiete zu verlassen hätten oder aus ihnen zu vertreiben wären; eine Ausnahme bildeten davon Angehörige desjenigen Volkes, deren Staat mit Ungarn in freundschaftlichen Beziehungen war (Deutsche Kroaten). ähnlich wie im Un-

bhängigen Staat Kroatien war die Schärfe der nationalen und auch rassistischen Intoleranz sowie des Chauvinismus besonders gegen die Serben und Juden gerichtet.

1. Die Massenvertreibung der Bevölkerung aus Slowenien und aus dem sog. Unabhängigen Staat Kroatien

In den ersten Wochen der Okkupation begannen der deutsche und ungarische Okkupator, sowie des Ustascharegime im sog. Unabhängigen Staat Kroatien, jeder für sich ohne gegenseitige Rücksichtnahme, in ihren besetzten Gebieten mit der Vertreibung derjenigen Teile der Bevölkerung, bezüglich deren sie der Ansicht wären, dass man sie auf alle Felle aus dem Lande zu beseitigen habe solchen Bevölkerungsteilen wurden auch „freiwillige“ Aussiedlungen nicht unmöglich gemacht. Eine derartige nicht koordinierte Vertreibung von Leuten wurde ihnen durch die Verhältnisse ermöglicht, als die neuen Staatsgrenzen im besetzten, jugoslawischen Territorium noch nichtgenauerfestgelegt und auch nicht stärker gesichert waren. Mit der endgültigen Aufstellung des Okkupations- bzw. Ustaschaapparates, mit der genaueren Festlegung und Sicherung der Grenzen usw., haben sich dann die Bedingungen für eine Massenvertreibung dahingehend geändert, dass sich diesbezüglich sowohl diejenigen die vertreiben; wollten, wie auch diejenigen, die die Vertriebenen auf ihre Gebiete aufnehmen sollten, in Verhandlungen einlassen mussten. Zum Abschluss eines Übereinkommens kam es jedoch nur zwischen dem deutschen Okkupator und den Ustaschaleuten zwecks koordinierter Vertreibung von Slowenen aus den besetzten slowenischen Gebieten und von Serben aus dem sog. Unabhängigen Staat Kroatien, währendes zu ähnlichen Übereinkommen zwischen dem deutschen und dem ungarischen Okkupator sowie zwischen den Ustaschaleuten und dem ungarischen Okkupator überhaupt nicht gekommen ist.

Die Massenvertreibung der Slowenen aus den besetzten slowenischen Gebieten und der Serben aus dem sog. Unabhängigen Staat Kroatien war - wenn wir die bis dahin erfolgten Vertreibungsaktionen und das weiterhin „eigenwillig betriebene“ Vertreiben von Serben durch die Ustaschaleute, das aber auf Proteste seitens der deutschen Okkupationsorgane, wie auch anderer Organe stiess - in bezug auf Zeit und Ort der Vertreibung wie auch auf die Anzahl der Vertriebenen koordiniert. Aus diesen Gründen werden wir es zusammen darstellen.

Wie bereits gesagt, hielt sich der deutsche Okkupator bei der Festlegung seines Verhaltens zur Bevölkerung in den besetzten slowenischen Gebieten an eine pseudowissenschaftliche Theorie über drei Grundschichten der Bevölkerung: über national sehr bewusste Slowenen, Windische oder Wenden und Deutsche.

Grundsätzliche Gedankengänge über das Schicksal einer jeden Schicht hatten die Nazisten bereits vor der Einführung der Zivilverwaltung am 14. April 1941 ausgearbeitet, entsprechende Richtlinien für die Vertreibung bestimmter Gruppen der Bevölkerung aus den besetzten slowenischen Gebieten jedoch erliess der Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums und Chef der deutschen Polizei Heinrich Himmler Mitte April 1941 in Klagenfurt (für Oberkrain) und am 18. April 1941. in Maribor (für die Untersteiermark). Darin bestimmte er, dass man sogleich national sehr bewusste und dem Deutschtum nicht „gut gesinnte“ Slowenen zu vertreiben habe, insbesondere zur Intelligenz gehörende, sodann nach dem 1.2.V.1914 angesiedelte, die Bewohner aus dem gegenüber das italienischen Okkupationsgebiet in Slowenien und Kroatien sich befindlichen Grenzstreifen, wie auch schliesslich alle diejenigen, die nicht in die politischen Organisationen „Steirischer Heimatbund“ und „Kärntner Volksbund“, deren Gründung damals bereits in Vorbereitung war, aufgenommen werden sollten. Diese Himmlerschen Richtlinien berücksichtigten nicht nur den sogen. nationalen und politischen Moment, sondern auch den rassistischen. Nicht nur alle für die Vertreibung vorgesehenen Personen, sondern die

Gesamtbevölkerung in den besetzten slowenischen Gebieten überhaupt, wurde einer sog. groben „rassischen Schleusung, Bewertung und Grobauslese“ unterworfen. Alle für die Vertreibung vorgesehenen Personen, die eine gute rassische Bewertung erhalten würden, sollte man in das Deutsche Reich und nicht anders wohin vertreiben, damit sie keinem nicht deutschen Volk rassisch gute „Elemente“ „schenken“ könnten.

Bereits im April 1941 hatten die deutschen Okkupatoren vorausgesehen, „dass sie aus den besetzten slowenischen Gebieten 220.000 bis 260.000 Einwohner vertreiben werden, was bedeutet, dass jeder dritte Einwohner, der damals im deutschen Okkupationsgebiet Sloweniens lebte, in die Verbannung gehen müsste. Über die Bedeutung, welche die deutschen Okkupatoren der Massenvertreibung der Slowenen zwecks Erreichung ihrer Okkupationspläne zuschrieben, spricht eine klare Sprache auch die sehr kurze Frist, innerhalb welcher sie ihre Genozidmassnahme durchzuführen beabsichtigten: kaum ganze 5 Monate, d.i. von Mai bis Oktober 1941. Das bedeutet, dass sie pro Tag aus Slowenien mindestens einen Transport mit ungefähr 1.700 Vertriebenen abfertigen wollten. Auch die Tatsache, dass sie in anderen besetzten Ländern eine Massenvertreibung aus sog. nationalpolitischen Gründen auf Kriegszeit eingestellt hatten, während sie dieselbe in bezug auf Slowenien in allergrösstem Ausmasse durchzuführen beschlossen, bezeugt, wie eilig es die deutschen Okkupatoren damit hatten, die slowenische Nation zu enthaupen.

Zu Beginn hatten sie die Absicht, alle slowenischen Vertriebenen in das sog. Altserbien, d.i. in den besetzten Teil Serbiens südlich der Save zu bringen, bald zeigten sich aber für eine derartige Lösung unüberbrückbare Hindernisse, besonders solche, die den Transport und die Ansiedlungsmöglichkeiten betrafen. Die deutschen Militärbehörden waren weder in der Lage die notwendige Anzahl von Eisenbahnwagen und Eisenbahnstrecken zur Verfügung zu stellen noch die Ansiedlung und die Ernährung für eine so grosse Anzahl von slowenischen Vertriebenen in Serbien zu gewährleisten, zumal ja dieses Gebiet zu dieser Zeit tausende und abertausende Serben aufzunehmen hatte, die besonders aus dem Gebiet des sog. Unabhängigen Staat Kroatien und aus dem vom ungarischen Okkupator besetzten Territorium vertrieben worden waren.

Nachdem Versuche des deutschen Okkupators, auf diplomatisches Wege die Möglichkeit zu prüfen, um die bulgarische und italienische Regierung für eine teilweise Aufnahme von slowenischen Vertriebenen zu gewinnen, keinen Erfolg hatten, kam es bereits in der zweiten Maihälfte 1941 zu einer prinzipiellen Zustimmung der Ustascharegierung in Zagreb, eine grössere Anzahl von slowenischen Vertriebenen aufzunehmen. Obwohl Hitler gegen den Gedanken war, Slowenen in das kroatische Nachbargebiet auszusiedeln, da er den Eindruck hatte, dass die slowenischen Vertriebenen auf diese Weise zu nahe ihrer Heimat blieben, gab er schliesslich, in Anbetracht der unüberbrückbaren Hindernisse für eine Massenvertreibung nach Serbien, nach. Bei einer erweiterter Konferenz von deutschen und Ustaschafunktionären am 4. Juni 1941 in Zagreb einigte man sich auf eine gemeinsame Regelung der planmässigen Vertreibung von Slowenen und Serben aus den besetzten slowenischen Gebieten und aus dem sog. Unabhängigen Staat Kroatien: wieviel slowenische Vertriebene die Ustascha Regierung auf dem Territorium des sog. US Kroatien (NDH) aufnehmen werde, so viel Serben kann sie von dort vertreiben. Auf diese Weise wollte sich diese Regierung in die planmässigen umfangreichen Umsiedlungsaktionen in Südosteuropa eingliedern, da sie damit rechnete, dass ihre weitere gewaltvolle Vertreibungsaktion von Serben aus dem Territorium des US Kroatien ohne ein entsprechendes übereinkommen auf einen immer grösseren Widerstand seitens des deutschen Okkupators in Serbien stossen könnte.

Die Ustascha's, die bis dahin ohne jedes Einvernehmen mit dem deutschen Okkupator nach Serbien mehrere zehntausende Serben vertrieben hatten, sind bei der Konferenz in Zagreb am 4. Juni 1941 gezwungen worden, ihr Programm der Massenvertreibung von Serben zur Gänze mit dem Programm des deutschen Okkupators über die Vertreibung

von Slowenen, aus den besetzten. slowenischen Gebieten in Hinklang zu bringen. Bei der Konferenz vereinbarte man, dass der deutsche Okkupator aus Slowenien nach Serbien ca 9.000 (national sehr bewusste Slowenen, besonders Intellektuelle), in den sog. Unabhängigen Staat Kroatien sodann ca 170.000 Personen (Zugewanderte und Bewohner aus den, Grenzgebieten) vertreiben werde, während die Ustascha's nach Serbien die gleiche Anzahl von Serben vertreiben werden. Die Anzahl war um einige zehntausende niedriger als die ursprünglich vorgesehene, da die Nazisten wegen der grossen Hindernisse bei den Vertreibungen und wegen der Bestrebungen einzelner nazistischer Funktionäre, einige Bevölkerungsgruppen wegen der guten rassischen Struktur daheim zu belassen, gegen Ende Mai 1941 die Anzahl der für die Vertreibung vorgesehenen *Slowenen* selbst herabgesetzt hatten. Auch für die Ustascha's wurde nun die Anzahl der Serben, die sie vertreiben konnten, niedriger als die Anzahl deren, die sie zu vertreiben beabsichtigt hatten; sie rechneten jedoch damit, dass sie trotz des Übereinkommens Serben noch weiterhin auf die bisherige Weise vertreiben können werden, d.h. dass man dieselben einfach über die Grenze jagen werde.

Für die vereinbarte und koordinierte Massenvertreibung von Serben aus dem sog. Unabhängigen Staat Kroatien hatten die Ustascha's nach Beispiel des deutschen Okkupators entsprechende Amtsstellen und neben einigen kleineren Sammellagern noch vier grössere Umsiedlungsleger (Bijelina, Bjelovar, Caprag und Slavonska Požega) gegründet, mit einer Kapazität von ungefähr 25.000 Personen.

Obwohl es den Anschein hatte, dass sich die organisierte und koordinierte Vertreibung von Slowenen und Serben planmässig abwickeln werde und am 7. Juni 1941 der erste Transport von slowenischen Vertriebenen nach Serbien abgegangen war, stiess die Vertreibungsaktion bald auf neue Hindernisse und wurde nach einigen Wochen ganz eingestellt. Aus den besetzten slowenischen Gebieten verlief die, Vertreibungsaktion ziemlich programmgemäss; noch bevor aber der erste Transport von serbischen Vertriebenen aus dem sog. Unabhängigen Staat Kroatien abgefertigt wurde, stellten die deutschen Okkupationsorgane in Serbien fest, dass sich die Ustascha's nicht an das Übereinkommen halten und dass sie noch weiterhin in wilder und unkoordinierter Art Serben vertreiben und dass sie auf diese Weise bereits: ca 83.000 Personen; vertrieben hatten, davon - an einem einzigen Tage Mitte Juli - sogar 10.500. Der deutsche Militärkommandant für Serbien zögerte deshalb mit der Aufnahme der vereinbarten Transporte von serbischen Vertriebenen, sodass diese Transporte erst einige Wochen nach der vorgesehenen Frist ins Rollen kamen.

Daut Übereinkunft sollte der erste Transport bereits am 11. Juli 1941 abgehen; jedoch begannen die Ustascha's mit der Abfertigung von Transporten bereits einige Tage vorher und zwar unangemeldet und mit völlkommen ausgeraubten und unmenschlich abgequälten Vertriebenen. Dies und Nachrichten über neue schwere Ustaschaverbrechen begannen auch bei den deutschen Vertretern, in Zagreb (die deutsche Gesandtschaft und der deutsche bevollmächtigte General) Unwillen hervorzurufen, der nun soviel grösser wurde, um wieviel mehr die Verhältnisse in Kroatien, sowie in Bosnien und in der Herzegowina unruhiger wurden (spontane gegen. die Ustaschagewalt gerichteten Widerstandsaktionen, der .Aufstand der jugoslawischen Völker). Die laufende Abfertigung aus den vorerwähnten vier lagern wurde darauf aus ähnlichen Gründen noch einige Male verschoben und kam erst am 1. August in Fluss, nach erfolgtem Druck von deutscher und Ustaschaseite auf den deutschen Okkupationsapparat in Serbien, de die Lager bereits überfüllt waren und es zu grossen Schwierigkeiten bei der Ernährung und wegen Seuchengefahren gekommen war. Sodann ging durch 28 Tage hindurch jeden Tag ein Transport nach Serbien ab; bei neuen und neuen. Uneinstimmigkeiten, Einwendungen, Protesten usw. sind kaum ca 15.000 Serben abtransportiert worden.

Ende Juli und im August 1941 stellte sich vor die nazistische und Ustaschavertreibung von Slowenen und Serben ein neues nicht vorgesehenes Hindernis - der Aufstand der ju-

goslawischen Völker unter der Führung der Kommunistischen Partei Jugoslawiens. Die deutschen Okkupationsbehörden in Serbien befürchteten, dass die Ankunft von neuen Vertriebenen aus dem sog. Unabhängigen Staat Kroatien und aus der Batschka die Befreiungsbewegung stärken könnte und so beantragte der Chef der Einsatzgruppe der SIPO u.d. SD in Beograd im August eine „sofortige Einstellung der Umsiedlung auf befristete Zeit, um den Kommunisten die Möglichkeit zu nehmen, aus den unzufriedenen und besitzlosen Menschen neue Kräfte heranzuziehen“. Dadurch, dass die nationale Befreiungsbewegung in den westlichen Gebietsteilen Serbiens ein umfangreiches-befreites Gebiet (durch Bekämpfung) gebildet hatte, entzog sie den militärischen Okkupationsbehörden auch räumliche Möglichkeiten für die Aufnahme von Vertriebenen aus dem sog. Unabhängigen Staat Kroatien und aus der Batschka.

Auch in Slowenien bewirkte der Aufstand eine Einstellung der massenhaften Vertreibung, da sich die deutschen Polizeikräfte, die mit der Vertreibung beschäftigt waren, bereits Anfang

August in Operationen mit Partisaneneinheiten einlassen mussten und zahlreiche Nazisten in der massenhaften Vertreibung des slowenischen Elements den Hauptgrund für die Mitwirkung der Bevölkerung im bewaffneten Freiheitskampf erblickten. In Berlin hatten sich einige Minister, z.B. der Minister für Rüstungsindustrie Fritz Todt dafür eingesetzt, man möge aus kriegswirtschaftlichen Gründen die massenhafte Vertreibung; von Slowenen einstellen oder bis zum Kriegsende aufschieben. In solchen Verhältnissen stellte Himmler in der zweiten Augushälfte 1941 zuerst alle Umsiedlungsaktionen in, Südosteuropa ein, einige Tage darauf aber erlaubte er sie wieder für einige Gebietsteile (Steiermark, Unabhängiger Staat Kroatien), Jedoch in kleinerem Umfang, für andere (Oberkrain) liess er sie aber für die Zeit nach dem Kriege aufschieben.

Der Hauptgrund dafür, dass es Himmler in ungünstigen politischen Verhältnissen trotzdem gestattete, aus der slowenischen Steiermark noch einige Bevölkerungsgruppen oder die gesamte Bevölkerung aus einigen Gebietsteilen zu vertreiben, war sein und Hitler's der Führung der deutschen Volksgruppe im Gebiet von Kočevje (Gottschee), die im April 1941 in das italienische Okkupationsgebiet geraten war, abgegebene. Versprechen, dass die Gottscheer Deutschen bis zum Herbst 1941 zur. Gränze in die Untersteiermark übersiedeln werden und zwar „von Dorf zu Dorf“ und „von Bauernhof zu Bauernhof“, ohne die Zwischenstationen. in der Foren“ von Umsiedlungslagern der Volksdeutschen Mittel stelle, wie dies für andere deutsche Umsiedler sozusagen eine obligatorische Praxis war. In Anbetracht der ungünstigen Politischen Verhältnisse in den besetzten slowenischen Gebieten setzten sich die deutsche Zivilverwaltung für die Untersteiermark, wie auch einige andere nazistische Stellen (z.B. die Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Maribor, die deutsche Gesandtschaft in Zagreb usw.) dafür ein, Hitler und Himmler zu einer Abänderung ihres Beschlusses dahingehend zu bewegen, dass man aus Gründen, die mit der Jahreszeit verbunden waren: die Vertreibung des gesamten slowenischen Elements aus dem sog. Ansiedlungsstreifen an der Uwe und Sotla, sowie die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen in diesem Ansiedlungsstreifen bis zum nächsten Frühjahr aufschieben möge. Die beiden beharrten wegen der Festhaltung an den Hauptgrundsätzen des Entnationalisierungsprogrammes in der Steiermark und im Hinblick auf die bereits beinahe zu Ende gebrachten Vorbereitungen der Gottscheer Deutschen für eine Umsiedlung (mit dem Abschluss eines diesbezüglichen Vertrages zwischen Deutschland und Italien berührten diese auch die zwischenstaatlichen Beziehungen) doch an der Vertreibung der Slowenen aus dem genannten Grenzstreifen und der Ansiedlung der Gottscheer Deutschen noch im Jahre 1941.

Zuerst hatten die Nazisten die Absicht, einen Ansiedlungsstreifen entlang des ganzen Verlaufes der neuen deutsch-italienischen Grenze in Slowenien zu bilden, d.h. in Ober-

krain und in der Steiermark und daraus 150.000 bis 200.000 Personen zu vertreiben; nach dem Beschluss Himmler's über den Aufschub der Massenvertreibung aus Oberkrain bis zum Kriegsende beschränkten sie jedoch den Ansiedlungstreifen lediglich auf seine Südosthälfte, d.h. auf den steirischen Teil. Dieser Teil des Ansiedlungstreifens wurde nach mehreren Beschränkungen vom Frühjahr bis Herbst 1941 von 50 politischen Gemeinden aus der Vorkriegszeit auf 27 verringert, in welchen ungefähr 50.000 Einwohner ansässig waren. Daraus waren für die Vertreibung 117.055 Familien mit 46.252 Personen vorgesehen. Soweit uns bis jetzt bekannt ist, war dies in Jugoslawien das einzige genauer festgelegte Gebiet, aus welchem ein Okkupations- oder Quislingregime die gesamte oder beinahe die gesamte Bevölkerung zu vertreiben beabsichtigte.

Ausserhalb dieses Streifens suchte der deutsche Okkupator, aus der Masse der Bevölkerung diejenigen Leute heraus, die ihm aus sog. nationalpolitischen aber auch aus rassistischen Gründen für ein weiteres Verbleiben in ihrer Heimat als ungeeignet erschienen, weil sie ihm bei der Durchführung des Entnationalisierungsprogrammes hinderlich sein würden. Aus dem Ansiedlungstreifen aber wollte er die gesamte Bevölkerung beseitigen, mit Ausnahme derjenigen, die ihm bei der Verwirklichung der Okkupationspolitik behilflich sein könnten (Volksdeutsche), Oder der Bewohner kroatischer oder italienischer Volkszugehörigkeit, welche er später im Einvernehmen mit dem Unabhängigen Staat Kroatien und Italien umzusiedeln beabsichtigte. Bei der grossen Mehrheit der aus dem Ansiedlungstreifen für die Vertreibung vorgesehenen Bevölkerung handelte es sich demnach nicht so wie bei der sog. ersten (national sehr bewusste Slowenen, Intellektuelle usw.) und der zweiten „Welle“ (Zugewanderte nach dem Jahre 1914) um eine bestimmte „Schuld“ eines jeden Einzelnen, sondern einfach um die Schaffung eines Raumes, der für die Ansiedlung von einigen zehntausenden Deutschen notwendig war. Wahrscheinlich beabsichtigte man deswegen zu der Zeit, als man mit deren Vertreibung nach Kroatien rechnete (Juni - September 1941), mit einer Vertreibung nicht über Umsiedlungslager, sondern mit Spannfuhrwerken und, mit etwas mehr Habe, also anders als bei anderen Kategorien von Vertriebenen, die sich, auf den dornenhaften Weg ins Exil über Umsiedlungslager (neben einigen kleineren befanden sich die Hauptumsiedlungslager in Marsbor und Rajhenburg in der Steiermark und in Šentvid oberhalb von Ljubljana in Oberkrain) begeben mussten und nur 20 kg Gepäck, sowie 500.- Dinar oder 25,- RM pro Person mitnehmen durften.

Die weitere Verschärfung der Verhältnisse in Südosteuropa führte zu einer neuerlichen Änderung der Pläne von Hitler und Himmler. Der deutsche Militärbefehlshaber für Serbien begann, nachdem er im August aus dem US Kroatien 28 Transporte mit rund 15.000 serbischen Vertriebenen aufgenommen hatte, wegen der immer ungünstiger werdenden Lage, die durch die Partisanenteilweise auch durch die Četnikbewegung hervorgerufen wurde, weiterhin aber auch wegen der fortgesetzten nicht koordinierten durch die Ustascha's betriebenen Vertreibung von Serben, sich einer weiteren Annahme von Transporten mit serbischen Vertriebenen zu widersetzen. Man berechnete, dass sich in Serbien - südlich der Sava - bereits mehr als 100.000 vertriebene Serben aus dem sog. Unabhängigen Staat Kroatien befanden. Deswegen waren auch die Ustaschabehörden nicht mehr gewillt, Vertriebene aus Slowenien aufzunehmen, ausserdem wurden sie dabei durch die immer ungünstiger werdenden Verhältnisse in einigen Gebietsteilen gehindert, wohin sie die Vertriebenen früher verschickten. Die unruhigen Verhältnisse, die durch den Aufstand des bosnischen, kroatischen und serbischen Volkes im sog. Unabhängigen Staat Kroatien hervorgerufen wurden, hatten auch zur Folge, dass die Ustaschabehörden im August und September 1941 einen grossen Teil der slowenischen Vertriebenen aus Bosnien und der Lika in ruhigere im Norden im Flachlande gelegene Gebietsteile überführten.

Da die Frage der weiteren Vertreibung von Slowenen und Serben auch durch eine neue Konferenz von deutschen und Ustascha funktionären in Zagreb am 22. September

1941 nicht gelöst werden konnte, entschied sich Himmler aus den bereits enge führten Gründen dazu, die Slowenen aus dem Ansiedlungsstreifen an der Sawa und Sotla in das deutsche Reichsgebiet zu vertreiben und zwar in die Umsiedlungslager der Volksdeutschen Mittelstelle in denjenigen Gegenden, wo sie mit einer slawischen Bevölkerung (Tschechen, Polen, Leusitzer, Serben) nicht in unmittelbaren Kontakt kommen konnten. Diese Aktion, bei der man wegen ihres grössen Umfanges (bis dahin rund 16.000 Vertriebene, vorgesehen waren noch weitere rund 45.000), wegen der unruhigen Verhältnisse im Lende (nationaler Befreiungskampf) und der ungünstigen Jahreszeit (Spätherbst und Winter), mit grossen Hindernissen rechnete, wurde seitens Himmler nicht mehr dem Umsiedlungsstab in Maribor anvertraut, sondern einem neuen operativen Amte (Leitstelle) im Rahmen des Stabshauptamtes des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums. Diese Leitstelle schickte in der Zeit von Oktober 1941 bis Ende Juli 1942 in einigen längeren oder kürzeren Abständen hervorgerufen durch verschiedene Schwierigkeiten - über des Umsiedlungslager Rajhenburg an der Uwe rund 36.000 slowenische Vertriebene und zwar in sieben deutsche Länder, was um einige tausende weniger war als vorgesehen. Ein Teil der Bevölkerung entwich der Vertreibung durch Flucht auf das italienische Okkupationsgebiet oder in den sog.

Unabhängigen Staat Kroatien, einen anderen Teil aber musste man, daheim belassen, da er in kriegswichtigen wirtschaftlichen Tätigkeitsbereichen beschäftigte war und nicht durch deutsche Ansiedler ersetzt werden konnte. Mit der zeitlichen Distanz von einem Monat verlief sodann die Ansiedlung von deutschen Umsiedlern - vor allem aus dem Gottscheer Land, weniger aus Südtirol, Bessarabien und der Bukowina auf den Bauernhöfen der vertriebenen Slowenen.

Neben drei bis jetzt angeführten Gruppen von slowenischen Vertriebenen befand sich in den ursprünglichen Plänen für eine massenhafte Vertreibung von Slowenen noch eine weitere Gruppe, die sich jedoch wegen der vorher beschriebenen Schwierigkeiten und Hindernisse bei der massenhaften Vertreibung von Slowenen und Serben sehr verringert hatte. Wie bereits gesagt, berücksichtigte der deutsche Okkupator bei der Bestimmung von Vertriebenen auch rassische Kriterien. Gleich wie alle anderen Einwohner, unterwarf er auch die aus nationalen und politischen Gründen für die Vertreibung vorgesehenen Personen einer rassischen Untersuchung und Bewertung. Nach der rassistischen Theorie sollte die Zugehörigkeit eines Menschen zu einer eheseeren Rasse und nach nazistischen Ansichten war die nordische Rasse die beste - auch ihre besseren physischen und intellektuellen Eigenschaften zur Folge haben. Deshalb sollte man einen solchen Menschen nicht einem fremden oder sogar einem den Deutschen feindlich gesinnten Volke „abtrennen“ (auch wenn durch Zwangsvertreibung), sondern man sollte ihn in das Reich bringen und langsam germanisieren, was sein „gutes Blut“ sichern könnte, wie sich die rassistischen und Entnationalisierungstheoretiker ausdrückten. Sie rechneten damit, dass es unter 220.000 bis mit derselben verbundenen massenhaften Vertreibung der Bevölkerung zeigten sich im Frühjahr 1942, als der deutsche Okkupator noch mit der Vertreibung von Slowenen aus dem österreichischen Teil Kärntens begann; dasselbe machte der ungarische Okkupator mit den angesiedelten Slowenen in Prekmurje (Übermurgebiet), der italienische aber begann mit der Deportierung von zehn tausend Slowenen in Konzentrations- und Internierungslager aus der sog. Provinz Ljubljana und aus dem Slowenischen Küstenland.

Den Befehl zur Vertreibung von rund 300 national sehr bewussten und antifaschistisch orientierten Familien aus Kärnten hatte Himmler bereits am 25. August 1941 erlassen. Auf diese Weise wollte er mit aller Härte die slowenische Volksgruppe treffen, nachdem man bereits viele Jahre hindurch bestrebt war, dieselbe zu entfremden; gleichzeitig aber wollte er Raum für die Ansiedlung von deutschen Umsiedlern aus dem Kanaltal in Italien schaffen. Nachdem die Geheime Staatspolizei mit Hilfe anderer Institutionen die

Familien für die Vertreibung bestimmt hatte, wurden Mitte April 1942 in die Lager der Volksdeutschen Mittelstelle rund 1.000 Personen abtransportiert.

Bereits im Jahre 1941 kam es zur Entstehung einer neuen Gruppe von slowenischen Vertriebenen es waren Familienangehörige von Partisanen und hingerichteten Geisseln, sowie die Bevölkerung derjenigen Ortschaften, die der deutsche Okkupator bei den sog. Vergeltungsmassnahmen verbrannt und mit dem Erdboden gleichgemacht hatte. Zu dieser Gruppe Gehörende wurden anderen Gruppen von Vertriebenen zugegeben, u.zw. bis zum Frühling 1942, als dann Himmler die Anordnung traf, dass man sie nach dem Alter zu trennen habe, wobei Erwachsene in das Konzentrationslager Auschwitz abzutransportieren, während Kinder in besondere Läger nach Deutschland zu bringen sind; die in rassistischer Hinsicht gut bewerteten wiederum in besondere Heime „Lebensborn“, wo sie Deutschen zur Adoption frei stehen sollten. Nach unvollständigen Angaben haben die Deutschen auf diese Weise aus Slowenien, einschliesslich desjenigen Teiles, den sie nach der Kapitulation Italiens besetzt hatten, rund 9.000 Leute vertrieben. Es ist durch Forschungen noch nicht klargestellt, warum die strengen Richtlinien über die Trennung der Kinder von Erwachsenen nur bei drei Aussiedlungsaktionen in der Steiermark in der zweiten Jahreshälfte 1942 (ungefähr 600 Kinder) zur Anwendung gekommen sind, während dies zu anderer Zeit in anderen Gebieten nicht der Fall war. Die Vertreibung dieser Kategorie der Bevölkerung, welche von den Nazisten zu Beginn der Okkupation nicht vorgesehen war, dauerte bis zum Herbst 1944, als man sie wegen der ungünstigen militärischen und politischen Verhältnisse eingestellt hat.

2. Die massenhafte Vertreibung der Bevölkerung unter ungarischer Okkupation

Noch zur Zeit der Militärverwaltung, die bis August 1941 dauerte, begann der ungarische Okkupator mit der Vertreibung von Zugewanderten nach dem Jahre 1918, insbesondere von Serben aus der Batschka und Baranja. Nach Angaben des deutschen Okkupators sind bereits in den ersten Wochen der Okkupation rund 12.000 Serben aus beiden Gebieten über die Donau, die zur südlichen Grenze Ungarns geworden war, vertrieben worden. Nach dem Plan des ungarischen Okkupators wollte sich zwar dieser auf einen Anrieb hin aller serbischer Zugewanderten entledigen - im Ganzen mehr als 200.000 Personen. Dieses Plan konnte er jedoch wegen der zu grossen Anzahl von Zugewanderten und wegen unüberbrückbaren Schwierigkeiten in bezug auf die Aufnahme und Unterbringung der Vertriebenen in Serbien und im sog. Unabhängigen Staat Kroatien nicht verwirklichen.

Bereits im April 1941 hatten die Vertreter der ungarischen militärischen Okkupationsverwaltung dem deutschen Militärbefehlshaber für Serbien mitgeteilt, dass sie den Wunsch haben, rund 150.000 Serben, welche angeblich seitens der jugoslawischen Behörden im Raum zwischen Donau und Theiss angesiedelt worden waren, nach Serbien zu vertreiben. Dieser lehnte jedoch dieses Anliegen ab, da es dafür weder Unterbringungs noch Ernährungsmöglichkeiten gab; sein eben erwähnter Beschluss ist seitens des deutschen Aussenministeriums bestätigt worden. Bereits am 29. April 1941, also zur Zeit, als schon bekannt war, dass der deutsche Okkupator, der sich in bezug auf Deportierungen von Vertriebenen nach Serbien jedenfalls in einer günstigeren Lage als z.B. der ungarische oder die Ustascha's, rund 220.000 bis 260.000 Slowenen nach Serbien vertreiben werde, verzichtete die ungarische Regierung zwar im Prinzip auf die Vertreibung von Leuten nach Serbien, rechnete aber noch immer damit, dass man sie einmal auch dorthin wird abtransportieren können. Es scheint aber, dass man sich bei einer Zusammenkunft in Berlin doch über die Möglichkeit einer Vertreibung von rund 12.000 Serben aus der Batschka nach Serbien geeinigt hatte, was dann auch durchgeführt worden ist. Zu dieser Zeit verlangte auch die Führung der ungarischen Volksgruppe im Banat, der unter deutscher Militärverwaltung geblieben war, vergebens die Vertreibung von rund 30.000 bis 40.000

Serben. Ebenso misslang der Versuch über eine Einigung mit dem Ustascha's über die Vertreibung von unerwünschten-Kroaten aus der Batschke und Baranja nach Kroatien.

Somit war der ungarische Okkupator gezwungen, die Frage der Vertreibung des serbischen Elements auf einen kleineren Reue zu lasen,, als dies z.B. beim deutschen Okkupator oder den Ustascha's der Fall war. In solchen Verhältnissen warf er sich besonders auf die Vertreibung von ganzen Kolonien nach dem Jahre 1918 angesiedelter Serben und Slowenen, d.i. von serbischen und auch slowenischen „freiwilligen Ansiedlern“ (es gab über 60 solcher Kolonien). Bis zur Mitte des Jahres 1942 vertrieb er einige tausend serbische und slowenische Zugswanderte nach Ungarn und zwar in das Lager Szarvar von wo man sie bei der ersten günstigen Gelegenheit nach Serbien oder Kroatien abtransportieren wollte. Jedoch bot sich keine derartige Gelegenheit und so wurden die Vertriebenen als billige Arbeitskräfte bei landwirtschaftlichen Arbeiten in der Umgebung des Lagers verwendet. Zu Beginn des Jahres 1945 verbrachte der deutsche Okkupator rund 650 Vertriebene zur Zwangsarbeit nach`Deutschland, ungefähr ebenso viele starben aber bis zum Kriegsende im Lager selbst.

Zahlenmässige Übersicht von slowenischen und serbischen Vertriebenen nach Serbien, Kroatien, Deutschland u. Ungarn

Zeit	Von wo	wohin	Anzahl der Transporte	Anzahl der Vertriebenen	Bemerkung
7. VI. 1941 – 10. VII. 1941	Slowenien	Serbien	17	7.185	Rund 17.000 einzeln in die Provinz Ljubljana
11. VII. 1941 – 27. IX. 1941	Slowenien	Kroatien	21	9.882	
1. VIII. 1941 – 28. VIII. 1941	Kroatien	Serbien	28	14.550	Mehr als 100.000 einzeln und in Gruppen nach Serbien
24. X. 1941 – 30. VII. 1942	Slowenien	Deutschland	62	36.080	
15. IV. 1942 – 17. IV. 1942	Slowenien (Kärnten)	Deutschland	6	917	
7. XII. 1941 – 18. V. 1942	Slowenien	Deutschland	7	194	
26. III. 1942 – 22. VIII. 1944	Slowenien	Deutschland	40	9.000	
	Batschka Baranja Prekmurje (Übermurgebiet)	Ungarn			Rund 12.000 einzeln nach Serbien

II. Der misslungenen Plan einer Ansiedlung von Slowenen in Polen

Die massenhafte Vertreibung von Slowenen war für das slowenische Volk ein sehr harter Schlag auch aus dem Grunde, weil der deutsche Okkupator die slowenischen Vertriebenen in fremde Gebiete, d.i. in Gebiete anderer Völker schickte, während es sich bei der Vertreibung von Angehörigen anderer Völker, um eine Vertreibung in das Gebiet des eigenen Volkes (mit Ausnahme der Vertreibung von Serben aus der Batschke und Baranje nach Ungarn) handelte. Bis zum August 1944, als aus Slowenien der letzte Transport von Vertriebenen abgegangen war, befanden sich bereits rund 80.000 slowenische Vertriebene in verschiedenen europäischen Ländern, von Mazedonien bis Polen und Frankreich die grösste Anzahl davon befand sich auf dem Gebiet des damaligen Deutschen Reiches.

Für die Zeit von Frühling bis Herbst 1941 rechnete der deutsche Okkupator damit, dass er aus Slowenien den kleinsten Teil der Vertriebenen nach Deutschland bringen werde, aber bereits im Herbst 1941 waren sie dort am zahlreichsten, d.h. es waren dort mehr Vertriebene als in Serbien und im sog. Unabhängigen Staat Kroatien zusammen. Die slowenischen Vertriebenen in Deutschland begann man seitens der Nazisten im Gegensatz zu denjenigen Vertriebenen, die man nach Serbien und in den US Kroatien (Aussiedler, Evakuierte) abtransportiert hatte „Absiedler“ zu nennen; sie wurden in rund 200 Lagern der Volksdeutschen Mittelstelle untergebracht. Des Regime in den Lagern war etwas milder als in den Konzentrationslagern, aber, schärfer als in den Lagern für deutsche Umsiedler oder für Fremdarbeiter. Die Lager wurden eine Zeit durch bewacht, standen aber die ganze Zeit hindurchunter polizeilicher Aufsicht; die Nazisten machten den Vertriebenen einen freien Ausgang aus den Lagern, sowie eine Bewegung von Ort zu Ort unmöglich, auch war es strengstens verboten sich nach Reuse zu begeben usw. Die Lagerleitungen beaufsichtigten und zensurierten den Vertriebenen ihre Post und machten ihnen sogar den Schriftverkehr unmöglich. Die Übertretungen des scharfen Regimes wurden bestraft, wie es den Lagerleitungen beliebte: mit Arrest, Entzug der Kost, härterer Arbeit, der Abtransportierung in Konzentrationslager; eines Tages hatte Himmler sogar angeordnet, dass man die gefangen genommenen Flüchtlinge und ihre Helfer inmitten des Lagerhofes aufzuhängen habe, während die Familienangehörigen in ein Konzentrationslager zu bringen seien.

Die slowenischen Vertriebenen mussten hart arbeiten, von den Nazisten wurden sie als billige Arbeitskräfte ausgenutzt. Sie wurden schlecht entlohnt, ein grosser Teil des Verdienstes wurde ihnen für die Verpflegung abgezogen, ein anderer Teil wurde abers in „Sparbücher“ angelegt, ein Beheben daraus sollte für sie erst nach dem Verlassen des Lagers möglich sein. Sie litten grosse Not, ihre Lebensverhältnisse wurden noch durch ununterbrochene Überstellungen aus einem in das andere Lager erschwert, einige Familien mussten sogar mehr als 15 Lager passieren.

In den Lagernder Volksdeutschen Mittelstelle teilte man die slowenischen Vertriebenen zuerst in sog. „Wiedereindeutschungsfähige“ und in sog. „Nichteindeutschungsfähige“ ein. Das Grund Kriterium für diese Einteilung bildete die rassische Bewertung, welche die slowenischen, Vertriebenen bereits im Frühjahr 1941 erhalten hatten, als sie noch zu Hause waren. Der Ausdruck „wieder“ eindeutschungsfähig war für die Vertriebenen absolut unentsprechend, es waren ja keine Renegaten, die man jetzt wieder germanisieren sollte. Himmler reihte sie in eine ähnlicher Gruppe ein wie die Angehörigen der III. und IV. Abteilung der Deutschen Volksliste in den sog. hingegliederten Ostgebieten in Westpolen. Es gab nämlich sehr wenige solche Vertriebene, die man schon von Anfang an für eine Germanisierungsfähig (eindeutschungsfähig) hielt; es gab rund 5000 solche, besonders waren es diejenigen, die man bereits im Frühjahr 1941 zur Vertreibung nach Deutschland bestimmt hatte (A-Fälle). Sogar den Vertretern der Zentralstellen für Entnationalisierung erschienen diese Zahlen zu gering und die rassischen Kriterien zu -streng und so haben sie dann mit neuen rassischen Untersuchungen und mit einer Milderung der Kriterien (Hingliederung der Personen mit endgültigen Bewertungen Ust I, II, III, die man zuerst in die Untersteiermark (Ust) vertreiben wollte und die eine rassische Bewertung sehr gut (I), gut (II) und durchschnittlich (III), Bowie von Personen mit end gültigen Bewertungen B I, II, III, die man zuerst nach Serbien bzw. Kroatien vertreiben wollte /Evakuierung/ und die eine rassische Bewertung I, II und III hatten, unter Wiedereindeutschungsfähige) bis zum Frühjahr 1943 diese Zahl auf ungefähr 15.000 erhöht, was ungefähr ein Drittel aller slowenischer Vertriebenen im Deutschen Reich bedeutete. Der Grundmasstab für die Einreihung der Vertriebenen in die Gruppe der Wiedereindeutschungsfähigen war demnach die rassische Bewertung.

Als Himmler mit seiner Anordnung vom 18. Oktober 1941 den Befehl zur Vertreibung der Bevölkerung des Grenzstreifens an der Sawa und der Sotla nach Deutschland gab, sprach er aus, dass er dieselbe eventuell von neuem ansiedeln werde, wenn sie in den Übergangsstellen ein gutes Benehmen an den Tag legen werde und die Arbeiten verrichten werde, die man ihnen zuweisen würde.

Das sollte ein gewisses Beruhigungsmittel für zehntausende slowenische Vertriebene in den sehr unruhigen Verhältnissen im Herbst 1941 sein, Himmler hatte ja noch besonders angeordnet, „dass durch entsprechende Aufklärung der Bevölkerung eine Unruhe möglichst vermieden wird“. Obwohl man zur Zeit der Vertreibung davon sprach, dass die Vertriebenen Grundstücke in Polen erhalten werden, waren in der zweiten Hälfte des Jahres 1942 schon alle überzeugt, dass dies nur ein leeres Versprechen gewesen war.

Geklärt ist nicht die Frage, ob Himmler bereits im Herbst 1941 mit einer Ansiedlung von slowenischen Absiedlern in Polen rechnete, denn gerade zu der Zeit (Mitte Oktober 1941) erörterte man in der Dienststelle des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Berlin noch eingehender die Vertreibung der polnischen und ukrainischen Bevölkerung aus dem Lubliner Distrikt des Generalgouvernements in Polen und die Ansiedlung von einigen zehn tausenden Deutschen. Trotzdem stammt die erste Angabe in den Himmler'schen Kolonisierungsplänen aus dem Juli 1942, als Himmler's Beauftragter für die Festigung deutschen Volkstums im Generalgouvernement, angeblich der SS-Obergruppenführer Wilhelm Krüger, dem Chef des Stabshauptamtes des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Berlin, SS-Gruppenführer Ulrich Greifelt einen Plan des SS und Polizeiführers im Distrikt Lublin, des SS-Brigadeführers Odilo Globocnik für die Ansiedlung des Lubliner Distriktes auch mit Slowenen, Elsässern, Lothringern und Luxemburgern vorlegte. Das ist auch die erste Erwähnung, wonach die Ansiedlung von Vertriebenen aus dem Elsass, aus Lothringen und Luxemburg, die man als Gegner des Deutschen Reiches im Jahre 1942 in massenhafter Weise nach Deutschland zu vertreiben begann und die in bezug auf ihre Lage den slowenischen Absiedlern gleichgestellt waren, vorgesehen war.

Das erste uns bekannte Dokument, das in den Plänen zur deutschen Kolonisierung des Lubliner Distriktes slowenische Vertriebene erwähnt, ist Himmler's Telegramm, welches er am 4. Oktober 1942 aus Krakow (Krakau) an den Chef Stabshauptamtes des RKPDV Greifelt gerichtet hatte. Darin macht er ihn aufmerksam, dass Ansiedlungsmöglichkeiten im Lubliner Distrikt gesichert sind, dass aber Leute fehlen und fragt: „Wie stehe es mit den ansiedlungsfähigen Slowenen? Diese sollen ebenfalls nach Lublin. Ebenso ist die Umsetzung und Ansiedlung der Lothringer mit grösstem Druck zu betreiben. Die zur Ansiedlung bestimmten Lothringer und Slowenen müssten vor Weihnachten noch angesetzt sein...“. Die erste genauere Zahl der für die Ansiedlung vorgesehenen Slowenen wurde, - wie es scheint - im Oktober 1942 und zwar mit 5.000 Personen erwähnt, einen Monat später berichtete Greifelt an Himmler, dass man aus den eindeutschungsfähigen Slowenen für die „Ansiedlung im Distrikt Lublin 12.000. Personen „ausgesucht und bereitgestellt“ hätte, während die übrigen 1.800 eindeutschungsfähigen slowenischen Vertriebenen für eine Ansiedlung in Osteuropa als unfähig anzusehen wären, de es sich vorwiegend um Frauen, Kinder und andere, nicht voll einsatzfähige Personen handelt.

Vollkommen geeignet für eine Ansiedlung im Distrikt Lublin wären nur 8.000 eindeutschungsfähige Slowenen, die sich bereits an endgültigen Arbeitsstellen befinden und ausserhalb der Lager der VoMi leben. Aber Greifelt riet Himmler von ihrer sofortigen Ansiedlung ab, da ihre Arbeit im Reich die beste Gelegenheit zu ihrer Eindeutschung und eine Probe für eine spätere Ansiedlung in Osteuropa darstelle. Man sollte sie dorthin erst nach ihrer Ersetzung durch fremdstämmige Arbeiter schicken, man sollte die ersten Er-

fahrungen über, die Lubliner Kolonisierung abwarten, vor ihnen sollte man noch 41.000. Deutsche ansiedeln, die in den Lagern der VoMi warten, die eindeutschungsfähigen Slowenen wären vor der Aussiedlung kleine und sehr kleine Bauern oder ländliche Gewerbetreibende gewesen usw.

Deshalb machte er den Vorschlag, man möge diejenigen slowenischen Absiedler, die sich in Deutschland bereits an endgültigen Arbeitsstellen befinden, einstweilen im Reich belassen. Sehr kleine Bauern sollten ein Reservoir zur Rekrutierung von landwirtschaftlichen Arbeitern werden, die man mit einem Deputatgrundstück und einer kleinen Entschädigung in bar abfertigen könnte, Kleinbauern aber sollte man erst nach erfolgter Ansiedlung aller Deutschen aus den Lagern der VoMi ansiedeln. Nur Grossbauern sollte man sogleich in den Lubliner Distrikt schicken. Interessant ist sein weiterer Vorschlag, man solle später in Osteuropa auch diejenigen vertriebenen Slowenen ansiedeln, die nicht eindeutschungsfähig sind und noch in den Lagern der VoMi leben, die aber als fremdstämmige Arbeiter in kriegswichtigen Betrieben und in der Landwirtschaft tätig sind. „Es wird vorgeschlagen, diese später im Osten anzusiedeln, wo sie gegenüber Russen oder Ukrainern als Angehörige des mitteleuropäischen Kulturkreises voraussichtlich von den deutschen Verwaltungsstellen leicht zu führen sein werden.“ Diese Slowenen sollte man also noch weiter nach Osteuropa schicken.

Wie wir sehen, war damals das Stabshauptamt des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Berlin einer sofortigen Ansiedlung von slowenischen Absiedlern im Distrikt Lublin nicht geneigt. Greifelt hatte dafür mehrere Gründe angegeben, konnte aber Himmler nicht überzeugen. Dieser hatte in seiner „allgemeinen Anordnung Nr. 17 C°, die er erst am 12. November 1942 in München unterschrieben hatte und in welcher er Stadt und Kreis Zamość zum ersten deutschen Ansiedlungsgebiet im Generalgouvernement proklamierte, unter den aufgezählten Gruppen der vorgesehenen Ansiedler slowenische und andere Vertriebene nicht besonders erwähnt. Er bestimmte Jedoch schon am 15. Dezember 1942 — also noch vor Weihnachten, was er als Ansiedlungstermin festgelegt hatte — mit der „allgemeinen Anordnung Nr. 19/II, dass man den eindeutschungsfähigen slowenischen Absiedlern die deutsche Staatsangehörigkeit auf Widerruf verleihen und sie mit anderen Umsiedlern, soweit sie für die Ansiedlung in Osteuropa bestimmt werden, gleichstellen solle. In diesem Falle solle ihnen die Einwandererzentralstelle Umsiedlerausweise ausstellen. Am gleichen Tage beschloss er auch, man, solle die eindeutschungsfähigen slowenischen Absiedler unter die deutschen. Ansiedler im Verhältnis von 2 : 10 ansiedeln, was bedeutet, dass auf zehn Deutsche zwei Slowenen kommen würden, womit ihre Eindeutschung gewährleistet wäre.

Wenn Greifelt die Ansicht vertrat, man solle mit der Ansiedlung von slowenischen und wahrscheinlich auch von anderen Vertriebenen (aus dem Elsass, aus Lothringen und Luxemburg) in Osteuropa erst dann beginnen, nachdem man dorthin alle oder beinahe alle deutschen Umsiedler aus den Lagern der VoMi, die sich damals eine Ansiedlung in Polen sehr wünschten, geschickt hätte, beabsichtigte andererseits Himmler mit einer sogemeinten Ansiedlung von slowenischen und anderen Vertriebenen sich eines unzufriedenen Elements aus den Lagern der VoMi und aus den deutschen Lintern überhaupt zu entledigen. Er war wahrscheinlich der Ansicht, dass unter Deutschen angesiedelte Vertriebene, denen man mit der Zuteilung von polnischen und ukrainischen Grundstücken das in der Heimat abgenommene Vermögen ersetzen und das Argument der Unzufriedenheit nehmen würde, ein kleineres übel als in den Lagern in Deutschland darstellen würden. Der zweite Grund aber bestand darin, dass trotz einer grossen Anzahl von deutschen Umsiedlern in den Lagern der VoMi, noch immer nicht genügend Kolonisten für eine derart grosszügig angelegte Kolonisierungsaktion bereitstanden, bei welcher man nach der Vertreibung von Polen und Ukrainern mehr als hundert tausend deutsche Umsiedler anzusiedeln beabsichtigte.

Aus erhalten gebliebenen Dokumenten ist nämlich ersichtlich, dass im Spätherbst 1942 das grösste Hindernis für einen erfolgreicherer Verlauf der bereits begonnenen Kolonisierungsaktion im Distrikt Lublin in der ungenügenden Anzahl von bereitstehenden Kolonisten bestand. In dieser Hinsicht hatte das Stabshauptamt des RKPDV in Berlin die Erwartungen Himmlers nicht erfüllt, weswegen ihr Chef und der mit der Bereitstellung von Ansiedlern betraute Referent Dr. Günther Stier einer schweren Kritik Himmlers ausgesetzt wurde.

Auch die Angabe von Greifelt vom November 1942, welche ihm durch Dr. Stier vermittelt wurde, dass man für eine Ansiedlung im Distrikt Lublin 12.000 slowenische Absiedler „ausgesucht und bereitgestellt hatte“, entsprach nicht der Wahrheit. Wenn wir einige Zehnergruppen von Vertriebenen ausnehmen, die im Jahre 1942 dafür vorbereitet oder schon nach Polen (nach Lodz oder Zamość) geschickt worden waren, begann man mit der Vorbereitung der Mehrheit der slowenischen Vertriebenen erst im Jahre 1943, d.h. nach der Konferenz im deutschen Innenministerium vom 6. Januar 1943, bei der man die Verleihung der deutschen Staatsangehörigkeit auf Widerruf den vertriebenen, eindeutschungsfähigen Slowenen erörterte, sowie der Konferenz im Stabshauptamt des RKFDV vom 9. Januar 1943, bei welcher man über die Art der Auswahl von eindeutschungsfähigen slowenischen Vertriebenen für die Ansiedlung in Polen diskutierte. Auf Grund der Beschlüsse dieser Konferenzen mussten die höheren SS- und Polizeiführer in einzelnen Wehrkreisen, in denen eindeutschungsfähige slowenische Vertriebene lebten, der Einwandererzentralstelle in Lode die Namen derjenigen Vertriebenen mitteilen, die sie für eine Ansiedlung in Osteuropa für geeignet hielten. Bis Ende Februar 1943 hatten sie wirklich die Adressen von 3.377 Familien mit 15.532 Slowenen gemeldet, wovon sich 1.730 Familien mit 8.151 Familie mit gliedern an Arbeitsstellen ausserhalb von Legern der VoMi befanden, die anderen aber noch in Legern (ähnlich wie die sog. Nichteindeutschungsfähigen). Daraufhin haben drei Kommissionen der Einwandererzentralstelle (eine „Haus-“ und zwei „fliegende“ Kommissionen, d.i. die XXI. und XIII.) die erwähnte Anzahl von slowenischen Vertriebenen untersucht und 2.867 Familien mit 13.253 Familienmitgliedern zu sog. „Osteinsatzfähigen“ erklärt, d.h. für eine Ansiedlung in Osteuropa beziehungsweise in diesem Falle in Polen als geeignet bezeichnet.

Als die erwähnten drei Kommissionen der BWZ mit der Unter- Buchung der slowenischen Vertriebenen befasst waren, mussten sie fortwährend feststellen, dass alle ihre Rückkehr in die Heimat verlangen und dass sie sich einstimmig einer Ansiedlung in Polen widersetzen. Obwohl die Vertriebenen für die Ablehnung einer Ansiedlung in Polen unpolitische Gründe anführten, z.B. die Angst vor einem härteren Klima, den Wunsch nach der Bebauung von Wein und Obstgärten, den Wunsch in Berggebieten und nicht in der zu leben usw., wurde aber auf Grund von immer häufigeren Fällen der Ablehnung der deutschen Staatsangehörigkeit seitens der Vertriebenen klar, dass es sich vor allem um eine politische Frage handelt. In einem Bericht der EWZ an Himmler hiess es: „Diese Ablehnung gegen den Distrikt Lublin nimmt schon jetzt solche Formen an, dass mit ernstlichem Widerstand zu rechnen ist.“

Andererseits waren aber auch einige deutsche Institutionen und Einzelpersonen gegen eine Ansiedlung von slowenischen Vertriebenen im Distrikt Lublin. So berichtete die EWZ in Verbindung damit am 2. März 1943, „dass, ausserdem seitens der deutschen Umsiedler den“, Slowenen schärfstes Misstrauen entgegengebracht wird. Man würde sich nicht wundern - so kann man häufig hören - wenn die Slowenen bald eine Verstärkung der Partisanen im Distrikt Lublin bilden würden.“ Der Chef des Distriktes Lublin, Dr. Zürner begründete bei einer Sitzung in Warszawa seine ablehnende Haltung zur Ansiedlung von slowenischen Vertriebenen in Zamość damit, dass unter den Völkern des Balkans die Slowenen als eines der den Deutschen am meisten feindlich gesinnten Völker gelten und dass man die Gefahr nicht übersehen dürfe, dass sie sich auf die Seite der Polen stellen werden.

Sogar diejenigen slowenischen Vertriebenen - rund 950 Personen, die man schon in das Lager, Stockhof bei Lodz gebracht hatte, um sie auf die Ansiedlung vorzubereiten, weigerten sich nach Zamość zu gehen. Als z.B. zu ihnen Vertreter des Ansiedlungsstabes der SS aus Lublin gekommen waren, um sie zu untersuchen und von ihnen die notwendigen Daten für die Ansiedlung zu erhalten, „erklärten von ihnen 80%, dass sie unter keinerlei Bedingungen nach dem Osten gehen wollen.“ Der Einsatzstab der VoMi in Lodz beschwerte sich, dass sich diese Slowenen nicht ein bisschen bemüht hätten, „dem Deutschtum näher zu kommen“, die deutsche Sprache zu erlernen, dass sie erklären, „dass sie Slowenen sind und dass sie nicht der Hitlerjugend beizutreten gedenken“, usw.

Der Widerstand der slowenischen Vertriebenen gegen eine Ansiedlung in Polen bewog den Chef des Stabshauptamtes des RKFDV Ulrich Greif alt, dass er darüber am 12. Mai 1943 mündlich Himmler Bericht erstattete. Dieser entschied, „dass diejenige Slowenen, die den Wunsch haben, im Reich zu verbleiben, können im Reich, jedoch nicht in den Donau- und Alpengauen angesetzt werden.“ Eine ähnliche Anordnung traf er noch für die Vertriebenen aus den Ostgebieten Frankreichs und aus Luxemburg. Es scheint, dass sich auch diese der Ansiedlung widersetzt hatten, worauf auch diese in den Lagern der VoMi beziehungsweise in Deutschland verblieben.

Betont muss jedoch werden, dass auf eine solche Entschliessung Himmlers nicht nur der Widerstand der Vertriebenen gegen eine Ansiedlung von Einfluss war, sondern auch der aktive Widerstand der polnischen und ukrainischen Bevölkerung im Distrikt Lublin gegen die Zwangsvertreibung. Vor allem wegen der Hartnäckigkeit der Bevölkerung und der Angst der nazistischen Funktionäre im Generalgouvernement vor den Folgen auf dem politischen und wirtschaftlichen Sektor erlitt die gesamte deutsche Kolonisierungsaktion im Frühjahr und Sommer 1943 einen grossen Misserfolg, esslang nämlich nicht mehr als die Ansiedlung von einem Zehntel der für die Ansiedlung vorgesehenen Anzahl deutscher Kolonisten. Darunter befand sich kein slowenischer Ansiedler« Sogar die 150 männlichen Vertriebenen, welche die Nazisten bereits am April 1942 nach Stockhof zu militärischen Übungen und danach nach Zamość geschickt hatten, wollten auf keinen Fall in Polen bleiben.

Nach dem Beschluss Himmlers vom 12. Mai 1943 verblieben die slowenischen Vertriebenen noch weiter im Reich, in der Mehrheit in den Lagern der VoMi. „Trotz abgegebenem Versprechen wurde ihnen keine Entschädigung für das Vermögen, welches sie in der Heimat lassen mussten, ausgezahlt sie wurden noch weiter als billige Arbeitskräfte ausgenutzt. Nach der Statistik des Stabshauptamtes des RKFDV gab es am 1. Oktober 1943 unter 79.712 sog. Ansiedlern 42.798 Slowenen (davon 30.687 in den Lagern der VoMi) Diese Zahl erhöhte sich bis zum Herbst 1944 noch um rund 2.300 Personen, sodass es damals zusammen rund 45.000 waren. In die Heimat konnten sie erst nach dem Zusammenbruch des Dritten Reiches zurückkehren.

Übersetzung aus dem Slowenischen, in Ljubljana angefertigt

MNOŽIČNO IZGANJANJE SLOVENCEV MED DRUGO SVETOVNO VOJNO*

IDEJNE OSNOVE NEMŠKE OKUPACIJSKE POLITIKE V SLOVENIJI 1941 - 1945

Slovensko ljudstvo oziroma slovenski narod je na njegovi življenjski poti več kot tisoč let spremljal pojav, da so njegovi pripadniki pod pritiskom delovanja objektivnih in subjektivnih dejavnikov sprejemali jezik, navade in šege sosednjega in večjega nemškega ljudstva oziroma naroda. Ta pojav, ki ga imenujemo **germanizacija**, ni bil vedno enak, ampak je bil različen po dejavnikih, po obsegu in seveda tudi po uspehih. Lahko ga delimo v tri večja obdobja: prvo do srede prejšnjega stoletja, drugo do konca prve svetovne vojne in tretje v času nacistične okupacije.

Prvo in najdaljše obdobje germanizacije na Slovenskem je trajalo od 9. do srede 19. stoletja. Potem ko so karantanski Slovenci v začetku 9. stoletja izgubili notranjo samostojnost, so po uvedbi frankovskega fevdalnega reda postali v veliki večini ljudstvo podložnikov in je vrhnji družbeni stan dolga stoletja predstavljal slovenskemu ljudstvu tuj element. Slovenske pokrajine, ki so bile v primerjavi z nemškimi pokrajinami frankovske države razmeroma redko naseljene, so postale območje za notranjo kolonizacijo, zlasti na ravninskih tleh. Ta je bila najmočnejša od 10. do 12. stoletja in so jo narekovali gospodarski in vojaško-obrambni nagibi. Narodnostna meja - če jo pojmuje kot ločnico skrajnih slovenskih naselij od strnjene nemškega ozemlja - se v tistem času sicer še ni bistveno premaknila na jug, vendar so bila prav ta stoletja razdobje močne in obsežne germanizacije velikih delov slovenskega ozemlja tostran takratne narodnostne meje. Ta germanizacija je bila nezavedna jezikovna asimilacija, ko so se slovenski prebivalci prilagodili nemškemu okolju in narobe. Ker še ni bilo narodne zavesti, tudi ni bilo prizadeva nj ali celo pritiska, da bi se prebivalci odrekli svojemu jeziku, šegam in navadam ter sprejeli jezik, šege in navade drugega ljudstva. Toda prav ta neprisiljena jezikovna prilagoditev je ob novem naseljevanju nemških kolonistov v širokem gorskem pasu, ki je segal na jugu do naseljenega okoliša Celovške in Graške kotline, in ob priseljevanju tujega meščanskega prebivalstva v novo nastala mesta v naslednjih stoletjih pripeljala do velikega premika narodnostne meje na jug.

Kolonizacijsko delo in vpliv mest na podeželsko okolico sta postopoma v jezikovnem pogledu izenačevala prebivalstvo na posameznih območjih slovenskih pokrajin in povzročila izoblikovanje nove, jasne narodnostne meje med Slovenci in Nemci. Slovenske naselbine na vzhodnem Tirolskem, Gornjem Štajerskem in Gornjem Koroškem so postopoma izginjale ter v 14. in 15. stoletju končno izginile. Narodnostna meja se je končno v 15. stoletju ustavila na približno tistem mestu, kjer je ostala še danes. Slovencem je ostala približno le tretjina prvotno naseljenega ozemlja (okoli 24.000 km² od okoli 60.000 km²). Južno od narodnostne meje je bilo poljedelsko prebivalstvo skoraj samo slovensko; manjši nemški otoki so bili dotlej ali pa pozneje izginili, razen na Kočevskem in v Kanalski dolini. Slovenski živelj je bil v večini tudi v mestih v notranjosti, medtem ko so bila mesta ob morski obali večinoma romanska. Vendar pa so imela mesta večinoma nemški videz, ker je bilo nemško prebivalstvo v njih gospodarsko, družbeno in zlasti do nastopa protestantskih piscev tudi kulturno močnejše od slovenskega.

Tuja manjšina na Slovenskem, ki je do srede 18. stoletja zrastle na okoli 11 odstotkov navzočega prebivalstva, sicer ni bila številčno močna, a je sodila prevladujoči skupini prebivalstva, ki se je začelo že v prvi polovici 19. stoletja ob razvoju kapitalističnega gospodarstva sorazmerno hitro večati. Še vedno je prevladovala v višjih družbenih slojih, ne samo

* Izganci : [zbornik slovenskih izgnancev 1941-1945]. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije, 1993, str. 19-107.

v fevdalnem, temveč tudi v mestnem, ter je dajala življenju med višjimi krogi tuj, nemški ali italijanski videz. S sugestivnim vplivom svoje moči je tudi uspešno prevajala na svojo stran večji ali manjši del ljudi slovenskega rodu, ki so se bili prebili v njen družbeni krog.

Ob začetku političnega preroda, ki se je začel sredi 19. stoletja, smo bili Slovenci na svojem že tako zelo zmanjšanem ozemlju sicer ogromna večina prebivalstva, vendar pa zapostavljeni v družbenem razvoju. Višjo družbeno plast, ki je imela v svojih rokah politično in gospodarsko moč in uživala privilegiran socialni položaj, je predstavljala tuja, predvsem nemška manjšina. Ker sta ji slovenski politični prerod in slovensko narodno gibanje, ki se je zlasti razmahnilo v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, začela izpodjedati temelje privilegiranega gospodarskega in političnega položaja, se je začela temu razvoju upirati in se zavestno bojevati za obstoj svojih pozicij.

S tem se je na Slovenskem začelo novo, že drugo obdobje germanizacije, in sicer razdobje, ko je germanizacija postala zavesten politični program, in ko se je bolj kot sugestivni vpliv nemške gospodarske, politične in kulturne moči, ki tudi potlej ni bil nepomemben, kazal politični in gospodarski pritisk sam. Ob močnem ponemčevalnem pritisku, ki se je kazal na vseh področjih, je 19. člen avstrijske ustave iz leta 1867, s katerim naj bi bila zagotovljena enakopravnost vseh narodov in vsakemu neuničljiva pravica do varovanja in negovanja narodnosti in jezika, ostal v glavnem le na papirju, kakor je ostala na papirju tudi enakopravnost vseh deželnih jezikov v šolah, uradih in javnosti. Slovenščina si je ob trdovratnem nasprotovanju Nemcev le s težavo utirala pot v šolstvo, upravo in sodstvo. Avstrijska uprava je ponemčevalna prizadevanja liberalnega dela buržoazije, ki si je tisti čas izdelal svoj načrt prodora do Trsta in do Jadranskega morja ter germanizacije njunega neposrednega zaledja, vneto podpirala in tudi sama nastopala kot pomemben raznarodovalni dejavnik.

V začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko so v času Taaffejeve vlade (1879-1893) v nekaterih deželah avstroogrske monarhije vendarle začeli nekoliko urejati v ustavi razglašeno jezikovno enakopravnost v upravi in sodstvu, je liberalni del nemške buržoazije, ki se je vedno bolj oprijemal nacionalističnih in šovinističnih nazorov, začel ustanavljati t.i. zaščitna društva in organizacije. Tako sta društvi *Deutscher Schulverein* (ust. 1880) in *Südmark* (ust. 1889) delovali tudi na slovenskem ozemlju, poslednje celo samo na njem. Prvo je ob širokem zaledju, ki ga je predstavljal rastoči nemški nacionalistični tabor v Avstriji, ob izrabljanju čustev povprečnih Nemcev, češ da je ogrožen obstoj nemštva, ob gmotni in moralni podpori deželnih in občinskih uprav ter raznih oblikah ponemčevalnega pritiska ustanavljalo in podpiralo nemške šole in otroške vrtce. Drugo pa je na slovenskem ozemlju nakupovalo zemljiško posest in nanjo načrtno naseljevalo nemške ljudi, po možnosti protestante. Obe društvi sta si še posebej prizadevali, da bi ponemčili območje med strnjanim nemškim jezikovnim ozemljem in Mariborom ter Marenbergom (danes Radlje) in tako potisnili jezikovno in narodnostno mejo čimbolj na jug. Ustanovitev in delo tujih t.i. zaščitnih društev na Slovenskem sta povzročila ustanavljanje slovenskih narodnoobrambnih društev, zlasti Družbe sv. Cirila in Metoda (ust. 1885). Ne da bi podcenjevali narodno zavest ustanoviteljev, članov in podpornikov družbe, je vendarle treba reči, da je bila slovenska družba premalo prizadevna v tej narodnoobrambni akciji.

Širjenje in delo nemških t.i. zaščitnih društev sodi v dobo močnega nemškega imperialističnega pritiska proti jugovzhodni Evropi, ob katerem je geopolitična lega Slovenije kot prehodnega ozemlja na več strani postala še posebej pomembna. Ob nemškem imperialističnem pritisku so se odbijale upravičene slovenske zahteve za narodno enakopravnost in tudi za poslednje desetletje avstroogrske monarhije je značilno, da smo dosegli Slovenci mnogo manj kot drugi narodi in da so bile nemške meščanske stranke do slovenskih zahtev še posebej nepopustljive. Zategadelj se je nenehno večala napetost med Nemci in Slovenci in je narodnostni boj dobival nove, ostrejšje oblike, o čemer pričajo tudi septembrski dogodki 1908. leta na Ptuj in v Ljubljani.

V prvi svetovni vojni se nemški imperialistični pritisk na Slovence ni samo nadaljeval, temveč se je celo povečal. Nemški nacionalisti so poostrili zahteve po preureditvi avstroogrske monarhije tako, da bodo imeli v njej Nemci večino in vodstvo. Pritisk na Slovence je začel popuščati šele po vojaških neuspehih Avstrije in Nemčije, vendar se šovinistični del nemške buržoazije ni odrekel svojemu staremu načrtu o nemškem prodoru do Trsta in do Jadranskega morja.

V drugem obdobju germanizacija sicer ni mogla bistveno potisniti slovenske narodnostne meje na jug, je pa vendarle zlasti ob prometnih poteh, npr. v Celovski kotlini in v Podravju, načela slovensko narodno telo in tudi v mestih so ji podlegli mnogi priseljenci s slovenskega podeželja.

Po razpadu avstroogrske monarhije in nastanku novih držav na njenem ozemlju je nova država Jugoslavija nemškemu imperializmu zaprla pot na Jadran in njegovemu raznarodovalnemu delu odtegnila velik del slovenskega narodnega ozemlja, ki se mu še nato dolgo časa ni odpovedal. Čeprav so z novo državno mejo Nemci izgubili manj svojega strnjenegega narodnega ozemlja kakor pa Slovenci, so vendarle prav oni ves čas zelo ostro zahtevali spremembo te meje in svoje zahteve utemeljevali z najrazličnejšimi, največkrat lažnimi znanstvenimi »dokazi«. Kjer niso mogli z različnimi tendenčnimi statističnimi podatki dokazati, da gre za večje število Nemcev ali za t.i. »nemško narodno ozemlje«, so trdili, da gre za »nemški kulturni prostor«, kjer pa niso mogli trditi niti tega, so govorili o »nemškem življenjskem prostoru« (Lebensraum), s čimer so pravzaprav označevali vse, kar so si želeli. Seveda so vsa slovenska območja označevali za nemška narodna tla ali vsaj za nemški kulturni prostor. Za dokaz nesmiselnosti takih trditev naj omenim samo lažno znanstveno metodo nemškega graškega publicista dr. Helmuta Carstanjena, po kateri je imel za mešano ozemlje vse občine, ki so imele vsaj 5 odstotkov nemških prebivalcev, in je tako skonstruiral mešano območje med Dravogradom in Mariborom ter nemško-slovensko jezikovno mejo in tudi v severozahodnem delu Prekmurja z Mursko Soboto vred.

Da bi zabrisali vtis številčne neznatnosti nemške manjšine v primerjavi s strnjanim slovenskim prebivalstvom, so nemški publicisti in lažni znanstveniki pri dokazovanju nemških imperialističnih zahtev do delov slovenskega ozemlja uporabljali t.i. »vindišarsko teorijo«. Gre za trditev, da na Koroškem in na slovenskem Štajerskem tvorijo večino prebivalstva »Wendi« ali »Vindišerji«, ki sicer govorijo slovenskemu jeziku sorodno narečje, so pa po načinu življenja in kulturi ter po svojem čustvovanju bolj povezani z Nemci kakor pa z zavednimi Slovenci. Zanimali so vsako samoniklost slovenskega narodnega gibanja na Koroškem in slovenskem Štajerskem in trdili, da je bilo le-to uvoženo iz Kranjske.

Na osnovi takih znanstveno nevzdržnih trditev so zahtevali priključitev večjih območij ali pa kar vse slovenske Štajerske, jeseniško-bohinjskega kota in zahodnih območij Prekmurja k Avstriji oziroma k Nemčiji. Med najzahtevnejšimi je bil npr. dr. Friedrich Lange, ki je 1924. leta z značilnim imenom »Adriaticus« izdal v Berlinu knjižico Deutschlands gerechte Grenzen, v kateri je zapisal tudi tole: »Danes lahko samo ugotavljamo, da 78 milijonov ljudi na osrednjem nemškem ozemlju loči od Jadrana samo slovenski narodič, ki šteje (z Nemcem prijaznimi Vendi na Spodnjem Štajerskem in Koroškem vred) samo tretjino toliko glav kakor Berlin prebivalcev.« Med najbolj prizadevnimi pa je bil dr. Helmut Carstanjen, poznejši nacistični funkcionar v Gradcu in Mariboru; na temelju njegovih »znanstvenih« izsledkov je pozneje nemški okupator v Spodnji Štajerski opravljal svoje raznarodovalno delo.

Po izbruhu druge svetovne vojne so se nacisti v Berlinu in Gradcu ter Celovcu začeli konkretnije pripravljati na aneksijo slovenskega ozemlja. Dr. Carstanjen v Gradcu in Alois Maier-Kaibitsch v Celovcu sta julija in avgusta 1940, ko so pričakovali neko »preureditev« jugovzhodne Evrope, izdelala celo vrsto »spomenic« (o Mežiški dolini,

jeseniško-bohinjskem kotu, obmejnih okrajih Gorenjske, možnostih za novo razmejitev v Spodnji Štajerski). Poslala sta jih raznim nacističnim uradom v Berlinu, ki so jih nato tudi obravnavali, vendar so te spomenice postale aktualne šele čez nekaj mesecev. Nacistična obveščevalna centra v Gradcu in Celovcu sta prek dobro organizirane vohunske mreže pospešeno zbirala razne vojaške, gospodarske in druge podatke, med drugim tudi podatke o osebni sestavi uradov, ustanov in podjetij, o narodnostni in politični usmerjenosti njihovega vodilnega osebja, o narodno zelo zavednih Slovencih, nasprotnikih nemštva in nacizma itd. Pri tem delu sta se naslanjala na Nemce, ki so živeli v Sloveniji in se, organizirani v Švabsko-nemški kulturni zvezi (Schwäbisch-deutscher Kulturbund), navzeli nacističnega duha, po katerem so se čutili ponovno duhovno zvezani in strnjeni z nemškim narodom.

UVEDBA NEMŠKE CIVILNE UPRAVE V ZASEDENIH SLOVENSКИH POKRAJINAH

V kratkotrajni vojni aprila 1941 so Slovenijo zasedli trije okupatorji in križanje nemških, italijanskih in madžarskih imperialističnih interesov je prišlo do izraza tudi pri njenem razkosanju. Ker je okupacijske meje določal Adolf Hitler sam, je dobila Nemčija največji in najrodovitnejši ter gospodarsko naj razvitejši del: Spodnjo Štajersko, severni del Dolenjske, Mežiško dolino, Gorenjsko in majhen severozahodni del Prekmurja (skupno 10.261,09 km² z okoli 800.000 prebivalci). Druga dva okupatorja sta dobila komaj polovico toliko kot je dobil nemški okupator sam (Italija 4.550,66 km² z okoli 340.000 prebivalci in Madžarska 997,54 km² z okoli 100.000 prebivalci).

Nemški okupator je zasedeno slovensko ozemlje obdržal pod nemško vojaško upravo le nekaj dni, tj. do 14. aprila 1941. Kajti že zelo zgodaj, konec marca ali v začetku aprila 1941 je Hitler za zasedeno slovensko ozemlje izbral tak okupacijski sistem, kot ga je pred tem uvedel v zahodni Poljski (Gdansk z Zahodno Prusijo in Poznan s Powartjem), Alzaciji, Lotaringiji in Luksemburgu. To pomeni, da je pokrajinske vodje (gauleiterje) NSDAP in državne namestnike (Reichsstatthalterje) sosednjih nemških pokrajin imenoval za šefe ali načelnike civilne uprave. Ti naj upravljajo zasedene pokrajine do njihove formalnopravne vključitve v nemški rajh. Zasedeno slovensko ozemlje je Hitler razdelil v dve začasni upravni enoti, in to Spodnjo Štajersko (Untersteiermark) in »zasedena območja Koroške in Kranjske« (besetzte Gebiete Kärntens und Krains) in vsaki za šefa civilne uprave imenoval takratna najvišja funkcionarja (gauleiterja oz. namestnika gauleiterja) NSDAP. Za Spodnjo Štajersko je to bil dr. Sigfried Uiberreither iz Gradca in za t.i. zasedena območja Koroške in Kranjske Franz Kutschera iz Celovca. Za Spodnjo Štajersko so nacisti uporabljali tudi ime Südsteiermark ali Unterland, za zasedena območja Koroške in Kranjske pa Südkärnten, vendar so to zelo neustrezno ime februarja 1942 tudi uradno odpravili.

Pokrajinska upravna enota Spodnja Štajerska je obsegala vso slovensko Štajersko, od 10 do 15 km širok pas Dolenjske južno od reke Save, občino Zagorje (da bi imeli vse zasavske premogovnike v eni upravni enoti) in majhen severozahodni del Prekmurja (narodnostno mešane vasi ob potoku Kučnica). Zajemala je 15 dotedanjih okrajev (srezov), v katerih je bilo 189 občin (od 394 v dotedanji dravski banovini). Njena površina je znašala okoli 6.782,12 km², prebivalstva po štetju iz 1931. leta pa je bilo 568.215. Pokrajinska upravna enota »zasedena območja Koroške in Kranjske« je obsegala večino Gorenjske, Mežiško dolino in občino Jezersko. Zajela je 5 dotedanjih okrajev (srezov), v katerih je bilo 82 občin, prebivalstvo pa je po štetju iz 1931. leta znašalo 181.095.

Ko je Hitler imenoval dr. Uiberreitherja in Kutschero za šefa civilne uprave, je o tem izdal ustrezna ukaza, ki ju pa ni objavil. Z njima je oba šefa civilne uprave podredil sebi, le poštnemu in železniškemu ministroma je pustil še nekaj pristojnosti, pač pa sta pravico

dajati navodila šefoma civilne uprave dobila Hermann Göring kot pooblaščenec za štiri-letni gospodarski načrt in Heinrich Himmler kot državni komisar za utrjevanje nemštva. Šefa civilne uprave sta si svoja urada uredila v Mariboru 15. aprila 1941 v poslopju realne gimnazije in na Bledu 30. aprila 1941 v hotelu Toplice. Svoje odredbe, sporočila itd. sta objavljala v posebnih uradnih listih za zasedeni pokrajini. V njunih štabih so bili uradniki iz Gradca in Celovca kot poverjeniki za posamezna področja. Za temo, ki jo obravnavamo, sta bila najpomembnejša nacionalnopolitična referenta, in to dr. Helmut Carstanjen za Spodnjo Štajersko in Alois Maier - Kaibitsch za Gorenjsko in Mežiško dolino. Šefoma civilne uprave, ki sta aprila 1941 postala tudi Himmlerjeva pooblaščenca za utrjevanje nemštva, sta bila podrejena tudi njuna urada za utrjevanje nemštva v Mariboru in na Bledu. V Mariboru ga je vodil esajevski polkovnik Erwin Seftschmig (za njim od 1944. leta Herbert Leonhard), na Bledu oz. pozneje v Radovljici pa esesovski polkovnik Wilhelm Schröder (za njim od jeseni 1941 Maier Kaibitsch). Urada sta imela več oddelkov, v katerih so bili večinoma esesovski častniki. Njun nadrejeni urad v Berlinu je bil Himmlerjev urad (nato štabni urad) državnega komisarja za utrjevanje nemštva, ki ga je vodil esesovski general Ulrich Greifelt.

Za povezavo obeh šefov civilne uprave z notranjim ministrstvom, ki mu je Hitler že v omenjenih odlokih z dne 14. aprila 1941 zaupal nalogo usklajevanja (za to je bil pri ministrstvu poseben oddelek I SO, ki ga je vodil državni sekretar dr. Wilhelm Stuckart), sta bila pri njunih uradih posebna zvezna uradnika, in to dr. Hans Müller-Scholtes v Mariboru in dr. Kurt Sierp na Bledu, vendar sta bila tam le do srede poletja 1941, ko sta se vrnila v Berlin. Iz dveh obsežnih poročil prvega smo dobro seznanjeni z vprašanji, s katerimi se je ubadala civilna uprava v Spodnji Štajerski, medtem ko se poročila drugega najbrž niso ohranila.

Potem ko so v Berlinu že drugič ali tretjič odložili formalnopravno priključitev zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu, sta šefa civilne uprave prenesla svoja sedeža iz Maribora (15. novembra 1941) in z Bleda (15. januarja 1942) v Gradec in Celovec. Vendar se s prenosom sedežev šefov civilne uprave v Gradec in Celovec položaj njunih upravnih območij ni skoraj nič spremenil.

Nižjo stopnjo uprave je nemški okupator v zasedenih slovenskih pokrajinah iz praktičnih razlogov nekaj časa pustil takšno, kot je bila ob njegovem prihodu. To pomeni, da je še pustil okraje (sreze) in občine, vendar je odstranil srezke načelnike in razpustil občinske odbore. Na mesta odstavljenih srezkih načelnikov sta šefa civilne uprave imenovala okrajne politične komisarje; kot pričajo viri, so bili nekateri imenovani že 3. aprila 1941. Vsi okrajni politični komisarji brez izjeme so prišli iz sosednjih avstrijskih dežel in so bili goreči nacisti. Edini okraj, ki je z okupacijo nehal obstajati, je bil okraj Krško: v nemško spodnještajersko upravno enoto je namreč prišel le njegov severni del, južni del je bil na italijanskem zasedbe nem območju. Pač pa so na severu Spodnje Štajerske ustanovili novi okraj, in to Marenberg, ker je zahodni del dotedanjega okraja Dravograd z okrajnim mestom vred prišel v gorenjsko upravno enoto. Nekaj vasi v severozahodnem delu Prekmurja so 13. junija 1941 uredili kot samostojne občine in jih upravljali iz okrožnega središča Feldbach na Zgornjem Štajerskem. Politični komisarji v okrajih so bili šefoma civilne uprave podrejeni neposredno in imeli enake pristojnosti kot onadva. Njihovi uradi pa so imeli različno organizacijsko sestavo, ki je bila le začasna.

Nacisti so namreč že od začetka zasedbe slovenskih pokrajin pripravljali vsebinsko in tudi oblikovno izenačenje uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah z upravo v sosednjih avstrijskih pokrajinah, ki jim je bila za vzorec za povojno upravno preureditev cele Nemčije in zasedenih pokrajin. Zato so 1. julija 1941 v Spodnji Štajerski uredili pet podeželskih okrožij (Landkreise) in to Maribor, Ptuj, Celje, Trbovlje in Brežice, ter eno mestno okrožje (Stadtkreis) Maribor. Obdržali so le okraj Ljutomer, ki bi ga po formal-

nopravni priključitvi Spodnje Štajerske k nemškemu rajhu priključili k okrožju Radgona (Radkersburg). V Gorenjski z Mežiško dolino so 1. avgusta 1941 uredili tri podeželska okrožja, in to Radovljica, Kranj in Kamnik. Obdržali so le okraj Dravo grad, ki pa so ga 20. januarja 1942 ukinili in posamezne občine priključili k okrožjema Velikovec in Wolfsberg. Upravo v novih okrožjih so še nekaj časa vodili okrožni politični komisarji, ki so jih februarja 1942 preimenovali v deželne svetnike (Landrat), tistega v mestu Maribor pa v nadžupana (Oberbürgermeister).

Iz praktičnih razlogov je nemški okupator v zasedenih slovenskih pokrajinah obdržal tudi občine. Ker je imel takšne upravne enote tudi v Nemčiji in Avstriji, so občine v zasedenih slovenskih pokrajinah preživele vse druge upravne enote iz obdobja Kraljevine Jugoslavije. Pač pa sta šefa civilne uprave s svojima odredbama z dne 14. aprila in 25. junija 1941 odpravila dotedanje občinske odbore, izvoljene na poslednjih jugoslovanskih občinskih volitvah. Ker je bilo premalo nemških ljudi za županska mesta, so okrajni politični komisarji imenovali nanje tudi Slovence, zlasti tiste, ki so znali nemško in so se jim zdeli politično zanesljivi. Poskusi, da bi ponekod hitreje zamenjavali slovenske župane z nemškimi, niso mogli biti uspešni zaradi vojnih razmer. Ker so bila v zasedenih slovenskih pokrajinah občinska območja povprečno manjša kot v avstrijskih pokrajinah, so nacisti takoj po zasedbi začeli pripravljati ustrezno preureditev, vendar so bili njihovi posegi v njihov obseg razmeroma majhni in so združili le nekaj desetih občin. Tako kot v drugih upravnih enotah, je bil tudi v občini župan edini nosilec oblasti, vendar so bile pri tem raz mere pestrejšje kot pri okrajih in okrožjih, tako da poleg župa nov, ki so bili lahko poklicni ali nepoklicni, poznamo tudi občinske komisarje, občinske poverjenike, uradne komisarje itd.

Skladno s splošnimi prizadevanji nemškega okupatorja v zasedenih slovenskih pokrajinah je bil tudi uradni jezik v notranjem in zunanjem poslovanju upravnih organov na vseh treh ravneh (pokrajinski, okrajni oz. okrožni in občinski) samo nemški. Le v nekaterih primerih, za katere je imel nemški okupator posebne interese, ker so se tikali predvsem obveznosti prebivalstva, je še dopuščal sočasno uporabo slovenščine.

Vsaj glede izvajanja političnih nalog so bili nemški civilni upravi v zasedenih slovenskih pokrajinah podrejeni nekateri oboroženi oddelki. To sta bili predvsem nemška policija in orožništvo.

Tako kot v nemškem rajhu, sta tudi v zasedenih slovenskih pokrajinah bili dve glavni veji nemške policije, in to 1. varnostna policija z varnostno službo (Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst) in 2. redarstvena policija (Ordnungspolizei). **Varnostna policija in varnostna služba** sta se notranje delili v tri vrste, in to v tajno policijo ali gestapo (Geheime Staatspolizei), kriminalistično policijo (Kriminalpolizei) in varnostno službo (Sicherheitsdienst). V Nemčiji in Avstriji so bili uradi teh vrst na deželni in nižji ravni ločeni in v strokovnem pogledu zvezani neposredno na ustrezne urade v glavnem državnem varnostnem uradu v Berlinu (Reichssicherheitshauptamt - RSHA), medtem ko je njih disciplino in nekatere druge zadeve urejal inšpektor v središču 18. vojnega okrožja za alpske dežele v Salzburgu. V zasedenih slovenskih pokrajinah pa je vse tri vrste združeval komandant varnostne policije in varnostne službe za zasedeno pokrajino. Za komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko v Mariboru so v Berlinu imenovali esesovske ga polkovnika Otta Lurkerja (nasledila sta ga Josef Vogt in Kurt Stage). Na Bled je Berlin najprej poslal esesovskega polkovnika Fritza Volkenborna (nasledili so ga Josef Vogt, Alois Persterer in Karl Ruchs). Urada komendantov v Mariboru in na Bledu sta bila sestavljena enako kot glavni državni varnostni urad v Berlinu. Imela sta izpostave (Aussenstellen) tajne državne policije, kriminalistične policije in varnostne službe v središčih večjih okrajev in nato v središčih okrožij ter urade na državni meji. Ob zaostitvi razmer 1942. leta pa v večjih krajih tudi svoje postojanke (Stützpunkte). Tajna državna policija (gestapo) je imela predvsem

nalogo izslediti politične nasprotnike nacizma in nemškega rajha: mednje so šteli zlasti komuniste, socialiste, prostozidarje, pripadnike nekaterih verskih sekt in druge politične nasprotnike. Kriminalistična policija je obravnavala navadno, nepolitično hudodelstvo, njeni člani so bili še najbolj izurjeni za policijsko preiskovalno delo. Varnostna služba je zbirala obveščevalne podatke doma in na tujem; v vsakem podjetju je imela svojega zaupnika: v zasedenih slovenskih pokrajinah so to bili najčehše nemški direktorji in obratovodje. Vsi uradi in oddelki komandantov varnostne policije in varnostne službe v Mariboru in na Bledu seveda niso bili enako pomembni, najpomembnejši je bil vsekakor urad IV - gestapo in njegove izpostave ter postojanke. Ko se je razvnel narodnoosvobodilni boj, so v uradu komandanta v Mariboru ustanovili tudi urad ali oddelek IV N, ki je imel za temeljno nalogo izsledovanje partizanskih enot in skupin. Gestapo je deloval s pomočjo mreže agentov, ki jih je delil v dve glavni skupini, in to v t.i. V - Männer in W - Männer. Prvi so bili pravi zaupniki in drugi le informatorji.

Velik pomen komandantov varnostne policije in varnostne službe v Mariboru in na Bledu za izvajanje temeljnih okupacijskih nalog se kaže tudi v tem, da sta imela skoraj ves čas okupacije v rokah obravnavo kazenskih zadev. Takoj po zasedbi slovenskih pokrajin, ko je bil med osnovnimi okupacijskimi nalogami tudi množičen izgon Slovencev, je Berlin (RSHA) tudi to nalogo zaupal predvsem policiji. Komandanta v Mariboru in na Bledu sta postala tudi komandanta preselitvenih štabov, ki so ju ustanovili aprila 1941 in sta imela več referatov.

Druga velika veja nemške policije, tj. **redarstvena policija**, je imela tudi tri vrste, in to 1. zaščitno policijo (Schutzpolizei des Reiches), 2. orožništvo (Gendarmerie) in 3. tehnično zaščito (Technische Nothilfe). Večina zaščitne policije je bila organizirana po vojaško, tj. v vode, čete, bataljone in polke ter je imela celo svojo divizijo na vzhodni fronti. V Spodnjo Štajersko in Gorenjsko so aprila 1941 prišli štirje okrepljeni bataljoni zaščitne policije, ki jim je poveljeval poveljnik redarstvene policije za alpske dežele (Befehlshaber der Ordnungspolizei Alpenland) polkovnik Helmut Mascus (nasledili so ga generala Karl Brenner in Hans Knoke ter polkovnika Griep in Wolter). Njegovo poveljniško mesto so najprej preselili iz Salzburga v Maribor in nato od tam na Bled. V nekaterih mestih, npr. v Mariboru in Celju, so bili manjši oddelki zaščitne policije zunaj omenjenih enot. V mirnem času naj bi se zaščitna policija omejevala le na mesta, medtem ko bi red in mir na podeželju vzdrževalo le orožništvo. Aprila 1941 je prišlo v zasedene slovenske pokrajine nekaj stotin (okoli 650) orožnikov, s katerimi so na podeželju vzpostavili celo mrežo orožniških glavarstev (Gendarmeriehauptmannschaft), okrožij (Gendarmeriekreis) in postaj (Gendarmerieposten). Zaradi pomanjkanja lastnega moštva so v nemško orožništvo sprejeli tudi nekaj stotin bivših jugoslovanskih orožnikov, in to kot pomožno policijo (Hilfspolizei). Orožništvo v Spodnji Štajerski in Gorenjski sta vodila komandanta orožništva pri šefih civilne uprave, ki sta bila obenem tudi komandanta orožništva za Štajersko in Koroško. V Gradcu oz. Mariboru je bil to polkovnik Hugo Novotny, v Celovcu oz. na Bledu pa polkovnik Rudolf Handl. Za pomoč policiji in orožništvu v prvih tednih okupacije so iz sosednjih avstrijskih pokrajin poslali okoli 2.400 mož SA in 255 mož nacinalnosocialističnega motoriziranega korpusa (NSKK). Ker niso bili poklicni ali mobilizirani za daljši čas, so jih kmalu, do junija 1941, vrnil na njihova delovna mesta.

Obe glavni veji nemške policije in orožništvo je v 18. vojnem okrožju, ki je zajelo tudi zasedene slovenske pokrajine, usklajeval višji vodja SS in policije; on je vodil tudi t.i. splošno SS (Allgemeine SS) na tem območju, ki je zajemalo zahodno polovico k nemškemu rajhu priključene Avstrije. Najdlje je bil na tem položaju esesovski in policijski general Erwin Rösener, in to od srede decembra 1941 do konca vojne (pred njim sta bila esesovska in policijska generala Alfred Rodenbucher in dr. Adolf Gustav Scheel.

TEMELJNI NAMENI FAŠISTIČNE OKUPACIJE SLOVENIJE

Okupatorji, ki so spomladi 1941 zasedli Slovenijo, so imeli nekaj skupnih namenov, in to predvsem tri: 1. priključiti zasedena območja k svojim državam, 2. izenačiti narodnostne meje z novimi državnimi mejami in 3. pridobiti čim več človeških sil in gmotnih sredstev z zasedenih oz. priključenih območij za lastne potrebe. Seveda niso imeli vsi okupatorji enakih možnosti, da bi to dosegli. Pri tem je treba upoštevati tudi dejstvo, da so jim to onemogočale ali vsaj ovirale vojne razmere, kakor so jih vojne razmere tudi spodbujale k sprejetju nekaterih ukrepov.

Spomladi 1941 ni bilo v Jugoslaviji nobenega okupatorja, ki ne bi nameraval kakšnega dela zasedenega ozemlja slej ko prej priključiti k svoji državi. Še izraziteje se je takšen namen pokazal pri vseh treh okupatorjih v Sloveniji. Če upoštevamo časovno zaporedje okupatorjevega aneksionizma na Slovenskem, je prvi pohitel s priključitvijo italijanski okupator. Ni še do kraja pojasnjeno, zakaj je tako pohitel s priključitvijo Dolenjske in Notranjske, ki ju je združil v Ljubljansko pokrajino, k Italiji. To je namreč storil s kraljevim ukazom že 3. maja 1941, medtem ko je nekatere druge zasedene pokrajine priključil 18. maja 1941. Nemški okupator je priključitev Spodnje Štajerske, Gorenjske in Mežiške doline nameraval opraviti 1. oktobra 1941, ko bi poprej »očistil« nezazelenih ljudi in priličil upravo zasedenih pokrajin upravi v Štajerski in Koroški. Ker še ni našel ustreznega vrhovnega funkcionarja za povečano Koroško s pomembni mi nacionalnopolitičnimi (beri: raznarodovalnimi) nalogami, je formalnopravno priključitev dvakrat odložil, in to na 1. november 1941 in nato na 1. januar 1942. Medtem so razni nacistični uradi precej razpravljali o tem, ali naj v Gorenjski in Mežiški dolini uvedejo nemško pravo istočasno kot v Spodnji Štajerski ali kdaj pozneje. Zaradi povečane partizanske dejavnosti v Gorenjski sredi decembra 1941 je novi šef civilne uprave dr. Friedrich Rainer 13. decembra 1941 predlagal Hitlerju, naj bi priključitev odložili za šest mesecev, s čimer je soglašal tudi šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Uiberreither; nacisti so namreč hoteli obe zasedbeni enoti priključiti istočasno. Vendar so nemirne razmere preprečile formalnopravno priključitev in sta obe pokrajini pravno obdržali položaj zasedenih območij, čeprav je okupator, kršeč mednarodno pravo, nekatera upravna področja smatral za dejansko priključena. Madžarski okupator je Prekmurje formalnopravno priključil k Madžarski z zakonom parlamenta 16. decembra 1941.

V nemškem notranjem ministrstvu so že zelo zgodaj začeli pripravljati odredbo o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah. Šefa civilne uprave sta namreč želela, da bi vprašanje državljanstva uredili še pred formalnopravno priključitvijo teh pokrajin k nemškemu rajhu. Odredbo, ki je imela veljavnost zakona, je 14. oktobra 1941 izdal ministrski svet za državno obrambo. Z njo je določil, da Nemci, ki so 14. aprila 1941 imeli stalno bivališče v Spodnji Štajerski, Gorenjski ali Mežiški dolini, dobijo stalno nemško državljanstvo, osebe, ki imajo »nemško ali njej sorodno kri« in so omenjenega dne imele stalno bivališče v omenjenih pokrajinah, dobijo nemško državljanstvo na preklic; če jim določeni uradi takšnega državljanstva ne preklicujejo v desetih letih, postanejo stalni nemški državljani, drugi postanejo ali »zaščitenci nemškega rajha« ali pa tujci. Stopnja državljanstva je kmalu postala odvisna predvsem od stopnje članstva v raznarodovalnih organizacijah oz. društvih, ki ju je ustanovil okupator, da bi vodili raznarodovalno delo v zasedenih slovenskih pokrajinah in tudi pripravili pot nacistični stranki, katere ustanovitve so predvideli po treh letih. Dotedanji člani Švabsko-nemške kulturne zveze so postali stalni člani društva in dobili **nemško državljanstvo**, Slovenci, ki so bili politično in rasno ustrezni, so postaličasni člani društva in dobili **nemško državljanstvo na preklic**, rasno ali politično ali dedno zdravstveno neustrezni pa so postali **zaščitenci**. Ko so čez nekaj mesecev v obeh zasedenih pokrajinah uvedli nemško vojno pravo in obveznost za služenje v nemški državni delovni službi (Reichsarbeitsdienst) in nemški vojski, so

nemški državljani in nemški državljani na preklic postali delovni in vojaški obvezniki, za zaščitence pa so uvedli posebno delovno obveznost, in to največ v posebnem delovnem taborišču Strnišče pri Ptuj »Sonder dienstpflichtigenlager Sterntal), so pa 1943. leta razpravljali tudi o njihovi povojni sterilizaciji. V Spodnji Štajerski so se nacisti držali svoje leta 1941 začrtane okupacijske politike bolj kot npr. v Gorenjski.

Drugi temeljni namen okupatorjev na Slovenskem je bil slej ko prej izenačiti nacionalne meje z novimi državnimi mejami, kar pomeni temeljito spremeniti zunanji videz zasedenih pokrajin in narodno pripadnost večine njihovega prebivalstva. Ta cilj, ki je v končni meri pomenil smrt slovenskega naroda kot etnične enote, je bil skupen vsem trem okupatorjem. Ločili so se le po času, ko naj bi to dosegli, in po trdoti ukrepov, s katerimi bi opravili s slovenskim narodom. Nobeden med njimi pa v tisti usodni pomladi leta 1941, ko so se polastili vsega slovenskega ozemlja, ni niti malo dvomil o tem, da bo slovenski narod čez desetletja le še zgodovinski pojem. Pri tem sta nemški in madžarski okupator izhajala iz hudo napačne predpostavke, da gre za regermanizacijo in remadžarizacijo večine prebivalstva, ki ga itak nista imela za slovenskega, temveč za vindišarskega ali vendskega.

Nemški nacisti so si brez krinke za popolno ponemčenje vsega zasedenega slovenskega ozemlja postavili nerazumljivo kratek rok. Med vsemi zasedenimi pokrajinami, v katerih so nacisti nameravali obračunati z nacionalno zavestjo nenemškega prebivalstva (zahodna Poljska, Alzacija, Lotaringija, Luksemburg itd.), sta bili Spodnja Štajerska in Gorenjska z Mežiško dolino tisti, v katerih so za to določili najkrajši rok. Slovenski narod naj bi izginil v štirih ali največ petih letih, kot so neprikrito, javno razglašali nacistični oblastniki spomladi in poleti 1941. Ta rok je presunljivo kratek: v nemškem rajhu, ki so mu nacisti v svoji propagandi napovedovali vsaj tisoč let življenja, naj bi slovenski narod izginil v nekaj letih. Tudi tako kratek rok za ponemčenje priča, kako napoti je bil mali, a trdoživi slovenski narod velikemu nemškemu rajhu.

Hitler, ki je že 27. marca 1941 izjavil, da bo najhujša usoda poleg srbskega naroda zadela tudi slovenski narod, je mislil resno in že konec marca ali v začetku aprila 1941 ukazal predvidenima šefoma civilne uprave dr. Uiberreitherju in Kutscheru, naj ponemčita slovenski pokrajini, ki ju bo zasedla nemška vojska. »Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!« (Napravite mi to deželo zopet nemško!) se je glasil njegov ukaz, ki je tudi izhajal iz napačne predpostavke, da so bile Spodnja Štajerska, Gorenjska in Mežiška dolina nemške in jih je zdaj treba regermanizirati.

Načrt nemškega okupatorja za uničenje nemškega naroda kot etnične enote je imel tri bistvene sestavine, ki so bile na slovenskem Štajerskem tesno povezane z vindišarsko teorijo o treh različnih slojih prebivalstva, tj. 1. narodno zelo zavednih Slovincih, 2. sicer slovensko govorečih, vendar nemško čutečih Vindišarjih ali Vendih ter 3. Nemcih. Prva sestavina je bil množičen izgon Slovencev, zlasti narodno zelo zavednih, za katere so nacisti predvidevali, da bi jim mogli že s svojo navzočnostjo in še bolj s svojim delovanjem ovirati raznarodovalno delo. Vsi ti naj bi sami ali po sili čim prej izginili iz zasedenih slovenskih pokrajin, njihovo usodo pa naj bi delili še deset tisoči drugih ljudi, ki so se priselili v Spodnjo Štajersko, Gorenjsko in Mežiško pokrajino, ter tisti, katerih posest je bila potrebna za nemške priseljence. Kajti druga bistvena sestavina okupatorjevega raznarodovalnega načrta je bilo načrtno in množično naselje vanje na slovenski zemlji, zlasti na posestva izgnanih Slovencev. Nemci, ki bi jih okrepili v vseh pogledih, tj. številčnem, političnem in gospodarskem, naj bi namreč bili pomemben dejavnik pri nacističnem raznarodovanju Slovencev. Njihove postojanke (v naselitvenem in ne vojaškem smislu) naj bi na južni strani zapirale zasedeni slovenski pokrajini pred vplivi slovanskega življa iz Hrvaške in Ljubljanske pokrajine, v notranjosti pokrajin pa trgale strnjeno slovensko ozemlje v manjše dele, ki naj bi nato kot osamljeni otočki izginili v nemštvu. Zemljevidi, ki jih je spomladi 1943. leta izdelal dr. Carstanjen in so se nam ohranili v arhivskih fon-

dih okrožnih vodstev Štajerske domovinske zveze Ptuj in Trbovlje, nam to pokažejo zelo nazorno v štirih zaporednih fazah. Tretja bistvena sestavina okupatorjevega raznarodovalnega načrta je bilo popolno in nasilno ponemčenje vseh tistih prebivalcev zasedenih pokrajin, ki naj bi vsaj začasno še ostali v njih. Kakšna pa naj bi bila končna usoda vsega slovenskega življa po vojni, če bi jo dobili nacisti, pa lahko domnevamo iz zelo natančno sestavljenega in do poslednje nemške marke izračunanega generalnega načrta Vzhod (Generalplan Ost), izdelanega v Berlinu v letih 1941 - 1942, ki je predvideval izgon okoli 31 milijonov ljudi iz srednje in vzhodne Evrope za Ural in naselitev okoli 10 milijonov Germanov. Himmler je junija 1942 izrecno ukazal, naj poleg tega načrta izdelajo še skupni naselitveni načrt, ki naj zajame tudi zasedene slovenske pokrajine.

MNOŽIČNO IZGANJANJE SLOVENCEV

Osnovna navodila

Množično izganjanje Slovencev je za nacistično pomenilo ukrep, brez katerega ne bi mogli izpeljati popolnega ponemčenja dežele. O njegovem pomenu priča že to, da so ga bili na Slovenskem pripravljene izpeljati tudi takrat, ko so ga v nekaterih drugih zasedenih ali priključenih pokrajinah zaradi vojnih težav odložili na povojni čas. Priča tudi to, da so za izgon določili zelo velik odstotek prebivalstva in zelo kratek rok, v katerem so ga nameravali izgnati.

Nacisti so o množičnem izgonu Slovencev razpravljali še pred uvedbo civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah. Na sestanku s predvidenima šefoma civilne uprave dr. Uiberreitherjem in Kutscherom 8. in 9. aprila 1941 v Gradcu so tudi razpravljali o obravnavi t.i. nacionalnih (beri: narodno zelo zavednih) Slovencev in t.i. Vindišarjev: prve bodo vse izgnali, druge pa ponemčili. Viri pričajo tudi o drugih sestankih v Gradcu in Celovcu, npr. s predstavniki Himmlerjevih uradov iz Berlina. Vodja glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu Reinhard Heydrich pa je že 12. aprila 1941 ukazal ustanoviti v Mariboru preselitveni štab (Umsiedlungsstab), ki naj bo podrejen šefu civilne uprave dr. Uiberreitherju. Povedal sem že, da sta šefa civilne uprave postala tudi Himmlerjeva pooblaščenca za utrjevanje nemštva. Takšna je bila namreč nacistična praksa v zasedenih pokrajinah, medtem ko so bili v nemškem rajhu Himmlerjevi pooblaščenca za utrjevanje nemštva višji vodje SS in policije v vojnih okrožjih.

Osnovne smernice za množičen izgon Slovencev je predpisal sam Himmler aprila 1941, ki se je s svojim posebnim vlakom »Steiermark« ustavil v Brucku na Muri in od tam z avtomobilom obiskoval razna območja. Za Spodnjo Štajersko je to storil 18. aprila, ko je nepričakovano in tajno prispel v Maribor in drugi dan v Celje.

V smernicah je Himmler na kratko določil tole: »1. Takoj je treba izseliti vse slovensko izobraženstvo. 2. Takoj bodo z družinami vred izseljeni vsi Slovenci, ki so se priselili po letu 1914. Z izborom je treba še preveriti, ali so med njimi rasno posebno dragoceni elementi, za katere se domneva, da so bili nekoč nemškega, germanskega porekla in jih nočemo prepustiti tujemu ljudstvu. Tiste, ki jih bodo izbrali pri grobem izboru, je treba nato poslati k osrednjemu vselitvenemu uradu, da jih bo natančneje pregledal. 3. Izseliti je treba tudi prebivalce obsavskega pasu, ki obsega območje nemškega rajha jugozahodno od Save in območje okoli 20 km severovzhodno od Save. Tukaj je treba ravnati kot pri točki 2. 4. Izseliti je treba tudi prebivalce tako imenovanega obsotelskega pasu, to je območje, ki je na priloženi karti označeno s črto. Tudi tukaj je treba ravnati kot pri točki 2. 5. Izseliti je treba tisto vaško prebivalstvo po vsej Spodnji Štajerski, ki očitno kaže primesi tuje krvi. Tudi te osebe je treba podvreči grobemu ravnemu pregledu. 6. Drugo prebivalstvo, to je večina, ostane za sedaj v deželi. Po gauleiterjevih pozivih bo v znamenje svoje notranje pripravljenosti do Nemčije stopilo v Štajersko domovinsko

zvezo. Vsak vstop v Štajersko domovinsko zvezo bo odvisen od podrobnejšega pregleda v osrednjem vselitvenem uradu. Ponavljam in povzemam: Skupine pri točkah 1 - 5 bodo v veliki večini izseljene do 90 in več odstotkov. Od njih bo pri grobem izboru, torej samo na pogled, samo majhen del rasno dobro ocenjenih prišel k podrobnejšemu izboru. Če bodo prebili podrobnejši izbor, bodo ti ljudje oziroma družine kot rasno dragocene, narodnostno pa kot nezanesljive presajene v rajh, kjer se naj ponemčijo. Ves pri točki 6 omenjeni del prebivalstva pa je treba podvreči podrobnejšemu izboru. Tu bo primer, da bo od 90 do 95 odstotkov priznanih za Nemce ali pa za popolnoma sposobne za ponemčenje, krvno in politično in bo odklonjen le majhen del, ki ga bo treba izseliti, kot je to predvideno pri točkah 1 - 5.«

Himmler je v Mariboru tisti dan izdal še dvojce dokumentov, in to »navodilo za poznejšo poselitev« in »posebno navodilo«. V prvem je določil, da se mora nemška kmetija temeljito razlikovati od slovenskega posestva. Nemški naseljenec mora postati varen in premožnejši. Nikdar ne sme zdrsniti na položaj kočarja. Zato je treba že v naprej izložiti posestva kot cele kmetije. Treba je takoj začeti z načrtovanjem deloma popolnoma novih vasi. Pri tem in pri vseh drugih stvareh bo svetoval štabni urad državnega komisarja v Berlinu. Zelo nujna sta izdelava zemljiških kart in popis posestev. Slabe vrste zemljišč (7 in 8) je treba predvideti za čimprejšnjo pogozditev. Južni obsavski pas je treba načrtovati posebej, in to, kot smo se pogovarjali, ne za kmečko poselitev. Tukaj prosim za predloge in navodila za zemljiški urad. Posestva, ki jih zajema odredba o zaplembi, in posestva obrtniškega gospodarstva, je treba takoj zemljiškoknjižno zavarovati in sprejeti v zemljiški urad.

V posebnem navodilu pa je Himmler najprej določil, naj prebivalce obsavskega in obsotelskega pasu, ki jih ne bodo izgnali, ker so ustrezni, da ostanejo v Spodnji Štajerski, kljub temu izselijo iz obsavskega in obsotelskega pasu, jih odpeljejo v notranjost dežele in jih čimprej nasadijo na izpraznjena posestva izgnanih Slovencev. Zanje naj predvidejo enake kmetije in zemljišča v enaki velikosti in kakovosti, kot so jih imeli do sedaj. Obsavski in obsotelski pas naj zasedejo samo Štajerci z najboljšim izborom krvi. Oba ta obmejna pasa morata postati najbolj germanski območji Štajerske. Poleg tega je Himmler še določil, naj tiste volksdeutscherje, ki so bili izdajalci v narodnostnem boju, aretirajo in ne izženejo, temveč jih naj odpeljejo v koncentracijsko taborišče. Trboveljsko premogokopno območje naj pri izselitvi tujerodnih ljudi obravnavajo posebej. V vojnem času rudarjev in njihovih družin ne bodo izselili. Zaznamovali jih bodo s posebnimi kaznicami. Rudarje in njihove družine, ki so ustrezni za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, lahko seveda takoj sprejmejo vanjo. Nato je še določil, kaj naj zaplenijo: vse jugoslovansko državno imetje, vse cerkveno imetje, posestva vseh izgnanih in habsburško posest. Navodil za zaupnike v gospodarjenju, ki jih je tudi predpisal Himmler v Mariboru, pa tukaj ne bomo navajali.

Navedli smo tukaj skoraj vse, kar je Himmler določil v Mariboru. Saj je tudi pri navodilih za naselitev in nemške naseljence šlo vendarle za posest slovenskih izgnancev.

Himmlerjevih smernic za izgon slovenskega prebivalstva iz Gorenjske in Mežiške doline še ne poznamo. Nismo jih še našli ali pa se sploh niso ohranile, jih pa omenjajo drugi dokumenti. Izdal jih je najbrž sredi aprila 1941 v Celovcu, od koder je nato pripotoval v Maribor. Opisal jih je esesovski stotnik dr. Helmut Glaser, ki je postal vodja referata v preselitvenem štabu na Bledu, po vojni v preiskovalnem zaporu v Ljubljani. Bila so zelo podobna prej navedenim smernicam za Spodnjo Štajersko. Tudi za Gorenjsko je Himmler določil 20 km širok pas ob t.i. Ljubljanski pokrajini, iz katerega bi naj izgnali veliko večino Slovencev in tam strnjeno naselili Nemce.

Več okupatorjevih dokumentov navaja število za izgon predvidenih Slovencev, in to od 220 do 260 tisoč. To je osuplo veliko število, saj je pomenilo tretjino prebivalcev, ki so takrat živeli na nemškem zasedbenem območju (avstrijski del Koroške tu ni upošte-

van). Iz zasedene in nato kmalu k nemškemu rajhu priključene zahodne Poljske (Gdansk - Zahodna Prusija in Poznanj - Povartje) so sicer nameravali izgnati polovico prebivalcev, vendar šele po vojni. Tudi to kaže, kako napoti je bil slovenski narod velikemu nemškemu rajhu. Trezna presoja tega okupatorjevega genocidnega načrta pa pokaže, da je to bil že od začetka prevelik zalogaj za vojni čas. Množično izganjanje Slovencev bi najbolj prizadelo gorenjsko prebivalstvo, saj bi ga naj izgnali kar polovico. Novi šef civilne uprave dr. Friedrich Rainer je junija 1942 izjavil, da bo po vojni prebivalstvo Gorenjske »razrahljano«, ker bo tam prostor samo še za **80 tisoč Nemcev** in **40 tisoč Slovencev**, pri čemer je pri Slovencih mislil najbrž na t.i. Vindišarje, ki naj bi jih »ustvarili« še v vojnih letih.

Ustanovitev preselitvenih štabov in taborišč

Himmlerjeve smernice za množično izganjanje Slovencev iz Spodnje Štajerske, Gorenjske in Mežiške doline so bila temeljne navodila, po katerih je nato potekalo delo na več področjih: ustanovili so posebna štaba za izvedbo izganjanja in urada za upravljanje zaplenjene imovine, začeli so popisovati, pregledovati in ocenjevati nekatere skupine prebivalstva, iskati prostor, kamor naj bi poslali izgnance itd. Za izvedbo množičnega izganjanja Slovencev je Himmler zavezal glavni državni varnostni urad (RSHA) v Berlinu, zlasti njegova oddelka III B in IV B 4, ki sta se ukvarjala z narodnostnimi in rasnimi ter s tehničnimi vprašanji množičnega izganjanja Poljakov, Francozov, tudi Židov itd., sedaj pa naj bi se tudi s slovenskimi izgnanci. Za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko z Mežiško dolino pa je že omenjeni urad v Berlinu za množičen izgon Slovencev še posebej zavezal komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru (esesovski polkovnik Otto Lurker) in na Bledu (esesovski podpolkovnik Fritz Volkenborn), ki sta že v prvi polovici aprila 1941 postala tudi komandanta preselitvenih štabov v Mariboru in na Bledu.

Preselitvena štaba v Mariboru in na Bledu sta imela poleg omenjenih komandantov svojega načelnika in tri referate. V preselitvenem štabu v Mariboru je bil načelnik esesovski stotnik Heinz Hummitsch, na Bledu pa esesovski stotnik dr. (filozofije!) Helmut Glaser. Prvi referat je popisoval osebe, ki jih je po Himmlerjevih smernicah bilo treba izgnati, v Mariboru ga je vodil esesovski poročnik Heinz Müller, na Bledu pa esesovski stotnik Rudolf Schluifer. Drugi referat je imel nalogo rasno pregledovati in ocenjevati osebe, predvidene za izgon, v Mariboru in na Bledu ga je vodil esesovski podpolkovnik dr. Bruno Kurt Schultz, ki je bil vodja rasnega urada v glavnem rasnem in kolonizacijskem uradu SS v Berlinu. Za to nalogo je imel v Sloveniji na voljo nekaj desetih rasnih preiskovalcev, večinoma za to posebej izšolanih esesovskih častnikov. Tretji referat je moral tehnično izvesti izganjanje, v Mariboru ga je vodil esesovski poročnik dr. Siegfried Seidl, na Bledu pa esesovski major dr. Hans Bauer, ki je bil obenem vodja urada tajne državne policije (gestapa) v že omenjenem uradu komandanta varnostne policije in varnostne službe na Bledu. Vsi ti esesovski častniki so prišli v Maribor in na Bled iz raznih strani, npr. iz Gradca, Celovca, Berlina, Dunaja, Lodza na Poljskem itd. Čeprav naj bi izganjanje Slovencev na Gorenjskem zajelo tudi velik del tamkajšnjega prebivalstva, pa je bil tamkajšnji preselitveni štab številčno manjši od mariborskega in kot bomo še videli, je tudi deloval precej manj časa kot preselitveni štab za Spodnjo Štajersko.

Ustanovitev uradov pooblaščenecv državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in na Bledu

Tesno povezano z množičnim izganjanjem Slovencev je bilo tudi delo dveh drugih uradov v Mariboru in na Bledu (pozneje v Radovljici oz. Celovcu), tj. uradov pooblaščenecv državnega komisarja za utrjevanje nemštva (Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums). Himmlerjeva pooblaščenca

za utrjevanje nemštva sta postala oba šefa civilne uprave, tj. dr. Uiberreither in Kutschera. Še aprila 1941 sta si pooblaščenca ustanovila svoja urada v Mariboru in na Bledu in imenovala tudi njuna vodja. Vodja urada v Mariboru je postal esajevski podpolkovnik Erwin Seftschmig (1944. leta ga je nasledil Herbert Leonhard), na Bledu pa esesovski nadpolkovnik Wilhelm Schröder (septembra 1941 ga je nasledil esesovski major in poznejši polkovnik Alois Maier Kaibitsch). Urad (od jeseni 1941 štabni urad) državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, ki ga je vodil esesovski general Ulrich Greifelt, je v oba urada poslal načelnika štaba, in to v Maribor esesovskega majorja Wilhelma Laforceja in na Bled dr. Karla Starzacherja, ki je bil tudi Kutscherov poverjenik za arhive, knjižnice in muzeje na Gorenjskem, v Celovcu pa vodja pokrajinskega arhiva. Vsak urad je imel več oddelkov, npr. pravni, zemljiški, za kmetijstvo in gozdarstvo, za trgovino in obrt, za industrijo itd. Oba urada naj bi izvajala vse ukrepe, ki bi jih za utrjevanje nemštva sprejela oba šefa civilne uprave kot Himmlerjeva pooblaščenca. Med temeljnimi nalogami je bilo upravljanje zaplenjene posesti, dokler je ne bi izročili novim lastnikom ali pa t.i. zaupnikom, in seveda množično naseljevanje Nemcev še med vojno in tudi po njej.

Oba šefa civilne uprave sta že v prvih tednih svojega uradovanja izdala nekaj odredb o utrjevanju nemštva na njunih upravnih območjih. Tako je npr. dr. Uiberreither 2. maja 1941 izdal drugo odredbo o utrjevanju nemštva, s katero je prej omenjeni urad pooblastil za plenjenje premoženja fizičnih in pravnih oseb bivše jugoslovanske države v Spodnji Štajerski. S tretjo odredbo o utrjevanju nemštva 23. maja 1941 pa je natančneje določil način zaplembe in upravljanja zaplenjenega imetja. Kutschera pa je še pred prihodom na Bled 24. aprila 1941 izdal odredbo, s katero je razglasil, da lahko zapleni »vse premočno in nepremično premoženje oseb, ki so sovražne ljudstvu in državi.« Dopolnil jo je 8. maja 1941 in določil, da se bo za vsak primer posebej določilo, katero premoženje se more imeti nevarno ljudstvu in državi in kdo lahko izdaja odločbe o zaplembi. Seveda je bilo šefoma civilne uprave kot Himmlerjevima pooblaščenca prepuščeno, da po mili volji določata, kdo je »sovražnik ljudstva in države«.

Aretacije in preselitvena taborišča

V zasedeni Spodnji Štajerski so prve aretacije Slovencev opravili oboroženi člani Švabsko-nemške kulturne zveze, ko so za nekaj časa prevzeli oblast, oddelki vojske in orožništva. Tako so npr. v Gornji Radgoni in okolici prve Slovence prijeli že v noči na 9. april in jih kmalu pognali čez mejo na Hrvaško. Podobno so v Mariboru nekatere Slovence prijeli in zaprli že 11. aprila. Množičneje so začeli zapirati Slovence po vzpostavitvi civilne uprave in policijskega ter orožniškega aparata. Nekaj časa so zlasti na obmejnih območjih delali tako, da prijetih Slovencev niso odpeljali v posebej za to urejena preselitvena taborišča, temveč so jih peš, s tovornimi avtomobili ali z avtobusi odpeljali na Hrvaško, tako npr. iz Posavja od 21. do 23. aprila in iz Ljutomerja 9. maja. Prve aretacije je nemška varnostna policija izvajala po seznamih, ki jih je dobila iz Berlina ali jih je napravila sama s pomočjo svoje obveščevalne mreže, ki je bila v slovenski Štajerski razvita med nekaterimi člani Švabsko-nemške kulturne zveze. V prvih tednih okupacije niti niso branili ljudem, da se sami »prostovoljno« odselijo z nemškega zasedbenega območja v Ljubljansko pokrajino in na Hrvaško. Tiste, ki so jih enostavno pognali s svojega okupacijskega območja, so prisilili, da se pisno odpovedo svoji imovini v korist utrjevanja nemštva.

Seveda je bilo na seznamih, ki jih je varnostna policija prinesla iz Gradca in Celovca, precej manj ljudi, kot so jih za izgon predvidele že omenjene Himmlerjeve smernice. Zato je bilo treba opraviti še ogromno administrativnega dela s popisovanjem ljudi, ki so jih za izgon predvidele omenjene Himmlerjeve smernice. Ker so bili zapori v Spodnji Štajerski, Gorenjski in Mežiški dolini daleč premajhni, da bi lahko sprejeli veliko število

aretiranih in za izgon predvidenih Slovencev, sta morala preselitvena štaba v Mariboru in na Bledu ustanoviti nekaj večjih ali manjših preselitvenih taborišč. Glavno in nekaj časa tudi največje preselitveno taborišče v Spodnji Štajerski je bilo v Meljski vojašnici v Mariboru (komandant esesovski podporočnik Rudolf Meyer, za njim esesovski major Harald Löblius in za njim esesovski poročnik Max Koller); v isti vojašnici je bilo tudi taborišče za ujete jugoslovanske vojake, vendar ločeno z bodečo žico. Manjša taborišča so uredili na gradu Borl pri Ptuj (komandant esesovski poročnik dr. Hermann Görger in za njim esesovski podporočnik Rudolf Meyer), v župnišču v Šmartnem pri Slovenj Gradcu (komandant esesovski podporočnik Sepp Strohmeier) in v celjskih zaporih »Stari pisker«. Aretirane osebe so imeli nekaj časa zaprte tudi v prostorih kapucinskega samostana in v mestni vojašnici v Celju, a so jih nato premestili v Stari pisker. Za izgnance iz Posavja so najprej nameravali urediti taborišče v Brežicah ali okolici, npr. na gradu Mokrice, vendar so se kmalu odločili za trapistovski samostan v gradu Rajhenburg (komandant esesovski podporočnik Franz Straub in za njim esesovski poročnik Max Koller). Vendar prostorov za bivanje izgnancev niso določili v samem gradu, temveč na bližnjem samostanskem ali grajskem gospodarskem poslopju. Kot bomo še videli, je rajhenburško taborišče postalo največje taborišče v Spodnji Štajerski in širše. Za nadzornika vseh preselitvenih taborišč v Spodnji Štajerski je preselitveni štab imenoval esesovskega majorja Kasparja Schwarzhuberja, ki je imel do tedaj enak položaj v Poznanju na Poljskem.

V Gorenjski in Mežiški dolini so nacisti začeli zapirati Slovence tudi še pred vzpostavitvijo civilne uprave v teh pokrajinah. Na Jesenicah npr. so jih začeli zapirati že 19. aprila. Po vzpostavitvi civilne uprave 30. aprila pa je zapiranje postalo kar množično. Preselitveni štab na Bledu je najprej sklenil, da bo preselitveno taborišče v gradu Begunje, iz katerega so izgnali redovnice (komandant esesovski glavni narednik Werner Klügel).

Kmalu pa so begunjski grad spremenili v policijske zapore za vso Gorenjsko, Mežiško dolino in po letu 1943 tudi za Ljubljansko pokrajino. Zato so okoli 20. maja 1941 aretirane Slovence, predvidene za izgon, preselili v novo preselitveno taborišče v dotedanjih Škofovih zavodih v Št. Vidu nad Ljubljano (komandant Werner Klügel). V to taborišče so pripeljali tudi za izgon predvidene Slovence iz Mežiške doline. Za odvoz izgnancev po železnici so zgradili do taborišča poseben železniški tir.

Preselitvena taborišča so bila zelo zastražena in nekatera (meljska vojašnica v Mariboru in grad Rajhenburg) tudi obdana z bodečo žico. Po prihodu v taborišče so aretiranim pobrali vse osebne predmete, iskali pa so zlasti zlatino in srebrnino, nakit, pobrali so celo poročne prstane, ročne in žepne ure ter seveda tudi denar, vrednostne papirje in denarne knjižice. Tako je preselitveni štab samo v meljski vojašnici v Mariboru junija in julija 1941 odvezel 670 aretiranim osebam 42.745 nemških mark in 319.269 dinarjev gotovine, 262 hranilnih knjižic in drugo, npr. 210 zlatih predmetov.

Za izgon predvidene osebe so ob aretaciji, ki je bila navadno ponoči ali v zgodnjih jutranjih urah, smele vzeti s seboj le najnujnejše, obleko, nekaj perila, hrane za kakšen dan itd., vsega skupaj le za ročni kovček, vse drugo so morale pustiti v stanovanju, ki so ga policisti ali orožniki takoj zaklenili in na vrata nalepili lepak, ki je oznanjal, da je stanovanje zaplenjeno v korist državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Ob prihodu v taborišče pa so ljudje izgubili še to, s čimer bi si potem v izgnanstvu lahko pomagali v najhujši stiski.

Režim v preselitvenih taboriščih je bil še najbolj podoben režimu v koncentracijskih taboriščih prve, tj. lažje stopnje. V njih sicer ni bilo plinskih celic, krematorijev in vislic, vendar nič manj poniževanj, sramotenj in duševnih muk kot v koncentracijskih taboriščih. Zaprte ljudi so v taboriščih zasmehovali in zasramovali zato, ker so bili Slovenci, posebej pa še zato, ker so bili izobraženci. Mladi nemški policisti so z njimi počenjali vse, kar se jim je zljubilo. Poseben užitek jim je bila telovadba. Vpregali so jih v vozove in so morali tako kot živina po mariborskih ulicah prevažati hrano in drugo. Duhovniki so

morali z golimi rokami ali z majhnimi posodami prazniti greznice, rušiti mariborsko pravoslavno cerkev itd. Posameznike so za najmanjši prekršek strogega hišnega reda zapirali v t.i. bunkerje, jih pretepali, držali zaprte na kamnitih ali betoniranih tleh, v Šmartnem pri Slovenj Gradcu so zapornike zapirali v dimnik, v katerem so lahko stali le sključeni. Posebno so nacisti uživali v strahovanju zapornikov s streljanjem. Če se je zapornik pojavil pri oknu, je stražar navadno ustrelil proti njemu, včasih pa so komu ukazali, naj se obrne k steni, da ga bodo ustrelili, potem pa so le šklepetali z orožjem itd. Takšno ravnanje nacistov s slovenskimi zaporniki v preselitvenih taboriščih je nekatere zapornike privedlo do poskusov samomora. Tako si je npr. neki zaprti trgovec iz Maribora že 18. aprila iz obupa vzel življenje s skokom skozi okno, septembra si je neka ženska v taborišču Rajhenburg prerezala žile, vendar so jo še rešili smrti.

V preselitvenih taboriščih so zapornike delili v razne skupine in jih tudi zasliševali. Vodja urada tajne državne policije pri komandantu varnostne policije in varnostne službe esesovski major dr. Walter Machule je 29. aprila 1941 odredil, kako naj vodijo pregled nad zaporniki in jih zaslišujejo. To je bila najbrž posledica obiska šefa civilne uprave dr. Uiberreitherja v mariborskem taborišču, kjer so mu zaporniki povedali, da ne vedo, zakaj so jih zaprli. Mimogrede naj omenim, da je zapornike v celjskem Starem piskru 19. aprila »obiskal« sam Himmler in tudi nekatere spraševal, zakaj so zaprti. Gradivo teh zaslišanj, ki jih je opravljalo v maju okoli deset gestapovskih uradnikov, nadziral pa dr. Machule, se ni ohranilo. Viri pričajo, da so tudi nekaj pozneje zasliševale zapornike v preselitvenih taboriščih tri »leteče« komisije in jih razvrstile v nekaj skupin. Viri pa pričajo tudi o tem, da so vsaj ponekod pri ugotavljanju zapornikove preteklosti sodelovali člani Švabsko-nemške kulturne zveze. Varnostna policija je do začetka junija končala »prvo akcijo aretacij« in je 5. junija komandant varnostne policije in varnostne službe Lurker izdal podrejenim uradom okrožnico za ponoven popis in preverjanje zapornikov, ki morata biti končana v enem tednu. Če za koga ni utemeljenega razloga za zapor, ga naj izpustijo. Tako lahko razumemo primere, da so nekatere zapornike izpustili, a so jih čez nekaj časa ponovno spravili v preselitveno taborišče.

Tisti čas, ko so v taboriščih v Spodnji Štajerski preverjali zapornike in jih razvrščali v razne skupine, so na terenu tekale tri velike popisovalne akcije: 1. popis priseljencev v Spodnjo Štajersko po letu 1914, 2. popis, rasno in politično ocenjevanje prebivalstva obsavskega in obsočelskega pasu in 3. vpisovanje prebivalstva v Štajersko domovinsko zvezo. Vsi trije popisi so bili osnova za politično in rasno preverjanje vsega prebivalstva v Spodnji Štajerski, ki so ga predvidevale že omenjene Himmlerjeve smernice z dne 18. aprila 1941.

Izgon priseljencev v Spodnjo Štajersko po 1. januarju 1914 so predvidevale Himmlerjeve smernice, vendar so celo nekateri nižji okupatorjevi uradi vedeli za ta ukrep. O tem pričajo navodila okrožnega orožniškega poveljstva iz Celja z dne 16. aprila 1941 orožniškim postajam. Te morajo takoj vzpostaviti stik s t.i. Volksdeutscherji in v petih dneh sestaviti sezname t.i. Čičev. Mimogrede naj povem, da so imeli nacisti priseljence iz Primorske, in teh je bilo najbrž največ, slabševalno za Čiče. Popis priseljencev je odredil šef civilne uprave dr. Uiberreither 22. aprila 1941 z odredbo na posebnih lepakih. Za dan popisa je določil nedeljo, 27. aprila. Pri popisu morajo navesti tudi »narodnost« priseljenca in morajo natančno razlikovati: nemško, vindišarsko, slovensko, hrvaško, srbsko, primorsko (Čiči), židovsko in cigansko pripadnost. Še konec aprila in v začetku maja so posebne komisije, v katerih so bili obvezno tudi domači Nemci, zlasti najzanesljivejši člani Švabsko-nemške kulturne zveze, pregledale vse sezname in jih opremile s svojimi kratkimi pripombami o »narodnosti« popisanih. Natančnejši podatki o poteku popisa in preverjanju »narodnosti« popisanih priseljencev so se nam ohranili iz okraja Celje podeželje. Tam so v 22 občinah popisali in preverili 3.832 priseljencev. V okraju Šmarje pri Jelšah so popisali in preverili 2.005 priseljencev. V okraju Maribor mesto se

je omenjenega dne prijavilo 9.727 priseljencev po letu 1914, in to 1703 Nemcev, 2449 Štajercev in 5.575 tujcev; pozneje se jih je prijavilo še okoli tisoč, vendar nimamo podatkov, koliko so jih nato razvrstili v posamezne skupine. Nekaj podatkov je tudi za okraj Gornji Grad. V Spodnji Štajerski so popisali in preverili okoli 44.000 priseljencev. Ker se je šefu civilne uprave dr. Uiberreitherju to število zdelo preveliko, je 23. maja zaupno naročil okrajnim političnim komisarjem, naj priseljence podvržejo natančnemu preverjanju in rasni ocenitvi. V ta namen bodo prišle v okraje posebne komisije komandanta varnostne policije in varnostne službe, ki jim je treba pomagati. Posebno naj poskrbijo za to, »da bodo župani obvestili osebe, ki jih je treba podvreči preverjanju in ocenitvi, in pomagali komisijam pri izbiri krajevnih poznavalcev narodnostnih razmer iz vrst tamkajšnjega nemškega prebivalstva.« Kot priča pritožba gornjegrajskega okrajnega političnega komisarja, niso bili vsi prav zadovoljni z nenehnim popisovanjem in preverjanjem za izgon predvidenih skupin ljudi. Povedal je tudi tole: »Od tistega, o čemer smo govorili v Gradcu, ni ostalo mnogo.« To pomeni, da so se v Gradcu dogovarjali za še odločnejši način množičnega izгона Slovencev, pri katerem bi bilo manj »obotavljanja«, »iskanja dokazov«, »izpuščanja« itd.

V omenjenih preselitvenih taboriščih zaprti Slovenci niso klonili. Le malo je bilo klečeplazenja pred okupatorjem, egoističnega reševanja lastnega položaja, brezupa in samomorov. Velika večina jetnikov je vseskozi jasno in glasno izpovedovala svojo narodno zavest. Bili so primeri, da so nacistični oblastniki, npr. celo dr. Uiberreither in Himmler, hoteli od nekaterih jetnikov, katerih imena so imela bolj nemško obliko, doseči priznanje, da so »nemške krvi«, a so jim ti odgovorili, da so in ostanejo Slovenci. Zato ni nič čudnega, če je tako narodno zavedno in ponosno vedenje jetnikov v preselitvenih taboriščih netilo sovraštvo in bes domačih Nemcev in stražarjev iz Gornje Štajerske. Kot pripovedujejo nekdanji jetniki, so se razmere v mariborskem taborišču nekoliko izboljšale proti koncu maja, ko so prišli za stražarje policisti iz rezervne policijske čete »Wien«, tj. Dunajčani, in ko je komandant taborišča Löbius dovolil jetnikom peti slovenske pesmi. Dovolil je tudi skupne pevske vaje, kar je omogočilo jetnikom iz raznih sob pogostejše sestajanje. Kljub neugodnim razmeram so v nekaterih taboriščih začeli pisati, urejati in izdajati tudi skrivna taboriščna »glasila«. V celjskem kapucinskem samostanu zaprti Slovenci so izdali šapirografiran list »Kapucinski Toti«, v Starem piskru pa na pisalnem stroju razmnoženi »Toti Stari pisker«. Tretji takšen list so jetniki izdajali v preselitvenem taborišču Št. Vid nad Ljubljano, in to z imenom »Kibla«. Šesta številka je imela celo prilogo »Arestant«.

Politično in rasno ocenjevanje

Nacisti so v nekaj mesecih spomladi in poleti 1941 politično in rasno pregledali in ocenili skoraj vse prebivalstvo Spodnje Štajerske, Gorenjske in Mežiške doline. To, da v nobeni drugi zasedeni pokrajini ali državi niso politično in rasno pregledali in ocenili vsega prebivalstva in da so v zasedenih slovenskih pokrajinah to storili, in to zelo hitro, priča o njihovih trdnih namerah, da ob uporabi vseh do tedaj postavljenih nacionalnopolitičnih in rasno antropoloških lažnih znanstvenih načel temeljito pretresejo vsa zasedena slovenska območja. S političnim ocenjevanjem so nacisti hoteli iz množice slovenskega prebivalstva takoj izločiti vse »Nemcem sovražne osebe«, z rasnim ocenjevanjem pa »rasno neustreznim elementom« onemogočiti vključitev v »nemško ljudsko skupnost«, poleg tega pa preprečiti izgon »rasno dragocenih elementov«, ki bi lahko, če bi jih izgnali »rasno bogatili« tuje narode ali države. V Spodnji Štajerski so posebne komisije, v katerih so bili rasni preiskovalci iz t.i. akcijskega urada »Jugovzhod« glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS, od 23. aprila do 25. maja 1941 pregledale in ocenile vse prebivalstvo obsavskega in obsotelskega izselitvenega pasu. Nato so od 27. maja do 28. junija

1941 podobne komisije pregledale in ocenile vse po 1. januarju 1914 v Spodnjo Štajersko priseljene ljudi. Končno so od 5. junija do 15. septembra 1941 pregledale in ocenile vse prebivalce, ki so se prijavili za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo. Vzporedno s političnim in rasnim pregledom v Spodnji Štajerski je tekel takšen pregled tudi v Mežiški dolini in v Gorenjski. Kolikor vemo sedaj, je bila razlika med pregledom v Spodnji Štajerski in v Mežiški dolini in Gorenjski ta, da so v Spodnji Štajerski pregledovali in ocenjevali po posameznih skupinah, v Mežiški dolini in Gorenjski pa kar od začetka vse prebivalstvo. Medtem ko je bilo v Spodnji Štajerski komisij več kot 25, so bile v Mežiški dolini in Gorenjski le tri ali štiri. Nisem še mogel ugotoviti, zakaj v Gorenjski niso pregledali in ocenili okoli dva tisoč družin od okoli 60.000 družin ali približno 6 - 7 tisoč ljudi, kar pa seveda pomeni le majhen odstotek (3 - 4 %), če upoštevamo, da je bilo leta 1931 tam 181.089 prebivalcev (iz 1941. leta namreč nimamo podatkov o številu prebivalstva, ker tisto leto zaradi vojne in okupacije ni bilo ljudskega štetja). Preselitveni štab za Gorenjsko in Mežiško dolino je že v drugi polovici aprila 1941, ko je bil sam še v Celovcu, organiziral popis, pregled in ocenitev vsega prebivalstva Mežiške doline (19. aprila so pregledali in ocenili ljudi na Prevaljah), in nato od maja dalje v Gorenjski. Medtem ko se nam je za rasni pregled in ocenitev ljudi v Spodnji Štajerski ohranilo skupno poročilo vodje rasnega referata iz obeh preselitvenih štabov dr. Bruna Kurta Schultza, se nam podobno poročilo za Gorenjsko in Mežiško dolino, ki pa je za gotovo prispelo v Berlin, ni ohranilo ali pa ga v nemških arhivih še niso našli; zato imamo za Gorenjsko le nekaj podatkov.

Političnih ocen je bilo pet: 1 (führend deutsch - vodilno nemški), 2 (deutsch - nemški), 3 (indifferent - ravnodušen), 4 deutschfeindlich - Nemcem sovražen) in 5 (führend deutschfeindlich - vodilno sovražen Nemcem).

Rasne ocene so bile štiri: I (rein nordisch und rein fällisch, erbgesundheitlich und leistungsfähig erstklassig - čisto nordijska in čisto falka, dednozdravstveno in delovnozmožno prvorazredna), II (vorwiegend nordisch und fällisch mit harmonischem Einschlage von dinarisch und westisch, ferner ausgeglichene Mischlinge von nordisch-fällisch mit dinarisch und westisch; ferner Dinarier, soweit sie nicht dem Gesamtrassenbilde des deutschen Volkes zu fremd erscheinen - večinoma nordijska in falka s harmonično primesjo dinarske in zahodne, dalje dinarci, kolikor niso preveč tuji glede na celotno rasno podobo nemškega ljudstva), III (weniger ausgeglichene Mischlinge mit überwiegend dinarischem oder westischem Anteile und mit merklichen ostischen oder ostbaltischem Merkmalen - manj izravnani mešanci z večinoma dinarskim ali zahodnim deležem in z vidnimi vzhodnimi ali vzhodnobaltskimi znamenji), IV (unausgeglichene Mischlinge, rein ostisch, rein ostbaltisch, ferner Personen mit ausseneuropäischem Einschlag, Fremdblutige - vorderasiatische, orientalisches, negroid, mongoloid - ausserdem erscheinungsbildlich schwer Erbkrank - neizravnani mešanci, čisto vzhodna, čisto vzhodnobaltska, dalje osebe z neevropsko primesjo, tujekrvni - prednjeazijska, orientalska, negroidna, mongoloidna - poleg tega že na prvi pogled opazni hudo dedno bolni). Iz tega sicer nekoliko zapletenega pregleda bo bralec vendarle lahko razbral, da so imeli nacistični rasistični »strokovnjaki«, ki jih tukaj ne kaže navajati, šest ras za evropske. To so bile: nordijska, falka, zahodna, dinarska, baltska in vzhodnobaltska in takšen je bil za naciste tudi kakovostni vrstni red.

Glede na rasno kvaliteto in primernost za ponemčenje pa so navedene skupine imenovali takole: I (sehr gut - prav dobro), II (gut - dobro), III (durchschnittlich - povprečno) in IV (rassisch ungeeignet - rasno neustrezno). Ljudje, ki so jih ocenili z ocenama I in II, naj bi bili ustrezni za ponemčenje, drugi pa ne in bi jih bilo treba odstraniti iz zasedenih slovenskih pokrajin, nekatere takoj in druge po vojni.

Tukaj nas seveda najbolj zanima, kako so omenjene komisije ocenile tiste skupine Slovencev, ki so jih nacisti nameravali izgnati. Poročilo omenjenega akcijskega urada »Jugovzhod« navaja, da so v Posavju in Obsotlju pregledali in ocenili 70.162 oseb in za

vsako občino navaja tudi odstotke ljudi v omenjenih štirih rasnih skupinah. Skoraj nič ljudi ni dobilo ocene I, le malo jih je dobilo oceno II, medtem ko jih je mnogo prišlo v III. in IV. skupino. Zato je poročevalec sklenil: »Glede na majhno število družin z rasno oceno II je toliko večji delež družin z rasno oceno IV. Nameravana izselitev prebivalstva s tega območja je torej tudi glede na izid rasnega pregleda upravičena in utemeljena.« Že površen pregled odstotkov posameznih rasnih skupin po posameznih občinah pove, kako neenotna je bila praksa rasnega ocenjevanja, saj so npr. kar štiri občine južno od Litije imele vsaka več kot 20 odstotkov pregledanih ljudi v II. rasni skupini, medtem ko npr. v obsotelskem pasu nobena ni imela več kot 14 odstotkov. Do podobnih ugotovitev o neenakih merilih bomo še prišli pri pregledu drugih skupin prebivalstva.

Glede rasnega pregleda in ocenitve priseljencev v Spodnjo Štajersko po letu 1914 poročilo akcijskega urada »Jugovzhod« navaja, da so od 27. maja do 28. junija 1941 pregledali 42.520 oseb in navaja tudi odstotke posameznih rasnih skupin po okrajih. Tudi tukaj ni bilo v I. rasni skupini skoraj nikogar, v II. skupini jih je bilo nekoliko več kot npr. v obsotelskem in obsavskem pasu in je bil ravno v okraju Brežice odstotek priseljencev v tej skupini najvišji (29 %), medtem ko je bil npr. v Marenbergu (zdaj Radlje ob Dravi) le 1 odstotek.

Povedal sem že, da je pri rasnem pregledu šlo za t.i. grobi pregled, ki se je omejil le na razmeroma površen pregled posameznika ali cele družine in je trajal le nekaj minut. Poznali pa so rasni preiskovalci tudi t.i. natančni pregled, ki je zajel okoli 40 delov telesa in je skupaj s pogovorom preiskovanca trajal tudi do pol ure, kajti rasni preiskovalec je hotel zvedeti tudi za duševne lastnosti preiskovanca. Takšnega pregleda si seveda pri tako velikem delu prebivalcev, ki so jih morali politično in rasno oceniti v zasedenih slovenskih pokrajinah, niso mogli privoščiti. Vendar niti tukaj ni šlo brez štetja plavih oči ali plavih las v nekaterih krajevnih skupinah ali fotografiranja nekaterih izrazitih rasnih »tipov« ljudi, še posebej, ko so pregledovali prijavitelje za Štajersko domovinsko zvezo in Koroško ljudsko zvezo.

Komisije, v katerih so bili tudi t.i. narodnostni izvedenci, so posameznim družinam glede na njihovo rasno in politično oceno določile tudi končno usodo. Razvrščale so jih v skupino V (Verbleib - ostane), E (Evakuierung - izgon), A (Altreich - preselitev v Nemčijo), U-St (Umsiedlung Steiermark - preselitev v Gornjo Štajersko), O (državljan tuje države, s katero ima nemški rajh dobre odnose), in S (Sonderfall - posebni primer). Natančne podatke, koliko priseljencev po letu 1914 je dobilo eno od navedenih znamenj za končno usodo, poznamo za sedaj le za takratni okraj Slovenj Gradec. Od 1536 priseljencev je dobilo znamenje E 397, znamenje A 80, znamenje V 547, znamenje O 29, medtem ko jih kar 493 še ni bilo razporejenih v eno navedenih skupin.

Prve ovire in težave ter konference

Tisti čas, ko so nacisti zapirali, popisovali, ocenjevali in izbirali ljudi za množičen izgon, so tudi iskali prostor, kam bi jih izgnali. Ko je Himmler sredi aprila 1941 izdal že navedene smernice za izgon, so predvidevali, da bodo veliko večino Slovencev izgnali v Srbijo južno od Beograda, manjši del iz Obsotelja preselili na severnejša območja Spodnje Štajerske, tiste s prav dobro rasno oceno pa v Nemčijo na ponemčenje. Vendar so se že kmalu pokazale težave, ker vojaški poveljnik za Srbijo (takrat je to bil general Helmuth Förster) ni mogel zagotoviti nastanišč za tako veliko število slovenskih izgnancev v razmerah, ko so tudi ustaši množično izganjali Srbe z vseh območij t.i. Neodvisne države Hrvatske. Načelnik transportnega oddelka v generalnem štabu nemške kopenske vojske pa ni mogel dati na voljo železniške proge za tako veliko število transportov slovenskih izgnancev, ker jo je potreboval za prevoz nemških enot z Balkana v Vzhodno Evropo za napad na Sovjetsko zvezo. Če upoštevamo, da je bilo za prevoz ene same divizije potreb-

nih tudi okoli petdeset ali več vlakov in da je bilo treba prepeljati nekaj desetih divizij, potem nam je ta težava povsem razumljiva. Da bi odpravili ti težavi in oviri, je šef glavnega državnega varnostnega urada Heydrich že 24. aprila sklical širšo konferenco zastopnikov raznih nacističnih uradov. Bila je v Mariboru 6. maja 1941 in so se je udeležili nacistični vojaški, policijski in civilni funkci onarji iz Berlina, Maribora in Beograda. Med njimi je bil tudi zloglasni Adolf Eichmann, ki je v omenjenem Heydrichovem uradu skrbel za »transportne« zadeve. Konferenco je vodil šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Sigfried Uiberreither, vendar ni mogla odpraviti težav in ovir. Na konferenci so navajali število od 220.000 do 260.000 oseb, ki jih je treba izgnati, in tudi to, da Hitler ne dovoli, da bi jih izgnali na Hrvaško, ker bi bili preblizu svoji nekdanji domovini. Predstavniki vojaškega poveljnika za Srbijo je sicer obljubil, da bo sprejel toliko izgnancev, koliko jih bo pač mogel, so pa sprejeli tudi predlog, da bi poskusili doseči od Bolgarije in Italije, da bi sprejeli del slovenskih izgnancev. Pri tem so se glede Italije sklicevali na to, da se bodo kočevski Nemci odselili iz Ljubljanske pokrajine in bi tja lahko poslali del slovenskih izgnancev, pa tudi večina priseljencev v Spodnjo Štajersko izvira iz Primorske. Tako bi naj šlo v Srbijo le še od 120.000 do 150.000 slovenskih izgnancev. Čez nekaj časa je iz obeh navedenih držav prišel v nemško zunanje ministrstvo negativen odgovor. Čeprav so na konferenci poudarjali zahtevo Berlina, da je treba izgon opraviti čim hitreje, je generalni štab kopenske vojske vztrajal pri tem, da zaradi transportnih razmer dovoli uporabo glavne železnice prek Zagreba in Beograda šele od julija dalje.

Nekaj časa po tej konferenci je v Berlinu vladalo mišljenje, da zunanje ministrstvo, ki ni imelo svojega zastopnika na konferenci (o njenem izidu ga je obvestil njegov zastopnik pri vojaškem poveljniku za Srbijo Felix Benzler), nasprotuje hitremu izgonu Slovencev. To je bil tudi predmet Hitlerjevega pogovora z zunanjim ministrom Joachimom von Ribbentropom med 6. in 9. majem, vendar so zadevo hitro pojasnili; kaže pa, da so bila neka nesoglasja med Ribbentropom in dr. Uiberreitherjem.

Zdaj so morali seveda pereča vprašanja izгона velikega števila Slovencev reševati pri nemškem vojaškem poveljniku za Srbijo v Beogradu. Tam so imeli konferenco o tem 21. maja in je bil za reševanje nastanitvenih in drugih vprašanj v Srbiji odgovoren esesovski major dr. Ernst Weinmann iz štaba akcijske skupine varnostne policije in varnostne službe za Srbijo (vodil jo je esesovski polkovnik dr. Wilhelm Fuchs). Pod vodstvom generala Försterja so razpravljali predvsem o tem, kje bi uredili sprejemno taborišče za slovenske izgnance; odločili so se za obnovo nekdanjega taborišča za preselitev besarabskih Nemcev. Obravnavali so še tudi nekatera druga tehnična vprašanja, npr. o vsoti denarja, ki ga lahko izgnanci prinesejo s seboj, enakomerni porazdelitvi zdravnikov-izgnancev po transportih itd. S sklepi te konference sta dr. Fuchs in dr. Weinmann 24. maja v Beogradu seznanila Lurkerja. Ugotovili so, da bi lahko začeli z izgonom v prvih desetih dneh meseca junija, in to s 5.000 - 6.000 izgnanci iz t.i. prvega vala iz Spodnje Štajerske. Izgon bi teklen do Beograda in nato prek tamkajšnjega taborišča v notranjost Srbije južno od Beograda. Vendar so iz generalnega štaba nemške kopenske vojske že čez dva dni dobili obvestilo, da bodo za prevoz slovenskih izgnancev v Srbijo lahko uporabljali le železnico prek Bosne in še to samo po dva transporta na teden, vsak s petsto izgnanci.

Tisti čas so nacisti že začeli iskati druge možnosti, kam bi izgnali čim več Slovencev. V to se je vključilo nemško zunanje ministrstvo, in to prek svojega diplomatskega predstavnika v Zagrebu, poslanika Siegfrieda Kascheja. Bil je med tistimi petimi diplomati, visokimi esajevskimi častniki, ki jih je moralo zunanje ministrstvo poslati v diplomatsko službo v jugovzhodno Evropo. Kasche je namreč že 13. maja brzojavil v Berlin, da je ustaška vlada »dostopna za željo nemške vlade, da bi sprejela iz Spodnje Štajerske izseljene Slovence, če bi lahko oddala v Srbijo enako število Srbov.« Čez tri dni so v zunanjem ministrtvu napisali ustrezno sporočilo za Hitlerja, ki je 18. maja izjavil, »da je ta rešitev dobra in z njo soglaša.« Vendar so novico o Hitlerjevem soglasju sporočili

Kascheju šele 25. maja. Najbrž je zunanje ministrstvo čakalo s sporočilom, da je dobilo odgovor iz Sofije in Rima, ki je bil - kot že vemo - negativen, in je sedaj postal izgon Slovencev v t.i. NDH edina možnost za kolikor toliko hiter izgon Slovencev.

Poslanik Kasche je 31. maja dobil dovoljenje svojega zunanjega ministrstva, da skliče in vodi v Zagrebu posebno konferenco o izgonu Slovencev in Srbov. Bila je 4. junija dopoldne v posloplju nemškega poslaništva v Zagrebu in jo je res vodil Kasche. Udeležili so se je zastopniki raznih nacističnih uradov iz Beograda in Maribora in visoki ustaški funkcionarji iz Zagreba. Iz Maribora so bili navzoči šef civilne uprave dr. Uiberreither, njegov nacionalnopolitični referent dr. Carstanjen, vodja preselitvenega štaba Lurker in njegov načelnik Hummitsch. Zanimivo je, da se te konference ni udeležil nihče z Bleda ali Celovca, kot da bi šlo samo za izgon Slovencev iz Spodnje Štajerske. Na konferenci so se dogovorili za vzajemno izganjanje Slovencev in Srbov, in to za enako število: koliko slovenskih izgnancev bo sprejela NDH, toliko Srbov bo lahko izgnala v Srbijo. Vendar so določili tudi približno število in izjeme. Izgon Slovencev naj bi potekal v treh zaporednih valovih, in to v 1. valu naj bi iz Spodnje Štajerske do 5. julija izgnali 5.000 Slovencev (t.i. »politično obremenjene« in izobražence) neposredno v Srbijo, da ne bi bili preblizu svoji dotedanji domovini, le katoliške duhovnike naj bi izgnali na Hrvaško. V 2. valu naj bi od 10. julija do 30. avgusta izgnali v NDH okoli 25.000 Slovencev, ki so se po 1914. letu priselili v Spodnjo Štajersko. V 3. valu naj bi od 15. septembra do 31. oktobra 1941 izgnali v NDH okoli 65.000 prebivalcev obsavskega in obsotelskega pasu ter okoli 80.000 Slovencev z obmejnih območij Gorenjske. Podobno so določili tudi število Srbov, ki jih naj izženejo v Srbijo južno od Beograda. Dogovorili so se tudi o znesku denarja in teži prtljage, ki jo lahko izgnanci vzamejo s seboj v izgnanstvo in o možnosti, da bi se izgnanci lahko odpeljali v NDH oz. v Srbijo z vprežnimi vozmi. Popoldne je bila v istem posloplju posebna konferenca za reševanje tehničnih vprašanj množičnega izganjanja Slovencev in Srbov. Iz Maribora sta bila navzoča Lurker in Hummitsch. V zapisniku te konference je tudi podatek, ki ga v zapisniku dopoldanske konference ne najdemo, namreč, da bodo namreč po izgonu prvega vala iz Spodnje Štajerske izgnali tudi prvi val iz Gorenjske in Mežiške doline, in to okoli 4.000 oseb v Srbijo, le katoliške duhovnike v NDH.

Poslanik Kasche je o izidu konference takoj poročal svojemu zunanjemu ministrstvu in to je tudi takoj obvestilo Hitlerja. Ko je namreč poglavnik NDH dr. Ante Pavelić skupaj s Kaschejem obiskal Hitlerja na njegovem dvorcu v Berchtesgadnu blizu Salzburga, mu je ta že omenil sklenjeni sporazum o izgonu Slovencev in Srbov. Povedal mu je, da so takšna preseljevanja seveda trenutno boleča, vendar so boljša kot trajna bol. NDH bo morala - tako je govoril Hitler - če hoče biti trdna, petdeset let voditi nacionalno nestrpno politiko, kajti prevelika strpnost pri tej zadevi škoduje. O izganjanju Slovencev sta se pogovarjala tudi dr. Pavelić in Ribbentrop. Kasche je pripravil tudi osnutek pisne pogodbe o preselitvi Slovencev v NDH, vendar je bilo nemško zunanje ministrstvo proti sklenitvi pisne pogodbe.

Sklepi konference v Zagrebu so bili zelo pomembni za množično izganjanje Slovencev in Srbov. Oni so omogočili, da je izganjanje Slovencev po mesecu negotovosti sploh steklo. Po njih so potekale od junija do konca septembra 1941 in Kasche se je čutil počaščenega, da skrbi za njihov čim večji uspeh.

Izgon prvega vala iz Spodnje Štajerske in Gorenjske

Pred začetkom izganjanja Slovencev iz Spodnje Štajerske so v Eichmannovem uradu pripravili posebna navodila za tehnični postopek pri izganjanju Slovencev v Srbijo in v NDH. Izgnanci so smeli vzeti s seboj le ročno prtljago, težko le do 30 kg in do 500 dinarjev; ko pa je s 1. junijem 1941 dinar nehal biti plačilno sredstvo v zasedenih slovenskih pokrajinah, so lahko vzeli s seboj 25 nemških mark.

Do takrat, ko so se dogovorili, da se izgon prvega vala iz Spodnje Štajerske začne 7. junija 1941, so večinoma pozapri moške brez njihovih družinskih članov. Te so začeli voziti v preselitveni taborišči Maribor in Rajhenburg šele v začetku junija, za kar so dobili iz Berlina 20 tovornih avtomobilov s petimi prikolicami; ta transportna posadka se je nastanila v jezuitskem samostanu v Mariboru.

Preselitveni štab v Mariboru je najprej predvideval, da bo prvi transport izgnancev v Srbijo krenil iz Maribora 6. junija. Vendar so ga odposlali drugi dan, tj. 7. junija, in to ne iz Maribora, temveč iz Slovenske Bistrice, do kamor so izgnance pripeljali s tovornimi avtomobili. Tisti dan so tudi sklenili, da bodo nadaljnji transporti odpeljali iz Maribora in ne iz Rač, ker so do naslednjega transporta že popravili mariborski železniški most. Iz Slovenske Bistrice in Maribora je nato do 4. julija odpeljalo 11 transportov in nato 5. julija še eden iz Rajhenburga (danes Brestanica) skupno 4801 slovenskega izgnanca in 71 Hrvatov. Hrvate je preselitveni štab izganjal samo v juniju, kajti nato jih je moral pustiti pri miru; iz zunanjepolitičnih razlogov so sklenili, da se Hrvatov v Spodnji Štajerski rešijo na drug način. Vsak transport je spremljala posebna patrulja nemške zaščitne policije, ki ga je v Srbiji izročila tamkajšnjim oblastem in po vrnitvi pisno poročala o njem. Nekatera poročila pričajo, da so izgnanci na vlaku prepevali domoljubne pesmi, da so jih ob poti pričakovali znanci in jim prinesli pakete s hrano itd.

Za izgonom prvega vala iz Spodnje Štajerske je prišel na vrsto prvi val izgnancev iz Gorenjske in Mežiške doline. Do začetka julija so bili v preselitvenem taborišču Št. Vid nad Ljubljano zaprti večinoma moški in samostojne ženske, medtem ko so bili družinski člani še doma. V začetku julija so tudi te začeli voziti v taborišče, in to najprej iz radovljiskega okraja. Od 6. do 10. julija je iz taborišča Št. Vid nad Ljubljano odpeljalo pet transportov z 2387 slovenskimi izgnanci. Ker so morali transporti iz Št. Vida nad Ljubljano voziti skozi Ljubljano, so prebivalci Ljubljane, zbrani na glavni železniški postaji, pri pravili protinacistične demonstracije. Italijanske oblasti so demonstrante razganjale, nato pa so prepovedale, da bi se transporti ustavljali na glavni železniški postaji. Osvobodilna fronta je tiste dni razširila po Ljubljani letak, ki pravi: »Zadnje noči so bile priče najtežje tragedije, ki more zadeti narod. Vsako noč je vozil skozi Ljubljano vlak naših najboljših slovenskih družin, ki jih je barbarska Nemčija iztrgala slovenski zemlji in poslala v izgnanstvo. (...) Bela Ljubljana, ti, ki si srca Slovenije, si občutila vso bolečino matere Slovenije, ki so ji trgali otroka s prsi. V teh nočeh si poslala na tisoče svojih otrok vzdolž železnice, da bi se poslovlili od izgnancev.«

Tako kot so se dogovorili nacisti in ustaši v Zagrebu 4. junija, so katoliške duhovnike skupaj z nekaterimi njihovimi ožjimi sorodniki, ki so živeli v skupnem gospodinjstvu, namesto v Srbijo odpeljali na Hrvaško. Duhovnike iz Spodnje Štajerske - 217 po številu - so odpeljali 5. julija s poslednjim transportom iz Rajhenburga in jih izpustili v Zagrebu, tiste iz Gorenjske in Mežiške doline - 169 po številu - pa 10. julija s poslednjim transportom iz Št. Vida in so jih izpustili v Slavonskem Brodu.

Nacisti so torej v t.i. prvem valu izganjanja Slovencev iz zasedenih slovenskih pokrajin od 7. junija do 10. julija 1941 v 17 transportih izgnali v Srbijo 6.802 Slovence in v Hrvaško 386 slovenskih duhovnikov in njihovih najožjih sorodnikov ter 71 Hrvatov. Skupno pa je prvi val zajel 7.259 izgnancev.

Izgon drugega vala iz Spodnje Štajerske

Komaj je poslednji transport z izgnanci prvega vala odpeljal iz Rajhenburga, je preselitveni štab začel pripravljati aretacijo ljudi za drugi val. Podobno kot za prvi val, so te aretacije izvajale enote nemške zaščitne policije in orožništva. Poveljnik redarstvene policije za alpske dežele polkovnik Helmut Mascus v Mariboru je za izvajanje aretacij pooblastil komandanta okrepljenega 72. rezervnega policijskega bataljona majorja Richarda Maiwal-

da. Ta je vsak dan izdal povelje, v katerem je določil, katera enota bo kje prišla ljudi in jih pripeljala v preselitve na taborišče v Mariboru. Za ta val izгона namreč niso več uporabljali pomožnih taborišč na Borlu, v Celju in Šmartnem pri Slovenj Gradcu. Posamezne enote so začele prijemati za izgon določene ljudi zgodaj zjutraj, da so jih dobile še v stanovanjih, jih vodile na zbirna mesta, od koder so jih nato z avtomobili transportnega oddelka preselitvenega štaba odpeljali v Maribor. Stanovanja so takoj zapečatili. Z aretacijami so enote začele 9. julija v mestu Maribor in so nato te potekale tako, kot je lahko potekalo pošiljanje transportov v NDH. Ohranjena povelja in poročila policijskih enot omogočajo precej natančen pregled poteka aretacij, ki so do 26. julija potekalo nemoteno na vzhodnih območjih Spodnje Štajerske. V njih so do tega dne prišli 9.922 oseb. Poročila posameznih enot ne navajajo nobenega primera, da bi se kdo nasilno uprl aretaciji ali da bi prišlo do kakšnih tehničnih ali drugih ovir. Prvi transport iz Maribora v Slavonsko Požego je odpeljal 11. julija in je do 26. julija odpeljalo skupno 14 transportov s 6.065 osebami.

Izgon drugega vala je najprej zajel mesto Maribor in njegovo okolico ter vzhodna območja Spodnje Štajerske, in to zato ker je moral preselitveni štab do konca julija Meljsko vojašnico izročiti nemški vojski, da je v njej namestila del 138. šolskega polka planinskih lovcev. V drugi polovici julija se je večina preselitvenega štaba preselila na grad Rajhenburg, da bi vodila izganjanje drugega vala na zahodnih območjih Spodnje Štajerske. Tam naj bi enote omenjenega policijskega bataljona začele z aretacijami 3. avgusta, vendar so morali začetek odložiti zaradi odvoza avtomobilov in nato tudi zaradi pomanjkanja goriva. Ko so dobili avtomobile od šefa civilne uprave in preselitvenega štaba z Bleda ter tudi gorivo, so akcijo aretacij začeli 6. avgusta v trboveljskem okrožju. Vendar so jih morali prekiniti še isti dan.

Konec julija se je v Gorenjski začela širša uporniška akcija proti nemškemu okupatorju; nekaj partizanskih čet je s svojimi bojnimi, diverzantskimi in sabotažnimi akcijami zelo vznemirilo okupatorjeve civilne in policijske oblasti. Te so med drugim pripravile za 7., 8. in 9. avgust obsežno policijsko operacijo na Jelovici, Pokljuki in Mežaklji, za katero so zbrale več policijskih, vojaških in esesovskih enot iz Gorenjske, Koroške in tudi 72. rezervni policijski bataljon iz Spodnje Štajerske. Operacija ni imela kakšnega posebnega uspeha, vendar je omenjeni bataljon ostal v Gorenjski do 18. avgusta. Manjši del omenjenega bataljona je sicer ostal v Spodnji Štajerski, so ga pa zaradi delovanja Revirske partizanske čete zaposlili za njeno zasledovanje. Tako v Spodnji Štajerski začasno ni bilo več policijskih enot, da bi izvajale 6. avgusta začetni izgon drugega vala v zahodnem delu Spodnje Štajerske. Izganjanje je bilo prekinjeno natančno za štirinajst dni, in to prvič zaradi oborožene vstaje slovenskega naroda.

Preselitveni štab je lahko nadaljeval z izganjanjem 20. avgusta in so ta in naslednji dan policijske enote opravljale aretacije v trboveljskem in celjskem okrožju. 21. avgusta, ko je preselitveni štab na gradu Rajhenburg pripravljaj od tam drugi transport za Slavonsko Požego (prvi je odpeljal 6. avgusta naravnost v Petrinjo), je iz Berlina dobil Eichmannovo brzojavko: »Državni vodja SS je odredil, da je treba ustaviti in do konca vojne odložiti vse izseljevalne akcije brez izjeme. Vse prej izdane odredbe so tako postale brezpredmetne.« V brzojavki je še povedal, da je Himmler dovolil, da lahko za 21. avgust predvideni transport še odpelje v Hrvaško. Eichmann je še napovedal svoj prihod v Maribor. Preselitveni štab je 21. in 22. avgusta še poslal dva transporta izgnancev v Slavonsko Požego, nato pa ustavil nadaljnje izganjanje.

Eichmann je res 25. avgusta prispel v Maribor na pogovor k Lurkerju. Za to zvemo iz poročila vodje ustaške delegacije pri preselitvenem štabu podpolkovniku Franju Ferantnu: »Preselitveni štab nas je obvestil, da je bil 25. t.m. v Mariboru pri komandantu varnostne službe za Spodnjo Štajersko Standartenführerju Lurkerju sestanek, ki se ga je udeležil tudi g. Sturmabführer Eichmann iz Berlina in na katerem so sklenili, da naj Berlin dokončno sklepa o nadaljnjem izvajanju izseljevanja.

Ta sklep pričakujejo v naslednjih 8 - 10 dneh in v tem času ne sme odpeljati noben transport.«

Da je Himmler 18. avgusta 1941 ustavil množično izganjanje ljudi v jugovzhodni Evropi, je vzrok predvsem v razmerah, ki sta jih povzročila vstaja jugoslovanskih narodov in pa ustaško divje izganjanje Srbov iz NDH.

Izganjanje Srbov iz NDH je potekalo organizirano po sklepih že omenjene konference v Zagrebu 4. junija 1941 in tudi neorganizirano ali divje. Za organizirano izganjanje sta t.i. državno ravnateljstvo za ponovo v Zagrebu in ustaško poveljstvo ustanovila štiri velika zbirna taborišča, in to v Bijelini, Slavonski Požegi, Bjelovaru in Sisku oziroma Capragu. Odvozi Srbov iz teh taborišč v Srbijo so šli v sporazumu z organi nemškega vojaškega poveljnika za Srbijo, ki so iz utemeljenih razlogov odločno nasprotovali neorganiziranemu, divjemu izganjanju pa tudi raznim ustaškim krutostim pri organiziranem izganjanju. Zato je bilo zaradi prihoda nekaterih, zlasti nenapovedanih transportov Srbov iz NDH tudi precej protestov, dopisovanja itd., kar je tudi zavlačevalo hitrejše organizirano pošiljanje transportov. Iz seznama transportov, ki so ga sestavili na nemškem poslanstvu v Zagrebu - to se je namreč po že omenjeni konferenci v Zagrebu 4. junija čutilo odgovorno tudi za izganjanje Srbov - je od 1. do 26. avgusta 1941 odpeljalo iz NDH v Srbijo 28 transportov 14.550 srbskih izgnancev. Treba pa je povedati, da je bilo izgnanih v Srbijo desetkrat toliko ali še več Srbov iz NDH. Poleg tega je mnogo Srbov izgnal tudi madžarski okupator iz Bačke in Baranje in bi jih izgnal še več, če bi mu to dovolile nemške oblasti. Mnogo Srbov iz NDH pa se je vsakršnemu izgonu izognilo z begom v planine ali pa na italijansko zasedbeno območje. Italijanska vojska je namreč izkoristila razmere, ki so nastale na južnih območjih NDH, tj. ustaško preganjanje Srbov in Židov ter oboroženo vstajo srbskega, bosanskega in hrvaškega življa, in zasedla t.i. drugo in tretjo cono NDH, kar je pomenilo približno polovico NDH.

Medtem so se zelo spremenile tudi vojaške in politične razmere v Srbiji. Od pomladi 1941 sta se oblikovali dve odporniški gibanji, in to prvo antifašistično pod vodstvom KPJ in drugo, t.i. ravnogorsko oz. četniško pod vodstvom polkovnika jugoslovanske vojske Dragoslava Mihailovića-Draže. Obe gibanji - partizansko precej močnejše od četniškega - si nekaj mesecev nista bili sovražni in sta s svojo bojno dejavnostjo spravili nemškega okupatorja v nezavidljiv položaj. Politično ga je skušal rešiti z ustanovitvijo srbske vlade generala Milana Nedića, vojaško pa z zaposlitvijo novih in večjih nemških enot za preganjanje partizanskega in četniškega gibanja. Ti sta medtem ustvarili razsežno svobodno ozemlje, katerega obstoj je vedno bolj ogrožal okupatorjeve gospodarske (živež, rude, delovna sila itd.) in prometne (železnica proti Bolgariji in Grčiji) interese. Nemški okupator je sodil, da tudi izganjanje Srbov pospešuje širjenje partizanskega in četniškega gibanja. Zato so se že avgusta 1941 začeli oglašati nekateri nemški okupacijski uradi s predlogi ali zahtevami po ustavitvi množičnega izganja ljudi v Srbijo. Tako je npr. zastopnik nemškega zunanjega ministrstva v Beogradu Felix Benzler v eni svojih brzojavk napisal: »Po moji brzojavki z dne 12. avgusta so se razmere še bolj zaostrole. Komunistično gibanje se širi in deluje z narodnimi gesli, ki so začela dobivati odziv. Revščina srbskih beguncev, pregnanih iz Hrvatske (misli na NDH - op. T.F.) in iz Madžarske (misli na Bačko in Baranje - op. T.F.), in njihovo pripovedovanje še vedno vzbujata odpor in razburjanje.« Avgusta se je tudi šef akcijske skupine varnostne policije in varnostne službe za Srbijo esesovski polkovnik Fuchs »zaradi še naprej naraščajoče dejavnosti komunističnih tolpe s pismom obrnil na vojaškega poveljnika v Srbiji, v katerem je opozoril, da komunistične tolpe načrtno pripravljajo oboroženo vstajo« in je zato zahteval poleg zadostne okrepitev nemških čet, neprodušne zapore meje proti NDH in madžarskemu zasedbenemu območju tudi »takošnjo ustavitev preseljevanja za določen čas, da bi komunistom odvzeli možnost, da bi si pridobili nove moči iz nezadovoljnih in nepremožnih ljudi.« Tako vendarle ni mogoče zanikati dejstva, da so tudi nemirne razmere prispevale k ustavitvi množičnega izganjanja ljudi v razkosani Jugoslaviji avgusta 1941.

Glede množičnega izganjanja Slovencev iz Gorenjske in Mežiške doline so se razni dejavniki začeli že zelo zgodaj zavzemati za to, da vsaj v vojnem času ne bi izgnali tako velikega števila ljudi. Ko so tri rasne komisije pregledovale prebivalstvo, so ugotovljale »boljšo« raso sestavo ljudi kot v Spodnji Štajerski. Tako je npr. v II. rasno skupino prišlo kar 11 % več ljudi kot v Spodnji Štajerski (29 % : 18 %), v III. rasno skupino 5 odstotkov manj kot v Spodnji Štajerski (64 % : 69 %) in v IV. rasno skupino tudi 5 odstotkov manj kot v Spodnji Štajerski (8 % : 13 %). Ko se je vodja glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS Otto Hofmann od 13. do 18. maja 1941 osebno seznanil z delom omenjenih komisij v Gorenjski in njihovimi ocenami, je 24. maja 1941 predlagal Himmlerju, naj bi rasno skupino III razdelili v dve podskupini, in to v III+ in v III-. V prvo podskupino naj bi uvrstili tiste družine, v katerih se kdo od družinskih članov nagiba k rasni skupini II in v drugo podskupino tiste družine, v katerih se kdo nagiba k rasni skupini IV, drugače pa seveda cela družina sodi v rasno skupino III. T.i. pozitivnega dela rasne skupine III naj ne bi izgnali na tuje, temveč preselili v nemški rajh kot »ustrezne za ponemčenje«. Tudi vodja blejske podružnice koroškega propagandnega urada NSDAP Lothar Weber je 23. junija 1941 poročal propagandnemu ministrstvu, da sta bila »tako namestnik gauleiterja kot tudi državni vodja SS zelo presenečena nad tem, kar sta videla na Gorenjskem oziroma kar so ugotovile rasno preiskovalne komisije.« Himmler je Hofmannov predlog sprejel in se je vsaj na papirju zmanjšalo število tistih Slovencev iz Gorenjske in Mežiške doline, ki naj bi jih izgnali v NDH, in povečalo število tistih, ki naj bi jih »preselili« v nemški rajh na ponemčenje.

Seveda je tu imelo glavno vlogo neko drugo vprašanje, ki ga ta prej navedena vira ne omenjata, namreč vprašanje delovne sile. Industrija in še zlasti oborožitvena industrija je namreč bila v Gorenjski in Mežiški dolini približno enako močna kot v avstrijskem delu Koroške in to ni bilo za vojni čas ravno nepomembno dejstvo. Nacistična računica je bila zelo enostavna: namesto rasno še kar dobro ocenjenih Slovencev, ki bi jih izgnali, bi morali na njihova delovna mesta v industriji priti rasno precej »slabši« delavci iz tujine, bodisi iz t.i. prijateljskih držav bodisi iz vzhodne Evrope. Naj povem, da je nacistom samo v Gorenjski kar kmalu začelo primanjkovati delovne sile v industriji in so jo morali kljub temu, da še zdaleč niso mogli izgnati tako velikega dela Slovencev, uvažati od drugod in jim je nazadnje še vedno primanjkovalo okoli dva tisoč. Seveda pa je moralo tudi precej delavcev na delo drugam in okoli 7.000 v nemško, vojsko, nekaj tisoč pa jih je do konca vojne odšlo v partizane.

Ko je Himmler sprejel Hofmannov predlog, so v štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva 28. maja 1941 pripravili osnutek novih »smernic za izselitev tujih elementov iz Južne Koroške«. Pri izrazu Južna Koroška so mislili nekateri nacistični krogi na Gorenjsko in Mežiško dolino, vendar je Hitler 22. januarja 1942 na Rainerjev predlog ukazal, naj tega izraza več ne uporabljajo. Vendar je osnutek iz ne vem kakšnih razlogov čakal na podpis skoraj poldrugi mesec, t.j. do 7. julija 1941, ko je smernice podpisal vodja urada Ulrich Greifelt. Smernice se glasi jo: »Na predlog gauleiterja in državnega namestnika za Koroško in pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva je državni vodja SS ob delni spremembi dosedanjih smernic o izseljevanju na južnem Koroškem odredil: 1. Slovensko inteligenco je treba podvreči rasni preiskavi. Rasno dragocenih oseb (skupini I in II) ni treba izseliti v Srbijo, temveč jih je treba preseliti v stari rajh, da se bodo ponemčile. 2. Od Slovencev, ki so se priselili po 1. januarju 1914, bodo izseljeni le tisti, ki so politično delovali kot sovražniki Nemcev (skupini 1 in 5). 3. Slovence, ki so se po 1. januarju 1914 priselili in niso delali v protinemškem smislu, pa pomenijo oviro za ponemčevalne ukrepe v južni Koroški, je treba po možnosti preseliti v stari rajh. 4. Odredba, da je treba s približno 20 km širokega obmejnega pasu izseliti prebivalstvo, se spremeni tako, da ni treba izseliti tistih rasno dragocenih delov prebivalstva, ki ne pomenijo ovire za ponemčenje tega območja. Te spremembe se ne dotikajo

odredbe, da je treba domače prebivalstvo južne Koroške podvreči podrobnejšemu izboru in nezaželeno prebivalstvo izseliti po obstoječih smernicah.«

Opomniti je treba na napako v viru: v drugi točki smernic bi moralo namesto politične skupine 1 pisati 4, kajti kot že vemo, sta bili politični oceni 4 in 5 za naciste popolnoma neustrezni.

Te smernice, iz katerih je razvidno, da so bile pred njimi že izdane smernice o izgonu prebivalstva Gorenjske in Mežiške doline, so praktično pomenile zmanjšanje števila izgnancev v t.i. prvem in tretjem valu ter popoln odstop od načrta izgnati t.i. priseljence v NDH. To je tudi razlog, da je v sklepkih že omenjene konference v Zagrebu 4. junija 1941 ta val za Gorenjsko in Mežiško dolino že popolnoma izostal. Ko je Kutschera dobil te smernice, je sklenil, da bo poskusil posredovati pri Himmlerju, da bi zaradi pomembnosti industrije v Gorenjski in Mežiški dolini za nemško vojno gospodarstvo od tam izgnali še manj ljudi. »Po sklepu državnega vodje SS z dne 7. 7. 1941 o smernicah za izselitev tujerodnih elementov iz Južne Koroške se je gauleiter odločil, da se ponovno obrne na državnega vodjo SS. Od tega odgovora je odvisno, ali se bo izseljevanje nadaljevalo ali pa bo zaradi dela nič manj kot 7 vojaških obratov odloženo za čas po vojni,« je namreč 24. julija 1941 pisal vodja urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu esesovski polkovnik Schroeder nekemu svojemu prijatelju v Berlin. Vsebina tega pisma torej priča za to, da se je Kutschera iz vojnogospodarskih razlogov še pred začetkom vstaje slovenskega naroda, katere pravi začetek postavljam na 27. julij 1941, odločil ponovno posredovati pri Himmlerju za zmanjšanje obsega množičnega izгона Slovencev iz Gorenjske in Mežiške doline. Kot bomo videli, je v tem uspel, zlasti ko se je vojnogospodarskim razlogom tudi v Sloveniji pridružil nov razlog: vstaja slovenskega ljudstva in bojazen nacistov, da bi jo z nadaljevanjem množičnega izгона le še okrepili.

Preselitveni štab za Gorenjsko in Mežiško dolino na Bledu je medtem delal naprej, vendar je sredi avgusta imel za izgon v NDH predvidenih le še 30.000 oseb. 18. avgusta je bil v Zagrebu sestanek med njegovimi predstavniki z nekaterimi ustaškimi funkcionarji, zaposlenimi za sprejem slovenskih izgnancev. V zabeležki tega sestanka beremo: »SS-Hauptsturmführer g. dr. Glaser obvešča, da bi se v 3. valu iz Koroške (beri: Gorenjske - op. T.F.) namesto 80.000 Slovencev, kot je to določeno v pogodbi z dne 4.VI.1941, preselilo vsega samo 30.000, in to po 15. septembru 1941 15.000, medtem ko bi se ostanek preselil po vojni.« Je pa dr. Glaser zmanjšanje obsega izгона utemeljeval napačno, češ da so osebe, predvidene za izgon, nemškega izvora in jih zategadelj ni mogoče izgnati. Najbrž bi moralo biti zapisano, da so dobro rasno ocenjene. Je pa dr. Glaser napovedal, da se bo nekoliko zmanjšalo tudi število 65.000 izgnancev iz Spodnje Štajerske. Ko so obravnavali tehnično plat izгона, so se dogovorili, da naj bi po 15. septembru vsak dan odpeljal iz Gorenjske in Spodnje Štajerske v sprejemno taborišče v Bjelovarju transport s 500 - 700 izgnanci. Tako so nacistični načrti sredi avgusta še vedno predvidevali izgon obmejnega prebivalstva iz Gorenjske, so pa njegov obseg zmanjšali že na 15.000 oseb.

Ohranili so se nam seznami tistih družin iz Gorenjske, ki naj bi jih izgnali iz 75 občin. Za vsako občino je preselitveni štab sestavil poseben seznam družin, in to tistih, ki so jim dali končno oceno E (tj. Evakuierung - izgon v Srbijo ali NDH), E-S (tj. Evakuierung-Sonderfall - izgon-posebni primer), E-V (tj. Evakuierung-Verbleib - izgnati ali ostane), A (tj. Altreich - izgon v rajh), A-b (tj. Altreich-beschleunigt - pospešen izgon v rajh), A-V (tj. Altreich Verbleib - izgnati v rajh ali ostane), skratka nič koliko skupin. Pri vsaki družini je tudi politična ocena od 1 do 5, največ družin ima oceno 3, tj. ravnodušno, kar pomeni, da je morala za izgon biti odločilna rasna ocena, ki pa ni navedena. Na seznamih so tudi družine, ki so jih medtem že izgnali v Srbijo, naslednja zanimivost pa je, da so družine iz cele Gorenjske in ne samo iz t.i. izselitvenega pasu ob meji. Pregled, ki sem ga napravil s teh seznamov, kaže, da je imelo oznako E 5.850 družin s 16.478 osebami, oznako E-S 54 družin s 118 osebami, oznako E-V 83 družin s 196 osebami, oznako A 475

družin s 1.341 osebami, oznako A-b 369 družin 1.236 osebami, oznako A-V 85 družin s 195 osebami, skupno je na seznamih 6.914 družin z 19.564 osebami. Če bi naj osebe z oznako E izgnali v NDH, potem je bila napoved dr. Glaserja na omenjenem sestanku v Zagrebu kar precej natančna.

Tisti čas so bile politične razmere v Gorenjski, deloma pa tudi v Spodnji Štajerski zelo nemirne, o čemer poleg številnih partizanskih akcij pričajo tudi zelo ostri okupatorjevi ukrepi. Iz raznih okupatorjevih poročil je mogoče sklepati, da je sicer pričakoval nekatere oblike izražanja nezadovoljstva in upornosti, npr. letake, napise itd., nikakor pa ni pričakoval oboroženega partizanstva in sodelovanja ljudstva z njim. Že prej sem omenil veliko ofenzivno operacijo proti gorenjskim partizanom v prvi polovici avgusta, za katero so uporabili policijske in druge enote iz Gorenjske, Koroške in Spodnje Štajerske. Ni bilo ravno malo okupatorjevih funkcionarjev, ki so sodili, da je pri Sloven cih osnovni vzrok za odpor predvsem množično izganjanje. Od več ohranjenih poročil, ki izražajo to mnenje, navajam odlomek iz historiata oborožitvene inšpekcije XVIII. vojnega okrožja iz Salzburga: »Medtem ko takoj po zasedbi ni bilo mogoče opaziti nobenega odpora, pa se je po uvedbi civilne uprave zlasti kot posledica raznih ukrepov (izselitve in preselitve, zapiranje duhovnikov, naraščajoči življenjski stroški itd.) začel med slovenskim prebivalstvom nemir.« Drugi vir pa pravi, da je Kutschera že nekako v začetku avgusta naročil, naj razširjajo vest, da v okrajih Radovljica in Kranj ne bo več izganjanja; torej ga je predvideval le še v škofjeloškem, kamniškem in litijskem okraju, ki so bili obmejni okraji nasproti Ljubljanski pokrajini. Takšne so bile torej razmere, ko je Himmler 18. avgusta ustavil in do konca vojne odložil množično izganjanje prebivalstva v jugovzhodni Evropi.

Himmlerjeva odredba o ustavitvi in odložitvi izganjanja v jugovzhodni Evropi do konca vojne je veljala le nekaj dni. Takoj nato so namreč začeli proučevati razmere in vemo že, da je imel Eichmann 25. avgusta v Mariboru sestanek z Lurkerjem. O tem sestanku za sedaj vemo le to, da so na njem sklenili, naj Berlin dokončno odloči o nadaljnjem izganjanju Slovencev. Ko je nemško zunanje ministrstvo zvedelo od svojega poslanstva v Zagrebu, da vojaški poveljnik noče več sprejemati transportov srbskih izgnancev iz NDH, je o tem vprašalo glavni državni varnostni urad v Berlinu. O odgovoru je ohranjen tale zapisek: »Sturmabführer Eichmann iz glavnega državnega varnostnega urada je na vprašanje sporočil, da je državni vodja SS na pobudo državnega ministra Todta v zadnjem tednu iz vojnogospodarskih vzrokov ukazal ustaviti tekoče transporte z izseljenimi Slovenci. Ker pa državni vodja SS ni izdal nobenega navodila o ustavitvi priprav za sprejem volksdeutscherjev iz Kanalske doline in iz Grödnertala, iz Ljubljane in Kočevja, ki bi jih naj naselili na tistih območjih Spodnje Štajerske, s katerih bi izselili Slovence, sta glavni državni varnostni urad in državni komisariat za utrjevanje nemštva predlagala državnemu vodji SS, da se naj izseljevanje Slovencev na Spodnjem Štajerskem nadaljuje v takšnem obsegu, ki je potreben, da bi spravili pod streho omenjene volksdeutscherje. Državni vodja SS se še ni odločil.«

Himmler se je odločil 25. avgusta 1941. Tega dne je izdal t.i. »odredbo št. 45-I« o nadaljnjem izseljevanju na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem, ki je določala: »Po preverjanju razmer, ki sedaj vladajo na Spodnjem Štajerskem in južnem Koroškem (beri: Gorenjskem - op. T.F.), odrejam sedaj glede nadaljnega izseljevanja na obeh območjih tole: 1. Izseljevalni ukrepi, ki sem jih ukazal za območje Spodnje Štajerske, se lahko nadaljujejo po postavljenih načrtih pod pogojem, da a) ne bo zajet noben delavec iz oborožitvene industrije, b) ne bo škodljivih posledic za oborožitveno zmogljivost Spodnje Štajerske. 2. Enako se lahko opravi prevoz za ponemčenje sposobnih Slovencev iz Spodnje Štajerske v stari rajh. Kolikor gre pri tem za pripadnike oborožitvenih ali drugih življenjsko pomembnih obratov, se naj prevoz za ponemčenje sposobnih v stari rajh odloži do konca vojne. 3. Na območju južne Koroške (beri: Gorenjske, op. T.F.) naj izseljevanje za čas vojne v splošnem izostane. Vendar se strinjam s tem, da je treba posamezne za po-

nemčenje sposobne Slovence, katerih premoženjska vrednost je nujno potrebna za nase-litev ljubljanskih in kanalskih Nemcev, prepeljati v stari rajh. Tudi pri tem je treba izvzeti pripadnike oborožitvene industrije. 4. Vsem za ponemčenje sposobnim osebam, ki jih je treba prepeljati v stari rajh, je za njihovo premoženje treba dati odškodnino po navodilih, ki jih bo izdal moj štabni urad. 5. Vse izseljevalne ukrepe kakor tudi vse prevoze za po-nemčenje sposobnih Slovencev je treba izvajati sporazumno s pristojnimi oborožitvenimi inšpektorati in njihovimi izpostavami.«

Vsebina odredbe, ki je na eni strani dovolila pod določenimi pogoji nadaljevati izga-njanje na Spodnjem Štajerskem, prepovedala pa na Gorenjskem, jasno kaže - če jo pove-žemo še s tistim, kar smo prej rekli o izganjanju Srbov iz NDH in Slovencev iz Spodnje Štajerske, da sta dva osnovna vzroka za ustavitev oziroma odložitev ter zmanjšanje izga-njanja. Gre za velik porast oboroženega odpora jugoslovanskih narodov, ki so ga imeli tudi za posledico množičnega izganjanja ljudi, ter še posebej za prizadevanje nekaterih visokih vojnogospodarskih krogov, da ne bi motili proizvodnje oborožitvene industrije, ki je bila v severni Sloveniji za nemškega okupatorja zelo pomembna.

Vendar je odredba ostala v Berlinu še celih deset dni. Za nadaljevanje izganjanja, čeprav zelo omejenega, je bilo namreč treba doseči privolitev vojaškega poveljnika za Srbijo za sprejem nadaljnjih transportov Srbov iz NDH, saj drugače NDH ne bi bila volj-na sprejeti izgnanih Slovencev. Za rešitev te naloge se je ponudil nemški poslanik Kasche in ko mu je nemško zunanje ministrstvo to dovolilo, se je 9. septembra v Beogradu sestal s predstavnikom tega ministrstva Benzlerjem. Ugotovila pa sta le to, da obstajajo veliki dvomi, ali se naj izganjanje nadaljuje, kajti »razčiščenje je tu nujno potrebno zaradi ne-ugodnih posledic, ki bi jih imel priliv izseljenih v Srbijo na uporniško gibanje.« Vojaški poveljnik za Srbijo pa je še kar naprej odklanjal sprejem transportov izgnanih Srbov in menil, da se bo izganjanje lahko »nadaljevalo šele po nastopu mirnejših razmer na nje-govem poveljniškem območju.« Drugi razlog za odklanjanje je bila njegova ocena, da so ustaši pregnali v Srbijo že 149.274 oseb. Vse, kar so ustaši še mogli javno spraviti v Srbijo, sta bila dva majhna transporta 4. in 7. septembra 1941.

Tisti čas je slednjič Berlin odposlal že navedeno Himmlerjevo odredbo z dne 25. avgusta v Maribor in na Bled. V Mariboru so sklenili: »Izselitvene akcije se lahko izva-jajo samo v naslednjih okrožjih: Celje, Brežice in Trbovlje. Izseljevati pa se ne sme več v okrožjih: Maribor, Ptuj in Ljutomer.« Kar se tiče prepovedi nadaljnega izganjanja v omenjenih severnih okrožjih Spodnje Štajerske, je ta bila že itak presežena, ko so konec julija preselili preselitveni štab v Rajhenburg in že izganjali v južnih okrožjih Spodnje Štajerske. Dne 11. in 12. septembra je preselitveni štab poslal v NDH dva transporta slo-venskih izgnancev, torej toliko, koliko so jih ustaši malo pred tem poslali v Srbijo. Nato se je izganjanje ponovno ustavilo za 14 dni, ker niso mogli transporti srbskih izgnancev v Srbijo.

V takšnih razmerah je tudi poslanik Kasche spoznal, da sam s pogovori ne bo mogel rešiti vprašanja nadaljnega izganjanja Slovencev in Srbov. Zato se je zavzel za sklic večje konference nemških in ustaških predstavnikov iz Maribora, Bleda, Beograda, Ber-lina in Zagreba. Bila je 22. septembra 1941 v poslopju nemškega poslaništva v Zagrebu pod Kaschejevim predsedstvom. Med vidnejšimi udeleženci so poleg Kascheja bili tudi Benzler in Harald Turner iz Beograda, dr. Günther Stier iz štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva in Franz Novak iz Eichmannovega oddelka glavnega državnega varnostnega urada iz Berlina, Lurker iz Maribora dr. Glaser z Bleda, zunanji minister NDH dr. Mladen Lorković in še nekaj drugih, tako da jih je bilo vseh skupaj 23 iz 11 uradov. Na konferenci so najprej ugotavljali uresničitev sklepov konference z dne 4. junija, namreč to, koliko slovenskih izgnancev je prišlo v NDH in koliko srbskih v Srbijo. Seveda se jim številke niso ujemale. Nato so predstavniki vojaškega poveljnika za Srbijo pristali na to, da sprejmejo še 3200 srbskih izgnancev, ki so že v ustaških preselitvenih

taboriščih, ustaški predstavniki pa, da sprejmejo do 1000 slovenskih izgnancev, ki so tudi že v taborišču. Pri četrti točki dnevnega reda so obravnavali vprašanje izгона prebivalstva iz Posavja in Obsotlja, kar bom prikazal pozneje.

Po tej konferenci so ustaši nadaljevali z enako prakso in enako jim je odgovarjal tudi vojaški poveljnik za Srbijo. »Takšen postopek ne priča o lojalnosti zastopnikov, ki so sklenili dogovor. Kakršen koli nadaljnji sprejem se zato dokončno zavrača,« se je hudoval. Treba je povedati, da se niti nemški okupator ni držal dogovora iz Zagreba, saj je njegova policija tudi še po 22. septembru lovila ljudi za izgon. Tako sta v NDH 25. in 27. septembra odpeljala iz Rajhenburga še dva transporta slovenskih izgnancev v NDH, bila pa sta res poslednja. S poslednjim transportom dne 27. septembra so odpeljali tudi 135 izgnancev iz Gorenjske, večinoma ljudi iz požgane Rašice in Zgornjih Gamelnj (20.9.1941). Tako je od 6. avgusta do 27. septembra 1941 po več prekinitvah odpeljalo iz Rajhenburga v NDH sedem transportov s 3.730 izgnanci.

Po raznih, še kar precej ohranjenih virih, je torej v t.i. drugem valu izganjanja Slovencev od 11. julija do 27. septembra 1941 odpeljalo iz Maribora 14 transportov s 6.233 izgnanci in iz Rajhenburga 7 transportov s 3.730 izgnanci, skupno torej 21 transportov z 9.963 izgnanci. Izgon v t.i. drugem valu se je zelo zavlekel, in to skoraj do tistega časa, ko bi po prvotnih načrtih moral biti končan izgon Slovencev v t.i. tretjem valu, tj. prebivalcev Posavja in Obsotlja.

Izgon tretjega vala - prebivalcev Posavja in Obsotlja

Ni mogoče natančneje ugotoviti, kdaj se je pri nacistih pojavila zamisel, da bi na jugu slovenske Štajerske in Gorenjske z okoli 20 km širokega pasu ob novi nemško-italijanski in nemško - hrvaški državni meji izgnali vse ali skoraj vse slovensko in tudi drugo nenemško prebivalstvo in množično naselili Nemce. Vsekakor je takšna zamisel že bila do 12. aprila 1941, ko je Hitler v že drugih smernicah za razkosanje Jugoslavije določil, da tudi pas Dolenjske južno od reke Save dobi Nemčija. Himmlerjeve smernice za izgon tujerodnega prebivalstva Spodnje Štajerske z dne 18. aprila 1941 pa imajo že določbo o množičnem izgonu ljudi iz Posavja in Obsotlja. Ker so se nam ohranili pisni in tudi grafični viri o predvidenem izselitvenem pasu ob Savi in Sotli, vemo za njegov natančen obseg. Za takšen izselitveni pas na Gorenjsko pa takšnih virov še nimamo in zato ne poznamo njegovega natančnejšega obsega.

Prve natančnejše podatke o tem, koliko Slovencev so nameravali izgnati iz obsavskega in obsotelskega pasu, najdemo v poročilu zveznega uradnika notranjega ministrstva dr. Müllerja - Scholtesa pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko z dne 30. maja 1941. On je še menil, da bo iz razširjenega obsavskega pasu treba izgnati okoli 70.000 oziroma iz majhnega obsavskega pasu ob ožjem poteku meje okoli 40.000 oseb, iz obsotelskega pasu pa okoli 10.000 do 12.000 in enako število preseliti iz tega pasu v severni del Spodnje Štajerske. Na že omenjeni konferenci v Zagrebu 4. junija so računali, da bodo iz Posavja in Obsotlja izgnali okoli 65.000 oseb. Komisije preselitvenega štaba iz Maribora pa so na tem območju od 23. aprila do 25. maja 1941 pregledale in ocenile 70.162 oseb.

Kot vidimo, je dr. Müller-Scholtes takrat računal z dvema obsavskima pasovoma, in to prvim ob širšem poteku meje in drugim ob ožjem potekom meje. Gre namreč za to, da je nemški okupator 2. maja 1941 zasedel še 15 občin vzhodno od Trebnjega in Novega mesta, v katerih je po ljudskem štetju 1931. leta prebivalo 36.710 oseb. Kot je takrat povedal dr. Uiberreither dr. Stieru iz Berlina, je z nenadno zasedbo teh 15 občin južno od meje, ki jo je na zemljevidu začrtal Hitler, nameraval povečati izselitveno oziroma naselitveno območje. Tako povečano izselitveno območje je imelo po podatkih Splošnega pregleda Dravske banovine 107.066 prebivalcev. Nekateri nacisti so celo menili, da bi morali izselitveno območje povečati še na sever do t.i. vitanjske črte. Ker se je moral

nemški okupator na Hitlerjev ukaz 10. junija 1941 umakniti iz omenjenih 15 občin, je moral preselitveni štab iz Maribora za množičen izgon prebivalstva ob Savi in Sotli upoštevati le t.i. ožje izselitveno območje.

To območje so po pogledih preselitvenega štaba sestavljali trije pasovi: 1. **obsavski pas** (Savestreifen), ki je severno od Save zajemal občine Trojane (1485 prebivalcev), Mlinše (607 prebivalcev) in Zagorje ob Savi (8.572 prebivalcev), južno od nje pa občine Polšnik (1540 prebivalcev), Radeče (4059 prebivalcev), Sv. Jurij pod Kumom (1942 prebivalcev), Št. Janž na Dolenjskem (2475 prebivalcev), Dole (1169 prebivalcev) in del občine Sv. Križ pri Litiji (191 prebivalcev) v laškem okraju in občine Boštanj (2741 prebivalcev), Bučka (1157 prebivalcev), Raka (2616 prebivalcev), Krško (1979 prebivalcev), Leskovec (5.425 prebivalcev), Cerklje (2189 prebivalcev), Čatež (2148 prebivalcev), Velika Dolina (2147 prebivalcev) in dele občin Tržišče (454 prebivalcev), Škocjan (348 prebivalcev) in Sv. Križ pri Kostanjevici (1014 prebivalcev) v krškem okraju. 2. **Brežiški trikot** severno od Save z naslednjimi občinami: Videm (2011 prebivalcev), Zdole (877 prebivalcev), Artiče (1914 prebivalcev), Sromlje (1056 prebivalcev), Brežice (3229 prebivalcev), Globoko (1644 prebivalcev) in Pišce (1601 prebivalec) v brežiškem okraju. 3. **Obsotelski pas**, ki je zajemal občine Dobova 2824 prebivalcev), Kapele (1564 prebivalcev), Bizeljsko (3317 prebivalcev), Sv. Peter pod Sv. Gorami (2313 prebivalcev) in Polje (1777 prebivalcev) v brežiškem okraju ter Podčetrtek (2294 prebivalcev) v okraju Šmarje pri Jelšah.

Celotno, zmanjšano izselitveno območje je torej zajemalo 30 občin in dele 5 občin, po podatkih Splošnega pregleda Dravske banovine skupno 73.046 prebivalcev. Z njega naj bi po podatkih dr. Müller-Scholtesa izgnali 62.000 - 64.000 oseb, po sklepih konference v Zagrebu 4. junija pa okoli 65.000 oseb ali 88,9 %.

Ob nam že znanih težavah pri izganjanju Slovencev in Srbov so nacisti to število nekoliko zmanjšali. Dr. Glaser z Bleda je namreč na sestanku v Zagrebu 18. avgusta, torej še pred omenjeno Himmlerjevo odredbo 25. avgusta, napovedal, da bo tudi z obmejnega območja Spodnje Štajerske izgnanih manj ljudi, kot to predvidevajo sklepi konference v Zagrebu 4. junija 1941, vendar še ni mogel dati natančnejših podatkov. Nacisti v Mariboru in Berlinu so še avgusta predvidevali, da bodo v drugi polovici septembra začeli izganjati ljudi v t.i. tretjem valu, tj. iz Posavja in Obsotlja. Pogodba med Nemčijo in Italijo o preselitvi kočevskih Nemcev je bila namreč že podpisana in je bilo treba začeti pripravljati prostor zanje. Zato so se 15. septembra zbrali pri šefu civilne uprave v Mariboru predstavniki raznih uradov in poveljstev, ki naj bi sodelovali pri izganjanju prebivalstva ob Savi in Sotli. Sklenili so, da se glede na novo nastale razmere izselitveno območje zmanjša in dokončno določi: »Na severozahodu naj od obsavskega pasu odpade celotno območje velike občine Zagorje ob Savi (medtem so namreč občini Mlinše in Trojane priključili k občini Zagorje, op. T.F.), tako da bo (severna, op. T.F.) meja izselitvenega območja na Savi. Na severovzhodu obsotelskega pasu naj odpade politična občina Podčetrtek, tako da izselitveno območje ne bo več segalo v celjsko okrožje. Od t.i. brežiškega trikota naj odpadeta krajevni občini Pišce in Sromlje ter katastrske občine Blatno, Pleterje, Anovec in Sremič.« V teh občinah in krajih, ki odpadejo od izselitvenega območja, je treba po že opravljenem pogovoru s komandantom varnostne policije in varnostne službe (Lurker je bil seveda navzoč na sestanku) tiste osebe, ki ogrožajo varnost, odstraniti z varnostnopolicijskim pregonom (pri tem so mislili na odgon v koncentracijsko taborišče) in ne z izgonom v NDH. Z izselitvenega območja ob Savi in Sotli, tako so se dogovorili na sestanku, naj bi izgnali samo osebe z dokončno oceno E, tako da bi osebe z drugimi dokončnimi ocenami (A, USt, O, V, in S) še ostale doma. Izganjati naj bi začeli od severozahoda proti jugovzhodu, tj. od Litije proti Dobovi.

Po tem sestanku je vodja III. referata preselitvenega štaba iz Maribora dr. Seidl izdelal natančnejši načrt za izgon prebivalcev obsavskega pasu v NDH. Ves pas, iz

katerega bi izgnali 26.705 oseb, je razdelil na pet odsekov (Radeče, Boštanj, Krško, Cerklje in Velika Dolina). Iz nekaterih odsekov bi izgnance, ki bi se lahko odpeljali tudi z lastnimi vprežnimi vozmi, izgnali v eni ali dveh »etapah«. Ne vemo, ali je dr. Seidl podobna načrta izdelal tudi za obsotelski pas in brežiški trikot, iz katerih bi seveda izgon potekel lažje in hitreje.

Novo, že drugič zmanjšano izselitveno območje, je imelo po podatkih Splošnega pregleda Dravske banovine 55.549 prebivalcev. V resnici jih je imelo že nekaj tisoč manj, in to zaradi že opravljenega izгона v 1. in 2. valu, bega v Ljubljansko pokrajino in odhodov na delo zunaj izselitvenega območja. Po podatkih, ki jih je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru 8. oktobra 1941 sporočil glavnemu štabnemu uradu v Berlin, so za izgon predvideli 17.065 družin s 46.252 osebami. 14.628 družin je imelo dokončno oceno E, tj. izgon v NDH, 1036 družin dokončno oceno A, tj. preselitev v stari rajh, in 1401 družina dokončno oceno USt, tj. preselitev v severni del Spodnje Štajerske. Že 22. avgusta 1941 so bili v Mariboru za prosili, naj bi v Berlinu ukazali, da bi 1401 družini z dokončno oceno USt spremenili v A, tj. da bi jih preselili v stari rajh namesto v severni del Spodnje Štajerske. Medtem je namreč že odpadla možnost, da bi prebivalstvo iz obsotelskega pasu preselili v severni del Spodnje Štajerske na posestva v 1. in 2. valu izgnanih Slovencev, saj v teh dveh valovih niso izgnali niti polovice predvidenega števila. Za sedaj še nimamo podatkov, koliko družin ali oseb je dobilo dokončno ocene O (pripadniki narodov Nemčiji prijateljskih držav), V (ostanejo) in S (posebni primeri).

Seveda nekateri nacisti niso bili zadovoljni z zmanjšanjem izselitvenega območja. Zlasti je to motilo predstavnike kočevskih Nemcev, ki so v začetku oktobra 1941 v Mariboru izrazili zaskrbljenost, da bodo dobili kočevski Nemci v Spodnji Štajerski premalo zemlje. Zato je urad za utrjevanje nemštva v Mariboru 8. oktobra predlagal »razširitev naselitvenega območja« na tri že prej zajete in nato odpadle občine Sv. Peter pod Sv. gorami, Polje in Podčetrtek, in še na tri nove občine, in to Podsreda, Kozje in Pilštanj, češ da so zemljepisno podobne kočevskim območjem, klima in tla pa da so boljša kakor na Kočevskem. Vendar tega predloga niso upoštevali. Takrat je namreč že do kraja postalo pereče vprašanje, ali bo sploh prišlo do preselitve in naselitve kočevskih Nemcev in z njo zvezanega izгона Slovencev iz Posavja in Obsotlja.

Z nekim konkretno zmanjšanim številom oseb, ki naj bi jih izgnali iz Posavja in Obsotlja, je preseliteni štab iz Maribora prvič nastopil na že omenjeni konferenci v Zagrebu 22. septembra 1941. Njegovi predstavniki Lurker, Müller in dr. Seidl so govorili le še o 45.000 Slovencih, ki jih je treba izgnati iz Spodnje Štajerske; to pomeni 80 % prebivalstva, ki je živelo že na dvakrat zmanjšanem izselitvenem območju, da bi še jeseni lahko naselili do 20.000 kočevskih Nemcev. Zaradi s tem zvezanega vznemirjenja pa ne morejo izgnati le 20.000 Slovencev, temveč celotno prebivalstvo tega območja. Seveda so predstavniki preselitvenega štaba iz Maribora naleteli na gluha ušesa ustašev, ki so imeli sami zelo velike težave z množičnim izganjanjem Srbov iz NDH, o čemer smo že govorili. Poslabšale pa so se jim tudi razmere v sami NDH. Italijanska vojska je po določbah rimskega sporazuma med NDH in Italijo z dne 18. maja 1941 zasedla najprej t.i. drugo in nato še tretjo cono NDH. Zaradi oborožene vstaje v južni Hrvatski in Bosni so morali ustaši celo tiste Slovence, ki so jih iz preselitvenega taborišča v Slavonski Požegi poslali v ti dve območji, od konca avgusta dalje premestiti v mirnejši severni del Hrvatske. Zato so na konferenci v Zagrebu 22. septembra tudi tako odločno zavračali možnost sprejema novih desetisočev slovenskih izgnancev. Zastopnik Himmlerjevega urada za utrjevanje nemštva dr. Stier iz Berlina in nemški poslanik Kasche iz Zagreba sta na koncu konferen- ce poudarila, da bosta o zadevi morala odločiti nemška vlada in Hitler.

Poslanik Kasche je res še isti dan poročal zunanjemu ministrstvu v Berlin: »Danes je bila tukaj konferenca o preseljevanju, ki jo je predpisalo zunanje ministrstvo. Seznam udeležencev in zapisnik sta priložena. Iz 4. točke zapisnika so razvidni resni pomisleki

glede nadaljevanja preseljevanja sploh. Ker je fűhrer ukazal zaduűiti nemire, je treba Źe zaradi tega preveriti nadaljevanje preseljevanja. Preseljevanje prav gotovo pomeni vznemirjanje prebivalstva v rajhu in na Hrvaťskem in bo za dolgo dalo nemirom novo spodbudo in nove sile. Prosim, da odločite o tej zadevi, ker sam za takűno odločitev glede na tukaj podana dejstva nisem mogel prevzeti odgovornosti.«

Neműsko zunanje ministrstvo je nekaj dni molčalo. 26. septembra je zunanji minister Ribbentrop dobil brzojavko Źefa glavnega drűavnega varnostnega urada Heydricha s tole vsebino: »Preseljevalno delo na jugovzhodu se je zdaj ustavilo. Hrvatska je doslej sprejela iz rajha komaj 26.341, poleg 12.300 oseb, ki jih je sprejela iz Srbije. Po odredbi drűavnega vodje SS, drűavnega komisarja za utrjevanje neműstva bodo začeni s 15. 10. 1941 prihajali transporti z 12.000 volksdeutscherji iz Kočevja, ki se bodo naselili v Spodnji Štajerski. Zato je nujno potrebna izselitev okoli 45.000 Slovencev. Hrvatska vlada glede na svoj notranji poloűaj odklanja sprejem teh izseljencev. S tem je postalo usodno vpraűanje preselitve kočevskih volksdeutscherjev, ki jo je odredil fűhrer. Prosim vas, da bi ustrezno vplivali na hrvaűko vlado, da bi lahko to nujno potrebno preselitev volksdeutscherjev zaključili Źe pred začetkom zime. Od tod, Źal, ne vidim nobene moűnosti, da bi se izognili, zlasti ker je svoječasno poslanik Kasche povzročil zaviralno vključitev Hrvatske v celotno preseljevalno delo na jugovzhodu, ki sem jo jaz odklanjal.«

Zunanje ministrstvo je nato res 5. oktobra naročilo Kascheju, naj ponovno poskusi doseči pri ustaűki vladi spremembo njenega staliűa. Kot kaűe, pa Kasche tega niti ni več poskušal, temveč se je raje tri dni kasneje sestal s Źefom civilne uprave dr. Uiberreitherjem in takoj poročal v Berlin, da ima tudi ta pomisleke za izgon Slovencev in preselitev kočevskih Nemcev »zaradi poznega letnega časa.« Čez pet dni je Kasche dobil odgovor neműskega zunanjega ministrstva, ki se je glasil: »Glede na odločitev drűavnega vodje SS v sedanjem trenutku ni potrebno, da bi pri hrvaűki vladi izsilili sprejem osemindeset tisoč Slovencev iz Spodnje Štajerske.« Kaj se je torej zgodilo v Berlinu?

V tem času je namreč Himmler našel drugo reűitev. Ko se je neműski pooblaščenec za preselitev Nemcev iz Ljubljanske in Reűke pokrajine dr. Heinrich Wollert 4. oktobra mudil v Mariboru, mu je vodstvo kočevskih Nemcev, ki je tudi priűlo v Maribor, povedalo, da jih je tisti dan Źef civilne uprave prek posrednika obvestil, da se kočevski Nemci ne bodo mogli preseliti v rajh, čeű da ni mogoče odstraniti prebivalstva z izselitvenega območja, ker se ustaűka vlada iz vaűnih političnih razlogov upira sprejeti Slovence. Ker je ta novica zelo prizadela vodstvo kočevskih Nemcev in je dr. Wollert podvomil o njeni resničnosti, je popoldne obiskal dr. Uiberreitherja. Ta mu je potrdil, da se ustaűka vlada upira sprejeti slovenske izgnance in zaradi tega ni več mogoče kočevskih Nemcev preseliti v tem letu. Ko ga je dr. Wollert vpraűal, ali je o tem kaj poročal v Berlin, je odgovoril, da to ni potrebno, ker je Źe pred pribliűno 10 dnevi v Berlinu osebno opozoril, da preselitve ni mogoče izvesti, poleg tega pa se je konference v Zagrebu udeleűil tudi dr. Stier iz Berlina kot zastopnik Źtabnega urada za utrjevanje neműstva in je ta urad sam lahko sklepal. Dr. Wollert je nato izjavil, da ne more soglašati s takűnimi razmerami, Źe posebej zato ne, ker so mu Źe pred petimi dnevi dali v Berlinu na pot Himmlerjevo naročilo, da je preselitev treba izvesti. Po tem »prilično hladnem sprejemu« je dr. Wollert Źe isti dan poročal z brzojavko Źtabnemu uradu za utrjevanje neműstva v Berlin. Zahteval je, naj tam čim prej poiűejo neko reűitev, da bi se kočevski Nemci lahko začeli preseljevati najkasneje 8. oktobra, seveda če bo pozitivno reűeno vpraűanje odstranitve Slovencev z izselitvenega območja bodisi s pritiskom na ustaűko vlado bodisi z izgonom na kakűno drugo območje.

Kot vidimo, sta dr. Uiberreither in Kasche, ki sta bila spomladi in poleti 1941 glavna zagovornika hitrega in brezobzirnega izгона Slovencev in Srbov, konec septembra in v začetku oktobra začela vedno bolj nasprotovati takojűnjemu popolnemu izgonu Sloven-

cev in takojšnji naselitvi kočevskih in drugih Nemcev. K temu so ju prisilile za nacistе in njihove zaveznike neugodne politične razmere v Jugoslaviji in z njimi zvezane ovire pri množičnem izganjanju prebivalstva. Vendar se niti prvi niti drugi nista odrekla množičnemu izganjanju kot sredstvu nacistične raznarodovalne politike. Bila sta le za to, da izgon odložijo do ugodnejšega letnega časa, tj. do pomladi 1942. Dr. Uiberreitherju je za odložitev uspelo pridobiti tudi svoj urad za utrjevanje nemštva v Mariboru, iz katerega so 8. oktobra poročali štabnemu uradu za utrjevanje nemštva v Berlinu, da »se ob obstoječih izredno težkih prometnih razmerah v tem času ne bo dala izvesti niti preselitev Nemcev iz Italije (beri: Kočevske, op. T.F.) niti izselitev iz Spodnje Štajerske,« in prosil, »da bi po možnosti preselitev prestavili v čas po 20. marcu 1942.«

Če bi v Berlinu sprejeli te predloge, bi seveda odložili množičen izgon prebivalstva iz Posavja in Obsotlja, saj bi naj bila po Himmlerjevih navodilih oba procesa, tj. izganjanje Slovencev in preseljevanje kočevskih Nemcev, tekla vzporedno. Zato se nehote vsiljuje vprašanje: ali bi nacisti v razmerah, kakršne so bile spomladi 1942. leta še lahko opravili svoj genocidni posel.

V Berlinu so bili glede preselitve kočevskih Nemcev in z njo zezanega izгона Slovencev iz Posavja in Obsotlja stanovitnejši. Zlasti Himmler se ni niti malo obotavljal pri odločitvi, da to izvedejo še v letu 1941, kakor sta s Hitlerjem obljubila predstavnikom kočevskih Nemcev aprila 1941. Na Himmlerjevo neomajnost je najbrž vplivalo tudi trdno stališče vodstva kočevskih Nemcev, ki je bilo odločno, da se preselitev opravi do zime. »Izjavili so celo, da gredo Kočevjarji jeseni raje na posestva Slovencev in pomagajo pri graditvi svojih novih domov, kakor da bi še dalje časa ostali v Kočevju,« je že 20. maja 1941 pisal Greifelt iz Berlina dr. Uiberreitherju o prvih pogovorih z vodstvom kočevskih Nemcev o njihovi preselitvi. Seveda je bilo vodstvo kočevskih Nemcev zdaj še bolj odločno za čimprejšnjo preselitev, saj so se kočevski Nemci nanjo tudi pripravili v vseh pogledih.

Himmler se je odločil tako, da bodo Slovence izgnali čimprej v t.i. preselitvena taborišča, ki jih je imela Volksdeutsche Mittelstelle za prehodno bivanje tistih Nemcev, ki so jih od 1938. leta dalje preseljevali iz raznih dežel v Nemčijo in na nekatera zasedena območja, da bi jih nato naselili. Za to se je Himmler odločil okoli 10. oktobra 1941. Tisti dan je namreč dr. Uiberreither prejel brzojavko iz štabnega urada za utrjevanje nemštva v Berlinu, ki se je glasila: »Na povelje državnega vodje SS se bo preselitev Kočevjarjev izvedla. Slovenci bodo izseljeni v stari rajh. Nadaljnja navodila bodo sledila.« Isti dan je podobno brzojavko istega urada dobil tudi dr. Wollert v Ljubljano: »Na povelje državnega vodje SS se bo preselitev iz Kočevja izvedla. Z izvajanjem začnite takoj!« Čez tri dni so sporočili tudi Kascheju v Zagreb, naj ne pritiska več na ustaško vlado, da bi sprejela slovenske izgnance.

Kot že vemo, je bil na omenjeni konferenci v Zagrebu 22. septembra tudi esesovski major dr. Stier iz štabnega urada za utrjevanje nemštva. Takrat je obiskal tudi Maribor in uradnikom v Uiberreitherjevem uradu za utrjevanje nemštva poudaril, da Himmler nikakor ne bo odstopil od načrta preselitve kočevskih Nemcev v Spodnjo Štajersko. Po vrnitvi v Berlin je napisal spomenico, jo izročil svojemu šefu Greifeltu, ta pa Himmlerju. Kmalu je dobil ukaz, naj izdela osnutek odredbe o izgonu Slovencev iz Posavja in Obsotlja v Nemčijo. Dr. Stier je osnutek pripravil 10. oktobra in ga je Greifelt takoj poslal Himmlerju, da jo podpiše. V spremnem dopisu mu je povedal, da je o vsebini odredbe že razpravljajl z varnostno službo in Volksdeutsche Mittelstelle. »Gauleiter Uiberreither ima še pomisleke proti takšni rešitvi, ker v nasprotju s svojimi prvotnimi nazori zdaj zastopa stališče, da je med obmejnim prebivalstvom najti le malo takšnih, ki bi bili sposobni za ponemčenje. Popis, ki ga je poprej opravil preselitveni štab Maribor, pa je pokazal, da je med njimi zelo velik del sposobnih za ponemčenje.« Naj opozorim, da je do takrat veljalo načelo, da bodo v Nemčijo izgnali le tiste osebe, predvidene za izgon, ki dobijo pri rasni

preiskavi dobro rasno oceno in so torej sposobni za ponemčenje. Himmler je »odredbo št. 53-I« podpisal »še« 18. oktobra 1941 in se glasi: »Da bi izpraznili obsavsko-obsotelski pas in brežiški trikot na Spodnjem Štajerskem, je treba tamkaj živeče Slovence oziroma vindišarje (v nadaljevanju na kratko imenovani »spodnještajersko obmejno prebivalstvo«) takoj izseliti in prepeljati v stari rajh. O izselitvi okoli 3000 tamkaj živečih Hrvatov bo izšlo posebno povelje. Spodnještajersko obmejno prebivalstvo bo ponemčeno, kolikor bo ugotovljeno, da je za to sposobno. Pridržujem si pravico, da bom v danem času odločil o njegovi ponovni naselitvi glede na njegovo vedenje in sposobnost ob upoštevanju njegovega dosedanje ga posestnega stanja. Glede na to, da gre pri večini prebivalcev, ki jih je treba izseliti, za ljudi, ki niso posebno sovražno razpoloženi do Nemcev in ki so sorodniki tistih ljudi na Spodnjem Štajerskem, ki jih je treba ponemčiti, je treba z njimi lepo ravnati. Gotovino in osebno imetje lahko vzamejo s seboj, kolikor to dopuščajo transportne razmere. Prosim šefa civilne uprave v Spodnji Štajerski gauleiterja dr. Uiberreitherja, ki je moj pooblaščenec, da poskrbi za to, da bo z ustreznim pojasnilom prebivalstvu po možnosti preprečil nemire. Prosim, da skupaj z uradi, ki izvajajo izseljevanje, posebej poudarjate, da imajo izseljenci, kolikor se bodo v pre hodnih nastaniščih dobro vedli in opravljali posle, ki jim jih bodo odredili, možnost, da bodo pozneje v svoje zadovoljstvo ponovno naseljeni na območju, ki ga je še treba določiti.

V posameznostih odrejam:

- I Izseljevanje spodnještajerskega obmejnega prebivalstva mora potekati tako hitro, da bo zagotovljeno naseljevanje Kočvarjev od kmetije do kmetije.
- II Za vodstvo izselitvene akcije pooblašчам svoj štabni urad, ki si naj za poenostavitev uredi v Mariboru nekakšen vodstveni urad.
- III Komandant varnostne policije in varnostne službe v Mariboru bo dal mojemu štabnemu uradu na voljo gradivo, ki ga ima že iz predhodne popisne akcije, in ves svoj aparat za popis spodnještajerskega obmejnega prebivalstva. Odgovoren je, da bo odvajanje obmejnega prebivalstva z domačij potekalo brez trenja, in za prevoz v vlake oziroma začasen sprejem v prehodno taborišče, če bi pri odvažanju nastali iz prometnotehničnih vzrokov kakšni zastoji.
- IV Šef redarstvene policije poskrbi za prevoz obmejnega prebivalstva iz Spodnje Štajerske do taborišč Volksdeutsche Mittelstelle. Volksdeutsche Mittelstelle pa mu da na voljo za to izkušene vodje in spremljevalce transportov.
- V Volksdeutsche Mittelstelle da na voljo potrebna taborišča in prevzame skrb za nastanitev in oskrbo v taboriščih.
- VI Za pregled obmejnega prebivalstva v taboriščih bo poskrbel šef varnostne policije in varnostne službe.
- VII Volksdeutsche Mittelstelle mora pravočasno obvestiti višje vodje SS in policije, v katera taborišča bo nastanila spodnještajersko obmejno prebivalstvo, da bodo že prej pripravili zavarovanje. Volksdeutsche Mittelstelle je odgovorna za to, da vse dogodke, ki zahtevajo posredovanje varnostnih organov, pravočasno sporoči tistim krajevnim uradom, ki jih bodo določili višji vodje SS in policije. Podžigalce nemirov in hujskače je treba najhitreje ločiti od ostalega obmejnega prebivalstva in prepeljati v posebna delovna taborišča šefa varnostne policije in varnostne službe.
- VIII Spodnještajersko obmejno prebivalstvo je treba po prihodu v taborišče najhitreje poslati na delo. Iz taborišč bodo izpuščene samo tiste osebe, za katere bodo ugotovili, da so sposobne za ponemčenje.
- IX Moj štabni urad bo zagotovil popis premoženja izseljencev, da bi lahko pri poznejši naselitvi upošteval prejšnje premoženjsko stanje. Navodila za morebitno nadoknado premoženja bodo izšla pozneje.
- X Nadaljnja izvršilna določila bo izdal moj glavni štabni urad.«

Priprave za izgon prebivalstva iz Posavja in Obsotlja pa so tisti čas že stekle, kajti že 17. oktobra so funkcionarji glavne ga štabnega urada pripravljali razne konference za obravnavo tehničnih vprašanj izгона. Za vodjo novega preselitvenega štaba je Himmler odredil esesovskega generala Kurta Hintzeja, ki je vodil njegov esesovski štab za naseljevanje Nemcev v starem rajhu. Hintze in dr. Uiberreither sta imela v Mariboru 20. oktobra konferenco in na njej so obravnavali temeljna vprašanja izгона Slovencev iz Posavja in Obsotlja ter preselitev kočevskih Nemcev. Takoj po konferenci je dr. Uiberreither izdal poseben »razglas o državnopolitičnih ukrepih na obmejnem območju, ki se je na lepakih v nemškem in slovenskem jeziku pojavil na izselitvenem območju že 20. in 21. oktobra. V njem je najprej oznanil prebivalstvu, da je treba iz državnopolitičnih razlogov opraviti preselitev prebivalstva iz obmejnega pasu, ki ga je nato določil z navedbo prizadetih občin. V brežiškem okrožju je določil naslednje občine južno od Save: Boštanj, Studenec, Bučka, Raka, del občine Leskovec, ki leži južno od Save, Cerklje, Čatež, Velika Dolina, severno od Save pa občine: Dobova, Brežice, Kapele, Bizeljsko, Artiče, Sv. Peter pod Sv. gorami, Globoko (razen katastrske občine Blatno), Krško (razen Pleterja, Anovca in Sremiča) in od politične občine Kozje katastrski občini Buče in Vrenska Gorica. V trboveljskem okrožju pa je določil tele občine južno od Save: Radeče, Št. Janž, Sv. Jurij pod Kumom, Dole in Polšnik. Glede premoženja izgnancev je v glavnem ponovil določila Himmlerjeve odredbe in zagrozil, da bo vsak odpor in sabotažo strogo kaznoval. Da bi pomiril vsaj drugo prebivalstvo v Spodnji Štajerski, je razglasil, da se izgon ne tiče prebivalcev drugih okrožij in tistih občin, ki jih ni navedel v tem razglasu.

Šef civilne uprave dr. Uiberreither je torej v razglasu določil za izgon vse ozemlje, ki so ga dokončno določili že na omenjenem sestanku v Mariboru 15. septembra. V razglasu seveda nista navedeni občini Videm in Zdole. Občino Zdole so namreč 15. avgusta razdelili tako, da so tisti del, ki ni bil na izselitvenem območju, priključili k občini Podsreda, oni del pa, ki je bil na izselitvenem območju, k občini Krško, h kateri so tisti dan priključili tudi politično občino Videm. Razglas tudi ne navaja občine Polje, ki so jo prav tako 15. avgusta razdelili med občini Sv. Peter pod Sv. gorami in Kozje.

Tisti dan, ko je izšel ta razglas, sta bili dve za tehnično plat izгона pomembni konferenci. Vodstvo Volksdeutsche Mittelstelle je na konferenco v Stuttgartu povabilo vodje vseh tistih dvanajst pokrajinskih akcijskih vodstev Volksdeutsche Mittelstelle, katerih taborišča so predvideli za nastanitev slovenskih izgnancev. Esesovski stotnik Friedrich Altena jih je seznanil s Himmlerjevo odredbo o izgonu Slovencev iz Posavja in Obsotlja ter jim določil naloge za sprejem, namestitve in zaposlitev izgnancev. 20. oktobra se je v Nördlingenu na Bavarskem začela konferenca o prevozu slovenskih izgnancev po železnici. V navzočnosti predstavnikov preselitvenega štaba in Volksdeutsche Mittelstelle so do 23. oktobra skupaj s predstavniki državnih železnic reševali vprašanje števila transportov vsak dan in tudi določili njihov vozni red. Vsak dan od 24. oktobra (vključno) do 17. oktobra 1941 naj bi ob 10.28 uri odpeljal iz Rajhenburga v Nemčijo poseben vlak z okoli 600 - 700 izgnanci, od 29. oktobra dalje pa še drugi vlak z odhodom iz Rajhenburga ob 18.32 uri. Skupno naj bi torej v tem času odpeljalo iz Rajhenburga 37 transportov, ki bi jih naj označevali s Sl 101 - Sl 137.

V svoji odredbi o izgonu prebivalstva iz Posavja in Obsotlja je Himmler določil, da bo izgon vodil njegov glavni štabni urad, ki si naj za to uredi v Mariboru svoj vodstveni urad (Leitstelle). Njegov vodja je na Greifeltov predlog postal že omenjeni Kurt Hintze. Ta, ki je bil že 17. oktobra v Mariboru, si omenjenega urada ni uredil tam, temveč na gradu Rajhenburg, kjer je bil že od začetka avgusta preselitveni štab za Spodnjo Štajersko. S Hintzejem so prišli tja njegov namestnik esesovski major dr. Hans Petri, referent za prevoze z motornimi vozili Hans Kelb in referent za prevoze z železnico esesovski podporočnik Helmut Buchholz. Druge, ki jih je Hintze vzel v svoj urad (npr. Heinz Müller, Kaspar

Schwarzhuber) že poznamo iz Lurkerjevega preselitvenega štaba, ki je s Hintzejevim prihodom nehal obstajati.

Ko se je Hintzejev urad nastanil na gradu Rajhenburg, je 21. oktobra prek Lurkerjevega teleprinterja (tam je imel svojega človeka) brzojavil v Berlin: »Začetek akcije jutri, v sredo, dne 22. 10. 1941, ob 9. uri.«

Vendar tisti dan »akcije« še niso začeli, temveč naslednji, tj. 23. oktobra. Takrat so se trije rezervni policijski bataljoni, in to 72., 93. in 171. (slednja dva so pripeljali iz Go renjske) odpeljali v vasi okrog Dobove in začeli iz njih voziti prebivalce v rajhenburški grad. Tam so jih za dan ali dva nastanili v hlevih na pristavi ali v bližnjih barakah, ki so jih zgradili, zastražili in opletli z bodečo žico kot večje preselitveno taborišče. Ko je imel tisti dan zbrane prve žrtve, je Hintze zvečer ves zadovoljen brzojavil v Berlin: »Prvi transport preseljencev iz Spodnje Štajerske bo odpeljal 24. oktobra ob 10. uri in 28 minut. Najprej bomo odpeljali vsak dan 700 oseb v Spodnjo Šlezijo. Prvi izselitveni dan je potekel po programu. Razporeženje prebivalstva je mirno in pametno.«

Hintzejev štab je vsak dan izročil poveljnikom omenjenih treh policijskih bataljonov sezname ljudi iz posameznih krajev, ki jih je treba pripeljati v rajhenburško taborišče. Drugi dan so šle enote v določene vasi in pozvale ljudi, naj se v dveh urah pripravijo na izselitev. Nato so ljudi segnali iz hiš na sredo vasi in jih naložili na avtobuse in tovarne ter policijske avtomobile ter odpeljali v rajhenburško taborišče. Iznanci so smeli vzeti s seboj nekaj več prtljage kot tisti, ki so jih izgnali v Srbijo ali NDH, lahko so vzeli s seboj tudi denar, nakit, fotografske aparate itd., če so jih le imeli. Niso jih tudi podvrgli nobeni telesni preiskavi in niso jim preiskali niti prtljage. To »širokogrudnost« so si nacisti lahko privoščili, saj so izgnanci šli v nemški rajh in ne v tujino.

Po prihodu v rajhenburško taborišče je morala družina najprej ostati pri svoji prtljagi, nato pa na poziv oditi v posebno barako k popisu, kjer so njeni člani dobili tudi posebne izkaznice in družina tudi svojo razpoznavno številko, vsekano v posebno pločevinasto tablico. Nato so družini odredili mesto v baraki, kjer je prenočila. Drugi dan so jo odpeljali na rajhenburško železniško postajo, naložili na vlak in odpeljali v Nemčijo. Kadar pa se jim je zelo mudilo, družin niso vodili v taborišče na gradu, temveč samo v barake ob rajhenburški železniški postaji. Ko so spomladi 1942 morali rajhenburški grad izročiti drugim nacističnim ustanovam, so izgnance zbirali v majhnem taborišču ob rajhenburški železniški postaji.

Ko so septembra 1941 pripravljali izgon prebivalcev Posavja in Obsotlja na Hrvaško, so predvidevali, da bo izganjanje potekalo od zahoda proti vzhodu. Zdaj so se odločili, da bo potekalo od vzhoda proti zahodu, in to najbrž iz dveh razlogov. Iz varnostnih razlogov je bilo ustrezneje izganjati ljudi od meje proti notranjosti, da bi lahko čim manj ljudi pobegnili v Hrvaško. Pomembnejši pa je bil razlog, da čimprej izpraznijo tisto območje, ki ga je treba najbolj upoštevati za naselitev kočevskih Nemcev, in to je bil vsekakor vzhodnejši del izselitvenega oz. naselitvenega območja.

Čeprav je imel Hintzejev urad v Rajhenburgu na voljo razmeroma zelo malo časa za pripravo tako obsežnega izгона, je izganjanje več kot tri tedne potekalo še kar načrtno, čeprav so ga že od prvega dne dalje spremljale manjše ovire. Največ težav je bilo s prevažanjem izgnancev iz vasi v rajhenburško taborišče, ker je primanjkovalo motornih vozil. Viri lepo kažejo, kako so sproti »krpalik« luknje zaradi odvoza ali kvarjenja vozil in kje so vse iskali vozila. Poleg tega so morali del voznega parka dati na voljo za preseljevanje kočevskih Nemcev. Hintzejev urad je imel na voljo povprečno od 15 do 20 tovornih avtomobilov in od 3 do 5 avtobusov, ki so porabili skupaj 58.175 litrov bencina in 17.698 litrov nafte.

Druga ovira pri izganjanju Slovencev iz Posavja in Obsotlja je bila aktivnost partizanskih enot. Čeprav je Hintze v začetku skoraj vsak dan brzojavil v Berlin, da je prebivalstvo mirno in sledi navodilom njegovega urada brez prisile, je vendarle moral

že 28. oktobra poročati v Berlin, da so ta dan odpeljali v Spodnjo Šlezijo manj izgnancev, ker je moral policijski bataljon prejšnji dan v neko drugo akcijo; domnevam, da v veliko policijsko operacijo v Savinjski dolini. Tudi v naslednjih dneh so policijske enote morale v zasledovanje partizanov, zlasti še v začetku novembra. Himmler je že konec oktobra ukazal, da morata dva policijska bataljona, tj. 72. in 93., odriniti iz Spodnje Štajerske, vendar sta po prizadevanju funkcionarjev glavnega štabnega urada za utrjevanje nemštva še ostala.

Od 24. oktobra, ko je odpeljal prvi transport, do 17. novembra, ko je prenehal veljati vozni red, sprejet v Nördlingenu, in je tudi prišlo do prvega zastoja, je Hintzejev urad poslal v Nemčijo 34 transportov z 22.797 izgnanimi Slovenci. Od 24. do 28. oktobra je pet transportov odpeljalo izgnance v Spodnjo Šlezijo, in to po en transport dnevno. Od 29. oktobra do 4. novembra sta odpeljala dnevno dva transporta v različni nemški pokrajini: od 29. oktobra do 4. novembra sedem transportov še v Spodnjo Šlezijo in do 1. novembra štirje transporti na Brandenburško, od 2. do 4. novembra pa trije transporti na Hannoversko. Od 6. do 12. novembra je odpeljal v Nemčijo le en transport dnevno, in to do 9. novembra štirje transporti na Türinško, od 10. do 12. novembra po en transport in od 13. do 15. novembra po dva transporta, 16. in 17. novembra pa po en transport na Saško, skupno v to pokraji no enajst transportov.

Po pregledu, ki ga je takrat napravil Hintzejev urad, naj bi v omenjenem času in z navedenimi 34 transporti odpeljali v Nemčijo 23.000 izgnancev, in to 7.673 moških, 8.546 žensk, 5.967 otrok in 814 dojenčkov. Skupno število izgnancev v teh 34 transportih se v virih, ki so nam na voljo, nekoliko razlikuje, vendar razlika ni velika.

Kot že rečeno, je Hintzejev urad vsak dan brzojavil v Berlin, koliko Slovencev je izgnal. Obsežnejšo brzojavko je poslal 14. novembra: »Do danes smo izselili 20.308 oseb. Izselitev brežiškega trikota in obsotelskega pasu je končana, razen dodatne izselitve.« Nato je tožil, da hrvaški obmejni organi onemogočajo ljudem, ki delajo na Hrvaškem, vrnitev na izselitveno območje in zato mora izganjati družine brez njih. Prosil je tudi za strokovnjake za gradnjo barak v taborišču Rajhenburg. Glavni štabni urad za utrjevanje nemštva pa je o poteku izganjanja občasno obveščal Himmlerja v Hitlerjev glavni stan. 14. novembra mu je poročal: »V teku izseljevanj 45.000 - 50.000 Slovencev, ki živijo na Spodnjem Štajerskem, je 24.10. pripeljal prvi transport v stari rajh. Od tega dne do 6.11., to je v 13 dneh, je bilo odpeljanih in začasno nastanjenih v taboriščih v Šleziji, Brandenburgu in na Türinškem 13.000 oseb, tj. 26 odstotkov predvidenih za izselitev. V prvih 4 dneh smo odpeljali z železnico na dan okoli 700, v naslednjih dneh pa v glavnem več kot 1000. Izselitev se je najprej omejila na brežiški trikot, a se je nato razširila tudi na obmejni pas južno od Save in na obsotelski pas. Ob upoštevanju dejstva, da mora biti del za izselitev predvidenih oseb iz vojno gospodarskih razlogov (vojnogospodarski obrati, železnica, pošta itd.) začasno izvzet iz izselitve, določen del prebivalstva pa je tudi zbežal čez mejo na območje, ki ga imajo zasedenega Italija ni, cenimo, da bo število Slovencev, ki jih bomo še izselili po 6. novembru, znašalo največ 25.000 - 30.000. O tem bomo še poročali.«

Istega dne je glavni štabni urad v Berlinu poslal Himmlerju še drugo brzojavko. V njej mu je sporočil, da je tega dne odpeljal iz Kočevske prvi transport kočevskih Nemcev in da so do tega dne izgnali z obmejnega izselitvenega območja 20.000 Slovencev.

Najbrž je bilo pomanjkanje goriva za avtomobile vzrok, da so 17. novembra začasno prenehali z izganjanjem. To lahko vzemo iz Hintzejevega zasebnega pisma prijatelju Richardu Hildebrandtu v Rigo 20. novembra 1941. Takole pravi: »Tudi tukaj sem zopet moral z vsemi sodelavci in policijskimi bataljoni, ki so mi jih dali na voljo, delati noč in dan. Uspeh je bil kljub pesimizmu mnogih uradov v Berlinu in tukaj, ki imajo za mojo osebo le nasmešek pomilovanja, takšen, da smo v 23 dneh poslali od tod z železnico v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle 24.300 oseb. Po tem uspehu boste, ljubi gruppenführer, zopet

spoznali, kako smo tukaj delali pod mojim vodstvom. Ustavitev zaradi pomanjkanja goriva, ki pa smo jo že odpravili, nam je dala nekaj dni dihati, tako da bo šlo jutri z novimi močmi naprej. Upam, da bo ta uspeh pripomogel k temu, da se bodo pojavili nevoščljivci. Meni osebno gre izvrstno.«

S Hintzejevim delom in uspehi so bili res lahko vsi zadovoljni, saj je v treh tednih izgnal v Nemčijo več ljudi kakor prej oba preselitvena štaba v Srbijo in Hrvaško. Zato je lahko tudi vladni predsednik za Štajersko, tj. Uiberreitherjev namestnik, dr. Otto Müller-Haccius na štabnih razgovorih v Gradcu 28. novembra 1941 poročal, da so pri izganjanju v okrožju Brežice dosegli »presenetljive uspehe« in da je bilo do prejšnjega tedna, tj. do 22. novembra, izgnanih 24.000 oseb.

Dne 17. novembra se je iztekel prvi dogovorjeni vozni red za Transporte slovenskih izgnancev iz Rajhenburga v Nemčijo. Zato so se že 11. novembra v Gradcu dogovarjali za novega. Ker vlakov, ki peljejo skozi Visoke Ture (železnica Beljak - Salzburg - München), ni mogoče dovolj ogrevati, naj bi zmanjšali število izgnancev v vsakem transportu na 500, s čimer se bo seveda zavleklo izganjanje. Sklenili so, da bo začenši z 18. novembrom odpeljal iz Rajhenburga na Württemberško, Badensko, Gornjo Bavarsko in Frankovsko vsak dan po en vlak s 500 izgnanci. Ob torkih pa po želji državnega komisarja za utrjevanje nemštva naj ne bi odpeljal noben vlak. Toda že drugi dan so v Gradcu na zahtevo komaj prispelega zastopnika Volksdeutsche Mittelstelle vozni red spremenili v toliko, da bodo odpeljali izgnance iz Rajhenburga po vrsti v te pokrajine: Sudetsko (3000), Württemberško (6.750), Badensko (5.500) in Švabsko (3000 oseb). Predvidevali so torej, da bodo izgnali še okoli 18.250 oseb, in to z 39 rednimi transporti od 18. novembra do 16. decembra 1941. Opozorili so tudi, da od 15. decembra 1941 do 10. januarja 1942 ne sme peljati noben transport, kar je bil najbrž ukaz z najvišjega vrha nemškega rajha.

Zaradi že omenjenega pomanjkanja goriva so z izgonom lahko nadaljevali šele 23. novembra, ko bi morali odposlati sedem transportov na Sudetsko in bi moral odpeljati prvi transport na Württemberško. Tako na Sudetsko ni odpeljal noben transport, vendar ne samo zaradi tehničnih ovir, temveč predvsem zaradi načelnega stališča nacističnih uradov, da slovenskih izgnancev ne pošiljajo na območja, kjer bi lahko prišli v stik s slovanskim življem. Od 23. novembra do 6. decembra je nato odpeljalo na Württemberško trinajst transportov in na Badensko šest transportov, skupaj torej 19 transportov z 9.448 izgnanci.

Hintzeju je kljub težavam - ob tehničnih je bila še trda zima, kakršne ljudje niso pomnili že dolgo vrsto let - šel posel neprimerno hitreje od rok, kot pa so pričakovali, saj je do 9. decembra izgnal že 32.367 oseb in ga je Himmler medtem povišal v SS-Brigadeführerja, tj. brigadnega generala. Zato se je v pismu prijatelju Hildebrandtu 3. decembra 1941 ponovno hvalil: »Veselim se že snidenja in upam, da bom do srede decembra, če bo vreme tukaj ostalo tako (jasno, slana in brez snega), preselil v rajh 35.000 Slovencev. To je vendar zelo lep uspeh, če pomislim, da sem imel za vso izseljevalno akcijo samo osem dni časa za pripravo in da je 17. oktobra (tu se je zmotil natančno za teden dni, op. T.F.) odpeljal od tukaj moj prvi transport. Ta uspeh mi v interesu našega štabnega urada dela posebno veselo.«

Hintze je že v pismu 20. novembra navedel, da bo 15. decembra prekinil izganjanje in ga nadaljeval sredi januarja 1942. Vendar so izganjanje prekinili že 9. decembra, za kar v virih nisem našel pojasnila. Že čez nekaj dni sta se morala tudi 93. in 171. rezervni policijski bataljon vrniti na Gorenjsko. Kaj vse se je od 12. decembra 1941 do srede januarja 1942 dogajalo na Gorenjskem, sem opisal že v več razpravah - tam je prišlo do množične vstaje in boja v Dražgošah ter tudi do večmesečne oz. končne odložitve formalnopravne priključitve Gorenjske, Mežiške doline in Spodnje Štajerske k nemškemu rajhu. V Spodnji Štajerski je nato za izganjanje ostal en sam, tj. okrepljeni 72. rezervni policijski bataljon.

Hintze je z izganjanjem lahko nadaljeval šele deset dni pozneje, kot je predvideval, tj. 22. januarja 1942. Število oseb, ki naj bi jih še izgnali, je na štabnih razgovorih v Gradcu 5. januarja 1942 navedel dr. Carstanjen, rekoč: »Preseljenih bo še okoli 10.000 oseb.« Čeprav so iz Gradca prosili, naj bi se omenjena rezervna policijska bataljona iz Gorenjske vrnila na izse litveno območje, se to iz prej navedenih razmer v Gorenjski ni zgodilo. Zdaj je izganjanje teklo počasneje in transporti niso mogli odhajati iz Rajhenburga več tako redno kot prej. Od 24. januarja do 5. februarja je na Badensko odpeljalo le pet transportov z 2071 izgnanci.

V tem času in tudi pozneje je Hintzejev štab sestavil več seznamov družin in oseb, ki so še ostale doma. Sredi februarja 1942 naj bi bilo od 49.250 oseb, ki so (po štetju leta 1931) bivale na izselitvenem območju, doma še 1847 družin ali 7.582 oseb, največ v občini Radeče. Bili so zaposleni v raznih poklicih, ki jih nemška civilna uprava ni mogla pogrešati ali pa nadomestiti z nemškimi ljudmi, niti z naseljenci, ki so do takrat že skoraj vsi prispeli na naselitveno območje. Med tistimi, ki so ostali doma, je bilo največ železničarjev in poštarjev (1596) ter delavcev pri gradnji letališča v Cerkljah (1169). Treba je tudi upoštevati, da je bilo mnogo ljudi z izselitvenega območja za poslenih v rudarstvu in za vojno pomembni industriji v Trbovljah, Zagorju in Hrastniku. Kmetov seznam ne navaja, ker so izgnali že vse ali skoraj vse, nekaj stotin jih je bilo med tistimi, ki so prevzeli skrb za živino ali pa so jih zaposlili pri drugih nujnih delih. Že v začetku so menili, da kmetov ni treba puščati doma, saj jih bodo nasledili nemški kmetje s Kočevskega. Takrat in tudi pozneje do poletja 1942 so vprašanje zamenjave Slovencev z drugimi ljudmi reševali na več sestankih, vendar vojne razmere niso omogočale popolne zamenjave.

Mislim, da so bile vremenske razmere vzrok, da so februarja in v prvi polovici marca 1942 pustili nekatere odročne vasi v trboveljskem okrožju še pri miru. Tako so šele 21., 24. in 30. marca izganjali ljudi iz nekaterih vasi v občini Št. Janž na Dolenjskem in 25. marca iz občine Sv. Jurij pod Kumom. Teh nekaj stotin izgnancev so 26. marca poslali s transportom v Gornjo Bavarsko. Priključili so jim novo skupino izgnancev - sorodnike partizanov in ubitih talcev, tudi tiste iz Gorenjske. Tej akciji izganjanja posvečam posebno poglavje v tej razpravi.

V prvi polovici aprila se je Hintze s svojim uradom preselil v Celovec. Himmler mu je namreč zaupal nalogo, da izžene koroške Slovence iz ti. mešanega jezikovnega območja severno od Karavank. Tudi ta izgon obravnava posebno poglavje te razprave.

Po odhodu Hintzejevega urada v Celovec je nalogo nadaljevati izganjanje z iselitvenega območja ob Savi in Sotli dobil urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva iz Maribora. Pri tem je imel glavno besedo njegov I. oddelek pod vodstvom esesovskega stotnika Erwina Brandta. Tudi ta je s pomočjo svoje izpostave v Brežicah opravil ponovni pregled ljudi, ki so še ostali doma, s predlogi, katere osebe naj bi izvzeli iz izгона, ki so ga še predvidevali. Na sestanku v Radečah 5. junija 1942 so sklenili, da bodo izgon nadaljevali 15. junija in bo trajal pet dni. Predvidevali so, da bodo v dveh transportih dne 17. in 22. junija odpeljali v Nemčijo še okoli 1200 - 1500 oseb. To akcijo so res opravili 17. junija in najprej ta dan in nato še 22. junija odposlali v Blankenburg in Erfurt dva transporta izgnancev. Pritoževali so se, da se je izgonu izmaknilo z begom v severni del brežiškega okrožja celo 115 družin s 369 osebami. Zato so 30. julija opravili še eno, vendar poslednjo »izselitveno akcijo« in polovljene izgnance še tisti dan odpeljali v Nemčijo. Opravili so jo samo v brežiškem ne pa tudi v trboveljskem okrožju. Ker za dva transporta (26.3. in 22.6.1942) nimamo natančnejših podatkov o številu izgnancev v njih, lahko za pos lednje štiri Transporte od 26. marca do 30. julija 1942 navedemo le približno število izgnancev, in to okoli 1945.

Po koncu množičnega izganjanja Slovencev z iselitvenega območja ob Savi in Sotli je tam po takrat zbranih podatkih ostalo 1728 družin s 6.507 osebami. Med njimi je bilo kakšnih 10 odstotkov Hrvatov, za katere so že predvidevali, da jih bodo preselili na Hrvaško po sporazumu z ustaško vlado.

Po doslej zbranih podatkih je nemški okupator z izselitvene ga območja ob Savi in Sotli izgnal v Nemčijo v 62 transportih več kot 36.000 Slovencev, in to:

24.10. - 17.11.1941	34 transportov	22.797 oseb
23.11. - 9.12.1941	19 transportov	9.448 oseb
24. I. - 5. 2.1942	5 transportov	2.071 oseb
26. 3. - 30. 7.1942	4 transportov	1.945 oseb
24.10.1941 - 30.7.1942	62 transportov	36.281 oseb

Za ugotovitev zelo natančnega števila v Nemčijo izgnanih Slovencev iz Posavja in Obsotlja nimamo na voljo niti takšnih virov kot za izgon Slovencev v Srbijo in NDH. Niso se nam ohranili niti transportni listi, razen za nekaj transportov, niti sklepno poročilo Hintzejevega urada in urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva iz Maribora. Nacisti so v svojih dokumentih navajali le okrogle številke, npr. 34.000. Zelo dober poznavalec nacističnega izganjanja Slovencev dr. Günther Stier iz Berlina je npr. navedel število 37.000, medtem ko je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva iz Maribora menil, da so iz brežiškega in trboveljskega okrožja, ki sta imeli okoli 69.000 prebivalcev, izgnali najmanj 43.000 oseb ali 62 %, pri čemer pa je upošteval tudi tiste osebe, ki so se izgonu izognile z begom v Ljubljansko pokrajino ali na Hrvaško. Če upoštevamo, da so nacisti iz Posavja in Obsotlja izgnali v Nemčijo okoli 37.000 oseb in da se je okoli 6.000 oseb izgonu izognilo z begom, lahko ugotavljamo, da so se zelo približali tistemu številu (46.252), ki so ga nameravali izgnati in je ostalo doma okoli 3000 oseb, predvidenih za izgon.

Izgon t.i. tretjega vala - prebivalstva iz Posavja in Obsotlja - so nacisti končali 30. julija 1942, ko so končali vse izganjanje iz t.i. nacionalnopolitičnih razlogov. To so 12. avgusta 1942 tudi javno razglasili v uradnem listu, z lepaki, v časnikih in na zborovanjih. Ta razglas šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko se glasi: »Z razglasom o državnopolitičnih ukrepih v mejnem območju z dne 20. oktobra 1941 (Ur. list št. 48, str. 354) odrejena preselitve iz obmejnega območja v okrožjih Brežice in Trbovlje je zdaj končana.

S tem so zaključene vse preselitve in izselitve v Spodnji Štajerski. Vendar si pridržujem pravico, da v posameznih primerih odstranim iz Spodnje Štajerske nepopoljšljive sovražnike države, zlasti pa takšne osebe, ki podpirajo oborožene tolpe ne glede na kazen po moji odredbi z dne 16. avgusta 1941 (Ur. list št. 38, str. 291).«

Ta razglas je imel čisto propagandni namen: vplivati pomirjevalno na tisti del prebivalstva, ki je živel v strahu pred izgonom in bi se iz strahu mogel vključiti v narodnoosvobodilni boj, obenem pa groziti z izgonom tistim, ki bi se vključili v NOB ali ga podpirali. Novo vrsto izganjanja kot nekakšnega maščevanja za sodelovanje v NOB so nacisti namerč že izvajali, in ravno v tistih dneh na najbolj krut način.

Motili bi se tisti, ki bi menili, da so se nacisti odpovedali množičnemu izgonu Slovencev iz nacionalnopolitičnih razlogov. Da se niso, priča Himmlerjevo naročilo 12. junija 1942, naj v zloglasni Generalni načrt »Vzhod« (Generalplan »Ost«) vključijo tudi Spodnjo, Štajersko, Gorenjsko in Koroško, tudi obnovljene razprave o izganjanju Slovencev iz Gorenjske poleti 1942. leta, kar bom prikazal v posebnem poglavju in še zlasti to, kar je septembra 1943 izjavil Hitler nemškemu pooblaščenemu generalu v NDH Edmundu Glaise von Horstenauu: »Z nekaj stotisoči bomo kaj lahko opravili, saj imamo dovolj izkušenj z izseljevanjem.«

Izgon »sposobnih za ponemčenje«

Ob doslej opisanem izganjanju Slovencev iz Spodnje Štajerske in Gorenjske, ko so nacisti izgnali v Srbijo, NDH in Nemčijo okoli 54.000 oseb, so tekale priprave na izgon

tistih Slovencev iz teh pokrajin, za katere so nacisti menili, da so »spodobni za ponemčenje«. Kot vemo, so v to skupino štel tiste osebe, ki bi jih izgnali v Srbijo ali NDH, pa bi jih zaradi njihove dobre rasne ocene (rasni skupini I in II) raje v nemški rajh, da bi jih tam ponemčili. Nacistični raznarodovalci so namreč menili, da je politično prepričanje spremenljivo, kar pomeni, da iz nasprotnikov nemškega rajha lahko napravijo Nemce, da pa je rasna bit nespremenljiva, se podeduje itd. ter bi bilo škoda rasno zelo dobre ljudi »pokloniti« nekemu tujemu narodu. So pa za to skupino Slovencev uporabljali neustrezen izraz »spodobni za ponovno ponemčenje« (wiedereindeutschungsfähig), kakor da bi šlo za Nemce, ki so se nekoč poslovenili in jih je zdaj treba vrniti nemštvu. Tej skupini izgnancev bi v Nemčiji dali sicer »nemško državljanstvo na preklic«, ki bi ji ga lahko v desetih letih odvzeli, omejevali bi jo pri gibanju iz kraja v kraj, pri zaposlitvi, šolanju, sklepanju zakonske zveze itd., za njihovo ponemčevanje naj bi skrbele strankini uradi in ustanove, uspehe ponemčevanja pa bi preverjali policijski uradi (predvsem višji vodje SS in policije, ki so bili v nemškem rajhu tudi Himmlerjevi pooblaščenca za utrjevanje nemštva). Če se za ponemčenje ustrezne osebe v določenem času ne bi ponemčile, bi izgubile nemško državljanstvo in bi jih lahko spravili tudi v koncentracijska taborišča.

Vprašanje izгона »za ponemčenje sposobnih« Slovencev sta obravnavala zlasti Himmlerjev glavni štabni urad za utrjevanje nemštva v Berlinu in Uiberreitherjev urad za utrjevanje nemštva v Mariboru. Naloga ni bila lahka, saj sta morala iskati v raznih nemških pokrajinah ne samo bivališča za izgnance, temveč tudi delovna mesta. Seveda so se pri tem držali tudi načela, da ti izgnanci nikakor ne smejo v tiste pokrajine, v katerih je kakšno slovansko prebivalstvo (Čehi, Lužiški Srbi, Poljaki). Zato se je spomladi in poleti 1941 razvilo med raznimi, predvsem pa prej navedenimi uradi in uradi višjih vodij SS in policije, obsežno dopisovanje. V Spodnji Štajerski pa so poleti 1941 iskali tudi ustrezno taborišče, v katerem bi zbirali to vrsto izgnancev preden bi jo s transporti poslali v Nemčijo. Ker ni bilo več računati na meljsko vojašnico v Mariboru, so nameravali taborišče urediti v Račah, pripravljeno naj bi bilo konec avgusta 1941. V njem naj bi bilo prostora za okoli 600 izgnancev.

Nimamo zelo natančnega števila »za ponemčenje sposobnih« Slovencev, predvidenih za izgon v Nemčijo. Največje število, ki ga navajajo viri, je 7.785, vendar brez tistih z izselitvenega območja ob Savi in Sotli. Menim, da je bilo skupno število takšnih oseb okoli 10.000.

V Mariboru je imel urad pooblaščenca za utrjevanje nemštva že sredi avgusta pripravljen prvi transport 604 izgnancev za Nemčijo in ga je nameraval odposlati v osmih dneh. Takrat pa je Himmler začasno ustavil vse izselitvene akcije v jugovzhodni Evropi. Zato je bil 1. septembra v Gradcu pri dr. Uiberreitherju poseben sestanek s predstavniki njegovega urada za utrjevanje nemštva, varnostne policije in varnostne službe ter preselitvenega štaba. Na njem je dr. Uiberreither menil, če ne bo mogoče izgnati prebivalstva iz Posavja in Obsotlja, naj bi preselili v nemški rajh samo toliko za ponemčenje sposobnih Slovencev, kolikor dopuščajo razmere v Spodnji Štajerski. Konec avgusta in v začetku septembra je urad pooblaščenca za utrjevanje nemštva v Mariboru pozival za izgon v Nemčijo določene osebe v unionsko dvorano v Mariboru in jih ponovno popisal ter jim izročil posebne izkaznice, kakršne so določili v Berlinu. Vendar se je od 3215 iz treh mariborskih okrajev pozivu odzvala manj kot polovica, le 1360. Za večino manjkajočih sploh niso mogli ugotoviti vzroka, zakaj se ni odzvala pozivu. To pozivanje in popisovanje je med ljudmi povzročilo vznemirjanje, ki so ga ugotavljali tudi okupatorjevi uradi. Okrožni odbor OF Maribor je takrat v letaku, ki so ga nato navajala tudi okupatorjeva poročila, sredi septembra zapisal: »Še se ni ublažila pekoča bolečina udarcev, ki jih je prizadejal krvavi tlačitelj slovenskemu narodu, že pripravljajo Hitlerjevi roparski okupatorji nov zločin nad slovenskim narodom. V kratkem hočejo pregnati z doma nove tisoče slovenskih družin in jih izseliti tokrat v sam rajh in v frontno zaledje.«

Ob novih ovirah pri izganjanju Slovencev v NDH in vznemirjenju prebivalcev zaradi omenjenega pozivanja in popisovanja, je dr. Uiberreither imel 15. septembra novi sestanek o vprašanjih nadaljnjega izganjanja Slovencev iz Spodnje Štajerske. O sklepih glede izгона t.i. tretjega vala smo že poučeni iz prejšnjega poglavja te razprave. Glede izгона t.i. za ponemčenje sposobnih Slovencev v Nemčijo pa beremo: »O preselitvi in ponemčenju je soglasje o tem, da ne bo nikakršnih akcij, ki bi **povzročile velike nemire** (podčrtal T.F.), temveč se bo prestavitev opravila od primera do primera glede na dogovore, ki jih je štabni vodja Laforce sklenil s pristojnimi višjimi vodji SS in policije. Osnovno je, da mora biti najprej pripravljeno naselitveno mesto, preden se bo mislilo na preselitev. Kolikor je le mogoče, se bodo opustila taborišča. V prvi vrsti bodo preseljeni v stari rajh primeri, ki so iz varnostnopolicijskih razlogov nezaželeni v Spodnji Štajerski.« Ko so v drugi polovici septembra in v začetku oktobra iskali rešitev za izgon Slovencev iz Posavja in Obsotlja, niso poslali v Nemčijo še nobenega transporta izgnancev. Sklenili so celo, da jih bodo začeli pošiljati, ko bo končan izgon prebivalstva iz Posavja in Obsotlja.

S pošiljanjem transportov za ponemčenje sposobnih Slovencev so res počakali, da je Hintzejev urad izgnal že večino Slovencev z omenjenega območja. Vendar so sedaj zelo zmanjšali obseg tega izгона in so namesto 1400 družin, že dokončno določenih za izgon v Nemčijo, izbrali le 146 (iz okrožja Maribor mesto 67, Maribor podeželje 20, Celje 41, Ptuj 25 in Ljutomer 3). »Sporočam, da je gauleiter dr. Uiberreither dovolil izseliti iz Spodnje Štajerske okoli 150 družin, sposobnih za ponemčenje. S tem je izseljevanje v stari rajh dokončno zaključeno,« je poročal v Berlin vodja Uiberreitherjevega urada za utrjevanje nemštva iz Maribora. Od 7. decembra 1941 do 18. maja 1942 je odpeljalo v taborišče Schelklingen pri Ulmu sedem transportov 64 družin s 194 osebami.

Izgon koroških Slovencev

Med vsemi Slovenci so koroški Slovenci prvi poskusili gorje nemške nacistične okupacije. Nemški okupator je v prvih dveh letih okupacije avstrijske Koroške tamkajšnjim Slovincem še kazal kar prijazen obraz in še ni začel z vročo germanizacijo. Dopuščal je še slovenska društva, in to zato, ker je bila v Sloveniji tudi nemška manjšina. Ker so nemške oblasti 1939. leta potrdile pravila Slovenske prosvetne zveze v Celovcu, so banovinske oblasti v Ljubljani dovolile tudi obnovo Švabsko-nemške kulturne zveze. Ni pa bil ta čas na Koroškem brez vsakršnega pritiska, saj so nacisti že začeli preganjati najvidnejše slovenske politične in kulturne delavce, s šolskim letom 1938-39 pa so odpravile tudi poslednjo sled utrakvističnega nemško-slovenskega pouka.

Po razbitju Kraljevine Jugoslavije niso imeli nacisti na Koroškem več nobenih zadržkov za izvajanje politike, ki so si jo načrtali že prej. Himmler je v neki svoji spomenici iz srede avgusta 1940 navajal, da bodo v poljsko generalno gubernijo prišli poleg Lužiških Srbov tudi Vendi, tj. koroški Slovenci. Spomladi 1941 so nacisti razpustili vsa slovenska društva na Koroškem in so kmalu tam uničili tudi vse slovensko gospodarsko življenje. Slovenski živelj so podvrgli hitri in nasilni germani zaciji.

Da bo prišlo do množičnega izгона koroških Slovencev, je najbrž dalo slutiti priseljevanje Nemcev iz Kanalske doline, ki so jo po 1918. letu prisodili k Italiji in je tudi za njene Nemce veljala meddržavna pogodba med Italijo in Nemčijo iz 1938. leta o preselitvi južnotirolskih Nemcev. Za naselitveno območje kanalskih Nemcev je Himmler določil Koroško, medtem ko so naselitveno območje za južnotirolske Nemce nacisti iskali tako rekoč do konca vojne. Dne 25. avgusta 1941 je Himmler izdal »naredbo št. 46 - I« o preselitvi kanalskih Nemcev. V njej je naročil, da se mora preselitev kanalskih Nemcev opraviti tako, da bosta v letu 1941 naseljeni v Koroški, Gorenjski in Mežiški dolini najmanj dve tretjini preseljencev. Poslednja tretjina pa se naj preseli najpozneje do 1. aprila 1942. Naročil je tudi, da je treba dvojezično (nekdanje plebiscitno) obmo-

čje Koroške posebej izdvojiti za nacionalnopolitično očiščenje in naselitev kanalskih Nemcev. Za to je treba pripraviti kmetije okoli 200 slovenskih družin, ki so znane kot sovražniki države, četudi imajo nemško državljanstvo. Te kmetije je treba poseliti s kanalskimi Nemci. Ugotavljanje, katere Slovence je treba kot sovražnike države izgnati oz. odpeljati v rajh, je naloga organov šefa varnostne policije in varnostne službe, ki se naj glede naseljevanja kanalskih Nemcev na slovenskih kmetijah poveže z organi državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Sam izgon bodo opravili organi varnostne policije in varnostne službe, tj. gestapa. Tiste Slovence, ki dobijo rasno oceno I ali II, je treba prepeljati v rajh. To pomeni, da so za druge predvidevali izgon kam drugam. Pri izgonu je treba upoštevati oborožitvene gospodarske poglede in skupaj s pristojnim oborožitvenim inšpektorjem ugotoviti morebitno potrebo po drugačni zaposlitvi prizadete osebe v vojnem času. Nadaljnja navodila se tičejo preseljencev iz Kanalske doline, zato jih naprej ne navajamo.

Najmanj od jeseni 1941 so na Koroškem tekale priprave na izgon koroških Slovencev, tj. predvsem izbira družin, ki jih je treba izgnati. Seveda uradniki gestapa iz Celovca niso mogli poznati ljudi, da bi lahko sami opravili to delo. Zato so vanj vključili predvsem krajevne dejavnike, tj. krajevne organizacije nacistične stranke, organizacije Koroškega Heimatdiensta, orožništvo itd. Natančnejši potek teh priprav bo mogoče ponazoriti po baje ohranjenem gradivu v celovškem deželnem arhivu, ki pa je za zgodovinarje še vedno nedostopno.

Vemo že, da so po Himmlerjevi odločitvi nadaljnjega množičnega izгона Slovencev iz Gorenjske in Mežiške doline razpustili preselitveni štab na Bledu. Zato je Himmler za izvedbo množičnega izгона koroških Slovencev marca ali v začetku aprila 1942 pooblastil Hintzejev preselitveni urad ali štab iz Rajhenburga. Sam Hintze, dr. Petri in morda še kdo so se res nato nastanili v Celovcu, da opravijo tudi to nalogo. Vendar je zaradi Hintzejeve bolezni »izselitveno akcijo« vodil dr. Petri. Iz Radovljice so poklicali 171. rezervni policijski bataljon, da je iz posameznih krajev s pomočjo tamkajšnjega orožništva spravil izgnance v začasno preselitveno taborišče, ki so ga uredili v barakah tabora državne delovne službe v Žrelcu blizu Celovca. Viri pričajo, da je bilo izdano navodilo, da je treba »akcijo opraviti udarno«. Opravili so jo 14. in 15. aprila 1942.

Preselitvenemu štabu in poveljstvu omenjenega bataljona je vodstvo celovškega gestapa izročilo kartoteko za izgon 1200 oseb. Vendar so še pred začetkom izгона izvzeli 123 oseb. Doma niso našli 22 oseb, tako da so pripeljali v taborišče 1075 oseb. V taborišču so iz izгона izvzeli nadaljnjih 158 oseb, tako da so pripravili za Transporte **917 koroških Slovencev**. Njim so priključili 201 izgnanca iz Gorenjske, tako da so z dvema transportoma 14. in 15. aprila 1942 odpeljali v Nemčijo skupno 1118 izgnancev. S prvim transportom 15. aprila so jih odpeljali 708 v taborišča Forth, Spalt, Hesselberg, Hagenbüschach in Markt - Bibart na Frankovsko. Z drugim transportom 16. aprila so poslali 410 oseb v taborišči Glasow in Frauenaarach. Kaže, da so nato poslali še 7 oseb v taborišče Frauenaarach.

Izgon skoraj tisoč koroških Slovencev je v Koroški povzročil veliko vznemirjenje. Med izgnanimi družinami so bile namreč tudi take, ki so imele svoje v nemški vojski. Zato so že 12. maja 1942 imeli pri gauleiterju dr. Rainerju sestanek Maier-Kaibitsch, dr. Ernst Weimann, trije predstavniki vojske in deželni svetniki. Ugotovili so, da je med 225 izgnanimi družinami 101 družina takšna, ki ima svojca v nemški vojski. Obravnavali so jih in je dr. Rainer na koncu izjavil, da je z izjemo nekaj primerov večina prizadetih družin upravičeno izgnana in bi bilo treba odnos do nje še zaostriti in ne omiliti.

Izgon koroških Slovencev aprila 1942 je bil za gotovo le prva faza množičnega izгона večine koroških Slovencev, ki bi ga nacisti opravili po vojni, če bi jo dobili. Maier-Kaibitsch je v svojem pismu vodstvu VoMi 1. julija 1942 zapisal: »**Omejena** preselitev narodno zavednih koroških Slovencev aprila t.l. je bila iz državnopolicijskih in nacionalnopoliti-

tičnih razlogov. S to preselitvijo bomo in moramo ponemčevalno delo v stari pokrajini Koroški (nekdanje plebiscitno območje) pripeljati do hitrega konca.« (Podčrtal T.F.) Domnevajo, o tem naj bi govorili tudi na povojni sodni obravnavi proti Maier-Kaibitschu, da so nacisti pripravljali izgon okoli 50 tisoč koroških Slovencev, ki ga seveda v vojnem času niso mogli uresničiti. Takoj po »omejenem« izgonu koroških Slovencev aprila 1942 so pripeljali na njihova posestva 224 družin kanalskih Nemcev. Himmler pa je s »splošno naredbo št. 21 - 43 - C« dne 6. februarja 1943 narodnostno mešano območje Koroške določil za naseljitveno območje. Navedel je 4 občine v okrožju Wolfsberg, 21 občin v okrožju Velikovec, 23 občin v okrožju Celovec, 14 občin v okrožju Beljak in 4 občine v okrožju Šmohor, skupno torej 66 občin narodnostno mešanega območja. Naredbi je priložil zemljevid tega območja, ki pa se ni ohranil ali pa ga še nismo našli.

Izgon sorodnikov partizanov in ubitih talcev ter novi načrti za množično izganjanje Slovencev na Gorenjskem

Povedal sem že, da se nacisti niso nikdar odrekli svojemu načrtu za ponemčenje zasedenih slovenskih pokrajin in najpomembnejšemu ukrepu za dosego tega namena, tj. množičnemu izgonu Slovencev. Zaradi ovir, ki jih je povzročala vojna, in tudi zaradi močnega odpora na smrt obsojenega slovenskega naroda so morali množično izganjanje Slovencev iz nacionalnopolitičnih razlogov odložiti, niso se mu pa odpovedali. Zato pa so se s tem večjo gorečnostjo zagnali proti uporništvu. Pri tem niso surovo nastopali samo proti partizanom in aktivistom OF, temveč tudi proti njihovim sorodnikom, tudi komaj rojenim otrokom. Med ukrepi je bilo tudi izganjanje sorodnikov partizanov in ubitih talcev. Zamisel, da bi aretirali sorodnike partizanov in ubitih talcev, zasledimo že zelo zgodaj, in to avgusta 1941 v celjskem okrožju. Tam je politični komisar Anton Dorfmeister ukazal, naj orožništvo aretirajo sorodnike partizanov in jih izroči gestapu, njihove otroke spravi k njihovim sorodnikom, premoženje pa zapleni. Dorfmeister je svojo zamisel in ukrepanje predlagal za splošni sistem in Himmler je 24. januarja 1942 izdal za to poseben odlok in k njemu je glavni državni varnostni urad v Berlinu 24. marca 1942 izdal izvršilne določbe. Natančnejše vsebine odloka in izvršilnih določb sicer še ne poznamo, se pa nanje sklicujejo drugi okupatorjevi dokumenti v zvezi z izganjanjem te skupine ljudi. Prvi nam znani dokument o ukrepih, ki so jih nacisti takrat na splošno pripravljali proti tej skupini ljudi, je dopis zveznega vodje Štajerske domovinske zveze Franza Steindla 27. januarja 1942. Pravi, da se že pogajajo s komandantom varnostne policije in varnostne službe, da bi za delo sposobne sorodnike partizanov in ubitih talcev poslali v rajh na delo, da pa je vprašanje, kaj z ljudmi, ki niso sposobni za delo. Čez mesec dni je Steindl že sporočil nekaterim funkcionarjem, da po naročilu komandanta varnostne policije in varnostne službe že popisujejo sorodnike ustreljenih in jih bodo prek preselitvenega taborišča poslali v rajh.

Podobno je najbrž bilo tudi na Gorenjskem, le da smo o pripravi manj obveščeni. Iz zaslišanja nekega nacističnega okrožnega funkcionarja iz Gorenjske po vojni zvemo, da je bila januarja 1942 na Bledu pri dr. Rainerju konferenca o izgonu sorodnikov partizanov in ubitih talcev.

V obeh pokrajinah, tj. v Spodnji Štajerski in Gorenjski, so začeli sistematično zapirati in izganjati sorodnike partizanov in ubitih talcev marca 1942. V Gorenjski so aretirane ljudi vodili v preseljitveno taborišče v Št. Vidu nad Ljubljano. Vendar prvega transporta 126 oseb niso poslali naravnost v Nemčijo, temveč v preseljitveno taborišče Rajhenburg in od tam skupaj z izgnanci iz Posavja in Obsotlja v Nemčijo. Iz Spodnje Štajerske pa so prvi transport sorodnikov partizanov in ubitih talcev poslali 16. marca 1942 v taborišče Volksdeutsche Mittelstelle v Straubingu. Z njimi so poslali tudi njihove otroke. Tisti čas so mnogo ljudi iz Spodnje Štajerske odpeljali tudi v koncentracijska taborišča, njihove otroke pa v bivšo hiralnico v Medlogu pri Celju, kjer so kljub odporu nekaterih uradov

ostali do jeseni 1942. Takrat so jih prek taborišča Frohnleiten pri Gradcu odpeljali v taborišče Volksdeutsche Mittelstelle Waissmain pri Bayreuthu, kjer so bili že slovenski izgnanci iz Posavja in Obsotlja. Iz Št. Vida nad Ljubljano so spomladi 1942 poslali v Nemčijo še štiri transporte, medtem ko iz Spodnje Štajerske do avgusta istega leta niso poslali več nobenega. Novo, naravnost kruto obliko je izgon sorodnikov partizanov in ubitih talcev dobil poleti 1942. Takrat je narodnoosvobodilno gibanje potisnilo nemškega okupatorja na Gorenjskem v krizo in je posegel po najkrutejših oblikah nasilja. Himmler je 25. junija 1942 ukazal, naj obe pokrajini, Spodnjo Štajersko in Gorenjsko, pomirijo. Zloglasnemu višjemu vodji SS in policije Rösenerju je poslal v pomoč novega poveljnika varnostne policije in varnostne službe dr. Walterja Blumeja in nekaj novih policijskih enot. Sam je napisal navodila za izvedbo ofenzivnih operacij, ki so jih imenovali »Encijan«. Na konferenco na Bledu, ki je 3. julija obravnavala ukrepe tudi proti civilnemu prebivalstvu, sta prihitela celo poveljnik redarstvene policije general Kurt Daluge in Himmlerjev pooblaščenec za protipartizanko bojevanje general Kurt Knoblauch. Sledili so trije meseci najhujšega okupatorjevega nasilja v vsem obdobju nemške okupacije Gorenjske. Ob policijskih ofenzivnih operacijah na raznih območjih, npr. Jelovici, Pokljuki, Blegoš, v Tuhinjski dolini, Udenborštu itd. so potekale policijske maščevalne akcije s požigi celih vasi in usmrčitvijo vseh odraslih moških, h katerim so šteli tudi petnjstletne mladeniče. Tako je poleg Dražgoš, ki jih je okupator požgal že januarja, v letu 1942 doživelo usodo čeških Lidic enajst slovenskih vasi (Gradišče in Koreno 8.7., Hrastnik, Kokra in Sovodenj 20.7., Bistrica pri Kranju 27.7., Zlato Polje, Obrše, Trnovče, Mala Lašna in Brezovica 2.8.). Okupator je celo s tiskanimi lepaki oznanil njihovo usodo: bile so požgane in zravnane z zemljo, moški postreljeni in trupla vržena v ogenj, prebivalstvo pa izgnano. V tistih treh mesecih je okupator na Gorenjskem in tudi v Spodnji Štajerski postrelil več talcev, kakor v vsem obdobju okupacije skupaj.

Po omenjenih Himmlerjevih navodilih z dne 25. junija 1942 so nacisti še množičneje izganjali sorodnike partizanov in ubitih talcev ter prebivalce omenjenih požganih vasi v Nemčijo. Kaže, da so najprej nameravali odpeljati vse skupaj v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle, pa so Himmlerjeva navodila določila drugače: »Načeloma je treba moške vsake krive družine uničiti, ženske iz teh družin aretirati in odpeljati v koncentracijsko taborišče, otroke pa odstraniti iz njihove domovine in zbrati v kakšni pokrajini starega rajha.« Po celomesečnem ponovnem političnem preverjanju sorodnikov partizanov in ubitih talcev so na sestanku pri šefu civilne uprave dr. Uiberreitherju sklenili, da bodo z aretacijami začeli v začetku avgusta. Medtem so v celjski okoliški osnovni šoli uredili zbirno taborišče in v njem zbrali okoli 1260 oseb. Tam so jih preverjali in izpustili okoli 293. Druge so razvrstili v tri osnovne skupine. Najprej so 6. avgusta odrasle moške od 18. do 55. leta starosti prepeljali v mestno osnovno šolo in jih tam še popisovali in preverjali. V celjski okoliški osnovni šoli pa so v noči na 10. avgust ženskam odvzeli otroke in nato skupaj z moškimi odpeljali v koncentracijsko taborišče Auschwitz. Otroke, ki jih je 8. in 9. avgusta rasno pregledal in ocenil Georg Rödl, so 10. avgusta odpeljali z vlakom v taborišče Volksdeutsche Mittelstelle Frohnleiten pri Gradcu, medtem ko so stare in bolehe nad 55 let stare odpeljali v taborišče Buch na Bavarskem. Iz Frohnleitna so otroke 18. in 19. septembra 1942 odpeljali dalje v osem taborišč Volksdeutsche Mittelstelle na Spodnjem Bavarskem, mlajše, ki so imeli dobro rasno oceno, pa v domove društva »Lebensborn«, da bi tam bili nemškim družinam na voljo za posvojitev.

Tej prvi in največji akciji izгона sorodnikov partizanov in ubitih talcev je do srede junija 1943 sledilo še pet, in to sredi avgusta, 3. oktobra in 7. novembra 1942, 10. marca in 9. junija 1943. Vendar so samo pri prvih dveh ločili otroke od odraslih. Po juniju 1943 pa takšnih akcij izгона v Spodnji Štajerski ni bilo več, ker jih je ustavil odlok šefa glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu, za kar pa še ne poznamo glavnega razloga.

Tiste ljudi, ki so jih z dvema transportoma avgusta 1942 odpeljali v koncentracijski taborišči Auschwitz in Birkenau, so tam kmalu usmrtili v plinskih celicah. O tem je celo trboveljski okrožni vodja Štajerske domovinske zveze Heribert Eberharth 16. novembra 1942 poročal Steindlu: »Velik odstotek teh izseljenih sorodnikov ustreljenih je v koncentracijskih taboriščih že umrl in skoraj vsak dan pride nekaj sporočil sorodnikom teh družin v trboveljskem okrožju, da je ta ali oni umrl. Na osnovi teh sporočil velik del prebivalstva meni, da niso umrli naravne smrti, temveč so jih naše oblasti kratko malo na neki način poslale v onostranstvo.«

Enaka načela za izgon sorodnikov partizanov, ubitih talcev in prebivalcev požganih vasi so najbrž veljala tudi za Gorenjsko, vendar od tam niti avgusta 1942 niso odpeljali iz taborišča v Št. Vidu nad Ljubljano nobenega transporta v koncentracijska taborišča. Niti niso ločili otrok od odraslih, čeprav jih je Rödl rasno že ocenil in si jih zastopnica društva »Lebensborn« Inge Viermetz po sestanku policijskih in drugih funkcionarjev 12. avgusta na Bledu tudi ogledovala v taborišču v Št. Vidu nad Ljubljano. Ugotovila je, da živijo v slabih razmerah in da ima večina še kakšnega živega sorodnika pa ni bila za to, da bi jih sprejeli v domove »Lebensborn«. Kljub temu jih je potem, ko so bili že z odraslimi v taborišču Volksdeutsche Mittelstelle pri Regensburgu, proti koncu leta 1942 odpeljala v dom »Lebensborn«. Kaže, da je bila ravno Volksdeutsche Mittelstelle proti ločitvi otrok od odraslih, kar zvemo iz pisma predstavnika glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS v Salzburgu Heinricha Obersteinerja: »Glede odseljenih otrok iz Spodnje Štajerske in Gorenjske hoče Volksdeutsche Mittelstelle, kakor so nam sporočili iz Berlina, sedaj doseči takšno rešitev, ki ne predvideva ločitve mater in otrok. Mi pa smo obvestili VoMi, da so takšno ločitev v Spodnji Štajerski že opravili, in če ne bi storili tako tudi v prihodnosti, bi nastala velika nevarnost za pravo ponemčenje otrok, ker bi otroci seveda zvedeli za natančna dejstva o smrti svojih očetov in bi se tako vzgajali v mržnji proti nemštvu.«

Med približno 600 slovenskimi otroki, ki so jih poleti 1942 ločeno odpeljali v Nemčijo in jih imeli v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle v Spodnji Bavarski, se je za tiste, ki so dobili rasno oceno I ali II in bili stari od pol leta do 12 let, zanimalo društvo »Lebensborn«. To društvo je Himmler ustanovil že leta 1936, da bi skrbelo za nezakonske otroke esesovcev in jih dajalo nemškim ljudem v posvojitev, zlasti esesovskim častnikom. Zanje je namreč veljalo Himmlerjevo načelo, naj imajo v zakonu štiri otroke, če pa ne morejo imeti toliko svojih, naj posvojijo druge. Ko je bil Himmler aprila 1941 prvič v Spodnji Štajerski, je prišel tudi do Novega Kloštra pri Polzeli in izrazil željo, da bi tam uredili dom »Lebensborn«. Vendar se to ni zgodilo, ker gradu niso mogli zapleniti, ker je bil last švicarskega Žida.

Nimamo tako zanesljivih virov, da bi mogli navesti natančno število otrok, ki so jih ločili od odraslih in tistih, ki jih je nato prevzelo društvo »Lebensborn«. Vendar društvo »Lebensborn« jeseni 1942 ni bilo zmožno prevzeti toliko slovenskih otrok v svoje domove. Zato je na predlog Volksdeutsche Mittelstelle sprejemala v svoje domove le do tri leta stare otroke, ki jih je bilo okoli 300. Drugih 300 naj bi poslali v posebne domove, da bi jih ponemčili in vzgojili za janičarje, starejša dekleta k esesovcem in strankinim funkcionarjem za hišne pomočnice.

Ni mogoče navesti niti natančnega števila slovenskih otrok, ki so prišli v domove »Lebensborn« niti približnega števila posvojenih slovenskih otrok. Ker vojna ni trajala v nedogled, se je večina t.i. ukradenih otrok, kot se je zanje uveljavilo ime po vojni, vrnila domov k svojcem. Znani so primeri, ko so se morali svojci zanje bojevati pred sodišči, da so jih nemški ljudje vrnili. Poznamo pa tudi nekaj primerov, ko se niso vrnili, ker jih ni nihče mogel iskati. Opisal sem že primer Celjana Viljema Goručana, ki ga je posvojil Himmlerjev bratranec, ga prekrstil v Haymo Heinrich Heyder in se po vojni ni vrnil v Celje, ker ni imel več živih najbližjih sorodnikov.

V Spodnji Štajerski so že poleti 1943 nacisti nehali izganjati sorodnike partizanov in ubitih talcev v Nemčijo, so jih pa pošiljali na težko delo v taborišče Strnišče pri Ptuj, ki so ga nacisti imeli za nekakšno vmesno stopnjo med delovnim in koncentracijskim taboriščem. Leta 1944 so ponovno pripravljali ostre ukrepe, tudi izgon, za sorodnike partizanov in ubitih talcev, vendar jim vojne razmere niso omogočile izvedbe. Iz Gorenjske pa so jih izganjali vse do konca avgusta 1944. Od 26. marca 1942, ko so v taborišče Rajhenburg poslali prvi transport, do 22. avgusta 1944, ko so v taborišče Feilnbach poslali poslednjega, so iz preselitvenih taborišč Št. Vid nad Ljubljano in Goričane pri Medvodah poslali v Nemčijo **31 transportov s 4.185 izgnanci**. Izgnali so jih torej več kot 1941. leta v Srbijo. Računamo, da so nacisti iz obeh slovenskih pokrajin - Spodnje Štajerske in Gorenjske - v letih 1942 - 1944 izgnali v Nemčijo okoli 8.000 sorodnikov partizanov in ubitih talcev.

Za to skupino izgnancev so nacisti v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle uvedli strožji režim kot za izgnance iz Posavja in Obsotlja. Na sestanku pri komandantu varnostne policijske službe na Bledu 14. septembra 1942 so se dogovorili, »da bodo vsi pripadniki te skupine ostali v taboriščih skupaj, da jih bodo tam zastražili in uporabljali za skupno delo.« Ker je pri rasnem pregledu dobila večina teh izgnancev oceno I ali II, so jo obravnavali kot »sposobno za ponemčenje.«

Novi načrti za množično izganjanje na Gorenjskem

V zelo zaostrenih političnih in vojaških razmerah, ki so na Gorenjskem uvedli izredne razmere, so se pri mnogih nacističnih funkcionarjih pojavile zamisli in celo načrti, da bi nadaljevali z množičnim izgonom Slovencev. Zlasti so te zamisli bile žive pri šefu civilne uprave dr. Rainerju in višjem vodji SS in policije Rösenerju pa tudi v uradu pooblaščenca za utrjevanje nemštva, v katerem so takrat poleg Maier-Kaibitscha imeli glavno besedo njegov namestnik dr. Herbert Friedl, dr. Fritz Kürbisch in Konrad Nimpfer, sami esesovski častniki. Menili so, da je prišel čas, ko lahko izganjajo Slovence pod krinko varnostnopolicijskih ukrepov, kot kazen za sodelovanje Slovencev v NOB. Najbrž so nekateri med njimi mislili, da bodo kos tej nalogi, ker so na Gorenjsko prišle nove policijske, esesovske in vojaške enote.

Po nekaterih sestankih junija 1942 in uvedbi izrednih razmer 2. julija je dr. Friedl 13. julija z Bleda poročal v Berlin: »Zaostritev varnostnih razmer zahteva policijske ukrepe v večjem obsegu, ki jih je odredil SS-oberstgruppenführer Daluge sporazumno z gauleiterjem Rainerjem. Gauleiter Rainer želi, da bi te ukrepe po možnosti neposredno spremljale nacionalnopolitične akcije nemških naseljencev, da bi takoj dobili v nemške roke tiste nacionalnopolitične ključne položaje, ki bodo ostali prosti. Zamišljeno je, da bi dosedaj nezadostne človeške rezerve starega rajha dopolnili s preseljenci iz vzhodnih držav, posebno bi bili zaželeni bukovinski in besarabski Nemci.« Dr. Friedlu so nato v Berlinu povedali, kakšne skupine Nemcev bi lahko poslali v Gorenjsko. Vendar dr. Rainer ni bil zadovoljen z vsemi skupinami, ki so mu jih nudili za naselitev. Skliceval se je na Himmlerjevo obljubo, da bo dovolil na Gorenjskem naseliti 10.000 besarabskih Nemcev. Najprej naj bi prostor za nemške naseljence dobili ob »povračilnih akcijah državne policije«, nato pa z »odredbo o preureditvi prostora«, vse načrte pa naj bi pretresli na posebnem sestanku na Bledu. Zanj je Nimpfer pripravil »temeljne zamisli in predloge za izvajanje nalog državnega komisarja za utrjevanje nemštva.« V njih je poleg drugega povedal: »Po dokončanem planiranju - le-to bomo seveda opravili brez sodelovanja Slovencev domačinov - bomo del Slovencev, ki ga ne bomo pustili doma, ob preureditvi preselili in vse dokončno veljavno zasedli, razen tega ali onega obrata, ki ga bomo rezervirali za družino kakšnega vojaka.« Nato je razmeroma zelo natančno opisal, kako naj bi izganjali Slovence iz vasi. Predvidel je, da bi do konca leta 1942 naselili okoli 500 nemških družin, naslednje leto pa izganjanje in naseljevanje še pospešili.

Zanimivo je, da so se sčasoma začela mnenja o nacionalnopolitičnih ukrepih v Gorenjski razhajati. Septembra sta nacistična stranka in varnostna policija zagovarjali postopno ponemčenje vsega slovenskega prebivalstva, izjavo o odložitvi množičnega izganjanja kot so storili v Spodnji Štajerski, podelitev nemškega državljanstva na preklic večini gorenjskega prebivalstva itd. Urad pooblaščenca za utrjevanje nemštva pa je sodil, da bi s tem »onemogočili preureditev dežele in aktivno naselitveno politiko« in zagovarjal »možnost hitre izvedbe izselitve dela slovenskega prebivalstva, naselitev nemške vodilne plasti, tako da bi Nemci zasedli vodilne položaje, in uvedbo ukrepov za preureditev v kmetijstvu in obrti, in sicer v takšnem obsegu, da bo zagotovlje no izhodišče za postopno ponemčenje tistih Slovencev, ki bi še ostali.« V drugi polovici septembra so že imeli pripravljene ukrepe, ki pa jih niso začeli izvajati, češ da je gorenjsko prebivalstvo postalo lojalnejše, vendar pa so nekateri menili, da je to le začasno. Dr. Friedl je npr. 24. septembra poročal v Berlin, da tudi dr. Rainer sodi, da je videz o lojalnosti gorenjskega prebivalstva le začasen in da je le vprašanje časa, »kdaj bo slovensko prebivalstvo ponovno z zunanjim vedenjem pokazalo svoje notranje prepričanje.« Povedal je tudi, da so za ta primer, ki lahko nastopi že v nekaj mesecih, **»predvideni pomembni ukrepi nacionalnopolitične narave, ki bodo končno dovolili, da dobi Gorenjska zaželeno in nujno potrebno nemško hrbtenico.«** (Poudaril T.F.)

O teh »predvidenih pomembnih ukrepih nacionalnopolitične narave« so razpravljali na konferenci v Berlinu 12. oktobra 1942. Tam je dr. Friedl povedal, da **»generalni plan za Gorenjsko predvideva izselitev 40.000 Slovencev.** Na njihova mesta naj bi prišlo 20.000 Nemcev. Ker bi teh 20.000 Nemcev stalo nasproti 120.000 Slovincem, bi znašalo razmerje 1 : 6. Pri poznejši splošni razredčevalni akciji bi lahko **izselili še nadaljnjih 20.000 Slovencev.** Tako obstajata dve etapi izselitve, in sicer prva v času, ki je odvisen od razmer, in druga izselitvena etapa v okviru velike nemške naselitvene akcije v vzhodni Evropi. Če bi kmalu prišlo na Gorenjskem do nadaljnjih nemirov, bi takoj izvedli prvo etapo, drugo pa na vsak način šele po vojni.« (Poudaril T.F.) Kaže, da so bili nekateri funkcionarji v Berlinu vendarle preudarnejši kot koroški. Tako je npr. dr. Stier v pismu 8. oktobra 1942 svetoval, da se je treba izogniti vsem ukrepom, ki bi lahko vznemirjali prebivalstvo, tudi izganjanju in naseljevanju, ki ga je treba opraviti v rednih in mirnih razmerah. Malo prej je že prišlo do Rainerjevega razglasa v Kranju 27. septembra 1942, v katerem je odpravil izredne razmere, policijske ukrepe in vsem prebivalcem, ki so se prijavili v Koroško ljudsko zvezo, obljubil podeliti nemško državljanstvo na preklic. Seveda je pa zato nemški okupator uvedel vojaško obveznost za moške v Gorenjski in Mežiški dolini.

Sklep

Vsi trije okupatorji, ki so aprila 1941. leta zasedli Slovenijo, so slovenski narod obsojili na smrt in ga nameravali uničiti kot etnično enoto. Zasedene slovenske pokrajine, ki naj bi jih tudi formalnopravno priključili k svojim državam (italijanski in madžarski okupator sta to tudi storila, nemškemu je to preprečila oborožen upor), so podvrgli raznarodovanju; to je že več kot desetletje počel tudi italijanski fašizem v Slovenskem primorju in Istri. Nihče med okupatorji tisto usodno pomlad 1941. leta ni niti malo dvomil v to, da bo slovenski narod čez nekaj desetletij le še zgodovinski pojem.

Najbolj nestrpen do slovenskega naroda je bil nemški okupator v Spodnji Štajerski, Gorenjski in Koroški. Predvideval je, da bo te pokrajine germaniziral v nekaj letih, pri čemer naj bi imeli glavno vlogo nemški raznarodovalni društvi Štajerska domovinska zveza in Koroška ljudska zveza, nemške mladinske organizacije, nemške šole in nemški otroški vrtci. Celo vrsto nasilnih ukrepov je nemški okupator že od prvih dni okupacije dalje namenil uničevanju vsega, kar bi moglo spodbujati, vzdrževati ali krepiti slovensko

narodno zavest in njeno gmotno podlago. Osnovno vodilo nacističnim raznarodovalcem je bil Hitlerjev ukaz šefoma civilne uprave: »Napravite mi to deželo zopet nemško!«

Med ukrepi za doseg tega cilja je bilo najpomembnejše **množično izganjanje Slovencev**. Več okupatorjevih virov navaja načrt za izgon **od 220 do 260 tisoč Slovencev**, kar je pomenilo vsakega tretjega Slovenca, ki je takrat živel v spodnji Štajerski, Gorenjski in Mežiški dolini. Kaže, da bi ta ukrep najhuje prizadel Gorenjsko, saj bi od tam izgnali celo polovico ali še več Slovencev. Po Himmlerjevih smernicah iz pomladi 1941 naj bi izgon zajel najprej narodno zelo zavedne Slovence, še zlasti izobražence (profesorje, učitelje, duhovnike itd.), nato priseljence po letu 1914 in končno tiste, katerih imetje je bilo po trebno za množično kolonizacijo Nemcev na slovenski zemlji. Teh pa je bilo največ v že navedenem številu predvidenih za izgon, kar priča o tem, kako veliko pozornost je okupator posvečal nemški kolonizaciji. Saj je bil cel obmejni pas ob novi nemško-italijanski in ob novi nemško-hrvaški državni meji ob Sotli predviden za popoln izgon Slovencev in z ustaškimi oblastmi dogovorjena preselitev Hrvatov, da bi z naselitvijo deset tisočev Nemcev ustvarili nemški narodni branik na jugovzhodni meji nemškega rajha. In Himmler je že sredi aprila 1941 zabičal, da morata obsavski in obsotelski pas »postati najbolj germansko območje Štajerske.« Nacisti so sicer izganjali ljudi iz nekaterih drugih zasedenih pokrajin (zahodna Poljska, Alzacija, Lotaringija, Luksemburg), vendar za vojni čas tam niso predvideli za izgon tako velikega dela prebivalstva.

Predvideni izgon od 220 do 260 tisoč Slovencev v kratkih petih mesecih (od maja do oktobra 1941), načrtovan spomladi 1941, ko so raznarodovalci pričakovali bližnjo zmago osnih sil v drugi svetovni vojni, je bil vendarle pretrd oreh za čas, ko se je vojna razplamtevala v pravi svetovni požar. Zato so nacisti iz raznih razlogov - nastanitvenih, prehrabnih, transportnih, vojnogospodarskih - pa tudi zaradi oboroženega upora jugoslovanskih narodov lahko uresničili le del svojega deportacijskega načrta. Izgnali so okoli **80 tisoč Slovencev**, če v tem številu upoštevamo tudi okoli 17 tisoč tistih, ki so se (po nacističnih podatkih) nasilnemu izgonu izognili z begom na italijansko zasedbeno območje ali na Hrvaško. Kljub temu je bil v primerjavi z drugimi zasedenimi pokrajinami, iz katerih so nacisti izganjali prebivalstvo, iz zasedenih slovenskih pokrajin **izgnan največji odstotek ljudi (okoli 10 %)**.

Ob izvajanju svoje nasilne raznarodovalne politike v Gorenjski in Mežiški dolini so koroški nacisti sodili, da je pogoj za uspešno germanizacijo teh pokrajin predhodna radikalna rešitev »slovenskega vprašanja« v avstrijskem delu Koroške. Zato so spomladi 1941. leta, ko se jim ni bilo več treba ozirati na Jugoslavijo, okrepili politični in gospodarski pritisk na koroške Slovence in kmalu nato začeli pripravljati njihov množični izgon. Vendar so ga lahko izvedli le v omejenem obsegu, kot so to priznavali sami.

V začetku so nacisti nameravali veliko večino slovenskih izgnancev poslati v Srbijo, le rasno dobro ocenjene v Nemčijo, vendar je v Srbijo odpeljalo najmanj transportov (17). Nato so se dogovorili z ustaši za vzajemen izgon Slovencev iz zasedenih slovenskih pokrajin v NDH in Srbov iz NDH v Srbijo in je tja odpeljalo nekaj več transportov (21). Končno pa je velika večina slovenskih izgnancev morala na trmovo pot v Nemčijo, kamor je odpeljalo največ transportov (več kot 112). Ko so morali nacisti izganjanje iz narodnopolitičnih razlogov v zasedenih slovenskih pokrajinah zaradi prej omenjenih ovir zmanjšati in celo odložiti na povojni čas, so izganjali sorodnike partizanov in ubitih talcev, njihove otroke pa v Nemčiji podvrgli nasilni germanizaciji in v okviru esesovskega društva »Lebensborn« tudi posvojitvi. Izgon je prizadel tudi prebivalstvo nekaterih vasi v Gorenjski in Slovenskem primorju, ki jih je nemški okupator požgal v letih 1942 in 1944.

Več virov priča, da se nacisti niso odrekli množičnemu izgonu Slovencev in so ga zaradi vojnih razmer le odložili na povojni čas. Če bi nacisti vojno dobili, bi se večina Slovencev znašla v vzhodni Evropi.

POLOŽAJ IN ŽIVLJENJE SLOVENCEV V IZGNANSTVU

Slovenci so živeli v izgnanstvu v Srbiji, Hrvatski, Bosni in Nemčiji. Mnogo se jih je nasilnemu izgonu umaknilo z begom v Ljubljansko pokrajino in Hrvatsko in tudi za njih lahko rečemo, da so živeli v izgnanstvu. Položaj in razmere v izgnanstvu živečih Slovencev so bile sicer različne od pokrajine do pokrajine, vsem pa je bilo skupno to, da so bili odtrgani od doma in domovine ter trpeli pomanjkanje in duševno bol.

V Srbiji

V Srbiji je nemška vojaška uprava na čelu z vojaškim poveljnikom za Srbijo skrb za slovenske izgnance naložila t.i. srbski komisarski vladi Milana Ačimovića. Ta je za to nalogo 24. maja 1941 ustanovil »generalni komitet za naseljevanje Slovenaca«, ki mu je predsedoval višji svetnik dr. Fedor Aranicki. V njem so bili zastopniki raznih komisariatov (ministrstev), delati je začel 25. maja 1941 v Ulici kralja Milana 16 v Beogradu. Sredi junija 1941 ga je Ačimović razpustil in je njegove naloge prevzel izredni in pooblaščen komisar za naseljence in begunce Andra Popovič. Ko so generalni komite ustanovili, so predvidevali, da bo prišlo v Srbijo okoli 150 tisoč slovenskih izgnancev. Komaj je o tem obvestil srezka načelstva, se je število po že omenjeni konferenci v Zagrebu 4. junija zelo znižalo, kar je generalnemu komiteju zelo olajšalo delo. V Arandelovcu, kamor naj bi prispeli prvi transporti izgnanih Slovencev, si je generalni komite uredil svojo izpostavo. To je bilo zdraviliško in letoviško mestece v Šumadiji in so v zdraviliških zgradbah za slovenske izgnance pripravili dva dni počitka in hrano ter jih nato odpeljali z vlaki naprej proti okrajem, ki so jim jih namenili za nastanitev. Vendar so tja pripeljali le prvih pet transportov, druge pa naravnost v okraje.

Člani izpostave generalnega komiteja za naseljevanje Slovencev so transporte s slovenskimi izgnanci sprejemali na meji pri Mokri blizu Užica in jih nato spremljali do Arandelovca ali drugih železniških postaj, kjer so jih nato sprejeli še uradno od nemškega policijskega spremstva. Včasih so sprejem opazovali tudi nemški policijski častniki. Vsi viri, tako poročila in izjave slovenskih izgnancev kot tudi nemških policistov, ki so spremljali transporte, soglašajo, da je srbsko ljudstvo z nepopisno ljubeznijo sprejelo slovenske izgnance. Nekaj transportov je sprejela množica s petjem, kar je imelo demonstracijski značaj. Ni čudno, da so okupatorjevi funkcionarji ob takih sprejemih sodili, da so celo srbski krajevni oblastni organi rezervirano ali celo sovražno razpoloženi do okupatorja. Drugače pa je bilo s tretjim transportom iz Maribora, ki je 15. junija prispel v Arandelovac in po dveh dneh počitka od tam v Paračin. Tamkajšnji župan Paulus, ki je bil baje sudetski Nemec, je čez dva meseca ta transport poslal v Zaječar, mestece ob bolgarski meji, ki je želelo imeti slovenske izgnance, pa jih prej ni dobilo.

S sprejemnih postaj so izgnane Slovence v skupinah pošiljali v razne večje kraje, kot Jagodino, Čuprijo, Paračin, Užice, Kruševac, Lazarevac, Gornji Milanovac, Požego, Čačak, Gučo, Gružo, Kragujevac, Preljino, Kraljevo, Mladenovac, Arandelovac, Topolo, Trstenik, Valjevo, Kamenico, Smederevsko Palanko, Veliko Orašje, Rekovac, Varvarin, Aleksandrovac, Brus, Arilje in Ivanjico. To so bila večinoma sadjarska območja. Tam so imeli okrajni načelniki nalogo, da skupaj z okrajnimi in občinskimi odbori za naseljevanje Slovencev razmestijo izgnance v svojih občinah, in sicer praviloma v najboljše hiše, vendar tako, da naj bi v vsak kraj prišla le ena ali največ dve družini. Kaže pa, da razmeščanje izgnancev po vaseh ni teklo popolnoma neovirano. Treba je namreč upoštevati, da v nekaterih vaseh ni bilo na voljo ustreznih nastanišč ali pa so ta pred tem zasedli že srbski izgnanci. Srbske oblasti so želele, da bi slovenski izgnanci po vaseh pomagali srbskemu ljudstvu pri raznih opravilih. Andra Popovič je

npr. 24. junija 1941 naročal okrajnim načelnikom: »Slovenci, ki jih boste naselili po vaseh, morajo delati pri svojih gospodarjih in naj ob njihovi privolitvi na kmetijah predlagajo tiste delovne metode, ki so se v njihovih krajih izkazale za dobre, in naj poskušajo uvesti nove kulture, kolikor jih dopuščajo terenske in klimatske razmere.«

Večino slovenskih izgnancev so srbske oblasti porazdelile po vaseh, precej pa jih je ostalo tudi po mestih in so si osnovali izgnanske kolonije. Te so si izvolile svoje odbore, ki so skrbeli za urejenost nastanišč, prehrano, vzdrževali stike z oblastmi itd. Nekatere kolonije so se obdržale vse do vrnitve izgnancev v Slovenijo poleti 1945. leta. Zlasti pri teh kolonijah se je razvilo tudi nekakšno kulturno delovanje, ustanovili so pevske zборе, imeli razne proslave itd.

Lajšati gorje slovenskih izgnancev v Srbiji si je nekoliko prizadeval tudi slovenski Rdeči križ v Srbiji, ki je imel svoj sedež v Kursulini ulici v Beogradu in v katerem so delali Slovenci. Tudi srbski Rdeči križ v Kralja Milana ulici, pri katerem je delalo tudi nekaj Slovencev, si je prizadeval pomagati slovenskim izgnancem. Stike s Slovenijo je v Beogradu vzdrževala tudi t.i. »slovenska socialna pisarna« v nadškofijski palači v Krunski ulici v Beogradu, ki jo je vodil bivši senator dr. Franc Smodej, dokler ni njenih obveščevalnih zvez in pročetniškega delovanja odkril okupator. Tudi v Ljubljani je bilo nekaj dobrodelnih ustanov, npr. Kolodvorski misijon, ki so zlasti z gmotnimi sredstvi (obleko, obutvijo itd.) pomagale slovenskim izgnancem v Srbiji. V slovenskem spominu ne bi smelo manjkati nekaterih oseb, npr. Jelke Špat, Škufca in drugih, ki so v neugodnih prometnih razmerah mnogokrat »tovorile« pomoč slovenskim izgnancem v Srbijo.

Srbske oblasti so slovenskim izgnancem izdale posebne »begunske izkaznice« in si prizadevale, da bi jih čimveč ostalo tam, kjer so jih v začetku namestile. Vendar so izgnanci pri iskanju svoje zaposlitve, ki pa jo je bilo težko najti, odhajali tudi iz t.i. ožje Srbije v Banat, nekaj družin pa je prišlo celo v Makedonijo. Tistim slovenskim izgnancem, ki so bili rojeni v Ljubljani, na Dolenjskem ali Notranjskem, je bilo omogočeno, da so se preselili tja, če so jim sorodniki poslali pisna zagotovi la, da jih bodo vzdrževali. Nekateri pa so se tako preselili tudi v NDH. Do leta 1944 je na tak način odšlo iz Srbije 2389 Slovencev.

Na Hrvaškem in v Bosni

V začetku je bil celo Hitler proti izgonu Slovencev na Hrvaško, češ da bi bili tam preblizu svoji prejšnji domovini. Po sklepih konference v Zagrebu 4. junija 1941 pa naj bi vendarle prišla v NDH velika večina slovenskih izgnancev, razen t.i. prvega vala in »sposobnih za ponemčenje«. Nazadnje pa je v Hrvaško in Bosno prišlo le okoli 10.000 slovenskih izgnancev. Ustaška vlada za obravnavo slovenskih izgnancev ni ustanovila posebnega organa, temveč je to zaupala državnemu ravnateljstvu za obnovo, ki ga je ustanovila 24. junija 1941 predvsem za izganjanje Srbov in upravljanje srbskega in židovskega imetja. Državno ravnateljstvo za obnovo si je za obravnavo slovenskih izgnancev ustanovilo poseben oddelek ali »urad za priseljevanje«, ki ga je vodil Stjepan Vedrina.

Državno ravnateljstvo za obnovo v Zagrebu je t.i. kotarske (okrajne) predstojnike v 140 okrajih NDH o bližnjem prihodu slovenskih izgnancev prvič obvestilo šele 5. julija 1941. Predvidevalo je, da bo vsak okraj moral sprejeti okoli 2500 slovenskih izgnancev in da bo vsaka srbska družina sprejela na stanovanje in hrano vsaj eno slovensko družino. 9. julija je državno ravnateljstvo za obnovo že poslalo istim »navodila o priseljevanju in stanitvi Slovencev.« Tudi ta so določala, da bodo slovenski izgnanci po kratkem bivanju v prehodnih taboriščih, ki jih je treba ustanoviti, razmeščeni pri srbskih družinah in da jim je treba omejiti gibanje, morajo pa z delom

pomagati tisti hiši ali posestvu, ki jih bo sprejelo. Večina okrajnih predstojnikov je na okrožnico odgovorila, da njihov okraj ne more sprejeti slovenskih izgnancev. Nekateri so to utemeljevali tudi s političnimi pomisleki, češ da bi se slovenski izgnanci postavili na stran srbskih ljudi in postali sovražniki ustaškega režima. Nekateri so se s takšnimi odklonilnimi stališči obrnili celo na dr. Anteja Paveliča. Nekateri so se bali, da bodo slovenski izgnanci nameščeni na posestva ubitih ali preganjenih Srbov, pa bi raje, da bi ta dobili Hrvati. Kaže, da je največ odklonilnih izjav prišlo iz vzhodne Bosne, Hercegovine in Dalmacije in sta zato ustaška vlada in državno ravnateljstvo za obnovo sklenila, da slovenskih izgnancev ne bosta pošiljala v te pokrajine. Tako je bilo med 140 okraji NDH le okoli 55 takšnih, ki niso odklanjali sprejema slovenskih izgnancev. Pa še med njimi so bili takšni, ki so jih bili pripravljeni sprejeti le nekaj, nekateri med njimi pa so sprejem pogojevali z možnostjo še hitrejšega izganjanja Srbov.

Iz nam že znanih razlogov se je zelo zmanjšalo število Slovencev, ki so jih nacisti izgnali v NDH. Vsi transporti slovenskih izgnancev, razen enega, so šli skozi ustaško preselitveno taborišče v Slavonski Požegi, ki ga je vodil ustaški stotnik Ivan Stier. To taborišče je bilo predvsem namenjeno izganjanju Srbov. V njem so slovenski izgnanci ostali le nekaj dni, nakar so jih od 17. do 25. julija s 23 železniškimi transporti odpeljali v Bosno. Ko se je v Bosni začela oborožena vstaja, so nato od 26. julija do 25. avgusta 11 transportov odpeljali v hrvaška mesta, poleg tega so 6. avgusta transport izgnancev iz Rajhenburga poslali naravnost v Petrinjo. Po podatkih z ohranjenih transportnih seznamov so iz taborišča Slavonska Požega ali naravnost v Petrinjo poslali 35 transportov z 2790 družinami ali 7.397 osebami. Pozneje, ko so transporti iz Slovenije prihajali v Slavonsko Požego le še občasno, so iz njega z manjšimi transporti pošiljali izgnance v razna hrvaška mesta. Skupno so od 17. julija do 1. oktobra 1941 odposlali iz taborišča ali naravnost v Petrinjo več kot 3400 družin z več kot 9.100 izgnanci. Zaradi nemirnih razmer, ki jih je povzročila oborožena vstaja bosanskega ljudstva, so ustaši konec avgusta 1941 začeli pošiljati izgnance - večinoma tudi na njihovo željo - na druga, mirnejša območja, največ v severni del Hrvatske. Ugotovil sem 19 transportov z več kot 1400 izgnanci. Po podatkih državnega ravnateljstva za obnovo naj bi bilo oktobra 1941 v NDH razmeščenih v 44 okrajih 2979 družin slovenskih izgnancev z 8.446 osebami. Po popisu, ki so ga napravili jeseni 1941, naj bi bili v Bosno in Hrvatsko izgnani Slovenci zapustili v domovini imetje v vrednosti 362,786.614 kun, najbrž pa popis ni zajel vseh slovenskih izgnancev.

Položaj slovenskih izgnancev v NDH je bil zelo slab, precej slabši, kot pa so pričakovale celo ustaške oblasti. V maju in juniju 1941, ko so ustaši še lahko neovirano ubijali in preganjali Srbe, so bile ustaške oblasti zelo optimistične v Zagrebu glede naselitve več kot 150 tisoč za izgon v NDH predvidenih Slovencev. Ko pa so oborožena vstaja, italijanska zasedba t.i. druge in tretje cone NDH ter nasprotovanje nemških organov v NDH omejile ustaško divjanje, so se možnosti za izvedbo ustaških naselitenih načrtov za slovenske izgnance zelo zmanjšale. Cele skupine izgnancev so ostale v nekaterih mestih, npr. v Sarajevu, Banja Luki, Bosanski Gradski, Sanskem Mostu, Visokem, Petrinji, Osijeku, Valpovem. Prebivali so v skupnih prostorih in se hranili v skupni menzi, predvsem na brigi ustaških mestnih oblasti. Precej izgnancev je bilo razmeščenih po mnogih krajih na podeželju. V mnogih primerih so jih nastanili v izpraznjenih hišah pobitih ali preganjenih Srbov in Židov. Ob nezadostni hrani je izgnance pestilo še pomanjkanje obleke, perila, obutve in drugih življenjskih potrebščin.

Za izboljšavo gmotnega položaja slovenskih izgnancev v NDH sta si zlasti prizadevala Rdeči križ v Ljubljani in odbor za slovenske useljenike v Zagrebu. Ljubljanski Rdeči križ je imel pri hrvatskem Rdečem križu v Zagrebu svojega odposlanca, ki je

v Jurišičevi ulici 2 zbiral denarno in drugo pomoč za slovenske izgnance, organiziral prvo pomoč izgnancem še na kolodvorih v Zagrebu in Sarajevu za Transporte v Srbijo in Slavonsko Požego, obiskoval skupine in kolonije izgnancev itd. Kmalu pa je večino skrbi za gmotni položaj slovenskih izgnancev prevzel oktobra 1941 v Zagrebu ustanovljeni odbor za slovenske useljenike, ki mu je predsedoval docent dr. Krunoslav Draganovič (za njim od januarja 1944 dr. Franjo Harazim). Baje si je zelo ustaško opredeljeni duhovnik dr. Draganovič prizadeval, da bi s slovenskimi izgnanci, ki so bili katoličani, okrepili katoliško vero v Bosni. Odbor, v katerem je bilo zlasti delavnih nekaj Slovencev (npr. Jakob Richter, dr. Anton Ogrizek, Alojz Colnar) in ki je posloval v Jurišičevi ulici 2, je zbral precej denarnih sredstev in druge pomoči. Vendar je bilo to zelo malo v primerjavi s potrebami.

K slabemu gmotnemu položaju slovenskih izgnancev v NDH so pripomogle tudi mnoge ovire pri njihovem zaposlovanju. V letu 1941 so jih zaposlili komaj 10 %. Osnovni vzrok za to je bilo politično nezaupanje ustaško usmerjenih delodajalcev do slovenskih izgnancev. Kaže, da so se razmere glede tega izboljšale šele konec leta 1942 in v začetku leta 1943, ko je primanjkovalo delovne sile in je dr. Pavelič podpisal odredbo, da smejo biti sprejeti vsi državni uradniki - priseljeni Slovenci - v državno službo. Za izgnane kmete pa so imeli ustaši načrt, da jih bodo sistematično kolonizirale na nekaterih območjih. Nekaj virov pa priča tudi o zamislih, da bi slovenske izgnance pošiljali na delo v nemški rajh. Nemški okupator v Spodnji Štajerski pa se je nekajkrat pritožil pri ustaških oblasteh, da slovenske izgnance preveč puščajo na obmejni območja, od koder bi lahko vzpostavljali stike s svojo prejšnjo domovino. Čeprav so ustaške oblasti nekajkrat izjavile, da so slovenski izgnanci enakopravni s Hrvati, pa to ni bilo res. Dobro so se namreč zavedale, da so jih nacisti pregnali predvsem iz političnih razlogov in da zato niso niti prijatelji nacistične Nemčije niti njenega satelita NDH. Zato so ukazale, naj jih nadzirajo in zlasti onemogočajo vsakršno politično propagando. Omejevale so jim tudi gibanje iz kraja v kraj in še posebej prihajanje v Zagreb. Dovoljevale pa so izseljevanje v Ljubljansko pokrajino, proti čemur pa so protestirali nacistični uradi in zahtevali od italijanske policije, da jih po prihodu v Ljubljansko pokrajino izroči nemškim oblastem. Kljub temu je po podatkih odbora za slovenske useljenike v Zagrebu odšlo iz NDH 243 družin z 827 izgnanci. Nekaj desetih izgnancev, ki so bili rojeni v Prekmurju ali Medžimurju, se je lahko vrnilo v ti pokrajini.

Nekoliko drugačen je bil položaj slovenskih duhovnikov, ki so jih nacisti izgnali iz zasedenih slovenskih pokrajin. Za njih so namreč poskrbele hrvatske cerkvene oblasti v Zagrebu in Đakovu. Zagrebški nadškof dr. Alojzije Stepinac je vprašanje njihovega položaja urejal največ z maršalom Slavkom Kvaternikom. Predlagal je, naj bi ločeno obravnavali svetne in redovne duhovnike, slednje naj bi namestili v izpraznjenih pravoslavnih samostanih, čemur pa ustaši niso bili naklonjeni.

Transport iz lavantinske škofije izgnanih duhovnikov, ki je 5. julija prispel iz Rajhenburga v Zagreb, so zastopniki dr. Stepinca razdelili v tri dele: 38 redovnikov so poslali v samostane njihovih redov, 67 mlajših svetnih duhovnikov so sprejeli v nadškofijski konvikt na Vlaški ulici v Zagrebu, 111 starejših svetnih duhovnikov so poslali v nadškofijski konvikt v Slavonsko Požego, medtem ko so sorodnike duhovnikov poslali v preselitveno taborišče Slavonska Požega. Drugi transport slovenskih duhovnikov, ki je 11. julija pripeljal iz Št. Vida nad Ljubljano v Zagreb, so poslali najprej v Sremske Karlovce, kjer so 74 starejših duhovnikov nastanili v bivšem zavodu pravoslavnih duhovnikov v Sremskih Karlovcih, 52 mlajših pa so odpeljali v nadškofijsko semenišče v Đakovu. Več kot 80 slovenskih duhovnikov so nacisti enostavno pogнали čez mejo v Hrvaško, pozneje jih sicer niso več poganjali čez mejo, temveč poslali z raznimi transporti t.i. drugega vala v Hrvatsko.

Julija in avgusta 1941 so bili izgnani slovenski duhovniki nastanjeni večinoma v štirih krajih NDH: Zagrebu, Slavonski Požegi, Đakovu in Sremskih Karlovcih. Od tam so jih cerkvene oblasti dodeljevale posameznim župnijam kot kaplane ali goste ali pa so se odselili v Ljubljano. Dokler so bili nastanjeni skupaj, jih je vzdrževalo državno ravnateljstvo za obnovo iz Zagreba. Od novembra 1941 sta jih vzdrževali zagrebška nadškofija in đakovska škofija, zato sta se tudi zavzemali, da bi jih čimveč odšlo na župnije, da bi se tam vzdrževali. Na terenu so jih nekateri pomilovali in jim skušali pomagati v neugodnem položaju, nekateri pa so jim celo privoščili takšno usodo in so imeli težave s tistim delom hrvaške duhovščine, ki je bil zaverovan v ustaštvo.

V Nemčiji

V Nemčijo so nacisti najprej nameravali izgnati le manjši del za izgon predvidenih Slovencev, le t.i. za ponemčenje sposobne osebe. Vendar se je zaradi okoliščin, ki smo jih opisali v enem prejšnjih poglavij, v Nemčiji znašla večina slovenskih izgnancev. Za njihov sprejem in začetno nastanitev je Himmler 4. junija 1941 določil šest območij višjih vodij SS in policije, 23. julija 1941 še nadaljnja tri z izjemo nekaterih območij, na katerih bi lahko prišli v stik s slovanskim življenjem (npr. Sudetsko, območje Lužiških Srbov, obmejna območja ob Poljski), tako da so bile zajete vse nemške pokrajine razen pokrajine Schleswig- Holstein in območij okoli Hamburga. Ko pa je Himmler sklenil izgnance iz Posavja in Obsotlja odpeljati v Nemčijo, je tudi ukazal, naj jih odpeljejo tudi v Spodnjo Šlezijo z izjemo mesta Breslau in sedmih drugih bivših obmejnih okrožij, ni pa dovolil, da bi jih odpeljali tudi v Gornjo Šlezijo, ki so jo 1939. leta priključili k nemškemu rajhu. Ne vem, kdaj je preklical prepoved za mesto Breslau, kajti že oktobra 1941 so jih odpeljali tudi v to mesto. Himmler je hkrati ukazal, naj slovenske izgnance začasno spravijo v preselitvena taborišča Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi). Baje šef VoMi esesovski general Werner Lorenz, ki je takrat ležal v bolnišnici, ne bi bil za to, pa se je Himmlerju uklonil njegov namestnik, tudi esesovski general dr. Hermann Behrends. V vodstvu VoMi v Berlinu je skrb za izgnane Slovence prevzel XI. urad (preseljevanje) pod vodstvom esesovskega polkovnika Hermanna Ellermeierja oziroma še bolj njegovega referenta za preseljevanje Friedricha Wilhelma Altene. Ta se je tudi udeležil največ sestankov in konferenc in podpisal na dokumente v zvezi s slovenskimi izgnanci. V pokrajinah so skrb za slovenske izgnance morala prevzeti pokrajinska vodstva VoMi in o tem se je ohranilo pri nekaterih tudi nekaj gradiva.

Ob prihodu izgnanih Slovencev v taborišča VoMi so taborišča zastražili. Dne 11. novembra 1941 je namreč glavni državni varnostni urad v Berlinu ukazal, »da morajo biti izseljenska taborišča ustrezno zastražena, da bi takoj opazili in zatrli politične in kriminalne zločine.« Vendar so ponekod te straže kmalu odpravili, ker so se jim zdele nepotrebne. Nasprotno kot so pričakovali, so namreč o izgnanih Slovencih dobili bolj-ši vtis kakor pa o bukovinskih Nemcih, ki so bili tudi v taboriščih VoMi. Po prihodu v taborišča so slovenske izgnance popisali, izdelali kartoteko različne barve za tiste, ki so jih smatrali za sposobne za ponemčenje, in za one, ki to niso itd. Na podlagi te kartoteke, izdelali so jo v treh izvodih za tri urade VoMi, so izgnanci že februarja 1942 začeli dobivati t.i. »taboriščne izkaznice«.

Izgnane Slovence so do 1. marca 1942 namestili v 163 taboriščih v 8 pokrajinah. Na osnovi štirinajstdnevni poročil vodstva VoMi o številu oseb v taboriščih in njihovem izvoru sem napravil tale pregled izgnanih Slovencev v posameznih nemških pokrajinah:

POKRAJINA	ŠTEVILO TABORIŠČ		ŠTEVILO IZGNANIH SLOVENCEV V TABORIŠCIH VOMI								
	VSEH	SLOV	31.X.	15.XI.	30.XI.	15.XII.	31.XII.	15.I.	31.I.	15.II.	1.III.
			1941	1941	1941	1941	1941	1942	1942	1942	1942
Spodnja Slezija	64	45	2626	7863	7920	7907	7912	7907	7896	7901	7908
Brandenburška	6	5	312	2129	2081	2076	2077	2076	2075	2012	2001
Hannoverska	21	7	-----	1991	2000	2000	2000	2001	1995	2000	2000
Türińska	76	43	-----	1047	4117	4112	4118	4112	4104	4079	4078
Saška	157	34	-----	-----	6437	6508	6506	6508	6506	6500	6503
Württembergška	25	17	-----	-----	-----	3349	6711	6534	6563	6508	6503
Badenska	40	11	-----	-----	-----	-----	2550	2836	2836	4918	4891
Svabska	39	1	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	132	130
SKUPAJ	428	163	2938	13030	22555	25952	31874	31974	31975	34049	34014

Slovenske izgnance so v nemških taboriščih najprej delili v dve veliki skupini, in to v sposobne za ponemčenje in v nesposobne za ponemčenje. To so delali na podlagi rasnih ocen, ki so jih izgnanci dobili spomladi 1941. Spomladi 1942 so izgnance z nekaterimi rasnimi ocenami (npr. Ust IV in E) ali ki so bili brez rasne ocene v taboriščih ponovno pregledali rasni ocenjevalci. Konec leta 1942 ali v začetku leta 1943 so vključili med sposobne za ponemčenje še nekatere (z oceno E III+). Najprej so predvidevali, da bodo ti veliki skupini izgnancev ločili med seboj tako, da ju bodo poslali v ločena taborišča. V nekaterih pokrajinah so nato res opravili to razdelitev in premeščali izgnance iz taborišča v taborišče. Za ponemčenje sposobni izgnanci naj bi po potrebi odšli iz taborišč na delo in pod nadzor višjih vodij SS in policije, ki bi skrbeli tudi za njihovo ponemčevanje. Po podatkih VoMi naj bi bilo do 31. maja 1942 izgnanih z obmejnega izselitvenega območja ob Savi in Sotli 35.522 oseb, od teh naj bi jih bilo po podatkih z dne 31. maja 1942 sposobnih za ponemčenje oziroma v "ponemčevalnem postopku 3326. V pozni jeseni 1942 naj bi bilo od 37.000 slovenskih izgnancev okoli 11.000 sposobnih za ponemčenje. Od teh naj bi jih bilo že okoli 8.000 delalo na dokončnih delovnih mestih in stanovalo zunaj taborišč VoMi in so jih zaposlili kot tujerodno delovno silo po vojno pomembnih obratih in v poljedelstvu. Do konca januarja 1943 naj bi bilo v Nemčiji zaposlenih 10.121 za ponemčenje sposobnih slovenskih izgnancev, medtem ko je število vseh za ponemčenje sposobnih slovenskih izgnancev spomladi leta 1943 znašalo okoli 15.000.

Nacisti so imeli namen, da izgnane Slovence v Nemčiji izkoristijo kot ceneno delovno silo in jih ponemčijo, če so za to "sposobni". Himmler je posebej naročil, naj izgnane Slovence zaposlujejo v poljedelstvu in gozdarstvu, pri nakladalnih in razkladalnih delih pri železnici in pošti, graditvi cest in odstranjevanju snega, skupnih državnih ali občinskih javnih delih in v trgovini s premogom. Izučene obrtnike lahko zaposlijo le v rokodelstvu in nikakor v industriji. Dekleta naj zaposlijo v poljedelstvu in pri hišnih opravilih. Proti tistim, ki so v taborišču zavrnili poziv na delo, so najprej ukrepali tako, da so njihovim svojcem odtegnili denar za majhne potrebe, ko pa so jim čez kakšen teden ponudili novo delovno mesto in so ga odklonili, so jih morali prijaviti gestapu. Pozneje je Himmler ukazal, da morajo tiste, ki bi kazali slabo delovno voljo, poslati na težje delo. Himmler je tudi zahteval, naj slovenska dekleta od 12 do 25 let starosti zaposlujejo na preizkušanih gospodinjskih mestih ali v poklicu, četudi imajo kak drug poklic. Pri takšnem delu naj bi se pri nemških družinah čimprej ponemčile.

Za ponemčevalno delo v taboriščih VoMi je skrbelo Göbbelsovo propagandno ministrstvo in v njem oddelek, ki ga je vodil dr. Hans Krieg. Ta je taboriščem pošiljal gradivo in denar za propagandno delo. To delo se je omejevalo predvsem na oskrbovanje taborišč s časniki, revijami in knjigami, organizirano poslušanje nekaterih radijskih oddaj, prirejanje nemških jezikovnih tečajev, okraševanje skupnih prostorov z nemškimi nacističnimi gesli itd. Nekoliko večjo skrb so nacisti posvetili ponemčevanju slovenskih otrok. Tudi pri njih so razlikovali sposobne za ponemčenje od tistih, ki to niso. Le za sposobne za

ponemčenje so bili pri pravljeni odpirati otroške vrte in jih sprejemati v šolo. Za odnos nacistov do izobrazbe tistih slovenskih otrok, ki po njihovem mnenju niso bili sposobni za ponemčenje, je značilno navodilo vodstva VoMi: **»Državni komisar za utrjevanje nemštva je odredil, da se bodo tisti otroci Slovencev, ki niso sposobni za ponemčenje, v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle šolali po načelu »brati, računati, čistiti zobe«.** Takšnega šolskega pouka, kot smo ga dali preseljencem, ne smemo dati slovenskim otrokom. Toda potrebno je skrbeti, da otroci iz teh družin ne bodo podivjali. Zato je potrebno, da šoloobvezne otroke zberete v posameznih taboriščih k pouku po prej omenjenem osnovnem načelu.« (Podčrtal T.F.) Vodstvo VoMi je naročilo, naj iz vrst izgnancev izberejo ustrezno učno osebje, ki bo opravljalo to nalogo. Otroci tistih izgnancev, ki so jih nacisti imeli za sposobne za ponemčenje, naj bi bili deležni enakega pouka. Nacistični raznarodovalni načrti med slovenskimi izgnanci niso uspevali. Zatirana slovenska zavest se je začela celo krepiti in mnogi izgnanci so jo izražali v svojih pismih, številnih pesmih in tudi zbadljivkah na račun tretjega rajha. Kjer je to le bilo mogoče, so izgnanci v taboriščih prirejali tudi kulturne prireditve, zlasti krajše igre, za katere so snov včasih dobili tudi iz domovine (nekaj igrice je za izgnance napisal tudi Gustav Fabjančič s Senovega). Daleč od doma sredi tujega sveta, je izgnano slovensko kmečko dekle, nevajeno lepih besed, ob nacističnem zaničevanju vsega slovenskega zapisalo: »Hočejo uničiti Slovence, slovenski jezik in slovensko kri. Pa jim ne bo uspelo! Ne! Kar smo bili, to smo in tudi hočemo ostati!

Še največ uspeha bi nacistično raznarodovalno delo lahko imelo med otroki t.i. za ponemčenje sposobnih Slovencev. Tega so se dobro zavedale nekatere izgnane slovenske učiteljice, ki so jim taboriščna vodstva ukazala, naj poučujejo slovenske otroke v nemščini. Uporabile so vsako priložnost, da so skrivaj učile otroke materinega jezika. Tako je npr. pri učiteljici Mariji Vutkovič iz Krškega neka deklica v taborišču pri šolski nalogi o domovini zapisala: »Moja domovina je Slovenija.«

Glede prehrane slovenskih izgnancev v taboriščih VoMi je njeno vodstvo naročilo, naj ti dobijo enako hrano kot nemški preseljenci. Tiste družine, ki niso zaposlene, jo naj dobijo zastonj, poleg tega pa še na odraslo osebo 1,5 marke, za vsakega otroka pa 0,75 marke za vsakdanje potrebe. Če pa so zaposleni, pa seveda tega denarja ne dobijo, pač pa morajo od svojega zaslužka zase in za svojece plačevati stanarino in hrano, in to samci brez družine ali več kot 21 let stari zaposleni samski družinski člani dve tretjini čistega zaslužka, zaposleni družinski poglavarji polovico, zaposleni družinski člani, mlajši od 21 let, pa tretjino čistega zaslužka. Zaposleni Slovenci, ki sami prebivajo zunaj taborišča, imajo pa v njem svojece, plačajo za prehrano svoje žene 1,30 marke, za prehrano otrok pa nič. Tisti, ki so si z delom prislužili zaslužek, niso smeli vsega preostalega denarja obdržati pri sebi. Pustili so jim le nekaj »žepnine«, drugo pa so morali obvezno naložiti v hranilno knjižico. Z nje bi prihranek lahko dvignili šele takrat, ko bi za stalno odšli iz taborišča na delo ali ko bi jih naselili v vzhodni Evropi. Seveda so tako razmeroma veliki zneski denarja ostali za vedno v nemškem rajhu, izgnancem so za spomin ostale le hranilne knjižice.

Prehrana v taboriščih VoMi je bila slaba in nezadostna, večinoma juhe in čaji, tako da so izgnanci stradali, kar je bilo neugodno zlasti za doraščajoče otroke in mladino. Pomagali so jim sorodniki in znanci v domovini s pošiljanjem paketov. Toda taboriščna vodstva so jim jih odvezemala, boljše stvari pospravila sama, ostanke pa dala v kuhinjo. Pomagali so jim tudi drugi ljudje. Tako je npr. samo Gustav Fabjančič s Senovega poslal izgnanim Slovincem v Nemčijo, ki jih je poznal le po imenih, od 1942. do 1944. leta več kot sto petdeset paketov, med katerimi so bili nekateri težki tudi več kot deset kilogramov.

Ko so taboriščna vodstva začela odvezemati pakete, so jim ljudje iz domovine začeli pošiljati v pismih odrezke z živilskih kart, da bi si z njimi sami kupovali hrano. Vodstvo VoMi je spomladi 1942 prek svojih pokrajinskih vodstev naročilo taboriščnim vodstvom,

naj pazijo, »če kdo izseljencem pošilja živilske nakaznice, in naj jih zaplenijo, če jih najdejo.« Hujše primere je bilo treba prijaviti gestapu.

Slovenski izgnanci v nemških taboriščih seveda niso mogli molčati o zlu, ki jih je prizadelo. Da bi onemogočili širjenje za nemški rajh in fašistični režim neugodnih novic, so nacisti na eni strani uvedli pisemski nadzor, na drugi strani pa objavljali takšna - večinoma naročena - pisma, ki so govorila, kako dobro se jim godi. Nekaj takšnih pisem so s Himmlerjevo privolitvijo nato tudi objavili. Večina naročenih pisem pa se jim je zdela še vedno neustrezna za objavo. Najprej so za t.i. sposobne za ponemčenje, nato pa tudi za vse druge slovenske izgnance naročili, da lahko pišejo samo v nemščini, s tem bi omejili tudi poštni promet, saj večina izgnancev ni znala nemško. Prepovedali so tudi oddajati pošto na deloviščih ali prek zasebnikov.

Drug način, po katerem bi se lahko širile novice o zli usodi slovenskih izgnancev, so bili obiski taborišč. Zato so jih na cisti prepovedali. Prepovedani so bili celo obiski izgnancev iz taborišč v isti pokrajini. Sorodniki in znanci iz domovine jih tudi niso smeli obiskovati.

Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je 20. oktobra 1941 z razglasom in odredbo izgnancem prepovedal vrnitev v domovino brez njegovega dovoljenja in zagrozil s hudo kaznijo tistim, ki bi prekršili to odredbo. Ker so mnogi izgnanci v taboriščih prosili, da bi jim dovolili preselitev k sorodnikom in znancem zunaj izselitvenega območja, je glavni štabni urad za utrjevanje nemštva v soglasju z vodstvom VoMi in glavnim državnim varnostnim uradom 27. januarja 1942 izdal navodila. Ustreči je mogoče le tistim prosilcem, ki bi se želeli preseliti v NDH, Italijo (najbrž je mislil tudi na Ljubljansko pokrajino in Julijsko krajino), ožjo Srbijo in Madžarsko (najbrž je veljalo tudi za Prekmurje in Medžimurje), pa niso sposobni za ponemčenje ali pa so sposobni pa že stari in bolehní. Ustrezno opremljene prošnje so nato prek organov VoMi priromale v I. oddelek urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Maribo ru. V »reševanje« prošenj je bila vključena še vrsta dejavnikov (Štajerska domovinska zveza, nacionalnopolitični referent dr. Helmut Carstanjen in gestapo) in je zato tudi razumljivo, da po razširjenju narodnoosvobodilnega gibanja nacisti niso imeli interesa za ugodno rešitev prošenj, ki pa jih ni bilo tako malo. Tako je npr. komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko že 20. maja 1942 odgovoril pokrajinskemu akcijskemu vodstvu za Saško: »Vrnitev slovenskih izseljencev na Spodnje Štajersko ni zaželeno in prosim, da jo v vsakem primeru zavrnete. Izselitev je bila izvedena zato, da bi očistili narodnostno mejo na Spodnjem Štajerskem, in so zato bili iz določenega obmejnega pasu izseljeni vsi Slovenci, kolikor jih ni ostalo iz gospodarskih razlogov.« Tako so večino prošenj zavrnili že v Nemčiji. Je nekaj podatkov, da so tu in tam predvsem starejšim in bolehnim ter za delo nezmožnim osebam vendarle dovolili oditi na »dopust« k njihovim ožjim sorodnikom v Avstriji in tudi v severnih krajih Spodnje Štajerske. To je bilo tudi v interesu VoMi, da se je znebila skrbi zanje v taboriščih. Kajti prvotnega naročila, naj takšne ljudi pošljejo v domove za ostarele, niso mogli več uresničiti.

Kljub ostri prepovedi vrnitve v domovino so izgnanci bežali iz taborišč, nekateri k sorodnikom v Nemčiji in Avstriji, pogumnejši pa v Spodnjo Štajersko ali celo na izselitveno območje. Pokrajinsko akcijsko vodstvo VoMi za Spodnjo Šlezijo je že 3. marca 1942 tožilo, da je iz tamkajšnjih taborišč zbežalo 56 slovenskih izgnancev. Ker so podobno tožila tudi nekatera druga pokrajinska vodstva VoMi, je glavni državni varnostni urad v Berlinu ukazal močnejše nadzirati vse vlake, ki peljejo proti Spodnji Štajerski, izgnancem v taboriščih pa zagroziti s hudimi kaznimi za poskuse pobegov. Taboriščna vodstva so na razne načine preprečevala pobege, tudi z odvzemom osebnih dokumentov, zaprtjem njihove prtljage itd. Vsi uradi gestapa v Nemčiji, Avstriji, Spodnji Štajerski in Gorenjski so iz Berlina dobili ukaz, naj prijetе pobege izgnance pod stražo vrnejo v njihova taborišča, ki jih morajo kaznovati. Še sredi marca 1945, ko se je vzhodna fronta na Madžarskem že

zelo približala Sloveniji, so v Mariboru nacisti sklenili, da je treba izgnance iz vzhodnonemških pokrajin, ki so se pred vzhodno fronto zatekli v Spodnjo Štajersko, poloviti in poslati v taborišče Blankenburg na Türiškem. Podobno je komandant varnostne policije in varnostne službe na Bledu 31. marca 1945 (!) naročil svojim izpostavam, naj izgnance, ki so se iz vzhodnonemških pokrajin vrnili domov, pozovejo, da se vrnejo in prijavijo v Hirschbergu v Spodnji Šleziji.

Kako je bil za preprečevanje pobegov slovenskih izgnancev iz taborišč v domovino zainteresiran sam Himmler, kaže najprej to, da je sam ukazal prijetega pobeglega izgnanca Ivana Doklerja z delovnega mesta Fridolfing v Gornji Bavarski kaznovati s koncentracijskim taboriščem za pet let in to razglasiti v več nemških pokrajinah. Ko pa je iz poročila višjega vodje SS in policije Erwina Rösenerja z dne 1. septembra 1942 zvedel, da je nekaj slovenskih izgnancev pobegnilo iz taborišč v Spodnji Šleziji in se na Kozjanskem pridružilo partizanom, je 22. septembra 1942 izdal zaupno povelje. V njem je ukazal, da morajo vodstva taborišč VoMi o vsakem primeru pobega obvestiti bližnji urad gestapa, ta pa nemudoma tudi Rösenerja, ubežnikovo družino poslati v koncentracijsko taborišče in otroke v posebne domove, opraviti preiskavo o sokrivcih pobega in »vse moške, ki so vedeli za pobeg in ga podpirali, obesiti v taborišču.« To Himmlerjevo povelje, o katerem najvišji funkcionarji VoMi po vojni niso hoteli nič vedeti, je vodstvo VoMi z okrožnico št. 64 zaupno dne 6. oktobra 1942 poslalo vsem svojim pokrajinskim akcijskim vodstvom. Do sedaj mi ni znan primer, da bi uporabili takšno kazen.

Neuspeli načrt naselitve slovenskih izgnancev na Poljskem

V svoji odredbi o izgonu slovenskega prebivalstva iz Posavja in Obsotlja z dne 18. oktobra 1941 je Himmler napovedal: »Pridržujem si pravico, da bom v danem času odločil o njegovi ponovni naselitvi glede na njegovo vedenje in sposobnost ob upoštevanju njegovega dosedanjega posestniškega stanja.« To »pravico« je Himmler že začel uresničevati v manj kot enem letu, in to v lublinskem distriktu v vzhodni Poljski. Tam je bil za vodjo SS in policije zloglasni koroški nacist Odilo Globocnik, tudi vodja t.i. akcijskega oddelka »Reinhard« (Einsatzkommando Reinhard) za uničevanje Židov v nekaj uničevalnih taboriščih. Kaže, da se je on prvi začel ukvarjati z zamislijo, da bi tam ustvarili kolonije nemške policije in nato nemško kolonizacijo širili na sever. Himmler je s tem soglašal in za središče te kolonizacije določil poljsko renesančno mesto Zamosc (po nekem viru naj bi se nato preimenovalo v Himmlerstadt). Ko so mu v njegovem glavnem štabnem uradu za utrjevanje nemštva zagotovili dovolj bodočih naseljencev, je 12. novembra 1942 v Münchenu podpisal zadevno »splošno odredbo št. 17 C« in v njej mesto in okrožje Zamosc razglasil »za prvo nemško naselitveno območje v generalni guberniji«. Do poletja 1943 naj ga naselijo nemški preseljenci iz Bosne, »ogroženi« nemški preseljenci z zasedenih vzhodnih območij, volksdeutscherji iz drugih krajev generalne gubernije in druge skupine preseljencev, ki jih bo sam določil posebej.

Naselitev Nemcev naj bi sledila predhodnemu izgonu skoraj vseh Poljakov s predvidenega naselitvenega območja. Dne 4. oktobra 1942 je v Krakovu naročil, naj glavni državni varnostni urad v Berlinu pripravi ustrezen predlog za izgon, kar je ta storil zadnji dan oktobra. Poljake so začeli izganjati v noči na 28. november 1942 in so do začetka marca 1943 iz 116 vasi izgnali okoli 41.000 oseb ali 34 % prebivalcev. Izgnati so jih nameravali okoli 140.000, a je prebivalstvo takoj po začetku izganjanja množično bežalo v gozdove ter polja in k sorodnikom zunaj izselitvenega območja. Na prazne poljske kmetije je Globocnik takoj začel naseljevati Nemce. Naselitvena akcija je nacistom že kmalu začela delati velike preglavice. Pobegli Poljaki so začeli napadati izpraznjene vasi, požigati hiše in gospodarska poslopja, pobijati nemške naseljence itd. Zato je pri nekaterih nacističnih upravnih funkcionarjih, zlasti pri guvernerju lublinskega distrikta

dr. Zörnerju, zavezanih zlasti za izrabo človeških sil in gmotnih sredstev območja, začel rasti odpor proti kruti esesovski raznarodovalni politiki, ki ustvarja nemire. Nasprotja so se zaostрила tako, da je moral Himmler kolonizacijo upočasniti in Globocnika odstraniti iz lublinskega distrikta (čez dva meseca ga je povišanega v višjega vodjo SS in policije poslal v Trst, kjer je ostal do konca aprila 1945, konec maja 1945 si je sodil sam). Zaradi odpora poljskega ljudstva in nekaterih nacističnih upravnih funkcionarjev so nacisti v lublinskem distriktu od predvidenih 98.300 oseb naselili le okoli 14.000.

Kaže, da so o možnosti, da bi tudi slovenske izgnance naselili v lublinskem distriktu, razpravljali prvič 18. julija 1942 v Lublinu ob Himmlerjevi navzočnosti. Tudi ko je bil Himmler na sestanku v Krakovu (tam sta bila namreč sedeža generalnega guvernerja za Poljsko dr. Hansa Franka in višjega vodje SS in policije Wilhelma Krügerja) 4. oktobra 1942, je z brzojavko spraševal Grei felta v Berlin: **»Kako je s Slovenci, ki so sposobni za naselitev? Tudi ti naj gredo v Lublin.«** Greifelt mu je odgovoril 16. novembra 1942, da so »izbrali in pripravili 12.000 oseb«, medtem ko naj drugih 1800 za ponemčenje sposobnih slovenskih izgnancev ne bi bilo sposobnih za naselitev v vzhodni Evropi, ker gre predvsem za ženske, otroke in druge, ki niso pripravi za delo. Popolnoma ustreznih za naselitev v lublinskem distriktu naj bi bilo le 8.000 za ponemčenje sposobnih slovenskih izgnancev, ki pa so že na dokončnih delovnih mestih in živijo zunaj taborišč VoMi, vendar teh naj ne bi naseljevali v vzhodni Evropi, ker bi bilo njihovo delo v rajhu najboljša možnost za njihovo ponemčenje. V lublinski distrikt naj bi poslali le velike kmete, in to tudi tiste, ki niso sposobni za ponemčenje.

Dne 20. novembra je imel predstavnik VoMi Altena na Himmlerjevem bojnem poveljniškem mestu v Vzhodni Prusiji pogovor o tem vprašanju. Na njem je Himmler odločil: 1. Slovenci, ki so sposobni za ponemčenje, pa nimajo nobene posesti, bodo ostali v rajhu. 2. Tisti, ki imajo posest, jih bomo obravnavali enako kot nemške preseljence in naselili v Lublinu (mesto in podeželje), in to na približno enako posestvo, kot so ga zapustili doma. Himmler je ob tem izrecno poudaril, da nikakor ne bo dopustil naselitve Slovencev v zahodni Evropi, tj. v Alzaciji in Lotaringiji. Zahteval je tudi, da mu do 15. decembra 1942 poročajo, »kako daleč je do takrat steklo naseljevanje Slovencev v Lublinu.« Greifelt je res 14. decembra pripravil beležko za pogovor s Himmlerjem. Povedal je, da je v rajhu okoli 8.000 za ponemčenje sposobnih slovenskih izgnancev, ki pa so že na delovnih mestih, in da so okoli 200 slovenskih družin že poslali v Lodz, da bi jih do božiča naselili v lublinskem distriktu. Tisti, ki jih še niso poslali na Poljsko, izjavljajo, da bi raje ostali v rajhu. **»Predlagam, da bi v korist razporeženja med Slovenci in dela poslali v vzhodno Evropo za naselitev le tiste, ki niso zadovoljni s svojo zaposlitvijo. Soglasno z glavnim državnim varnostnim uradom predlagam, da bi Slovence naselili tako, da med 10 na seljenih Nemcev ne bi prišel več kot en za ponemčenje sposoben Slovenec, da bi zagotovili njegovo ponemčenje.«** (Podčrtal T.F.) Osnutek te beležke je sestavil nam že znani dr. Stier, ki v ohranjenih dokumentih večkrat izraža sočutje s slovenskimi izgnanci in se zavzema za njihov čim ugodnejši položaj, seveda v okviru nacističnega režima.

Himmler je že naslednji dan izdal »splošno odredbo št. 19 - I«, s katero je določil, da je treba izgnanim Slovincem, ki so sposobni za ponemčenje, podeliti nemško državljanstvo na preklic in jih izenačiti s preseljenci, če bodo določeni za naselitev v vzhodni Evropi. V tem primeru jim naj osrednji vselitveni urad izda preseljenke izkaznice. Iste ga dne je tudi sklenil, naj za ponemčenje sposobne slovenske izgnance naseljujejo med nemške koloniste v razmerju 2 : 10, kar pomeni, da bi naj med deset Nemcev prišla dva Slovenca (ali med deset družin nemških naseljencev dve družini slovenskih izgnancev), **da bi zagotovili njuno ponemčenje.**

Dne 6. in 9. januarja 1943 sta bili v Berlinu dve konferenci, na katerih so obravnavali podelitev državljanstva na preklic slovenskim izgnancem in izbiro sposobnih za naselitev v vzhodni Evropi. Dogovorili so se za sestavo t.i. letečih komisij, ki bodo po pokrajinah

in taboriščih opravile to delo. Višji vodje SS in policije so osrednjemu vselitvenemu uradu v Lodzu poslali imena slovenskih izgnancev, ki so sposobni za ponemčenje, in to za **3377 družin s 15.532 osebami**. Med njimi so bili nekateri še v taboriščih VoMi, drugi pa že na delovnih mestih pod nadzorstvom višjih vodij SS in policije. Število tako prijavljenih iz pokrajin in območij višjih vodij SS in policije kaže tale pregled:

POKRAJINA OBMOČJE	V TABORIŠČIH		ZUNAJ TABORIŠČ		SKUPAJ	
	družin	oseb	družin	oseb	družin	oseb
Spodnja Šlezija	311	1183	311	1318	622	2501
Saška	497	2437	80	362	577	279
Brandenburg	49	234	262	1273	311	1507
Hannover	5	12	--	--	5	12
Fulda-Werra	31	130	--	--	31	130
West	--	--	150	947	150	947
Westmark	--	--	8	36	8	36
Rhein	48	225	111	509	159	734
Badensko	304	1391	--	--	304	1391
Südwest	--	--	649	3021	649	3021
Württemberg	184	868	--	--	184	86
Sp. Bavarska	17	76	--	--	17	76
G. Bavarska	46	191	--	--	46	191
Švabska	98	396	--	--	98	396
Süd	--	--	159	692	159	692
Koroška	57	231	--	--	57	231
SKUPAJ	1647	7374	1730	8158	3377	15532

(Spodnja Šlezija, Saška itd. so pokrajine, Fulda-Werra, West, Westmark, Rhein, Südwest in Süd pa so vojna okrožja in območja višjih vodij SS in policije.)

Osrednji vselitveni urad v Lodzu je za pregled slovenskih izgnancev določil tri svoje komisije, in to dve »leteči« in »hišna«. Predvideval je, da bo vsaka pregledala dnevno 45 oseb. Najprej je začela delati »hišna« komisija v Lodzu, ki je pregledovala tiste Slovence, ki so bili v taborišču Stockhof pri Lodzu. Tja so namreč decembra 1942 pripeljali 79 družin s 175 Gorenjci, ki so se bili kot nasprotniki partizanov sami prijavili za odselitev iz Gorenjske in so bili najprej v taborišču St. Gertraud na Koroškem, nato pa še v taborišču Lauterbach. V Stockhof so na cisti pripeljali tudi nekaj stotin slovenskih izgnancev, ki bi naj bili prvi naseljenci v Zamoscu. Od 11. februarja do 9. marca je komisija pregledala 941 oseb in jih 820 potrdila za sposobne za naselitev v vzhodni Evropi (O = osteinsatzfähig) in jim podelila nemško državljanstvo na preklic, 56 jih je razglasila za »zaščitence nemškega rajha«, 65 pa jih je ostalo brez ocene. T.i. »leteči komisiji« sta pregledovali slovenske izgnance v nemških pokrajinah, in to XXI. v vzhodnih in XXII. v zahodnih pokrajinah. Prva je končala delo v juniju, druga pa šele sredi avgusta 1943. Vse tri komisije so pregledale **3.458 slovenskih družin s 15.271 člani**. 2867 družin s 13.253 člani (6.402 moška in 6.851 žensk, med njimi 4.997 otrok mlajših od 14 let) so razglasile za sposobne za naselitev v vzhodni Evropi, kar znaša 86 % pregledanih. Od teh je bilo 10.266 kmetov in poljedelcev, 2015 obrtnikov in industrijskih delavcev, 343 trgovcev, 98 uslužbencev, 128 gospodinjstev in hlapcev ter 403 odrasle osebe brez poklica. Ti vsi so v domovini morali pustiti 2304 kmečka posestva z okoli 20.799 hektari zemlje.

Ob pregledu slovenskih izgnancev so komisije ugotovljale: »Vsi brez izjeme so neprenehoma pri vsakem uradu nastopili s svojo nujno prošnjo, da bi se smeli vrniti v svojo staro domovino.« Zato je npr. vodja planskega oddelka osrednjega vselitvenega urada dr. Wilhelm Gradmann že 2. marca poročal svojemu vodji: »Slovenci, ki prihajajo na pregled, se soglasno upirajo naselitvi v Lublinu. Za vzrok navajajo naslednje: 1. niso navajeni na klimo; zelo bi bili izpostavljeni prehladu; 2. ukvarjati se hočejo z vinogradništvom in sadjarstvom kakor v svoji domovini; 3. hočejo biti naseljeni v gorati pokrajini in ne na ravnini. **To zavračanje naselitve v lublinskem distriktu dobiva že takšne oblike, da je treba računati z resnim odporom.** Ne samo da so poskušali zbežati, v mnogih primerih se jim je

to celo posrečilo.« (Podčrtal, T.F.) Prosil je tudi, naj vodja o tem poroča v Berlinu ter dodal, da gojijo nemški preseljenci veliko nezaupanje do Slovencev. »Ne bi se smeli čuditi - tako se često sliši - če bi Slovenci kmalu pomenili okrepitev za partizane v lublinskem distriktu.« To poročilo so na zahtevo nekega višjega funkcionarja iz glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu predložili tudi Himmlerju. Tudi Greifeltov namestnik Rudolf Creuz je 25. marca poročal: »Kot poročila osrednji vselitveni urad, vlada pri Slovencih velik odpor proti naselitvi v distriktu Lublin. Z vsemi sredstvi poskušajo vplivati na komisije osrednjega vselitvenega urada, da jih ne bi ocenile za sposobne za naselitev v Vzhodni Evropi. Močno vznemirjenje ugotavljamo tudi pri tistih Slovencih, ki so zaposleni v starem rajhu.« Tudi v sklepnem poročilu osrednjega vselitvenega urada o pregledu slovenskih izgnancev z dne 3. oktobra 1943 beremo, da slovenski izgnanci odklanjajo naselitev v vzhodni Evropi in da bi takšen ukrep razumeli kot »pregon v Sibirijo.«

V glavnem štabnem uradu za utrjevanje nemštva v Berlinu so 3. maja 1943 pripravili novo beležko za Himmlerja, V njej so o poročali enako: »Pri podeljevanju državljanstva in izboru za naselitev v vzhodni Evropi se je večina Slovencev izrekla proti naselitvi v Lublinu.« (Podčrtal, T.F.) Predlagali so, naj bi naselili v lublinskem distriktu le tiste slovenske izgnance, ki bi se za to prijavili prostovoljno. Predvidevali so, da bi takšnih bilo kvečjemu 1500 družin z okoli 6.000 osebami. Kot bomo videli, so bili preveliki »optimisti.« Na pogovoru z Greifeltom je Himmler 12. maja naročil, naj z izgnanimi Slovenci ravnajo dobro in skrbno in naj tisti, ki želijo ostati v rajhu, tudi ostanejo tam, ne smejo pa na območje nekdanje Avstrije. S primernim pojasnjevanjem pa bi bilo treba vendarle doseči, da bi jih šlo čimveč v Lublin. Enako je naročil za izgnane Alžajčane in Lotaringijce, ki so se tudi upirali naselitvi na Poljskem.

Himmlerja je k temu sklepu prisilil odpor izgnanih Slovencev proti naselitvi v vzhodni Evropi pa tudi razmere v generalni guberniji, predvsem neuspeh cele naselitvene akcije v lublinskem distriktu. Da je bil pri tej odločitvi odpor slovenskih izgnancev zelo pomemben, priča tudi to, da so nato odposlali iz Zamosca tudi tiste Slovence, ki so tam - sicer brez družin - že čakali na naselitev. Dne 17. junija 1942 so namreč nacisti poslali iz taborišča Stockhof pri Lodzu v Zamosc okoli 150 moških Slovencev in jih kot kandidate za naselitev uporabljali za varovanje vasi. Tako so potlej ostali v Nemčiji vsi slovenski izgnanci.

Čeprav je Himmler naročil, naj jim dajo odškodnino za njihovo imetje v domovini, se to ni zgodilo. Še naprej so jih uporabljali kot ceneno delovno silo. Nov val upora je zajel slovenske izgnance, ko so jih po podelitvi nemškega državljanstva na preklic začeli mobilizirati v nemško vojsko. Nekateri že prej niso marali sprejeti listine o državljanstvu, mnogi pa, ki so jo sprejeli, so se tudi branili iti v vojsko. Znani so primeri, ko so morali obveznike z orožništvom voditi na nabore, so jih pa tudi zapirali in pošiljali v koncentracijska taborišča.

Izgnanci in narodnoosvobodilni boj

Slovenski izgnanci so svoje pregnanstvo prebijali v raznih deželah in v različnih političnih in drugih razmerah. Že zaradi zla, ki jim ga je prizadejal fašizem oziroma okupator, niso mogli biti ravnodušni do njega in do vsega, kar se je dogajalo v drugi svetovni vojni. Razumljivo je, da je pri tistih, ki so imeli družino in otroke, v zelo neugodnih gmočnih razmerah prevladovala predvsem skrb za preživetje. Zlasti mlajši so se tam, kjer je plamtel osvobodilni boj, vključevali vanj, drugod, kjer ni bilo partizanstva, kot v nemških pokrajinah, pa so mnogi posamezno ali v manjših skupinah izvajali sabotažna ali druga za nemški rajh škodljiva dejanja.

V Srbiji so bili slovenski izgnanci že v prvih srbskih partizanskih enotah, delali pa so tudi v zaledju v t.i. užički partizanski republiki. Računajo, da se je samo v letu 1941 v Sr-

biji vključilo v tamkajšnje partizanske enote okoli sto Slovencev. Slovenci, ki so delali pri vrhovnem štabu NOPOJ v Užicu so si prizadevali, da bi se čimveč slovenskih izgnancev v Srbiji vključilo v osvobodilni boj in so zato 4. novembra 1941 v Užicu ustanovili Slovensko partizansko četo »Ivan Cankar«. Bila je prva slovenska partizanska enota zunaj Slovenije in je narasla na 58 mož. Med sovražno ofenzivo januarja 1942 je imela precej izgub in so nato borce vključili v spremstveno četo vrhovnega štaba NOPOJ. Poleti 1942 so jih vrnili v Slovenijo.

Posamezniki so se vključevali v srbske partizane tudi naslednja leta. Mnogo slovenskih izgnancev je bilo tudi med žrtvami okupatorjevega nasilja. Njihova imena najdemo tudi med žrtvami strašnih pokolov v Kragujevcu in Kraljevu oktobra 1941 pa tudi med žrtvami četniškega nasilja.

Po osvoboditvi Srbije oktobra 1944 so slovenski izgnanci tam ustanovili najprej Osvobodilno fronto za Srbijo, v katero se je iz 172 krajev prijavilo 2070 družin ali 4850 izgnancev. Kmalu, 17. decembra, pa so namesto OF ustanovili Slovensko kulturno- prosvetno društvo »Franc Rozman - Stane«; njegov predsednik je bil kipar Lojze Dolinar. Razvilo je bogato kulturnoprosvetno delo in izdajalo tudi svoj časnik Domovina. To je bil že drugi sloven ski list v Srbiji; prvi je bil namreč Cerkveni zvon, ki je izhajal v Kragujevcu v letih 1944-1945.

Po osvoboditvi Srbije so v Beogradu nameravali ustanoviti slovensko narodnoosvobodilno brigado, v katero bi vključili vse slovenske vojaške obveznike iz Srbije. Vanjo se je 23. novembra prijavilo več kot šeststo Slovencev. Vendar so jo takoj preuredili v 5. ali slovenski bataljon 1. krajiške brigade, ki se je v Beogradu pripravljala na odhod na sremsko fronto. Odšla je že drugi dan. Na sremski fronti je vojaško popolnoma neizurjen slovenski bataljon utrpel nekajkrat hude izgube in je po vojni zbranih podatkih padlo tam najmanj 147 slovenskih borcev. Zelo zmanjšan bataljon so v začetku aprila 1945 ukinili, borce pa porazdelili po drugih enotah omenjene brigade.

Iznanci Slovenci so se vključevali v osvobodilni boj tudi v t.i. Neodvisni državi Hrvaški. Čeprav tam ni prišlo do ustanovitve kakšne slovenske enote, pa so bili v hrvatskih in srbskih partizanskih enotah mnogi izgnanci, ponekod cele družine, in to že 1941. leta (npr. Markičeva in Strnadova v Liki). Nekateri so postali pomembni bataljonski ali brigadni funkcionarji, mnogi so delali kot aktivisti na terenu in ni malo primerov, da so jih ustaši pobili. Zlasti močna odbora Osvobodilne fronte med Slovenci v Hrvatski sta bila v Zagrebu in Varaždinu. O usodi nekaterih slovenskih duhovnikov v NDH bo najbrž v tem zborniku posebno poročilo.

Še najmanj vemo o protiokupatorskem odporu med slovenskimi izgnanci v nemških pokrajinah. Vemo, da so kot posamezniki ali v manjših skupinah izvajali sabotažne akcije, sicer pa je bil v nemškem rajhu, ki je krvavo potreboval delovno silo in njen popoln izkoristek, že sam »malomaren« odnos do dela nekakšna sabotaža. Tudi odpor večine izgnancev, ki so jih razglašali za sposobne za ponemčenje in sposobne za naselitev v vzhodni Evropi, proti tej naselitvi, ni bil v prid nacističnim načrtom. Še manj seveda odpor proti mobilizaciji v nemško vojsko, odpor, ki je nekatere pripeljal v ječe in celo v koncentracijska taborišča. Sicer pa je bilo že samo močno - tako močno, kot najbrž nikoli dotlej - izpovedovanje slovenske narodne zavesti v najbolj usodnih časih za slovenski narod in posameznike in v najbolj neugodnih razmerah sredi tujega sveta, tako veliko domoljubno dejanje, da ne bi smelo nikdar izginiti iz slovenskega spomina.

VRNITEV V DOMOVINO

Vrnitev v domovino za mnoge izgnance v takratnih razmerah glede napora ni bila dosti lažja kot pot v izgnanstvo. Za marsikaterega izgnanca je bilo tudi slovo od tam težko, saj je pustil v tujini grob svojega najožjega sorodnika. Mnogo izgnancev, žal še

ni nihče ugotovil njihovega števila, je omagalo v izgnanstvu, nekateri celo ob vračanju v domovino.

Najprej so se začeli pripravljati na vrnitev izgnanci iz Srbije, ki je bila svobodna že od jeseni 1944. Po osvoboditvi vse Slovenije maja 1945 so začeli pripravljati vrnitev trije dejavniki v Beogradu, in to federativno ministrstvo za socialno politiko (minister dr. Anton Kržišnik), ministrstvo za Slovenijo (minister Edvard Kocbek) in delegacija Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (vodja Lev Modic, za njim Ada Krivic). Prvi so se vrnili v Slovenijo nekateri aktivisti, ki so jih iz Beograda prek Madžarske aprila poslali v že prej osvobojeno Prekmurje, junija pa jih nekaj tudi v druge kraje Slovenije. Po načrtu odseka za repatriacijo pri omenjeni slovenski delegaciji SNOS, ki se mu je za vrnitev v domovino prijavilo okoli 14.000 Slovencev, naj bi najprej odpeljali v domovino slovenske izgnance iz t.i. ožje Srbije, nato iz Banata in Srema ter končno iz Beograda, šele nato naj bi prepeljali domov druge Slovence. Zaradi zelo poškodovane železnice Beograd - Zagreb so z množičnejšim vračanjem v domovino začeli šele 23. junija, vendar je tudi nato teklo počasi, ker je primanjkovalo avtomobilov za prevoz povratnikov iz Beograda do Zemuna (železniški most še vedno ni bil obnovljen). Poslali so navadno dnevno en vagon z izgnanci, pripet k vlaku za Zagreb. Kakšenkrat je potovanje trajalo tudi ves teden. Kljub mnogim oviram se je večina izgnancev, 6.800 oseb, vrnila domov do 12. avgusta. Ostali so le še tisti izgnanci, ki jih tam še niso razrešili državne službe; ti so se vrnili spomladi 1946.

Po osvoboditvi Hrvatske maja 1945 so Slovenci v Zagrebu obnovili svoj mestni odbor OF (predsednik Franc Humar) in odbore OF ustanovili tudi v drugih krajih Hrvatske in Bosne. S pripravami na vrnitev izgnancev je začel najprej ekonomski odsek MO OF Zagreb, ki je prevzel prostore in premoženje bivšega odbora za slovenske useljenike. Ko so v drugi polovici junija 1945 ukinili MO OF (v Ljubljani so namreč sklenili, da zunaj Slovenije ne more biti Osvobodilne fronte Slovenije), je naloge njegovega ekonomskega odseka prevzela na novo ustanovljena delegacija za repatriacijo Slovencev s Hrvaškega (predsednica Jožica Zorko). Ta je imela na zagrebškem kolodvoru svojo zbirno bazo. Prvi transport je delegacija poslala v Slovenijo iz Osijeka 14. junija 1945, ki so mu sledili nadaljnji iz Bosne in Hrvatske. Do konca avgusta je repatriirala že okoli 7.000 Slovencev, medtem ko se jih je mnogo iz obmejnih krajev Hrvaške medtem že vrnilo samih. Vračanje se je končalo do srede oktobra 1945.

Najmanj izdatnih virov imamo o vračanju slovenskih izgnancev iz raznih nemških pokrajin. Zanj so skrbele zavezniške (angloameriške, francoske in sovjetske) in jugoslovanske vojaške oblasti in je gradivo o tem še vedno nedostopno v njihovih arhivih. Iz redkih podatkov, ki so nam na voljo, sklepamo, da je bilo vračanje domov iz nemških pokrajin še težje kot iz Srbije, Bosne in Hrvatske. Dnevnik vračanja, ki ga je pisal in ohranil izgnanec Miha Haler iz Artič, priča, da je vožnja iz vzhodnonemških pokrajin z mnogimi vmesnimi večdnevnimi postanki trajala tudi po več tednov ali celo dva meseca. Vsi vračajoči se izgnanci so po prihodu na jugoslovansko ozemlje morali skozi repatriacijske baze, ki so bile večinoma v Sloveniji (Kranj, Radovljica, Kamnik, Maribor), najbolj oddaljena pa v Subotici. Tam so morali izgnanci izpolniti predpisani obrazec, ki je danes za mnoge tudi osnovni dokaz za potrdilo o njihovem izgnanstvu.

Mnogo slovenskih izgnancev pa se ni moglo vrniti na svoje domove in v domovino. Obnemogli so še pred prvim svitom svobode ali pa že ob njem. Po podatkih komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo je v izgnanstvu umrlo okoli 1300 prebivalcev iz Posavja in Obsotlja, se pravi okoli 3 odstotke vseh izgnancev tega območja. Njih grobovi, posejani po Poljski, Nemčiji in Franciji, nemo obtožujejo in opozarjajo.

USODA IMETJA SLOVENSКИH IZGNANCEV V DOMOVINI

Imetje, ki so ga slovenski izgnanci morali pustiti v domovini, je okupator zaplenil v korist utrjevanja nemštva, kar je cinizem brez primere. Z njim sta upravljala večinoma urada pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru in na Bledu (nato v Radovljici). Stanovanja so zasedli Nemci, premičnine so večinoma prodali ali odpeljali v avstrijske pokrajine itd., na zemljo pa so naseljevali nemške preseljence iz raznih evropskih pokrajin.

Najhujše zlo je zadelo območje ob Savi in Sotli, ki je postalo strnjeno nemško naseljitveno območje. Najprej so nacisti nameravali tam naseliti najrazličnejše skupine nemških preseljenecv, po 23. aprilu 1941 pa so za največjo skupino naseljenecv že predvideli kočevsko narodno skupino, ki je po lastnem štetju marca 1941 imela v 178 naseljih 2754 družin z 12.498 osebami, med njimi 1889 kmečkih družin, skupna posest kočevskih Nemcev pa je znašala 47.528 ha. Zaradi neustreznosti nekaterih območij za kočevske Nemce, so nacisti predvidevali tudi še naselitev nekaterih drugih skupin nemških preseljenecv, npr. bukovinskih, do brudžanskih, besarabskih, južnotirolskih, seveda v majhnem številu, vmes pa še kakšnega Nemca iz Zgornje Štajerske za t.i. »osvežitev krvi.« Nacificirano vodstvo kočevske narodne skupine si je na vse kriplje prizadevalo, da bi se čimveč sonarodnjakov odločilo za preselitev. Zanj so bili bolj mladi kot stari, nasprotovala pa ji je odločno tudi polovica nemške duhovščine; ta polovica se nato ni preselila. Vodstvu je res z raznovrstno propagando in tudi z grožnjami (celo s koncentracijskim taboriščem) uspelo potegniti za seboj veliko večino kočevskih Nemcev. Preselili so se od 15. novembra 1941 do 22. januarja 1942, in to »po šturmih«, kot so se tudi pripravljali na preselitev. Navdušenje za preselitev je začelo plahneti še na Kočevskem, ko so ugotovili, da na naseljitvenem območju zanje ni lepih poslopij, kakršne bodo zapustili v Kočevju, še večje razočaranje je bilo po prihodu na naseljitveno območje, kjer so jih v neugodnih zimskih razmerah čakala t.i. zimska nastanišča, ukinitve narodne skupine, razpust njenega vodstva in slaba perspektiva, da bodo šele čez leto ali dve začeli gospodariti na tuji zemlji. Nekateri »šturmi« (v bistvu nekakšne krajevne skupine) so se morali leta 1942 še enkrat ali dvakrat preseliti, da so zanje izbrali »prave« kraje, ki bodo najbolj ustrezali razmeram v bivši domovini.

Naselitev kočevskih in drugih Nemcev v Posavju in Obsotlju (t.i. naseljitveno območje A) je vodil poseben SS naseljitveni štab »Südmark« pri uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, v Brežicah pa je delovala tudi izposta va omenjenega urada. Nacisti so si prizadevali, da bi popolnoma »preuredili« naseljitveno območje, in to po posebnih Himmlerjevih navodilih ali »naredbi«, ki jo je ta 1940. leta izdal za »preureditev« poljskih območij. Ustvarili bi naj nemške »vasi« in »glavne vasi« ter okoli osem vrst hub ali kmetij zelo različnih velikosti. Ker bi naj na dve ali celo tri dotedanje slovenske kmetije prišla povprečno le ena nemška kmetija, bi naj namesto dotedanjih 5.902 kmetij nastalo le 2513 nemških kmetij. Tako je naseljitveni štab do konca leta 1943 tam naselil 3026 družin kočevskih Nemcev z 12.222 osebami, 259 družin južnobukovinskih Nemcev z 872 osebami, 91 družin besarabskih Nemcev s 317 osebami, 47 družin dobrudžanskih Nemcev s 184 osebami, 39 družin južnotirolskih Nemcev s 156 osebami, 18 družin bosanskih Nemcev z 59 osebami ter 3 družine invalidov s 7 osebami, skupaj torej **3483 družin s 13.817 osebami**. Ti nemški naseljenci so uživali vso možno pomoč državnih in drugih ustanov nemškega rajha in so jih za tri leta tudi oprostili služenja vojaščine. Spodnja Štajerska zunaj tega območja je veljala kot naseljitveno območje B. Tudi tam so si nacisti prizadevali naseliti nemške kmete, vendar je tam bila gostota naseljevanja neprimerno manjša in je tudi večina Slovincem zaplenjenih posestev ostala v rokah začasnih zaupnikov. Da ne bi že med samo vojno za stalno razdelili vsega, kar so zaplenili, in povzročili prevelikega nezadovoljstva med tistimi, ki bi se potegovali za

naselitev na slovenski zemlji, pa so bili v vojski, je Himmler pozimi 1941-1942 izdal dva letaka. V njih je povedal, da bodo v Spodnji Štajerski in Gorenjski med vojno naseljene samo nekatere skupine nemških preseljencev in da bo glavna naselitev opravljena šele po vojni, ko bodo upoštevali predvsem vojake s fronte.

»Preureditev« naselitvenega območja ob Savi in Sotli pa ni pomenila samo velikih sprememb v posestni sestavi, temveč tudi v krajinski kulturi. Ustvaritev »vasi« in »glavnih vasi« je pomenila smrtno obsodbo za celo vrsto vasic in zaselkov, če se ne motim, je na seznamu novih naselij, ki ga je 4. junija 1943 objavil v svojem uradnem listu šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko, na izselitvenem območju ob Savi in Sotli manjkalo okoli sto krajev. Kar precej krajev je dobilo nemška imena iz Kočevske, kraj Veliki Cirknik pa je postal celo Tirolerberg, najbrž po kakšnem južnotirolskem naseljencu.

Nemška kolonizacija Posavja in Obsotlja je bila za okupatorja gospodarsko neugodna, povzročila mu je več škode kot koristi. Okoli 12 tisoč kočevskih Nemcev, ki so bili prej na Kočevskem nagnjeni k lažjemu načinu preživljanja (izdelovanje lesnih predmetov, krošnjarjenje), ni moglo niti s pomočjo številnih poljedelskih strojev opraviti tistega dela, ki so ga prej opravile pridne roke okoli 35 tisoč Slovencev. Poleg tega kočevski in drugi Nemci niso bili na svoji zemlji in seveda niso imeli do nje tako pristranskega odnosa kot prej njeni pravi lastniki. Pritožbe o slabem odnosu nemških naseljencev do dela in premoženja na naselitvenem območju je bilo slišati tako rekoč že od njihove preselitve dalje. O »nezadostni delovni vnemi« kočevskih Nemcev so razpravljali celo na neki konferenci v Gradcu, o njihovem slabem odnosu do premoženja izgnanih Slovencev pa so poročali tudi razni nacistični uradi. Da bi vsaj nekoliko obdelali poljedelske površine in vsaj nekaj pridelali, je morala Nemška naselitvena družba, zavezana za t.i. »vmesno gospodarjenje«, prek delovnih uradov zaposlovati na tisoče delovnih moči, predvsem iz severnih krajev Spodnje Štajerske, krvavo potrebnih v nemški vojni indus triji, pripeljali pa so jih celo iz Grčije. Pa so kljub temu ostajale neobdelane še naravnost ogromne površine.

Nacistično nemško kolonizacijo v Sloveniji je rušil tudi narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda. Poskus, da bi npr. na Gorenjskem že v letu 1942 ustvarili tri nemške naselitvene otoke, in to v Zgornjih in Spodnjih Gorjah, Šmartnem pod Šmarno goro in Dobu pri Domžalah, ki bi jih nato širili, je nacistom spodletel po partizanskem napadu na naselitveno postojanko v Gorjah marca 1943. Vpadi večjih partizanskih enot, npr. 14. in 15. slovenske divizije, na naselitveno območje ob Savi in Sotli, ki so poleg samega bojnega namena imeli tudi vznemirjevalni in oskrbovalni značaj, so tudi rušili nacistični kolonizacijski sistem, saj je bilo vedno več naseljencev, ki so hoteli zbežati z naselitvenega območja. Velik del moških naseljencev je moral okupator uporabljati predvsem za zaščito območja.

Čeprav so nacistični uradi in družbe uporabili ne ravno malo sredstev za obnovo dela slovenskih kmetij za nemške naseljence (na naselitvenem območju je v letih 1942 - 1944 delalo več nemških gradbenih tvrdk), je pomenila nemška kolonizacija v Posavju in Obsotlju pravo gospodarsko opustošenje. Žalosten je bil pogled že na tiste izpraznjene slovenske hiše, v katerih so do pomladi (tj. do pobega) ali do poletja (tj. do pregona) prebivali nemški naseljenci, kaj šele na tiste, ki so jih nacisti prepustili popolnemu propadu.

Narodna vlada Slovenije je po osvoboditvi dežele imenovala »anketno komisijo za ugotavljanje zločina nasilnega preseljevanja Slovencev.« Komisija je še pred vrnitvijo vseh slovenskih izgnancev v domovino sestavila obsežno poročilo (34 strani in priloge) o tem okupatorjevem zločinu in ocenila, da so slovenski izgnanci že samo zaradi zaplembe njihove imovine (na premičinah in nepremičninah) utrpeli veliko gmotno škodo, ocenjeno na 1.029, 298.116 dinarjev po vrednosti 6. aprila 1941. Domnevamo, da je bila dejanska gmotna škoda še večja.

PREGLED TRANSPORTOV SLOVENSКИH IZGNANCEV

A. Transporti v Srbijo

7.6.1941	Slovenska Bistrica	Arandjelovac	300
10.6.1941	Maribor	Arandjelovac	300
13.6.1941	Maribor	Arandjelovac	300
17.6.1941	Maribor	Arandjelovac	300
20.6.1941	Maribor	Arandjelovac	300
24.6.1941	Maribor	Lazarevac	300
27.6.1941	Maribor	Gornji Milanovac	337
1.7.1941	Maribor	Užice, Užiška Požega	608
2.7.1941	Maribor	Čačak	627
3.7.1941	Maribor	Gruža, Kragujevac	476
4.7.1941	Maribor	Preljina, Arandjelovac, Mladenovac	570
5.7.1941	Rajhenburg	Zagreb, Vrnjačka Banja, Trstenik	454
6.7.1941	Šentvid	Valjevo	522
7.7.1941	Šentvid	Veliko Orašje	510
8.7.1941	Šentvid	Varvarin	449
9.7.1941	Šentvid	Kruševac	330
10.7.1941	Šentvid	Sremski Karlovci, Užiška Požega	502

B. Transporti v Hrvatsko in Bosno

11.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	500
12.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	500
13.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	378
14.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	420
15.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	476
16.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	528
17.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	541
18.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	471
19.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	461
20.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	498
21.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	388
23.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	471
24.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	272
26.7.1941	Maribor	Slavonska Požega	329
6.8.1941	Rajhenburg	Petrinja	532
21.8.1941	Rajhenburg	Slavonska Požega	620
22.8.1941	Rajhenburg	Slavonska Požega	501
11.9.1941	Rajhenburg	Slavonska Požega	500
12.9.1941	Rajhenburg	Slavonska Požega	621
25.9.1941	Rajhenburg	Slavonska Požega	375

C. Transporti v Nemčijo (iz Posavja in Obsotlja)

24.10.1941	Rajhenburg	Striegau	400
25.10.1941	Rajhenburg	Striegau	723
26.10.1941	Rajhenburg	Bad Altheide	725
27.10.1941	Rajhenburg	Mittelsteine	728

28.10.1941	Rajhenburg	Brechelsdorf	572
29.10.1941	Rajhenburg	Hirschberg	650
29.10.1941	Rajhenburg	Templin	297
30.10.1941	Rajhenburg	Breslau	677
30.10.1941	Rajhenburg	Templin	653
31.10.1941	Rajhenburg	Gross Wartenberg	645
31.10.1941	Rajhenburg	Dühringshof	454
1.11.1941	Rajhenburg	Marklissa-Schönberg	658
1.11.1941	Rajhenburg	Glasow	680
2.11.1941	Rajhenburg	Landshut	680
2.11.1941	Rajhenburg	Gieboldshausen	354
3.11.1941	Rajhenburg	Haynay	665
3.11.1941	Rajhenburg	Göttingen	693
4.11.1941	Rajhenburg	Ritschedorf	718
4.11.1941	Rajhenburg	Triangel	693
6.11.1941	Rajhenburg	Waltershausen	742
7.11.1941	Rajhenburg	Erfurt	712
8.11.1941	Rajhenburg	Weimar	1081
9.11.1941	Rajhenburg	Ilmenau	1138
10.11.1941	Rajhenburg	Leipzig	526
11.11.1941	Rajhenburg	Dresden	687
12.11.1941	Rajhenburg	Arnstadt	752
13.11.1941	Rajhenburg	Klingenberg	672
13.11.1941	Rajhenburg	Bautzen	661
14.11.1941	Rajhenburg	Wolkenstein	794
14.11.1941	Rajhenburg	Eibau	705
15.11.1941	Rajhenburg	Gornsdorf	644
15.11.1941	Rajhenburg	Meissen	651
16.11.1941	Rajhenburg	Riessa	676
17.11.1941	Rajhenburg	Klotsche	644
23.11.1941	Rajhenburg	Weingarten	522
23.11.1941	Rajhenburg	Ravensburg	531
24.11.1941	Rajhenburg	Durlesbach	531
26.11.1941	Rajhenburg	Durlesbach	523
26.11.1941	Rajhenburg	Untermarchtal	490
27.11.1941	Rajhenburg	Untermarchtal	462
28.11.1941	Rajhenburg	Schwäbisch Gmünd	536
29.11.1941	Rajhenburg	Neresheim	423
30.11.1941	Rajhenburg	Neresheim	438
30.11.1941	Rajhenburg	Bad Liebenzell	527
1.12.1941	Rajhenburg	Schwäbisch Hall	529
2.12.1941	Rajhenburg	Schwäbisch Hall	531
3.12.1941	Rajhenburg	Untermarchtal	327
4.12.1941	Rajhenburg	Bruchsal	528
5.12.1941	Rajhenburg	Heidelberg	427
6.12.1941	Rajhenburg	Offenburg	533
7.12.1941	Rajhenburg	Orschweier	428
9.12.1941	Rajhenburg	Freiburg	562
24. 1.1942	Rajhenburg	Freiburg	411
25. 1.1942	Rajhenburg	Bad Krotzingen	437
30. 1.1942	Rajhenburg	Markdorf	405

1. 2.1942	Rajhenburg	Kirnach-Villingen	507
5. 2.1942	Rajhenburg	Griessen	311
26. 3.1942	Rajhenburg	Wettenhausen	ok.500
17. 6.1942	Rajhenburg	Blankenburg	776
22. 6.1942	Rajhenburg	Erfurt	ok.500
30. 7.1942	Rajhenburg	?	169

Č. Transporti v Nemčijo (Koroški Slovenci)

15. 4.1942	Žrelec	Wassertrüdingen	322
		Hagenbüschach	89
		Markt-Bibart	96
16. 4.1942	Žrelec	Glasow	211
		Frauenaurach	192
17. 4.1942	Žrelec	Frauenaurach	7

D. Transporti v Nemčijo (»sposobni za ponemčenje«)

7.12.1941	Maribor	Schelklingen bei Ulm	59
14.12.1941	Maribor	Schelklingen bei Ulm	22
19. 1.1942	Maribor	Schelklingen bei Ulm	14
4. 2.1941	Maribor	Schelklingen bei Ulm	12
11. 3.1942	Maribor	Schelklingen bei Ulm	39
15. 5.1941	Maribor	Schelklingen bei Ulm	32
18. 5.1941	Maribor	Schelklingen bei Ulm	16

E. Transporti v Nemčijo (svojci partizanov in talcev iz Gorenjske)

26. 3.1942	Šentvid	Rajhenburg-Wettenhausen	126
15. 4.1942	Šentvid	Burgfeld	97
15. 4.1942	Šentvid	Erlangen	105
16. 5.1942	Šentvid	Wernfels	167
22. 6.1942	Šentvid	Forth-Erlangen	143
13. 7.1942	Šentvid	Windsheim	194
27. 7.1942	Šentvid	Rathsberg	171
19. 8.1942	Šentvid	Rottmannshöhe	94
20. 8.1942	Šentvid	Gunzenhausen	123
21. 8.1942	Šentvid	Simmensdorf	115
28. 8.1942	Šentvid	Ecksberg	192
14. 9.1942	Šentvid	Altötting	175
12.10.1942	Šentvid	Altötting	156
30. 1.1943	Goričane	Feilnbach	300
22. 3.1943	Goričane	Burghausen	167
22. 4.1943	Goričane	Rottmannshöhe	147
15. 6.1943	Goričane	Windsheim	126
29. 7.1943	Goričane	Burg Rothenfels	221
16.11.1943	Goričane	Niedernfels	156
11. 2.1944	Goričane	Windsheim	110
18. 2.1944	Goričane	Windsheim	112
3. 4.1944	Goričane	Burghausen	99
12. 4.1944	Goričane	Assenhausen	107

25. 4.1944	Goričane	Walchensee	105
12. 5.1944	Goričane	Altötting	53
12. 5.1944	Goričane	Burghausen	53
25. 5.1944	Goričane	Niedernfels	54
10. 6.1944	Goričane	Altötting	112
5. 7.1944	Goričane	Rottmannshöhe	55
28. 7.1944	Goričane	Burghausen ,	211
22. 8.1944	Goričane	Feilnbach	139

F. Transporti v Nemčijo (svoji partizanov in talcev iz Štajerske)

Transporti svojcev partizanov in ubitih talcev iz Štajerske v Nemčijo v prvi polovici avgusta 1942, v drugi polovici avgusta 1942, v začetku oktobra 1942, v prvi polovici novembra 1942, sredi marca 1943 in v prvi polovici junija 1943 niso natančno ugotovljeni.

G. Transporti v Nemčijo (prebivalci požganih vasi iz Primorske)

Transporti prebivalcev požganih vasi na Primorskem - Komen in Rihemberk februarja 1944, Cesta pri Ajdovščini junija 1944, Cerovlje, Mavhinje, Medja vas in Vižovlje pri Nabrežini avgusta 1944 v Nemčijo niso natančno ugotovljeni. Izgnance iz Komna in Rihemberka je 15. februarja 1944 odpeljal transport v Neumarkt v Spodnji Bavarski.

PREGLED TABORIŠČ V NEMČIJI, V KATERIH SO ŽIVELI IN TRPELI SLOVENSKI IZGNANCI

Spodnja Šlezija

Taborišča: **91 Frankenstein** (Pallotiner Kloster), **93 Sackisch** (Marienfreid), **94 Wallisfurth** (Schloss), **95 Tannhübel** (Blaukreuzheim), **96 Bad Reinerz** (Pristererholungsheim), **97 Falkenhain-Altheide** (Erholungsheim Christus Rex), **98 Mittelsteine Glatz** (Jesuitenkloster), **99 Bad Langenau** (Jesuitenkloster), **100 Haynau** (ehem. kath. Schule), **101 Goldberg** (Kloster), **102 Hackendorf**, **103 Boberstein** (Schloss), **104 Hirschberg** (Herberge zur Heimat), **106 Bad Schwarzbach** (Kurhaus), **108 Lauban** (C.V.J.- Heim), **109 Lauban** (ehem. kath. Schule), **110 Marklissa** (Haus Seeblick), **111 Schwarzbach** (Haus Gottesgab), **112 Schlaushof** (Schloss), **113 Löwenberg** (Jugendhof), **115 Kaltenstein** (Erholungsheim), **116 Bad Flinsberg** (Sankta Maria), **118 Flinsberg** (Josefstift), **Grüssau** (Gasth. Betlehem), **121 Landeshut** (Agnesheim), **122 Striegau** (Missionshaus), **124 Pilgramshain** (Schloss), **125 Trebnitz** (Kurhaus), **129 Trebnitz** (RAD-Lager), **131 Jeschütz** (Schloss), **133 Breslau** (isr. Altersheim), **134 Obernigk** (kath. Schule), **137 Heinzendorf** (Kloster), **138 Bischwitz** (Gau-Schule), **139 Weide-West** (Marienheim), **140 Breslau** (Diakonissenheim), **141 Breslau** (isr. Waisenhaus), **146 Gross Wartenberg** (Jugendheim), **147 Bad Langenau** (Margaretenheim), **148 Bad Langenau** (Germania), **152 Schönberg** (Landheim), **153 Stonsdorf** (Gotteshütte), **158 Leubus** (Heilanstalt), **159 Juppendorf** (Schloss), **160 Klein Kłodz** (Schloss), **181 Haynau** (Peipe-Stiftung), **182 Haynau** (St. Elisabeth), **183 Oberschreiberhau** (Heidehaus), **186 Oberschreiberhau** (St. Ursula), **205 Bad Altheide** (Haus Ilse), **207 Görlitz** (RAD-Lager), **208 Bad Warmbrunn** (Hilfskrankenhaus), **209 Ritschedorf**, **212 Brechelsdorf**.

Saška

Taborišča: **1 Frauenstein**, **2 Rehefeld** (Zollhaus), **3 Dönschten** (Jugendherberge), **4 Schellerhau** (Jugendherberge), **5 Zinnwald** (Bauernschule), **6 Geising** (Schützenhaus), **7 Reinhardtsgrima** (Erbgericht), **6a Lauenstein** (Schützenhaus), **6b Geising** (Hotel Stadt Dresden), **10 Freiberg** (Sächs. Hof), **11 Freiberg** (Rosinen haus), **15 Brand-Erbisdorf** (Mönchenfrei), **13 Bräunsdorf** (Lande sanstalt), **16 Lichtenberg** (Zum Lebstück), **16a Sayda** (Forsthaus), **16e Lössnitz** (Schössergut), **16b Freiberg** (Kretzmarstift), **16c Freiberg** (Versorghaus), **16f Halsbrücke** (Erzschmelze), **16g Krumm hennersdorf** (Gasthof), **16i Zug bei Freiberg** (Sollnhaus), **17 Warmbad** (Jugendherberge), **18 Grossrückertswalde** (Rittergut), **19 Venusberg** (Gemeinschaftshaus d. Fa. Schiller), **20 Hammerleubsdorf** (Gauschule), **21 Hohenfichte** (Waldpark), **24 Oederan** (Schützen haus), **26 Dittersdorf** (HJ-Heim), **27 Jöhstadt** (Jugendherberge), **28 Gelenau** (Albertheim), **30 Crottendorf** (Alte Gasanstalt), **31a Arnsfeld** (Rauschenbacher Mühle), **31b Bärenstein** (Wehrmachtsge bäude), **31c Ehrenfriedersdorf** (Stadthalle), **31d Herold** (Steigers Gasthof), **36 Bad Oppelsdorf** (Kriegerkurheim), **36a Bad Oppelsdorf** (Blindenkurheim), **39 Reichenau** (Kretscham), **39a Ostritz**, **40 Grosshennersdorf** (Landesanstalt), **42 Neugersdorf** (HJ-Heim), **44 Eibau** (Horst Wessel-Schule), **30 Neukirch**, **52 Bautzen** (Schützenhaus), **53 Bautzen** (Societät), **56 Chemnitz**, **61 Grüna**, **62 Einsiedel** (Waldesrauschen), **63 Chemnitz**, **64 Oberfrohna** (RAD- Lager), **65 Limbach**, **66 Chemnitz**, **68 Limbach**, **70 Gornsdorf** (Fabrik Ullmann), **70a Gornsdorf** (Andreasberg), **71 Harthau**, **72 Harthau**, **72a Chemnitz**, **73a Kriebstein**, **74 Weinböhle** (Schweitzerhöhe), **75 Coswig** (Spitzgrundmühle), **76 Nossen** (Schützenhaus), **77 Meissen** (Nossener Hof), **79 Wildsruf**, **82 Riessa** (ehem. RAD-Lager), **87 Seifersdorf** (Kreisschule), **89 Radebeul** (Grundschänke), **90 Dresden** (Schule Wallwitzstrasse), **91 Dresden** (Weisser Adler), **91 Dresden-Bühlau** (Kurhaus), **92 Dresden** (Schule Ehrlichstrasse), **93 Freital** (Glück Auf Schule), **94 Dresden** (Schule Oppelstrasse), **97 Taura** (Bellevue), **100 Buchheim** (Jugend herberge), **102 Bad Lausick** (Betlehemstift), **104 Zschagst** (Landdienstlager), **105 Frohburg**, **106 Glüchau**, **108 Lichtenstein** (Ju gendherberge), **109 Stollberg** (Volksschule), **110 Hormersdorf** (Landjahrlager), **114 Zwickau**, **115 Werdau**, **116 Planitz** (Pestalozzischule), **120 Planitz** (Freier Blick), **121 Crimmitschau** (HJ- Heim), **122 Wernsdorf**, **123 Lampertsvalde** (Schloss), **126 Lössnitz** (Alte Schule), **126b Johannegeorgenstadt** (Turnhalle), **130 Rodewisch** (Schillerschule), **131 Langenfeld** (Untere Schule), **133 Plauen**, **134 Plauen**, **136 Plauen**, **136a Plauen** , **141 Pausa**, **143 Bad Schandau** (Sendigs Hotel), **146 Rosenthal**, **1 53 Leipzig** (40. Volksschule), **158 Leipzig**, **159 Leipzig** (Friesenstrasse).

Brandenburško

Taborišča: **Templin** (Posterholungsheim), **Rehnitz** (Gauschule), **Müncheberg** (RAD-Lager), **Liebenow** (Schloss Hohenwalde), **Sternberg** (RAD-Lager).

Hannoversko

Taborišča: **Gieboldehausen** (ehem. Amtsgericht), **Hannover-Münden** (Jugendherberge), **Hannover-Münden** (Bremer-Schlagd), **Lauthenthal** (Rotte Klippe), **Dassel-Solling** (ehem. D.V.z.M.-Heim), **Rittmar shausen** (Studentenerholungsheim), **Triangel** (Bauernschule H. Löns), **Walsrode** (DAF-Erholungsheim), **Ilzburg**.

Türinško

Taborišča: **Triptis** (Gasth. Wiesenburg), **Neustadt** (Bötthers Hotel), **Arnstadt** (Kurhaus), **Tännich** (Schloss), **Ilmenau** (Haus Wiesel), **Ilmenau** (Institut Boltz), **Ilmenau** (Schöne Aussicht), **Waltershausen** (Altes Krankenhaus), **Waltershausen** (Gemeindehaus), **Bad Blankenburg** (Allianzhaus), **Bad Blankenburg** (Bahnhofshotel), **Bad Blankenburg** (Hotel Schwarzatal), **Bad Blankenburg** (Stadthalle), **Mühlhausen** (Gasthaus Breitsülze), **Mühlhausen** (Gasthaus Schweizergarten), **Mühlhausen** (Prinzenhaus), **Apolda** (ehem. HJ-Heim), **Geschwenda** (Bartholome), **Elgersburg** (Hotel Erzog Ernst), **Gehlberg** (Gehlberger Mühle), **Erfurt** (Schloss Hubertus), **Erfurt** (Gasthaus Wilder Mann), **Erfurt** (Drei Rosen), **Erfurt** (Gasthaus Waldhaus), **Erfurt** (Baumanns-Felsenkeller), **Erfurt-Hochheim** (Kurhaus), **Erfurt-Hochheim** (Barfüßlerschule), **Erfurt** (Handelsschule), **Dittelsdorf** (Golner Anker), **Bad Sulza** (Zeiss Kinderheim), **Langensalza** (Felsenkeller).

Württembergsko

Taborišča: **Weingarten** (Kloster), **Blöried** (Missionshaus), **Reute b. Ravensburg** (Kloster), **Untermarchtal** (Kloster), **Schwäbisch Gmünd** (St. Josef-Taubstummenanstalt), **Neresheim** (Kloster), **Bad Liebenzell** (Erholungsheim), **Schwäbisch Hall** (Diakonissenhaus), **Kellenried** (Kloster), **Leonberg** (Fürsorgeheim), **Heilbronn**, **Biberach**, **Rothweil**.

Badensko

Taborišča: **Gerlachsheim** (Taubstummenanstalt), **Bruchsal** (St. Paulusheim), **Langenzell** (Schloss), **Unterkirnach** (Kloster Maria Tann), **Löffingen** (Turn- und Festhalle), **St. Peter b. Freiburg** (Gasthaus z. Hirschen), **Obermünstertal** (Kloster St. Trudpert), **Herten** (St. Josefanstalt), **Kirnhalden** (Erholungsheim), **Villingen** (St. Ursula), **Tiel** (Schloss).

Švabsko

Taborišča: **Günzburg** (Alfonsianum), **Wettenhausen** (Kloster), **Oy** (Radiumbad), **Bad Wörishofen** (Hotel Kreutzer), **Bad Wörishofen** (Pelikan), **Bad Wörishofen** (Dominikanerinnenkloster), **Bad Wörishofen** (Potisek), **Babenhausen** (Hauswirtschaftliche Schule), **Oberstaufen b. Sonthofen**, **Hohenschwangau b. Füssen**, **Lautrach** (Schutzengelheim), **Osterberg** (Schloss), **Füssen**, **Neu Ulm** (Schiesshaus), **Immenstadt**.

Frankovsko

Taborišča: **Windsheim** (Kurhaus), **Forth b. Erlangen** (Schullandheim), **Burg Werfels** (Schloss), **Gunzenhausen** (Wurstfabrik), **Rothenfels** (Burg).

Zgornje Bavarsko

Taborišča: **Altötting** (St. Magdalenenkloster), **Burghausen**, **Eckberg**, **Feilnbach** (Zentraldarlehenskassenheim), **Rottmannshöhe** (SS-Bräuteschule), **Niedernfels** (Gauerschule), **Assenhausen**, **Eisenerz** (Kreisschule), **Weichs**, **Mettenheim** (Pfarrhof), **Kochel am See** (Grauer Bär).

Spodnje Bavarsko

Taborišča: **Bamberg** (Marianum), **Coburg** (Hotel Reichsgraf), **Metten- Himmberg** (Kloster), **Seligenporten**, **Kastl bei Amberg** (Schulland heim), **Saldenburg** (Jugendherberge), **Markt-Eisenstein** (Hotel Belvedere), **Straubing** (Karmelitenkloster), **Straubing** (Knabensemi nar), **Straubing** (Arbeiterinnenheim), **Wallmühle** (RAD-Lager), **Wais main**, **Forchheim** (Redemptoristenkloster), **Tann**, **Vilshofen** (Neustift), **Reisbach** (Minoritenkloster), **Poxau** (Arme Schulschwester), **Dingolfing** (Kloster), **Weischenfeld** (SS-Lager), **Werden-Fels**, **Baumgarten**, **Speinshand** (Kloster), **Waldassen** (Kloster).

Westfalija

Taborišči: **Bochum I**, **Bochum II**.

Porenje

Taborišče: **Leutesdorfüber Neunwied**.

Štajerska

Taborišče: **Frohnleiten**.

UPORABLJENA LITERATURA

Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945. Maribor 1968. Tone Ferenc: Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945 - Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941-1945. Maribor 1980. Tone Ferenc: Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945. Ljubljana, Beograd 1978.

Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933 - 1941. Ljubljana 1966.

Lojze Serajnik (Bogo Grafenauer): Slovensko ozemlje in nemška publicistika. Ljubljana 1939.

Fran Roš: Slovenski izgnanci v Srbiji 1941-1945. Maribor 1967.

Franc Šetinc: Izgnanci. Ljubljana 1976.

Stane Terčak: Ukradeni otroci. Druga izpopolnjena izdaja. Ljubljana 1973.

Hans-Hermann Frensing: Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen. Das Ende einer südostdeutschen Volksgruppe. München 1970. Tone Zorn: Poizkusi izselitve koroških Slovencev med drugo svetovno vojno. Kronika, XIX - 1966, št. 2, str. 73-82 in 133-140. Milan Ževart: Uvodna beseda. Poslovilna pisma žrtev za svobodo. Tretja razširjena in izpopolnjena izdaja Poslovilnih pisem za svobodo ustreljenih v okupirani Spodnji Štajerski. Maribor 1978, str. 5-36.

USODA POSAVJA IN OBSOTLJA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO* (Ob štirideseti obletnici vrnitve in izgnanstva)

Spomladi leta 1941 so okupatorji sklenili uničiti slovenski narod kot etnično enoto. Ta cilj jim je bil skupen, različni so bili le čas, ko naj bi ga dosegli, in ukrepi, s katerimi bi uresničili svoj genocidni namen. Najbolj se je mudilo nemškemu okupatorju, ki si je za to določil najkrajši rok in najtrše ukrepe. Saj so nacistični mogotci poleti 1941 odkrito razglašali, da se bo po treh ali največ petih letih na Štajerskem govorilo samo še nemško. Da bi nacisti dosegli svoj cilj, so se lotili tehle ukrepov: množičen izgon Slovencev, množična naselitev Nemcev in hitro ter popolno ponemčenje tistih, ki naj bi začasno še ostali doma in ki so jih nacisti sprva šteli za vindišarje in nato za domu zveste Štajerce in Gorenjce.

Mislim, da si je vredno zapomniti štiri temeljne značilnosti prvega nacističnega ukrepa, tj. množičnega izгона Slovencev. Prvič, nameravali so izgnati presenetljivo velik del Slovencev, od 220 do 260 tisoč ali vsakega tretjega Slovenca, ki je leta 1941 prišel pod nemško okupacijo; to je za medvojni čas največji odstotek pripadnikov kakega naroda, predvidenih za izgon. Drugič, za to so določili kratek rok petih mesecev. Tretjič, tudi to, da so nacisti drugod, npr. na Poljskem in v Franciji, ker se je vojni požar vse bolj razplamteval, nehali izganjati ljudi iz nacionalnopolitičnih razlogov, pri nas pa so sklenili to opraviti, kaže, kako napoti je bil mali slovenski narod velikemu nemškemu rajhu. In četrtič, izgnance drugih narodov, npr. Poljake in Francoze, so izganjali k njihovim sonarodnjakom, enako se je godilo s srbskimi izgnanci, Slovence pa so izganjali k drugim narodom, med katerimi naj bi se prej ali slej potujčili.

V svojih načrtih za množičen izgon Slovencev so nacisti predvidevali popoln izgon prebivalcev z obmejnega območja na Gorenjskem in Štajerskem, da bi z naselitvijo Nemcev na tem območju ustvarili tako imenovani nemški branik, ki bi varoval ponemčevanje Slovencev pred vplivi iz tako imenovane Ljubljanske pokrajine in Hrvaške. Če so iz drugih delov izganjali Slovence, ker so se jim zdeli nevarni v tem ali onem pogledu, so obmejno prebivalstvo, ki naj bi tvorilo največji del slovenskih izgnancev, izganjali zato, da bi pripravili prostor nemški kolonizaciji, kar kaže na po men, ki ga je ta imela v nacističnem raznarodovanju Slovencev.

V nobenem arhivu nisem mogel najti natančnejših podatkov o obsegu tako imenovane izselitvenega območja na Gorenjskem, ki naj bi segalo od Žirov do Litije, moralo pa je biti veliko, saj so nameravali izgnati iz Gorenjske kar polovico prebivalcev. Za Štajersko izselitveno območje imamo zelo natančne podatke: najprej je zajemalo od 10 do 15 km širok pas od Trojan do Save in nato južno od Save proti Zagorju do Bregane (obsavski pas), nato zahodno od Sotle do Podčetrтка (obsotelski pas), med Krškim in Brežicami je zajemalo tudi nekaj občin severno od Save (brežiški trikotnik). Štajersko izselitveno območje, ki je zajelo tudi del Gorenjske in Dolenjske, je zaobsegalo površino 1010 km², 449 vasi (brez zaselkov) in 72.461 prebivalcev (po ljudskem štetju 31. marca 1931). Po smernicah, ki jih je Himmler podpisal 18. aprila 1941 v Mariboru, so predvideli, da bodo do oktobra 1941 izgnali v Srbijo deloma tudi v severni del Spodnje štajerske in Nemčijo okrog 90 odstotkov ljudi. Že aprila in maja 1941 so posebne komisije narodnostno, politično in rasno pregledale in ocenile 70.162 oseb. Njihova usoda naj bi bila odvisna od teh ocen. Poudariti moram še premalo znano dejstvo, da so bili graški nacisti še požrešnejši od berlinskih, saj so v začetku maja zasedli še velik del Dolenjske do vrat Trebnjega in Novega mesta, da bi razširili izselitveno oziroma naselitveno območje. Vendar so bili

* Borec, 6-7, 1985, str. 319-322.

Hitlerjevi zunanjepolitični oziri do italijanskega zaveznika Mussolinija močnejši od požrešnosti štajerskih nacistov in po petih tednih so se morali Nemci umakniti za mejo, ki jo je bil še prej določil Hitler.

Ker so nacisti iz raznih razlogov, med katerimi je bil tudi osvobodilni boj jugoslovanskih narodov, morali omejiti svoje izselitvene načrte, ali jih celo odložiti na povojni čas, kot je bil primer z Gorenjsko že avgusta 1941, so sredi septembra zmanjšali tudi izselitveno območje na Štajerskem. To so storili na obeh severnih koncih in v breziškem trikotniku, niso pa izvzeli niti ene katastrske občine na Dolenjskem. Take se je izselitveno območje od prejšnjih 30 popolnih in 5 nepopolnih občin zmanjšalo na 20 celih in 5 nepopolnih občin, v katerih je leta 1931 živelo 51.777 ljudi.

Septembra 1941, ko je nemška vojska najbolj hitela proti Moskvi in hkrati v Srbiji doživela svoj prvi poraz v drugi svetovni vojni, so nacistični raznarodovalci morali ugotavljati žalostno stanje: do roka, ko bi 'morali že izgnati zmanjšano število Slovencev, tj. 179 tisoč, o katerih so se v začetku junija dogovorili z ustaši v Zagrebu, jih niso niti 10 odstotkov. Iz Posavja in Obsotlja so izgnali le nekaj stotin ljudi v tako imenovanem prvem valu, večidel narodno zavednih Slovencev, velika večina pa jih je še vedno bila na svojih domovih.

Te domove in posestva so si takrat na jezo nacističnih funkcionarjev hodili ogledovat celo kočevski Nemci, ki so se že od maja 1941 pripravljali, da se preselijo v Posavje in Obsotlje, in to naravnost s kmetij na kmetije, brez vmesnega bivanja v prehodnih taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle, kot je bil primer s stotisoči drugih nemških priseljencev. To sta njihovem vodstvu velikodušno obljubila najprej Himmler in nato še Hitler ob svojem obisku v Mariboru 26. aprila 1941. Ko je nastalo vprašanje, kam naj nacisti sploh še izganjajo Slovence, saj jih niso mogli več niti v Srbijo niti v tako imenovano Neodvisno državo Hrvaško, so nekateri visoki nacistični funkcionarji, npr. Himmlerjev pooblaščenec za utrjevanje nemštva in šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Sigfried Uiberreither in nemški poslanik v Zagrebu Siegfried Kasche, ki je predsedoval dvema velikima konferencama o izganjanju Slovencev in Srbov, predlagali, da bi izgon prebivalstva iz Posavja in Obsotlja odložili na pomlad 1942. Domnevam, da bi takrat do izгона sploh ne prišlo, vendar je Himmler vztrajal pri svojem sklepu in obljubi in je ukazal 18. oktobra 1941 prebivalce Posavja in Obsotlja izgnati v Nemčijo ter jih začasno namestiti v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle, ki so bila namenjena prehodnemu bivanju nemških preseljencev. Poseben štab, ki ga je Himmler poslal na grad Rajhenburg v Brestanici in ga je vodil esesovski general Kurt Hintze, je 22. oktobra s tremi okrepljenimi policijskimi bataljoni začel izganjati obmejno prebivalstvo. Po prvotnem načrtu, ko so mislili, da ga bodo izgnali na Hrvaško, so nameravali izganjati od zahoda proti vzhodu, sedaj pa so to storili od vzhoda proti zahodu, tj. od hrvaške meje proti Litiji. Izgnanci, ki so smeli vzeti s seboj le ročno prtljago, vendar jih niso telesno preiskovali kot izgnancev za Srbijo in tako imenovan. Neodvisno državo Hrvaško, so dan ali dva prebili v taborišču Rajhenburg, ki so ga posebej razširili v ta namen; seveda so bili grajski prostori namenjeni le za bivanje preselitvenega štaba. Kdor bi imel Aškerčev dar pesnjenja balad, bi lahko dejal: tam v gradu se je jedlo, pilo, veselilo, tam na pristavi pa jokalo in molilo. Zlasti za otroke in starce je bilo vse, kar se je dogajalo, nekaj posebnega. Prvi niso mogli prav razumeti, za kaj pravzaprav gre, drugi pa so se zavedali, da odhajajo za vedno od doma in iz domovine; noč, prečuta na brestaniškem gradu, je bila za marsikoga poslednja noč, prebita v domovini.

Kaže, da se ni ohranilo natančnejše sklepno poročilo Hintzejevega preselitvenega štaba. Kljub dvajsetletnemu vztrajnemu iskanju ga nisem našel v nobenem arhivu. Da pa je moralo obstajati, o tem priča ohranjeno poročilo njegovega transportnega oddelka. Le s težavo mi je uspelo, precej tudi po zaslugi takratnega brestaniškega postaje načelnika Jožeta Dolenca, ki si je v svoj koledarček zapisoval število izgnancev, odpeljanih z vlaki z

brestaniškega kolodvora, ugotoviti, da so od 24. oktobra 1941 do 30. julija 1942 odpeljali v devet nemških pokrajin, torej ne samo v Šlezijo, z 62 vlaki okrog 37.000 izgnancev. Doma so nacisti pustili le Nemce, Hrvate in tiste Slovence, ki so bili zaposleni v prometu in v podjetjih, pomembnih za vojno, skupno okrog 3000 oseb, medtem ko se je 6000 ljudi nasilnemu izgonu izognilo z begom v tako imenovano Neodvisno državo Hrvaško in na Dolenjsko, ki je bila pod italijansko okupacijo. V nekaterih občinah je ostalo zelo malo ljudi, v občini Bučka npr. samo ena družina.

Na koncu množičnega izгона Slovencev iz nacionalnopolitičnih razlogov se je pokazal kaj čuden preobrat: v Srbijo, kamor so nacisti v začetku nameravali poslati največ slovenskih izgnancev, so jih poslali najmanj, in v Nemčijo, kamor so jih nameravali najmanj, tj. samo izbrane za ponemčenje, so jih dejansko največ. In grad Rajhenburg, ki je v začetku predviden za povsem običajno taborišče, je postal največje preselitveno taborišče ne samo na Slovenskem, temveč celo v Evropi. Vsaj jaz ne poznam taborišča, prek katerega bi šlo na trnovo pot izgnanstva toliko ljudi kot prek tega, ki je upravičeno postal Muzej slovenskih izgnancev.

Oropani doma in izgnani iz domovine, vendar z njo v srcu, so slovenski izgnanci (ne izseljenci!) iz Posavja in Obsotlja živeli v več kot tristo nemških taboriščih, razsejanih po več kot desetih nemških in celo sedanjih poljskih pokrajinah, največ v Spodnji Šleziji in na Württemberskem. Ko so jih izganjali, so pazili na to, da jih ne bi odpeljali v dežele s slovenskim prebivalstvom, npr. na Sudetsko, v Gornjo Šlezijo in med Lužiške Srbe. Nacisti so jih izrabljali kot ceneno delovno silo in jim na različne načine oteževali in grenili življenje. Zaprli so jih v taborišča, v katerih sicer ni bilo vislic, plinskih celic in krematorijev, pa zato nič manj duševnega trpljenja, in jim prepovedali izhod. V taboriščih so jim onemogočili naravno bivanje, saj je moralo po več družin prebivati v skupnih prostorih. Omejevali in nadzirali so jim pošto, še posebno s sorodniki in znanci v Sloveniji, kjer je plamtel narodnoosvobodilni boj. Hranili so jih s slabo in nezadostno hrano in jim zanj ter za bivanje odtrgovali precejšen del skromnega zaslužka. Preostali del zaslužka so morali obvezno vlagati na hranilne knjižice, dvignili pa bi ga baje lahko šele po vojni; tako se je tudi s tem njihovim skromnim imetjem okoriščalo nemštvo, kot jim je tudi imetje v domovini okupator zaplenil v korist utrjevanja nemštva. Ko sem zbiral gradivo za Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici, so mi skoraj v vsaki družini bivših izgnancev pokazali hranilno knjižico, in ker takrat še nisem vedel, kako je bilo s tem, sem si seveda mislil: »Glej jih, še tam se niso mogli otresti slovenske varčnosti.« Ko so ponosili svojo obleko in obutev, so jim dajali le staro in ponošeno, baje celo tisto, ki je prišla iz uničevalnih taborišč za Žide. Posebej so trpeli, ker so jih neprestano selili iz taborišča v taborišče, iz pokrajine v pokrajino. Poznam nekaj ljudi, ki so šli prek 17 taborišč v več pokrajinah. Da ne omenjam omalovaževanja, zasmehovanja, ker niso pripadali gosposkemu narodu, zmerjanja s cigani in razcapanci itd. Zanje, ki so bili večinoma kmetje, je bilo hudo tudi to, da so morali spremeniti način življenja in stoletne navade.

V taboriščih so izgnance delili v dve veliki skupini., na tiste, ki so jih zaradi dobre rasne ocene šteli za sposobne za ponemčenje, in one, ki to niso bili. Prvi naj bi sčasoma odšli iz taborišč na delo v industrijo, kmete pa naj bi nekje naselili: o njihovi usodi se nacisti še niso dogovorili. Po vojni bi jih gotovo izgnali za Ural. Za njihove otroke je sam Himmler določil, da jih naj naučijo samo »lesen, zählen, Zähne putzen«, tj. brati, šteti in si čistiti zobe, ter naj pazijo, da ne bi podivjali. Tiste, ki so jih šteli za sposobne za ponemčenje, so leta 1943 ponovno pregledali in to zdravstveno in biološko, ter ugotavljali, ali so »osteinsatzfähig«, tj. sposobni za naselitev v Vzhodni Evropi. Himmler jih je namreč vključil v svoje kolonizacijske načrte v okrožju Zamošč pri Lublinu na Poljskem in ukazal, naj na deset Nemcev naselijo dva slovenska izgnanca, da bo zagotovljeno njihovo ponemčenje. Vendar se je moral temu odpovedati zaradi odpora slovenskih in poljskih kmetov, ki so množično odhajali v partizane.

Rekel sem že, da so bili prebivalci iz Posavja in Obsotlja izgnani iz domovine, vendar so jo nosili v srcih. Da to ni krilatica, pričajo odlomki njihovih pisem in na stotine ohranjenih domoljubnih in rodoljubnih pesmi iz pregnanstva. Stara je resnica, da lahko tako občutene pesmi porodita samo hudo trpljenje in velika ljubezen. Prav je imel tisti slovenski pesnik, ki je že leta 1941 zapel: »Kadar čez gozdove rjovejo viharji, drevesa se svojih korenin zavedo.« In medtem ko so slovenskim izgnancem najbolj vtepali v glavo, da je njihova domovina veliki nemški rajh, je osemletno dekletce v taborišču Templin na Brandenburškem pri podtalnem slovenskem pouku napisalo: »Moja domovina je Slovenija.«

Velika večina prebivalcev Posavja in Obsotlja je morala na tuje zato, da bi na njihove domove in posestva prišli nemški kolonisti, ki naj bi strnjeno, ne pregosto in niti ne preredko naseljeni, kot obrambni kmetje »Wehrbauern« delali s plugom, obenem pa bili pripravljeni braniti nemški rajh pred morebitno nevarnostjo iz jugovzhodne Evrope. Vendar je bila za usodo slovenskih ljudi pomembnejša druga naloga nemških izseljencev, namreč da zavarujejo ponemčevanje tistih Slovencev, ki so ostali še doma. Naselili so večidel kočevske Nemce (11.509), med njimi ali ob njih pa tudi besarabske, južnobukovinske, dobрудžanske, južnotirolske, zgornještajerske in bosanske Nemce, skupno okrog 15.000 oseb. V kolonizaciji, ki je imela tri faze, so popolnoma preuredili zemljiško posestno sestavo, saj so iz 5902 zaplenjenih slovenskih kmetij po predpisanih vzorcih izoblikovali novih 2513 kmetij. Na koncu se je izkazalo, da je bil pohlep kočevskih Nemcev, nevaje-nih obdelovanja večjih posesti po slovenski zemlji precej večji, kot pa so jo nato zmogli obdelati, kar so ugotavljali tudi nacistični funkcionarji. Zaradi tega in pa tudi zaradi narodnoosvobodilnega boja je kljub moderniziranju poljedelske tehnologije, tj. preskrbe s stroji (več kot 4500), živino (več kot 11.000 glav), umetnimi gnojili, posojili in podpora-mi, ostalo veliko zemlje neobdelane in so iz leta v leto ugotavljali gospodarsko škodo. Podobno je ugotavljal tudi italijanski okupator glede gospodarjenja italijanske družbe Emona, ki je odkupila imetje kočevskih Nemcev na Kočevskem.

Pri tej veliki zemljiški preureditvi so nacistični kolonizatorski načrtovalci zapisali propadu cele zaselke, veliko število hiš in gospodarskih poslopij. Od približno 349 prej-šnjih krajev jih je ostalo samo 249. Ne samo da so ponemčili krajevna imena, temveč so veliko krajev prekrstili z nemškimi kočevskimi. Kraj Veliki Podlog so preimenovali v Göttenitz, tj. Gotenice, Globoko v Gratlinden, tj. v Knežjo lipo itd., od koder so tja prišli kočevski Nemci. In ker so se nekatere kočevske vaške skupnosti preselile še enkrat, so tudi kraje preimenovali večkrat. Tako so npr. Skopice prvič prekrstili v Mitterdorf bei Rann, tj. Staro cerkev, drugič pa v Koffern, tj. Koblar-je. Kaže, da je okrog 30 krajev dobilo nemška imena s Kočevskega. Veliki Cirk, ki so ga naselili Nemci z Južnega Tirolskega, so preimenovali v Tirolerberg.

Nacistični kolonizatorji so se morali precej ubadati tudi z vprašanjem usode Hrvatov na tem območju. Bili so jim zelo napoti, vendar jih niso mogli kar tako izgnati zaradi prijateljstva s Paveličevo Neodvisno državo Hrvaško. Z Neodvisno državo Hrvaško so se nato sporazumeli za preselitev Hrvatov, kot so se sporazumeli za preselitev Nemcev iz Bosne.

Nemška kolonizacija v Posavju in Obsotlju je bila kratkega veka. Zlom nemškega rajha in zmaga narodnoosvobodilnega gibanja sta kočevske Nemce pregnala tja, od ko-der jih je pred šeststo leti odgnal zubelj krvavega upora, tj. »heim ins Reich«, nazaj v Nemčijo. Na prazne ali celo opustošene domove so se po nič kaj zavidljivi poti, ki je za nekatere trajala več kot dva meseca, vrnili izgnanci. In ta domovina, ki so jo nosili v srcu, ni takoj znala ali hotela s pravo mero izmeriti in pravično presoditi njihovega trpljenja in domoljubja. Le čas, ta vsesplošni zdravnik, je počasi zacelil rane, nikoli pa naj ne izbriše spomina na tista usodna leta za narod in posameznike.

SLOVENSKI IZGNANCI IN NDH

Nacistična okupacija Slovenije je več kot deset tisoč Slovencev nasilno povezala s Hrvaško. V svoji raznarodovalni politiki so se nacisti hoteli čimprej znebiti od 220 do 260 tisoč Slovencev z nemškega zasedbenega območja v severni Sloveniji. Izgnali naj bi predvsem tiste Slovence, ki bi že s svojo navzočnostjo ali celo s svojim delovanjem motili ali celo ovirali popolno ponemčenje dežele, in tudi one, katerih zemljo in imetje so potrebovali za predvideno naselitev okoli 90 tisoč Nemcev še v vojnem času, medtem ko bi glavni naselitveni val stekel šele po končani vojni, ko bi upoštevali predvsem vojaka s fronte.

V prvih dveh mesecih okupacije so nacisti zlasti z obmejnih območij poganjali nezaželene ljudi čez t.i. zeleno mejo v t.i. Ljubljansko pokrajino in na Hrvaško. Vemo tudi, da so nekaj skupin slovenskih izgnancev odpeljali z avtobusi in avtomobili iz Posavja in Prlekije v Samobor oz. Varaždin ter jih tam izpustili, da se znajdejo kot vedo in znajo, še prej pa jim pod smrtno grožnjo prepovedali vrnitev v domovino ali na nemško zasedbeno območje oz. sploh v nemški rajh. Večina teh izgnancev se je nato nekako prebila v Ljubljansko pokrajino, kjer je živela od miloščine in priložnostne zaposlitve. V obe pokrajini - Hrvaško in še več v Ljubljansko pokrajino - so se zatekli tudi mnogi Slovenci, nacisti so računali okoli 17 tisoč, ki sta jim na nemškem zasedbenem območju grozila izgon ali zapor s koncentracijskim taboriščem.

Približno po dveh mesecih okupacije, ko se je okupacijski režim že močneje zasidral na slovenskih tleh in so okupatorji že več ali manj zastražili svoje nove državne meje, nacisti niso mogli več kar tako izganjati ljudi čez zeleno mejo. Zato so jih izganjali po predpisanem postopku: popis - zapor in sprejemno taborišče - preverjanje - preselitveno taborišče - transport z železnico v tujino. Najprej so nameravali vse izgnance, razen katoliških duhovnikov in redovnic, odpeljati v Srbijo južno od Save. Adolf Hitler namreč ni dovolil, da bi jih odpeljali na Hrvaško; sodil je, da bi bili tam preblizu svoji domovini in bi lahko tudi od tam motili izvajanje nacističnih etnocidnih ukrepov v Sloveniji. Še več, ob hrvaški in novi italijanski meji so iz nemških naseljencev vzpostavljali t.i. nemški branik ali jez, ki naj bi varoval njihov zločinski posel. Zato je moralo v izgnanstvo več kot 37 tisoč Slovencev iz Posavja in Obsotelja. V začetku so se nacisti na enak način kot Slovencev nameravali znebiti tudi nekaj tisoč Hrvatov, vendar so se morali o njihovi preselitvi pogajati z ustaši. Naseliti so jih nameravali v Bosni, od koder so nacisti v pozni jeseni 1942 odselili bosanske Nemce.

Razmere v pokrajinah grdo razkosane Jugoslavije so prisilile Hitlerja, da je moral privoliti v izgon večine slovenskih izgnancev na Hrvaško. Kajti zaradi velikega pritoka srbskih izgnancev iz t.i. Neodvisne države Hrvatske (NDH) in z madžarskega zasedbenega območja, zlasti iz Bačke in Baranje, nemške vojaške oblasti skupaj s srbsko kolaboracionistično oz. kvislinško civilno upravo niso mogle najti dovolj transportnih, nastanitvenih in prehrabnih možnosti za slovenske izgnance. Po konferenci v Zagrebu 4. junija 1941 naj bi vzajemno in vzporedno teklo izganjanje Srbov iz NDH v Srbijo in Slovencev iz zasedenih slovenskih pokrajin v NDH, in to po ključu: izganca za izganca. Tako bi naj večina slovenskih izgnancev pristala na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini in bi jih ustaši nastanili predvsem na imetju pobitih in izgnanih Srbov in Judov.

Večina slovenskih izgnancev naj bi torej okušala ustaški režim in po zamisli nekaterih ustaških ideologov okrepila katoliško vero in cerkev v Bosni ter se postopoma pohrvatila. Kaže, da je bil najizrazitejši ideolog take zamisli docent dr. Krunoslav Draganović, ki je

tudi postal predsednik Odbora za slovenske useljenike v Zagrebu in si tudi prizadeval za zbiranje gmotne pomoči slovenskim izgnancem v NDH.

Ustaški režim v NDH pod vodstvom poglavnika, bivšega odvetnika dr. Anteja Pavelića je bil najhujši režim, ki so jih dopuščali okupatorji v Evropi med drugo svetovno vojno. NDH sta ustanovila nacistična Nemčija in fašistična Italija ob razkosanju jugoslovanskem države in ko se Hitlerju ni posrečilo pridobiti dr. Vladka Mačka, da bi jo razglasil, je to zaupal ustašem, Italija pa je vanjo poslala dr. Pavelića. Ta je obljubil, da bo NDH kraljevina s kraljem Tomislavom II., tj. italijanskim spoletskim vojvodom, ki pa predvsem zaradi nemirnih razmer ni nikoli prispel v Zagreb na kronanje.

Ustaštvo, ki je bilo pred pomladjo 1941 predvsem v Italiji, Nemčiji in Jugoslaviji, ni bilo kdo ve kako množično, štelo je okoli 4 do 5 tisoč organiziranih in zapriseženih ustašev. Vendar je v NDH uživalo podporo nekaterih dejavnikov iz raznih meščanskih nacionalističnih krogov: skrajnih privržencev bivših političnih skupin, dela izobraženstva, cerkve, nekaterih vplivnih oseb raznih poklicev itd. Na pomirljivo stališče do ustaštva je pri nekaterih skupinah vplivala tudi izjava voditelja Hrvatske seljačke stranke dr. Vladka Mačka o lojalnosti in podpori novi hrvatski državi na dan njene razglasitve 10. aprila 1941. Širša sestava ustaškega gibanja pa se je rekrutirala iz malomeščanskih in deklasiranih ljudi in iz posameznih kmečkih krogov.

Ustaši so gojili ideologijo o posebnih, različnih lastnostih hrvaškega naroda, ki se bistveno razlikujejo od lastnosti drugih jugoslovanskih narodov, posebno še Srbov, kar je vplivalo na izoblikovanje posebne teorije o neslovanskem izvoru Hrvatov, na idejo o „hrvaški državi“ kot kot izključnem življenjskem prostoru hrvaškega naroda, o vzhodni meji „hrvaške države“ na Drini, ki naj bi bila tudi ostra meja dveh različnih svetov, o hrvatstvu Muslimanov, o usmeritvi hrvaškega naroda k zahodnoevropski kulturi in civilizaciji itd. Ustaško gibanje v NDH je poudarjalo, da je rasistično stališče osnova za ustvarjanje „čistega hrvaškega naroda“ in „čistega hrvaškega prostora“. Pot k temu cilju pa naj vodi prek „iztrebljenja“ predvsem Srbov in Judov ter t.i. „notranjega prečiščenja“ Hrvatov in Muslimanov. Uresničevanje te zamisli je vodilo naravnost v nezaslišano okrutno nasilje nad Srbi, Judi in demokratičnimi Hrvati, Muslimani in drugimi, pri čemer je bilo žrtev nekaj stotisoč ljudi. Že v prvem letu svoje oblasti v NDH so ustaši izgnali v Srbijo več kot stotisoč Srbov in po nemških virih pomorili okoli 120 tisoč ljudi. Ustaško koncentracijsko taborišče Jasenovac z nekaj desettisoč smrtnih žrtev je postalo pojm enega najhujših taborišč in morišč v Srednji Evropi, in to ne samo po številu tam zaprtih in ubitih ljudi, temveč tudi po krutosti ubijanja.

Kljub močnemu varuštvu nemškega in deloma tudi italijanskega okupatorja je ustaški režim postajal vedno bolj osovražen, celo pri nekaterih italijanskih in nemških dejavnikih, in je zaradi močnega hrvaškega, srbskega in bosansko-hercegovskega osvobodilnega gibanja nekajkrat zašel v hudo krizo. Na oblasti se je lahko obdržal samo umetno po „zaslugi“ tistega, ki ga je nekoč tudi spravil na oblast, tj. nemškega okupatorja, ki mu je skupaj s slovaškim klerikalnim režimom ostal zvest do kraja in je tudi z njim doživel svoj končni zlom.

Kljub skoraj dvomesečnemu še precej uspešnemu izganjanju Slovencev v NDH, ki so ga že nekoliko ovirale nemirne razmere na Gorenjskem, pa je v NDH, in to najprej v sprejemno taborišče Slavonska Požega in nato iz njega v Bosno in južno Hrvaško, prispel le del za izgon v NDH predvidenih slovenskih izgnancev (21 železniških transportov). Državni komisar za utrjevanje Nemcev in šef nemške policije Heinrich Himmler je namreč 25. avgusta 1941 iz gospodarskih razlogov in zaradi narodnoosvobodilnega boja množično izganjanje iz Gorenjske odložil na povojni čas. V Srbiji je nastanek velikega partizanskega svobodnega ozemlja preprečil nadaljnje dogovorjeno organizirano izganjanje Srbov iz NDH, v Bosni in južni Hrvaški pa so tudi nemirne razmere prisilile ustaše, da so večino od okoli 10 tisoč tja pripeljanih slovenskih izgnancev odpeljali v severno

Hrvaško. Tudi nova nemško-ustaška konferenca v Zagrebu 22. septembra 1941 ni mogla rešiti vprašanja nadaljnjega izganjanja Slovencev v NDH. Zato so nacisti potlej izganjali Slovence v nemški rajh.

Ustaši nikakor niso bili veseli slovenskih izgnancev. Ko so iz Zagreba vprašali okrajne načelnike, koliko slovenskih izgnancev bi lahko sprejeli v njihov okraj, so mnogi izrazili odklonilno stališče, češ Slovence so Nemci izgnali kot svoje sovražnike, torej so tudi sovražniki ustaštva. Sprejeti so jih morali pač zato, če so se hoteli znebiti pravoslavni Srbov. Tisti izgnanci, ki se jim ni posrečilo oditi v Ljubljansko pokrajino in so ostali v NDH, so vseskozi živeli v gmotno neugodnih, nekateri celo v obupnih razmerah. Arhivski fond Odbora za slovenske useljenike v Zagrebu je prepoln njihovih prošenj za gmotno pomoč. Pomagal pa jim je, kolikor je seveda mogel, tudi Rdeči križ iz Ljubljane. V začetku predvidena kolonizacija na posestva izgnanih in pobitih Srbov in Judov se je omejila na okoli dvesto družin. So pa bile tudi družine, ki se niso marale naseliti na takšnih posestvih. Tudi zaposlitev je bila omejena na nekatere poklice.

Svarilo glede nevarnosti prebivanja slovenskih izgnancev na obmejnem območju NDH, ki ga je med prvimi izrazil Hitler, so nemški nacisti upoštevali do konca vojne. Že avgusta 1941 se je npr. zloglasni Adolf Eichmann pritoževal nemškemu zunanjemu ministrstvu, da italijanske oblasti dovoljujejo priseljevanje slovenskih izgnancev iz NDH v Ljubljansko pokrajino, od koder se na nemško zasedbeno območje širi upornišтво. Nemški okupator v Spodnji Štajerski, ki je imel dobro razvito obveščevalno službo tudi v NDH, je zlasti pozorno spremljal dogajanje v hrvaškem obmejnem območju vzhodno od Sotle. Kakor hitro je tam ugotovil navzočnost slovenskih izgnancev, je takoj posredoval pri ustaških oblasteh. 1942. in 1943. leta so nemške oblasti celo poizvedovale v Rimu in Zagrebu, ali ne bi mogli protiokupatorsko razporejenih slovenskih izgnancev izseliti iz Ljubljanske pokrajine in iz NDH. Tako je nemško poslaništvo v Zagrebu pozimi 1941-1942 večkrat poročalo svojemu ministrstvu v Berlin o neugodnih posledicah izгона Slovencev za NDH. 12. januarja 1943 pa je poročalo o vplivu, ki naju bi ga imel zagrebški nadškof dr. Alojzije Stepinac na „vseskozi nemštvu sovražno razpoložene slovenske katoliške duhovnike“, ker jih gleda kot sodobno izšolane dragocene sodelavce „pri svojem prizadevanju za širjenje in posodabljanje katoliške cerkve v Hrvaški in jim zato nudi posebno varstvo in podporo.“ Zanimiv je tudi ta del istega poročila: „Upad nemštvu prijaznega vzdušja pri hrvaškem prebivalstvu se lahko razlaga v zvezi s preseljevanjem Slovencev in z njihovim podtalnim rovarjenjem.“ Zastopnik nemškega zunanjega ministrstva pri nemškem vojaškem poveljniku za Srbijo pa je npr. 28. novembra 1942 poročal v Berlin: „Naravnost na Hrvaško izseljeni Slovenci naj se tudi ne bi sprijaznili z obstoječimi razmerami /Beri: z ustaškim nasilnim režimom. - Op. T.F./. Po sporočilu državnega tajnika Evgena Kvaternika iz meseca maja se domneva, da se lahko okoli 80 % v Hrvaški prebivajočih Slovencev smatra za sovražnike države.“

To, kar smo navedli, in če bi še pregledovali nemške arhive, bi podobnih trditev najbrž našli še več, vodi k misli, da bi se tudi ustaši radi znebili slovenskih izgnancev. Ker je morala NDH pošiljati določeno število delavcev na delo v nemški rajh, so razmišljali, da bi namesto Hrvatov poslali tja slovenske izgnance moškega spola. Vendar tega niso mogli uresničiti; najbrž pa nacisti tega niti ne bi dovolili. Tako je večina slovenskih izgnancev do konca vojne ostala v NDH in se je vrnila v domovino šele po končani vojni.

NEKDAJ PRESELITVENO TABORIŠČE SEDAJ MUZEJ SLOVENSКИH IZNANCEV NA GRADU V BRESTANICI*

Grad Rajhenburg v Brestanici je bil med drugo svetovno vojno največje nacistično preselitveno taborišče. Ne vemo za noben drugi kraj, skozi katerega bi šlo na trnovo pot izgnanstva več ljudi kot skozi ta grad. Zato smo ga po vojni upravičeno izbrali za Muzej slovenskih izgnancev.

Nemški okupator je imel spomladi 1941 množičen izgon Slovencev, za eno najpomembnejših prvin svoje raznarodovalne politike in je v ta namen ustanovil nekaj preselitvenih taborišč. Bila so v Mariboru, Begunjah na Gorenjskem, Šentvidu nad Ljubljano, v Celju, Šmartnem pri Slovenjem Gradcu in na gradu Borl, če ne upoštevamo še dveh (Goričane pri Medvodah in okoliška šola v Celju), ki jih je nemški okupator uredil šele leta 1942 za izganjanje svojcev partizanov in ubitih talcev, oziroma prebivalcev z ognjem uničenih vasi. To sicer niso bila taborišča s plinskimi celicami in krematoriji, vendar v njih ni bilo nič manj trpljenja, duševnih muk kot v koncentracijskih taboriščih, saj je nemški »nadčlovek« zlasti s slovenskimi izobraženci počenjal vse, kar si je le mogel izmisliti.

Preselitveno taborišče na gradu Rajhenburg je nemški preselitveni štab za Spodnjo Štajersko v Mariboru začel urejati sredi maja 1941. Dne 7. maja sta imela vodja III. referata (za tehnično izvedbo izгона) preselitvenega štaba, esesovski podporočnik dr. Siegfried Seidl in inšpektor vseh preselitvenih taborišč v Spodnji Štajerski, esesovski major Kaspar Schwarzhuber sestanek z brežiškim političnim komisarjem (okrajnim glavarjem) dr. Hugom Suettejem. Sestanek je bil v Brežicah in na njem so ugotovili, da je po nalogu šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, ki je bil obenem Himmlerjev pooblaščenec za utrjevanje nemštva, grad Rajhenburg, ki so ga imeli v lasti redovniki trapisti, na voljo preselitvenemu štabu. Ugotovili so tudi, da ima preselitveni štab na voljo tudi grad v Brežicah, kot so se o tem že dogovorili na prejšnjem sestanku, in da bo dobil na voljo tudi grad v Mokricah, iz katerega se bo izselil neki vojaški sanitetni oddelek. Dr. Seidl in Schwarzhuber sta se takoj nato odpeljala v Mokrice in s tamkajšnjim županom zasegla grad za potrebe preselitvenega štaba. Zapisek razgovora v Brežicah priča, da so omenjeni trije nacisti imeli že prej najmanj en sestanek o preselitvenih taboriščih v brežiškem okraju. Iz drugega vira vzemo, da so tudi že iskali vodjo taborišča v Brežicah. Vendar so nato začeli urejati preselitveno taborišče le na gradu Rajhenburg.

Natančno čez teden dni, 13. maja, sta se na gradu Rajhenburg že dogovarjala že omenjeni Schwarzhuber in komandant nemškega 72. rezervnega policijskega bataljona iz Krškega, major Richard Maiwald. Pregledala sta prostore, kamor bodo pošiljali ljudi za izgon, in se pogovarjala o zavarovanju prihodnjega taborišča. Major Maiwald je obljubil, da bo dal za to nalogo na voljo 27 policistov. Drugi dan je na grad, ki so ga potlej nekaj časa imenovali »Durchgangslager Reichenburg«, tj. prehodno taborišče, prispel šestdesetletni esesovski podporočnik dr. Franz Straub, po rodu iz Bukovine. Izgnancem je ostal v spominu kot zelo ošaben človek, ki si je na obok nad vhodnimi vrati v grad dal napisati naslov »Burghauptmann«, tj. grajski glavar. Schwarzhuberju je poročal, kaj vse bo treba opraviti na gradu, da bi uredili preselitveno taborišče: napeljati vodovod, preurediti prostore (potrebni najmanj 20 obrtnikov), nabaviti okrog 20.000 metrov bodeče žice za zavarovanje taborišča. Vendar delo ni steklo takoj, ker so prvi izgnanci, izbrani za pripravljala dela pri ureditvi taborišča, prispeli na grad Rajhenburg šele 25. maja iz Celja in z Borla pri Ptuj. Stanovali so v gradu in so jih razdelili po delovnih skupinah:

* Brestanica, zbornik člankov in razprav, Brestanica 1982, str. 238-247.

mizarska in tesarska dela, za kopanje jarkov in napeljavo vodovoda, za popravilo ceste itd. Čez štirinajst dni ali tri tedne so jih iz tesnih samostanskih celic premestili v samostansko gospodarsko poslopje, kjer so spali na senu nad hlevi. Tudi ko so pripeljali nove izgnance, jih niso nastanili v grajskih prostorih, temveč v gospodarskem posloppju, in to v izpraznjenih hlevih in na senu nad hlevi.

Kot že vemo, naj bi preselitveno taborišče Rajhenburg z zmogljivostjo od dva do tri tisoč izgnancev ne bilo edino preselitveno taborišče v Spodnjem Posavju. Preselitveni štab je najprej predvideval, da bo to le eno od treh taborišč. Kar tri preselitvena taborišča na razmeroma majhnem območju so predvidevali zato, ker so imeli načrt, da okrog 80.000 prebivalcev Posavja in Obsotlja izženejo v Srbijo. Tako bi imelo taborišče Rajhenburg približno enako zmogljivost in pomen, kot drugi dve preselitveni taborišči v Spodnjem Posavju, tj. na gradovih Brežice in Mokrice. Ko pa se je nemški okupator pri premagovanju prvih ovir pri množičnem izganjanju Slovencev (transportne ovire in težave glede nastanitve in prehrane izgnancev v Srbiji) moral na širši konferenci v Zagrebu 4. junija z ustaši dogovoriti za vsklajeno izganjanje Slovencev in Srbov, je opustil načrt za ureditev preselitvenih taborišč v Brežicah in Mokricah. Po sklepih te konference naj bi prebivalstvo iz Posavja in Obsotlja izgnali na Hrvaško. Kaže, da so veliko večino izgnancev nameravali spraviti peš ali z vprežnimi vozmi ter deloma tudi z avtomobili in vlakom z doma naravnost do hrvaške meje, kjer bi jih prevzele ustaške oblasti. V tem primeru bi le majhen del izgnancev iz Posavja in Obsotlja šel skozi taborišče Rajhenburg. Zato spomladi in poleti 1941 taborišča niti niso kdove kako širili.

Iz taborišča Rajhenburg je preselitveni štab v Mariboru poslal v Srbijo le en transport slovenskih izgnancev, in to 5. julija 1941. Pa še ta transport je bil razmeroma majhen, saj se je polovica izgnancev — duhovniki in redovnice — ustavila v Zagrebu. Tudi v t. i. drugem valu, tj. v izganjanju priseljencev po letu 1914, preselitveni štab ni dosegel predvidenega števila. Ko se je konec julija in začetek avgusta 1941 del preselitvenega štaba, predvsem njegov III. referat, iz Maribora preselil na grad Rajhenburg, je komandant tega taborišča postal esesovski poročnik Max Köller, »grajski glavar« pa esesovski podčastnik Fritz Baltrusch. Tudi nadzornik taborišč Schwarzhuber se je nastanil na gradu. Od 6. avgusta do 27. septembra, ko je končal izganjanje priseljencev po letu 1914, je preselitveni štab poslal iz taborišča Rajhenburg na Hrvaško 7 transportov z okrog 3730 izgnanci. Že to izganjanje je bilo dvakrat prekinjeno, prvič samo zaradi narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem in drugič tudi zaradi pomislekov nekaterih krogov v Berlinu, zadolženih za vodenje vojnega gospodarstva. Končno pa se je popolnoma ustavilo zaradi vojaških in političnih razmer v Srbiji, Hrvaški, Bosni in Sloveniji; ker nemški vojaški poveljnik za Srbijo ni mogel več sprejemati izgnanih Srbov iz t. i. NDH, tudi ustaške oblasti niso mogle in niti niso več hotele sprejemati slovenskih izgnancev. Že v drugi polovici septembra je bilo preselitvenemu štabu za Spodnjo Štajersko in tudi drugim jasno, da obmejnega prebivalstva iz Posavja in Obsotlja ne bodo mogli izgnati v druge jugoslovanske pokrajine.

Ko so že mnogi predlagali, naj bi izganjanje ljudi iz Posavja in Obsotlja ter preselitev kočevskih Nemcev odložili do pomladi 1942, je Himmler vztrajal pri sklepu, da je treba kočevske Nemce preseliti še v letu 1941 in je zato 18. oktobra 1941 pismeno odredil, naj obmejno prebivalstvo iz Posavja in Obsotlja izženejo v Nemčijo. S tem se je zelo povečal pomen preselitvenega taborišča Rajhenburg, saj se je na gradu nastanil t. i. vodstveni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva (Leitstelle des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums) in skozi taborišče naj bi šlo več kot 45.000 novih izgnancev. Omenjeni vodstveni urad bi se sicer moral nastaniti v Mariboru, vendar je njegov vodja, esesovski nadpolkovnik (pozneje brigadni general) Kurt Hintze sodil, da bo laže vse delo vodil z rajhenburškega gradu in se je zato v drugi polovici oktobra nastanil na njem. Pri delu sta mu pomagala njegov namestnik, esesovski stotnik dr. Hans Petri in

del dotedanega preselitvenega štaba za Spodnjo Štajersko. Za enodnevno ali dvodnevno bivanje izgnancev iz Posavja in Obsotlja med odvozom iz vasi do odhoda transportov v Nemčijo, so pri gospodarskem posloplju rajhenburškega gradu dogradili taborišče, tako da je bilo v njem poleg samega gospodarskega poslopja tudi nekaj barak. Poleg prostorov za bivanje so bili tudi prostori za popis izgnancev in njihove imovine, kuhinja, ambulanta, posebna hišica za policiste itd.

Izgon prebivalcev iz Posavja in Obsotlja v t. i. tretjem valu se je začel 23. oktobra in je 24. oktobra odpeljal v Šlezijo prvi transport. Do 30. julija 1942, ko je odpeljal poslednji, je v okrog devet nemških pokrajin odpeljalo z brestaniške železniške postaje 62 transportov (vlakov) z okrog 37.000 izgnanci. Za marsikoga je bila noč, prebita v rajhenburškem taborišču, poslednja noč v domovini sploh. Zlasti za najstarejše in otroke je bilo vse to dogajanje posebej vznemirljivo: prvi so se potegnili vase, ker so se zavedali, da morajo za vedno z rodne grude, otroci so zvedavo opazovali ves vrvež, niso pa mogli razumeti, kaj se dogaja. Ob vsem tem pa je Hintze nekajkrat poročal svojemu prijatelju, kako mu gre dobro. Ko je kljub nekajkratni prekinitvi izganjanja (visok sneg in trda zima, pomanjkanje motornih vozil in bencina itd.) do konca marca 1942 skoraj končal svojo nalogo, ga je Himmler poslal v Celovec izganjat koroške Slovence.

Da dokonča izganjanje prebivalcev iz Posavja in Obsotlja, so nato zadolžili prvi glavni oddelek urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru. Ker so grad in njegovo gospodarsko poslopje v Rajhenburgu že potrebovali za druge namene, so za bivanje izgnancev poslednjih transportov spomladi 1942 uredili posebno taborišče pri železniški postaji v Brestanici. To pa je obstajalo le do 30. julija 1942, ko je odpeljal poslednji transport. V prvi polovici avgusta 1942 je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko razglasil, da je izganjanje ljudi iz Spodnje Štajerske iz narodnopolitičnih razlogov končano. Pač pa so ravno takrat nacisti začeli na veliko izganjati svoje partizanov in ubitih talcev, ki je v začetku imelo na Štajerskem naravnost pošastno grozovit način: krajo slovenskih otrok in moritev njihovih staršev v koncentracijskih taboriščih.

Skupno je nemški okupator prek svojega preselitvenega taborišča Rajhenburg izgnal v Srbijo, Hrvaško in Nemčijo v 70 transportih okrog 41.200 ljudi. Število izgnancev, ki so bili v tem taborišču, je seveda večje, ker so nekatere pred izgonom odpeljali v preselitveno taborišče Maribor in od tam v Srbijo in na Hrvaško. Iznanci niso bili le iz Slovenske Štajerske in severne Dolenjske, temveč tudi iz Gorenjskega (prebivalci požgane Rašice in svoji partizanov in ubitih talcev).

Sklep, da bi v gradu Rajhenburg uredili muzejsko razstavo, je bil sprejet leta 1967, kmalu zatem, ko so na gospodarskem posloplju odkrili spominsko ploščo in ko so grajske prostore izpraznili dotedanji uporabniki. Zamisel je nastala ob sovpadanju mojega znanstvenega preučevanja nacistične raznarodovalne politike v Sloveniji (knjiga o tem je izšla jeseni 1968) in posebej množičnega izganjanja Slovencev in na željo prebivalcev Brestanice ter občinskega odbora Zveze združenj borcev NOV Krško za pripravo večje muzejske razstave. Sklenili smo, da v gradu ne bomo priredili le manjše občasne muzejske razstave, temveč stalno muzejsko zbirko, ki naj izčrpno prikaže okupatorjevo izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno na vsem slovenskem narodnem ozemlju. Z veliko vnemo smo se lotili dela, pri čemer moram posebej omeniti veliko prizadevnost domačinov Mihaela Žmavca in Romana Sotlerja, ki sta mi na terenu pomagala zbirati gradivo (obiskali smo skoraj vse vasi od Boštanja do Bistrice ob Sotli), Karla Šterbana, Leona Likarja, Antona Javoriča, Silva Mozerja, ki so skrbeli predvsem za gmotno stran priprav muzeja (denar so zbirali tudi od hiše do hiše, od delavca do delavca), predsednikov Skupščine občine Krško Staneta Nunčiča, Jožka Radeja in Nika Kurenta, ki so s polno mero razumevanja spremljali naše delo in nam pomagali. Za razstavo smo izbrali drugo nadstropje gradu, za ureditev prostorov in likovno, opremo razstave je poskrbel inž. arh. France Filipčič iz Brežic, ki je kot otrok tudi sam prehodil trnovo pot slovenskega izgnanca.

Stalno muzejsko razstavo, ki smo jo že takrat imenovali Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici, smo slovesno odprli 30. junija 1968 s slavnostnim govorom podpredsednika Skupščine SR Slovenije dr. Jožeta Brileja. Razstava je bila v petih prostorih, vendar smo že takrat imeli v načrtu, da jo sčasoma razširimo, kar smo storili do julija 1971, ko smo uredili še dva večja prostora. Odprli smo ju 4. julija 1971, ko je bilo pri gradu veliko zborovanje slovenskih izgnancev, združeno z osrednjo slovensko proslavo dneva borca. Ob slavnostnem govoru predsednika republiškega odbora Zveze združenj borcev NOV Slovenije, narodnega heroja Janka Rudolfa, so 7. junij s posebno listino razglasili za spominski dan slovenskih izgnancev. Ta dan sta si takrat izbrali občina Krško in krajevna skupnost Brestanica za svoj občinski oziroma krajevni praznik. Približno v tistem času je bila tudi premiera televizijskega filma Slovenski izgnanci v letih 1941-1945. Gradivo zborovanja je izšlo v posebni publikaciji Slovenski izgnanci. Za dan slovenskih izgnancev, ob 30-letnici njihove vrnitve iz izgnanstva, je bilo 8. junija 1975 ponovno veliko zborovanje slovenskih izgnancev in odprta občasna razstava o njihovi vrnitvi v domovino (pri ureditvi prostorov in postavitvi je izredno pomagal Avsenak Mirko). Odprl jo je Franček Setinc, sekretar izvršnega komiteja predsedstva CK ZKS, nekdanji izgnanec. Ni še poteklo leto, ko je bil tam konec aprila 1976 sklepni del tekmovanja zgodovinskih krožkov in likovnikov z osnovnih šol na temo Spoznavajmo zgodovino izgnanstva; organizirala sta ga republiški in občinski odbor Zveze prijateljev mladine Krško.

Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici ima sedaj sedem večjih razstavnih dvoran, v katerih je muzejsko gradivo urejeno tako, da je v vsaki dvorani prikazano večje poglavje trnove poti slovenskih izgnancev. Gradivo sestavljajo največ fotografije in dokumenti ter drugi razstavni predmeti. Izbrano je tako, da bi čimbolj izčrpno prikazalo temo in predvsem nekdanjim izgancem obudilo spomin na njihovo trnovo pot. Zato ga je preudarno več, kot bi ga bilo treba v primeru, če bi šlo samo za zgodovinski prikaz neke časovno že bolj oddaljene teme. Gradivo je v vsaki dvorani nameščeno na večjih steklenih stenskih tablah (panojih) in v steklenih vitrinah; skupno je v muzeju 116 stenskih tabel in 12 vitrin z več kot tisoč razstavnimi predmeti. Za natančnejši ogled muzeja sta potrebni dve uri. Obiskovalcem je na voljo tudi tiskani vodnik Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici, ki sem ga napisal leta 1971 in ga je založila Založba Obzorja v Mariboru (1979 je izšel ponatis).

V prvi dvorani so na 14 panojih ponazorjene nemške imperialistične pretenzije do slovenskega narodnega ozemlja, priprave na nemško okupacijo, zasedba in razkosanje Slovenije in najpomembnejši ukrepi nemškega okupatorja za hitro in popolno ponemčenje zasedenih slovenskih pokrajin. Prikazani so odlomki iz nemške nacionalistične literature in tudi dokumentov z zahtevami po priključitvi razsežnih predelov Slovenije k Avstriji ali Nemčiji, prizadevanja Švabsko-nemške kulturne zveze in nemške pete kolone za uresničenje teh zahtev, boj Komunistične partije Slovenije in nekaterih naprednih organizacij proti nacističnemu vplivu pred vojno, vpad nemške vojske v Slovenijo aprila 1941 in vzpostavitev nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski in Gorenjski. Od okupatorjevih ponemčevalnih ukrepov je prikazana sprememba zunanjega videza dežele, ponemčenje krajevnih in osebnih imen, plenjenje slovenskih knjižnic in uničevanje slovenskih knjig ter ustanavljanje nemških knjižnic, ustanovitev raznarodovalnih organizacij Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze, političen in rasni pregled prebivalstva in na njem temelječe razlikovanje položaja posameznih skupin, uvedba samih nemških šol in otroških vrtcev itd. To temo sklepa gradivo KPS iz leta 1941, s katerim je ta razkrinkovala nemško okupacijsko politiko kot zločinsko uničevanje slovenskega naroda ter razbijala vpliv nacistične socialne demagogije.

V drugi dvorani (18 panojev in tri vitrine) lahko obiskovalec spozna nacistične načrte in neposredne priprave za nasilno množično izganjanje Slovencev, zapiranje ljudi in odgon v preselitvena taborišča, življenje v teh taboriščih ter izgon v Srbijo in Hrvaško.

Razstavljene so Himmlerjeve smernice za izgon Slovencev iz Spodnje Štajerske iz aprila 1941 (za Gorenjsko takšnih smernic še nisem našel), dokumenti iz katerih sta razvidna število in sestava skupin ljudi, predvidenih za izgon, zapisniki raznih konferenc o izganjanju Slovencev, fotografije preselitvenih taborišč in njihovih komandantov (sedaj bi jih lahko razstavili več), fotografije izгона ljudi iz Laškega, Trbovelj, Škofje Loke itd., bivanja in trpljenja izgnancev v taboriščih, (največ v meljski vojašnici v Mariboru), odgon na železniško postajo v Mariboru in slovo izgnancev od domovine. Razstavljena je tudi kopija Himmlerjeve odredbe z dne 25. avgusta 1941, s katero je množično izganjanje Slovencev z Gorenjskega odložil za čas po vojni.

Gradivo v tretji dvorani (22 panojev in 3 vitrine) prikazuje nacistično izganjanje Slovencev iz t. i. izselitvenega pasu ob Savi in Sotli v Nemčijo od oktobra 1941 do julija 1942. Razstavljena sta Himmlerjeva odredba z dne 18. oktobra 1941 in razglas šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko z dne 20. oktobra 1941 za izgon prebivalstva Posavja in Obsotlja v Nemčijo, fotografije preselitvenega štaba v Brestanici, izgon prebivalcev Brežic, Skopic, Rake in Šentjanža na Dolenjskem in njihov odvoz v taborišče na gradu Rajhenburg. O bivanju izgnancev v tem taborišču se je ohranilo zelo mnogo izvirnih fotografskih posnetkov, ki so jih novembra 1941 in junija 1942 napravili nemški fotografi. Zanimivo je, da so novembra 1941 poslali iz Berlina celo dva svoja fotografa, ki sta od 7. do 9. novembra 1941 fotografirala ves postopek pri množičnem izganjanju Slovencev iz Posavja (največ iz Skopic). Te fotografije bi nato po vojni prikazovali nemškim ljudem, kako so zanje širili »življenjski prostor«. Tako je s temi fotografijami bilo mogoče prikazati izgnance v barakah, pri spanju, v kuhinji, na dvorišču, delu, ob odgonu na železniško postajo, pred vstopom na transport in celo fotografijo vlaka na poti v Nemčijo. Da nemška fotografa vendarle nista bila popolnoma brezčutna, kažejo nekateri pretresljivi posnetki, ki bi zagotovo morali najti mesto v mednarodnih publikacijah o nacističnih zločinih, npr. dve fotografiji slovesa v solzah v Skopicah, jokajočo žensko z otroki na brestaniški železniški postaji, dečka z lončkom hrane na dvorišču v taborišču itd.

Četrta dvorana (15 panojev in 2 vitrine) kaže nacistično izganjanje slovenskega življa na Koroškem aprila 1942, ki naj bi bilo po nacistični zamisli začetek poslednjega poglavlja za dokončno in popolno ponemčenje Koroške. Precej gradiva je o izganjanju svojcev partizanov in ubitih talcev ter prebivalcev celih vasi po vsej Sloveniji, ki so jih nacisti požgali in zravnali z zemljo. Razstavljena je Himmlerjeva odredba z dne 25. avgusta 1941 za izgon okrog 200 narodno zelo zavednih slovenskih družin iz Koroške v Nemčijo in vrsta fotografij iz preselitvenega taborišča v Žrelcu pri Celovcu (ta del bi sedaj lahko izpopolnili z novim, šele pred kratkim pridobljenim gradivom). Sledi gradivo o akcijah narodnoosvobodilnega gibanja proti nacističnemu izganjanju Slovencev in o uničevanju izgnancem zaplenjenega imetja, ki ga je nemški okupator hotel uporabljati za utrjevanje nemštva. Med gradivom, ki prikazuje izganjanje svojcev partizanov in ubitih talcev, so najpomembnejše fotografije iz zbirnega taborišča v celjski okoliški šoli avgusta 1942. Med njimi so tudi pretresljivi posnetki slovesa mater od svojih otrok, preden so prve odpeljali v plinske celice Auschwitza in druge v Nemčijo, da bi jih tam posvojili nemški ljudje. Med dokumenti je tudi korespondenca med Himmlerjem in njegovim bratrancem Heyderjem o posvojitvi mladega Viljema Goručana iz Celja, ki se po vojni ni vrnil v domovino. Pretresljivo je tudi fotografsko gradivo nemškega policijskega poročevalca s posnetki požiga vasi Koreno in Gradišče na Gorenjskem ter izгона vaščanov. Podobne fotografije so se ohranile tudi o izgonu prebivalcev Komna na Primorskem v Nemčijo februarja 1944. Na poslednjih dveh panojih je prikazano naseljevanje kočevskih in drugih Nemcev na zemljo izgnanih Slovencev v obsavskem in obsotelskem pasu in Himmlerjev obisk pri nemških naseljencih na Bizeljskem maja 1943, kar kaže na pomen, ki ga je ime- lo za nacistično množično naseljevanje Nemcev.

Gradivo, razstavljeno v peti dvorani (18 panojev), prikazuje položaj in življenje slovenskih izgnancev v Srbiji, Hrvaški in Bosni. Razstavljeno fotografsko gradivo o skupinah izgnancev v raznih krajih Srbije spremljajo dokumenti s podatki o položaju izgnancev. Dragocenih je zlasti nekaj redkih fotografij in dokumentov o prihodu in bivanju slovenskih izgnancev v ustaškem preselitvenem taborišču Slavonska Požega poleti 1941. Skozi to taborišče je šla velika večina transportov t. i. priseljencev na Štajersko po letu 1914, razen enega, ki so ga iz Rajhenburga odpeljali naravnost v Petrinjo. Zanimivi in tudi značilni so dokumenti o odporu ustaških krajevnih oblasti proti prihodu slovenskih izgnancev na njihovo območje in navodila osrednjih ustaških oblasti o odnosu do izgnancev.

V šesti in največji dvorani (29 panojev in 4 vitrine) je prikazanih nekaj tem: položaj in življenje slovenskih izgnancev v Nemčiji, udeležba izgnancev v narodnoosvobodilnem in odporiškem gibanju in o njihovi vrnitvi v domovino po osvoboditvi leta 1945. Ker je nemški okupator slovenskim izgancem dovolil vzeti s seboj v Nemčijo tudi fotografske aparate, je fotografskega gradiva iz nemških taborišč pravo izobilje in so v muzeju razstavljeni le izbrani posnetki večjih skupin izgnancev, navadno celih taborišč. Posebej pa so prikazane teme kot šolski otroci v taboriščih, izgnanci pri delu, neuspeli Himmlerjev načrt za naselitev slovenskih izgnancev na Poljskem in grobovi izgnancev v tujini.

Druga polovica dvorane je posvečena prikazu udeležbe slovenskih izgnancev v narodnoosvobodilnem in odporiškem gibanju. Fotografijam štirih izgnancev, ki so bili zaradi njihove udeležbe v narodnoosvobodilnem boju odlikovani z redom narodnega heroja (Jože Menih-Rajko, Milka Kerin, Vinko Zevnik in Lidija Šentjurs) sledi gradivo o slovenski četi »Ivana Cankarja« v Srbiji 1941 z zbranimi fotografijami njenih padlih borcev in nato gradivo o drugih izgnancih — udeležencih NOB v Srbiji, Hrvaški in drugod. Za krajšim prikazom dela Osvobodilne fronte v Srbiji oziroma Slovenskega kulturno-prosvetnega društva »Franc Rozman-Stane« je s fotografijami in dokumenti osvetljena bojna pot slovenske brigade, oziroma petega (slovenskega) bataljona 1. krajiške brigade na sremski fronti in po njej. Ta bataljon ima namreč tudi svoj domicil v občini Krško.

Vrnitev v domovino je poslednja večja tema, ki jo prikazuje muzejska razstava. Razstavljeno je fotografsko gradivo o transportih izgnancev iz Srbije in Nemčije v Slovenijo z odlomki dnevnika, v katerem je natančneje prikazana dvomesna pot nekega transporta iz vzhodnega dela Nemčije v Brežice spomladi in poleti 1945 (pisal ga je Miha Haler iz Artič). Nekaj lepih fotografij o vlaku bratstva in enotnosti med Slovenijo in Srbijo sklepa poslednji del muzejske razstave. Simbolična je fotografija, kako nemški vojni ujetnik briše z brestaniškega gradu že omenjeni napis »Burghauptmann«.

Sedma dvorana je pravzaprav majhna galerija likovnih del o izgnancih in okupatorjevem nasilju. Ustvarili so jih slovenski likovni umetniki v okupatorjevih ječah, taboriščih in svobodnih slovenskih gozdovih v času druge svetovne vojne. Dela je dal na voljo Muzej ljudske revolucije Slovenije iz Ljubljane, uredil pa jih je umetnostni zgodovinar Jože Kori.

S tem pa muzej slovenskih izgnancev v Brestanici še ni končan. Že nekaj let zbiramo ustrezno gradivo za prikaz okupatorjevega množičnega izganjanja drugih narodov, npr. Poljakov, Čehov, Francozov, Srbov itd. S tem bi namreč dobila muzejska razstava tudi širši vsebinski okvir. Pridobili smo že precej gradiva iz Poljske in nekaj tudi iz Francije (o izganjanju Francozov iz Alzacije in Lotaringije); zbrati bi ga bilo treba še iz Češko-slovaške in Luxemburga pa tudi iz drugih jugoslovanskih pokrajin (Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Vojvodine, Makedonije) o množičnem izganjanju Srbov. Gradivo naj bi bilo razstavljeno v osmi dvorani, kjer je sedaj še začasna razstava o vrnitvi Slovencev iz izgnanstva. Vsaj ob tej priložnosti naj bi izšel tudi poseben vodnik v tujih jezikih.

V letu 1981, tj. ob štiridesetletnici množičnega izganjanja Slovencev, bi kazalo izdelati posebno spomenico o izgnanstvu, ki naj bi jo dobila vsaka hiša, iz katere so bili v naj-

hujših časih za slovenski narod in posameznika izgnani slovenski ljudje. Tisto leto naj bi tudi občini Krško in Brežice vzpostavili prijateljske vezi z mestom Zamość na Poljskem. Poljake iz Zamošča je namreč nemški okupator izganjal iz enakega razloga kot prebivalce Posavja in Obsotlja, da bi strnjeno naselil Nemce in med njimi tudi slovenske izgnance. Za Poljake in Slovence pa je značilno, da so se temu okupatorjevemu namenu krčevito upirali in s tem tudi onemogočali uresničenje okupatorjevega načrta.

PROBLEMATIKA PREUČEVANJA OKUPATORJEVEGA IZGANJANJA SLOVENCEV Z GORENJSKEGA*

Ni naroda, ki je živel pod nemško okupacijo, pa bi imel tako celovito in podrobno preučeno okupatorjevo izganjanje ljudi, kot ga ima slovenski narod. Ko sem leta 1968 objavil svojo obsežno monografijo *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945* (Založba Obzorja Maribor 1968), sem najobsežnejši poglavji posvetil množičnemu izganjanju Slovencev (str. 174-416) in položaju slovenskih izgnancev v Srbiji, na Hrvaškem, v Bosni in Nemčiji (str. 417-549). Po desetih letih nadaljnega iskanja virov za to tematiko ne bi mogel kaj posebno bistvenega dodati tistemu, kar sem o množičnem izganjanju Slovencev že napisal. Pač pa mi je nekaj novih podatkov pomagalo jasneje videti še odprta vprašanja ali vsaj deloma odgovoriti nanje. To velja zlasti za Gorenjsko, za katero je v nekem pogledu manj okupatorjevega gradiva kakor pa za slovensko Štajersko. V tej razpravi bom prikazal nekaj vprašanj o okupatorjevem množičnem izganjanju Slovencev z Gorenjskega, ki jih sedaj lažje pojasnimo kot pred desetimi leti. Pri tem se bom opiral tudi na izsledke svoje že omenjene razprave, seveda samo toliko, kolikor je to nujno potrebno. Navedel bom tudi številčne podatke za mesto ali okrožje Kranj, če jih seveda imam.

1. Himmlerjeve smernice za izgon Slovencev z Gorenjskega

Himmlerjeve »smernice za izselitev tujerodnih elementov z območja Spodnje Štajerske« z dne 18. aprila 1941 so nam znane že od osvoboditve dalje. Že tretji prepis izvirnika je komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo, podružnica za severovzhodno Slovenijo, našla v arhivskem fondu urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru, vendar brez zemljevida, ki ga omenjajo smernice. Ta prepis je poslala državni komisiji za ugotavljanje zločinov v Beogradu in ga še nismo našli, ga je pa predtem prepisala.¹ Pred nekaj leti sem v arhivskem fondu državne pisarne (Reichskanzlei), ki ga hrani Zvezni arhiv v Koblenzu, našel tisti izvod, ki ga je Himmler sam ali neki njegov glavni urad poslal tej pisarni. Vendar ta izvod nima Himmlerjevega lastnoročnega podpisa niti zemljevida, ki ga omenjajo smernice.²

Pri pisanju omenjene monografije sem postavil vprašanje, ali je Himmler izdal podobne smernice ali navodila tudi za Gorenjsko, in zapisal: »Verjetno je, da jih je Himmler izdal tudi v pisni obliki, a ni znano, ali so se sploh ohranile. Da pa so bile, pričajo nove Himmlerjeve smernice z dne 7. julija 1941, ki deloma spreminjajo »dosedanja navodila o izseljevanju v Južni Koroški«.³ Po vojni smo iz zaslišanja nekdanjega načelnika preselitvenega štaba za Gorenjsko, esesovskega stotnika dr. Helmuta Glaserja, zvedeli, da je 3. ali 4. aprila 1941 prispel v Celovec esesovski major dr. Martin Sandberger iz glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu. Iz nekega drugega vira pa smo zvedeli, da je Himmler že konec marca ali v začetku aprila 1941 tedanjemu vodji osrednjega vselitvenega urada (Einwandererzentralstelle) v Lodzu na Poljskem dr. Sandbergerju naložil nalogo, da mora »skrbeti za nove preseljevalne akcije, kolikor se tičejo glavnega državnega varnostnega urada«.⁴ Vendar je dr. Sandberger to nalogo opravljal le malo časa, ker so ga

* Kranjski zbornik, 1980, str. 91-103

1 Tone Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945*. Maribor 1968, str. 177-178 (dalje: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*).

2 Bundesarchiv Koblenz (dalje BA Koblenz), Rk, R 43 II/1411a, Richtlinien für die Aussiedlung fremdvölkischer Elemente in den Gebieten der Südsteiermark, Marburg, den 18. 4. 1941.

3 Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 177.

4 Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 377.

kmalu poslali v Rusijo ubijati ujetih političnih komisarjev Rdeče armade, terenske politične delavce in Žide. Na sestanku z vodjem celovškega odseka varnostne službe (Sicherheitssdienst), esesovskim podpolkovnikom Fritzem Volkenbornom, je dr. Sandberger pojasnil svojo nalogo in predvideno ustanovitev in naloge preselitvenega štaba za Gorenjsko pod Volkenbornovim vodstvom.⁵ Glaser je tudi izpovedal, da je že drugi dan, tj. 4. ali 5. aprila 1941, prispel v Celovec sam Himmler in se sestal z namestnikom pokrajinskega vodje NSDAP za Koroško Franzem Kutschero, ki ga je Hitler do tistega dne že predvidel za šefa civilne uprave za Gorenjsko, Himmler pa za svojega Pooblaščenca za utrjevanje nemštva. Po Glaserjevi izpovedi naj bi bili na sestanku navzoči tudi dr. Sandberger, Volkenborn in SS-Oberführer Schane. Pri imenu poslednjega se je dr. Glaser verjetno zmotil, saj je bil vodja urada za utrjevanje nemštva pri višjem vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju, SS-Oberführer Wilhelm Schröder in ne Schöne. »Himmler je tedaj na sestanku ukazal, da naj za omogočitev ponemčenja območja izvedejo obsežno izselitev Slovencev, in to v 3 časovno zaporednih valovih,« je izjavil dr. Glaser in nato opisal te tri valove. V njegovem opisu so ti enaki kot v Himmlerjevih smernicah za slovensko Štajersko, tj. da prvi val zajema izobraženstvo in protinemško oziroma protinacistično usmerjene ljudi, drugi val priseljence po letu 1914 in tretji obmejno prebivalstvo. Ni pa dr. Glaser povedal, ali je Himmler te smernice izdal samo v ustni ali tudi pismeni obliki.⁶

Da jih je izdal tudi v pismeni obliki, zanesljivo vzemo iz pisma vodje urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu, esesovskega brigadnega generala Ulricha Greifelta, uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu 22. maja 1941. Začetek tega pisma se glasi:

»Kot se je ugotovilo pozneje, je državni vodja SS ob svojem bivanju v Južni Koroški že izdal smernice za izselitev tujerodnih elementov v Južni Koroški, vendar to verjetno na sestanku na Bledu 8. t. m. ni bilo znano. Prilagam prepis te naredbe državnega vodje SS, ki se vsebinsko zelo ujema z besedilom, ki ga je izdelal podpisani.

Samo v točki 3 smernic, ki jih je podpisal državni vodja SS, je predvideni obmejni pas opisan natančneje, medtem ko je treba v smernicah, ki jih je izdal podpisani, ta obmejni pas še natančneje določiti.«⁷

Iz pisma torej lahko ugotovimo, da je Himmler ob obisku Koroške ali Gorenjske res napisal »smernice za izselitev tujerodnih elementov v Južni Koroški« (Gorenjsko so takrat nacistični funkcionarji imenovali Južna Koroška, dokler ni novi šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich Rainer na sestanku pri Hitlerju 22. januarja 1942 dosegel, da so ga imenovali s pravim imenom Gorenjska — Oberkrain) in da je tudi Greifelt napisal neke smernice, ki so se večinoma ujemale s Himmlerjevimi. Iz nekega drugega vira vzemo, da je bil Greifelt 8. maja 1941 na Bledu. Lahko domnevamo, da do takrat še ni videl Himmlerjevih smernic niti ni vedel zanje. Moral pa je gotovo poznati Himmlerjeve namene za Gorenjsko, saj bi drugače ne mogel napisati podobnih smernic. Zanimiv je tudi podatek, da je Himmler v točki 3 svojih smernic natančneje orisal obmejni pas. Tudi v njegovih smernicah za slovensko Štajersko je izgon ljudi iz obmejnega pasu ob Savi določen v 3. točki, iz obmejnega pasu ob Sotli pa v točki 4.

Kljub prizadevnemu iskanju Himmlerjevih in tudi Greifeltovih smernic za izgon Slovencev z Gorenjskega v nemških arhivih do sedaj še nismo našli. Če jih tam ni, nam ostane upanje, da jih bomo kdaj našli v kakem avstrijskem arhivu, najverjetneje v Celovcu.

Greifelt v svojem pismu ni omenil datuma Himmlerjevih smernic. Zanj vzemo iz beležke vodje glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS, esesovskega generala Otta

⁵ Arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS (dalje: arhiv RSNZ), zaslisanje dr. Helmuta Giaserja v preiskavi.

⁶ Arhiv RSNZ, zaslisanje dr. H. Giaserja v preiskavi.

⁷ BA Koblenz, StHA des RKFDV, R 49/967, Greifeltovo pismo Schröderju 22. 5. 1941. Osnutek pisma je napisal vodja I. oddelka iz Greifeltovega urada, esesovski podpolkovnik dr. Ernst Fahndrich.

Hofmanna, ki jo je napisal 24. maja 1941 po svojem potovanju po slovenski Štajerski in Gorenjski od 13. do 18. maja 1941. Odlomek te beležke se glasi:

»Iz navodila državnega vodje SS z dne 3. maja 1941 »Smernice za izselitev tujerodnih elementov v Južni Koroški« je razvidno, da je na območjih, ki jih natančneje določata točki 2 in 3, računati z izgonom 90 ali več odstotkov Slovencev in da lahko največ 10 odstotkov tega prebivalstva sprejmemo v rajh kot ustreznih za ponemčenje.«⁸

O Hofmannovi beležki bomo še govorili, za sedaj naj poudarimo le dvoje: 1. Hofmann edini, ki ga poznamo, datira Himmlerjeve smernice za Gorenjsko, in to s 3. majem 1941, in 2. odstotek ljudi, ki naj bi jih izgnali z Gorenjskega (90 ali več), je enak odstotku, ki ga je Himmler v svojih smernicah določil tudi za slovensko Štajersko. Iz vsega, kar smo že tukaj povedali, lahko sklepamo, da so bile Himmlerjeve smernice z dne 3. maja 1941 zelo podobne njegovim smernicam za izgon Slovencev iz slovenske Štajerske. Morda smemo celo domnevati, da so tiste za slovensko Štajersko, izdane 18. aprila 1941, bile za zgled onim za Gorenjsko, izdanim 3. maja 1941.

Če je Himmler svoje smernice za izgon Slovencev z Gorenjskega izdal šele 3. maja 1941, potem je razumljivo, da jih na sestanku na Bledu 8. maja 1941 še niso poznali. Ker dolgo ni bilo Himmlerjevih smernic, je pač Greifelt kot vodja njegovega urada za utrjevanje nemštva napisal svoje smernice, ki so bile — kot je povedal nekoliko kasneje — zelo podobne Himmlerjevim. Ali je morda pri tem imel pred seboj že Himmlerjeve smernice za slovensko Štajersko? Verjetno je Greifelt ravno na sestanku na Bledu, 8. maja 1941, začutil potrebo, da jih napiše in jih je nato res napisal do 13. maja 1941, ko jih je vodja I. oddelka njegovega urada dr. Ernst Fähndrich poslal v vednost vodji II. oddelka. V spremnem dopisu je uporabil izraz »naredbe o ukrepih v Južni Koroški« (Anordnungen Ober Massnahmen in Südkarnten).⁹

Ker je Greifelt zapisal, da je Himmler izdal svoje smernice za izgon Slovencev z Gorenjskega »ob svojem bivanju v Južni Koroški«, se postavlja vprašanje, ali je bil Himmler 3. maja 1941 res na Koroškem ali celo na Gorenjskem. Sedaj nimamo o tem nobenega podatka. Dr. Glaser je po vojni izpovedal, da je bil Himmler v Celovcu 4. ali 5. aprila 1941, za kar prav tako nimamo nobenega drugega podatka. Pač pa zanesljivo vemo, da je bil Himmler v Celovcu sredi aprila 1941. O tem je zelo na kratko poročal celovski dnevnik Kärntner Grenzruf 15. aprila 1941. Verjetno se je nato Himmler napotil v Maribor in Celje, o čemer imamo zanesljive podatke. Kot vemo, je imel Himmler aprila 1941 svoj posebni vlak nekje pri Brucku na Muri in je od tam z avtomobilom obiskoval razne urade na Koroškem in Štajerskem, in to precej tajno in nepričakovano. Iz poročila vodje blejske podružnice državnega propagandnega urada za Koroško Lotharja Webra državnemu propagandnemu uradu v Berlinu 23. junija 1941 dobimo tudi podatek o Himmlerjevem obisku v Celovcu in njegovem ukazu za množično izganjanje Slovencev z Gorenjskega. Takole je pisal Weber:

»Državni vodja SS Himmler je ob svojem prvem obisku v Celovcu, ki je bil še pred prihodom šefa civilne uprave na to območje (beri: na Gorenjsko — op. T. F.), zastopal mnenje, da je treba to območje na najodločnejši način ponemčiti, in to tako, da bi morda 80.000 do 100.000 ljudi odstranili z njega (deloma tudi delavce v notranjost Nemčije, deloma, če niso rasno ustrezni, v južno Srbijo.« (Podčrtal T. F.)¹⁰

Po tem, da je Weber napisal, da je šlo za prvi Himmlerjev obisk v Celovcu, in to še pred 30. aprilom 1941, ko je šef civilne uprave za Gorenjsko prišel na Bled, torej res sredi aprila 1941, kot je poročal časnik Kärntner Grenzruf, lahko sodimo, da je Himmler nato pred 23. junijem 1941 prišel še enkrat, in to 3. maja 1941. Izraz »prvi« bi imel drugačen pomen le v primeru, da bi to bil prvi Himmlerjev obisk v Celovcu sploh, kar pa je malo

8 BA Koblenz, RuSHA, NS 2/127, Hofmannova beležka 24. 5. 1941.

9 BA Koblenz, StHA des RKFDV, R 49/900, Fähndrichov spremni dopis 13. 5. 1941.

10 Arhiv IZDG, RPA Kamten - Zweigstelle Veldes, Webrovo poročilo 23. 6. 1941.

verjetno. Dokler ne bomo imeli natančnejših podatkov, lahko domnevamo, da je bil Himmler spomladi 1941 v Celovcu kar trikrat, in to 4. ali 5. in sredi aprila ter 3. maja.

2. Obseg izselitvenega pasu ob meji

O tem, da je nemški okupator tudi na Gorenjskem predvidel neki pas ozemlja ob meji, s katerega je nameraval izgnati 90 ali celo več odstotkov ljudi, je nekaj podatkov. Najmanj v dveh ali treh okupatorjevih virih dobimo tudi podatek, da naj bi bil ta pas širok okrog 20 kilometrov in naj bi z njega izgnali približno 80.000 Slovencev. V povojni izpovedi dr. Glaserja piše: »III. val: Z južnega dela Gorenjske, ki meji na Ljubljano, naj bi v širini 20 km popolnoma odstranili vse Slovence, da bi mogel Himmler tam ustanoviti čisto nemški »branik iz obrambnih kmetov«. ¹¹ Vendar nimamo natančnejših podatkov o njegovi dolžini in o tem, katere občine naj bi zajemal v obmejnih okrajih Škofja Loka, Kamnik in Litija. Kaže, da iz obmejnih krajev nasproti Primorski nemški okupator verjetno ni nameraval izgnati vsega prebivalstva. Če bi o širini pasu sklepali po izselitvenem oziroma naselitvenem pasu ob Savi od Zagorja do Velike doline pri hrvaški meji, bi moral zajemati vrsto občin od Žirov do Šmartnega pri Litiji. Potem bi izselitveni pas na Gorenjskem zajel 12 občin, v katerih je po podatkih ljudskega štetja leta 1931 živelo okrog 24.000 ljudi. To pa je precej manj ljudi, kot so jih nameravali izgnati (80.000), zato naj do takrat, ko bomo morda našli natančnejše podatke o obsegu obmejnega izselitvenega pasu na Gorenjskem, velja le ugotovitev, da je moral zajeti več kot samo eno vrsto občin ob meji. Še več, 80.000 ljudi je pomenilo skoraj polovico prebivalcev, ki so leta 1931 živeli v tistem delu Gorenjske, ki ga je leta 1941 zasedel nemški okupator.

Le nekaj več konkretnega o delu izselitvenega pasu na Gorenjskem zvemo iz že omenjenega Greifeltovega pisma 22. maja 1941. ¹² Ko je omenil, da bi morali v Greifeltovih smernicah, o katerih smo govorili v prejšnjem poglavju, obmejni izselitveni pas natančneje še določiti, je zapisal:

»Ob tem še sporočam, da je državni vodja SS na predlog podpisanega (tj. Greifelta — op. T. F.) medtem odločil še tole:

Gorskih območij Sorice, Trate in Žirov n i treba vključiti v obmejni pas; s tem smo ustregli željam namestnika gauleiterja Kutschera.

Poleg tega smo državnemu vodji SS posredovali predlog namestnika gauleiterja Kutschera, da rasno dobrih Slovencev iz obmejnega pasu ne bi premestili v rajh, temveč da bi jih v južnokoroški (beri: gorenjski — op. T. F.) industriji zamenjali s tam delujočimi rasno manjvrednimi ljudmi. Namestnik gauleiterja Kutschera je k temu pripomnil, da so v teh industrijskih podjetjih (rudnik svinca v Mežici, železarna v Guštanju, valjarna na Jesenicah) čestokrat na voljo delavska stanovanja z majhno poljsko posestjo. Državni vodja je s tem predlogom soglašal, če gre za kočarje in druge majhne posestnike. Izmenjava kmetov, ki v nemškem pomenu veljajo za prave kmete, pa ne pride v poštev.« ¹³

Iz tega lahko izluščimo tele ugotovitve: 1. da so bili gorski predeli občin Sorica, Trata in Žiri že vključeni ali pa vsaj predvideni za vključitev v obmejni pas, pa so jih nato na Kutscherovo željo iz njega izvzeli, 2. da se je Kutschera še pred 22. majem, morda celo na sestanku z Greifelтом na Bledu 8. maja, zavzemal za to, da bi rasno dobro ocenjeni ljudje iz obmejnega izselitvenega pasu ostali na Gorenjskem in v Mežiški dolini, vendar zunaj tega pasu, pa bi namesto njih izgnali v Srbijo rasno slabo ocenjene industrijske delavce in 3. da bi tudi rasno dobro ocenjene kmete na vsak način izgnali v Srbijo, saj so njihove kmetije potrebovali za nemške koloniste.

¹¹ Arhiv RSNZ, zaslišanje dr. H. Glaserja v preiskavi.

¹² Glej op. 7!

¹³ Prav tam.

3. Zmanjšanje obsega množičnega izganjanja spomladi 1941 in odložitev na povojni čas (poleti 1941)

O obsegu obmejnega izselitvenega pasu na Gorenjskem vemo tako malo tudi zato, ker je ta pas zelo kmalu izginil iz okupatorjevih izselitvenih načrtov za Gorenjsko. Iz Greifeltovega pisma lahko ugotovimo, da se je že Kutschera zelo zgodaj zavzemal za to, da ne bi prizadeli z množičnim izganjanjem Slovencev z Gorenjskega in tudi iz Mežiške doline delovne sile v gorenjski in koroški industriji. Iz drugih virov zvemo, da je bilo tam najmanj 7 podjetij, ki so jih imeli nacisti za »pomembne za vojno«; spadala so torej v oborožitveno industrijo, nad katero sta takrat bedela minister za oborožitev in strelivo Fritz Todt in pooblaščenec za štiriletni plan Hermann Göring.

O Kutscherovih prizadevanjih, da bi čim več za industrijo potrebnih ljudi ostalo doma, zvemo tudi iz že omenjene Hofmannove beležke 24. maja 1941. Ko je povedal, da je bil na svojem potovanju po slovenski Štajerski in Gorenjski osebno navzoč pri pregledovanju in ocenjevanju ljudi (po nekem viru v Gorjah pri Bledu), je izrazil pomisleke, da bi izgnali ljudi z rasno oceno III (rasno povprečno), ki jo je imela večina.¹⁴

»V razgovoru z namestnikom gauleiterja Kutschero sem ugotovil, da tudi on meni, da teh ljudi ne bi smeli kar tako izgnati, ker bi tako Srbom dali dobro kri, ki bi jim lahko nekega dne dragoceno koristila, nam pa delala težave.

Predlagam, da bi tretjo skupino še enkrat razdelili v pozitivno in negativno in družine iz pozitivne skupine odpeljali v rajh kot sposobne za ponemčenje. Ker te družine niso tako dragocene kot iz skupin I in II, bi jih po možnosti zaposlili v industriji. Sodim, da bi bilo napačno, če bi delili same družine in bi slab del družine izgnali in dobrega ponemčili, ker bi tako na obeh straneh ustvarili nemirna žarišča.«¹⁵

Hofmann je svojo beležko posredoval Greifeltu, ki je nato z njo seznanil tudi Himmlerja. Ta je namreč Kutscherov in Hofmannov predlog sprejel in so merila za ocenjevanje nekoliko spremenili. Če se je rasni ocenjevalec nagibal k temu, da enega izmed družinskih članov oceni z II, druge pa s III, je vsa družina dobila oceno + III; če je ocenjevalec menil, da bi moral vsak družinski član dobiti oceno III, je vsa družina dobila oceno III; če pa se je ocenjevalec nagibal k temu, da eno osebo v družini oceni s IV in druge s III, je vsa družina dobila oceno — III. Kot bomo videli, delitev rasne skupine III v pozitivni in negativni del ni imela za prebivalce Gorenjske nikakršnih praktičnih posledic.

Že 28. maja 1941 je referent v I. oddelku Greifeltovega urada v Berlinu, esesovski stotnik dr. Günther Stier, pripravil predlog za nove »smernice za izselitev tujih elementov iz Južne Koroške«, ki jih je v Himmlerjevi odsotnosti 7. julija 1941 podpisal Greifelt. Te smernice so zelo spremenile določbe Himmlerjevih smernic z dne 3. maja 1941. Določale so tri bistvene stvari: 1. da je treba tudi inteligenco podvreči rasnemu pregledu in rasno dragocene ljudi izgnati v rajh in ne v Srbijo, 2. priseljence po letu 1914, ki so politično delovali kot sovražniki Nemcev (politični skupini 4 in 5), je treba izgnati v Srbijo, tiste pa, ki niso delali v protinemškem smislu in ne pomenijo ovire za ponemčevanje Gorenjske, pa prepeljati v rajh, 3. s približno 20 km širokega obmejnega pasu ni treba izgnati rasno dragocenih ljudi, ki ne pomenijo ovire za ponemčevanje Gorenjske.¹⁶ Te smernice so imele dejansko za posledico zmanjšan obseg prvega in tretjega vala ter popoln odstop od načrta izgnati drugi val v Srbijo ali na Hrvaško.

Zanimivo je, da se velike konference, ki je bila 4. junija 1941 na nemškem poslanilstvu v Zagrebu in na kateri so se nemški in ustaški predstavniki dogovorili za vzajemno

¹⁴ Dne 1. avgusta 1941 je Hofmann pisal Himmlerju, da je bil že dvakrat po tri dni v slovenski Štajerski in na Gorenjskem, »de bi tam preverili delovanje članov glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS« (BA Koblenz, NS 2/57, Hofmannovo pismo Himmlerju 1. 8. 1941).

¹⁵ BA Koblenz, NS 2/127, Hofmannova beležka 24. 5. 1941.

¹⁶ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 224.

izganjanje Slovencev in Srbov (kolikor slovenskih izgnancev bo sprejela NDH, toliko Srbov lahko izžene), ni udeležil nihče s Koroškega ali Gorenjskega. Morda je razlog za odsotnost ta, da so takrat pričakovali, kako bo Himmler upošteval Kutscherove predloge. V Zagrebu so omenjali še okrog 4.000 oseb, ki naj bi jih izgnali iz Gorenjske v Srbijo v prvem in okoli 80.000 v tretjem valu (iz obmejnega pasu), niso pa omenjali drugega vala.¹⁷

Ko je Kutschera dobil nove smernice za izgon Slovencev z Gorenjskega (7. 7. 1941), se je ponovno zavzel za večje upoštevanje potreb po delovni sili za vojno pomembne industrije. To zvemo iz pisma vodje njegovega urada za utrjevanje nemštva na Bledu Schröderja dr. Fritzja Teskeju v Berlin: »Po sklepu državnega vodje SS z dne 7. 7. 1941 o smernicah za izselitev tujerodnih elementov iz Južne Koroške se je gauleiter odločil, da se ponovno obrne na državnega vodjo SS. Od tega odgovora je odvisno, ali se bodo deportacije nadaljevale ali pa bodo zaradi dela nič manj kot 7 vojaških obratov odložene na čas po vojni.« (Podčrtal T. F.)¹⁸

Ta vir potrjuje, da se je Kutschera kar naprej zavzemal za to, da bi iz vojnogospodarskih razlogov čimbolj zmanjšali obseg množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega. Je pa obenem prvi znani vir, ki že 24. julija 1941 predvideva možnost, da se odloži množično izganjanje Slovencev na čas po vojni.

V Berlinu so različno gledali na večji ali manjši obseg množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega. To so vedeli tudi na Bledu. Tako je npr. že omenjeni propagandist Weber v svojem poročilu 23. junija 1941 poročal tudi o tem. Potem ko je opisal prejšnje Himmlerjevo stališče, da je treba izgnati veliko ljudi, je poudaril, da sta bila Kutschera in Himmler zelo presenečena nad dobro rasno sestavo Gorenjcev. »Namestnik gauleiterja kot tudi državni vodja SS Himmler sta bila zelo presenečena nad tem, kar sta videla na Gorenjskem, oziroma kar so ugotavljale komisije za rasno preverjanje. Že sedaj, ko rasna preiskava še ni končana, lahko rečemo, da bo 80-85% prebivalstva dobilo oceni I in II in le največ 15% oceni III in IV,« je poročal.¹⁹

Kot bomo videli, je Weber precej pretiraval glede izida rasnega ocenjevanja Slovencev na Gorenjskem. Te ocene vendarle niso bile tako dobre, kot je predvideval. »Odkar tu delajo komisije za rasno preverjanje in so sporočile tako presunljive izide, je pri vprašanju izselitve nastopila nadaljnja popolnoma bistvena oslabitev. Poleg tega pa glede izselitve iz rajha hočeta v Berlinu uveljaviti svoji nasprotni stališči dve smeri — na eni strani Himmlerjev in na drugi Göringov urad. Če Himmlerjev urad zastopa stališče, da je glede na daljno perspektivo na tem območju rasno vprašanje najpomembnejši ukrep, ki se mu morajo podrediti vsi pomisleki, pa Göringov urad meni drugače. Če je prebivalstvo tega območja rasno neoporečno, z izjemo 15%, potem ni treba, da bi ljudi, ki dobijo oceno 3 ali 4, večinoma odgnali v Južno Srbijo, če bi morala Nemčija zaradi pomanjkanja delovnih moči za te manjkajoče delavce pozneje sprejemati iz Poljske ali z drugih območij rasno precej manj vredne delavce, da bi dosegla potrebno udarno moč. Glede tega še niso izrekli poslednje besede, vendar je že opaziti jasno oslabitev.«²⁰

Sodim, da tega poročila ni treba pojasnjevati, vendar se postavlja vprašanje, kateri Himmlerjev urad naj bi se zavzemal za tako odločno množično izganjanje Slovencev z Gorenjskega, kot so ga določale Himmlerjeve smernice z dne 3. maja 1941. Kot že vemo iz Greifeltovega pisma 22. maja 1941, je ta posredoval Kutscherove želje za zmanjšanje obsega izganjanja in se verjetno tudi sam zavzemal za to. Moramo pa upoštevati to, da je bil spomladi 1941 za množično izganjanje Slovencev zavezan predvsem glavni državni varnostni urad v Berlinu, ki ga je vodil esesovski general Reinhard Heydrich, predvsem

¹⁷ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 235-238.

¹⁸ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 224.

¹⁹ Arhiv IZDG, RPA Karnten - Zweigstelle Veldes, Webrovo poročilo 23. 6. 1941.

²⁰ Prav tam.

njegova III. in IV. urad. Verjetno je ta bil še za najbolj odločen in množičen izgon Slovencev.

Vojnogospodarski razlogi so bili spomladi in zgodaj poleti 1941 glavni, če ne že edini pomislek, da so se nekateri nacistični funkcionarji na Bledu in tudi v Berlinu zavzemali za občutno zmanjšanje obsega množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega. Sredi poletja 1941, ko je že steklo izganjanje Slovencev v Srbijo in Hrvaško ter Bosno, se je pojavila nova ovira — oborožena vstaja jugoslovanskih narodov. Zaradi partizanskih akcij na Gorenjskem konec julija in začetek avgusta 1941 je moral nemški okupator 6. avgusta za 14 dni poslati tja svoje policijske sile iz slovenske Štajerske in za ta čas prekiniti izganjanje Slovencev v Hrvaško in Bosno.²¹ Približno v tistem času je vodja nemške akcijske skupine varnostne policije in varnostne službe v Beogradu dr. Wilhelm Fuchs zahteval prekinitev izganjanja ljudi v Jugoslaviji, češ da se izgnanci v Srbiji vključujejo v partizanske enote.²² Nemški vojaški poveljnik v Srbiji je v drugi polovici avgusta zelo nasprotoval pošiljanju transportov s srbskimi izgnanci v južno Srbijo. Na vprašanje nemškega zunanjega ministrstva, ali vojaški poveljnik za Srbijo res noče več sprejemati transportov s srbskimi izgnanci, je esesovski major Adolf Eichmann iz glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu odgovoril, »da je ukazal državni vodja SS na pobudo državnega ministra Todta v zadnjem tednu iz vojnogospodarskih razlogov ustaviti tekoče Transporte z izseljenimi Slovenci«.²³ Iz nekega drugega vira zvemo, da je Todt to storil s svojim pismom z dne 6. avgusta 1941, ki ga ne poznamo. Značilno je, da je pismo pisano istega dne, ko so morali poslati policijske sile iz slovenske Štajerske na Gorenjsko oziroma dva dni pozneje, ko je iz Salzburga neki nemški general spraševal, ali so varnostne razmere na Gorenjskem res že tako slabe, da jim policija ni več kos in poudaril, da je to edinstveno v tretjem rajhu.²⁴

Himmler je res 18. avgusta 1941 ukazal, naj začasno ustavijo vse izganjanje ljudi v jugovzhodni Evropi, dokler ne bi preverili razmer. »Po preverjanju razmer na Spodnjem Štajerskem in Južnem Koroškem« je ukazal Himmler 25. avgusta 1941 z »odredbo št. 45/I« omejiti izganjanje Slovencev iz slovenske Štajerske na njen južni del, za Gorenjsko pa ga je odložil za čas po vojni. »Na območju južne Koroške naj izseljevanje za čas vojne v splošnem izostane. Vendar se strinjam s tem, da je treba posamezne za ponemčenje sposobne Slovence, katerih premoženjska vrednost je nujno potrebna za naselitev ljubljanskih in kanalskih Nemcev, prepeljati v stari rajh. Tudi pri tem je treba izvzeti pripadnike oborožitvene industrije,«²⁵ je pisalo v odredbi. Edini izvirni izvod tega za nas zelo pomembnega dokumenta sem nazadnje le našel, in to v arhivskem fondu državne komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Jugoslavijo v Beogradu (v Arhivu SFRJ); prej sem lahko uporabljal le povojni prepis in fotokopijo. Iz do sedaj še nepojasnjenih razlogov so Himmlerjevo odredbo poslali iz Berlina v Maribor in na Bled šele 4. septembra 1941.

Potem ko so od 5. do 9. julija 1941 izgnali z Gorenjskega v Srbijo in deloma na Hrvaško (duhovnike) v petih transportih okrog 2.300 oseb in po novih »smernicah za izselitev

21 Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 261-262.

22 National Archives Washington (dalje: NAW), mikrofilm, T-175, navitek 833, Ereignismeldung UdSSR. 63. »Šef akcijske skupine varnostne policije in varnostne službe v Beogradu se je moral zaradi vedno bolj okrepljene dejavnosti komunističnih tolp s pismom obrniti na vojaškega poveljnika za Srbijo. Opozoril ga je, da komunistične tolpe načrtno pripravljajo oboroženo vstajo. Zaradi tega zahteva:

a) zadostno okrepitev nemških čet,

b) takojšnjo ustavitev preseljevanja za določen čas, da bi komunistom odvzeli možnost, da iz nezadovoljnih ljudi in iz ljudi brez imetja pridobivajo nove moči,

c) neprodušno zaporo meje nasproti Hrvaški in Madžarski, da bi onemogočili ilegalno izseljevanje Srbov,

d) začetne korake, da bi odložili načrtovano izročitev Banata Madžarom, dokler ne bi obnovili miru in reda v Srbiji.«

23 Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 280.

24 NAW, T-175, R-10, brzojavka višjega vodje SS in policije Alpenland 4. 8. 1941.

25 Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 280-281.

tujerodnih elementov v Južni Koroški» z dne 7. julija 1941, je imel preselitveni štab na Bledu v evidenci za izgon na Hrvaško ali v Bosno le še okoli 30.000 oseb.²⁶ 18. avgusta sta imela njegova predstavnika esesovska stotnika dr. Glaser in Rudolf Schluifer v Zagrebu sestanek z ustaškimi predstavniki in sta jim povedala, da bi naj 15.000 Slovencev izgnali po 15. septembru 1941, in to predvsem kmete, medtem ko bi drugih 15.000, predvsem trgovcev, gostilničarjev in nižjih uradnikov, izgnali po vojni.²⁷ Tako so izgon ljudi iz obmejnega pasu na Gorenjskem zmanjšali od predvidenih 80.000 na 15.000, vendar je Himmlerjeva odredba z dne 25. avgusta 1941 onemogočila njihov izgon. Zato so ostali avgusta 1941 neizrabljeni sezname 6.914 družin ali 19.564 oseb, ki so bile predvidene za izgon. 5.987 družin ali 16.792 oseb je bilo predvidenih za izgon v Hrvaško ali Bosno ter 929 družin ali 2.772 oseb v nemški rajh. Za kranjsko okrožje so predvidevali, da bodo izgnali 2.338 družin s 6.841 osebami, in to 2.009 družin s 5.809 osebami v Hrvaško ali Bosno in 331 družin s 1.032 osebami v Nemčijo.²⁸

Preselitveni štab na Bledu so septembra 1941 ukinili in končali množično izganjanje Slovencev z Gorenjskega iz narodnopolitičnih razlogov. Zato so neutemeljene trditve, da je množična vstaja na Gorenjskem sredi decembra 1941 ali šele dražgoška bitka januarja 1942 pripravila nacistične funkcionarje do sklepa, da odlože množično izganjanje Slovencev z Gorenjskega na povojni čas. Potlej so nacisti izganjali le še svojce partizanov in ubitih talcev, prebivalce vasi, ki so jih osumili sodelovanja s partizani in jih večinoma zato tudi požgali. Poleti 1942, v zelo zaostrenih političnih in vojaških razmerah, so se nemški fašisti vrnili k načrtom o izgonu večjega števila Slovencev z Gorenjskega, vendar tega niso mogli uresničiti.²⁹

4. Rasno preiskovanje in ocenjevanje Slovencev na Gorenjskem

V nobeni drugi zasedeni deželi nemški okupator ni tako sistematično rasno in politično pregledal in ocenil vsega prebivalstva, kot je to storil leta 1941 v zasedenih slovenskih deželah. To dejstvo je ena od mnogih značilnosti nemškega okupacijskega sistema in kaže, kako temeljito se je nemški okupator lotil uresničevanja svojega pglavitnega cilja — ponemčenja dežele in ljudi.

O rasnem pregledovanju in ocenjevanju ljudi na Gorenjskem leta 1941 smo poučeni manj kot za slovensko Štajersko. Tam se je namreč ohranilo poročilo II. (rasnega) referata preselitvenega štaba za Spodnjo Štajersko, ki ga je vodil esesovski podpolkovnik profesor dr. Bruno Kurt Schultz. Ta je vodil enak referat v preselitvenem štabu za Gorenjsko na Bledu. Schultzovo poročilo o rasnem pregledu in ocenjevanju prebivalstva na slovenskem Štajerskem je zelo obsežno, saj ima več kot sto strani, vendar ga sedaj poznamo le v povojnem prepisu, ker je komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo poslala izvirnik državni komisiji za ugotavljanje zločinov v Beograd in ga v tamkajšnjih arhivih še nismo našli.

26 To število je ugotovila komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo. To je tudi edin znan podatek o številu izgnancev iz okupatorjevega okrožja Kranj v Srbijo. Drugače je komisija za ugotavljanje zločinov ugotovila, da je nemški okupator prisilno izselil iz povojnega okraja Kranj 605 oseb. Vendar pa je isti organ včasih navajal tudi druge, celo do desetkrat večje podatke. (Arhiv IZDG, f. 865/V in 905/IV).

V kranjskem okrožju sta 181. rezervni policijski bataljon in orožništvo začela izganjati svojce tistih, ki so jih do takrat že zaprli, 5. julija 1941. (Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 1, dok. 90). Odpeljala sta jih v preselitveno taborišče Šentvid nad Ljubljano, od koder so jih s transporti od 5. do 9. julija 1941 (pet transportov) odpeljali v Srbijo, razen duhovnikov, ki so jih odpeljali na Hrvaško.

27 Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 275-276.

28 Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 77.

29 Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 358-363

Vedno sem si postavljajl vprašanje, ali ni dr. Schultz napisal podobnega poročila tudi za Gorenjsko in Mežiško dolino. Odgovor sem dobil šele pred nekaj leti, ko sem v arhivskem fondu glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS, v katerem je bil dr. Schultz vodja rasnega urada (ta fond hrani Zvezni arhiv v Koblenzu), našel pismo že omenjenega esesovskega generala Otta Hofmanna, vodje glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS v Berlinu, ki ga je 18. novembra 1941 poslal dr. Schultzu. To pismo se glasi:

»SS-Obergruppenführer Heydrich mi je danes poslal sklepno poročilo preselitvenega štaba za Koroško pri komandantu varnostne policije in varnostne službe.

Bistveni del tega poročila je vaš izdelek: »Rasna sestava in ocena prebivalstva Gorenjske in Mežiške doline«, ki je rezultat vašega dela kot vodje izpostave Jugovzhod. Za opravljeno delo izrekam Vam in Vašim sodelavcem svojo zahvalo in priznanje.«³⁰

Iz tega pisma lahko ugotovimo, da je bilo Schultzovo poročilo sestavni del sklepnega poročila preselitvenega štaba za Gorenjsko, ki ga pa še nisem našel v nobenem arhivu. Zato smo za sedaj o rasni sestavi — seveda po nacističnih rasističnih merilih — in oceni prebivalstva Gorenjske poučeni le po gradivu, ki sem ga uporabil za svojo monografijo o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji. Gre le za delne podatke, ki jih je dobil urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu oziroma njegov uradnik Hans Koch.³¹

Med temi podatki je tudi podatek za mesto Kranj. V njem so pregledali 1860 družin oziroma 2076 samostojnih ljudi ali skupaj 8566 oseb. V I. rasno skupino (zelo dobro) so uvrstili 10 oseb, v II. (dobro) 2282, v III. (povprečno) 6354 in v IV. (neustrezno) 118 oseb. »Ugotovili« so tudi, da je nordijska rasa pri prebivalstvu mesta Kranj udeležena z 38 %, falska s 6 %, dinarska z 38 %, zahodna s 4 % in vzhodna s 14 %.³² Že v svoji monografiji sem s primerjavo podatkov o rasnih ocenah v slovenski Štajerski in na Gorenjskem ter v Mariboru in Kranju opozoril tudi na neenaka merila rasnih ocenjevalcev. Na Gorenjskem je dobilo rasno oceno 11 celo 11 odstotkov več Slovencev kot pa na slovenskem Štajerskem in v Kranju naj bi bila nordijska rasa za 18 % bolj razširjena kot v Mariboru.

Globlje bi mogli v vprašanje meril pri rasnem ocenjevanju prebivalcev Gorenjskega prodrati le, če bi imeli na voljo vsa poročila vseh t. i. preseljevalnih komisij preselitvenega štaba za Gorenjsko. Kaže, da je bil arhivski fond preselitvenega štaba za Gorenjsko razmeroma precej ohranjen in v njem so bila tudi omenjena poročila. Po njih je po vojni neki za to ne ravno preveč usposobljen uradnik ministrstva za notranje zadeve LRS sestavil elaborat z netočnim naslovom: »Delo preseljitvene komisije urada za utrjevanje nemštva na Gorenjskem — izvleček o politični in narodnostni strukturi gorenjskega prebivalstva iz leta 1941 ter zaupniki, ki so pomagali pri delu teh komisij.« iz podatkov v elaboratu lahko ugotovimo, da je bilo poročil še po vojni precej več, kot jih imamo sedaj na voljo, ne vemo pa, kam so izginila. Na srečo se je ohranilo sklepno poročilo 3. preseljevalne komisije za mesto Kranj, ki ga je 25. junija 1941 napisal njen vodja, esesovski poročnik Herbert Marx, in se glasi:

»V Kranju prebiva većinoma industrijsko delavstvo, ki si v tukajšnjih tovarnah služi kruh. Dalje sta zastopana tudi rokodelstvo in mala trgovina.

Prebivalstvo dela deloven in čist vtis, enako lahko socialni položaj glede na razmere označimo za dober. V četrti vil stanujeta trgovstvo in izobraženstvo. Čiste hiše in bivališča dokazujejo germansko bistvo in nemško kulturo. Velik odstotek prebivalstva zna nemško. Pokopališče, ki sem ga obiskal, kaže, da so bila pred 70 ali 80 leti većinoma še nemška imena. Grobovi so zelo dobro oskrbovani in je to dokaz njihove poštene kulture. Njihova rasna sestava tudi ustreza germanskemu obrazu. Po treh dneh štetja plavookoga prebivalstva smo ga ugotovili 64,8 %, čisto plavookih pa je bilo 53 % prebivalcev. Delež

30 BA Koblenz, RuSHA, NS 2/88, Hofmannovo pismo 18. 11. 1941.

31 Arhiv vojaškega zgodovinskega inštituta JLA Beograd, nem. arh., šk. 33, dok. 18/1.

32 Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 218-225.

nordijske krvi je bil zelo močan in je prišel iz vseh slojev prebivalstva, često tudi iz čisto kmečkega prebivalstva iz okolice. Politično ocenjevanje je bilo zelo slabo, ker je bil navzoč le po en svetovalec, ki pa je bil po mojem mnenju prešibak ali neveden in bomo o tem pozneje posebej poročali z novimi ugotovitvami, ki bodo natančne. Nato bodo morali poiskati ustrezne kartice in spremeniti politične ocene.

Popisani Nemci oziroma volksdeutscherji so napravili rasno dober vtis, glede vedenja pa ni tako, kot bi želeli. Ravno ti volksdeutscherji bi morali biti čvrsto organizirani in predvsem svetovnonazorsko dobro izšolani. Večina njih se je svoje nemške krvi spomnila šele v dneh zasedbe. Zelo močan je bil čisti češki element, ki je največ zaposlen v tekstilni industriji kot mojstri itd. Moški so sedaj še v zaporih in Čehom bodo rekli, da bi se morali pri zasedbi Češke vsi prostovoljno podati na Češko, vendar je bilo »žal« prepozno. Rasno smo Čeha označili za dobre. Izobraženci se hočejo krčevito spomniti svojih nemških prednikov in če imajo kje nemško ali podobno ime, raziskujejo prednike. Izobraženstvo je izključno nordijske rase. Volksdeutscherji, ki so se že v jugoslovanski državi priznavali k nemštvu, so rasno večinoma nordijski tudi v svojem duhovnem vedenju, in to vodilno plast označujemo za zelo dobro. Manjka pa jim le trdna svetovnonazorska usmeritev, ki bi jim po šolskem tečaju pokazala pravo pot. Odstotek Nemcev pa je zelo majhen.³³

Marx pa ni bil zadovoljen s političnimi ocenami v Kranju. O tem je 28. junija 1941 poročal preselitvenemu štabu na Bledu:

»Po končanem delu v Kranju se je izkazalo, da so izvedenci za narodnost, ki so nam jih dodelili in ki so se nenehno menjavali, bili pri svetovanju o narodnosti zelo pomanjkljivi. Zato sem se dogovoril z županom v Kranju, da bomo v ponedeljek zvečer ponovno predelali vse kartotečno gradivo, da bi dobili neoporečne politične ocene. Prosim, da bi kartotečno gradivo iz Kranja, ki je že na Bledu, čim prej (do ponedeljka) poslali sem. Pri več kot 8000 osebah, ki smo jih zajeli, sploh ni nobenih političnih ocen 4 in 5.³⁴

Ker je bil Kranj vedno središče slovenskih nacionalistov in drugih podobnih organizacij, je dosednji izid pomanjkljiv. Takoj po koncu novega ugotavljanja Vam bomo vrnili kartotečno gradivo. Prilagam sklepno poročilo o kranjskem pregledu.«³⁵

Kot lahko ugotovimo iz obeh dokumentov, so v Kranju pregledovali in rasno ocenjevali ljudi najverjetneje od 22. do 25. junija 1941. Vendar ob teh dveh Marxovih poročilih nimamo nobenih natančnejših podatkov o izidu ocenjevanja, razen že prej navedenih podatkov, ki smo jih dobili posredno in ne iz samega poročila komisije. Ti podatki so bili na posebnem vzorcu, ki pa, kot kaže, ni ohranjen. Ne vemo niti, ali so nato v začetku julija 1941 v Kranju res popravljali politične ocene in kako so jih popravili.

Že v svoji monografiji sem ugotovil, da leta 1941 niso rasno pregledali in ocenili okrog 2 tisoč družin ali okrog 6-7 tisoč ljudi, kar pomeni le majhen odstotek (3-4%), če upoštevamo, da je bilo leta 1931 tam 181.089 prebivalcev. Ne vemo tudi, v katerih krajih jih niso pregledali in ocenili. Temeljna vzroka za to sta lahko dva: 1. ali se je »strokovnjakom« mudilo drugam, pa zaradi odložitve izгона na povojni čas niti niso videli praktične potrebe, da bi nadaljevali preglede in ocenjevali ljudi, 2. ali pa so bile vzrok nemirne razmere od julija do septembra 1941, ko je preselitveni štab še obstajal in delal; slednji vzrok bi veljal predvsem za odročne predele.

5. Odnos nekaterih celovških nacistov do množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega

Pred desetimi leti, ko sem pisal razpravo o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji, še nisem imel na voljo nekaterih dokumentov, iz katerih bi lahko ugotovil poseben

³³ Arhiv IZDG, presel. štab Bled, Marxovo poročilo 25. 6. 1941.

³⁴ Ocena 4 je pomenila: sovražen do Nemcev, ocena 5 pa: vodilno sovražen do Nemcev.

³⁵ Arhiv IZDG, presel. štab Bled, Marxovo poročilo 28. 6. 1941.

odnos nekaterih celovških nacistov do množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega. Gre predvsem za stališča zloglasnega nacističnega Alojisa Maierja-Kaibitscha³⁶ in njegovih sodelavcev. Kaže, da se je Maier-Kaibitsch, ki je bil na Koroškem glavni usmerjevalec nacistične narodnostne politike in hud nasprotnik vsega slovenskega ter sredi leta 1940 pisec najmanj treh spomenic z ozemeljskimi zahtevami v Sloveniji,³⁷ spomladi 1941 čutil nekoliko odrinjenega glede Gorenjske. Postal je sicer nacionalnopolitični referent v štabu šefa civilne uprave za Gorenjsko (kaže, da je imel kot tak manjšo vlogo kot npr. nacionalnopolitični referent dr. Helmut Carstanjen v Spodnji Štajerski) in vodja I. oddelka (vodenje ljudi) v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, ni pa imel ustrezne besede pri načrtovanju temeljne smeri okupacijske politike na Gorenjskem in niti ga niso vključili v vodstvo organizacije Koroške ljudske zveze (Kärntner Volksbund), ki so ji v začetku namenili najpomembnejšo vlogo pri raznarodovanju prebivalstva na Gorenjskem. Iz več virov je mogoče ugotoviti, da ga je najbolj motilo to, da so tudi za Gorenjsko predvideli enako okupacijsko politiko kot za slovensko Štajersko in niso upoštevali nekaterih razlik. Njegovim osebnim ambicijam so verjetno ugodili šele septembra 1941, ko so ga po odhodu esesovskega nadpolkovnika Schröderja v vojsko imenovali za vodjo urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu. Bil je pomirjen, ko je prišel decembra 1941 novi šef civilne uprave dr. Friedrich Rainer in so v začetku leta 1942 z ustanovitvijo NSDAP na Gorenjskem potisnili Koroško ljudsko zvezo v ozadje.

O stališču Maier-Kaibitscha in njegovega celovškega kroga do množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega zvemo najprej iz »spomenice o poteh, da bi zasedena območja Koroške kulturno in narodnostno vključili v staro pokrajino Koroško in nemški rajh«. Dne 22. maja 1941 jo je napisal načelnik štaba urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, poverjenik za arhive, knjižnice in muzeje pri šefu civilne uprave na Bledu in vodja pokrajinskega arhiva NSDAP v Celovcu dr. Karl Starzacher. V prvem delu, ki ima naslov »Stanje zadeve«, govori o tem, da je po razbitju Jugoslavije prišel del dravske banovine, in to Gorenjska, h koroški pokrajini. »Koroška je s tem dobila nalogo, da območje, ki ga naseljuje več kot 180.000 ljudi, izključno Slovencev, in v katerem je le malo za akcijo zmožnih volksdeutscherjev, priključi k stari koroški pokrajini in s tem rajhu. Nad to nalogo je firerjevo naročilo, da je treba to deželo napraviti nemško,« je zapisal. Nato pa je opozoril na tri možne rešitve te naloge:

»1. rešitev: Popolna izselitev zasedenega območja in z njo radikalna rešitev gorenjskega vprašanja. Ta rešitev pa ni uresničljiva iz naslednjih razlogov:

Ni tehničnih možnosti za tako množično izselitev, ker so možnosti za sprejem izseljencev v Srbiji premajhne in ker je Srbija premalo oddaljena od Gorenjske. Načeloma pa tako radikalno rešitev izključujeta nemški delež krvi pri prebivalstvu Kranjske in velika rasna vrednost večine prebivalstva.

Tudi gospodarska sestava območja zasnova naselbin in etnografski značaj dežele sploh so takšni, da ni mogoče upoštevati 1. rešitve.

2. rešitev: Da bi območje napravili nemško, naj bi izgnali in tudi preselili v stari rajh vse izobraženstvo, vse po letu 1914 priseljene družine, prebivalce 20 km širokega obmejnega pasu in vse rasno manjvredne.

Ta rešitev predvideva, da je treba izgnati vse rasno manjvredne elemente, dalje vse tiste, ki so nevarni zaradi svoje izobrazbe ali kot obmejni prebivalci. Če razvoj gledamo v daljši perspektivi, je samo po sebi umevno, da morajo biti rasno manjvredni elementi na vsak način izkoreninjeni. Takih rasno manjvrednih elementov pa je razmeroma malo.

³⁶ O nacistični preteklosti A. Maierja-Kaibitscha na Koroškem glej moj članek: Kärntner Heimatbund in njegov voditelj v službi nacizma. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV/1974, št. 1-2, str. 260-269.

³⁷ Glej o tem mojo razpravo: Nemške spomenice z ozemeljskimi zahtevami v Sloveniji poleti 1940. Zgodovinski časopis, XXIX/1975, št. 3-4, str. 219-246.

Izgon prebivalstva iz 20 km širokega obmejnega pasu bi dejansko pomenil izselitev vsega območja in bi zajel hkrati toliko rasno dobrih elementov, da ga dejansko ni mogoče uresničiti. Radikalna izselitev tako širokega obmejnega pasu bi hkrati razbila mnoge možnosti zdrave organske naselitve, tako da v sedanjih razmerah ni upravičena.

Kar se tiče izobraženstva, bi izselitev v Srbijo pomenila nevarnost iz tehle razlogov: Posebne duševne zmožnosti slovenskega izobraženstva bi v Srbiji čimbolj izkoristili proti rajhu; ker Srbija meji neposredno na italijansko zasedbeno območje in ima Italija interes, da obzirno podpira nemštvu sovražna prizadevanja na Gorenjskem, zato ker ima v načrtu zahteve po naravni meji na Karavankah (v primeru s sedanjo politično mejo, ki ni naravno izrazita), je gotovo, da bo od tod v Srbijo izgnano izobraženstvo pred mejami rajha kaj kmalu začelo delati proti rajhu in mu škodovati. Če gledamo daljnovidno, tudi ni mogoče neprodušno zapreti meja rajha. Če pa bi rasno pretežno dobro izobraženstvo preselili v stari rajh, bi ga bilo mogoče nenehno policijsko nadzorovati in ga v krajšem času nevtralizirati, če bi ga seveda gmotno zadovoljili in če bi se vživelo v novo nemško okolje; obenem bi preskrbeli rajhu dragoceno in pametno delovno silo, ki mu je zelo primanjkuje.

Drugače bi bilo mogoče vprašanje slovenskega izobraženstva rešiti tako, da bi ga popolnoma uničili z ustrelitvijo ali kako drugače odstranili, kar pa ne bi bilo ustrezno zaradi tega, ker aparat tajne državne policije zaradi težkih poizvedovalnih razmer ne bi mogel zajeti pravega izobraženstva in ker njegovo uničenje niti ne bi bilo po volji državnemu vodji SS, niti ne bi bilo znosno v sedanjih razmerah. S tem bi bilo nemško stališče do Jugovzhoda za daljši čas popolnoma razčiščeno in bi ga bilo težko v načelu spreminjati. (Podčrtal T. F.)

Ker 2. rešitev v svojem celotnem sklopu nima nobenih jasnih potez, je glede na potrebe organskega in razvojno- perspektivnega upravljanja dežele nezadovoljiva.

Možnost, da bi mogli tako napraviti deželo nemško, je prav tako negotova, ker bi velik del Slovencev na vsak način ostal v deželi; če bi tako ravnali z njihovimi sonarodnjaki, ne bi pri tem delu Slovencev nikakor krepili volje, da se ponemči, temveč bi ga le odbijali. Razen tega je jasno, da naroda ni mogoče spremeniti v letih ali desetletjih, temveč s previdnim in pametnim delom šele skozi rodove. Sprememba narodnosti je na gorenjskem območju vsekakor mogoča, saj je treba le pravilno aktivirati nemški delež v krvi in kulturne vezi do nemštva.

3. rešitev: S smotrnim delom bo novo območje počasi ponemčeno. Izobraženstvo bo razbito tako, da bo sistematično premeščeno v rajh. Poskušali bomo pridobiti in pripeljati v našo državo preprostega človeka, na katerega lahko vpliva vodstvo, ki ni njegove narodnosti. Nemška šola in nemška kultura bosta začeli ponemčevalno delo, ki bo vsekakor uspešno šele skozi rodove. Bližnji cilj je ustanovitev vmesne plasti, ki bo čutila, da pripada rajhu in k ožji pokrajini Koroški. Ta sloj bo lahko naredil korak k nemštvu. V bistvu mora biti zastavljen enak sistematičen proces spreminjanja narodnosti, ki je v stari Koroški pripeljal do tega, da so se vindišarji v svoji usodni skupnosti bojevali v obrambnih bojih skupaj z Nemci. Tak proces danes končno omogoča Štajercem, da na Spodnjem Štajerskem skupno z vindišarji, ki so v bistvu enako oblikovani glede na izpoved kakor kranjski Slovenci, sodelujejo pri graditvi. Poleg tega bo s to navidezno milo, vendar toliko bolj smotrno rešitvijo prej zagotovljen uspeh ponemčenja kakor pa z vsemi drugimi sredstvi, hkrati pa rajh ne bo izgubil vseh možnih ciljev na bližnjem Jugovzhodu, ker ne bo povzročal trajnega bojnega razpoloženja.

Koroška ima zaradi vrste svojih ljudi in izkušenj svojega vodilnega političnega sloja pri usmerjanju ljudi večje asimilacijske možnosti kakor pa katerakoli druga pokrajina; lahko bi torej s prepričanjem sprejeli 3. rešitev in jo najboljše uresničili v interesu rajha.«

Nalašč sem dobesedno navedel tisti del Starzacherjeve spomenice, ki obravnava tri možne rešitve t. i. gorenjskega vprašanja in tudi nalašč podčrtal razglabljanje o popolnem iztrebljenju izobraženstva. Čeprav dr. Starzacher navaja dva razloga, ki sta temu nasprotovala,

pa je vendarle zanimivo in obenem značilno, da se je takšno razglabljanje sploh pojavilo. Treba je tudi poudariti, da nobena od treh rešitev ne predvideva nadaljnjega obstoja Slovencev na Gorenjskem kot etnične enote, vse tri predvidevajo njihovo narodno smrt.

Na koncu svoje spomenice je dr. Starzacher predlagal »potek razvoja« ali, bolj reče-no, začetek uresničevanja 3. rešitve t. i. gorenjskega vprašanja. Pravi takole:

»Uspeti moramo s tem, da vodstvenim uradom predložimo pravilnost treh rešitev, da o njih razpravljajo. Če bi sprejeli 3. rešitev, bi bilo treba razmisliti o naslednjem: Vse ukrepe je treba ne glede na vse druge pomisleke sprejeti tako, da bi lahko na tem območju namestili tiste ljudi, ki jih je treba namestiti na njem: mlade koroškekmete, višek koroškega prebivalstva, ljudi iz Kanalske doline in iz Grödnertala, dalje je za bomo litijsko območje treba upoštevati ljudi iz Fersentala in iz Žabnice, ki so se morali preseliti iz tridentinske pokrajine in tam pustiti imetje. Tam so živeli v zelo skromnih razmerah in v posledicah pretirane realne delitve svojih posestev (so pa rasno dobri).

Smotna razporeditev teh naseljencev mora na vsak način pripeljati do uspeha, ker bo nujno potrebna izselitev slovenskih ljudi, ki jih bodo nadomestili nemški, dvignila manj prahu, kakor pa izselitev celih območij.«

Dr. Starzacher in tisti, ki so stali za njim, so se torej zavzemali za t. i. tretjo rešitev nasproti drugi, ki so jo po Himmlerjevih smernicah z dne 3. maja 1941 že začeli uresničevati. Ta se jim je zdela »navidezno mila, vendar toliko bolj smotna« in ne bo dvignila toliko prahu kot druga rešitev. Zavzemali so se torej za nekoliko počasnejše ponemčevanje, ki bi ga uresničili šele pri prihodnjih rodovih, potem ko bi prej ustvarili potrebno vmesno plast, interesno vezano na Koroško in nemški rajh. Za takšno ponemčevanje ne bi izgnali že od začetka tako velikega števila ljudi, temveč le izobražence, in to v Nemčijo in ne v Srbijo. Nujno potreben pogoj za začetek ponemčevanja bi bila naselitev ustreznih skupin nemških naseljencev, predvsem tistih iz Italije, za kar je bil dr. Starzacher še posebej zadalžen.

Starzacherjeva spomenica se je ohranila kot priloga zapisniku nekega sestanka o ustanovitvi inštituta za raziskovanje koroške dežele,³⁸ ki so ga res ustanovili 10. 10. 1942 v Celovcu. Dne 6. oktobra 1941 so se sestanka na Bledu udeležili Maier-Kaibitsch, dr. Starzacher, dr. Franz Koschier in dr. Matthäus Gatterer iz Celovca (slednja sta takrat delala v Kranju) ter esesovski podpolkovnik dr. Wolfram Sievers in esesovski podporočnik prof. dr. Hans Schwalm, oba iz esesovske učne in raziskovalne skupnosti »Das Ahnenerbe« iz Berlina. Na sestanku je Maier-Kaibitsch izrazil svoj kritični odnos do dotedanjih ukrepov okupacijskih oblasti na Gorenjskem in predstavil lastne poglede. Posnamemo jih lahko iz zapisnika, ki ga je napisal dr. Schwalm:

»Po zasedbi so za Južno Koroško odredili enake izselitvene ukrepe kot za Spodnjo Štajersko. V prvem valu naj bi izselili slovensko inteligenco, v drugem valu narodne Slovence, ki so prišli v Južno Koroško po letu 1914, in v tretjem valu 20 km širok obmejni pas. Dalje so odredili ustanovitev Koroške ljudske zveze, ki bi zajela in vodila vse prebivalce tega območja, kolikor bi od njih lahko pričakovali priznavanje k življenjski skupnosti z Nemci.

Te ukrepe so sprejeli brez zveze z Maier-Kaibitschem in delovnim krogom iz Celovca. Pri izvajanju, za katerega se je zavzemal gauleiter, so se takoj pokazale občutne težave, ki so pripeljale do močnega vznemirjenja vsega območja. Kot smo že povedali, izselitveni ukrepi popolnoma ustrezajo razmeram v Spodnji Štajerski. V Južni Koroški pa je vendar samo enovito slovensko prebivalstvo, katerega vodstva ni poznal noben nemški urad, tako da so organi varnostne službe iskali izobraženstvo brez stika z zanesljivimi nemško usmerjenimi

38 Deutsches Zentralarchiv Potsdam, Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung, Bd. WE 2939/41. Starzacherjevo spomenico z dne 22. 5. 1941 in zapisnik sestanka na Bledu dne 6. 10. 1941 (sestavljen 10. 10. 1941) sem uporabil tudi za svojo razpravo Predzgodovina neke »znanstvene« ustanove. Kronika, XIX/1971, št. 2, str. 93-104. Ne vedoč za to razpravo, ju je pozneje uporabil France Kos (dr. France Škerl) za svoj članek: Gorenjska v območju nemškega potujčevanja med drugo svetovno vojno. Borec, XXXI/1979, št. 2, str. 91-106.

ali do nemških zasedbenih oblasti lojalnimi ljudmi. Zaradi mehaničnega postopka, ki je edini bil mogoč, so večinoma zajeli tudi popolnoma uporabne elemente. Po izselitvi prvega vala bi lahko mirno rekli, da so v glavnem izselili rasno dragocene moči.

Po vključitvi celovskega kroga, zbranega okrog Maier-Kaibitscha, se je gauleiter dal pregovoriti, da je izprosil spremembo izselitvenih smernic, ki jih je dal Berlin za Južno Koroško. Žal je privolitev iz Berlina prispela šele po končani izselitvi prvega vala. V poslednjem trenutku smo uspeli izvzeti le nekaj redkih Slovencev iz sloja izobražencev, ki so jih malo pred tem prišli, da jih izselijo. (Poleg tega niso izselili zdravnikov, ker je temu pravočasno ugovarjala državna zdravniška zbornica.) Druge so odpeljali v Srbijo. Že sedaj pa lahko ugotavljamo, da je del njih danes že v Ljubljani. Nekateri so tudi s pomočjo organov vojaškega poveljnika (za Srbijo — op. T. F.) prišli na druga območja rajha. Nekateri so se tudi vrnili v Južno Koroško.

To, da niso izvedli izselitve drugega in tretjega vala, je nedvomno pripeljalo do pomirjenja Južne Koroške. Izselitev prvega vala je dejansko pripeljalo do okrepitve slovenskega vodstva v Ljubljani, ki sedaj deluje od tam tudi proti Južni Koroški. Kaže da so obveščevalne zveze prav dobre. Ilegala, ki jo vodijo iz Ljubljane, še vedno drži južnokoroško prebivalstvo pod pritiskom.«

Maier-Kaibitsch, ki je od takrat vodil precejšen del raznarodovalnega dela na Gorenjskem in sodeloval tudi pri izganjanju svojcev partizanov in ubitih talcev, ni ostal dolgo zvest gledišču, ki ga je prikazal na tem sestanku. Dne 10. julija 1942 je namreč na zborovanju pokrajinskega urada za narodnostna vprašanja v Celovcu takole govoril o množičnem izganjanju Slovencev z Gorenjskega:

»Glede Gorenjske menim, da smo izselili še premalo izobraženstva. Drugače bi sedaj bilo tam bolj mirno.«³⁹

Maier-Kaibitsch je na sestanku na Bledu 6. oktobra 1941 pojasnil svoje nazore glede ukrepov za ponemčenje Gorenjskega. Zavzel se je za ukinitve Koroške ljudske zveze, češ da je 95 % slovenska, in za oblikovanje neke vmesne plasti, ki bi postopoma prehajala v nemštvo.

»Firerjeve zahteve: »Napravite mi to deželo nemško!« ne moremo uresničiti in tudi ne bomo uresnili z izselitvijo sedanjega južnokoroškega (beri: gorenjskega — op. T. F.) prebivalstva. Cilj lahko dosežemo le po poti postopnega vnemčenja dežele. Ob visoki udeležbi dragocene nordijske rasne dedne zasnove ta pot zagotavlja popoln uspeh in je po mnenju Maier-Kaibitscha edina pot, po kateri je tukaj mogoče iti. Vnemčenje dežele bo odvisno od pridobitve mladine. Samo njo lahko pridobimo za nemštvo. Po mnenju Maier-Kaibitscha bi bil obsojen na neuspeh vsak poskus ponemčevati starejše rodove. Kar lahko dosežemo in kar tudi moramo doseči, je strpen odnos starejše generacije do nemške uprave. Obenem je treba doseči tudi to, da se ne bo upirala nemškim poskusom ponemčenja mladine.«⁴⁰

6. Odnos Oskarja von Kalteneggerja do množičnega izganjanja Slovencev z Gorenjskega

V svoji monografiji sem prikazal dr. Oskarja von Kalteneggerja kot primer poštenega Nemca, ki se je iz moralnih razlogov, ko še ni bilo oborožene vstaje, za katero so sodili, da so jo v precejšnji meri izzvali pretrdi ukrepi nemške civilne uprave, odkrito uprll množičnemu izganjanju Slovencev. Našel sem namreč njegovo spomenico, v kateri je s precejšnjim osebnim pogumom nastopil proti zločinu, ko »se trdota, ki je potrebna, spreminja v krutost

39 Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Auszug aus dem Vortrage des SS-Standartenführers Maier-Kaibitsch in Anwesenheit des Gauleiters, des stellv. Gauleiters, des Regierungspräsidenten, der Kreisleiter und von Ober 100 führenden Personen der Partei und des Staates anlässlich der Tagung des Gauamtes für Volkstumsfragen am 10. 7. 1942 in Klagenfurt

40 Glej op. 38!

in, žal, v samovoljo«. V njegovem protestu je bilo tudi nekaj naivnosti, saj se je skliceval na Hitlerja, ki da takega početja s Slovenci ne bi dovolil, če bi vedel zanj. Dr. Kaltenegger je pokazal mnogo osebnega poguma tudi leta 1943, ko je zavrnil Rainerjevo vabilo, da bi prišel za nemškega svetovalca v slovenske ali hrvaške predele operacijske cone »Jadransko primorje«. Jasnó je zapisal, da noče sodelovati z ljudmi, ki so dali izganjati in pobijati Slovence, in je svojo spomenico poslal nemškemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu.⁴¹

Ko sem to zapisal in objavil, še nisem vedel, da dr. Kaltenegger živi. Ko je od svojih prijateljev — slovenskih planincev zvedel za to, je vzpostavil z menoj stike in mi pismeno pojasnil, kako je bilo takrat s to zadevo.

»Ko se je o veliki noči 1941 zmagoslavno končal vojni pohod proti Jugoslaviji, sem slučajno srečal nekega odločilnega gospoda iz državnega notranjega ministrstva, ki je vedel, da sem se rodil na Kranjskem (v Kamniku) in znam slovensko. Predlagal mi je, naj postanem »svetovalec« koroškega gauleiterja Kutschera, šefa civilne uprave na Bledu. Ker sem upal, da bom tako prišel v bližino svoje takrat 83-letne matere, ki je (že od 1876!) poletja preživljala v Kranjski gori, pozneje pa v Ratečah-Planici, sem odgovoril pritrdilno in sem bil že v začetku maja na Bledu. Šef civilne uprave me je sprejel zelo neprijazno: »Odkod prihajate? Podrejen sem neposredno firerju in si sam izbiram svoje sodelavce.« »Sem rojen Kranjec, ne glede na politične meje gledam na Kranjsko kot na svojo domovino, govorim slovensko ... »Kaj, Vi hočete s svinjami (sic) govoriti slovensko? Ljudje se naj učijo nemško, imam firerjevo naročilo, da to deželo napravim nemško.« itd. Prosil sem Wütricha, naj pokliče mojega gauleiterja (v Nemčiji — op. T. F.), kajti že pri prvem sestanku sem videl, da bi bila »nacionalna dolžnost« v nemškem smislu, da vsaj tukaj rešimo dober glas, ki se je v Nemčiji s Hitlerjem že poslabšal. Moj gauleiter, ki je bil vesel, da je spravlil v službo upornega člana stranke, me je moral zelo hvaliti, ker je končno Kutschera rekel: »Dobro, lahko ostanete. Prevzemite referat: zaplemba sovražnega premoženja!« Tako sem se nastanil v hotelu Toplice za nadstropje više kot gauleiter; poleg sobe sem si uredil službeno pisarno. Vsak teden je zbral šef civilne uprave vse referente, da so vsklajevali delo. Napovedal je začetek izselitvene akcije. Bil sem osupel. Prosil sem gospo Molnar, lastnico hotela, naj za večerjo pripravi petelina z uvodno jedjo in prilogo ter dobrim vinom, da bom dobil možnost v najožjem krogu, samo z osebnim pribočnikom in nujno navzočo večnamensko tajnico, pojasniti gauleiterju, kako nečloveške so te izselitve in ga skušal odvrniti od namere. Žal je bila tudi ta pot zaman. Kmalu nato so se začela izseljevanja. Na neki četrtekovi seji sem vstal in povedal svoje pomisleke. Gauleiter mi je odvzel besedo in me nadrl. 10. julija sem se odločil, da napišem spomenico, ki sem jo naslovil na notranjega ministra, na Himmlerja (upam, da to ime poznate), na prijatelja v Göringovem štabu in tudi na poveljstvo armadnega zbora v Salzburgu, ki je bilo — teoretično — pristojno tudi za Gorenjsko, dejansko pa ga je stranka izključila. Zvezni častnik tega poveljstva na Bledu, zdaj že umrli rezervni podpolkovnik, je poskrbel za necenzurirano posredovanje mojih izdelkov čez mejo. 12. VIII. me je poklical gauleiter; tajnica me je posvarila: »Besen je.« To ni bilo pretirano. Rdeč v lica me je nahrлил: »S svojim neresničnim poročilom ste mi vpadli v hrbet, izrabili ste moje zaupanje. Še danes morate zapustiti Bled!« Povedal sem mu, da bom odšel z Bleda, ko bom za to dobil odločbo iz Berlina. Preselil sem se v vilo Mayer, okrog 200 metrov nad hotelom Toplice.«⁴²

Dr. Kaltenegger je nato kar do začetka leta 1942 čakal na odločbo iz Berlina, tako da je prej odšel Kutschera z Bleda in tudi iz Celovca. Novi šef civilne uprave dr. Rainer ga je nameraval ponovno namestiti v svojem uradu, vendar je bil dr. Kaltenegger že tako slabo zapisan pri gestapu, da to ni bilo mogoče. Odšel je v vojsko in v njej in tudi po njej doživel odisejane in hude preizkušnje.⁴³

⁴¹ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 373-374.

⁴² Kalteneggerjevo pismo avtorju 22. 1. 1971.

⁴³ Prav tam.

Do sedaj smo našli že dva izvoda Kalteneggerjeve spomenice iz julija 1941, prvega v našem in drugega v zahodnonemškem vojaškem arhivu. Kopija pa je verjetno — tako mi je tudi povedal v nekem svojem pismu — v njegovem osebnem arhivu, oziroma sedaj že v njegovi zapuščini. Kajti Oskar Ritter Kaltenegger von Riedhorst je 26. marca 1976 umrl na Dunaju v 90. letu starosti.⁴⁴

⁴⁴ Osmrtnica in pismo Lise v. Borch, roj. Kaltenegger avtorju 21. 7. 1976.

NEMŠKA KOLONIZACIJA NA SLOVENSKEM V DRUGI SVETOVNI VOJNI*

Nemška kolonizacija ali bolje rečeno kolonizacija Nemcev na slovenski zemlji je bila eden od temeljnih ukrepov nemškega okupatorja na Slovenskem. Zajela je vse zasedene slovenske pokrajine (južno Koroško, slovensko Štajersko in Gorenjsko) razen tistih predelov, ki jih je nemški okupator zasedel šele septembra 1943 (Dolenjska in Notranjska ter Slovensko primorje).

Osnovni namen nemške kolonizacije na Slovenskem v drugi svetovni vojni nikakor ni bil gospodarski, temveč predvsem raznarodovalni, ponemčevalni in so gospodarski interesi stopili v ospredje šele po izvršeni kolonizaciji. Naseljencev ali kolonistov torej niso klicali neobdelana zemlja, redko naseljen predel, želja bolje izrabiti tla itd., temveč fašistična raznarodovalna politika, v kateri je bila kolonizacija Nemcev ena najpomembnejših sestavin. Z njo je nemški okupator nameraval okrepiti tisto nemštvo, ki je že od prej živelo na Slovenskem, in ustvariti močno jedro za ponemčevalno delo med Slovenci, to je za izpolnitev osnovne naloge nemškega okupacijskega aparata v zasedenih slovenskih pokrajinah.

Ena od osnovnih značilnosti nemške kolonizacije na Slovenskem v drugi svetovni vojni je načrtno in množično naseljevanje nemških ljudi na imetje Slovencev, ki jih je nemški okupator izgnal z njihovih domov in iz njihove domovine. Ugotovljeno je, da nemški okupator iz nobene druge zasedene evropske pokrajine ni nameraval v vojnem času izgnati tako velikega dela prebivalstva kakor ravno iz zasedenih slovenskih pokrajin, saj je nameraval v pičlih petih mesecih (maj—oktober 1941) iz tako imenovanih političnih, nacionalnopolitičnih in rasnih razlogov izgnati od 220.000 do 260.000 oseb ali tretjino ljudi, ki so takrat živeli v slovenski Štajerski in Gorenjski. Medtem ko so en del tega števila ljudi nameravali izgnati zategadelj, ker so menili, da bi njihova navzočnost sama škodovala okupatorjevi ponemčevalni politiki, so drugi in sicer večji del nameravali izgnati samo zato, da bi dobili zemljo za naselitev nemških ljudi. Ko se je nemški okupator po prvih ovirah, ki so se postavile pred njegovo množično izganjanje Slovencev moral 4. junija 1941 v Zagrebu sporazumeti z ustaško vlado za vzajemno izganjanje Slovencev in Srbov iz zasedenih slovenskih pokrajin in iz t.i. NDH ter prvič zmanjšati število za izgon predvidenih Slovencev, je še vedno računal, da bo med 179.000 slovenskimi izgnanci kar 145.000 takih, ki naj bi jih izgnali predvsem zato, ker je nemški okupator potreboval njihovo zemljo za množično naselitev Nemcev. Že ta podatek sam po sebi priča o tem, kako pomembno vlogo je imela pri nemški okupacijski politiki na Slovenskem načrtna in množična kolonizacija Nemcev.

Osnovni strateški načrt nemškega okupatorja za uničenje slovenskega naroda je predvideval, da bi po izgonu navedenega števila Slovencev ob južni meji nemškega rajha ob Savi in Sotli ustvarili od 10 do 20 km širok kolonizacijski pas, ki bi popolnoma ločil Slovence pod nemško okupacijo od Slovencev na italijanskem zasedbenem območju in od Hrvatov. Ta nemški kolonizacijski pas naj bi skupaj s strnjenim nemškim ozemljem na severu sestavljal močan obroč, v katerega so nameravali stisniti tisti del slovenskega naroda, ki so ga še nekaj časa nameravali pustiti doma. Ta del slovenskega naroda naj bi s številčno in gmotno okrepitvijo nemštva v mestih in trgih ter z njegovim širjenjem na podeželje razsekali na manjše dele, te dele osamili in v nekaj letih narodnostno asimilirali.

Največje sedaj znano natančnejše število Nemcev, ki so jih okupatorjevi dokumenti predvidevali za naselitev v slovenskih pokrajinah, ki jih je zasedel nemški okupator, je 58.000. Ker je istočasno računal z izgonom 130.000 Slovencev iz teh pokrajin, pomeni,

* Jugoslovanski istorijski časopis, 1974, št. 1/2, str. 207-215.

da bi naj na imetje dveh izgnanih Slovencev prišel povprečno en nemški kolonist. Urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu je že 17. aprila 1941, torej še pred vdajo jugoslovanske vojske, predlagal, naj bi teh 58.000 kolonistov sestavljalo 28.000 Nemcev iz Južne Bukovine, 2.000 nemških viničarjev in vinogradnikov iz Besarabije in Dobrudže, 6.000 Nemcev iz Dalmacije, 12.000 iz Bosne in 10.000 iz zahodne Slavonije. Kot vidimo, takrat še niso mogli predvidevati naselitve kočevskih Nemcev, s katerimi se je Hitler dogovoril za preselitev v slovensko Štajersko šele 26. aprila 1941 v Mariboru in ki so bili pozneje najmočnejša skupina Nemcev, naseljenih na Slovenskem v času druge svetovne vojne. S tako velikim številom nemških naseljencev v slovenski Štajerski in Gorenjski kot aprila 1941 nemški okupator pozneje ni več računal, zlasti še ne od jeseni 1941, ko je zašlo v krizo njegovo množično izganjanje Slovencev in ga je na Gorenjskem odložil do konca vojne.

Ob zmanjševanju obsega množičnih deportacij Slovencev se je nemški okupator razmeroma zelo hitro odrekel množičnemu ali celo popolnemu izgonu slovenskega prebivalstva iz obmejnega pasu ob Savi na Gorenjskem v času vojne in s tem seveda ustvaritvi posebnega kolonizacijskega pasu oziroma množičnejši naselitvi Nemcev. Ni pa bil voljan storiti tega v slovenski Štajerski in sicer predvsem zato, ker sta bila tam množično izganjanje Slovencev in kolonizacija Nemcev vendarle trdnejša postavka v okupacijski politiki kakor pa na Gorenjskem in ker sta Hitler in Himmler obljubila kočevskim Nemcem, da se bodo lahko preselili tja in naselili na imetje Slovencev še pred zimo in brez vmesnega bivanja v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle, kamor so morale pred naselitvijo druge skupine Nemcev. Upoštevajoč pomen množične kolonizacije Nemcev za uničenje slovenskega naroda, so si zlasti štajerski nacisti spomladi 1941 prizadevali razširiti naselitveni pas preko tiste črte, ki jo je bil mesec prej določil Hitler za novo državno mejo nasproti Italiji. Zategadelj je nemška policija v začetku maja 1941 nenadoma zasedla in imela nato mesec dni zaseden precejšen del Dolenjske (območje 15 občin, v katerih je leta 1931 živelo 36.710 prebivalcev); po tem neuspelem širjenju naselitvenega območja so nekateri nacisti predlagali, naj bi kolonizacijski pas razširili v notranjost, na sever do Slovenskih Konjic, vendar predloga zaradi nemirnih razmer niso mogli več upoštevati. Zaradi nemirnih razmer so septembra 1941 na treh mestih (na območjih 9 občin) celo zmanjšali naselitveni pas in je imelo novo, že trikrat zmanjšano naselitveno območje v zasedenih slovenskih pokrajinah okrog 760 km² (20 opčin ali petnajstino nekdanje dravske banovine) in na njem je po predvojni jugoslovanski statistiki živelo 51.777 ljudi, jeseni 1941 pa seveda že nekaj tisoč manj. Ta nemški naselitveni pas ob Savi in Sotli, predviden za strnjeno nemško kolonizacijo, so nato nacistične usta-nove začele imenovati naselitveno območje A z razliko od ostalega dela slovenske Štajerske, ki so ga imenovali naselitveno območje B in ga predvidevali za posamično naseljevanje Nemcev.

Za sedaj ni znano, da bi nemški okupator predvideval ustvaritev nekega nemškega kolonizacijskega otoka v notranjosti slovenske Štajerske in Gorenjske. Nek elaborat, ki so ga izdelale nacistične ustanove v Gracu poleti 1940, jer sicer predvideval množično nemško kolonizacijo v Savinjski dolini (le-ta bi bila v gospodarskem pogledu vsekakor privlačnejša kot tista ob Savi in Sotli), vendar si je nemški okupator spomladi 1941 raje prisvojil del Dolenjske južno od Save, ga določil za kolonizacijski pas in naselitev nemških kmetov v Savinjski dolini verjetno predvidel za povojni čas.

Med skupinami Nemcev, ki so jih nacistične ustanove najprej predvidevale za naselitev v zasedenih slovenskih pokrajinah, sploh ni bilo kočevskih Nemcev. Ko pa sta jim Hitler in Himmler v drugi polovici aprila 1941 obljubila naselitev v obmejnem pasu ob Savi in Sotli na Štajerskem, niso pomenili največje skupine nemških naseljencev, ki so jo nameravali kolonizirati v tistem pasu. Vendar so spričo zmanjšane obsega množičnega izganjanja Slovencev iz zasedenih slovenskih pokrajin, kočevski Nemci postali največja skupina nemških kolonistov na Slovenskem v drugi svetovni vojni. Zaradi ovir, na

katere je zadeval nemški okupator pri množičnem izganjanju Slovencev, se je preselitev kočevskih Nemcev zavlekla v neugoden zimski čas in so bili nekateri nacistični funkcionarji za to, da bi preselitev kočevskih Nemcev in z njo zvezan izgon Slovencev iz obmejnega območja ob Savi in Sotli odložili na pomlad 1942, čemur pa sta nasprotovala vodstvo kočevskih Nemcev in Himmler. Tako sta preseljevanje kočevskih Nemcev in izganjanje Slovencev potekala vzporedno v neugodnih razmerah pozne jeseni 1941 in zime 1941—1942: v 62 transportih so odpeljali v izgnanstvo okrog 36.300 Slovencev, v 135 transportih pa so pripeljali 11.509 kočevskih Nemcev. V istem času in pozneje so pripeljali v kolonizacijski pas ob Savi in Sotli več kot 1600 nemških naseljencev iz drugih pokrajin, več kot polovico iz Južne Bukovine.

Še pred začetkom nemške kolonizacije v t.i. naselitvenem območju A ob Savi in Sotli, so to območje izvezli iz pristojnosti civilne uprave za Spodnjo Štajersko in so ga upravljale ustanove državnega komisarja za utrjevanje nemštva, predvsem t.i. SS naselitveni štab Siidmark s podrejenimi okrožnimi naselitvenimi štabi na terenu. Ti so se opirali na predvojaško, uniformirano organizacijo samih naseljencev, ki so si jo ti zgradili že od jeseni 1939 na Kočevskem. Šele jeseni 1942, ko so končali naselitev ali izvedli t.i. nasaditev kolonistov na posestva, so uvedli takšno organizacijo uprave, kakršno so imeli v ostalih predelih slovenske Štajerske.

Ustanove državnega komisarja za utrjevanje nemštva, za-vezane za nemško kolonizacijo ob Savi in Sotli, so po treh za-porednih načrtih (t.i. prednačrtu, grobem planu in generalnem naselitvenem načrtu) izvedle naselitev Nemcev. Hitler in Himmler sta spomladi 1941 predstavnikom kočevskih Nemcev sicer obljubila, da se bodo preselili „od vasi do vasi“ in „od posestva do posestva“, kar naj bi pomenilo, da bodo ostali prebivalci neke vasi skupaj tudi po naselitvi in da bodo šli s svojih posestev naravnost na posestva izgnanih Slovencev, torej mimo t.i. preselitvenih taborišč Volksdeutsche Mittelstelle kot so morale druge skupine nemških kolonistov. Vendar sta za nekaj mesecev odložen prihod kolonistov in nedokončane priprave za njihovo stalno naselitev na posestvih povzročila to, da so morali kolonisti v t.i. „zimska nastanišča“; to je ob drugih neurejenih razmerah pri mnogih kolonistih vzbudilo nezadovoljstvo in razočaranje. Začasno ali vmesno upravljanje zaplenjenih posestev od izгона slovenskih ljudi do prihoda nemških kolonistov na ta posestva, je prevzela Nemška naselitvena družba, prav tako ena od ustanov državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Slabo poslovanje te družbe, pomanjkanje delovne sile itd. je zlasti jeseni 1941 povzročilo občutno gospodarsko škodo.

Druga faza nemške kolonizacije ob Savi in Sotli je pomenila začasno, tretja pa stalno naselitev oziroma t.i. nasaditev kolonistov na posestva, druga naj bi trajala do jeseni 1942 in tretja do pomladi 1943. Opirajoč se na predloge nekaterih komisij in izvedencev iz poletja in jeseni 1941, na Himmlerjeva navodila za podeželsko izgradnjo na novih vzhodnih območjih in njegovo odredbo o nemški kolonizaciji t.i. naselitvenega območja A ob Savi in Sotli, so sklenili, da bodo popolnoma preuredili območja. Iz dotedanjih manjših, t.i. političnih občin naj bi ustvarili nekaj t.i. velikih občin. V vsaki veliki občini naj bi glede na gospodarske, gradbene in prometnotehnične razmere nastale t.i. „vodilna vas“, v kateri naj bi se razvijalo politično, kulturno in gospodarsko življenje velike občine kjer naj bi bila tudi šola, razni domovi itd. Okoli vodilne vasi naj bi bile druge vasi in v vsaki od njih po ena ali več t.i. „vodilnih kmetij“ ali kmetij I. vrste. Take kmetije, ki naj bi jih imeli t.i. vodilni kmetje, to je nemški politični, oblastni in drugi funkcionarji, naj bi imele od 30 do 70 ha poljedelske površine (njive, travniki, vrtovi), od 5 do 12 ha vinograda in od 10 do 40 ha gozda. Na njih naj bi bile vzrejne in razmnoževalne postaje, semenarne itd. Okoli njih naj bi bile t.i. „normalne kmetije“ ali kmetije II. vrste, vsako bi obdelovala kmečka družina s pomočjo družine poljedelskega delavca, in t.i. „majhne kmetije“ ali kmetije III. vrste, na vsaki naj bi živela le ena kmečka družina. Pored teh treh glavnih vrst kmetij so uvedli še pet vrst postranskih posestev, in sicer IV. vrsto za podeželske obrtnike, V. za

podeželske t.i. „specialne obrate”, VI. za poljedelske delavce, VII. vrsto, ki je imela samo hišo, in VIII. vrsto, ki je imela samo hišo in majhen vrt.

Nemška kolonizacija v t.i. naselitvenem območju A ob Savi in Sotli je povzročila zelo velike spremembe v zemljiški strukturi, saj so v glavnem vso zemljo na novo izmerili in ustvarili nove kmetije in posestva. Pri tem se niso niti ozirali na vasi, od katerih naj bi nekatere izginile prav tako kot zelo majhne kmetije. Medtem ko je bilo prej na skupni površini naselitvenega območja A ob Savi in Sotli 5902 kmetij izgnanih Slovencev, so jih za nemške koloniste ustvarili le 2513. Prej je bilo npr. 3374 posestev manjših od 5 ha, nato pa le še 1244. Do konca leta 1942 so za stalno naselili oziroma nasadili na posestva 3483 nemških družin s 13.817 osebami, kar pomeni, da je prišel povprečno na mesto skoraj treh izgnanih Slovencev en nemški kolonist, če upoštevamo skupno število izgnanih ljudi z obravnavanega območja.

O velikih prizadevanjih, ki jih je nacistična Nemčija pokazala pri kolonizaciji Nemcev pri tistih predelih, s katerih je izgnala večji del Slovencev, priča tudi skrb in pozornost, ki so je bili deležni nemški kolonisti. Marca 1942 je skrb za čimhitrejši in čimboljši potek nemške kolonizacije v slovenski Štajerski prevzel sam šef civilne uprave, ki je bil tudi Himmlerjev pooblaščenec za utrjevanje nemštva. Naseljevanje samo je spremljal tudi Himmler, ki je spomladi 1943 osebno obiskal koloniste. Na naselitveno območje A so do jeseni 1942 pripeljali kar 4451 poljedelskih strojev (od katerih so jih 2653 dobili kolonisti) in 10.778 glav živine, kolonistom so samo do aprila 1942 dali več kot tri četrte milijona mark pomoči, več kot milijon mark posojil in skoraj milijon mark delne odškodnine za imetje, ki so ga zapustili ob preselitvi. Za tri dela so jih oprostili plačevanja dohodnine in služenja vojaškega roka.

Kljub vsemu temu kolonisti, zlasti še kočevski Nemci, niso bili povsem zadovoljni. Nezadovoljstvu in razočaranjem ob preselitvi in bivanju v t.i. „zimskih nastaniščih” se je pridružilo nezadovoljstvo zaradi razmeroma počasnega poteka naseljevanja za stalno na novih posestvih, čeprav so bili še vedno na boljšem kakor pa nekatere druge skupine nemških preseljencev, ki so že leto ali več čakale na naselitev v preselitvenih taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle. Nezadovoljstvo je izviralo tudi iz spoznanja, da jim je vodstvo pred preselitvijo na Kočevskem obljubljalo več zemlje, kot pa jo jim je nemški okupator mogel dati. Del vodstva kočevskih Nemcev se je čutil prevaranega tudi zaradi tega, ker je okupator nehal obravnavati kočevske Nemce kot posebno skupino in je razpustil tudi njihovo vodstvo. Večina nemških kolonistov je bila doma vajena drugačnega dela in gospodarjenja kot pa je bilo v naselitvenem območju. Tudi njihov odnos do tistih Slovencev, ki so še ostali doma, ni bil vedno prijazen. Čez nekaj časa pa je nemške koloniste začel ogrožati narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda. Precejšnja površina zemlje je ostala neobdelana, kljub temu da so od drugod pripeljali precej delovne sile. Iz kolonistov so morali ustanavljati oborožene oddelke za zaščito naselitvenega območja, kolonisti so se pred partizanskimi enotami vedno pogosteje umikali iz naselitvenega območja in izjavljali, da se hočejo vrniti tja, odkoder so se odselili. Široko zasnovano evakuacijo večine kolonistov pred prodiranjem Jugoslovanske armade je prehitel konec vojne, ki je slovenskim izgnancem naznanil vrnitev na svoje domove in v domovino.

Ker je nemški okupator v prvem letu okupacije izgnal iz vseh drugih zasedenih slovenskih pokrajin manj slovenskih ljudi (in kmetje so bili med izgnanci tam v manjšini), kot pa iz t.i. izselitvenega oz. naselitvenega pasu ob Savi in Sotli, je seveda lahko v njih naselil le manjše število nemških kolonistov. Število posestev, zaplenjenih Slovencev, se je z izganjanjem svojcev partizanov in ubitih talcev v letih 1942—1944 sicer razmeroma precej povečalo, tako da jih je bilo več kot 2500 z več kot 70.000 ha zemlje (upoštevana so tudi zaplenjena državna, cerkvena in druga posestva). Vendar so večino posestev do konca vojne upravljale ustanove državnega komisarja za utrjevanje nemštva in jih niso izročili nemškim kolonistom. Himmler je 3. decembra 1941 razglasil za slovensko Štajer-

sko in nato 10. februarja 1942 še za Gorenjsko, da bosta po Hitlerjevi volji obe pokrajine naseljeni z Nemci iz rajha šele po končani vojni, „ko bodo upoštevali predvsem vojaka, ki se bo vrnil s fronte”. Napovedal je, da bodo po vojni Nemce pozvali kar po tisku in radiu, naj se prijavijo za naselitev v zasedenih slovenskih pokrajinah. Ta Himmlerjev odlok je sicer dovoljeval kolonizacijo tistih Nemcev, ki so jih preselili iz drugih dežel. vendar so jih naselili zelo malo, ker so verjetno množičnejši naselitvi nemških preseljen-
cev nasprotovali štajerski nacistični funkcionarji, da bi po vojni lahko naselili čimveč kmetov iz Zgornje Štajerske. Ustanove državnega komisarja za utrjevanje nemštva so kot upravniki zaplenjenega slovenskega imetja skušale izveliči čimvečje gmotno korist tudi tako, da so ga prodajala ali dajala v zakup velikim tvrdkam iz rajha. To je vzbujalo nezadovoljstvo med spodnještajerskimi Nemci in so ponekod začeli govoriti o utrjevanju nemškega kapitala in ne več o utrjevanju nemštva. „Tudi kmečka in gozdna posestva poskušajo spremeniti v velike obrate, katerih lastnik naj bi postal gau (tj. pokrajina, dežela — op. T. F.) in bi tako razljudili cela območja”, se je pritoževal neki Nemac in je hkrati predlagal: „Z naselitvijo nemških kmetov in razkosanjem zaplenjenih posestev bi lahko v vsako občino naselili neko število nemških kmetov. Te bi morali razmestiti tako, da bi gospodarsko obvladovali okolišnje slovenske kmete. S temi nemškimi kmeti, z nemškimi šolami in učitelji, drugimi nemškimi uradniki in orožništvom itd. bi v krajih brez bolečin in hitro potekalo ponemčevanje dežele.” Kolikor so v t.i. naselitvenem območju B v slovenski Štajerski sploh naseljevali Nemce, so koloniste izbirali predvsem iz vrst obrtnikov in delavcev in manj iz vrst kmetov. So pa hkrati izdelovali načrte o t.i. „teritorialnem širjenju nemštva” in premikanju jezikovnih mej, ki sta tudi vsebovala zamisel o nemški kolonizaciji slovenske zemlje. Nekateri načrti so bili zelo podobni načrtom, ki jih je bilo še pred prvo svetovno vojno izdelalo nemško naselitveno društvo Sudmark.

Tudi na Gorenjskem je zaradi odložitve množičnega izganjanja Slovencev iz t.i. narodnopolitičnih pogledov na povojni čas nekoliko večje perspektive za nemško kolonizacijo odpiralo čele nasilno izganjanje svojcev partizanov in ubitih talcev ter prebivalstva vasi, ki jih je nemški okupator učinil z ogjem in zravnal z zemljo.

Takoj po zasedbi je nemški okupator predvideval, da bo na Gorenjskem naselil zlasti nemške preseljence iz Ljubljane (ki pa v glavnem niso bili kmetje) in iz Kanalske doline, ki so jih naseljevali tudi na Koroškem. Vendar so v obeh teh pokrajinah naselili le del ljubljanskih Nemcev (322 družin s 592 člani), od teh na Gorenjskem le okrog 16 veleposestnikov. Še manj so naselili Nemcev iz Kanalske doline, med katerimi je sicer bilo nekaj interesentov, vendar ustanove državnega komisarja za utrjevanje nemštva niso mogle zadovoljiti njihovega teka po zemlji. Da bi zagotovil potrebno zemljo za naselitev Nemcev, je šef civilne uprave za Gorenjsko maja 1942 izdal posebno odredbo, s katero je za namene utrjevanja nemštva, in šlo je predvsem za nemško kolonizacijo, dopustil vse ukrepe, čeprav bi le-ti bili v nasprotju s pravnimi normami, ki veljajo za Gorenjsko. Ko je spomladi 1942 narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem potisnilo nemškega okupatorja globoko v defenzivo, je le-ta ponovno segel po načrtih za množično izganjanje Slovencev in predvidel za izgon okrog 60.000 Slovencev, da bi naselili okrog 20.000 Nemcev. Sklepali so nekako takole: „Čim bolj varnostne razmere otežujejo naseljevanje nemških ljudi — to najpomembnejšo nalogo pri ponemčevanju dežele — tem bolj zaigrano je treba zasledovati ta namen, tem večje število Nemcev je treba naseliti in tem krajšem času je treba opraviti ta posel.” Da ni šlo le za splošne zamisli, pričajo podatki o tozadevnih konferencah v Berlinu, iskanju nemških kolonistov in pripravi na Gorenjskem. Vendar so se konec avgusta in začetek septembra 1942 že začeli pojavljati pomisleki proti izredno ostremu kurzu in naglemu množičnemu izganjanju Slovencev ter nenadni kolonizaciji velikega števila Nemcev. Sklenili so, da je treba naseljevanje Nemcev na Gorenjskem nadaljevati v obliki „mirme eliminacije” in se izogibati vsega, kar bi lahko povzročalo nemire med prebivalstvom. Torej so se ponovno bali, da bi ostri ukrepi še bolj

vznemirili prebivalstvo, ki je že tako bilo v upor. „Prave spremembe v tej pokrajini bodo nastale šele po vojni v sklopu velikih premikov od zahoda proti vzhodu“, so zapisali.

Potem, ko je v letu 1942 izgnal v nemški rajh ze okrog 1700 svojcev partizanov in ubitih talcev ter prebivalcev uničenih vasi, je nemški okupator v začetku leta 1943 pripravil nov načrt za kolonizacijo nemških kmetov na Gorenjskem. Sredi rodovitnih predelov naj bi v vsakem od treh okrožij ustvarili nemške kolonije, ki naj bi bile skupaj s okrožnimi mesti Radovljica, Kranj in Kamnik nekakšna kristalizacijska jedra nemške podeželske in mestne kolonizacije. Prve kolonizacijske postojanke v Gorjah, Šmartnem pod Šmarno goro in v Dobu naj bi bile v obliki ježa, da bi se bile zmožne braniti pred partizanskimi napadi. To pa kaže na to, da je narodnoosvobodilni boj že do tedaj onemogočil naseljevanje posameznih nemških kmetov po slovenskih vaseh, zlasti v odročnejših predelih, in je naciste prisilil k ustvarjanju take oblike kolonij, kakršno so predvidevali le na skrajnih mejah zasedenih dežel, tj. kolonij brambovskih kmetov (Wehrbauern).

Kolonizacijo so začeli februarja 1943 v Gorjah, oktoder so bili v letu 1942 izgnali 50 slovenskih družin. Do srede marca so imeli tam že 78 nemških kolonistov, ki so od prvega dne tam živeli v strahu in pod zaščito. Še isti mesec je nekaj partizanskih akcij, usmerjenih naravnost proti prvi nemški koloniji na Gorenjskem, napravilo konec ne samo tej koloniji, temveč sploh nemški kolonizaciji podeželja na Gorenjskem.

LITERATURA

Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letni 1941—1945, Maribor 1968, 550—730 (Vid. poglavje: Naseljevanje Nemcev).

Hans Hermann F r e n s i n g, Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen, Munchen 1970.

Janusz Sobczak, Hitlerowskie przesiedlenia ludności niemieckiej w dobie II wojny światowej, Poznati 1966.

Tone Z o r n, Prispevek k problematiki nacistične raznarodovalne politike na (avstrijskem) Koroškem in Gorenjskem v letih 1938-1943, Beograd, oktobar 1973 (cikl. referat na znan. posvetovanju Treči rajh i Jugoslavija 1933-1945).

Tone Zorn, Okupator in nemška kolonizacija Gorenjske, vid. „Koroški koledar“ (za leto) 1973, Celovec, 69.

Tone Ferenc, Izselitveno območje ob Savi in Sotli, Letno poročilo Gimnazije Brežice za leto 1970-1971, 9-14.

Zusammenfassung

DEUTSCHE KOLONISIERUNG SLOWENIENS IM ZWEITEN WELTKRIEG

STONE FERENC

In seinem Bericht fasst der Verfasser das Kapitel fiber die deutsche Kolonisierung aus seinem umfangreichen Buch Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945 (Nazistische Entvolkerungspolitik in Slowenien in den Jahren 1941—1945, Maribor 1968) zusammen. Das Grundziel deutscher Kolonisierung in Slowenien wahrend des zweiten Weltkriegs war namlich nicht wirtschaftlichen, sondern vor allem denationalisierenden, germanisierenden Charakters. Die Kolonisierung war wesentlich and primar in der deutschen Entvolkerungspolitik in Slowenien, bzw. in nazistischen Planen fiir die schnelle Vernichtung des slowenischen Volkes als eines ethnischen Ganzes. Die Plane des deutschen Okkupanten, die Ende Marz and April 1941 entworfen wurden, sahen vor, dass an die Stelle von 220.000—260.000 ausgewiesene Slowenen einige Zehntausende von Deutscher, vor allem deutscher Obersiedler aus verschiedenen Landern Europas (Gottschee, Steiermark, Siidtirol, Bessarabien, Bukowina, Dobrudscha, usw.) kolonisiert werden. In gewissen Gegenden, an erster Stelle in dem, 10—20 km breiten, Streifen Tangs der Save and der Sotla, beabsichtigte der deutsche Okkupant, nach der Vertreibung

von fast gesamten slowenischen Bevölkerung, die Deutschen kompakt zu kolonisieren. Aus verschiedenen Gründen, vor allem wegen des Volksbefreiungskampfs, waren die Nazisten nicht imstande, ihre kolonisatorischen Pläne vollkommen zu verwirklichen. Sie kolonisierten nur ungefähr 16.000 deutsche Deutsche und zwar meistens im ziemlich reduzierten Kolonisierungstreifen Tans der Save und der Sotla, aus welchem sie ungefähr 37.000 Slowenen verbannt hatten. Aber auch diese Kolonisierung kleineren Umfangs verursachte grosse Änderungen der Bodenstruktur. Die Sicherheit deutscher Kolonisten war die ganze Zeit hindurch durch den Volksbefreiungskampf des slowenischen Volkes gefährdet. Der siegreiche Abschluss dieses Kampfes im Frühling 1945 bedeutete die Vertreibung auch jenes Teils deutscher Kolonisten, dem es nicht gelang, sich noch vorher aus dem slowenischen Gebiet zurückzuziehen.

PROBLEMI PONOVRNE POSELITVE KOČEVSKÉ MED VOJNO*

Po začetku druge svetovne vojne je Adolf Hitler v svojem govoru v nemškem državnem zboru 6. oktobra 1939 napovedal velike spremembe v narodnostni sestavi zasedenih pokrajin in drugi dan podpisal odlok o utrjevanju nemštva. Pri tem je mislil na množično izganjanje nenemških ljudi in množično preseljevanje in naseljevanje Nemcev. To spreminjanje narodnostne sestave so nacisti začeli s pošiljanjem Židov v geto, množičnim izganjanjem Poljakov iz zahodne Prusije in Povartja ter preseljevanjem južnotirolskih Nemcev. Razen preselitve tirolskih Nemcev, s katero je Hitler hotel dokazati "večno prijateljstvo" Benitu Mussoliniju in fašistični Italiji (meddržavna pogodba o preselitvi 23. 6. 1939), naj bi preselili v nemški rajh ali na zasedena območja le tiste manjše nemške narodne skupine, za katere se je bilo bati, da bi lahko slej ko prej izgubile svojo nemško narodno zavest in "utonile" v tujem narodu. Kaže, da so se nacisti najbolj bali za svoje sonarodnjake v Sovjetski zvezi in v baltičskih državah (še preden si je te priključila Sovjetska zveza) ter Romuniji (samo iz južne Bukovine in Dobrudže in ne iz Banata) in so s temi državami sklenili tudi tozadevne meddržavne pogodbe.¹

Nimamo podatkov, da bi nacisti že leta 1939 ali 1940 predvidevali tudi preselitev Nemcev iz Kraljevine Jugoslavije. Vendar je takratno vodstvo kočevskih Nemcev skupaj z nekaterimi organi iz nemškega rajha odklanjalo možnost o preselitvi svojih sonarodnjakov iz Kočevske.² Morda so tudi v Berlinu nemški jezikovni otok na Kočevskem še pojmovali kot steber nemškega "mostu do Jadrana" (Adria-Brücke), kot so se izražali zlasti narodnostno zelo radikalni nemški publicisti pred letom 1918 in tudi kasneje.³

Hitler se v svoji velikopotezni prostorski politiki ni mogel ozirati na nemški jezikovni otok na Kočevskem in ga je skupaj z večino Dolenjske in Notranjske ter Ljubljano v svojih navodilih o razkosanju Jugoslavije z dne 3. in 12. aprila 1941 prisodil fašistični Italiji. Njegovega sklepa nista spremenila niti zelo vidno množično izražanje privrženosti kočevskih Nemcev Hitlerju in nemškemu rajhu (o tem pričata zlasti fotografsko gradivo in *Gottscheer Zeitung* iz leta 1941), ki je zelo motilo italijanskega okupatorja, niti prošnje njihovih odposlancev pri nekaterih nemških uradih za nemško okupacijo Kočevske. Morda bi se dalo kaj spremeniti, če bi bila Kočevska bližje Gorenjski ali Spodnji Štajerski, a je bila predalet. Sicer si je Nemčija po želji štajerskih in koroških nacistov in Hitlerjevi volji vzela že itak več slovenskega ozemlja, kot si ga je v letih 1939-1941 zagotavljala v raznih izjavah nemških nacističnih funkcionarjev nas-proti italijanskim.

* Kronika, 1995, št. 3, str. 49-68.

1 Robert L. Koehl, *RKFDV, German Resettlement and Population Policy 1939-1945. A history of the Reich Commission for the Strengthening of Germanism*. Cambridge 1957; Conrad F. Latour, *Südtirol und die Achse Berlin - Rom 1938-1945*. Stuttgart 1962; Czesław Madajczyk, *Generalna gubernia w planach hitlerowskich*. Warszawa 1961; Martin Broszat, *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939-1945*. Stuttgart 1961; Tone Ferenc: Na-cistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945. Maribor 1968 (dalje: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika); isti, *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945 - Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941-1945*. Maribor 1980; Hans-Hermann Frensing, *Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen. Das Ende einer südostdeutschen Volksgruppe*. München 1970 (da-lje: Frensing, *Die Umsiedlung*); Herbert Otterstädt, *Gottschee, verlorene Heimat deutscher Waldbauern*. Freilassing 1962; Erich Petschauer, *Das Jahrhundertbuch der Gottscheer*. Bearbeitet von Hermann Petschauer. Wien 1980 (dalje: Petschauer, *Das Jahrhundertbuch der Gottscheer*); *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. Bd. V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*. Düsseldorf 1961; Mitja Ferenc, *Kočevska. Izgubljena dediščina kočevskih Nem-cev*. Gottschee. Das verlorene Kulturerbe der Gottscheer Deutschen. Ljubljana 1993 (dalje: Ferenc, *Kočevska*).

2 Tone Ferenc, Poročilo o razmerah na Kočevskem spomladi 1940. *Zgodovinski časopis*, 48/1994, št. 1, str. 105.

3 Dušan Biber, *Nemci v Jugoslaviji in nacizem 1933-1939*. Ljubljana 1964.

Nihče še ni pojasnil, zakaj je pri vodstvu kočevskih Nemcev prišlo tako naglo do spremembe stališč glede preselitve svojih sonarodnjakov v primerjavi z odklonilnim stališčem iz jeseni 1939, ko so bili odločeni, da ostanejo. Kajti njihovo vodstvo se je že 23. aprila 1941 v Brucku na Muri dogovorilo z nemškim državnim komisarjem za utrjevanje nemštva Heinrichom Himmlerjem za preselitev in je ta dogovor čez tri dni v Mariboru potrdil še Hitler, ko je sprejel njihovo odposlanstvo ter mu tudi on obljubil ugodnejši način preselitve: namesto prek preselitvenih taborišč "Volksdeutsche Mittelstelle", skozi katera je morala večina nemških preseljencev, naravnost na posestva Slovencev (in tudi Hrvatov) v Posavju in Obsotelju, katerih izgon so nacisti takrat že predvidevali. Se je vodstvo kočevskih Nemcev takrat samo tako naglo odločilo za preselitev svojih sonarodnjakov ali je za to dobilo kakšen namig iz nemškega rajha? Zanimiv je podatek iz zapisnika nemške medministrske konference na Dunaju 18. in 19. aprila 1941: "Ko si bo Italija priključila južni del Slovenije, bo pridobila tudi nemške ljudi. **Italijanska vlada se strinja s tem, da se ti volksdeutscherji preselijo v rajh.** (Podčrtal T. F.) Za preselitev naj bi veljale določbe nemško-italijanske pogodbe o preselitvi volksdeutscherjev iz Južne Tirolske."⁴ Če ta podatek drži, pomeni, da je nemška vlada kaj kmalu po okupaciji Slovenije sklenila izseliti kočevske Nemce z italijanskega zasedbenega območja.

O tem, zakaj se je večina kočevskih Nemcev odločila za preselitev in kako se je nanjo pripravljala, je že precej znanega.⁵ Skladno s pogodbo o preselitvi Nemcev iz Ljubljanske in Reške pokrajine (iz občine Draga v čabarskem okraju), ki sta jo 31. avgusta 1941 v Rimu podpisali nemška in italijanska vlada, je po podatkih nemškega pooblaščenca za preselitev dr. Heinricha Wollerta optiralo za preselitev 12.147 ali okoli 95 % kočevskih Nemcev.⁶ Ko so optante rasno in zdravstveno pregledali ter ugotavljali tudi njihovo ustreznost za kmetovanje na naselitvenem območju ter jih veliko večino tudi potrdili za naselitev v Posavju in Obsotelju, so jih med 14. novembrom 1941 in 22. januarjem 1942 s 135 vlaki tudi tja odpeljali.⁷

Vzporedno z meddržavnimi pogajanjmi o preselitvi Nemcev iz Ljubljanske in Reške pokrajine so v Rimu tekla tudi pogajanja za prodajo in nakup njihove nepremične imovine in dveh tretjin živine, ki jo bodo preseljenci zapustili v dotedanji domovini. Ker italijanski vladi ni bilo za to, da se to reši po uradni državni poti, se je za nakup najprej odločila Splošna anonimna družba za nepremičnine (Società anonima immobiliare generale) v Rimu. Z nemško preselitveno zaupniško družbo (Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft) iz Berlina, ki je zastopala bodoče nemške preseljence v kupoprodajnem postopku, se je že 14. septembra in 1. novembra 1941 dogovorila, da odkupi okoli 50.610 ha zemlje kočevskih in ljubljanskih Nemcev po pavšalni ceni 3000 lir za hektar, vendar bodo pri končnem določanju prodajne oziroma kupne cene upoštevali razmerje med gozdno in drugo površino, ki naj bi znašalo 46 % : 54 %. Če bi bil delež gozdne površine za več kot 10 % manjši od omenjenega, se bo ustrezno znižala pavšalna prodajna oziroma kupna cena za hektar. Stavbno in drugo imetje naj bi se ocenilo posebej po dejanski vrednosti. Rok za končno plačilo naj bi bil deset let.

Približno v tistem času pa je zanimanje za odkup imetja kočevskih in ljubljanskih Nemcev izrazila tudi Italijanska anonimna družba za viskoso (Società Nazionale italiana anonima viscosa - SNIA Viscosa) iz Milana. 30. novembra 1941 sta obe družbi ustanovili Agrarni zavod za nepremičnine "Emona" (Istituto agrario immobiliare "Emona") z začetno glavnico 30 milijonov lir, razdeljenih na 30 milijonov delnic, od katerih jih je prva imela dve tretjini in druga eno tretjino. Mimogrede: v prvi je imel tretjino vloženega kapitala Vatikan; bil je torej le posredno udeležen pri zavodu "Emona". Sedež glavnega urada

4 Arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Beo-gradu, mikrofilm iz Londona, H 297846.

5 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 554-678; Frensing, Die Umsiedlung; Petschauer: Das Jahrhundertbuch der Gottscheer, str. 121-148.

6 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 606.

7 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 621-622.

zavoda "Emona" je bil v Rimu, najbrž pri družbi ustanoviteljici, tam sta bili tudi upravno in tehnično ravnateljstvo, medtem ko so bile nekatere službe v Ljubljani in Kočevju, manjši uradi pa tudi drugod. V Kočevju sta bili npr. agrarna (vodja Giovanni Puppini) in gozdna služba (vodja Giulio Doveri). Skupno je bilo pri zavodu "Emona" zaposlenih okoli 50 italijanskih uslužbencev. Na Kočevskem je zavod "Emona" prevzel okoli 40.349 ha ali 55 % celotne površine, največji odstotek je bil v občini Mozelj (70 %) in najmanjši v občini Črnomelj (31%).⁸

Po izselitvi kočevskih Nemcev je ostala večina nemškega jezikovnega otoka skoraj brez prebivalstva, saj je na njem ostalo le okoli pet tisoč oseb, večinoma Slovencev. Tako zavod "Emona" kot italijanska civilna uprava za Ljubljansko pokrajino sta se zavedali, da takšen del gospodarsko že itak revne pokrajine ne more ostati brez prebivalcev in bodo njegove nepremičnine ter živina izpostavljene propadanju in uničenju. Dan pred odhodom poslednjega vlaka s kočevskimi Nemci proti Posavju in Obsotelju je visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli z odredbo št. 9-42 ustanovil komisijo za ponovno poselitev ("ri-popolamento") Kočevske. Poleg predsednika Cira Moserija, ki je bil italijanski "strokovnjak" v III. - kmetijskem oddelku visokega komisariata, so bili v komisiji še štirje Italijani, in to vodja urada za priseljevanje in kolonizacijo Placido Lombardo, sodelavec zakonodajnega urada Nino De Petris, okrajni glavar iz Kočevja Giovanni Sigsoreo in vodja tehničnoimovinskega oddelka zavoda Emona Mario Natili, ter pet Slovencev, in to načelnik kmetijskega oddelka visokega komisariata Anton Podgornik ter dr. Josip Lavrič, Filip Uratnik, Karel Čeč in Franc Škrbec, poslednji štirje iz ustreznih organov korporacijskega sistema v Ljubljanski pokrajini. Komisija je delovala v okviru Lombardovega urada in je na več sejah obravnavala program in potek ponovne poselitve.⁹

Visoki komisar Grazioli je teden dni po ustanovitvi komisije za ponovno poselitev Kočevske objavil razglas, naj se tisti, ki bi radi najeli, pridobili ali upravljali trgovine, obrtne delavnice in opravljali javna dela v tistih krajih, ki so jih zapustili nemški ljudje, do 15. februarja 1942 prijavijo na ustreznih obrazcih pri okrajnih glavarstvih Novo mesto in Črnomelj ali pri uradih zavoda "Emona" v Ljubljani, Kočevju, Mozlju, Koprivniku, Starem Logu, Kočevski Reki in Črmošnjicah, kjer bodo tudi dobili ustrezna pojasnila.¹⁰

Komisija za ponovno poselitev Kočevske je začela delati 26. januarja 1942, ko se je zbrala na prvi seji, ki jo je vodil sam Grazioli. On je bil namreč zagovornik čimprejšnje ponovne poselitve Kočevske, in to z begunci z drugih zasedenih območij Slovenije. Do februarja 1942 so namreč v Ljubljanski pokrajini našli 12.903 priseljence po 11. aprilu 1941, od tega na Kočevskem 645. S ponovno poselitvijo Kočevske je Grazioli hotel rešiti pereče vprašanje njihove nastanitve. Še pred odhodom prvega vlaka z nemškimi preseljenci je povedal predstavnikom omenjene rimske družbe za nepremičnine, "da si prizadeva odhajajoče družine nadomestiti s slovenskimi družinami, ki so se v poslednjem času priselile v našo pokrajino."¹¹ Čeprav so mu ti odgovarjali, da je težko obravnavati to vprašanje, ker se še ne ve, kakšno bo imetje, ki ga bodo pridobili,¹² je vztrajal pri čimprejšnjem prihodu slovenskih beguncev z nemškega in madžarskega zasedbenega območja na Kočevsko.

Tudi na prvi seji komisije je Grazioli prešel takoj k vprašanju, "ki mu je zelo pri srcu, in to k nastanitvi beguncev, ki prihajajo z nemškega zasedbenega območja. Ti so dveh vrst, v eni so poljedelci in v drugi obrtniki, trgovci itd." Nato je povedal, da bo zavod

8 Podatki iz arhivskega gradiva zavoda "Emona" v Arhivu Republike Slovenije, II. dislocirana enota, bivši arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, arhivski fond "Emona"; dalje: ARS-II (INZ), Emona.

9 Službeni list za Ljubljansko pokrajino 1942, št. 10, 4. 2. 1942, odločba visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino št. 9 o ustanovitvi naseljitvene komisije za Kočevsko 21. 1. 1942.

10 Slovenec 4. 2. 1942; ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Grazioli-jev razglas 28. 1. 1942.

11 ARS-II (INZ), Emona, f. 1211, poročilo Maria Natilija v Rim 11. 11. 1941.

12 ARS-II (INZ), Emona, f. 1211, poročilo Maria Natilija v Rim 15. 11. 1941.

Emona odplačeval imetje nemških preseljencev deset let in "da bo torej lahko doseči sporazum za desetletno odplačevanje imetja, ki ga bo dal na voljo tem beguncem, ki so ostali brez strehe, zemlje in denarja, tj. da bi jim omogočil polno življenje." Povedal je tudi, da je Emona dobila od Slovencev, ki že od prej pre-bivajo v pokrajini, okoli dva tisoč prošenj. Seveda so ti najbolj dobrodošli za Emono, ker imajo denar za odkup. "Potrebno je, da se EMONA žrtvuje za begunce. Svetoval ji bom, kako jim naj pomaga," je priporočal Grazioli in nadaljeval: **"Lahko bi iz Italije poslali italijanske kmete na to osvo-bojeno zemljo. Hočem pa nastaniti begunce in rešiti tako težak problem za našo pokrajino."** (Podčrtal T. F.) Nato je Grazioli navedel osem točk glede postopka pri obravnavanju prošenj za naselitev na Kočevskem. V četrti točki je povedal: "Treba je poznati pogoje, ki jih bo postavila EMONA. Ti pogoji bodo najprej začasni in nato dokončni. Treba bo poznati način prodaje, cene in pogoje plačila." O financiranju je Grazioli povedal v osmi točki: "Financiranje bo po načinu zemljiškega kredita. Če posojilni zavodi Ljubljanske pokrajine ne bodo ustregli, bomo naročili, naj posredujejo naši."

V razpravi je Moseri sodil, da je pri naselitvi prisilcev na posestva treba dati veliko prednost poljedelcem, ker je tamkajšnje poljedelstvo težav-no in je zemlja slabe kakovosti. Fašistični "strokovnjak" pri Pokrajinski delavski zvezi Elio Vagliano pa je navajal podatek, da je pri Rdečem križu okoli 1100 in pri Emoni 1100-1200 prošenj beguncev, da ima Borza dela sklad sto tisoč lir letno za priseljence. V razpravi pa so se pokazala tudi nasprotja med zastopnikom Emone, ki je odkrito povedal, da njegov zavod ne more biti dobrodelná ustanova, in Graziolijem, ki je seveda trdovratno zasledoval cilj: na čimlažji način rešiti vprašanje nastanitve slovenskih beguncev. Grozil je, da EMONI ne bo dovolil čezmernega dobička. "On vedno zaupa temu, kar so govorili voditelji EMONE, da ona ni prišla v Ljubljansko pokrajino za to, da bi ustvarjala velike dobičke."¹³

Da se je Grazioliju res mudilo z rešitvijo vprašanja nastanitve slovenskih beguncev, priča tudi to, da je bila že drugi dan nova seja komisije za ponovno poselitev Kočevske. Vendar na njej ni bilo Graziolija in so navzoči obravnavali osnutek že omenjenega razglasa z dne 28. januarja 1942 in postopek za reševanje prošenj za naselitev. Zastopnik Emone Natili je nasprotoval temu, da bi se komisija vmešavala v pristojnosti njegovega zavoda, npr. da bi določala cene in druge pogoje. Maseri pa je navedel prednostni red za naselitev: 1. kmečki sinovi, 2. begunci in 3. poljedelski in gozdni delavci (t. i. kajzarji). Moseriju in tudi Natiliju je šlo tudi za to ali celo predvsem za to, da bi bili novi naseljenci zmogni obdelovati polja in opravljati gozdna dela, da se akcija ponovne poselitve Kočevske ne bi omejila na golo nastanitev beguncev v hišah preseljenih kočevskih Nemcev, polja pa bi ostala neobdelana. Komisija se je dogovorila, da je rok za vlaganje prošenj do 15. februarja 1942, pri čemer je upoštevala to, da je treba spomladi 1942 začeti s poljskimi opravili. Zato bo tudi takoj začela obravnavati že prispele prošnje.¹⁴

Zapisnikov o nadaljnjem delu Moserijeve komisije (še) nisem našel. Nisem (še) našel niti podatkov, koliko prošenj je prispelo do 15. februarja 1942, tj. do razpisanega roka za vlaganje prošenj. Vemo pa, da je Emona v drugi polovici februarja že začela naseljevati ljudi na Kočevskem. "Dne 23. februarja se je začelo nameščanje kmečkih družin v naše hiše," se začne poročilo iz Kočevja 4. marca 1942 in se nadaljuje: "Načrt nameščanja upošteva vse okraje in določeno število vasi, med njimi najoddaljenejšo od sedežev okrajev in zato bolj težavne za nadziranje. Gre za vasi, v katerih je bilo največ tatvin, kjer je bilo težko držati hiše zaprte, kjer so večino hiš obiskali tatovi in čestokrat od-nesli kovinske dele kuhinj. Nalašč smo izbrali tak-šne vasi za nastanitev kmečkih družin, da bi tako vasi in hiše, ki jih naše osebe težko nadzira, na-selili in onemogočili žalostne ne-prijetnosti." Dne 23. februarja so naseljevali Grčarice in Gotenico in v okraju Mozelj vas Livold, drugi dan so začeli naseljevati v okraju Stari Log vas Smuko in v okraju Kočevje

13 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, zapisnik 1. seje komisije za naselitev Kočevske 26. 1. 1942.

14 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, zapisnik 2. seje komisije za naselitev Kočevske 27. 1. 1942.

vas Cvišlarji, tretji dan so naseljevali v okraju Koprivnik, 27. in 28. februarja pa v okraju Črnomelj vasi Poljane in Blatnik. To delo sta opravila zlasti profesorja Giovanni Basa iz Trsta in Francesco Saia iz Torina. Precej naseljencev ni hotelo vstopiti v dodeljeno jim hišo iz bojazni, da jim lahko Emona po mili volji zaračuna najemnino. In kdo so bili prvi naseljenci? "Večina tistih, ki so vzeli v posest naše hiše, so ljudje iz sosednjih vasi, kjer ni bilo preselitve. Še več, gre za družine, ki se žele okrepiti, ker imajo premalo zemlje, da bi se na njej lahko zaposlila cela družina. Zato, ker v Sloveniji dejansko še velja zakon o majoratu, pomeni, da drugorojeni nimajo pravice deliti očetovega posestva. Zato oni iščejo v naših hišah način, kako bi si ustvarili neodvisno podeželsko ognjišče. Zelo redki, skoraj nihče od priseljencev iz nemške Slovenije se ni pojavil v kraju, ki smo jim ga določili, čeprav smo jih povabili pisno." (Podčrtal T. F.) Poročilo navaja tudi to, da mnogo prosilcev skrbi, da bi jim Emona dala v najem le hišo in ne tudi obdelovalne zemlje in se bodo vselili v hišo, ko jim bo Emona dodelila v najem tudi obdelovalno zemljo. Nekateri tudi niso hoteli podpisati začasne pogodbe, ker bi ta veljala le tri mesece. Emona še namreč ni pripravila pogojev za najem posestev, začasno najemnino za hiše pa je določila od 20 do 90 lir mesečno, pač glede na velikost in kakovost hiše. Poročilo tudi navaja, da za nekatere kraje ni bilo zanimanja, za nekatere pa preveč, npr. za Kočevske Poljane s 24 hišami celo 70 prosilcev in je le ena hiša ostala nenastanjena. Kot zvemo iz poročila, je bila Emona le pogojno zadovoljna z začetkom naseljevanja Kočevske:

"Če bi morda začeli delati v mirnejšem obdobju, bi bili uspehi boljši od doseženih. Vendarle, če upoštevamo neugodne pogoje, v katerih se nahajamo, neprehodnost cest, politično neugodje, miselnost kmeta, ki je trmast glede hitrega sklepanja kakršnih koli pogodb, ker je navajen, da se cele dneve in tedne pogaja, preden sklene pogodbo, menimo, da smo dosegli uspeh, ki si ne zasluži omalovaževanja."¹⁵

Zadovoljen pa nikakor ni mogel biti visoki komisar Grazioli, ki je s ponovno poselitvijo Kočevske hotel rešiti težko vprašanje nastanitve beguncev. Iz podatkov, ki so nam na voljo, ni mogoče natančneje ugotoviti, kakšen je bil delež beguncev med naseljenci. Vendar iz poročil lahko razberemo, da ni bil velik. Treba je namreč razumeti, da večina beguncev ni bila kmečkega stanu, da sta jih nemški in madžarski okupator izgnala iz nacionalnopolitičnih razlogov in so upali, da se po vojni vrnejo domov.

Kako je potekalo nadaljnje naseljevanje na Kočevskem, zvemo iz desetih poročil¹⁶, ki kažejo takšno podobo:

Okraj "Emone"	Naseljenih družin								
	do	do	do	do	do	do	do	do	do
	3.3.	13.3.	21.3.	28.3.	4.4.	11.4.	18.4.	25.4.	2.5.
Kočevje	52	75	154	227	287	309	330	358	358
Koč. Reka	43	61	97	118	133	133	137	159	159
Mozelj	27	82	127	131	152	162	162	167	167
Koprivnik	19	30	51	51	65	66	67	68	73
Črmošnjice	-	-	51	145	238	260	303	352	363
Stari Log	26	80	84	88	109	115	119	142	142
Draga	-	-	-	-	42	48	84	84	84
Črnomelj	23	32	-	-	-	-	-	-	-
Skupaj	190	360	564	760	1026	1093	1202	1330	1346

Od 2. do 16. maja se število naseljenih družin ni mnogo povečalo. Le v okraju Črmošnjice je bilo 7 družin več in je tako skupno število do 16. maja 1942 naseljenih družin 1353.

15 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Kočevje 4. 3. 1942, Na-seljevanje kmečkih družin v naše hiše.

16 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, poročila I-X, od 14. 3. do 16. 5. 1942 o nastanitvah v okraju Kočevje.

Iz omenjenih poročil vzemo, da se je največ družin (266) naselilo med 28. marcem in 4. aprilom in da se je v vsem tem času največ družin nastanilo v Emoninih okrajih Črmošnjice (370) in Kočevje (358), najmanj pa v okraju Koprivnik (79) in Draga (84).

V rednih poročilih Colombu in Moseriju, ki jih je bilo skupno deset, je Emona tožila o prepočasnem ritmu naseljevanja. Upoštevala je namreč, da bi morali naseljenci opraviti spomladansko setev žitaric in sajenje krompirja. Tako že prvo poročilo 14. marca navaja: "Po vsem tem, kar smo že prikazali, sodimo, da naseljevanje družin nima tistega ritma, ki bi ga moralo imeti, predvsem zato, da bi družine prišle na kraj in bile pripravljene delati v času setve."¹⁷ Podobno Emona navaja v svojem drugem poročilu: "Ritem naseljevanja je zato še vedno prepočasen, da bi bili pripravljeni do časa setve. (...) Naseljevanje je treba pospešiti v tem poslednjem ugodnem času, ki se ga lahko podaljša še do 10. aprila: vse ukrepe, ki jih spodbuja vlada, bi zato morali izvesti takoj."¹⁸ Podobne ugotovitve so tudi v naslednjih poročilih.

Ko se je naseljevanje bližalo h koncu, je Moserijeva komisija na seji 2. maja 1942 ugotavljala, da je bilo vloženih več kot 2000 prošenj, podpisanih pogodb okoli 1300, medtem ko komisija ne pozna pravega števila naseljenih oseb in "pravijo, da jih je okoli 600 do 700." Nato je Moseri povedal: "Vprašanje ponovne poselitve Kočevske je težko tudi v normalnih časih in si lahko predstavljamo, kako je zapleteno in težko zaradi pomanjkanja mnogih stvari in zaradi nekaterih pogojev in razmer." Med ovirami, ki naj bi se okoli 23. februarja začele postavljati pred ponovno poselitev Kočevske, je Moseri navedel omejitve gibanja in prenos policijskih pristojnosti na vojsko. "Osebe, ki so vložile prošnje," je nadaljeval, "izvirajo večinoma iz razdvajanja družin (mlajši sinovi). Mislili smo, da bodo begunci predstavljali dobre elemente, ki imajo sredstva itd., pa je od njih zelo malo prošenj."¹⁹ Vendarle je nekaj družin beguncev, ki so prišle z orodjem, zalogami itd., in so se že nastanile v vasicah pri Kočevju. Težave so se hitro pokazale do srede februarja, proti koncu marca pa so nastopili novi dogodki v zvezi s krajom živine in ko so uporniki prijeli in ustrelili italijanske funkcionarje EMONE." Nato je Moseri navajal probleme z živino - Emona je namreč od okoli 5.000 glav goveje živine nemških preseeljencev dobila okoli 2700 glav, nastanjenih v okoli 150 vaseh. Komisija je obravnavala še vprašanje najemniških pogodb in semen. Glede vpliva opravljene ponovne poselitve Kočevske na obdelovanje poljedelskih površin je komisija ugotavljala tole: "Prihajamo do sklepa, da bo dolina pri Kočevju oddana v najem in obdelana, medtem ko bo težavneje za druge bolj oddaljene vasi, ko npr. za Koprivnik, Stari Log, Kočevsko Reko nimamo nobenega prosilca." Kot kaže statistika, je tudi tam bilo nekaj prosilcev.²⁰

Če je res bilo samo od 600 do 700 družin, ki so se do 2. maja 1942 naselile na Kočevskem, pomeni, da je to bila približno polovica tistih, ki jim je Moserijeva komisija ugodno rešila prošnje in jim je Emona tudi odkazala hišo oziroma zemljo. Emona je po dolgi in hudi zimi, kakršna je res bila 1941-42, šele 25. aprila začela odkazovati obdelovalno zemljo naseljencem, za kar je uporabila 15 slovenskih zemljemercev. "25. aprila smo dodelili 947 hektarov njivske površine, razdeljene na 338 kosov s povprečno velikostjo 2,5 ha vsakemu najemniku."

17 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 2. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 14. 3. 1942.

18 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 2. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 22. 3. 1942.

19 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, zapisnik seje komisije za poselitev Kočevske 2. 5. 1942.

20 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 7. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 2. 5. 1942.

Dr. Aldo Samaritani, tehnični direktor Emone

Do začetka maja je Emona sklenila 747 najemniških pogodb za 1186 ha, 66 a in 73 m² zemlje. Šlo je za okoli 40 ha njiv, že posejanih z žitaricami, okoli 660 ha je bilo treba še posejati, okoli 343 ha je bilo travnikov, okoli 68 ha pašnikov in okoli 10 ha drugih površin. Po Emoninih okrajih so bile razmere takšne:²¹

Okraj	število naseljenih družin	število sklenjenih pogodb	površina		
			ha	a	m ²
Kočevje-mesto	358	106	106	15	22
Kočevje-okolica	388	550	16	77	
Kočevska Reka	159	56	67	52	65
Mozelj	167	108	185	20	19
Koprivnik	73	11	51	79	13
Črmošnjice	363	25	24	00	00
Stari Log	142	53	151	82	77
Draga	84	-	-	-	-
Skupaj	1346	747	1186 ha	66 a	73

Na družino, ki je sklenila z Emono najemno pogodbo, je torej prišel povprečno nekaj več kot poldrugi hektar zemlje. Če upoštevamo, da so Nemci zapustili na Kočevskem 40.348 ha, 63 a in 64 m² zemlje, je ta ponovna poselitev Kočevske, vsaj kar se tiče obdelovalne zemlje, zajela le majhen del.

Da je Grazioliju spodletel poskus s ponovno poselitvijo Kočevske rešiti težko vprašanje nastanitve beguncev, kažejo tudi podatki iz 5. poročila Emone o naselitvi okraja Kočevje iz srede aprila 1942.²² Takrat je bila podoba takšna:

²¹ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 8. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 5. 5. 1942.

²² ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 5. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 15. 4. 1942.

Okraj	število podpisanih pogodb	število ugotovljenih družin	%	število poljedelcev	število drugih
Kočevje	309	280	90,6	270	10
Kočevska Reka	133	60	45,1	53	
Mozelj	162	90	55,5	61	29
Koprivnik	66	35	53,0	16	19
Črmošnjice	260	140	53,6	?	?
Stari Log	115	30	26,0	26	4
Draga	48	42	87,5	22	20
Skupaj	1033	677	60,9		

Sredi aprila 1942 je Emona tudi izračunala, koliko delovnih moči ima povprečno družina v posameznem okraju. Pri tem je upoštevala odraslega moškega kot celo (1) delovno moč, odraslo žensko kot 0,60 delovne moči in otroke med 14 in 18 leti kot 0,30 delovne moči. Podoba po okrajih je bila zelo različna: od povprečno 1,48 moči na družino v okraju Stari Log do 2,78 moči v okraju Črmošnjice.²³

Do istega časa, tj. do 18. aprila, so od hiš, ki jih je Emona določila za nastanitev naseljencev, ti zasedli le del. Ta je bil različen po okrajih: v Kočevju 75 %, Kočevski Reki 28 %, Mozlju 50 %, Koprivniku 24 %, Črmošnjicah 60 %, Starem Logu 40 % in Dragi 90 %.²⁴ V arhivskem fondu Emone se je ohranil pregled vasi in količin žita in krompirja, ki bi ga morali odrajtati zakupniki. Gre za 170 vasi v sedmih Emoninih okrajih in 381 q žita ter 493 q krompirja. Navedena je tudi višina zakupnine za vsako vas.

Nemški preseljenci so večino žitnega pridelka iz leta 1941 porabili, nekaj pa ga tudi odpeljali s seboj, tako kot precej živine (vsak preseljenec tretjino). Zaradi priprav na preselitev in zgodnje zime niso opravili jesenske setve. Zato je Emona za pomladansko setev, ki naj bi jo opravili novi naseljenci, potrebovala okoli 300 q koruze, 400 q fižola, 400 q ječmena in 250 q ovsas ter precej umetnih gnojil, npr. 300 q pepelikastega sulfata in 500 q kalcijevega nitrata.²⁵ Kljub temu da ponovna poselitev Kočevske ni potekala z želenim tempom, je pri pomladanski setvi primanjkovalo vsega potrebnega: "Povsod so začeli obdelovati zemljo, vendar je to težko zaradi pomanjkanja ali pičlosti semen, orodja, živine in denarja pri novih poljedelskih družinah," je poročala Emona.²⁶ Da bi olajšala delo naseljencev, je Emona proti koncu aprila na sedežih svojih okrajev priredila živinske sejmje. Vendar je od 286 ponujenih glav živine prodala svojim najemnikom le 30 glav.²⁷

Emona je razmeroma pozno, šele 24. marca 1942, razglasila pogoje za sklepanje zakupniških pogodb. Tisti, ki bodo vzeli v zakup manj kot dva hektara zemljišča, bodo poleg zakupnine v naravi za zemljišče morali odrajtati tudi najemnino za hišo, medtem ko bodo tisti, ki bodo vzeli v zakup več kot dva hektara zemljišča, dali samo zakupnino v naravi. Zakupnino v naravi pa je Emona določila samo za žito in krompir po hektaru njiv, in to različno za posamezne Emonine okraje, npr. za žito od 1,5, q do 6 q in za krompir od najmenj 1 q do največ 6,5 q. Največjo zakupnino je predvidela za kočevski okraj. V razglasu je tudi napovedala, da bo zakupnino za travnike in pašnike določila pozneje. Interesente je opozorila, naj pohitijo s prijavo, "ker je hiš samo omejeno število in je število prosilcev mnogo večje," naj prinesejo s seboj vse orodje sredstva in semena, naj si glede na svoje možnosti izberejo ustrezno posestvo, če želijo postati njegovi lastniki, in naj razmislijo, kje bi si lahko preskrbeli tudi izvenkmečko delo, ker se bodo aprila začela tudi velika gozdna dela.²⁸

23 Prav tam.

24 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 6. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 20. 4. 1942.

25 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, pismo Emone kme-tijskemu oddelku v.k. 24. 3. 1942.

26 Glej op. 25!

27 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 9. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 8. 5. 1942.

28 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, v. k. za Lj. p., f. 144, Il ripopolamento delle terre lasciate dagli allogeni tedeschi; Slovenec 24. 3. 1942, Zopetna naselitev ozemlja, ki so ga zapustili Nemci.

Štiri dni pred tem razglasom je nekdo, najbrž inženir Jože Suhadolnik, napisal študijo o kolonizaciji kočevskega območja. Povedal je, da poljedelci nimajo radi zakupniških odnosov, ker so stoletja navajeni delati na svoji zemlji. Izjemoma so pripravljeni skleniti tudi zakupniško pogodbo, vendar za daljši rok. Na kočevskem pa takšen rok ne bi mogel biti krajši od pet let. Pisec je tudi načelno proti zakupništvu, ker favorizira gmotno šibke ljudi. "Kolonizacija, ki se opira izključno na socialno šibke ljudi kot zakupnike, ni možna, ker ti ne bi mogli gospodariti in bi s svojim nezadovoljstvom kaj hitro podlegli agitaciji, ki sloni na geslih socialnega radikalizma, ta pa že sedaj niso neznana kandidatom za čisto zakupništvo." Nato pisec navaja tisto, kar govori za nakup zemljišč in "mogočo trdno kolonizacijo vsega območja". Navaja: "Iz predloženih prijav se vidi, da je večina tistih, ki se zanimajo za nakup zemlje, iz sosednjih slovenskih občin." Svetuje prodajo zemljišč interesentom in na njihov pristanek na zložbo že ob nakupu. "Na ta način bi se lahko ponovno poselili tisti kraji, za katere je dovolj ali celo preveč interesentov. Ko pa bi bili ti utrjeni, bi se lahko našli interesenti tudi za odročne kraje, za katere jih danes primanjkuje."²⁹

Kak mesec pozneje je nastala študija inženirja Jožeta Suhadolnika, ki so jo dobili tudi nekateri italijanski uradi in tudi glavno ravnateljstvo Emone v Rimu. V začetku se je Suhadolnik vprašal, zakaj je na Kočevskem toliko neobdelane zemlje in nato skušal pojasniti, zakaj ni ustrezne kolonizacije. Najprej je navedel terenske in klimatske razmere, slabo plodovitost zemlje, zaradi česar ima tamkajšnje poljedelstvo za cilj predvsem lastno vzdrževanje in prideluje večinoma krompir, koruzo in zelje. Nato je kritično ocenil delovanje Emone: "Njen aparat je bil že od začetka slabo organiziran, predvsem pa prepozno, zato ker je Emona prišla na teren, ko se je izseljevanje (Nemcev - op. T. F.) že začelo. Ob izseljevanju je bila največja skrb "Emone", da bi Nemci zapustili res toliko živine, kot je določala pogodba. Nemci so kmalu zvito ugotovili, da "Emona" nima na voljo dobro organiziranega aparata, sposobnega, da bi opravljal potreben nadzor, in so zamenjavali svoje živali. Ob njihovem izseljevanju često ni bil navzoč noben predstavnik "Emone" in so Nemci lahko vzeli iz svojih hiš tudi mnoge stvari, za katere po pogodbi niso imeli pravice. (...) V Kočevje so prihajali mnogi poljedelci, poizvedovali so in večina se je resno zanimala, da bi se naselila na Kočevskem; imela je vse kakovosti in pogoje za kolonizacijo, samo da izjemoma ni imela denarja. Mnogi med njimi pa so imeli toliko denarja, da bi lahko takoj kupili posestvo. "Emona" pa je slabo razumela to veliko zanimanje in povpraševanje."

Suhadolnik je nato poleg mlahavega odnosa do interesentov kritiziral Emonino zamudo pri določanju cene za odkup posestev oziroma za zakupnino in časovno omejenost zakupniških odnosov, kar seveda povzroča negotovost interesentov. Navedel je, kaj bi Emona morala storiti, da bi uspela kolonizacija. Navedel je tudi, da so Nemci živeli razmeroma dobro, vendar ne toliko od poljedelstva, temveč predvsem od gozda in krošnjarnjenja, imeli pa so tudi majhne družine, Emona pa interesentom ne nudi gozda.

"Vse te ugodne okoliščine so sedaj propadle. In če upoštevamo vse prej naštete nesrečne okoliščine, ki so pripeljale do tega, da ti kraji niso bili poseljeni že do pomladi, smemo skleniti, da bi "Emona" dosegla velik uspeh, če bi lahko do srede marca dala v zakup vse poljedelske hiše, kot je objavila v časnikih," se konča Suhadolčeva študija.³⁰

Kočevski urad Emone pa se je že sredi februarja pritoževal svojemu glavnemu ravnatelju Gualdiju v Rim, da Moserijeva komisija ovira Emonina prizadevanja za ponovno poselitev Kočevske in za pravočasen začetek pomladanskih poljedelskih opravil. Kaže, da se mu je delo komisije zdelo prepočasno in preveč zapleteno. Komisija je namreč vsaj v začetku prošnje za poselitev pošiljala v preverjanje prosilcev policijskemu ravnateljstvu - kvesturi v Ljubljani.³¹

29 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Colonizzazione del territorio di Kočevje, 20. 3. 1942, 4 str.

30 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Jože Suhadolc, Colonizzazione di Kočevje. 7 str., nedatirano. Slovenskega izvirnika (še) nisem našel.

31 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Appunto per il direttore generale. Kočevje 16. 2. 1942.

Suhadolčeva kritika Emone je 28. aprila pripeljala v Kočevje Moserija. To namreč zvemo iz poročila vodje agrarnega urada Emone iz Kočevja Giuseppa Puppiniya glavnemu ravnateljstvu v Rim: "Telefonsko napovedan je včeraj prispel v Kočevje dott. Moseri. Pravi namen obiska je prijateljska preiskava na kraju samem o dejavnosti Emone v zvezi s SUHADOLČEVO rotečo spomenico." Moseri je povedal, da je govoril z zveznim tajnikom fašistične stranke (ta je namreč tudi prejel Suhadolčevo študijo), z vodjem Združenja poljedelcev in drugimi. Tudi oni niso soglašali, da Emona sklepa le začasne zakupniške pogodbe in da je šele po enem mesecu, 16. marca, razglasila pogoje za zakupnjiv, ni še objavila pogojev za zakup travnikov in pašnikov. Moseri je šele v Kočevju zvedel, da so v Rimu že določili najvišjo zakupnino tudi za travnike (150 lir za ha) in pašnike (50 lir za ha). Moseri se je zavzel za njeno znižanje, ker to zahtevajo politične razmere.³² Moserijev obisk Kočevja je namreč sodil v že precej spremenjene, za italijanskega okupatorja poslabšane razmere.

Že sredi ponovnega naseljevanja Kočevske so se tam začele nemirne razmere, ki so zbujele tudi vedno večjo vznemirjenost Emone. Po defenzivnem načrtu 11. armadnega zbora "Primavera", ki ga je konec januarja 1942 ukazalo izdelati poveljstvo 2. italijanske armade na Sušaku, so se manjše posadke italijanskih oboroženih sil v drugi polovici marca začele umikati v večje kraje in jih utrjevati.³³ Med večjimi kraji na Kočevskem je tako 20. marca izgubila svojo posadko tudi Draga. Ob ofenzivni dejavnosti enot 3. grupe partizanskih odredov Slovenije od konca aprila do druge polovice maja 1942 pa je na Kočevskem ostala le močna posadka v Kočevju. Najprej je namreč dejavnost Notranjskega partizanskega odreda konec aprila prisilila k umiku italijanske posadke južno od Kočevja (med Moravo in Kolpo), nato pa tudi zahodno (območje Kočevske Reke) in vzhodno od njega (Mozelj, Koprivnik, Stari Log). V drugi polovici maja je Dolenjski partizanski odred pregnal italijanske posadke iz doline med Dolenjskimi Toplicami in Črmošnjicami.³⁴

Na partizanskem ozemlju je Emonino imetje postalo glavna oskrbovalna baza za naraščajoče partizanske enote. Vedno pogostejši so bili odgoni živine iz njenih hlevov (npr. v noči na 18. 3. na Smuki, v noči na 29. 3. v Dolgi vasi) in partizani so usmrtili nekaj Emoninih delavcev - sicer italijanskih fašistov (Walterja Vanninija, Giovannija Beza, Alda Dobrillo in Umberta Nana). V že omenjenem Puppinijevem poročilu v Rim 29. aprila beremo: "Naznanjamo, da se od včeraj (28. aprila) večina Emonine živine nahaja med našimi četami (Kočevje je najbolj izpostavljena točka) in slovenskimi in hrvaškimi upornišskimi tolpmi. Brez sleherne, tudi navidezne zaščite italijanskih posadk. Tudi danes bo prispela živina iz Starega Loga, Koprivnika in Kočevske Reke. To pa povečuje težavnost programa preskrbe s krmo, posebno še, če se bodo razmere še poslabšale in se bodo delavci upirali iti po krmo." Naznanil je prihod nekega živinorejskega strokovnjaka iz Rima in sklenil: "Zdi se ustrezno, da bi se že zdaj čimbolj dogovorili za odvoz v Italijo in razdelitev več kot 1000 glav govedi."³⁵

Tisti čas so se italijanske posadke umikale z območja med Kočevjem in Kolpo in poveljstvo 11. armadnega zbora v Ljubljani je 30. aprila razglasilo Kočevsko in še obrobno območje (Ribnica, Loški Potok) za cono "nenormalnih razmer". V nemirnih razmerah, ko je že konec marca umaknila svoje okrajne urade iz Mozlja, Starega Loga, Koprivnika in Kočevske Reke,³⁶ je Emona 2. maja napravila načrt za odvoz živine v Italijo, na Pri-morsko in Ljubljano. Skupno naj bi odpeljali s Kočevskega 1514 glav (939 v Italijo

32 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Puppinijevo poročilo glavnemu ravnateljstvu Emone v Rim 29. 4. 1942.

33 Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945. 1. knjiga: Država v državi. Ljubljana 1987, str. 54-93 (dalje: Ferenc, Ljudska oblast, 1); isti: Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941-1942. Maribor 1987, str. 86-87, dok. 50, 60, 64 in 65 (dalje: Ferenc, Fašisti brez krinke), italijanska izdaja La provincia "italiana" di Lubiana. Documenti 1941-1942. Udine 1994.

34 Ferenc, Ljudska oblast, 1, str. 108-132 in 173-176; Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 71, 73 in 74.

35 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Glej op. 33!

36 ARS-II (INZ), pov. 11. arm. zbora, f. 661-III, program odvoza živine s Kočevskega, 2. 5. 1942.

je delo potekalo ohromljeno, zahvaljujoč osebjju, ki je še delalo kljub ne majhnim nevarnostim, dokler ni bila od poslednjih dogodkov in nedavnih ukrepov ukinjena vsaka dejavnost." Navedla je tudi število odpovedi zakupnih pogodb, in to 33, največ iz okrajev Koprivnik (12) in Stari Log (11). Ko je navedla podatke o dote-danjem poteku ponovne poselitve, je zapisala: "To-da odredba 29. aprila označuje **nenormalne raz-mere**, glede varnosti, za razne cone Ljubljanske pokrajine, vključno z občinami Kočevska Reka, Stari Log, Ribnica itd. Tako cela cona Kočevske, v kateri se nahaja in deluje Emona. **V tej coni se je civilom prepovedano gibati iz kraja kraj tako podnevi kot ponoči s kakršnim koli motornim vozilom.** Ta prepoved grozi ohromiti vsakršno dejavnost Emone in zelo škodi njenim interesom, kolikor te nenormalne razmere ne bodo kmalu končane. (...) Ustavitev vsakršne poljedelske dejavnosti v teh dneh ima za posledico dejansko neuporabnost zemljišč za ciklus pomladanskih in letnih kultur. Nemožnosti setve sledi "in primis" hud udarec možnosti preskrbe cone in slednjič, tudi nemožnost, da bi zakupniki plačali Emoni pogodbeno zakupnino."³⁸

V naslednjem, 9. poročilu o naseljevanju okraja Kočevje je Emona že natančneje opredelila vzroke za odpovedi zakupa in k že omenjenim 33 odpovedim dodala: "Toda prej navedene odpovedi so tiste, ki smo jih dobili: vendar pa kaže, da je mnogo takih zakupnikov, ki sploh niso prišli v vas in niso vzeli posesti, niti hiše niti zemlje."³⁹ V poslednjem poročilu o naseljevanju okraja Kočevje iz srede maja Emona piše: "Politično-vojaške razmere se neprestanu slabšajo: med Kočevjem in hrvaško mejo se je ustvarila manevrska cona med našimi grenadirji in uporniškiimi tolpmami. Od častnikov, ki se vračajo iz velikih policijskih operacij, zvemo, da so vasi izpraznjene, živina oropana, polja neobdelana."⁴⁰

Zavod "Emona" in italijanske civilne in vojaške oblasti so ugotavljale, da večina slovenskih ljudi, zaposlenih pri Emoni na Kočevskem (po nekem podatku jih je bilo okoli 200), sodeluje v narodno-osvobodilnem gibanju. Tako je okrajni glavar Giovanni Sisgo-reo 12. maja v Kočevju opozoril uslužbenca Emone, da ne smejo več trpeti ob sebi slovenskih ljudi, ki se gibljejo svobodno pod Emoninim plaščem. Tudi Emonini uslužbenci sami so ugotavljali, da razen okoli 80 družin zakupnikov, ki so pribežale v Kočevje, vsi drugi zakupniki hočeš nočeš sodelujejo s partizani.⁴¹ Italijansko vodilno osebje Emone je visoki komisar Grazioli 21. maja "obdaruil" z 20 brzostrelkami in 15 puškami z ustreznim strelivom.

K prekinitvi italijanskih prizadevanj za ponovno poselitev Kočevske je po svoje pripomogel tudi odlok izvršnega odbora Osvobodilne fronte slovenskega naroda 14. junija 1942 "o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev na osvobojenem slovenskem ozemlju." Ta je v prvem členu določil, da z zemljo izseljenih kočevskih Nemcev na osvobojenem slovenskem ozemlju razpolaga Osvobodilna fronta slovenskega naroda. V drugem členu daje to zemljo Slovencem v brezplačno uporabo. V tretjem členu napoveduje, da bo izvršni odbor OF postavil gospodarske komisije za določena območja. Za konkretne razmere je najbolj zanimiv četrti člen, ki pravi: "Kdor je doslej zemljo izseljenih Kočevarjev na osvobojenem ozemlju prevzel pod kakršnim koli naslovom v obdelavo odnosno v uporabo (to je, se naselil na določenem posestvu ali obdelal kos zemlje, ne da bi se naselil itd.), temu se zemlja dodeli v brezplačno uporabo v prevzetem obsegu." Peti člen je določal, da bodo nedodeljeno zemljo upravljale gospodarske komisije po navodilih izvršnega odbora OF.⁴²

Kako so obdelovali Emonino zemljo na nekaterih območjih Kočevske pod partizan-

38 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 8. poročilo o naseljevanju okraja Kočevje, 5. 5. 1942.

39 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 9. poročilo o naseljevanju okraja Kočevje, 8. 5. 1942.

40 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 10. poročilo o naseljevanju okraja Kočevje, okoli 16. 5. 1942.

41 Prav tam.

42 Slovenski poročevalec, III-24, 16. 6. 1942, izdaja na osvobojenem ozemlju; Dokumenti ljudske revolucije v Slo-veniji 1941-1945, 2. knjiga, dok. 72.

sko upravo do velike italijanske ofenzive poleti in jeseni 1943, je že precej znanega.⁴³ Kaj je bilo s to zemljo pozneje, pa bo treba še raziskati.

Ko so Emonini uslužbenci ugotovili, da so jim nemirne razmere razbile ponovno poselitev Kočevske s slovenskimi zakupniki, so začeli razmišljati o kolonizaciji italijanskega življa. K temu jih je najbrž spodbudil prihod italijanske divizije "Macerata" na Kočevsko, ki je nato sodelovala v veliki vojaški ofenzivi poleti in jeseni 1942 in ostala skoraj leto dni na Kočevskem. Ker so nato pripeljali v Ljubljansko pokrajino še več vojaških enot, so Emonini uslužbenci lahko slutili, da se bliža hud vihar tudi za Kočevsko in izboljšanje razmer za italijanskega okupatorja.

Dne 9. junija je Giuseppe Medici iz glavnega ravnateljstva Emone v Rimu, najbrž na obisku v Ljubljani, napisal beležko za Puppinija. Ta se začne: "V tem obdobju postanka je treba pripraviti organski načrt o delu, ki ga je treba opraviti v prihodnosti. Naročil mu je, da kot vodja agrarne službe pripravi ustrezen kader za sklenitev zakupniških pogodb, da bi pridelovali semenski krompir in lan. Do konca meseca naj pripravi program za pridelavo teh dveh kultur na Kočevskem."⁴⁴

Puppini je 18. junija poročal ljubljanskemu uradu Emone: "Po redkih novicah, ki so do sedaj dospele iz kočevske cone, ki so jo zasedli uporniki, domnevamo, da je ta cona ponovno skoraj nenaseljena. Naravno je, da so mnogi ubiti ali še bodo ubiti in zelo mnogi bodo ob naši ponovni zasedbi zapustili Slovenijo, boječ se upravičene kazni, ker so hočes nočes sodelovali z upornimi tolpami.

S perspektivo ponovne zasedbe za nas zanimivega dela pokrajine in prihodnje obnove dela je treba misliti na ponovno poselitev Kočevske, ne glede na kakršen koli program agrarne krepitve, gozdnih del in zakupa ali prodaje zemlje. Zdi se **ustrezno in bilo bi potrebno, da bi pristojni organi zdaj začeli obravnavati vprašanje nove ponovne poselitve Kočevske**, proučujoč na podlagi vseh možnih elementov možnost ali nemožnost najti, za brzdaje upora, zadostno število družin za Kočevsko, brez katerih ni mogoče obdelovati zemlje, brez tega bi storili škodo prehrani, lahko sicer za Narod, toda težko za prehranbno avtonomijo pokrajine, in ne bi izkoriščali gozdov, s čimer bi zelo škodili Narodu v vojni." Ko je opozoril na potrebo po hitrem reševanju tega vprašanja, je povedal: "Misli se samo na dejstvo, povsem možno, da bo resno vodena raziskava ugotovila, da ni mogoče ponovno poseliti Kočevske s slovenskimi družinami zaradi pomanjkanja njihovega števila, politike in agrara **(to pa je treba zelo upoštevati pri novi poselitvi)**: treba je misliti na drugačno rešitev, ki vpleta vprašanja in navodila zelo visoke politike." Opozoril je, da mora v komisiji, ki se bo ukvarjala z vprašanjem ponovne poselitve Kočevske, obvezno sodelovati Emonin predstavnik.⁴⁵

Ne vemo, ali je Puppini dobil na to pismo kakšen odgovor iz Rima ali Ljubljane. 30. junija je namreč že nekoliko nestrpen pisal glavnemu ravnateljstvu Emone v Rimu:

Problem ponovne poselitve Kočevske je temeljnega pomena in odločitev o njej je edini element, na katerem sme temeljiti "vsak program za operacije pri realizaciji dobrin in pri razvijanju jesenske setve (glej 5. stran pisma glavnega ravnateljstva 22. junija, št. 1211). Odločitev o slovenski ali italijanski ponovni poselitvi je torej za našo prihodnjo dejavnost enaka igli na busoli, brez katere ni mogoče pluti." Svari pred predolgo razpravo o eni ali drugi kolonizaciji in predlaga pogovor o njej, ko bo upravni ravnatelj Aldo Sama-ritani kmalu pripotoval v Ljubljano. Do takrat naj bi zbrali tudi mnenja krajevnih oblasti.⁴⁶

Ne vemo, ali so v Ljubljani res imeli sestanek o ponovni poselitvi Kočevske. Najbrž

43 Ferenc, Ljudska oblast, I, str. 327-332.

44 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Appunto per il dott. Puppini 9. 6. 1942.

45 ARS, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo (dalje: KUZOP), f. 16, Puppinijevo pismo ljubljanskemu uradu in glavnemu ravnateljstvu Emone v Rimu št. 2852, dne 18. 6. 1942.

46 ARS, KUZOP, f. 16, Puppinijevo pismo glavnemu ravnateljstvu Emone št. 2938, dne 30. 6. 1942.

ga niso imeli, ker se je že čez štirinajst dni začela velika vojaška ofenziva in so bile omejene možnosti gibanja. 16. julija je namreč poveljstvo 11. armadnega zbora v Ljubljani s štirimi divizijami in tremi bojnimi skupinami začelo svojo veliko, skoraj štiri mesece trajajočo ofenzivo. Ta je najprej zajela Krim in Mokrec in nato območje med cesto Velike Lašče - Ribnica - Kočevje - Brod na Kolpi in rapalsko državno mejo. Ob Kolpi se je obrnila na sever in "očistila" Kočevski Rog in Suho krajino ter se ob nemško-italijanski meji obrnila na vzhod ter "prečesala" območje med njo in reko Krko. Sledile so faze ponovno v Kočevski Rog, Belo krajino, Pokolpje in Gorjance.⁴⁷

Šest dni po začetku te ofenzive, 22. julija, je Puppini ponovno pisal v Rim. Pismo je začel takole: "V študiji za načrtovano italijansko kolonizacijo najbolj rodovitnih con Kočevske sem se znašel pred problemom celovite vključitve v zemljišča, ki so postala Emonina last, parcel, ki so last Slovencev ali Nemcev, ki so se izselili v Ameriko." Za primer je navedel primer Male Gore in za ponazoritev na karti z različnimi barvami označil parcele v različni lasti. Navedel je 56 ha, 34 a, 06 m² slovenskih zemljišč, 6 ha, 11 a, 02 m² zemljišč ameriških Nemcev in 151 ha, 87 a, 71 m² zemljišč Emone. "Ostane takorekoč območje okoli 150 hektarov za italijansko kolonizacijo, pri kateri se lahko izvleče okoli 15 posestev." Predlagal je, da bi povsod, kjer sta še slovenska in nemška posest, ustvarili eno ali več con za "izmenjavo" (zone "di permuto"). Izmenjava naj bi z odlokom visokega komisarja postala obvezna. "Cone za izmenjavo" naj bi postale potrebne le v primeru, "če bi trpeli sobivanje italijanskega in slovenskega prebivalstva v isti vasi". Za to naj bi uporabili enako zakonodajo, kot so jo v Italiji pri ustvarjanju območij za celovito izboljšanje zemlje ("Bonifica Integrale"). "Če se bo tukaj pokazala ta potreba, bo moral slovenski lastnik zemljo zamenjati ali prodati. In če je on bandit, jo bo morala Vlada zapleniti: to bi v zelo velikem številu primerov (glede na razširjenost komunističnega tolovajstva) olajšalo reševanje problema." Na koncu pisma je Puppini že prišel do sklepa, da "s conami za izmenjavo" ne bi mogli rešiti problema italijanske kolonizacije.⁴⁸

Ko je glavno ravnateljstvo v Rimu prejelo to Puppinijevo študijo, mu je njen tehnični ravnatelj Aldo Samaritani 27. julija pisal: "Prejeli smo zanimivo študijo o vprašanju zložbe in italijanske kolonizacije ter smo pozorno proučili dokazilni primer vasi Mala Gora." Nato mu je povedal, da je primer ameriških Nemcev rešen z odredbo visokega komisarja št. 44, objavljeno v Službenem listu 57/42. Glede parcel, ki so slovenska last, sodi, da je to vprašanje treba reševati z upoštevanjem dveh pogledov - tehničnega in političnega. S tehničnega pogleda je nujna potreba po izmeni ali kakor koli z nakupom teh parcel, da bi izoblikovali sklenjena posestva. S političnega pogleda še ne morejo poznati navodil oblasti, na katera pa bo seveda vplival potek operacij. "Sledili bomo vprašanju s političnim pogledom za najboljšo rešitev." Na koncu je Samaritani zaprosil Puppinija, naj izdela študijo še za druge dokazilne primere, zlasti še za vasi, za katere lahko domneva, da bodo deloma ali popolnoma porušene, pri čemer pa naj ne upošteva posestev ameriških Nemcev, naj jih smatra, da so že odkupljena.⁴⁹

Samaritaniju v Rimu ni bilo treba dolgo čakati na Puppinijevo novo študijo o ponovni poselitvi Kočevske. V "študiji o ponovni poselitvi Slovenije in njenem gospodarstvu v prihodnosti", ki jo je napisal 28. julija, je Puppini najprej sodil, da ne gre ustanavljati "con za izmenjavo", temveč "kraje za izmenjavo". Za vzrok spremembe navaja tole: "Medtem ko bi se italijansko prebivalstvo lahko zbralo na boljši zemlji v kočevski dolini, bi se slovensko prebivalstvo moralo razseliti po vaseh, ki so glede bivanja in rodovitnosti zemlje

47 Metod Mikuž, Italijanska ofanziva protiv narodnooslo-bodilačke vojske Slovenije od 16 jula do 4 novembra 1942 godine. Vojnoistoriski glasnik 1/1950, str. 50-81; T. Ferenc, Ljudska oblast, 1, str. 387-530; isti: Fašisti brez krinke, dok. 87, 90, 91, 93 in 94.

48 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, ARS, KUZOP, f. 16, Puppinijevo pismo glavnemu ravnateljstvu Emone v Rim, št. 3065, dne 22.7.1942. Na katastrski mapi Male Gore je Puppini t.i. "coni za izmenjavo" določil na skrajnem severovzhodnem in skrajnem jugozahodnem delu katas-trske občine.

49 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Samaritanijevo pismo Puppiniju, št. 1351, dne 27. 7. 1942.

manj privlačne za italijanske koloniste." Za Puppinija pa se problem razširi, kajti ravno v obmejne, bolj odročne, manj dostopne cone, ki pa so bogatejše z gozdovi, bi prišlo to nezanesljivo slovensko prebivalstvo, ki je lahek plen komunizma in nacionalizma. "Na srečo (v tem pogledu) so zaradi rušenj celih vasi, ki so jih storile italijanske enote, in to večinoma ravno tistih izpraznjenih vasi, ki so postale gnezda upornikov, in ker so ta rušenja šele na začetku in se bodo razširila na vse obdobje operacij, bo ostalo le malo za bivanje primernih krajev: navajajo, kot se predvideva, Kočevsko Reko Moravo, Koprivnik in ne verjamejo, da jih bo več."

Nato je Puppini navedel nekaj predvidenih dejstev, ko bo vojska končala svojo ofenzivo, in to:

"1. boj proti komunističnemu tolovajstvu vodi k izjemnemu razredčenju delovnih moči za poljedelska in gozdna dela,

2. sistematično porušenje velikih in malih bivalnih središč pelje k potrebi, kjer se namerava ostati pri poljedelskem izkoriščanju mnogih con, po zgraditvi novih hiš kolonistov in to dalje k naložbam kapitala, popolnoma neprimerne za gospodarskimi možnostmi teh območij,

3. vedno bolj priznana potreba po italijanski ponovni poselitvi Slovenije, imponira, da bi to uresničili na boljši zemlji, ob najbolj dostopnih poteh in v najbolj sprejemljivih conah."

Puppini nato izraža domnevo, da se je glede na stanje katastra iz leta 1823 gozd zelo razširil. Vendar tega širjenja ne bi zadrževali ali ustavljali. Končno Puppini povdari:

"Gredoč od razloga do razloga, pridemo do enega samega sklepa: **ohranjajoč cone z bolj rodovitnimi območji, po naravi in legah, ki bodo zaupane obdelavi italijanskega poljedelstva, ostane vse drugo ozemlje opuščeno ali preudarno prepuščeno gozdu.**

Ljubljanska pokrajina ima danes svoj položaj v avtonomnem režimu, ki ga ne zna niti hoče ceniti, in je zato precej možno, da ji bodo končno odvzete dovoljene prednosti, ki jih je Italija dala Sloveniji ob priključitvi. Torej bo Ljubljanska pokrajina lahko postala pokrajina Kraljevine Italije, čisto navadna provinca Kraljevine Italije. Kot taka in ker bo (kot srečna) obljudena z Italijani, mora priti v okvir splošnega gospodarstva Naroda, katerega del tvori.

Italija potrebuje žito, vendar ni zanesljivo, da lahko v Ljubljanski pokrajini upa na žitno gospodarstvo: Italija potrebuje les in **Ljubljanska pokrajina je lahko predvsem usmerjena k temu dopolnilnemu gospodarstvu, za katerega predstavlja dobre agrarne in vremenske značilnosti.**

Kot sklep, do koder se hoče omejiti ta poskus na kočevskem območju, na katerem deluje EMONA, je treba najboljša agrarna območja nameniti poselitvi Italijanov in vse drugo ozemlje prepustiti pametnemu gozdarstvu z ustvarjanjem velikih gozdnih kompleksov, ki bi mogli segati do hrvaške meje."⁵⁰

Puppini je torej izključil vsako možnost ponovne poselitve Kočevske s slovenskimi ljudmi in predvidel razveljavljenje še tiste zelo skromne avtonomije, ki jo je Ljubljanska pokrajina dobila s kraljevim ukazom 3. maja 1941. Na Kočevsko sodijo torej samo še italijanski naseljenci. Tisti čas, ko se je Puppini ukvarjal s to možnostjo, so med Rimom, Sušakom (poveljstvom 2. italijanske armade) in Ljubljano izmenjali nekaj pisem o množičnem izgonu nekaj deset tisoč Slovencev. Vendar niso vedeli, kje naj jih v Italiji

50 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Appunto sul ripopolamento della Slovenia e la sua economia nel futuro, 28. 7. 1942, 4 str. Puppini je na zemljevidu za tri območja prikazal število Emoninih hiš, število hiš civilnih zakupnikov, število hiš v najemu vojske in število porušenih hiš. Na območju Kočevske Reke je imela Emona v petih krajih 212 hiš, od tega so jih 40 imeli civilni zakupniki, 35 jih je imela v najemu vojska in 19 jih je bilo porušenih. Na območju Kočevja je imela Emona v 16 krajih 540 hiš, od tega 226 civilni zakupniki, 14 v najemu vojska, 4 pa so bile porušene. V Koprivniku je imela Emona 54 hiš, od teh 22 civilni zakupniki, 2 v najemu vojska, 8 pa jih je bilo porušenih. Seveda veljajo ta števila le za kraje, ki jih je označil Puppini in ne za druge.

nastanijo.⁵¹ Tri dni po Puppinijevi študiji je v Gorici 31. julija govoril Mussolini in grozil Slovincem z "neupogljivim zakonom Rima".⁵² Za njim je to na sestanku s svojimi generali 2. avgusta v Kočevju ponovil general Mario Robotti.⁵³ Dne 4. oziroma 5. avgusta so Mussolinijeve grozilne besede objavili časniki.⁵⁴ V takšnem vzdušju je Puppini pohitel z izdelavo nove študije.

Dne 7. avgusta, ko je italijanska vojska v ofenzivi že dosegla Kolpo in požgala kar precej vasi, je Puppini napisal študijo Nova politična orientacija z ozirom na Slovenijo in nje posledice za gospodarsko delovanje družbe "Emona". Ko je navedel Mussolinijeve grožnje iz Gorice, je navedel: "Iz drugega, neposrednega in merodajnega vira se zdi, da se je Duce v svojem goriškem poročilu takole izrazil: **"Prišel je trenutek, ko ne smemo imeti več usmiljenja. Nisem na-sproten preselitvi vseh Slovencev ter ustvaritvi poleg politično-teritorialne meje še rasne meje s preselitvijo italijanskih državljanov v Slovenijo."**

Po tretjem, prav tako merodajnem viru, je bilo določeno, **"da bodo Slovenijo naselili bivši bojovníki, vojni ranjenci ter rodbine padlih."**⁵⁵

Ko je Puppini, ponovil "tri dejstva odločilne važnosti za bodoče smernice v Sloveniji" iz prejšnje študije, je povedal: "Glede prve točke ne obstajajo nikaki dvomi: poleg vojnih operacij ter tem sledečih pobojev upornikov se bo do skrajnosti pospešila deportacija vseh moških od 18. do 60. leta v koncentracijska taborišča; sledilo bo tudi interniranje žensk. Zdi se, da so v tem pogledu že izdani točni ukazi.

V osvetlitev druge točke smo po nabranih in kolikor mogoče kontroliranih vesteh sestavili situacijski načrt, ki ga prilagamo: vasi, označene z rdečim križem, ne obstajajo več, ali pa samo v prav majhni meri; za skupino severno od Kočevske Reke (Handlerji, Koče, Mlaka) je skoraj zanesljivo, da bo razrušena. Predvsem pa je treba poudariti, da se je delovanje naših oboroženih sil omejilo na zahodne predele province, ker se za sedaj ni izvršila nobena operacija vzhodno od modre črte, ki je označena na karti (Onek in Mačkovec je razrušilo topništvo). V Koprivniku je še slovenska republika, v Starem Logu komanda slovenske Osvobodilne fronte. Ko se bo začel napad na ta ozemlja, se bo pričelo tudi z uničevanjem vasi v teh predelih."⁵⁶

Nato je Puppini ponovno, tokrat tudi na karti, ki je pa (še) nisem našel, prikazal poljedelsko-gozdarske spremembe kočevske okolice med leti 1823 in 1942, ki so bile zanj presenetljive glede agresivnosti gozda, in povedal, da so takšen zemljevid izdelali že za vso Kočevsko. Nato je napovedal:

"Z nestankom človeka ter uničenjem vasi se bo te zemlje polastil gozd, ker mu pravzaprav pripada po naravni ter gospodarski nujnosti.

Kakor je bilo v predhodnem poročilu omenjeno, **Italiji** ne bi bilo niti možno in koristno ta pojav zadrževati ali zaustaviti: naselitev Slovenije z italijanskim življem bo imela svoj pomen kot rimska kolonija, t.j. kot rasna postojanka na zavojevanem ozemlju. Zato bo ta dotok italijanske krvi zelo omejen ter bodo italijanski delovni sili dodeljena le najboljše (natančneje: manj revna) posestva Slovenije. Bila bi pač nenavadna nagrada za bivšega bojovníka, če bi ga poslali z njegovo rodbino v Inlauf ali na Smuko."

Ko je nato Puppini napovedal, da bo vse drugo območje prepuščeno še večjemu širje-

51 Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 79.

52 Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 93.

53 Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 94.

54 Il Piccolo 4. 8. 1942 in Slovenec 5. 8. 1942.

55 O vskladitvi rasnih mej s političnimi mejami in o kolonizaciji Italijanov uradni zapisnik Mussolinijevega sestanka v Gorici 31. 7. 1942 sicer ne govori, je pa te Mussolinijeve besede navedel general Robotti v Kočevju 2. avgusta 1942 (glej Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 94.). Puppini jih je torej zvedel od vojakov, navzočih na Robottijevem sestanku v Kočevju.

56 Italijanska vojska je ofenzivno operacijo na Kočevskem vzhodno od ceste Ribnica - Kočevje - Brod na Kolpi izvedla med 14. in 23. avgustom 1942. Glej Ferenc, Ljudska oblast, 1, str. 426-461, isti, Fašisti brez krinke, dok. 87.

nju gozda in razdelitvi Emonine posesti v "delniške komplekse velike površine" (3 do 5 tisoč ha), je navedel podatek, da območje, ki je določeno za naselitev Italijanov, obsega okoli 2200 ha (1200 ha njiv, 550 ha travnikov in 450 ha pašnikov) in bo nanj mogoče naseliti okoli 110 italijanskih družin; vsaka naj bi imela okoli 25 ha zemlje (ob njivah, travnikih in pašnikih tudi 5 ha gozda). Ko je izračunal, da bi naj imela vsaka družina povprečno tri moške in tri ženske delovne moči, in da bi njeni dohodki znašali okoli 50.716 lir na leto, je ponovno poudaril, **"da predstavlja teh 111 posestev le zadnji (malopomemben) odrastek celote italijanske kolonizacije v Sloveniji"**.

Prav na koncu je Puppini svojo študijo povzel v tri sklepe:

a) ozemlje, ki se odstopi zavodu za naselitev,

b) gozdovi ter predeli za pogozditev, ki se prodajajo podjetjem ali privatnikom v velikih deležih: ta prodaja se lahko izvede po izkoriščanju glasom že veljavnih pogodb ("SAICI" in "Foresta")⁵⁷, izvede pa se lahko veljavno tudi še pred izkoriščanjem gozdov v obliki, ki naj bi zagotavljala kupcu spoštovanje podpisanih pogodb;

c) morebitna poljedelska zemljišča naj se prodajo privatnikom.⁵⁸

Kot zvemo iz Puppinijeve študije, naj bi bila italijanska kolonija na Kočevskem samo južni odrastek neke večje italijanske kolonije v Ljubljanski pokrajini. Da ni bila poselitev Kočevske samo Puppinijeva skrb, kaže še neki drugi vir. Gre za izdelek Emoninega vodje prodajne službe inženirja Francesca Inghillerija iz Ljubljane Predlog za študijo o priselitvi regionalnih in etničnih jeder, predvsem iz Istre in Severne Benečije z dne 4. julija 1942. Skličujoč se na svojo prejšnjo študijo o izdelavi ankete o gospodarskih podatkih Kočevske,⁵⁹ je ponovil "določeno pesimistično predvidevanje glede možnosti demografskega nasičenja teh con s širjenjem obstoječega jedra ali s priselitvijo." Sodil je, da bi bila koristna demografska obnova cone in krajev bivših Kočevarjev z družinskimi jedri, ki bi bila podobna glede na izvor in etnični rod. Demografsko obnovo bi lahko izpeljali s Slovenci iz istega, tj. kočevskega okraja, ali pa "s priselitvijo sorodnih etničnih jeder, kot so Slovenci - Italijani iz tržaške in goriške pokrajine in iz podgorskega pasu Furlanije. Opozarja, da ne bi smeli imeti pomislekov glede Istranov, ki so še v Italiji ali pa so bili že v času Jugoslavije v Ljubljanski pokrajini, razen seveda protifašističnih beguncev. "Če v Ljubljanski pokrajini ne bo mogoče dobiti ljudi, ustreznih za ponovno poselitev ali za podeželsko demografsko nasičenje, ne bi smeli dobiti drugih kot iz sorodnih skupin, ki živijo v Italiji in so že stremeli po rodovitni zemlji Slovenije (opravljena primerjava s kraškimi conami Goriške in Istre) in ki bodo tu našli življenjske in klimatske razmere, podobne tistim, v katerih so živeli preje".⁶⁰

Da je bilo poleti 1942 pri italijanskih ljudeh v Ljubljanski pokrajini res sovražno vzdušje do Slovencev, priča tudi predlog visokega komisarja Graziolija 24. avgusta notranjemu ministrstvu za izgon Slovencev in naselitev Italijanov. Ta se glasi: "Za nadomestitev slovenskega prebivalstva z italijanskim prebivalstvom je treba določiti: 1) kam je treba preseliti slovensko prebivalstvo; 2) kje je treba vzeti ustrezno italijansko prebivalstvo, pri čemer je treba upoštevati, da je najprimernejše severno in centralno; 3) če se predvsem namerava "italijanizirati" obmejni pas, je treba določiti njegovo globino (20 do 30 kilometrov); 4) ali se namerava preseliti vse slovensko prebivalstvo. V tem primeru bi bilo treba primerno začeti v slovenski coni, ki sega čez staro mejo." Vendar je že sam

57 Italijanski podjetji iz Torviscole in Genove, ki sta z Emono sklenili pogodbi za izkoriščanje gozda.

58 ARS, KUZOP, f. 16, ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Giuseppe Puppini: Il nuovo orientamento politico verso la Slovenia nei suoi riflessi sull'attività economica dell' Emona, 9 strani; slovenski prevod iz septembra 1943 v ARS-II (INZ), IOOF, f. 495-II, 6 str. Glej tudi op. 68 in 69! Glej tudi Branko Korošec, Usoda kočevske zemlje med vojno. Obzornik 1983, št. 11, str. 780-785 in št. 12, str. 860-867.

59 Relazione dell' avv. Inghilleri sui criteri per lo studio particolare dell' economia di centri urbani e zone agricole; nedatirano poročilo v ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 5 str.

60 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Francesco Inghilleri: Proposta di studio per una immigrazione di nuclei regionali ed etnici, in prevalenza dall' Istria ed alto Veneto, 4. 7. 1942, 3 str.

Grazioli dvomil, da bi ta program lahko začeli uresničevati v vojnih razmerah.⁶¹

Puppini je predvideval pravilno, da bo italijanska vojska v ofenzivi porušila mnogo vasi. Zlasti so zgorele vse odročne vasi, iz katerih so se odselili vsi kočevski Nemci in v katerih ni živelo večje število Slovencev. Iz obsežnega poročila Emone z dne 18. junija 1943 zveemo tudi o tem: "Medtem sta partizanska akcija in odgovor naših čet povzročila zelo hude posledice za Emonino imetje in za delovne možnosti:

a) cele vasi so razrušene ali hudo poškodovane; po nedavnem štetju, ki so ga opravile vojaške oblasti, so 21. aprila t. l. v 57 vaseh naštele 786 porušenih in 561 poškodovanih Emoninih hiš; ne motimo se, če sodimo, da je porušenih ali neuporabnih več kot polovica podeželskih hiš;⁶²

b) goveja živina je popolnoma razkrojena: 545 glav so pokradli uporniki, 614 glav so odpeljali v rešitev v Italijo, ostanek so odpeljali na dogone v pokrajini in prodali;

c) del zakupnikov, ki so začeli s pomladnimi deli, so prijeli uporniki, del pa jih je ubitih ali interniranih; območja so izpraznjena, pridelek skoraj popolnoma uničen; izgubljenih okoli 1.900.000 členov zakupa;

d) gozdna dela, ki bi po prizadevanjih EMONE s sodelovanjem dveh koncesijskih družb, tj. SAICI (Società Anonima Agricola Industriale per la Produzione Italiana di Cellulosa) iz Torviscole in družba "Foresta" iz Genove, morala zagotoviti okoli 200.000 m³ lesa, so se omejila na poslednje mesece in na posek le 20.000 m³."

Glede ponovne poselitve poročilo sodi:

"Prevladujoče načelo v Sloveniji za obdelavo zemlje je mala posest: vsak program za ponovno poselitve mora temeljiti na tej predpostavki.

Toda za nakup imetja so potrebna finančna sredstva in na drugi strani je za njeno uživanje treba zagotoviti mirno posest zemlje in miren potek dela.

Naše prepričanje, ki je utemeljeno, je takšno:

a) pripeljati v cono ljudi, ki so doma iz Štajerskega in Koroškega, posebno tiste, ki so tam imeli zemljiško posest, in opraviti natančno izbiro ter pri njej uporabiti duhovščino, ki je, kljub redkim izjemam, pokazala duh sodelovanja z Italijo, posebno v protikomunističnem boju;

Pogled v Kočevje pozimi 1941/42

⁶¹ Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 99.

⁶² Gre najbrž za t.i. planimetrijo, ki so jo izdelali v poveljstvu pehotne divizije "Macerata" v Kočevju spomladi 1943 in je v ARS-II (INZ), pov. 11. arm. zbora, f. 819, Planimetria delle località occupate dalla df. Macerata (allegati al foglio 807 del 21-III-43 dal Btg. misto genio). Glej tudi Mitja Ferenc, Kočevska izgubljena dediščina kočevskih Nemcev. Ljubljana 1993, str. 67. Računamo, da je bilo od okoli 178 vasi, v katerih so prej živeli kočevski Nemci, porušenih ali požganih okoli 100 vasi. Glavno ravnateljstvo Emone v Rimu je že 5. oktobra 1942 obširno poročalo ministrstvu za finance o veliki škodi, ki jo je utrpela Emona zaradi dogodkov spomladi in poleti 1942. Na strani 18 navaja tudi "ustavitev operacije ponovne poselitve" in pravi: "Zaradi nemožnosti dohoda v kraje, ni mogoče opraviti novih dodelitev zemlje. S koloni, ki smo jih že namestili na posestva, smo izgubili vse stike. Večinoma so pod nadzorstvom upornikov." (ARS-II (INZ), Emona f. 1234, poročilo glav. ravnat. Emone 5. 10. 1942) To pomeni, da velika italijanska ofenziva ni nič olajšala Emoninega položaja.

b) s tako izbranimi družinami postopoma ponovno poseliti vasi, ki še nudijo pogoje za stanovanja, začeni s tistimi, ki so že tam ali so zelo blizu sedanjim postojankam, in nato postopoma polkrožno proti obrobju;

c) zavezati vsako družino ali skupino družin, da preskrbi človeka ali ljudi za ustanovitev posadke Prostovoljne protikomunistične milice (bele garde), vključene v majhen oddelek karabinjerjev, čnosrajčnikov ali vojakov za trdno zagotovitev varnosti.⁶³

Tisti čas se je s ponovno poselitvijo Kočevske ponovno ukvarjal Puppini. Dne 10. junija 1943 je poročal v Rim o "ponovni poselitvi kočevske cone" in povedal, da se za to zelo zanimata dva visoka častnika fašistične milice, in to konzul Giovanni Rocca za cono Morava - Kočevska Reka (bil je poveljnik 2. legije črnih srajc v Moravi) itd. ter konzul Gardini za cono Stara Cerkev in obrobne vasi; zanima se tudi politični tajnik fašistične stranke "in mnoge druge osebe." Vsak pa ima svoja navodila in svoje zamisli za izvedbo. Kot je že omenil v svojem 2. poročilu o agrarni dejavnosti, gre za preselitev družin iz Emoninih požganih vasi. Za to uslugo sta za svoje ljudi zaprosila tudi župan iz Ambrusa in politični tajnik iz Velikih Lašč. Tako preseljenim družinam naj bi za eno agrarno leto dali zastonj v uporabo poleg hiše za prehrano družine tudi nekaj njiv, travnik in sadovnjak. Sodi, da bi takšna ponovna poselitev imela ugodne posledice za poljedelsko in gozdno dejavnost, je končal svoje pismo Puppini.⁶⁴

Na ta predlog je Puppiniju odgovoril ljubljanski urad Emone. Najprej se je dotaknil vprašanja ponovne poselitve. Zdelo se mu je neprimerno, da bi se ob takšnem stanju hiš, ukvarjali z daljnosežnimi načelnimi programi. Pač pa je Puppiniju dovolil: 1) da v kočevski dolini zadrži neko število hiš v raznih vaseh za prodajo, ker bo zanje lažje najti kupce, ki imajo kapital za naložbe; 2) pridobiti neko število družin v conah, ki mejijo na kmečko posest, da se bodo tam ukvarjale s poljedelstvom; 3) zagotoviti prihod družin v bolj nevšečne cone, ki bodo delovna sila za gozdna dela in se bodo občasno lahko pečala tudi s poljedelstvom. Poudaril pa je, da je Emona sama oškodovanka in zato ne more nuditi zastonjskih uslug pogorelcem.⁶⁵

Čez štiri dni, 23. junija, je ljubljanski urad Emone v zvezi s ponovno poselitvijo Kočevske pisal glavnemu ravnateljstvu v Rim o "zanimivem poskusu zakupne pogodbe." Pismo je napisal V. (najbrž Luigi Vicentini, vodja upravne službe):

"Tukaj sem se včeraj skupaj z dott. Puppinijem srečal z organizatorjem mladine Salezijancev, odločnim salezijanskim očetom, ki mu je pri srcu priprava nekaterih taborov za poljedelska dela študentov, njihovih kolegov in kongregacij, tako da bi ob dela prostih dneh imeli študijske tečaje.

Ponudila sva, da bomo ustanovili prvi tabor v vasi Gorenje. Jedro bo tvorilo trideset študentov, ki bodo delali pod vodstvom deseterja, skupino bo vodil kaplan, tehnično vodstvo dela bo imelo naše osebje, ki bo tudi beležilo delovne ure za štirinajstdnevno plačilo. Študentje bodo iz poljedelskih družin in zato lahko predvidevamo, da so večji poljedelskih del. Poskrbeli bomo za najemnino odvisnih hiš po ceni 40 lir mesečno. Iz naših skladišč bomo nabavili žimnice in dali v uporabo potrebne lesene zlozljive postelje.

Poveljstva v Kočevju vidijo zadevo koristno tudi zato, ker bodo tako ustanovljeno jedro ob priložnosti pretvorili v belo gardo.

Računamo, da bomo po ustanovitvi tega prvega agrarnega tabora ustanovili še druge v kočevski coni."⁶⁶

Kaže, da so študentski tabor v Gorenjem res ustanovili. Dne 22. julija je namreč Puppini v svojem 3. poročilu o agrarni dejavnosti na Kočevskem zapisal: "Vprašanje delovne sile smo rešili bodisi z delom črnih srajc, ki imajo zasedeno cono, bodisi z ustanovitvijo

63 ARS, KUZOP, f. 16, poročilo Emone 18. 6. 1943, 18 str.

64 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Puppinijevo poročilo št. 1472, dne 10. 6. 1943.

65 ARS-II (INZ), Emona, pismo urada Emone iz Ljubljane Puppiniju 19. 6. 1943.

66 ARS-II (INZ), Emona, f. 1226, pismo ljubljanskega urada Emone glavnemu ravnateljstvu v Rimu, št. 2437, dne 23. 6. 1943.

slovenskih univerzitetnih študentov v vasi Gorenje." Iz pregleda razmestitve črnosrajčnikov enot na Kočevskem se vidi, da so imele tudi 4 t.i. agrarne posadke (Mlaka, Gorenje, Konča vas in Mahovnik).

Kmalu se je približal padec fašizma v Italiji 25. julija in nato 8. septembra brezpogojna vdaja italijanskih oboroženih sil. Kaj se je dogajalo po slednjem datumu pri Emoninem kočevskem uradu, zvezo iz dnevnika njegovega uslužbenca Maria Mariottija.

Dne 8. septembra ob enajstih zvečer jim je ljubljanski urad svetoval "odhod vsega italijanskega osebja z železnico v Ljubljano." Drugi dan jim je sporočil pisno: "Zaradi dogodkov, ki so se zgodili v Italiji, smo prisiljeni ustaviti vsakršno dejavnost v Ljubljanski pokrajini." Po celonočni mrzlični pripravi na odhod so zjutraj zvedeli, vlaki ne vozijo zaradi pretrgane proge, zato so se odločili, da se umaknejo iz Kočevja skupaj z vojsko. Ob pol dveh popoldne so se z dvema avtomobiloma odpravili proti Ribnici. Vendar so se morali ustaviti še pred Dolenjo vasjo, kjer so jim razoroženi karabinjerji iz te vasi povedali, da partizani v Dolenji vasi zahtevajo razorožitev. To pa je polkovnik, ki je vodil kočevsko kolono, odklonil. Zato se je okoli šestih zvečer začel boj, ki je trajal do štirih zjutraj. Partizani so začeli razoroževati vojake, ki so nato odhajali proti Dolenji vasi in dalje proti Ribnici. Ker je bila cesta proti Ribnici razrušena, so se Emonini uslužbenci z avtomobiloma napotili proti Gotenici, vendar so jim partizani kmalu odvzeli avtomobila. Mariotti se je odločil, da se vrne v Kočevje in sta se mu pridružila Ferruccio Bernacchia in Giovanni Cossalter. Dne 11. septembra ob enajstih dopoldne so odšli peš v Kočevje, kamor so prispeli ob dveh popoldne. Kaže, da so bili edini italijanski uslužbenci Emone v Kočevju. Tam jih je uslužbenec SAICI in aktivist OF Piščanec vključil v delo.

Mariotti je 16. septembra vpisal v svoj dnevnik: "Meni so zaupali, da rešujem in zbiram dokumente Emone, predvsem najpomembnejše." 18. septembra pa je zapisal tole: "V tem obdobju so na nekem sestanku, ki ga je priredilo partizansko poveljstvo, prebirali dokument dott. Puppiniija, ki obravnava kolonizacijo Slovenije."⁶⁷

Šlo je za Puppinijev načrt z dne 7. avgusta 1942. Seveda je zbudil veliko zanimanje in so ga v Kočevju tudi prevedli v slovenščino. Dne 9. oktobra sta terenski in okrožni odbor OF tri izvode prevoda poslala izvršnemu odboru OF.⁶⁸ Ne vemo, ali so v izvršnem odboru OF kaj obravnavali prispeli prevod Puppinijevega načrta. Najbrž ga niti niso utegnili. 22. in 23. oktobra so se partizani umaknili iz Kočevja pred nemško vojsko, ki je v ofenzivi "Prelom oblakov" (Wolkenbruch) prodirala od Broda na Kolpi na sever.⁶⁹ Dne 24. oktobra je nemška vojska (44. grenadirski divizija "Hoch und Deutschmeister") prodrla v Kočevje, vzpostavila policijsko-domobransko postojanko. Nemška vojska in policija sta 1. novembra 1943 postavili novega župana profesorja Franca Uršiča in Rupnikova pokrajinska uprava nato slovensko okrajno glavarstvo. Uršič je za komisarja Emone imenoval kočevskega Nemca dr. Karla Tschinkla. Ta pa se je po partizanskem napadu na Kočevje, ki je bil od 9. do 12. decembra 1943, dne 18. decembra umaknil v Ljubljano in izjavil, da se ne misli več vrniti v Kočevje. 7. januarja 1944 sta Tschinkl in Mariotti v Ljubljani Mariu Natiliju poročala o dogajanju v Kočevju pod partizansko zasedbo in po njej do partizanskega napada na Kočevje. Tudi tedaj je Mariotti povedal: "Partizani so našli načrt dott. Puppiniija za kolonizacijo Slovenije in ga je partizanski vodja bral na sestanku.

67 ARS-II (INZ), Emona, f. 1232, Dnevnik Mariottija septembra in oktobra 1943.

68 ARS-II (INZ), IOOF, f. 435-II, pismo TOOF in OOOF Kočevje 9. 10. 1943 s priloženimi 3 izvodi slovenskega prevoda Puppinijevega načrta 7. 8. 1942. Dne 20. oktobra 1943 se je oglasil tudi odsek za narodno vzgojo in prosveto v upravni komisiji za osvobodjeno slovensko ozemlje, ki ga je vodil Jožko Zemljak, s pismom "kulturnemu referentu" (?): "Tov. P. (Ivo Pirkovič - op. T. F.), ki ima na skrbi pregled vsega arhiva, kar ga je ostalo po italijanskih oblasteh, nam sporoča: "V Kočevju so civilne oblasti pridržale baje (!) neke načrte o preseljevanju Slovencev." Ako vam je mogoče ugotoviti resničnost te sumnje, pošljite na naš odsek ali vse zadevajoče gradivo oziroma akte ali nam napravite vsaj prepise. Ako pa sumnja ni resnična, nam sporočite tudi to." (Prav tam)

69 O tej ofenzivi glej Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, str. 375-382 in 456-566.

Pripovedovali so, da načrt predvideva ponovno poselitev Slovenije z italijanskimi ljudmi po deportaciji Slovencev. (...) Ko so se partizani umikali, niso nameravali uničiti našega arhiva. Urad je ostal nedotaknjen.⁷⁰

Policijsko-domobranske postojanke v Kočevju nekaj partizanskih napadov ni moglo pregnati. Bila pa je zelo osamljena, saj do 19. marca 1944, ko so domobranci vzpostavili svojo postojanko v Ribnici, vse do Velikih Lašč ni bilo nobene postojanke. Zato se je vse Emonino gospodarjenje do konca nemško-domobranske zasedbe 3. maja 1945 omejevalo na mesto Kočevje in najbližje okolico.

Dne 10. novembra 1943 je dr. Friedrich Rainer kot vrhovni komisar za operacijsko cono "Jadransko primorje", v katero je sodila tudi Ljubljanska pokrajina, v ustnem pogovoru dovolil nemškemu pooblaščenцу za preselitev dr. Heinrichu Wollertu, da "prostovoljno" prevzame funkcijo Emoninega komisaričnega upravnika, pripravljen pa je tudi, da ga na to mesto tudi uradno imenuje.⁷¹ Dr. Wollert je nekajkrat izjavil, da ga je za komisaričnega upravnika Emone imenoval tudi Himmler. Dr. Wollert je sam ustno (npr. na sestankih v Rimu in Florenci) ali pisno ter prek svojih uradnikov do začetka junija 1944 vzdrževal stike z glavnim ravnateljstvom Emone v Rimu. V Ljubljani pa je pod njegovim vodstvom delal glavni pooblaščenec dr. Rudolf Rinaldini, navzoč pa je bil tudi nam že znani Mario Natili. V Kočevju pa je bil do konca vojne zastopnik Emone tamkajšnji župan Uršič, vendar so se dr. Wollert in njegovi uradniki pritoževali, da zaradi prezaposlenosti le malo skrbi za interese Emone.

Ob vse hujši stiski, kam z nemškimi preseljenci, ki so v taboriščih Volksdeutsche Mitelstelle še čakali na naselitev ali se umikali iz vzhodne Evrope, so v glavnem štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva, ki se je iz Berlina preselil v Schweiklberg v Šleziji, začeli misliti na ponovno poselitev Kočevske z Nemci. Ne vemo, na katero pobudo je nemški pooblaščenec za preselitev (Deutsche Umsiedlungsbevollmächtigte) dr. Heinrich Wollert v Ljubljani 7. januarja 1944 izdelal elaborat o vprašanju ponovne poselitve Kočevske. Najprej je opisal zemljepisne razmere Kočevske (I.), nato sestavo tal (II.), dotedanje nemško prebivalstvo in njegovo poklicno sestavo (III.) in končno prihodnjo poselitev (IV.). V tem poslednjem delu je zapisal:

"Glede prihodnje poselitve gre upoštevati tele izkušnje:

1) Kočevska je gozdnata dežela; kolikor je njivskih površin, so jih morali v stoletja trajajočem boju z gozdom izkrciti. Njivske površine so ostale skalnate in dajo le na posebno ugodnih ravninskih območjih zadosten pridelek.

2) Dosedanje nemško prebivalstvo si je moralo ob pomanjkanju normalnega gozdne-gospodarstva in zadostnih njivskih pridelkov svojo prehrano zagotavljati dodatno

a) s krošnjarstvom,

b) z dodatki iz nakazil odseljenih družinskih članov.

Zdi se, da te gospodarske osnove za krepitev nemštva v jugovzhodni Evropi niso ustrezne, da bi se ponovno dolgoročno ukvarjali s kmečko kolonizacijo. Novi naselitveni načrt mora zato izhajati iz naslonitve na zemljepisne in gospodarske danosti gozdnega bogastva na eni strani in nenehno naraščajočega povpraševanja po lesu in lesni proizvodnji na drugi strani. Prihodnji nemški naseljenec na kočevskem območju bo moral tako svojo gospodarsko osnovo najti v velikopotezno organiziranem in nerazdrobljenem goz-

70 ARS-II (INZ), Emona, f. 1217, zapisek pogovora dr. K. Tschinkla in M. Mariottija z M. Natilijem 7. 1. 1944, f. 1219, poročilo dr. K. Tschinkla 7. 1. 1944 v nemščini. V poročilu Položaj v Kočevju in kočevskem okraju, ki ga je nekdo 8. novembra 1943 napisal v Ljubljani, je tudi podatek o Emoni: "V kočevskem okraju je ostalo letos mnogo sveta neobdelanega, ker Emona ni dobila zadostno število reflektantov za svet. Del sveta je obdelala Emona sama. Ko so prišli partizani, so začeli sicer pospravljati poljske pridelke, vendar je danes če vedno neizkopanega mnogo krompirja, korenja, repe in zelja, kar bo treba nujno pospraviti." (ARS-II, INZ, Pokrajinska delavska zveza, f. 95-III).

71 ARS-II (INZ), Deutsche Umsiedlungsbevollmächtigte Laibach (dalje: DUB), f. 1299, Wollertov zapisek pogovora z dr. Rainerjem 30. 11. 1943.

dnem gospodarstvu in ob njem zgrajeni lesni industriji.”

Ko je dr. Wollert opisal še gospodarske razmere na Kočevskem v Kraljevini Jugoslaviji, ko je agrarna reforma prekinila uspešni razvoj Auerspergovega gospodarjenja z gozdom in lesom, je sklenil: “Namesto tradicionalne kmečke kolonizacije, ki je peljala k dokončni odselitvi in izkore-ninjajoči krošnjarski dejavnosti, bi nastopila načrtna industrijska kolonizacija tako, da bi naseljenci s svojimi družinami na lastni kmetiji z dodatno živinorejo - podobno kot na württemberskem industrijskem območju - dobili odpornost proti krizi, medtem ko bi presežne moči samo delo in kruh našle v industrijskih obratih kočevske dežele.” Prav na koncu je, glede na izkušnje, še ponudil usluge svojega urada pri načrtovanju takšne nemške kolonizacije.⁷²

Da so tisti čas neke res mislili na možnost ponovne poselitve z Nemci, priča tudi to, da je nemška družba Deutsche-Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft (DUT), ki je v imenu kočevskih in ljubljanskih Nemcev odprodala njihovo imetje Emoni, najbrž na Himmlerjev ukaz ustavila prodajo nepremičnin Emoni in da se je precej govorilo o možni vrnitvi kočevskih Nemcev na Kočevsko. 2. marca 1944 je dr. Wollert v pismu dr. Heinrichu Kulemannu, ki je bil eden glavnih predstavnikov DUT (dr. Wollert je bil tudi uslužbenec DUT) v Dobrosławitzu, omenil, “da danes čestokrat preseljenci in tudi prebivalci Ljubljanske pokrajine izjavljajo, da bi bila možna vrnitev preseljencev.” Je pa do nje izrazil neugodno stališče: “Prepričan sem, da vrnitev v nobenem pogledu ne ustreza politiki glavnega štabnega urada (državnega komisarja za utrjevanje nemštva - op. T.F.)”. Dobro je namreč poznal razmere: “S spremembo političnega položaja tako v Italiji kot tudi z njim povezanimi razmerami v Ljubljanski pokrajini, predvsem torej zaradi partizanske dejavnosti, ni bilo več mogoče opravljati ugotavljanj, potrebnih za izvedbo pogodbe, posebno še za prenos nepremičninskega premoženja.”⁷³

Dr. Kulemann pa je 17. marca 1944 v pismu državnemu ministru za finance glede izvajanja pogodb z Emono napisal tudi tole: “Državni vodja SS si je pridržal pravico, da v Ljubljanski pokrajini ponovno naseli Volksdeutscherje z drugih območij. Če se bo to res zgodilo, potem bodo nepremičnine preseljenih Volksdeutscherjev, ki so v Ljubljanski pokrajini, posebno na Kočevskem, na voljo državnemu komisarju (za utrjevanje nemštva - op. T.F.) oziroma nam, upoštevane neposredno kot naselitveni objekti za naselitev Volksdeutscherjev. Pri takšnem razvoju ne bi bilo smiselno, da bi jih najprej prodali Emoni in jih nato od nje spet odkupili. Ustavitev prodaje Emoni je sedaj omejena do 31. 3. 1944 in bo predvidoma podaljšana do 30. 6. 1944.”⁷⁴

Dne 3. maja 1944 je dr. Kulemann pisal dr. Wollertu v Ljubljano v zadevi “Ljubljanska pokrajina kot novo naselitveno območje”. V pismu je povedal, da je bil prejšnji teden v Schweiklbergu, kjer je vprašal vodjo I. urada v glavnem štabnem uradu dr. Güntherja Stiera, “ali je že padel sklep, da bo Ljubljanska pokrajina novo naselitveno območje.” Dr. Stier je odgovoril, da se to še ni zgodilo, je pa povedal, da bi bilo v pripravi zanimivo vedeti, koliko objektov je na voljo in kakšni so, da bi jih dali na voljo naseljencem. Zato je dr. Kulemann v pismu dr. Wollertu vprašal: a) koliko objektov je še na voljo DUT na temelju preselitvenih pooblastil, b) koliko objektov je še v posesti Emone in jih ta še dalje upravlja. Poročilo naj bi imelo podatke o številu objektov za rokodelce, obrtnike in mestno posest, glede poljedelstva naj bi bili podatki tudi o hektarih še proste zemlje.⁷⁵ Morda so tudi zaradi te zadeve konec aprila 1944 klicali dr. Wollerta, ki se je takrat mudil pri glavnem ravnateljstvu Emone v Rimu, v Schweiklberg in dalje v Hitlerjev glavni stan v Rastenburg, kjer je imel pogovor s Himmlerjem.

Ker iz Ljubljane ni bilo dolgo časa nobenega odgovora na Kulemannovo pismo, je

72 ARS-II (INZ), DUB, f. 1298, Wollertov elaborat o Kočevski 7. 1. 1944, 5 str.

73 ARS-II (INZ), DUB, f. 1298, Wollertovo poročilo dr. Kulemannu 2. 3. 1944.

74 ARS-II (INZ), DUB, f. 1298, Kulemannovo pismo drž. fin. ministru 17. 3. 1944.

75 ARS-II (INZ), DUB, f. 1303, Kulemannovo pismo dr. Wollertu 5. 5. 1944.

ta 6. junija 1944 pisno posredoval za odgovor. V Wollertovi odsotnosti ga je 14. junija napisal dr. Arthur Brauer in opremil z želenimi podatki. Glede pojasnil k podatkom, pa je povedal, da jih bo dr. Wollert osebno izročil dr. Kulemannu ob svojem prihodnjem obisku. O tem je dr. Brauer še isti dan pisal dr. Wollertu v Berlin: "Kot Vam je znano, je DUT iz Dobroslawitz s pismom z dne 5 pr. meseca o zadevi: Ljubljanska pokrajina kot novo naseljitveno območje, prosila za nekatere podatke. Zato sem pripravil pregled današnjega stanja nepremičnin. Primerek tega pregleda prilagam k temu pisanju. Pojasnil k njemu pa nisem napravil, ker jih vi hočete temu gospodu dr. Kulemannu predložiti osebno. Izvirnik bom poslal DUT."⁷⁶ V razmeroma dobro ohranjenem gradivu Wollertovega urada Brauerjevega izdelka nisem našel.

Emona je od maja 1942 dalje večkrat poročala, da je večina njenih poljedelskih obratov na partizanskem ozemlju, kar je tudi bilo res vse do konca vojne. Zato nas zanima, kakšen je bil odnos partizanskih civilnih upravnih organov do Emoninih zakupnikov. Pustila jim je v obdelovanje zemljo in drugo, če so sklenili zakupniško pogodbo pred 14. junijem 1942; to pa so bili skoraj vsi. Ko je upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje 3. februarja 1944 izdala okrožnico, ki je bila v nasprotju s tem načelom, se je 10. aprila 1944 pritožil glavni javni tožilec. Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta je pritožbi ugodilo in odredilo: "Prizadetim osebam, ki so zemljo izseljenih Kočevarjev na kakršen koli način prevzele do 14. junija 1942 v obdelovanje oz. v uporabo in jim je bila ta zemlja na osnovi izpodbijane okrožnice Upravne komisije odvzeta, se jim mora na njihovo zahtevo vrniti. V kolikor so užitniki, ki se jim na temelju te odredbe ta zemlja vzame in vrne prvotnim užitnikom, zemljo že obdelali, jim morajo užitniki, ki na podlagi te odredbe pridejo zopet v njeno posest, dati primerno odškodnino." Predsedstvo SNOS je v tej odredbi določilo tudi način poravnave odškodnine in pooblastilo komisijo za upravo narodne imovine, da to izvede.⁷⁷

Z vprašanjem, kaj storiti z zemljo izseljenih kočevskih Nemcev, so se nekoliko ukvarjali tudi v partizanskih ustanovah. Gozdar Jože Žagar iz gospodarskega odseka pri predsedstvu SNOS je 25. januarja 1945 v Črnomlju napisal elaborat Osnutek gospodarstva na Kočevskem takoj po osvoboditvi. Potem ko je zemljepisno označil Kočevsko, je navedel podatke, da sta od okoli 160 vasi in mesta Kočevje popolnoma uničeni 102 vasi, deloma uničenih 10 vasi, medtem ko je ohranjenih celih še 43 vasi in mesto Kočevje. Elaboratu je priložil tudi zemljevid z označenimi popolnoma in deloma uničenimi vasi na Kočevskem. Nato je predvidel, da bi Kočevska ostala gospodarsko samostojna enota, v kateri naj bi bili živinoreja in gozdarstvo glavni gospodarski panogi. Gospodarsko naj bi se Kočevska delila na šest odsekov ali bazenov, ki bi zavzemali površino glavnih dolin in bili povezani z mestom Kočevjem. Ti bazeni bi bili: 1) Kočevje - Mozelj, 2) Gotenica - Kočevska Reka, 3) Črmošnjice - Kočevske Poljane, 4) Stari Log, 5) Koprivnik, 6) Podpreska. Elaborat je tudi predvidel, kakšne ukrepe naj bi sprejeli takoj po osvoboditvi. Na okoli 32.000 ha pašnikov bi se lahko paslo najmanj 10 tisoč glav živine. Vsak bazen naj bi imel nekaj planšarij in obnovil nekaj požganih vasi za planšarje. Elaborat je navedel, katere planšarije bi ustanovili in katere vasi bi obnovili v vsakem bazenu. Za okoli 38.000 ha gozda je navedel, da že obstajajo gospodarski načrti in je naštel ukrepe, ki bi jih morali sprejeti takoj po osvoboditvi. Z načrti o gozdarstvu po vojni se je ukvarjal oddelek oziroma odsek za gozdarstvo pri predsedstvu SNOS, vendar nas to tukaj ne zanima. Za obnovo požganih vasi je Žagar predvidel 8 večjih vasi. Opozoril je tudi na velik pomen turizma na nekaterih kočevskih območjih.⁷⁸

Žagarjev elaborat pa je najbrž tudi poslednji načrt o ponovni poselitvi Kočevske, ki ga

76 ARS-II (INZ), DUB, f. 1303, Kulemannovo pismo dr. Wollertu 6. 6. 1944, pismo DUB dr. Kulemannu 14. 6. 1944.

77 ARS-II (INZ), predsedstvo SNOS, f. 449-II, odredba predsedstva SNOS 18. 5. 1944.

78 ARS-II (INZ), predsedstvo SNOS, f. 473/I, Jože Žagar, Osnutek gospodarstva na Kočevskem takoj po osvoboditvi, Črnomelj 25. 1. 1945, 6 str. Žagarjev zemljevid požganih vasi glej na 56. strani.

je kdo izdelal v vojnem času. Kako je bilo po vojni z imovino kočevskih Nemcev, je stvar posebne razprave, ki se tudi že pripravlja.

Proslava Hitlerjevega rojstnega dneva v Kočevju 20. aprila 1941

ZUSAMMENFASSUNG

Die Probleme der Wiederbesiedlung des Kočevje-Gebietes (Die Gottschee) während des Zweiten Weltkriegs

Nach der Umsiedlung von ca. 12.000 Deutschen aus der Gottschee von Mitte November 1941 bis zur zweiten Januarhälfte 1942 wurden ihre Liegenschaften von der italienischen Immobilien-gesellschaft "Emona" aufgekauft. Letztere brauchte bis zur endgültigen Entscheidung über das Schicksal dieser Liegenschaften Mieter und Pächter zur Bestellung von Feldern, Versorgung von Vieh usw. Das entsprach dem Wunsch des hohen Kommissars für die Ljubljanaer Provinz Emilio Grazioli, die Wohnungsfrage von ca. 12.000 slowenischen Flüchtlingen zu lösen, die zwischen April 1941 und Februar 1942 das deutsche und ungarische Besatzungsgebiet verlassen hatten oder von dort vertrieben worden waren. Darum gründete Grazioli eine Kommission, die in Zusammenarbeit mit "Emona" die Wiederbesiedlung des Kočevje-Gebietes ("ripopolamento") durchführen sollte. Nach bisher noch nicht ganz gesicherten Angaben gab es mehr als 2.000 Interessenten, darunter relativ wenige Flüchtlinge. Unter den Anmeldungen herrschten solche aus der bäuerlichen Bevölkerung der Dörfer von Kočevje und Umgebung vor, die ihre Existenz-grundlage verbessern wollten. Bis zum 2. Mai 1942 übergab "Emona" 1.346 Häuser an Pächter und legte auch Naturalabgaben für die Nutzung von Äckern und Gärten und Geldabgaben für die Nutzung von Wiesen und Weiden fest. Dennoch bezogen auch von diesen nicht alle die Häuser der übersiedelten Gottscheer Deutschen. Diese von Anfang an sich schleppende Wiederbesiedlung des Kočevje-Gebietes wurde fast zur Gänze durch die Partisanenoffensive verhindert, die im Mai 1942 als Antwort auf die defensive italienische Operation "Primavera" zur Befreiung eines umfassenden Gebietes führte. Im Juni 1942 folgte der Erlaß der Befreiungsfront des slowenischen Volkes (Osvobodilna fronta slovenskega naroda), nach welchem die Befreiungsfront selbst über Grund und Boden der übersiedelten Deutschen verfügen konnte, um sie den Slowenen zur freien Nutzung zu überlassen. Als die italienische Armee Häuser und Dörfer im Kočevje-Gebiet in großer Zahl in Brand zu setzen anging, um zu verhindern, daß die Partisanen dort eine Unterkunft fänden, begannen die italienischen Beamten der "Emona" Vorschläge und Pläne zu entwerfen über eine Wiederbesiedlung des Kočevje-Gebietes mit italienischen Ansiedlern und über die Beforstung eines großen Teils dieses Gebietes. So schlug etwa

Francesco Inghilleri eine Wiederansiedlung mit Ansiedlern aus dem slowenischen und Julischen Venetien, Giovanni Puppini aber mit Italienern, wobei die italienische Kolonie im Kočevje-Gebiet nur "einen südlichen Ausläufer der italienischen Kolonie in Slowenien" bilden sollte. Das ist die Zeit eines regen Briefverkehrs zwischen Rom, Sušak und Ljubljana über eine Massenvertreibung der Slowenen nach Italien, eine Zeit, wo Benito Mussolini am 31. Juli in Görz den Slowenen mit dem eisernen Gesetz Roms drohte und sagte, daß er nicht gegen ihre massenhafte Austreibung habe, und schließlich eine Zeit, als Grazioli am 24. August 1942 dem Innenministerium eine verstärkte Italianisierung und faschistische Indoktrinierung der Provinz vorschlug sowie eine massenhafte Übersiedlung von Slowenen nach Italien und die italienische Kolonisation der Provinz. Die für Italien ungünstige Frontlage, die darauffolgende Kapitulation der italienischen Streitkräfte und die Besetzung des überwiegenden Teils des Kočevje-Gebiets durch die Partisanen haben diese Vorschläge und Pläne sowie die Aktivitäten der "Emona" verhindert. Durch die ungünstige Lage für das Deutsche Reich wurden auch die Nazis vor die Frage gestellt, wo die deutschen Umsiedler aus den Umsiedlungslagern der Volksdeutschen Mittelstelle und die deutschen Flüchtlinge aus Osteuropa untergebracht werden sollten. Darum erwogen im Frühjahr 1944 der Reichskommissar für die Festigung des Deutschtums Heinrich Himmler und sein Hauptstab in Schweiklberg die Möglichkeit für eine Wieder-ansiedlung des Kočevje-Gebiets mit Deutschen. Es wurde auch die Idee einer Heimkehr der Gottscheer Deutschen in das Kočevje-Gebiet erwogen. Deutsche Stellen in Ljubljana, vor allem der deutsche Beauftragte für Übersiedlung Dr. Heinrich Wollert, welche die Verhältnisse im Kočevje-Gebiet alle sehr gut kannten, waren diesen Ideen nicht gewogen. Mit der Frage, was mit dem Kočevjer Grund und Boden nach dem Krieg geschehen solle, setzten sich auch einige Partisanenstellen auseinander.

PROGRAM ZA NACISTIČNO PROPAGANDNO (IN RAZNARODOVALNO) DELO MED KOROŠKIMI SLOVENCMI 1938—1941*

V arhivskem fondu nemškega nacističnega propagandnega ministrstva, ki ga hrani nemški Zvezni arhiv v Koblenzu (Bundesarchiv in Koblenz), se je ohranil droben sveženj aktov o financiranju programa za nacistično propagandno delo med koroškimi Slovenci (Bundesarchiv R 55 DC, vorl. 134). Takšno gradivo niti ne bi bilo zanimivo, če bi šlo za nacistično propagandno delo v neki čisto nemški pokrajini. Tam je namreč imelo propagandno delo ožji namen, kot pa v narodnostno mešanih ali za Nemce »tujerodnih« predelelih. V čistih nemških pokrajinah je bil namen nacistične propagande pridobiti nemške ljudi za na-cistično ideologijo in za akcije nemškega rajha. Na Koroškem pa je šlo nacistom — nemškim in avstrijskim — tudi za to, da s propagandnimi pripomočki sodelujejo pri ponemčevanju koroških Slovencev. Čeprav dokumenti, ki jih tukaj objavljamo, nimajo izrazov »ponemčevanje«, »germanizacija«, »raznarodovanje«, »Umvolkung« itd., pa se vendarle da iz njih razbrati, da je šlo tudi za to; kaže, da nacisti po nekaj mesecih nemške zasedbe Koroške še niso tam vpeljali takšnega slovarja za svoje raznarodovalno delo, kot ga poznamo iz poznejših let.

Tukaj bomo objavili tri dokumente iz korespondence med državnim propagandnim uradom za Koroško v Celovcu in državnim ministrstvom za ljudsko prosveto in propagando v Berlinu o dodelitvi denarja v mesečnih zneskih 1500 oziroma 2500 mark za nacistično propagandno in tudi raznarodovalno delo med koroškimi Slovenci. Iz nekaterih dokumentov bomo objavili samo odlomke kot pojasnila k trem objavljenim dokumentom. Dokumente, ki jih objavljamo, smo tudi prevedli v slovenščino. Pri tem opozarjamo bralce na tiste dokumente o Koroški, ki smo jih že objavili v naši reviji (letniki 1974, 1975, 1976).

Reichspropagandaamt
Kärnten

Aktenzeichen: 11.2 705-34
Betrifft: Aufstellung der einzelnen
Posten für einen laufenden
Zuschuss aus dem Grenz landfond.

Klagenfurt, den 21. November 1938.
Miesstalerstrasse Nr. 14
Fernsprecher 311, Schliessfach 273

An den
Herrn Reichsminister
für Volksaufklärung and Propaganda

Auf den Erlass vom 10.11.38 /II.2705
19.10.38

Berlin W- 8
Wilhelmplatz 8-9

Im Nachstehenden überreiche ich Ihnen eine gegliederte Zusammenstellung der Ausgaben, für die ich in meinem Schreiben vom 19.10.38-II.2705-34 um einen laufenden Zuschuss gebeten habe.

Bei der Beurteilung der Propagandaarbeit und kulturellen Betreuung der Bevölkerung des gemischtsprachigen Gebietes in Kärnten müssen zwei Gesichtspunkte beachtet werden.

Erstens wohnen im gemischtsprachigen Gebiet zum größten Tell Kleinbauern and Kleingewerbetreibende. Grösserer Grundbesitz ist nur selten. Auch fehlen größere Städte. Die wirtschaftliche Lage dieser durch die vollige Vernachlässigung der letzten Jahre stark verarmten and verschuldeten bauerlichen Bevölkerung hat sich erst schwach gebessert, da sich bei den Bauern der Wirtschaftsaufschwung der letzten Monate noch am wenigsten spürbar macht. Es werden noch Jahre vergehen, bis die wirtschaftlichen Verhältnisse dieser an er-

* Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1981, št. 1/2, str. 213-223.

tragreichen Boden and verwertbaren Bodenschätzen armen Gebiete den Stand der anderen verkehrsmässig besser erschlossenen and von der Natur reicher ausgestatteten Gegenden des Gaues Kärnten erreicht haben. Besonders in den abgelegenen and engen Bergtalern der Karawanken finden wir noch einen Lebensstandard der bauerlichen Bevölkerung, der dringend einer Hebung bedarf. Gerade aber diese Gebiete sind völkisch am gefährdetsten. Verlasst der bauerliche Mensch schon an and für sich ungern seine engere Heimat, so haben es ausserdem die schlechten wirtschaftlichen and sozialen Verhältnisse mit sich gebracht, dass die Menschen im südöstlichen Grenzgebiet des Reiches von der Welt so gut wie noch gar nichts gesehen and daher such kaum eine Vorstellung von der Grosse, Macht and Schönheit ihrer weiteren Heimat, noch von den technischen and wirtschaftlichen Leistungen and der kulturellen Höhe des deutschen Volkes haben. Der Besuch der Gauhauptstadt Klagenfurt ist für die meisten Menschen dieses Gebietes ihre weiteste Reise and diese haben sie nur durchgeführt, um Geschäfte zu erledigen oder staatlichen Pflichten nachzukommen. Das einzige Unterrichtungsmittel fiber die Vorgänge draussen in der Welt ist die Zeitung and die erscheint nur spärlich and in schlechter Aufmachung, meistens wird sogar nur das slowenische Wochenblatt gelesen. Rundfunkgeräte besitzen nur die Allerwenigsten and such hier sind die Verhältnisse insofern ungünstig, als der slowenische Laibacher-Sender besser zu hören ist, als der aus Klagenfurt. Gehört schon der Kinobesuch zur Seltenheit, so erst recht der Besuch eines größeren Theaters. Zusammenfassend muss also betoni werden, dass es diesen Menschen auf Grund der Abgeschlossenheit ihres Wohngebietes and infolge ihrer wirtschaftlichen Verhältnisse nicht möglich ist, so an den kulturellen Gütern des deutschen Volkes and Reiches Anteil zu nehmen, wie es im Binnenlande zur Selbstverständlichkeit gehört. Auf der anderen Seite hat das vergangene System auch nichts getan, um diese Zustände zu ändern.

Zweitens hat dafür der slowenische Kulturverband in Laibach klar erkannt welche Möglichkeiten sich für die Propaganda aus den ungünstigen wirtschaftlichen and sozialen Verhältnissen dieser in ihrer völkischen Haltung nicht klal ausgeprägten Bevölkerung ergeben and schon frühzeitig darnach gehandelt. Sc gibt es in diesem Gebiet ein verhältnismässig reges slowenisches Vereinsleben durch das die »Kärntner Windischen« völlig im slowenischen Sinne beeinflusst werden sollen. Slowenische Dorfheime „Narodni dom“ wurden errichtet, in denen die national-slowenische Kulturarbeit ihre Heimstätte findet. Ferner werden von national-slowenischer Seite Koch-, Nah- and sonstige Haushaltungskurse veranstaltet. Liebhaber Bühnen, Gesangsvereine, Musikvereinigungen sorgen für eine kulturelle Betreuung der Kärntner Windischen im slowenischen Sinne. Jährlich werden wiederholt Fahrten in das Mutterland, vornehmlich nach Laibach organisiert, die den Teilnehmern meistens nichts kosten, die aber auf der anderen Seite das wirksamste Mittel sind, der Bevölkerung einseitige Vorstellungen von der Bedeutung and Leistungsfähigkeit des slowenischen Volkes aufzuzwingen.

Von deutscher Seite ist im vergangenen System dieser Arbeit des slowenischen Kulturverbandes and seinem sogenannten Fortbildungsverein nur sehr mangelhaft entgegen gearbeitet worden. Mit der Machtübernahme durch den Nationalsozialismus haben sich die Verhältnisse zwar grundlegen geändert, vor allem haben sich die Gliederungen and angeschlossenen Verbände der Partei¹ dieses Grenzgebietes angenommen. Aber trotz al-

¹ »Gliederungen« ali »členi« Nemške nacionalnosocialistične delavske stranke (NSDAP) so bili: Hitlerjeva mladina (HJ), Jurišni oddelki (SA), Zaščitni oddelki (SS), Nacionalnosocialistični korpus motornih voznikov (NSKK), Nacionalnosocialistični korpus letalcev (NSFK), Nacionalnosocialistična nemška zveza študentov (NSDSB), Nacionalnosocialistična nemška zveza docentov (NSDDB), Nacionalnosocialistično ženstvo (NSF), Državna delovna služba (RAD).

»Angeschlossene Verbände« ali »priključene zveze«, omenjene stranke pa so bili Nemška delavska fronta (DAF), Moč skozi veselje (KdF), Nacionalnosocialistična dobrodelna dejavnost (NSV), Nacionalnosocialistična zveza sester, Državna zveza uradnikov, Nacionalnosocialistična zveza učiteljev, Nacionalnosocialistična zveza pravnikov, Nacionalnosocialistična zveza zdravnikov itd.

lem dem bleibt noch sehr viel zu tun übrig, insbesondere aber ist es notwendig, solche Massnahmen zu ergreifen, die sich einerseits als eine wirksame Abwehr der slowenischen Kulturarbeit erweisen, auf der anderen Seite aber der Bevölkerung eine richtige Vorstellung von der Grosse and Macht des deutschen Volkstums vermitteln.

Das Reichspropagandaamt Kärnten hat daher die Absicht, die angeforderten Mitteln für Massnahmen zu verwenden, die in der Hauptsache dazu dienen, den Kärntner Windischen, die durch Abstammung and tausendjährigem Zusammenlebens in einem Staat zum deutschen Volke zu rechnen sind and die nur durch Vernachlässigung and Nichtbeachtung von dem erst im 19. Jahrhundert entstandenen slowenischen Nationalbewusstsein erfasst and beeinflusst wurden, zu zeigen, welche Ehre es bedeutet, dem deutschen Volke angehören zu dürfen. Eine Nationalisierung dieser Bevölkerung im deutschen Sinne ist aber nur möglich, wenn sie erstens davon überzeugt wird, dass sie von dem deutschen Volke in ihren Nöten nicht im Stiche gelassen wird. Zweitens dass sie dieses deutsches Volk and seine Leistungsfähigkeit sowie die Grosse and Macht des Reiches aus eigener Anschauung kennenlernt. Ihnen soll der Unterschied gezeigt werden, zwischen dem, was Deutsche geschaffen haben and dem, was die slowenische Bevölkerung in Krain hervorbringt.

Um mitzuhelfen an der Erreichung dieses Zieles will das Reichspropagandaamt Kärnten.

1.) die Kulturarbeit der Partei ihrer Gliederungen and angeschlossenen Verbände nicht nur überwachen and lenken, sondern auch durch finanzielle Beihilfen unterstützen.

2.) auch von sich selbst Massnahmen auf kulturellem Gebiete durchführen and eine großzügige Propaganda auziehen.

Dazu werden monatlich folgende Beträge angefordert:

I. Für die Herstellung von zusatlichem Werbematerial wie Broschüren, Flugbattern and Bildplakaten and Verschickung von Gratiszeitungen and Zeitschriften.....RM 100.-

II. Für Unterstützung and Forderung der wissenschaftlichen Forschung antropologischer and geschichtlichen Art. Bei-Mifen für die karthographische Auswertung von Volkszahlungen oder sonstigen statistischen Angaben. Finanzielle Unterstützung der in diesem Gebiet erscheinenden kulturellen ZeitschriftenRM 150.-

ÜI. Für Beihilfen zum Besuche von Schulungskursen aller Art (Landwirtschaftliche Ausbildungslehrgänge, Haushaltungskurse, Lager and Schulen der Gliederungen and angeschlossenen Verbände der ParteiRM 200.-

IV. Für die Durchführung von kulturellen Veranstaltungen wie Lichtbildervortragen, Dichterlesungen and vorbildlichen Feierstunden, Gastspielen von bekannten Künstlern. Für Freikarten in privaten Lichtspieitheatern bei Filmen die staatspolitisch and künstlerisch wertvoll sind. Diese Veranstaltungen sollen nach Möglichkeit von hiezu zuständigen Organisationen durchgeführt werden. Das Reichspropagandaamt soll lediglich durch finanzielle Beihilfen das Zustandekommen einer kulturpolitisch wichtigen Veranstaltung ermöglichen oder durch Ankauf von Eintrittskarten auch Minderbemittelten and verdienenden Volksgenossen den Besuch solcher Veranstaltungen ermöglichen.....RM 200.-

V. Für die Durchführung von Freifahrten aus dem gemischtsprachigen Gebiet nach Klagenfurt zum Besuche des Grenzlandtheaters oder anderer größer Kulturveranstaltungen. Feierstunden oder Kundgebungen, in denen führende Männer der Partei and des Staates sprechen. Ferner auch Fahrten nach Klagenfurt zum Besuche größer Sportveranstaltungen RM 150.-

VI. Für die Ermöglichung der Teilnahme an den großen Staatsakten and Feierstunden des deutschen Volkes. Für Unterstützung der Schulausflüge durch finanzielle Beihilfen.....RM 400.-

VII. Für den Ankauf von Einrichtungs- and Ausschmückungsgegenständen die den neu errichteten Dorfheimen geschenkt werden sollen. (Bilder, Rundfunkgeräte, Liederbücher, Kasperitheater, Bildwerfer usw.)RM 400.-

VIII. Finanzielle Beihilfen an die Einheiten der Gliederungen der Partei insbesondere armen and gefährdeten Gebieten zum Ankauf von Uniformen, Musikinstrumenten oder sonstigen notwendigen DienstgegenständenRM 200.-
RM 1800.-

Zusammenfassend will ich also nochmals betonen, dass die hier angeführten Geldmittel nur für Massnahmen verwendet sollen, die den einzigen Zweck haben, der Bevölkerung im gemischtsprachigen Gebiete

1. zu zeigen, dass sie sich nicht verlassen zu fühlen braucht,
2. ihr die Möglichkeit zu geben, durch eigene Anschauung das deutsche Volk and das Reich kennen zu lernen
3. sie mit den wirtschaftlichen and technischen Leistungen and kulturellen Gütern der deutschen Nation bekannt zu machen.

Sie werden selbstverständlich nur dann eingesetzt werden, wenn nach genauer Prüfung der Umstände Aussicht auf den angestrebten Erfolg besteht. Diese Zuwendungen sind weiterhin nur als zusätzliche Mittel gedacht. In erster Linie wird das Reichspropagandaamt immer bestrebt sein, die als notwendig erkannten Massnahmen von den hiezu zuständigen Organisationen und Dienststellen ausführen zu lassen. Es darf aber anderseits auch nicht der Fall eintreten, dass notwendige Propagandaaarbeit infolge Mangel an Geldmitteln nicht zur Ausführung gelangt.

Ich bitte Sie also im Hinblick auf die große Bedeutung, die einer gesicherten und völkischen Grenze zukommt, die angeforderten Geldmittel zu bewilligen.²

2 Kmalu nato, 24. novembra 1938, je imel vodja državnega propagandnega urada za Koroško Ottokar Drumbl v propagandnem ministrstvu v Berlinu pogovor z vladnim svetnikom Schippertom in ministerialnim dirigentom dr. Ottom. Kljub temu je 1. decembra 1938 pisal Schippertu in povedal, da je vlogo ali spomenico z dne 21. novembra izročil dr. Hansu Kriegu in da jo obravnava referent Brunner. Nato je zapisal:

»To delo v obmejni deželi je za Koroško, ki ima še okrog 30.000 ljudi, ki se priznavajo za Slovence izredno pomembno. Ti Slovenci dobivajo z onkraj meje najboljšo možno podporo, medtem ko v pokrajini sami primanjkuje sredstev za učinkovito kulturno delo. Malo je takšnih pokrajin, ki bi bile potrebne tekočega dodatka, kot je Koroška, katere vsa vzhodna in južna meja je obenem državna meja.

Opozarjam na to, da moramo delati v kraju, edinem na svetu, kjer se stikajo Germani, Slovani in Romani « Dne 10. januarja 1939 je Drumbl ponovno prosil ministra dr. Josepha Göbbelsa za dodelitev mesečnega zneska 1500 mark. Povedal je, da je zaprosil: 1. za dodatek za delo na obmejnem območju, 2. za dodatek za pokrajinski filmski urad, 3. za pomoč za delo Hitlerjeve mladine na obmejnem območju, 4. za knjige za jezikovno mešano območje. Poudaril je, da se je že začel beg ljudi s podeželja. »Posebno se mora zdaj začeti naše delo na meji. [...] Nobena pokrajina rajha nitna tako težkega dela, kakor mi tukaj v jezikovno mešanem delu Spodnje Koroške. Mi moramo posebno sedaj začeti delati popolnoma intenzivno,« je skoraj rotil dr. Göbbelsa za denarno pomoč. Ta je prošnji ustregel in je propagandno ministrstvo 31. januarja 1939 o tem sporočilo Drumblu v Celovec. Ko so sredi leta 1939 v propagandnem ministrstvu iz prejetih potrdil ugotovili, da je Drumblu urad v Celovcu iz omenjenega mesečnega zneska 150 mark plačeval tudi delo in naročila Hitlerjeve mladine, so to prepovedali, ker dobi ta organizacija denar za svoje delo iz drugega vira (NSDAP). Zato je propagandno ministrstvo v svojem dopisu Drumblu 19. julija 1939 poudarilo:

»Denar, ki je na voljo za delo na obmejnem območju, je namenjen za to, da bi s pomočjo prosvetnih sredstev, ki jih ima na voljo državno ministrstvo za ljudsko prosveto in propagando, preželi vse ljudstvo z državno idejo in ga prepričali o pravilnosti državne ureditve in državnega vodstva«

Heil Hitler!
Drumbl³

Leiter des Reichspropagandaamtes Kärnten

Prevod

Državni propagandni urad za Koroško

Celovec, dne 21. novembra 1938.

Miesstalerstrasse št. 14

Št. akta Ü.2705-34

Telefon 311, pošt. predal 273

Zadeva: Navedba posameznih postavk
za tekoči dodatek iz fonda
za obmejne predele.

Gospodu državnemu ministru
za ljudsko prosveto in propagando

Berlin W 8

Po odloku z dne 10.11.38/II 2705

Wilhelmplatz 8-9

19.10.38

V sledečem Vam izročam razčlenjen pregled izdatkov, za katere sem v svojem pismu 19.10.38-II.2705-34 prosil za tekoč dodatek.

Pri ocenjevanju propagandnega dela in kulturne oskrbe prebivalstva na jezikovno mešanem območju na Koroškem je treba upoštevati dva vidika.

Prvič, na jezikovno mešanem območju prebivajo večinoma mali kmetje in mali obrtniki. Velika posestva so le redka. Manjkajo tudi velika mesta. Gospodarski položaj tega kmečkega prebivalstva, ki je zaradi popolne zaostalosti v poslednjih letih zelo obubožalo in se zelo zadolžilo, se je malo izboljšal, ker se gospodarski vzpon poslednjih mesecev še najmanj pozna pri kmetih. Pretekla bodo še leta, da bodo gospodarske razmere v teh predelih, ki so revni glede pridelkov in naravnih bogastev, dosegle tista območja pokrajine Koroška, ki so prometno dostopnejša in naravno bogatejša. Posebno v odročnih in ozkih gorskih dolinah Karavank še najdemo takšno življenjsko raven, ki jo je potrebno dvigniti. Toda ravno ti predeli so narodnostno najbolj ogroženi. Kot kmečki človek že sam po sebi nerad zapusti svojo ožjo domovino, tako so zelo slabe gospodarske in socialne razmere povzročile, da niso ljudje z jugovzhodnega obmejnega območja rajha skoraj nič videli sveta in zato nimajo skoraj nikakršne predstave o veličini, moči in lepoti svoje širše domovine niti o tehničnih in gospodarskih dosežkih ter kulturni višini nemškega ljudstva. Obisk pokrajinskega glavnega mesta Celovec je za večino ljudi s tega območja njihovo najdaljše potovanje in še tega so napravili samo za opravke ali za to, da bi zadostili državljanskim dolžnostim. Edini učni pripomoček o dogajanju zunaj v svetu je časopis, in še ta izhaja skromno in v slabi izvedbi, večinoma celo berejo slovenski tednik. Samo malo jih ima radijske sprejemnike in tudi glede tega so razmere neugodne toliko, kolikor laže slišijo slovenski ljubljanski radio kot pa celovškega.

Že obisk filmskih predstav je redek, še bolj pa obisk večjega gledališča. Na splošno lahko poudarimo, da tem ljudem zaradi odročnosti njihovega bivališča in njihovih gospodarskih razmer ni mogoče uživati kulturnih dobrin nemškega ljudstva in rajha, kar je v notranjosti države nekaj samo po sebi umevnega. Na drugi strani pa niti bivši sistem ni storil ničesar, da bi spremenil to stanje.

Drumbl se je čez mesec dni pismeno zagovarjal, češ da je delo Hitlerjeve mladine »v jezikovno mešanem predelu pred vsemi drugimi podpornimi akcijami najbolj bistveno in ima vlogo, ki najbolj zagotavlja uspeh.. Izgovarjal se je, da je dajal Hitlerjevi mladini, ki je res dobivala denar iz drugih virov, le majhne zneske. Omenil je tudi to, da tudi druge organizacije, kot npr. Verein für das Deutschtum im Ausland, Bund deutscher Osten in druge Volksdeutsche Mittelstelle podrejene organizacije dobivajo denar za svoje delo na obmejnem območju.

- 3 Ottokar Drumbl je bil vodja državnega propagandnega urada za Koroško v Celovcu do leta 1943. Nasledil ga je dr. Karl Lapper iz propagandnega ministrstva v Berlinu in je bil po italijanski kapitulaciji tudi vodja propagandnega oddelka vrhovnega komisarja operacijske cone »Jadransko primorje«. Zato ga je v Celovcu zastopal Albert Merklein.

Drugič, Slovenska kulturna zveza v Ljubljani je jasno spoznala, kakšne so možnosti za propagando zaradi neugodnih gospodarskih in socialnih razmer pri prebivalstvu, ki v svojem narodnostnem vedenju ni jasno izraženo. Zato se je pri svojem delu tudi po tem ravnala. Tako je na tem območju razmeroma živahno slovensko družbeno življenje, ki na koroške Vindišarje vpliva popolnoma v slovenskem smislu. Zgradili so slovenske vaše domove »Narodni dom«, v katerih domuje narodno-slovensko kulturno delo. Narodno-slovenska stran tudi prireja kuharske, šiviljske in druge gospodinjske tečaje. Ljubiteljski odri, pevska društva, glasbena združenja skrbijo za kulturno oskrbo koroških Vindišarjev v slovenskem smislu. Vsako leto znova organizirajo potovanja v domovino, predvsem v Ljubljano, ki udeležence večinoma nič ne stanejo, so pa na drugi strani najučinkovitejše sredstvo, da se prebivalstvu vsilijo pristranske predstave o pomenu in zmogljivostih slovenskega ljudstva.

V bivšem sistemu je nemška stran zelo pomanjkljivo nastopala proti temu delu in njegovemu tako imenovanemu izobraževalnemu društvu. Z nacionalno socialističnim prevzemom oblasti so se razmere sicer temeljito spremenile, predvsem so se člani in priključene zveze zavzele za to obmejno območje. Kljub temu pa je treba storiti še zelo mnogo, predvsem pa je potrebno sprejeti takšne ukrepe, ki se na eni strani izkažejo kot zelo učinkovita obramba pred slovenskim kulturnim delom, na drugi strani pa posredujejo prebivalstvu pravo predstavo o veličini in moči nemškega ljudstva.

Državni propagandni urad za Koroško zato namerava, da zahtevana sredstva uporabi za ukrepe, ki bodo večinoma koroškim Vindišarjem, ki jih po izvoru in tisočletnem skupnem življenju v eni državi prištevamo k nemškemu ljudstvu in ki jih je samo zaradi zaostalosti in neupoštevanja zajela in nanje vplivala šele v 19. stoletju nastala slovenska narodna zavest, pokazali, kakšno čast pomeni pripadati nemškemu ljudstvu. Ponarodenje tega prebivalstva v nemškem smislu pa je mogoče le, če bo, prvič, prepričano o tem, da ga nemško ljudstvo v njegovi stiski ne bo pustilo na cedilu, in drugič, če bo to nemško ljudstvo in njene ustvarjalne zmožnosti ter veličino in moč rajha spoznalo z lastnimi očmi. Pokazali naj bi mu razliko med tistim, kar so ustvarili Nemci, in onim, kar lahko pokaže slovensko prebivalstvo na Kranjskem.

Da bi pomagal doseči ta cilj, državni propagandni urad za Koroško

1. kulturnega dela stranke in njenih članov in priključenih zvez ne bo samo nadziral in vodil, temveč ga bo tudi finančno podpiral,

2. tudi sam bo ukrepal na kulturnem področju in vzpostavil širokopotezno propagando.

Za to bo mesečno zahteval tele zneske:

I. Za pripravo dodatnega reklamnega gradiva, kot so brošure, letaki in poslikani lepaki ter za brezplačno pošiljanje časopisov in časnikovRM 100.-

II. Za odpiranje in pospeševanje znanstvenega raziskovanja antropološke in zgodovinske vrste. Prispevek za kartografsko izrabo ljudskih štetij ali drugih statističnih podatkov. Finančno podpiranje kulturnih časnikov, ki izhajajo na tem območjuRM 150.-

III. Za prispevek k obisku raznovrstnih šolskih tečajev (poljedelskih izobraževalnih, gospodinjskih, taborov in šol strankinih členov in priključenih zvez)RM 200.-

IV. Za izvedbo kulturnih prireditev, kot so filmske predstave, branje pesmi in zgleadne predstave, gostovanja raznih umetnikov. Za prost vstop v zasebnih kinematografih za predvajanje državnotpolitičnih in umetnostno dragocenih filmov. Te predstave bodo po možnosti izvedle za to pristojne organizacije. Državni propagandni urad bo samo s finančnimi prispevki omogočal kulturnopolitične prireditve ali z nakupom vstopnic omogočil obisk takšnih prireditev tudi manj premožnim in zaslužnim ljudemRM 200.-

V. Za prirejanje prostih potovanj iz jezikovno mešanega območja v Celovec za obisk gledališča za obmejno območje ali drugih velikih kulturnih prireditev. Proslave ali zboro-

vanja, na katerih bodo govorili vodilni ljudje iz stranke in države. Dalje tudi vožnje v Celovec na obisk velikih športnih prireditev RM 150.-

VI. Za omogočitev udeležbe pri velikih državnih manifestacijah in proslavah nemškega ljudstva. Za podpiranje šolskih izletov s finančnimi prispevkiRM 400.-

VII. Za nakup predmetov za opremo in okras, ki jih bomo po-darili novim vaškim domovom (slike, radijski aparati, pesmarice, lutkovna gledališča, projekcijski aparati itd.)RM 400.-

VIII. Finančni prispevek enotam organizacij stranke, posebno na revnih in ogroženih območjih, za nakup uniform, glasbil ali drugih potrebnih službenih predmetovRM 200.-
.....RM 1800.-

Na splošno poudarjam ponovno, da bomo tukaj navedena zahtevana denarna sredstva uporabili samo za namene, ki imajo edini cilj, da prebivalstvu na jezikovno mešanem območju

1. pokažejo, da naj se ne čuti osamljeno,
2. omogočijo, da z lastnimi očmi spozna nemško ljudstvo in rajh,
3. seznanijo z gospodarskimi in tehničnimi dosežki in kulturnimi dobrinami nemškega naroda.

Uporabili jih bomo samo takrat, če bomo po natančnem preizkusu razmer predvideli pričakovani uspeh. Dalje si to subvencijo zamišljamo le kot dodatna sredstva. Državni propagandni urad si bo v prvi vrsti prizadeval, da bodo ukrepe, za katere bo ugotovil, da so potrebni, izvajale zanje pristojne organizacije in uradi. Na drugi strani pa se ne bi smelo zgoditi, da zaradi pomanjkanja denarnih sredstev ne bi opravljali potrebnega propagandnega dela.

Zato Vas glede na velik pomen, ki ga ima zavarovana in narodna meja, prosim, da odobrite zahtevana denarna sredstva.

Heil Hitler!

Drumbl³

vodja državnega propagandnega urada za Koroško

Reichspropagandaamt
Kärnten

Aktenzeichen: Pro.H 1102
Ihr Zeichen: H 1146-15/22.11.40./
1133.86

Betrifft: Grenzlandarbeit.
Auf den Erlass vom ...
Berichterstatter:
Anlagen: keine.

Klagenfurt, den 7. Januar 1941.
Miesstalerstrasse Nr. 14
Fernsprecher 311, Schliessfach 273
An den

Herrn Reichsminister
für Volksaufklärung and Propaganda

Ref. Weber Berlin W 8
Wilhelmplatz 8-9

In Feistritz bei Bleiburg wurde am 10. Oktober ein Dorfheim eröffnet, das zum Mittelpunkt des Partei- und Kulturlebens dieser Gemeinde werden soll. Feistritz bei Bleiburg ist eine Grenzgemeinde an der deutsch-jugoslawischen Grenze, hat eine stark gemischtsprachige Bevölkerung and ist der Sitz der aktivisten slovenischen Propagandisten. Feistritz bei Bleiburg war schon von jeder heirs umkämpft and hat eine ganz besondere Bedeutung als Grenzgemeinde. Aus diesem Grunde wurde auch trotz des Krieges das erste Dorfheim in Kärnten gerade dort errichtet. Die Baukosten wurden von der NSDAP aufgebracht,

doch reichten die Mittel für eine würdige Gestaltung dieses Dorfheimes nicht aus. Der Leiter des Reichspropagandaamtes hat nun gerade darauf Wert gelegt, dass dieses Heim wegen der besonderen Aufgabe, die ihm zufällt, besonders würdig gestaltet wird. Zu dieser Ausgestaltung, die als Behr gelungen zu bezeichnen ist, hat nun das Reichspropagandaamt aus den Mitteln für Grenzlandarbeit einen Zuschuss in der Höhe von RM 500.- beigetragen. Da es sich in diesem Fall nicht um einen Zuschuss handelt, ist die Legung einer Abrechnung nicht möglich. Zur Erläuterung der Notwendigkeit dieses Baues mochte ich noch anführen, dass bisher der einzige Saal in dieser neun Ortschaften umfassenden Gemeinde Eigentum des slowenischen Kulturverbandes ist, der dort ein eigenes Haus für seine Kulturarbeit besitzt. Dass gerade dort auf eine würdige Gestaltung des Dorfheimes besonderer Wert gelegt werden musste, ist selbstverständlich.

Reichspropagandaamt

Kärnten
Im Auftrag:
Weber⁴

Prevod

*Državni propagandni urad
za Koroško*

Št. akta: Pro.H 1102

Vaš znak: H 1146-15/22.11.40
1133.86

Zadeva: Delo na obmejnem območju.

Poročevalec: Ref. Weber

Priloge: ni

Celovec, dne 7. januarja 1941

Miesstalerstrasse št. 14

Telefon 311, p. predal 273

*Gospodu državnemu ministru
za ljudsko prosveto in propagando*

*Berlin W 8
Wilhelmplatz 8-9*

Dne 10. oktobra so v Bistrici pri Pliberku odprli vaški dom, ki bo v tej občini središče strankinega in kulturnega življenja. Bistrica pri Pliberku je obmejna občina na nemško-jugoslovanski meji, ima zelo jezikovno mešano prebivalstvo in je sedež najdelavnejših slovenskih propagandistov. Za Bistrico pri Pliberku so se že od nekdaj vroče bojevali in ima kot obmejna občina čisto poseben pomen. Iz tega razloga so tudi kljub vojni odprli prvi vaški dom na Koroškem. Gradbene stroške je plačala NSDAP, vendar sredstva niso zadoščala za ustrezno opremo tega vaškega doma. Vodja državnega propagandnega urada ima za pomembno, da bi ta dom zaradi njegove posebne naloge posebno dobro opremili. Za to opremo, ki jo imajo za zelo uspelo, je sedaj državni propagandni urad iz sredstev za obmejno delo prispeval dodatek v višini 500 RM. Ker v tem primeru ne gre za plačilo vseh stroškov, temveč le za dodatek, ni mogoče predložiti računa. Kot pojasnilo o potrebi te gradnje bi rad povedal še to, da je bila do sedaj edina dvorana v tej občini, ki ima devet krajev, last Slovenske prosvetne zveze; ta ima tam lastno hišo za svoje kulturno delovanje. Razumljivo je, da bi morali ravno tam posebej paziti na ustrezno opremo vaškega doma.

Državni propagandni urad

za Koroško
Po pooblastilu:
Weber⁴

⁴ Vodja II.oddelka (proračun) je bil ministerialni dirigent dr. Ott..

Leiter II⁵

Berlin, den 10. Februar 1941

Mit dem anliegenden Antrage der Abt. Pro vom 6. 2. 1941
dem

Herrn Minister

zur Entscheidung vorgelegt.

Aktive Propaganda im Gau Kärnten.

Die vom RPA. behandelten Aufgaben erfordern gleichzeitig den Einsatz der vom Reichsinnenministerium verwalteten Mittel zur Forderung des Deutschtums. (Grenzlandfonds).⁶ Es empfiehlt sich daher, den Zuschuss des Reichsministeriums für Volksaufklärung und Propaganda vom 1.2.41 ab von 18.000 RM auf 30.000 RM im Jahre zu erhöhen; dieser Betrag kann, soweit es erforderlich ist, alsbald in Anspruch genommen werden.⁷

Darüber hinaus bleibt die Bereitstellung von Mitteln des Innenministeriums zu betreiben. Die Abgrenzung der Zuständigkeiten wird dem Reichspropagandaamt mitgeteilt werden.

Heil Hitler!

Ott

Prevod

Vodja II⁵

Berlin, dne 10. februarja 1941

S priloženo vlogo odd. za prop. z dne 6. 2. 1941

predloženo

gospodu ministru

v odločitev.

Aktivna propaganda v pokrajini Koroška.

Naloge, ki jih ima državni propagandni urad, zahtevajo obenem angažiranje sredstev, s katerimi za pospeševanje nemštva (fondi za obmejno deželo) upravlja državno notranje ministrstvo.⁶ Zato se priporoča, da bi dodatek državnega ministrstva za ljudsko prosveto in propagando od 1. 2. 41 dalje zvišali od 18.000 RM na 30.000 RM letno; ta znesek bi lahko, če je nujno, zahtevali takoj.⁷

Poleg tega ostanemo pripravljeni, da upravljamo s sredstvi notranjega ministrstva. Razmejitev pristojnosti bomo sporočili državnemu propagandnemu uradu.

Heil Hitler!

Ott

⁵ Vodja II. oddelka (proračun) je bil ministerialni dirigent dr. Ott.

⁶ V arhivskem fondu nemškega notranjega ministrstva, ki ga deloma hrani Nemški osrednji arhiv v Potsdamu (Deutsches Zentralarchiv Potsdam) se je ohranil tudi sveženj gradiva o fondu za obmejno deželo Štajersko. Notranje ministrstvo je pred vojno z Jugoslavijo dajalo štajerskim oblastem za posebno delo na obmejnem območju okrog pol milijona mark. Za Koroško takšnega gradiva še nisem našel.

⁷ Dne 31. marca 1941 je propagandno ministrstvo odobritev sredstev 30.000 mark letno sporočilo Drumblu v Celovec. Sporočilo mu je tudi tole:

»Razmere, ki jih je opisal državni propagandni urad, bodo obenem zahtevale sredstva, s katerimi upravlja državno notranje ministrstvo (šport, pospeševanje nemštva, skrbstvo v obmejni deželi). Notranje ministrstvo daje npr. iz svojih sredstev zneske za enkratne ukrepe na političnem in kulturnem področju. Gospoda notranjega ministra smo prosili, naj upošteva posebne potrebe, ki ste jih svoj čas sporočili.«

Isti dan je propagandno ministrstvo o tem pisalo tudi notranjemu ministrstvu in poudarilo:

»Na Koroškem je poleg splošnih narodnostnih problemov spor s Slovenci in boj za vindišarsko vmesno plast

To je tudi poslednji dokument v tem svežnju aktov propagandnega ministrstva. V odnosih nacistov do koroških Slovencev je namreč po napadu Nemčije in Italije na Jugoslavijo in njenem razbitju nastopilo novo obdobje: najbolj nasilna germanizacija z izgonom več kot tisoč ljudi.

POLITIČNE IN DRŽAVLJANSKE KATEGORIJE PREBIVALSTVA NA ŠTAJERSKEM POD NEMŠKO OKUPACIJO*

Štajerska domovinska zveza in njeno članstvo

Nemci so že dalj časa pred aprilsko vojno 1941 pripravljali tla za okupacijo Spodnje Štajerske. To razberemo iz del nekaterih nemških znanstvenikov in publicistov, ki so skušali »znanstveno« dokazati nemškost Spodnje Štajerske in Gorenjske. V Gradcu so celo ustanovili Nemški inštitut za Jugovzhod (Südostdeutsches Institut), ki ga je vodil prosluli dr. Helmut Carstanjen. Ta si je celo nadel lažno ime dr. Gerhard Werner in pod njim popotoval po Sloveniji in zbiral podatke za svoje delo. Leta 1935 je v Stuttgartu izdal delo »Sprache und Volkstum in der Untersteiermark«. V njem pravi, da je bistvo »spodnještajerskega vprašanja« v tem, da je bilo to ozemlje že stoletja sestavni del nemškega ozemlja, a so ga po senžermenski mirovni pogodbi krivično prisodili Jugoslaviji. Poudarja, da se pri velikem delu prebivalstva tega ozemlja jezik in narodnost ne krijeta in je zato treba »pri obravnavi vprašanja o ljudstvu in narodnosti na Spodnjem Štajerskem končno ločiti med seboj ne samo dve, temveč tri skupine: nemško govoreče, Vende (Vindišerje) in Slovence (narodno zavedne Slovence). Tako Vendi kot Slovenci (narodno zavedni Slovenci) uporabljajo pri občevalnem jeziku slovanske dialekte. Vendar pa ta zveza ne sega preko jezikovne skupnosti. Glede na svojo zavestno zadržanje spadajo Vendi v nemški narod ... Ker na Spodnjem Štajerskem predstavljajo pretežno večino prebivalstva in vidijo v nemštvu svoje naravno in zgodovinsko vodstvo, ostane — ne glede na državnopolitične poglede tudi dežela sama vedno nemško določena in ja moramo v okviru vsega nemškega ljudskega prostora gledati kot nemško obmejno krajino.«¹ Tudi drugi (na primer Doris Kraft v »Das Untersteierische Drauland«, München 1935 in Hans Bruckner v »Der Deutsch-slowenische Grenzraum« v knjigi »Die südostdeutsche. Volksgrenze«, Berlin 1934)² so izražali podobne nazore. Na drugi strani pa je v predaprilski Jugoslaviji bila močna nemška peta kolona, ki je preko organizacij Švabsko-nemškega Kulturbunda in raznih zaupnikov Nemškega inštituta za Jugovzhod in Gaugrenzlandamta v Gradcu zbirala zaupne podatke, ki bi jih lahko praktično uporabili pri dokončni rešitvi »špodnještajerskega vprašanja«.

Napad Nemčije in Italije na Jugoslavijo aprila 1941 je tem nemškim načrtom odprl vse možnosti za uresničitev, še posebej ko je Hitler konec marca ali v začetku aprila 1941 določil, da se naj Spodnja Štajerska v kratkem vključi v Nemški rajh, dotlej pa naj jo upravlja šef, civilne uprave, za kar je imenoval štajerskega gauleiterja NSDAP in državnega namestnika dr. Siegfrida Uiberreitherja.

Približno v istem času so nacisti tudi določili, naj se na Spodnjem Štajerskem ustanovi množična organizacija »Steirischer Heimatbund« (Štajerska domovinska zveza). O njej je prvič javno spregovoril dr. Uiberreither v svojem »pozivu štajerskim možem in ženam«, v katerem je naznanil:

»Ura odločitve za vsakega poedinca je prišla. Vsi Štajerci, ki se priznavajo k Adolfu Hitlerju in njegovemu Rajhu, bodo lahko v prihodnjih dneh stavili predlog za sprejem v Steirischer Heimatbund. Steirischer Heimatbund bo ona velika organizacija, ki bo Obsegala vse dobromisleče Štajerce.«³

* Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, št. 2, 1960, str. 69-124.

1 Dr. Gerhard Werner, Sprache und Volkstum in der Untersteiermark, Stuttgart 1935, str. 161.

2 Dr. Metod Mikuž, Pregled NOB v Sloveniji, Ljubljana 1960, str. 64-67.

3 Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (navajam: VAZ St.) 1. od 15. IV. 1941.

Člani Uiberreitherjevega »akcijskega štaba« so se takoj vrgli na delo za njeno ustanovitev. Tako je član štajerskega pokrajinskega vodstva NSDAP SA-Staudartenführer Franc Steindl, ki so ga določili za vodjo Štajerske domovinske zveze, že 118. aprila 1941 pisal političnemu komisarju za okraj Gornji grad Adolfu Swobodi:

»Osnovno zamisel Štajerske domovinske zveze poznaš z naših graških razgovorov. Jaz bom zdaj postavil njeno vodstvo, ki ga bodo sestavljali Volksdeutscherji in Reichsdeutscherji, da bi čez štirinajst dni lahko stopil pred javnost z -velikimi propagandnimi akcijami za vpis vanjo. Njeno ozemeljsko strukturo poznaš s karte. V prihodnjih dneh Te nameravam obiskati ...«⁴

Steindl je res v drugi polovici aprila obiskal posamezne okraje in se s političnimi komisarji »pogovoril o vseh bistvenih nejasnih vprašanjih glede ustanovitve Štajerske domovinske zveze«.⁵ Nato, pa je v Mariboru napravil načrt za propagandno delo pri vpisu v Štajersko domovinsko zvezo. 28. in 29. aprila so razdelili sto tisoč letakov Z opozorilom na ustanovitev Štajerske domovinske zveze, 7. maja so razdelili trideset tisoč lepakov z geslom: »Štajerska domovinska zveza — skupnost domu zvestih Štajercev! Prijave v prihodnjih dneh.« 10. maja so nalepili deset tisoč lepakov z odredbo šefa civilne uprave o ustanovitvi Štajerske domovinske zveze.⁶ Odredba je določala:

»1. Na ozemlju Spodnje Štajerske NSDAP za zdaj ne bo vzpostavljena.

2. Steirischer Heimatbund, čigar ustanovitev s tem odrejam, je velika organizacija, v kateri bodo združeni vsi Spodnještajerci in sonarodnjaki, ki na spodnještajerskem ozemlju poklicno delajo. Član more postati le, kdor se odkritosrčno prizna k Führerju in Reichu.

3. Steirischer Heimatbund ima lastno pravno osebnost.

4. Vodstvo organizacije Steirischer Heimatbund poverim Gaurat-u Franz Steindl-u.«⁷

Nacisti so Štajerski domovinski zvezi postavili nalogo, naj napravi spodnještajersko prebivalstvo zrelo za popolno vključitev v »nemško ljudsko skupnost«. To nalogo je zvezno vodstvo formuliralo takole:

»Štajerska domovinska zveza je organizacija vseh v Spodnji Štajerski živečih nemških sonarodnjakov in spodnještajerskih prebivalcev, ki se na osnovi svoje krvne sorodnosti želijo vrniti v nemško ljudsko skupnost.

Štajerska domovinska zveza je namenska organizacija z nalogo duševno, duhovno in politično voditi ljudi in jih napraviti za zavestne državljane rajha in polnovredne člane nemške ljudske skupnosti.

Štajerska domovinska zveza je zgrajena po vodstvenem principu in po osnovnih načelih NSDAP. Ime »Steirischer Heimatbund« smo izbrali premišljeno po »Steirer-Partei«, ki je bila v predvojnih letih na Spodnjem Štajerskem zelo pomembna.

Štajerska domovinska zveza je edina politična organizacija na Spodnjem Štajerskem. Njeno trajanje je časovno omejeno. Po ukinitvi bomo iz nje ustanovili NSDAP z vsemi njenimi formacijami in priključenimi oddelki.«⁸

Čeprav so nacisti predvidevali, da bodo že na jesen 1941 Spodnjo Štajersko formalno priključili k Nemškemu rajhu,⁹ so se vendarle zavedali, da s tem spodnještajersko prebivalstvo dejansko še ne bo vključeno v »nemško ljudsko skupnost in da bo zato treba še nekaj let temeljitega in vztrajnega dela. Kot skrajni rok so predvideli tri leta, v tem času bi namreč Štajerska domovinska zveza povsem izpolnila svojo nalogo in se vključila v NSDAP. Vendar pa bi v stranko najprej vključili le funkcionarje Štajerske domovinske

⁴ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (navajam: arhiv IZDG), f. 238.

⁵ Poročilo političnega komisarja za okraj Gornji grad 24.4.1941, v arhivu IZDG, fr. 238.

⁶ Arbeitsanweisung für die Durchführung, der Aufnahme in den Steirischen Heimatbund 3. V. 1941, v arhivu IZDG, f. 238.

⁷ VAZ St. 9. od 10. V. 1941.

⁸ Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes (navajam: Befehlsblatt), 1941, štev. 1, str. 7.

⁹ Dr. Metod Mikuž, Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, Zgodovinski časopis VI-VII; 1952/53, str. 733-767.

zveze.¹⁰ Kot vemo, je narodnoosvobodilna borba preprečila nemškim, upravnim oblastem, da bi Spodnjo Štajersko priključili k Nemškemu rajhu, Štajerski domovinski zvezi pa, da bi izpolnjevala svojo nalogo.¹¹

Dva dni po objavi Uiberreitljerjeve odredbe z dne 10. maja 1941 so razdelili dve sto tisoč lepakov in 50 tisoč lepakov s pozivom zveznega vodje Franca Steindla in končno so v dneh od 11. do 17. maja v vsakem malo večjem kraju priredili zborovanja, na katerih so govorili o novi organizaciji.¹²

Za vpisovanje so določili rok od 17. do 25. maja 1941. V teni času so se nad osemnajst let stari domačini vpisali v tako imenovani »vpisni seznam« (Erfassungsliste) in dobili »predložitveni list za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo« (Antragsschein zur Aufnahme in den Steirischen Heimatbund), mladina v starosti od 14 do 18 let pa »predložitveni list za sprejem v Nemško mladino« (Antragschein zur Aufnahme in die »Deutsche Jugend«). Vsak pa je dobil še osebni vprašalni list. Ta je poleg splošnih vprašanj o prosilcu in njegovih družinskih članih vseboval še tako imenovani »mali dokaz o izvoru«, ¹³ to je

¹⁰ Poročilo; pooblaščenca nemškega državnega ministra pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Müllerja-Scholtesa notranjemu ministru 30 V. 1941 (navajam: dr. Müller-Scholtes) —prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, za Severovzhodno Slovenijo, v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor (navajam: arhiv MNOM).

Rok treh let ni bil le neko osebno mnenje dr. Müllerja-Scholtesa, temveč tudi stališče zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze, ki je v začetku Junija 1941 označilo za najpomembnejše naloge vodstev Štajerske domovinske zveze za junij, julij in avgust 1941:

»1. Dokončna rešitev organizacijskih vprašanj članstva s preračunanjem in izborom 323.000 moških in žensk v Spodnji Štajerski ...

Popolna rešitev vprašanj politično-svetovnonazorske usmeritve in strokovnega šolanja vodstva...

Ureditev in oprema uradov ...

4.- Natančno načrtovanje našega političnega koncepta z izdelavo triletnega načrta, ki bo točno določal posamezne: delovne faze dejavnosti vseh uradov in od njih odvisnih formacij Štajerske domovinske zveze.« (Befehlsblatt, 1941, štev. 2, str. 81-82.)

¹¹ Čeprav so se nacisti svoje naloge lotili zelo resno in že do jeseni izselili v Srbijo in na Hrvaško okrog petnajst tisoč Slovencev ter tako ustvarili prvi pogoj za uspešno delo, kot Vandali oplenili knjižnice in požgali slovenske knjige, in z vsemi močmi in, sredstvi forsirali učenje nemškega jezika, kljub temu niso uspevali. Kljub vsemu svojemu političnemu delu (samo oktobra in novembra 1941 so imeli 386 zborovanj Štajerske domovinske zveze) je moral Steindl 1. junija 1942 na štabnih razgovorih v Gradcu priznati, dah je politično navdušenje spodnještajerskega prebivalstva za nemški rajh po aprilu 1941 brez dvoma upadlo. To je utemeljeval s tem, da so imeli ljudje čestokrat pretirano idealno predstavo o rajhu, da je zaradi vojne prišlo do nekaterih omejitev in predvsem zato, ker je bil ljudem vsiljen nov način življenja in so morali opustiti nekatere navade. Izjavil je, da je le en odstotek prebivalcev pripravljen iti z nacisti do kraja skozi vse stiske in težave, devet odstotkov da je brezpogojno zanesljivih, vendar pa niso pripravljeni sprejeti nase posledic in da je na drugi strani enako razmerje, medtem ko je drugih osemdeset odstotkov široka množica, ki jo bo treba šele pridobiti. Toda ta »široka množica« se je iz leta v leto vedno bolj vključevala v narodnoosvobodilno gibanje in so imeli nacisti pri svojem političnem delu vedno manj uspeha.

Nič bolje ni šlo z učenjem nemškega jezika. Čeprav so samo pozimi 1941-1942 imeli 23.030 jezikovnih tečajev s 123.058 obiskovalci, pa so bili uspehi zelo slabi, saj je jeseni 1942 govorilo nemško komaj dvajset odstotkov prebivalstva, od tega dve tretjini v mestu Maribor in Apaški kotlini. Zato so jeseni 1942 znova pozivali k učenju nemščine, toda spet ni bilo večjih uspehov, kot se vidi iz izjave vladnega predsednika dr. Müllerja-Hacciusa na štabnih razgovorih v Gradcu 17. maja 1943: »Pri rabi nemškega jezika v marsikaterem pogledu, ne zaznamujemo nobenega napredka. V tem lahko vidimo nekakšen barometer razpoloženja.« (Podčrtal T. F.) Pozneje so vprašanje jezika potisnili nekoliko na stranski tir in dajali prednost reševanju drugih vprašanj. Edini, ki je do kraja zahteval, da se je glede Spodnje Štajerske treba držati nacionalnopolitičnih nazorov, je bil dr. Helmut Carstanjen. Ta se je še spomladi 1943 lotil izdelave »načrta za teritorialni razvoj ponemčevanja in premik jezikovnih mej«; a je s svojo doslednostjo in ostrino celo pri vodilnih nacistih naletel na odpor in konec novembra 1943 ga je na štabnih razgovorih celo Steindl ostro zavrnil: »Življenje je močnejše kot pa teoretična načela!«

¹² Glej opombo 6!

¹³ Poleg tako imenovanega »malega dokaza o izvoru« (kleiner Abstammungsnachweis) so nacisti poznali še veliki dokaz o izvoru« (grosser Abstammungsnachweis), ki vsebuje podatke o izvoru prednikov nazaj vse do leta 1800. Na Spodnjem Štajerskem so ga morali predložiti samo funkcionarji Štajerske domovinske zveze. Esesovski oficirji pa so celo morali predložiti podatke za prednike nazaj vse do leta 1750.

podatke o svojih starih očetih in starih materah, kjer je moral »po najboljši vednosti in vesti« zagotoviti, da nobeden od teh ni bil ali ni židovske vere. O rezultatih vpisa so morali 27. maja 1941 poročati z vpisovališč okrožnim vodjem, ti pa čez dva dni zveznemu vodstvu v Maribor.¹⁴ Podatki o vpisu, ki sta jih prinesla 2. številka organa zveznega vodstva, ki je izhajal mesečno, in nosil naslov »Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes«, ter tako imenovano »navodilo za delo« (Arbeitsanweisung)¹⁵ z dne 27. februarja 1942, se med seboj nekoliko razlikujejo.

Okrožje:	Befehlsblatt	Arbeitsanweisung
Celje	101.759	101.759
Ljutomer	33.082	29.452
Maribor-okolica	79.531	74.428
Maribor-mesto	40.078	45.181
Ptuj	69.357	69.357
Skupaj	323.807	320.177'

Razliko pri obeh mariborskih okrožjih je razumeti tako, da se je del okolice v času med obema poročiloma priključil mestu. Razlika pri ljutomerskem okrožju pa ostane zasedaj še nepojasnjena.

Nacisti so tako visok odstotek vpisanih (95 %) v Štajersko domovinsko zvezo proglasili za plebiscit, ki je v njem spodnještajersko prebivalstvo »prostovoljno in spontano izrazilo svojo voljo«¹⁶ pripadati firerju in rajhu. Toda ta visoki odstotek je pogojen z dejstvom, da je hitlerjanska demagogija že pred vojno zaradi slabih socialnih razmer nekaterih slojev (viničarji, sezonski delavci itd.) naletela na plodna tla. Partija se je močno borila proti njenim vplivom zlasti s tako imenovanimi narodnoobrambnimi tabori, a je bila v nekaterih predelih, posebno v vzhodni Sloveniji, številčno zelo šibka. Na drugi strani pa je prevladovalo geslo: »Kdor se ne bo vpisal, bo izseljen!« In nacisti so ravno v času vpisovanja v Štajersko domovinsko zvezo najbolj zapirali ljudi, saj so jih samo do 30. maja 1941 zaprli preko 1300, njihovo premoženje pa zaplenili.¹⁷ Do druge polovice septembra 1941, ko so sprejemne komisije v petih okrožjih končale rasne in politične preglede, so s triinidesetimi transporti izselili v Srbijo in na Hrvaško že okrog petnajst tisoč ljudi in zaplenili okrog 1800 posestev.

Po 1. juniju 1941 je po načrtu, ki ga je za vsako okrožje izdelal njegov okrožni vodja, prišla v vsako krajevno skupnost, ki je bila osnovna organizacijska enota Štajerske domovinske zveze, sprejemna komisija. Že konec aprila je urad za populacijsko politiko pri zveznem vodstvu poslal k vsem okrajnim političnim komisarjem svoje poverjenike, tako imenovane vodje okrožnih uradov za populacijsko politiko, da bi pripravili zajetje prebivalstva v Štajersko domovinsko zvezo. Vodja urada dr. Walluschek-Wallfeld je tedaj sporočil političnim komisarjem:

»Ta akcija za zajetje ima nalogo ugotoviti, kateri deli prebivalstva so vredni za vključitev v nemštvo in kateri ne. Pregled bodo po rasnih in nacionalno-političnih osnoval, izvedle sprejemne komisije Štajerske domovinske zveze.«¹⁸

Sprejemne komisije, ki so jih imenovali tudi »leteče sprejemne komisije«, so sestavljali ljudsko-politični referent, ki ga je določil nacionalnopolitični referent zveznega vodstva dr. Helmut; Carstanjen, rasni preiskovalec, ki ga je poslal Rasni kolonizacijski

¹⁴ Befehlsblatt, 1941, št. 1, str. 15-18.

¹⁵ Arbeitsanweisung Nr. 4. für die Durchführung der Mitgliederstandsveränderungen im Steirischen Heimatbund, 27. 2. 1942.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Dr. Müller-Scholtes.

¹⁸ Dopis urada za populacijsko politiko zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze 29. 4. 1941 vsem političnim komisarjem, v arhivu IZDG, f. 238.

glavni urad SS, pritegnili pa so vanje še, krajevnega skupinskega vodjo kot krajevnega ljudskopolitičnega referenta. Vsaka komisija je imela še dve pisarniški moči, kurirja in šoferja. Teh »letečih sprejemnih komisij« so imeli deset (za okrožje Maribor-mesto eno, Maribor-okolica dve, Celje tri., Ptuj dve, Ljutomer eno, Sevnica eno). Imeli pa so tudi še sprejemno komisijo pri zveznem vodstvu, ki pa je bila bolj tehničnega pomena.¹⁹

Tako se je od 5. junija do 15. septembra 1941 pred komisijami zvrstilo preko tri sto tisoč oseb. Vsakdo je moral predložiti komisiji izpolnjene formularje, ki jih je bil dobil ob vpisu, po možnosti pa še dokazno gradivo o predvojnem deli za nemštvo (izkaznico Švabsko-nemškega Kulturbunda in podobno). Komisija je dala vsakemu dve oceni: politično in rasno.

Politično oceno je po navadi predlagal krajevni skupinski vodja, ki je najbolj poznal krajeвне razmere. Kot »krajevni ljudskopolitični referent« ali »krajevni narodnostni preiskovalec« je imel nalogo, da da sprejemni komisiji poroči: -a) o vedenju prosilca nasproti nemškemu ljudstvu in b) o vseh posebnostih, kot n. pr. asocialnih primerih ali pogostih pojavih kriminala v družini, duševnih boleznih in podobnem.« Še pred prihodom sprejemne komisije je moral napraviti posebni seznam prosilcev, ki jih naj komisija zavrne »a) vseh članov slovenskega izobraženstva, in to v najširšem pomenu besede (tako na primer pride v to skupino tudi slovenski gostilničar, ki ima določen duhovni in gospodarski vpliv v svoji občini), b) vseh tistih, za katere je dokazano, da so bili sovražno usmerjeni proti nemškemu ljudstvu ali njegovim članom.« Posebej je moral tudi preveriti vse, ki so prišli na Spodnje Štajersko po 1. januarju 1914. 19a Ocen je bilo pet: A (vodilno nemški — föhrend deutsch), B (nemški — deutsch), C (ravnodušen — indifferent), D (Nemcem sovražen — deutschfeindlich) in E (vodilno sovražen Nemcem — föhrend deutschfeindlich). Politično ocenjevanje ni bilo nobena težava, saj so imeli nacisti že pred svojim prihodom na Štajersko izdelane sezname Nemcem sovražnih oseb, ki so jih po prihodu še izpopolnjevali na sestankih s Volksdeutscherji,²⁰ na drugi strani pa je statistični urad Švabsko-nemškega Kulturbunda, imel tudi popolne sezname spodnještajerskih Nemcev. Vsem drugim pa so dali oceno C (ravnodušen).

Rasno oceno je dal rasni preiskovalec. Ocene so bile štiri I. (prav dobro — sehr gut), II. (dobro — gut), III. (povprečno — Durchschnitt) in IV. (rasno neustrezno — rassisch ungeeignet).

S političnim ocenjevanjem so nacisti hoteli iz množice spodnještajerskega prebivalstva izločiti vse »Nemcem sovražne« osebe, z rasnim ocenjevanjem pa »rasno neustreznim elementom« onemogočiti vključitev v »nemško ljudsko skupnost«. Nacisti so se namreč oprijeli rasizma, ki določene rase povzdiguje, druge pa odklanja kot manjvredne. Povzdigovali so nordijsko raso, bili strpni do drugih evropskih ras, odklanjali pa neevropske rase. Po njihovi rasni teoriji je pri nemškem ljudstvu udeleženih šest evropskih ras. Nordijska rasa (visoka in stasita postava, dolga lobanja in ozek obraz, svetla barva oči in las) je razširjena na severu in severozahodu Nemčije. Najbolj sorodna ji je falska rasa (zato so jo nekateri imeli za njen del), ki je razširjena na Westfalskem (od tod tudi njeno ime), v Oldenburgu in Ostfrieslandu. Dinarska rasa (visoka postava, dolg izbočen nos, črna barva oči in las), ki je drugače doma na Balkanu, je razširjena tudi na Bavarskem in v Avstriji. Zahodna rasa (nizka postava, dolga lobanja, temna barva oči in las), ki je drugače doma v Italiji, Španiji in južni Franciji, je razširjena tudi ob Renu in Moseli. Vzhodna rasa (nizka postava, okrogla glava in obraz, temna barva oči in las), ki je sicer doma v vzhodni Evropi, je razširjena tudi v pasu, ki se vleče od Zgornje Šlezije čez Saško do Badena. Vzhodnobaltska rasa (nizka postava, svetle oči, pepelkasti lasje, široke lične kosti, kratka glava, kratek in širok nos), ki jo imajo tudi za del vzhodne rase in je sicer doma v vzhodni in severovzhodni Evropi, je razširjena tudi v vzhodnih predelih Nemčije.

¹⁹ Befehlsblatt, 1941, štev. 1, str. 42 in 52.

²⁰ 19a Steindlovo »delovno navodilo« z dne 3. K. 1941 v arhivu IZDG.

Vendar pa te rase redko nastopajo v čisti obliki. Pod nacističnim režimom niso nikdar izvedli kakšne popolne in podrobne rasne preiskave vsega nemškega prebivalstva, vendar so po približni cenzitvi sodili, da čista nordijska rasa nastopa le pri 6-8 %, čista vzhodna pri 2-3% in čista dinarska rasa prav tako le pri 2-3% nemškega prebivalstva. Pri večini prebivalstva gre torej za mešanico raznih ras, kjer je nordijska udeležena s, 45-50 % vzhodna z 20 % dinarska s 15 %, vzhodnobaltska z 8 %, falska s 5 % in zahodna z 2 %.

Trdili so tudi, da nordijska rasa, ki so ji pripisovali same dobre lastnosti: razsodnost, resnicoljubnost, odločnost itd., »ki nordijskega človeka usposablja za velika dela, a mu tudi zagotavljajo občutek nadmoči« (»Nordijski človek je Herrenmensch, ima izrecne sposobnosti za vodstvo), nazaduje. Ker bi to moglo imeti hude posledice za značaj nemškega ljudstva, so gledali na to, da so na razne načine pospeševali razplojevanje nordijske rase. Šli so celo tako daleč, da so posvojevali otroke svojih sovražnikov, če so imeli dobro rasno oceno.: Še večjo nevarnost kot številčno nazadovanje nordijske rase so videli v mešanju evropskih ras z neevropskimi in so bili zato Židje in cigani sovražnik številka ena.²¹

Nacistično rasno pojmovanje je razdelilo Spodnještajerce v štiri rasne »skupine: v I. skupino (čiste nordijske in čiste falske, dedno zdravi in zmogljivi, prvovrstni- rein nordisch und rein fälisch, erbgesundheitlich und leistungsfähig, erstklassig), v H. (pretežno nordijske s harmonično primesjo dinarske in zahodne — vorwiegend nordisch mit harmonischem Einschlage von dinarisch und westisch), v III. (malo izravnani mešanci = wenigausgeglichene Mischlinge) in v IV. skupino (neizravnani mešanci, čiste vzhodne, vzhodnobaltske itd. — unausgeglichene Mischlinge, rein ostisch, ostbaltisch etc.).

Na žalost so se do danes ohranila, samo poročila sprejemne komisije iz Ribnice na Pohorju. Tu se je pred sprejemno komisijo, ki jo je vodil rasni preiskovalec iz Rasnega in kolonizacijskega glavnega urada SS SS-Obersturmführer Albert Karsten, od 2. do 5. avgusta 1941 zvrstilo 544 družin z 2085 osebami. Pri političnem ocenjevanju je 160 oseb dobilo oceno B, 1851 oceno C, 67 oceno D in 7 oceno E, pri rasnem ocenjevanju pa 1055 oseb oceno II, 950 oceno III in 80 oceno IV. Posamezne rase so takole zastopane: nordijska s 13,11 %, falška 4,63 %, dinarska 40,20 %, zahodna 26,26 %, vzhodna 10,23 %, vzhodnobaltska 5,57 %, medtem ko sta dve osebi bili čisto neevropske rase. Vodja komisije je v zaključnem poročilu povedal splošno mnenje: »Z rasnega stališča daje krajevna skupnost manj-ugodno sliko. V oči pade močna vzhodna primes, posebno pri tovarniških delavcih.«²²

V prepisu pa so se nam ohranili podatki iz Luč v Savinjski dolini. Tu se je od 16. do 20. junija 1941 pred sprejemno komisijo zvrstilo 485 družin z 2309 osebami. Pri političnem ocenjevanju so 3 osebe dobile oceno A, 180 oceno B, 2074 oceno C, 45 oceno D in 7 oceno E, pri rasnem ocenjevanju pa 352 oseb oceno II, 1868 oceno III in 89 oceno IV.²³

Iz podatkov obeh komisij je tudi razvidno, da so prišli pred komisijo tudi tisti, ki so se po 1. januarja 1914 priselili na Spodnje Štajersko in so jih nacisti v svojih načrtih predvideli za izselitev. Za njih so komisije vodile še posebno statistiko.

Na osnovi obeh ocen, to je politične in rasne, je vodja sprejemne komisije nato dal začasno odločitev komisije. Če je sodil, da je oseba primerna za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, je zapisal: »brez pomislekov« (keine Bedenken), če pa je menil, da je neprimerna, pa: »nepojasnjeno« (ungeklärt). Nato je komisija vsem, ki jih je zaznamova-

21 Poročilo političnega komisarja iz Šmarij pri Jelšah šefu civilne uprave konec aprila 1941, v arhivu IZDG, fasc. 236.

22 Dr. Hans Günther, *Kleine Rassenkunde des deutschen Volkes*, Berlin. 1943; dr. Gustav Franke, *Vererbung und Rasse*, München 1938; dr. Karin Magnussen, *Rassen- und bevölkerungspolitiscies Rüstzeug*, München-Berlin 1943; dr. Werner Feldscher, *Rassen- und Erbpflge im deutschen Recht*, Berlin-Leipzig-Wien. 1943.

23 Poročilo sprejemne komisije iz Ribnice na Pohorju 5. 8. 1941, v arhivu MNOM.

la z »brez pomislekov«, določila tekočo člansko številko. Številke 1=100.000 so določili za »posebne sprejeme«, nato pa za vsako okrožje, ki so se zvrstila po abecednem redu, po sto tisoč nadaljnjih števil.²⁴

Ko so sprejemne komisije končale delo, so o rezultatih poročale okrožnim vodstvom, osebne vprašalne liste pa so poslale uradu za populacijsko politiko zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze. Kot že rečeno, se je v skromnem delu registrature tega urada ohranilo le poročilo sprejemne komisije iz Ribnice na Pohorju. »Zaključno poročilo rasno-političnih komisij za pregled spodnještajerskega prebivalstva«²⁵ navaja naslednje podatke:

Okrožje	Štev. oseb.	I.	II.	III.	IV.
Celje	115451	48	17286 (15 %)	85615 (74 %)	12502 (11 %)
Ljutomer	23270	10	4902 (21 %)	16511 (71 %)	1847 (8 %)
Maribor-okolica	72039	39	5958 (22 %)	43735 (61%)	12307 (17 %)
Maribor-mesto	42141	19	13463 (32 %)	24014 (45 %)	4645 (11 %)
Ptuj	68351	8	6288 (9 %)	51797 (76 %)	10258 (15 %)
Skupaj	321252	124	57897 (18 %)	221672 (69 %)	41559 (13 %)

Okrožje	A	B	C	D	E	Nepoja- snjeni	Brez pomi- slekov
Celje	33	7362 (6 %)	102746 (90%)	4489 (4 %)	521	25471	89980
Ljutomer	24	2463 (11 %)	20404 (88 %)	365 (1 %)	14	3907	19363
Maribor-okol.	43	6397 (17 %)	63818 (89 %)	1587 (2 %)	194	15867	56170
Maribor-mesto	95	4560 (11 %)	32816 (78 %)	4187 (10 %)	483	12213	29928
Ptuj	17	1776 (3 %)	65593 (96 %)	795 (1 %)	170	13485	54866
Skupaj	512	22558 (7 %)	285377 (89 %)	11423 (4 %)	1382	70945	250307

Tako so do oktobra 1941 od 323.807 prijavljenih oseb pregledali 321.252 in od teh predlagali za sprejem 250.307, za odklonitev pa 70.945 . oseb, torej 16.581 več kot pa znaša skupno število neugodno ocenjenih (rasna ocena IV, in politični oceni D in E). Zvezni vodja Franc Steindl je 29. novembra 1941 poročal:

»Doslej je urad za članstvo zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze 321.252 prosilcem za provizorno članstvo v okrožjih Celje, Ljutomer, Maribor-mesto, Maribor-okolica in Ptuj izdal 207.530 članskih izkaznic, medtem ko druge še obravnavajo. Do 1. januarja 1942 bodo vsi primeri rešeni.«²⁶

Že spomladi 1941 je zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze sklenilo, da bo zaradi odprtega vprašanja poteka nemško-italijanske državne meje in izselitve obsavskega in obsoveljskega pasu v trboveljskem in brežiškem okrožju vpisovanje v organizacijo poneje. Vpisovanje je bilo od 25. oktobra do 2. novembra 1941 in se je vpisalo iz okrožja

Brežice 18.363 oseb

Trbovlje 28.235 oseb

skupaj 46.598 oseb²⁷

in to s področja, ki ni spadalo v tako imenovano »naselitveno področje Avč, v katerega so po izselitvi okrog 35.000 Slovencev naselili preko 12.000 Nemcev. Žal nam ni znano,

²⁴ Poročilo krajevne skupnosti Štajerske domovinske zveze Luče političnemu komisarju za okraj Gornji grad, v arhivu IZDG, f. 236.

²⁵ Befehlsblatt 1941, štev. 1, str. 15-18.

²⁶ Priloga k Steindlovemu dopisu, ki ga je 14. oktobra 1941 poslal uradu pooblaščenca državnega komisarja za ugotavljanje nemštva v Mariboru — prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, v arhivu IZDG.

²⁷ Marburger Zeitung 29/30. 11. 1941.

koliko od teh prijavljenih so sprejeli in koliko odklonili. Približno število sprejetih za obe okrožji nam da razlika med številom tistih, ki so jih rasnopolitične komisije v svojem zaključnem poročilu navedle z »brez pomislekov« iz petih okrožij (250.307) in številom sprejetih iz sedmih okrožij v Steindlovem poročilu na štabnih razgovorih 23. marca 1942 v Gradcu (287.000), torej okrog 36.693. Odklonjenih iz trboveljskega in brežiškega okrožja pa bi jih bilo potemtakem okrog 9905.

23. februarja 1942 je zvezni vodja Franc Steindl na štabnih razgovorih poročal:

»365.000 oseb. v Spodnji Štajerski se je prijavilo v Heimatbund. Te smo preiskali po dveh merilih:

1. rasnem,
2. političnem.

287.000 oseb smo sprejeli. Preostalo je število 78.000. Od tega je 46.000 primerov dobilo oceno IV, ostanek pa kaže druge pomanjkljivosti. Teh 78.000 smo ponovno preiskali. Danes je stanje tako, da jih je le 30.000 proglašanih za negativne ... Pokazalo se je, da so bili ti odklonjeni manj iz političnih, temveč bolj iz rasnih. in bioloških ozirov, na primer pijanci, asocialni elementi, cigani, Poljudje in Judje. Majhno skupino bi še morali pregledati. Tudi ljudi z vzhodno in vzhodnobaltsko primesjo smo odklonili. Toda te bomo deloma še, sprejeli. Konkretni primere naj sporočijo, da jih bomo posebej, obravnavali ... Ostalo bo 2000 oseb,²⁸ ki jim bomo na vsak način onemogočili vključitev v nemško ljudsko skupnost.«²⁹

Članstvo v Štajerski domovinski zvezi so delili v dve vrsti: dokončno in začasno. Vsi tisti, ki so »svojo pripadnost firerju in nemškemu rajhu že dokazali«, so postali dokončni člani in dobili rdečo člansko izkaznico. To je bilo okrog 25.000 Volksdeutscherjev, predvsem članov Švabsko-nemškega Kulturbunda, ki jih je bilo spomladi 1941. leta 10.818 (po okrožjih: Celje 1017, Ljutomer 2470, Maribor-okolica 1857, Maribor-mesto 4932 in Ptuj 542),³⁰ in članov Auslandsorganisation NSDAP. Te so sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo drugače kot Slovence. Ni jim bilo treba priti pred sprejemne komisije. Njihove dokumente za sprejem so obravnavali takoj in jih tudi takoj sprejeli za dokončne člane. Vsi drugi so kot začasni člani dobili zelene članske izkaznice. Tudi ti bi sčasoma, ko bi imeli zadosti dokazov za svojo »pripadnost firerju in nemškemu rajhu«, lahko postali dokončni člani.

Preseneča vsekakor visok odstotek odklonjenih, saj je znašal preko 20 %. Zanimivo je tudi, da so večino odklonili iz rasnih razlogov. O tem, koga so odklonili, je malo več povedal članek v »Marburger Zeitung« 14. maja 1942, ki pravi:

»373.492 odraslih oseb v Spodnji Štajerski, ki so svojo pripadnost k firerju, ljudstvu in rajhu pokazali s svojo prijavo v Štajersko domovinsko zvezo, smo morali podvreči natančni preiskavi, ker so bili motivi za prej imenovano pripadnost, pogojeni z zlomom jugoslovanske države, najrazličnejši. Poštenemu navdušenju in ljubezni do rajha se je pridružila konjunktura, gospodarski oziri in poskus skrivanja sovražnih elementov. Prosilce za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo smo preiskali po političnih in rasno-bioloških merilih.

Odklonili smo tiste osebe, ki spadajo v eno izmed teh treh skupin:

1. Osebe, ki so v času Jugoslovanskega tujega gospostva aktivno sovražile Nemce in ki, kolikor niso bile ob izseljevanju odstranjene iz dežele, s svojim sedanjim vedenjem ne jamčijo, da bi se kdaj kot polnovreden član vključile v nemško ljudsko skupnost.

To politično preiskavo smo izvedli v velikopotezni obliki.

2. Osebe, ki z. rasnobiološkega stališča pomenijo breme za nemško krvno skupnost. V

²⁸ Glej opombo 15!

²⁹ To je očitna pomota v zapisniku. Verjetno gre za 20.000, kot lahko Sklepamo iz Steindlovih poznejših izjav.

³⁰ Vsi zapisniki štabnih razgovorov so v Arhivu Maribor.

to skupino spadajo.. bebeci, kreteni, dedno obremenjeni, gluhonemi, slaboumni, asocialni- elementi, hudodelci, potepuhi, cigani, ljudje z neevropskimi rasnimi primesmi (mongol- skimi, črnskimi, sprednjeazijskimi itd.).

Člane te skupine smo morali iz rasnobioloških vzrokov odkloniti ne glede na njihovo politično usmerjenost.

3. Osebe, ki si kljub večkratnim opominom niso preskrbele dokumentov, ki so potreb- ni za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, ali ki kljub temu, da so se prijavile, niso prišle na pregled pred sprejemno komisijo.«

Pri političnem ocenjevanju so odločno odklonili slovenske izobražence, ki so jim dali oceni D in E, čeprav so morda imeli .rasno oceno II. Tako so v Ribnici na Pohorju odklo- nili 22 izobražencev (16 z oceno D in 6 z oceno E), ki jih je 14 imelo rasno oceno II, 8 pa III. V Lučah v Savinjski dolini so odklonili 66 izobražencev (45 z oceno C, 20 z D in 1 z E), ki jih je 8 imelo rasno oceno II, 25 III, 33 pa IV. Na drugi strani so od tistih, ki so se priselili po letu 1914, sprejeli približno polovico. Odklonili pa niso vseh Spodnještajercev s politično oceno D, kot tudi niso odklonili vseh Spodnještajercev z rasno oceno IV.

Rasnemu ocenjevanju niti nacisti sami niso dosti zaupali. Tudi njih same je presenetil visok odstotek rasno neustreznih oseb, posebej še glede na to, da splošna rasna podoba Spodnje Štajerske ni bila bistveno nič drugačna od ostale Štajerske.

»Rasni sestav prebivalstva v stari Štajerski je različen. Rasno visoko vredne ljudi je najti v Zgornji Štajerski, proti jugu in vzhodu pa rasna vrednost pada. V Spodnji Štajerski je na zahodu in severu, torej v Savinjski dolini in na Pohorju, podobna rasna sestava ljudi kot v Zgornji Štajerski. Proti vzhodu je prav tako zaznamovati opadanje rasne vrednosti je poročal; vodja iz rasnopolitičnega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze dr. Walluschek - Wallfeld na štabnih razgovorih v Gradcu 3. maja 1943. Enake rezultate razberemo iz poročila preseljevalnega štaba pri komandantu varnostne policije in varno- stne službe za Spodnjo Štajersko, ki je od 23. aprila do, 25. maja in od 27. maja do 28. junija 1941 izvedel rasno preiskavo pri izseljencih. Ta je za I. skupino dognal, da je je največ, v Mariboru-okolici, in sicer 1 %, povsod drugod pa znatno manj. Za II. skupino je dognal, da je je največ v okrožju Maribor-okolica, in sicer do 53 % in v okrožju Celje do 52 %, drugod pa veliko manj.³¹

Tudi rasni preiskovalci kljub svoji večini, s katero so do stotink odstotka natančno izražali udeležbo raznih ras pri spodnještajerskem prebivalstvu, dostikrat niso imeli enakih meril. Če naj drži ugotovitev, da imata Pohorje in Savinjska dolina najboljšo rasno sestavo prebivalstva, potem bi to moralo vsaj približno držati tudi za Ribnico na Pohorju in Luče v Savinjski dolini

Toda podatki kažejo drugače:

	Ribnica na Pohorju	Luče v Savinjski dolini
Število družin	544	485
Število oseb	2058	2309
Ocena I.	-	-
Ocena II.	1055	352
Ocena III. 950	1868	
Ocena IV.	80	89
»Brez pomislekov.:	1838	2139
»Nepojasneni	247	170

Medtem ko sta obe komisiji približno enako ocenili I. in IV. skupino, sta glede II. in III. skupine imeli dokaj različna merila. O različnih merilih komisij se je pozneje pritože- val tudi ptujski okrožni vodja Fritz Bauer. Pravi:

³¹ Befehlsblatt, 1941, štev. 2, str. 98.

»Po mojem mnenju so tu ocenjevalne komisije imele prestroga in neenotna merila. Poleg tega se glede tega vprašanja često zavzame stališče, ki bi bilo na mestu v vzhodnih pokrajinah in ne v Spodnji Štajerski:

Tako so na primer raztrgali družine, nekaj bratov in sester so sprejeli, nekaj pa odklonili, čeprav so bili vsi samski in so živeli v enakem okolju. Starše so sprejeli, ne pa samskih otrok, in obratno. Poleg tega so polagali preveč na zunanjo podobo osebe, ki so jo ocenjevali. Ker pa rasna podoba Spodnje Štajerske ni bistveno drugačna od stare Štajerske, je sploh vprašanje, koliko je bila ta stroga rasna preiskava upravičena. Po mojem mnenju bi naj izločili samo nekaj posebno vidnih rasnih primerov.«³²

Da so nacisti pri rasnem ocenjevanju na Spodnjem Štajerskem uporabljali dosti strožja merila kot drugod, kaže tudi dejstvo, da so odklonili »vzhodne in vzhodnobaltske tipe«, kljub temu da sta bili vzhodna in vzhodno-baltska rasa pri nemškem prebivalstvu udeleženi kar z okrog 28 odstotki.

Posebno jasno se je o dvomih v pravilnost rasnega ocenjevanja ljudi izrazil vodja rasnopolitičnega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze dr. Walluschek - Wallfeld v eni od svojih okrožnic, kjer pravi: »V zadnjem času so precej razpravljali o pravilnosti rasnega ocenjevanja ljudi... Mnogi so dvomili v pravilnost dela in menili, da rasna znanost tiči še v otroških čevljkah. Bilo je mnogo za in proti ...« V zagovor za pravilnost svojih nazorov in ukrepov je navedel, da je »vidni znanstvenik prof. dr. Lenz v svoji razpravi, ki jo je objavil v glasilu »Informationsdienst des Rassenpolitischen Amtes der Reichsleitung« zavzel osnovno stališče do problema rasnega ocenjevanja ljudi in potrdil pravilnost dela, kakršno smo izvedli tudi pri nas na Spodnjem Štajerskem.«³³

Nacisti kljub vsej svoji točnosti niso nikdar dokončno rešili vprašanja članstva v Štajerski domovinski zvezi. Kot smo videli iz Steindlovega poročila na štabnih razgovorih 23. marca 1942, je ta menil, da je od 78.000 odklonjenih le 30.000 negativnih in da bodo sprejeli tudi del teh in le okrog 2000 osebam onemogočili, da bi se vključile v »nemško ljudsko skupnost«. Toda tega niso nikdar, dosegli. Že ob ustanovitvi Štajerske domovinske zveze so sklenili, da bodo vsako leto sredi aprila in sredi oktobra sprejeli nekaj začasnih članov za dokončne, da bodo vsako leto 11. septembra sprejeli iz organizacije Nemške mladine 18 let stare in da bodo vsako leto 30. junija in 31. decembra sprejeli nekaj nečlanov začasne člane, in to tiste, ki so jih odklonili iz političnih razlogov. Tako so že 11. septembra 1941 sprejeli iz letnika 1923 217 oseb za dokončne in 5720 oseb začasne člane (skupaj 5937), 14. aprila 1942 pa so 1330 začasnih članov sprejeli za dokončne.³⁴ Zvezni vodja Franc Steindl je 1. junija 1942 poročal, »da je že mogoče dati dokončni pregled članstva in da je za čas od 1. junija do 31. decembra 1942 ukazal ustaviti sprejemanje članov. Skupno so odklonili sprejem v Heimatbund 46.906 osebam, od teh jih živi na Spodnjem Štajerskem 39.314.«³⁵ Spomladi 1942 so tudi pozvali vse odklonjene, da lahko ponovno zaprosijo za sprejem. Pozivu se je odzvalo okoli 23.000 oseb. Vodstvo Štajerske domovinske zveze je v jeseni 1942 organiziralo popis prebivalstva na Spodnjem Štajerskem.³⁶ Izvedli so ga 29. novembra 1942 v vseh okrožjih razen v naselitvenem pasu A brežiškega in trboveljskega okrožja, ki je bil do zime 1942/1943 pod upravo državnega komisarja za utrditev nemštva. Popis je pokazal naslednje številčno stanje članstva:

³² Dr. Metod Mikuž, n. d., str. 756-757.

³³ Dopis z dne 3. 11. 1942, v arhivu MNOM.

³⁴ Okrožnica z dne 5. 10. 1943, v arhivu IZDG, f. 627.

³⁵ Poročilo I. vodstvenega urada zveznega vodstva 4. 8. 1944, v arhivu MNOM.

³⁶ Zapisnik štabnih razgovorov, v Arhivu Maribor.

Okrožje	Dokončni člani	Začasni člani	Skupaj	Nečlani
Celje	2.245	71.241	73.486	15.349
Ljutomer	2.715	18.275	20.990	4.203
Maribor-okolica	2.702	52.015	54.717	14.647
Maribor-mesto	7.800	30.730	38.530	11.050
Ptuj	1.367	50.686	52.053	13.177
Brežice	66	13.907	13.973	4.088
Trbovlje	237	21.615	5.764	21.378
Skupaj	17.132	275.364	68.278	258.232

Ko so 14. aprila 1943 sprejeli še 6705 začasnih članov za dokončne,³⁷ so 1. maja 1943 imeli okrog 345.000 članov, od tega okrog 307.000 začasnih in 38.000 dokončnih. Okrog 42.000 do 45.000 oseb nad 18 let starosti pa je bilo brez članskih izkaznic.³⁸ Sredi leta 1944 pa je bilo stanje takšno:³⁹

Okrožje	Dokončni člani	Začasni člani	Skupaj
Celje	7.750	81.014	88.764
Ljutomer 5.174	20.691	25.865	
Maribor-okolica	6.304	60.484	66.788
Maribor-mesto	15.650	28.661	44.311
Ptuj	4.144	59.169	63.313
Brežice	5.576	20.849	26.425
Trbovlje	2.291	25.849	28.140
Skupaj 46.889	296.717	343.606	
Stara Štajerska	5.343	8.155	13.498
Zvezno vodstvo	121	1	122
Skupaj	52.353	304.873	357.226

V istem času je bilo še vedno preko 40.000 nečlanov.⁴⁰ Njihovo število pa se v tem letu ni zmanjšalo, temveč s porastom osvobodilnega boja celo povečalo, kot bomo videli pozneje.

Prvo leto okupacije so nacisti o narodnosti spodnještajerskega prebivalstva še obdržali pojme, ki jih je uporabljal dr. Helmut Carstanjen (Volksdeutsche, Windischer, Slowene).⁴¹ Medtem ko so Volksdeutscherje še dokaj lahko ločili od Vindišarjev in Slovencev, pa je ti dve skupini bilo težje razlikovati med seboj. Pri tem so uporabljali različna in celo neumna merila. Tako je celjsko okrožno vodstvo na primer dalo takšno navodilo:

»Za *Volksdeutscherja* smatramo tistega, ki izhaja od nemških staršev ali vsaj od enega nemškega roditelja in je to tudi jasno oznanjal. *Vindišer* je naklonjen, na neki način z nemško bitjo zvezan spodnještajerski domačin, ki ga od Slovencev loči že jezik, ko na primer reče: »Mama je tak šinfala, da se ateku grauža« — ali »Sem šo špacirat, a mi je Ančka na bruku begnala.« Pod *Slovenec* razumemo nacionalista, ki v nasprotju z Nemcem poudarja specifično slovenstvo in hoče z jezikom, običaji in navadami gojiti čisto kulturo svoje plemenske posebnosti.«⁴²

³⁷ Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark von 29. November 1942, ausgegeben von der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, Marburg a. d. Drau. 1943.

³⁸ Glej opombo 34!

³⁹ Poročilo dr. Müllerja-Hacciusa na štabnih razgovorih v Gradcu 21. 6. 1943; zapisnik v Arhivu Maribor.

⁴⁰ Glej opombo 34!

⁴¹ Dopis I. vodstvenega urada zveznega vodstva 12. 7. 1944 uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru, arhiv MNOM.

⁴² Glej opombo 1!

Toda še isto leto so nacisti sami ukinili rabo teh izrazov, še posebej ko je šef civilne uprave 29. decembra 1941 naročil, naj sčasoma izginjajo iz rabe, ker so že neustrezni in jih naj zamenjajo pojmi dokončni in začasni član Štajerske domovinske zveze.⁴³

Sprejemanje članov je bila ena plat organizacijskega dela, ki je zahtevalo celih šest mesecev. Druga plat je bilo postavljanje njene organizacijske zgradbe. Najprej so vso Spodnjo Štajersko razdelili na okrožja (Kreise) in krajevne skupnosti (Ortsgruppen). Držali so se načela, da morajo biti okrožja; sama po sebi zaključena ozemeljska področja z večjim središčem in približno sto tisoč prebivalci, krajevne skupnosti pa z dva do pet tisoč prebivalci. Kljub temu da so Spodnjo Štajersko, v upravnem, pogledu še naprej delili na okraje (Bezirke), ki so jim na sedežih bivših srezkih načelstev načelovali politični komisariji, so v političnem pogledu organizirali najprej pet okrožij, in to celjsko, mariborsko-okoliško, mariborsko-mestno, ljutomersko in ptujsko. Vse ostalo ozemlje; ki mu za, takrat še niso mogli določiti južne meje, so najprej menili organizirati v sevniško okrožje, pozneje pa so organizirali brežiško in trboveljsko okrožje. Takrat so tudi v upravnem pogledu ukinili okraje in uvedli šest deželnih in eno mestno okrožje, ki so jim nekoliko pozneje načelovali deželni svetniki. V teh sedmih okrožjih so ustanovili 144 krajevnih skupnosti, ki so bila navadno v mejah občin, dalje 619 celic, vsako z 800 do 1000 prebivalci, in 3975 blokov, vsakega s 100 do 200 prebivalci (okrog 40 družin).⁴⁴

Organizacijo so zgradili po »vodstvenem načelu«. To pomeni, da je bil zvezni vodja sam, izključni odredbodajalec za vso organizacijo, okrožni vodje za svoja okrožja in krajevni skupinski vodje za svoje krajevne skupnosti. Vsi pa so imeli ob sebi štab sodelavcev, ki je imel le posvetovalno vlogo (zvezno vodstvo, okrožno vodstvo in krajevno skupinsko vodstvo).

Ta vodstva so uredili po približno enakem vzoru. Na čelu je bil zvezni (okrožni, krajevno skupinski) vodja. Osnovna urada sta bila I. in II. vodstveni urad (Führungsamt I II). Prvi je reševal vprašanje organizacije, personalne politike, svetovnonazorske vzgoje in usmeritve in je imel za, to tri glavna delovna področja (Hauptarbeitsgebiete): organizacijo, personalo in šolanje. Drugi je imel prav tako tri delovna področja: propagando, tisk in kulturo. Poleg njih je bilo še nekaj uradov: upravni, delovnopolitični, rasnopolitični, agrarnopolitični, zdravstveni, pravni, koinnnalnopolitični, skrbstveni, carski, mladinski, vojaškoizobraževalni, izobraževalni, šolski in urad, za uradnike. V zveznem vodstvu je bil tudi nacionalnopolitični referent.⁴⁵

Nacisti so sklenili, da bodo v vodstvih Štajerske domovinske zveze v glavnem spodnještajerski Nemci, predvsem bivši voditelji. Švabsko-nemškega Kulturbunda in Auslandsorganisation NSDAP, medtem ko bo delo vodilnih ljudi iz stare Štajerske časovno omejeno.⁴⁶ Za okrožne vodje so na primer postavili ljudi z različnimi političnimi kvaliteta. Med njimi je vsekakor najbolj izstopal celjski, to je Anton Dorfmeister, ki je bil eden izmed najstarejših avstrijskih nacistov in se je 1934. leta udeležil nacističnega udara in od 1935. do 1938. leta vodil obmejni in inozemski oddelek v državnem mladinskem vodstvu nato pa vse do svoje smrti pokrajinski obmejni urad (Gaugrenzlandamt), ki je bil, v Gradcu.⁴⁷ Kot celjski okrožni vodja in deželni svetnik je bil pobudnik mnogih zločinskih ukrepov proti slovenskemu ljudstvu in njegovemu, osvobodilnemu gibanju. Eden izmed najstarejših avstrijskih nacistov je bil tudi trboveljski okrožni vodja Heribert Eberharth. Na drugi strani pa je bilo nekaj takih, ki v začetku sploh niso bili člani NSDAP in so jih sprejeli vanjo šele 13. decembra 1941. To so bili okrožni vodje za Maribor-mesto (Josef Klingberg), Maribor-okolico (inž. Karl Doboczky), Ptuj (Josef Wresnigg) in Ljuto-

⁴³ Okrožnica z dne 13. 10. 1941, v arhivu IZDG, f. 627.

⁴⁴ Okrožnica v arhivu IZDG, f. 627.

⁴⁵ Befehlsblatt, 1941, šte. 1, str. 97: Befehlsblatt 1942. šte. 1, str. 7.

⁴⁶ Befehlsblatt, 1942, šte. 1.

⁴⁷ Befehlsblatt, 1941, šte. I, str. 61.

mer (inž. Roman Nemec),⁴⁸ od katerih je bil zadnji celo slovenski renegat in je kot aktivni poročnik jugoslovanske vojske pred vojno pobegnil v Nemčijo.

Šli bi predaleč, če bi se spuščali v opisovanje nalog in organizacijske sestave vsakega urada. Nujno pa je to vendarle za dva urada, ki sta v posebni zvezi s problemi, ki jih obravnava članek.

Eden izmed uradov se je v letu 1941 imenoval »urad za populacijsko politiko« (Amt für Bevölkerungspolitik), a so ga v začetku leta 1942 preimenovali v »rasnopolitični urad« (Rassenpolitisches Amt). Imel je nalogo, obdelati vsa populacijska vprašanja in nadzirati rasnopolitični razvoj na Spodnjem Štajerskem ter ugotavljati sposobnost prebivalstva za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo. Imel je štiri delovna področja: 1. za praktično populacijsko politiko, 2. za rasnopolitični in populacijskopoliitični razvoj, 3. za rodovna raziskovanja in 4. sprejemni urad.⁴⁹

V zveznem vodstvu je imel precej močno besedo tako imenovani »nacionalnopolitični referent«. Na to mesto so že aprila 1941 postavili ravnatelja Nemškega inštituta za Jugovzhod dr. Helmuta Carstanjena, ki je bil tudi nacionalnopolitični referent pri šefu civilne uprave in pokrajinski akcijski; vodja »Volksdeutsche Mittelstelle«. Imel je nalogo, da stoji ob zveznem vodji in zagotavlja enoten razvoj nacionalnopolitične usmeritve, tako da, preverja, ali se vse odredbe, navodila in ukrepi uradov Štajerske domovinske zveze skladajo s splošnim nacionalnosocialističnim razvojem. Za pomoč so mu izbrali zaupnike, to je »ljudi iz okrožnih in krajevnih vodstev Štajerske domovinske zveze, ki so se odlikovali v boju za nemštvo«. V svojem uradu je imel štiri oddelke: 1. za ugotavljanje položaja, 2. za planiranje, 3. za nadziranje in 4. za preseljevanje in naseljevanje.⁵⁰

Tako organizirana in razpredena organizacija z zagrizenim nemškim nacističnim vodstvom je zajela sleherni kraj in skoraj slehernega človeka. Pretresala je skoraj vsa pomembnejša politična vprašanja. Ob izseljevanju leta 1941 je reševala prebivalstvo in določala, kdo lahko ostane doma in koga je treba izseliti, pozneje je reševala sorodnike ustreljenih talcev in družinske člane partizanskih borcev in aktivistov in določala koga je treba poslati v koncentracijsko taborišče oziroma v kazensko delovno taborišče itd. Hoteli so, da bi razpredena kot pajkova mreža budno pazila na prebivalstvo in z dobro delujočim zaupniškim sistemom pomagala tajni državni policiji v boju proti sovražnikom tretjega rajha, s svojo oboroženo formacijo Wehrmannschaft, ki je zajela, vse za orožje sposobne moške od 18. do 45. leta starosti, se je že poleti 1941. leta vključila v oboroženi boj proti partizanskim enotam.⁵¹ Toda najsi je bilo njeno vodstvo še tako zagrizeno in njena organizacijska zgradba dovršena do potankosti, ni mogla narodnoosvobodilnemu gibanju zapreti poti do zadnje vasi.

II

Članstvo v Štajerski domovinski zvezi kot pogoj za nemško državljanstvo

Članstvo v Štajerski domovinski zvezi ni imelo samo nekega formalnega značaja. Postalo je pogoj in osnova za pridobitev nemškega državljanstva.

Po prihodu na oblast so nacisti v dveh letih z nekaterimi zakoni odpravili politično moč nemških dežel in uveljavili pojem rajha kot enotne države (Reich als Einheitsstaat) in tako z »odredbo o nemškem državljanstvu«⁵² z dne 5. februarja 1934 uvedli

⁴⁸ Štajerski gospodar, Maribor. 17. 2. 1945.

⁴⁹ Befehlsblatt, 1941, štev. 2, str. 84.

⁵⁰ Befehlsblatt, 1941, štev. 1, str. 42, 52; 1942, štev. 5, str. 25-27.

⁵¹ Befehlsblatt, 1941, štev. 1, str. 38-39.

⁵² O Wehrmannschaftu in njegovem boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem glej moj članek v Letopisu Muzeja narodne osvoboditve LRS, II., 1958, str. 81-156.

tudi eno samo državljanstvo: V skladu s svojimi rasističnimi nazori so 15. septembra 1935 na strankinem kongresu v Nürnbergu, ki so ga — ironija! imenovali »kongres svobode«, sprejeli tako imenovane »nürnberške rasne zakone«; ki so postali v glavnem osnova za njihovo nadaljnjo zakonodajo, posebno glede državljanstva in odnosa do Židov. Med temi tremi zakoni je bil tudi »zakon o državljanstvu« (Reichsbürgergesetz), ki je glede državljanstva razlikoval dva pojma, in sicer »Staatsangehöriger« in »Reichsbürger«.

»Staatsangehöriger je tisti, ki pripada Schutzverbandu nemškega rajha in ima zato do njega posebne obveznosti. Reichsbürger je lahko samo Staatsangehöriger nemške ali sorodne krvi, ki s svojim vedenjem zagotavlja, da je pripravljen in sposoben zvesto služiti nemškemu ljudstvu in rajhu.«⁵³

Osnovna razlika med obema pojmom je ta, da je pojem »Staatsangehöriger« širši in zajema tudi Žide ali druge skupine ljudi nearijskega izvora, medtem ko je pojem »Reichsbürger« ožji in zajame le tistega, komur oblastva izroče za to posebno diplomu. Ta dva pojma in to osnovno praktično razliko so nacisti obdržali vseskozi, ne da bi ju podrobneje razčlenjevali ali dopolnjevali, in vse njihove »odredbe k zakonu o državljanstvu« so vedno bolj omejevale osebne svoboščine Židov.

Vojna je ustvarila nove ozemeljsko-upravne tvorbe in prinesla v nemško pravno izrazoslovje tudi nove pojme. Nekatera ozemlja (Avstrijo 13. marca, 1938, Sudetsko 21. novembra 1938, Klajpedo 23. marca 1939, Gdansk 1. septembra 1939, Vzhodna področja 8. oktobra 1939, Eupen, Malmédy in Moresnet 18. maja 1940) kratko malo »zopet združijo« z rajhom, druga (Slovaško, Norveško, Dansko, Belgijo, Nizozemsko in Francijo) pustijo kot vazalne države, nekatera (Češkomoravski protektorat in poljski Generalgouvernement) imajo za priključena ozemlja, nekatera (Luksemburg, Alzacijo, Loreno, Spodnja Štajersko in Gorenjsko) pa podredijo šefom civilne uprave, ki jih naj napravijo godna za popolno vključitev v nemški rajh.

Za ozemlja, ki so jih takoj vključili v nemški rajh, razen za Gdansk in Poljski koridor (tako imenovane »eingegliederte Ostgebiete«), je tudi takoj veljalo nemško pravo in za prebivalstvo nemško državljanstvo. V vazalnih državah so ostali v veljavi prejšnji predpisi o državljanstvu. V priključenih ozemljih so Nemci dobili nemško državljanstvo, Čehi so postali državljani Protektorata, Poljaki pa državljani Generalgouvernementa. Vse drugače pa je bilo v deželah, ki so bile pod šefi civilne uprave. Pri tem je zanimivo, da sta Spodnja Štajerska in Gorenjska prvi dobili ustrezne predpise o državljanstvu, čeprav so ostale tri deželice okupirali že leto dni prej.

Prve zamisli, kako bi uredili državljanstvo na Spodnjem Štajerskem, najdemo v dr. Müller-Scholtesovem poročilu notranjemu ministru 30. maja 1941, kjer je tudi pripomnil:

»Ta načrtna rešitev, ki seveda mora biti enotna za ves rajh, naj bi prišla kar se da hitro, in sicer že pred dokončno vključitvijo Spodnje Štajerske v rajh, ki bi se morebiti lahko izvedla 1. X. 1941.«

Nacisti na Štajerskem so res 1. oktobra 1941 pričakovali priključitev in so že pred 23. avgustom 1941 v Berlinu ob navzočnosti zastopnikov zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze, šefov civilne uprave in urada državnega komisarja za utrditev nemštva izdelali osnutek »odredbe o pridobitvi državljanstva v osvobojenih področjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske«, enako tudi izvršilni odlok k tej odredbi.⁵⁴ Toda 1. oktobra 1941 iz »zakonsko-tehničnih« vzrokov ni bilo priključitve, pa tudi odredba ni izšla do tega časa. Priključitev so nato nameravali izvesti 1. novembra 1941 in je nato ministrski svet za državno obrambo (Ministerrat für die Reichsverteidigung) 14. oktobra 1941 izdal

⁵³ Otto Koellreutter, *Deutsches Verfassungsrecht*, Berlin 1938, str. 78.

⁵⁴ Reichsgesetzblatt I, 1935, str. 1146; Otto Koellreutter, n. d., str. 67-88; Rahn, *Staatsrecht und Verwaltungsaufbau*, Berlin 1941, str. 48-60.

»odredbo o pridobitvi državljanstva v osvobojenih področjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske«. ⁵⁵

Odredba, ki je imela veljavo zakona, je v 1. členu določala, da s 14. aprilom 1941 pridobijo *nemško državljanstvo* nekdanji jugoslovanski državljani nemške narodnosti in osebe nemške narodnosti brez državljanstva, ki so imele na ta dan svoje prebivališče na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem. 2. člen je določal, da osebe nemške ali tej sorodne krvi, ki so bile jugoslovanski državljani ali brez državljanstva in so imele 14. aprila 1941 svoje prebivališče na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem, dobijo *nemško državljanstvo na preklic*, če jih bodo priznali za domu zveste prebivalce Spodnje Štajerske in Gorenjske in ne bodo dobile državljanstva po členu 1. Te osebe bodo lahko najpozneje v desetih letih postale nemški državljani, če jim ne bo državni notranji minister v soglasju z državnim komisarjem za udrnitev nemštva v tem času preklical državljanstva. 3. člen je določil, da so »nekdanji jugoslovanski državljani, ki so 14. aprila 1941 imeli svoje prebivališče na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem in ne bodo dobili nemškega državljanstva po 1. in 2. členu ali pa ga bodo pozneje izgubili po preklicu, *zaščitenci nemškega rajha*«. Ime »zaščitenci« (Schutzangehörige) izhaja iz okoliščine, da so te osebe le pod »zaščito nemškega rajha«, ki pa ugasne, brž ko odidejo v področje izven Nemškega rajha.

Tako je odredba o državljanstvu res izšla pred 1. novembrom 1941, ko so nameravali izvesti priključitev. Toda to so zaradi porasta narodnoosvobodilnega gibanja spet odložili, to pot za nedoločen čas. Morda tudi zato niso izdali: izvršilnega odloka, ki so ga že avgusta 1941 imeli v osnutku. Brez tega izvršilnega odloka pa odredbe z dne 14. oktobra 1941 niso mogli uporabiti, ker ni podrobneje določala, koga je šteti med »osebe nemške narodnosti« in koga med »osebe nemške ali tej sorodne krvi« in kdo so »domu zvesti prebivalci Spodnje Štajerske in Gorenjske«. To je določil šele odlok državnega notranjega ministra, ki je izšel 10. februarja 1942, to je teden dni nato, ko so na štabnih razgovorih v Gradcu sporočili: »Glede priključitve je položaj takšen, da je računati z daljšo dejavnostjo šefa civilne uprave.«

Odlok je določil, da za sklepanje o nemški narodnosti veljajo določbe državnega notranjega ministra z dne 29. marca 1939, in naročil, na vprašanju izvora nemških prednikov posvetijo posebno pozornost in naj ne pripisujejo nobenega pomena ustni izpovedi za nemštvo, ki jo je kdo dal po nemški zasedbi, nasprotno pa naj vedno upoštevajo izpoved za nemštvo, ki jo je kdo dal pred nemško zasedbo, zelo pa naj upoštevajo članstva v Švabskonemškem Kulturbundu. O merilih za določanje o domu zvestega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem pravi: »Kot pripoznani člani domu zvestega prebivalstva veljajo začasni člani Štajerske domovinske zveze.« Zanimivo je, da odlok določa, »da o tem, koga je šteti za domu zvestega prebivalca v osvobojenih predelih Gorenjske, ostanejo pridržane nadaljnje določbe«. Odlok tudi pravi, da državni notranji minister v soglasju z državnim komisarjem za udrnitev nemštva prenaša pristojnost za preklicevanje državljanstva na šefa civilne uprave, po dokončni priključitvi pa na državnega namestnika v Gradcu, ki je tudi pooblaščenec državnega komisarja za udrnitev nemštva.

Najmanj novega pa je odlok povedal o zaščitencih. Glede njihovih pravic si je državni notranji minister pridržal pravico, da izda nadaljnje določbe. ⁵⁶

Čez petnajst dni, to je 25. februarja 1942, je državni notranji minister poslal šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko še posebna zaupna navodila o izvajanju izvršilnega odloka z dne 10. februarja 1942. V njih pravi, da naj prekliche nemško državljanstvo tistim osebam, pri katerih se je poskus regermanizacije ponesrečil. To pride v poštev posebno

⁵⁵ Steindlov dopis uradu pooblaščenca državnega komisarja za udrnitev nemštva v Mariboru z dne 14. 10. 1941 — prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, v arhivu IZDG.

⁵⁶ Reichsgesetzblatt I, 1941, str. 648; VAZ St. 21 3. 1942. Odredbo so podpisali ministri Göring, Frick in Lammers.

še tedaj, če ima kakšna oseba z nemškim državljanstvom na preklic kakšne nezaželene zveze s slovenstvom ali pa se upira nemški vzgoji otrok.⁵⁷

To so osnovni pravni predpisi, ki so z njimi nacisti uredili vprašanje državljanstva na Spodnjem Štajerskem. Osnovna razlika med njimi in tistimi, ki so urejali vprašanje državljanstva v predvojni Nemčiji, je ta, da za pridobitev nemškega državljanstva in nemškega državljanstva na preklic postavljajo pogoj, da so kandidati »nemške ali tej sorodne krvi«. Ta izraz, ki so z njim v nürnberških zakonih nadomestili neustrezen izraz »arijec«, so nemški pravniki tolmačili kot pripadnost eni izmed tistih ras, ki nastopajo pri nemškem ljudstvu oziroma njihovi mešanici.⁵⁸ Toda medtem ko je po »zakonu o državljanstvu« z dne 15. septembra 1935 ta pogoj veljal za »Reichsbürgerje« in je bila pridobitev nemškega državljanstva še neodvisna od rasnih meril, pa so v novoosvojenih pokrajinah za pridobitev državljanstva postavljali tudi rasna merila. »Že pri priključitvi sudetskih nemških področij so stopila v ospredje narodnostna gledišča in pri ustanovitvi Protektorata tujenarodnim in s tem tujekrvnim osebam načelno niso dali nemškega državljanstva. V priključenih vzhodnih področjih je državljanstvo načelno odvisno od izpolnitve pogojev za vpis v seznam nemškega ljudstva (Deutsche Volksliste). Tudi podelitev državljanstva prebivalcem Spodnje Štajerske in Gorenjske se ravna po rasnobioloških znakih.«⁵⁹ Druga razlika je ta, da ti pravni predpisi o državljanstvu prinašajo nekaj novih pojmov, ki jih v nemškem predvojnem pravnem izrazoslovju še ne zasledimo. Gre predvsem za izraza »nemško državljanstvo na preklic« in »zaščitenec«, ki sta se prvič pojavila v odredbi o nemškem državljanstvu v priključenih vzhodnih področjih z dne 4. marca 1941.⁶⁰ Do teh bivših poljskih področij, ki so jih oktobra 1939 priključili k rajhu in iz njih napravili dva gaua: Danzig — Westpreussen in Wartheland, so bili nacisti posebno pozorni in so postavljali: »Najpomembnejše področje po vojni bo vzhodno področje. Treba je ponovno osvojene nemške vzhodne pokrajine napraviti za nemške gaue, to pomeni, naseliti z Nemci in osebe tuje narodnosti, ki so bile vdrle sem, zavrniti nazaj na področja njihove narodnosti. To se je deloma zgodilo že v času vojne ... Posebno: polnovredni obmejni bojovníki ... so prišli v nekdanja nemška mesta in na mnoga kmečka posestva, medtem ko so del Poljakov, ki so bili vdrli sem, preselili na poljsko področje.«⁶¹ To »poljsko področje« je bil Generalni gouvernement, kamor so nameravali izseliti vse raso in narodnostno »neustrezne« osebe iz Nemškega rajha. Zato je Hitler že 6. oktobra 1939 objavil v nemškem državnem zboru svoje namene glede ureditve nekaterih mejnih in narodnostnih vprašanj in dan nato postavil državnega vodjo SS in šefa nemške policije za državnega komisarja za utrditev nemštva, ki naj izvede vse ustrezne ukrepe. V letih 1942-1943 je tu nekaj uničevalnih taborišč za Žide (Judenvernichtungsstellen) požrlo nekaj milijonov Židov.

Že omenjena odredba z dne 4. marca 1941 je uvedla tako imenovani seznam nemškega ljudstva (Deutsche Volksliste) s štirimi oddelki. V prvi oddelek so prišli tisti Nemci, ki so bili člani nemških organizacij in so se v poljski državi odlikovali v »nemškem narodnem boju«. V drugi oddelek so prišli Nemci, ki so bili samo pasivni, a so vendarle ohranili svoje nemštvo. V tretji oddelek so prišle osebe nemškega izvora, ki pa so bile prišle pod poljski vpliv kot tudi osebe tuje krvi, ki so se poročile z osebo nemške narodnosti itd. V četrti oddelek pa so prišli »renegati« nemške krvi, ki »so politično postali popolnoma poljski«.⁶²

Osebe iz prvega in drugega oddelka so s 26. oktobrom 1939 dobile nemško državljanstvo. Osebe iz tretjega oddelka so z dnevom sprejetja v seznam nemškega ljudstva

57 VAZ St. 21. 3. 1942.

58 Arhiv IZDG, f. 226.

59 Dr. Werner Feldscher, n. d., str. 20-23; Otto Koellreutter n. d., str. 87.

60 Dr. Werner Feldscher, n. d., str. 46.

61 Reichsgesetzblatt I, 1941, str. 118-120. Odredbo sta podpisala ministra Frick in Hess ter Himmler.

62 Dr. Karin Magnussen, n. d., str. 207-208.

(Deutsche Volksliste) dobile nemško državljanstvo na preklic, ki ga lahko ustrezni uradi v desetih letih preklicajo. Osebe iz četrtega oddelka so prav tako dobile nemško državljanstvo na preklic, toda šele s posebno podelitvijo. Vsi drugi so zaščitenci.⁶³ »Za pridobitev nemškega državljanstva na vzhodu, *kakor tudi v vseh ostalih obmejnih področjih* (podčrtal T. F.), je odločilna narodna pripadnost, to je rodovna in rasna zveza z nemškim ljudstvom. Poljaki so lahko samo zaščitenci.«⁶⁴

Tu torej prvič najdemo enake pojme, kot so jih pozneje uporabili v Spodnji Štajerski in Gorenjski. Uporabili pa so jih tudi v zahodnih »obmejnih« pokrajinah, to je v Alzaciji, Loreni; in Luksemburgu, ki so imele enak pravni položaj kot Spodnja Štajerska in Gorenjska. Za njih je državni notranji minister izdal odredbo o državljanstvu šele 23. avgusta 1942.⁶⁵ Nemško državljanstvo dobijo osebe, »ki so bile ali bodo vpoklicane v nemško vojsko in oddelke SS ali ki bodo priznane za preizkušene Nemce«. Posebna odredba, lahko določi, da ostale osebe lahko dobe nemško državljanstvo na preklic, ki ga pa lahko ustrezni uradi v desetih letih preklicajo. Izvršilni odlok k odredbi, ki ga je tri dni nato izdal državni notranji minister, je določal, da veljajo za »preizkušene Nemce« tisti Alzačani, Lorenci in Luksemburžani, ki so se že pred nemško zasedbo izkazali v boju za nemštvo ali pa se po njej; posebno vnemali za nemško stvar. Za podelitev nemškega državljanstva na preklic je prišel v poštev večji del prebivalstva. Odlok pa pozna še možnost, da se v dveh letih določijo tisti posamezniki ali »cele skupine prebivalstva«, ki ne pridejo v poštev za podelitev nemškega državljanstva na preklic.⁶⁶ Zanimivo pa je, da niti odredba niti odlok ne poznata »zaščitencev«.

O uvedbi novih državljanskih pojmov v prakso nam določene pove okrožnica državnega notranjega ministra z dne 4. januarja 1943, ki pravi:

»Ob priključitvah novih pokrajin, ki so bile posledica uspešnega vojskovanja, se je pokazalo za potrebno, da čim prej uredimo državnopravne odnose prebivalcev teh področij (priključena vzhodna področja, Eupen-Malmedy, Spodnja Štajerska in zasedena področja Koroške in Kranjske, Alzacija, Lorena in Luksemburg). Takoj je bilo jasno, da dotedanji formalnopravni enotni izraz »državljanstvo« ne zadošča za pravno utemeljitev dejanske razlike, ki ustreza državopolitičnim in narodnopolitičnim potrebam. V priključenih področjih so skupine prebivalcev nemškega izvora, ki so bili ali pa so deloma še izpostavljeni tujim vplivom in zato ne morejo takoj dobiti normalnih polnih državljanskih pravic. Na drugi strani pa se je iz političnih in psiholoških ozirov pokazalo za potrebno, da jih vendarle že na neki način državnopravno navežemo na rajh. Za takšne in podobne primere je bila potrebna nova stopnja državljanstva, ki jim daje perspektivo za polne pravice tuzemcev, če se bodo obnesli; na drugi strani pa omogoča negativni izbor. To stopnjo smo ustvarili z »državljanstvom na preklic« in jo že nekajkrat uporabili pri urejanju državljanstva.

V na novo priključenih področjih so tudi skupine drugorodnih prebivalcev, ki sploh ne ustrezajo pridobitvi polnih pravic tuzemcev, ki pa morajo biti vendarle v času, ko prebivajo na nemškem ozemlju, v nekakšni ohlapni obliki državnopravno zvezane z rajhom, ker hočemo izrabiti njihovo delovno moč in nočemo, da bi bili brez državljanstva ali pa tujci. Za njih je bila potrebna še nižja stopnja pripadnosti k rajhu, ki ne obsega pravic tuzemcev. To je »zaščitentstvo«.⁶⁷

Ker sta bili obe novi stopnji državljanstva že v rabi, ne pa še uzakonjeni v splošnih pravnih predpisih o državljanstvu, je državno notranje ministrstvo pozimi 1942-1943 iz-

⁶³ Arnold and. Veronika M. Toynbee, *Hitler's Europe*, Oxford University Press, London—New York—Toronto 1954, str. 88-90.

⁶⁴ Glej opombo 60.

⁶⁵ Dr. Karin Magnussen, n. d., str. 208.

⁶⁶ Reichsgesetzblatt I.; 1942, str. 533-534.

⁶⁷ Ministerialblatt des Reichs und preussischen Ministeriums des Innern, 1942, št. 7, str. 1742-1750

delalo osnutke treh odredb, ki so jih 21. januarja 1943 pretresali na posebni konferenci, izdali pa 25. aprila 1943. Gre za dvanajsto odredbo k »zakonu o državljanstvu rajha« (zakon z dne 15. septembra 1935), ki je pravno uzakonila vojna »nemško državljanstvo na preklic« in »zaščitništvo Nemškega rajha« in določila, da Židje in cigani ne morejo biti niti nemški državljani niti zaščitenci (prej so lahko bili eno in drugo). Drugi dve odredbi pa sta podrobno obravnavali pravni položaj obeh skupin.⁶⁸

V odloku državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942, ki je veljal tako za Štajersko kot Gorenjsko, je bilo rečeno, »da o tem, koga je šteti za domu zvestega prebivalca v osvobojenih predelih Gorenjske, ostanejo pridržane nadaljnje določbe«. Sodim, da so temu vzrok razmere na Gorenjskem pozimi 1941-1942. Novi šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich - Rainer je namreč konec leta 1941 ukinil zvezno in okrajna vodstva Koroške ljudske zveze in uvedel NSDAP, na drugi strani pa je ravno tedaj vrhunec narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem in je v tem času vprašanje članstva v Koroški ljudski zvezi odprto. Po kratkem zatišju v rani pomladi 1942 je Junija spet prišlo do porasta osvobodilnega gibanja. Zato je šef civilne uprave 13. junija 1942 določil:

»Poostritev varnostnopolicijskih razmer v zasedenih področjih Koroške in Kranjske zahteva posebno previdnost pri podeljevanju državljanstva prebivalcem tega področja ... Da bi dosegli največjo mero varnosti, naročam, naj se odslej pred vsakim sprejemom v Koroško ljudsko zvezo zaradi zagotovitve državnopolicijskih interesov vpraša za mnenje, pristojni urad državne policije... za zagotovitev narodnopolitičnih interesov pa moj urad pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva.«⁶⁹

Šele 19. junija 1942 je izšel ustrezen odlok državnega notranjega ministra, ki je določil, da je za »domu zveste prebivalce« Gorenjske šteti začasne člane Koroške ljudske zveze.⁷⁰ Toda razmere so bile za Nemce še vedno neugodne in je narodnoosvobodilni boj skoraj povsod zaustavil delo Koroške ljudske zveze in so 2. julija 1942 uvedli posebne ukrepe proti prebivalstvu. To je dobilo tudi posebne osebne izkaznice, kajti od približno 95.000 vpisanih članov Koroške ljudske zveze jih je do septembra 1942 komaj polovica dobila članske izkaznice.⁷¹ Šele ko so nemške policijske in vojaške sile od julija do septembra 1942 nekoliko »pomirile« deželo, je šef civilne uprave dr. Rainer na »velikem zborovanju« v Kranju 27. septembra 1942 razglasil:

»V znak svojega zaupanja sem sklenil, vse Gorenjce, ki so se prijavili za člane Kärntner Volksbunda in se izkazali v preteklih, mesecih kot pozitivni in državi zvesti elementi, z veljavo od 1. oktobra 1942 sprejeti v Volksbund in jim podeliti državljanstvo do preklica.«⁷²

Toda vprašanje nemškega državljanstva na Gorenjskem v praksi še dolgo časa ni bilo rešeno. Že februarja 1943 je kamniški deželni svetnik poročal šefu civilne uprave, da Gorenjci v vedno večji meri izstopajo iz Koroške ljudske zveze in izjavljajo, da so raje zaščitenci. Težava je v tem, da še niso rešene vse prošnje za sprejem v Koroško ljudsko zvezo in da še prejeti niso dobili izkaznic.⁷³ Več o tem zvemo iz zapisnika razgovora o reševanju vprašanja državljanstva dne 2. marca 1943 v Celovcu. Pravi, da »je podrobna razjasnitev vprašanja državljanstva in zaščitencev v zasedenih področjih Koroške in Kranjske še zelo nejasna«. Za vzrok navaja dejstvo, da Koroška ljudska zveza ni zajela vsega prebivalstva, temveč šele od določenega leta dalje, da se pri sprejemu vanjo niso ozirali na podatke o prebivališču dne 14. IV. 1941, ker so za ta pogoj za pridobitev nemškega državljanstva

68 Prepis okrožnice v arhivu IZDG, f. 1083.

69 Osnutki odredb v arhivu IZDG, f. 1083.

70 Okrožnica v arhivu IZDG, f. 890.

71 Arhiv IZDG, f. 890.

72 Poročilo radovljiškega deželnega svetnika šefu civilne uprave za Gorenjsko 11. 9. 1942, v arhivu IZDG, f. 890.

73 Letak v arhivu IZDG.

zvedeli šele po sprejemanju v Koroško ljudsko zvezo. Sklenili so, da bodo dokončno rešili vprašanje državljanstva in 1. aprila 1943 popisali vse prebivalce, ki so 14. aprila 1941 prebivali v zasedenih področjih Koroške in Kranjske. Seznane bodo poslali ustreznim organizacijam NSDAP, ki naj določijo, če so te osebe »nemški sorodne krvi« in »domu zveste«. ⁷⁴ Toda s tem spet ni bilo nič in so imeli gorenjski deželni svetniki in okrožni vodje NSDAP 3. maja 1943 v Kranju novo konferenco o rešitvi vprašanja državljanstva na Gorenjskem. Sklenili so, naj bo popis 1. junija 1943. ⁷⁵ Ko so nato popis res izvedli, pa zaradi posebnih razmer, ki jih je povzročil vedno večji porast osvobodilnega gibanja (spomladanska rekrutacija v narodnoosvobodilno vojsko, v kateri je Gorenjski odred narastel na devet bataljonov), niso mogli več uvesti nobenih ukrepov proti zaščitencem. V svoji nemoči so za Gorenjce vedno bolj uporabljali izraz »Slovenci« in so se vedno bolj oddaljevali od jasne delitve prebivalstva v skupine, ki so jih sprva uvedli in kakršne so na Spodnjem Štajerskem obdržali vse do konca vojne.

Gorenjski smo posvetili malo več prostora, da bi pozneje videli razlike med njo in Štajersko, ki so v pravnih predpisih o državljanstvu prvič vidne v odloku državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942.

O odloku z dne 10. februarja 1942 so govorili tudi na štabnih razgovorih v Gradcu 22. februarja 1942. Tedaj je vladni predsednik dr. Müller-Haccius povedal:

»Izvršilne določbe k zakonu o državljanstvu, ki smo jih željno pričakovali, so končno izšle, in sicer z veljavnostjo od 20. februarja 1942. Ta odlok moramo zdaj izvajati. Zdaj lahko jasno razdelimo prebivalstvo. na Spodnjem Štajerskem. Šef civilne uprave bo v kratkem času k tem izvršilnim določbam dodal nove odredbe. Državni namestnik je določil, da bomo osebe z državljanstvom na preklic obravnavali tako kot druge državljane. V skladu s temi vodili bomo zdaj začeli klicati v vojsko in državno delovno službo.«

Marca 1942 so res izdali nekaj osnovnih odredb, ki so Spodnje Štajersko glede nje-nega odnosa do rajha spravile v nov položaj. Šef civilne uprave je 21. marca v svojem uradnem listu najprej objavil odredbo ministrskega sveta za državno obrambo z dne 14. oktobra 1941 o državljanstvu na Štajerskem in Gorenjskem ter odlok državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942. 24. marca je izdal odredbe o uvedbi vojaške obveznosti, državne delovne službe in posebne delovne obveznosti za zaščitence. Drugi dan je izdal »odredbo o uvedbi nürnberških rasnih zakonov« na Spodnjem Štajerskem. ⁷⁶

Ker je državni notranji minister moral za Gorenjsko 19. junija 1942 izdati še poseben dopolnilni odlok, je šef civilne uprave za Gorenjsko lahko šele 7. julija 1942 izdal odredbo o uvedbi vojaške obveznosti in državne delovne službe. ⁷⁷ Izvajati pa so jo začeli šele oktobra 1942, ⁷⁸ ko so Gorenjsko nekoliko »pomirili« in prebivalstvo sprejeli v Koroško ljudsko zvezo ter mu dali nemško državljanstvo na preklic. ⁷⁹

S temi pravnimi predpisi so nacisti spomladi 1942 dokončno uredili vprašanje državljanstva na Spodnjem Štajerskem, in sicer tako, da so dokončni člani Štajerske domovinske zveze dobili nemško državljanstvo, začasni člani pa nemško državljanstvo na preklic.

⁷⁴ Poročilo z dne 22. 2. 1943, v arhivu IZDG, f. 890.

⁷⁵ Sporočilo radovljiškega deželnega svetnika z dne 9. 3. 1943 kranjskemu in kamniškemu deželnemu svetniku, v arhivu IZDG, f. 890.

⁷⁶ Zapisnik kranjskega deželnega svetnika 3. 5. 1943, v arhivu IZDG, f. 890.

⁷⁷ VAZ St. 30. 3. 1942.

Prvi vpoklici v državno delovno službo in nemško vojsko na Spodnjem Štajerskem so bili jeseni 1942. 17. maja 1943 pa je zvezni vodja Franc Steindl že poročal na štabnih razgovorih v Gradcu: »V stari Štajerski je 12.000 članov štajerske domovinske zveze, v ostalem rajhu pa okrog 8.000. V vojsko in državno delovno službo smo doslej iz Spodnje Štajerske vpoklicali 17.000 oseb. Tako je torej prišlo iz Spodnje Štajerske v rajh v vojaško in delovno službo blizu 45.000 do 50.000 oseb.

⁷⁸ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains, 20. 7. 1942.

⁷⁹ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains, 24. 10. 1942.

Če bi nemški državljani na preklic postali dokončni člani Štajerske domovinske zveze ali pa jim šef civilne uprave ali državni namestnik v desetih letih ne bi preklical državljanstva, bi postali nemški državljani. Vsi tisti, ki jih niso sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo, so bili zaščitenci. Poleg teh treh skupin so bili na Spodnjem Štajerskem še tuji državljani in osebe brez državljanstva. 29. novembra 1942 je bilo od 531.610 prebivalcev 27.059 nemških državljanov, 415.694 nemških državljanov na preklic, 82.365 zaščitencev, 5536 inozemcev in 956 oseb brez državljanstva.⁸⁰

Ta razvrstitev spodnještajerskega prebivalstva v politične in skladno temu tudi državljanske kategorije ni bila samo teoretičnega značaja, temveč je imela predvsem praktične posledice, posebno za tako imenovane zaščitence. O njihovem položaju so nacisti razpravljali vsa štiri leta in tega vprašanja niso nikdar dokončno rešili.

III

Položaj zaščitencev

1. Do jeseni 1942

Ko so nacisti spomladi 1941 imeli v glavnih obrisih izdelan načrt za izselitev dobršnega dela slovenskega prebivalstva iz Spodnje Štajerske, so v ta načrt vključili tudi osebe, ki jih ne bi sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo. To bi bil tako imenovani četrti val, ki je o njem pooblaščenec državnega notranjega ministra pri šefu civilne uprave dr. Müller-Scholtes 30. maja 1941 zapisal:

»Osebe, ki se bodo prijavile v Štajersko domovinsko zvezo in jih bo ta zavrnila, kot tudi tiste, ki se vanjo sploh niso prijavile, bodo prišle v IV. val in bodo ali izseljene ali pa preseljene v rajh.«

Toda ko so iz tehničnih razlogov v začetku junija 1941 svoj načrt za izseljevanje spremenili, v njem sploh ni bilo več IV. vala. Zato so vprašanje zaščitencev, ki jih je 1. junija 1942 bilo 46.906, morali reševati v domačem okviru: Reševati so ga začeli šele po jasni dokončni politični in državljanski razdelitvi spodnještajerskega prebivalstva, to je po izidu odloka državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942. Prvič so o zaščiteneh spregovorili na štabnih razgovorih v Gradcu 22. februarja 1942, ko je vladni predsednik dr. Müller Haccius govoril:

»Zaščitencev ne bomo vpoklicali v vojsko ali državno delovno službo. Zato pa bomo uvedli posebno delovno obveznost, ki jo bodo morali izpolniti. S tem smo dobili možnost, da iz Spodnje Štajerske potegnemo nemirne elemente in dobimo hkrati delovna silo. Zaščitence bomo na posameznih območjih vedno posebej obravnavali. Prav gotovo pa je, da ne bodo mogli biti v javni službi. Če bodo hoteli spremeniti prebivališče; bodo morali imeti posebno dovoljenje. Za njih bodo potrebne tudi nekatere omejitve pri sklepanju zakonske zveze.

Ne bodo mogli dobiti tudi obrtnih dovoljenj. Pri plačah pa ne bomo mogli delati razlike. Za zaščitence bomo izdali začasen pravni statut.« Podobno je govoril tudi 9. marca 1942:

»Glede položaja zaščitencev vodila še nihajo. Zaščitene ne more biti v javni službi in ne more dobiti obrtnega dovoljenja.«

Prihodnji teden so imeli v Gradcu razgovore o položaju zaščitencev. O njih je vladni predsednik poročal na štabnih razgovorih 23. marca 1942:

»Pretekli teden so bili razgovori o položaju zaščitencev. Šef civilne uprave se še ni dokončno odločil: Noben urad ne sme pri tem iti predaleč. Nihče ne sme dati kakšne izjave, ki bi se nanašala na zaščitence, posebno glede njihove usode. V kratkem bo vse jasno. Vemo pa že, da zaščitenci ne morejo ostati v javnih službah.«

Zatem do konca leta 1942 tega vprašanja niso obravnavali več na štabnih razgovorih, ker je šef civilne uprave že izdal ustrezna določila in navodila za ravnanje z zaščitenci, in kmalu so se tudi v življenju pokazale razlike med položajem nemških državljanov in zaščitencev.

Osnovna in najvidnejša razlika je v tem, da mora prvi kot polnopravni nemški državljan na preklic služiti pol leta v uniformirani nemški državni delovni službi (Reichsarbeitsdienst) in nato v nemški vojski, drugi pa mora namesto tega zadostiti posebni delovni obveznosti, ki je sprva niso niti časovno določili, pozneje pa so jo omejili na eno leto.

Druga razlika je v tem, da zaščitenci ne morejo biti v javni službi.

Tretja razlika je bila pri obrti. Šef civilne uprave je že 9. aprila 1942 naročil deželnim svetnikom, naj skupaj z vodstvi Štajerske domovinske zveze preverijo vsakega obrtnika, in ukazal, da zaščitencem več ne smejo dati novih obrtnih dovoljenj.⁸¹

Četrta razlika je bila v tem, da zaščitenci v skladu z določili zakona o podedovanju in nedeljivosti kmečkih posesti z dne 29. septembra 1933 niso mogli podedovati kmečkih posestev.⁸²

Peta razlika je bila pri sklepanju zakonske zveze. Medtem ko so osebe z nemškim državljanstvom in nemškim državljanstvom na preklic lahko neovirano sklenile zakonsko zvezo (razen vodij Štajerske domovinske zveze od krajevnega skupinskega vodje in vodij vermašfta od Sturmführerja dalje ter višjih uradnikov, ki se niso smeli ženiti z ženskami, ki so imele nemško državljanstvo na preklic),⁸³ pa so sklepanje zakonskih zvez med nemškimi državljani in zaščitenci prepovedali. Zaščitenci so lahko sklenili zakonsko zvezo samo med seboj, pa še pri tem so bili v glavnem odvisni od mnenja poverjenika za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave.⁸⁴

To je le nekaj na zunaj vidnih razlik, ki jih je bilo še več (na primer pri preskrbi, reševanju raznih prošenj in pritožb itd.). Podrobneje si bomo ogledali le osnovno, to je posebno delovno obveznost, ki so jo za zaščitence uvedli spomladi 1942 in obdržali vse do konca vojne.

Osnovno »odredbo o posebni delovni obveznosti zaščitencev na Spodnjem Štajerskem« je šef civilne uprave izdal 24. marca 1942 in v njej odredil:

»Zaščitenci Nemškega rajha v Spodnji Štajerski med 17. in 25. letom starosti so dolžni zadostiti posebni delovni obveznosti, pri kateri je čas trajanja odvisen od vojnih razmer.«⁸⁵

Čez mesec dni, to je 25. aprila 1942, je objavil popis zaščitencev za posebno delovno obveznost.⁸⁶ Od 5. do 20. maja 1942 so res popisali vse moške in ženske zaščitence, ki so se rodili v času od 20. maja 1918 do 20. maja 1925.

Vpoklic zaščitencev na posebno delovno obveznost je sledil Uiberreitherjevemu 1. izvršilnemu odloku, ki ga je izdal 20. maja 1942. Določil je, da bodo zaščitenci moškega spola letnikov 1918-1925 zadostili svoji posebni delovni obveznosti pri zgornještajerskih kmetih. Za svoje delo bodo dobili 15 mark na mesec v gotovini, hrano in stanovanje. To plačilo pa je le del zaslužka, ki bi ga za enako delo dobil svoboden poljedelski delavec, razlika se naj namreč steka v višjo vladno blagajno v Gradcu.⁸⁷ V arhivskem gradivu na žalost ni podatkov o številu zaščitencev, ki so morali v letu 1942 hlapčevati zgornještajerskim kmetom. Vemo le to, da so ostali tam tudi preko zime 1942-1943.

⁸¹ Glej opombo 36!

⁸² Arhiv IZDG, f. 730.

⁸³ Zapisek iz I. vodstvenega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze, v arhivu MNOM.

⁸⁴ Odlok šefa civilne uprave v Befehlsblattu 1942, štev. 9, str. 19.

⁸⁵ Odredbi šefa civilne uprave 25. marca 1942 in 5. decembra 1942; odlok šefa civilne uprave 16. junija 1942 v arhivu IZDG, f. 226.

⁸⁶ VAZ St. 26. 3. 1942.

⁸⁷ VAZ St. 29. 4. 1942.

2. *Od jeseni 1942 do pomladi 1943*

Vprašanje zaščitencev so spet začeli postavljati na dnevni red jeseni 1942, ko je ra-snopolični urad zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze pozval okrožne vodje, naj glede zaščitencev povedo svoje mnenje. Žal se je ohranilo le poročilo ptujskega okro-žnega vodje Fritza Bauerja z dne 3. novembra 1942, ki mu je zanj pripravil osnutek vod-ja ptujske izpostave varnostne službe SS-Obersturmführer dr. Görger. Poročilo najprej navaja, da so imeli pri sprejemanju v Štajersko domovinsko zvezo prestroga merila, ker se rasna podoba Spodnje Štajerske bistveno ne razlikuje od Zgornje Štajerske in je »zato sploh vprašanje, ali je ta stroga rasna preiskava sploh bila upravičena«. Pravi, da tudi pri kriminalcih niso imeli enakih meril, saj so ponekod sprejeli še tako velike zločince, dru-god pa so odklonili ljudi z majhnimi prekrški. Za skupino političnih zaščitencev pravi, da je po številu povsem nepomembna. Nato predlaga:

»1. Tiste zaščitence, ki so jih odklonili iz rasnih razlogov, bi ponovno pregledali, in po možnosti vse, razen nekaterih maloštevilnih primerov, sprejeli v Štajersko domovin-sko zvezo. *Ostale primere, ki so res rasno manjvredni in za nemško ljudstvo neznosni, bi: a) sterilizirali in b) čim prej odstranili iz Spodnje Štajerske in jih zaposlili nekje drugje.* (Podčrtal T. F.),

Zaščitene iz kriminalnih razlogov bi prav tako pregledali. Zaščitenci bi ostali le re-snično težki kriminalni primeri z občutno obremenjenostjo in posebno asocialni primeri. *Tudi njih bi sterilizirali, na vsak način pa bi jih odstranili iz Spodnje Štajerske in jih po-slali o delovno ali asocialno taborišče v rajhu.* (Podčrtal T. F.)

Ostali bi nato še zaščitenci iz političnih razlogov. Za njih bi na vsak način uporabili stroga merila in bi pravzaprav vse, ki so že od prej politično obremenjeni, posebno vse izobraženstvo, pustili kot zaščitence, vendar tudi ne v Spodnji Štajerski, temveč *bi jih čim prej poslali v rajh na kakšno težko delo, ki bi zagotavljalo, da ti elementi ne bi predol-go živeli, tako da se ta plast nasprotnikov ne bi še dalje razvijala in nam nasprotovala.* (Podčrtal T. F.)

Poleg tega bi iz sedanjih članov Štajerske domovinske zveze stalno izreševali skupi-no političnih nasprotnikov in političnih izobražencev in jih proglasili za zaščitence. Tudi s tem bi ravnali tako kot s prej omenjeno skupino, to je, da bi jih ob izgubi članstva v Štajerski domovinski zvezi poslali na delo v rajh, in sicer pod enakimi pogoji kot one pod točko 3. Menim, da je ta ukrep posebno pomemben glede na dejstvo, da se banditi vedno na novo pojavljajo na Spodnjem Štajerskem.⁸⁸

To je zločinski predlog, saj svetuje, naj bi dve skupini zaščitencev sterilizirali, tretjo politično pa uničili s trdim delom. Za naciste pa je to bilo nekaj čisto naravnega, saj so »dedno bolne« ne samo sterilizirali, temveč nekaj časa celo ubijali. 1. septembra 1943 je tudi šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko določil: »Zaščitence je treba brezpogojno predlagati za sterilizacijo, če se to zdi potrebno.«⁸⁹

Dobrih štirinajst dni nato je zvezni vodja Franc Steindl v svojih »navodilih za delo« naročil:

»Narodnopolitični in socialni položaj v Spodnji Štajerski zahteva, da vse tiste zašči-ten-ce, katerih prisotnost, izvrševanje poklica ali določenih poklicnih panog nam ni po godu, napolnimo v rajh ali inozemstvo ali pa jim poklic spremenimo ali pa odvzamemo.«⁹⁰

Mnogo časa so vprašanju zaščitencev posvetili na štabnih razgovorih pozimi in spo-mladi 1942-1943. 23. novembra 1942 je vladni predsednik dr. Müller-Haccius sporočil: »Konferenco o položaju zaščitencev smo pred kratkim odložili, ker so drugi organi s sodelovanjem državnega notranjega ministra, državnega vodje SS in državnega varno-

⁸⁸ Arhiv IZDG, f. 276.

⁸⁹ Arhiv MNOM.

⁹⁰ Odlok, ki ga je podpisal dr. Strenger, v arhivu IZDG, f. 276.

stnega glavnega urada izdelali osnutek statuta za zaščitence. Ta osnutek bomo predložili konferenci.«⁹¹ 21. decembra 1942 je spet naznanil, da bodo kmalu izšli odloki, ki bodo obravnavali položaj zaščitencev, nato pa dejal:

»Imeti moramo za cilj, da bomo nekoč Spodnjo Štajersko osvobodili zaščitencev. Na kakšen način bomo to napravili, je še vprašanje. Zato ne bomo dopustili, da bi se zaščitenci ponovno zvezali z zemljo.

Šef civilne uprave želi, da bi bila vidna razlika med zaščitenci in nemškimi državljani, tako da ne bi mogli reči, da so zaščitenci pravzaprav na boljšem ...«

Dotlej je bilo namreč že nekaj pritožb, da so zaščitenci na mnogo boljšem kot pa nemški državljani, ki morajo plačevati članarino za Štajersko domovinsko zvezo, obiskovati »apele«, biti v vermanšaftu iti v državno delovno službo in vojsko itd.

Ponovno so položaj zaščitencev pretresli 3. maja 1943, to je dober teden nato, ko so v Berlinu izšle odredbe o državljanstvu na preklic in o zaščitencih. Zdi se, da so nacisti na Štajerskem sklenili močno zmanjšati število zaščitencev, saj jih je bilo 29. novembra 1942 na vsem Spodnjem Štajerskem 82365 (pa okrožjih: Celje 18.440, Ljutomer 5682, Maribor-okolica 20.110, Maribor-mesto 7953, Ptuj 17.528, Brežice 5274 in Trbovlje 7378) ali 15 odstotkov vsega prebivalstva. Poverjenik za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Walluschek-Wallfeld je na štabnih razgovorih poročal:

»V prihodnjih treh mesecih bo dokončen pregled zaščitencev, potem pa bo v glavnem nemogoče, da bi zaščiteneц postal nemški državljan. Za zaščitence so bile poleg majhnega odstotka oseb, ki so vodilno sodelovale v protinemškem boju; v glavnem proglašene; rasno manjvredne osebe ... Zato je potrebno, da zavarujemo rasno zdrave ljudi in izločimo manjvredne elemente. Vzroki za odklonitev iz dednozdravstvenih ozirov se ne skladajo z znanstvenimi nauki. V primerih slaboumnosti bo na vsak način odklonjena vsa družina. Pri shizofreniji bo odklonjen le posameznik, ne da bi prizadeli sorodnike. Poleg tistih, ki bodo odklonjeni zaradi dednih bolezni, bodo odklonjeni še delomrzneži in asocialni. Iz rasnostrokovnih ozirov bo prišlo do odklonitve le tedaj, če gre za osebe z izrecno tujim zunanjim videzom, na primer za potomce Turkov, ki so kdaj prišli na Spodnje Štajersko, vzhodni in vzhodno-baltski tipi in izravnani mešanci. Mednje spada večji del spodnještajerskih viničarjev.

Zaščitence bomo posebej obravnavali:

1. da glede krvi ne bi škodovali nemškemu ljudstvu,

2, da bi nam bili na razpolago za delo. Ne smejo pa imeti nobenih vodilnih položajev. Razen okrog 40.000 nemških državljanov in 300.000 oseb z nemškim državljanstvom na preklic bo, v Spodnji Štajerski, skupno 25.000 do 30.000 zaščitencev ...«

Da nacisti glede odnosa do teh vprašanj niso imeli enotnega stališča, kažejo izvajanja vladnega direktorja dr. Strengerja, ki ga je aprila 1945 dr. Uiberreither kot državni obrambni komisar za Štajersko razrešil službe, »ker je odpovedal v službi«. Dr. Strenger »svari pred precenjevanjem rasne ocene po zunanjem videzu. Rasna pripadnost je problematična in bi bili za. vesten rasni pregled potrebni ne samo trije meseci, temveč cela leta. Na vsak način je potrebno izločiti asocialne. Nevarno pa bi bilo na osnovi zunanjega videza zapečatiti usodo celih družin. Tudi v primerih slaboumnosti je mogoče, da ima rasno popolnoma zdrava družina člana, ki je postal slaboumen, na primer zaradi vnetja možganske mreže ali drugačne poškodbe možganov. Zato ne bi smeli cele družine izključiti iz skupnosti. Da bi pa dognali vzroke slaboumnosti, je potreben vesten pregled, ki pa ga tudi z najboljšimi močmi in sredstvi ni mogoče opraviti v treh mesecih. Sicer pa so tako in tako osrednji organi rajha prepovedali, da bi se v času vojne opravljala rodovnostrokovna in rasnostrokovna raziskovanja.

Ponovni pregledi zaščitencev pa niso mnogo zmanjšali njihovega števila. Čeprav je zvezni vodja Franc Steindl na štabnih razgovorih 5. julija 1943 napovedal, »da bo

po, končanem pregledu ostalo od 20.000 do 25.000 zaščitencev«, pa se to ni zgodilo in se je njihovo število v primeri z novembrom 1942 do srede leta 1944 zmanjšalo komaj za 26.400. Zmanjšalo se je v glavnem le število zaščitencev iz rasnih razlogov, sredi leta 1944 ali pa še prej pa se je začelo večati število zaščitencev iz političnih razlogov. Spomladi 1943 so tudi spremenili pogoje glede zadostitve posebne delovne obveznosti.

3. Od pomladi 1943 do poletja 1944

Nacisti niso bili zadovoljni s pošiljanjem spodnještajerskih zaščitencev na posebno delovno obveznost v Zgornjo Štajersko. Tako se je ptujski deželni svetnik Fritz Bauer pritoževal, da posebna delovna obveznost »zajame le majhen del zaščitencev« in da so ti »deležni celo dobrega ravnanja. Pridejo k zgornještajerskim kmetom in ti jih cenijo kot dragoceno in dobro delovno silo. Kmet nima pojma, kaj je zaščenec, in ga brez nadaljnega vzame v družino«⁹² itd.

Zato je šef civilne uprave že januarja 1943 sklenil, da bodo »posebni delovni obvezniki zadostili svoji delovni obveznosti le še skupaj v taboriščih pod stražo vermanšafta Štajerske domovinske zveze«. Njegov poverjenik za delovna vprašanja dr. Henninger se je sporazumel z ravnateljem Vereinigte Aluminium-Werke v Strnišču Freibergom, da bodo tako taborišče za okrog 300 ljudi ustanovili v Strnišču, kjer so takrat gradili tovarno glinice.⁹³ Kmalu so našli vodjo taborišča, in sicer SA-Hauptsturmführerja Fritzja Munkelta in za stroške pri ustanavljanju taborišča dobili 25.000 mark predumja.⁹⁴ Po razgovorih, ki jih je imel 3. in 6. marca 1943 poverjenik za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Wallushek-Wallfeld z zveznim vodjem Francem. Steindlom in dr. Henningerjem, se je o namenu posebne delovne obveznosti in o taborišču v Strnišču izcimilo takšna stališče:

»a) pri mnogih ljudeh oslabiti prevladujoče naziranje, da so zaščiteni v primeri z nemškimi državljani na boljšem, ker jim, ni treba v državno delovno službo in vojsko;

b) do kraja izrabiti delovno moč zaščitencev za nemško ljudstvo;

ovirati biološko razmnoževanje zaščitencev.

Taborišče je po svojem značaju mesna stvar med koncentracijskim in svobodnim delovnim taboriščem za inozemske delavce.« (Podčrtal T. F.) Biti mora na vsak način ograjeno, vhod in izhod morata biti na enem mestu. Za ograditev ni treba uporabljati bodeče žice. Taborišče bo stražilo deset ali po potrebi še več vermanov brez pušk, oboroženi bodo le s pištolami. Vodja taborišča ima vsa disciplinska polnomočja s pravico, da kaznuje do treh dni zapore.⁹⁵

Približno v istem času so začeli iskati zaščitenke za taborišče v Strnišču. Zvezni vodja Franc Steindl je že 26. februarja 1943 sporočil novico o nameravani ustanovitvi taborišča svojim okrožnim vodjem in jim naročil, naj mu sporočijo naslove tistih zaščitencev, ki bi jih radi iz političnih motivov poslali v taborišče, ter poudaril:

⁹² Sprva bi menili, da gre za osnutka odredb o zaščitencih, ki so ju ravno tedaj pripravljali in izdali 25. aprila 1943 (glej opombo 68), toda dejstvo, da so govorili o statutu tudi po izidu teh odredb, kaže, da so res pripravljali neki statut za zaščitenke. Tako je dr. Wallushek-Wallfeld na štabnih razgovorih 18. januarja 1944 povedal: »Za birko pravnih predpisov o zaščitencih je potrebno še nekaj časa. Izšla bo morda v mesecu marcu.« 29. februarja 1944 pa, je na štabnih razgovorih o tem poročal dr. Müller-Haccius: »Osnutek statuta je, naletel na mnogo ugovorov. Kaže torej, da osnutek potrebuje še skrbren pregled.« Ker statuta ni najti tudi v najboljše ohranjenem arhivskem gradivu, sodimo, da ga niso izdali.

⁹³ Glej opombo 88!

⁹⁴ Dopis poverjenika za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave 1. 2. 1943 šefu civilne uprave, arhiv MNOM.

⁹⁵ Dopis poverjenika za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave ptujskemu deželnemu svetniku 22. 2. 1944, arhiv MNOM.

»Imeti moramo za cilj, da najpozneje do 15. marca 1943 taborišče s 30 zaščitenci začne delati s polno paro.«⁹⁶

Stvari pa se niso odvijale tako hitro, kot si je to zamislil Steindl. Okrožni vodje so mu poslali le malo naslovov ali pa sploh nobenih. Še največ naslovov (36) mu je poslal seveda celjski okrožni vodja Anton Dorfmeister.⁹⁷ Tako je bilo do 15. marca, ko bi taborišče moralo imeti že 300 zaščitencev, ki bi »delali s polno paro« prijavljenih komaj 36 oseb. Od teh jih je do 24. marca 1943 prišlo komaj 22,⁹⁸ do zadnjega marca pa komaj 26 in še to so bili predvsem asocialni.⁹⁹

Nacisti so uvideli, da taborišča za sedaj ne bodo mogli napolniti z zaščitenci iz političnih razlogov. Zato je šef civilne uprave 24. aprila 1943 izdal 2. izvršilni odlok, ki je določil, naj v taborišče v Strnišču pošljejo do 15. maja 1943 vse, za delo sposobne posebne delovne obveznike razen strokovnih delavcev in priučenih delavcev v oborožitveni industriji, rudarstvu in prometu. Na dan, ki ga bo določil pozneje, naj pošljejo tudi vse zaščitence, ki so že zaposleni v zgornještajerskem poljedelstvu. Po avgustu 1943 naj pošljejo še vse zaščitence tistih letnikov, ki bodo vpoklicani v državno delovno službo in vojsko. Določil je tudi, da posebna delovna obveznost časovno ni omejena in da bo vsak posebni delovni obveznik poleg nastanitve; in barve dobil za svoje normalno delo še, vsak dan 50 pfenigov gotovino.¹⁰⁰

Isti dan je šef civilne uprave izdal še 3. izvršilni odlok, ki je določil, naj pošljejo v taborišče še posamezne zaščitence, ki bo njihova imena sporočil poverjenik za rasna vprašanja, in tiste, ki so se izmaknili posebni delovni obveznosti v zgornještajerskem poljedelstvu. Skupino, ki bo prišla v taborišče po tem odloku, morajo ločiti od skupine, ki bo prišla tja po 2. izvršilnem odloku.¹⁰¹ Vsakemu odloku so priložili taboriščna pravila.

Toda oba odloka sta le malo pripomogla k temu, da bi hitro dosegli predvideno število taboriščnikov. Zato je zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze naročilo okrožnim vodjem., naj sporočijo naslove zaščitencev, ki so ponovno prekršili delovno disciplino, ki so delomrzneži, ki nejevoljno izpolnjujejo navodila in naročila vodstev podjetij in ki zavestno ovirajo delo ter zavirajo delovni zagon celili skupin. Tudi njih bi poslali v taborišče.¹⁰² Do začetka julija pa je bila v taborišču v Strnišču le petina predvidenih posebnih delovnih obveznikov. Tako je poverjenik za delo pri šefu civilne uprave dr. Henninger moral na štabnih razgovorih 5. julija 1943 v Gradcu žalostno ugotavljati:

»V Strnišče naj bi prišlo 350 zaščitencev, prišlo pa jih je le 60, ker so druge, ki smo jih predvideli za Strnišče, medtem že sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo. K posebni delovni dolžnosti smo poklicali zaščitence letnikov 1914 do 1926.«

Kljub temu, da je bilo v Strnišču še malo zaščitencev, so po mnenju samega vodstva taborišča »razmere dosegle mejo komaj še mogočega«. Taborišča še niso do kraja zgradili, ni še bilo prave zdravniške oskrbe, pobegnilo je že 17 oseb in niso še po prostoru ločili obeh skupin posebnih delovnih obveznikov.¹⁰³ Za ločitev obeh skupin se je še posebej zavzemal zvezni vodja Franc Steindl, ki je naročal:

»Glede na splošne politične razmere prosim, da bi v Strnišču obe skupini po prostoru oddelili, ker je mogoče, da bomo v prihodnosti morali poslati tja večje število spodnještajerskega prebivalstva, ki bo nasprotovalo naši politični usmeritvi.«¹⁰⁴

⁹⁶ Sporočilo dr. Wallusheka-Wallfelda vodji taborišča 8. 3. 1943, arhiv MNOM.

⁹⁷ Okrožnica v arhivu IZDG, f. 672.

⁹⁸ 97 Poročila posameznih okrožnih vodij Štajerske domovinske zveze v arhivu MNOM.

⁹⁹ Zapisek dr. Wallusclieka-Wallfelda o telefonskem razgovoru z vodjem taborišča Munkeltom 24. 3. 1943, v arhivu MNOM.

¹⁰⁰ Zapisek W. Hofmanna po obisku taborišča 31. 3. 1943, v arhivu MNOM.

¹⁰¹ Arhiv MNOM.

¹⁰² Arhiv IZDG, f. 226

¹⁰³ Okrožnica 21. 6. 1943, v arhivu MNOM.

¹⁰⁴ Dopis dr. Wallusheka-Wallfelda 22. 7. 1943 dr. Henningerju, arhiv MNOM.

Da bi izpolnili to naročilo, so začeli graditi posebno barako za kazenske posebne delovne obveznike, ki pa so jo po številnih posredovanjih zgradili šele v drugi polovici septembra 1943. Tedaj sta bili v taborišču baraki A in B. V prvi so bili posebni delovni obvezniki, v drugi pa kazenski posebni delovni obvezniki. Če so koga v baraki A kaznovali, so ga poslali v barako B; če pa se je kdo iz barake B izkazal pri delu in v vedenju, so ga premestili v barako A.¹⁰⁵

Septembra 1943 pa so se razmere v Strnišču močno spremenile. Pokrajinski delovni urad v Gradcu je strniškemu gradbišču dodelil 2400 vzhodnih delavcev, med njimi 800 žensk. Ker pa teh iz nacionalnopolitičnih razlogov niso smeli poslati v Spodnjo Štajersko, so sklenili, da bodo napravili zamenjavo. Namesto vzhodnih delavcev so prišli v taborišče spodnještajerski zaščitenci, in to predvsem tisti, ki so delali v Zgornji Štajerski.¹⁰⁶ Prve skupine so začele prihajati že v prvi polovici septembra 1943, do 23. septembra 1943 jih je bilo v Strnišču že 542,¹⁰⁷ do 11. oktobra 1943 pa že 668,¹⁰⁸ sredi novembra 1943 po mnogih pobegih pa 476, od tega 126 kazenskih posebnih delovnih obveznikov.¹⁰⁹

Zdaj so se razmere še bolj poslabšale, in to celo tako, da je vodja taborišča »za nekaj časa celo izgubil pregled nad taboriščem«. Za vseh 668 oseb so imeli na razpolago le okoli tri sto lahkih letnih oblek, hrane je bilo malo in bila je slaba, kot je to priznal vodja taborišča.¹¹⁰ Zato ni čudno, da je do 1. novembra 1943 pobegnilo že 249 taboriščnikov. Zaradi njih so imeli na mesec okoli 40.000 mark škode in je bila že nevarnost za obstoj taborišča. Ker je do tedaj stražilo taborišče le okrog 10 vermanov, je Steindl ukazal, naj se njihovo število podvoji in pride tja še 46-članski vod alarmne čete vermanšafta. Posebej je še ukazal, »naj straža brezobzirno ustrelí vsakega taboriščnika, ki bi svojevolijsko skušal zapustiti taborišče«.¹¹¹ Vodja taborišča pa je prosil vodstvo podjetja, naj bi osvetlilo ograjo iz bodeče žice, tako da bi straža lahko onemogočala pobeg, in prosil rasnopolitični urad, naj mu dovoli, da bi nazaj privedene ubežnike in druge nepopoljšljive ljudi pošiljal v taborišče za kaznjence, ki je ograjeno z dvojno žično mrežo.¹¹² V Strnišču je bilo namreč že od 1942. leta dalje tudi taborišče za kaznjence iz vzhodnega dela Spodnje Štajerske, ki jih je kazenski oddelek pri komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko, pozneje pa okrožna sodišča, obsodil na zapor od 2 tednov do 6 mesecev. V njem je bilo prostora za okoli 260 obsojencev.¹¹³

Ko so bile razmere v taborišču najbolj neznosne, se je pri nacistih pojavila zamisel, da bi ustanovili novo taborišče. Prvič so o tem razpravljali na štabnih razgovorih v Gradcu 15. novembra 1943, ko je dr. Pfeiffer predlagal, naj bi 126 kazenskih delovnih obveznikov prepeljali k Alpen-Elektro-Werke v Studence pri Mariboru, 350 posebnih delovnih obveznikov pa pustili v Strnišču. V prvi polovici decembra 1943 so res začeli določati, kdo gre v Studence pri Mariboru in kdo ostane v Strnišču, in že 10. decembra je vodja rasnopolitičnega urada zveznega vodstva dr. Wallushek-Wallfeld predlagal poverjeniku za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Pfeifferju, naj bi 266 posebnih delovnih obveznikov odšlo v Studence pri Mariboru, 84 domov pred božičem, ker so že postali člani Štajerske domovinske zveze, 23 domov po božiču iz enakih razlogov, 98 pa naj bi jih ostalo v Strnišču.¹¹⁴

¹⁰⁵Steindlov dopis dr. Walluscheku-Wallfeldu 28. 7. 1943, v arhivu MNOM:

¹⁰⁶Poročilo dr. Walluscheka-Wallfelda 12. 8. 1943 Steindlu, v arhivu MNOM; poročilo vodje taborišča 25. 8. 1943, v arhivu MNOM; poročilo dr. Walluscheka-Wallfelda 23. 9. 1943 Steindlu, v arhivu MNOM.

¹⁰⁷Okrožnica pokrajinskega delovnega urada za Štajersko 8. 9. 1943, v arhivu MNOM.

¹⁰⁸Poročilo dr. Walluscheka-Wallfelda 23. 9. 1943 Steindlu, v arhivu MNOM.

¹⁰⁹Poročilo Vereinigte-Aluminium-Werke 11. 10. 1943, v arhivu MNOM.

¹¹⁰Zapisnik štabnih razgovorov v Gradcu 15. 11. 1943, v Arhivu Maribor.

¹¹¹Poročilo vodje taborišča dr. Walluscheku-Wallfeldu 8. 11. 1943, v arhivu MNOM.

¹¹²Prav tam.

¹¹³Prav tam.

¹¹⁴Dopis Vereinigte-Aluminium-Werke višjemu državnemu tožilcu dr. Seehoferju 3. 7. 1944, v Arhivu, Maribor.

Šef civilne uprave je 7. januarja 1944 izdal tri izvršilne odloke,¹¹⁵ ki so končno razdelili obe skupini zaščitencev in ustanovili dve novi taborišči.

4. izvršilni odlok je odpravil določbe 2. izvršilnega odloka z dne 24. aprila 1943 in določil, da bodo odslej zaščitenci zadostili svoji posebni delovni obveznosti na gradbišču Alpen-Elektro-Werke v Studencih pri Mariboru. Taborišče spada pod mariborskega nadžupana; vodi ga vodja taborišča Bast, posebna delovna obveznost pa traja najmanj leto dni.

5. izvršilni odlok je odpravil določbe 3. izvršilnega odloka z dne 24. aprila 1943 in določil, naj poverjenik za rasna vprašanja za neomejen čas pokliče h kazenski posebni delovni dolžnosti tiste zaščitence, ki jih je treba zaradi kršenja delovne discipline ali slabega vedenja strože obravnavati. Naj jih pošlje v taborišče v Strnišču, kjer bodo ostali tudi tisti kazenski posebni obvezniki, ki so že tam iz zgoraj navedenih razlogov. Taborišče spada pod ptujskega deželne svetnika; vodil pa ga bo še naprej SA-Hauptsturmführer Fritz Munkelt.

Isti dan je šef civilne uprave izdal še 6. izvršilni odlok, ki je določal, da lahko njegov poverjenik za rasna vprašanja pokliče h kazenski posebni delovni obveznosti zaščitence ženskega spola, če meni, da njihova delovna disciplina in vedenje zahtevata posebne ukrepe, pa zanje niso predvidene strožje kazni. Naj jih pošlje v posebno taborišče, ki ga bodo za to ustanovili v celjskem okrožju. Spadalo bo pod celjskega deželne svetnika.

Tako sorti trije izvršilni odloki določili za zaščitence na Spodnjem Štajerskem tri taborišča:

- a) za moške kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču,
- b) za moške posebne delovne obveznike v Studencih pri Mariboru in
- c) za ženske kazenske posebne delovne obveznike v celjskem okrožju.

Šef civilne uprave je 7. januarja 1944 tudi naročil, da morajo premestitev izvesti do 1. februarja 1944. Toda prvih 59 moških, so poslali v Studence pri Mariboru šele 25. februarja 1944. Čez štiri dni so jih poslali še 70, v tem času pa so od tam enega izpustili, tako da je bilo 1. marca 1944 v studenskem taborišču 128 moških posebnih delovnih obveznikov. 23. aprila 1944 se je število zmanjšalo za eno osebo, naslednji dan pa je prišlo iz Strnišča novih 58 oseb.¹¹⁶ Tako je bilo konec aprila v studenskem taborišču 184 oseb.¹¹⁷ Približno toliko jih je bilo v njem vse do njegovega konca, to je do 8. maja 1945.

Na ustanovitev posebne taborišča za zaščitence ženskega spola so nacisti začeli misliti že paleti 1943. Avgusta 1943 so iz urada poverjenika za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave vprašali za mnenje rasnopolitični urad zveznega vodstva, ki je 12. avgusta 1943 odgovoril pritrdilno:

»S tem popolnoma soglašam in Vas prosim, da bi pri šefu civilne uprave čimprej izposlovali odlok, ki bo jasno določil pravne osnove za skupine oseb, ki naj pridejo v taborišče.«¹¹⁸

Toda odlok šefa civilne uprave, ki naj bi ga »čim prej izposlovali«, je izšel šele 7. januarja 1944. Čez pet dni je rasnopolitični urad sporočil vsem okrožnim vodjem, da bodo v celjskem okrožju ustanovili taborišče za približno 40 žensk in naročil, naj mu do 1. februarja 1944 sporoče naslove žensk, ki naj pridejo, v to taborišče.¹¹⁹ Okrožna vodstva pa so odgovorila negativno.¹²⁰ Pa tudi če bi poslala naslove žensk, jih tako ne bi mogli poslati v taborišče, ker še ni bilo urejeno. O ureditvi taborišča bi se morali podrobneje pogovoriti na štabnih razgovorih 14. februarja 1944 v Gradcu, ki jih pa ni bilo zaradi novih vojaško-

¹¹⁵ Dopisi in sezname v arhivu MNOM.

¹¹⁶ Arhiv IZDG, f. 246.

¹¹⁷ Dopisi in sezname v arhivu MNOM.

¹¹⁸ Poročilo vodje taborišča Basta 30. 4. 1944, v arhivu MNOM.

¹¹⁹ Arhiv MNOM.

¹²⁰ Okrožnica št. 1144 z dne 12. 1. 1944, v arhivu MNOM.

političnih razmer, ki jih je povzročil prihod XIV. divizije NOV in POJ na Štajersko.¹²¹ Čez dobra dva meseca še vedno ni bila taborišča in deželni svetnik Dorfmeister je 24. aprila 1944 poročal šefu civilne uprave:

»6. izvršilni odlok je določil, da celjsko okrožje ustanovi taborišče za ženske kazenske posebne delovne obveznike. Takoj smo začeli iskati prostor za taborišče in smo izbrali objekt, ki leži med Celjem in Arjo vasio (v celjskem domu onemoglih). Takoj smo začeli z gradbenimi deli in notranjim opremljanjem.

Ko pa se je zadnji čas vse bolj začela kazati dejavnost band, se mi zdi, da v tem okolju ni več zagotovljena splošna varnost tega taborišča. Zaradi pomanjkanja ustreznih objektov je tudi nemogoča premestitev taborišča v tisti del celjskega okrožja, kjer še ni band. Zato prosim, da bi taborišče, ki .ste ga predvideli v naše okrožje, premestili v ptujsko okrožje.«¹²²

Toda ostalo je pri starem in 9. maja 1944 je celjski delovni urad sporočil Dorfmeisteru, da taborišče Christinenhof v Celju lahko 20. maja 1944 sprejme 30 žensk. Toda prvih 5 žensk je prišlo šele konec junija, 5. julija še 33,¹²³ tako da je bilo ob številu 38 taborišče že polno in je Dorfmeister prosil šefa civilne uprave, naj ukaže, da jih prenehajo pošiljati.¹²⁴ Ženske so bile iz raznih okrožij (2 iz celjskega, 2 iz brežiškega, 18 iz mariborsko-okoliškega in 16 iz ljutomerskega) in v glavnem sorodnice partizanov ali dezertirjev iz nemške vojske. Zadnji teden julija ali prve dni avgusta so jih sedem odpeljali v taborišče v Frohnleithnu, tako da jih je ostalo 31. Vodja taborišča, ki so ga stražili dva ali trije vermani, je bila višji stražmojster policije Erna Modelak.¹²⁵

Ženske so stanovale nad svinjskimi hlevi, delale pa so na ekonomiji. Paznica, ki je hodila z njimi na delo, jih je vedno priganjala k delu. Na celjskih ulicah so doživele mnogo grenkega, ko so jih — vse enotno oblečene v modre predpasnike in rumene rute ter obute v lesene cikle — nacisti zmerjali in celo opljuvali. Preden so jih prignali sem, so materam odvzeli otroke in jih poslali v Zgornjo Štajersko. Kmalu pa so tudi matere poslali v Zgornjo Štajersko, najprej v taborišče Frohnleiten pri Gradcu, nato pa v vas Olbendorf, kjer so se srečale s svojimi otroki. Tu so morale opravljati trda kmečka dela. Ženske brez otrok pa so še naprej ostale v Celju.¹²⁶

8. avgusta 1944 so na konferenci zastopnikov rasnopolitičnega urada, ptujskega deželnega svetnika in podjetja Vereinigte-Aluminium-Werke iz Strnišča ugotovili, da je mogoče v Strnišču ustanoviti taborišče za ženske posebne delovne obveznike, in sklenili, da bodo zanj uporabili dotedanje taborišče za vojne ujetnike. O številu in delu pa so rekli:

»Predvidevamo, da bo prišlo najprej 150-200 žensk. Vereinigte-Aluminium-Werke jih bodo zaposlile: a) v poljedelstvu, b) pri vsakem drugem delu - tudi gradbenem - ki ga ženske zmorejo.«¹²⁷

Vodstvo taborišča so poverili Fritzju Munkeltu, ki je še naprej ostal vodja moškega taborišča, ženski oddelek pa bo vodila Käthe Schirack.

Res so nato 14. avgusta 1944 vseh 31 žensk z vlakom prepeljali v Strnišče, da bi začele urejati žensko taborišče.

Tako je bilo odtlej v Strnišču tako moško kot žensko taborišče za kazenske posebne delovne obveznike, ki so bili v glavnem sorodniki partizanov in dezertirjev iz nemške vojske. Vse leto 1944 namreč ni toliko v znamenju pošiljanja v taborišča iz rasnih, kolikor iz političnih razlogov.¹²⁸

¹²¹ Poročila okrožnih vodstev Štajerske domovinske zveze, v arhivu MNOM.

¹²² Sporočilo dr. Walluschecka-Wallfelda poverjeniku za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave 16. 3. 1944, v arhivu MNOM.

¹²³ Arhiv IZDG, f. 246.

¹²⁴ Arhiv IZDG, f. 246.

¹²⁵ Dorfmeisterov dopis šefu civilne uprave 11. 7. 1944, v arhivu IZDG, f. 246.

¹²⁶ Poročila vodje taborišča Erna Modelak 30. 6., 21. 7. in 12. 8. 1944, v arhivu IZDG, f. 246.

¹²⁷ Izjave Marije Radšel in Marije ter Pepce Illovnik pri avtorju;

¹²⁸ Zapisnik v arhivu MNOM.

4. Od poletja 1944 do osvoboditve

Eden izmed ostrih okupatorjevih ukrepov za zadušitev narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem je bilo interniranje sorodnikov ustreljenih rodoljubov in družinskih članov borcev narodnoosvobodilne vojske. S tem so začeli že v letu 1942. Odstranitev sorodnikov ustreljenih talcev in sorodnikov borcev narodnoosvobodilne vojske, »ki bi s svojo navzočnostjo mogli pomeniti element nemirov«, je zveznemu vodji Steindlu že pozimi 1941-1942 predlagal celjski okrožni vodja Anton Dorfmeister. Predlogi so šli naprej in Himmler je 24. januarja 1942 to dovolil in državni varnostni glavni urad je 24. marca 1942 izdal ustrezní odlok. Še pred izidom tega odloka je komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-Standartenführer Otto Lurker naročil svojim izpostavam, naj začno popisovati sorodnike ustreljenih talcev in pripravljati njihovo preselitev. Steindl pa je svoje okrožne vodje naprosil, naj »močno podpro ta prizadevanja«. ¹²⁹ Zastopnik varnostne policije in varnostne službe je na štabnih razgovorih 22. februarja 1942 naznanil:

»Sorodnike ustreljenih bomo preselili. Prepeljali jih bomo v rajh. Posestva jim bomo zaplenili.«

Himmler je v zvezi z interniranjem teh oseb junija 1942 spet izdal neko povelje. Verjetno je v njem tudi naročil, naj še enkrat preverijo sezname, kajti naročilo zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze z dne 6. julija 1942 ga omenja s tem v zvezi. ¹³⁰ Zvezno vodstvo naroča, naj okrožna vodstva še enkrat pregledajo sezname in pri tem uporabijo najstrožja merila. Naj posredujejo le za tiste, ki bi ne »pomenili politične obremenitve Pregledane sezname naj vrnejo najpozneje do 11. julija 1942. Toda sezname so dopolnjevali še ves julij, posebno ker so v tem mesecu ustrelili mnogo talcev (samo v Starem piskru v Celju tri skupine z 207 osebami). ¹³¹ 22. julija 1942 je bil trboveljski okrožni vodja Eberharth na poročanju pri šefu civilne uprave v Gradcu. Pretresala sta tudi to vprašanje in Eberharth je drugi dan poročal Steindlu:

»Po poročilu sva načela vprašanje sorodnikov ustreljenih, sorodnikov tistih, ki so pri bandah, in sorodnikov tistih, ki so že dalj časa v koncentracijskih taboriščih. Ker je gaulleiter enakega mnjenja kot Vi, da bi bilo smotrno in preprosto rešiti vprašanje vseh treh kategorij istočasno, želi prihodnji torek, 28. t. m. sklicati sestanek, na katerega bi poleg Vas, zvezni vodja, prišli še šef varnostne policije Standartenführer Lurker, Pg. Dorfmeister, Pg. dr. Frohner in jaz.« ¹³²

Sestanek, ki se ga je udeležil tudi šef civilne uprave, je bil 29. Julija 1942 in so na njem reševali predvsem vprašanje, kako bi akcijo izvedli. Že prihodnji dan je zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze sporočilo okrožnim vodstvom:

»Sporočam Vam, da bodo pri aretacijah ustreljenih komunistov, ki jih bodo začeli konec tega tedna, upoštevali želje Štajerske domovinske zveze.« ¹³³

Enote redarstvene policije so res prve dni avgusta 1942 skupaj z orožniškimi postajami napravile pravo ofenzivo proti sorodnikom ustreljenih talcev. Tako je na pri-

¹²⁹ V drugi polovici leta 1944 so pošiljanje zaščitencev v taborišče za posebne delovne obveznike v Studencih pri Mariboru omejili na najmanjšo mero. Tako je poverjenik za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave 19. julija 1944 sporočil poverjeniku za delovna vprašanja: »Na željo zveznega vodje za zdaj ne bomo pošiljali zaščitencev v taborišče v Studencih pri Mariboru. Prav tako je odklonil vpoklic novih letnikov v taborišče.« 7. avgusta 1944 pa je poverjenik za delovna vprašanja pri šefu civilne uprave dr. Pfeiffer sporočil delovnim uradom »Na moj predlog je šef civilne uprave določil, naj ne izvedejo splošnega zajetja zaščitencev v Spodnji Štajerski.« Povedal je tudi, da naj za izpopolnitev števila taboriščnikov v Studencih zajamejo le zaščitence v občinah, ki jih zelo ogrožajo partizani.

¹³⁰ Okrožnica zveznega vodje Steindla 27.- 2. 1942, v arhivu IZDG, f. 631.

¹³¹ Arhiv IZDG, f. 767.

¹³² Letaki z objavami višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju, v knjižnici Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

¹³³ Arhiv IZDG, f. 767.

mer orožniška postaja Trbovlje 5. avgusta 1942 aretirala 85 oseb, orožniška postaja Hrastnik pa 29 družin s 96 osebami,¹³⁴ še več pa so jih aretirali v celjskem, mnogo pa tudi v ptujskem okrožju. O tej akciji je trboveljski okrožni vodja Eberharth 12. avgusta poročal Steindlu:

»Policijska akcija za izselitev in odgon sorodnikov ustreljenih v koncentracijsko taborišče, ki je bila v noči od 5. na 6. avgust 1942, je kljub jasnemu dogovoru med gau-leiterjem, šefom varnostne policije Standartenführerjem Lurkerjem, zveznim vodjem in mano 29. julija 1942 v tehnični izvedbi zopet pokazala tiste napake, ki so jih imele take ali podobne akcije. Kljub temu, da sem napisal ocene o posameznih družinah in jih oddal do roka, nekaj družin, ki sem jih predlagal, niso pustili doma, druge, za katere niso od mene zahtevali nobene ocene, so odpeljali in spet druge pustili doma.

V prilogi Vam pošiljam sezname za vse kategorije, ki sem jih prej navedel. Iz njega boste lahko razbrali, da je akcija potekla drugače, kot pa smo se dogovorili.

Glede na vse to ugotavljam, da je prebivalstvo kljub mojemu zaupnemu načinu poi-zvedovanja vendarle zvedelo, da se je Štajerska domovinska zveza vključila v to zadevo, in je zaupanje do nje občutno popustilo.«¹³⁵

Aretirane so odpeljali v celjsko okoliško šolo. Tu so starše ločili od otrok in jih poslali v koncentracijska taborišča. Otroke pa so rasno pregledali in poslali v skupno taborišče v Frohnleiten na Štajerskem. Tiste, ki so dobili rasno oceno I. ali II., so od tod poslali v domove posebne organizacije »Lebensborn«, ki jo je že pred vojno ustanovil Himmler. Tu so bili otroci nemškim ljudem na razpolago za posvojitev.¹³⁶

Iz koncentracijskih taborišč so kmalu začela prihajati sporočila o smrti internirancev. O njih je Eberharth 16. novembra 1942 poročal Steindlu:

»Visok odstotek teh izseljenih sorodnikov ustreljenih je v koncentracijskih taboriščih že umrl in skoraj vsak dan pride nekaj sporočil o smrti tega ali onega na različne sorodni-ke teh družin v trboveljskem okrožju. Na osnovi teh sporočil velik del prebivalstva meni, da mrtvi niso umrli naravne smrti, temveč so jih naše oblasti kratko malo na neki način poslale v onostranstvo.«¹³⁷

Na že omenjenem sestanku 29. julija 1942 so tudi sklenili, da bodo odpošiljanje so-rodnikov ustreljenih v koncentracijska taborišča nekoliko spremenili. Ko bo komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko izrekel smrtne obsodbe, bo imena obsojenih sporočil zveznemu vodstvu Štajerske domovinske zveze. Vodja I. vod-stvenega urada Heinz Braumüller bo ta imena pod geslom »Adrema« telefonično sporočil okrožnim vodstvom, ki mu morajo najpozneje v 48 urah pod enakim geslom telefonično sporočiti naslove tistih sorodnikov, ki jih ne bi poslali v koncentracijsko taborišče. Po druge pa bi takoj nato prišli orožniki ali pa policija.¹³⁸ Prvič so ta način uporabili pri ustrelitvi 95 talcev v Celju 15. avgusta 1942.¹³⁹

Vseh izseljevalnih akcij je od 3. avgusta 1942 do 12. junija 1943 bilo šest. Dne 16. julija 1943 pa je šef državnega varnostnega glavnega urada izdal odlok; po katerem so akcije v taki obliki ustavili.¹⁴⁰

Poslej so sorodnike ustreljenih, zlasti pa še sorodnike partizanov ali dezerterjev iz nemške vojske pošiljali v taborišče v Strnišču. Posamezne so poslali tja že 1943. leta, do bolj množičnega pošiljanja pa je prišlo v letih 1944, ko je hitro rastlo število dezerterjev iz nemške vojske. S prihodom XIV. divizije NOV in POJ pa je začelo hitro naraščati

¹³⁴ Arhiv T7DG, f. 767

¹³⁵ Poročilo orožniške postaje Trbovlje 5. 8. 1942, v arhivu IZDG, f. 767; poročilo orožniške postaje Hrastnik 6. 8. 1942, v arhivu IZDG, f. 767.

¹³⁶ Arhiv IZDG, f. 767.

¹³⁷ Stane Terčak, ustni vir.

¹³⁸ Arhiv IZDG, f. 767.

¹³⁹ Braumüllerjev dopis Eberharthu 30. 7. 1942, v arhivu IZDG, f. 767.

¹⁴⁰ Dopis okrožnega vodstva Celja 13. 8. 1942 Eberharthu, v arhivu IZDG, f. 767

število rekrutiranih v narodnoosvobodilno vojsko. Zato je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko 15. marca 1944 izdal odredbo, ki določa:

»1. Pooblašчам deželne svetnike, da sorodnike banditov, dezertirjev iz vojske, rekrutiranih za vojsko in prisilno mobiliziranih, ki ne bodo čim prej zbežali (od partizanov — op p.), odstranijo z njihovih posestev in jim jih zaplenijo. Preden bodo deželni svetniki ukazali izvesti takšne ukrepe, se morajo dogovoriti z okrožnimi vodji štajerske domovinske zveze.

2. Posestva bo zaplenil in upravljal urad pooblaščenca državnega komisarja za ugotovitev nemštva v Mariboru.«¹⁴¹

Za izvedbo te odredbe pa bi bila potrebna cela akcija, ki bi se začela najprej s popisovanjem. nato s proučevanjem posameznih primerov, z izključevanjem iz Štajerske domovinske zveze, odvzemom nemškega državljanstva na preklic itd. Toda ljudi, ki jih je odredba zajela, je bilo vedno več. IV. operativna cona je na primer aprila 1944 rekrutirala 722, maja 1456, junija 1851, julija pa celo 2574 oseb.¹⁴² Celó v ljutomerskem okrožju, v katerem ni bilo v tem času nobene partizanske enote, je bilo v začetku aprila 1941 že 172 dezertirjev iz nemške vojske.¹⁴³ Zato so o tej akciji razpravljali na štabnih razgovorih v Gradcu 3. maja 1944. Tu je trboveljski deželni svetnik dr. Frohner »povedal, da lahko uporabi določila odredbe za mnogo oseb, vendar pa je glavno vprašanje, kam naj pošlje njihove družinske člane in ali bodo mogli v redu gospodariti na zaplenjenih posestvih.« Steindl mu je takoj odgovoril, da ni treba odredbe vzeti dobesedno in da »šef civilne uprave želi bolj, da bi izbrali nekaj posebno jasnih in grobih primerov«.

V tem času pa so že napravili nekaj pravih lovov na sorodnike partizanov in dezertirjev. Tako je vermanšaft že 17. marca 1944 pripeljal v Strnišče 31 oseb iz mariborskega, 26. marca 25 oseb iz celjskega okrožja itd. Toda to je bilo le »nekaj posebno jasnih in grobih primerov«. Glede cele akcije pa je bilo še mnogo nejasnosti in so oblastni organi vedno spraševali varnostno policijo ali zvezno vodstvo, kako naj izvajajo določila omenjene odredbe.¹⁴⁴ Varnostna policija in okrožna vodstva Štajerske domovinske zveze so namreč stalno predlagala ljudi za odstranitev in trboveljski deželni svetnik se je na primer že pritoževal, da se »predlogi tičejo izključno malih otrok in starih ter bolnih žensk ter dobivajo vse večji obseg, s čimer je odredba začela dobivati značaj, ki presega njeno zamisel.«¹⁴⁵ Komandant varnostne policije in varnostne službe je bil v skrbeh, kam z ljudmi, saj je zanje ta čas šele iskal prostor. 19. julija 1944 se je dogovoril z dr. Helmutom Carstanjenom:

»a) Dr. Carstanjen bo za izselitev dal na razpolago taborišče za preseljence v St. Michaelu pri Leobnu, ki lahko trenutno sprejme okoli 450 oseb.

Sprejem izseljencev se lahko izvrši vsak dan ...

Taborišče je namenjeno za otroke in matere. Na osnovi dogovora, ki ga je on (dr. Carstanjen — op. p.) sklenil z zveznim vodjem Steindlom, bomo na osnovi prej navedene odredbe šefa civilne uprave moške sorodnike v starosti od 16 do 20 let poslali v taborišče za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču in ženske iste starosti v taborišče za posebne delovne obveznike ženskega spola v Celju. Zmogljivost tega taborišča pa je omejena. Od tega ukrepa bomo izvzeli matere z malimi otroki, ki jih bomo poslali v taborišče za priseljence v St. Michael.

Taborišče za preseljence v Frohnleithnu je trenutno prenapolnjeno in zato ne more sprejeti izseljencev.

¹⁴¹ Zapisek o nalogah 4.b referata IV. oddelka pri komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko 3. 10. 1944 — prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, arhiv IZDG.

¹⁴² VAZ St. 23. 3. 1944.

¹⁴³ Poročilo štaba IV. operativne cone 1. 9. 1944, v arhivu IZDG.

¹⁴⁴ Poročilo ljutomerskega okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze v začetku aprila 1944, v arhivu MNOM.

¹⁴⁵ Eberharthov dopis dr. Carstanjenu: 6. 7. 1944; v arhivu IZDG, f. 767.

Starih in šibkih, ki niso več sposobni za delo, ne bi izselili in bi jih dali v oskrbo njihovim sorodnikom.

Izseljenci naj bi prinesli s seboj perilo, obleko, čevlje (delovno obleko), odeje in jedilni pribor kakor tudi osebne listine. Obsežnih paketov naj ne bi prinašali.

Dr. Carstanjen se bo dogovoril z ustreznimi uradi v Berlinu, da bi izseljence premestili v stari rajh. Tako bi bilo taborišče za preseljence v. St. Michaelu vedno pripravljeno za sprejem izseljencev.«¹⁴⁶

Poleti 1944 so res poslali nekaj žensk najprej v Frohnleiten, pozneje v St. Michael pri Leobnu. Toda 19. septembra 1944 je dr. Carstanjen telefonično sporočil, »da se taborišče za preseljence v St. Michaelu pri Leobnu takoj zapre za vse spodnještajerske izseljence, ki jih naj pošljejo v taborišče za preseljence v Frohnleitu pri Gradcu«.¹⁴⁷

Čez dva dni, to je 20. septembra 1944, pa je šef civilne uprave izdal 7. izvršilni odlok, s katerim je deloma spremenil določbe 5. in 6. izvršilnega odloka z dne 7. januarja 1944 ter določil:

»1. V taborišče za kazenske posebne delovne obveznike lahko takoj pošljejo ne samo zaščitence, temveč tudi osebe z nemškim državljanstvom na preklic, če so za to enaki vzroki kot pri zaščitencih.

2. Zveznega vodjo Štajerske domovinske zveze pooblašчам, da odloča, koga je treba poslati v taborišče. Njemu je treba pošiljati predloge. Za pošiljanje ljudi v taborišče pa so pristojni ustrezni deželni svetniki, v Mariboru pa policijski ravnatelj.«¹⁴⁸

Bistvo tega odloka je v tem, da lahko pošljejo v Strnišče tudi člane Štajerske domovinske zveze. Pred tem jih namreč niso mogli, če jim prej niso vzeli članskih izkaznic in jih proglasili za zaščitence. Toda pogoji za bolj množično izvajanje odredbe z dne 15. marca 1944 in tega odloka so bili v tem času najmanj ugodni, saj je bil »posebno september 1944 izrecno kritičen mesec za Spodnjo Štajersko«.¹⁴⁹ IV. operativna cona je namreč v štirih ofenzivnih sunkih od konca julija do srede septembra 1944 osvobodila zgornjo Savinjsko dolino, Pohorje in Kozjansko in tako ustvarila obsežna osvobojena ozemlja ter rekrutirala nekaj tisoč mladeničev in moš v narodnoosvobodilno vojsko. Sovražnik je bil brez moči. Ker ni mogel hitro uničiti osvobojenih ozemelj, je hotel s propagando zmanjšati njihov pomen in vpliv. Šef civilne uprave je 1. oktobra 1944 izdal »odredbo o amnestiji« in z njo določil: »Kdor bo do 31. oktobra 1944 prostovoljno zapustil bande in se prijavil pri kakšni nemški ustanovi, mu zagotavljam, da ne bo kaznovan, razen če je storil kakšno krvavo dejanje.«¹⁵⁰ 29. oktobra 1944 pa je rok podaljšal do 30. novembra 1944.¹⁵¹ Ne moremo reči, da sovražnik s tem svojim edinim orožjem v tem času ni imel prav nobenega uspeha. V veliki množici na novo mobiliziranih borcev se jih je vendarle našlo nekaj, ki so obljubi verjeli in se prijavili nemškimi oblastem. Toda ti so pomenili majhen, zelo majhen del tiste celote, ki je ostala in nato pozimi 1944/1945 v hudih bojih prestala nemško ofenzivo.

Ko je rok za amnestijo potekel, ali bolje rečeno, ko si je sovražnik nekoliko opomogel in začel ofenzivo, se je z vso resnostjo in natančnostjo vrgel na delo. Steindl je 25. novembra 1944 izdal svoje zaupno »delovno navodilo št. 6/44« in v njem določil, da »je treba najostreje in hitro nastopiti proti vsakomur, ki ogroža obrambno in odporno moč nemškega ljudstva.« Našel je nekaj vrst »sovražnikov države« in ukrepe, ki jih naj zadenejo. Poleg

¹⁴⁶ Dopis z dne 6. 7. 1944, v arhivu IZDG, f. 767.

¹⁴⁷ Dopis komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-Obersturmbannführerja Kurta Stageja svojim izpostavam - prepis Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, podružnica za Severovzhodno Slovenijo, arhiv MNOM.

¹⁴⁸ Prepis sporočila dr. Carstanjena Stageju, v arhivu MNOM.

¹⁴⁹ Arhiv IZDG, f. 246.

¹⁵⁰ Ing. Tremel: Die politisch-propagandistische Lage in der Untersteiermark. Marburg, 17. 1. 1945, izvirnik v arhivu IZDG.

¹⁵¹ VAZ St. 10. 10. 1944.

pismenega opomina in odvzema kart za tekstil in tobak, odvzema otroških doklad, obrtnega dovoljenja itd., ki spada v pristojnost okrožnega vodje, pozna še ukrepe, ki jih po Steindlovem pooblastilu izvede vodja I. vodstvenega urada Heinz Brumüller. Ti ukrepi so:

»c) Začasni varnostni pripor za določen čas v taborišču za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču brez izključitve iz Štajerske domovinske zveze.

Izključitev storilca iz Štajerske domovinske zveze in če je potrebno tudi izključitev najbližjih družinskih članov (staršev, zakoncev in otrok).

Za poostreitev teh ukrepov lahko sledi odgon vseh izključenih moških in ženskih družinskih članov v taborišče za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču.

Razbitje cele družine, t. j. odgon mladoletnih otrok v starosti do 14 let v taborišče Volksdeutsche Mittelstelle izven Spodnje Štajerske z namenom, da bi po možnosti hitro zagotovili njihovo vzgojo in jih spravili pod streho na družinska redniška mesta, ki bodo ustrezala njihovi delovni zmožnosti.

Za dodatni ukrep se lahko odredi zaplemba vsega družinskega premoženja.

Iztrebljenje vseh tistih elementov, ki poskušajo nastopati proti rajhu, ali ki jim je dokazano, da to nameravajo.«

Vodja I. vodstvenega urada Heinz Braumüller je čez štiri dni določil, da morajo krajevni skupinski vodje do 3. decembra 1944 na posebnih tiskanih vprašalnih polah navesti vse podatke o sorodnikih partizanov in dezerterjev iz nemške vojske. Te podatke so nato obravnavale posebne komisije, ki so jih vodili okrožni vodje ali pa člani zveznega vodstva. Okrožni vodja je nato kot predsednik komisije na kraju samem v krajevni skupnosti odločil, kakšne ukrepe naj izvedejo proti »sovražnikom države« in njihovim družinskim članom.¹⁵² Tiste, ki jih je okrožni vodja tako določil za izselitev, je nato vermanšaft v začetku januarja 1945 odgnal v Maribor. Tu so jih še enkrat pregledali in nato poslali v Strnišče ali pa v taborišča za preseljence na Zgornjem Štajerskem.

Zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva ni znano, kako se je ta akcija odvijala po vsej Štajerski in koliko so jih poslali v taborišča. Nekaj podatkov je le za trboveljsko okrožje. Od tod so že v začetku maja 1944 poslali osem ljudi v Strnišče,¹⁵³ konec julija 1944 pa spet osem v St. Michael pri Leobnu.¹⁵⁴ In 8. avgusta 1944 je okrožni vodja Eberharth poročal, da »v vsem okrožju pride v poštev za ukrepe okrog 1200 družin.«¹⁵⁵ Do zime je to število naraslo na okrog 5000 družin. Zato seveda nacisti niso mogli do roka končati dela in okrožni vodja je 14. decembra 1944 tožil:

»1. Nemogoče je, da bi v mesecu decembru obravnavali okoli 5000 družin po predpisanih merilih, ker krajevni skupinski vodje ne bodo mogli pravočasno izpolniti vprašalnih pol, ki sem jih dobil za ta namen.

Zaradi pomanjkanja prostora je tudi nemogoče pobrati okoli 16.000 oseb ali pa samo en del od njih.

Trenutno nimamo na razpolago varnostnih sil, da bi pobrale sorodnike banditov, ker so posamezne enote, vključno z vermanšaftom že teden dni v veliki akciji na zahodu Spodnje Štajerske.

Zato se moram v mesecu decembru, kot sem se dogovoril z zveznim vodjem, omejiti le na to, da odstranim iz trboveljskega okrožja 30 do 40 družin najradikalnejšega kova in pripravim za januar veliko akcijo.«¹⁵⁶

Drugi dan so začele v tem okrožju delati komisije in januarja 1945 je bila »velika akcija« proti sorodnikom partizanov in dezerterjev iz nemške vojske v glavnem že zaključene.

¹⁵² VAZ St. 4. 11. 1944.

¹⁵³ Okrožnica št. 43/44 I. vodstvenega urada zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze 29. 11. 1944, v arhivu MNOM.

¹⁵⁴ Eberharthov dopis vodji taborišča 6. V. 1944, v arhivu IZDG, f. 771.

¹⁵⁵ Poročilo trboveljskega deželnega svetnika dr. Frohnerja 29. 7. 1944, v arhivu IZDG, f. 767.

¹⁵⁶ Arhiv IZDG, f. 767.

na. 6. februarja 1945 je okrožni vodja že poročal, da lahko začno odstranjevati »približno 70 do 80 družin s povprečno 4 osebami na družino«.¹⁵⁷

V Strnišče pa niso pošiljali samo sorodnikov partizanov in sorodnikov dezertarjev iz nemške vojske, temveč tudi druge politične osumljence, ki so jim vzeli članske izkaznice Štajerske domovinske zveze. Tako je na primer komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko julija 1944 poslal tja tri osebe, »ker niso prijavile partizanov in ker so osumljene protidržavnega dela«.¹⁵⁸ Vodja vermanšafta Franc Steindl pa je že spomladi 1944 sklenil, da bo pošiljal v Strnišče neposlušne vermane, posebno tiste, ki se bodo slabo obnesli v protipartizanskih akcijah. Odločil je, naj jih držijo posebej in pritegnejo k trdemu delu, vendar pa jih ni izključil iz Štajerske domovinske zveze.¹⁵⁹

Tako je Strnišče spomladi 1944 postalo na pol koncentracijsko taborišče za politične zaščitence, predvsem za sorodnike partizanov. Celotno gradbišče je bilo že tako in tako ograjeno z bodečo žico in so ga stražili obratni stražniki, taborišče za kazenske posebne delovne obveznike, ki je bilo na levi od glavnega vhoda, pa so po vzgledu na koncentracijska taborišča obdali še z eno ograjo iz bodeče žice in ob nji so stalno patrolirali vermani. V začetku v taborišču ni bilo stražnega stolpa, pozneje pa so si tudi tega omislili in ga postavili sredi taborišča. Bil je visok okrog deset metrov in na njem je bil vedno verman z žarometom in strojnico.

Ob prihodu v taborišče je moral vsak oddati svojo civilno obleko in je dobil poljsko vojaško uniformo in plašč nemške državne delovne službe. Nato mu je poveljnik straže dodelil mesto v baraki. Pri tem je pazil, da je imel povsod svojega zaupnika.

Pozimi 1944-1945 se je taborišče napolnilo in je bilo v njem do osvoboditve okrog 350 moških, ki so jih strpali v štiri barake. Vsaka baraka je imela nekaj sob, ki so imele vsaka svoj vhod. V vsaki sobi je bilo okoli petnajst nadstropnih postelj in za vsako sobo so določili sobnega starešino, ki je odgovarjal za red in snago v sobi. Izbirali so predvsem vplivne ljudi ali pa tiste, ki so se jim kaj zamerili, da so se lahko potem za vsako najmanjšo nepravilnost nad njimi močno znašali.

Dnevni red v taborišču Strnišče je bil enak dnevniemu redu v koncentracijskih taboriščih. Taboriščniki so morali vstati zelo zgodaj (poleti ob štirih, pozimi ob petih) in v dvajsetih minutah urediti sebe in posteljo. Nato so dobili zajtrk. Zajtrku je sledil zbor za delo, ki je ob večkratnem preštevanju in zbiranju v skupine po tvrdkah dal taboriščnemu vodstvu in straži mnogo prilik za šikaniranje. Vsega tega so bili navadno rešeni tisti, ki so jih zaposlili v pisarnah. Drugi so morali v koloni na gradbišče in med potjo prepevati nemške pesmi.

Taboriščniki so morali delati enajst ur na dan pri raznih nemških stavbnih tvrdkah kot Schoewen iz Düsseldorfa, Schallinger z Dunaja itd. Delati o morali ob vsakem vremenu in tudi ob nedeljah, posebno tisti, ki niso izpolnjevali norme ali ki so napravili kakšen prekršek. Delo pri tvrdkah je bilo zelo različno. Najtežje je bilo pri tvrdki Schoewen iz Düsseldorfa, ki je prevzela tudi glavno delo pri kanalizaciji, med drugim tudi kopanje okrog 5 metrov globokega jarka: »Delo je bilo naravnost suženjsko. Vsak kopač z lopato in krampom je imel prvi dan točno določen kos terena, ki ga je moral izkopati. Polir si je najemal nekega civila, ki mu je dal primerno nagrado, da je naravnost divje delal med zaščitenci. Z njim smo seveda morali enako hiteti tudi drugi. Ko je človek prikopal okrog tri metre globoko, je moral vsakokrat, ko je vrgel zemljo iz jarka, poskočiti, da se mu ni vse skupaj vsulo nazaj na glavo. Preddelavec ali kar je že bil, je vedno tekal od kopača do kopača in s posebno napravo meril učinek. Gorje, če je kdo le malo zaostal za onim podkupljenim civilom. Takega nesrečnika si je zapisal in takoj po telefonu obvestil vodjo

¹⁵⁷ Arhiv IZDG, f. 774.

¹⁵⁸ Arhiv IZDG, f. 775.

¹⁵⁹ Sporočilo komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko dr. Walluscheku-Wallfeldu 31. 7. 1944, v arhivu MNOM.

taborišča. V taborišču je sledila kazen: nadurno delo, odtrgovanje dodatka, bunker itd.... Tudi plačo smo prejeli, da je bila ironija popolna, in sicer 5 RM na mesec. Očitno je, da so se s temi 5 RM na mesec iz nas norčevali.« Tako se delovnih razmer v Strnišču spominja Lojze Lasbaher, ki je 17 mesecev prebil v taborišču in nato avgusta 1944 pobegnil k partizanom.¹⁶⁰

Pri takšnem delu pa so taboriščniki dobivali slabo hrano. Zjutraj so jim dali črno kavo ali nesladkan čaj, opoldne prazno juho in prikuho iz repe, korenja in zelja, tu in tam kakšen ocvirek mesa, zvečer pa košček margarine ali salame ali pa neužitno juho. Živel so bolj od priboljškov, ki so jim jih prinesli ali pa poslali sorodniki. Del tega je seveda romal v nenasična žrela taboriščnega vodstva in straže.

Taboriščno vodstvo in straža sta s taboriščniki ravnala zelo slabo. Vodja taborišča SA-Hauptsturmführer Fritz Munkelt, bivši trgovski potnik doma iz okolice Leipziga je na vsakem koraku šikaniral taboriščnike in jih za vsak najmanjši prekršek zapiral v bunker in jim prisodil še petindvajset udarcev po golem telesu. Včasih je bil tako pijan, da je iz objestnosti kričal: »Danes je treba nekoga ustreliti.« Nekoč je res ustrelil nekega petindvajsetletnega taboriščnika, ker je lačen kot je bil, iz paketa ukradel klobaso. Posebej pa bo taboriščnikom ostal v slabem spominu namestnik vodje taborišča in poveljnik straže SA-Truppführer Franc Pisk, bivši zidarski pomočnik, doma iz Št. Vida ob Glini. Tega so imenovali. »rdeči«, ker je na rokavu nosil širok rdeč trak s kljukastim križem. Bil je tako okruten, da je znal taboriščnika podreti na tla, skakati po njem, ga brcati do krvi in višnjevih podplutb. Ker so taboriščniki bežali iz Strnišča k partizanom, je neki večer pred taboriščniki izjavil, da bo vsakega ujetega ubežnika ustrelil sam, če pa koga ne bodo ujeli, bo za njega ustrelil talca. Nekega dne je iz strahu, da ga ne bi ustrelili kot talca pobegnil tudi Jože Vengust, doma iz Poljčan, a sta ga vermana Ivan Jarc in Matija Mesarič ujela in privedla nazaj v Strnišče. Zvečer, ob devetih ga je Franc Pisk z revolverjem ustrelil v prsi. Ker ni bil takoj mrtev in je kričal, ga je verman Ivan Jarc ustrelil še enkrat. Franc Goričan, doma iz bližine Celja in star okoli 60 let, je moral za kazen na nadurno delo. Ker dela ni zmož, ga je Franc Pisk začel pretepati. Da bi se obranil pred udarci, je Goričan skočil Pisku za vrat. Za kazen je moral ponoči spati v bunkerju, zjutraj pa z drugimi iti na delo. Ker dela ni zmož, je opoldne namesto kosila dobil sto udarcev s palico po hrbtni strani. Popoldne je moral spet na delovišče, kjer ga je Franc Pisk z revolverjem ustrelil v tilnik.

V nemškem oddelku se je po krutosti najbolj »odlikovala« bivša trgovska pomočnica iz Gradca Annemarie Buttolo. Ta je novembra 1944 prišla za paznico, a si je zaradi svoje krutosti in kot Munkeltova priležnica »pridobila toliko izkušenj«, da je v začetku leta 1945 napredovala za vodjo ženskega oddelka, ker se je dotedanji vodja Käthe Schirack pokazala kot preveč popustljiva. Buttolo je taboriščnice šikanirala, brcala in klofutala. Taboriščnice so morale po deset ur ali več na dan kopati strelske jarko pri Ptuj in še hoditi peš iz Strnišča do Ptuja in nazaj. Konec marca in v začetku aprila 1945 so se morale preseliti iz Strnišča na Tezno.

V dobrih dveh letih je bilo v taborišču v Strnišču vsega skupaj okoli 1400 moških in okoli 500 žensk.¹⁶¹

Na koncu lahko napravimo takšen zaključek:

Nacisti so že pred aprilsko vojno 1941 pripravljali tla za okupacijo slovenske Štajerske in delali načrte za njeno ponemčenje. Da bi jih uresničili, so po zasedbi ustanovili posebno organizacijo, ki so jo glede na nekdanjo »Steirer-Partei« imenovali »Steirischer Heimatbund« (Štajerska domovinska zveza). Njena naloga je bila spodnještajersko prebivalstvo čim prej napraviti sposobno za vključitev v »nemško narodno skupnost«, to se pravi naučiti ga nemškega jezika in prevzgojiti v nacionalnosocialističnem duhu.

¹⁶⁰ Sporočilo ptujskega deželnega svetnika 15. 6. 1944 vodji taborišča, arhiv MNOM.

¹⁶¹ Lojze Lasbaher, izjava pri avtorju.

Zgradili so jo po zgledu Nacionalnosocialistične nemške delavske stranke, v katero naj bi se tudi v treh letih vključila. Njeno vodstvo so sestavljali predvsem bivši člani Švabskonemškega Kulturbunda, ki so se že prej s svojim petokolonskim delom odlikovali v boju za nemštvo.

Zaradi močnega nemškega nasilja, (uničevanje vsega slovenskega, zapiranje »Nemcem sovražnih oseb«, izseljevanje izobraženstva) in močne hitlerjanske demagogije, ki je pri slabih socialnih razmerah našla ugoden odmev, se je v Štajersko domovinsko zvezo vpisalo okrog 95 % vseh prebivalcev.

Posebne komisije so vse, ki so se prijavili v Štajersko domovinsko zvezo, preiskale in ocenile po rasnem in političnem vidiku. Po rasnem vidiku so jih razdelili na štiri raskakovostne skupine, pri katerih je šlo za prevlado te ali one rase. Po političnem vidiku so prijavljene razdelili na pet skupin glede na odnos do nemštva oziroma slovenstva. Na osnovi rasne in politične ocene in mnenja sprejemne komisije so prijavljene sprejemali za člane Štajerske domovinske zveze. Predvsem Nemci so postali dokončni člani, Slovenci, ki so jih prvo leto imenovali tudi Vindišarje, pa so postali začasni člani. Odklonili so približno eno petino prijavljenih, večino iz rasnih razlogov (osebe s prevladujočo, neevropsko rasno primesjo; bebce, slaboumne, gluhone; asocialne, pijance, kriminalce itd.), manjši del pa iz političnih razlogov.

Članstvo v Štajerski domovinski zvezi je bilo pogoj za pridobitev nemškega državljanstva in osnova za njegovo stopnjo. Podobno kot v nekaterih drugih pokrajinah, ki so jih nacisti nameravali priključiti k nemškemu rajhu, je nacistično pravo z odredbo ministrskega sveta za državno obrambo z dne 14. oktobra 1941 in odlokom državnega notranjega ministra z dne 10. februarja 1942 tudi na Spodnjem Štajerskem uveljavilo tiste stopnje državljanstva; ki jih pred vojno niso poznali, to je »nemško državljanstvo na preklic« in »zaščitništvo nemškega rajha«.

Medtem ko so dokončni člani Štajerske domovinske zveze postali nemški državljani, so začasni člani postali nemški državljani na preklic. Njim bi lahko v času desetih let državljanstvo preklicali, brž ko pa bi postali dokončni člani Štajerske domovinske zveze, bi dobili tudi nemško državljanstvo. Tisti, ki so jim odklonili sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, so postali zaščitenci Nemškega rajha. Dokler so bili v Nemškem rajhu, so lahko živeli le pod njegovo zaščito, z odhodom na področje izven rajha pa je ta »zaščita« sama od sebe prenehala.

4. Nacisti so spomladi 194 leta nameravali izseliti tudi tiste, ki jih ne bi sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo. Toda ko so iz tehničnih razlogov svoj načrt za izseljevanje prvič spremenili, v njem ni bilo več te skupine. Zato so morali vprašanje zaščitencev reševati v domačem okviru.

Zaščitenci so imeli manj pravic kot nemški državljani. Zakonsko zvezo so lahko sklenili le med seboj, niso dobili obrtnih dovoljenj, niso smeli podedovati kmečkih posestev itd. Ker jih niso klicali v državno delovno službo in nemško vojsko, so morali zadostiti posebni delovni obveznosti. Od spomladi 1942 do poleti 1943 so morali delati v poljedelstvu pri zgornještajerskih kmetih, spomladi 1943 pa so nacisti ustanovili taborišče v Strnišču, ki so ga sami označili kot »vmesno stvar med koncentracijskim taboriščem in delovnim taboriščem za inozemske delavce«. Do novembra 1943 so kljub omejeni zmogljivosti, ki je znašala le 300 oseb, spravili vanj preko 600 zaščitencev. Zato so bile razmere v njem celo za nacistične neznosne in je pobegnila dobra tretjina taboriščnikov. Ob slabi hrani so morali taboriščniki trdo delati pri graditvi tovarne glinice in aluminija.

Da bi nacisti lažje obvladovali taboriščnike, so ločili tako imenovane kazenske posebne delovne obveznike, ki so bili zaščitenci predvsem iz političnih razlogov, od tako imenovanih posebnih delovnih obveznikov, ki so bili zaščitenci iz rasnobioloških razlogov. Zato so za poslednje v začetku leta 1944 ustanovili v Studencih pri Mariboru novo taborišče z zmogljivostjo okrog 250 zaščitencev, ki so delali pri graditvi elektrarne na

Mariborskem otoku. Za kazenske posebne delovne obveznike ženskega spola pa so taborišče ustanovili v Christinenhofu v Celju, ki je imelo zmogljivost okrog 40 oseb. Toda obstajalo je le od konca junija do srede avgusta 1944, ko so 31 taboriščnic prepeljali v taborišče v Strnišču, ki se je začelo polniti predvsem s sorodniki partizanov in dezerterjev iz nemške vojske.

V svojem prizadevanju, da bi zadušili ali vsaj omejili narodnoosvobodilno gibanje, so nacisti zasledovali ne samo njegove aktivne člane, temveč tudi njihove družinske člane. Od poletja 1942 do poletja 1943 so jih odvažali v koncentracijska taborišča, pozneje pa v taborišče za kazenske posebne delovne obveznike v Strnišču. Posebno akcijo proti njim so pripravljali od spomladi 1944, a so jo predvsem zaradi močnega porasta osvobodilnega boja poleti 1944 lahko izvedli šele v začetku januarja 1945, ponekod pa celo v začetku februarja 1945. Sposobne za delo so odgnali v Strnišče, starejše ženske in otroke pa v taborišči za preseljence »Volksdeutsche Mittelstelle« v St. Michaelu pri Leobnu in Frohnleithnu pri Gradcu. V Strnišču so tako zbrali okoli 350 moških in okoli 320 žensk, ki so morali ob slabi hrani in slabem ravnanju taboriščnega vodstva po enajst ali še več ur na dan trdo delati. Vrata v svobodo jim je odprl šele zlom nacistične Nemčije.

Zapisnik o komisijskem pregledu taborišča v Strnišču 16. VII. 1945. — Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njenih pomagačev, podružnica za severovzhodno Slovenijo, prijava zločinca Franca Piuka, v arhivu IZDG, št. 3030; izjave Milana Šonaje, Mirka Pajmona, Grete Habjanič in Elze Zupančič, prav tam; izjave Lojzeta Lasbaherja, Marije in Pepce Ilovnik in Petra Lenardona pri avtorju.

POLOM RAZNARODOVALNIH NAČRTOV NEMŠKEGA OKUPATORJA V OKROŽJU KAMNIK*

V tej razpravi obravnavam raznarodovalne načrte nemškega okupatorja v okrožju Kamnik in njihov polom pod vplivom narodnoosvobodilnega boja. Zaradi pomanjkanja ustreznih virov nisem mogel obdelati vseh področij, na katerih je okupatorjevo raznarodovalno delo doživljalo neuspehe, temveč sem se omejil le na tri vprašanja: neuspeh ponemčevanja okupatorjeve uprave v občinah, uničenje nemškega šolstva in neuspeh okupatorjevih kolonizacijskih načrtov. Naj pripomnim, da je za širši okvir obravnave poloma nemških raznarodovalnih načrtov v okrožju Kamnik na voljo obsežna monografija o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji v letih 1941—1945.¹

I. Neuspel poskus ponemčenja uprave v občinah

Območje, ki ga obravnava ta razprava, je nekdanje okupatorjevo okrožje Kamnik (Landkreis Stein), ki je obstajalo od poznega poletja 1941 do pomladi 1945. Narodnoosvobodilno gibanje je na tem območju organiziralo dve svoji okrožji, in to kamniško ter litijsko. Iz razumljivih razlogov se meje teh dveh okrožij niso ujemale z mejo okupatorjevega okrožja Kamnik. V začetku NOB je bilo litijsko območje sestavni del velikega kamniškega okrožja, pozneje pa so ustanovili litijsko okrožje in je meja med okrožjema jeseni 1943 tekla od Save pri Senožetih čez Sv. Križ, Sv. Trojico in čez Limbarsko goro. Meja partijskega kamniškega okrožja je potekala na zahodu: Črnuče—Dobeno—Šenkov turm—Utik—Vodice—Spodnji Brnik—Cerklje Štefanja gora—Šenturška gora, na jugu po Savi od Črnuč do Senožet, na vzhodu: Senožeti—Sv. Križ—Javorščica—Vrhopolje—Krašče—Prikrnica—Pogled—Svine—Negastrn—Blagovica—Jastrobje—Češnjica, na severu: Češnjice—Zgornji Tuhinj—Ravne—Gozd, Kališe—Županje njive—Bistričica—Šenturška gora; vsi našeti kraji so bili v tem okrožju. Partijsko litijsko okrožje je bilo jugovzhodno in vzhodno od kamniškega.²

Območje poznejšega okrožja Kamnik (okupatorjevega in tudi partizanskega) je bilo v aprilski vojni 1941 operativno območje nemške in italijanske vojske. Slednja se je potem, ko je Hitler določil mejo med nemškim rajhom in Italijo in ko so bile končane vojaške operacije v Jugoslaviji, do kanca aprila 1941 umaknila z ozemlja, ki ga je Hitler prisodil Italiji. Zaradi tega je nemški okupator lahko uvedel civilno upravo na Gorenjskem šele 30. aprila 1941, torej štirinajst dni kasneje, kot je to storil na slovenskem Štajerskem. Nemško civilno upravo na Gorenjskem in v Mežiški dolini, ki je imela začasen pomen — obstajala naj bi le (do priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu — je po Hitlerjevem odloku z dne 14. aprila 1941 vodil namestnik gauleiterja NSDAP za Koroško (gauleiterja ni bilo tam od leta 1939) Franz Kutschera na Bledu in pozneje v Celovcu.

Nemška civilna uprava v zasedenih slovenskih pokrajinah je iz praktičnih razlogov v glavnem upoštevala dotedanjo politično-upravno razdelitev območja, tj. bivše jugoslovanske srece ali okraje in občine. Šef civilne uprave za Gorenjsko je imenoval politične komisarje za vse okraje na Gorenjskem, tj. za Radovljico, Kranj, Škofjo Loko, Kamnik in

* Zbornik občine Domžale, 1979, str. 171–221.

¹ Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Maribor 1968 (dalje: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika).

² Miroslav Stiplovšek: Kamniško okrožje v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945 (Problematika virov in literature, obsega in razdelitve okrožja ter periodizacije). Domžale 1975, str. 23—25.

Litijo, za Mežiško dolino pa Dravograd. V Kamnik je konec aprila ali začetek maja 1941 prišel dr. Fritz Dullnig in v Litijo Hermann Petschauer, oba avstrijska Nemca in nacista.³

Državna meja med Nemčijo in Italijo na Gorenjskem in Dolenjskem je povzročila, da se je okraj Kamnik nekoliko povečal, okraj Litija pa zelo zmanjšal. Okraj Kamnik je imel po jugoslovanski statistiki pred vojno 579,5 km², 20 občin in 38.638 prebivalcev⁴ in je razen večjega dela občine Trojane prišel ves na območje šefa civilne uprave za Gorenjsko (večji del občine Trojane so priključili Spodnji Štajerski). To so bile občine: Blagovica, Dob, Domžale, Homec, Ihan, Kamnik, Kamniška Bistrica, Komenda, Krašnja, Lukovica, Mengeš, Moravče, Motnik, Radomlje, Sela pri Kamniku, Šmartno v Tuhinju, Trzin, Vodice in Zgornji Tuhinj. Priključili pa so kamniškemu okraju tisti del okraja Ljubljana-okolica, ki ga je nova državna meja odrezala od Ljubljane in je bil med to mejo in kamniškim okrajem. To so bile občine: Dol pri Ljubljani (pri Št. Jakobu), Dolsko (okupator jo je imenoval Vinje), Podgorica in del občine Ježica, ki ga je okupator takoj oblikoval v občino Črnuče. Okupatorjev okraj Kamnik je imel torej 23 občin. Srez ali okraj Litijo, ki je imel po jugoslovanski statistiki pred vojno 717 km² in 40.269 prebivalcev,⁵ je nova državna meja najprej razpolovila in je bilo sedem občin pod italijanskim in deset pod nemškim okupatorjem. Nemški okupator je pet občin priključil okraju Laško, ki je bil pod nemško civilno upravo za Spodnjo Štajersko, in je le pet občin ostalo v okupatorjevem okraju Litija. To so bile občine: Kresnice, Litija, Šmartno pri Litiji, Trebeljevo in Vače. Okupator ni na Slovenskem tisti čas bolj razbil in oklestil nobenega drugega okraja, kot je to storil z okrajem Litijo. Zanimivo je, da ga ni ukinil še pred zasedbo, kot je to storil z okrajem Krško, ki ga je nova državna meja med Italijo in Nemčijo tudi razpolovila in so nato polovico še prod zasedbo priključili okraju Brežice.

Politična komisarja za okraja Kamnik in Litija sta takoj po svojem prihodu na svoji upravni območji imenovala občinske komisarje, ki so se v prvih tednih imenovali komisarični upravniki občin. Kaže, da se je to zgodilo med 2. in 5. majem 1941; torej nista imela na voljo mnogo časa, da bi jih lahko skrbneje izbirala. Sicer pa nista niti imela na voljo mnogo kadra na izbiri, saj so bili celi predeli, predvsem na podeželju, kjer sploh ni bilo nobenih Nemcev, kaj šele takšnih, ki bi bili ustrezni za občinske komisarje. V Litiji je občinski komisar postal gozdarski inženir Ernst Puschmann, upravnik gradu Slatna pri Litiji. Politični komisar Dullnig je za občinskega komisarja v Kamniku imenoval barona Hermanna von Rechbacha, lastnika gradu Krumperk. V litijskem okrožju so morali občinski komisarji takoj (3. maja 1941) podpisati »vdanostno izjavo« v nemškem in slovenskem jeziku. Ta se v slovenskem jeziku glasi dobesedno takole: »Izjavljam, da sem pripravljen za voditelja Adolfa Hitlerja in za nemško državo kot župan zastaviti vse moje moči. Ne bom nikoli izvršil dejanj, ki bi bila proti nemški državi, njihovim predpisom in zakonom naperjeni. Znano mi je, da bi bili taki pogreški kaznovani s smrtjo.«⁶

Občinske komisarje za Domžale, Dob, Blagovico in Komendo so izbrali iz domžalskih Nemcev, za katere pa so pozneje poročali, da se niso obnesli niti strokovno niti značajno. Deželni svetnik za okrožje Kamnik dr. Hermann Doujak je namreč 8. aprila 1942 poročal šefu civilne uprave za Gorenjsko, »da so v okrožju Kamnik za občinske komisarje večkrat postavili volksdeutscherje iz Domžal. Ker so jih vzeli iz njihovega glavnega poklica in postavili v kraj, v katerem svojega poklica niso mogli več opravljati,

3 Litijski zbornik NOB, I, Ljubljana 1969, ki je skozi spominke članke udeležencev NOB precej dobro prikazal dogajanja v litijskem partijskem okrožju v narodnoosvobodilnem boju, ne navaja nemškega političnega komisarja za okraj Litija v letu 1941. Tudi glede drugih podatkov o nemški zasedbi litijskega območja ni zanesljiv in je pomanjkljiv.

4 Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 175—209. Splošni pregled dravske banovine. Ljubljana 1939, str. 109—113.

5 Krajevni leksikon dravske banovine, str. 308—333; Splošni pregled dravske banovine, str. 133—137.

6 Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana (dalje: Arhiv IZDG), fond: Landrat Stein, f. 814/I, Lojalitätserklärung.

so jih imeli za profesionalce in jih tako plačevali. Potem pa se je izkazalo, da ti občinski komisarji deloma niso dorasli svoji nalogi in da niti glede značaja niso v redu. Ker pa ni bilo mogoče, da bi v vseh občinah našli domače nemško govoreče občinske komisarje, ni moglo priti do nobenih sprememb.⁷ V odročnejših predelih sta politična komisarja imenovala za občinske komisarje tudi Slovence, predvsem tiste, ki so še iz avstroogrske monarhije znali nemščino. Od 26 občinskih komisarjev za 28 občin (dva sta to dolžnost opravljala za štiri občine) je bila okrog 11 Slovencev, drugi pa Nemci. To razmerje se je spreminjalo, tako da je bilo včasih število občinskih komisarjev — Slovencev še večje, razvoj pa je šel vendarle v smeri njihovega izpodrivanja. Od skupno okrog 55 ljudi, ki so bili okupatorjevi občinski komisarji v okrožju Kamnik v letih 1941—1945, je bilo okrog 25 Slovencev in 30 Nemcev ali vsaj Nemcev po izvoru. V občinskih uradih je sedelo v glavnem domače uradništvo, le deloma večje nemščine. Konec septembra 1941 so npr. od 26 ocenjenih občinskih tajnikov znali dobro nemško le 4, zadovoljivo jih je znalo le 7, manj zadovoljivo 3 in nezadovoljivo kar 12.⁸

Pristojnosti občinskih komisarjev so bile precej manjše kot pa pristojnosti političnih komisarjev v okrajih, kar je glede na narodnostno sestavo prvih in drugih tudi razumljivo. Več pristojnosti bi občinski komisarji dobili šele potem, ko bi po uvedbi nemškega občinskega reda postali župani in bi tudi za posamezne občine veljal ta red v celoti. Občinski komisarji so vodili posle t. i. državne uprave v občinah samo po navodilih političnih komisarjev, obenem pa so vodili posle t. i. občinske samouprave, vendar so se tudi pri tem morali držati navodil političnega komisarja. »Za sebi sami odgovorno samoupravo, kot jo predvideva nemški občinski red, sedaj še ni pogojev. Nemški občinski red se lahko uvede šele po razjasnitvi narodnopolitičnih vprašanj na zasedenih območjih, predvsem pa šele tedaj, ko bo v občini zadostno število nemškega oziroma nemško zavestnega prebivalstva in ko bo po uvedbi državljankega prava na voljo tudi zadostno število občanov, iz katerih bo mogoče izbrati občinske organe in delavce, ki bodo delali kot neprofesionalci,« je pisal šef civilne uprave za Gorenjsko 30. junija 1941.⁹ Naloge in pristojnosti občinskih komisarjev na Gorenjskem je šef civilne uprave za Gorenjsko določil s svojo »odredbo o upravi občin« dne 25. junija 1941.¹⁰ Zanimivo je, da je šele s to odredbo razpustil občinske uprave iz časa pred okupacijo, kar je npr. šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko storil že na dan uvedbe nemške civilne uprave v tisti pokrajini. Šef civilne uprave za Gorenjsko je sicer uvedel nemški občinski red z nekaterimi izjemami in na splošno, tako da bi veljal za posamezno občino šele takrat, ko bi ga zanjo izrecno uvedel.¹¹ Kaže, da ga kljub prizadevanju nekaterih organov ni uvedel za nobeno občino kamniškega in litijskega okraja oziroma kamniškega okrožja in so ostale pristojnosti občinskih komisarjev v glavnem takšne, kot so bile v začetku. O nezaupanju, ki ga je imel šef civilne uprave za Gorenjsko do občinskih komisarjev na Gorenjskem govori tudi njegovo naročilo, da morajo dovoljenje za sklepanje zakonske zveze izdajati le politični komisarji in nikakor ne občinski komisarji. Ko so v kamniškem okrožju ustanovili devet matičnih uradov, nobenega od njih ni vodil občinski komisar, temveč prav vse nemški šolski upravitelji iz šol na sedežu matičnega okoliša in tudi namestniki so bili le nemški učitelji sosednjih šol.¹²

Že od začetka nemške okupacije je bilo jasno, da bo prišlo do večje upravne preureditve zasedenega območja; prvič, zaradi prilagajanja uprave v zasedenih slovenskih predelih na upravo v nemškem rajhu in predvsem v sosednjih avstrijskih pokrajinah, in drugič, ker je

7 Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, Doujakovo poročilo 8. 4. 1942.

8 Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131, poročilo okrožnega inšpektorja Kamnik 28. 9. 1941.

9 Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 822/I, okrožnica šefa civilne uprave za Gorenjsko 30. 6. 1942.

10 Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Karntens und Krains (dalje: VAZK), Jg. 1941, St. 15, 27. 6. 1941.

11 VAZK, 1942, St. 24, 14. 11. 1942.

12 Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/II, navodila šefa civilne uprave za Gorenjsko za matično službo.

bil okrnjeni litijski okraj s petimi občinami nezmožen samostojnega življenja. Šef civilne uprave za Gorenjsko je s svojo »odredbo o razvrstitvi uprave na zasedenem ozemlju«, ki jo je izdal 25. julija 1941, a je veljala od 1. avgusta 1941, ukinil okraje in uvedel okrožja Radovljica, Kranj in Kamnik. Določil je tudi občine, ki pridejo v ta okrožja. V okrožje Kamnik so prišle vse občine dotedanjega kamniškega in litijskega okraja obenem pa še občina Šmartno pod Šmarno goro, ki je bila dotlej v okraju Škofja Loka. Šef civilne uprave je tudi določil, da vodijo upravo v okrožjih še naprej politični komisarji.¹³ V okrožju Kamnik je bil politični komisar še nekaj časa (do oktobra ali novembra 1941) dr. Fritz Dullnig in nato do konca nemške okupacije dr. Hermann Doujak, ki je bil prej na tem položaju v Radovljici. V začetku leta 1942 so se politični komisarji preimenovali v deželne svetnike. Okrožje Kamnik je v tem obsegu ostalo do konca nemške okupacije, po želji prebivalstva so še jeseni 1941 izključili iz njega občino Šmartno pod Šmarno goro in jo priključili okrožju Kranj. Jeseni 1941 je imelo okrožje Kamnik 881 km² in 58.962 prebivalcev.¹⁴

Meja okrožja Kamnik je šla večinoma po občinskih mejah, razen pri Trojanah na vzvodu in ob novi meji nemškega rajha na jugu, kjer ta meja ni upoštevala občinskih meja. Tako je delček občine Trojane prišel k občini Blagovica, manjši del občine Ježica je postal občina Čmucе, delček občine Dobrunje (kraja Besnica in Javor) sta prišla k občini Trebeljevo ter delčki občin Stična, Št. Vid pri Stični in Primskovo k občini Šmartno pri Litiji.

Nemška civilna uprava na Gorenjskem ni bila tako naklonjena spremembi občin, kot npr. na Spodnjem Štajerskem. Ves čas nemške okupacije so v okrožju Kamnik izrecno ukinili le tri občine oziroma združili šest občin v tri. 15. oktobra 1941 so občino Radomlje priključili občini Homec, tako da je nato ena občina imela dve imeni (Homec-Radomlje), občino Trzin pa so priključili občini Mengeš; vse štiri občine sta že od začetka nemške okupacije upravljala dva občinska komisarja, kar kaže na to, da so to združitev pripravljali že od začetka maja 1941.¹⁵ Čeprav sta okrožno in zvezno vodstvo Koroške ljudske zveze (Kärntner Volksbund) predlagala, naj bi združili tudi občine Sela pri Kamniku in Šmartno v Tuhinju, Krašnjo in Blagovico ter Podgorico in Dol pri Ljubljani, politični komisar za okrožje Kamnik tega predloga ni upošteval v celoti. Zavzemal se je le za priključitev občine Sela pri Kamniku občini Šmartno v Tuhinju, kar se je zgodilo šele 17. septembra 1942.¹⁶ Kot bomo videli, je prišlo pozneje le še do združitve dveh občin, ki pa je niso predvidevali ob začetku okupacije in so jo napravili iz drugačnih razlogov.

Temeljna naloga nemške civilne uprave na Gorenjskem — popolno ponemčenje dežele in ljudi — je zahtevala tudi spremembo v narodnopolitični sestavi občinskih komisarjev. Zato si je politični komisar oziroma deželni svetnik za okrožje Kamnik prizadeval, da bi vsaj postopoma spravil čim več občin v roke nemških občinskih komisarjev. »Zelo mi gre za to, da bi v svojem okrožju imel čim prej nemške župane,« je poudarjal deželni svetnik dr. Doujak.¹⁷ Potem ko ni uspel, da bi spremenil razmerje med številom nemških in slovenskih občinskih komisarjev v korist prvih, je dr. Doujak pisal šefu civilne uprave: »Ponovno sem že opozoril na to, da je potrebno v vsaki občini naseliti vsaj nekaj pametnih in politično neoporečnih Nemcev, ki bi jim lahko zaupali te pomembne urade, kakršni so občinski komisarjev. Vendar se je v tej smeri do sedaj storilo malo.«¹⁸ Ko je dr. Doujak dobil iz ura-

¹³ VAZK, 1941, St. 19, I. 8. 1941.

¹⁴ VAZK, 1941, 'St. 26, 20. 10. 1941, »tretja odredba o razvrstitvi uprave na zasedenem ozemlju« 15. 9. 1941. Ta odredba je začela veljati šele 15. oktobra 1941. Okupatorjev opis okrožja Kamnik (brez litijskega območja) z dne 27. 6. 1941 je v arhivu IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/IV.

¹⁵ VAZK, 1941, St. 26, 20. 10. 1941, »tretja odredba o razvrstitvi uprave na zasedenem ozemlju« 15. 9. 1941. Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/II, dopisi obč. kom. za Mengeš in Trzin 28. 5., 18. 9. in 21. 10. 1941, dopisi pol. kom. za okraj oz. okrožje Kamnik 24. 6., 17. 9., 29. 9. in 31. 10. 1941.

¹⁶ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, dopis pol. kom. Kamnik 17. 10. 1941, pismo šefa civilne uprave za Gorenjsko 28. 10. 1941.

¹⁷ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovo pismo Ottu Hochsteinerju 26. 9. 1942.

¹⁸ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovo pismo 8. 4. 1942.

da šefa civilne uprave naročilo, naj »predvidi nastavitev nemških županov«, je odgovoril: »Ker ni bilo mogoče, da bi za vse občine pripravili nemške župane, je potrebno, da več občin strnemo pod enim nadžupanom, ki potem ne bi vodil samo svoje občine, temveč tudi policijske zadeve vseh občin, ki bi jih zajelo nadžupanstvo. V 26 občinah mojega okrožja je sedaj 11 nemških županov. Drugih 15 županov je Slovencev. Če bi imel na voljo nadaljnje nemške župane, bi lahko zasedel vse občine z nemškimi župani. Vsekakor je tako, da vsi volksdeutscherji ne ustrezajo za župane. Zamenjave do sedaj ni moglo biti, ker nimam na voljo drugih ljudi. Na drugi strani pa imam nekaj slovenskih županov, ki delajo izredno dobro in ki so znali z ustreznim vplivom na prebivalce svoje občine zagotoviti mir in red v svoji občini. Zato iz političnih razlogov teh županov začasno ne bi odstranil. Če se ob upoštevanju tega stališča zavzemam za zamenjavo, upam, da bi lahko z 10 poslanimi nemškimi župani zasedel vse občine, tako da bi bilo delovanje občin okrožja Kamnik zagotovljeno v vsakem pogledu.«¹⁹ V naslednjem pismu je dr. Doujak povedal, v katerih občinah bi rad zamenjal slovenske občinske komisarje z nemškimi (Blagovica, Ihan, Kresnice, Moravče, Zg. Tuhinj, Šmartno v Tuhinju, Kamniška Bistrica, Trebeljevo, Vače in Vodice) in kakšne nemške ljudi bi rad imel za občinske komisarje v teh občinah:

»Te občine so podeželske občine. Zato bi v prvi vrsti imenovali poljedelce. Vsekakor pa bi lahko pripravili tudi rokodelce, predvsem take, ki delajo za poljedelstvo, in male trgovce.« Za občino Kamniška Bistrica bi bil lahko občinski komisar tudi gostilničar, ki bi imel interes, da bi svoj obrat uredil za tujski promet. »Po zasedbi teh občin z nemškimi občinskimi komisarji bi ostale le še 4 občine, ki bi imele slovenske občinske komisarje. Sam sicer menim, da ti občinski komisarji popolnoma opravljajo svojo dolžnost in ni nevarnosti, da ne bi izvrševali mojih odredb, vendar bi lahko vodstvo policijskih zadev prenesli na sosednje nemške občinske komisarje.«²⁰ Občine, v katerih bi torej slovenski občinski komisarji še lahko ostali, ker je bil deželni svetnik z njihovim delom zadovoljen, vendar tudi ti pogojno in začasno, so bile: Komenda (Andrej Mejač), Krašnja (Matija Kunej), Lukovica (Matija Kunej), Motnik (Franc Hudomal) in Črnuče (Vincenc Janežič).²¹

Kakorkoli je deželni svetnik dr. Doujak prosil šefa civilne uprave za Gorenjsko, naj mu v rajhu preskrbi vsaj deset Nemcev za občinske komisarje,²² in kakorkoli si je prizadeval, da tudi sam pridobi kakšnega,²³ se razmere niso mnogo spremenile. Iz nekega dopisa šefa civilne uprave za Gorenjsko vzemo, da so imeli v Celovcu 30. junija 1942 celo sestanek, na katerem so se dogovarjali o akciji za pridobivanje ustreznih nemških ljudi na Koroškem, ki bi odšli na Gorenjsko za občinske komisarje. Poudarili so, da je treba »izbrati le takšne može, ki so značajno in strokovno ustrezni za posebne razmere v zasedenih območjih«. Ker so potrebovali veliko takšnih ljudi in jih ne bi mogli dobiti vseh na enkrat, so sklenili, da bo zamenjava tekla postopoma, kakor bodo pač našli ljudi. »Tem nemškim županom v teh občinah bi nato dali nekakšno nadzorstvo nad okoliškimi občinami, ki jih še upravljajo slovenski občinski komisarji.« Sklenili so tudi to, da je treba vse nemške občinske uslužbenke podrediti samo nemškim županom.²⁴ 4. novembra 1942 je dr. Doujak pisal šefu civilne uprave za Gorenjsko, da iz rajha ni prišel za župana v kamniško okrožje

¹⁹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovo poročilo 19. 7. 1942.

²⁰ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovo pismo 24. 7. 1942.

²¹ Pri Doujakovem pismu od 24. 7. 1942 je seznam občinskih komisarjev okrožja Kamnik, na katerem so znaki, s katerimi je dr. Doujak označil narodnost in ustreznost občinskih komisarjev (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I). Zanimivo je, da sta tudi na tem seznamu občinska komisarja za Blagovico Chrysant Oberwalder in Ihan Vinzenz Riedl označena kot Slovenci, čeprav sta bila za gotovo Nemca vsaj po izvoru.

²² Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovi pismi 19. in 24. 7. 1942.

²³ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovo dopisovanje s Franzem Ladstatterjem iz Radovljice in kandidatom za naselitev Ottom Hochsteinerjem iz Weitenfelda na Koroškem septembra in oktobra 1942 ter januarja 1943.

²⁴ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Hierzeggerjevo pismo 24. 7. 1942.

še noben Nemec, temveč le trije občinski tajniki in ena nemška občinska uradnica.²⁵ Kaže, da sta bila edina nemška naseljenca, ki sta prišla z namenom, da postaneta tudi nemška občinska komisarja, Adalbert Rinner v občini Homec-Radomlje in Vinzenz Ritschl v občini Vodice, pa še od njiju je le eden zamenjal slovenskega občinskega komisarja.

V pomanjkanju ustreznih nemških ljudi in nemimih razmerah, ki jih je povzročil narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda, je krepitev nemških občinskih komisarjev potekala drugače, kot pa si jo je v začetku predstavljal dr. Doujak. Brž ko je neki slovenski občinski komisar odložil to funkcijo ali pa so mu jo vzeli, so upravo nad tisto občino izročili sosednjemu nemškemu občinskemu komisarju ali pa slovenskemu, ki so mu popolnoma zaupali. Tako se je nenehoma večalo število takšnih občinskih komisarjev, ki so upravljali kar dve ali celo tri občine. Tako je nemški občinski komisar za Podgorico 1. julija 1941 prevzel še upravo občine Dol pri Ljubljani, okupatorjevega zaupanja vreden slovenski občinski komisar za Krašnjo Matija Kunej je 1. decembra 1941 prevzel tudi upravo občine Lukovica, enake vrste občinski komisar za Šmartno v Tuhinju je 8. maja 1942 prevzel upravo občine Sela pri Kamniku in nemški občinski komisar za Kamnik 14. novembra 1942 še upravo občine Kamniška Bistrica. V začetku so takšno upravo dveh ali več občin z enim občinskim komisarjem imenovali »upravne skupnosti« (Verwaltungsgemeinschaften), 21. februarja 1943 pa je šef civilne uprave za Gorenjsko na temelju Doujakovega predloga od 18. januarja 1943 ustanovil tri t. i. »uradne okraje« (Amtsbezirke). Odredba o uvedbi nemškega občinskega reda na Gorenjskem in tozadevna izvršilna odredba od 26. oktobra 1942 sta namreč omogočali upravno strnitev občin z manj kot tisoč prebivalci v t. i. »uradni okraj« z enim komisarjem uradnega okraja (Amtskommissar).²⁶ Za občini Sela in Šmartno v Tuhinju takšnega uradnega okraja ni ustanovil, ker so ju združili v eno samo občino. Z ustanovitvijo t. i. uradnih okrajev in imenovanjem uradnih komisarjev so torej potrdili že obstoječe stanje.

Temeljni razlog za združevanje ali upravno strnjevanje občin je v začetku bilo pomanjkanje ustreznega, predvsem ustreznega nemškega kadra, pozneje pa je bil neposreden in najpomembnejši razlog narodnoosvobodilni boj sam. Vsaj delni vzrok za to, da ni bilo več ljudi — slovenskih in nemških — pripravljenih prevzeti funkcije občinskega komisarja, je bil narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda. Ta je zlasti pred Slovence v okupatorjevi službi vedno bolj ostro postavljal zahtevo, naj jo zapustijo, ker bodo drugače skupaj z okupatorjem nosili posledice svojega vedenja. Odklonilnega odnosa narodnoosvobodilnega gibanja do okupatorjeve uprave niso razglašale več samo izjave, pozivi in podobno, temveč tudi napadi na okupatorjeve občinske urade. Samo do konca septembra 1942 so partizani opustošili šest občinskih uradov v kamniškem okrožju [2./3. 4. Krašnja, 9. 6. Kamniška Bistrica (v Stranjah), 1. 9. Dob, 3./4. 9. Ihan, 14./15. 9. Zg. Tuhinj in 24./25. 9. 1942 Podgorica]²⁷ in iz njih odnesli pisalne stroje, razmnoževalne aparate, denar, živilske in

²⁵ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovo pismo 4. 11. 1942.

²⁶ VAZK, 1942, St. 24, 14. 11. 1942. Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/II, Dovjakova predloga 25. 11. 1942 in 18. 1. 1943; odlok šefa civilne uprave za Gorenjsko 26. 2. 1943.

²⁷ Literatura o NOB v okrožju Kamnik je do sedaj omenila le nekaj primerov partizanskih vdorov v občinske urade v tem okrožju. Napade na občinske urade v Stranjah, Dobu, Ihanu in Podgorici so opisali udeleženci NOB F. Podstudenšek-Rok, T. Poljanšek-Branko in J. Pirš-Luka v Kamniškem zborniku, VII, Ljubljana 1961, str. 74—75 in 92—94.

Zanimivo bi bilo pregledati odnos občinskih komisarjev do NOB. Medtem ko jih je nekaj narodnoosvobodilno gibanje obsodilo na smrt in jih je zadela partizanska krogla, npr. Andreja Mejača iz Komende, Antona Burkeljca iz Zg. Tuhinja, Vinzenza Ritschla iz Vodic, Ernsta Seigerja iz Črnuč, Matijo Kuneja iz Krašnje in Lukovice (samo ranjen), jih je nekaj sodelovalo z narodnoosvobodilnim gibanjem. Nekega občinskega komisarja je nemški okupator zaprl že spomladi 1942 in je njegova hčerka pozneje padla kot okrožna mladinska funkcionarka, neki občinski komisar je z dobro oceno deželnega svetnika odšel v nemško vojsko, vendar je bil že jeseni 1943 v partizanih, za nekatere je po vojni komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih sodelavcev ugotovila, da se niso pregrešili zoper narodnoosvobodilno gibanje itd. Raziskavo o odnosu občinskih komisarjev do NOB in o njihovi usodi med vojno in po njej bi lahko napravili v glavnem le po spominskih virih, ker nam arhivsko gradivo ne daje dovolj podatkov.

tobačne nakaznice itd., uničili sezname vojaških obveznikov itd. Takšne akcije so bile pomembne iz več razlogov: 1. ugodnega političnega odmeva, 2. pridobitve pisalnih strojev in razmnoževalnih aparatov za organe narodnoosvobodilnega gibanja in partizanske tehnike, 3. uničevanja okupatorjevih spisov, niso pa takšne akcije terjale večjih žrtev. To je seveda poglavalno strah v kosti občinskih komisarjev in drugih občinskih uslužbencev, ki so bili goreči za okupatorja. »Mi smo zaskrbljeni in smo se umaknili v župnišče,« je poročal občinski komisar iz Blagovice.²⁸ Po pregledu poslovanja občine Blagovica 17. in 18. avgusta 1942 so zapisali v zapisnik: »Ker je območje občine Blagovice v predelu, ki ga komunisti delajo negotovega, je razumljivo, da občinski uslužbenci in celo občinski komisar živijo v nenehnem strahu in grozi pred komunisti.«²⁹ Ko so tako 21. avgusta 1942 pregledali tudi poslovanje občine Krašnja, so zapisali v zapisnik: »Kot je znano, ogrožajo komunisti, ki se potepajo tudi po gozdovih občine Krašnja, imetje prebivalstva. Uslužbenci zategadelj živijo v nenehni grozi in strahu.«³⁰ Zato so iz občinskih uradov prihajala v Kamnik in od tam na Bled, kjer je bil sedež okupatorjevih policijskih ustanov za zasedene slovenske pokrajine, prošnje za namestitvev nemške policije in vojske v nekatere občine. Še posebno so se čutile ogrožene občinske uprave v Kamniški Bistrici, Tuhinjski dolini in Moravčah.³¹

Ni mogoče, da bi tukaj obravnavali število in moč Okupatorjeve oborožene sile, ki jo je imel na voljo za zavarovanje za vojno pomembnih naprav (industrija, železnica itd.) in za zatiranje narodnoosvobodilnega gibanja. Naj le omenimo, da že poleti 1941 za to ni več zadostovalo orožništvo, ki je imelo leta 1941 tam okrog 16 postaj z okrog 110 orožniki in marca 1942 že 154 orožnikov.³² Še leta 1941 so morali v kamniško okrožje pripeljati enega ali celo dva bataljona vojske za zavarovanje za vojno pomembnih objektov (t. i. bataljone deželnih strelcev), in to 510. v Kamnik in 533. v Domžale ter poldrugi bataljon zaščitne policije za zatiranje enot narodnoosvobodilne vojske, in to 171. rezervni policijski bataljon v Kamnik in četo 181. rezervnega policijskega bataljona v Litijo. Spomladi in poleti 1942 so imeli za zatiranje enot NOV tam celo okrepljena rezervna policijska bataljona, in to 10. v Kamniku in 93. v Domžalah. Spomladi 1942 so Nemci v tem okrožju ustanovili esesovsko enoto, t. i. Freikorps Stein — Oberkrain ali nemško samozaščito, ki je štela okrog 600 moških, v glavnem učiteljev, uradnikov itd. Toda vse to ni moglo bistveno zadržati razvoja narodnoosvobodilnega gibanja; bolj so ga zavirale okupatorjeve krute represalije, saj tisti čas ni bilo v nobenem predelu Slovenije tako grozovitega okupatorjevega nasilja, kot ravno na Gorenjskem in še posebej v okrožju Kamnik.

Ker so bili v kamniškem okrožju septembra 1942 kar štirje napadi partizanov na občinske urade, je deželni svetnik dr. Doujak pisal šefu civilne uprave za Gorenjsko: »Glede na nevarnost, da bodo tudi druge občinske pisarne podvržene uničenju, predlagam, da bi vse tiste občine, v katerih pri občinski pisarni ni orožniške postaje, vodili v upravni skupnosti iz sosednjih občin.« Šef civilne uprave za Gorenjsko je »glede na posebne razmere« soglašal s tem predlogom.³³ Iz tega razloga so začeli pripravljati t. i. upravno skupnost občin Kamnik

²⁸ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 836/I, poročilo obč. kom. za Blagovico 16. 5. 1942.

²⁹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 810/III.

³⁰ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 810/VII.

³¹ Gradivo o tem glej v arhivu IZDG, Landrat Stein, fasc. 829. Jože Gričar-Metod je o razmerah na Moravškem izjavil tudi tole: »Že v drugi polovici 1942 je bila na Moravškem oblast dejansko v naših rokah. Bila je nekakšna država v državi. Ljudje so se ravnali predvsem po navodilih svojih krajevnih odborov OF. Slovenski uslužbenci na občini v Moravčah in na Vačah so mnoge stvari reševali po naših napotkih. Vplivali smo na razdeljevanje živilskih nakaznic, da smo jih dobivali tudi za tiste, ki jih ni bilo več doma in podobno. S temi nakaznicami smo nabavljali hrano in druge potrebščine za partizane. Prek teh uslužbencev, ki so bili naši sodelavci, smo vplivali na zmanjšanje davkov našim ljudem, pritiskali na nemčurje in podobno. Okupator je bil tod skoraj brez moči.« (Jože Gričar-Metod: Delo prvih ilegalcev narodnoosvobodilnega gibanja na Litijskem in Moravškem. Litijski zbornik NOB, I, str. 76).

³² Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 836/II, poročili okrož. orož. vodje Kamenik 24. 12. 1941 in 24. 3. 1942.

³³ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 811/VII, Doujakovo poročilo 26. 9. 1942 in dopis šefa civilne uprave za Gorenjsko 6. 10. 1942.

in Kamniška Bistrica. Deželni svetnik dr. Doujak je svoj predlog za ustanovitev te upravne skupnosti v pismu šefu civilne uprave za Gorenjsko utemeljeval takole:

»Občinski komisar občine Kamniška Bistrica (Karel Žerjav — op. T. F.) je bil prod nekaj dnevi pri meni in me je prosil, naj ga razrešim dolžnosti občinskega komisarja, ker glede na to, da ga ogrožajo banditi, ne more več opravljati svojih dolžnosti. Gestapo ga je posvaril, da so banditi izjavili, da ga bodo končno ubili. Tolovaji grozijo občinskemu komisarju že od začetka banditske dejavnosti v občini Kamniška Bistrica, tj. od junija lanskega leta. Čeprav me je občinski komisar prosil že nekaj časa, da bi smel odložiti svojo funkcijo, sem ga vedno znova poskušal pridobiti za to, da bi vzdržal na tem mestu. On je sicer ostal, je pa njegova volja do dela vedno bolj vidno ohromljena, tako da sedaj menim, da je tega občinskega komisarja treba zamenjati. Sedaj nimam možnosti, da bi našel ustreznega človeka v tej občini. Zato sem prisiljen, da združim upravo te občine z upravo občine Kamnik.«³⁴ Upravo občine Kamniška Bistrica so zaupali kamniškemu občinskemu komisarju von Rechbachu. Občinsko pisarno so prenesli v Kamnik in jo združili s tamkajšnjo občinsko pisarno, občina pa je vsaj na papirju obstajala še naprej kot »nižje samoupravno telo.«³⁵ Čeprav je bilo takrat še nekaj občin, ki niso imele v svojem središču orožniške postaje, niso tam ukinili občinske uprave.

Razmere jeseni 1942, tj. po nemški ofenzivi na Gorenjskem od julija do septembra 1942, ki jo je spremljalo nezaslišano okupatorjevo nasilje, so se namreč nekoliko pomirile in nekaj časa občinske uprave niso bile tako zelo ogrožene. Ponovno so se začele močneje zaostrovati konec zime 1942—1943, nekako od februarja 1943 dalje. Oživelci so ponovno tudi partizanski napadi na občinske uprave, tj. urade in orožniške postojanke (6./7. 2. 1943 Homec-Radomlje, 16./17. 2. Dol pri Ljubljani, 6. 3. Ihan, 15./16. 3. Moravče, 13. 5. Brdo pri Lukovici, 13. 6. Zgornji Tuhinj itd.)³⁶ in začeli so se partizanski napadi tudi na okupatorjeve nemške šale, kar bom tudi obravnaval v tej razpravi. Zato je deželni svetnik v Kamniku upravo občine v zelo izpostavljeni občini Zgornji Tuhinj, kjer ni bilo orožniške postaje, prenesel v Šmartno v Tuhinju in po poprejšnji odobritvi šefa civilne uprave za Gorenjsko 1. aprila 1943 obe občini združil v nova občino Tuhinj pod enim občinskim komisarjem. Tako so bile sedaj v Šmartnem v Tuhinju strnjene že uprave treh nekdanjih občin: iz Sel, iz Zgornjega Tuhinja in iz Šmartnega v Tuhinju.³⁷

V takšnih razmerah nemški okupator ni mogel občinam v kamniškem okrožju »podeljevati prava nemškega občinskega reda«. Tega ni mogel storiti niti za občino Kamnik, čeprav je deželni svetnik to predlagal. Svoj predlog je utemeljil tako, da je med 6846 občan 52 volkdeutscherjev, ki so bili tam še pred nemško zasedbo, 207 pa se jih je priselilo z območij, ki so prišla pod Italijo. 130 Nemcev dela v okviru nacistične stranke itd. Ta utemeljitev je torej bila na šibkih nogah; nekaj manj kot štirje odstotki Nemcev naj bi torej zagotavljali uspešen razvoj kamniške občine pod nemškim občinskim redom; zato ji niso podelili nemškega občinskega reda.³⁸

Od pomladi do jeseni 1943 nemška okupacijska uprava v okrožju Kamnik ni utrpela hujših pretresov in preureditev. Po vidnem razmahu narodnoosvobodilnega boja jeseni 1943 so morale občinske uprave poslati v Kamnik vse gradivo, ki ga niso potrebovale za

³⁴ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 812/III, dopis dež. svet. za okrožje Kamnik 23. 10. 1942.

³⁵ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 812/III, dopisa dr. Doujaka 9. 11. 1942, dopis šefa civilne uprave za Gorenjsko 30. 10. 1942, zapisnik o izročitvi in prevzemu uprave občine Kamniška Bistrica 14. 11. 1942.

³⁶ Partizanske akcije na Homec, Ihan in Zg. Tuhinj so opisali udeleženci NOB M. Cajhen-Uroš, F. Zupančič-Marjan in P. Zupančič-Stojan v Kamniškem zborniku, VII, str. 116—119 in 121—122. Akcijo na Moravče pa omenja Franc Poglajen-Kranjc v članku Zasavski bataljon Alojza Hohkrauta, Litijski zbornik NOB, I, str. 125. O političnih in vojaških razmerah na Moravškem pozimi 1942—1943 in spomladi 1943 je pisal Mitja Ribičič-Ciril v članku Moravska republika, Litijski zbornik NOB, I, str. 135 do 164.

³⁷ VAZK, 1943, St. 3, 8. 3. 1943, Bekanntmachung 26. 2. 1943.

³⁸ Arhiv IZDG, Landrat iStein, fasc. 808 a/I, Doujakov predlog 5. 1. 1943, Doujakov dopis okrožnemu vodstvu NSDAP Kamnik 5. 1. 1943.

sprotna opravila.³⁹ Občinske žige, denar in nakaznice so morale ponoči spravljati v prostore orožniških postaj, kamor so hodili prenočevat tudi nekateri občinski komisarji in prenapeti občinski uradniki. Upoštevati pa je treba tudi to, da so bile leta 1943 v krajih, kjer so bili občinski uradi, tudi orožniške postaje in druge okupatorjeve postojanke. Neposredno je narodnoosvobodilni boj novembra 1943 povzročil začasno preselitev občinskega urada iz Trebeljvega v Šmartno pri Litiji. Prava ofenziva narodno-osvobodilnega gibanja na okupatorjeve šole, otroške vrtce, strankine in društvene domove itd. je povzročila veliko opustošenje okupatorjevih raznarodovalnih postojank in spravila okrožje Kamnik med tista okrožja, kjer jih je narodnoosvobodilno gibanje uničilo skoraj popolnoma. Nemško občinsko upravo je narodnoosvobodilno ogibanje ponovno huje prizadelo spomladi in poleti 1944. Do takrat je bilo spet precej partizanskih napadov na občinske urade in opustošenj [15. 11. 1943 Vodice, 14./15. 12. Kamniška Bistrica (v Stahovici), 19. 12. Dob, 1./2. 2. 1944 Motnik, 19. 3. Moravče, 27. 3. Kresnice, 21. 4. Šmartno v Tuhinju, 22./23. 5. Lukovica, 9./10. 7. Vače, 5./6. 8. 1944 Dolsko itd.],⁴⁰ precej slovenskih občinskih uradnikov je odšlo v partizane ali pa jih je okupator izgnal v Nemčijo ali zaprl itd. Poleg tega je narodnoosvobodilno gibanje osvobodilo tudi nekatere predele, npr. Moravško dolino, kjer nemška okupacijska uprava nikakor ni mogla več obstajati. Okrog 25. marca 1944 je okrožno vodstvo NSDAP Kamnik o vzdušju v kamniškem okrožju poročalo takole: »Na vedenje nemških akcijskih sil in njihovih družin vplivajo sedaj dogodki iz bližnje in daljne okolice. Ono je potlačeno in bi se lahko potem, ko bi zvedeli za načrtovane ukrepe, izoblikovalo v preplah, čeprav bi ti ukrepi lahko pomenili veliko pomiritev za vse prebivalstvo. Čestokrat se (posebno iz vrst žena finančnih uradnikov) glasno slišita želja in upanje, da bi jih pravočasno umaknili. Tudi iz Domžal mi poročajo, da je razpoloženje Nemcev po odhodu potrebne orožniške zaščite pesimistično.«⁴¹ Kakšne so bile težave z občinsko upravo v kamniškem okrožju maja 1944, lepo kaže poročilo urada deželnega svetnika iz Kamnika šefu civilne uprave za Gorenjsko v Celovec:

»V teku tega tedna so banditi popolnoma porušili in požgali občino Homec. Tamkajšnji občinski komisar je vsak dan ogrožen. Dal sem občino začasno in za čas obnove preseliti v Kamnik, dokler ne bo v Homcu preskrbljeno za ustrezno zaščito. Banditi so obiskali tudi občino Lukovico in jo skoraj vso uničili, čeprav so pisarniški prostori le malo oddaljeni od orožniške postaje. Po izvedbi še močnejših varnostnih naprav bo mogoče obnoviti občinsko poslovanje v starih prostorih.

Občinske tajnike iz Mengša in Blagovice so izselili zaradi državni sovražne dejavnosti.

Pred kratkim razrušeni občini Trzin in Moravče sta obnovili svoje poslovanje, prva v Kamniku in druga v Domžalah.«⁴²

Do poletja 1944 so spravili v večje kraje že nekaj občinskih uradov iz občin, ki so bile bolj izpostavljene napadam narodnoosvobodilnega gibanja. Po vzoru na kranjsko in radovljiško okrožje, ki sta se za to odločili leto oziroma nekaj mesecev prej, je okupator tudi okrožje Kamnik podvrget temeljiti preureditvi. Ta je bila na eni strani posledica neugodnih

39 Deželni svetnik za kamniško okrožje je 18. 10. 1943 zahteval kar od 14 občinskih uradov, naj pošljejo v Kamnik dele občinskih registratur, češ da se je že zgodilo, da je bilo pri partizanskih napadih uničeno pomembno gradivo. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 921/I, navodilo dež. svet za okrožje Kamnik 18. 10. 1943).

40 O partizanskih napadih na Motnik, Moravče in Šmartno v Tuhinju so pisali udeleženci NOB Mirko Jerman, Ivan Zore-Jernej, Ivan Lipar-Iztok in Franc Zavašnik-Božič v Kamniškem zborniku, VII, str. 155—156, 182—185 in 192—194, o osvoboditvi Moravske doline pa udeleženec Mirko Jerman v članku Nekatere akcije Šlandrove brigade na litijško-moravškem območju, Litijški zbornik NOB, I, str. 196—197. Celoviteje je operacije za osvoboditev Motnika, Moravč in Šmartnega v Tuhinju opisal dr. Miroslav Stiplovšek v svoji monografiji Šlandrova brigada, Ljubljana, Maribor 1971, str. 232—234, 281—284 in 299—305.

41 Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 841, strogo zaupno poročilo okrožnega vodstva NSDAP Kamnik iz marca 1944.

42 Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, poročilo urada dež. svet. Kamnik 25. 5. 1944.

političnih razmer za okupatorja na terenu, v katere ga je spravil narodnoosvobodilni boj, in na drugi strani posledica potrebe po delovni sili za nemško oborožitveno industrijo. Nekaj občinskih uprav ni mogla več poslovati v občinskih središčih in so jih že bili umaknili v večje in za nemškega okupatorja varnejše kraje. Do začetka avgusta 1944 so bili v Kamniku že občinski uradi za občine Kamnik, Tuhinj (nekdanji iz Sel, Zg. Tuhinja in Šmartnega v Tuhinju), Kamniška Bistrica, Homec in Motnik, v Domžalah za Domžale, Moravče in Podgorico, v Dolskem za Dolsko in Dol pri Ljubljani, v Litiji za Litijo in Vače.⁴³ Dne 11. avgusta 1944 pa je okrožno vodstvo NSDAP v Kamniku na sestanku sporočilo, »da je na gauleiterjevo povelje dobil delovni urad nalog, da javnim upravam in uradom v Kamniku odtegne 1/3 članstva in ga pošlje oborožitveni industriji. Odposlati je treba Slovence«.⁴⁴

Dne 7. avgusta 1944 je deželni svetnik za okrožje Kamnik začel pisati predloge za ustanovitev t. i. »uradnih okrajev« (Amtsbezirke), ki naj bi jih vodili t. i. uradni komisarji (Amtskommissare). »Varnostne razmere v okrožju Kamnik in personalne težave občin, ki so jih povzročile aretacije in odhodi k banditom, me silijo, da glede na 2. člen 2. izvršilne odredbe k odredbi o uvedbi nemškega občinskega urada v zasedenih območjih Koroške in Kranjske od 26. 2. 1942, Odredbeni in uradni list šefa (civilne uprave v zasedenih območjih Koroške in Kranjske, kos 24, predlagam strnitev občin Domžale, Dob, Ihan, Podgorica in Moravče v uradni okraj. Uradni okraj se bo imenoval Domžale,« je zapisal. Podobno utemeljitev je v naslednjih dneh napisal tudi za ustanovitev drugih uradnih okrajev. Nato je na kratko navedel stanje posameznih občinskih uprav: občinski urad Dob so po partizanskem napadu (19. 12. 1943) preselili v Domžale, občinski urad Ihan je sicer še v Ihanu, vendar zaradi personalnih težav posluje šepaje in je tudi bojazen, da ga bodo partizani uničili, občinski komisar občine Podgorica se je moral iz varnostnih razlogov preseliti na Koroško in so občinsko upravo takrat zaupali občinskemu komisarju v Domžalah in jo je ta prenesel v Domžale, občinsko upravo Moravče so po partizanskem napadu na Moravče premestili v Domžale. Povedal je tudi, da bodo občinski komisarji iz Doba, Ihana in Moravč še ostali v uradu kot zvezni možje, upravo nad občino Podgorica pa bo imel še naprej Občinski komisar iz Domžal. Vse občine bodo imele v Domžalah skupno pisarno in skupno uradništvo.⁴⁵

Ko je deželni svetnik dr. Doujak utemeljeval svoj predlog za ustanovitev uradnega okraja Kamnik, je navedel, da ga bodo ustanovili iz občin Kamnik, Kamniška Bistrica, Homec, Tuhinj in Motnik, katerih uprave so že vse v Kamniku. Pri predlogu za ustanovitev uradnega okraja Mengeš iz občin Mengeš, Komenda in Vodice je povedal, da sta upravi slednjih že v Mengšu. Občine Lukovica, Blagovica in Krašnja, katerih uprave so nedavno zbrali v Lukovici, naj bi sestavljale uradni okraj Lukovica. V Litiji, naj bi nastal uradni okraj Litija, in sicer iz občin Litija, Vače in Kresnice, od katerih je občinska uprava Vače že nekaj časa v Litiji, občinsko upravo Kresnice pa so tja premestili šele pred kratkim. V Dolskem naj bi ustanovili uradni okraj iz občin Dolsko in Dol pri Ljubljani, upravo slednje so pred kratkim spravili v Dolsko. Iz občin Šmartno pri Litiji in Trebeljevo naj bi ustanovili uradni okraj Šmartno pri Litiji. Tudi občinsko upravo Trebeljevo so iz Prežganja premestili v Šmartno pri Litiji. Sama naj bi ostala le občina Črnuče, »ki leži na meji Ljubljane in je dovolj zavarovana. V tem predlogu je dr. Doujak obljubljal precejšnji prihranek delovnih moči, ki jih bo poslal oborožitveni industriji. Navedel je še podatek, da je iz občinskih uradov samo v poslednjem letu izpadlo zaradi nasilne smrti ali odhoda k partizanom 127 nameščencev. To število ni majhno, če upoštevamo, da je bilo septembra 1941 v vseh občinskih uradih okrožja Kamnik (okrog sto uradnikov in nameščencev).⁴⁶

⁴³ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, sporočilo dež. svet. Kamnik 5. 8. 1944.

⁴⁴ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, beležka dr. Franza Strasserja 16. 8. 1944.

⁴⁵ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 810/III, predlog dež. svet. za okrožje Kamnik 7. 8. 1944.

⁴⁶ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, pismo dež. svet. za okrožje Kamnik 16. 8. 1944.

Uradne okraje Kamnik, Domžale, Mengeš, Lukovica, Dolsko, Litija in Šmartno pri Litiji so ustanovili še v drugi polovici avgusta 1944, čeprav je šef civilne uprave za Gorenjsko izdal ustrezeni odlok šele 8. septembra 1944, vendar z veljavnostjo od 1. avgusta 1944.⁴⁷ Skrajšan odlok o tem je šef civilne uprave objavil 25. septembra 1944 tudi v svojem uradnem listu.⁴⁸ S to preureditvijo je kar 16 takratnih občin dobilo uradno domovinsko pravico v sedmih večjih krajih in je tako le še osem občinskih uprav poslovalo na svojih dotedanjih sedežih. Seveda je bila učinkovitost poslovanja mnogih občinskih uradov na območju svoje občine majhna ali pa sploh neučinkovito, ker so bile občine osvobodjene ali vsaj polosvobodjene partizansko ozemlje, kjer so poslovali izvoljeni krajevni narodnoosvobodilni odbori ali terenski in rajonski odbori Osvobodilne fronte kot organi prave ljudske oblasti. Na območju okupatorjevega okrožja Kamnik je ljudstvo jeseni 1944 izvolilo več kot 35 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov.

Uradne okraje so vodili sami nemški občinski komisarji in je tako nemški okupator vendarle uspel izpodriniti slovenske občinske komisarje iz javne uprave. Seveda je to storil drugače, kot je predvideval v letih 1941—1942. Ker ni mogel dobiti večjega števila ustreznih Nemcev, je pač zmanjšal število občin, da so jih vodili nemški občinski komisarji. Uradni okraji so bili dejansko večje občine, saj so vso javno upravo vodili le uradni komisarji — nemški občinski komisarji tistih občin, v katere so prenesli občinske urade drugih občin, če so imeli sploh še kaj prenesti. Občinski komisarji tistih občin, katerih upravo so prenesli v večje kraje (poleg sedmih uradnih komisarjev so bili vsaj na papirju le še 4 nemški in 5 slovenskih občinskih komisarjev), so bili namreč le še neki »zvezni mošje« in pristojni za nižjo občinsko samoupravo, če so lahko to »samoupravo« na območjih svojih občin še sploh izvajali. Da je bilo v tistih občinah bolj malo nemške uprave ali pa je sploh ni bilo, kaže ukrep deželnega svetnika za okrožje Kamnik, ki je od poletja do jeseni 1944 ukinil izdajanje živilskih, tobačnih in drugih nakaznic, otroške doklade, ubožne podpore itd. za celo vrsto občin, npr. Tuhinjs, Vače, Moravče, Motnik, Vodice, Komenda, Trebeljevo itd. Ta ukrep je utemeljeval tako, da tudi tamkajšnji kmetje ne izpolnjujejo svojih obveznosti pri oddaji poljedelskih pridelkov, živine itd. Zato so bili ti predeli v sovražnikovih vpadih izpostavljeni neusmiljenemu ropanju in uničevanju. Enega takih primerov navaja »uradna beležka« urada deželnega svetnika v Kamniku 2. decembra 1944:

»Ob zadnjem spremstvu v Litijo je bila v Litiji in Sokolici, Trebeljevem itd. akcija čete Rusov, ki prebiva v Ljubljani, z namenom, da po nalogu višjega vodje SS in policije organizira živino in jo pripelje v Ljubljano. Prvi dan so Rusi zbralo že 20 glav velike živine (govedi) in 13 konj kakor tudi veliko število drobnice (svinje, ovce itd.). Po podatkih uradnega komisarja iz Šmartnega pri Litiji so Rusi na območju Trebeljevega samovoljno požgali cele vasi in odvlekli s seboj vso živino ter moške. stare od 15 do 60 let. (...) Drugi dan, 30. novembra, ko se je spremstvo vračalo, sem lahko videl tudi sam, da so na desnem bregu Save gorele cele vasi. Neki častnik mi je povedal, da bodo v prihodnjih dneh prišle na vrsto tudi Vače in da bo kraj izbrisan.«⁴⁹

Zlasti hudo je bilo okupatorjevo nasilje v večji nemški ofenzivi proti Savinjski dolini in nekaterim predelom okrožja Kamnik, zlasti Moravski dolini. Trajala je od začetka decembra 1944 do februarja 1945 in je prizadela tako narodnoosvobodilno vojsko kot politične organizacije in ustanove narodnoosvobodilnega gibanja. Po njej je okupator menil, da je vsaj za nekaj časa »pomiril« ta območja. Zato so se pri nekaterih okupatorjevih funkcionarjih pojavile zamisli o »aktiviranju občin«. »Policijske akcije proti tolпам, ki so od decembra v okrožju Kamnik in v Spodnji Štajerski, so bile doslej zelo uspešne in

47 Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/II, odlok šefa civilne uprave za Gorenjsko o ustanovitvi uradnih okrajev v okrožju Kamnik 8. 9. 1944.

48 VAZK, 1944, St. 7, 28. 9. 1944.

49 Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, uradna beležka 2. 12. 1944.

so pripeljale do občutne razbremenitve glede banditizma. Mnoge občine, ki so bile jeseni preteklega leta okužene ali ogrožene po tolpah, so že nekaj časa razmeroma pomirjene, tako da lahko računamo s tem, da bi v teh občinah obnovili in aktivirali občinsko upravo, ki smo jo svoj čas umaknili. To imam za potrebno tudi zato, ker bi z začetkom urejene občinske uprave dosegli nadaljnjo utrditev položaja,⁵⁰ je menil deželni svetnik dr. Doujak. Sodil pa je tudi, da bi se bilo kljub trenutnemu miru potrebno zavarovati pred morebitnimi motnjami in poskrbeti za zavarovanje občin. To bi lahko napravili s pomočjo gorenjskega domobranstva, ki je sicer že ustanovilo nekaj svojih postojank v kamniškem okrožju, manjka pa še ravno v tistih občinah, v katerih bi bilo najbolj potrebno (Tuhinj, Moravče in Vače). V kamniškem okrožju je bilo takrat osem postojank gorenjskega domobranstva, in sicer v Domžalah, Mengšu, Vodica, Komendi, Lahovičah, Litiji, Kresnicah in Vačah. Vendar tudi gorenjsko domobranstvo ne bi moglo zagotoviti varnega poslovanja vseh okupatorjevih občinskih uprav.

Da so okupatorjevi funkcionarji po nemški ofenzivi nameravali iz političnih razlogov obnoviti delo občinskih uprav na terenu, priča akcija za predlaganje ustreznih ljudi za občinske svetovalce in krajevne predstojnike februarja 1945, ki pa nato niso bili niti imenovani. Če si je katera občina prizadevala, da bi se tja vrnila občinska uprava, je deželni svetnik dr. Doujak to dovolil le pogojno: občina bi morala ostati še naprej sestavni del t. i. uradnega okraja, uradni komisar bi še naprej nadziral njeno poslovanje, njena blagajna bi morala še naprej ostati na sedežu uradnega okraja, uradni komisar bi še naprej opravljal zadeve državne uprave itd.⁵¹ Nimamo podatkov o tem, ali se je pred koncem vojne kakšna občinska uprava vrnila na območje svoje občine ali ne. Konec vojne pa je tako do kraja zrušil vso okupatorjevo upravno zgradbo, ki ji je narodnoosvobodilni boj že od začetka spodjedal temelje in jo, kot smo videli, tudi precej porušil.

⁵⁰ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, pismo dež. svet. za okrožje Kamnik šefu civilne uprave za Gorenjsko 15. 1. 1945. V nadaljnjem delu svojega pisma je dr. Doujak povedal svoje stališče glede gorenjskega domobranstva:

»Imam vtis, da dosedanja rešitev vprašanja financiranja in opreme domobranstva kot vmesna rešitev ni več smotna in ne pelje več k uspehu. Zato je potrebno preveriti, ali ni potrebno vendarle že enkrat zavzeti konkretno stališče do vprašanja domobranstva. Opozarjam, da je zadeva dosegla takšno stopnjo, ki je politično nevarna. Menim, da je treba domobranstvo trdneje prijeti v roke. Medtem ko se je v začetku mislilo, da bi ustanovili domobranstvo kot krajevno samozaščitno in tako vezano le na kraj sam in ne bi oblikovali trdne in čez vso Gorenjsko razporedene organizacije, se je sedaj v Kranju oblikoval s Slovenci zaseden center, ki ima sicer nalogo, da središčno vodi oskrbo domobranstva, ki pa skuša voditi vse enote. Obenem pa v tem centru ni Slovencev z Gorenjskega, temveč so čestokrat Ljubljancani, ki so očitno prinesli iz Ljubljane posebne naloge za svoje delo na Gorenjskem. Vsekakor se že čutijo posledice.«

Potem je dr. Doujak navedel za primer ustanavljanje dveh slovenskih šol, o čemer bomo govorili pozneje, in nadaljeval:

»Ugotavljam, da je nadaljnja graditev domobranskih postojank sicer zelo nujna in zaželeno, da bi pa onemogočili napačen politični razvoj, bi bilo potrebno to ustanovo trdneje krmariti. Če se že prizadeva, da bi vse domobranstvo na Gorenjskem nekako organizacijsko povezali, potem ta povezava ne bi smela iti prek slovenskih sil, temveč prek Nemcev. Na vsak način je treba preprečiti, da bi jemali ljudi iz Ljubljane. Predvsem je treba zagotoviti financiranje in opremljanje domobranstva. Poleg tega je treba biti bolj pozoren do politične usmeritve.

Predlagam, da bi premislili, ali ne bi odgovornosti za politični in organizacijski razvoj prenesli na NSDAP. Menim, da bi vojaško izobraževanje prenesli na okrožnega orožniškega vodjo, ker bi bil ta zaradi svojih zvez z orožniškimi postajami na terenu za to najbolj ustrezen. Krajevne akcije naj bi vodila orožniška postaja. Morda bi bila za to vzgled ureditev Volkssturma. S to rešitvijo bi bilo najhitreje dano zagotovilo, da bi se domobranstvo posvetilo krajevnim zavarovalnim nalogam in se ne bi razvijalo tako, kot na Gorenjskem ni zaželeno.«

⁵¹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 821/IV, dopis obč. uprave Vodice 20. 1. 1945, dopis dež. svet. za okrožje Kamnik 28. 3. 1945.

II. Okupatorjevi kolonizacijski načrti in njihov polom

Ena bistvenih prvin nemške raznarodovalne politike v zasedenih slovenskih pokrajinah je bilo tudi množično naseljevanje Nemcev. Tega je imel nemški okupator celo za pomembnejšega kot izganjanje Slovencev, čeprav sta bila oba ukrepa med seboj precej odvisna. Od tistih 220.000–260.000 Slovencev, ki jih je nameraval izgnati iz zasedenih slovenskih pokrajin v letu 1941, jih je večino nameraval izgnati samo zato, da bi dobil prostor za naselitev Nemcev, brez katerih ne bi bilo mogoče popolno ponemčenje Slovencev. Nemška kolonizacija je bila za nemško raznarodovalno delo na Gorenjskem še pomembnejša, ker je bilo tako v celi pokrajini kot na nekaterih območjih pred nemško okupacijo zelo malo Nemcev. Ob zasedbi oziroma uvedbi nemške civilne uprave je sicer prišlo na Gorenjsko nekaj uradništva in nameščenstva in nato še učiteljstva, vendar še vedno premalo, da bi lahko pomenilo trdno jedro nemštva in kvas za ponemčevalno delo. Sicer pa so nacisti pri tem, ko so govorili o nemški kolonizaciji v zasedenih slovenskih pokrajinah, mislili predvsem na nemške kmete in obrtnike, torej tiste ljudi, ki se kolikor toliko ustalijo na ustreznem mestu.

Za okrožje Kamnik poznamo obrise treh kolonizacijskih načrtov ali, bolje rečeno, zamisli in predlogov. Prvi načrt je bil del nekega velikega načrta za obe zasedeni slovenski pokrajini, tj. slovensko Štajersko in Gorenjsko. Vendar bolj poznamo tisti del, ki se je tikal slovenske Štajerske, ker so ga tudi uresničevali. Na Gorenjskem je namreč zgodnja sprememba načrtov za množično izganjanje Slovencev in njegova odložitve na čas po vojni onemogočila množično naseljevanje Nemcev v najprej predvidenem obsegu. Od predvidenih več kot 100.000 Slovencev je namreč nemški okupator izgnal julija 1941 v Srbijo le okrog 2.300 izobražencev in t. i. Nemcem sovražnih ljudi.⁵² Po podatkih komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo je izgnal iz okupatorjevega okraja Litija 122 in iz okupatorjevega okraja Kamnik 277 oseb. Ker to večinoma niso bili kmetje in obrtniki, je njihov izgon malo ali nič koristil nemški kolonizaciji, ker izgnanci zanj niso pustili doma ustrezne imovine.

Več imovine bi lahko zapustili t. i. priseljenci na Gorenjsko po letu 1914, toda te je Himmler že kmalu izvzel iz deportacijskih načrtov. Največ upanja na pridobitev prostora za nemško kolonizacijo bi dal popoln izgon slovenskega prebivalstva iz obmejnega pasu na Gorenjskem. Kot verno, tudi tega prebivalstva niso izgnali, ker je Himmler iz deportacijskih načrtov najprej izvzel rasno dobro ocenjene (z rasno oceno I–III +), nato pa je 25. avgusta 1941 zaradi narodnoosvobodilnega boja izgon prebivalstva z Gorenjskega odložil na čas po vojni.⁵³ Poslednji, že precej zmanjšan načrt iz avgusta 1941 je še vedno predvideval izgon 2.465 družin ali 7.617 oseb iz okrožja Kamnik. To zvemo iz ohranjenih seznamov oseb, predvidenih za izgon; ti seznamii so sestavljeni po občinah z vsega Gorenjskega.⁵⁴

Vprašanje, ki bi nanj še morali odgovoriti, je obseg t. i. izselitvenega oziroma naseelitvenega pasu ob meji na Gorenjskem in še posebej v okupatorjevih okrajih Kamnik in Litija, ki sta bila oba obmejna okraja. Od petih okupatorjevih okrajev na Gorenjskem je bil poleg teh dveh le še okraj Škofja Loka, ki je bil ob novi nemško-italijanski državni meji ob t. i. Ljubljanski pokrajini. Iz obmejnih krajev nasproti Primorski nemški okupator verjetno ni nameraval izgnati vsega prebivalstva, če smo seveda prav poučeni. Vsaj v dveh okupatorjevih virih najdemo podatek, da je bil obmejni pas na Gorenjskem nasproti Ljubljanski pokrajini širok 20 km in da bi z njega izgnali okrog 80.000 Slovencev, nismo pa še našli niti podrobnejših podatkov o njegovem obsegu niti neke skice. Če bi sklepali po izselitvenem oziroma naselitvenem pasu ob Savi od Zagorja do Velike doline pri hrva-

⁵² Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 246.

⁵³ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 274–290.

⁵⁴ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 275–278.

ški meji, bi moral zajemati vrsto občin od Žirov do Šmartnega pri Litiji. V tem primeru bi v okupatorjevih okrajih Kamnik in Litija zajel občine: Trzin, Črnuče, Podgorica, Dol pri Ljubljani, Trebeljevo in Šmartno pri Litiji, v katerih je oktobra 1941 živelo okrog 8.805 oseb. Po enakih merilih bi moral v okupatorjevem okraju Škofja Loka zajeti vsaj 6 občin, v katerih je takrat živelo okrog 15.000 ljudi. Toda to je še vedno precej manj ljudi, kot pa so jih nameravali izgnati (80.000), zato do takrat, ko bomo morda našli natančnejše podatke o obsegu obmejnega naselitvenega pasu na Gorenjskem, naj velja le ugotovitev, da je moral zajeti več kot eno vrsto občin ob meji. Še več, 80.000 ljudi je pomenilo kar polovico prebivalcev, ki so leta 1931 živeli na tistem delu Gorenjske, ki ga je leta 1941 zasedel nemški okupator.

Spomladi 1942 so bile razmere za nemško kolonizacijo v kamniškem okrožju neugodne. Ko je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Gorenjskem zahteval od deželnih svetnikov, da mu vsak mesec poročajo »o naselitvi Volksdeutscherjev na Gorenjskem, in sicer po občinah, je bil deželni svetnik za okrožje Kamnik dr. Hermann Doujak zelo nejevoljen. Odgovoril je takole: »Ne morem si predstavljati, da bi neki slovenski župan ravno v sedanjih nemirih s posebnim poudarkom hotel naseljevati Volksdeutscherje in ustrezno poročati.«⁵⁵

Poznamo tudi obrise načrta, ki ga je predložil poverjenik za kmetijstvo pri deželnem svetniku za okrožje Kamnik, t. i. okrožni kmetovalec Heinrich Burgstaller. Ta je sploh sestavil nekaj zanimivih elaboratov, ki utegnejo koristiti preučevanju agrarnih in prehrabnenih vprašanj okrožja Kamnik pod nemško okupacijo.⁵⁶ Zavzemal se je zlasti za t. i. »Flurbereinigung«, tj. za odpravo razdrobljenosti kmečke posesti in oblikovanje večjih in donosnejših kmetij. Od oktobra 1941 do julija 1942 je Burgstaller sestavil kar tri elaborate »o poselitvi okrožja Kamnik«, od katerih sta prva dva bolj načelna, tretji pa konkretni. V prvih dveh se je zavzemal za odpravo razdrobljenosti kmečke posesti, za oblikovanje kmetij s 30 ha obdelovalne zemlje, za takojšen začetek naseljevanja nemških kmetov, za pravičen strokovni in moralni izbor naseljencev in za pomoč, ki naj bi jim jo nudila država.⁵⁷

Da Burgstallerjevi elaborati o poselitvi okrožja Kamnik niso bili le njegova samovoljna razmišljanja, kaže prvi stavek njegovega prvega elaborata: »Razgovori o zaželeni podobi, pri čemer se načrtuje prihodnja poselitev, so se že začeli.« (Podčrtal T. F.) Na koncu se je zavzel za to, da bi »drugače kot v daljnem vzhodnem prostoru, lahko že sedaj začeli s kolonizacijo tega območja in ne bi čakali na konec vojne«. ⁵⁸ Tu je bil Burgstaller v zmoti: nemški okupator glede naseljevanja vzhodnih evropskih pokrajin ni čakal na konec vojne, temveč je tam naseljeval nemške kmete, predvsem preseljence iz nekaterih evropskih držav, že med vojno.

Tretji elaborat je Burgstaller napisal 9. julija 1942, ko so se z okupatorjevim strahovitim nasiljem, predvsem s streljanjem talcev, požiganjem celih vasi, izganjanjem prebivalstva v Nemčijo in hkratnim plenjenjem njegove imovine za nemškega okupatorja kazale

⁵⁵ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 841, pismo štabnega vodje urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu dr. H. Friedla 20. 4. 1942, pismo dež. svet. za okrožje Kamnik 23. 4. 1942.

⁵⁶ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 839/IV, elaborati: Besitzgrassen im Kreis Stein (23. 7. 1941), Hebung der landwirtschaftlichen Erzeugung im Kreis Stein (28. 8. 1941), Ernährungswirtschaftliche Massnahmen im Kreis Stein (25. 9. 1941), Zur Gewerbebereinigung (25. 11. 1941), Bodenrecht (1. 12. 1941), Flurbereinigung (9. 12. 1941), Landarbeiternachwuchswerbung (30. 12. 1941), Landwirtschaftliche Erzeugung und Preisbildung (26. 2. 1942), Die Landbevölkerung Oberkrains (15. 3. 1942), Bauerland in Bauerhand (30. 4. 1942), Derzeitige Fleischversorgung im Kreis Stein (16. 5. 1942), Gesunde Bodenordnung (16. 5. 1942), Schwierigkeiten in der Lebensmittelversorgung im Kreis Stein (6. 7. 1942), Auswirkungen der polizeilichen Massnahmen in der Landwirtschaft und Ernährungswirtschaft (4. 8. 1942), Schätzung landwirtschaftlicher Liegenschaften (13. 8. 1942).

⁵⁷ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131, Heinrich Burgstaller: Zur Besiedlung des Kreises Stein, 20. 10. in 9. 12. 1941.

⁵⁸ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131, H. Burgstaller: Besiedlung des Kreises Stein, 20. 10. 1941.

otipljivejše možnosti za začetek naseljevanja nemških kmetov na Gorenjskem. V začetku elaborata je Burgstaller ugotovil, da ima okrožje Kamnik okrog 23.000 ha uporabne poljedelske površine, okrog 3.300 ha slabo donosnih pašnikov in okrog 29.000 ha gozda. Uporabna poljedelska površina je razbita na 10.125 posestev, od katerih imajo najmanjša le pol hektara zemlje. Okrog 3.000 posestev je manjših od 2 ha in okrog 4.000 posestev ima manj kot pol ha zemlje, vendar ni mogoče več imeti za kmetije. Idealne posestne razmere bi bile takrat, če bi bilo omenjenih 23.000 + 3.300 ha razdeljenih med okrog 1000 posestev, med katerimi bi jih bilo okrog 90 % v velikosti dednih kmetij. Zgornja meja velikosti dednih kmetij je 125 ha, spodnja meja pa se ravna po donosnosti zemlje. Burgstaller je menil, da naj bi bila spodnja meja v boljših predelih okrožja Kamnik, npr. v občinah Komenda, Vodice, Črnuče in Podgorica 10 ha uporabne poljedelske površine, v drugih dolinskih občinah med 12 in 15 ha, v goratih območjih pa med 15 in 20 ha. Predlagal je, naj bi bila glede na prihodnje potrebe in razvoj spodnja meja velikosti dednih kmetij večja, in to najmanj 15 ha uporabne poljedelske površine, v slabših območjih pa najmanj 25 ha. Povedal je, da bosta načrtovanje in njegovo uresničevanje zahtevala cela desetletja časa. Vendar to ne bi smelo ovirati, »da ne bi že sedaj začeli s tem in naseljevali nemške koloniste v okrožju Kamnik, če so leti sedaj že sploh na voljo«.

V svojem elaboratu o »zemljiškem pravu« (Bodenrecht) je Burgstaller pisal o nujnosti nemške kolonizacije v kamniškem okrožju. »Ravno tukaj, kjer je kmetijstvo zaostalo, bi si morali še posebej prizadevati, da bi na nezasedene parcele čim prej nasadili nemške koloniste, da bi ti lahko tudi v čisto strokovnem pogledu učinkovali kot pionirji,« je podarjal.⁵⁹

Burgstaller si je nemško kolonizacijo v kamniškem okrožju zamislil v dveh fazah. Prvo fazo naj bi začeli uresničevati takoj in je v tem elaboratu navedel tudi zaplenjena posestva ali posestva, ki naj bi jih še zaplenili in na katera naj bi pripeljali nemške koloniste. Predlagal je ta že zaplenjena posestva: veleposestvo Križe v Komendi, Kančevo posestvo v Mengšu, Repanškovo in Nastranovo v Homcu, Cerarjevo in Belčevo v Radomljah, Lušinovo na Škerjančevem, župnijsko in Matičevo na Dobu, veleposestvo Brdo pri Lukovici in staro pošto v Lukovici, bančno in Bregarjevo posestvo v Blagovici, Smerkoljevo v Št. Ožboltu, župnijsko, Klopčičevo in Birkovo v Moravčah, župnijsko v Dolskem, dve ameriški posestvi in Pečnikarjevo v Podgorici, Vilfanovo in Vaupotičevo v Črnučah, veleposestvo Repje, župnijsko posestvo v Vodichah, Reboljevo v Mostah, Pustotnikovo in Gabrovničevo v Šmartnem v Tuhinju, Novakovo v Vrhpolju, samostanske posesti v Mekinjah, Mali Loki pri Ihanu in Grobljah pri Domžalah, Gregoričevo v Nadgorici pri Črnučah ter končno dve vrtnariji v Kamniku in Litiji. Tista posestva, ki naj bi jih šele zaplenili, so bila tale: Staretovo v Mengšu, Gerlachstein (večinoma gozd), Češenik, Volčja gorica, Krumperk (večinoma gozd), Šmidovo v Komendi, posestvo Franca Ambrožiča v Lahovčah in Maksa Ambrožiča v Komendi, medtem ko bi naj veleposestvo gradu Jablje odkupili in na njem naselili nemške kmete.

Za drugo fazo nemške kolonizacije je Burgstaller predlagal:

»V drugem naselitvenem valu bi si morali prizadevati, da bi ustvarili okoli 400 do 500 kmetij v velikosti dednih kmetij, ki bi naj bile enakomerno razporejene po kamniškem okrožju, tako da bi bilo v vsaki občini, glede na njen obseg in kakovost tal, okoli 15 do 20 nemških kmetov. Ko bi to dosegli, bi ponemčenje vsega območja že zelo napredovalo. Potem bi bila že polovica zemlje v nemških rokah. Če bi ostali del zemlje še ostal v slovenskih rokah, bi to še ne bilo tako slabo, ker bi se morali slovenski kmetje, ki bi ostali, podrediti nemškemu vodstvu in mu na vsak način slediti.«⁶⁰

⁵⁹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/IV, H. Burgstaller: Bodenrecht, I. 12. 1941.

⁶⁰ Arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta JNA, Beograd, škatla 34 A, dok. 12/3. Ta elaborat je komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo po vojna izločila iz drugih Burgstallerjevih elaboratov in ga poslala državni komisiji v Beograd (inv. št. 15.177).

Za tiste predele, ki ne bi bili ustrezni za nemško kolonizacijo, npr. območje Kamniške Bistrice in Tuhinjska dolina, bi lahko ali opustili in poljedelske površine dali nemškim kmetom kot dodatne hube ali bi na njih redili ovce ali pa tam pustili slovenske kmete. »Morda bi se tudi tukaj med nemškimi naseljenci in slovenskimi kmeti, ki bi ostali, vzpostavili podobni odnosi, kot so bili v prejšnjih stoletjih med nemškimi naseljenci in dotedanjimi prebivalci na območjih, ki so jih poselili Germani«, je zapisal Burgstaller in še predlagal, naj Slovencem, ki bi še ostali, ne bi dajali posojil ob sklenitvi zakonske zveze in otroških doklad, »tako da bi daljnosežno onemogočili nevarnosti v populacijskem in političnem pogledu«. ⁶¹

Nimamo podatkov o tem, da bi kdo obravnaval in upošteval Burstallerjev predlog o nemški kolonizaciji kamniškega okrožja. Sicer pa njegovi načrti niti niso bili ustrezni, saj je bila nemška kolonizacija na Gorenjskem nalaga drugih dejavnikov. Konec avgusta 1942 je nekoliko nestrpni Burgstaller poročal: »Poseljevanje okrožja Kamnik z nemškimi kmeti poteka počasi. Do sedaj so v tem okrožju naselili kot zakupnike na poljedelskih obratih le 5 nemških kolonistov. Od teh obratov so le 3 čisto kmečki, medtem ko so dve-ma drugima obratoma priključeni obrtniški obrati.« ⁶² Oktobra 1942 so imeli v kamniškem okrožju vsega 15 nemških kolonistov, največ v občini Homec — Radomlje. ⁶³

V letih 1942 in 1943 se je z vprašanji množičnega naseljevanja nemških kmetov v okrožju Kamnik in na Gorenjskem sploh ukvarjal vodja prvega oddelka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, esesovski poročnik dr. Friedrich Kürbisch. Se avgusta 1942, ko so sredi velike nemške ofenzive proti narodnoosvobodilnemu gibanju na Gorenjskem na Bledu razpravljali o obnovitvi množičnega izganjanja Slovencev (izgnali naj bi jih kar od 20 do 40 tisoč!), si je idr. Kürbisch ogledal nekaj taborišč nemških preseljencev iz Južne Bukovine in nato predvidel, kam naj bi jih naselili. Po izrecni Himmlerjevi naredbi za Gorenjsko iz začetka leta 1942 naj bi na Gorenjskem v času vojne naseljevali le tiste Nemce, ki so jih preselili iz nekaterih evropskih držav, ne pa Nemcev iz rajha, tako da bi lahko dobil zemljo tudi nemški vojak, ko se bo vrnil iz vojne. Dr. Kürbisch je predvideval, da bi en del nemških priseljencev iz Južne Bukovine naselili severovzhodno od Kamnika do Stahovice in pri Kamniški Bistrici. Obe skupini naj bi povezovalo okrog 65 nemških meščanskih družin, ki bi jih naselili v Kamniku. Drugi del nemških preseljencev iz Južne Bukovine naj bi naselili okrog Mengša, tretji del — 19 družin podeželskih obrtnikov — pa naj bi naselili v bližini Kamnika. ⁶⁴ Treba je reči, da je imelo potemtakem kamniško okrožje pomembno mesto v nemških kolonizacijskih načrtih na Gorenjskem. Toda večina Nemcev, ki jih je dr. Kürbisch predvidel za naselitev v tem okrožju, je sklenila, da se ne bo naselila na Gorenjskem, in tako načrt, napraviti močnejšo nemško kolonijo v Kamniku in okrog njega, ni uspel. Med tistimi Nemci, ki so jih naselili jeseni 1942 in jih je bilo največ v občini Homec - Radomlje, so bili v glavnem nemški preseljenci iz Južne Tirolske. ⁶⁵

Jeseni 1942 se je dr. Kürbisch — v nasprotju z dotedanjo prakso posamičnega naseljevanja nemških ljudi na Gorenjskem v sporazumu z višjim vodjem SS in policije v XVIII. vojnem okrožju esesovskim generalom Rösenerjem — lotil sestavljanja novega načrta nemške kolonizacije na Gorenjskem, ki ga je prilagodil takratnim razmeram. Ta načrt je predvideval ustvaritev treh kolonij v obliki ježa, in sicer prvo na območju med Radovljico

⁶¹ Prav tam.

⁶² Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 839 a/IV, Burgstallerjevo poročilo za mesec avgust 1942, dne 25. 8. 1942.

⁶³ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 839 a/IV, poročilo oddelka za kmetijstvo pri dež. svet. za okrožje Kamnik za mesec oktober 1942, dne 28. 10. 1942.

⁶⁴ National Archives Washington, T-81, navitek 279, beležka dr. Kürbischa 20. 8. 1942.

⁶⁵ Arhiv IZDG, Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, Veldes (dalje: DDV Veldes), poročilo dr. Herberta Friedla 14. 12. 1942.

in Jesenicami s postojanko v Gorjah pri Bledu, drugo na območju med Škofjo Loko in Šmartnim pod Šmarno goro s postojanko v Šmartnem in tretjo med Domžalami in Homecem s postojanko na Dobu. »S temi več ali manj strnjenimi kolonijami naj bi dosegli tudi to, da bi neka skupnost nemških kolonistov sama skrbela za svojo osebno varnost in da bi obenem pomenila oviro za terensko organizacijo OF, ki se razpreza po Gorenjskem,« je zapisal.⁶⁶

Ta načrt kaže nacistično prizadevanje, ustvariti sredi zelo rodovitnih predelov v vseh treh okupatorjevih okrožjih na Gorenjskem nemške kolonije, ki naj bi bile skupno z okrožnimi mesti Radovljica, Kranj in Kamnik nekakšna kristalizacijska jedra nemške podeželske in mestne kolonizacije. Kaže pa tudi na to, da je narodnoosvobodilni boj že do takrat, tj. do pozne jeseni 1942, onemogočil naseljevanje posameznih nemških kmetov po slovenskih vaseh, posebno v odročnejših predelih, in je nemške raznarodovalce prisilil k ustvarjanju takšne oblike kolonij, kakršno so predvidevali le na skrajnih mejah zasedenih pokrajin, tj. kolonij brambovskih kmetov (Wehrbauern).⁶⁷

Naj omenimo, da je nemški okupator — neodvisno od teh Kürbischevih načrtov — nameraval na območju med Šmarno goro in Grmado urediti svojo esesovsko postojanko. O tem so se v ožjem krogu pogovarjali pri šefu civilne uprave za Gorenjsko še spomladi 1941, poleti 1942 si je območje ogledal neki esesovski general z Dunaja, konec novembra 1942 pa sta prišla na Bled dva esesovska poročnika »po naročilu državnega vodje SS«, tj. samega Himmlerja, da ugotovita, kje so ovire za začetek gradnje. Ugotovila sta, da ni nobenih ovir, da bi »postojanko uredili na neki ploščadi pod cerkvijo na Šmarni gori in za prostor za urjenje določili območje severno od Šmarne gore.«⁶⁸ Te postojanke sicer niso zgradili, so pa v Škofovih zavodih v Šentvidu nad Ljubljano uredili t. i. nacionalnopolitični vzgojni zavod (Nationalpolitisches Erziehungsanstalt), v katerem so vzgajali mlade nemške nacionaliste. Prav gotovo vse to kopičenje raznih nemških postojank prod vrati Ljubljane ni bilo slučajno, temveč preudarno — onemogočiti vplive iz središča Slovenije na območje, kjer so hoteli uničiti slovensko narodno zavest.

Prvo kolonizacijsko postojanko v Gorjah pri Bledu je dr. Kürbischu marca 1943 razbilo narodnoosvobodilno gibanje⁶⁹ in je sklenil: »Naseljevanja ne morem več nadaljevati, razen v mestih, ki so središča okrožij.«⁷⁰ Tako ni mogel niti začeti ustvarjati kolonizacijske postojanke v Šmartnem pod Šmarno goro in na Dobu. V občini Homec - Radomlje je bilo od jeseni 1942 sicer naseljenih nekaj družin tirolskih Nemcev,⁷¹ ki pa so se počutili zelo negotove. Zato je sam šef civilne uprave za Gorenjsko 8. januarja 1943 pisal deželnemu svetniku dr. Doujaku: »Splošne razmere v Vašem okrožju in nekateri posebni dogodki na Gorenjskem so me spodbudili, da Vas prosim, da bi poskrbeli za oborožitev nemških kmečkih naseljencev na Gorenjskem.«⁷² Dr. Doujak je kmalu odgovoril, da nima na voljo orožja za nemške naseljence, ker je tisto orožje, ki ga je imel, svoj čas že razdelil nemškim ljudem. Predlagal je, naj bi to orožje preskrbel urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu.⁷³

Za leta 1943—1945 okupatorjevi viri ne navajajo nobenega prihoda nemških kolonistov v okrožje Kamnik, pač pa le še podatke a njihovem slabem položaju. Tako je okrožno vodstvo NSDAP Kamnik 3. marca 1944 pisalo: »Položaj nemških naseljencev v okrožju

66 Arhiv IZDG, DDV, beležka dr. Kürbische 22. 3. 1943.

67 Na Gorenjskem so takrat nameravali urediti tudi dve »vzorni kmetiji«, Himmler pa je želel, naj bi v letu 1943 »začeli tudi z oblikovanjem cele vrste kmetij, ki bi ustrezale svojemu času«. (Arhiv IZDG, DDV, beležka Hansa Sauerja 11. 12. 1942).

68 Arhiv IZDG, DDV, beležka Konrada Nimpferja 1. 12. 1942.

69 Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 697—699.

70 Prav tam.

71 Neki seznam jih navaja celo 18.

72 Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/II, pismo šefa civ. upr. za Gorenjsko 8. 1. 1943.

73 Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/II, pismo dr. Doujaka 14. 1. 1943.

Kamnik (Gorenjsko) je vse drugo prej kot ugoden. Predvsem manjka potrebna varnost. Redkim kolonistom, ki so obenem brambovci (Wehrbauern), ali katerih žene niso prave kmetice, bi morali v primeru vpoklica odložiti odhod v vojsko. Pomenili naj bi jedro, h kateremu bi morali pritegniti domu zveste slovenske kmete iz odročnih predelov. Takšna, tiho vzpostavljena postojanka bi pomenila boljše zavarovanje, kot pa sedanji raztreseni sistem naselitve.⁷⁴ Iz poročila okrožnega šolskega svetnika za Kamnik Franza Stonnerja za leto 1943—1944 zremo, da so v začetku leta 1944 za 12 otrok nemških kolonistov ustanovili zasilno šolo v poslopju občinskega urada Homec. Vendar so po partizanskem napadu na to poslopje 21. maja 1944 to zasilno šolo opustili in poročali: »Ker so bile tudi družine kolonistov zelo ogrožene zaradi neprestanih napadov, so jih iz varnostnih razlogov napotili v večje kraje, kjer njihovi otroci naprej obiskujejo šolo.«⁷⁵ To pa je tudi poslednje okupatorjevo sporočilo o nemških kolonistih v okrožju Kamnik, ki smo ga našli v naših arhivih. Je zelo zgovorno: narodnoosvobodilno gibanje je nemške koloniste potisnilo s slovenskih kmetij v okupatorjeve postojanke in konec vojne tudi od tam v Avstrijo ali Nemčijo.

III. Polom okupatorjevega šolstva

1. Okupatorjeva zasedba slovenskih šol

Največji pomen pri raznarodovalnem, tj. ponemčevalnem delu v zasedenih slovenskih pokrajinah, je nemški okupator pripisoval nemškemu šolstvu.⁷⁶ Nemške šole naj bi bile temeljne postojanke raznarodovalnega dela ne samo med mladino na šoli, temveč tudi zunaj šole in celo med odraslimi. Odkrito so izjavljali, da z nemškim šolstvom stoji ali pade vse ponemčevalno delo. V obeh pokrajinah — na spodnjem Štajerskem in Gorenjskem — so se držali tehle načel: 1. da morajo biti v deželi samo nemške šole, v katerih bodo poučevali samo v nemščini, 2. da ne bo niti dvojezičnega pouka niti manjšinskih šol, 3. da bosta delo nemške šole in delo nemške mladinske organizacije tesno povezana in postavljena na skupne temelje, 4. da bo šola središče vsega ponemčevalnega dela v šolskem okolišu.⁷⁷

Kljub enakim načelom, izhodiščem in namenom je organizacija nemškega šolstva na Gorenjskem za nekaj mesecev zaostala za organizacijo nemškega šolstva na slovenskem Štajerskem. Tam so namreč maja 1941 že odprli nemške šole, pripeljali veliko število nemških učiteljev in učiteljic ter začeli poučevati. Na Gorenjskem pa so iz razlogov, ki smo jih že navedli pri opisu nemške civilne uprave, v maju 1941 napravili šele prve korake v organizaciji. Politična komisarja v Litiji in Kamniku sta takoj po prihodu na svoj sedež zaprla slovenske šole.⁷⁸ Ker so predvidevali, da bodo do začetka novega šolskega leta

⁷⁴ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131, poročilo okr. vod. NSDAP Kamnik 3. 3. 1944.

⁷⁵ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 846/I, poročilo šol. odd. pri dež. svet. za okrožje Kamnik 31. 7. 1944.

⁷⁶ To poglavje sem napisal predvsem na podlagi bogatega gradiva šolskega oddelka (urada) političnega komisarja ali deželnega svetnika za okrožje Kamnik, ki ga hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Vendar sta od sklepni poročili vodje tega oddelka (urada) na koncu vsakega šolskega leta ohranjeni le sklepni poročili za akcijo nemških jezikovnih tečajev poleti 1941 in za šolsko leto 1943—1944, medtem ko za druga šolska leta (1941—1942, 1942—1943 in 1944—1945) takšnih poročil še nismo našli. Če jih bomo kdaj dobili iz deželnega arhiva v Celovcu (iz fonda šefa civilne uprave za Gorenjsko), bodo vsekakor dopolnila podobo, ki sem jo prikazal v tej razpravi. Ohranjene niso niti okupatorjeve šolske kronike niti drugo gradivo nemških osnovnih šol, in to iz razlogov, ki so razumljivi, ko preberemo to poglavje razprave.

⁷⁷ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 789—790.

⁷⁸ Politični komisar za okraj Litija Petschauer je naročil »županom in orožništvu« v nemščini in slovenščini: »Naročam, da se na vseh šolah ukine šolski pouk, in sicer takoj. Gospod župan prevzame z orožništvom vso skrb za šolska poslopja. Treba je paziti, da se ne bo napravila na šolskih poslopih nobena škoda.« (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 814/II, nedatirano poročilo pol. kom. za okraj Litija).

združili oba okraja v podeželsko okrožje Kamnik, so 19. maja 1941 združili oba šolska okraja v Kamniku in je šolski oddelek pri političnem komisarju za okraj in pozneje okrožje Kamnik vodil bivši šolski upravitelj iz Škofič (Schiefling am See) ob Vrbskem jezeru na Koroškem Helmut Prasch.⁷⁹ Njegov prvi ukrep je bil, da je v duhu splošnega razvoja prepovedal, da bi šole uporabljale slovenske žige, obrazce in slovenska imena krajev in šol ter ukazal, naj odstranijo vse slovenske in dvojezične napise s šolskih poslopij.⁸⁰

V okrajih Kamnik in Litija je bilo pred vojno 77 osnovnih in 4 meščanske šole, vendar niso vse prišle v okrožje Kamnik. Na območju, ki je prišlo pod nemškega okupatorja in v okrožje Kamnik, je bilo v začetku septembra 1941, ko je v to okrožje spadala tudi občina Šmartno pod Šmarno goro, 70 šol in je prišlo na eno šolo poprečno 13,02 km². Od teh 70 šol so bile 3 meščanske s 14 razredi, 6 enorazrednih, 19 dvorazrednih, 12 trirazrednih, 11 štirirazrednih, 8 petrazrednih, 10 šestrazrednih in 1 zasilna šola z 1 razredom; skupno je imelo 70 šol 259 razredov v 168 prostorih. Na tem območju je bilo takrat 10.833 šoloobveznih otrok. V stari Jugoslaviji je na teh 70 šolah poučevalo 279 učnih moči, 3 duhovniki in 1 organist, pouk pa so nadzirali 4 okrajni šolski nadzorniki (iz Kamnika, Litije, Ljubljane in Škofje Loke).⁸¹ Ko so po nekaj tednih izločili iz okrožja Kamnik občino Šmartno pod Šmarno goro z njenimi 3 osnovnimi šolami (Šmartno, Zg. Pirniče in Skaručna) in 13 razredi, združili deško in dekleško šolo v Kamniku ter ukinili meščansko šolo v Mekinjah, je bilo v okrožju Kamnik 65 šol, in to 62 osnovnih in 3 meščanske (Kamnik, Domžale in Litija); naj omenim, da sta bili poslopji osnovnih šol Dragomelj in Javor takrat šele v gradnji. Prvo so odprli šele oktobra 1942, druge pa sploh niso odprli in je tudi niso upoštevali v svoji šolski statistiki (tako so navajali skupno le 60 ali 61 osnovnih šol).

Skrb za varstvo poslopij so spomladi 1941 naložili na ramena slovenskih učiteljic in jih za to tudi pismeno zavezali. Skrbeti so morale za čiščenje šolskega poslopja in vrta, za izboljšavo šol, za izdelavo seznamov šolarjev, za red pri šolskem inventarju, za opremljanje šol z nemškimi napisi itd. Ker so takrat slovenski učitelji in učiteljice bežali z nemškega zasedbenega območja na italijansko, da bi se izognili nasilnemu izgonu v Srbijo, je primanjkovalo celo učiteljic, ki bi skrbele za varstvo šol in so morale nemške šolske oblasti posamezne učiteljice zadolžiti kar za nekaj šol.⁸²

Nemške šolske oblasti so spomladi in poleti 1941 nameravale uvesti nemški pouk na vseh osnovnih in meščanskih šolah, ki so jih dobile v okrožju Kamnik. Kot bomo videli, so sicer uspele, da so julija 1941 začeli z nemškimi jezikovnimi tečaji za šoloobvezne otroke in odrasle na vseh šolah, vendar je kmalu začel narodnoosvobodilni boj neugodno vplivati na okupatorjevo šolstvo.

2. Tečaji nemškega jezika na šolah poleti 1941

Z namenom, da bi vsaj nekoliko nadomestili zamujeno, je nemški okupator na Gorenjskem priredil dva vala nemških jezikovnih tečajev za šoloobvezno mladino in odrasle na vseh šolah na Gorenjskem. Za ta namen so v okviru počitniške akcije z enomesečno zamudo⁸³ zbrali na Koroškem in Salzburškem okrog tisoč učnih moči. Dne 13. julija 1941

⁷⁹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/V, sporočilo pol. kom. za okraj Kamnik 21. 5. 1941, fasc. 844/I, Praschevo sporočilo 25. 5. 1941. Prasch je sodeloval v nacističnem gibanju že od leta 1927 dalje in je leta 1931 postal član nacistične stranke. Bil je vseskozi funkcionar v NSLB in tudi član SS, v kateri si je pridobil čin poročnika. Na Gorenjsko je prišel 9. aprila 1941 in je bil tudi funkcionar v NSDAP in nemški mladinski organizaciji. Udeleževal se je tudi pri pisanju člankov o šolstvu na Gorenjskem in izdal priročnik za mlade šolske upravitelje na Gorenjskem (Handbuch für junge Schulleiter in Oberkrain). Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, podatki o H. Praschu.

⁸⁰ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, Praschevo sporočilo 25. 5. 1941.

⁸¹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/V, poročilo šol. odd. pol. kom. za okrožje Kamnik 5. 9. 1941.

⁸² Najprej so predvidevali, da se bodo jezikovni tečaji na šolah na Gorenjskem začeli že 14. junija 1941.

⁸³ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, okrožnica pol. kom. za okraj Kamnik 10. 6. 1941.

so jih pripeljali 415; ti so vodili tritedenske tečaje nemščine, dopoldne za šoloobvezne otroke in zvečer za odrasle. 3. avgusta so se ti učitelji odpeljali, nato so spet pripeljali več kot 200 učiteljev in učiteljic, ki so vodili štirinajstdnevne tečaje, in nato 24. avgusta 1941 odšli z Gorenjskega.⁸⁴ V okrajih Litija in Kamnik oziroma v okrožju Kamnik je v prvem valu poučevalo 127 učiteljev in učiteljic ter 14 kandidatk za učiteljice s Salzburškega. Takrat so zajeli k pouku okrog 10.300 učencev osnovnih in meščanskih šol, k večernim tečajem pa okrog 8000 odraslih. V drugem valu so poučevali 103 učitelji in učiteljice ter 29 abiturientov z učiteljišča v Celovcu.⁸⁵ Za ta dva vala nemških jezikovnih tečajev je Prasch napisal posebno brošuro, v kateri je poudaril: »Nemški učitelj poučuje slovenske otroke in odrasle in ne obvlada njihovega jezika, četudi pesimisti menijo, da je to nemogoče, potem nemški vzgojitelj in bojevnik odgovarja: Za nas ni nič nemogoče!« Ko je dal nekaj didaktičnih napotkov, je poudaril: »Pri pouku je treba načeloma govoriti le nemški. Iz upravičenega ponosa se odrekamo tolmaču, ker hočemo uresničiti tisto, kar piše na novi šoli v Senožetih v okrožju Kamnik: »Nemec je gospod sveta! Njegova volja podpira staro, ustvarja novo!« Povedal je tudi, kakšno snov je treba obdelati vsak teden. Iz neke Prascheve okrožnice pa je razvidno, da niti k večernim tečajem nemščine za odrasle niso smeli pritegniti slovenskih učiteljev, četudi bi ti znali nemški. Težko bi si zamislili bolj ohole besede, kot so Prascheve, razumeti pa moramo, da jih je napisal zagrizen ponemčevalec v razmerah še uspešnega poteka bliskovite vojne proti Sovjetski zvezi in pred oboroženo vstajo slovenskega naroda, ko se mu je zdelo, da ni ovire, ki bi mogla ustaviti nemškega okupatorja pri uresničevanju njegovih raznarodovalnih in drugih namenov.⁸⁶

Nemški učitelji iz Koroške in s Salzburškega teh tečajev nemškega jezika na Gorenjskem niso jemali samo kot pouk nemščine, temveč tudi kot propagando za Hitlerja, nacizem in nemški rajh. Ta propaganda je bila zelo kričava in se je naslanjala na uspehe nemške bliskovite vojne. Tako je npr. učitelj Sepp Prugger iz Pattergassna na Koroškem resno in goreče pripravljaj šolsko mladino v Moravčah na proslavo dneva, ko bo nemška vojska zmagovito vkorakala v Moskvo in je tudi že določil dan te proslave. Ker se njegova predvidevanja niso uresničila, je zelo izgubil na ugledu v širši javnosti in je tam dobila nemška kričava propaganda svoj prvi hud udarec. Neuspehe je doživljalo tudi učenje nemščine, saj so odrasli obiskovali tečaj v poletnih mesecih, ko je na polju največ dela, le na političen pritisk in grožnjo z orožništvom ali izgonom z Gorenjskega. Ljudje so postopoma začeli izostajati in je število tečajnikov padlo v drugi polovici za več kot 50 odstotkov. Začela je izostajati tudi mladina, vendar v manjšem odstotku.⁸⁷

Nemški okupator je v svoji gorečnosti in poletu pri raznarodovalnem delu tedaj videl samo uspehe. »Dnevi akcije so zaradi požrtvovalnosti in pridnosti naših koroških vzgojiteljev pokazali nezaslišano velik uspeh. Ta se poudarja in priznava povsod. Nič ne bo moglo skaliti ponosa na uspeh. Posrečilo se je to, česar ni nihče imel za mogoče,« je pisal Prasch.⁸⁸

⁸⁴ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 791.

⁸⁵ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 846/II, pregled števila učnih moči na šolah okrožja Kamnik za nemške jezikovne tečaje julija in avgusta 1941; fasc. 1131/V, poročilo šol. odd. pol. kom. za okrožje Kamnik 5. 9. 1941.

⁸⁶ Helmut Prasch: Arbeitseinteilung für den Ferieneinsatz der Kärntner Erzieherschaft in den besetzten Gebieten Krains vam 14. 7. bis 24. 8. 1941. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 831/I).

⁸⁷ Arhiv IZDG, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo (dalje: KUZOP), fasc. 907/VII, poročilo osnovne šole Moravče o raznarodovalnem delu nemških šol.

⁸⁸ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 884/I, Praschev dopis 29. 7. 1941. V svojem članku »o šoli na Gorenjskem« je Prasch zapisal: »Pokrajinski upravnik (dr. Ernst Dlaska — op. T. F.) je pozval k prostovoljni počitniški akciji 1941/1942 in je skoraj 1000 koroških vzgojiteljev in vzgojiteljic začelo z osvajanjem dežele tako, da so kot nosilci kulture neposredno sledili nosilcem meča. To ni bilo samo organizacijsko dejanje velikega obsega, temveč edinstveno demonstrativno dejanje samopomoči v hudem času, ker so najboljši bili z orožjem v rokah na bojnih poljanah.« (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 843/I, H. Prasch: »Die Schule in Oberkrain«, rokopis).

Še prej, kot se je ustavila nemška bliskovita vojna na vzhodni fronti (kot vemo, je to bilo v začetku oktobra 1941 (pred Moskvo), je nemško šolstvo v okrožju Kamnik utrpelo prvi udarec. Ta sicer ni bil kdo ve kako hud, je pa povzročil motnje, terjal ukrepe in široko odmeval ne samo v tem okrožju ali na Gorenjskem, temveč tudi na Salzburškem in na Dunaju. Oborožena vstaja konec julija 1941, ki je bila zlasti močna v kamniškem okrožju, in dejavnost štirih partizanskih čet v tem okrožju sta vznemirili tudi okupatorjevo šolsko upravo.

O tem, kakšen je bil odnos prvih slovenskih partizanov in seveda narodnoosvobodilnega gibanja sploh do okupatorjevih šol, priča poročilo občinskega komisarja iz Lukovice Karla Pečeta 5. septembra 1941: »Med tednom je neka komunistična tolpa patroljirala v goratih krajih občine Lukovica, in to v krajih Dupeljne, Straža, Obrše, Trnovče, Zlato polje in Brezovica. V navedenih krajih so potrgali vse plakate in v Zlatem polju so obe-nem razbili napisno tablo na šoli in na zid šale v slovenskem jeziku napisali »Slovenska ljudska šola«.⁸⁹

Kaže, da je prvi val nemških jezikovnih tečajev v okrožju Kamnik v drugi polovici julija 1941 minil brez motenj in vznemirjenja in da se je to začelo v drugem valu tečajev v prvi polovici avgusta 1941. Vodja šolskega oddelka pri političnem komisarju za okrožje Kamnik Helmut Prasch je 11. avgusta poslal vsem akcijskim vodjem na šolah (tako so se namreč imenovali voditelji nemškega učiteljstva na šolah poleti 1941) tole okrožnico:

»1. Poslednji dogodki v okrožju Kamnik so med vzgojiteljstvom zbudili veliko zaskrbljenost. Komunistični elementi so napadli nemške varnostne uradnike. Bilo je jasno, da je do sedaj zaradi obsodb ali iznenadenj pri akcijah ubitih 30 komunistov. Če bi se tem lopovom posrečilo to, da bi zaradi njihovega pokanja prekinili šolo in pouk, potem je naša akcija negativna. Jasno je, da je treba zagotoviti varnost za življenje naših vzgojiteljev. To pa zaradi dejavnosti tolpe in odročnosti mnogih šol ter pomanjkanja oborožitve ni mogoče. Akcijski vodje se bodo zato viteško zavzeli za ženske in odbili govorice. To še daleč ni resna stvar, če neki Slovenec ponoči zahteva, naj pride nemški učitelj ven, ker je dobil nalogo, da tovarišem sporoči, da je dobil poziv za odhod v vojsko. Na noben način ne gre nihče sam ven. Vsak akcijski vodja si pri lastnikih orožja (lovci, orožniki itd.) preskrbi strelno orožje proti potrdilu. Gospodje župani jim bodo pri tem pomagali. Da bi se izognili zapetljajem, ne bo sprehodov z obešeno puško. Mi smo lahko ponosni, da lahko naše kulturo delo opravljamo ravno v teh nevarnih okoliščinah in domovina bo cenila to akcijo.

V okrožju Litija ni prišlo do spopadov. Oči in glavo kvišku! Sodelovanje s policijo, orožništvom in gestapom naj bo živahno.

2. Takoj je treba napraviti tele premestitve: Zlato polje na Brdo pri Lukovici, Čejšnice v Šmartno v Tuhinju, Besnica v Javor, Krtina v Št. Vid pri Lukovici, Sveta Gora v Savo, Ribče v Hotič, Vranja peč v Potok, Jančje v Prežganje, Senožeti v Jevnico, Velika Štanga v Šmartno pri Litiji, Peče v Moravče, Št. Ožbolt v Blagovico, Sv. Križ v Dolsko, Rova v Radomlje.

Akcijski vodje uredijo pouk tako, da bo zaposlen vsak učitelj. Posamezne šole ostanejo torej brez pouka, tako bo tudi jeseni.

Stanovanje in hrano za prispele naj preskrbijo akcijski vodje. Kdaj se kakšen posameznik vrne na svojo matično šolo, ostane prepuščeno njegovi osebnosti korajži.

3. Večerni tečaji se povsod omejujejo na polno uro. Njih je treba začeti ob ustreznih uri in končati, ko se začne mračiti. Večerje tečaje morajo nadaljevati vse šole. Koroška ljudska zveza in šolarji prevzamejo obveščanje udeležencev.«⁹⁰ Čisto na koncu okrožnice je Prasch zapisal: »Pričakujemo, da kljub poslednjim dogodkom ne bosta ohromljeni akcijska

⁸⁹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/VI, poročilo obč. kom. Lukovica 5. 9. 1941.

⁹⁰ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/V, 12. okrožnica šol. odd. pol. kom. za okraj Kamnik 11. 8. 1941.

pripravljenost in delovna vnema.«⁹¹ Da zadeva ni bila enostavna, priča odlomek iz Prascheve okrožnice 18. avgusta 1941, ki ponovno govori o vzrokih premestitve nemškega učiteljstva zaradi partizanske nevarnosti. Povedal je takole:

»Po razgovoru s pokrajinskim upravnikom (dr. Dlasko — op. T. F.) in političnim komisarjem (dr. Dullnigom — op. T. F.) smo zaradi varnosti državljanov rajha (beri: učiteljev iz rajha — op. T. F.) odredili potrebno premestitev. Ta se je opravila, četudi je bila ta premestitev za posameznika iz znanih razlogov neprijetna, je pač koristila pomirjenju domačih v domovini, ki so bili v pismih resno zaskrbljeni zaradi izmaličenih dejstev. Mi nismo prišli zato sem, da bi se bojevali po grmovju, temveč da bi opravljali mimo kulturno (beri: raznarodovalno — op. T. F.) delo.« Poudaril je še, da »je vsak nemški učitelj predober, da bi ga brez zaščite izpostavljali banditom«. ⁹²

Po vsebini te okrožnice lahko sodimo, da je oborožena vstaja na Gorenjskem konec julija in avgusta 1941 odmevala ne samo tukaj, temveč tja do Salzburškega, od koder je bil tudi del nemških moči. Kar pa se tiče »vojskovanja po grmovju«, ga je Praseh v letu 1942 sam še kako bridko okusil.

Poznamo še eno Praschevo okrožnico iz avgusta 1941, ki pravi, da dr. Dlaska želi, naj bi napravili nekatere premestitve učnih moči na šolah in je priložen seznam 33 učiteljev in učiteljic, ki naj zapustijo neko šolo in odidejo na drugo. Natančnejša razčlenitev tega seznama pave, da so odšle vse ali skoraj vse učne moči iz tehle 12 osnovnih šol: Šinkov turn, Moravče, Gozd, Št. Vid pri Lukovici, Sela pri Kamniku, Potok, Brdo pri Lukovici, Radomlje, Dob, Vrhpolje, Črnuče in Trzin na druge šole v okrožju Kamnik, nekaj pa tudi v Radovljico. Po tem bi lahko sklepali, da so tudi te šole prenehale z jezikovnimi tečaji prej, kot so jih končale v vsem okrožju ali na vsem Gorenjskem.

Živahneje kot te Prascheve okrožnice nam razmere opiše njegovo izčrpno poročilo o nemških jezikovnih tečajih na šolah, ki ga je 5. septembra 1941 predložil političnemu komisarju dr. Dullnigu:

»Nacionalisti in komunisti, ki jih je zbudlo mirno in uspešno delo, so začeli z motnjami. Poslikali so šole s »Pobijte nemške učitelje!« »Ne učite se nemški!«, »Dol z jezikovnimi tečaji!«, »Šola ostane slovenska!«, »Ne učite se nemški!« itd. Poleg tega, da so streljali na eksekutivo (oborožene izvršilne organe — op. T. F.) so različno nadlegovali učitelje, tako da so morali uporabiti orožje. Orožništvo ni moglo nuditi zaščite vzgojiteljem, mnogo učiteljev je moralo prenočevati na (orožniških — op. T. F.) postajah, mladina se je v šoli pokazala vznemirjena in gauleiter je ukazal, naj prenehamo z večernimi tečaji. Vrste učiteljstva se je polastilo močno vznemirjenje. Vzgojitelji so zahtevali orožje. Šolski poverjenik je sklenil, da ne prekine šolskega pouka in je prepustil odločitev o nadaljnjem obstoju v službenem kraju osebni korajži. Na povelje pokrajinskega upravnika (dr. Dlaske — op. T. F.), naj bi na ogroženem območju opustili 23 šol. 35 prostih vzgojiteljev naj bi odšlo v Kranj in Radovljico. Odšla sta le 2 (Seebacher in Martin), vsi drugi so ostali v okrožju. Zaradi samotne lege je bilo zaprtih osem šol. Umori in napadi so se nadaljevali. Bile so justifikacije (beri: ubijanje talcev — op. T. F.), jemanje talcev, boji in patroljiranje ter aretacije. Okrožni šolski svetnik je učiteljstvu naročil, naj na vseh šolah nadaljuje tudi z jezikovnimi tečaji.«⁹³

Praseh je v tem poročilu povedal tudi to, da so v drugem valu tečajev nemškega jezika od 4. do 24. avgusta 1941 »šli vzgojitelji, vznemirjeni zaradi dejanj tolovajev, na delo z manjšo gorečnostjo, ker ni bila pred njimi več nova dežela.« Priznal je tudi to, da je na osnovi mnogih želja za premestitev in odpovedi mogoče sklepati, koliko groze in občutka nevarnosti je nastalo zaradi govoric.⁹⁴

⁹¹ Prav tam.

⁹² Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, 13. okrožnica šol. odd. pol. kom. za okraj Kamnik 18. 8. 1941.

⁹³ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/V, poročilo šol. odd. pol. kom. za okrožje Kamnik 5. 9. 1941.

⁹⁴ Prav tam.

Iz navedenih odlomkov Praschevih okrožnic in iz njegovega poročila lahko sklenemo, da je oborožena vstaja v okrožju Kamnik in na Gorenjskem sploh zelo vznemirila nemško učiteljstvo, da so avgusta 1941 opustili tečaje nemškega jezika najprej na 14 in nato še na 12 osnovnih šolah, skupno na 23 ali celo na 26 (o tem se podatki v okupatorjevih virih razlikujejo) in da so za nekaj časa, za nekaj dni prekinili z večernimi tečaji nemščine za odrasle in da so jih potem, ko so jih nadaljevali, omejili le na eno uro (prej so namreč trajali poldrugo uro). Lahko razumemo, da je obisk teh tečajev zelo padel, saj so tečaji morali zaradi »varnosti« biti tako rekoč podnevi, ko ima kmečko prebivalstvo mnogo dela.

Za našo obravnavo teme je še posebno pomemben tisti del Prascheve okrožnice, ki izrecno pove, da na 14 šolah, ki so jih opustili iz varnostnih razlogov, ne bo pouka niti jeseni. Pozneje so namreč kot razlog za opustitev teh šol navajali pomanjkanje učnih moči.

3. Nemško šolstvo in učiteljstvo do jeseni 1943

Tisti čas, ko so imeli v šolah tečaje nemškega jezika, je šolski oddelek pri političnem komisarju za okrožje Kamnik pripravljajl začetek novega šolskega leta. To bi se moralo začeti 1. septembra 1941, vendar so začetek preložili na 22. september 1941. Nismo našli utemeljitve za to preložitve, morda smemo domnevati, da so bile vzrok nemirne razmere, ki so bile takrat v kamniškem okrožju zaradi aktivnosti Kamniškega partizanskega bataljona še posebej neugodne za nemškega okupatorja. Ta je moral v vzhodni del kranjskega in zahodni del kamniškega okrožja pripeljati kar ves policijski polk (93. in 325. rezervni policijski bataljon) pod poveljstvom policijskega polkovnika Waltherja Endlerja. Ta polk je bil prvi angažirani nemški policijski polk na Slovenskem.

Ko so 22. septembra 1941 začeli novo šolsko leto, ki je bilo za nemško šolstvo na Gorenjskem pravzaprav prvo šolsko leto na tem območju, so ga začeli tudi drugače v neugodnih razmerah. Ko so pripeljali tja okrog 400 učiteljev in učiteljic iz Koroške, so imeli na voljo komaj tretjino potrebnih učnih moči. »Celotno učno akcijo v Južni Koroški (beri: na Gorenjskem — op. T. F.) daljnosežno določa dejstvo: Sedaj imamo na voljo le tretjino potrebnih moči. Da bi lahko pouk vzdrževali kolikor toliko redno, so šolske oblasti prisiljene, da eno učno moč zadolžijo za vodenje dveh razredov,« je pisal šef civilne uprave za Gorenjsko v svojih »smernicah za celotno učno akcijo«. ⁹⁵

V okrožju Kamnik se je to pomanjkanje učnih moči v začetku septembra 1941 kazalo tako, da so do takrat od 70 šol (še vedno so namreč upoštevali tri šole v občini Šmartno pod Šmarno goro) imeli šolske upravitelje le za 35 šol (29 učiteljev in 9 učiteljic) in 40 učiteljic ter 3 učitelje za predvidenih 38 šol. Kar 32 šol so imeli še nezasedenih ali drugače: od 259 oddelkov so jih imeli zasedenih le 81. Veliko je bilo tudi pomanjkanje učil in slabe so bile razmere glede šolskih poslopij: šoli na Javoru in Dragomlju so šele gradili, vendar gradnja ni napredovala, ker sta bila stavbenika v Ljubljani. Predlagali so preureditev 17 župnišč v šole, preureditev kaplanije v Mengšu za učiteljsko stanovanje in zgraditev še enega nadstropja na tamkajšnji šoli, nova gradnjo osnovnih šol v Komendi (12 razredov), Veliki Kostevnici (3 razredi), Zalogu (4 razredi) in Lukovici (ob združitvi šol na Brdu in spri Št. Vidu). Predlagali so tudi zgraditev osnovne in meščanske šole v Litiji ter gimnazije v Kamniku ali Domžalah. ⁹⁶

Zlasti pomanjkanje učnih moči je šolsko upravo v Kamniku prisililo, da sprejme nekatere za nemško šolstvo prav gotovo neugodne ukrepe. Najprej je sklenila, da opusti 16 šol, tj. tistih, za katere je že avgusta iz varnostnih razlogov sklenila, da v njih ne bo pouka niti jeseni 1941. Te šole so bile v odročnejših predelih in so bile v glavnem enorazrednice ali dvorazrednice. To so bile šole: Sv. Trojica, Češnjice, Zlato polje, Sveta gora, Hotič, Javor,

⁹⁵ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 845/I, smernice šefa civilne uprave za Gorenjsko 12. 9. 1941.

⁹⁶ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/V, poročilo šol. odd. pol. kom. za okrožje Kamnik 5. 9. 1941.

Javorje, Jančje, Vrhpolje, Peče, Potok, Prežganje, Vranja peč, Velika Štanga, Št. Ožbolt in Besnica, šola v Dragomlju še ni bila zgrajena ter se je tako število osnovnih šol zmanjšalo na 45. Vendar niti v teh niso mogli povsod začeti s poukom 22. septembra, temveč šele čez nekaj mesecev. Vzrok za to je bil v pomanjkanju učnih moči in v potrebnih obnovitvenih delih, za kar so imeli na voljo okrog 35.000 mark (do srede oktobra 1941 so porabili nekaj manj kot polovico tega zneska). Ko je politični komisar za okrožje Kamnik sredi septembra 1941 z okrožnico in lepakom naznanil začetek šolskega pouka, je poimensko navedel le 29 šol, ki bodo začele s poukom omenjenega dne. Na drugih 16 šolah naj bi se pouk začel pozneje. Ker se je šolsko leto 1940—1941 končalo aprila 1941, so sklenili, da učencem ne bodo priznali tega leta in morajo ponovno v isti razred. »Ker so bile šole zaprte že aprila 1941, bo poslednje šolsko leto ponovljeno za temeljito učenje nemškega jezika,« je pisalo na lepaku.⁹⁷ Druge šole so začele s poukom šele konec januarja in začetek februarja 1942, ko je prišlo nekaj desetini »mladih« učiteljev in učiteljic — pripravnikov in pripravnic z Dunaja.

Vodja šolskega oddelka v Kamniku Prasch je v svoji okrožnici 23. septembra 1941 povedal, da so morali »zaradi varnosti, vpoklicev in drugih izpadov skoraj nenehno delati premestitve« in si je pridržal pravico, da jih dela še naprej. Iz vsega, kar smo do sedaj povedali, lahko sklepamo, da je tudi na to, da so opustili toliko šol, poleg pomanjkanja učiteljev vplival tudi varnostni razlog. Morda bi kakšno učno moč vendarle poslali v neko odročnejšo šola, če se ne bi bali narodnoosvobodilnega Zgibanja. Lep primer za to imamo v predlogu občinskega komisarja iz Vodic Jožefa Sadjaka, ki se glasi: »Šolsko poslopje v Šenkovem turnu je tik ob gozdu, ki se razteza do Mengša, Črnuč, Gameljnov in Skaručne. V tem gozdu, kot se je ugotovilo, se potika glavna komunistična tolpa (beri: Rašiška partizanska četa — op. T. F.). Šolsko poslopje je samotno, oddaljeno od drugih hiš, zato morajo učitelji iti do tam, kjer se hranijo, po poti tik ob gozdu. Od komunistov grozi učiteljem smrtna nevarnost. Komunisti lahko učitelje ustrelijo iz gozda ali pa bi lahko ponoči celo brez nevarnosti vdrli v šolsko poslopje in umorili učitelje. Orožniška postaja je od Šenkovega turna oddaljena okrog 5 km. Iz tega razloga bi bilo najbolje, da na šoli v Šenkovem turnu do nadaljnjega ne bi bilo pouka, in to tako dolgo, dokler ne bi opravili s komunisti.« Predlagal je, naj učitelje iz Šenkovega turna premestijo v Repnje, ker tam »ni tako velike nevarnosti«, in povedal, da enako meni tudi vodja orožniške postaje v Vodicah.⁹⁸

Iz omenjene Prascheve okrožnice je tudi razvidno, da so strokovni pouk zelo podredili jezikovnemu. »Poučevali bomo na vseh stopnjah, kakor da bi bili na nemški šoli, to pomeni, da je treba urni načrt prilagoditi učnim načrtom, le da je cilj postavljen nižje, ker se mora v začetku strokovni pouk umakniti jezikovnemu,« je pisal.⁹⁹

Nemški učitelji in učiteljice, ki so prišli na šole v kamniškem okrožju, so bili večinoma iz Koroške in so se skoraj vsi izkazali kot goreči raznarodovalci. Dosledno so upoštevali navodila šolskih oblasti, da je šola temeljna ponemčevalna ustanova in prepovedali učencem med seboj govoriti slovensko celo med odmorom. Grdo so se znali nad slovenskimi otroki in jih zmerjali s »srbskimi svinjami«, »banditi« itd.¹⁰⁰ Med

⁹⁷ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 845/I, okrožnica pol. kom. za okrožje Kamnik 15. 9. 1941 in lepak od 18. 9. 1941. Za nemško šolstvo v okrožju Kamnik so okupatorjeve oblasti žrtvovalе nemajhne zneske, ki niso bili sorazmerni uspehu tega šolstva. Spomladi 1942 so občinske uprave in upraviteljstva šol prosila za več kot poldrug milijon RM samo za plačilo izrednih materialnih izdatkov, vendar so dobila samo okrog 350.000 RM. Drugače so za redno dejavnost šol v tem okrožju vsak mesec v letu 1942 potrebovali od 15 do 25 tisoč RM. Pozneje so bili ti stroški manjši, ker je bilo tudi manj šol.

⁹⁸ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/V, poročilo obč. kom. Vodic 22. 9. 1941.

⁹⁹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, Prascheva okrožnica 22. 9. 1941.

¹⁰⁰ Nemškega šolskega upravitelja v Dolskem Otta Lexa slika neki vir takole: »Bil je zelo surov in okrut, kričal in razsajal je nad otroki, jih pretepal in zmerjal z banditi itd. Norčeval se je iz Slovencev in slovenstva sploh. (...) Ljudstvo se ga je balo in izogibalo, saj je moralo zaradi njegovih denunciacij neprestano romati k oblastem in molče prenašati bič nemškega terorja.« (Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/VII, poročilo osnovne šole Dolsko o raznarodovalnem delu nemških šol). Za nemškega šolskega upravitelja iz Jarš pravi neki vir takole: »Upravitelj na šoli v Jaršah je bil neki Oskar Schmidt iz Celovca. Učitelj Schmidt je bil eden najbolj

slovenskim prebivalstvom ni imelo nemško učiteljstvo nobenega ugleda. Ljudstvo jih je imelo za tujce, ki so prišli nepovabljeni v popolnoma slovensko okolje. Bili so z redkimi izjemami goreči raznarodovalci in je ljudstvo videlo v njih nasilnike, ki mu hočejo vzeti najdražje — materino besedo in mu potujčiti in odtujiti otroke. Nemajhen del nemškega učiteljstva, posebno žensk, je imel pomanjkljivo strokovno izobrazbo in jim je ljudstvo dalo vzdevek »kelnarice«. Nemškega učiteljstva ni maralo tudi zategadelj, ker je le-to hotelo vsiliti mladini in tudi odraslim drugačne življenjske navade; del učiteljstva je tudi vdan lahkotnemu ali celo razvratnemu življenju itd. Na drugi strani so tudi šolske oblasti prepovedale nemškemu učiteljstvu, da bi se preveč zbližalo s slovenskim prebivalstvom. Odnosi naj bi bili takšni kot med gospodom in služabnikom, pri čemer naj bi bil nemški učitelj seveda gospod in slovenski človek služabnik. Prasch je npr. spomladi 1942 pisal nemškim šolskim upraviteljem tole: »Kdor meni, da s prijateljstvom tikanja s Slovenci, ki imajo posebno politično preteklost, služi nekemu ugledu nacionalno-socialističnega vzgojitelja, si glede na sedanje dogodke pridobiva napačna domačnost. Tej se nemški učitelj lahko odreče.«¹⁰¹

Nemajhen del nemškega učiteljstva je bil tudi goreče privržen fašizmu in celo vpisan v nacistično stranko (NSDAP). Vodja šolskega oddelka Prasch je jeseni 1941 postal tudi okrožni upravnik nacionalnosocialistične zveze učiteljev (NSLB) in so bili v to zvezo zajeti skoraj vsi nemški učitelji in učiteljice v kamniškem okrožju (sredi januarja 1942 jih je bilo včlanjenih 114). Takrat je bilo med njimi okrog 40 članov in okrog 6 kandidatov za člane NSDAP. Nekateri med njimi (npr. Otto Bezdek v Domžalah, Leopold Hopfgartner v Mengšu itd.) so postali člani NSDAP še pred letom 1933.¹⁰² V okviru NSLB je imelo nemško učiteljstvo precej političnih zborovanj, konferenc in sestankov. Na nekaterih so obravnavali tudi politične teme, ki so se tikale Slovencev na Gorenjskem in Koroškem. Tako je npr. Prasch govoril o »novem redu v Evropi«, šolski upravitelj iz Domžal Alois Popatnik o »narodnopolitičnih nalogah na Gorenjskem«, ravnatelj učiteljskega v Kranju dr. Franz Koschier o »nemško-slovenskih jezikovnih odnosih« itd.¹⁰³

Ob tako občutnem pomanjkanju učnih moči je bilo v začetku stališče pokrajinskega vodstva NSLB v Celovcu do izvenšolske dejavnosti nemškega učiteljstva na Gorenjskem takšno, da naj bi se nemški učitelji in učiteljice posvečali le vodenju nemških jezikovnih tečajev in deloma tudi delu z mladino v nemški mladinski organizaciji. »Noben vzgojitelj naj se ne ukvarja z vzporedno dejavnostjo. (...) Mi smo sem prišli kot učitelji,« so naročali. Toda novi gauleiter NSDAP za Koroško in šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich Rainer, ki je kmalu po svojem nastopu tudi na Gorenjskem ustanovil NSDAP in potisnil neplodno Koroško ljudsko zvezo v ozadje, je menil, da se mora nemško učiteljstvo politično čimbolj uveljaviti tudi zunaj šole. 2. februarja 1942 je dr. Rainer odredil, da se s prihodom okrepitve nemškega učiteljstva na Gorenjskem (v kamniškem okrožju je prišlo okrog 50 učnih moči z Dunaja) spremeni prejšnje stališče in je postal vrstni red izvenšolske dejavnosti nemškega učiteljstva takšen: prva zahteva in prva vzporedna dejavnost je vodstvo nemških jezikovnih tečajev, čas, ki mu še ostane na voljo, naj porabi tako, da prevzame vodstvo nekega urada v stranki, medtem ko je prevzem tretje

zagrztenih Nemcev. Grdo je ravnal s šolarji, jih metal po tleh ter suval s čevlji. (...) Otroci so morali govoriti le nemško, če so znali ali pa ne, sicer so bili kaznovani. Ravnal se je po Hitlerjevem naročilu, da mora biti šola popolnoma nemška. V dveh letih mora biti pozabljena slovenska beseda. Učitelj Schmidt je zbral vse šolske in druge slovenske knjige s podstrešja na šoli ter jih znesel na šolski vrt ter zakuril grmado. Otroci so morali v krogu stati okrog ognja ter to gledati.« (Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/VII, poročilo osnovne šole Jarše o raznarodovalnem delu nemških šol).

¹⁰¹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, okrožnica šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 27. 5. 1942.

¹⁰² Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 843/IV, vprašalne pole članov NSLB iz srede januarja 1942.

¹⁰³ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/II, poročilo šol. poverjenika za okrožje Kamnik 17. 6. 1944, 843/I, poročilo šol. pov. za okrožje Kamnik 1. 2. 1943.

vzporedne dejavnosti vezan na posebno dovoljenje okrožnega šolskega poverjenika.¹⁰⁴ Rainerjevo stališče je bilo izraz nujne potrebe, saj brez vodilnega sodelovanja nemških učiteljev nacistične stranke na Gorenjskem na podeželju sploh ne bi mogli ustanoviti. Mnoge krajevne skupine in postojanke NSDAP so namreč vodili nemški učitelji. V prvi polovici leta 1942, tj. takoj po ustanovitvi NSDAP na Gorenjskem, so v okrožju Kamnik od 22 krajevnih skupin in postojank NSDAP kar 10 vodili nemški učitelji (v Domžalah, Dobu, Mengšu, Ihanu, Homcu, Krašnji, Moravčah, Komendi, Kamniku, Kamniški Bistrici), druge so vodili v glavnem nemški orožniki, cariniki in graničarji.¹⁰⁵ Število nemških učiteljev v okrožju Kamnik, ki so kdaj vadili krajevne skupine in postojanke NSDAP ter krajevne skupine KVB, je seveda še večje, krog 15—20.

Posebno področje delovanja najzanesljivejših nemških učiteljev je bila nemška obveščevalna služba, t. i. varnostna služba (Sicherheitsdienst), ki je spadala pod komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko na Bledu oziroma pod njegove izpostave. Vodja šolskega oddelka v Kamniku Prasch je že leta 1941 postal vodja izpostave varnostne službe v Kamniku in je to ostal do svojega odhoda od tam 1. marca 1943. Imel je seveda še poseben interes, da je v svojo obveščevalno mrežo vključil tudi fašistično usmerjene nemške učitelje.¹⁰⁶ Ko so poleti 1944 v Kamniku predlagali nekaj nemških ljudi za neplačano sodelovanje v nemški varnostni policiji, so bili med predlaganimi tudi nemški učitelji, ki so potem to dejavnost tudi opravljali.¹⁰⁷

Odnos velike večine nemškega učiteljstva do narodnoosvobodilnega boja slo-venškega naroda je bil razumljiva ne sama odklonilen, temveč zelo sovražen. Narodnoosvobodilni boj ni samo zmanjševal uspehov njegovega raznarodovalnega (ponemčevalnega) in političnega dela (fašizacije), temveč je to delo neposredno oviral in že kmalu skoraj do kraja onemogočil ter ogrožil samo življenje najbolj zagrizenih nemških učiteljev in učiteljic. Precej učiteljev se je spomladi 1942 vključilo v t. i. Freikorps Stein — Oberkrain oziroma nemško samozaščito (Deutscher Selbstschutz), ki je štela okrog 600 mož in jo je vodil sam Prasch. Ta je tudi sam sodeloval v neštetih hajkah v kamniškem okrožju, bil pri tem dvakrat ranjen (25. maja 1942) in si pridobil dve ali tri odlikovanja.¹⁰⁸ Kot bomo videli, so si nekateri izrazitejši sovražniki narodnoosvobodilnega gibanja med nemškimi učitelji v okrožju Kamnik zaslužili tudi smrtno obsodbo in partizansko kroglo. Šolski upravitelj v Dobu (pozneje v Litiji) Alfred Zischkale iz Šlezije je npr. zmerjal naše ljudi z »banditi« in baje predlagal šefu civilne uprave, naj za ubitega nemškega učitelja pade sto Slovencev. »Dobljani so se ga bali in bili v strahu, kdaj bo padel, ker so vedeli, da bi v tem primeru padlo mnogo domačinov kot talcev,« poroča neki vir.¹⁰⁹ Na drugi strani pa ni nobenih podatkov o tem, da bi bili nemški učitelji in učiteljice v okrožju Kamnik odstranjeni iz šol zaradi neustreznega političnega vedenja. Kaže, da sta bila le dva učitelja, s katerima niso bili zadovoljni iz političnih razlogov. Upravitelj meščanske šole v

¹⁰⁴ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, Prascheva okrožnica 23. 9. 1941, odlok šefa civilne uprave za Gorenjsko 2. 2. 1942, glej tudi sporočilo šefa civilne uprave za Gorenjsko 26. 1. 1942 (VAZK, 1942, št. 3, 11. 2. 1942).

¹⁰⁵ Arhiv IZDG, Kreisleitung NSDAP Stein, fasc. 821/I, pregleda krajevnih skupin in postojank NSDAP v okrožju Kamnik iz prve polovice 1942 in 26. 9. 1942.

¹⁰⁶ Šolski upravitelj iz Komende Hugo Weiss je npr. pred vpoklicem v nemško vojsko 10. 10. 1942 pisal Praschu: »V šoli sem vse uredil, tako da se bo lahko znašel vsak naslednik. SD-akte ti vračam v prilogi. Ne vem, koga bi ti lahko predlagal tukaj za to delo. Morda bi bil za to ustrezen neki orožnik.« (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 843/III).

¹⁰⁷ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 849/I, predlog okr. vod. NSDAP Kamnik 8. 7. 1944.

¹⁰⁸ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Praschevo pismo vodji pokrajinskega personalnega urada NSDAP za Koroško 25. 11. 1942. Ko je Prasch jeseni 1943 dokončno odšel iz Kamnika, so ga kot esesovskega poročnika poslali za vodjo izpostave varnostne policije in varnostne službe v Pulju, kjer si je pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja pridobil zlato značko za boj proti partizanom, edini v Sloveniji, Istri in Furlaniji. Po vojni je živel ali morda še živi v Šmohorju v Ziljski dolini na Koroškem.

¹⁰⁹ Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/VII, poročilo osnovne šole Dob o raznarodovalnem delu nemških šol.

Domžalah Hans Miller je napravil slab vtis na šefa civilne uprave za Gorenjsko, ko je ta obiskal Domžale in je upravitelj zahteval, naj ga premestijo. Upravitelja osnovne šole Črnuče Siegfrieda Bauerja pa so jeseni 1944 izključili iz NSDAP zaradi »nediscipliniranega in strahopetnega vedenja.«¹¹⁰ Iz dobro ohranjenega gradiva šolskega oddelka deželnega svetnika Kamnik je mogoče ugotoviti, da se je nezadovoljstvo upravnih ali političnih organov nemškega okupatorja nad nemškim učiteljstvom nanašalo večinoma le na primere neustreznega moralnega življenja nekaterih učiteljic, zlasti njihovega odnosa do poročenih nemških orožnikov itd.

V drugem polletju šolskega leta 1941-1942, ko je po prihodu večjega števila nemškega učiteljstva z Dunaja začelo s poukom tudi nadaljnjih 16 osnovnih šol, je število okupatorjevih osnovnih šol, v katerih je bil pouk, doseglo vrhunec. Januarja in februarja 1942 jih je bilo odprtih 43 s 195 oddelki, marca se je zaradi vpoklica mladih učiteljev — pripravnikov v vojsko zmanjšalo število šol na 36 s 175 oddelki,¹¹¹ nato se je v maju in juniju 1942 zaradi prihoda novih učnih moči število šol spet povečalo na 44 s 197 oddelki in 6870 učenci, kar pomeni največje število okupatorjevih šol v okrožju Kamnik. Konec šolskega leta 1941—1942 ni bila poleg opuščenih 17 osnovnih šol odprta samo še šola v Špitaliču, ki so jo dokončno zaprli junija 1942. V navedenem času je bilo zaprtih od 17 do 24 osnovnih šol, ker je manjkalo od 98 do 126 učnih moči.¹¹²

Spomladi 1942 so se nemške osnovne šole ponovno čutile ogrožene po narodno-osvobodilnem gibanju. Šolski upravitelj iz Blagovice je npr. 30. maja 1942 poročal, da so partizanske akcije v Blagovici in okolici povzročile upad šolskega obiska in je zato za dva dneva prekinil pouk. »Tukajšnje orožništvo, pri katerem je le en orožnik iz rajha, se v resnem primeru zabarikadira, medtem ko so učenci in učitelji popolnoma nezavarovani. Pouk je zategadelj ogrožen in prosim šolski urad, da poskrbi za ustrezne zaščitne ukrepe,« je poudaril na koncu svojega poročila.¹¹³ Natančno čez mesec dni je poročala šolska upraviteljica iz Gozda, da je »čas pouka že od velike noči zelo majhen in da tudi sedaj ni pouka.«¹¹⁴ V zelo zaostrenih političnih razmerah na Gorenjskem, ki so pripeljale Himmlerja do tega, da je 25. junija 1942 ukazal nastopiti proti narodnoosvobodilnemu gibanju in prebivalstvu z zelo krutimi ukrepi, so okupatorjevi upravni in politični funkcionarji imeli nalogo, da z ogroženih območij umaknejo vse nemške »akcijske sile«, predvsem učitelje, poštarije itd. Komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko, esesovski podpolkovnik Fritz Volkenborn je 12. junija 1942 sporočil deželnim svetnikom: »Na razgovoru, ki je bil 11. 6. 1942 z gauleiterjem idr. Rainerjem, smo obravnavali razmere, ki sedaj vladajo na Gorenjskem. Poveljnik redarstvene policije in tudi komandant varnostne policije in varnostne službe sta opozorila na nevaren položaj na nekaterih območjih in zahtevala, naj bi od tam, kjer je nevarnost, umaknili akcijske sile, kot so uči-

¹¹⁰ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, dopisa okr. vod. NSDAP Kamnik 10. 5. 1943 in 1. 11. 1944, dopis okr. vod. NSDAP Celovec 25. 10. 1944.

¹¹¹ Deželni svetnik za okrožje Kamnik dr. Hermann Doujak je 23. 3. 1942 poročal šefu civilne uprave za Gorenjsko, da bo okrožje Kamnik do velike noči 1943 izgubilo več kot 30 učnih moči »zaradi vpoklica v vojsko, preklicev namestitve in tudi daljših bolezenskih dopustov«. Poročal je tudi, da so že zaprli osnovne šole v Ribčah, Hotiču, Jevnici, Krtini, Špitaliču in Tunjicah ter da bodo v prihodnjih dneh prišle na vrsto še šole v Gozdu, Krašnji, Motniku, Šenkovem turmu in Zalogu. Zaradi pomanjkanja učnih moči je bilo zaprtih 17 osnovnih šol, z veliko nočjo pa bo zaprtih že skupno 28 šol in bo odprtih samo še 35 šol. Poverjenik za šolstvo pri šefu civilne uprave za Gorenjsko dr. Braumüller (dr. Ernst Dlaske je bil namreč v vojski) je odgovoril, da je treba pouk vzdrževati čimbolj redno, da pa trenutno nima učnih moči, ki bi jih poslal v okrožje Kamnik. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo dr. Doujaka 23., 3. 1942, pismo dr. Braumüllerja 1. 4. 1942).

¹¹² Statistika šolskega oddelka (urada) dež. svet. za okrožje Kamnik je imela na seznamu 60 šolskih poslopij, ker je popolnoma opustila tše nedograjeno šolsko poslopje v Javorju in ker je po preselitvi osnovne šale iz Št. Jakoba v novo šolsko poslopje Dragomelj, opustila tudi tisto šolsko poslopje.

¹¹³ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 845/I, poročilo šol. uprav. Blagovica 30. 5. 1942.

¹¹⁴ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 845/I, poročilo osn. šole Gozd 30. 6. 1942.

telji, poštno osebje itd. Gauleiter je potrdil naše stališče in izjavil, da bo o tem takoj seznanil posamezne deželne svetnike, da bi ti lahko ukrenili vse potrebno glede na ogroženost posameznih območij.«¹¹⁵ 19. junija je pisal deželni svetnik dr. Doujak: »Gauleiter me je pooblastil, da akcijske sile, kot so učitelji, poštno osebje itd. v nujnem primeru umaknem od tam, kjer obstaja nevarnost zaradi tolpine dejavnosti.«¹¹⁶ Iz Doujakove beležke 3. julija 1942 zvemo, da so res umaknili nemško učiteljstvo iz ogroženih območij. »Zaradi konca šole smo učitelje umaknili z ogroženih območij,« je zapisal.¹¹⁷

Kljub širšemu razmahu narodnoosvobodilnega gibanja okupatorjevo šolstvo v okrožju Kamnik torej ni bilo močnejše prizadeto. Sklep o umiku nemškega učiteljstva iz predelov, kjer so bile zelo aktivne partizanske enote, se je časovno ujel s koncem šolskega leta 1941-1942. Povedati pa je treba tudi to, da partizanske enote tisti čas še niso napadale niti nemških šol niti nemških učiteljev in niti niso bistveno motile šolskega pouka. Vprašanje pa je, ali bi okupatorjeve oblasti opustile pouk v toliko šolah, če bi bile razmere drugačne, tj. mirne. Po odhodu mlajših nemških učiteljev v nemško vojsko so namreč ukiniteli pouk na tistih šolah, čeprav je tam bila še kakšna ženska učna moč. Mladi učitelji so bili namreč oboroženi¹¹⁸ in bi po njihovem odhodu ostala na šoli le »nezavarovana« ženska učna moč, ki bi se čutila še bolj ogroženo in so jo zato raje takoj premestili na »varnejšo« šolo. Drugo vprašanje pa je, ali ne bi dobili iz Koroške in drugih avstrijskih pokrajin, zlasti z Dunaja več učnih moči, če bi bile razmere na Gorenjskem mirne. Prav gotovo, da bi jih dobili. V svoji požigalniški in morilski kampanji je okupator poleti 1942 sam požgal in nato še zravnal z zemljo poslopje osnovne šole Zlato polje.

Drugo šolsko leto, tj. 1942—1943, je nemško šolstvo na Gorenjskem začelo še pozneje kot prvo, tj. 1. oktobra 1942. Začelo se je potem, ko so nemške oborožene sile od začetka julija do konca septembra 1942 vsaj nekoliko »pomirile« deželo. Kot vemo, so to storile z ognjeni in mečem, tj. z nezaslišanim nasiljem nad slovenskim prebivalstvom. Zakasnitev začetka pouka je bila verjetno zaradi zasedbe šolskih poslopij po nemških oboroženih silah in zaradi nemirnih razmer v septembru 1942.

Temeljna nadloga, ki je trla šolske oblasti tudi jeseni 1942, je bilo pomanjkanje nemških učnih moči. Šolski poverjenik Prasch se je v nekem pismu pritoževal, da so v Celovcu zelo ozkosrčni glede pošiljanja učnih moči na Gorenjsko in da bodo morali »zapreti štacuno«, če bodo še tako naprej klicali v vojsko in državno delovno službo. »Posrečilo se nam je, da smo vzdržali v najgršem času in moji ljudje niso zapustili poveljniških mest niti v smrtni nevarnosti. Na to smo vsi zelo ponosni,« je zapisal.¹¹⁹ Zaradi pomanjkanja učnih moči (manjkalo jih je okoli 109) je s poukom v novem šolskem letu 1942—1943 v okrožju Kamnik začelo samo 37 osnovnih šol s 174 oddelki, torej sedem šol manj, kot jih je bilo odprtih še konec prejšnjega šolskega leta. Za stalno so namreč zaprli šole Špitalič, Sela pri Kamniku in Tunjice, začasno pa v Ribčah, Hotiču, Repnjah, Šenkovem turnu in Rovi. Vzrok, da so za vedno zaprli tri odročne šole, ni bilo pomanjkanje nemškega učiteljstva, temveč narodnoosvobodilni boj. Po vojni je upraviteljstvo osnovne šole Špitalič poročalo, da je nemška učiteljica junija 1942 odšla, ker so ji bila prevroča tla, upraviteljstvo šole Tunjice pa, da sta učiteljici junija 1942 odšli iz strahu pred partizani.¹²⁰ Ko so do jeseni 1942 zgradili šolo v Dragomlju,

¹¹⁵ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/III, Volkenbornovo sporočilo dr. Doujaku 12. 6. 1942.

¹¹⁶ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/II, pismo dr. Doujaka poštni direkciji Celovec 19. 6. 1942.

¹¹⁷ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/II, beležka dr. Doujaka 3. 7. 1942. Zapisal je tudi, da so umaknili iz ogroženih krajev nemške otroške vrtarice, poštnih uslužbencev pa ni bilo treba umakniti, ker nemških ni bilo v ogroženih predelih.

¹¹⁸ Deželni svetnik dr. Doujak se je 9. 9. 1942 pritoževal, da učitelji, ki za daljši čas zapustijo kraj svojega delovanja, ne izročijo orožja orožniškim postajam. Opozoril je, naj si novi učitelji izposodijo orožje na orožniških postajah. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/II, okrožnica dr. Doujaka 9. 9. 1942).

¹¹⁹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Praschevo pismo dr. E. Dlaski v vojsko 27. 10. 1942.

¹²⁰ Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/III, poročili šol Špitalič in Tunjice o raznarodovalnem delu nemških šol.

so opustili šolo pri Št. Jakobu ob Savi. Tako je bilo jeseni 1942 skupno število do kraja zaprtih šol že 20.

V šolskem letu 1942—1943 je pouk nekaj časa tekel nemoteno in so pozimi, ko so ponovno dobili z Dunaja za okrepitev 16 učnih moči, ponovno odprli šest osnovnih šol, tako da so jih imeli januarja 1943 odprtih kar 43 s 188 oddelki. Odprte so imeli vse tiste šale kot februarja 1942, razen v Špitaliču, Tunjicah in Selih. Toda še februarja in zlasti marca 1943 so morali mladi učitelji — podobno kot marca 1942 — v nemško vojsko in so zaradi tega ponovno zaprli sedem osnovnih šol (februarja: Ribče in Šenkov turn, marca: Rova, Gozd, Senožeti, Hotič in Repnje), in sicer tokrat za vedno. Poleg tega pa je začel nemško šolstvo občutneje ogroziti narodnoosvobodilni boj, in to neposredno, tj. z oboroženimi napadi nanj. V noči na 10. februar 1943 je skupina iz bližnje partizanske enote prišla v poslopje osnovne šole Jevnica in ga opustošila, odpeljala s seboj šolskega upravitelja Aloisa Langa in ga obsodila na smrt ter justificirala.¹²¹ To je bila prva osnovna šola v okrožju Kamnik, ki jo je opustošila partizanska enota, in njen upravitelj prvi nemški učitelj, ki ga je justificirala. Lang je bil na tej šoli od aprila 1942 in je bil tudi organizacijski vodja krajevene skupine NSDAP. »Učitelj Alois Lang, Nemec, je otrokom vedno grozil s kaznijo in jih zmerjal z banditi. Opravljal je očitno vohunstvo za našimi ljudmi, zato sta ga ljudstvo in mladina sovražila,« poroča neki vir o učitelju Langu. Iz maščevanja je nemški okupator za šolo v Jevnici ustrelil osem talcev, ki jih je pripeljal iz Begunj na Gorenjskem.¹²² Od takrat dalje je bila ta šola zaprta do konca vojne. Dne 15. marca 1943 je skupina partizanov iz istega, tj. Zasavskega bataljona prišla v šolo v Moravčah in justificirala šolskega upravitelja Heinricha Pferschyja, ki je bil tudi vodja krajevene skupine NSDAP, in učiteljico Auguste Wieser.¹²³ »Pferschy je bil krajevni vodja nacistične stranke. Vmešaval se je povsod in v vse. Bil je najhujši politični priganjač in izrazit sadist. Po njegovi zaslugi je bilo maja 1942 odpeljanih 82 političnih osumljenцев iz Moravske doline v Begunje, od koder se jih 5 sploh ni vmilo. (...) Meseca januarja 1943 je povzročil, da je bilo preseljenih iz doline preko 60 družin,« poroča neki vir.¹²⁴ Isti vir poroča, da je bila učiteljica Wieserjeva sadistka, pijanka in vlačuga. Tudi za tega učitelja je nemški okupator iz maščevanja v Moravčah ustrelil talce. Šola v Moravčah je bila potlej zaprta do konca vojne. Iz varnostnih razlogov so takoj zaprli tudi osnovno šolo v Gozdu in ukazali, naj vse učne moči v ogroženih predelih hodijo prenočevati v najbližje orožniške postaje.¹²⁵

Da je prišlo do prvega krvavega obračuna z nemškimi učitelji, fašističnimi priganjači, ravno v tem predelu, ni nič čudnega. Zasavski bataljon Kamniško-savinjskega odreda je v prvih mesecih 1943 ustvaril tukaj polosvobodjeno ozemlje, ki ga okupatorjevi viri imenujejo »banditsko območje« (Bandengebiet). Deželni svetnik dr. Doujak je npr. 22. februarja 1943 pisal: »Jaz se torej nikakor ne čudim, da se je ravno v tem moravškem predelu, ki nudi številne možnosti za skrivališča in je zelo odročen, ugotavljala posebno močna banditska dejavnost,« in predlagal, naj bi na Gorenjsko poslali večje vojaške in esesovske enote.¹²⁶

¹²¹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov (dalje: Zbornik NOV), del VI, knj. 5, dok. 143. Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo dr. Doujaka šefu civilne uprave za Gorenjsko 21. 6. 1943.

¹²² Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 908/I, poročilo osnovne šole Jevnica 13. 8. 1945 o raznarodovalnem delu nemških šol.

¹²³ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo dr. Doujaka šefu civilne uprave za Gorenjsko 21. 6. 1943.

¹²⁴ Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/VII, poročilo osn. šole Moravče o raznarodovalnem delu nemških šol.

¹²⁵ Glej op. 123!

¹²⁶ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/III, poročilo dež. svet. za okrožje Kamnik 22. 2. 1943. Dne 16. junija 1943 je dr. Doujak prosil ponovno, naj bi v Moravče poslali neko enoto: »Premestitev neke enote v Moravče bi imela to prednost, da bi bila sredi bandinega območja in bi jo lahko brez težav zaposlili pri nenehnem uničevanju tolp.« (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/I, pismo dež. svet. za okrožje Kamnik 16. 6. 1943). O moravški partizanski »republik« v tem času glej literaturo v op. 31 in 36!

Partizanska napada na nemški šoli v Jevnici in Moravčah sta bila šele začetek cele partizanske akcije uničevanja nemškega šolstva, ki je trajala nato več kot leto dni. V noči na 1. maj 1943 so partizani razbili šipe na oknih šolskega poslopja v Savi, 8. maja sta dve učiteljici na meščanski šoli v Litiji dobili grozilno pismo, sedli na vlak in se odpeljali na Koroško, od koder se nista več vrnili. Med velikonočnimi počitnicami so partizani prišli v poslopje osnovne šole v Krtini in jo nekoliko opustošili, nato je nemški okupator šolo zaprl, učence in učitelje pa premestil na šolo v Dob.¹²⁷

Štab IV. operativne cone »Štajerske« je 9. maja 1943 ukazal vsem svojim enotam, naj začno sistematično uničevati vse raznarodovalne ustanove nemškega okupatorja. V tretji točki je povedal, da nemške osnovne šole uporabljajo za ponemčevanje mladine in jim je zato treba onemogočiti delo. Vse učitelje, nemške ali slovenske, ki so Hitlerjevi privrženci, je treba likvidirati. Tiste, ki so vdani narodnoosvobodilnemu gibanju, je treba odstraniti iz njihove službe. Če ni mogoče onemogočiti pouka drugače, je treba šole požgati. Ko je nemški okupator dobil to povelje v svoje rake, ga je prevedel in poslal prepis in prevod deželnemu svetniku v Kamnik. Komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko, esesovski podpolkovnik Alois Persterer je v spremnem dopisu opozoril na to, da je okrožje Kamnik na območju IV. operativne cone.¹²⁸

V široki akciji uničevanja okupatorjevega šolstva, ki jo je napovedalo povelje štaba IV. operativne cone, je prišla na vrsto osnovna šola Brdo pri Lukovici, ki jo je napadla in popolnoma požgala patrulja Kamniškega partizanskega bataljona v noči na 19. maj 1943. To je bila prva požgana šola v okrožju Kamnik. Zaradi vztrajnosti šolskega upravitelja, ki je bil tudi vodja krajevne skupine NSDAP, so pouk nadaljevali do konca šolskega leta v zasilnih prostorih kinodvorane v Lukovici. Čez deset dni (29. maja zgodaj zjutraj) so partizani prišli v poslopje osnovne šole Ihan in ga opustošili, nakar je okupator šolo zaprl, dokler je ne bi obnovil. V noči na 1. junij sta pogoreli opuščeni osnovni šoli Sv. Trojica in Peče v občini Moravče, naslednjo noč pa prav tako opuščena šola na Sveti gori. Pri napadu Kamniško-zasavskega odreda na orožniško postajo Zgornji Tuhinj v noči na 13. junij 1943, ki je bila v prostorih osnovne šole, je orožniška postaja sicer napad odbila (pri tem sta se dve nemški učiteljici izkazali tako, da sta za hrabrost prejeli odlikovanji), je pa bila šola tako porušena, da v njej ni bilo več pouka. Za šolskega upravitelja pa so poročali, da se je drugo jutro odpeljal na Dunaj in od tam sporočil, da je bolan.¹²⁹ Junija 1943 so zaradi nemirnih razmer ob meji, ki jih je povzročil poskus prehoda narodnoosvobodilnih brigad z Dolenjskega pri Javorju in Osredku na Štajersko, zaprli tudi osnovno šolo v Prežganju.

V šolskem letu 1942—1943 so tako zaradi neposrednih partizanskih napadov na šolstvo v okrožju Kamnik popolnoma prenehale s poukom 4 nemške osnovne šole (Jevnica, Moravče, Ihan in Zg. Tuhinj), dve pa zaradi ogroženosti (Krtina, Prežganje). Štiri šolska poslopja so bila požgana, od teh stri že od prej opuščena, eno pa je bilo zelo poškodovano v bojih. Tako je bilo 7. julija 1943, tj. ob koncu šolskega leta, odprtih le še 29 osnovnih šol. Odprta je bila torej že manj kot polovica vseh osnovnih šol v tem okrožju.¹³⁰

Okupatorjevo šolstvo je doživljalo neuspehe tudi znotraj samih šol. S širjenjem narodnoosvobodilnega boja sta med slovenskim prebivalstvom rasli narodna in razredna zavest. Slovenski otroci so vedno bolj izostajali od pouka, vedno manj so bili dovzetni za učenje nemščine in za fašizacijo. Že konec aprila 1943 so ugotavljali, da otroci v šoli v

¹²⁷ Glej op. 123!

¹²⁸ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/I, povelje štaba IV. op. cone 9. 5. 1943, prepis in nemški prevod, Perstererjev dopis 21. 6. 1943.

¹²⁹ Glej op. 123!

¹³⁰ Okupatorjeva statistika je navajala odprtih 32 osnovnih šol, ker je za tri šole še navajala, da so odprte in učne moči le »na dopustu«.

Šmartnem pri Litiji vedno bolj kažejo »svoje vznemirjenje« in da so že večkrat našli na tabli narisane znake srpa in kladiva.¹³¹

Sredi leta 1943 okupatorjeva poročila o nemškem šolstvu v kamniškem okrožju niso bila več tako zanesenjaška kot prej. Šolskega poverjenika Prascha je nasledil bivši upravitelj meščanske šole iz Kranja Franz Stonner,¹³² ki je treznejše presojal razmere in so njegova poročila o položaju nemškega šolstva razmeroma stvarna. Marca 1944 je moral Stonner prevzeti enako dolžnost, kot jo je imel za okrožje Kamnik, tudi za okrožje Kranj. Tudi v Celovcu so začeli kritičneje gledati na položaj nemškega šolstva in še zlasti učiteljstva na Gorenjskem. Na nekem sestanku pri šefu civilne uprave za Gorenjsko so ugotavljali, da je »poslednji čas prinesel nemškemu učiteljstvu na Gorenjskem večjo živčno obremenitev in sklenili, da je treba prijaviti vsakega učitelja, ki ne bi bil sam ali pa njegova družina kos povečanim zahtevam in katerega nadaljnji obstanek na Gorenjskem ne bi bil zaželen zaradi njegovega slabega vzgleda na tovariše in javnost. Dr. Rainer je tudi odredil, da se učiteljstvu z Gorenjskega ni treba udeleževati počitniških delovnih akcij, da jim je treba omogočiti, da preživijo počitnice skupaj s svojimi družinami zunaj Gorenjske (tam je bilo namreč prevroče) itd.¹³³

Ponemčevanje otrok in mladine v velikem delu okrožja Kamnik v obdobju, ki smo ga obravnavali do sedaj, ni skoraj nič napredovalo, ker ni bilo nobenih nemških šol in nemških mladinskih organizacij. Tam pa, kjer so ostale nemške šole in nemške mladinske organizacije, in kjer je bilo tudi precej nemških uradnikov, so ponemčevalna prizadevanja vseh teh dejavnikov vendarle imela neki uspeh. Tako je po vojni osnovna šola Črnuče poročala tole: »Pri tem (raznarodovalnem — op. T. F.) delu so učiteljstvu pomagali tudi ljudje od carine, po večini koroški renegatje. Germanizacija je napredovala. Učenci, posebno iz nižjih razredov, so govorili med seboj že nemško, sicer slabo, ali vendarle, in na cesti si slišal mladino prepevati nemške pesmi in le redkokdaj še naše slovenske pesmi.«¹³⁴ Glede tečajev nemškega jezika za odrasle pa so se nacisti na Gorenjskem že januarja 1943 pritoževali, »da je število tečajnikov glede na pretekle tečaje padlo za 50 %«.¹³⁵

4. Nemško šolstvo in učiteljstvo od jeseni 1943

Novo šolsko leto 1943—1944 so začeli 1. septembra 1943, in to na 26 osnovnih šolah s 167 oddelki, v katerih je bilo 116 učnih moči in 5612 otrok. Med počitnicami so torej ponovno opustili 3 osnovne šole (Kresnice, Šmartno v Tuhinju in Brdo pri Lukovici, kjer je bila od maja 1943 le še zasilna šola) in so jih imeli zaprtih ali opuščениh že 36, tj. več kot polovico, z 98 razredi ali oddelki. To je bilo tistih 17 šol, ki so jih imeli zaprte že od avgusta 1941 dalje, in tistih 10, ki so jih v preteklih dveh šolskih letih včasih zaprli in včasih ponovno odprli, ter 6, ki so jih morali opustiti v prvih mesecih leta 1943 zaradi neposredne partizanske nevarnosti, ter navedene 3 šole, opuščene poleti 1943.

Neposredni partizanski napadi na nemške šole v okrožju Kamnik konec zime in spomladi 1943 so bili le prvi znanilci prave ofenzive narodnoosvobodilnega gibanja na nemško šolstvo. Ta se je sicer začela še pred koncem šolskega leta 1942 do 1943, vendar se je širše razmahnila pozno jeseni 1943, tj. v novem šolskem letu. Vzrok, da se je partizanska

¹³¹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/I, dopis dr. Doujaka 28. 4. 1943.

¹³² Franz Stonner je bil Dunajčan, vendar je bil že od maja 1938 učitelj pri St. Vidu ob Glini na Koroškem. Član nacistične stranke je bil že od jeseni 1933. V Kamniku je postal tudi okrožni upravnik NSLB. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, podatki o F. Stonnerju).

¹³³ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, zaupna okrožnica v. d. vodje pokrajinskega urada NSDAP za vzgojitelje v Celovcu 30. 3. 1943.

¹³⁴ Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/VII, poročilo osn. šole Črnuče o raznarodovalnem delu nemških šol.

¹³⁵ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 788-789.

ofenziva na okupatorjevo šolstvo v okrožju Kamnik poleti in zgodaj jeseni 1943 nekoliko ustavila, je menda odhod bataljonov Kamniško-savinjskega odreda v Šlandrovo brigado in odhod te brigade na Dolenjsko v sestav 15. divizije NOV in POJ. Od tam se je brigada vrnila na območje kamniškega, litijskega, revirskega in savinjskega okrožja (okupatorjeva okrožja: Kamnik, Trbovlje in Celje) šele konec septembra 1943 in razvila živo bojno dejavnost. Na drugi strani je VII. korpus NOV in POJ s svojimi divizijami proti sredini oktobra 1943 pritisnil na okupatorjeve postojanke ob nekdanji italijansko-nemški meji med Ljubljano in Kostanjevico na Krki ter ogrozil tudi južni del okrožja Kamnik, posebno območje med Trebeljem in Šmartnim pri Litiji.¹³⁶

V neugodnih političnih in vojaških razmerah jeseni 1943 je nemško šolstvo v okrožju Kamnik v drugi polovici oktobra 1943 utrpelo nov hud udarec. Na sestanku v Kamniku so 18. oktobra obravnavali naročilo šefa civilne uprave za Gorenjsko o varnostnih ukrepih in sklenili poleg drugega tudi opustiti nekaj šol, ki so bile že mesec dni brez pouka: v Savi (učiteljica na porodniškem dopustu), Dolu pni Ljubljani, Dolskem, Dragomlju in Motniku (v vseh štirih je bila »epidemija«) ter nekaj šol, za katere so menili, da so ogrožene: Blagovica, Vače, Krašnja in Št. Vid pri Lukovici.¹³⁷ O razmerah in zaprtju teh šol je 20. oktobra 1943 poročal deželni svetnik za okrožje Kamnik šefu civilne uprave za Gorenjsko tole:

»Poleg tega (nadlegovanja posameznih učnih moči in partizanskih napadov na prometne naprave — op. T. F.) vedno močnejše nastopajo večje tolpe, ki s spreminjajočimi se uspehi vdirajo iz območja jugovzhodno od Ljubljane na naše predele in v bližini Kresnic prodrejo čez Savo na območje Moravč, od koder nato pridejo dalje v dolino Lukovice, Krašnje, Blagovice in v Tuhinjsko dolino. Te prodirajoče tolpe so oborožene celo s težkim orožjem in so dale precej dela našim, do sedaj le zelo šibkim enotam južno od Save. V Litiji in Šmartnem pri Litiji je obisk pouka v poslednjih dneh zaradi hudih bojov in poskusov obkolutve precej nazadoval. Ko so končno prišle različne čete, so zasedle vsa šolska poslopja in čestokrat celo tamkajšnje sobe mladih učiteljic. Zaradi pomanjkanja drugih nastanitvenih možnosti sem tem mladim učiteljicam dal 10 dni dopusta v domovini. Zapreti pa smo morali tudi druge šole na tem območju.«¹³⁸

Konec oktobra 1943 je imel okupator v okrožju Kamnik odprtih le še 17 osnovnih šol, zaprtih pa jih je bilo potemtakem že 45. Po oktobru 1943 je imel odprte le še v zahodni polovici okrožja Kamnik, tj. v bolj ravninskih predelih. V vzhodni polovici tega okrožja sta bili le osnovni šoli v Litiji in Šmartnem pri Litiji ter meščanska šola v Litiji, kjer sta bili močni okupatorjevi postojanki.

Čeprav so neposredno partizansko nevarnost navedli za vzrok za zaprtje šol le v nekaj primerih, je bilo tudi pri tistih, ki so jih zaprli zaradi »epidemije«, po sredi narodnoosvobodilno gibanje. Tako je po vojni za šolo v Dolskem ljudstvo pripovedovalo, da sta morali učiteljici v začetku šolskega leta 1943—1944 pouk prekiniti zaradi »davice«. Ta »davica« da je bila narodnoosvobodilna borba in s tem izgovorom da je pobegnilo tudi učiteljstvo sosednjih šol.¹³⁹ Ker potlej teh šol nikoli niso več odprli, so pozneje tudi zanje navajali,

¹³⁶ Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967 (dalje: Ferenc, Kapitulacija Italije), str. 414-437. Zelo vznemirljivo je dogodke v Prežganju v noči na 16. oktober 1943 opisal tamkajšnji občinski tajnik Ciril Žargi, ko je drugi dan prosil za razrešitev službe ter poudaril: »Iz teh razlogov in ker se spodobni primeri ponoči v občini množijo, pri svoji najboljši volji ne morem več vzdržati tukaj; počutim se negotovega in moji živci so že popolnoma razrvani. Takšnega pretresa še nisem doživel. Moja odpoved na to mesto je upravičena.« (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 841, pismo C. Žargija 17. 10. 1943)

¹³⁷ Okupatorjeva poročila navajajo skupno 11 šol, ker upoštevajo še zasilno šolo Brdo pri Lukovici in Kresnice, ki sta nehali s poukom že prej.

¹³⁸ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/1, poročilo dež. svet. za okrožje Kamnik 20. 10. 1943. Pregled ukrepov, sprejetih na sestanku 18. 10. 1943.

¹³⁹ Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/VII, poročilo osn. šole Dolsko o raznarodovalnem delu nemških šol.

da so zaprte oziroma opuščene zaradi partizanske nevarnosti,«¹⁴⁰ kar je bilo tudi res, saj bi drugače pouk v njih obnovili.

Odpрте so bile še tele šole; Kamnik, Domžale, Dob, Homec, Jarše, Komenda, Mengeš, Mekinje, Nevlje, Radomlje, Stranje, Trzin, Vodice, Črnuče, Litija, Šmartno pri Litiji in Zalog, poleg njih pa tudi vse tri meščanske šole: Kamnik, Domžale in Litija.

Oktobra in novembra 1943 (so tudi na tistih šolah, ki so jih imeli še odpрте, morali večkrat prekiniti pouk zaradi nastanitve vojaških oddelkov v šolskih poslopijih. Predvsem so (bila zasedena šolska poslopja v Litiji in Šmartnem pri Litiji zaradi vojaških operacij južno od Save ter v Kamniku in Domžalah zaradi prihoda večjih oddelkov SS brigade »Der Reichsführer SS«, ki so jo na širšem območju Ljubljane od novembra 1943 do februarja 1944 preurejali v 16. SS divizijo tankovskih grenadirjev »Der Reichsführer SS«¹⁴¹ Novembra sta v Kamnik prišli še dve šoli, in to iz Nevelj in Mekinj. Zaradi spopada med partizani in gestapovci pred posloppjem osnovne šole v Nevljah so 9. novembra 1943 to šolo premestili v Kamnik. 15. novembra zvečer so partizani razstrelili šolsko poslopje v Nevljah. Zaradi občutka ogroženosti so isti dan ukinili pouk v osnovnih šolah Zalog in Komenda. Po razstrelitvi šolskega (poslopja v Nevljah se je čutila ogroženo tudi osnovna šola v Mekinjah, zato so vanjo spravili oborožene oddelke SS, šalo pa premestili v Kamnik. V Kamniku se je potlej v osmih prostorih stiskalo 26 oddelkov iz treh osnovnih šol in tudi meščanska šola. Sredi novembra 1943 so partizani obiskali tudi šolo v Domžalah, jo poslikali s protifašističnimi in narodnoosvobodilnimi gesli ter znaki, odnesli razmnoževalni aparat, pisalni stroj itd.¹⁴² V noči na 26. november so partizani požgali opuščeno šolo pri Sv. Križu.

Medtem ko od julija 1943 do novembra 1943 v okrožju Kamnik ni pogorelo nobeno šolsko poslopje, se je sredi novembra začela prava partizanska požigalniška ofenziva, ki ni zajela samo šolskih poslopij, temveč tudi vsa druga poslopja, ki jih je okupator uporabljal za raznarodovanje (domovi NSDAP in Koroške ljudske zveze, otroški vrtci, postaje za socialno skrbstvo itd.). Temeljni namen je bil zagotovo uničiti postojanke raznarodovalnega dela, obenem pa tudi onemogočiti okupatorju, da bi šolska poslopja, še posebej opuščena, izpraznjena, uporabljal za postojanke svojih oboroženih sil. Poleg tega, da so razstrelili šolsko poslopje v Nevljah, so partizani 21. novembra požgali komaj leto dni staro šolsko poslopje v Dragomlju.¹⁴³ Šolski urad v Kamniku je v svojem poročilu 25. novembra 1943 zapisal tole: »Tudi drugače je banditska dejavnost ponovno narasla zelo močno. Skoraj vsako noč so novi požigi (grad Križe pri Kamniku, samostan Loka in Grablje pri Domžalah), posebno tam, kjer je možnost, da bi nastanili vojsko (nevarnost za zaprte šole!). Na dolgih razdaljah požigajo drogeve za električno napeljavo, obstreljujejo vozila, ropajo nemške naseljence in druge kmete. Roparski pohodi v tovarne (industrija platna v Jaršah), Zornova usnjarna v Domžalah itd.), od koder poleg izdelkov odnesejo velike denarne zneske in pisalne stroje, so na dnevnem redu. Vsak dan ti napadi terjajo človeške žrtve.«¹⁴⁴

Medtem ko je partizanska dejavnost v novembru 1943 terjala ukinitvev pouka le v eni šoli (Zalog) in preselitev dveh šol v mesto (Nevlje in Mekinje)¹⁴⁵ in je imel okupator

¹⁴⁰ Glej op. 138!

¹⁴¹ Enote te divizije so 20. 11. 1943 zasedle vso osnovno šolo v Domžalah in se je ta premestila v poslopje tamkajšnje meščanske šole. Zasedle so tudi dve tretjini prostorov v novem šolskem posloppju v Kamniku in vse prostore osnovne šole v Mekinjah, ki se je morala preseliti v novo šolo v Kamniku. Po odhodu te divizije v Italijo februarja 1944 so imeli v okrožju Kamnik dele policijskega polka »Todt«, 3. orožniški akcijski bataljon, posebni polk SS »Warjag«, polk za posebno uporabo »Brandenburg« itd. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/1, poročilo šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 25. 11. 1943)

¹⁴² Prav tam.

¹⁴³ Prav tam.

¹⁴⁴ Prav tam.

¹⁴⁵ Osnovna šola v Dragomlju je bila zaprta že od 21. oktobra 1943.

konec novembra 1943 odprtih 16 osnovnih šol (če upoštevamo obe v Kamnik preseljeni šoli), jih je naslednji mesec izgubil kar 5, medtem ko je bilo število požganih šolskih poslopij v decembru 1943 največje. Zaradi vznemirjanja učnih moči na osnovni šoli v Stranjah so 2. decembra 1943 ukinili pouk. V noči na 14. december so partizani tamkajšnje šolsko poslopje požgali. V noči na 5. december so partizani požgali poslopje osnovne šole na Homcu (otroški vrtec in dam Hitlerjeve mladine) in tako onemogočili pouk. V noči na 8. december so partizani obnovili že 5. decembra deloma uspeli požig osnovne šole v Radomljah in jo požgali do kraja (in tudi otroški vrtec). V noči na 15. december je enaka usoda doletela osnovno šolo v Trzinu, ki je tudi prenehala s poukom. V noči na 20. december so partizani požgali še osnovno šolo na Dobu in ji onemogočili pouk.

Meseca decembra 1943 so partizani požgali tudi precej opuščenih šolskih poslopij, in to 4. decembra v Zgornjem Tuhinju in Št. Vidu pri Lukovici, 6. decembra v Krtini in Vrhpolju, 8. decembra v Hotiču, 9. decembra v Selih pri Kamniku, 11. decembra v Šenkovem turnu in 27. decembra v Ribčah. Decembra 1943 je torej v okrožju Kamnik zgorelo 13 šolskih poslopij; od teh jih je šolski urad v Kamniku 5 označil kot »v pogonu«, 7 kot »začasno opuščene« in 1 kot »zaprto od leta 1941«. ¹⁴⁶

To je bil vsekakor hud udarec za okupatorja ne samo v okrožju Kamnik, temveč tudi na vsem Gorenjskem. Zato se ne čudimo, da je šef civilne uprave dr. Rainer 7. decembra ves vznemirjen spisal Himmlerju:

»Že nekaj tednov imajo banditi novo taktiko. Sistematično gredo od kraja do kraja in požigajo vasi, v katerih so nemške šole.« Potem, ko je povedal, da so samo v poslednjih dveh dneh zažgali pet šol, dva otroška vrtca, tri strankine domove itd., je še pripomnil: **»Ta metoda je izredno nevarna, ker hromi ponemčevalno delo.«** (Podčrtal T. F.) ¹⁴⁷ Šole, ki jih je dr. Rainer v tem poročilu navedel poimensko, so bile: Št. Vid pri Lukovici, Zg. Tuhinj, Radomlje, Homec in Vrhpolje. Kaže, da za požig šole v Krtini še ni vedel.

Šolski urad v Kamniku je o tej partizanski dejavnosti nekajkrat poročal v Celovec in rotil, naj tam kaj ukrepejo. Na koncu svojega poročila 11. decembra 1943 je zapisal: »Sodim, da so razmere kritične in ugotavljam, da so od srede novembra 1943 torej v 4 tednih v okrožju Kamnik razrušili kar 13 osnovnih šol, poleg tega pa še nekatere otroške vrtce, gradove in druga poslopja. Če tega ne bomo ustavili, se bo povečala možnost, da se to zlo razširi tudi na druga, do sedaj mimejša okrožja.« ¹⁴⁸ V svojem poročilu 6. januarja 1944 pa je šolski oddelek napravil celovit obračun nad partizanskim uničevanjem nemškega šolstva v okrožju Kamnik v letu 1943. Ugotovil je, da so partizani v tistem letu uničili 9 šol z 49 razredi, ki so bile »v pogonu«, 7 šol z 20 razredi, ki so bile »začasno zaprte«, in 5 šol z 11 razredi, ki so bile »zaprte od leta 1941«. Ugotovil je tudi, da je bil z uničenjem 9 šol, ki so bile »v pogonu«, odvzet pouk 1752 šoloobveznim otrokom. Na koncu je poudaril: »Deželni svetnik in šolski poverjenik sta večkrat prosila za zaščito (za stražo ali zasedbo) osnovnih šol, posebno v Dobu in Stranjah. Ko je končno po obljubi prišlo do ogleda in smo čakali na prihod čet, so tolovaji izrabili čas in uničili tudi ti dve šolski poslopji. Tako je bilo v okrožju Kamnik zaradi banditske dejavnosti v letu 1943 uničenih 21 šol z 80 razredi.« ¹⁴⁹

Konec leta 1943 je tako v okrožju Kamnik delovalo le še 11 osnovnih šol v devetih krajih (Nevlje in Mekinje v Kamniku) in ena zasilna šala za otroke nemških naseljencev

¹⁴⁶ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročila šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 25. 11. 1943, 7. 12. in 11. 12. 1943 ter 6. in 10. 1. 1944; poročilo osn. šole Dragomelj 22. 11. 1943, poročila orož. post. Šmartno v Tuhinju 3., 5. in 9. 12. 1943, poročilo obč. kom. Mengeš 8. 12. 1943, poročilo osn. šole Trzin 9. 12. 1943, poročilo osn. šole Zalog 12. 11. 1943, poročili osn. šole Nevlje 17. in 18. 11. 1943, poročilo osn. šole Homec 7. 12. 1943, poročili osn. šole Radomlje 7. in 8. 12. 1943, poročilo obč. kom. Vodice 11. 12. 1943, poročilo obč. kom. Kresnice 28. 12. 1943.

¹⁴⁷ National Archives Washington, T-175, navitek 140, Rainerjevo poročilo Himmlerju 7. 12. 1943.

¹⁴⁸ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo šol. odd. dež. svet. Kamnik 11. 12. 1943.

¹⁴⁹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 6. 1. 1944.

v Homcu. V njih je bilo 86 oddelkov, poučevalo pa je 77 učnih moči. Toda tudi v teh šolah je pouk zelo trpel zaradi dveh okolištin, ki jih je navedel šolski urad iz Kamnika v svojem poročilu:

Zaradi sedanjega položaja trpi predvsem obisk pouka in še prav posebno šolsko delo, ker otroci v najboljšem primeru ne sodelujejo, če že niso prav nahujskani. Tudi prebivalstvo je svoj odnos do učiteljstva popolnoma spremenilo, tako da je čestokrat izredno težko dobiti ustrezno stanovanje in hrano za učiteljstvo. Največja težava pri vzdrževanju pouka v večjih krajih je močna zasedba šol, ker mora biti tukaj v istem poslopju čestokrat nastanjenih več šol poleg oborožene sile.« (Podčrtal T. F.)¹⁵⁰

V prvih mesecih leta 1944 je narodnoosvobodilno gibanje nadaljevalo z uničevanjem okupatorjevega šolstva v okrožju Kamnik. V noči na 15. januar 1944 je do temeljev pogorelo poslopje osnovne šale Vodice, potem ko se je po božičnih praznikih iz njega umaknila enota nekega SS policijskega polka. 20. marca je zgorelo poslopje osnovne šole Jarše in 28. maja poslopje osnovne šole Komenda, kjer že od 4. aprila 1944 ni bilo pouka. Tisti dan je namreč prišel v 3. razred partizan, razmetal učila po tleh in izjavil: »Nemške šole je tukaj konec V prvi polovici leta 1944 so partizani požgali tudi začasno zaprte šole Motnik (1. 2. 1944), Moravče (19. 3. 1944), Dol pri Ljubljani (21. 5. 1944), Vače (6. 7. 1944) in Rovo (5. 7. 1944) ter od leta 1941 opuščeni ali nezasedeni šoli Potok (31. 1. 1944) in Velika Štanga (29. 2. 1944).¹⁵¹

Potem ko so partizani v noči na 21. maj 1944 zažgali in popolnoma uničili poslopje občinskega urada Homec, v katerem je bil po uničenju osnovnih šol na Homcu in v Radomljah zasilni razred za 12 otrok nemških naseljencev iz okolice, se je število osnovnih šol, v katerih je bil še pouk, znižalo na 8 s 60 razredi, 2110 učenci in 42 učnimi močmi, epa še te šole (so bile le v šestih večjih krajih (Kamnik, Domžale, Mengeš, Črnuče, Litija in Šmartno pri Litiji). »Tako imamo v okrožju Kamnik odprte osnovne in meščanske šole le še v večjih krajih ob železnici, poleg tega v Mengšu in Šmartnem pri Litiji, kjer delata dva zelo korajžna šolska upravitelja,« je poročal vodja šolskega urada iz Kamnika Franz Stonner v Celovec.¹⁵² Drugje ni bilo potlej več nobene nemške šole. Skupno je bilo v prvi polovici leta 1944 uničenih 10 šol s 46 razredi; od maja 1943 do julija 1944 pa kar 31 šolskih poslopij s 126 razredi, kar pomeni ravno polovico vseh osnovnih šol v tem okrožju.¹⁵³

Šolski urad v Kamniku je moral v svojem poročilu o šolskem letu 1943—1944 ugotoviti za nemškega okupatorja žalostno dejstvo, da je šolsko leto začel s 26 osnovnimi šolami (148 razredi in 5612 učenci, sklenil pa ga je le z 8 šolami (60 razredi) in 2110 učenci; v tem šolskem letu mu je torej kar 18 šol požrl narodnoosvobodilni boj, če ne upoštevamo uničenja šolskih poslopij, v katerih so pouk opustili »začasno« ali pa že od leta 1941. Okupatorjevemu raznarodovanju je bila predvsem po zaslugi narodnoosvobodilnega boja izpostavljena le še nekaj več kot petina šoloobveznih otrok v okrožju Kamnik (10.371 : 2110). Meščanskih šol v Kamniku, Domžalah in Litiji (19 razredov in 619 dijakov ter 22 učnih moči) narodnoosvobodilni boj naravnost ni mogel prizadeti, ker so bile v večjih krajih z močnimi okupatorjevimi postojankami.

Nemime razmere so seveda motile pouk tudi v tistih šolah, ki so še ostale. Največ je pouk motila zasedba šolskih prostorov po nemških oboroženih silah. Tako npr. osnovna šola

¹⁵⁰ Prav tam.

¹⁵¹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročila šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 20. 1. 1944, 2. 2. 1944, 7. 3. 1944, 4. 4. 1944 in 31. 5. 1944; poročilo orož. post. Šmartno v Tuhinju 1. 2. 1944, poročili osn. šole Vodice 15. in 25. 1. 1944, poročili osn. šole Jarše 17. 12. 1943 in 24. 3. 1944, sporočilo šol. urada dež. svet. Kamnik 22. 3. 1944, poročilo osn. šole Komenda 4. 4. 1944.

¹⁵² Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročila šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 22. 4. 1944.

¹⁵³ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročila šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 4. 5. in 31. 7. 1944, fasc. 846/III, mesečni statistični pregledi nemškega šolstva v okrožju Kamnik in posebej za 1. 3. in 13. 7. 1944.

Šmartno pri Litiji ni imela pouka od 20. oktobra do 29. novembra 1943 »zaradi nevarnosti tolp«, v litijski osnovni šoli je prekinitev pouka trajala od 16. oktobra do 2. decembra 1943. »Tolovaji so z raznimi napadi zelo odločno zaviralno učinkovali na šolsko mladino,« je poročala ta šola. Skoraj enako je bilo v tamkajšnji meščanski šoli. »Poleg razstrelitev železnice je precej ovirala šolo tudi druga dejavnost band. Starši učencev so bili v več primerih rekrutirani,« so poročali s te šole. V Domžalah je imela večina razredov od 23. novembra 1943 do 30. januarja 1944 pouk v poslopju meščanske šole in nato 14 dni v kolodvorski restavraciji. Osnovna šala v Kamniku je prekinila s poukom od 17. januarja do 11. februarja 1944 zaradi pegavice med esesovci, nastanjenimi v šoli, od 24. aprila do 17. maja 1944 zaradi nastanitve policije v šoli in od 19. junija do 13. julija 1944 zaradi nastanitve vojske v šoli. Podobno je bilo s tamkajšnjo meščansko šolo. »Odnos staršev do šole je zaradi političnih in vojaških razmer deloma zadržan in takšno vedenje zaviralno učinkuje na šolanje in šolo,« so poročali s te šole. Osnovna šala Nevlje, ki je bila v Kamniku, je bila brez pouka od 19. januarja do 7. februarja 1944 in od 19. do 29. junija 1944 zaradi bolezni in zasedbe šole, poleg tega pa mnogokrat tudi po dan ali dva iz enakih razlogov. Priznati so morali, da je šolski pouk po preselitvi šale v Kamnik upadel za več kot polovico. »Slab učni uspeh je odvisen tudi od političnih razmer. Z majhnimi izjemami se otroci ne učijo preveč goreče. Starši večinoma niso prijateljsko razpoloženi do šole,« so poročali s te šale. Iz teh šol so poročali tudi to, da niso mogli izpolniti letnega programa. »V začetku šolskega leta so za vsak razred napravili delovni načrt, ki pa so ga zaradi pogostih prekinitev lahko le v malo primerih popolnoma uresničili. Vzrok so krajevni nemiri in skrajšanje pouka v večjih šolah, ker jih je zasedla vojska,« so poročali in za primer posebno prizadete šole navajali osnovno šalo Kamnik, ki je imela 900 šolarjev, vendar »zelo mala pouka.«¹⁵⁴

Edina šola, ki sodeč po njenem sklepnem poročilu ni imela večjih težav v šolskem letu 1943-1944, je bila črnuška. Upravitelj osnovne šole iz Mengša pa se je celo hvalil, da je uspel ohraniti celo šalo, čeprav »so bile številne šole razrušene iz strateških in političnih razlogov«. Napravil je dva ukrepa: obdržal je šolo kot šolo in je dvakrat zavrnil zahtevo po nastanitvi vojske, zavrnil je tudi zahtevo, da bi bila šala »izvajalec političnih akcij, čeprav mora šola izpolniti svojo politično nalogo.

Težave s šolstvom v okrožju Kamnik so bile za nemškega okupatorja takšne, da je celo mislil na to, da bi ukinil pouk v vseh šolah, razen v Kamniku in Domžalah. Okrožni poverjenik za šolstvo v Kamniku Franz Stonner je 6. februarja 1944 pisal vodji urada za vzgojitelje pri pokrajinskem vodstvu NSDAP za Koroško:

»Tudi pri nas je spet nekaj več gibanja. Prej smo menili, da se bo polegla uničevalna besnost naših tolovajev, vendar sedanost kaže, da gre približno enako naprej. V prilogi Ti pošiljam 4 prepise poročil, ki sem jih poslal šolskemu oddelku pri državnem namestniku. Na koncu poslednjega poročila je pregled šol, ki še delujejo.

Vladni svetnik Braumüller (vodja imenovanega oddelka pri šefu civilne uprave in državnem namestniku v Celovcu — op. T. F.) je govoril o predlogu, ki ga je dal gauleiterju, da bi vse podeželske šole v okrožju Kamnik zaprli in bi delovale naprej le v Domžalah in Kamniku. Poleg tega hoče nato združiti urada za šole v Kamniku in Kranju in naj bi ju vodili iz Kranja, dokler ne bo prebivalstvo prosilo za obnovo pouka.«¹⁵⁵

Stonner je pravilno domneval, da šef civilne uprave za Gorenjsko in deželni svetnik za okrožje Kamnik ne bosta sprejela Braumüllerjevega predloga. »Tako bi bilo okrožje Kamnik, v katerem je treba vzgojiteljice ravno v teh težkih časih še posebej oskrbovati, zapostavljeno že zaradi svojega pičlega števila šol, razredov in vzgojiteljev.«¹⁵⁶ Pač

¹⁵⁴ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 846/I, poročilo šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik, 31. 7. 1944, poročila osnovnih šol Kamnik, Domžale, Nevlje, Mekinje, Mengeš, Črnuče, Litija in Šmartno pri Litiji o šol. letu 1943—1944, poročila mešč. šol Kamnik, Domžale in Litija o M. letu 1943- 4944.

¹⁵⁵ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 6. 2. 1944.

¹⁵⁶ Prav tam.

pa so združili oba šolska urada in ju je od pomladi 1944 dalje vodil Stonner iz Kamnika.

Nacistične raznarodovalce je leta 1944 prizadel tudi odhod nekaterih šolarjev, zlasti iz meščanskih šol in obrtnih nadaljevalnih šol v partizane. O takšnih pojavih so poročali iz Litije in Domžal že v prvih mesecih leta 1944.¹⁵⁷ Po podatkih teh šol je odšlo v partizane samo v šolskem letu 1943—1944 enajst šolarjev.¹⁵⁸ Zato si je šolski urad v Kamniku prizadeval, da bi šolarje letnika 1927 predčasno vpoklicali v državno delovno službo (Reichsambeitsdienst) ali pa jih poslali v nemški rajh in jih tam zaposlili do vpoklica. »Upamo, da bi tako odtegnili tolovajem 17-letne mladeniče iz meščanskih šol v Domžalah in Litiji. Za mladeniče meščanske šole Kamnik ni nevarnosti, da bi jih odvlekli (partizani — op. T. F.)«, je poročal šolski urad iz Kamnika.¹⁵⁹ Vendar vsaj do konca šolskega leta 1943—1944, tj. do srede julija 1944, niso uresničili tega predloga.¹⁶⁰

Okupator je poleg osnovnih in meščanskih šol imel tudi kmetijske in obrtne poklicne šole. Poučevali so nemški učitelji iz osnovnih šol in je seveda bila usoda teh šol odvisna od usode osnovnih šol. Tudi te šole je uničeval narodnoosvobodilni boj in so za šolsko leto 1943—1944 poročali o njih tole:

»Kmetijske in obrtne poklicne šole smo morali zapreti vse brez izjeme, ker je iz manjših krajev odšlo učiteljstvo, v večjih krajih pa zaradi zasedbe vojske nimamo na voljo nobenih šolskih prostorov. Poklicni šoli smo imeli dalje le še v Litiji in Mengšu.«¹⁶¹

Opisane razmere v okupatorjevem šolstvu v okrožju Kamnik so vplivale tudi na vedenje učiteljstva. V začetku šolskega leta 1943—1944 je bilo še 116 učnih moči (17 moških in 99 žensk), od tega 45 s Koroške, 61 z Dunaja in 8 iz drugih predelov Avstrije ter 2 iz Nemčije. Na koncu tega šolskega leta pa jih je bilo le še 62 (12 moških in 50 žensk), od tega 30 s Koroške, 24 z Dunaja, 8 iz drugih predelov Avstrije in 2 iz Nemčije. Šolske oblasti so se pritoževale, da se ravno mlade učiteljice želijo vrniti na Dunaj in za to »uporabljajo čestokrat sramotna sredstva; izmišljajo si najbolj neverjetne bolezni, ki jim je baje vzrok nevarnost tolovajev«. (Podčrtal T. F.)

Za šolsko leto 1944—1945 so imele okupatorjeve šolske oblasti velike načrte. Medtem ko so nekateri menili, da bi bilo dobro, ko bi vsaj ohranili enako število šol, kot so jih imeli ob koncu preteklega šolskega leta, je šef civilne uprave za Gorenjsko hotel, da bi vsaj zasilno izobraževali tudi otroke iz okolišev uničenih ali zaprtih šol. Predvidevali so, da bi morda obnovili pouk v 10 šalah (Dob, Dragomelj, Ihan, Komenda, Brdo pri Lukovici, Dol pri Ljubljani, Radomlje, Stranje, Vodice in Dolsko), ki so bile vse uničene razen v Dolskem. Pomanjkanje nemških učnih moči naj bi vsaj na nižji stopnji omejili z uporabo bivših slovenskih učnih moči.

Razmah narodnoosvobodilnega boja poleti in jeseni 1944 je onemogočil, da bi okupator odprl še Mano osnovno šolo v okrožju Kamnik. Število njegovih šol je ostalo še dalje takšno, kot je bilo na koncu šolskega leta 1943—1944. »Na koncu prejšnjega šolskega leta je zaradi razmer število naših odprtih osnovnih šol padlo na 8! Delali smo samo še v krajih, ki so neposredno ob cesti in se zdijo ustrezno varni: Kamnik, kjer sta zasilno spravljani tudi Nevlje in Mekinje, Mengeš, Domžale, Črnuče, Litija in Šmartno. Ob tem so bile (šole) v Kamniku že nekaj tednov tako zasedene od vojske, da je bilo občasno na voljo le 3—5 sob za 24 razredov! (11 osnovne šale, 1 nemški razred, 3 iz Nevelj, 4 iz Mekinj in 5 z meščanske šale.) Kljub najbolj gorečemu prizadevanju vseh uradov do danes nismo mogli doseči tega, da bi čete nastanili nekje drugje. (...) Zaradi močnih motenj železniške

¹⁵⁷ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo mešč. šole Litija 17. 2. 1944.

¹⁵⁸ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 846/I, poročilo šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 31. 7. 1944.

¹⁵⁹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 4. 4. 1944.

¹⁶⁰ Glej op. 158!

¹⁶¹ Glej op. 158!

prage zahodno in vzhodno od Litije smo mogli tam in v Šmartnem začeti s poukom šele 2. oktobra. Tako smo trenutno spet zelo močno nazadovali,« je pisal Stonner iz Kamnika Praschu v Pulj. Pripomnil je tudi to, da je v Kamniku poleg nemškega razreda odprtih le 6 razredov meščanske šole in da vsi drugi učenci iz Kamnika, Mekinj in Nevelj nimajo pouka že od poletja 1944.¹⁶²

Občutno se je jeseni 1944 poslabšal predvsem položaj vseh treh šol v Litiji in Šmartnem pri Litiji. Enote VII. korpusa NOV in POJ so 20. septembra 1944 skupaj z zavezniškim letalstvom napadle in uničile železniški most pri Poganeuku in tako Litiji odrezale najpomembnejšo zvezo s Kamnikom in tistim zelo majhnim delom kamniškega okrožja, ki ga je takrat nadziral nemški okupator. Zvezo z Litijo je okupator vzdrževal z občasnimi vlaki, ki so imeli močno oboroženo spremstvo (oklepni vlak), so pa morali potniki seveda prestopati. Iz več okupatorjevih virov se lahko prepričamo, s kakšnimi težavami se je zaradi te pomembne partizanske akcije otepala okupatorjeva postojanka v Litiji in tudi v Šmartnem pri Litiji in z njima tudi njene tri šale tja do zime 1944—1945.¹⁶³ Okrožni šolski svetnik Stonner je 26. novembra 1944 pisal Praschu v Pulj: »Drugače so odprte iste šole kot na koncu šolskega leta, samo da je Litija zaradi močnih motenj na železnici od septembra odrezana in jo oskrbujemo le z vlaki, ki jih spremlja oborožena sila. Zato pa je Kamnik od maja končno tako daleč izpraznjen, da tukaj lahko šolamo vse učence.«¹⁶⁴ O tem, kako je trpel pouk v Litiji zaradi opisanih razmer, zvemo iz poročila upravitelja meščanske šole Alfreda Zischkale okrožnemu šolskemu svetniku Stonnerju:

»Zavarovanje vsega območja je ta teden prevzela neka policijska enota, ki so jo morali spet nastaniti v šoli. Odšla bo šele jutri, tako da je torej moral pouk ta teden zopet odpasti. Od ponedeljka je spet pouk. Kot sem Ti povedal že v Kranju, bomo šolo s prihodom prihodnjega spremstva, ki naj bi prispelo okrog 15., zaprli in učiteljicam vpisali v potrdila za potovanje domov tisti dan, ko bodo odšle s spremstvom.«¹⁶⁵

Ceprav je število osnovnih šol v okrožju Kamnik v šolskem letu 1944—1945 ostalo enako, kot na koncu preteklega šolskega leta, se je občutno zmanjšalo število učnih moči. Julija 1944 jih je poučevalo še 62, jeseni 1944 in pozimi 1944—1945 pa le še 34 ali 35, torej nekaj več kot polovica. Takšno grozovito pomanjkanje nemških učnih moči so okupatorjeve šolske oblasti, ki so še vedno gojile upanje na delno obnovo po partizanih porušenega nemškega šolstva, poskušale nadomestiti z zaposlitvijo slovenskega učiteljstva. To je bilo v zvezi tudi z novo okupatorjevo taktiko do slovenskega jezika, o čemer bomo še govorili.

Za šolsko leto 1944—1945 nimamo na voljo tako izčrpnih podatkov o razmerah, lahko bi rekli, poslednjih ostankov okupatorjevega šolstva v okrožju Kamnik, kot jih imamo za prejšnje šolsko leto. Ko so ugotavljali, kakšna mladinska vprašanja izvirajo iz »totalne vojne«, so na okrožnem vodstvu NSDAP Kamnik menili takole: »Pri otrocih nemških okupacijskih sil in naseljencev, ki imajo vsaj deloma še priložnost obiskovati šole, neugodne posledice (totalne vojne — op. T. F.) niso posebno opazne. Pač pa so te opazne pri otrocih slovenskega prebivalstva. Ti sedaj nimajo možnosti obiskovati šol in se zelo malo brigajo za službo v Hitlerjevi mladini ali pa se zanje sploh ne brigajo. Če jih ne zaposlijo s hišnimi deli, se potikajo po okolici in **delajo v obveščevalni službi OF**, če seveda mol-

¹⁶² Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Stonnerjevo pismo Praschu 11. 10. 1944.

¹⁶³ Tako se npr. iz dveh pisem šol. upravitelja iz Litije Alfreda Zischkale vidi, da je bilo v Litiji 20. 9. 1944 zelo vrače. Isti je 9. oktobra 1944 poročal, da bo obnova mostu pri Poganeuku trajala še okrog 4—6 tednov in da do takrat ne bo mogel peljati čezenj noben tovorni vlak. Osebni promet se odvija s prestopanjem. Prosi, da ne bi začeli s poukom, dokler ne bo vozil vlak. Vendar njegovega predloga v Kamniku niso upoštevali in so šole morale imeti pouk, kolikor so ga pač mogle imeti. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Zischkalejevo pismo Stonnerju 9. 10. 1944, Wondrichovo pismo Stonnerju 11. 10. 1944). Iz Wondrichovega pisma je razvidno, da so začeli s poukom 10. oktobra 1944.

¹⁶⁴ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Stonnerjevo pismo Praschu 26. 11. 1944.

¹⁶⁵ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fakt. 844/V, Zischkalejevo pismo Stonnerju 1. 12. 1944.

čimo o njihovem pobalinstvu. Bilo bi nujno potrebno, da bi tukaj našli način in sredstva, kako bi tudi 12—16-letne mladeniče zaposlili pri skupnem delu.«¹⁶⁶ (Podčrtal T. F.)

Okupatorjeva očiščevalna operacija v Savinjski dolini ter okolji Moravč in v nekaterih drugih predelih kamniškega okrožja ter delni uspehi, ki jih je dosegel pri tem, so mu obudili upanje, da bi morda lahko obnovili vsaj del požganih šol in v njih nadaljevali s poukom. Tako je okrožni šolski svetnik Stonner na sestanku občinskih komisarjev pri deželnem svetniku v Kamniku povedal, da »se bo zaradi nastopa mirnejših razmer spet lahko začela obnova šol. Tudi dr. Doujak je pozival občinske komisarje, naj poskrbijo, da bodo šole ponovno v redu in kjer jih več ni, naj poskrbijo za zasilne prostore. »Požgane šale bi morali, če je pri njih še kaj uporabnega, zasilno pokriti, da bi zavarovali ostanke zidu. Tega še niso storili nikjer, razen v Vodica.« Svaril je pred napačnim mišljenjem, da bo vse stroške pokrilo nadomestilo za vojno škodo, ki jo nemška državna blagajna izplačuje upravam v pokrajinah. Povedal je, da rajh pokriva le tiste stroške, ki jih povzroča partizansko delovanje, medtem ko stroške, ki nastajajo zaradi zamujenega zavarovanja, plača prebivalstvo samo.¹⁶⁷ Iz vsebine zapisnika torej zvemo, da v občinah do januarja 1945 niso storili ničesar za zavarovanje ruševin požganih šol, čeprav je Stonner že poleti 1944 pozval komisarje tistih občin, v katerih so bile osnovne šole Stranje, Komenda, Vodice, Radomlje, Dob, Lukovica, Ihan, Dragomelj, Dol pri Ljubljani, Dolsko, naj si prizadevajo, da bi v novem šolskem letu obnovili pouk na šolah. Stori niso ničesar, ker zaradi narodnoosvobodilnega boja, ki je tudi nje same potisnil v večje kraje, niso mogli storiti ničesar. Verjetno niso ničesar storili niti potlej, ker nimamo podatkov, da bi okupator v okrožju Kamnik do konca vojne odprl še neko svojo šolo.

5. Okupatorjeve »slovenske« šole

Za nemškega okupatorja v letu 1944 je značilno tudi to, da je iz taktičnih razlogov nekoliko spremenil odnos do uporabe slovenščine v šoli. Medtem ko prej ni dopuščal niti tega, da bi pri nemškem pouku uporabljali tolmače in so slovenščino preganjali celo med odmori, je v letu 1944 celo iskal »ustrezne« slovenske učne moči, ki bi v nižjih razredih osnovnih šol učile slovenščino. Nemški okupator na Gorenjskem se nikakor ni odrekel svojih dolgoročnih programov, posebno raznarodovanja — germanizacije, temveč je v razmerah, ki so bile zanj neugodne, spremenil le taktiko. Z rahlim popuščanjem glede uporabe slovenščine in simbolov slovenstva ali bolje »kranjstva« je hotel odtrgati od narodnoosvobodilnega gibanja tiste, ki jih je morda motil revolucionarni značaj tega gibanja, ter pretrgati tiste vezi, ki so jih nanj vezale iz narodnih razlogov. Ali rečeno preprosteje: hotel je dobiti v svoj tabor tiste, ki niso bili za revolucijo, so pa bili na strani narodnoosvobodilnega gibanja zaradi svoje nacionalne zavesti. Seveda bi si prebivalci morali drobtinice slovenščine še le zaslužiti, in to z aktivnim sodelovanjem v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju, posebno z vstopom v t. i. gorenjsko samozaščito, tj. gorenjsko domobranstvo.

Z novo taktiko uvajanja drobtinic slovenščine v nižje razrede osnovnih šol na podeželu je nemški okupator začel jeseni 1944, tj. s poslednjim šolskim letom svojega vse bolj omejenega gospostva na Gorenjskem. O tem je okrožni šolski svetnik Stonner 11. oktobra 1944 pisal Praschu v Pulj:

»Po uvodnih razgovorih v Celovcu je gauleiter dovolil uporabo gorenjskega materialnega jezika (Kako se jim je upiralo reči: slovenskega! Op. T. F.) v elementarnem razredu na podeželskih šolah, vsekakor samo tam, kjer kdo iz bivšega učiteljstva (ali iz naših

¹⁶⁶ Arhiv IZDG, Kreisleitung NSDAP Stein, fasc. 821/I, poročilo okr. vod. NSDAP Kamnik izpostavi var. službe Kamnik 29. 9. 1944.

¹⁶⁷ Arhiv IZDG, Landrat IStein, fasc. 809/I, zapisnik sestanka obč. kom. pri dež. svet. za okrožje Kamnik 22. 1. 1945.

akcijskih sil) izjavi, da je to pripravljen delati. Ker ostanejo kraji, v katerih so meščanske šole, glede tega neprizadeti, smo v okrožju Kamnik začasno na novo namestili po eno učno moč samo v Mengšu in Črnučah; učita po novem abecedniku. Načrtujemo, da bomo pri odpiranju nadaljnjih šol šli po tej poti, posebno še tam, kjer je prebivalstvo z gorenjsko samozaščitno samo uspelo ustaviti tujo samovoljo.«¹⁶⁸

Če je nekoč nemški okupator v svoji raznarodovalni gorečnosti pometal iz šol vse, kar je imelo neko slovensko besedo in celo tisto, kar je bilo dvojezično, npr. zemljevide, slike živali, rastlin itd., je sedaj dopustil celo uporabo slovenskega abecednika. O tem je Stonner pisal v neki svoji okrožnici, da so zaradi pomanjkanja ustreznega gradiva v berilih morali izdati za Gorenjsko lastne zvezke Gorenjskega berila. »Tale prvi zvezek Gorenjskega berila ima največ izrazov v materinskem jeziku učencev in šele na poslednjih straneh po dve vrsti prehodnih besed, ker imamo na naših šolah tudi nemške učence,« je pisal. Prvi zvezek naj bi zadoščal do konca leta 1944, dva nadaljnja so šele pripravljali. Takrat so za Gorenjsko posebej pripravljali tudi berili za srednjo in višjo stopnjo, vendar obe samo v nemščini. Berilo za srednjo stopnjo naj bi izšlo v treh nadaljevanjih, in to za vsak letni čas posebno nadaljevanje (tretje za pomlad in poletje skupaj). Ker so se zavedali jezikovnih težav in ker je bilo le malo pouka, naj bi berilo za srednjo stopnjo, ki so ga predvideli za 2., 3. in 4. razred, uporabljali šele v 3., 4. in 5. razredu. Berilo za višjo stopnjo naj bi izšlo v štirih zvezkih, od katerih je prvi »Gorenjska« že izšel in naj bi ga uporabljali do konca leta 1944.¹⁶⁹

Kaže, da nekaterim nemškim učiteljem, gorečim raznarodovalcem, ni bilo po volji to, da bi v prvem razredu osnovne šole na podeželju za pomožno sredstvo uporabljali slovenščino. Tako je šolski upravitelj iz Litije Zischkale pisal Stonnerju: »O šolskem programu, ki ga je za prihodnji čas predvidel dr. Koschier, sem bil nekoliko pretresen. Ne glede na to, da priznanje naših napak ni bilo ravno vzneseno, vendarle gledam popolnoma črno, če sedaj jemljemo slovenske učne moči v naše šole. To nam pomeni udarec nazaj, da mi samo nemško govoreči učitelji nimamo nič več govoriti na Gorenjskem. Celo učenci meščanskih šol bodo nenadoma razumeli nemško le še kot tuj jezik. Upam, da o tem še ni padla poslednja beseda.«¹⁷⁰

Šolska čitanka ali abecednik za prvi razred osnovne šole, ki so jo nemške šolske oblasti v začetku leta 1945 izdale za Gorenjsko, je bila v slovenščini in je imela vseh 25 slovenskih črk (tudi č, š in ž). Le krstna imena so bila nemška, npr. Gisela, Emil, Paul, Johana, Hanzi itd. pa tudi na risbi osnovne šole je pisalo samo nemški: Volksschule.¹⁷¹ Verjetno so te abecednike uporabljali tudi v tistih »slovenskih« šolah, ki jih je ustanavljalo gorenjsko domobranstvo, in so jih imele nemške šolske oblasti za nelegalne. Okupatorjevi viri navajajo dve takšni šoli v okrožju Kamnik, in to v Škrjančevem pri Radomljah in v Lahovčah. Glede prve je deželni svetnik dr. Doujak zahteval od Stonnerja, naj gre takoj v Škrjančevo in ukine pouk. »Orožniška postaja naj takoj poroča, kako je mogla prezreti to, da so tam odprli slovensko šalo. Redni šolski pouk otrok bi vendarle morala opaziti. Tam naj se takoj prične nemški pouk.«¹⁷²

Dr. Doujak je v svojem poročilu o »aktiviranju občin«, v katerem je tudi navedel svoje stališče do gorenjskega domobranstva, pisal tudi o »slovenskih« šolah v Lahovčah kot

¹⁶⁸ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Stonnerjevo pismo Praschu 11. 10. 1944. Stonner je že 30. avgusta 1944 pisal šolskemu upravitelju v Domžale: »V Domžalah samih se glede šolskega sistema ne bo nič spremenilo, pač pa bodo na majhnih podeželskih šolah, kjer imamo slovensko govoreče učne moči, uporabljali v prvem razredu ta jezik kot pomožno in prehodno sredstvo.« (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Stonnerjevo pismo Müllerju 30. 8. 1944)

¹⁶⁹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/II, okrožnica šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 14. 10. 1944.

¹⁷⁰ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, pismo Zischkaleja Stonnerju 31. 7. 1944.

¹⁷¹ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 845/II, Šolska čitanka za 1. razred osnovne šole. Herausgegeben von einer Arbeitsgemeinschaft. Druck: Oberkrainer Verlagsgesellschaft m. b. H. Krainburg.

¹⁷² Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 845/I, pismo dež. svet. za okrožje Kamnik Stonnerju 13. 2. 1945.

neugodni posledici nezaželenega razvoja gorenjskega domobranstva. Takole se je izrazil: »Vsekakor se tudi že vidijo posledice. Samozaščita je npr. hotela v Lahovčah, okrožje Kamnik, sama urediti šola. Ne da bi koga vprašala, je zanj vzela inventar šole, ki smo jo zaprli zaradi banditske nevarnosti. Šolske knjige so ji poslali iz Ljubljane. Za učitelja so predvideli dva študenta iz Ljubljane. To početje sem zavrnil in se zavzemam za to, da bi za otroke v Lahovčah uredil šolo po načelih, ki veljajo za Gorenjsko. Podobno se je začelo v občini Vodice, kjer je samozaščita na pogorelo šolo postavila zasilno streho in hoče začeti s poukom, ko dobi učbenike iz Ljubljane.¹⁷³

Da je takšnih šol bilo več, priča pismo ravnatelja nemškega učiteljišča v Kranju dr. Franza Koschierja okrožnemu šolskemu svetniku Stonnerju 28. februarja 1945, ki v začetku pravi: »V poslednjem času smo ugotovili, da so v mnogih krajih na Gorenjskem ljubljanski študentje s sodelovanjem samozaščite (gorenjskega domobranstva — op. T. F.) začeli z ilegalnim slovenskim poukom. Ker takšnega razvoja ne moremo ovirati, moramo najti način, ki bo z naše strani zagotavljal ustrežljivost glede slovenskega šolskega vprašanja in se ne bo zdelo, da je slovenska šola pridobitev samozaščite ali tolovajev.« Povedal je, da dotedanje učne moči politično niso bile sprejemljive in da nameravajo s tečaji za pomožne učitelje dobiti ustrezne učne moči, ki bodo ustrezale temle pogojem: »1. neoporečno protikomunistično, nemštvu prijateljsko razpoloženje, 2. minimalna mera znanja nemščine, 3. najmanjša starost 18 in največ 30 let, 4. najmanjša izobrazba (po možnosti 4 razredi srednje ali meščanske šole), ki jo mora potrditi preizkusni izpit, 5. zaželena, vendar ne obvezna, je že odslužena državna delovna služba.« Vodje krajevnih skupin NSDAP ali šolski upravitelji naj bi sporočili imena kandidatov za omenjene tečaje. »Naj bi nam prijavili predvsem dekleta, ki ustrezajo tem zahtevam. Ta naj bi bila iz vrst svoj-ev moštva samozaščite, oškodovancev s strani tolovajev ali iz politično neoporečnih krogov (preizkušeni sodelavci KVB, zaupniku)«. Koschier je menil, da je za tečaj potrebnih najmanj 12 moških in 24 žensk; moški kandidati so lahko tudi pripadniki gorenjske samozaščite.«¹⁷⁴ Iz Stonnerjeve okrožnice šolskim upraviteljem v okrožju Kamnik 5. marca 1945 je razvidno, da bi se naj tečaj začel 20. marca 1945.¹⁷⁵ Ne vemo, ali so ta tečaj res začeli ali ne, in če so ga začeli, potem se je končal pred zlomom nemškega rajha, ko so propadli še poslednji ostanki okupatorjevega nemškega in začetki kolaboracionističnega, t. i. slovenskega šolstva v okrožju Kamnik. Ne ravno majhno število šoloobveznih otrok je že leto ali več obiskovalo partizanske osnovne šole.

¹⁷³ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, poročilo dr. Doujaka šefu civilne uprave za Gorenjsko 15. 1. 1945.

¹⁷⁴ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Koschierjevo pismo Stonnerju 28. 2. 1945.

¹⁷⁵ Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/II, Stonnerjeva okrožnica 5. 3. 1945.

QUELLEN ZUR »RASSISCHEN« UNTERSUCHUNG VON SLOWENEN UNTER DER DEUTSCHEN OKKUPATION*

In den letzten Jahren konnte ich in verschiedenen Archiven Erkenntnisse über die Praxis der deutschen Besatzungsmacht in Slowenien gewinnen. Abgesehen von dem noch immer nicht zugänglichen Material aus dem Zweiten Weltkrieg im Grazer und Klagenfurter Landesarchiv ist es nun möglich, die Quellen, die über die »rassischen« Untersuchungen von Slowenen durch die deutschen Besatzer in den Jahren 1941-1945 Aufschluss geben, vorzustellen. Die gewonnenen Ergebnisse finden sich in meiner Monografie sowie in der Quellen-Sammlung zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945.¹ Eine erst vor kurzem aufgefundene Quelle zur NS-Politik in Slowenien ist im Anhang dieses Beitrags dokumentiert.

Die »rassische« Untersuchung und Bewertung von Slowenen während des Zweiten Weltkrieges lässt sich als eine Besonderheit im System der deutschen Besatzungsherrschaft beschreiben; es ist keine andere besetzte oder dem Deutschen Reich angeschlossene Provinz bekannt, in der die Nationalsozialisten fast die gesamte Bevölkerung hinsichtlich der »Rassenmerkmale« untersucht und bewertet haben.

Um einer besseren Übersicht willen werde ich dieses Thema getrennt nach den Gruppen der »rassisch« untersuchten und bewerteten Bevölkerung in Slowenien darstellen und dabei auch diejenigen damaligen Einwohner Sloweniens berücksichtigen, die keine Slowenen waren und trotzdem untersucht und bewertet wurden. Im Grossen und Ganzen geht es um die folgenden Gruppen:

- I. Einwohner, die die deutschen Besatzer im Frühling 1941 für die Vertreibung bestimmt hatten;
- II. Einwohner, die sich zur Aufnahme in den Steirischen Heimatbund und den Kärntner Volksbund gemeldet hatten;
- III. Slowenische Vertriebene in Lagern der Volksdeutschen Mittelstelle in Deutschland;
- IV. Kinder von Partisanen und ermordeten Geiseln (so genannte geraubte Kinder);
- V. Deutsche aus den Provinzen Ljubljana und Reka (Laibach und Fiume), die sich zur Übersiedlung aus diesen Gebieten gemeldet (optiert) hatten.

Die Verbrechen der Entnationalisierung, des Rassismus und der Verschleppung von Kindern wurden im Nürnberger Nachfolgeprozess VIII (Rasse- und Siedlungshauptamt der SS) vor dem amerikanischen Militärgericht in Nürnberg von Juli 1947 bis März 1948 verhandelt. Auf der Anklagebank sassen 14 Funktionäre des Stabshauptamtes für die Festigung deutschen Volkstums, des Hauptamtes der Volksdeutschen Mittelstelle, des Rasse- und Siedlungshauptamtes der SS und des SS-Hauptamtes des Vereins Lebensborn e. V. Das Gericht verurteilte 13 Angeklagte zu Haftstrafen (einmal lebenslänglich), ein Angeklagter wurde freigesprochen. Die Dokumentation dieses Prozesses umfasst zwei Sammlungen: Eine hektografierte Veröffentlichung des gesamten Prozessmaterials mit Dokumenten in der Originalsprache »Official Transcript of the American Military Tribunal No. 1 in the matter of United States of America against Ulrich Greifelt and all defendants,

* Entrechnung, Vertreibung, Mord: NS-Unrecht in Slowenien und seine Spuren in Bayern 1941-1945. Berlin, 2005, str. 131-151.

¹ Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945 [Die nazistische Entnationalisierungspolitik in Slowenien in den Jahren 1941-1945], Maribor 1968, sowie ders. (Hrsg.), Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945, Maribor 1980.

sitting at Nuernberg, Germany on 10. October 1947, Vol. I-III«. Auf mehreren tausend Seiten finden sich hier Materialien und Dokumente über die massenhafte Vertreibung von Slowenen wie auch über die »Germanisierung« slowenischer Kinder.² Die zweite Sammlung »Trials of War, Criminals

before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10 (Nuernberg October 1946—April 1949, Vol. IV and V, The RuSHA Case, Washington 1950)« enthält nur die Anklageschrift und das Urteil sowie Abschnitte eines stenografischen Protokolls der Verhandlung.³

Bezogen auf das Material über die »rassischen« Untersuchungen und Bewertungen von Slowenen ist der Archivbestand des Rasse- und Siedlungshauptamtes der SS im Bundesarchiv Koblenz (NS z) eher enttäuschend. In den Archivalien des Rasse- und Siedlungshauptamtes, das ein Bestandteil des Hauptamtes war und von Prof. Dr. Bruno Kurt Schultz geleitet wurde, haben sich nur einzelne Dokumente über Slowenien erhalten. Von mir aufgefunden wurde ein Brief des Chefs des Rasse- und Siedlungshauptamtes der SS, Otto Hofmann, den er am 18. November 1941 an Schultz schickte. Hofmann war wenigstens einmal in Slowenien gewesen, um sich die Arbeit der »Rassen-Eignungspüfer« und Beurteiler anzusehen. Hofmann schrieb:

»SS-Obergruppenführer Heydrich übersandte mir heute den Abschlussbericht des Umsiedlungsstabes Kärnten beim Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD. Einen wesentlichen Bestandteil dieses Berichts bildet Ihre Ausarbeitung: »Rassische Zusammensetzung und Wertung der Bevölkerung Oberkärntens und des Miesstaales«, die das Ergebnis Ihrer Tätigkeit als Leiter der Aussenstelle Südost darstellt. Ich spreche Ihnen sowie Ihren Mitarbeitern für die geleistete Arbeit meinen Dank und meine Anerkennung aus.«⁴

Leider ist der erwähnte Bericht im Archivbestand nicht zu finden. Der Inhalt dieses Briefes ist von Bedeutung, wenn ich die Frage nach den Quellen in Gorenjska (Oberkrain) erörtern werde.

Die »rassische« Untersuchung und Bewertung der Bevölkerung in dem besetzten Slowenien hatte eine zweifache, wenn nicht sogar dreifache Absicht, und zwar:

1. aus der nicht-deutschen, d. h. nicht »arischen« Bevölkerung diejenigen Menschen auszuscheiden, die wegen ihrer schlechten »rassischen Zusammensetzung« für die »Germanisierung« nicht geeignet waren und nicht einmal in den Kriegszeit in ihrer Heimat bleiben durften;

2. aus dem Drittel der Slowenen, die zur Vertreibung vorgesehen waren, die Personen mit einer guten »rassischen Zusammensetzung« auszuscheiden, um diese nicht dem »Fremdvolk« zu »schenken«, da die gute

»rassische Zusammensetzung« auch gute Eigenschaften dieser Personen hervorbringen würde;

3. das »Rassenbild« der besetzten slowenischen Provinzen festzustellen.

Die NS-Rassentheoretiker, unter ihnen vor allem Dr. Hans F. K. Günther, dessen Werke grundlegend für die SS-Praxis der Bewertung von Menschen waren, unterschieden sechs »Rassengruppen«: 1. nordische Rasse, 2. fälische Rasse, 3. dinarische Rasse, 4. westische Rasse, 5. ostische Rasse und 6. ostbaltische Rasse. Die »Rassenexperten« gingen davon aus, dass jeder dieser »Rassentypen« nur selten in reiner Form anzutreffen sei, vielmehr traten die meisten als Mischlinge von zwei oder mehr »Rassentypen« auf. Bei

² Diese Sammlung konnte von mir 1961 im Archiv der Hauptkommission für die Ermittlung von Hitlerschen Verbrechen in Polen (heute umbenannt in Hauptkommission zur Verfolgung der Verbrechen gegen das polnische Volk) in Warschau eingesehen werden.

³ Diese Sammlung befindet sich in der Bibliothek des Instituts für Internationales Recht bei der Fakultät für Rechtswissenschaften in Ljubljana.

⁴ Tone Ferenc, Entnationalisierungspolitik, Dok. 176, S. 347.

einer »harmonischen Rassenmischung« handele es sich um so genannte ausgeglichene Mischlinge; bei einem deutlichen Überwiegen eines »Rassentyps« um so genannte unausgeglichene Mischlinge. NS-Rassentheoretiker hielten diese sechs »Rassentypen« nicht für gleichwertig, sondern sahen den nordischen »Rassentyp« als den hochwertigsten an; ziemlich weit hinter diesem Typ folgten dann die anderen nach der oben angeführten Reihenfolge.

Die »rassische« Untersuchung und Bewertung unterschied sich durch die Grobauslese, die der Prüfer oberflächlich in etwa einer Minute durchführte, und die so genannte Feinauslese, die einschliesslich eines Gesprächs mit der untersuchten Person bis zu einer halben Stunde dauerte. Bei der Grobauslese erteilten die »Rassenprüfer« den überprüften Personen eine von vier »Rassenqualitätswertungen«; I. sehr gut, II. gut, III. durchschnittlich, IV. »rassisch« ungeeignet. In Bezug auf die »Rassenzusammensetzung« wurden diese Kategorien folgendermassen definiert:

»I. Rein nordisch und rein fälisch, erbgesundheitlich und leistungsfähig erstklassig.

II. Vorwiegend nordisch und fälisch mit harmonischem Einschlag von dinarisch und westisch, ferner ausgeglichene Mischlinge von nordischfälisch mit dinarisch und westisch; ferner Dinarier, soweit sie nicht dem Gesamtrassenbilde des deutschen Volkes zu fremd erscheinen [...].

[...]

Unausgeglichene Mischlinge, rein ostisch, rein ostbaltisch, ferner Personen mit ausereuropäischem Einschlag, Fremdblütige (vorderasiatisch, orientalisches, negroid, mongolid), ausserdem erscheinungsbildlich schwer Erbkrankte.«⁵

I. »Rassische« Untersuchung und Wertung der zur Vertreibung vorgesehenen Einwohner

Der Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums Heinrich Himmler hatte im April 1941 in Klagenfurt und Maribor Richtlinien für die Aussiedlung »fremdvölkischer Elemente« in den Gebieten von Spodnja Štajerska (Untersteiermark), Gorenjska (Oberkrain) und Mežiška dolina (Miesstal) herausgegeben. Himmler und der Chef des Rasse- und Siedlungshauptamtes der SS Otto Hofmann bestimmten für die »rassische« Untersuchung und Bewertung der Bevölkerung in den besetzten slowenischen Gebieten im Frühling und im Sommer 1941 schon Ende März, Anfang April 1941 die Südost-Aussenstelle des Rasse- und Siedlungsamtes unter der Leitung des bereits erwähnten Bruno Kurt Schultz. Dieser Funktionär wurde auch dem Umsiedlungsstab in Maribor (Marburg) und Bled (Veldes) als Leiter des II. Rassenreferats zugeordnet.

18 »Rassen-Eignungsprüfer«, lauter erfahrene Kräfte, die schon im Osten und bei der West-Einsatzstelle gearbeitet hatten, untersuchten und bewerteten anfangs unter Schultz Führung vom 23. April bis zum 13. Mai 1941 die Bevölkerung aus dem Save- und Sotla-Streifen, die zu einem grossen Teil zur Aussiedlung vorgesehen war. Als diese Überprüfung der 70162 Personen abgeschlossen war, wurde ab dem 27. Mai begonnen, die Zuwanderer zu prüfen, die in das Gebiet der Untersteiermark nach dem 1.1.1914 eingewandert und ebenfalls für die Aussiedlung vorgesehen waren. Bis zum 28. Juni 1941 wurden 42520 Personen untersucht und bewertet.

II. »Rassische« Untersuchung und Bewertung der Personen, die sich für die Aufnahme in den Steirischen Heimatbund und den Kärntner Volksbund meldeten

Angesichts von Massenverhaftungen, Aussiedlungen und einer massiven nationalsozialistischen Propaganda und Demagogie hatte sich eine grosse Anzahl von Personen

5 Ebenda, Dok. 127, S. 247-261, hier S. 249

bei den nationalsozialistischen Entnationalisierungsorganisationen — dem Steirischen Heimatbund und dem Kärntner Volksbund — gemeldet. Die »rassische« Überprüfung und Bewertung dieser Bevölkerungsgruppe verlief in der Untersteiermark, im Miesstal und in Oberkrain parallel. Unterschiede gab es in der Zahl der »Rassen-Eignungsprüfungen« und darin, dass im Miesstal und in Oberkrain alle Einwohner untersucht und bewertet wurden, in der Untersteiermark dagegen nur diejenigen, die sich für den Steirischen Heimatbund gemeldet hatten, da zwei Gruppen von Personen, die für die Aussiedlung vorgesehen waren, bis dahin schon fast vollständig überprüft worden waren. In der Untersteiermark wurden im Rahmen der Tätigkeit von Aufnahmekommissionen für den Steirischen Heimatbund »rassische« Untersuchungen und Bewertungen der Angemeldeten vom 5. Juni bis zum 15. September 1941 durchgeführt. Dies betraf jedoch nur die Kreise Ljutomer/Luttenberg, Ptuj/Pettau, Maribor-mesto/Marburg-Stadt, Maribor-podeželje/Marburg-Land und Celje/Cilli. In den Kreisen Brežice/Rann und Trbovlje/Trifail wurde aufgrund der massenhaften Aussiedlung der Bevölkerung die Aufnahme in den Steirischen Heimatbund erst später ausgeführt. In den genannten fünf Kreisen wurden 321.252 Personen untersucht und bewertet; 124 Personen erhielten die „Rassen-Wertung« I 57.897 die Wertung II, 221.672 die Wertung III und 41.559 die Wertung IV.

Im Miesstal begannen zwei »Rassen-Eignungsprüfer« die Bevölkerung schon am 17. April zu untersuchen, also bereits an dem Tag, an dem in Belgrad die bedingungslose Kapitulation der königlich-jugoslawischen Armee unterzeichnet wurde. Bis zum 3. Mai 1941 überprüften und bewerteten sie 19 442. Personen; 16 Familien erteilten sie die Wertung I, 2063 die Wertung II, 3511 die Wertung III und 944 die Wertung IV. Genauere Angaben sind aus dem Abschlussbericht des Kärntner Umsiedlungsstabes beim Kommandeur der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes in Bled/Veldes ersichtlich, den ich im Bundesarchiv in Koblenz gefunden habe und als Anlage beifüge.

Für Unterkrain stehen nicht so ausführliche Angaben wie für die Untersteiermark und das Miesstal zur Verfügung. Genauere Angaben gibt es über das so genannte Gebiet an der Save (Wocheiner Save und Tal-Save), womit wahrscheinlich der Kreis Radovljica/Radmannsdorf gemeint ist. Es wurden 9330 Familien und 6703 allein stehende Personen (insgesamt 34 335 Personen) überprüft; 71 Familien erhielten die Wertung I, 5621 II, 9275 III und 1066 IV. Entsprechende Angaben gibt es auch für die Stadt Kranj/Krainburg. Hier wurden 1860 Familien und 2067 allein stehende Personen bzw. insgesamt 8566 Personen überprüft; 10 Personen erhielten die Wertung I, 2282 II, 6354 III und 118 die Wertung IV. Daneben gibt es Angaben für vier verschiedene Gebiete von Oberkrain, welche 14086 Familien und 10747 allein stehende Personen erfassen, von denen 83 die Wertung I, 10900 II, 24398 III und 3088 die Wertung IV erhielten.

All diese Angaben stammen aus folgenden Quellen:

1. Ober die Untersteiermark schrieb Dr. B. K. Schultz als Leiter des Referats II des Umsiedlungsstabes Untersteiermark am 10. September 1941 einen ausführlichen »Bericht über die Volks- und Rassenverhältnisse der Untersteiermark«, der in acht Kapiteln folgende Bereiche behandelt: I. den Raum (S. 1-3); II. das geschichtliche Werden des Raumes und seiner Menschen (S. 4—19); III. den Volkstumskampf (S. 20-37); IV. Übergangszonen und Formen der Volkskultur (S. 38-57); V. die wirtschaftliche und soziale Struktur der Untersteiermark (S. 58-74), mit den Anlagen: 1. Grossgrundbesitz in der Untersteiermark vor dem [Ersten] Weltkriege, 2. Besitzgrösse und Grofviehhaltung in den Orten Babinci/Wagendorf und Noršinci/Urschendorf, Krs. Ljutomer/Luttenberg, 3. Besitzgrössen und Grossviehhaltung in den Orten Cuber/Zuber, Grezovčak/Grüsserschak, Železne Dveri/Eisenturm, Radomerje/Picheldorf und Pristava, Krs. Ljutomer/Luttenberg; VI. Ernährungslage und gesundheitliche Verhältnisse (S. 75-81), mit der Anlage: Messungen von Kindern aus der Untersteiermark; VII. Rassistische Zusammensetzung der

Bevölkerung (S. 82-94), mit den Anlagen: I. Rassische Wertungsgruppen in der Untersteiermark, 2. Rasseanteile; VIII. Bevölkerungspolitische Beobachtungen (S. 95—102), mit den Anlagen: I. Schrifttum über die Untersteiermark, 2. Erfasste Personenzahl der Untersteiermark, 3. Erhebungen des SS-Rottenführers Spöhring im Ort St. Lenart/St. Leonhard Markt, Krs. Ptuj/Pettau, 4. Erhebungen des SS-Rottenführers Spöhring in den Orten Žetale/Schiltern, Navarda/Nawarda und Partin/Partin.

Dieser Bericht von Schultz stammt wahrscheinlich aus dem Archivbestand der Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Maribor. Die Aussenstelle der Kommission für die Ermittlung von Verbrechen der Besatzer und ihrer Helfer für Slowenien in Maribor kopierte den Bericht handschriftlich und schickte das Original an die Staatskommission für die Ermittlung von Verbrechen der Besatzer und ihrer Helfer für Jugoslawien nach Belgrad. Dort konnte der Bericht bislang nicht aufgefunden werden. Überliefert sind aber zwei beglaubigte Abschriften, die sich im Institut für Nationalfragen in Ljubljana bzw. im Archiv des Militärischen Geschichtsinstituts der JLA (Jugoslawische Volksarmee) in Belgrad befinden.⁶

Daneben liegen zwei grafische Übersichten vor, in denen die Prozentzahlen der einzelnen Wertungsgruppen I-IV in den Bezirken Maribor/rechtes Ufer und Konjice angegeben werden. Die Zahlen beziehen sich auf die nach 1914 Eingewanderten. Es ist anzunehmen, dass diese Übersichten dem Bericht von Schultz beigelegt waren.⁷

Im Archiv des Steirischen Heimatbundes, das im Archiv des Museums der Volksbefreiung Maribor aufbewahrt wird, befinden sich noch zwei Berichte über die »rassische« und politische Beurteilung der Bevölkerung von Ribnica auf dem Pohorje vom 2. bis zum 3. August (im Original) und von Luče/Leutsch im Savinja-Tal vom 16. bis 30. Juni 1941 (in Abschrift).

Es ist bedauerlich, dass der Bericht von Schultz keine absoluten Angaben über die Zahl der Personen anführt, die einer der vier »rassischen« Wertungsgruppen zugeordnet wurden. Die in Prozenten ausgedrückte Zahl bezieht sich nur auf die bewerteten Personen in den einzelnen Ortsgruppen des Steirischen Heimatbundes bzw. in den Gemeinden. Die anderen Quellen geben absolute Zahlen der Personen an, die in eine der vier Kategorien eingestuft wurden.

Zur Situation in Oberkrain wurde kein vergleichbarer Bericht wie über die Untersteiermark gefunden, obwohl er existiert haben muss, wie Hofmanns Brief an Schultz belegt.⁸ Die Angaben aus einem solchen Bericht standen nämlich dem

Beamten Hans Koch in der Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Veldes zur Verfügung. Sein daraufhin verfasster Bericht findet sich heute im Archiv des Militärischen Geschichtsinstituts der JLA in Belgrad.⁹

Ein Teil des Archivs des Umsiedlungsstabes für Oberkrain und für das Miesstal wurde nach dem Krieg durch die OZNA (Sicherheits- und Geheimdienst) für Slowenien beschlagnahmt. Dort arbeitete ein Sachbearbeiter anhand dieses Materials ein Elaborat über die politische und »rassische« Bewertung der Bevölkerung in den besetzten Gebieten von Oberkrain aus, das als Manuskript vorliegt. Die Durchsicht zeigt, dass der Autor Dokumente eingesehen haben muss, die bislang nicht aufgefunden werden konnten. Ein Teil dieser Ausarbeitung wurde vom Archiv des Sekretariats für Innere Angelegenheiten dem Archiv der Republik Slowenien übergeben; ein anderer Teil befindet sich im ehemaligen

6 Der Einführungsteil des Berichts sowie die Passagen, die die »Rassenzusammensetzung« der Bevölkerung der Untersteiermark behandeln, sind in Ferenc, Enationalisierungspolitik, Dok. 127, S. 2.47—261, veröffentlicht.

7 Die grafischen Übersichten befinden sich im Archiv der Republik Slowenien, Bestand der Kommission für die Ermittlung von Verbrechen der Besatzer und deren Helfer für Slowenien (Fasc. 3).

8 Ferenc, Enationalisierungspolitik, Dok. 176, S. 347.

9 Ebenda, Dok. 177, S. 348 f.

Institut für die Geschichte der Arbeiterbewegung, das jetzt zu einer dislozierten Abteilung des Archivs der Republik Slowenien geworden ist.

Während der »rassischen« Überprüfung und Bewertung der Bevölkerung von Oberkrain durch nur drei »Rassen-Eignungsprüfer« besuchte der SS-General Otto Hofmann vom 13. bis zum 18. Mai 1941 die Untersteiermark und Oberkrain.¹⁰ Nach einem Gespräch mit dem Chef der Zivilverwaltung für Oberkrain und Miesstal in Veldes, Franz Kutschera, und später auch mit dem Referenten der Dienststelle des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Berlin, Dr. Ernst Fährndrich, schlug er in Bezug auf die »rassische« Bewertung der Bevölkerung von Oberkrain die Teilung der Wertungsgruppe III in plus (+) und minus (-) vor. Die mit III+ bewerteten Personen konnten zur »Eindeutschung« nach Deutschland geschickt werden, während diejenigen mit der Bewertung III- ebenso wie die Einwohner in der Wertungsgruppe IV nach Serbien ausgesiedelt werden sollten.¹¹ Wahrscheinlich wurde diese Bewertung dann genauso durchgeführt. Aus Gründen, auf die hier nicht eingegangen werden kann, konnten die Personen der Wertungsgruppen III und IV aber weder nach Deutschland noch anderswohin vertrieben werden.

Da der vollständige Bericht über die »rassische« Untersuchung und Bewertung der Bevölkerung von Oberkrain - von Hofmann im Brief an Schultz erwähnt - bislang nicht aufgefunden werden konnte, ist die Gesamtzahl der untersuchten und bewerteten Personen in Oberkrain nicht bekannt. Unklar ist auch, aus welchen Gründen ca. 2000 Familien bzw. etwa 2000 Personen nicht überprüft wurden. Der Sachbearbeiter Dr. Friedrich Kürbisch von der Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums bezieht sich auf diese Personen und schreibt am 2. November 1942 in Veldes:

»Bei der bisherigen Bearbeitung der RuS-Kartei [Rasse- und Siedlungskartei] hat sich ergeben, dass rund 2000 Herdstellen bei der Durchschleusung nach der Besitznahme Oberkrains nicht erfasst worden sind und dass verschiedene Mängel und Beanstandungen sich ergeben haben.«

In dem Bericht heisst es weiter, dass anlässlich des Besuchs des Leiters der Zivilverwaltung Dr. Friedrich Rainer in dem erwähnten Amt vereinbart wurde, dass die »rassische« Überprüfung der Bevölkerung Oberkrains »in einer noch genauer zu bestimmenden Form [...] zu erfolgen« habe. Kürbisch schlug vor, die »rassische« Untersuchung wie eine ärztliche Untersuchung aussehen zu lassen, um die Bevölkerung nicht zu beunruhigen. Es sei »zu erreichen, dass nach denselben Vorgängen und denselben Richtlinien eine rassische und gesundheitliche Überprüfung der Bevölkerung der Untersteiermark vorgenommen wird, damit in diesem Raum die gleichen Voraussetzungen geschaffen werden«.¹²

Dieser Bericht wirft zwei Fragen auf: 1. Warum sollte noch einmal eine so eingehende Untersuchung der gesamten Bevölkerung in den besetzten Gebieten Sloweniens durchgeführt werden? 2. Wurde überhaupt mit einer solchen Untersuchung angefangen? Die erste Frage lässt sich nicht mit Sicherheit beantworten. Wahrscheinlich hielt Dr. Kürbisch, der als SS-Untersturmbannführer einige Zeit auch als Sachbearbeiter im Amt des Kommandeurs der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes in Veldes tätig war, die frühere Untersuchung für zu wenig zuverlässig. Und die Antwort auf die zweite Frage wäre, dass die Nationalsozialisten eine so gründliche Untersuchung weder in Oberkrain noch in der Steiermark hätten durchführen können.

3. Über das Miesstal habe ich im Bundesarchiv Koblenz (Archivbestand des Stabshauptamtes des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, R 49/644) den

¹⁰ Zur anfänglichen Zusammensetzung des Umsiedlungsstabes für Oberkrain und zu den »Rassen-Eignungsprüfern« siehe ebenda, Dok. 59, S. 102 f.

¹¹ Siehe ebenda, Dok. 71, S. 124 ff.

¹² Ebenda, Dok. 2:73, S. 533 f.

Gesamtbericht des Umzugsstabes für Kärnten über die durchgeführte politische und »rassische« Untersuchung der Bevölkerung vom 17. April bis zum 3. Mai 1941 gefunden. Ausser den genauen Angaben über die »rassischen« Wertungsgruppen der Bevölkerung, verteilt nach Gemeinden, werden auch politische Wertungen angeführt: 1 — führende Deutsche, 2 — Deutsche, 3 — gleichgültig, 4 — Slowenen, 5 — führende Slowenen. Weiterhin die Zahl der Deutschen sowie die Zahl der Personen, die für die Vertreibung nach Serbien (E-Fälle) oder nach Deutschland (A-Fälle) vorgesehen waren, und die Zahl derjenigen, die noch in ihrer Heimat bleiben sollten (V-Fälle). Diesen Bericht füge ich als Anlage bei.

Bekannt ist der Tagesbericht der Kommission, die am 19. April 1941 die Einwohner von Prevalje untersuchte.¹³ Ebenfalls vorhanden sind auch zwei Teilberichte über Mežice/Miess (18.4.1941) und Črna/Schwarzenbach (4.5.1941). Leider ist ungewiss, ob weitere Dokumente ausser diesen drei Tages- bzw. Teilberichten überliefert wurden und in welchen Archiven sie sich befinden könnten.

III. »Rassische« Untersuchungen der slowenischen Vertriebenen in Deutschland

Aus einigen Quellen ist bekannt, dass Slowenen aus dem Save- und Sotla-Streifen nach Deutschland deportiert und in den Lagern der Volksdeutschen Mittelstelle überprüft wurden. Die Einteilung erfolgte dort hinsichtlich ihrer »rassischen« Bewertung: 1. zur »Eindeutschung« fähige Personen und 2. zur »Eindeutschung« ungeeignete Personen. Später wurde die erste Gruppe noch in zwei Untergruppen geteilt: 1. die zur Ansiedlung in Osteuropa

Geeigneten und 2. die Personen, die dafür nicht geeignet waren. Am 18. Mai 1942 schrieb Himmler aus dem Hauptquartier Hitlers an den Chef des Stabshauptamtes in Berlin:

»Ich ordne an, dass die in den Lagern der Volksdeutschen Mittelstelle befindlichen ausgesiedelten Slowenen rassisch in gleicher Weise durchgeprüft werden wie die Volksdeutschen. Die in einigen Lagern nur durch Augenschein von ein paar Eignungsprüfern vorgenommene Prüfung, die zu einem überwiegenden ablehnenden Ergebnis geführt hat, genügt mir nicht. Ich bin im Gegensatz zu diesem Ergebnis der Ansicht, dass aus den Slowenen, die ein sehr ordentliches und sauberes Volk sind, der überwiegende Teil eingedeutscht werden kann.«¹⁴

Im Archiv der Republik Slowenien — dem ehemaligen Institut für Neuere Geschichte — befindet sich ein Teil der Kartei der vertriebenen Slowenen mit den Ergebnissen der genaueren Untersuchungen, die in Deutschland vorgenommen wurden.

IV. »Rassische« Untersuchungen der Kinder von Partisanen und ermordeten Geiseln

Nach der bis jetzt noch nicht gefundenen Verordnung Himmlers vom 2.4. Januar 1942 und gemäss den Exekutivbestimmungen des Reichssicherheitshauptamtes in Berlin vom 2.4. März 1942 vertrieben die Nationalsozialisten die engsten Verwandten von Partisanen und ermordeten Geiseln. Vor allem diejenigen kamen in deutsche Lager der Volksdeutschen Mittelstelle, in einigen Fällen auch in Konzentrationslager, die mit Partisanen oder ermordeten Geiseln im selben Haushalt gelebt hatten.

Die Einwohner aus der Untersteiermark wurden in der Volksschule Cilli-

Umgebung versammelt, diejenigen aus Oberkrain zuerst im Internatsgymnasium »Škofjovi zavodi« in Št. Vid/St. Veit bei Ljubljana und danach im Schloss Goričane bei Medvode/Görtschach bei Zwischenwässern. Nach Himmlers Richtlinien vom 25. Juni 1942 sollten die Kinder bis zum 12. Lebensjahr »rassisch« geprüft und bewertet werden. Diejenigen, die eine gute

¹³ Ebenda, Dok. 25, S. 65.

¹⁴ Ebenda, Dok. 222, S. 435.

»Rassen-Wertung« erhielten, sollten in die Heime des Vereins Lebensborn e. V. gebracht werden, um dort den Deutschen zur Adoption oder für besondere Umerziehungsheime zur Verfügung zu stehen. In zwei »Aktionen« im August 1942 wurden die Kinder nur in der Untersteiermark von den Erwachsenen getrennt. In vier weiteren »Aktionen« bis Juni 1943 fand keine Trennung statt, ebenso auch nicht in Oberkrain. Der Höhere SS- und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII Erwin Rösener schrieb am 8. August 1942 an den Chef des Rasse- und Siedlungshauptamtes Otto Hofmann nach Berlin:

»Die bei der Aktion »Enzian« [Chiffre für die deutsche Offensive in Oberkrain vom 2. 7. bis zum 27. 9. 1942, T. F.] in Oberkrain und Untersteiermark anfallenden R. u. S.-Arbeiten musste ich wegen der grossen Dringlichkeit ohne vorherige Fühlungnahme mit Dir starten lassen. [...] Zur Vorbereitung der Aktion habe ich Obersteiner nach Veldes geschickt. Er hat mit den zuständigen Stellen die nötigen Vorbereitungen getroffen. Daraufhin konnte Rödel am 25. 7. mit der Überprüfung beginnen.«¹⁵

Der SS-Sturmbannführer Heinrich Obersteiner war bei Rösener in Salzburg der Beauftragte des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, der SS-Hauptsturmführer Georg Rödel ein »Rassen-Eignungsprüfer«, dem die »rassische« Überprüfung der Kinder von Partisanen und ermordeten Geiseln anvertraut war. Leider fehlt sein Bericht über diese Überprüfung. Vorhanden ist aber seine Aussage vor dem amerikanischen Militärgericht am 23.12.1947 und am 12. 1. 1948, festgehalten im Protokoll S. 3038-3048.

V. »Rassische« Untersuchungen der zur Umsiedlung angemeldeten Deutschen aus den Gebieten von Ljubljana/Laibach und Reka/Fiume im Jahr 1941

Die deutsche und die italienische Regierung schlossen am 31. August 1941 das Abkommen über die Umsiedlung der Deutschen aus den Gebieten von Laibach und Fiume. Das Gebiet von Fiume wurde im Abkommen berücksichtigt, weil ein Teil der Gottscheer-Deutschen in der Gemeinde Draga bis

April 1941 in der Kroatischen Banschaft (Hrvatska Banovina) und danach in der Provinz von Fiume lebte. Die meisten deutschen Optanten für die Umsiedlung ins »Deutsche Reich« waren Gottscheer-Deutsche, für die Himmler am 23. 4. 1941 und Hitler am 26. 4. 1941 als Ansiedlungsgebiet den Save- und Sotla-Streifen in der Untersteiermark bestimmten. Nachdem 12 174 Deutsche für die Umsiedlung optiert hatten, wurden 11 747 von ihnen vom 2.3. Oktober bis zum 3. Dezember 1941 in dem so genannten »besonderen Zug« der Einwandererzentralstelle (EWZ) auf dem Bahnhof von Gottschee »rassisch« und gesundheitlich untersucht. 191 Personen erhielten die »rassische« Wertung I, 4515 die Wertung II, 4929 III und 796 IV. Der Vergleich dieser Wertungen mit Oberkrain zeigt, dass die »RassenEignungsprüfer« die Gottscheer-Deutschen viel »günstiger« als die Oberkrainer bewerteten. Die Gottscheer-Deutschen wurden in dem Zeitraum vom 15. November 1941 bis zum 22. Januar 1942 umgesiedelt.

Aus Laibach, Dolenjska/Unterkrain und Notranjska/Binnenland optierten 1861 Deutsche (allein aus der Stadt Laibach 1630 Personen) für die Umsiedlung. Sie wurden vom 5. bis zum 12. Dezember im »besonderen Zug« der EWZ auf dem Bahnhof in Šiška (heute ein Stadtteil von Ljubljana) überprüft. Die Wertung I erhielten 52 Personen, die Wertung II 445, die Wertung III 443 und die Wertung IV 111 Personen. Im Januar 1942 wurden sie zu ihren vorübergehenden Wohnstätten nach Oberkrain und Kärnten gebracht. Weil die Frist für die Optierung verlängert worden war, hatten sich einige Gruppen von zehn Personen für eine spätere Umsiedlung gemeldet und siedelten danach einzeln um.

Diese Angaben finden sich im Abschlussbericht über die Erfassung der Deutschen in der Gottschee und im Gebiet der Stadt Laibach durch die Einwandererzentralstelle des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD).¹⁶

¹⁵ Ebenda, Dok. 250, S. 484 f.

¹⁶ Der Bericht befindet sich auf dem Mikrofilm der National Archives Washington, Microcopy T-81 (G.306).

Der Beitrag erschien zuerst unter dem Titel Viri o rasnih pregledih Slovencev pod nemško okupacijo in: Prispevki za novejšo zgodovino XXXIV (2994), H. 2, S. 231-244.

Quellenanhang

BERICHT ÜBER DIE POLITISCHEN UND RASSISCHEN UNTERSUCHUNGEN DER BEVÖLKERUNG DES MIESSTALES IM FRÜHJAHR 1941

Umsiedlungsstab Kärnten
Beim Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD, Veldes.
Bezirksabschlussbericht über den Bezirk Miesstal.

Abschrift

I. Erfassung

a) Eingesetzte Kommissionen:

Kommission I	Kommission II
Leiter: Marinitsch	Leiter: Kastner
RuS. Eignungsprüfer: Riedl	RuS. Eignungsprüfer: Tyarks
Hilfskräfte: w. m.	Hilfskräfte: w. m.

b) Übersicht der erfassten Gemeinden:

1.	Gutenstein	(Komm. I)	Erfassungszeit: 17.-22. 4. 1941
2.	Prävali	(Komm. II)	Erfassungszeit: 17.-13. 4. 1941
3.	Schwarzenbach	(Komm. I)	Erfassungszeit: 23.-28. 4. 1941
4.	Miess	(Komm. II)	Erfassungszeit: 24.-28. 4. 1941
5.	Unterdrauburg	(Komm. II)	Erfassungszeit: 29. 4.-3. 5. 1941

II. Erfassungsergebnisse:

	Deut.	Wind.	Slow.	Sonst.	Insg. Pers.	Fam.	mit Pers.	All. steh.	Kart.
Gutenstein	443	2839	191	15	3481	707	2863	619	1326
Prävali	615	3890	343	15	4863	1001	3863	1000	2001
Schwarzenbach	117	4207	282	30	4636	985	3888	746	1731
Miess	218	1868	85	12	2182	455	1844	338	797
Unterdrauburg	530	3606	138	22	4296	854	3463	833	1687
Insgesamt	1923	16410	1039	94	19458	4002	15921	3536	7542

b) Ansatzentscheid

	V-Fälle		A-Fälle		E-Fälle		Insgesamt	
	K art.	Pers.	Kart.	Pers.	Kart.	Pers.	Kart.	Pers.
Gutenstein	1163	2998	7	18	156	465	1326	3481
Prävali	1716	4217	14	28	271	618	2001	4863
Schwarzenbach	1490	3929	8	19	225	672	1723	4620
Miess	653	1827	12	32	132	323	797	2182
Unterdrauburg	1443	3733	5	10	239	553	1687	4296
Insgesamt	6465	16704	46	107	1023	2631	7534	19442

Über 16 Personen konnte wegen Rückfrage noch nicht entschieden werden.

III. Verbleibsfälle:

a) Gliederung nach Volksgruppen

	Erf.	Insg.	%	Es verbleiben:							
	Bev.			Deut.	%	Wind.	%	Slov.	%	Sonst.	%
Gutenstein	3481	2998	86	443	17	2453	79,5	89	3	13	0,50
Prävali	4863	4217	86	615	14	3496	83,7	105	2	1	0,30
Schwarzenbach	4636	3929	85	115	3	3701	95,0	113	2	—	—
Miess	2182	1827	82	218	2	1591	78,0	18	10	—	—
Unterdrauburg	4296	3733	86	529	13	3174	79,0	30	8	—	—
Insgesamt	19458	16704	86	1920	13	14415	83,0	355	4	14	0,08

b) Rassistische Struktur und politische Wertung der

	I	II	III	IV		1	3	4	5
Gutenstein	13	543	565	42	141	149	716	55	2
Prävali	—	555	121	40	17	152	1526	21	—
Schwarzenbach	—	351	1048	91	261	380	778	71	—
Miess	1	198	438	16	5	77	547	23	1
Unterdrauburg	1	341	1052	49	56	270	1069	46	2
Insgesamt	15	1988	3224	238	480	1128	4636	216	5

Erf. Bev. = Erfasste Bevölkerung Slov. = Slovenen

Deut. Deutsche

Sonst. Sonstige

IV. Eindeutschung im Altreich und Evakuierungsfälle.

a) Rassistische Struktur und politische Wertung der A-Rille:

	I	II	III	IV	1	2	3	4	5
Gutenstein	—	7	—	—	—	—	3	3	1
Prävali	—	6	8	—	—	1	11	2	—
Schwarzenbach	—	7	1	—	—	—	2	5	1
Miess	—	9	3	—	—	—	1	10	—
Unterdrauburg	—	2	3	—	—	—	—	5	—
Insgesamt	—	31	15	—	—	1	17	25	3

b) Rassistische Struktur und politische Wertung der E-Rille:

	I	II	III	IV	1	2	3	4	5
Gutenstein	—	10	25	121	—	2	102	33	11
Prävali	—	11	70	190	—	3	186	50	32
Schwarzenbach	—	11	44	170	—	2	147	43	33
Miess	—	3	39	90	—	—	61	47	24
Unterdrauburg	1	9	94	135	—	—	129	68	42
Insgesamt	1	44	172	706	—	7	625	241	142

Von der oben angegebenen Gesamtzahl der E-Fälle wurden, wie aus nachstehender Übersicht hervorgeht, 151 Fälle von der Evakuierung vorerst ausgenommen, da es sich dabei um Arbeitskräfte wehrwirtschaftlicher Betriebe handelt.

	Windische:	Slovenen:	Sonstige	Insgesamt:
Gutenstein	29	6	1	36
Prävali	11	4		15
Schwarzenbach	55	9	1	65
Miess	32	3		35
Unterdrauburg	—	—	—	—

V. Gesamtbeobachtungen

a) Politische und kulturelle Struktur des Miesstaales.

Der grösste Teil der Bevölkerung des Miesstaales bekannte sich bei der Erfassung zum Slovenentum (Windische), obwohl sie immer fast ausschliesslich ein deutschfreundliches Verhalten zeigte. Die zugewanderte slovenische Intelligenz hatte nämlich mit allen Mitteln versucht, die dortigen Kärntner Windischen zu assimilieren oder zu verdrängen. Die Schlagkraft des Slovenentums wurde allerdings durch parteiiche Zersplitterungen vermindert, so dass die Slavisierungsversuche nur Teilerfolge zeitigten. Die Tätigkeit des Sokols machte sich hauptsächlich unter der Intelligenz, Arbeiterschaft und Jugend bemerkbar. Die Landbevölkerung jedoch verhielt sich im allgemeinen politisch indifferent.

Neben der panslavistischen, nationalen Tendenz des Sokolverbandes wirkten die katholisch-klerikalen Kultur und Bildungsvereine im slovenisierenden Sinne. Die Errichtung der slovenischen Lese- und Gesangvereine ergänzte gemeinsam mit dem slovenischen Schulprogramm auf kulturellem Gebiet die planmässige Entfremdungspolitik, die deutschgesinnten Windischen und Volksdeutschen zu überzeugten Slovenen machen sollte.

Mit der Wiedergewinnung des Miesstaales für Kärnten kam sofort das Zugehörigkeitsgefühl der dortigen Windischen zum deutschen Kultur- und Lebensbereich zum Durchbruch und die Bereitwilligkeit für eine völlige Einordnung ist weitgehend vorhanden.

Volkstumsmässig gesehen gliedert sich das Miesstal folgend auf:

Deutsche:	1923	Windische:	16410
Slovenen:	1039	Sonstige:	94

b) Wirtschaftliche Struktur des Miesstaales

Das Miesstal ist ausschliesslich ein Industriegebiet, in dem das Stahlbearbeitungswerk von Gutenstein, das Bleiwerk von Miess und das kleinere Braunkohlenbergwerk in Homberg sowie die Holzindustrie die wirtschaftliche Struktur bedingen.

Das Stahlverarbeitungswerk Streiteben bei Gutenstein stellte schon zur Zeit der österr. ung. Monarchie Waffen aller Art, darunter die schwersten Mörser, her. Zur Zeit der Rückeroberung durch die deutsche Wehrmacht beschäftigte das Werk 400 Arbeiter; nach wenigen Wochen musste die Zahl der Arbeiter auf 600 und mehr erhöht werden. Gegenwärtig steht es voll und ganz im Dienste der Kriegswirtschaft.

Schon für die Österreichische Bleigewinnung waren die Bergwerke von Miess von grösser Bedeutung; heute erzeugen diese Werke 10 % der gesamten Bleiproduktion des Deutschen Reiches.

Die ziemlich bedeutende Holzindustrie ist über das ganze Miesstal gleichmässig verbreitet und besteht hauptsächlich aus kleineren und mittleren Sägewerken.

Ein ganz unbedeutender Wirtschaftsfaktor ist der Ackerbau und die Viehwirtschaft, obwohl genügend Almen für eine intensive Viehzucht vorhanden sind.

Der Lebensstandard der Bevölkerung des Miesstaales kann als durchaus niedrig bezeichnet werden. Die grosse Armut der arbeitenden Bevölkerung steht im krassen Widerspruch zum Reichtum einiger weniger. Ein gesunder Mittelstand fehlt vollkommen, nur das Werk Streiteben hatte für seine Arbeiterschaft auch in sozialer Hinsicht manches getan.

Ergebnisse der rassischen Prüfung

In rassischer Hinsicht stellt die Bevölkerung des Miesstaales einen mittleren Durchschnitt, mit meistens ausgeglichenen Mischungen von dinarisch- nordisch und manchmal auch dinarisch-ostisch dar. Nur in ganz verostisch dar Fällen tritt fremdblütiger (vorde-rasiatischer) Einschlag zu Tage. Die durchschnittliche rassische Eignung der einzelnen Gemeinde im gegenseitigen Vergleich ist aus der Anlage 2 ersichtlich.

Die Ablegenheit mancher Talstriche und die damit zusammenhängende ziemlich starke Inzucht hatte in Teilen der Bevölkerung des Miesstaales nicht unerhebliche erbbiologische Schäden verursacht, die durch häufigen Schnaps- und Mostgenuss noch gefördert wurden. (Kretinismus und erbliche Verkrüppelungen). Auch die vorwiegend industrielle Struktur des Gebietes war in rassenhygienischer Beziehung nachteilig.

Klerikale und konfessionelle Verhältnisse

Die Bevölkerung des Miesstaales ist ausschliesslich römisch-katholisch. Die einfache Arbeiterschaft ist in der Regel tief religiös ohne dabei immer politisch-klerikal zu sein. Für die Intelligenz dagegen, hauptsächlich für die Pfarrer, war die Kirche ein ausgesprochen politisches Werkzeug, das über das konfessionelle Vereinswesen wirksam werden konnte.

Sonstige Bemerkungen

Der Gesamteindruck vom Miesstal ist ein nicht besonders guter, überhaupt im Vergleich zu den angegliederten Gebieten Oberkrains. Man bat den Eindruck, als ob das ehemals reiche Miesstal, das verhältnismässig eintraglichste Steuergebiet Österreich-Ungarns in den 23 Jahren der Serbenherrschaft vollkommen ausgepresst worden wäre, was sich in sozialer und gesundheitlicher Hinsicht merkbar schädigend auswirkte.

VI. Nachweise:

Mit den Gemeindeabschlussberichten ergingen jeweils die Abschriften der Karteikarten an:

1) die Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars in Veldes mit insgesamt:

7534	Karteikarten, davon:
6465	Karteikarten V-Fälle (Verbleib)
46	Karteikarten A-Fälle (Eindeutschung im Altreich)
1025	Karteikarten E-Fälle (Evakuierung)

2) An das Referat III im Hause mit insgesamt 1069 Karteikarten, davon:

46	Karteikarten A-Fälle zur Kenntnis
1023	Karteikarten E-Fälle zur weiteren Veranlassung.

Der Leiter des Umsiedlungsstabes

gez.: *Volkenborn*

SS-Obersturmbannführer

F. d. R.

Der Stabsführer

Gez.: *Dr. Glaser*

SS-Hauptsturmführer

Weiterer Verteiler:

RSHA, III B

Stubaf. Dr. Sandberger

Chef der Zivilverwaltung

Inspekteur d. Sipo u. d. SD

Kommandeur d. Sipo u. d. SD

SS-Oberstubaf. Prof. Dr. Schultz

Reichskommissar, Veldes

Umsiedlungsstab Marburg

Stabsführung

Information

IMENSKO KAZALO

A

Abromeit, Franz 30
 Ačimović, Milan 193
 Adlešič, Juro 67
 Altena, Friedrich Wilhelm 27, 178, 197, 202
 Amato, Attilio 70
 Ambrosio, Vittorio 55, 66
 Aranicki, Fedor 193
 Auersperg 278
 Avsenak, Mirko 228

B

Backe, Herbert 13
 Baltrusc, Fritz 226
 Baron, Hans 49, 96
 Bartolucci, Athos 66
 Basa, Giovanni 261
 Bast 319
 Baš, Franjo 46, 49
 Bauer, Fritz 301, 314, 316
 Bauer, Hans 156
 Bauer, Siegfried 357
 Behrends, Hermann 14, 197
 Benzler, Felix 163, 167, 171
 Bernacchi, Ferruccio 276
 Bethmann-Hollweg, 10
 Beza, Giovanni 266
 Bezdek, Otto 355
 Biber, Dušan 14, 15, 47, 49, 50, 53, 214
 Bisio, Edoardo 67
 Bismarck 9, 10
 Bliss 89, 91
 Blomberg von 17
 Blume, Walter 188
 Bohle, Ernst Wilhelm 14
 Bombelles, Josip 53
 Bormann, Martin 37, 78, 79, 120
 Bortone, Giacomo 71
 Brandt, Erwin 182
 Brauchitsch von, Walter 59
 Brauer, Arthur 279
 Braumüller, Heinz 96, 322, 325, 357, 366
 Breccia, Alfredo 54
 Brenner, Karl 65, 151
 Brilej, Jože 228

Bruckner, Hans 293
 Brückner, Heinz 27
 Brumüller, Heinz 325
 Buchholz, Helmut 178
 Buffarini-Guido, Guido 67, 73
 Burgstaller, Heinrich 344, 345, 346
 Buttolo, Annemarie 327

C

Carnelutti, Amadeo 53
 Carstanjen, Helmut 27, 47, 48, 49, 51, 53, 60, 93, 95, 96, 111, 115, 119, 121, 147, 153, 164, 181, 200, 243, 293, 296, 303, 305, 323, 324
 Chamberlain, Houston Steward 11, 23
 Ciano, Galeazzo 52, 53, 55, 56, 57, 73
 Colnar, Alojz 196
 Colombo 262
 Cossalter, Giovanni 276
 Creuz, Rudolf 204
 Cvetković 53, 54

Č

Čeč, Karel 259

D

Daluege, Kurt 188, 190
 Darre, Walther 12, 13, 23
 David, Pietro 67
 de Lagarde (Botticher), Paul 9
 De Petris, Nino 259
 Dlasko 352
 Doboczky, Karl 304
 Dobrilla, Aldo 266
 Dokler, Ivan 201
 Dolenc, Jože 218
 Dolinar, Lojze 205
 Dorfmeister, Anton 27, 48, 49, 62, 187, 304, 317, 320, 321
 Doujak 332, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 342, 344, 347, 357, 358, 359, 369, 370
 Doveri, Giulio 259
 Draganović, Krunoslav 196, 221
 Drufovka, Ivan 67
 Drumbl 287, 289
 Dullnig, Fritz 332, 334

E

- Eberharth, Heribert 189, 304, 321, 322, 325
 Ehlich, Hans 21, 38
 Eichmann, Adolf 21, 30, 85, 163, 164, 166, 170, 223, 239
 Ellermeier, Hermann 27, 197
 Endler, Walther 353
 Fabjančič, Gustav 199
 Fähndrich, Ernst 25, 235, 378
 Ferenc, Mitja 7
 Ferenc, Tone 7, 8, 231
 Ferrant, Franjo 166
 Ferrante, Mario 70
 Filipčič, France 227, 231, 232
 Förster, Helmuth 39, 162, 163
 Frank, Hans 20, 18, 19, 31, 35, 202
 Frantz, Konstantin 9
 Frauenfeld, Alfred 40
 Frick, Wilhelm 76, 78, 79
 Friedl, Herbert 190, 191
 Fritsch von 17
 Frohner 321, 323
 Fuchs, Wilhelm 163, 239

G

- Gardini 275
 Gatterer, Matthäus 245
 Geronazzo, Luigi 70
 Giombini, Quirino 71
 Giovanini, Ettore 70
 Glaser, Helmut 155, 156, 169, 170, 171, 173, 233, 234, 235, 236, 240, 385
 Globocnik, Odilo 140, 201, 202
 Göbbels 198, 286
 Gobineau, Joseph-Arthur 23
 Görger, Hermann 158, 314
 Goričan, Franc 327
 Göring 17, 26, 37, 40, 60, 76, 77, 149, 237, 238
 Goručan, Viljem 189, 229
 Gottberg von, Kurt 17
 Gradmann, Wilhelm 203
 Grafenauer, Bogo 16, 48
 Grazioli, Emilio 66, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 90, 259, 260, 261, 263, 268, 274, 280, 281
 Greifelt, Ulrich 15, 25, 26, 27, 92, 140, 149, 157, 168, 176, 178, 202, 204, 234,

236, 373

- Griep 151
 Gring 13
 Gualdi 265
 Günther, Hans F. K. 23, 30, 374
 Gunzenhausen, Emil 60

H

- Habjanič, Greta 329
 Hacin, Lovro 68
 Hagen 27
 Haler, Miha 206, 230
 Handl, Rudolf 65, 151
 Harazim, Franjo 196
 Henninger 316, 317
 Hermann Frank, Karl 18
 Hess, Rudolf 14, 51
 Heyder, Haymo Heinrich 189, 229
 Heydrich, Reinhard 18, 19, 21, 22, 30, 31, 82, 83, 130, 154, 162, 163, 175, 238, 241, 374
 Hiege 25
 Hierzegger, Helmuth 60, 61
 Hildebrandt, Richard 180
 Hillgruber, Andreas 52
 Himmler, Heinrich 13, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 60, 78, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 106, 107, 112, 113, 114, 121, 122, 123, 124, 131, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 149, 154, 155, 156, 159, 160, 162, 166, 167, 168, 170, 175, 176, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 192, 197, 198, 201, 202, 204, 207, 208, 217, 218, 219, 222, 226, 227, 229, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 247, 250, 251, 252, 277, 278, 281, 321, 322, 343, 346, 347, 357, 364, 375, 379, 380
 Hintze, Kurt 25, 87, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 218, 226, 227
 Hitler, Adolf 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 29, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 66, 73, 76, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 89, 93, 94, 100, 101, 105, 106, 109, 111, 112, 115, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 134, 135, 148, 149, 153, 163, 164, 168, 172, 174, 180, 183, 184, 194, 218, 221, 223, 234,

250, 251, 253, 257, 258, 287, 293, 308,
309, 331, 332, 350, 360, 368, 379, 380
Hofer, Franz 16
Hoffmeyer, Horst 15, 27
Hofmann, Otto 23, 84, 113, 168, 235, 241,
374, 375, 378, 380
Holst, Hans 71
Hopfgartner, Leopold 355
Horstenau von, Edmund Glaise 183
Hothessy, Evgen 72
Hruby, Max 60
Hudomal, Franc 335
Humar, Franc 206
Hummitsch, Heinz 21, 156, 164

I

Ibler, Hermann 49
Ilovnik, Marija in Pepca 329
Inghilleri, Francesco 273
Ingolič 8
Iversen, Hans 27

J

Janežič, Vincenc 335
Jarc, Ivan 327
Javorič, Anton 227
Jelić, Brank 53

K

Kaltenegger von Riedhorst, Oskar Ritter
126, 246, 247, 248
Kamphövener von, Kurt 56
Karađordević, Pavle 54
Karađordević, Peter II. 54
Karsten, Albert 298
Kasche 37, 84, 86, 163, 164, 171, 174,
175, 218
Kastner 381
Keitl 37
Kelb, Hans 178
Keppler, Wilhelm 26
Kerin, Milka 230
Klausner, Hubert 59, 78, 120
Kligsporn, Hans 27
Klingberg, Josef 304
Klügel, Werner 158
Knoblauch, Kurt 188
Knofe, Hans 65, 151
Kocbek, Edvard 206
Koch, Erich 37

Koch, Hans 241, 377
Köller, Max 158, 226
Kori, Jože 230
Kos, Milko 69
Koschier, Franz 245, 355, 370
Kraft, Doris 293
Krieg, Hans 27, 198
Krivic, Ada 206
Krüger, Walter 71
Krüger, Wilhelm 140, 202
Krummey, Hermann 30
Krušec, Rudolf 68
Kržišnik, Anton 206
Kulemannu, Heinrichu 278, 279
Kulovec, Fran 58
Kunej, Matija 335, 336
Kupnik, Edmund 60
Kürbisch, Friedrich 346, 347, 378
Kürbisch, Fritz 190
Kurent, Niko 227
Kursell von, Ottu 14
Kutschera, Franz 59, 60, 61, 75, 78, 81, 82,
84, 111, 113, 120, 148, 153, 154, 156,
157, 169, 170, 234, 236, 237, 238, 247,
331, 378
Kvaternik, Evgen 223
Kvaternik, Slavko 196

L

Laforce, Wilhelm 157, 185
Lammers, Heinrich 37, 76, 80
Lampetr, Wilhelm 50
Lang, Alois 359
Lange, Friedrich 47, 147
Lasbahe, Lojze 327, 329
Latour, Conrad 15
Lavrič, Josip 259
Lenardon, Peter 329
Lenz 302
Leonhard, Herbert 89, 93, 149, 157
Leopold III. 64
Leti, Guido 70
Ley, Robert 78
Likar, Leon 227
Lindvay-pl. Ferdo Hartner, Laval 54
Linhart, Karl 46
Löblius, Harald 158
Lohse, Hinrich 37
Lombardi, Raffaele 70
Lombrassa, Giuseppe 67

Lorenz, Werner 14, 21, 26, 52, 197
 Lorković, Mladen 171
 Lubrano, Armando 56
 Ludwig 25
 Lurker, Otto 64, 150, 156, 159, 163, 164,
 166, 170, 171, 173, 174, 178, 321, 322

M

Machule, Walter 159
 Mackensen von, Hans Georg 56, 73
 Maček, Vlado 53, 54, 222
 Magistrati, Massimo 15
 Maier-Kaibitsch, Alois 27, 49, 51, 60, 87,
 92, 93, 96, 108, 114, 116, 119, 123, 125,
 147, 149, 157 186, 187, 190, 243, 245,
 246
 Maiwald, Richard 165, 225
 Marić, Avgust 56
 Marinitsch 381
 Mariotti, Mario 276
 Markič 205
 Martin ? 352
 Marx, Herbert 241, 242
 Mascus, Helmut 65, 151, 165
 Maul, Otto 47
 Medici, Giuseppe 269
 Mejač, Andrej 335
 Menih, Jože -Rajko 230
 Mesarič, Matija 327
 Messano, Ettore 70
 Messiner, Kurt 65
 Metz, Wolfgang 60
 Meyer, Rudolf 158
 Meyer-Hetling, Konrad 25, 32, 33, 39, 41,
 Mihailović, Dragoslav - Draža 167
 Mikola, Šandor 54
 Mikuž, Metod 59, 73, 77
 Miller, Hans 357
 Minke, Paul 15
 Mirković, Borivoj 54
 Modelak, Erna 320
 Modic, Lev 206
 Moizo, Riccardo 67
 Molnar 247
 Moseri, Ciro 259, 260, 262, 263, 265, 266
 Mozer, Silvo 227
 Müller - Scholtes, Hans 61, 75, 76, 149,
 172, 173, 174, 306, 312
 Müller, Heinz 156, 178
 Müller-Haccius, Otto 75, 181, 311, 312,

314

Munkelt, Fritz 316, 319, 320, 327
 Mussolini, Benito 15, 56, 59, 66, 67, 68,
 69, 73, 74, 218, 257, 271, 281

N

Nadrah, Ignacij 74
 Nagy von, Emmerich 60
 Nano, Umberto 266
 Natili, Mario 259, 260, 277
 Natlačen, Marko 58, 66, 67, 68, 69, 73, 74
 Naumann, Friedrich 10
 Nedić, Milan 167
 Nemec, Roman 305
 Neurath von 14, 17, 18
 Nimpfer, Konrad 190
 Novak, Franz 171
 Novotny, Hugo 65, 151
 Nowak, Franz 30
 Nunčič, Stane 227

O

Obersteiner, Heinrich 380
 Ogrizek, Anton 196
 Olajos, Jozsef 72
 Ornigg, Josef 46
 Ott 291
 Otterstädt, Herbert 49

P

Pajmon, Mirko 329
 Pancke, Günther 20
 Pavelič, Ante 53, 55, 73, 85, 130, 164, 195,
 222
 Pawlowski, Wladimir 78, 120
 Peče, Karl 351
 Penck, Albrecht 47
 Persterer, Alois 64, 150, 360
 Peruzzi, Francesco 70
 Petri, Hans 178, 186, 226
 Petschauer, Hermann 257, 332
 Pfaundler 48
 Pfeiffer 318
 Pferschy, Heinrich 359
 Pij XII. 68
 Pirchegger, Hans 46, 47
 Pirkmajer, Milko 68
 Pisk, Franc 327
 Piščanec 276
 Piuka, Franca 329

Placido, Lombardo 259
 Podgornik, Anton 259
 Pohl, Oswald 27
 Polizzi, Gaetano 71
 Popatnik, Alois 355
 Popovič, Andro 193
 Prasch, Helmut 349, 350, 351, 352, 353,
 354, 355, 356, 358, 361, 367, 369
 Prugger, Sepp 350
 Pucelj, Ivan 68, 69
 Puppini, Giuseppe 259, 265, 269, 270,
 271, 272, 273, 274, 275, 281
 Puschmann, Ernst 332

R

Radej, Jožko 227
 Radvanyi, Jozsef 72
 Raeder 17
 Rainer, Friedrich 61, 78, 79, 80, 92, 96,
 109, 111, 112, 114, 116, 120, 126, 152,
 156, 168, 186, 187, 190, 191, 234, 243,
 247, 277, 310, 355, 357, 361, 364, 378
 Rajakovic, Erich 30
 Ravelli, Domenico 70
 Ravnihar, Vladimir 70
 Rechbacha von, Hermanna 332, 338
 Repe, Božo 8
 Ribbentrop von, Joachim 14, 53, 55, 56,
 57, 73, 163, 164, 175
 Richter, Jakob 196
 Riedl 381
 Rinaldini, Rudolf 277
 Rinner, Adalbert 336
 Ritschl, Vinzenz 336
 Rocca, Giovanni 275
 Rödel, Georg 188, 380
 Rodenbucher, Alfred 65, 151
 Rolla, Michele 66
 Rosenberg, Alfred 9, 11, 20, 37, 40
 Rösener, Erwin 65, 151, 188, 190, 201,
 346, 380
 Rožman, Gregorij 74
 Ruchs, Karl 150
 Rudolf, Janko 228
 Ruffini, Giovanni 67
 Rupnik, Leon 68, 69, 276
 Rux, Karl 64

S

Saia, Francesco 261

Samaritani, Aldo 263, 269, 270
 Sandberger, Martin 22, 233, 234, 385
 Sattler, Wilhelm 49
 Scheel, Gustav 65, 78, 151
 Schick, Wilhelm 60, 95
 Schickedanz, Arno 37
 Schirack, Käthe 320, 327
 Schluifer, Rudolf 156, 240
 Schöne 234
 Schreyer, Georg 79
 Schröder, Wilhelm 93, 149, 157, 234, 238,
 243
 Schroeder 169
 Schultz, Bruno Kurt 23, 83, 156, 161, 240,
 241, 374, 375, 376, 385
 Schwalm, Hans 245
 Schwarzhuber, Kaspar 158, 178, 225, 226
 Seebacher 352
 Seftschnig, Erwin 89, 93, 149, 157
 Seidl 156, 173, 174, 225
 Senise, Carmino 70
 Sepp, Janko 49
 Serajnik, Lojze 48
 Serena, Adelchi 68
 Sieger, Robert 46, 47
 Sierp, Kurt 61, 149
 Sievers, Wolfram 245
 Simović, Dušan 54
 Sisgoreo, Giovanni 259, 268
 Slavič, Matija 68
 Smerkolj, Albin 69
 Smodej, Franc 194
 Sotler, Roman 227
 Stage, Kurt 64, 150
 Starzacher, Karl 157, 243, 244, 245
 Staudinger, Eduard G. 45
 Steinacher, Hans 15
 Steindl, Franc/z 95, 115, 124, 125, 187,
 189, 294, 295, 299, 300, 302, 311, 314,
 316, 317, 318, 321, 322, 323, 324, 326
 Stepinac, Alojzije 196, 223
 Stier, Günther 25, 142, 171, 172, 174, 175,
 176, 183, 191, 195, 202, 237, 278
 Stojadinović, Milan 50
 Stonner, Franz 348, 361, 365, 366, 367,
 368, 369, 370, 371
 Straka, Manfred 49
 Straub, Franz 158, 225
 Streckenbach, Bruno 30
 Strenger 315

Strnad 205
 Strobl, Michael 96
 Strohmeier, Sepp 158
 Strutz, Gustav 60
 Stuckart, Wilhelm 61, 75, 76, 95, 112, 121, 149
 Suette, Hugo 225
 Suhadolc, Jože 265, 266
 Suhadolnik, Jože 264, 265
 Swoboda, Adolf 294
 Swoboda, Karl 64

Š

Šentjunc, Lidija 230
 Šetinc, Franček 228
 Škrbec, Franc 259
 Škufca 194
 Šonaje, Milan 329
 Špat, Jelke 194
 Šterban, Karl 227
 Šuligoj, Ljubica 46

T

Teleki, Pal 54
 Teske, Fritz 238
 Thaller, Rudolf 60
 Todt, Fritz 85, 134, 170, 239, 237
 Tomislav II. 222
 Tranchida, Salvatore 70
 Tschinkl, Karl 276
 Turner, Harald 23, 171
 Tutter, Josef 96
 Tyarks 381

U

Uiberreither, Siegfried 53, 59, 60, 75, 79, 81, 82, 85, 86, 91, 94, 111, 120, 148, 152, 153, 154, 156, 157, 159, 160, 163, 164, 172, 175, 176, 177, 178, 181, 184, 185, 188, 218, 293, 315
 Ulmann, Hermann 10
 Uratnik, Filip 259
 Urbančič 7
 Uršič, Franc 276, 277

V

Vagliano, Elio 260
 Vannini, Walter 266
 Vedrina, Stjepan 194
 Vengust, Jože 327

Verdiani, Ciro 70
 Vicentini, Luigi 275
 Vidmar, Milan 69
 Viermetz, Inge 189
 Viktor Emanuel III., 74
 Viljem II. 10
 Vogt, Josef 64, 150
 Volkenborn, Fritz 64, 150, 156, 234, 357
 Vutkovič, Marija 199

W

Walluschek-Wallfeld, Walter 96, 296, 301, 302, 315, 316, 318
 Weber, Lothar 168, 235, 238, 289, 290, 291
 Weichs von, Maximilian 55
 Weimann, Ernst 87, 114, 186
 Weinmann, Ernst 163
 Weizsäcker, Ernst 15
 Werner, Gerhard 48, 111, 121, 293
 Wieser, Auguste 359
 Winkler, Max 26
 Winterstetten von, K. 10
 Wollert, Heinrich 90, 175, 176, 258, 277, 278, 279, 281
 Wolter 151
 Wresnigg, Josef 304
 Wütrich 247
 Wutte, Martin 46, 116

Z

Zevnik, Vinko 230
 Zischkale, Alfred 356, 368, 370
 Zorko, Jožica 206
 Zörner 201
 Zupan, Tomo 45
 Zupančič, Elza 329
 Zürner 142
 Zwitter, Fran 10, 48

Ž

Žagar, Jože 279
 Žerjav, Karel 338
 Žmavc, Mihael 227

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

12652/13/2

94(497.4) "1941/1945"

020110115

COBISS •

In der
sambe
in gesa
nai v
ten C

ISBN 978-961-2373-986

9 789612 373986

22 EUR

Amu F